RIBERA, Francisco de (S.I.)
Francisci Riberae... presbyteri Societatis Iesu... In Sacram B. Iohannis Apostoli, & Euangelistae Apocalypsin commentarij : cum quinq[ue] indicibus... — Salmanticae : Excudebat Petrus Lassus , 1591
[8], 333, [32], [8], 222, [34] p., |4, A-X8, a8, b7, @4, A-O8, A-B8 ; Fol.
Port. con anagr. xil. de la Compañía de Jesús. -- Cada parte con colofón propio. -- Texto a dos col., con apostillas marginales. -- Francisci Riberae... presbyteri Societatis Iesu... De Templo, & de ijs, quae ad Templum pertinent libri quinq[ue]... : cum quinq[ue] copiosis indicibus..., p. 1-222, con port. propia
1. Biblia. N.T. Apocalipsis-Comentarios 2. Biblia. T.B. Apokalipsia-Iruzkinak I. In Sacram B. Iohannis Apostoli, & Euangelistae Apocalypsin comentarij : cum quinq[ue] indicibus... II. De Templo, & de ijs, quae ad Templum pertinent libri quinq[ue]... : cum quinq[ue] copiosis indicibus... III. Título

R-6643

FRANCIS RIBERAE VILLACA

nensis presbyteri Societatis Iesu, doc

Theologi in sacram b. Iohannis Apostoli, & Eu:

gelistæ Apocalypsin Commentarij.

Cum quinq; indicibus, quorum primus continet quæstiones Scripturæ, Secundus, Tertius eiusdem Scripturæ locos explicatos, Quartus est rerum atque verborum. Quintus Euangeliorum totius anni in vsum concionatorum.

His adiuncti sunt quinq; libri de Templo, & de ijs quæ ad templum pertinẽt, ad multorum locorum, tam Apocalypsis, quam reliquorum librorum intelligentiam cum primis vtiles.

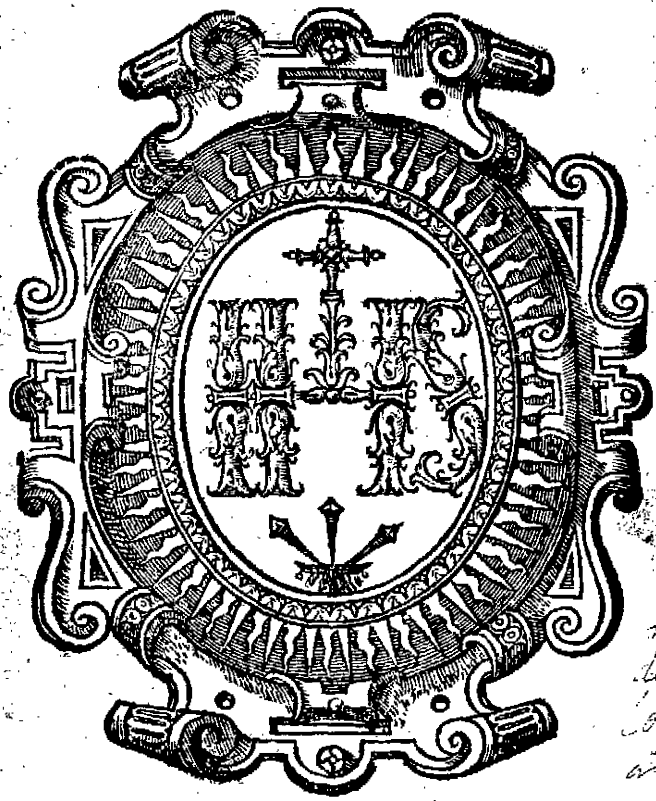
Quorum primus est de Fabrica templi primi, & secundi, & eius quod ab Herode ædificatum est.

Secundus, de ijs quæ erant in templo.

Tertius, de Sacerdotibus, & vestibus Sacerdotalibus.

Quartus, de Sacrificijs Hebræorum.

Quintus, de Diebus festis Hebræorum: in quibus omnia Historico, ac mystico sensu explicantur.

Cum Priuilegio Philippi Regis Hispaniarum.

SALMANTICÆ,

Excudebat Petrus Lassus. M. D. XCI.

Suma del Priuilegio Real.

Oncedio la Mageſtad del Rey don Philippe nueſtro Señor al Padre Doctor Franciſco de Ribera de la compañia de Ieſus, que por eſpacio de diez años que ſe comiençan a cõtar deſde la data de ſu cedula, ninguno pueda imprimir, ni vender eſtos Commentarios ſobre el Apocalypſi, ſino el meſmo, o quien ſu poder tuuiere, ſo pena que el que lo cõtrario hiziere pierda los libros y moldes y aparejos, y mas incurra en pena de cinquenta mil marauedis por cada vez, la tercera parte para quien dello denunciare, y la otra para el Iuez que lo ſentenciare, y la otra tercera parte para la Camara de ſu Mageſtad. Dioſe en S. Lorenço el Real, a 22. de Setiembre de mil y quinientos y nouenta años.

Taſſa.

Taſſose eſte libro por los Señores del Conſejo a quatro marauedis el pliego, ſegun parece por el teſtimonio que dello dio Alonſo de Vallejo eſcriuano de Camara del Rey nueſtro Señor,. En Madrid a tres dias de Iulio de. 1591. años.

✠ 2

LICENCIA DEL PADRE Gil Gonçalez Visitador.

YO Gil Gonçalez Davila Visitador de la Compañia de Iesus en estas prouincias de Castilla, y Toledo, por particular commission que tengo de nuestro Padre General Claudio Aquauiua, doy licencia, que se impriman los Commentarios sobre el Apocalypsi de S. Iuan, y los tratados, o libros de la fabrica del templo, y de las cosas que auia dentro del, que son dos libros, y otro libro tercero de las vestiduras sacerdotales, y de las causas dellas, y el quarto de las fiestas de los Hebreos, y el quinto de los Sacrificios, los quales Commentarios y libros compuso el Padre Doctor Francisco de Ribera de nuestra Compañia, residente en nuestro Collegio de Salamanca, porque han sido vistos y examinados por muchas personas doctas, y graues de nuestra Compañia. En testimonio de lo qual, di esta firmada de mi mano, y sellada con el sello acostumbrado. En Burgos a cinco de Febrero de. 1590.

Gil Gonçalez.

Aprobacion del libro.

COmmentarios in D. Iohannis Apocalypsin Doctoris Francisci de Ribera è Societate Iesu, & apud Salmanticenses Sacrorum Bibliorum interpretis iussu supremæ curiæ regiæ attentè perlegi, & nihil in eis reperi, quod possit meo iudicio pias & Christianas aures offendere. Imo vero dignissimos censeo qui in communem Ecclesiæ Christianæ vtilitatem edantur: nam in eis, quod præcipuum iudico, & difficillimum est, sacræ reuelationes ita inter se seruata serie, qua factæ sunt, distinguntur, & sensui, quem Literalem vocant, aptantur: vt iam cuiuis vel mediocriter in sacris literis versato, peruium sit quid sacra Apocalypsis voluerit, quod hactenus, licèt multi interpretes in id desudauerint, fuerat obscurissimum. Salmãticæ, vigesimo die mensis Maij, anno. 1590.

Iohannes Alfonsus Curiel
Sacræ Theologiæ Doctor.

AD LECTOREM DE horum Commentariorum editione.

DVM hanc Sacræ Apocalypſis explanationem adornarem, & quæ ante paucos annos auditoribus meis Salmaticæ dictaueram, non ſine labore recognoſcerem, atque expolirem: ecce tibi noui Commentarij prodeunt, in quibus Euangelicum prouerbium agnoui: *Ioh. 4.* Alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit. Inueni enim in eis maximã eorũ partem, quæ dictauerã, totidem verbis bona fide tranſcriptam, θαῦμα ἰδεσθαι. *Sæpe malum hoc nobis, ſi mens non læua fuiſſet.* Sed quis crederet πανοῦργόν, ὅσσα μὲτύχθη? Videram quædam ab eodem ſcriptore dictata, in quibus, quia autores ſequebatur eos, à quibus ego conſultò diſſentiebam, quòd eorum interpretationem myſticam potiùs, quam Hiſtoricam iudicarem: reſpondi amicis rem diuinantibus, & vt anteuerterem monentibus, nihil eſſe timẽdum: aut enim pauca admodum mutuanda eſſe, aut omnia. Pauca condonabam, omnia minimè metuebam. Exijt liber in lucem, vidi fere omnia, viderunt q; multi, qui ea vel ex ore meo exceperant, vel ab ijs excepta deſcripſerant, & ſeruant apud ſe, ac videre poſſũt omnes, qui conferre vtraque volent. Hoc & me tacẽte liber ipſe loquitur, in quo videas, quæ in diuerſorum ſcriptorum libris ſemper inueniuntur, rerum, & expoſitionum inter ſe differentiam, ſtyli diſſimilitudinem, ordinis, & compoſitionis varietatem. Atque, vt alia præteream, Tyconij Homilias in Apocalypſin, quas ego ad finem vſque duodecim capitis Auguſtini nomine, inter cuius opera feruntur, citaueram, ac poſteà certis argumentis Tyconij eſſe deprehenderam, & à capite tertiodecimo autori reſtitueram ſuo: ipſe ſimiliter in primis duodecim capitibus Auguſtino tribuit, in reliquis Tyconio. Hæc cũ viderem, ac vehemẽter mirarer, non mediocriter ad hos Commentarios maturè in lucem edendos ſum incitatus, quòd & amici monerent, & ipſe viderem multùm id non è re mea ſolùm, ſed è publica etiam futurum. Primùm videbã quædam ab eo prætermiſſa fuiſſe, quibus res obſcuriſsimæ viderentur explicari, quæque nihilo eſſent peio-

raljs, quæ magni ille feciſſet. Atq; ea quæ ponenda putauit, ita vt ego olim dictaueram poſuit; itaq; & auditoris mei, qui ſcripſit, errores, & meos nonnullos, qui dictaueram, in eius libro agnoui, & quædam offendi, quæ credi poſsint nunquam ab eo lecta, ſed alicui cum ſuis mendis deſcribenda fuiſſe commiſſa. Quam ob rem cepi iterum in manus meos Commentarios non vt autor, ſed vt cenſor; addidi permulta, quibus ea quæ dixeram exponerentur, & confirmarentur, potiſsimùm capite. 14. in ijs quæ dicta ſunt de Babylone, quibus bona huius libri pars multò meliùs, atque exactiùs explicatur. Deinde quæ mihi inchoata, & rudia exciderant, excolui, multa mutaui, atque correxi, ſæpe ſtylum verti, vt correcta potiùs, quã incorrecta, aut etiam vitiata, legerentur. Vidi & illa ipſa mea cum alijs miſceri: & parum conſentientium, interdum etiam contrariarum expoſitionum interpoſitione, quæ luculentiùs à me explicata credebam, obſcurari, & obrui, & quaſi meis luminibus obſtrui: quod non eſt mirum contigiſſe homini, qui ſua primùm concinnarat, & edere parauerat, ad eaq; mox, quaſi tumultariè, & aceruatim, adiecit mea. Et quoniam multum in eo operæ poſueram, vt lucem quantam maximam poſſem, tenebris libri huius inferrem, accendendam cenſui, quam extinctam videbam. Quædam prætereà meis adiuncta ſunt, alia inter illa interiecta, quæ cognoſci volui: atque idcirco verba etiam retinui, quæ dictaueram, vt melius quid meum, quid illius ſit intelligatur. Librum illius prætereà non attigi, neque enim id meum eſt, mea tantùm vendicare volui iure naturæ, & gentium. Illud moneo, atque obteſtor, omnes vt ſua edant & aliorum parcant laboribus: nam ſi aut ipſe, aut quiuis alius, noſtra extulerit, certum eſt nemini parcere, ſed illa repetere, & rem mihi furto abeſſe queri. Ac ne vana quis putet eſſe quæ dixi, adiungam quaſi indiculum, quo quid addiderim ijs, quæ ille de meis ſumpſit, quid deleuerim, vbi ſententiam mutauerim, mea vitiata inuenerim, lectori breuiter oſtendam, quò rectè, atque vtiliter hos à me Commentarios editos eſſe non ignoret.

Addita.

Quæ addita ſunt, ſerò id quidem, ſed cùm primùm venit in mentem, maniculis, ac lineolis, aut ſimili aliqua nota in margine notanda curaui, idque à capite fere quarto, ſed in tribus primis capitibus nonnulla addidimus. In cap. 1. verbà ſequentia, Verſiculo. 1. Apocalypſis Ieſu Chriſti, *&* Palam facere ſeruis ſuis: Et ſignificauit mittens per angelum ſuum. *Ver. 4.* Ab eo qui eſt, &c. *Ver. 5:* Et princeps regum

terræ.

terræ. *Vers.* 5. Qui dilexit nos, & lauit nos, &c. *Vers.* 7. Ecce venit cum nubibus. *Vers.* 10. In Dominica die. *In cap.* 2. *Vers.* 4. Et patientiam habes, & sustinuisti. *Vers.* 13: Et in diebus illis Antipas testis meus. *Vers.* 25: Et in calculo nomen nouum. *In cap.* 3. *Vers.* 16. Sed quia tepidus es, &c. *Vers.* 21. Dabo ei sedere mecum. *In capite.* 4. *Vers.* 1. Et vox prima, quam audiui. &c. *Vt quædam minutiora omittamus.*

Deleta.

IN *cap.* 3. *n.* 51. *in illud vers.* 15: Vtinam frigidus esses, aut calidus, *deleui nonnulla.* *In cap.* 4. *Vers.* 8. Et quatuor animalia singula eorum habebant alas senas, *multa addita, multa deleta sunt. Et in cap.* 6. *Vers.* 9. Vidi subtus altare animas interfectorũ.

In calce cap. 5. *dixi in verbis citatis cap.* 10. *esse in Græco* βιβλιου, *cũ sit* βιβλαρίδιον. *In cap.* 8. *Vers.* 1. *&* *in cap.* 14. *Vers.* 8. *quædam mutaui, quæ dici non posse iudicaui. In cap.* 16. *Vers.* 16. *dixi congregandos esse reges mortuo Antichristo, ne nationes rebellarent Christianorum. Sed vidi posteà apertè prædictum esse capite.* 19. *reges simul cum Antichristo occidendos, atque deleui. Vers.* 19. *dixeram ciuitatem illam magnam in tres partes diuidendam esse Romam, sed id fieri non potest, quia ante id tempus euertetur à decem regibus, vt suo loco videbitur, quare Ierusalem esse scripsi. Initio cap.* 17. *dictaueram multos futuros esse Babylone, qui adorarent Antichristum, quod deleui, quia ante quam regnet Antichristus euertetur Babylon. In eodem capite Vers.* 16. *vbi legimus:* Hi odient fornicariam, *hanc causam odij futuram dixi, Babylonem futuram per aliquod tempus sub potestate vnius ex decem regibus, & rebellaturam aduersus regem, cui parebat, vt se in libertatem asserat. Quod falsum esse intelligi potest ex ijs, quæ in eodem capite scripta sunt: sed præcipuè ex dictis à nobis in cap.* 14. *nu.* 51. *& sequentibus. In cap.* 18. *in vers.* 9. *quædam mutaui, & in initio cap.* 22. *Hæc omnia, quæ posteà ego falsa esse deprehendi, & secundis curis adhibitis correxi: ipse, ita vt ego ante dictaueram, posuit.*

Vitiata.

EX *his nonnulla attingam, nec vitia ipsa referam ne illi molestus sim, sed locos indicabo. Lector, si volet, illa cum his nostris conferet, atque ita deprauata inueniet, vt vix ab eo lecta esse credat, sed plena erroribus*

roribus, vt erant, ſcribenda notario fuiſſe commiſſa. Videantur in eius libro illa verba cap. 4. Et de throno procedebant fulgura. *Et illa:* Et in cõſpectu ſedis tãquam mare vitreũ: *& illa;* Et in medio ſedis, & in circuitu ſedis: *& illa:* Sanctus, Sãctus: *& illa:* Et cum darent *illa* animalia. *In cap. 5. illa:* Nec reſpicere illum. *In cap. 6. illa:* Bilibris tritici. &c. *In cap. 13:* Et vidi beſtiã. *His alia ſunt ſimilia, vt in fine cap. 1. Hieronymus citatur in prima Epiſtola aduerſus Ruffinum, cum ego dixerim, In prima Apologia. In illud cap. 3: Et veſtimentis albis induaris, citatur Alexander lib. 1. Generalium dierum, pro Genialium. Sed hæc ſatis erit hic adnotaſſe, vt lector intelligat iure queri me quædam ex noſtris in illius Commentarijs legi vitiata. Cuius culpa non dico, hoc dico, vitiata illa legi.*

FRANCISCI RIBERAE PRESBYteri Societatis Iesu in Commentarios in Apocalypsin beati Iohannis Apostoli, & Euangelistæ, Prooemium.

***

OBSCVRISSIMVM beati Apostoli, & Euangelistæ Iohannis librum Sancto Spiritu duce, & eiusdem Apostoli precibus confidentes aggredimur descendentes in mare magnum, & spatiosum, plenum procellis, & tempestatibus, facturi operationem in aquis multis, visuri opera Domini, & mirabilia eius in profundo, ascensuri vsq; ad cœlos, & descensuri vsque ad abyssos: in quo, nisi Christus ventos, & tumentes fluctus silere iusserit, turbabimur, & mouebimur sicut ebrius, & omnis sapientia nostra deuorabitur. Hoc me tamen in tanto metu, ac periculo reficit, & recreat, quod nunquam hunc librum scribi, atque edi vellet Spiritus sanctus, nisi vellet etiam aliquando intelligi. Cum igitur vaticinia contineat præclara, & quorum cognitione, atque intelligentia instructam in primis esse oporteat Ecclesiam, ne extremis illis, calamitosisq; temporibus fluctuent eius filij, atque omni vento doctrinæ circumferantur, & hostis immanissimi præda fiant: cur, vt olim beati martyres Christi Iræneus, Iustinus, Victorinus, atque alij sequentibus seculis fecerunt, non etiam nos suppliciter Diuinæ Sapientiæ fores pulsemus, & pia quadam, ac religiosa fidelis mentis audacia ad amicorum omnium optimum Christum eamus, qui dedit hanc Apocalypsin seruo suo Iohanni palàm facere seruis suis, & media nocte obscuræ huius, & sacratæ caliginis panes intelligentiæ petamus, quos vel nostro sæculo (si Deus ita voluerit) vel futuris apponamus? Etenim huius prophetiæ explanatione, ac perceptione, quasi quodam cœlesti pane, mirificè extremorum temporum homines confirmabuntur, vt ambulent in fortitudine cibi huius vsq; ad montem Dei Horeb, & inter venenatos, atque ignitos serpentes, & crudelissimorum hostium gladios duce Iesu perueniant ad terram promissam, & ingrediantur in requiem Domini, in qua Sabbatismus paratus est populo Dei. Namquæ tunc Antichristus, & eius serui, ac satellites, totusq; Diaboli ex abyssi vinculis egressi exercitus aduersus inuictos Christi milites tentabũt, eorum potẽtiam, crudelitatem, bella, cædes sanctorum, momẽtaneam felicitatem impiorum, prodigia inusitata cœli, terræ, maris, & quidquid perturbare hominum animos potest, cum ante tot annos prædicta fuisse in hoc libro intellexerint, terreri desinent, & vicinum Christi, suorumq; triumphum simul prænuntiari animaduertentes animos erigent, & gaudebunt in Domino, & exultabunt in Deo Iesu suo, & facient quod præcepit Dominus: His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Videte ficulneam, & omnes arbores: cum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas. Ita & vos cũ videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei. Contra etiam inanes timores abijcient; quibus patrum nostrorum memoria, & olim non multò post Apostolorũ ætatem multi, magniq; viri sanctitate, doctri-

Psal.106.

Luc.11.

Hebr.4.

Luc.21.

doctrinaq; florentes laborarunt, Antichristi aduentum, & consummationem sæculi nõ tam im-
Apoc. 17. minere, quàm adesse existimantes. Nam cum Babylonis imperium in pristinam gloriam reflo-
rescens, & purpuratam meretricem iterum latè dominantem inducit, cum decem reges vnipo-
noc. 13. testatẽ suam tradentes, cũ pseudoprophetam præcursorem Antichristi, cum characterem bestiæ
manibus, ac frontibus sectatorum eius impressum, cum numerum nominis bestiæ, aliaque id ge-
nus non pauca minutè persequitur, quid aliud facit quàm inanes terrores eximere, quo tempo-
re timendũ, quo maximè arma capiẽda, quo collatis signis pugnandum docere, Antichristum
quasi digito indicare? Vtilem cum primis, & fructuosam esse Ecclesiæ harum rerum cognitio-
nẽ quis nõ videat? Cur igitur librũ negligamus, in quo vno Christus copiosissimè hæc Ecclesiæ
suæ conscripta, consignataque reliquit? Cur illum refugiamus? Cur aditum ad eum nullum re-
lictum putemus? Cur nullo modo explicari ab hominibus posse iudicemus? Si res ipsas prænosci
vtile est, cur librum, quo illæ continentur, nunquam Deus intelligi volet? Si propter homines il
le scriptus est, non dubium est quin sit ab hominibus Deo per seruos suos explanante cognoscen-
dus, & intelligendus. Sed illis, inquis, temporibus intelligetur, quibus hæc futura sunt; hoc est,
extremis. Illi igitur intelligere nolint, qui nouerint quando futurum sit tempus extremum, &
quorum fuerit nosse tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Frustra ergo, &
temere in hoc opere desudarunt Irenæus, Iustinus, Victorinus, Andreas, & Arethas episcopi
Cæsareæ Cappadociæ, Ambrosius, Beda, Ansbertus, atq; alij doctissimi homines, quorum libri
non sine magno fructu leguntur. Quid? cum calamitates & persecutiones ingruent,
tunc liber intelligetur, an potius cognitum eum ante illas, perspectumq; esse oportet? Ita sanè,
timor enim, & rerum subitæ perturbationes, & noui tumultus mentem aut eripiunt, aut hebe-
Matth. 24 tant: tum iacula præuisa minùs feriunt, minùs terrent, facilius vitantur. Idcirco Dominus si-
gna, & calamitates extremi temporis multò ante prædixit, & legi singulis annis in Ecclesiis
voluit, vt res tantæ nunquam excciderent, sed semper in omnium memoria, atque ore versaren
tur. Et quia incertum nobis est tempus, semper nos vigilare, & expectare voluit: Ideo, & vos,
Matth. 24 inquit, estote parati, quia qua nescitis hora filius hominis venturus est. parati autem omninò
non erimus, si quæ tunc futura, & hoc libro tradita sunt, nescimus. Quare meritò in eius initio
Apoc. 1. scriptum est: Beatus qui legit, & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea, quæ in ea scripta
sunt: tempus enim propè est. Itaque si omni tempore timeri potest vicina sæculi consummatio,
& ante illam cognita, atque animo cõprehensa esse oportet quæ in hoc libro scripta sunt, omni
tempore ille non solùm legendus & intelligendus, sed ad verbum etiam ediscendus est. Nihil
ergò nocebit (vt ante dixi) supplicibus precibus, & indefessa opera experiri an velit Deus hæc
abstrusa mysteria fidelibus explanari, & dicere: Domine, Si in tẽpore hoc interpretaberis. Apo
Luc. 11. calypsin tuam? Iterum ergo, atque iterum pulsemus fores amici. Si ille responderit: Noli mihi
molestus esse, iam ostium clausum est, pauciss imis aperui, & pueri mei (hoc est, antiqui doctores
Ecclesiæ) mecum sunt in cubili perpetuæ, & beatæ quietis; nõ possum surgere, & dare tibi: non
est inde recedendum: ipse enim amicus ait: Si ille perseuerauerit pulsans: dico vobis & si nõ da
bit illi surgens eo quòd amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi
quotquot habet necessarios. Et ego dico vobis: Petite, & dabitur vobis, quærite, & inuenie-
tis, pulsate, & aperietur vobis. Illud etiam incendere studium nostrum debet, quòd & si liber
obscurissimus sit, non est eius tamen tanta obscuritas, vt nulla ex parte intelligi possit. Prophe
tia est, & multa habet similia dictis veterum prophetarum, sæpe ad ea alludit, & quasi ansam
offert, vnde reconditos eius sensus tenere possimus. Phrasis eadem est quæ in illis, Metaphoræ,
& Allegoriæ persimiles, vt qui versatus fuerit in lectione prophetarum, & semel sibi persuasse
rit de rebus extremi temporis esse prophetiam, eaque ab Ioanne latiùs exponi de signis illius
sæculi, quæ sunt breuiter à Christo prædicta in Euãgelio, multum sit ad omnia lucis habiturus.
Mihi quidem certè mirum in modum profuit, quod simul ac Commentarios in duodecim Pro-
phetas elaborani, Apocalypsin auditoribus meis Salmanticæ cœpi interpretari, atque ea dicta-
ui, quæ nunc locupletabimus, & quantum erit situm in nobis, expoliemus. Mysticos quidem
sensus non attingemus, cum quod satis, ac super in Historico erit desudãdum, tum etiam quòd
maior Commentariorum pars qui extant, tota ferè in mystica explanatione versata sit, & pro-
uerbio vetamur actum agere, aut ligna in siluam ferre. Historicus, qui & obscurissimus, &
magna ex parte ab omnibus neglectus est, visus est nobis pro viribus debere elucidari. Mitte ergò
pater luminũ Sapientiam de cœlis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecũ sit, & mecũ
Tob. 12. laboret, vt sacra, atque abscondita mysteria populo tuo reuelentur: etenim Sacramenta regis
abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare, & confiteri honorificum est.

DE QVI-

DE QVIBVSDAM AD HVIVS LIBRI INTELLIGENTIAM NECESSARIJS Disputatio.

DE AVTORE, ET DE autoritate huius libri.

CAP. I.

1 ANTEQVAM in expositionem prophetiæ huius ingrediamur, quæ dâ præfari necesse est, de autore, & autoritate huius libri, de tẽpore, quo scriptus est, de argumẽto eius, de vtilitate, & de veneratiõe illi debita.

Autor Apocalypsis.

De autore, & autoritate olim à nonnullis dubitatum est, vt enim scripsit Dionysius Alexandrinus in libris de Repromissionibus, cuius verba referũtur ab Eusebio lib. 7. Hist. Eccles. c. 23. quidam Alexandrini episcopi, qui eũ præcesserant, librum hunc neq; Iohannis, Apostoli esse dicebant, neque inter canonicos numerandum, sed à Cerintho hæretico fuisse conscriptum, vt Apostolici nominis autoritate suũ dogma de regno Christi in terris futuro, & de terrenis, ac corporeis in eo voluptatibus, cõprobaret. In eodem errore fuere Alogi, vt refert Epipha. lib. 2. Hæresi 51. siue Alogiani, vt vult Augustinus in lib. de Hæresibus. c. 30. & Philastrus in lib. de Hęresib⁹ in Hęresi reijcientiũ Euangelium Iohannis & Apocalypsin

2 ipsius. † Sed & Lutherani quãtum possunt de eius autoritate detrahunt, modò autorem esse negantes Iohannem Apostolum, & Iohãni cuidam presbytero Asiæ ad iudicantes: modò eius prophetias, quasi fabulis plenas, irridẽtes; malè enim eos habet quod. c. 14 in eo legunt: Beati mortui, qui in Domino moriuntur; amodò enim dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis. Opera enim illorum sequuntur illos. Erasmus in Adnotationibus sæpè de autore dubitat, & ad extremum multa contra eiusdem libri autoritatem obijcit. Multa essent de hac re dicenda, nisi viri doctissimi iã totã ferè explicassent, & argumenta aduersariorum ex parte diluissent, planèq; veterum patrum testimonijs confirmassent Apocalypsin ab Apostolo, & Euangelista Iohanne fuisse conscriptam, & verè esse inter libros canonicos referendam. Hoc fecit præclarè Titelmannus in duobus libris cõtra adnotata ab Erasmo, Iohan. Driedo lib. 1. de Eccles. dogmatibus, cap. 1. & cap. 2. p. 3. Canus lib. 2. de Locis, c. 9. Conclusione. 5. & c. 10. in vltimo argumento. & c. 11. & Sixtus Senẽsis libr. 7. Bibliothecæ sanctæ, Hæresi. 10. & alij. Sunt tamen addenda quædam, vt pleniùs omnia confirmentur, & eluciden

3 tur. † In primis duos fuisse Iohannes in Asia, alterum Apostolum, & Euangelistam, alterum eiusdem discipulum, qui Iohannes presbyter dictus est, cuius à multis creditæ sunt. 2. & 3. Epistolæ Iohannis, in quibus se seniorẽ, id est, presbyterum appellat, & est similiter Ephesi sepultus, vt cõstat ex Hiero. in Catalogo Script. in vita Iohãnis, & in vita Papiæ. Huius presbyteri nõnulli credidẽrũt esse Apocalypsin. Etenim Dionysi⁹ Alexãdrinus in loco paulò ante indicato apud Eusebiũ, affirmat canonicũ esse hũc librũ, & Iohãnis. Sãcti, inquit, alicuius est, & sine vlla dubitatione per Dei Spiritum scripta, etiã si non sit ille Apostol⁹ Iohãnes filius Zebedęi, frater

Duo Iohannes presbyteri.

Iacobi. &c. Apud Nicephorum verò lib.6.cap.22.&c.23.hæc eadem, & plura eius verba referuntur, quibus aperte negat esse Iohannis *Euangelistæ*, coniectura autem eò ducitur vt esse Iohānis presbyteri existimet. *Ex his intelligimus nullius mōmenti esse ea patrum testimonia, quæ Iohannis esse dicunt, nō enim docent vtrius Iohannis.* † Sed neque ea sunt satis, quæ Iohanni discipulo Domini tribuunt, nam & Iohannes ille presbyter inter discipulos Domini numeratur à Papia Hierapolitano episcopo, & Iohannis Apostoli auditore, cuius verba retulit in eius vita Hieronymus. *Considerabam, inquit, quid Andreas, quid Petrus dixissent, &c. vel alius quilibet discipulorum Domini: quid etiam Aristion, & Iohannes senior discipuli Domini loquebantur.* Oportet ergo vt Iohannes Apostolus, aut *Euangelista*, aut quippiam tale nominetur. *Et* tamen sunt huiusmodi quam plurima apud veteres patres, vt cum Dionys. in libr. de *Eccle. Hierar.* cap.3. in tertia eius parte de Apocalypsi ait: *Arcanam illam, ac mysticam omninò visionem dilecti discipuli.* & Irenæus lib.4.cap.37.&.50.testatur esse Iohannis discipuli Domini, sed paulò post in eodem cap.37.Iohannem eū esse indicat, qui in sinu Domini in cœna recubuit. *Et* Tertullianus lib.4. contra Marcionem, propè principium, loquens de ecclesijs ab ipsis apostolis institutis, & de Romana instituta à Petro, & Paulo, continuò subijcit: *Habemus & Iohannis alumnas Ecclesias.* Nā & si Apocalypsin eius respuit Marcion, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Iohannem stabit autorem. Et in fine ferè Sco[illegible]aci aduersus Gnosticos eumdem Iohannem autorem docet primæ epistolæ, & Apocalypsis. † Iustinus etiam martyr in Dialogo cū Tryphone paulò post medium, Apocalypsis autorem dicit esse Iohannem vnum apostolorum. Nicephorus lib.2.cap.42.& lib.3.cap.9. scribit iuxta veteres historicos scriptam esse à Ioanne *Euangelista*, eidem tribuit Habdias episcopus Babylonis lib.5. Hist. Apostolicæ, & Origenes tomo.1. in Iohan. & lib.5.super Iohan(cuius loci verba refert idem Nicephorus lib.5. c.16.)& lib.1.Comm. in Matthæ. vt refert Euseb.lib.6.Hist.c.18. In eadē sententia sunt Ambrosius.libr.3. de Spiritu sancto.c.21. Hiero.in catalogo scriptorum de Iohanne loquens, & in ca.18. Matthei, *Epiphanius* lib.2.hæresi.51, & 54, Augustinus in libello de hæresibus, cap.30, Damascenus lib.4.cap.18, & in lib.de Cetum Hæresibus, hæresi.51. Sed nimis lōgum esset, si omnia de hac re patrum testimonia essent proferenda.

Autoritas Apocalypsis.

Probatur etiam Apocalypsis ab Ecclesia, & inter canonicos libros ponitur addito nomine Iohannis in Concilio.3.Carthag.c.47, & ab Innocen.III. *Epist.3.cap.vltimo*, à Gelasio.I.in Decreto de libris canonicis, à Concilio Florētino, in Catalogo librorum canonicorum, & à Trid. sess. 4. in Decreto de canonicis scripturis. Sed Tridetinū addidit, Iohannis apostoli. Denique in Cōcilio.4.Toletano. c.16. extat huiusmodi decretū: Apocalypsin libru multorū conciliorū autoritas, & Synodica sanctorum præsulū Romanorū decreta Iohannis Euangelistæ esse præscribunt, & inter diuinos libros recipiendum cōstituerūt. Et quia plurimi sunt, qui eius autoritatē non recipiunt, eūq; in Ecclesia Dei prædicare contemnūt: si quis eum deinceps aut nō receperit, aut à Pascha vsq; ad Pentecosten Missarum tempore in Ecclesia nō prædicauerit, excōmunicationis sententiam habebit. † Nec verò quēquam mouere debet hunc librū nonnumquam Iohanni Theologo tribui, vt videmus in Græca eius inscriptione, quod mouit magnopere Erasmū. Videmus enim passim in libris Dionysij canonicorum librorū scriptores Theologos dici, quod de Deo, & dē Diuinis mysterijs loquātur: indeq; hoc nomen proprie datū est Iohanni *Euangelistæ*, quòd altiora scripsit mysteria; itaq; Iohānes Theologus, & Euangelista idem est. Extat epistola Dionysij Areopagitæ, quæ est, decima cuius hęc inscriptio est: Iohāni Theologo, Apostolo, & Euāgelistæ exulāti in Patmo insula. Et sanctus Euodius in epistola, quā Lumen vocant, docet Iohannem Euangelistā dictū esse Theologū: eius verba refert Nicepho.lib.2.c.3. Ita eū vocat sæpè Origenes in Homilia.2. in diuersos, Athanasius in Synopsi Diui

Iohannes Theologus quis sit.

næ

næ Scripturæ, Damascenus lib. 4. cap. 16. pro quod est in translatione Deiloquus, & sæpe in historia de Barlaam, & Iosaphat. Imo & in quibusdam Græcis codicibus, vt in Complutensi, & Regio, titulus est: Apocalypsis sancti Apostoli, & Euangelistæ Iohannis
7 Theologi. † Argumenta, quæ Dionysium Alexandrinum in eam sententiam deduxerunt, vt Iohannem Euangelistam huius libri autorem negaret, quoniam quibusdam parum sanis in fide magni ponderis visa sunt, proferam libenter in medium ita vt Nicephorus retulit libr. 6. cap. 22. & 23. Primum est, Iohannes in Euangelio nunquam nomen suum posuit, neque in epistolis, in Apocalypsi verò sæpe illud inculcat. Secundum: Euangelium, & prima epistola, quæ semper sine controuersia Iohanni Euangelistæ tributa est, simile ferè habent initium, & in multis consentiunt, de vita, de luce, de tenebris, de sanguine Christi, de
8 remissione peccatorum. &c. Apocalypsis autem nihil habet huiusmodi, quò ab eodem autore scripta credatur, nec syllabam quidem commune cum illis habet. Tertium: magna est styli & elocutionis diuersitas, quoniam Euangelium, & epistola exquisitis, & egregijs verbis Græcè scripta sunt, Apocalypsis autem sermonem habet incultum, & rusticis barbarismis, ac solœcismis alicubi vtitur.

Argumenta in Apocalypsin.

8 Duo priora argumenta facile soluemus, si animaduertamus, aliud esse historiam, aut epistolam scribere, aliud prophetiam. In historia nomen autoris in titulo ponitur, in opere ipso poni non solet. Ita Euangelistæ titulum suis libris præfixerunt: Euangelium secundum Matthæum, aut secundum Marcum, nomina postea tacuerunt, quod est idem à Iohanne factum. In epistolis interdum certa aliqua de causa nomen non scribitur, vt in epist. ad Hebræos, & in prima Iohannis epistola, quod eam scriberet ad proximas Asiæ, quas regebat, Ecclesias, apud quas sæpè versabatur, & loquebatur, & quibus eius sermo esset notissimus, semper tamen ferè poni solet. Ideò in secunda & tertia Seniorem se vocat, quòd eo nomine ætatis, & honoris causa crebrò à discipulis, vt arbitror, appellaretur. At in prophetia, cuius tota autoritas pendet ex autore, necessariò ponendum fuit, alioqui contemnetur eo ignorato. † Ideò prophetæ
9 semper nomen suum scribunt initio prophetiæ, vt in omnibus prophetis videmus, & sæpe illud inculcant. Quum igitur Apocalypsis prophetia sit, vt c. 1. legimus: Beatus qui legit, & audit verba prophetiæ huius: & cum sit epistola, vt indicat titulus ille: Iohannes septem Ecclesijs, quæ sunt in Asia, Gratia vobis, & pax. &c. recte nomen & ponitur, & repetitur sæpe, vt vera, atque Diuina prophetia credatur, vt quæ nõ incerti hominis, sed Apostoli sit, & Euãgelistæ. Quod autem secundo loco de styli diuersitate obijcitur, quis non videt eum diuersum esse debere in historia, & in prophetia? Vt ergò in Euangelio similis ex parte fuit cæteris Euangelistis, ita in prophetia similis esse voluit prophetis. Quod non inculcat in Apocalypsi lucẽ & tenebras, & vitam, & remissionem. &c. causa est rẽ-
10 rum diuersitas, de quibus agit. † Et tamen non vna syllaba modò, vt Dionysius dicebat, sed nomina etiam, & sententiæ cõmunia sunt Apocalypsi cum cæteris libris Iohannis, vt Agnus, & Qui erat, & cap. 1: *Et* videbit eũ omnis oculus, & qui eum pupugerunt, conuenit cum illo cap. 18: Videbunt in quẽ transfixerunt. *Et*: Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo, cum illo 1. Iohann. 1: *Et* sanguis Iesu Christi filij eius emundat nos ab omni peccato. *Et* cap. 21: *Ego* sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis, conuenit cũ eo, quod de fonte aquæ viuæ Dominus dixit Samaritanæ Iohan. 4. *Et* illud Apoc. vlt. *Et* qui sitit, veniat, & qui vult, accipiat aquã vitæ gratis: cõuenit cum Euang. c. 7: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Illud. c. 19: Et vocabatur nomen eius Verbũ Dei, cõuenit cũ illo: In principio erat Verbum. &c. Et quod in eodẽ. c. & 21. & 22. dicit de nuptijs Agni, & sponsæ, cõuenit cum eo quod scripsit in Euang. c. 3: Qui habet sponsam, spõsus est. Et alia huiusmodi postea videbimus multa. Quare multò verius est quod initio Cõmentariorũ scribit Arethas episcop. Cæsareæ Cappadociæ:

Solutio argumentorũ

pădociæ: Quidã veterum librũ hũc alie nũ esse dicũt à dictione, & lingua Iohãnis dilecti, ipsum ad aliũ referentes, sed
11 non ita est. † Vltimũ erat, barbarismos & solœcismos alicubi esse in Apocalypsi: qui aut nõ sunt, aut vitio scriptorũ esse potuerũt. Sed quãtis nobis ostẽde rentur, & ab ipso autore ita scriptũ esse constaret: nullo modo inde argumẽtari liceret, non esse eundem huius libri autorem, & Euãgelij. Vt si verbi causa, in vltimis capitibus Euangelij solœcismus inueniretur, qui nusquã ante fuisset in eodem opere visus, aut in fine alicuius epist. Pauli: quis esset qui propterea diceret non esse capita illa eiusdem autoris cuius erãt priora? Quem admodũ si in bono poeta vitium in syllabarũ quantitate aliquando occurrat, vitiũ agnoscitur, autor non alius putatur.

DE TEMPORE QVO scripta est Apocalypsis.

CAP. II.

Apocalypsis quo tẽpore scripta.

1 DE tempore, constat scriptã esse Apocalypsin decimo quarto anno imperij Domitiani, quo secunda post Neronẽ excitata in Ecclesiã persecutione, Apostolus est in Patmon insulam relegatus, atq; ibi Apocalypsin scripsit. Ita Eusebius in Chronicis, & lib. 3. Hist. c. 18. Hiero. in vita Iohan. Niceph. iuxta veteres historicos id affirmat lib. 2. c. 24. & lib. 3. c. 9. & multi alij, sed præcipuè Habdias. lib. 5. Apostolicæ Hist. & Irenæus martyr libr. 5. prope finem, cuius hæc sunt verba: Per ipsum vtique editũ fuisset, qui & Apocalypsin viderat. Neq; enim ante multũ temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finẽ Domitiani Imperij. Meritò autẽ hoc dicit Irenæus, quoniã Domitianus quindecim annis, & mẽsibus quinq; imperium tenuit, &. 14. est Apostolus relegatus, q̃ fuit ab ortu Seruatoris nonagesimus septimus, ex eodem Eusebio in Chronicis.

ARGVMENTVM Apocalypsis.

CAP. III.

Argumẽt. Apoc.

1 ARgumẽ tũ huius prophetiæ est præsentiũ Ecclesiarum instructio, & exhortatio aduersus hæreticos, & persecutores: sed maximè futuri Ecclesiæ status tẽpore Antichristi, & persecutionũ illi⁹ tẽporis prædictio, quę à capite quarto ad finẽ vsq; vigesimi protẽditur. Huius q̃ summã videre volet paucis cõpre hẽsam, & quasi filum habere Ariadnę, quod per parietibus textũ cæcis iter, & inextricabilẽ errorẽ viarũ sequatur cæca regẽs filo vestigia: legat signa extremi temporis à Dño in Euãgelio prædicta, ac certò sciat hæc capita Apocalypsis nihil esse aliud quã quosdã illorum verborũ Dñi cõmentarios, vt in eorũ explanatione dicemus. Sedente autem eo (inquit Matthæus) super montẽ Oliueti accesserũt ad eum discipuli secretò dicẽtes: Dic nobis quãdo hæc erunt, & quod signũ aduẽtus tui, & cõsummationis sæculi. Et respondens Iesus dixit eis: Videte ne quis vos seducat: multi enim venient in nomine meo dicẽtes: Ego sum Christus, & multos seducent. Audituri autẽ estis prœlia, & opiniones prœliorũ: videte ne turbemini, oportet enim hæc fieri, sed nõdũ est finis. Consurget enim gens in gentem, & regnũ in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca: hæc autẽ omnia initia sunt dolorũ. Tunc tradẽt vos in tribulationem, & occident vos. & eritis odio omnibus gẽtibus propter nomen meũ. Et tunc scãdalizabuntur multi, & inuicem tradẽt, & odio habebunt inuicẽ. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos. Et quoniã abũdabit iniquitas, refrigescet caritas multorũ: qui autẽ perseuerauerit vsq; in finẽ, hic saluus erit. His addam⁹ illud Luc. 21. quod fini propius est: Et erunt signa in Sole, & Luna, & stellis, & in terris pressura gentiũ præ cõfusione sonitus maris & fluctuũ, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi, nam virtutes cœlorũ mouebuntur: & tunc videbunt filium hominis venientem in nube. &c. Atque ita caput vigesimum huius libri prophetia extremi iudicij terminatur. Duo autem capita extrema beatitudinem sanctorum post iudicium continent. *Cap. 24.*

DE VTI-

DE VTILITATE, ET obscuritate Apocalypsis.

CAP. IIII.

1 DE eius vtilitate, & obscuritate Hiero. in epist. ad Paulinum hæc scripsit: Apocalypsis Iohannis tot habet sacramenta, quot verba. Parum dixi, pro merito voluminis laus omnis inferior est. In verbis singulis multiplices latent intelligentiæ. Et libr. 9. in Isa. in vltimis verbis: Non intelligentes Apocalypsin Iohannis in superficie literæ medullata Ecclesiæ sacramenta cõtexere. Dionysius Alexãdrinus episcopus in libris de Repromissionib⁹ de hoc libro ita scripsit referente Eusebio. lib. 7. Hist. c. 23: Ego verò (quantum ad meam sententiam pertinet) spernere, aut abijcere scripturam libri huius nullatenus audeo, maximè cũ multi ex fra-
2 tribus ita mecum sentiãt. † Sed hoc magis de eo iudico, quòd excedant, atque emineant quæ in eo scripta sunt, humanæ auditionis modum, & sit in eo arcanus quidam, & reconditus, atq; admirandus omnibus sensus, quem & ego admiror, ac veneror, etiam si nõ intelligo. Et ita sentio, quòd Diuina aliqua sacramenta sermonibus contegantur humanis, non tam iudicio meo discernẽs, quàm fide credens: & ideo non reprobo quæ non intelligo, sed tantò magis admiror, quantò minùs assequor.

DE HVIVS LIBRI enarratoribus.

CAP. V.

1 POstremo in hunc librũ extant commentarij veterũ quorundam, vt Primasij episcopi Vticæ, Bedæ, Ambrosij Ansberti, Anselmi etiam, sed magna ex parte Historico sensu relicto ad mysticos declinãt: quam obrem sæpe eorum interpretationem relinquere cogemur. Alij præferunt nomen beati Ambrosij episcopi, qui sine dubio Ambrosij episcopi Mediolanensis nõ sunt, eos tios nomine Ambrosij citabimus. Alij nomine S. Thomæ Aquinatis circumferuntur, quos multi eius esse negant; & in opera S. Thomæ iussu Pij. V. edita admissi non sunt, nos tamen cuiuscumq; sint, nomine Thomæ breuitatis causa referemus. † Extãt & Homiliæ decẽ & octo
2 in hunc librum in nono tomo operum Augustini, sed hacten⁹ ei falsò tributæ, sunt enim Tyconij hæretici Donatistę, cuius idẽ Augustinus meminit in libris de Doctr. Christiana. Hoc autẽ cõperi ex Beda, qui & in Prologo cõm. in Apo. eũ dicit hũc librum eũ & viuaciter intellexisse, & veridicè, satisq; Catholicè disseruisse, præter pauca, in quibus Donatistis fauet, seque eius sensum in multis secutum. Deindè crebrò eius sententias refert in eodem opere, quas ijsdem verbis in his Homilijs inuenimus. † Ex quo intelligimus omnia esse
3 Tyconij, sed deleta, & mutata fuisse quædam à Catholicis, quæ Donatistis maximè fauerent. Conferat vtrumque librum lector, vt verũ videat esse quod dico, vbi Beda nomine citat Tyconium, vt ca. 8. in illud: Et facta est grando, & ignis, & in illud cap. 12: Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum, & in illud cap. 14: Et in ore ipsorum non est inuentum mendacium, & in illud: Per stadia mille sexcenta, & in illud cap. 16: Et septimus effudit phialam suã, & in illud cap. 17: Bestia, quam
4 vidisti, † & in illud cap. 19: Et omnes aues saturatæ sunt, & in illud cap. 20: Et iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum, vt alia multa omittam, quæ sine nomine ex eodem opere Beda desumpsit. Multa etiam ex eo Primasius accepit, nec nomẽ interdum tacet, vt cum exponit illud cap. 9: Et numerus equestris exercitus, vbi quæ refert Tyconij verba, inuenimus in Homilia 7. Idem in Prologo suorum Commẽtariorum affirmat se à Tyconio Donatista quæ sano congruunt sensui delibasse, multaq; in eius opere reperisse superuacua, & inepta, & sanæ doctrinæ contraria. Ex quo intelligitur Tyconij Commentarios & breuiatos fuisse à Catholicis, & correctos, atq; ideò breues nunc legi eius Homilias, quæ sunt inter opera Augustini.

Homiliæ in Apoc. non Augustini, sed Tyconij. Libr. 3. c. 10.

COMMENTARII IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

***

Argumentum capitis. I.

Scribit Iohannes adſeptem Eccleſias, quas prædicatione Euangelij erudierat, reuelationem, quam à Chriſto accepit vt ipſis traderet, docetq; quomodo acceperit: narrat etiam vocem, quam audiuit, & primam viſionem hominis in medio ſeptem candelabrorum aureorum habentis ſeptem ſtellas in dextera. In homine Chriſtum ſignificari ait, in ſeptem candelabris ſeptem illas Eccleſias, in ſeptem ſtellis epiſcopos earumdem Eccleſiarum.

Caput. I.

APOCALYpſis Ieſu Chriſti, quam dedit illi Deus, palàm facere ſeruis ſuis quæ oportet fieri cito: & ſignificauit mittens per angelum ſuũ ſeruo ſuo Iohanni, qui teſtimonium perhibuit verbo Dei, & teſtimonium Ieſu Chriſti, quæcũque vidit. Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius: & ſeruat ea quæ in ea ſcripta ſunt: tempus enim propè eſt. Iohannes ſeptem Eccleſijs quæ ſunt in Aſia. Gratia vobis & pax ab eo qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt, & à ſeptem ſpiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt, & à Ieſu Chriſto, qui eſt teſtis fidelis, primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo, & fecit nos regnum & ſacerdotes Deo & patri ſuo, ipſi gloria & imperiũ in ſecula ſeculorum. Amen. Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerũt. Et plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ: etiam, Amen. Ego ſum A & Ω, principium, & finis, dicit Dominus Deus, qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt, omnipotens. Ego Iohannes frater veſter, & particeps in tribulatione, & regno, & patientia in Chriſto Ieſu, fui in inſula, quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei, & teſtimonium Ieſu. Fui in ſpiritu in Dominica die, & audiui poſt me vocem magnam tamquam tubæ dicentis, Quod vides ſcribe in libro: & mitte ſeptem Eccleſijs, quæ ſunt in Aſia, Epheſo, & Smyrnæ, & Pergamo,

mo,& Thyatiræ,& Sardis,& Phi-
12 *ladelphiæ,& Laodiciæ. Et conuer-*
sus sum,vt viderem vocem quæ loque
batur mecum. Et conuersus vidi se-
13 *ptem candelabra aurea: & in me-*
dio septem candelabrorum aureorũ
similem filio hominis,vestitum podê-
re,& præcinctum ad mammillas zo-
14 *na aurea. caput autem eius & ca-*
pilli erant candidi,tamquã lana alba,
& tamquam nix,& oculi eius tam-
15 *quam flamma ignis, & pedes eius*
similes aurichalco,sicut in camino ar
denti,& vox illius tamquam vox
16 *aquarum multarum: & habebat in*
dextera sua stellas septem,& de ore
eius gladius vtraq; parte acutus exi-
bat: & facies eius,sicut sol lucet in
virtute sua. Et cum vidissem eum,
cecidi ad pedes eius tamquam mor-
tuus. Et posuit dexteram suam super
me,dicens,Noli timere. Ego sum pri-
18 *mus,& nouissimus, & viuus,& fui*
mortuus,& ecce sum viuens in sæcu
cula sæculorum,& habeo claues mor-
19 *tis,& inferni. Scribe ergò quæ vi-*
disti,& quæ sunt,et quæ oportet fieri
20 *post hæc. Sacramentum septem stel-*
larum, quas vidisti in dextera mea,
et septem candelabra aurea. Septem
stellæ,angeli sunt septem Ecclesiarũ,
et candelabra septem, septem Eccle-
siæ sunt.

Versic.1.

1 *Apocaly-psis.*

Pocalypsis Iesu Christi. Apocalypsis idem est quod Reuelatio,quo nomine vtitur Paulus. 1. Corint. 14: Vnusquisq: vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsin habet. Et Gala. 1: Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi. In cuius loci explicatione Hiero. hæc inquit: Verbum quoque ipsum ἀποκαλύψεως, id est, Reuelationis, propriè Scripturarum est, & à nullo sapientium sæculi apud Græcos vsurpatum. Vnde mihi videntur, quemadmodum in alijs verbis, quæ de Hebræo in Græcum lxx. interpretes transtulerunt, ita & in hoc, magnopere esse conatos vt proprietatem peregrini sermonis exprimerent noua nouis rebus verba fingentes, & sonare cum quid tectum, & velatum ablato desuper operimento ostenditur, & profertur in lucem. &c. Quod rectè, atque accuratè ab Hieronymo obseruatũ est, neq; enim de verbo ipso ἀποκαλύπτω, loquitur quod & in Ethnicorum libris, & in nostris sæpe reperitur, sed de nomine ab eo deducto, quod apud ethnicos in vsu non fuit: quemadmodum Beare omnes ante Ciceronem dicebant, & Beatus, ipse Beatitudo dicere ausus est, quod aut nemo ante dixerat, aut tunc primùm dici cœperat. More autem prophetarum incipit, qui initio, vt autoritatem verbis suis concilient, & nomen suum indicant, & à quo prophetiam acceperint, & ad quos vaticinentur. Vt, Visio Isaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam, & Ierusalem. Cum dicit, Visio, reuelationem se accepisse docet à Deo. Vnde statim ait: Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est. Interdum etiam apertiùs: Verbum Domini, quod factum est ad Hosee fi-
2 lium Beeri, &c. † Ita Iohannes docet à quo hãc reuelationem, & prophetiam acceperit, nempe à Iesu Christo: & quamuis non ab ipso proximè, sed per angelum acceperit, vt priores prophetæ, tamen Iesu Christi dicitur, quoniã angelus non eius autor est, sed nuntius. Hanc autem Deũ patrem dedisse dicit Christo *Palàm facere seruis suis* per ministerium Iohannis, ad quem eam misit Christus per angelum. *Seruis suis*, id est, omnibus Christianis, & propriè septẽ Ecclesijs, de quibus mox locuturus est. Quo verbo indicat ad quos hæc prophetia dirigatur. Nec dicit: Hæc est Apocalypsis Iesu Christi, sed more prophetarum: Apocalypsis Iesu Christi, vt: Verbum Domini, quod factum est ad

Hoſee. &c. Immò & more Euangeliſtarum: Liber generationis Ieſu Chriſti: Initium Euangelij Ieſu Chriſti filij Dei. Ceterum peruulgata illa Græcorum phraſis eſt, vt dicant Facere pro Ad faciendũ, ſiue vt faciat, vt Matth. 5. Nolite putare quoniam veni ſoluere legem, aut prophetas: non veni ſoluere, ſed adimplere. Et Luc. 1. Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, & memorari teſtamenti ſui ſancti. Græcè ποιῆσαι ἔλεος. &c. Sed & Latini poetæ dicunt:

phraſis.

Virg. 1. Æne.

Nonnos aut ferro Lybicos populare Penates
Venimus: aut raptas ad littora vertere præ-
das.

Ita nunc: *Palàm facere*, id eſt, Ad palàm faciendum. † Sed quæſtio ex his verbis oritur, quomodo dicat patrem dediſſe hanc reuelationem Chriſto Domino, perinde ac ſi de propheta aliquo, aut de angelo prophetiæ nuntio loqueretur. Poteſt ex Bedæ dictis reſponderi, qui ait: Cuius reuelationem myſterij Iohãnes more ſuo filij gloriam ad patrem referens, Ieſum Chriſtum à Deo perfecte teſtatur. &c. Scimus ſanè de homine Chriſto verbã fieri, ei namque quatenus Deus eſt, reuelatio fieri non poteſt: quæ eſt omnium ferè expoſitorum reſponſio. Scimus etiam, ſicut ait Beda, Iohannem in Euangelio ſolere quæ filij ſunt patri accepta referre, vt cum ait: c. 7: Mea doctrina nõ eſt mea, ſed eius, qui miſit me. Et cap. 14: Verba, quæ ego loquor vobis, à me ipſo non loquor. Pater autem in me manẽs ipſe facit opera. Verùm hoc nihil quidem hoc loco prodeſt, videtur enim aliquid Chriſto tribui, quod cõuenire nõ poſſit, vt ſcilicet, ei fiat reuelatio, cũ nemo ſit qui neſciat Chriſtum, vt hominem, etiam cum mortalis erat, omnia perſpicuè, plenèque cognouiſſe quæ in Eccleſia futura ſunt. Thomas ita reſpondet: non eſſe intelligendum ita illi tunc fuiſſe hæc reuelata, vt ante ignoraret, ſed ideo dictum eſſe; Dedit, vt oſtendat Chriſtum hominem non hæc ex natura habuiſſe, ſed ex gratia. † Sed melius reſpondebimus, dici datam eſſe reuelationem, non quòd tunc acceperit quod à cõceptione ſua cognouerat, ſed quòd tunc id hominibus notum fuit, Iohanni quidem per angelum, reliquis per Iohannem. Viſitatum enim eſt in Scriptura, vt res tunc fieri dicatur, cum hominibus innoteſcit, vt docuit S. Tho. 1. p. quæſt. 24. Art. 3. & 3. part. quæſt. 13. Art. 2. ad. 1. & quæſt. 24. Art. 1. ad. 3. probat ex Matth. vltimo: Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra. Hanc enim poteſtatem etiam ante mortem habebat datam à patre, Ioh. 13: Sciens quod omnia dedit ei pater in manus. Verùm planior etiam erit reſponſio, & expeditior, ſi ita exponamus: patrem dediſſe Chriſto hanc reuelationem, non eo tempore, quo ipſi Iohanni per angelum ſignificauit, ſed eũ primum conceptus eſt, ei præcepit vt ſuo tempore per Iohannem hæc Eccleſijs prædiceret. Ita paſſim loquitur Dominus in Euang. Iohan. 3: Quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur. Iohan. 5: Pater enim diligit filium, & omnia demonſtrat ei, quæ ipſe facit. Et cap. 18: Calicem, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum?

Regula.

Vſus.

Citò.

† *Quæ oportet fieri citò.* Dedit illi reuelationem vt ipſe palàm faceret ſeruis ſuis res non ambiguas, aut incertas, ſed citò faciendas. Quomodo autem citò fient, cum pleraque in Apocalypſi ad conſummationem ſæculi, & ad Antichriſti tempora pertineant? Communis ferè expoſitio eſt, citò fieri, quia breue eſt tempus præſentis ſæculi, nec diu differri poteſt quod in eo futurum eſt. Citò (inquit Haymo) id eſt in præſenti tẽpore. Omne enim tempus præſentis vitæ comparatum æternitati quaſi vnius horæ paruiſſimum eſt momentum. Vnde & idem Iohannes in epiſtola ſua dicit de hoc longiſſimo tempore: Filioli, nouiſſima hora eſt. &c. 1. Ioh. 2. Et eſt quidem hoc verum, ſed nunc hoc etiam dicere poſſumus, id quod incipitur, iam fit. Cum ergo illæ perſecutiones Eccleſiarum, & reliqua, quæ prioribus tribus capitibus commemorantur, citò incipi deberent, rectè ait: *Quæ oportet fieri citò*, & ſi citò non eſſent finienda. † Ita probat communis conſuetudo ſermonis, & conſuetudo Scripturæ. Vt illud quod Pſal. 2. dictum eſt: Aſſiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius: fiebat cum Herodes, & Pilatus inſurre-

xerunt

xerunt aduerſus Dominum Ieſum, vt apoſtoli docent Act. 4. quia tunc cœpit impleri illa prophetia, quæ tamen vſque ad hæc tempora, & vſque ad finem ſæculi extenditur. Notanda eſt etiã proprietas in ſcripturis verbi Oportet, quod ſæpe neceſsitatem quamdam affert, nec ſignificat expedire vt aliquid fiat, ſed neceſſe eſſe vt fiat, aut nõ poſſe nõ fieri: Matth. 26: Quomodo ergo implebũtur Scripturæ, quia ſic oportet fieri? Act. 1: Viri fratres, oportet impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus ſanctus per os Dauid de Iuda. Et cap. 4: Quia non eſt aliud nomen ſub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos ſaluos fieri.

Oportet.

7 *Et ſignificauit mittens per angelum ſuum.* Non placet quorũdam interpretatio, Significauit, id eſt ſignis, & obſcuritate figurarũ oſtẽdit: ſed ſimpliciter accipitur pro eo quod eſt, Manifeſtauit. Conſtat enim ita hæc tradita fuiſſe Iohanni, vt optimè omnia intellexerit. Ambroſius: Dominus Ieſus angelum ſuum miſit, & per eumdem angelum ſeruo ſuo Iohanni manifeſtauit quæ oportet fieri citò. Si quis autem ambiguum eſſe verbum, ἐσήμανεν quod hic legitur, dicat, atque idcircò duplicem eſſe ſenſum, id eſt, Sigillauit, & indicauit, & ſequi malit expoſitionẽ quam reieci modo, quoniam Beda expoſuit in hunc modum: Et ſignificauit, myſticis eamdem Apocalypſin dictis innexuit, ne cunctis manifeſta vileſceret. &c. Sciat impoſuiſſe illi, & alijs verbũ Signo, quod apud Latinos ambiguũ eſt, vt vel indicare ſignificet, vel ſigillo obſignare, ſiue claudere. † At in Græco nulla eſt ambiguitas, nuſquam enim ponitur in Scriptura verbum σημαίνω, vt ſignificet obſignare ſigillo, ſed ſemper verbum σφραγίζω, etiam in eo loco, quem pro ſe adduxit ex Apoc. 22. Ne ſignaueris verba prophetiæ libri huius. Et cap. 20: Et clauſit, & ſignauit ſuper illum. Et ca. 10: ſigna quæ locuta ſunt ſeptẽ tonitrua. Et c. 7: Quo ad vſque ſignemus ſeruos Dei noſtri in frõtibus eorum; illo enim ſigno frontis, quaſi ſigillo quodam, obſignabãtur, vt ſerui Dei eſſe cognoſceretur. Et quod ſæpe repetitur in eodem capite: Duodecim millia ſignati. Et cap. 5: Et vidi in dextera ſedentis in throno librum ſcriptum intus & foris, ſignatum ſigillis ſeptem. Denique vbicumque in nouo teſtamento legimus hoc verbũ Signo, ſemper eſt in Græco σφραγίζω. Similiter eſt in Græco apud Danielem cap. 12. vbi ait: Claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatutum. Et poſteà: Vide Daniel, quia clauſi ſunt, ſignatique ſermones. Et cap. 8: Tu ergò viſionem ſigna, quia poſt multos dies erit. Contra vbi ponitur verbum Significo, quod eſt Indico, Declaro, ſolet ſæpe poni verbum σημαίνω, vt Iohan. 12. &. 18: Significans qua morte eſſet moriturus, & cap. 19: Hoc autem dixit ſignificans qua morte clarificaturus eſſet Deum. Act. 11: Significabat per Spiritum ſanctum famem magnam. &c. Et cap. 25: Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, & cauſas eius non ſignificare. Ex quo manifeſtiſsimum eſt non aliter locũ intelligi debere quã à nobis expoſitus eſt: præſertim cum interpres ipſe palàm oſtenderit quomodo intellexerit verbũ ſignificare, cum pro eo quod eſt ἀνελεῖν, id eſt manifeſtare, ſoleat vertere Significare. Vt. 1. Cor. 1: Significatum eſt enim mihi de vobis fratres mei ab ijs qui ſunt Chloes, quia contentiones ſunt inter vos. Hebræ. 9: Hoc ſignificante Spiritu ſancto nondum propalatam eſſe ſanctorum

Verſ. 1.

Signo. σημαίνω.

8

9 viã. &c. † Videmus autem hic, vt Arethas, & Haymo adnotauerunt, Chriſti diuinitatem indicari ab Euãgeliſta. Et enim quamuis de eo, vt de homine locutus fuerat; Apocalypſis Ieſu Chriſti, quam dedit ei Deus: nunc alteram eius naturam oſtendit, cum ſeruos eum haberẽ, & angelos dicit. Sic enim dictum eſt de Chriſto: Mittens per angelum ſuum, ſicut Deo dicitur Pſalm. 103: Qui facis angelos tuos ſpiritus.

Qui teſtimonium perhibuit verbo Dei. Teſtimonium alicui perhibere, aut dare, aut reddere, aut teſtem alicui eſſe, ſignificat pro eo teſtificari, & in fauorem eius teſtimonium dicere. Luc. 4: Cœpit autem dicere ad illos: Quia hodie impleta eſt hæc Scriptura in auribus veſtris. Et omnes teſtimonium illi dabant, id eſt, ita eſſe confirmabant. Iohan. 1: † Hic venit in teſtimoniũ, vt teſtimonium perhiberet de lumine, id eſt, vt de Chriſto teſtificaretur quæ vera eſſe

Verſic. 2. Teſtimonium perhibere, & teſtem eſſe alicui.

10

ra esse cognouerat. Ibidē Iohānes testimonium perhibet de ipso, & clamat dicens: Hic erat quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est. Et c. 5: Vos misistis ad Iohannem, & testimonium perhibuit veritati. Ita etiam Dominus dixit Actor. 1. Et eritis mihi testes in Ierusalem, & omni Iudæa. &c.

Verbum Dei. Porrò Verbum Dei aut pro doctrina, siue prædicatione Euangelij accipi potest, aut pro ipso filio Dei: magisq; pro filio Dei accipi debet, quod indicat in Græco articulus præpositus. Iohannes ergò testimonium perhibuit Verbo Dei, siue, vt est in Græco, testificatus est Verbum Dei, quoniam ipsius Diuinitatem vbique prædicauit. † Deinde 11 vt magis explicet quod dicit, addit: *Testimonium Iesu Christi*: quasi dicat, Testimonium, quod perhibuit Verbo Dei, est testimonium Iesu Christi, idē enim est Verbum Dei qui & Iesus Christus, & quæcumque de Verbo Dei dixit, de Iesu Christo & intellexit, & intelligi voluit. At non est testificatus de eo quæ ab alijs accepit, aut incerto rumore cognouerat, sed *quæcumque vidit*, id est, ea, quæ vidit, docuit de eius operibus, & miraculis. Sed sciēdum est, tam Verbum Dei, quam sequentia apud Græcos Accusatiui casus esse, & cū coniunctione legi in hunc modum: *Qui testificatus est Verbum Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcumque vidit.* Sed sensus est idem in nostra translatione, vt 12 iam explicauimus. † In quibusdam codicibus Græcis additur, vt adnotat Arethas, *Et quæcumq; audiuit, & quæ oportet fieri post hæc.* Sed redundare hæc videntur. Hoc conuenit cum illo cap. 19: Et qui vidit, testimonium perhibuit. Et cum initio primæ Epistolæ: Quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris. &c. Hoc testimonium, de quo nunc Iohannes loquitur, Ambrosius refert ad illud, quod scripsit in Euangelio: In principio erat Verbum. &c. Beda ad illud: Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre. At hoc referri debet ad has sententias viua voce ab Apostolo traditas fidelibus, non ad eas, vt in Euangelio scriptæ sunt: multò enim certius est Euangelium scriptum esse post Apocalypsin postquam de exilio reuersus est, vt tradunt Eusebius lib. 3. Hist. ca. 24, Hieronymus in Catalogo, Augustinus, & Beda in Ioh. & multi alij. Quare non tàm firmiter probari videtur ex his quidē verbis (quod tamen nos iam alijs rationibus abunde confirmauimus) autorem Apocalypsis esse Iohannem Euangelistam, quàm Beda, 13 & Ambrosius putant. † Mihi tamē hoc idem probabilissimè colligi videtur alia ratione, nēpe quod Iohannes scriptor Apocalypsis testimonium perhibuerit prædicatione sua de Verbo Dei Iesu Christo, & docuerit quæcumque vidit, quod Apostolo optimè cōuenit, de Iohanne autem illo presbytero quis dicere poterit? aut vnde docebit eum spectatorem, & prædicatorem fuisse vitæ, & operū, ac miraculorum Christi.

Beatus qui legit, & audit. Quasi dicat, *Vers. 3.* Magnopere expedit legentibus, siue audientibus hanc prophetiam, seruare quæ in ea scripta sunt, quoniam qui eius monitis non paruerint, peribunt omninò, & æternis supplicijs punientur. Itaque vtrumque iungendum est: *Beatus qui legit, & audit, & seruat*: non enim dixit Audit pro Obedit, sed ita vt Luc. 11: Beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud: & perinde est ac si diceret: Beatus qui legit, siue audit, & 14 seruat ea: † quoniam enim omnes legere non poterant, sed eruditiores, oportuit addere: *Et audit.* Et quoniam multo plures audiunt quam legunt, Græcè scriptum est: *Beatus qui legit, & qui audiunt verba prophetiæ, & seruant. &c.*

Tempus enim propè est. Citò enim hæc *Vers. 3.* fieri incipient, quod addidit vt attentiores eos, & vigilantiores redderet prædictione imminentium persecutionum, & vt magis excitaret spe vicini præmij. Verum hoc animaduertamus in Græco non esse χρόνος, sed καιρὸς, quod propriè occasionē, siue opportunitatem tēporis significat, quo nomine tectè hanc subindicare videtur sententiam: Persecutiones, & calamitates, quæ instant, & impendent filijs Ecclesiæ, non tam calamitates censendæ sunt, quàm occasio quædam optima magnorū præmiorum, & æternarum coronarum, quam si quis elabi sinat, magnis se bonis priuabit, & in magna mala incidet. Vidit hoc 15 Arethas, qui exposuit: † Tempus siue opportunitas propinqua est ad beatitudinem.

χρόνος, & καιρός.

dinem. Inde Act. 1. vbi habemus: Non est vestrum nosse tempora, vel momenta; in Græco est χρόνους, ἢ καιρούς. Quem locum citans Augu. epist. 78. ad Hesychium, ita inquit: καιροὺς appellant Græci tempora quidem, non tamen quæ in spatiorum voluminibus transeunt, sed quæ in rebus ad aliquid opportunis, vel importunis sentiuntur, sicut messis, vindemia, calor, frigus, bellum, & si qua similia: χρόνους autem ipsa spatia temporum vocant.

Verſ. 4. *Iohannes septē Ecclesijs, quæ sunt in Asia.* Asiam minorem intelligit, in qua sunt septē vrbes, de quibus hic loquitur, & est pars maioris Asiæ, vt videmus apud Ptole. lib. 5. Geogr. cap. 2. Sed quæritur cur ad has potius scribat, quam ad alias?

16 † Ad hoc Beda ita respondet: Per has septem Ecclesias omni Ecclesiæ scribit. Solet enim vniuersitas septenario numero designari, quòd septē diebus cursu hoc seculi tempus euoluatur. &c. Eadem est sententia Arethæ. Verùm non est hoc ita intelligendum, quasi non propriè scribat septem Ecclesijs, quas nominat, qđ falsum est: sed significat autores ea, quæ his dicuntur, cōuenire in omnes Ecclesias, & ad omnes posse accommodari, ideoq; Apostoli in his septem, reliquas etiam comprehendere voluisse, quas non nominauit. Scripsit autem propriè ad has septem Ecclesias, quarum maxima, & quasi metropolis erat Ephesus, quòd sibi in diuisione terrarum obtigerat, & in illis diu docuerat, vt rectè ait Haymo.

17 *Gratia vobis, & pax.* Vt in scriptione *Verſ. 4.* prophetiæ prophetarum morem secutus est, ita nunc quasi epistolam scribēs morem reliquorū Apostolorum in epistolarum initio imitatur, ita enim Paulus, & alij epistolas exordiuntur. Quod autem verbū subaudiri hoc loco oporteat, Petrus docet, qui in priori epistola ait: Gratia vobis, & pax multiplicetur: in posteriore: Gratia vobis, & pax adimpleatur, quod idē significat, vtroque enim loco est πληθυνθείη: In gratia, & pace omnia bona precatur, sed prius gratiam, id est, remissionem peccatorum, & amicitiam cum Deo, deinde pacem, id est, tranquillitatem spiritus, quia sine gratia pax vera esse nō potest, sicut scriptum est Isai. 57: Non est pax impijs, dicit Dominus meus. Hinc psal. 71: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, & Isai. 32: Et erit opus iustitiæ pax.

18 *Abeo qui est, & qui erat, & qui venturus est.* † Nonnulli hæc omnia ad Chri *Verſ. 4.* stum referūt; ipse enim est, & semper erat, & venturus est ad iudicandum viuos, & mortuos. Et diceretur hoc probabilissimè, nisi statim legeremus: Et a Iesu Christo? qui est testis fidelis. Alij de patre accipiūt. Sed si rectè alios huius libri locos consideremus, intelligemus sine dubio in eo, qui est, & erat, & venturus est, totam Trinitatem intelligi, non tamen ita vt singulæ partes ad singulas psonas pertineant, quod inane est, sed omnes partes ad singulas personas; pater enim est qui est, qui erat, & qui venturus est; similiter filius, & Spiritus sanctus. Loctis apertus est Apo. 4. Et requiem non habebant die, ac nocte dicentia: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, & 19 qui est, & qui venturus est. † Ex hoc similes loci sunt intelligendi, vt cap. 1: Ego sum A, & Ω, principium, & finis, dicit Dominus Deus, qui est, & qui erat, & qui venturus est. Et cap. 11: Ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum dicētes: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es. Dicitur: Qui est, eo modo quo dixit ipse Exod. 3: Ego sum qui sum. Sic dices filijs Israel: Qui est misit me ad vos. lxx. vtroq; loco vertērūt ὁ ὤν, id est, Qui est, siue q est ens, eo quod ipse solus habeat esse proprium, & aliunde non dependens, & incircumscriptum, & per eum omnia habeāt vt sint, Rom. 11: Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria 20 in sæcula, Amen. † Eodem vocabulo vtitur Euangelista in locis citatis, ὁ ἦν. Qui erat, dicitur, quoniam semper fuit, quomodo Ioh. 1. In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum. Venturus dicitur, quia tota Trinitas iudicatura est homines in fine sæculi per Iesum Christum. Iudicium enim verè, & propriè sanctæ Trinitatis est, sed illud exercet per Christum, cui dedit hanc potestatem, vt homo est. Ioh. 5: Sicut enim pater habet vitam in semetipso, sic dedit & filio vitam habere in se-

in semetipso, & potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est. Hinc etiam Daniel cap. 7. loquens de
21 iudicio patrē inducit sedentem: † Aspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit. Deinde eumdem inducit Christo potestatem iudicandi committentem: Et ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, & honorem, & regnum. &c. Et Beda, qui hæc verba, in quibus nunc versamur, de patre interpretatur, ait: Deus enim pater & venit, & venturus est in filio. Idem de filio & Spiritu sancto respectu Christi hominis dicendum est. Vide S. Thom. rectè hoc explicantem. 3. p. quæst. 59. Art. 1.
22 & 2: † Quare illud Iohan. 5: Neq; enim pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio: iam ex dictis intelligitur, non iudicat per se ipsum iudicium exercens, iudicat tamen per filium, ratum habens quidquid ille iudicauerit. Quod autem Erasmus adnotauit Græca Euangelistæ verba nullum habere sensum, cum inciuile est, & audax, tum etiam falsum: ita enim habent; ἀπὸ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, quod rectè, & sine vllo vitio dictum est. Subauditur enim in singulis ὄντα vt sit, ἀπὸ ὄντα ὁ ὢν, &c. Hoc cum rectè ita explicetur, nescio cur etiā Gagneius nullū sensum Græca verba habere dixerit. Apostolus enim ipsa Græca verba scripsit, quæ si nullū sensum habent, nihil ille dixit, nihil dixit Spiritus sanctus. Quod si turpe dictu est, dicamus potius Erasmum, & Gagneium nihil dixisse.

23 † *Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt.* Septem spiritus multi interpretantur Spiritum sanctum septiformem, cuius septem dona numerantur, vt Primasius episcopus Vticensis, Amb. Beda, Ambrosius Ansbertus, Rupert⁹, Haymo, Thomas. Alij (quod idē est) septem spiritus dicunt vocari septem dona Spiritus sancti, vt Victorinus martyr, & Ioachim abbas. Anselmus vtroque modo. At non video quo modo de Spiritu sancto dici possit: Qui in conspectu throni eius sunt. Ipse enim potius est in throno, vt Dominus, & Deus, non in conspectu throni, quod more Scripturæ de ijs, qui Deo ministrant, dici solet, vt mox videbimus. Eadem ratione nec septem dona hoc loco septem spiritus intelligi pos-
24 sunt. † Multò melius sine dubio explicauit Arethas, qui dicit probabilius esse hos septem spiritus esse angelos, qui sunt in conspectu Dei, non vt æquales, sed vt ei ministrantes. At erat huic autori explicandum, cur septem angeli dicerentur, cum omnes angeli sint in conspectu throni Dei, aut qui essent hi septem angeli. Ideo Lyranus, qui similiter sensit, ita interpretatus est: A septem spiritibus, id est, ab vniuersitate angelorum, qui ministri sunt nostræ salutis. Videlicet sensit (quod vulgatum est in Scriptura, & quod iam ex Beda diximus nu. 13.) numero septenario vniuersitatē intelligi. Verùm hoc probari posset, si semel, aut iterum in Scriptura legeremus septem spiritus, at cū sæpè legamus, semperque septem dicantur, non est dubium certum, definitumque numerum indicari. † Sunt ergò hi septem spiritus septem angeli ma
25 gni, & inter ceteros dignitate excellentes, quibus humanæ salutis cura demandata est. Cui sententiæ suffragantur martyr Irenæus, & Alexandrinus Clemens, vt in caput huius libri quartum testatus est Arethas. Clemens quidem lib. 6. Stromatum ita inquit: Septem quidem sunt, quorum est maxima potentia, primogeniti angelorum principes, & per quos Deus omnibus hominibus prouidet, ideòq; oculi Dei, & Christi dicuntur. Apo. 5: *Et* vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem tamquam occisum, habētem cornua septem, & oculos septem: qui sunt septem spiritus Dei missi in omnē terram. De quibus etiam Zach. 4: Septem sunt isti oculi Domini, qui discurrunt in vniuersam terram. † Et cap. 8.
26 Apoc. legimus: Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei, & datæ sunt illis septem tubæ. Et cap. 15. 16. 17. septē angeli memorantur quasi curam habētes vniuersæ terræ, vt suis locis videbimus. Atque vt res fiat quam manifestissima, Tob. 12. habemus: Ego sum Raphael Angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominū. *Ex* quo iam vi-

Septem spiritus.

Vers. 4.

demus

Aſtare, ſi-ue eſſe in cõſpectu.

demus non dici eos aſtare ante Dominum, ſiue eſſe in conſpectu Domini, quaſi qui aſsiſtunt, & non mittuntur, quomodo illud Dan. 7. ſolet exponi: Millia millium miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſsiſtebant ei: ſed aſtare, & eſſe in conſpectu throni dicuntur, quòd præſtò ſint, vt quocumque Deus voluerit mittere, eant, ideoque dicuntur mitti in vniuerſam terram, & diſcurrere per vniuerſam terram. † Videmus hoc in Raphaele, qui dicit ſe eſſe ex ſeptem, qui aſtãt coram Domino, & miſſus eſt ad Tobiam. *Et* Zacha. 6: Iſti ſunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, vt ſtent coram Dominatore omnis terræ. Intelliguntur autem in quatuor ventis quatuor monarchiæ, quæ ſuo quæque tempore miſſæ ſunt à Deo, vt per eas ſupplicium ſumeret de ijs, quos punire vellet. *Et.* c. 3. eiuſdem prophetæ: *Et* dabo tibi ambulantes de ijs, qui nunc hîc aſsiſtunt, id eſt, dabo tibi ex hoc angelorum numero, qui ante me adſtant, aliquos, quorum circumuallemur auxilio, & ab omni hoſtium fraude ſecurus ſis, vt ibi expoſuit Hieronymus. *Eadem* de cauſa Apoc. 8. ſeptem angeli dicuntur eſſe in conſpectu Dei, quibus datæ ſunt ſeptem tubæ. Tale etiã eſt illud 1. Reg. 16. Miſitque Saul ad Iſai dicens: Stet Dauid in conſpectu meo, inuenit enim gratiam in oculis meis, id eſt, Veniat vt mihi miniſtret. † *Ex* his intelligitur & ex multis alijs locis, Aſsiſtere, ſiue Aſtare in conſpectu alicuius, ſiue Aſtare coram aliquo, eſſe miniſtrantium. Verùm duo maximè aduerſari videntur noſtræ expoſitioni, & Arethę, & Lyrani. Primum, verba ipſa: *Gratia vobis, & pax ab eo, qui erat. &c.* non enim gratia, & pax expectatur ab angelis, ſiue ab ſpiritibus creatis, ſed ab Spiritu ſancto creatore. Propterea Cœlius Pannonius dixit palàm à vero aberrare qui per ſeptem ſpiritibus ſeptem angelos intelligunt. Alterum eſt quod ſtatim ſequitur: *Et à Ieſu Chriſto, qui eſt teſtis fidelis. &c.* nam ſi per ſeptem ſpiritus intelligatur Spiritus ſanctus ſeptiformis, meritò poſt eum Chriſtus ponitur, qui, vt homo, minor eo eſt: at ſi angeli intelligantur, abſurdum eſt Apoſtolum gratiam, & pacẽ ſeptem Eccleſijs precari à ſeptem angelis, & quidem prius quàm à Ieſu Chriſto. † Primum facilè diluitur, gratia enim, & pax expectatur primum à Deo, qui autor eſt gratiæ, deinde à creaturis, quibus Deus vtitur inſtrumentis ſanctificationis noſtræ, vt à ſacramentis, & à miniſtris ſacramentorum. Et quoniam ſeptem angeli omnium hominum ſalutem curant, eamque à Deo aſsiduè petunt, & eorũ precibus Deus excitatur ad ſanctificandum nos, meritò dicit: *Et à ſeptem ſpiritibus. &c.* Hoc autem ſi alterius expoſitionis patronis abſurdum fortè videbitur, & ipſos tale quippiã dicere neceſſe eſt. Nam ipſam perſonam Spiritus ſancti ſeptem ſpiritus appellari neque probabunt vnquã, nec probari poterit, nemo enim ita loquitur: quare dona Spiritus ſancti inter ligere debent, quæ magis propriè poſſunt vocari ſeptem ſpiritus. † Tunc ergò ab eis quæremus: quomodo gratia, & pax expectanda ſit à donis creatis? reſpondebuntque quia donis huiuſmodi ſanctificamur. Ita & nos dicemus gratiam, & pacem expectari ab angelis, quòd per eorũ preces nobis Deus gratiam largiatur. Eſt & altera reſponſio ſatis ad rem accommodata, vt in gratia, & pace veram amicitiam, ſiue reconciliationem intelligamus, quæ ſolemus fratribus noſtris precari, vt. 2. Machabæorum. 1: Exaudiat orationes veſtras, & reconcilietur vobis. Precatur igitur illis veram amicitiam, & pacem cum Deo per remiſſionem peccatorum, & ſanctificationem, & amicitiam, & pacem cum ſeptem angelis, vt ſemper ab eis diligãtur, & adiuuentur. Indicat hoc communis ſermo, redire in gratiam, & ponere in gratia, & Homen ipſum gratiæ, quæ ex eo dicitur, quod gratificemur. Hinc toties dicitur in Scriptura, Inuenire gratiam coram aliquo. † Ad alterum reſpõdendum eſt, Chriſti mentionem eſſe factam antequam angelorũ, quatenus Deus eſt, in illis verbis: *Ab eo, qui eſt, & qui erat. &c.* nunc autem loquitur de eo ſecundùm humanam naturam, qua minor eſt angelis. Pſalm. 8. Minuiſti eum paulò minus ab angelis, quod ad Chriſtum refert Paul. Hebr. 2. Altera etiam cauſa eſt, quòd plura de Chriſto dicere parabat: Qui eſt teſtis fidelis, & quæ ſequun-

quuntur, ideò ne iterũ repeteret Christum, maluit angelorum mentionem facere, vt postea sine vlla interruptione de eo loqueretur. Ita Hierony. in cap. 1. Matth. dixit, prius dictum esse ab Euangelista: Filij Dauid, quàm Filij Abraham, quoniam continuò locuturus erat de Abraham, & iterum eum repetere cogeretur si dixisset: Filij Abraham, Filij Dauid. † Ordo (inquit Hiero
32 nymus) præposterus, sed necessariò commutatus.

Vers. 5. *Qui est testis fidelis.* Hoc iam intelligitur ex ijs, quæ dicta sunt, nu. 8. & 9. Testis fidelis dicitur, quoniam verum testimonium reddidit de patre, & fideliter hominibus aperuit patris dignitatem, & voluntatem, & desiderium salutis hominum, & viam salutis, sicut ab ipso patre accepit. Ioh. 17: Ego te clarificaui super terram, opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam. Et postea: Manifestaui nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo. Sed cum multa de Christo dici possent, cur hoc
33 potiùs dixit, quàm aliquid aliud? † Non abre, sed ut maiorem huic prophetiæ fidem habeant, & velim futuram esse intelligant suæ saluti, quandoquidem accepit illam à Iesu Christo, qui semper verum de patre testimonium reddidit, & fideliter homines docuit quidq; quid à patre accepit, vt doceret ad eorum salutem. Præterea vt bono animo sint ad labores persecutionũ sustinendos spe futuræ retributionis, Christus enim dixit: Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, &c. Et ipse est testis fidelis patris, quare non potest
34 non vera esse eius promissio. † Verùm in Græco cum duplici articulo ponitur ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, id est, qui est testis ille, fidelis ille; quod non semper de alijs testibus dicitur cum articulo, vt Actor. 1: Sed eritis mihi testes in Ierusalem. &c. Nunc autem de Christo dicitur, vt intelligatur eum esse testem illum egregium, de quo dictum est Isa. 55: Ecce testem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus. Et ipse ait Ioh. 18: Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt testimonium perhi-
35 beam veritati. † Fidelis ille dicitur, quia plenissimè veritatem docuit, & neino fidelis Dei testis esse potest, nisi ex ipso didicerit, sicut ait Ioh. c. 1: Deũ nemo vidit vnquã, vnigenitus, qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Inde etiam Matth. 23: Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est, Christus. Et de eodem Christo Apoc. 3. similiter cum duplici articulo: Hæc dicit, amen, testis fidelis, & verus. Dicitur etiam interdum de alijs testibus cum articulo, sed propter insigne testimoniũ, quod de Deo reddiderunt multa propter veritatem patientes, vt Apoc. 2: Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos. &c. de quo suo loco dicemus: qui cum duplici etiam articulo dicitur testis fidelis. Et Act. 22: Et cum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam.

Vers. 5. † *Primogenitus mortuorum.* Communis expositorum sententia est, primo-
36 genitum mortuorum dici Christum, quoniam primus omnium mortuorũ resurrexit non moriturus. Itaque ceteri qui resurrexerũt, iterũ mortui sunt, aut si qui non sunt mortui, post eum resurrexerunt. Sed cur ita hoc Iohannes dixerit explicemus. Primogenitus inter fratres dicitur is, qui primus omniũ nascitur, atque ideò Christus, qui primus inter mortuos resurrexit, & de quo eadem de causa scripsit Paulus. 1. Corinth. 15: Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium, meritò appellatur primogenitus mortuorum.

Resurrectio natiuitas, & regeneratio dicitur.

37 † Primus autem resurrectione dicitur Primogenitus, aut Primò natus, quia resurrectio natiuitas quædam est, & idcirco regeneratio dici solet, Matth. 19: Vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. &c. Vbi hoc etiam notandum, Hebræos nõ habere huiusmodi compositiones verborum, & Euangelistam (quoniam Hebraicè scripsit) probabile est scripsisse In generatione, sed Græcus interpres, & Latinus, quoniam non de prima generatione sermonerat, sed de resurrectione, quæ est itera-
ta generatio, ac natiuitas rectè vertit: In regeneratione. Ex quo multi putant Paulum Act. 13. de resurrectione interpretatum esse quod est in Psal. 2: *Ego* hodie genui te, quia resurrectio est na-
38 tiuitas quædam. † Et nos (inquit) vobis annuntiamus eam, quæ ad patres nostros

ſtros repromiſsio facta eſt, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs veſtris reſuſcitans Ieſum, ſicut & in pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te. De quo (neque enim id ſatis mihi probatur) alio in loco commodiùs dicemus. Verùm hæc Chriſti appellatio Primogenitus mortuorum, quid pertiner ad id, quod nunc agit Euangeliſta? Vt qui multa paſſuri erant, & occidendi à perſecutoribus, mortem contemnerent ſcientes ſe Chriſti exemplo fore reſurrecturos.

Vers. 5. *Et princeps regum terræ.* Non ita nūc dicitur Chriſtus princeps regum terræ, quaſi maximus omnium regum tantum, ſed quaſi imperans illis, ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων. Sicut apud Ariſtotelem in libro de Mundo, qui exercitui, aut ciuitati, aut domui imperat ἄρχειν dicitur στρατιᾶς, ſiue πόλεως, aut οἴκου: apud Thucydidem magiſter equitum, id eſt, equitibus imperans, ἀρχων τῶν ἱππέων. † Ac ſi diceret Apoſto-
39 lus: Ne timeatis reges, & tyrannos, Chriſtus enim illis imperat, & eorum opera, vt rex miniſtris, vtitur ad puniendum quos velit, & ad probandum electos ſuos. Quantumuis ſæuiant, & nocere cupiant, non tamen vobis nocere poterunt, niſi quantum Chriſtus eorum princeps, & Dominus permiſerit. Hinc de eo dictum eſt Apoc. 19: Et habet in veſtimento, & in femore ſuo ſcriptum: Rex regum, & Dominus dominantium. Et de exercitu Romanorum Chriſti voluntate miſſo ad euertendam Ieruſalem legimus Matth. 22: Rex autem cum audiſſet, iratus eſt, & miſsis exercitibus ſuis perdidit homicidas illos, & ciuita-
40 tem illorum ſuccendit. † Hoc etiam eſt quod de imperijs terræ ſcripſit Zacha. cap. 6.: Iſti ſunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur vt ſtent coram Dominatore omnis terræ, vt ſuo loco explicauimus. Dicitur & apud Græcos ἀρχὴ, qui rei principium, & autor eſt: quare rectè intelligi poteſt Chriſtus principium, & autor regum, qui
Prouer. 8. de ſe ait apud Salomonem: Per me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt. Per me principes imperant, & potentes decernunt iuſtitiam.

Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo. Si ita legatur vt nos habemus, ſatis intelligitur cur hoc de Chriſto hoc loco dicat, nempe vt eiuſdem Chriſti exemplo fideles ad mortem perferendam excitentur, & accendantur. Si enim Chriſtus ita dilexit nos, vt ſanguinem etiam funderet, quò nos à peccatis noſtris abluere, & à perpetua damnatione liberaret; æquum etiam eſt vt nos pro eius amore vſque ad ſanguinē certemus, & nullam ſuppliciorum acerbitatem pertimeſcamus. Simile eſt illud. 1. Iohan. 4: Nos ergo diligamus Deum, quoniam
41 ipſe prior dilexit nos. † Et. c. 3: In hoc cognouimus caritatem Dei, quoniam ille animam ſuam pro nobis poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere. At non videntur hanc expoſitionem ferre verba Græcà, quæ ita habēt: Τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς, id eſt (vt vertit Eraſmus) Ei qui dilexit nos, & lauit nos. &c. Quod non hæret rectè cū ijs, quæ præceſſerāt. Propterea à Eraſmus ita expoſuit: Qui eſt teſtis fidelis ei, qui dilexit nos, & qui lauit nos à peccatis noſtris per ſanguinem ipſius, vt hæc verba non de Chriſto dicantur, ſed de patre, q nos lauit à peccatis per ſanguinem filij ſui. Probabilis hæc expoſitio videretur, ſi cum dicit: *Qui eſt teſtis fidelis*, continuò ſubijceret: *Ei qui dilexit nos. &c.* At cum pòtiùs ſubijciat: *Primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ*, nimis dura eſt, & violenta.
42 † Hoc loco apud omnes Latinos expoſitores magnū de hac diuerſitate Græci exemplaris, ſilentium eſt, & codices noſtri omnes tàm typis excuſsi, quàm manuſcripti magno conſenſu habent: Qui dilexit nos, &c. Atque hanc lectionem & recentiores enarratores, & veteres probant, ac ſequuntur: adeò vt Victorinus etiam, qui Valeriano, & Galieno Imperatoribus floruit anno Domini. 270. eodem modo ſine dubio legerit, non enim de patre interpretatur, *Dilexit nos, & lauit nos*, ſed de Chriſto. Ex quo conſtat Latinos Codices ſine dubio Græcis, qui nūc extāt, eſſe longè emen-

datiores, & ita olim habuisse Græcos veruſtiores. Etenim etiam ſi cum Aretha affirmarem verba hæc referri ad ea quæ ſequuntur: *Ipſi gloria, & imperium, &c.* vt ſit ſenſus: Ipſi gloria, & imperiū qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris, duriſſimè id etiam dicere tur cū inter hæc, & illa: Ipſi gloria, &c. hæc interiecta ſint: Et fecit nos regnū, & ſacerdotes Deo, & patri ſuo. Vitiata ſunt ergo Græca exemplaria, & vera, atque caſtigata noſter interpres, vt ſemper ſolet, ſecutus eſt: ſemper enim vertit vt in Græco inuenit, nec potuit quiſquam in re tam aperta errare. Sed neq; Apoſtolus ſcribere potuit quod nihil ad cetera verba pertineret.

Verſ. 5. *In ſanguine ſuo.* Vulgatum eſt apud Hebræos, vt inſtrumento addatur præ
In. poſitio In, quæ Latinè redundat, vt Luc. 22: Domine, ſi percurimus in gladio? 1. Reg. 17: Et nouerit vniuerſa Eccleſia hęc, quia non in gladio, neque in haſta ſaluat Dominus. Et paulò poſt: Prænaluitque Dauid aduerſum Philiſtæum in funda, & lapide.

Verſ. 6. *Et fecit nos regnum, & ſacerdotes.*
43 † Græci Codices quidam habent: Reges, & ſacerdotes, quidam vt nos, Regnum, & ſacerdotes, atq; ita legit Arethas. Fecit autem nos regnum Deo, quia ablutis pretioſo ſanguine peccatis, & Diabolo expulſo Deus regnat in nobis. Ambroſius: Regnum ergo Dei ex hominibus Chriſtus fecit, quando eos tales conſtituit, in quibus ipſe cum Patre, & Spiritu ſancto inhabitare, & regnare dignaretur. &c. Si autem Reges legendum eſſet, diceremus feciſſe nos reges, vt videlicet nulli pareremus (quod regum eſt) ſed ſoli Deo ſeruiremus, & propter eum hominibus, ijs tãtum, quibus nos ipſe parere voluiſſet, quod ex eo fit quod ipſe regnat in nobis. Et fere idem ſenſus eſt, confirmaturq; ex eo, quod ait. c. 5: Et feciſti nos Deo noſtro regnum, & ſacerdotes, &
44 regnabimus ſuper terrã. † Quomodo autem ſacerdotes Deo facti ſimus elegãter his verbis explicauit Ambroſius: Sacerdotes ergo Dei electi dicuntur, eoquòd membra ſint ſummi ſacerdotis, de quo Pſalmiſta loquitur dicens: Tu es ſacerdos in æternum ſecundùm ordinem Melchiſedec. Poſſunt & aliter electi Dei ſacerdotes Dei dici eoquòd ſemetipſos quotidie per compunctionem cordis, & orationes, ceteraq; bona offerant Deo, ſicut dicit Pſalmiſta: Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus. Eſt & ſacrificiū laudis, quod quotidie offerre Deo ſancta Eccleſia conſueuit, de quo idem Propheta loquitur dicens: Immola Deo ſacrificium laudis. Et iterum: Sacrificium laudis honorificabit me. &c. Ita etiã exponit Haymo, & Beda hic, & in locum Petri continuò indicandum. De hoc eodem ſacerdotio Petrus ſcribit. 1. Ep. 2: Vos autem genus electum, regale ſacerdotiū, gens ſancta, populus acquiſitionis. &c.

Chriſtiani quomodo ſint ſacerdotij.

Pſal. 50.

Pſal. 49.

Pſal. 49.

45 † His duobus locis Lutherani abutuntur, vt confirment omnes Chriſtianos verè eſſe ſacerdotes, & conficere poſſe corpus, & ſanguinem Domini noſtri Ieſu Chriſti: quod à ſuo principe Luthero in lib. de Inſtituẽdis miniſtris ad Pragenſes, acceperunt. Nec nunc de veritate catholica agimus, quam egregiè aduerſus hæreticos tuentur ſcriptores huius ætatis, & inter alios noſter Robertus Bellarminus in ſecundo Tomo ſuarũ Controuerſiarũ lib. 1. de Sacramentis in genere. c. 25. & Alfonſius Caſtrus lib. 3. Contra hæreſes, V. Sacerdotium, Hæreſi prima. Sed quærimus an poſſit ex hoc loco refutari hæreſis hęc Lutheranorum. Et quidem omnes Catholici expoſitores hunc locum de ſacerdotio Metaphoricè dicto interpretantur, quomodo Ambroſium interpretatum eſſe diximus: ſed eorum expoſitionem contemnunt hæretici, nec negant ſacrificium dici cor contritum, & humiliatum, & reliqua, quæ retulimus, ſed contendunt Iohannem non de Metaphorico, ſed de vero agere
46 ſacerdotio. † Errãt tamẽ neſcientes Scripturas, neq; virtutem Dei: nam Iohannes, quemadmodum & Petrus, planè ad verba illa alludit Exod. 19: Si ergo audieritis vocem meam, & cuſtodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis, mea eſt enim omnis terra: & vos eritis mihi in regnum ſacerdotale, & gens ſancta. Petrum quidem huc alluſiſſe dubitari non poteſt, eadem enim verba

Inſania Lutheranorũ omnes Chriſtianos verè ſacerdotes eſſe contẽdentium.

verba sunt apud illum, & in translatione. lxx. Sed nec de Iohanne dubitare licet, similiter enim loquuntur de regno, & sacerdotio, & vterque ad polum Christianum transfert quod olim erat promissum populo Iudæorum. Dicant ergo hæretici vtrum regnum, & reges proprie hic sumantur, an Metaphoricè? Cumque negare non possint Metaphoricè dici, cogentur etiam confiteri & sacerdotium, & sacerdotes dici Metaphoricè, totamque sententiam
47 esse figuratam. † Atque eodem modo vtrumque accipiendum esse, vel ex hoc intelligitur, quod vbi nos habemus iuxta Hebræum, Regnum sacerdotale, lxx. interpretes verterunt: Sacerdotium regale, quod idem significat: nam & Petrus translationem lxx. secutus est, quam non sequeretur, nisi videret esse illud idem, quod Spiritus sanctus Hebraicè dixerat per Mosem. Præterea similia verba, aut eadem potiùs dicta sunt olim filijs Israel: & tamen non erant in illis omnes sacerdotes, sed tantum qui erant ex semine Aharon: ergo nec in populo Christiano Iohannes intellexit omnes esse sacerdotes. Verùm ego non verebor hoc illis dare, sacerdotes, & sacerdotium his locis propriè accipi, quod fortasse non minus propriè, & Scripturæ conue-
48 nienter dicemus. † Sed sciendum est *Regula.* hanc esse scripturæ consuetudinem, vt, sæpe quod omnibus dicere videtur, nó omnibus dicat, sed quibusdam ex illo numero, quibus illud conuenit, vt docet Augustinus. Ep. 48. ad Vincentium, & in lib. de Vnitate Ecclesiæ, cap. 12. & in lib. contra Donatistas post collationem, cap. 20. Hinc in epistolis Apostolorum videmus eumdem populum nunc laudari, nunc reprehendi, sicut & Hieronymus docet Isai. 62. in illud: Quare errare nos fecisti. In epistola (inquit) quam scribit Paulus ad Corinthios, cum ad vnius scribatur populum ciuitatis, pro varietate habitantium, id est sanctorum, & peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit. &c. Vt. 1. Corin. 3: Cum enim sint inter vos zelus, & con-
49 tentio, nonne carnales estis? † Et tamen non omnibus hoc dicitur, multi enim erant in illo populo, qui carnales non erant, quibus cap. 1. dixit: Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia, quæ data est vobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo, & scientia. &c. Hinc intelligitur illud Iac. 5: Confitemini alterutrum peccata vestra: neq; enim dicit vt cuiusq; peccata confiteantur, sed quibusdam, quibus ex officio conuenit, id est, sacerdotibus potestatem habentibus. Cum igitur ait Iohannes: Et fecit nos regnum, & sacerdotes, hoc significat: Desijt regnare in incredulis Iudæis, & transtulit ad nos regnum, & sacerdotium, neque enim regnat in alijs, nisi in nobis, neque habet in alio populo sacerdotes, nisi in populo Christiano, quem verè fecit peculium suum.
50 † Ex hoc autè inepte colligitur omnes esse sacerdotes, sicut si diceremus: In populo Salmanticensi sunt nobiles, & docti, ridiculum esset ex eo colligere, omnes, qui sunt Salmanticæ, nobiles esse, atque doctos. Denique etiam si dicat fecisse nos regnum Deo, non ideò dixit, omnes esse regni Dei, quia Deus nó in omnibus Christianis regnat, sed tantum in iustis: dixit id tamen quia nó regnat nisi in populo Christiano: ita sacerdotes esse dixit, non omnes, sed eos qui peculiariter consecrati sunt iuxta Euangelicam, & Apostolicam traditionem, & per consecrationem potestatem acceperunt conficiendi sacram Eucharistiam. Atque hoc scripturam significasse intelligimus ex Exo. 19. vbi ita habetur ad verbum: Et vos eritis mi
51 gi regnum sacerdotum, id est gens, in qua ego regnem, & sacerdotes habeã. † Confirmat hoc etiam optimè quod Hosee. 4. Synagogæ eidem dictum est: Quia tu scientiam repulisti, repellam te ne sacerdotio fungaris mihi. Et oblita est legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego.

Deo; & patri suo. Frequenter Apo- *Vers. 6.*
stoli de patre loquêtes postquam eum *Regula.*
Deum dixerunt, nomen patris addunt, quod videtur expositionis causa fieri, sed magis fit vt ardentiùs ametur, & sanctiùs honoretur eo quòd pater est eius, à quo tanta bona accepimus, & ad hæc nobis beneficia cóferenda ab ipso

patre minus est. 2. Corinth. 1: Benedictus Deus, & pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum, & Deus totius consolationis. 1. Cor. 15: Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo, & patri. Significat autem nunc apud Iohannē: *Deo & patri*, In obsequium, & in honorem Dei, & patris:

52 *Ipsi gloria, & imperium.* † Hæc ei optare debemus, vt omnes eum adorent, & colant, & ipse omnibus imperet. Ex quo tacitè ostendit omnia esse æquo animo perferenda à fidelibus, vt Christus ybique glorificetur, & regnet:

Vers. 6.

Vers. 7. *Ecce venit cum nubibus.* Hactenus quasi proœmium posuit, nunc iam prophetiam ipsam exorditur. Cum autem dicit: *Cum nubibus*, facilè ostendit se de extremo Christi aduentu ad iudicium verba facere. Legimus enim Matth. 24: Et videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute multa, & maiestate. Et Act. 1: Et nubes suscepit eū ab oculis eorum. Cumque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem

53 in cœlum. † Optimum verò, & accommodatissimum prophetiæ initiū, vt cùm sit multa dicturus de persecutionibus fidelium, Christum citò venturum esse dicat ad iudicium, vt & impij terreantur, & iusti spe tantæ mercedis, & vicinæ libertatis ad pietatem excitentur. *Ecce venit*, perinde est ac si diceret: citò aderit, putate eum iam venire: non enim solet dici Ecce, præsertim cum verbo præsentis temporis, nisi cum res propinqua est, & quasi oculis spectatur. Vt Gen. 24: Nec dum intra se verba compleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur. Et Matth. 2: Cum natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce magi ab Oriente venerunt Ierosolymam. Tale etiam est illud:

Ecce.

Virg. Ecl. 3 *Audiat hæc tantum, vel qui venit ecce, Palæmon.*

54 † Sed cur dicit citò venturum fuisse diem iudicij, cum tot anni inter prophetiam, & iudicij lapsuri erant? Hæc quæstio soluitur verbis Petri. 2. Ep. c. 3: Venient in nouissimis diebus in deceptione illusores iuxta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Vbi est promissio, aut aduentus eius? Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ. &c. Forte iam ij venerant, quos prædixit Petrus, qui venturum esse diem iudicij negabant, quò & impij licentia fierent deteriores, & iusti in supplicijs, & persecutionibus deficerent. At quomodò verè dici potuit tunc citò venturum esse diē iudicij? hæc enim quæstio nondum soluta est. Respondeo paulò post solui ab eodem Apostolo. Vnum verò (inquit) hoc non lateat vos carissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimāt. &c. Quibus verbis significat spatiū temporis inter prophetiam hāc, & diem iudicij, quamuis nobis lōgum videatur, Deo tamen breue esse, & æternitati comparatum, quę post illum diem nos manet, nullius esse momēti. Itaq; Deus est qui loquitur per Iohannem, & quamuis hominibus loquatur, magis more suo, quam more hominū loquitur: hoc est, non hominum mēsura metitur durationem, quibus quæ breuia sunt longissima interdum videntur: sed sua, quæ vera, & sem per eadem est. Nam & nos ita loqui solemus: pollicemur nos citò aliquid facturos, non vt ille intelligit cui loquimur, sed vt nos intelligimus, qui loquimur. Quod enim mihi citò videtur fieri, illi serò factum videtur. Verùm nec nunc quidem nodus dissolui videtur, cum possit impius respondere: Si citò venturus est dies iudicij, Deo veniet citò, mihi post multos annos venturus

55 est, atq; ita nihil mouebitur. † Vt si quis nūc diceret, Post mille annos erit dies iudicij, nihil eos terreret, qui nūc sunt, nihil à vitijs suis auocaret, & tamē mille anni ante oculos Dei sicut dies vnus sunt, vt ait Petrus. Vrget quidem obiectio, sed negandum quidem non est Iohannem significasse citò venturum esse Dominum. Nam, vt veteres prophetas omittamus, qui de die iudicij,

dicij citò futurus dicatur.

Cur dies in

vt de

vt de re proxima locuti ſunt, in fine huius prophetiæ nos legimus: Ecce venio citò, & merces mea mecum eſt, reddere vnicuique ſecundum opera ſua. Ad hoc ita reſpondendum videtur, tempus, quod vſque ad diem iudicij ſuperſt, quantumcumque ſit, re vera breuiſsimum eſſe, breue eſt enim quod tranſit, & finitur, licet nobis non conſiderantibus immenſam illam durationem, quæ illud conſequitur,
56 longum videatur. † Vt ſi quis in Indiam proficiſceretur, breue ſpatium iudicaret, & verè breue eſt, quod ab vrbe Salmantica eſt vſque ad Vlyſiponem, quod tamen longiſsimum vi debitur nihil de India cogitanti. Quare rectè, & propriè prophetæ loquuntur. Nec tamen propterea non terrebit impios hæc de iudicio prophetia; docet enim ſine dubio venturum eſſe diem iudicij, quo ſeuerè pro peccatis ſuis puniantur. Deinde ſi intelligant citò eſſe venturum, non poſſunt non moueri: ſi autem multo tempore differendum putant, & tunc terreri poterunt videntes longum illud tẽpus breue vocari ab Scriptura. Nam quod longum iudicatur, & tamen breue dicitur, non poteſt breue dici, niſi comparatione multò longioris durationis. Haud obſcurè ergo hæc prophetia docet impios longiſsima futura eſſe eorum ſupplicia, nec vnquam finienda. Ceterum in nubibus aſcendit, & in nubibus veniet, vt verus Deus, & patri æqualis appareat: nam cum Deus hominibus apparet, nube tegi ſolet, vt ſignificetur incomprehenſibilem eius eſſe maieſtatẽ. Exo. 16: Et ecce gloria Domini apparuit in nube. Locutus eſt autem Dominus ad Moyſem. Et cap. 19: Iam nunc veniam ad te in caligine nubis. &. 34: Cumque deſcendiſſet Dominus per nubem, ſtetit Moyſes cum eo.

57 *Et videbit eum omnis oculus*. † In corpore venturum eſſe iudicem docet, quandoquidem oculis videndus eſt, talemque vt non ſolum beatorum oculis videri poſsit, ſed etiam damnandorum. Quod dicit vt magis terreat impios, qui nullo modo effugere eius conſpectum poterunt. Atque ideò ſtatim ait. *Verſ. 7.*

Et qui eum pupugerunt. Ipſi etiam, qui illum crucifixerunt, & lancea militis latus eius aperuerunt, cogentur tunc illum videre in gloria venientem, quantumuis fugere laborent, & aſpectu illo terreantur, atque tabeſcant dolore. Alludit autem ſine dubio, vt aiunt Ambroſius, & Thomas, & alij, ad prophetiam Zach. 12: Et aſpicient ad me, quem confixerunt: quam cum retuliſſet idem Iohannes in Euang. ca. 19. ait: Et iterum alia ſcriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, quo verbo hic etiam vſus eſt, vbi interpres vertit: Pupugerunt. De quo multa diximus in cap. 12. Zachariæ. *Verſ. 7.*

58 *Et plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ*. † Non ſolum Iudæi increduli, ſed ceteri omnes, qui vel credere noluerunt, vel credentes opera fide ſua digna non fecerunt. Et quidem de Iudæis apertè prædixit Zacharias: Et aſpicient ad me quem confixerunt: & plangent eum planctu quaſi ſuper vnigenitum, & dolebunt ſuper eum, vt doleri ſolet in morte primogeniti. De omnibus autem ipſe Dominus dixit Matth. 24: Et tunc parebit ſignum filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ. *Plangent ſe*, pulſabunt ſe, percutient ſe, *ſuper eum*, id eſt, propter eum, ſiue eius cauſa, nam Super idem eſt quod Propter, vt videmus in verbis modò ex Zacharia adductis, & alibi ſæpe. vt, 2. Regum. 1: Et planxerunt, & fleuerunt, & ieiunauerunt vſque ad veſperam ſuper Saul, & ſuper Ionatham filium eius, & ſuper populum Domini, & ſuper domum Iſrael, eo quòd corruiſſent gladio. Et ibidem: Planxit autem Dauid planctum huiuſcemodi ſuper Saul, & ſuper Ionatham. *Plangent* autem *ſe ſuper eum*, id eſt, eo quòd illi non crediderunt, aut non obedierunt eius legi, & ſera (vt ait Beda) ſemetipſos pœnitentia lamentabuntur. Hoc facient omnes tribus, quia ex omni tribu erunt aliqui, qui damnentur. *Super pro Propter.*

59 *Etiam, Amen*, † Pro Etiã eſt *Nai*, quòd eſt aduerbium affirmantis, & ſignificat, Ita eſt, aut verè, aut certè. Ex quo intelli- *Verſ. 7. Nai. Ita etiam.*

intelligimus illud Matth. 11: Abscondisti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ita pater, quoniam sic placitum est ante te. Pro Ita, est ναὶ: Quare Ita non est optantis, ac si diceret: Ita fiat pater, sed affirmantis, ac si diceret: Verè pater ita est. Vnde noster interpres Luc. 10. vbi eadem verba sunt, vertit: Etiam pater, quoniam sic placuit ante te. in Græco similiter est ναὶ. Quod apud Græcos valet ναὶ, valet apud Hæbræos Amen, vt toties in Euangelio videmus: Amen dico vobis. *Amen.* Videmus hoc etiam Luc. 21: Verè dico vobis, quia vidua hæc pauper plus omnibus misit. Pro quo Mar. cap. 12. ait: Amen dico vobis quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit. Et Leuit. 11: Ita dico vobis, requiretur ab hac generatione. Pro Ita, est ναὶ, pro quo tamen Matthæus caput. 23. dixit: Amen dico vobis venient hæc omnia super generationem istam. Est etiam Amen confirmantis quod ab altero dictum est, vt. 1. Corint. 14. Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicet, Amen, super
60 tuam benedictionem? † Quare hæc geminatio, *Etiam Amen*, magis auget affirmationem, est enim perinde ac si diceretur; Amen amen, quod sæpè Dominus repetit in Euangelio cum rem valde vtilem, & difficilem creditu seriò confirmare vult: geminationes enim huiusmodi semper augent *Reg.* apud Hebræos, vt latè ostendimus Sopho. 1. num. 5. 6. 7. Haymo: Dicit ergo *Etiam*, amen, ac si diceret ingeminando: verum est, verum est; & mutari nō potest, &c. Tantùm quærendum videtur cur nunc vocabula duarum linguarum commiscuerit, cum dicere posset ναὶ, ναὶ; aut, Amen, amen, quod iamex Euangelio vbiq; notum erat in Ecclesia. Causa est quod id quod dicebat, in omnium linguarum hominibus confirmandum erat, videlicet omnes nationes, & omnium linguarum homines venturos esse ad iudicium, & visuros Christum venientem, & ex omnibus tribubus futuros qui plangerent se super eum. Nam vt titulus crucis tribus linguis celebrioribus in terra, & omnibus ferè hominibus cōmunibus scriptus est, vt ab omnibus intelligeretur, & omnibus crucifixum fuisse Christum cōstaret: ita nunc eadem ratione vtitur affirmatione Hebraica Amen, & ναὶ, quæ Græcis, & Latinis communis est, vt apud Cicer. in 4. Academ: Quod si Geometricis rationibus nō est creditum, quæ vim afferunt in docendo, vos ipsi vt dicitis, næ ille longùm aberit vt argumentis credat Philosophorum: Et alibi sæpe. Est ergo ac si diceret Iohannes: omnes nationes, & omnes linguæ, hoc quod dixi, verum esse ipsa videbunt.

61 *Ego sum* A, & Ω. Quid hæc significent ipse continuò docet: *Principium, & finis.* Est enim A in Græco Alphabeto prima littera, & Ω, vltima. Et quoniam Græco sermone scribebat, non solùm Græci Alphabeti literis vsus est, sed etiam more Græcorum, qui literis numerant; & quod primum est A vocant, quod vltimum, Ω, vt in libris Iliadis, & Odysseæ videmus. Vnde etiam Alpha vocari solet qui in re quaque præcipuus & primus est. Vt apud Mar- *Lib. 2. Epigram. 57.* tialem:

Non ipse Codrus Alpha pennulatorum.

Qua de re, & cur A, primum locum obtinuerit, vide Erasmum in Prouerbio: Alpha pennulatorum, vbi id ex Plutarcho, & ex Ammonio docet. Quorsum autē hæc dicantur, non rectè intelligetur, nisi intelligatur quis dicat.
62 † Atq; hoc nobis non videbitur facile explicatu, cum nunc filius loqui videatur, vt plerique sentiunt; nos autem num. 14. &. 15. dixerimus hæc verba, Qui est; & qui erat. &c. nō de filio, aut de patre, sed de tota Trinitate dicta esse. Sed nunc idem dicimus, satis enim loco indicato confirmatum est. Loquitur igitur (vt etiam abbati Ioachim visum est) tota Trinitas, quæ Iohanni inspirabat illa verba. *Ecce venit cum nubibus.* &c. & quoniam id valde affirmauerat, nunc causam docet. *Ego sum* A, Ω. ideſt Quemadmodum ego primus omnium sum, & omnes homines creaui, ita etiam sum finis, ad quem omnes tandem venturi sunt, vt iudicentur, & digna suis factis recipiant; quod tunc fiet, cum in fine sæculi Iesus Christus

Vers. 8.

appa-

apparuerit, cui potestatem omnimodi iudicandi. 1. Corinthios 15: Deinde finis cum tradiderit regnum Deo, & patri. Nec mirum est hęc eadem filium dicere Apoc. 22. cum rectè etiam in eum conueniant, quia ipse est, qui iudicaturus est. Merito verò addit in fine: *Omnipotens*, vt sine dubio intelligatur, atque credatur futurum quod prædicit, quandoquidem omnipotens est, & nulla est tanta vis in vllo homine, vt possit creatoris resistere potentiæ, sed velit, nolit, id facturus sit, quod omnipotens volet. Omnia ex eo confirmantur, quod Iohannes ita loqui solet, & prophetæ ita loquuntur cum de tota Trinitate loquuntur, vt Isai. 6: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus exercituum: & pro Dominus Deus exercituum, lxx. vertere solent sæpe Dominus Deus παντοκράτωρ, id est, omnipotens, quos in hoc loco, & cap. 4. imitatus est Iohannes, & cap. 11. Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es.

63 †*Frater vester.* In fide eadem. *Vers. 9.*

Vers. 9. *Et particeps in tribulatione.* Hoc dicit quoniam ipse etiam sæuitiam Domitiani Christianos persequentis expertus est, & in Patmon insulam fuit relegatus.

Vers. 9. *Et regno.* Idem regnum cœlorum spero, quod vos. Tacitè eos exhortatur ad persecutiones sustinendas, cum ipse, qui dilectus Domini discipulus erat, hæc patereturur, & cũ eos eiusdem regni participes futuros esse dicit, quod ipse sperabat.

Vers. 9. *Et patientia.* Etiam ipse laboro, & sustineo multa grauia, atque aspera spe Diuinæ consolationis, & retributionis.

64 †*In Christo Iesu.* Id est, Propter Chri- *Vers. 9.*
stum Iesum, quem ardenter amo, & vos amare debetis. In pro Propter, iux- *In pro Propter.*
ta consuetudinem Hebræorum vsitatum est in Scriptura. Hos. 12: Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruauit. Genes. 29: Seruiam tibi pro Rachel filia tua. Heb. In Rachel. Et statim similiter: Seruuit ergo Iacob pro Rachel septem annis, Mich. 3: Principes eius in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, prophetæ eius in pecunia diuinabant. Rectè etiam exponere possumus: *Frater vester* in Christo Iesu, *& particeps* in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum, & per eius gratiam.

65 †*In insula, quæ appellatur Patmos.* Pat- *Vers. 9. Patmos.*
mos insula est in mari Icario, quam quidam Polidium vocatam putant à Ptolemæo lib. 5. cap. 2. In eo videlicet mari, quod illis vrbibus Asiæ minoris, in quibus Iohannes docebat, proximum est, ideoque in hanc fuit relegatus. Eius meminit Plinius lib. 5. cap. 12. & in circuitu habere dixit XXX. M. passuũ. Beda: Cui tunc congruè datum est secreta cœli penetrare, cum certa terrarum spatia negabatur excedere.

Propter Verbum Dei. Possumus verbum intelligere, quod erat in principio apud Deum, quoniam cum articulo ponitur, aut etiam ipsum Euangelium, quod prædicabat. Et idem sensus est, siue hoc modo Verbum Dei accipiamus, siue illo, erat enim in insula, quasi in carcere, quia filium Dei hominibus prædicabat, & testimonium de
66 Iesu Christo reddebat. †Si autem po- *Et pro Præsertim.*
steriori modo intelligamus, coniunctiũ, Et, idem significat quod Præsertim, vt Mar. vltimo: Sed ite, dicite discipulis eius, & Petro. Et Apoc. 1: Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Iere. 4: Hæc enim dicit Dominus viro Iuda, & habitatori Ierusalem. Quod fieri solet quando post genus coniunctio hæc additur speciei, vt in exemplis videmus. Est igitur ac si dicat: Quoniam de præmijs cœlestibus, & de morum emendatione loquebar, sed præsertim quoniam Iesu Christi Diuinitatem, vitam, & mortem, & resurrectionem prædicabam.

67 †*Fui in spiritu.* Haymo: Hinc iã aper- *Vers. 10.*
tè demonstratur beatum Iohannem hanc visionem non corporaliter, sed in spiritu vidisse. Non tamẽ in somnis, sed in ecstasi raptus est, sicut & Ezeciel, *Ezec. 8.*
qui cum sederet in domo sua, & senes Iuda sederent coram illo, ductus est mente in Ierusalem. &c. Ita etiam Ambrosius & reliqui. Sed cur ita dictum sit quærimus. Omninò arbitror dici esse in spiritu, quatenus aduersatur ei, *Esse in spiritu.*
quod est esse in corpore. Esse autem in corpore est corporaliter viuere, & membris vti corporis, ac sensibus.

Esse verò in spiritu Iohannes dicitur, non quòd extra corpus fuerit, sed quòd cum in corpore esset, nec corpore tũc vtebatur, nec sensibus, sed raptus erat, 68 & eleuatus supra corpus. † Rectè ergo Haymo dixit: Nihil per corpus vidit, vel audiuit, vel sensit, vel intellexit, vel ipsam carnẽ funditus deseruit quãdo hanc reuelationem vidit: sed docẽdus eius spiritus à spiritu docẽte assumptus est, vt alta, & mystica posset intueri.

Vers. 10. Dominica dies. *In Dominica die.* Videmus hic etiam tempore Apostolorum Sabbati sollenitatem mutatam esse in Dominicam diem resurrectione Domini consecratam: cuius meminit Paulus. 1. Corinth. 16. iubens vt in ea collectæ fiant, quoniam tunc omnes ad Ecclesiã conueniebant sollennitatis diei causa. Per vnam Sabbati (inquit) vnusquisque vestrum apud se seponat, recõdens quod ei bene placuerit. Et Lucas Act. 20. Vna autem Sabbati, cum conuenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat cum eis. Vna autem Sabbati Dominica dies est, vt exposuit Hieronymus in libro Aduersus Vigilantium. Hinc in antiquissimis patribus, & in veteribus concilijs Dominicæ diei frequens mentio, & sancta religio est, vt in epistola 1. Innocentij Primi cap. 4. in epistola 3. Fabiani Papæ, in sexto Cõcilio Constantinopolitano, cap. 8. in secundo Concilio Matisconensi. ca. 1. in Laodicensi, cap. 29. & 50. in Cabilonensi, cap. 40. in Turonensi, cap. 16. Atque (vt omittam Origenem Homi. 6. in Exodum, Tertullianum in Apologetico aduersus gentes, cap. 16, Hieronymum Aduersus Vigilantiũ, & in illud Gal. 4: Dies obseruatis, &c. alios q; innumeros) Iustinus martyr in secunda Apologia ad Antoninum Imperatorem Apostolos docet à Christo huius diei celebritatem accepisse. Sed & ipsi Apostoli eam Ecclesiæ tradunt, atq; commendant apud sanctum Clemẽtem in Constitutionum Apostolicarum lib. 2. c. 59. & lib. 5. cap. 9. & cap. vltimo. lib. 7. cap. 31. & 37. Meritò autem hac die vidit quod narraturus est, dies enim octaua dies resurrectionis Domini est, & per eam dies resurrectionis vniuersorum, & beatitudo sanctorũ significatur, qua post huius sæculi labores donantur, quod per septem dies intelligitur, quibus tempus vniuersum voluitur. † Vnde nonnulli psalmi, qui ad resurrectionem, & ad beatitudinem pertinent, vt sextus, & vndecimus, inscribuntur Pro octaua, vt docent Hieronymus, & Augustinus initio psal. 6. & Gregorius in Proœmio eiusdem psalmi, qui primus est in ijs, qui Pœnitentiales vulgò nominantur, sed latiùs Hom. 16. & 20. in Ezec. Omnia quæ dicta sunt, confirmat eleganter martyr Ignatius epist. 3. quæ est ad Magnesianos, his verbis: Ac post Sabbatizationem Dominicũ diẽ omnis amans Christi festum celebret, diem resurrectionis regalem, omnium dierum supremum, quem expectans Propheta dicebat: In finem pro octaua: in quo & vita nostra exorta est, & mortis in Christo victoria facta est. &c. Apta ergo visioni dies fuit, vt in ea resurrectionis, & iudicij, & beatitudinis recordarentur, & alacriores ad difficillima quæque perferenda eorum recordatione redderentur.

Psalmi pro Octaua.

70 *Et audiui post me vocem magnam, tamquam tubæ.* Haymo: Sicut in spiritu positus spiritualia vidit, sic ea, quam audiuit, vox spiritualis fuit. &c. sed vox est magna, quia magna hic mysteria erant audienda. Per tubam significatur velle Christum, vt ea, quę visurus erat Iohannes, longè, latèq; in omnium auribus insonarent. Mos enim Hebræorum erat, vt cum populus erat conuocandus, vt rem magni momenti, & omnibus vtilem audiret, tuba ex edito loco personarent, aut buccina. Hos. 5: Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama. Et. c. 8: In gutture tuo sit tuba. Isai. 58: Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuã. Hinc dictũ est Matth. 6: Cũ ergo facis eleemosynã, noli tuba canere ante te, sicut hypocritę faciũt, id est, noli cõuocare multitudinẽ hominũ testẽ tuæ eleemosynæ futuram. † In sollennitatibus etiam tuba vtebantur, vt ciuitas in templum cõueniret. Psalmo. 80: Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die sollennitatis vestrę. Præterea tuba milites ad bellandum excitantur, & hac reuelatione Christiani excitandi erant ad pugnandum cum Diabolo, & persecutoribus. Ambrosius: Tuba ad pugnandum

Vers. 10.

Tubæ vsus apud Hebræos.

71

gnandum milites prouocare solet. Similiter & nos sermo Dei ad pugnandum contra Diabolum, atque vincendum incitare non desinit. &c. Sed cur post se vocem audiuit, & visionem vidit, cum potius coram eo apparere deberet? Ambrosius. Quasi post nos est quod ignoramus. Post se ergo Iohannes vocē audiuit, qa mysteria quę tũc ei reuelata sunt, nõdum perfectè cognouerat. &c. † Hoc apertius dicendum est, arbitrorque & ad Iohannem, & ad Ecclesias pertinere quod dicitur. Quod post nos audimus, prope nos est, nec illud videbamus, sed securi eramus, & voce ipsa admonemur oculis, atque animo ad id, quod audimus, reuertere. Ita Ecclesiæ securæ erant ante persecutionem Domitiani; & tunc fortasse cum Iohannes hæc scribebat, existimabant pacem iam affuturam, & quietem. Forte & Apostolus ipse credebat. Vox ergo, quæ auditur, significat magnas persecutiones, & afflictiones instare Christianis; opusque esse vt eas respiciant, & ad toleranda omnia se præparent. Monetur etiam Apostolus (vt Haymo, & Anselmus aiunt) vt ipse, qui in anteriora tendebat, ad posteriora se conuertat, id est, ad Ecclesiarum salutem, & exhortationem, & laboraturos fratres confirmet, & idcirco etiam iubetur hæc mittere ad septem Ecclesias.

73 † *Epheso, & Smyrnæ. &c.* Diximus iam septem vrbes esse Asiæ minoris, quarum maxima, & nobilissima erat Ephesus templo illo Dianæ celebrata, quod inter septem mundi miracula numerabatur. De quo legimus Acto. 19. *Vers. 11. Ephesus.* Est autem vrbs Ioniæ Ptolemæo lib. 5. cap. 2. & emporium Asiæ celeberrimũ. Plinius lib. 5. cap. 29: In ora Ephesus Amazonum opus, multis ante expetita nominibus: Alopes cum pugnatum apud Troiam est, mox Ortygia, & Morges vocata est.

Smyrna. Smyrna etiam vrbs Ioniæ est, Ptolemæo ibidem, vulgò Lamires, Homeri, vt multi putarunt, patria. Plinius lib. 5. cap. 29: Regredientibus inde (id est, à Sipylo; quod caput est Mæoniæ) abest XII. M. pass. ab Amazone condita, restituta ab Alexandro in ora Smyrna, amne Melete gaudens non procul orto. &c. Vnde & Homerus Melesigenes puer vocatus est, vt in eius vita scripsit Herodotus. † Hanc Plinius ibidem Tracheã cognominatam esse testatur. In his duabus vrbibus quòd celeberrimæ essent, magni conuentus fiebant vicinarum ciuitatum, quæ sub earum iurisdictione erant. Plinius ibidē: Smyrnæum conuectum magna pars AEoliæ, quæ mox dicetur, frequentat. &c. Et continuò: Ephesum verò alterum lumen Asiæ motores conueniunt, Cæsarienses, Metropolitæ. &c.

Pergamē, siue Pergamus, vrbs Troadis insignis Ptolemæo ibidem, Galeni Medici patria, & chartis nobilis, quas inde Pergamenas vocant. Plinius lib. 5. cap. 30: Longeque clarissimum Asiæ Pergamum, quod interiacet Selinus, præfluit Cetius profusus. Fundato monte. &c. Fiebant etiam in hac vrbe magni conuentus. Plinius ibidem: Pergamena vocatur eius tractus iurisdictio. Ad eã conueniunt Thyatireni, Migdones. &c. *Pergamũ.*

75 † Thyatira plurali numero apud Iohannem, apud Plinium singulari, vrbs Mæoniæ, siue Lydiæ, Ptolemæo ibidem, non longè ab Epheso. Plinius libro. 5. cap. 29: Intus & Thyatira alluitur Lyco, Pelopia, & Euhippa aliquando cognominata. &c. Est autem iurisdictionis Pergami, vt nunc ex eodem autore diximus. Ex hac vrbe erat Lydia purpuraria, cuius meminit Lucas Acto rum. 16. *Thyatira.*

Sardis noster interpres indeclinabile nomen fecit, nam hic dixit: Et Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis; & cap. 3: Et angelo Ecclesiæ Sardis scribe. Græcè autem declinatur, & plurali numero dicitur Σάρδεις, ita hic pónitur, etiam in quarto casu, γράψον εἰς Σάρδεις: capite verò 3: Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας. Latini quoque Sardes eodem numero dicunt. Vrbs est Lydiæ Ptolemæo ibidē, quæ olim Mæonia dicta est autore Plinio lib. 5. cap. 29. de qua prouincia hæc scripsit: Celebratur maximè Sardibus 76 in latere Tmoli mõtis. &c. † Magnam autem vrbem, & celebrem fuisse docet etiam quod continuò subijcit: Sardiana nunc appellatur ea iurisdictio, cõueniuntq; in eam extra prædictos, Macedones, Caduēni, Loreni, Philadelpheni. &c. *Sardis.*

Philadelphia. Philadelphiæ tres celebriores numerantur, prima est in AEgypto, altera in Syria insignis vrbs, quæ dicitur Hebræis Rabbath, & Rabba filiorum Ammon, deinde Ammana, & Astarte dicta, postremò Philadelphia à rege Ptolemæo Philadelpho, vt autor est Hieronymus in Ezec. 25: initio. Tertia est, cuius nunc mentio fit: in Mysia, siue in AEolide, proxima Lydiæ. Strabo, lib. 12: Ptolemæo verò loco citato, & Stephano in libro de Vrbibus, est in Lydia, ab Attalo Philadelpho condito nomen habens. Erat autem iurisdictionis Sardianæ, vt modò ex Plinio diximus.

77 *Laodicea.* † Laodicia, siue Laodicea, (hoc enim modo potiùs Latini proferunt, cum sit Λαοδίκεια) celeberrima vrbs Plinio dicitur lib. 5. cap. 29: Imposita est (inquit) Lyco flumini, latera alluentibus Asopo, & Capro, appellata primo Diospolis, deinde Rhoas. Sunt autem aliæ Laodiceæ in Syria, in Lydia, in Lycaonia, in Media, vt autor est Stephanus in libro de Vrbibus. Sed Iohannes de prima loquitur, quæ est in Caria, vt eodem in loco docet Ptolemæus.

Vers. 12. *Et conuersus sum vt viderē vocem, quæ loquebatur mihi.* Fortasse more Hebræorum Vocem posuit pro vocante, siue emittente vocem, vt etiam intellexit Ioachim. † Verùm simplicius est verbum, *Viderem*, positum pro Cognoscerem, quod ad omnes sensus referri solet. Vt Exo. 20: Cunctus autem populus videbat voces, & lampades. Et Ezec. 3. vbi nos habemus: Et vocem alarum animalium, lxx. verterunt (vt adnotauit ibi Hieronymus) Et vidi vocem alarum animalium. Arethas, & Haymo existimant dictum esse, *Vt viderem vocem*, vt intelligatur visio fuisse in spiritu, & vox sine sono in visione imaginaria, vbi idem est audire, & videre. Atque hoc quidem probabiliter, sed probabilius esse quod dixi, indicāt verba Exodi.

78 *Videre.*

79 *Vers. 12.* † *Et conuersus vidi septem candelabra aurea.* Septem candelabra aurea, vt ipse paulò post exponit, septē Ecclesiæ sunt, ad quas scribebat Iohannes. Candelabrum dicitur vnaquæque Ecclesiarum, quia quantumuis lumini apta videatur, vt candelabrum, non potest habere, nisi aliunde afferatur. Aureum verò propter firmitatem, & perpetuitatem, & propter præstantiam caritatis, & doctrinæ cœlestis, quæ non habet admistionem falsæ doctrinę, vt doctrinę Philosophorum. Et quoniam hęc candelabra septem lucernas habuisse probabile est septem calamis impositas, qui ex hastili procedebant, quemadmodum candelabrum, quod erat in templo, & Ecclesiam significabat, & sicut candelabrum aureū, quod vidit Zacharias, c. 4. quod etiam significabat Ecclesiam ex sententia Hieronymi, & Cyrilli, & veterū doctorum: † Septem lucernę vniuersitatem iustorum designant, qui erant in illa Ecclesia, & bonis operibus lucebant iuxta quod Dominus ait: Vos estis lux mundi. Et postea: Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videāt opera vestra bona, & glorificent patrē vestrum, qui in cœlis est. Ita etiā de Iohanne dictum est Ioh. 5: Ille erat lucerna ardens, & lucens. Quod si septem lucernę non fuissent, certè sine lucernis esse non potuit candelabrum, & in eis iusti, vt diximus, indicātur. Haymo: Habet enim Ecclesia aureum colorē, quia refulget Diuina sapientia. Habet lucernam, quia lucet verbo, & exemplo. Et paulò post: Quia enim candelabrum tundendo producitur, satis conuenit Ecclesiæ, quæ diuersis afficitur in hoc sęculo pressuris, inter quas consolationes adhibet illi Dominus dicens: Cum ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te. † Beda: Pulchrè hic forma describitur Ecclesię lumen amoris Diuini in pectoris casti fulgore præferentis, iuxta hoc, quod Dominus ait: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernę ardentes.

80 *Matth. 5.* *Isa. 43.* *Luc. 12.*

Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis. Aureorum, non est in Græco, neq; apud Arethā, aut Bedam, neque in emendatioribus codicibus. Porrò filium hominis enarratores huius loci Christum interpretantur. Atque Haymo putat non dictum esse, filium hominis, sed similem filio hominis, quoniam angelus erat qui Iohanni loquebatur, & non Christus, sed Christi personam sustinens. Sed multò probabilius, & multò verius est filium hominis non hic pro Christo accipi, sed pro homine, id est, pro aliquo ex hominibus.

Vers. 13.

82 nibus.† Etenim cũ iuxta linguæ Hebraicæ proprietatẽ, Filius Adam, aut Filius hominis, hominem significet, vt Psal. 4: Filij hominum vsque quò graui corde, & cum Ezeciel filius hominis appellatur: cũ etiam consuetudine Dominicæ locutionis filius hominis propriè Christus dicatur, vt sæpe videmus apud Euangelistas: ne semel quidem in Euãgelio Christum significat, quin articulum habeat præpositum, & quidem duplicem, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. At cum in definitè hominem significat, sine vllo articulo scribitur, vt Num. 5: Non est Deus quasi homo, vt mentiatur, nec vt filius hominis, vt mutetur. Iob. 25: Quãtò magis homo putredo, & filius hominis vermis? Psal. 8: Quid est homo, quòd memor es eius, aut filius hominis, quoniã visitas eum? Dan. 10: † Et ecce quasi similitudo filij hominis tetigit labia mea. Quod paulò post explicat: Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis. Ita etiam Ioh. 5. Et potestatẽ dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est, ideſt, quia humanitatẽ habet, qa homo est. Quare cum hic sine articulo ponatur, pro homine indefinitè accipitur. Eodem modo intelligẽdum est illud cap. 14: Et super nubem sedentem similem filio hominis. Verùm hic angelus vt Christum referret, similis homini visus est. In medio autem candelabrorum est, quia Christus est in medio fidelium, Matth. 28: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. Haymo: *Et* bene in medio septem cãdelabrorum aureorũ vidit Iohãnes simile filio hominis, quia Christus, qui Ecclesiæ suæ præsidet, & præsidẽdo eã protegit, in medio electorum suorum est secũdùm illud: Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. *Et* alibi: Exulta, & lauda habitatio Sion, quia
84 magnus in medio tui sanctus Israel.

Filius hominis.

Matth. 18.

Isai. 12.

Vestitum podere, † Ideſt, veste talari, siue ad pedes vsque demissa, à Pedibus enim nomen habet Poderis. ποδήρης. Est etiam Poderis vestis sacerdotalis linea, quam Hiero. in epist. 128. ad Fabiolam, De Veste sacerdotali, docet à Iosepho vocari tunicam byssinam, Hebraice כְּתֹנֶת, vnde nomẽ Græcum χιτὼν emanauit idem significans, & Latino sermone Linea dicitur. Hæc, inquit, adhæret corpori, & tam arta est, & strictis manicis, vt nulla in veste sit ruga, & vsque ad crura descendat. Et mox: Ergo & sacerdotes parati in ministerium Dei vtuntur hac tunica, vt habentes pulchritudinem vestimentorum, nudorũ celeritate discurrãt. &c. Podere igitur vestitus, vt Christum referat sacerdotem, & pontificem nostrum, qui se pro peccatis nostris in ara crucis patri obtulit in odorem suauitatis. † Beda: Poderis, quæ Latinè Tunica talaris dicitur, & est vestis sacerdotalis, Christi sacerdotium ostẽdit, quo se pro nobis in altari crucis obtulit hostiã patri. Conuenit autẽ optimè visio cum eo, ad quod significandum videtur: nã forma humana magnum in nobis Christi amorem commouet, vt pro eo nullum aut periculũ, aut laborem, recusemus. Commouet etiam amorẽ quòd in medio electorum sit ad protegendum, quòd vestem habeat sacerdotalem, qua electos passionis suæ admoneat, & sacrificij in cruce oblati, vt eos non pigeat imitari quod ipse fecit, & pro ipso pati.
85

Verſ. 13. Poderis.

Et præcinctum ad mammillas Zona aurea. † Aurum caritatem significat, sicut
86 legimus cap. 3: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias. Zona corpus constringit. Significatur ergo in zona aurea caritas quæ Christum constringebat, & vrgebat vt salutem hominum quæreret, sicut de se Paulus ait: Caritas enim Christi vrget nos. Ad mammillas præcingitur, inter quas sedes cordis est, quia eius cor plenum erat caritate, & constringebatur amore hominum. Vt ergo indicet se non abiecisse curam, aut amorem hominum, quo vrgebatur in vita mortali, sed semper eos amare, & salutem eorum optare, atque ideo pœnas esse sumpturum de ijs, qui seruos suos læserint, rectè zona aurea ad mãmillas præcinctus apparet. † Et quidem sacerdotes, & ceteri homines renes, lumboſq; cingebãt, in quibus sedes libidinis est, quia de castitatis custodia soliciti esse debebant, Christi autem cura vna fuit gloria Dei, & salus generis humani.
87

Verſ. 13. Aurum.

2. Cor. 5.

Caput autẽ eius, & capilli erant candidi. Caput significat id, quod summum est in Chri-

Verſ. 14.

in Christo, id est, Diuinitatem, Et quoniam Dan. 7. de patre scriptum est: Et antiquus dierum sedit, vestimentū eius candidum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda, quo significata est patris æternitas: nunc de filio id ipsum dicit, vt patri coæternus & cōsubstantialis ostendatur secundùm quod Deus est. Eò autem hoc pertinet, vt fideles gaudeant se ab eo protegi, qui æqualis est patri, & præmia pro laboribus expectent æterna: mali autem, & persecutores iustorū terreātur, sciātq; cum Christianos læserint, infensum sibi reddere eum, qui æternus est, & æterna supplicia pertimescāt. † At cum satis esset dicere, caput eius candidū erat, aut capilli capitis eius candidi erant, vt Daniel dixit: quid necesse fuit vtrumq; coniungere? Deinde satis erat dicere: *Et capilli erāt candidi tamquam lana alba*, abunde enim ita significabat quod volebat: cur additum est: *Et tamquam nix*? In capite præter capillos barba est, & multi præterea pili. Solent autem interdum canis capillis barba, & alij pili nigrorem retinere, aut omnino, aut ex parte, quod certum indicium est non integræ senectutis. Vt ergo filius Dei, etiam si ex patre, vt ex principio, procedat, indicetur perfectam ex omni parte habere æternitatem, & eius durationis nullum fuisse principium, meritò non partem capitis, sed totum caput candidū habere dicitur. † Quod autem additur: *Et tamquam nix*, amplificationis causa additur, vt valde candidi capilli intelligantur. Solet enim scriptura rem eamdem non solùm vna, aut altera, sed pluribus etiam similitudinibus illustrare, & amplificare. Duabus, vt Prou. 6: Eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis. *Et* sæpe in eodem libro. Pluribus, vt Sap. 5: Transierunt omnia illa tamquam vmbra, & tamquam nuntius præcurrens, & tamquam nauis, quæ pertransit fluctuantē aquam, &c. Eccli. 24: Quasi cedrus exaltata sum in Libano, & quasi cypressus in mōte Sion, quasi palma exaltata sum in Cades. &c. Et cap. 50: Quasi stella matutina in medio nebulæ, &c. Ita in hoc loco fecit amplificationis causa. Eodē modo Isaias. c. 1: Si fuerint (inquit) peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur, & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt.

88

89

Regula. Scriptura rem eamdē multis similitudinibus solet illustrare.

90 † *Et oculi eius velut flamma ignis.* Ignis in oculis iram ardentem, & vltionē significat, ex oculis enim irati quasi ignis videtur prodire, vt sæpe apud Homerum videmus. Vnde & Latinorum Homerus scripsit: *Vers. 14.* 12. Æne.

His agitur furijs, totoq; ardentis ab ore
Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis:

Et infra cap. 19. vbi iratus Christus inducitur, & ad vltionem procedēs: Oculi autem eius sicut flamma ignis. Arethas; Aut lucis speciem præse ferentes in modum flammæ, aut ardorem, & vltionem comminantes aduersus Ecclesias, ad quas verba reuelationis transmittuntur, tamquam non integrè suis legibus respondentes. &c.

91 † Ego multò magis iram indicari puto aduersus impios, & persecutores sanctorum ad bonorum consolationem, quàm aduersus Ecclesias, nam & reliqua, quæ hic videmus, persecutoribus minatur. Sed nihil vetat ad Ecclesias etiam ex parte referre, & maximè ad eos, qui cum in Ecclesia esse viderētur, doctrinæ hæreticorum acquiescebant.

Et pedes eius similes aurichalco. χαλκολιβάνῳ, In cuius vocabuli interpretatione laborant nonnulli Latini interpretes. Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena, cap. 4. de hoc loco Apoc. disputat, & Chalcolibanum significare dicit æreum, siue masculum thus, æreū autem dici quasi forte, quomodò ab Horatio dictum est: *Vers. 15.* *Chalcolibanus.* *Lib. 1. Epist. 10. Ep. 1.*

----Hic murus aheneus esto
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

92 † Probatque thus hoc loco debere intelligi, non metallum aliquod, ex eo, quod subditur: *Sicut in camino ardenti*, Ac si dicat: Quasi thus in igne, atque ita testatur exponi in Græcorum commentarijs. Hinc etiam, inquit, apud Orpheum in hymnis frequens est titulus: Chalcolibanus in Apollinem, in Latonā, alioſq; deos, id est, masculum thus, siue masculi thuris sacrificium, quemadmodum apud Virg. in Bucolicis legimus:

Verbenasque adole pingues, & mascula thura. *Ecloga. 8.*

Deinde ad Translationem nostram venit,

nit, ſeque legiſſe dicit in vetuſtiſſimis ſine nomine Commentarijs in Apoc: Et pedes eius ſimiles aurichalco Libani; quare ex eo intelligi noſtrum interpretem vertiſſe: Et pedes eius ſimiles calcholibano, ideſt maſculo thuri; poſteà ignorãtia librariorum additũ eſſe, Auri, & detractũ, Libani, vel Libano.

93 † Quod qui neget, imperitiæ arguere interprete, qui cũ Libanus Græcis & nõ mẽ mõtis ſit, & thus, hic Libanũ pro mõte acceperit, cum pro thure deberet accipere, & Chalcolibanum putaſſe eſſe æs Libani, pro quo verterit ipſe Orichalcum; quod æs montanum ſignificat. Nos Calcholibanum Græcis etiam maſculum thus ſignificare negare nõ poſſumus, quoniam Arethas Græcus autor ita quoque interpretatus eſt. Sed cõmunior, & vſitatior huius nominis notio eſt, vt genus metalli ſignificet. Quare Suidas illius prioris ſignificationis nõ meminit, ſed ait: Chalcolibanũ ſpecies eſt electri auro pretioſior. Quod *Electrum.* autem putat electrum compoſitũ fuiſſe ex vitro, & lapide, longè fallitur, metallũ enim eſt. Plinius lib. 33. ca. 4: † Omni auro ineſt argentũ vario põdere, 94 alibi dena, alibi nona, alibi octaua parte, vbicũque quinta argenti portio eſt, electrum vocatur. Fit & cura electrum argento addito, &c. Hinc illud Virg? *AEnei. 8.* *Quod fieri ferro, liquidoue poteſt electro:* Quod autem adnotauit Eraſmus, & eũ ſecuti Cœlius Panonius, & Claudius Carmelita in hũc locum, Plinium lib. 34. cap. 2. numerare Chalcolibanum inter æris ſpecies, falſum eſt, nuſquã enim eius meminit. Arethas metallum quoque eſſe dixit, tametſi ſecundo loco alteram interpretationem probare etiã viſus eſt. Hanc autem multõ eſſe ad id, quod agitur, accommodatiorem paulò poſt oſtendemus, ſi prius Translationem noſtram à calumnia vindicauerimus. 95 † Mihi (quamuis in Cypriano li. 2. contra Iudæos, cap. 26. legatur: Similes aurichalco, ſicut de fornace ignis) valde verò ſimile videtur noſtrum interpretem vertiſſe ita vt erat in Græco, Chalcolibano, ac poſteà librarios vocabulum inſolitum ignorantes mendum putaſſe, & ſcripſiſſe: Aurichalco Libani. Deinde iudicarunt redundare Libani, & reliquerunt, Aurichalco. Licet hoc conijcere ex eo, quod Beda, & Haymo, & Anſelmus affirmant, aliam translationem habere Aurichalco Libani, cui conſonat quod in vetuſtiſſimo cõmentario vidiſſe ſe dicit Nebriſſenſis. † Indo etiã eadem lectio corrupti- 69 or facta eſt, apud Tyconium enim Homil. 1. in Apoc. legitur Similes auri chalco Clibani. Verũm recte etiam legitur Aurichalco, ſiue Orichalco. Chal- *Orichalcũ.* colibanum enim dicitur æs illud optimum, quod in Libano monte effoditur, Orichalcum verò, quod in montibus naſcitur, aut in locis montoſis, vt ait Sextus Pompeius de verborum ſignificatione lib. 1. & nomen ipſum abunde indicat, quod ab ὄρος, quod eſt mons, & χάλκος id eſt æs, ſumptum eſt. Quod pretioſum olim fuiſſe indicat Plin. lib. 34. cap. 2. his verbis: Mox vilitas præcipua (ſcilicet æris) reperto in alijs terris præſtãtiore, maximè aurichalco, quod præcipuam bonitatem, admirationemque diu obtinuit. Nec reperitur longo iam tempore effeta Tellure. Et Seruius in. 12. AEneid. ait: Apud maiores Orichalcum pretioſius metallis omnibus fuit. 97 † Namque, (ſicut Lucretius dicit) cum primùm homines ſiluas incendiſſent nullarum adhuc rerum periti, terra cæſu fertilis omnium ex incendij calore deſudauit metalla, inter quę Orichalcũ pretioſius viſum eſt, quod & ſplendorẽ auri, & æris duritiem poſſideret, &c. Lucretij locus eſt lib. 5. de rerum natura, quamuis nihil de Orichalco dicit, ſed de alijs metallis. In hoc autem loco Orichalco ne legamus an Aurichalco, *Vtrum Aurichalco, an Orichalco legẽdũ ſit.* non multùm refert: plures codices habent, Aurichalco, Beda tamẽ legit Orichalco, & aliam translationem habere teſtatur: Orichalco Libani. conſtat autem Orichalcum à quibusdam etiam vocari Aurichalcum, quod aurũ colore referat. Quamuis Nebriſſenſis Aurichalcum Latinũ vocabulum eſſe negat, ſed illud reperio bis apud Plinium lib. 34. cap. 2. & lib. 37. cap. 9. ait: Funda includuntur perſpicuæ, ceteris ſubijcitur aurichalcũ. 98 † Ac ne quis mendoſum cauſetur eſſe codicem, Sextus Pompeius inter vocabula, quę ab A incipiũt ponit, nec barbarum eſſe dixit. Eius verba ſunt: Aurichalcum, vel Orichalcũ, quidam putant compoſitum ex ære, & auro,

auro, siue quod colorem habeat aureũ. Orichalcum sanè dicitur, quòd in montosis locis inuenitur, mõs etenim Græcæ ὄρος appellatur. Hæc Pópeius, quæ à Nebrissensi adducta esse miror, vt probet Pompeio Aurichalcum nõ esse Latinam dictionem, cum sit manifestum vtrumque nomen ab eo poni, & vtriusque etymologiam indicari, quod alterum ab auro, alterum à monte dicatur. Mihi quidem multò magis placet Orichalcum, quo Ciceronem, Virgilium, Horatium, aliosque huius notæ autores vsos esse scio: tamen Aurichalcum inter barbara ponendum non vi-
99 detur. † Sed vt iam sensum loci exponamus, sciamus in Græco haberi: Sicut in camino ardentes, vt ad pedes referatur ὡσεὶ πεπυρωμένοι, nec constat ex Aretha quid legerit. Ego magis credo vetustioribus exemplaribus, quæ noster interpres secutus est, in quibus, vt ex eius trãslatione perspicuũ fit, erat, ὡσεὶ χαλκολίβανον πεπυρωμένον: sed facile fuit ex ο facere ω. Certè sensum aliquantò commodiorẽ habet nostra Translatio vt non pedes ipsa ardentes visi sint, sed similes aurichalco ardenti in camino, ideſt, purissimi, & lucidissimi, tamet si apud Tyconium, Homil. 1. in Apoc. legitur: Et pedes eius similes aurichalco Cilicani igniti vt in fornace ignis. Quæ lectio satis etiam tolerabilis est. Cetertim nobiliores expositores pedes vocari putant vltimi temporis fideles, qui Antichristo persequẽte variis calamitatibus probabũtur quasi Orichalcum, vt Haymo, Beda, Am-
100 brosius, Anselmus. † Contra Arethas non vltimos, sed primos interpretatur, ideſt, Apostolos, & reliquos, qui Ecclesiæ fundamẽta fuerunt, & Victorinus & Tyconius Homil. 1. in Apoc. Ego neutrum admodum probo, quoniam si pedes Christi hos, vel illos fideles dicamus esse, & reliqua eius membra similiter ad fideles accommodanda erunt, si sibi nominati scriptores constare volent. At non id faciunt, sed singula, quasi seiuncta essent, & per se posita, exponunt. Nos, vt cœpimus, ita exponemus vt omnia cohæreant, & eodẽ spectẽt, id est ad id, quod nũc agitur, de terrore impiorum, & consolatione, atque exhortatione iustorum. Pedes in Christo humanitatem eius significant, quod sæpe in scriptura fieri testatur Damascenus lib. 1. cap. 16. & vulgatum est apud patres: causa manifesta est, & cum ijs, quæ
101 diximus congruens. † Vt enim caput significat id, quod summũ est in Christo, ideſt, Diuinitatẽ, ita pedes id, quod imum est, indicant, hoc est humanam naturam. Pedes ergo eius (vt elegantiter docet hic Rupertus abbas) dicuntur similes aurichalco, quia sicut aurichalcũ multis ignium impendijs ex ære perducitur ad colorem auri: ita & illa humanitas (inquit) per multas tribulationes passionis, & mortis perducta est ad gloriam Diuinitatis. Atque hac re tacite facit animos Christianis, vt non timeant quidquid euenierit acerbi pati, scientes se exemplo sui capitis per passionem purissimos, & lucidissimos reddi, & in gloriam magnam apud Deũ prouehi. Eadẽ persecutores quasi irridet, quòd suis pœnis id tãdem efficiant, vt ij, quos persequuntur, illustriores sint, & hono-
102 ratiores. † At cur non auro potius similes esse dixit, qđ pretiosius est orichalco, & igne purius, atque lucidius redditur? Causa est, quòd aurum pretiosissimum metallorũ est, quare æquius erat vt Diuinitatis simbolum esset, humanitas autem metallo compararetur aliqua ex parte simili auro, sed quod pretiosissimo esset inferius. Adde quòd, (vt dixit Rupertus) æs igne perducitur ad colorem auri, quod melius ad humanitatem accommodatur. Probo equidẽ Ruperti sententiam, sed fortasse adhuc probabilius dicemus pedes eius, (siue ardentes, siue igniti, vt est apud Tyconium, intelligantur, siue similes aurichalco ardenti) significare inimicos Domini, & persecutores sanctorum
103 Christi pedibus esse cõculcãdos. † Pro nutum est ei omnes esse pedibus eius subijciendos: Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: nunc discimus ita esse ponẽdos, vt ab eo cõculcentur, quomodò victi conculcari solent à victoribus, quale est illud Isai. 63: Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea. Præterea ita esse conculcandos, vt igne non defecturo concrementur, & ideò

Psal. 109.

Pedes Christi.

pedes

pedes apparent ſimiles orichalco candenti. Atque hoc meritò probabilius videri, ex verbis ca. 2. intelligetur: Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tamquam flammam ignis, & pedes eius ſimiles aurichalco.

Et vox illius tamquam vox aquarũ multarum. Vocem aquarum multarum vocem, atque ſtrepitum magni exercitus intelligit, aut magnæ multitudinis hominum clamantis, & venientis, aut irruentis, quæ voci, ac ſono aquarum multarum cõparari ſolet: Iſai. 17: Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris ſonantis, & tumultus turbarum, ſicut ſonitus aquarum multarum. Sonabũt populi ſicut ſonitus aquarum inundantium. Ezec. 1: † Et audiebã ſonum alarum quaſi ſonum aquarum multarum, quaſi ſonum ſublimis Dei, cum ambularent, quaſi ſonus erat multitudinis, vt ſonus caſtrorum. Apoc. 19: Et audiui quaſi vocem turbæ magnæ, & ſicut vocem aquarum multarum, & ſicut vocem tonitruorum magnorum. Vox ergo quæ vnius Chriſti cum eſſet, maxima tamen quaſi magnę multitudinis, & terribilis videtur, ſignificat magnã eius virtutem, cum qua venturus eſt ad puniendum aduerſarios, quæ illis magnum pauorem incutiet, quomodò incutere ſolet vox magni exercitus. In eo vno fortitudo apparebit multorum, & magis inimicos ſuos terrebit quàm caſtrorum acies ordinata. Adde etiam quòd magni cum eo venturi ſunt exercitus angelorum, iuxta illud, quod refertur in epiſtola Iudę Apoſtoli: Ecce veniet Dominus in ſanctis millibus ſuis facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios: &c.

Et habebat in dextera ſua ſtellas ſeptem. † Septem ſtellas ipſe poſtea interpretatur: *Septem ſtellæ angeli ſunt ſeptem Eccleſiarum*, in angelis autem epiſcopos intelligit, vt poſteà explicabimus. Stellæ ſunt, quia doctrina, & exemplo prælucere ſuis debent. In dextera Chriſti ſunt ſecundùm Aretham, & Anſelmũ, quia in potiori, & digniori ordine, ac gradu conſtituti ſunt. Puto etiam eſſe in dextera, quoniam à Deo protegũtur præceteris, & conſeruantur, & fouentur. Quomodo dictum eſt Sap. 3: Iuſtorum animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis. Et Eccleſ. 9: Sunt iuſti, atque ſapientes, & opera eorum in manu Dei. Sap. 5: Quoniam dextera ſua teget eos, & in brachio ſancto ſuo defendet illos. † Dextera ponitur ad maiorem virtutem, & fortitudinem indicandã in hac protectione, ſemper enim fortitudo dexteræ tribuitur. Vt Pſal. 20: Dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt. Et Pſal. 43: Nec enim in gladio ſuo poſſederunt terram, & brachium eorum nõ ſaluauit eos: ſed dextera tua, & brachiũ tuum. Et. 117: Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me.

Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat. Gladius vtraque parte acutus magis ſecat, & interiùs penetrat. Eccleſiaſti. 21: Quaſi romphæa bis acuta omnis iniquitas, plagæ illius nõ eſt ſanitas. Heb. 4: Viuus eſt enim ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Et quoniam ſententia quã Chriſtus in aduerſarios ſuos proferet, ſiue hoc tempore, ſiue in die iudicij, acutiſſimè eos feriet, & intimè penetrabit, neque poterit eius virtuti, quaſi aciei, reſiſti, eleganter gladius appellatur ex ore eius exiés. † De hoc gladio dictum eſt. Deut. 32: Si acuero, vt fulgur, gladium meum, & arripuerit iudicium manus mea, reddam vltionem hoſtibus meis, & ijs, qui oderunt me, retribuam. Et Pſal. 7. Niſi conuerſi fueritis, gladium ſuum vibrauit: nunc enim eũ vibrat cũ minatur ſe dicturum impijs: Ite maledicti, &c. Sed poſteà percutiet. Denique de eodem dicitur infra. cap. 19: Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipſo percutiat gẽtes, ideſt, vt ſeueriſſimè iudicet, & puniat. Et c. 2. Et pugnabo cum illis in gladio oris mei.

Et facies eius ſicut ſol lucet in virtute ſua. Ideſt cum maximè potens eſt, & fortis ad lucendum, cum lucet quantum maximè poteſt. Quæ in hac Chriſti figura ſcribuntur, partim ad terrorem impiorum pertinent, partim ad conſolationẽ iuſtorum, partim ad vtrumque, vt ex dictis intelligi poteſt. † Ita quod nũc ait, ad conſolationem ſanctorum ſpectat, quos

Verſ. 15. 106

Dextera.

104

Verſ. 16.

Sententia Chriſti in malos gladius eſt.

107

Verſ. 16. 105

Epiſcopi ſtellæ ſunt.

Verſ. 16.

108

quos post persecutiones, & mortem magna gloria manet, non solum animarum, sed etiam corporum, vt non dubitent mortem pro Christo oppetere. Atque hæc de gloria corporis dici, facile erat Christianis intelligere, si verbi Domini recordarentur Matth. 13: Tunc iusti fulgebũt sicut sol, in regno patris eorum: & transfigurationis eius, in qua *specimen quoddam* datum est futuræ claritatis in corporibus sanctorum. Et vt hæc etiam sibi post mortem sperarent electi, quibus loquitur, ait paulò post: Ego sum primus, & nouissimus, & viuus, & fui mortuus. Hoc autem ipsum timorem, & tristitiam affert malis. At quoniam continuò dicturus erat de hac resurrectione, meritò vltimo loco dicit de eius facie lucente.

Vers. 17. 109 *Et cum vidissem eũ, cecidi ad pedes eius:* † Arethas: Moris est sanctis prophetis, vt cum visionem intuentur, obstupescant ob vehementem abiectionẽ conditionis humanæ, videntes quantũ Diuina humanis sint meliora, eaque præcellant, ac excedant: Quod Iesu illi Naue contigit, ac Danieli viro desideriorum illi quidem ad summum exercitus Dominici visum ducem, huic autẽ ad ostensas sibi visiones. Itaque his affine quiddam etiam nunc contigit Euangelistæ, &c.

Iosue. 5. Dan. 8.

Vers. 17. *Et posuit dexteram suam,* Erexit me vt possem audire, & videre. Ita Dan. 8: Cũque loquerer ad me, collapsus sum pronus in terram, & tetigit me, & statuit me in gradu meo. Et cap. 10: Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis, & confortauit me.

Vers. 17. 110 *Primus, & nouissimus.* † Qui, vt Deus, omnes creauit, &, vt homo etiã omnes iudicaturus sum, vt diximus nu. 47. Ac si dicat: Omnes, qui vos persequuntur, à me creati sunt, mihi subditi sunt, & à me sunt iudicandi. Ceterum angelum hunc, cum Christi & imaginem gerat, & personam sustineat, non est mirum verba Christi vsurpare. Sæpe enim fit in scriptura, vt imagines earum rerum nominibus appellentur, quarum sunt imagines, vt latissimè confirmat Augustinus lib. 2. ad Simplicianum, q. 3. vnde etiam fit, vt vocibus eorum vtantur, quos referunt, aut quorum personas induerunt. Ita Exo. 20: Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra AEgypti, & tamen angelus est qui loquitur, vt Paulus docet. Heb. 2: Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus. Exo. 3: *Ego* sum Deus patris tui, Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob. De quo Act. 7: Apparuit illi in deserto montis Sina angelus in igne flãmæ rubi. Et huiusmodi sunt in scriptura permulta.

Regula. Imagines nomẽ habẽt rerum, quarũ sunt imagines.

111 *Et viuus, & fui mortuus.* † Ita & vos, licet moriamini, resurgetis glorioſi, nihil vobis nocere poterunt aduersarij. Viuetis in sæcula sæculorum, sicut ego victurus sum. *Vers. 18.*

Et habeo claues mortis, & inferni. Non solum ego resurrexi, sed etiam alijs resurrectionis autor sum. Possum morti eripere quos voluero, & vitæ reddere; possum inferos aperire, & inde meos educere, vt perpetuò mecum lętentur in cœlo. Quasi dicat: Quantumuis mors claudat, ac tenere meos cupiat, ego possum aperire, &c. *Vers. 18.*

Scribe ergo quæ vidisti, & quæ sunt. Scribe quæ tibi ostendi, & quæ nunc fiunt in Ecclesijs, vt electi corrigantur, & ad meliorem mentem redeant, & mali timeant; quod facit cap. 2. & 3. Scribe etiam quæ futuris temporibus fient, vt à me accipies. Non enim iubet tantum scribere quæ hactenus vidit, sed etiam ea, quæ postea visurus erat. *Vers. 19.*

112 *Sacramentum septem stellarum.* Scribe hoc mysterium stellarum, quod tibi ostendi, & interpretare. Sacramẽtum dicitur arcanum, quod Græce μυστήριον, & vbicunque Sacramentum ponitur in nostra Translatione, in Græco est Mysterium. Tob. 12: Bonum enim sacramentum regis abscondere bonum est, id est secretum. Dan. 2. Mihi quoque non in sapientia, quæ est in me, plus quam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est. Et hoc idem vocat ibi mysterium. Mysterium, quod rex interrogat, sapientes, magi, & aruspices nequeunt indicare regi, sed est Deus in cœlo reuelans mysteria. Eph. 3: Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramẽtum. Et ibidẽ: Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti abscõditi à sæculis in Deo. Inde factum est vt per Antonomasiam sacramenta dicantur septem illa, *Vers. 20. Sacramẽtũ Mysteriũ.*

Sacramenta septem cur Sacramenta dicã tur.

illa, quæ Christus instituit, quoniam in illis sub tegumẽto rerum sensibiliũ Diuina virtus secretiùs operatur salutem: & eadem ratione dicta sunt ab Apostolis Mysteria. † Ex quo intelligim⁹ illud
113 Eph. 5: Sacramẽtum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & Ecclesia: Sensus est: Hoc quod Adam dixit Heuæ, & matrimonium eorum, quod in illis apertum est, magnum mysterium, & absconditam habet intelligentiam, si ad Christum referatur, & Ecclesiam: typus enim fuit coniunctionis spiritualis Christi, & Ecclesiæ. Sed matrimonium Adam typus tantùm fuit, at matrimonium in noua lege institutum est, 116
vt significaretur matrimonium Christi, & Ecclesiæ, & gratia, qua anima sanctificatur, sicut Ecclesia Christo adhærens sanctificata est. Ac propterea matrimonium nouæ legis non est sacramẽtum eo tantum modo, quo figuræ dicũtur sacramenta, & sicut matrimonium Adam dicitur sacramentum, sed multò magis propriè, quia in eo etiam sub sensibilibus rebus Deus gratiã operatur, quam ipsum continet, & suo modo efficit.

Vers. 20.

Septem stellæ angeli sunt septem Ecclesiárum. † Magna ex his verbis, & vetus ortur quæstio, qui nam hi angeli Ecclesiarum sint, qui in septem stellis signãtur.

Angeli Ecclesiarũ qui dicantur.

Etenim ex veteribus quidam non episcopos esse interpretantur, vt hactenus diximus, sed veros, & incorporeos angelos. In primis Origenes Hom. 20. in Num. ait: Et iterum secundum ea, quæ Iohannes in Apocalypsi scribit, vnicuique Ecclesiæ generaliter angelus præ- 117
est, qui vel collaudatur pro benè gestis populi, vel etiam pro delictis eius culparur. Et posteà in illud: Assume principes populi, & ostenta illos Domino cõtra solem, principes dicit esse angelos custodes nostros, qui venturi sunt nobiscum ad iudicium ante Dominum, & si nos eorum negligentiæ causa deliquimus, culpabuntur, sin autem nihil
115 omiserunt, mercedem accipient. † Ni si enim, (inquit) esset etiam aliquid in ipsis, quod in causa nostri culpandum videretur, nunquã diceret sermo Scripturę ad angelum illius, vel illius Ecclesiæ: Quia habes (verbi gratia) quosdã tenentes doctrinã Balaã, vel: Quia dereliquisti caritatẽ tuã pristinam, vel pariẽtiam tuam; vel alia huiusmodi, pro quibus in Apocalypsi angeli vniuscuiusq; 211
Ecclesiæ culpantur. Idem sæpe se dixisse ait Homi. 24. in eum dẽ librũ, & Homi. 4. in Ezec. & latiùs Hom. 12. & . 13. in Luc. & Hom. 35. vbi ait in periculo versari angelos custodes, quoniam, nisi nos benè seruauerint, nõ videbunt faciẽ patris. Ambrosius etiã lib. 2. in Luc. ait: Pastores sunt sacerdotes. Aut fortasse etiã ille sit pastor, cui dicitur: Esto vigilans, & confirmare: quia nõ solũ Episcopos ad tuendũ gregẽ Dominus ordinauit, sed etiã angelos destinauit. † Verba hæc, quæ citat Ambrosius, dicuntur Apoc. 3. angelo Ecclesiæ Sardianæ, & id ipse desumpsit ex Origene Hom. 12. & 13. in Luc. Et epistola. 21. ad Horõtia nũ, prope finẽ; manifestè angelos, de quibus nunc agitur, spiritus esse docet. Idẽ planè legimus apud Hieronymũ initio fere. c. 6. Michææ, vbi ait: Et iudicio cõtende aduersum mõtes, quos nõ alios significari puto, quã angelos, quibus rerũ humanarũ cõmissa est procuratio. Et posteà: Legamus Apocalypsin Iohãnis Apostoli, in qua laudãtur, accũsanturq; angeli Ecclesiarũ pro virtutibus, vitijsq; eorũ, quibus præesse dicuntur. &c. Et manifestũ est ex præcedẽtibus, & sequentibus nõ episcopos angelos dicere, sed spiritus. Idẽ in illud Matth. 18: Angeli enim eorum semper vident faciem patris mei: Magna dignitas animarum, vt vnaquæque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelũ delegatũ. † Vnde legimus in Apocalypsi Iohãnis: Angelo Ephesi, Thyatirę, & angelo Philadelphiæ, & angelo quatuor reliquarũ Ecclesiarũ, scribe hæc. Nec dubito quin sint alia his similia apud veteres patres. Sed pro certo haberi, nec vllaratione in dubiũ vocari debet, angelos septẽ Ecclesiarũ, de quibus loquitur Iohãnes, nõ esse angelicos spiritus: quod ita ex verbis ipsis intelligitur, vt nequeã satis mirari fuisse quemquã, qui angelos esse diceret. Vt quod angelo Ephesi dicitur. c. 2: Sed habeo aduersum te, q̃ caritatẽ tuã primã reliquisti. Memoresto itaq; vnde excideris, & ge apœnitẽtiam, & prima opera fac.

Angeli Ecclesiarum sunt episcopi.

Quomodo hæc angelo dici poſſunt, qui pœnitẽtiæ capax non eſt? Beati autẽ angeli quomodò caritatem relinque-
118 re, aut ea excidere poſſunt? † Quid habent cuius eos oporteat pœnitere? Angelos autem, qui in cœlo remanſerunt, beatos eſſe quis fidelium dubitare poteſt, cum Dominus (vt alia omittamus) dicat Matth. 18: Angeli enim eorum ſemper vident faciem patris mei, qui in cœlis eſt. Idem de reliquis dicendum. Angelo Sardianæ Eccleſiæ ait: Scio opera tua, quia nomen habes quod viuas, & mortuus es. Sed pudet in re apertiſſima morari. Certum igitur eſt ſeptem angelos eſſe epiſcopos illarum Eccleſiarum, vt communis expoſitorum ſententia docet. Quamquam & illis tacentibus verba ipſa clamant Euangeliſtæ, quæ, vt in angelos cõuenire nullo modo poſſunt, ita in epiſcopos, quibus dicta ſunt, quadrant optimè. Vt quod legimus cap. 2: Scio opera tua, & laborẽ, & patientiam tuam, & quia non potes ſuſtinere malos, & tentaſti eos, qui ſe dicunt Apoſtolos eſſe, & nõ ſunt. &c.
119 † Dicũtur autem epiſcopi angeli, quoniam nuntij Dei ſunt ad populum, & Diuinam voluntatem exponunt, & eum cuſtodiunt, ac Deo reconciliant, vt manifeſtiſsimè docuit Malachias c. 2. Labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiã, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum eſt. Illud etiam Apoſtoli. 1. Cor. 11: Ideò debet mulier velamen habere ſupra caput ſuum propter angelos, propter epiſcopos nonnulli expoſuerunt, in quibus eſt 15, qui nomine Ambroſij circumfertur in epiſtolas Pauli. Origenẽ excuſare non eſt neceſſe, qui multa cõtra fidem catholicam dixit. Ambroſiũ diceremus ſententiam recantaſſe in locum citatum epiſtolæ ad Corinthios, & in expoſitione huius loci, niſi certũ eſſet neutrum opus ab eo conſcriptum
120 fuiſſe. † In Commentarijs autem in Lucam plurima mutuatur ex Origene, & ſæpe vſu venit autores non ſatis probatos ſequẽtibus, vt dum bona imitari cupiunt, mala etiam nonnulla, quæ quaſi furtim irrepunt, in libros ſuos transferant. Quamuis hoc ipſum Ambroſius non aſſeruit, ſed dubitãdo dixit, vt eius verba indicant. Dicet fortaſſe quiſpiã pro Ambroſio, & pro alijs patribus, ſi quando hæc de angelis interpretantur, eos non fuiſſe imitatos Origenẽ in eo, quòd culpas angelis tribuit, ſed in eo, quòd hos angelos Apocalypſis verè angelos eſſe exiſtimauit: ea verò, in quibus culpantur angeli, non de ipſis dici, qui peccare non poterant, ſed de Eccleſijs. Ita exponit Arethas initio cap. 2. quoniã cũ prius dicat: Et angelo huius Eccleſiæ, aut illi, ſcribe: poſteà ait: Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat
121 Eccleſijs. † Hæc Arethæ interpretatio vera non eſt, quoniam & multi ita exponunt, & verba ipſa indicant hæc epiſcopis verè dici, non Eccleſijs. Atq; id apertè perſpicitur ex cap. 2. vbi legim⁹: *Et* angelo Thyatiræ Eccleſiæ ſcribe. Et poſt ea, quæ dicuntur angelo, ſequitur: Vobis autem dico ceteris, qui Thyatiræ eſtis. Illa verba: Qui habet aurem, &c. ſtatim ſuo loco explicabimus, & videbimus nihil Arethæ fauere. Non igitur huius interpretationẽ retuli quòd vera eſſet, ſed vt ex eius ſenſu & alios ita ſenſiſſe probabilius appareat. Hieronymum vellem eodem modo interpretari, ſed apertiùs in Michæam loquitur, quàm vt hanc interpretationem patiatur. Quare hoc potius dicem⁹ eius morem eſſe in Commentarijs, vt alienas ponat ſententias quaſi ſuas, interdum etiam ſi parum cũ fide catholica conueniant, diligenti lectori iudicium relinquens, vt quod probandũ eſt eligat, vt ipſe de ſe indicat in. 1. Apologia aduerſus Ruffinũ: quod etiã in his locis fecit.

Argumen-

Argumentum. Cap. II.

Collaudat epiſcopum Epheſi, atque etiam reprehendit in eo pauca. Epiſcopum Smyrnæ ſponte currentem incitat ad maiora, & imminentes Eccleſiæ calamitates illi prædicit. Similiter epiſcopum Pergami prius laudatum reprehendit, quòd quoſdam Nicolaitarum ſectam tenentes ſuſtineat, & ad pœnitentiam exhortatur, malis eiuſdem Eccleſiæ minatur, bonis magna pollicetur. Epiſcopum Thyatiræ multis ornat laudibus, ſed eũdem mox accuſat quòd impiam prophetidem, & mores ciuitatis corrumpentem toleret, cui etiam, niſi reſipiſcat, & eam ſequentibus, multa comminatur. Deinde Thyatirenos monet vt ſeriò pietatem colant, colentibuſque gloriam promittit, & honorem.

Caput. II.

1 ITem angelo Epheſi Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui tenet ſeptem ſtellas in dextera ſua, qui ambulat in medio ſeptem candelabrorum aureorum.
2 Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam: & quia non potes ſuſtinere malos, & tentaſti eos qui ſe dicunt Apoſtolos eſſe & non ſunt, &
3 inueniſti eos mendaces, & patientiã habes, & ſuſtinuiſti propter nomen
4 meum, & non defeciſti. Sed habeo aduerſum te pauca, quòd caritatem
5 tuam primã reliquiſti. Memor eſto itaque vnde excideris: & age pœnitentiam, & prima opera fac, ſin autem, venio tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco ſuo, niſi pœnitentiam egeris.
6 Sed hoc habes, quia odiſti facta Nicolaitarum, quæ & ego
7 odi. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs. Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod eſt in Paradiſo Dei mei.
8 Et angelo Smyrnæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit primus, & nouiſſimus, qui fuit mortuus, & vi-
9 uit. Scio tribulationẽ tuã, & paupertatẽ tuã, ſed diues es: & blaſphemaris ab his qui ſe dicũt Iudæos eſſe, & non
10 ſunt, ſed ſunt ſynagoga Satanæ. Nihil horũ timeas quæ paſſurus es. Ecce miſſurus eſt Diabolus aliquos ex vobis in carcerẽ vt tentemini: & habebitis tribulationẽ diebus decẽ. Eſto fidelis vſq; ad mortẽ: & dabo tibi coronã vitæ.
11 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs, Qui vicerit, non
12 lædetur à morte ſecũda. Et angelo Pergami Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui habet rõphæã vtraq; parte acutã.
13 Scio vbi habitas, vbi ſedes eſt Satanæ: & tenes nomẽ meũ, & nõ negaſti fidẽ meã. Et in diebus illis Antipas teſtis meus fidelis, qui occiſus eſt apud vos, vbi Satanas habitat.
14 Sed habeo aduerſus te pauca: quia habes illic tenẽtes doctrinã Balaã, qui docebat Balac mittere ſcandalũ coram filijs Iſrael, edere,
15 & fornicari, ita habes & tu tenẽtes doctrinã Nicolaitarũ. Similiter pœnitẽtiã age, ſi quo minus, veniã tibi citò,
16 & pugnabo cũ illis in gladio oris mei.
17 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs. Vincẽti dabo manna abſconditũ, & dabo illi calculũ candidum, & in calculo, nomen nouum

ſcriptum, quod nemo ſcit, niſi qui accipit. 18 *Et angelo Thyatiræ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tamquam flammam ignis, & pedes eius ſimiles aurichalco.* 19 *Noui opera tua, & fidem, & caritatem tuam, & miniſterium, & patientiam tuam, & opera tua nouiſſima plura prioribus.* 20 *Sed habeo aduerſus te pauca: quia permittis mulierem Iezabel, quæ ſe dicit propheten, docere, & ſeducere ſeruos meos, fornicari, & manducare de idolothytis:* 21 *Et dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret: & non vult pœnitere à fornicatione ſua.* 22 *Ecce mittam eam in lectum: & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, niſi pœnitentiam ab operibus ſuis egerint:* 23 *& filios eius interficiam in mortem, & ſcient omnes Eccleſiæ quia ego ſum ſcrutans renes, & corda, & dabo vnicuique veſtrum ſecundum opera ſua.* 24 *Vobis autem dico ceteris qui Thyatiræ eſtis, Quicumque non habent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudinem Satanæ, quemadmodum dicunt, non mittam ſuper vos aliud* 25 *pondus. tamen id quod habetis, tenete* 26 *donec veniam.* 27 *Et qui vicerit, & cuſtodierit vſque in finem opera mea: dabo illi poteſtatem ſuper Gentes,* 28 *& reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, ſicut & ego accepi à patre meo: & dabo illi* 29 *ſtellam matutinam. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.*

1 *HEc dicit qui tenet ſeptẽ ſtellas.* † Singula quæ vidit in viſione, repetit verbis Chriſti in ſingulis epiſcopis Eccleſiarum, ex quo pleniùs intelligentur quæ dicta ſunt, tametſi valde difficile ſit dicere cur hoc repetat ad hunc epiſcopum loquens, illud ad illũ: hoc eſt: cur huic epiſcopo dicat: Qui tenet ſeptem ſtellas, illi verò: Hęc dicit primꝰ, & nouiſsimus, &c. Sed poterunt intelligi ſi rectè conſiderentur quæ dicuntur ſingũlis. Nunc autem dicit: *Qui tenet ſeptem ſtellas*, ideſt, qui peculiari protectione proſequitur epiſcopos Eccleſiarum, & conſeruat, ac fouet, vt quoniã epiſcopi Epheſij multa bona opera memorantur: Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, &c. et deinde reprehenditur quòd caritatem ſuam primam reliquerit, & ad pœnitentiam vocatur: intelligat Diuini fauoris eſſe quod fecit, & quod grauiora non commiſerit, quare oportere vt eum maximè amet, à quo protectus, & ſeruatus eſt, ſperetque ſe eiuſdẽ benignitate, & gratia in poſterũ eſſe ſeruandũ, ſi pœnitentiam agere, caritatemque quaſi ſopitam, & mortuã in ſe reſuſcitare velit. *Verſ. 1.*

2 † Sed addit: *Et ambulat in medio ſeptẽ candelabrorũ aureorum*, vt doceat ſe curare ſalutem fidelium, & quia eorum ſalũti expedit vt bonum, & feruentem epiſcopum habeant, conſideret epiſcopus ſe non paſſurũ eius ignauiã, & peccata, ſed moturũ candelabrum eius de loco ſuo, niſi pœnitentiã egerit. Qui ſint epiſcopi, ad quos hæc ſcribit Apoſtolus, neq; ex Scriptura cõſtat, neq; ex hiſtorijs. Lyranus ait expoſitores dicere cõmuniter hũc epiſcopũ Epheſi eſſe Timotheum comitem, & diſcipulum Pauli. Sanè præter quam quod indignum videtur eam negligentiæ, & peccati notam inurere tanto martyri, & dilecto Pauli diſcipulo, tempora non conueniunt; nam eum quidam ſub Nerone martyrio coronatũ fuiſſe tradunt, multò antequam Apoſtolus relegaretur in Patmum, aut certè, ſi verum eſt quod Simeon Metaphraſtes ſcribit in eius

vita

vita, dum Apostolus erat in exilio, Timotheus egregiè pro pietate certans martyrij coronam accepit. Quomodò ergo in eum dici poterat: Habeo aduersum te, quod caritatem tuam primam reliquisti, & quæ sequuntur? Denique Lyranus ipse postea in illud: Mouebo candelabrum tuum, &c. Negat hunc fuisse sanctum Timotheum.

Vers. 2. *Scio opera tua.* † Ambrosius: Ea videlicet, quæ faciebas prius quam refrigesceret in te caritas.

Vers. 2 *Et laborem, & patientiam tuam.* Laborem dicit τὸν πόνον, ideſt scio quantum molestiæ toleraueris, & tædij, & patiẽtiam tuam, ὑπομονὴν, quæ ab expectando, & sustinendo dicitur: ideſt, scio te non fuisse victum, sed viriliter in ferendo perseueraſſe: Quare rectè exposuit Arethas: Laborasti, & toleraſti nullæ fatigatione animum deijciens, ob ea, quæ propter nomẽ meũ irruerũt. Verisimile enim est quòd à pseudoapostolis fuerint ipsis illatæ contumeliæ, &c.

Vers. 2. *Non potes sustinere malos.* Publicos peccatores sustinere non potes, quin aut emendes, aut expellas ex Ecclesia.

Vers. 2. *Et tentasti eos.* Pseudoapostolorum sæpe meminit Paulus, vt 2. Cor. 10. & vitari præcipit. Hos ergo, qui se Apostolos Christi esse iactabant, episcopus Ephesius tentauit, ideſt, experimentũ cepit de corum doctrina, & sanctitate, & à fructibus eorum cognouit eos, vidit que Apostolos non esse, sed pseudoapostolos.

Vers. 3. *Et patientiã habes, & sustinuisti. &c.* † In Græco permutatur ordo verborum 4 τῷ ἐβάςασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, ideſt, Et sustinuisti, & patientiam habes. Et post hæc additur: Et sustinuisti, (siue laborasti) propter nomen meum. Sed Latini & codices, & expositores ita legunt: Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum. Et siue hoc modo, siue illo legas, nihil de sensu mutatur. Sed & nõnulli Græci codices ita omnino habent vt legit noster Interpres. Est autẽ sensus: Cum multa à pseudoapostolis, & ab inimicis fidei sustinueris, adhuc permanes inuictus, & ad plura toleranda paratus. Explicat quod breuiùs dixerat: Scio opera tua, & laborem, & patientiam. Ceterum, *Propter nomen meum*, significat, Propter me, ita enim loqui solet scriptura, vt Ioh. 1: Iis, qui credunt in nomine ejus, Ioh. 3: Qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine vnigeniti filij Dei. Psal. 30: Propter nomen tuum deduces me, & enutries me, ideſt, Propter te. Capitur enim nomen more Hebræorum pro re nominata, ideſt pro re cuius est nomen. Inde etiam est illud Isa. 30: Ecce nomen Domini venit de loginquo, ardens furor eius, &c. *Nomen.*

Vers. 4. *Sed habeo aduersum te pauca, quòd caritatem tuam primam reliquisti.* In Græco nõ est Pauca, neque in codicibus correctioribus, neque apud Bedam, Ambrosium, Haymonem, Anselmum, quamuis Victorinus id legerit. Ambrosius: Multi enim sunt, qui in initio conuersionis suæ in seruitio Dei feruentes existunt, sed in processu temporis tepescũt. Quod huic præsuli Ecclesiæ Ephesi contigisse manifestum est. &c. Arethas hoc refert ad largitionem eleemosynarum, sed quia id incertum est, melius cum Ambros. de repore in bonis operibus intelligemus.

Vers. 5. *Mẽmor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam.* Ex verbis his eum penitus amisisse caritatem Ambrosius, & Haymo intelligunt, sed verisimilius est non omnino amisisse, qui tanta pro Christo etiam tum perferebat, sed multum de illius feruore remisisse. 18

Vers. 5. *Venire.* *Sin autem, venio tibi.* Citò veniam, præsenti tempore vtitur, vt celeritatẽ significet, quasi iam fiat. Venire dicitur Deus modò, vt auxilietur, modò vt puniat, vtro autem modo sit intelligendum, ex præcedentibus, & sequentibus cognoscetur. Hoc quidem loco manifestum est eum venire ad supplicium sumendum, quoniam ait: Et mouebo candelabrum tuum de loco suo. Sic etiam Zach. 14: Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo. Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus, & gelu. Isai. 30: Ecce nomen Domini venit de loginquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum.

Vers. 5. *Et mouebo candelabrum tuũ de loco suo.* Locus est valde difficilis, nam cum candelabra dixerit esse Ecclesias, cur Ecclesia Ephesina de loco suo moueatur

peccante episcopo, & pœnitet etiam nō agēte? Propterea Arethas, Ansbertus, Anselmus, & quidam, hæc ad Ecclesiā ipsam Ephesi referunt, vt quod episcopo dicitur, Ecclesiæ dici intelligatur.

6 † Hoc tamen falsum esse ostendimus numero. 84. cap. 1. Alij autem putāt eā delabrum moueri de loco suo, cum Ecclesiæ cura, & gubernatio episcopo illi auferatur, & alteri datur, vt Rupertus, & Thomas. Verūm hæc expositio non videtur cum verbis congruere, quia Ecclesia tunc non mouetur, sed episcopus; atque ideo potius dicendum erat: Mouebo te de candelabro tuo. Aliquā tò probabilius Victorin⁹, qui exposuit, Mouere candelabrū, Spargere plebē. Sed quis credat fugandos tunc, aut spargendos fuisse *Ephesios*? Mihi non videtur candelabrū ita nunc accipi vt prius, cum septem candelabra septem Ecclesias esse dicebamus. Sed vt infra accipit, cap. 11. cum de duobus prophetis ait: Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes: & vt Dominus accepit Matth. 5: Nemo accendit lucernam, & ponit eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt. Candelabrum ergo dicitur hoc loco officium episcopale, siue dignitas, aut locus eminens, in quo episcopus, tamquam lucerna, positus erat, vt luceret omnibus, qui erant in Ecclesia. Aut etiam (quod in idem redit) episcopus cum dignitate sua dicitur candelabrū, quod positum erat in Ecclesia, vt lucē

7 alijs præberet. † Mouere autē candelabrum de loco suo est episcopo dignitatem adimere episcopalem, & ea, per quæ lucere solebat, vt verbum doctrinæ, exempla virtutum, dona, quibus illustrari à Deo solebat. Dignitas adimi poterat per mortem, aut per populi voluntatem, & per inimicorum persecutionem. Ea, quibus lucebat, adimi poterant manente etiam vita, & episcopatu. Itaque *Mouebo candelabrum tuum de loco suo*, nihil est aliud, quam, Mouebo te, vt expositi Haymo.

Vers. 6. *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum.* Diuinus sermo ita terret, vt simul alliciat, & cum Deus nobis irascitur, ita irascitur, vt patrem se esse non obliuiscatur, sed illud fiat: Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Rē dixerat grauem, atque asperam auditu: Mouebo candelabrum tuum de loco suo; sed continuò acerbitatem temperauit: *Nisi pœnitentiam egeris*. Deinde ne abundantiori tristitia absorberetur episcopus, commemorat etiam eius factum, quod sibi gratissimum fuisse significat, vt non se penitus Deo displicere existimet. Hoc, inquit, habes, quo mihi placeas, quòd odisti facta Nicolaitarum. Epiphanius lib. 1. Contra hæres. Hæresi. 25. legit: Habes autem quid boni; in Græco autem, & apud Aretham, ita legitur, vt nostra

8 habet Translatio. † Nicolaus vnus fuit de septem diaconis electis ab Apostolis Act. 6. Antiochenus erat origine, & proselytus. Qui cum ad vxorem redijsset formosam, à qua se religionis causa continuerat, erubescens se victum fuisse libidine, affirmare cœpit, nisi quis Veneri se singulis diebus daret, participem vitæ æternæ fieri non posse. Atque ex eo orti sunt hæretici turpissimarum libidinum autores, vt Gnostici, Ebionitæ, & Epiphanis sectatores, de quibus Apostolus ait Eph. 5: Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, sed magis redarguite. Quæ enim in occulto fiūt ab ipsis, turpe est & dicere. Omnia ex *Epiphanio* loco citato, cui & Philastrus assentitur in eo, quod illum hæresis facit autorem. Eusebius verò lib. 3. Histo. Eccle. cap. 29. & Niceph. lib. 3. cap. 15. ex Clemente Alexandrino *in* 3. lib. Stromatum hoc de eo scribunt: Cum ei ab Apostolis obiecta fuisset zelotypia, vxorem in medium produxisse, ac siquis vellet eam habere, permisisse. Vnde vxores communes

9 esse debere docebant Nicolaitæ. † At Clemens Alexandrinus quem ipsi citant, in lib. 3. Stromatum, non longè à principio, nequaquam autorem hæresis, aut fautore libidinis facit Nicolaū, sed eos, qui eius factum, dictumque inconsideratè sequentes impudenter, effusèque fornicabantur, ideſt, Nicolaitas. Et subdit: Ego autē audio Nicolaū quidem nulla vnquam alia, quā ea, quæ ei nupserat, vxore vsum esse, & ex illius libe-

Hab. 3.

Nicolaus, & Nicolaitæ.

Cādelabrū.

liberis filias quidem consenuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitiorat depulsio, atque expurgatio in medium Apostolorum circumactio vxoris, cuius dicebatur laborare zelotypia. Deinde quoniam hæretici dicebat eum dixisse, vti oportere carne: ita id Clemens interpretatur: Et continentiam à voluptatibus, quę magno studio parantur, docebat illud, Vti carne, hoc est exercere carnem. Neque enim, vt existimo, volebat Dominī præcepto conuenienter, duobus dominis seruire, voluptati, & Deo. Augustinus etiā in lib. de Hæresibus cap. 5. videtur eum excusare: Iste, (inquit) cum de zelo pulcherrimæ coniugis culparetur, velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea, qui vellet, vteretur. Quod eius factum in sectam turpissimam versum est, qua placet vsus indifferens feminarum. Hi, neque ab his, quæ idolis immolantur, cibos suos separant, & alios ritus gentilium superstitionū non auersantur, &c.

Vers. 7. *Qui habet aurem, audiat.* † Non hoc refertur ad ea, quæ episcopo scripta sunt, vt putauit Arethas, sed ad ea, quæ mox omnibus Ecclesijs ait: Vincenti dabo edere de ligno vitæ, &c. Atque idem posteà videbimus in quibusdam alijs, prius enim angelo loquitur, deinde aliquid addit, quod ab omnibus Ecclesijs audiri velit, vel ab omnibus alicuius Ecclesiæ. Aurem autem intelligit Spiritualem, paratam ad intelligendum, & ad obediendum sicut Matth. 13: Qui habet aures audiendi, audiat. Vbi Hieronymus ait: Prouocamur ad dictorum intelligentiam, quoties his sermonibus commonemur. Et Beda in cap. 4. Marci: Aures audiendi aures sunt cordis, & sensus interiores, aures obediendi, & faciendi quæ iussa sunt.

Vers. 7. *Quid spiritus dicat.* Τὸ πνεῦμα, Spiritus sanctus, qui per prophetas loquitur.

Vers. 7. *Vincenti dabo edere.* Aperit quò tendant omnia, quæ dicit, eò nempe, vt Christiani fortiter omnia pro Christi nomine perferant. Vincentem vocat eū, qui periculis, & laboribus, & cruciatibus minimè cedit, nec flecti potest vt à Christo recedat, & Diaboli tentationes superat, & Nicolaitas execratur.

De ligno vitæ. † Lignum vitę posuit Deus in medio paradisi Genes. 2. vt ex eo qui ederent semper viuerent. Inde quidquid nobis vitam præbet immortalem, lignum vitæ vocari solet apud Salomonem. De Sapientia ait Prou. 3: Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eam, & qui tenuerit eam, beatus. Et ca. 11: Fructus iusti lignum vitæ, quia iustus verbis & factis suis alios ad virtutem excitat, & vitam eis præbet. Et cap. 15: Lingua placabilis lignum vitæ, quia tollit rixas, & dissensiones, & sedat iratos animos. De vita etiam mortali dicitur, vt cap. 13: Spes, quæ differtur, affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens. Nunc ergo lignum vitæ dicitur Deus, qui clarè visus vitam præbet immortalem. Et sicut paradisus terrestris figura fuit cœli, ita lignum vitæ figura fuit Dei, ex quo qui edunt, id est, qui eum clarè vident, semper viuunt. Dicitur autem esse in medio paradisi, id est, in paradiso, quia non vescimur hac arbore in terra, sed in cœlis. Hinc Apoc. 22. scriptum est: Beati qui lauant stolas suas, vt sit potestas eorum in ligno vitæ, id est, Beati qui peccata pœnitentia, & bonis operibus delent, vt possint Dei visione frui. Et paulò ante: Ex vtraque parte fluminis lignum vitæ afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, quia nunquam tędium diuinæ visionis beatos capere potest, sed quouis tempore ita illis iucunda est, ac si tunc ea frui inciperent, semper videntur noui fructus. *Vers. 7.* *Lignum vitæ.*

Hæc dicit primus, & nouissimus. † Cur hæc, dicat, ex sequentibus, vt iam monuimus, intelligitur? Ait enim: Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem, &c. Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ, qui vicerit non lædetur à morte secunda. Vt igitur tam episcopus Smyrnæ, quàm eius populus læti certarent, & spe resurrectionis accenderentur, rectè ait se esse primum, & nouissimum, qui omnes sit iudicaturus, & redditurus præmia pro meritis, vitamque perennem ijs daturus, qui corporis vitā amiserint. Atque id exemplo suo manifestum *Vers. 8.*

festũ facit, qui fuit aliquãdo mortuus, sed breui tempore, & paulò post resurrexit nunquam moriturus.

Vers. 9. *Scio tribulationem tuam.* Christianos, qui erant Smyrnæ persequebantur Iudæi, & affligebant, & spolia bant, sicut & ad Thessalonicenses scribit Apostolus, de ijs qui ex Iudaismo crediderant: *1. Tessal. 2.* Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu, quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis, qui & Dominum occiderunt Iesum, & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur &c. Propterea nunc ait Apostolus: Scio quam grauiter afflictus fueris, scio *paupertatem tuã*, ideſt, scio te bonis tuis spoliatum fuisse à Iudæis. Quod autem sequitur, *Sed dines es*, per parenthesin legendum est, ideſt, Quãuis te bonis spoliauerint, & ad paupertatem redegerint, non pauper es, sed dines, quoniam pro temporalibus bonis spiritualibus diuitijs auctus es.

Vers. 9. 13 *Et blasphemaris, &c.* † Multa aduersum te maledicta, & conuicia iactant. In Græco, & apud Arethã ita legimus: Scio tribulationem tuam, & paupertatem (sed dines es) & blasphemiam eorum, qui dicunt se Iudæos, &c. Sed sensus est idem.

Vers. 9. *Qui se dicunt Iudæos.* Qui solo nomine sunt Iudæi, re enim vera non sunt, cum Deum Christum non confiteantur, quem prædicauerunt, & coluerunt veteres patriarchæ, & prophetæ. Ita etiam Paulus Rom. 2: Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto est in carne circũcisio: sed qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non litera.

Vers. 9. Synagoga. *Sed sunt Synagoga Satanæ.* Synagoga collectio, vel congregatio dicitur, hoc nomen habebat populus Iudæorum, quia ex omnibus populis ipse vnus collectus, & congregatus erat, vt esset populus Dei. Atque olim quidem Synagoga Dei dicebatur, sed postquã Chri- *Ioan. 19.* stum repulit dicens: Non habemus regem, nisi Cæsarem, & Dei populus esse desijt, à Diaboloque possessus est, Synagoga Satanæ dicitur: vt etiam legimus Apoc. 3: *Ecce dabo de Synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur.* † Hoc aute 14 quod Euangelista prædicit de persecutione Iudæorum in Smyrnæos, & gentilium, beato Polycarpo martyre episcopo Smyrnæ contigit (vt manifestè videmus apud Eusebium lib. 4. Hist. Eccl. ca. 15.) sub Marco Aurelio Vero, & Antonino eius filio, & Lucio Aurelio Cõmodo. Quo tempore (vt ait Eusebius) maximis persecutionibus Asiam quatientibus Polycarpus vitam martyrio finiuit. Ex quo existimo episcopũ Smyrnæ, quem hic Iohannes collaudat, & ad quem scribit, fuisse sanctum Polycarpum, quoniam Hieronymus in eius vita, & Nicephorus lib. 3. cap. 2. referunt eum ab Apostolo Iohanne ordinatum fuisse episcopum Smyrnę. Scimus etiã in persecutione Traiani iam tum eum episcopatum eiusdẽ vrbis administrasse, vt ex Epist. 8. Ignatij martyris cõstat, qui in persecutione Traiani passus est, vt autor est Eusebius in Chronicis, & Hieronymus in Catalogo eodem scriptorum. Nicephorus etiam ait loco citato tertio anno Traiani passum fuisse Ignatium.

Vers. 10. *Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem.* Ita videmus apud Eusebium li. 4. Hist. Eccl. cap. 15. & apud Niceph. lib. 3. cap. 36.

Vers 10. *Vt tentemini.* Vt varijs cruciatibus probemini. Ambrosius: Vt tentemini vtrũ timore pœnarum à fide cedere, an pro amore Christi mori deliberetis.

Vers. 10. *Et habebitis tribulationem diebus decem.* 15 † Hic plerique expositorum ad mysticos sensus cõfugiunt. Ambrosij sensus satis literæ conuenit, si certũ esse quod tradit, doceret ex historia. Tempus, (inquit) quo hæc persecutio crudelius sæuitura esset, demonstrat. Sed cũ mos scripturę sit, vt quibusdam certis numeris vtatur pro incertis (vt habemus ex quinta regula Tyconij apud Augustinũ li. 3. de Doct. Christ. cap. 35.) vt tria, septem; cũ sciam° etiã ex his esse numerum denarium, qui pro multitudine ponitur, & Decies pro Sæpe, vt Gene. 31: Sed & pater vester circumuenit me, & mutauit mercedem meam decem vicibus: et ibidem: Immutasti quoque mercedem meam decem vicibus: 2. Regum. 19: Decem partibus maior ego sum *Decem pro multis.*

ſum apud regem: Iob. 19: En decies cõfunditis me? Diebus decem nihil eſt aliud, quam Diebus multis.

Verſ. 10. Corona vitæ. *Et dabo tibi coronam vitæ.* Pro præmio tui laboris, & pro corona tui certaminis accipies vitam æternam. Metaphora enim ſumitur à certãtibus. 1. Cor. 9: Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Et 2. Tim. 2: Nam & qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè certauerit. † Poſſumus etiam interpretari coronam vitæ, coronam viuentem, quæ ſemper manet, nec tempore corrumpitur, ſicut dixit Paulus: Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Ita intelligendum videtur illud. 1. Iohan. 2: Omne quod eſt in mũdo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ, id eſt, ſuperbia manens ſemper, & nunquam deficiens. Verùm, etiam ſi ita intelligamus, ſemper eadem Metaphora certantium manet in corona. Quod de hoc loco diximus, & de illo Iaco. 1. dictum eſt: Quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe. 16

Verſ. 11. *Non lædetur à morte ſecunda.* Prima mors eſt corporis, ſecũda animæ, cum æternæ damnationi traditur. Apoc. 20: Et infernum, & mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecunda. Et cap. 21: Pars illorum erit in ſtagno ardenti igne, & ſulphure, quod eſt mors ſecunda:

Verſ. 12. *Qui habet romphæam,* Id eſt gladium, ita enim vertit noſter interpres cap. 1: Et de ore eius gladius vtraq; parte acutus exibat. Græcè vtroque in loco eſt: Romphæa. Cur autem nunc dicat: *Qui habet romphæam. &c.* intelligitur ex eo, quod ait poſteà: Si quominùs, veniam tibi citò, & pugnabo cum eis in gladio oris mei: vbi etiam eſt in Græco: Romphæa.

Verſ. 13. Satanæ. *Scio vbi habitas, vbi ſedes eſt Satanæ.* † Pergamum ſedem Satanæ vocat, quoniam multi erant in illa ciuitate, qui Chriſtum oderant, & Chriſtianis aduerſabantur; nam ab odio, & ab aduerſando (id enim Hæbræis ſignificat שטן) dictus eſt Satanas (vt latiùs ex 17 poſuimus in cap. 3. Zachariæ num. 6. in illud: Et Satan ſtabat à dextris eius) & ideò hic Diabolus Satanas dictus eſt ab eo, quod in illis efficiebat, vt cum dixit: Sed ſunt Synagoga Satanæ. Hos autem Iudæos fuiſſe arbitror, quos ſupra vocauit Synagogam Satanæ, & fortè cum illis gentiles etiam iungebantur. Collaudat igitur epiſcopum, quòd inter impios, & Chriſti nomini aduerſantes poſitus, nequaquam fidem deſeruerit, aut minis ceſſerit, ſed tenuerit fortiter nomen Chriſti, nulla ratione vel ad Iudaiſmum, vel ad Gentilitatem transferri ſe ſinens. Pro *Tenes nomen meum,* eſt κρατεῖς, quo verbo vtitur infra in hoc capite: Tamen id, quod habetis, tenete donec veniam: & cap. 3: Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

Verſ. 13. *Et in diebus illis Antipas teſtis meus.* Oratio videtur imperfecta, & pendens, nõ enim dicit quid illis diebus fecerit Antipas, q occiſus eſt. In Græco integrior eſt, ita enim habet: Et in diebus, in quibus Antipas teſtis meus fidelis, qui occiſus eſt apud vos. † Ex his ſenſum tenemus, ſi tamen intelligamus non incipi hinc nouam ſententiam, ſed pertinere hæc verba ad præcedentia, ac ſi diceret: Et non negaſti fidem meam, etiam illis diebus, in quibus magis ſæuiebant minæ, & cruciatus inimicorum, quibus Antipas teſtis meus fuit, qui occiſus eſt à perſecutoribus. Noſtra autem tranſlatio, etiam ſi nihil in ea immutemus, eumdem ſenſum reddit in hunc modum: Et in diebus illis Antipas teſtis meus, ſcilicet fuit, qui occiſus eſt apud vos, & tamen cum tũc crudeliùs graſſaretur perſecutio, ita vt Antipas etiam occideretur, tu fidem meã non deſeruiſti. De Antipa nihil in Eccleſiaſticis hiſtorijs reperio: Arethas hæc de eo ſcripſit: Antipas teſtis Pergami tulit teſtimoniũ, cuius in hũc vſq; diem ſeruatur martyrium: cùm multa liberè locutus fuiſſet aduerſus inſidiatores, & quãtũ in ipſo fuit, vſq; ad mortẽ proceſſit. &c. Pergami epiſcopũ hũc fuiſſe tradũt, & eius martyrium Metaphraſtes Simeon ſcripſit, qui ad extremam eum ſenectutem perueniſſe dicit, & cum res Chriſtianorum propter Domitiani perſecutionem magno in diſcrimine verſaren- *Antipas martyr illuſtris.* *Antipæ martyr.*

tur, nullo timore captus sæpius in publi cum prodijsse, & inter crudelissimorum tortorum minas intrepidè sinceram fidei doctrinam, ac Christi laudes prædicasse. Ita Christianis præsidio, dæmonibus terrori erat, qui ab ipso se fugari, & sacrificijs suis primari fatebantur. Quare à præfecto vrbis captus, & in Christi cõfessione generosè persistens ad Dianæ templũ tractus, & in bouem æneũ, quem multo antè igne inflammauerant, coniectus, viram in gratiarum actione, precibusq; finiuit. Et tanta (inquit Simeon) præstitit virtute, vt locus hic, vbi martyrium pertulit, in hodiernum vsque diem miraculis excellat, & magnæ in eo fiant curationes. &c. Eius etiam meminit Romanum Martyrologium, idemque de martyrio eius scribit, quod ab Ecclesia tertio Idus Aprilis celebratur. Constat certè eum illustrem admodum martyrem extitisse inter Pergamenos, quandoquidem eius nunc meminit Euangelista, & martyrem fidelem vocat, & quidem cum duplici articulo, vt adnotauimus. cap. 1. num. 25. & 26.

Vers. 13. *Vbi Satanas habitat.* Instigantibus etiã Iudæis occisus fuisse videtur, quos vocauit Synagogam Satanæ, id est, congregationem Satanæ, videlicet quia in eis habitabat Satanas.

Vers. 14. *Sed habeo aduersum te pauca.* † Hic in Græco est, Pauca, quemadmodum & paulò post, vbi ait: Sed habeo aduersum te pauca, qa permittis Iezabel. & c. intelligit autem Pauca dicenda. 19

Vers. 14. *Quia habes illic tenentes doctrinam.* Inter tibi creditos fideles sunt quidã sequentes doctrinam Nicolaitarum, quos tu pateris, nec studium adhibes, quod debebas, vt ex Ecclesia pellantur, ne noceant ceteris.

Vers. 14. *Tenentes doctrinam Balaam.* Cum Balaam in gratiam Balac regis Moab cuperet maledicere populo Dei, & Deo prohibente non posset, consilium regi dedit, vt elegantis formæ mulieres exire iuberet ad Hebræos, quarum amore illecti comederunt de animalibus immolatis dijs earum, & fornicati sunt.

Gentiles de ijs, quæ immolabãt: dolis edebant. Mos enim erat gentilium edere de ijs, quæ dijs suis immolarent, vt passim apud Homerũ videmus, & in sacrificio Euandri apud Virgil. 8. AEneid. Ex quo illud Deut. 32: De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum. Historia est in lib. Num. c. 24. &. 25. De quo Psal. 105: Et initiati sunt Beelphegor, & comederunt sacrificia mortuorum. Hoc autem consilio Balaam factum esse aperte docet hic Iohannes, quod ille cognouerat ex traditione Hebræorum, ita enim docebant, vt videmus apud Iosephum lib. 4. Antiquit. cap. 6. cognouerat etiam ex scriptura, quod id subindicat. Nam, Num. 24. dixit Balaam: Verumtamen pergens ad populum meum dabo consilium, quod populus tuus populo huic faciat extremo tempore: Et Micheas cap. 6. ait: Populo meus, memento quæso quid cogitauerit Balac rex Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor. † Merito autem eos, qui tenebant doctrinam Nicolaitarum, appellat tenentes doctrinam Balaam, quoniam sicut Balaam auror fuit vt Hebræi ederent de immolatis Beelphegor, & fornicarentur cum alienigenis mulieribus: ita Nicolaitæ liberè fornicari cũ omnibus permittebant, & vxores volebant esse communes, atque idolothyta comedere iubebant, quod Apostoli prohibuerant Act. 15. 20

Mittere scandalum. Id est, vt mulieres mitteret, quæ forma sua scandalo essent Hebræis, & in peccatum inducerent. *Vers. 14.*

Edere, & fornicari. Id est, vt ederent, & fornicarentur. In Græco est φαγεῖν εἰδωλόθυτα, hoc est, edere idolothyta, quod apertius est. *Vers. 14.*

Similiter age pœnitentiam. Age pœnitentiam, quemadmodum & episcopo Ephesi agere præcepi, vt interpretatur Ambrosius. In Græco nunc legimus: *Tenentes doctrinam Nicolaitarum, quod odi, ὅ μισῶ.* Et statim: μετανόησον, id est age pœnitentiam, noster autem interpres legit sine dubio pro ὅ μισῶ. ὁμοίως, id est similiter, vt etiam hodie habent nõnulli Græci codices. Et aduerbium *Similiter*, potest adiungi præcedẽtibus: ita habes & tu tenentes doctrinã Nicolaitarũ similiter. Deinde noua sententia incipit. *Pœnitentiam age.* Probabilior tamen lectio est: Similiter age pœnitentiam, quam sequuntur Ambrosius, Haymo, Primasius, Rupertus, Anselmus. Arethas non indicat quid *Vers. 16.*

legerit,

legerit, in eiustamen codice Latino ponitur Aduerbium, *Similiter*, & adiungitur præcedentibus. Sed siue hoc, siue illo modo legamus, nihil refert ad sensum.

Vers. 16. *Si quo minùs, ut dixi.* † Si autem non
21 agis. Superiùs vertit: Sin autem, venio tibi, &c. Ex quo intelligitur illud Iohan. 14. In domo patris mei mansiones multæ sunt. Si quo minus, dixissem vobis, id est, si ita non esset, ego vobis dicerem. Vbi Erasmus vertit: Quod si secus esset, dixissem vobis.

Vers. 16. *Veniam tibi citò.* Veniam vt to ob negligentiam puniam, quod iam intelligitur ex eo, quod supra dixit: Sin autẽ veniam tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco suo.

Et pugnabo cum illis, Tuos, qui doctrinam sequuntur Nicolaitarum, sententia mea feriam, & supplicio afficiam. Rectè gladium hic vsurpauit, siue ad Balaam respiciat, siue ad filios Israel, quibus ille scãdalum posuit. Nam Balaam angelus apparens, & strictum gladium tenens cominatus est mortẽ Num. 22. nisi à maledicendo abstineret. At quoniam, & si non maledixit, consilium tamen dedit regi Balac, quo illos perderet, postea ab Israelitis gladio interfectus est: nam in vltione de Madianitis sumpta scriptum est Num. 31: Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio, vt benè à Ruperto adnotatum est. Israelitæ quoque qui comederunt, & fornicati sunt cũ mulieribus Madian, gladio perierint. Num. 25.

Vers. 17. *Vincenti.* Castum se, & immaculatum seruanti ab impudicitijs Nicolaitarum.
22

Vers. 17. Manna. *Dabo Manna absconditum.* Manna cibus est de cœlo datus filijs Israel omniũ ciborum sapores continens, quo ante illud tempus vsi non fuerant, & videntes admirati sunt, atque dixerunt: Manhu, id est, Quid hoc? Exo. 16. Significat autem internã dulcedinem, qua Deus mirabiliter pascit electos, & omni suauitate replet, ita vt ipsi mirentur, & dicant, Quid est hoc? Quod etsi in hac vita ex parte incipiat, & de ea quoque quadam tenus intelligatur, plenè tamẽ, & integrè datur in futura vita, & de ea potissimùm Iohãnes loquitur. Absconditum autem vocat Manna, quoniam non omnibus datur, sed reseruatur electis, sicut legimus Psal. 30: Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscõdisti timentibus te? Meritò autem spernentibus impuras carnis voluptates cœlestem promittit dulcedinem: & idolothyta comedere nolenti meliorem cibum pollicetur.

23 *Et dabo ei calculum candidum.* Qui Latinè ab interprete calculus dicitur, Græcè ab Euangelista dicitur ψῆφος. Calculorum autẽ, siue ψήφων, duplex erat vsus apud veteres, eis enim vtebantur ad computandum, & ad suffragia ferenda. Iudices albis calculis vtebantur ad absoluendum, nigris ad condemnandum. Prior calculus dicebatur ψῆφος σώζουσα, id est, calcus seruans, posterior, ψῆφος καταψήφισα, id est, auferens, siue cõdemnans. Inde apud Græcos calculum album mittere pro Absoluere, nigrum calculum mittere pro Damnare. Quæ adnotant, & confirmant Budæus in Commentarijs linguæ Græcæ, & Erasmus in Prouerbio: Album calculum addere. Ouidius lib. 15. Metam. fere initio:

Vers. 17. Calculorũ vsus.

Mos erat antiquus, niueis, atrisq; lapillis
His damnare reos, illis absoluere culpa.
Tunc quoq; sic lata est sententia tristis, & omnis,
Calculus immitem demittitur ater in vrnam.

A cõputatione, quæ calculis fiebat, orta est prouerbialis locutio, Ad calculos vocare, siue reuocare, id est exiliter, & exactè subducere rationẽ. Mos etiam veterum fuit felices dies albis lapillis numerare, nigris infelices, vt Persius docet cum ait:

Hunc Macrine diẽ numera meliore lapillo, Satyra. 2.
Qui tibi labentes apponit candidus annos.

Hunc morem à Thracibus fuisse desumptum scribit Plinius lib. 7. ca. 4. fuisse etiam Cretensium docet Acro, & Porphyrio in Horatij Oden. 36. lib. 1. Carminum, atque id esse volunt, quod ibi dixit Horatius:

Cressa ne careat pulchra dies nota.

Romani certè creta notabant, ad quod Lambin⁹ pertinere mauult quod retulimus ex Horatio. Vide Erasmum
24 in Prouerbio: Creta notare. † Quoniam

niam igitur Iohannes Christianis scribebat è Gentilitate conuersis, & mores Græcorum scientibus, more Græcorũ loquitur, & *Calculum candidum* vocat diem felicem. *Dabo calculum candidum*, id est, vitam felicem, & plenam veris voluptatibus, quę albo lapillo signetur, & in hac vita incipiat, sed plenè in futura possideatur, vel (quod melius, & germanius arbitror) vincenti, & nequaquam cedenti Nicolaitarum turpitudini, ego calculum candidum apponam, id est, dignus à me vitæ æternæ iudicabitur, reliquos damnabo, qui eis parcerint. Arethas aliter exponit: Posuit, inquit, hoc loco calculũ candidum, quod is notus esset ab ijs, qui in theatris, ac stadijs certabant, & vincentibus tradebatur. Cuius ego sententiam, si verum sit quod dicit, calculum candidum tradi solitum victoribus, valde probãdam censeo. Idem dico de eo, quod Sixtus scribit lib. 2. Bibliothecæ sanctæ. V. Calculus, apud ethnicos victoriarum dies publicis fastorum tabulis inscriptos, consueuisse candido lapillo prænotari, quò clariùs à ceteris diebus discernerentur. Sed neutrum, vt opinor, probari poterit. Ex Græci, ac Latini nominis significatione planũ fit errare eos, qui calculum candidum carbunculum, aut gemmam interpretantur, alioqui non ignobiles autores.

Vers. 17. *Et in calculo nomen nouum scriptum.*

25 Inde hoc ductum videtur, quod fortè nomina absoluendorũ, aut damnandorum scribebantur olim in calculis, aut certè (vt Erasmus inquit) nomen eius, cui in comitiorum suffragijs fauebatur, in calculo scribebant. Nomen hoc, quod se daturum promittit, est, vt ego existimo, Filius (id est, heres) Dei, quo nomine beati omnes appellantur. Et nouum dicitur, quia ante tempus quo beatitudinem consequuntur, illud non habebant; licet enim antea ob spem, & quia cœlesti lauacro regenerati erant, filij Dei dicerentur, nunquam tamen dicti sunt filij, eo modo, quo perfectissimè nomen filij dicitur in ijs qui adoptantur, cum ijs datur, qui iam paterna hereditate potiuntur: quomodo Iohannes dixit: Dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs qui credũt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Si enim ex Deo nati sunt, iam filij sunt, secundùm spem heredes. Quomodo autem ijs, qui iam filij sunt Dei; potestatẽ dedit vt filij Dei fierent: nisi quia dedit eis vt possent perfectissimè filij fieri, sicut illi filij sunt, qui iam nõ spe, sed re ipsa paternorum bonorum heredes fiunt? id est, Dedit illis potestatem consequendi æternam hereditatem. Ita filij dicti sunt Luc. 20: Neque nubent, neque ducent vxores, neq; vltra mori poterũt, æquales enim angelis sunt, & filij sunt Dei. Et Rom. 8: Nam expectatio creaturæ reuelationẽ filiorum Dei expectat: quod in eumdẽ locum Iohãnis adnotabimus. Hoc nomen nemo scit quid valeat, quantum boni comprehendat, quãtæ dignitatis, & felicitatis sit, nisi qui accipit. 1. Ioh. 3: Nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus, id est, Non potest ab homine cognosci quãtum boni lateat in hac appellatione filiorum Dei. Res nomen habẽt ab eo quod sunt, & à bono, quod quisque habet, nominatur. Cum ergo nouo modo erimus filij Dei adeuntes promissam hereditatem, tũc nouum nomẽ habebimus ab eo, quod
26 tunc esse incipimus. † Nouum enim dicitur quod innouatur, & quod nouo modo incipit. Iohan. 13: Mandatum nouũ do vobis, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos. &c. Vetus quidem erat mandatum dilectionis, sed secundùm illum modum, sicut dilexi vos, &c. nouum est, vt Cyrillus docet, & communis expositio. Ita Iohan. 1. Ep. c. 2. idem mandatum, & vetus esse dicit, & nouum. Ita etiam Isai. 65: Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora. Omnia, quæ dicta sunt, confirmantur ex Isai. 62. vbi Ecclesiæ dicitur: Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominabit. Hoc autem nomen est Ecclesia, vt ibi Hieronymus, & alij tradũt, quod tamen sæpe in veteri testamento inuenimus: sed nouo modo haberi cœpit post Christi aduentum, quoniam populus fidelis habuit quod ante non habebat. Et hoc præmium satis aptum spernenti fœdas Nicolaitarum voluptates,

Filius Dei dupliciter dicitur.

Nouum.

vt ei

vt ei Christus tamquam impolluto, & sibi simili calculum seruatorem apponat, & filium Dei eum appellet, & coheredē suum, atque inter ceteros suum libenter agnoscat.

Vers.18. *Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe.* Ex hoc loco hæretici contendunt reijciendam esse Apocalypsin, nec esse Iohannis Apostoli, quoniam quo tempore ipse scribebat, nulla erat Ecclesia Thyatiræ. Cui obiectioni ita respondet Epiphanius lib.2. Hæresi.51. prope finem, vt non affirmet, tēpore Iohannis fuisse Ecclesiā Thyatiræ, sed dicat eum prophetice prædicere statū futurum illius Ecclesiæ grassante in eam hæresi Phrygastarum. Quare quod statim dicit Iohannes de muliere Iezabel, dictum esse vult Epiphanius de Priscilla, & Maximilla, & Quintilla, quę dicebant se esse prophetides, & Thyatirenos decepe-

An tempore Iohānis fuerit Ecclesia Thyatiræ.

27 runt. † Ego breuiùs, ac facilius respondebo mentiri impudenter hæreticos, nec enim argumēto vllo probant quod dicunt. Nos autem argumēta habemus satis idonea. Primùm, in ceteris ciuitatibus, ad quas scribit Iohannes, nemo dubitat Ecclesias fuisse cum ipse scribebat; cur ergo Thyatiræ fuisse negabimus? Et cū in ceteris scribat ad episcopos, qui tunc erant, eodemq; stylo scribat ad episcopum Thyatiræ, cur alio modo interpretabimur quod similiter scribitur? Secundò, Multò ante quam Iohannes scriberet hæc, crediderat mulier Thyatirena Lydia purpuraria prædicante Paulo Philippis, vt legimus Act.16. Et posteà Iohannes in Asia minore prædicauit, & ciuitates illas vicinas Thyatiræ conuertit ad Euāgelium: cur ergo idem non dicamus de Thyatira? præsertim cum Iohannes vsque ad tempora Traiani manserit in Asia, & omnes Asiæ fundauerit, & rexerit Ecclesias, vt Eusebius lib.3. Histo. Eccl. cap.23. probat ex Irenæo, & Clemente Alexandrino, & Hieronymus docet in Catalogo. Præterea Tertullianus lib.4. contra Marcionem propè principium, has septem Ecclesias Apocalypsis appellat alumnas Iohannis, quòd in ipsis docuerit, & eas conuerterit, atque instituerit.

Vers.18. *Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tam*

28 *quam flammam ignis.* Quæ nunc dicit ex ijs, quæ posteà scribit, intelliguntur. Minax est prophetia: Ecce ego mitto eam in lectum, & qui fornicantur cum ea, in tribulatione maxima erūt, nisi pœnitētiam egerint ab operibus suis, & filios eius interficiā in mortē, &c. Et posteà: Et dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, sicut & ego accepi à patre meo. Quoniam igitur hæc dicturus erat, & se scrutari corda, & renes, quod proprium Dei est, meritò se filium Dei appellat, vt scientiam, & potestatem patris habere intelligatur. Oculos habet vt flammam ignis, vt iram ostendat in mulierē fornicariam, & in filios eius, & amicos. Pedes habet similes aurichalco, siue Chalcolibano, de quo iam diximus, vt episcopū Thyatiræ consoletur in afflictionibus, quas propter Christum ferebat, doceatque illis puriorem eum fieri, & maiori gloria dignum: deinde quoniā hostes suos conculcaturus est, & confracturus tanquam vas figuli.

29 *Noui opera tua.* † Scio te multum pro fide laborasse contra impios, fidemq; & caritatem in omnibus ostendisse, & in ministerio episcopalis curæ strenuè te gessisse, & multa pro me pertulisse, nec defatigatum te fuisse in bonis operibus, sed cum multa prius feceris initio tui episcopatus, plura etiam posteà adieciſſe. *Vers.19.*

Quia permittis mulierem Iezabel. Id est, Non vteris in eam seueritate disciplinæ, non eijcis eam ex Ecclesia, vt ceteris non noceat. Quænam hæc fuerit, non constat. Quod enim Epiphanius lib.2. Hæresi.51. dixit fuisse Priscillam, & Maximillam, & Quintillam: non videtur probabile, tres enim illæ sunt, & Iohannes de vna loquitur. Atque illæ quidem fuerunt post aliquot annos à morte Iohānis, ille autem de rebus sui temporis agit. Intelligimus ergo mulierē fuisse in illa ciuitate, quæ prophetis videri volebat, vt eo nomine plures deciperet, cū re vera prophetis non esset, sed impura mulier, & libidinosa, & Nicolaitarū sectatrix: docebat enim for-

Vers.20.

30 nicari, & edere de idolothytis. † Hanc autem nobilem, & potentem fuisse, &

sancto-

ſanctorum perſecutricem ex nomine Iezabel intelligimus, de quo. 3. Reg. 19. & 4. Reg. 9. Beda: Et ſpecialiter fuiſſe cõijcitur mulier in ſupradicta Eccleſia docens memorata facinora. &c. Multi hanc mulierem hæreſin eſſe dicunt, at hæc myſtica explanatio eſt: nam neq; Iohannes nunc ita rectè cũ Eccleſijs loquitur, ſed apertiùs: neq; hæreſi conuenire poſſunt quæ ſequuntur: Et dedi illi tempus, vt pœnitentiam ageret, & non vult pœnitere à fornicatione ſua, ecce ego mittam eam in lectum: &c.

Verſ. 21. *Et non vult pœnitere à fornicatione ſua.* Fornicabatur hæc mulier, vt paulò ante dixit, & comedebat idolothyta, atq; hæc eadem alios docebat, quod ipſum erat etiam fornicatio quædam ſpiritualis, iuxta quod pſal. 72. ſcriptum eſt: Perdidiſti omnes, qui fornicantur abs te: De vtraque igitur fornicatione intelligi poteſt, ſed præſertim de corporis fornicatione, per quam multos corruperat, & qua, vt ſibi liberè frui liceret, errores impios docebat.

Verſ. 22. *Ecce ego mitto eam in lectum.* † Non
31 de inferorum ſupplicio hoc intelligo, vt Beda, & nonnulli, ſed de diuturno quopiam, & grauiſsimo morbo, quo mulier afflicta eſt; ita enim docet ſcripturæ locutio lectum ad morbos referens, vt. 2. Reg. 13: Cuba ſuper lectum tuum, & languorem ſimula. Et mox: Accubuit itaque Amnon, & quaſi ægrotare cœpit. 4. Reg. 1. De lectulo, ſuper quẽ aſcendiſti, non deſcendes, ſed morte morieris. 1. Mach. 6: Et commotus eſt valde, & decidit in lectum, & incidit in languorem præ triſtitia.

Lectus.

Verſ. 22. *Et qui mœchantur cum ea.* Conſortes intelligit vtriuſque fornicationis.

Verſ. 23. *Et filios eius interficiam in mortem.* Eius liberos ac domeſticos, qui eius ſceleribus præ ceteris fauent, morte dira feriam. Legendum eſt autem, *In morte,* ἐν θανάτῳ, quod perinde eſt, ac ſi diceret, Interfectione interficiã, quæ geminatio more Hebræorũ ad amplificationẽ ponitur, & multùm auget, vt latiùs diximus in. c. 1. Sophoniæ, nu. 5. & ſequentibus, id eſt, omninò interficiã, & perdam, nec vllus ex eis reliquus erit.

Verſ. 23. *Et ſcient omnes Eccleſiæ, quia ego ſum*
32 *ſcrutans renes, & corda.* † Haymo: In renibus delectatio ſignatur concupiſcentiæ carnalis, quia humanæ conceptionis ſemen de lumbis egreditur. In corde verò cogitationes exprimũtur, quæ de corde prodeunt, iuxta quod Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ, adulteria, fornicationes. &c. *Matth. 15.* Ita etiam Beda. In cordis interpretatione cõueniunt Ambroſius, & Anſelmus. Sed renes Ambroſius abſcondita peccata, Anſelmus carnalia opera, interpretatur. Verùm quoniam ſunt alij loci ſimiles, quibus hæc interpretatio rectè conuenire non poteſt, vt ſtatim indicabimus, alia quærenda eſt quæ omnibus apta, & germana ſit. Intimas *Cor.* cogitationes, & intimos cordis affectus Cordis nomine intelligi in Scriptura notum eſt, eo quòd cor lateat, & in medio corpore ſit, vt. 1. Regum. 16: Homo enim videt ea, quæ parent, Dominus autem intuetur cor. 1. Paral. 28: Omnia enim corda ſcrutatur Dominus, & vniuerſas mentium cogitationes intelligit. Acto. 1: Tu Domine, qui corda noſti omnium, oſtende quem
33 elegeris ex his duobus vnum. † Idem *Renes.* ſæpe in renibus ſignificatur, ita vt non quaſi ſedes libidinis accipiãtur, ſed pro internis cogitationibus, & affectibus, quia renes valde abſtruſi, & in medio corpore poſiti ſunt. Prou. 23: Fili mi, ſi ſapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum: & exultabunt renes mei, cum locuta fuerint recta labia tua. Sap. 1: Quoniam renum illius teſtis eſt Deus, & cordis illius ſcrutator eſt verus. Iere. 12: Propè es tu ori eorum, & longè à renibus eorum. Ex quo intelligimus illud pſal. 15: Inſuper & vſque ad *Locus pſal.* 15. noctem increpuerunt me renes mei, quod de Chriſto dicitur, vt patres exponunt, & verba ſequentia indicant citata ab Apoſtolo Petro Act. 2. & à Paulo, Acto. 13. Hoc eſt: interiores animi mei cogitationes, & affectus ſemper mihi ſancta, & laudabilia ſuggeſſerunt. Cum verò ſimul hæc duo ponũtur, amplificationis cauſa ponuntur more Hebræorum, vt idem ſignificantia, ac ſi dicat Scriptura, nihil eſſe ita intimum, vt latere Deum poſsit, vt Pſal. 7: Scrutans corda, & renes Deus, ad quem locum nunc alluſit Iohannes. Iere. 11: Tu autem

rem Domine ſabaoth, qui iudicas iuſtè, & probas renes, & corda, videam vltionem tuam ex eis. Et cap. 20: Et tu Domine exercituũ probator iuſti, qui vides renes, & cor, videam quæſo vltio
34 nem tuam ex eis. † Quare rectè Chryſoſtomus in verba Pſal. 7. citata, expoſuit renes vocari arcana mẽtis intima, quia renes ſunt in intimo corpore, & abditiſsimi. Quoniam ergo mulier illa, & eius comites vt magis errores ſuos reliquis perſuaderẽt, ſanctitatem ſimulabant, & ſcelera tegebant, & de aliorum pernicie cogitabãt; alij autem non ſe prodebãt, ſed animo tamen aſſentiebantur illis, nunc Dominus ait: Cum ego ſupplicium de his omnibus ſumpſero, & occultiſsimè etiam peccantes puniero, omnes Eccleſiæ re ipſa cognoſcent nihil eſſe tam occultum, quod mihi manifeſtum non ſit.

Verſ. 23. Perſonæ cõmutatio. *Et dabo vnicuique veſtrum ſecundum opera ſua.* A tertia perſona tranſit ad ſecundam, ſæpe enim in prophetis perſonæ commutantur, vt Iſai. 1: Confundentur enim ab idolis, quibus ſacrificauerunt. Hebr. Quibus ſacrificaſtis. Sopho. 2: Sed & vos Æthiopes interfecti gladio meo eritis. Heb: Interfecti gladio meo ipſi. Soph. 3: Timebis me, & ſuſcipies diſciplinam, & non peribit habitaculum eius, pro Habitaculum tuum.

Verſ. 24. *Vobis autem dico, & ceteris, qui Thyatiræ eſtis.* † Locus eſt ſatis implicatus. In
35 primis exemplaria tam Græca, quàm Latina, variant: in quibuſdam enim legitur: Vobis autem dico, & ceteris, qui Thyatiræ eſtis. Sine conjunctione inueni in Græco codice Complutenſi, & in Regio, & in nouo quodam excuſo à Chriſtophoro Plantino, & in manu ſcripto codice antiquo. Quæ lectio mihi verior, & germanior videtur. Ita legũt Arethas, Ambroſi⁹, Beda, & Anſbertus, ſi eorum expoſitionem diligenter attendamus, magis quam verba Euãgeliſtæ in eis poſita. Ita planè legũt Primaſius, & Rupertus, & Anſelmus. Et enim ſi ita legatur, ſermonem conuertit tantum ad eos, qui erroribus impiæ mulieris non aſſentiebãtur, quos iubet nihil recipere præter id, quod traditum eis erat ab Apoſtolis, & optimè omnia quæ ſequuntur, cohærent. Si autem legamus: Vobis, & ceteris, alloquitur primùm diſcipulos mulieris fornicariæ, quibus iam fuerat ſupplicia com
36 minatus. † Hoc autem nec cõgruit cum expoſitorum interpretatione, nec cum ſequentibus, quoniam hi iam pondus ſuſceperãt, quod non impoſuerat Chriſtus, ſed mulier fornicaria, vt planius fiet ex his, quæ dicemus. Niſi fortè ita explicandum dicamus, ac ſi diceret: Dico & vobis ceteris, qui Thyatiræ eſtis, quomodo accepiſſe videtur Haymo. Eſt ergo ſenſus: Dixi iam ſectatoribus Iezabelis, nunc vobis, qui puram fidem tenetis, & alieni eſtis ab eius impietate, dicam: Et quoniam dixerat: *Dico autem vobis ceteris, qui Thyatiræ eſtis*, aperit quibus loquatur, ijs, inquam, dico, *qui non habent doctrinam hanc* impiæ Iezabelis, *nec cognouerũt altitudinem Satanæ*, aut potiùs altitudines, vt eſt in Græco, τὰ βάθη. Vtitur autem vocabulo ipſo ſectatorum Iezabelis, qui doctrinam ſuam magnam altitudinem habere iactabant, id eſt, mirè profundã eſſe, atq; ſubtilem: ita enim de ſuis erroribus loqui ſolent hæretici, & irridere Euangelicæ doctrinæ ſimplicitatem. Ita illud Iob. 5: Porrò ad me dictum eſt verbum abſconditum, & quaſi furtiuè ſuſcepit auris mea venas ſuſurri eius, Gregorius. 5. Mor. cap. 18. verba hæreticorum eſſe interpretatur, quorum Eliphaz ille
37 Themanites typum gerebat. † Verùm autem eſſe quod dicimus, indicat quod ſtatim ſequitur: *Quemadmodum dicunt*; ac ſi diceret, Ita enim illi appellant errores ſuos, & commenta. Sed Iohannes altitudines illas hæreticorum non altitudines cenſet nominandas, ſed altitudines Satanæ, hoc eſt profunda cõſilia, & callida, quæ humani generis hoſtis excogitauit, & inſpirauit membris ſuis ad perditionem multorum. Dicendum autem videbatur: Qui non habetis hanc doctrinam. &c. quia dixerat: Qui Thyatiræ eſtis. In Græco mollior eſt oratio, non enim legitur verbum Eſtis, ſed in hunc modum poteſt intelligi: Vobis autem dico, ceteris, inquam, qui ſunt Thyatiræ, qui non habent doctrinam hanc. &c. At nihil ad ſenſum refert, præſertim cum familiare ſit pro

phetis

phetis mutare personas, vt paulò ante dicebamus.

Vers.24. *Non mittam super vos aliud pondus.* Plerique putant pondus vocari veterem legem, quam quidam seruari oportere docebant à Thyatirenis, & contra illos Iudaizantes nunc loqui Dominum. At non habent vnde id colligãt, nec enim quidquam dictum est ab Euãgelista de Iudaicis ceremonijs, nec subitò in rem ignoram, & de qua nihil dixerat, nos rapere debebat. † Ex dictis potiùs hæc intelligenda sunt. Apostoli, vt ex Act.15: accepimus, præceperant ijs, qui ex Gẽtilitate conuerterentur, abstinere à fornicatione, & ab idolothytis, edebant enim ethnici, vt ostendimus, semper ex ijs, quæ idolis suis immolabant. Contrà Iezabel, & eius sectatores fornicari, & edere iubebãt, Verisimile est autem eos in inuidiam vocasse Apostolos, q̃ idolothyta etiã prohibuissent quæ prohibita à Domino non fuerant, & hoc onere grauare voluissent fideles, quasi aliquid ex onere veteris legis eis imponentes. Quibus idcircò nũc Dominus ait: *Non mittam super vos, &c.* Non grauabo vos vlla veteris legis ceremonia, tamẽ id oneris, quod imposui per Apostolos meos, tenete donec veniam. Abstinete à fornicatione, & ab idolothytis, vt in vnum populum coalescatis cũ ijs, qui cõuersi sunt ex Iudaismo. Cum autẽ *Pondus* dicit, alludit ad verba Apostolorũ Act.15: Visum est enim Spiritui sanctò, & nobis, nihil vltra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria, vt abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione, vbi etiam βάρος vocant, quod ibi interpres Onus, hic Pondus vertit.

Vers.25. *Donec veniam.* † Hæc de extremo
39 Domini aduẽtu interpretãtur, tametsi Arethas de morte vniuscuiusque similiter intelligat. Sed si de aduẽtu ad iudicium id dictum sit, vt expositores fere volunt, & vt verba ipsa indicant, quæ magis ad extremum aduentum, quàm ad mortem vniuscuiusq; pertinent, vt Scripturæ cõsuetudo docet, quomodo iubet teneri donec veniat, quod non in omne tẽpus præceptum est ab Apostolis, sed donec Iudæi, & Gentiles in vnum populum conuenirent? Etenim procedente tẽpore, cessante causa cessauit effectus manifestata Euangelicæ doctrinæ veritate, vt ait S. Thom. 1.2.q. 103. Artic.4.ad.3. & quod tunc comedi non licebat, postea licuit. Ad hoc ita videtur esse respondendum. Aliud est de suffocato, & sanguine agere, quæ certũ est sine peccato nunc comedi, aliud de idolothytis, quod ita nunc illicitum est vt tempore Apostolorum. Negant hoc quidã, & negare planè videtur S. Thomas loco paulò ante indicato. Sed affirmat Hieronymus in fine fermè. c. 44. Ezec. & in illud ad Tit.1: Omnia munda mundis. & Augustinus lib.32. cõtra Faustum, cap.13. & in calce Epist.154. ad Publicolam, & in lib. de Bono coniugali, cap.16: quod refertur. 32. q. 4. cap. Sicut satius: Satius (inquit) est fame mori, quã idolothytis vesci. † Et in
40 concilio Gangrensi, cap.2. præceptum est, quod habetur in ca. Si quis, Dist.30. Vbi Glossa idem confirmat. Diu etiam post Augustini tempora id seruatũ est, vt videre licet in concilio.3. Aurelianensi, cap.19. & 20. & in cõcilio.4. Aurelianensi, cap.15. Sed idem fortasse omnes sentiemus, si ita, vt paulò ante dixi, intelligatur: videlicet non esse simpliciter illicitum, sed eo modo, quo tẽpore Apostolorum illicitum erat. Tũc autem illicitum erat propter scandalũ infirmorum, cum enim gentiles dæmoniis immolarent, & in sacrificijs ipsis vescerentur idolothytis, planè qui ea comederet, ad gentilium idololatriam reuerti videretur, aut dæmones venerari, quibus ea immolabantur. Quod si id homo probatæ virtutis, & religionis faceret, de quo nulla posset esse suspicio, nullumq; inde oriretur scãdalum: aut quasi ignorans comederet, ne vidẽtibus offendiculo esset, quamuis idolothytum esse suspicaretur, nihil tũc peccaret, vt apertè Paulus docet. 1.Cor.8. vbi de hac re disputat. Scimus (inquit)
41 quia nihil est idolũ in mundo. † Et statim: Quidam autem cum conscientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant, & conscientia eorũ, cum sit infirma, polluitur. Esca autem non nos commendat Deo: neque enim si manducauerimus abundabimus, nec si non manducauerimus deficiemus. Videte

Idolothytis an vesci liceat.

Sotus lib.2. de Iust. & iure. q.5. artic. vlt.

dete autem ne forte hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Et cap. 10: Si quis vocat vos infidelium ad cœnam, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum, qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. Hoc quod diximus aperte in hos duos locos Pauli explicauit S. Thomas. Et Augustinus de eadem re loquens, 32. contra Faustum, cap. 13. ait: Nam si natura ipsa immolatitiæ carnis esset immunda, vtique & nescientem contaminaret. Neque enim eò minus ipsa esset, quò minus ab sciente acciperetur: sed propter cõscientiã, ne dæmonibus cõmunicasse videatur. &c. † Ita nunc quoties huiusmodi scandalũ oriretur, peccatum esset, & vix vnquã fieri posset sine scandalo, præsertim inter recens ad fidẽ conuersos. Quoniam ergo Iezabel iubebat idolothytis vesci, & Apostolos calũniabatur quòd id oneris fidelibus imposuissent, de ea tantum re loquitur nunc Dominus, & onus illud vsq; ad aduentum suum teneri præcipit eo modo, quo ab Apostolis impositum est. Breuius etiam respõdere licet. *Non mittam super vos aliud pondus. &c.* Hoc est: Ego iugum veteris legis vobis non imposui, tantum præcepi vt mãdata mea seruaretis, & Ecclesiæ principibus parereris, de quibus dixi: Qui vos audit, me audit, & qui vos spernit, me spernit. Non imponã vobis aliud onus, hoc tamen tenete vsq; in finem sæculi, atque ita tãdiu ab huiusmodi cibis abstinete, quãdiu illi abstinere præceperint.

Lucæ. 10.

Vers. 26. *Et qui vicerit, & custodierit opera mea vsque in finem.* Qui non cesserit terroribus, aut blanditijs impiæ Iezabelis, & eius comitum, sed semper custodierit mandata mea. Opera enim sua vocat, quæ ipse præcipit, vt Ioh. 6. Hoc est op' Dei vt credatis in eum, quẽ misit ille. Et cap. 4: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiã opus eius, id est, quod ille mihi præcepit. Et cap. 9: Me oportet operari opera eius, qui misit me.

Opus Dei.

Vers. 26.

43 *Dabo illi potestatẽ super gentes.* † Variæ fuit de hui' loci, expositione sententiæ, & plerique iustis in hac vita hæc promitti putant, quod quomodò intelligi possit nõ video, cũ dicat: *Qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem, &c. Vsque in finem*, sine dubio vitæ, id est, vsq; ad mortem: Quod ergo hic promittitur, post mortem dandum est. Quare omninò loquitur de potestate, quam sancti exercebunt in die iudicij in omnes gentes, quæ Christo non paruerunt, iudicantes eas cũ Christo, & æternæ mortis supplicio tradentes, iuxta illud Sap. 3: Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Et quoniam hæc vltima sententia, atque damnatio omni supplicio, & omni corporum læsione grauior est, vt eius acerbitas à nobis aliquo modo intelligatur, solet verbis exprimi acerbissimas corporis læsiones significantibus. Vt Psal. 109. Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum. Mala. 4: Calcabitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum. Et Psal. 149: (Vnde hæc verba optimè explicantur) Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. Exaltationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum, ad faciendã vindictam in nationibus, increpationis in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, vt faciant in eis iudicium conscriptum, gloria hæc est omnibus sanctis eius. † Hanc igitur potestatem, quam Christus, vt homo, à patre accepit, promittit se dare vincentibus, vt eos iudicent, à quibus tentati sunt vt corrũperẽtur, & ipsi obedire Deo maluerunt, quam cedere voluptatibus. Nunc vt verba intelligamus, sciamus quod ferreũ est in Scriptura in malã partẽ accipi solere, id est, pœnã, & afflictionẽ durã significare, vt Psal. 149: Et nobiles eorũ in manicis ferreis. Deut. 28: Seruies inimico tuo, quẽ emittet tibi Dñs, in fame, & siti, & nuditate, & omni penuria, & ponet iugũ ferreũ super cerui cẽ tuã, donec te cõterat. Et c. 4. Vos autem tulit Dominus, & eduxit de fornace ferrea AEgypti. Quare virga (licet per se in bonũ accipi

Ferrea.

possit, cum pastoris sit, vt Mich. 7: Pasce populum tuum in virga tua) tamen virga ferrea semper in malum accipitur, ideſt, pro grauissimo supplicio, quoniam virga ferrea omnia conteret, & confringit, & grauissimum ictum habet. Ita dictum est Psal. 2: (ad quem nimirum Dominus alludit) Reges eos in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringes eos: quod de Christi extremo iudicio scriptum est. Et Apo. 12: Et peperit filiũ masculũ, qui recturus erat omnes gẽtes in virga ferrea. † Similiter c. 19. de Christo iudicaturo inquit: De ore eius procedit gladius ex vtraque parte acutus, vt in ipso percutiat gentes, & ipse reget eas in virga ferrea, & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis: quo nihil potuit dici apertius. Præterea: sciendum est, vbi nos habemus: *Et reget illas in virga ferrea*, in Græco esse, Pascet illas, ποιμανεῖ quare de virga pastoris sermo est. Pascere autẽ, siue Regere poni solet pro eo, quod est Dominari, quia qui pascit, & regit, dominatur. Vnde Matthæus cap. 2. referens verba ex Mich. c. 5. ait: *Ex* te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel, pro quo in ipso propheta legimus: Ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel: quomodo est etiam in Hebræo, & in Lxx. Et in eodem cap: Et pascent terram Assur in gladio, & terram Nemrod in lanceis eius. Idem videre licet in locis citatis ex Psal. 2. & Apo. 12. & 19. in quibus pro Regere est in Græco Pascere. Sumitur igitur à pastore similitudo, qui ferrea virga oues suas iratus percutit, & perdit, significaturque dominatus sanctorum in malos, iuxta illud: Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & mortis æternæ sententia, qua eos percussuri sunt. † Idcirco addidit. *Et tamquam vas figuli cõfringentur.* Na[illegible] vas fictile semel contritum re[illegible] non potest, ita impij in æte[illegible]mortem, & in perpetuum [illegible]em mittentur, vnde nulla sit vlla spes exeundi. Ex quo hæresis cõfutatur Origenis, qui non solum hominibus damnatis, sed dæmonibus etiam salutem, & libertatem pollicebatur.

Virga ferrea.

Pascere, regere.

Sap. 3.

Vers. 27.

Vers. 28. *Et dabo illi stellam matutinam.* Difficile dictu est, etiam si sciatur quæ sit hæc stella matutina, quomodo hæc cum præcedentibus hæreant. Stella matutina Christus est, ipse enim ait Apoc. 22: Ego Iesus misi angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesijs. Ego sum radix, & genus Dauid, stella splendida, & matutina. Promittitur ergo vincentibus visio Christi, & regnum cum eo. At id restat explicandum, cur hoc in loco vocetur stella matutina, ideſt, quid hæc appellatio pertineat ad id, quod nunc agitur. Stella matutina dicitur Christus, quoniam mundi tenebras fugauit inter homines natus. Propter resurrectionem etiam ita dicitur, quoniam tenebras mortalitatis luce suæ resurrectionis discussit. Et vtriusque rei causa potest in eum conuenire illud Iob. 38: Numquid producis luciferum in tempore suo? quia pater fecit vt Christus tempore suo, ideſt, tempore maximè consentaneo, nasceretur, & resurgeret. † Ita possemus nunc interpretari, Dabo illi gloriam, & claritatem resurrectionis, efficiam illum participem resurrectionis meæ. Sed alia causa est cur Christus stella matutina dicatur, & qua multò melius loci huius obscuritas illustrabitur, quam mihi videor intelligere ex verbis Apo. 22. citatis: Ego Iesus misi angelum meum testificari, &c. Quod perinde esse videtur, ac si diceret: Meum est quidquid in hac Apocalypsi scriptum est, mihi credere debetis, & eam viam salutis sequi, quam vobis in hac reuelatione demõstrau, sum enim filius Dauid, ideſt, verus Messias, qui promissus erat, vt homines doceret, & in beatam vitam perduceret. Sum etiam stella matutina vobis data, vt luce mea dispellerem tenebras infidelitatis, & errorum omnium in nocte huius sæculi [illegible]ambuletis in tenebris, & in [illegible]is figurarum, vt qui erant in veteri lege, sed plenum lumen habeatis. Ita hoc significatur in stella matutina, quod est in Isa. 49: Dedi te in lucem gentium, & in Ioh. cap. 9: Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi, & cap. 8: Ego sum lux mundi. Qui sequitur me, non ambulat

Stella matutina.

in

48 in tenebris, ſed habebit lumẽ vitæ. † Et omnia rectè explicantur ex. 2. Pe. 1: Et habemus firmiorem propheticum ſermonẽ, cui benefacitis attendentes, quaſi lucernæ lucẽti in caliginoſo loco, donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris. Itaq; in nocte huius ſæculi prophetæ fuerunt vt lucerna, Chriſtus vt lucifer, ſiue ſtella matutina, quod idem eſt, quia tenebras prophetarum illuſtrauit. Quod ergo nunc ait: *Dabo illi ſtellam matutinam*, hoc ſignificat: Dabo ei me ipſum, dabo ei ſtellã, quam in nocte huius vitæ ſequebatur, vt plenè iam eius luce fruatur, antea oſtendebam procul, nunc poſsidendã, & tenendã dabo, vt videat ſe non erraſſe cũ eam ſequebatur. Tunc illud omni nò implebitur: Sed habebit lumẽ vitæ. *Ioban. 8.* Atq; hæc ſtella matutina rectiſsimè illis promittitur, qui vt Chriſti doctrinã, & lucẽ ſequerentur, reſpuerunt carnis voluptates, & nõ ſunt paſsi ſe tenebris errorũ Iezabelis, & blanditijs excæcari. Poſſumus quoq; haud abſurdè ita ex

49 ponere. † Stella matutina fulget in caligine, terminus noctis eſt, & initium Diei & maiorem promittit claritatẽ, quã ſol ſtatim allaturus eſt. Vincenti ergo datur ſtella matutina, quoniã Chriſtus in mortis caligine inuiſibiliter ſanctis adeſt, & lucẽ eis præbet in morte, & lætitiam, & venietis iã beatitudinis, quaſi maioris claritatis, nuntius eſt. Immo verò (vt Gregorius ſcribit. 4. Dialogi. c. 16.) nonnũquam in conſolationẽ egredientis animæ ipſe apparere ſolet autor, ac retributor vitæ. Et c. 14. Sæpe, (inquit,) animabus exeuntibus electorum dulces ſolent laudes cœleſtes erũpere, vt dum illas libenter audiunt, diſſolutionẽ carnis ab anima ſentire minimè permittantur. Et cap. 47. Nonnũquam verò omnipotens Deus trepidãtium mentes quibuſdam prius reuelationibus roborat, vt in morte minimè pertimeſcant. Quæ omnia multis in eiſdem locis confirmat exemplis. Omnia hæc pertinent ad id, quod nunc ait: *Dabo illi ſtellam matutinam.*

Argumentum. Cap. III.

Sardianum epiſcopum negligentiæ vehementer accuſat, iuſtoſq; paucos in eius Eccleſia relictos laudat, & ſpe magnorum præmiorũ excitat. Epiſcopo Philadelphiæ ampliſsimis verbis collaudato perſecutionẽ venturam, victoriamque ſuam, & Iudæorum futuram per eum conuerſionem prædicit, eumque ad perſeuerantiam præmijs propoſitis exhortatur. Epiſcopum Laodiceæ ſeuerè reprehendit quòd tepidus ſit, & pauper, & cæcus, monetque, vt ſeriò caritatem, & virtutes reliquas comparet, & pœnitẽtiam agat, ac ei, ſi paruerit, amicitiam ſuam, & beatitudinem pollicetur.

Caput III.

1 *ET angelo Eccleſiæ Sardis, ſcribe: Hæc dicit qui habet ſeptem ſpiritus Dei, & ſeptẽ ſtellas, Scio opera tua, quia nomẽ habes quòd viuas, &*
2 *mortuus es. Eſto vigilans, & confirma cetera quæ moritura erant. Nõ enim inuenio opera tua plena coram*
3 *Deo meo. In mente ergo habe qualiter acceperis, & audieris: & ſerua, & pœnitentiam age. Si ergo non vigilaueris, veniam ad te tanquam fur,*
4 *& neſcies qua hora veniã ad te. Sed habes pauca nomina in Sardis: qui nõ inquinauerũt veſtimenta ſua, & ambulabunt mecum in albis, quia digni*
5 *ſunt. Qui vicerit, ſic veſtietur veſtimentis albis, & non delebo nomẽ eius de libro vitæ, & confitebor nomen*

eius coram patre meo, & coram ange
6 lis eius. Qui habet aurẽ, audiat quid
7 Spiritus dicat Ecclesijs. Et angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus, & Verus, qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Scio opera tua: Ecce dedi corã te ostium apertum, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, & seruasti verbum meum, & nõ negasti nomen
9 meum. Ecce dabo de Synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur. Ecce faciam illos vt veniant, & adorent ante pedes tuos, & scient quia ego dilexi te.
10 Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra.
11 Ecce venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.
12 Qui vicerit, faciam illum columnã in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & scribam super eum nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cœlo à Deo meo, & nomẽ meum
13 nouum. Qui habet aurem, audiat
14 quid Spiritus dicat Ecclesijs. Et angelo Laodiciæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis fidelis & verus,
15 qui est principiũ creaturæ Dei. Scio opera tua, quia neq; frigidus es, neq; calidus, vtinam frigidus esses, aut ca-
16 lidus, sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euome
17 re ex ore meo. Quia dicis, Quod diues sum, & locupletatus, & nullius egeo, & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nu-
18 dus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum, vt locuples fias: & vestimentis albis induaris, vt non appareat cõfusio nuditatis tuæ: & collyrio inunge oculos tuos vt videas.
19 Ego quos amo, arguo & castigo. Æmulare ergo, & pœnitentiam age.
20 Ecce sto ad ostium, & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo
21 cum illo, & ipse mecum. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo: sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno eius. Qui habet aurẽ,
22 audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

HÆC dicit qui habet septem spiritus Dei, & septem stellas. *Vers. 1.*

1 † Quoniã hic episcopus negligẽtior erat tã in sua, quã in subditorum salute, vt ex ijs, quæ sequuntur intelligimus, adeò vt non nisi paucos haberet in Ecclesia sua, qui non coinquinassent vestimenta sua, & ipse mortuus esse dicatur, quãuis viuus putaretur: meritò dicitur ei Christũ, cuius nomine Iohannes loquitur, habere septem spiritus Dei, & habere septẽ stellas. In septem spiritibus, quibus humanæ salutis procuratio demandata est, ostendit sibi gratissimam esse salutem hominum, cuius tantos angelos curam habere voluit, vt si in ea negligens fuerit, intelligat sibi grauissimum exitium imminere. De his spiritibus diximus c. 1. n. 17. & seq. In septem stellis docet sibi curæ esse episcopos, & à se conseruari, ac foueri, vt scilicet alacrior sit ad pœnitentiam agendã, & ad Deo placendũ: & si id contempserit, supplicium eius timeat, qui episcopos elegit, & seruat, & integerrimos esse cupit.

Scio

2 *Scio opera tua.* † Quæ talia sunt, vt cũ
Vers. 1. viuere te homines putent, & gratiam habere, mortuus tamen propter peccata sis.

Vers. 2. *Esto vigilans.* Expergiscere, qui negligentia, & socordia, quasi alto somno, teneris.

Vers. 2. *Et confirma cetera, quæ moritura erant.* Ambrosius: Vigilat qui semper bona opera exercet. Præcipitur ergo huic vt vigilet, ideſt, vt in caritatis operibus semetipsum exerceat, ne parua bona, quę adhuc videbatur habere, deperirent. &c. Hoc ergo dicit quod passim experimur. Si quis peccato se teneri, & negligentia diu sinat, paulatim virtutes lãguescunt, & opera earum pereunt. Vigila ergo, & nepatiaris perire bona opera, quæ supersunt, sed cõfirma illa, quæ mortua erant, ideſt, quæ iam ad interitum festinabant, & citò morientur, nisi confirmes. Gregorius in 3. parte Pastoralis curæ, Admonitione. 35: In hoc quippe mundo humana anima quasi more nauis est contra ictum fluminis condescendentis, vno in loco nequaquam stare permittitur, quia ad ima relabitur, nisi ad summa conetur. Si ergo inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionem nõ subleuat, ipsa operandi remissio contra hoc, quod operatum est, pugnat. Hinc est quod
Prouer. 18. per Salomonem dicitur: Qui mollis, & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipantis. Hinc etiã Sardis Ecclesiæ angelo dicitur: *Esto vigilans, & confirma cetera, quæ moritura erant.* Si enim quod mortuum in nobis est, ad vitam non accenditur, hoc etiam extinguitur, quod quasi adhuc viuum tenetur. Pro Confirma, est, στήριξον, quod ita exposuit Arethas: Non vtcumque dictum est, Confirma, sed quasi dixisset: Solida facito, ac robora quæ & mollia sunt, & ad casum paratissima.

Vers. 2. *Non enim inuenio opera tua plena.* Non plenè viuis vt debes, non respondent opera personæ, ac dignitati tuæ. Quod intelligitur ex sequentibus: In mente ergo habe qualiter acceperis, &c.

Vers. 2. *Coram Deo meo.* † Loquitur, vt solet,
3 Christus vt homo, vt cum ait: Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrũ, Deum meũ, & Deum vestrum. Ioh. 20.

In mente ergo habe qualiter acceperis. *Vers. 3.* Memento qualiter sis institutus, & qualem te vitam agere docuerint qui te baptizauerunt, & Ecclesiæ isti præfecerunt, & ita viue. Hoc quia non seruabat, dictum est: Non enim inuenio opera tua plena.

Veniam ad te tamquam fur. Cur hoc dixerit continuò explicat: *Et nescies qua hora veniam ad te*, ideſt, cum minimè opinaberis, morieris, & ad iudicium vocaberis. Metaphora est sæpe à Domino vsurpata in Euangelio. Illam explicat Matth. 24: Illud autem scitote, quoniã si sciret pater familias qua hora fur venturus esset, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam. Ideo & vos estote parati, quia qua nescitis hora filius hominis venturus est. Et Paulus. 1. Thess. 5: Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus. Eadem Metaphora vtitur Ioh. infra cap. 16: Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet. *Vers. 3.*

4 *Sed habes pauca nomina in Sardis.* † Post *Vers. 4.* reprehensionem addit aliquid more suo, quo episcopum cõsoletur, vt meliori animo sit, nec prorsus opera sua Deo displicere existimet. Ac si dicat: Quamuis negligens fueris, & multi negligentia tua perierint, non perierunt tamen omnes, adhuc relicti sunt nonnulli, qui viuunt apud me, & mihi gratissimi sunt. Sed cur hunc sensum his verbis expresserit: *Habes pauca nomina*, quod insolens videtur in Scriptura, nõ facilem videtur habere explicatum. Arethas quidem alienũ hoc esse dicit à Græca phrasi, vt *Pauca nomina* ponatur pro Paucos homines, sed nihil præterea explicat. Beda hanc causam putat, quòd nomina sanctorum scripta sunt in cœlo, & propriãs oues vocat nominatim. Ambrosius. Quoniam ad excellentiã sanctorũ pertinet, vt Deꝰ eos nominatim sciat, sicut ait Mosi Exo. 33: Noui te ex nomine, & Ioh. 10: Et ꝓprias oues vocat nominatim. Ita etiam Haymo, & plerique. Nos veram huius

rei cauſam tenebimus, ſi meminerimus dictum eſſe cap. 2. nu. 4. ſecundùm vulgatam Hebræorum conſuetudinẽ, qua abſtractis nominibus pro ſuis concretis vtuntur modò actiuè, modò paſſiuè ſumptis (liceat ita loqui perſpicuitatis, & doctrinæ cauſa) nomen poni pro re nominata, ſiue pro eo, cuius nomen eſt. † Quare Iohannes non dixit, *Pauca nomina, quæ non inquinauerunt veſtimenta ſua*, Sed, *Qui non inquinauerunt*, Spectauit enim magis rem ſignificatam, quam nomen. Simile eſt quòd infra legimus cap. 11: Et occiſa ſunt in terræ motu nomina hominum ſeptem millia. Exquo intelligitur illud Act. 1: Exurgens Petrus in medio fratrum dixit (erat autem turba hominum ſimul fere centum viginti) vbi in Græco eſt, ὄχλος ὀνομάτων, ideſt, Turba nominum: & ita omnino legendum videtur in noſtra Translatione, nec enim deſunt nonnulli manu ſcripti, & typis excuſi codices, qui ita legant. Niſi dicamus noſtrum interpretem, cui conſuetudo Hebræorum non erat ignota, ſenſum quam verba reddere maluiſſe perſpicuitatis cauſa, & vertiſſe: Turba hominum. Sed quod ante dixi, probabilius, & verius eſt.

Nomẽ pro homine. *Loc. Act. 1*

Qui non inquinauerunt veſtimenta ſua. Ad veſtem candidam mihi alludere videtur hic, & cum dicit ſanctos lauiſſe ſtolas, vt cap. 7. & 22. quam in ſignũ innocentiæ, & ſanctitatis ex Eccleſiæ traditione accepimus in Baptiſmo, quę peccatis inquinatur, & pœnitẽtia ablu tur. Sed nunc negat veſtimenta horum fuiſſe inquinata, quoniam procellis, quas eo tempore Diabolus in Eccleſias Aſiæ concitabat, obruti non ſunt, nec à fide, aut à caritate dimoueri potuerunt.

Verſ. 4.

Et ambulabunt mecum in albis. † Meum ſemper erunt in perpetuis voluptatibus. Veſtis enim candida lætitiæ index eſt. Eccleſ. 9: Vade ergo, & comede in lætitia panem tuũ, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tempore ſint veſtimenta tua candida, & oleum de capite tuo non deficiat. Hinc Apoc. 7. de ſanctis dicitur: Amicti ſtolis albis, & palmæ in manibus eorum.

6 *Alba veſtis lætitiam indicat.*

Qui vicerit ſic veſtietur veſtimẽtis albis. In Græco eſt, Hic veſtietur, &c. οὗτος, & ſenſus conuenientior eſt. Ita habent multi codices, & ita legit Arethas, & fortè noſter interpres ita vertit, facilè enim pro Hic ſcribi potuit Sic. Sed quoniam in Græco facilè etiam errari potuit, quoniam eadem dictio, ſi O paruum habeat, ſignificat Hic, ſi vero habeat O magnum, ſignificat Sic, non eſt reijcienda lectio, quæ eſt in pluribus exemplaribus vulgatæ Translationis, præſertim cum nihil mutetur in ſenſu. Atque in hac lectione coniunctio, *Sic*, etſi referri poſsit etiam ad verbum, *Vicerit*, meliùs refertur ad verbum, *Veſtietur*, vt retulit Haymo, Ambroſius, Beda, Anſelmus. Ita autem interpretantur: Qui vicerit, veſtietur veſte immortalitatis, & gloriæ, ita vt illi, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua, ideſt, qui innocentiam in Baptiſmo ac-
7 ceptam ſeruauerunt. † At neſcio cur de his tantum ſit intelligendum, cum valde propriè illi dicantur non inquinaſſe veſtimenta ſua, qui poſtquam per pœnitentiam ea abluerunt, nõ ſordidarunt. Nec enim nunc agitur de illis, qui innocentiam Baptiſmi tota vita ſine vllo peccato mortali conſeruarunt, ſed de ijs, qui non ceſſerunt hæreticis, & perſecutoribus, qui tunc in Aſia graſſabantur, atque illos dicit non inquinaſſe veſtimenta ſua, qui tamen antea potuerunt aliquando peccaſſe. Nec video cur in eo, quod ait: *Qui vicerit*, illi intelligantur, qui poſt peccatum egerunt pœnitentiam, cum vocabulum ad omnes æquè pertineat, qui hæreticorum dolis, & perſecutionibus Diaboli, & membrorum eius fortiter reſtiterunt, ſiue Baptiſmi innocentiam ſeruauerint, ſiue aliquando amiſerint. Iis igitur, qui veſtimenta ſua non inquinarunt, meritò veſtimenta alba tribuuntur.

Verſ. 5.

Et non delebo nomen eius de libro vitæ. Huius loci intelligentia ex S. Tho. petenda eſt, qui. 1. p. q. 24. copioſè explicat quid ſit Liber vitæ, quid ſit ſcribi in eo, aut deleri. Docet Art. 1. librum vitæ in Deo Metaphoricè dici, quòd in libro ſcribi ſoleant qui ad aliquid eliguntur, vt milites, aut conſiliarij; Librum

Verſ. 5.

Liber vitæ

vitæ

vitæ dici ipſam Dei notitiam, qua firmiter retinet ſe aliquos prædeſtinaſſe ad vitam æternam; ſiue conſcriptionem eorum, qui electi ſunt ad vitam æternam: conſcriptum enim dicitur in intellectu alicuius, quod firmiter memoria tenetur, vt Prou. 3: Deſcribe illa in tabulis cordis tui. Artic. 2. tradit in hoc libro propriè eos dumtaxat ſcribi, qui electi ſunt ad vitam æternam, non enim eligitur quis niſi ad id, quod habet rationem finis, vt miles non eligitur, aut ſcribitur, vt armetur, ſed vt pugnet. Quare qui gratiam habent, ſed beatitudinem tandem non aſſequuntur, non dicuntur ſimpliciter electi,
8 nec ſimpliciter ſcripti in libro vitę. † Ex his ſequitur quod eſt in Arti. 3. nunquã de libro vitæ deleri eos, qui ſimpliciter ſcripti ſunt, ideſt, prædeſtinatos, ſed eos, qui quodammodo ſcripti erant, ideſt, qui propter præſentem iuſtitiam ius ad vitam æternam habebant. Itaque ſecundùm S. Thomam, duplex hominum genus ſcribitur in libro vitæ, licet non eodem modo, ideſt, prædeſtinati, qui verè electi ſunt vt habeant vitam æternam, & qui gratiam habent, ſed prædeſtinati non ſunt, ſunt enim ſcripti vt habituri vitam æternam, non in ſe ipſa, ſed in ſua cauſa. Atque ideo hi & deleri poſſunt, & re vera delentur, illi deleri non poſſunt. Ita etiam Anſelmus, & Lyranus. Iuxta hanc ſententiam, *Non delebo nomen eius de libro vitæ*, nihil aliud eſt, quam ſi diceret: Sine dubio vitam æternam conſequentur, in quam minimè peruenient qui victi fuerint. Satis hoc quidem probabiliter. Sed probabilius
Qui ſcribantur in libro vitæ. eſt, & cum Scriptura, ſanctorumque patrum dictis magis congruit, in libro vitæ nullo modo ſcribi niſi præ-
9 deſtinatos ad vitam æternam. † Ita etenim ſemper loquitur Scriptura, vt Danie. 12: *Et* in tempore illo ſaluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit ſcriptus in libro. Philip. 4 Cum Clemente, & ceteris adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro vitæ. Apoc. 13. *Et* adorauerunt eam (beſtiam) omnes qui inhabitant terram, quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ, ideſt, omnes qui non erant prædeſtinati. Et cap. 17: Et mirabuntur omnes inhabitantes terram, quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ à conſtitutione mundi. Et cap. 20: Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtagnum ignis. cap. 21: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium, niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni. Reſpondebit fortaſſe quiſpiam; Scripti erant & alij præter prædeſtinatos, ſed in die iudicij non inuenientur ſcripti, quia deleti
10 ſunt cum à gratia exciderunt. † Hanc reſponſionem verba ipſa Euangeliſtæ refutant, cap. enim decimotertio dixit: Quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt, ab origine mundi, quæ non poſſunt niſi de prædeſtinatis intelligi. Nam illud; *Ab origine mundi* (vt ſuo loco dicemus) non coniungitur cum Agno, qui occiſus eſt, ſed cum illo: Quorum non ſunt ſcripta nomina, ac ſi diceret: Quorum non ſunt ſcripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt, vt manifeſtiſſimum eſt ex verbis cap. 17: Quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ à conſtitutione mundi; Soli enim prædeſtinati dicuntur ſcripti, ſiue electi, à conſtitutione mundi, vt Matth. 25: Poſsidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi, ideſt, ab æterno. Solet enim Scriptura interdum ita loqui, vt per longiſſimam durationem, quæ eſt ab initio mundi, ſignificet æternitatem, vt intelligentiæ noſtræ ſe ſe attemperet, qui vix aliquid cogitare poſſumus ante mundi creationem: Ita dictum eſt Pſal. 89: A ſæculo, & vſque in ſæculum tu es Deus: & Pſal. 92: A ſælo tu es, cum ſoleat etiam dicere: Ante ſæcula: Mich. 5: Et egreſſus eius ab initio, à diebus æternitatis: 1. Iohan. 1: Quod fuit ab initio, quod
11 audiuimus. † Hoc ipſum, ideſt, in libro vitæ nullo modo ſcribi niſi prædeſtinatos, apertè docet Auguſtinus lib. 20. de Ciuitate, c. 15. his verbis: Non Deũ liber iſte commemorat, ne obliuione fallatur, ſed prædeſtinationẽ ſignificat

A conſtitutione mundi.

eorum, quibus æterna dabitur vita, nec enim nescit eos Deus, & in hoc libro legit vt sciat: Sed potiùs ipsa eius præscientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ, in quo sunt scripti, idest, prænogniti. Idem ait vel apertiùs, in illud Psal. 68: Deleantur de libro viuentium. Eadem est sententia Haymonis, hic, & in illud cap. 17: Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ: & denique omnium, qui aliter quam S. Thomas exponunt quid sit deleri de libro vitæ, quos statim nominabimus.

Deleri de libro vitæ.

Nunc superest ea dubitatio: quomodo aliqui deleri dicantur de libro vitæ, si non scribuntur in eo nisi prædestinati, quos constat deleri non posse. Ait siquidem Moses Exo. 32: Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem scripsisti: Et Psal. 68. legimus: Deleantur de libro viuentium: & nunc ait Dominus: *Non delebo nomen*

12 *eius de libro vitæ.* †Hãc proponit, & dissoluit Augustinus in Psal. 68. Isti ergo inquit, quomodò inde delentur, vbi nunquam scripti sunt? Hoc dictum est secundùm spem ipsorum, quia ibi se scriptos putabant. Quid est, Deleantur de libro vitæ? *Et ipsis constet non illos ibi esse.* Et paulò post: Sic ergo & hic illi, qui se sperabant tamquam merito iustitiæ suæ in libro scriptos Dei, cum perducta fuerit damnatio eorum etiam ad cognitionem eorum, delebuntur de libro viuentium, idest, nõ ibi se esse cognoscent. Nam versus, qui sequitur, exponit quod dictum est: Et cum iustis non scribantur. Dixi ergo, Deleantur, secundùm spem eorum, secundùm æquitatem autem tuam quid dico? Non scribantur, &c. Eodem modo exponit Rupertus in verba citata Exo. 32. idest. lib. 4. in Exod. c. 29. Ambrosius paulò aliter; illos deleri dicit, qui hominum opinione iusti, & scripti putabantur, cum iam eorum damnatio omnibus innotescit. Ansbertus, & Haymo dicunt deleri de libro vitæ nihil aliud esse, quam in eo non scribi.

13 † Probãt primùm ex vsitata Scripturæ locutione, qua affirmationes pro negationibus poni solent, vt cum dicitur Exod. 7: Ego indurabo cor Pharaonis, idem est ac si diceret: Non emolliam gratia mea. Sic delere de libro vitæ est non scribere. Confirmant etiam ex Psal. 68. vbi cum dictum esset: Deleantur de libro viuentium, continuò additur: Et cum iustis non scribantur. Mihi Augustini responsio, & Ambrosij magis probatur, atque adeò illæ inter se non pugnant, vt vna, eademq; plenior ex eis fiat, atque ita illos deleri dicamus de libro vitæ, qui vel se ipsi putabant in eo esse scriptos, vel homines ex operibus, quæ videbant, ita iudicabant, sed postea à Dei iudicio damnati; quia in libro non inueniuntur scripti, dicuntur deleri. Nam sæpe scriptura loquitur nõ vt res ipsæ sunt, sed vt ab hominibus iudicantur, vt Luc. 2: Et non cognouerũt parentes eius. Et iterũ: Ecce pater tuus, & ego dolentes quærebamus te. Matth. 11: Quia abscondisti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ioh. 5: Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum, scilicet, iuxta opinionẽ vestram, ita enim quidam interpretantur. Quare meritò quasi scripti dicuntur, qui se scriptos putabant, aut scripti

14 ab hominibus putabantur. † Hanc responsionem tacito Augustini nomine reprehendit S. Thomas Arti. 3: quoniã quod sanctis repromittitur, non est solùm in hominum opinione; & non deleri de libro vitæ ponitur inter præmia iustorum, iuxta id, quod hic legimus: *Et non delebo nomẽ eius de libro vitæ.* Hoc est eius argumentum, quod facilè soluetur si dicamus, cum ait: *Et non delebo, &c.* hoc significari, Non videbunt eum deletum homines illi die iudicij, nõ cernent eius damnationem, vt aliorum, qui victi sunt, & inquinauerunt vestimẽta, sed cernent eius glorificationẽ, & coronam, plus enim intelligit quam loquitur. In quo hoc etiam latet: Dabo illi perseuerantiæ donum. Hæc autem magna præmia iustorum non sunt solum in opinione hominum, sed in re ipsa.

Reg. Scriptura sæpe loquitur iuxta vulgare hominum iudicium.

Et confitebor nomẽ eius. Palàm coram patre meo, & sanctis angelis agnoscam illũ, & inter meos numerabo, & gloriabor me talem seruum habere. Heb. 11: Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorũ, parauit enim illis ciuitatẽ.

Vers. 5.

Allu-

Alludit autem ad illud verbū Domini, quod retulit Matthæus. c. 10: Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, qui in cœlis est. † Præmia recte conuenerunt, nam qui inter summa scelera, & magnas peccādi occasiones sanctitatem, & puritatem retinuerunt, & vestimenta sua non inquinarūt, sed Christum verbis, & operibus imitando confessi sunt; æquum est vt albis vestibus induantur, & cum eo ambulent, semperq; viuant, & honorificè ab eo in die iudicij agnoscātur coram patre, & angelis sanctis.

Vers. 6. *Qui habet aurem, audiat.* Quoniam nihil subijcit, quod dicatur Ecclesijs, vt solet, intelligimus verba præcedentia: Qui vicerit, sic vestietur. &c. Ecclesijs dicta esse; nam cum ad Ecclesias loquitur, solet à quibusdam ad omnes transferre sermonem, & generaliter loqui, vt cap. 2. Vincenti dabo edere de ligno vitæ: Qui vicerit, non lædetur à morte secunda. &c. Et eodem modo hic locutus est: Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis.

Vers. 7. *Hæc dicit sanctus, & verus.* ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, id est, qui sanctus est, & autor, atque amator sanctitatis, & verus, id est verax, & constans in promissis suis. Alludit ad illud Psal. 144: Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis. Meritò his nominibus vtitur, quoniā sanctitas huius episcopi in sequentibus laudatur, & eius causa magna ei promittuntur.

16 *Clauis Dauid.* *Qui habet clauem Dauid.* † Locus est perobscurus. Multi clauem Dauid intelligentiam veteris legis, aut propriè libri Psalmorum, interpretantur; alij regiam potestatem, alij incarnationem Domini, alij ipsum Dominū. Sed neq; id ex scripturis confirmant, nec cur ita dicatur, aut quomodò cum sequētibus hæreat, satis explicant. Vera ergo huius loci intelligentia desumitur ex verbis Isaiæ, c. 22. vnde verba ipsa sumpta sunt, quod mirum est non animaduertisse ferè expositores. Ea sunt huiusmodi: Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat. Loquitur de Eliakim filio Elkiæ, cui se daturum pontificatum pollicetur, vt exponit Hieronymus. Quare cum dicit: Dabo clauem domus Dauid, in domo Dauid sine dubio templum intelligit, quod licet à Salomone sit ædificatū, rectè domus Dauid dicitur, quia ipse primus omnium de templo Deo ædificando cogitauit, ædificasset q;, nisi à Deo fuisset prohibitus; sed formam totius ædificij Salomoni reliquit, & materiam ad ædificandum lignorum, & argenti, & auri, vt videmus. 1. Paral. 28. &. 29. † Et quamuis Adamus, & Forerius dubitare videantur, magisque in eam sententiam propēdere, vt domus Dauid, Sit regia ipsius Dauid, cui præpositus prius fuerit Sobna; deinde verò Eliakim: tamen sine causa dubitant, & contra veteres exponunt; ita enim vt diximus interpretantur Hieronymus, Cyrillus, Procopius, Haymo, S. Thomas, & Lyranus, & Dionysius. Idem etiam sentiūt Hebræi. Quod ex Lxx. translatione manifestissimum est, nam vbi nos habemus: Vade, ingredere ad eū, qui habitat in tabernaculo, Lxx. verterūt: Vade in pastophorium, quod locū esse in tēplo, in quo præpositus tēpli habitabat, docēt Hieronymus, Cyrillus, cōstatq; exhedras tēpli vbiq; vocari Pastophoria in Græco, vt. 1. Par. 9. &. 28. &. 1. Mach. 4. & alibi sæpe. De quo multa diximus lib. 1. de Templo. c. 17. Apertè hoc etiam indicant verba illa: Vocabo seruū meum Eliakim filium Elkiæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum. Pro Tunica est in Heb. כְּתֹנֶת, quæ est vestis

18 sacerdotalis, vt diximus cap. 1. num. 61. † Porro sicut Eliakim figura erat Christi, vt docent Hieronymus, Cyrillus, & Procopius: ita templum figura est Ecclesiæ. Eliakim habet clauē templi, quia princeps templi est. Aperit, & nemo claudit, & claudit, & nemo aperit, id est, si ipse aperuerit vt populus ingrediatur, nemo illi repugnare poterit, aut contradicere, nemo poterit claudere: si autem claudere voluerit, nemo eo inuito poterit aperire. Ita Christus habet clauem Ecclesiæ, quæ dicitur Clauis Dauid, id est, domus ipsius Dauid, & in eam introeunt quibus ipse aperit, id est, quos ipse adducit per gratiā suā,

& quibus ipſe propter incredulitatem fores occludit, introire non poterunt. Ideo Chriſtus ait Iohan. 10 : Ego ſum oſtium. Per me ſi quis introierit, ſaluabitur, & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet. Immo & iuxta Auguſtinum tract. 46. in Iohan. oſtiarius etiã dicitur, cum in eodem loco legimus: Huic oſtiarius aperit. Si quis autem quærat, cur hæc nunc de Chriſto dicantur, legat quod ſtatim ſequitur : Ecce dedi coram te oſtium apertum, quod nemo poteſt claudere : quòd continuò explicabimus.

Verſ. 8. *Scio opera tua.* † Noui quàm ſtrenuè
19 pro me laboraueris.

Verſ. 8. *Ecce dedi coram te oſtium apertum.* Docet huius epiſcopi meritis, & prædicatione multos ingreſſuros eſſe in Eccleſiã, adeoq; eum non amiſſurum ex ſuis, vt multos etiam ex infidelibus Chriſto lucrifacturus ſit. Hic locus ex præcedentibus intelligitur, ac ſi dicat: Ego qui habeo clauem Dauid, id eſt, Eccleſiæ, & quo aperiente nemo poteſt claudere, aperui oſtium illius coram te, vt te homines per prædicationem vocante, multi ingrediantur in Eccleſiam, nec valeant Diabolus, aut eius miniſtri ingreſſum impedire. Intelligitur etiam ex Pauli verbis. 1. Cor. 16 : Permanebo autem Epheſi vſque ad Pentecoſten: oſtium enim mihi apertum eſt magnũ, & euidens. Videlicet per quod multi me prædicante in Eccleſiam intrabũt. Theophylactus: Hoc eſt, multi acceſſuri ſunt ad fidem. Et. 2. Cor. 2: Cùm veniſſem autem Troadem propter Euangelium Chriſti, & oſtiũ mihi apertum eſſet in Domino. &c.

Verſ. 8. *Quia modicã habes virtutẽ.* † Virtus hęc
20 Græcè Δυναμις dicitur, quod facultatẽ,
Virtus, δυναμις. & poteſtatem, & robur ſignificat. Eſt autem ſenſus: Dedi coram te oſtium apertum, propterea quòd cum *modicam* habeas *virtutem*, id eſt, non ſis potens in ſæculo, nec auxilium habeas potentium amicorum, qui te tueantur, & iniurias aduerſariorum à te repellant, ſeruaſti verbum meum nihil vnquam à præceptis meis declinans, & magnis perſecutionibus vrgentibus non negaſti nomen meum.

Verſ. 9. *Ecce dabo de Synagoga Satanæ. &c.* Hæc iam expoſuimus cap. 2. nu. 13. & 17. Cũ autem dicit: *Dabo*, ſubaudiendum eſt: Tibi, id eſt. conuertentur, & parebunt tibi. Hic iam, & in verbis continuò ſequentibus apertè explicat quod priùs obſcurè dixerat: Ecce dedi coram te oſtium apertum.

Et adorent ante pedes tuos. Ad pedes tuos procident parati facere quidquid iuſſeris. *Verſ. 9.*

Et ſcient quia ego dilexi te. Tunc intelligent, & confitebuntur te veracem, & pium fuiſſe, & Deo carum. *Verſ. 9.*

Quoniam ſeruaſti verbum patientiæ meæ. *Verſ. 10.*
21 † Hæc tibi eueniẽt quoniam feciſti id, quod ego præcepi de patientia vbique ſeruanda, & tenenda. Siue, Scient te dilectum fuiſſe à me, quòniam æquo animo omnia incommoda pro me pertuliſti. Patientiam ſuam vocat quam ipſe præcepit, & commendauit, ſicut & legem ſuam dicere ſolet, quam ipſe tulit. Ita dictum eſt in cap. 2 : Et non negaſti fidem meam: & ita cap. 2. num. 42. expoſuimus illud : Et cuſtodierit opera mea. Vel planiùs, *Patientiæ meæ*, quam ego habui, id eſt, paſſus es ad exemplũ meum, vt exponunt Beda, & Haymo. Sed meliùs interpretabimur : *Verbum patientiæ meæ*, vt ſit ſenſus: Expectaſti me, ſuſtinuiſti me, & credens me eſſe veracem, & mercedem tibi redditurũ, pertuliſti omnia. Sic loquitur ſæpè Scriptura, vt Pſal. 21. Spes mea ab vberibus matris meæ, id eſt, quem ego ſpero adiutorem, & remuneratorem meum futurũ. Et Pſal. 70: Eripe me de manu peccatoris, & de manu cõtra legem agem agentis, & iniqui. Quoniam tu es patientia mea Domine, Domine ſpes mea à iuuentute mea, id eſt, Te expecto, & ſuſtineo, ſcio te mihi præmia pto ijs, quæ patior, redditurum. Quod clariùs dicere ſolet idem Propheta, vt Pſal. 26: Expecta Dominum, viriliter age, & cõfortetur cor tuũ, & ſuſtine Dominum. Hunc ſenſum ſubindicat quod eſt in Græco, τῆς ὑπομονῆς μου, id eſt, patientiæ mei, quod me videlicet ſuſtinuiſti.

Et ego ſeruabo te ab hora tẽptationis. † Tu *Verſ. 10.*
22 ſeruaſti verbum patientiæ meæ, ego etiam pro hac patientia ſeruabo te ab hora tentationis, ita enim dictum eſt, vt illud Matth. 16: Et ego dico tibi quod

tu es

tu es Petrus. &c. id est, Tu mihi dixisti: Tu es Christus filius Dei viui: & ego dico tibi vicissim: Tu es Petrus. &c. Horam tentationis multi interpretantur de afflictione, quam passura est Ecclesia temporibus Antichristi, vt Beda, Haymo: aut de die iudicij, vt Ambrosius. Quod & mihi videretur, si nunc vniuersæ Ecclesiæ loqueretur; at non Ecclesiæ, sed episcopo vni loquitur; quare necesse est vt de persecutione loquatur illius temporis. Arethas aut de persecutione Antichristi verba fieri censet, aut de persecutione Domitiani. Sed quoniam persecutio Domitiani iam diu tũc sæuiebat, & in ea Apostolus ipse relegatus fuerat in Patmum insulam, verisimilius est dici hæc de tertia Ecclesiæ persecutione, quam paulò post excitauit Traianus, cuius imperatoris tempore mortuus est Apostolus. In hac persecutione plurimi quidẽ martyrio coronati sunt, sed præcipuè Simõ filius Cleophæ, secundus episcopus Ierusalem, & Ignatius episcopus Antiochiæ, vt Eusebius autor est in Chronicis; & maxima, atq; crudelissima fuit, vt statim dicemus. † Ceterum horam
23 non propriè accipit, sed breue tempus horam vocat, quomodo Iohann. 1. Ep. cap. 2. dixit: Filioli, nouissima hora est. Et in Euangelio cap. 5: Ille erat lucerna ardens & lucens. Vos autem voluistis ad horam exultare in luce eius. Et in Epist. ad Philem: Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes. Quod autem ait: *Seruabo te*, hoc significat: Efficiam vt non vincaris.

Hora pro breui tempore.

Quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra. Habitantes in terra nõ in malã partẽ accipit, vt sæpe solet Scriptura, sed Christianos intelligit vbique terrarum habitantes, quos Traianus inquiri, & occidi iussit. Scribit enim Eusebius lib. 3. Hist. Eccl. c. 32. eo tempore per singulas ciuitates motam esse persecutionem in nostros. Et posteà ait: Persecutionum verò extrinsecus põdus vrgebat Ecclesiam, & tam immensæ cateruæ martyrum quotidie iugulabantur, vt Plinius Secundus, qui tunc prouinciam administrabat, multitudine interemptorum permotus referret ad imperatorem, quod innumera hominum millia quotidie obtruncarentur. &c. † Eadem legimus apud Nicephorum lib. 3. cap. 16. & 17. Et quod de Epistola Plinij dicunt ad Traianum, mutuari sunt, vt ipsi quoq; indicant, ex Tertulliano in Apologetico aduersus Gentes cap. 2. Epistola uerò ipsa extat inter reliquas eiusdẽ autoris lib. 10. Epist. prope finem. Venit igitur hæc afflictio tẽtare habitantes in terra, id est, vt Christiani per tõtum orbem dispersi probarentur, & eorum fides, quasi aurum in igne, spectaretur.

Verſ. 10. Quanta fuerit persecutio, quam Traianus excitauit.

24

Ecce venio citò. Redditurus tibi mercedem vitæ æternæ pro tam honestis laboribus, & pro patientia tua. *Verſ. 11.*

Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam. κράτει, fortiter apprehẽsum serua, quod eleganter vno verbo dicitur Latinè, *Tene*, vnde & tenaces, & pertinaces dicti sunt, Hoc est: Conserua fortitudinem, & patientiam tuam, perge vt cœpisti, & nullis cede terroribus persecutionum, ne si ijs succubueris, alius pro te substituatur, qui mercedem, & coronam vitæ æternæ referat, quam tibi paraueram. † Videmus hic
25 neminem esse tam prouectæ virtutis, tamq; palmæ propinquum, vt ea priuari non possit, vt meritò dicat Apostolus: Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. Deinde ita tenendas esse Dei promissiones, vt nos desides non reddant, sed semper quantum erit in nobis, laboremus. Etenim huic episcopo promiserat: Et ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum, & tamen continuò ait, *Tene quod habes. &c.* Aduertendum etiam hunc esse morem, atque ordinem Diuinæ prouidentiæ, vt cum aliquis cadit, alter pro eo erigatur. Vt est apud Iob. cap. 34: Conteret multos, & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis. Sic in locum angelorum, qui ceciderũt, substituti sunt homines, & in locũ Iudæorum, Gentiles, in locum hæreticorum, & schismaticorũ nostri temporis, nationes, quæ in India, & in insulis, & in nouo orbe veniũt ad Ecclesiam. Et ijs, qui eriguntur, donat Deus ea, quæ donare illis solebat, qui ceciderunt. Et ita accipiunt coronam vitæ æternæ; ad quam

Verſ. 11. Tenere.

1. Cor. 10.

Cũ aliquis cadit, alter pro eo erigitur.

quam illi per gratiam olim erant vocati. Hoc rectè explicat S. Thomas. 1. par. q. 23. Art. 6. ad. 1. & Hieronymus ex parte attingit in locum citatum Iob, & Beda, & Haymo hic, & Gloſſa: ſed copioſè, & eleganter Gregorius. 25. Mor. c. 9.
26 &. 10. † Rupertus: Et quidem hoc fieri non poteſt, vt eorum quiſquam perdat coronam ſuam, quos Deus præſciuit, & ad coronam prædeſtinauit. Verumtamen & fieri poteſt, & factum eſt, vt ille coronam perderet, quem Deus ad coronam vocauit vocatione viſibili, ſiue quæ ab hominibus potuit audiri. Nam, exempli gratia, Iudam Dominus ad coronam vocauit Apoſtolicam, quę tamen ad coronam non prædeſtinauit, quia corona indignum fore præſciuit. Vnde & coronam eius, ſcilicet, Apoſtolatus honorem, alius accepit, ſicut
Pſal.108. ſcriptum eſt: Fiant dies eius pauci, & epiſcopatum eius accipiat alter.

Verſ. 12. *Qui vicerit.* Hoc iam non ſoli epiſcopo, ſed etiam Eccleſijs dicitur, ideoq; vniuerſalę proponit ſententiã. Ad hoc ergo referendũ eſt, quod paulò poſt ait: Qui habet aurem. &c. quemadmodum in verbis ſimilibus adnotauimus num. 15. Ait itaque: *Qui vicerit*, id eſt, qui perſecutionibus non ceſſerit, ſed ſemper fidem, pietatemq; tenuerit.

Verſ. 12. *Faciam illum columnam in templo Dei mei.* Quum dicit: *Dei mei*, ſecundum aſſumptam nãturam loquitur, vt iam adnotauimus. Si autem hæc verba ad mercedem vitæ huius referamus, facilè
27 exponentur. † Columna in domo & ipſa firma eſt, & immobilis, & per eam cetera ſuſtinentur, & manent in ſua firmitate. Qui igitur vicerit, erit in Eccleſia tamquam columna, ipſe enim confirmabitur, & verbo, atque exemplo ſuo ceteros fideles ſuſtinebit, & cõſeruabit in firmitate. Ita hunc locum intelligit Gregorius. 17. Mor. cap. 14. Nam quiſquis (inquit) in Dei opere recta intentione firmatur, colũna in ſtructura fabricæ ſpiritualis erigitur, vt in hoc templo, quod eſt Eccleſia, poſitus, & vtilitati ſit, & decori. De hac etiam vita intellexiſſe videntur Arethas, Beda, Haymo, Anſelmus. Verũm, ſi omnia, quæ ſequuntur, conſideremus, poterimus etiam, & quidem magis propriè, de mercede æternæ vitæ interpretari. Quare Ambroſius cum priorem ſenſum explicaſſet: Sed videtur (inquit) propter hoc, quod ſequitur: Et foras non egredietur amplius, nõ ad præſentem Eccleſiã, ſed ad cœleſtem pertinere hanc ſententiam. Nam multi fuerunt, qui columnæ Eccleſiæ dicebantur: ſed propter prauam doctrinam eorũ ab ea exierũt, ſicut fuit Origenes, &
28 multi alij. Hæc Ambroſius. † Preterea ſi loquitur de vincente in hoc certamine, aut in illo, & poſteà viuente; multi ex his poſtea egreſſi ſunt foras, & in alijs certaminibus negauerunt, vt Origenes, qui ſæpe ſe in media pericula ingeſit, vt tradit Euſebius lib. 6. Hiſt. Eccle. cap. 2. & poſteà ſenex, cum multa tormenta pertuliſſet, & victor vbique perſeueraret, tandem aliquando negauit, vt eſt apud Nicephorum lib. 5. c. 32. Tale aliquid de nonnullis narrare videtur Plinius lib. 10. in Epiſt. illa citata ad Traianum, & in hiſtorijs Eccleſiaſticis nonnulla ſunt huiuſmodi. Si autem, vt verum eſt, de ijs agit, qui in omni certamine vicerunt, neceſſe eſt & de mercede agere, quæ poſt finita certamina redditur, id eſt, poſt mortem. At quomodò in cœlo columnæ eſſe poterunt qui vicerint, cum in eo nemo ſit infirmus, qui indigeat ab alio ſuſtineri, aut confirmari? Ad hoc breuiter, & ſatis ad rem accommodatè reſpondere poſſumus, hũc eſſe ſenſum: Faciam vt in cœlo, quaſi columna Eccleſię, ab omnibus honoretur, re enim vera columna fuit dum vixit, qui labantes confirmauit, & lapſuros ſuſtinuit, atque ideò in cœlo vt multarum animarum conſeruator, & multorum triumphorum autor ho-
29 norabitur. † Mihi etiam videtur planè alludere ad duas illas celeberrimas columnas templi Salomonis, ac propterea vt hoc indicet dixiſſe: In tẽplo Dei mei. Columnæ autem illæ, vt legimus 3. Reg. 7. proceræ, & pulcherrimę erãt, & epiſtylijs, atque capitellis operoſiſſimis ornatæ, ita vt multum templo afferrent dignitatis, & decoris, & inter ea, quæ videbantur in illo, pulchritudine, atque elegantia eminerent. Meritò ergo inquit: *Qui vicerit, faciam eum columnam in templo Dei mei*, id eſt, maximus in cœlo

Quam grati Deo ſint qui fratres iuuant

in cœlo erit, & miro inter alios ſplendore fulgebit, multis ac magnis donis ornatus conſpicietur, & tantæ pulchritudinis erit, vt cœlo ipſi, ac cœlitibus multũ ornamenti afferre videatur.

Verſ.12. *Et foras non egredietur amplius.* Si vim ipſam, & proprietatem verborum ſpectemus, videbitur is, de quo nũc loquitur, aliquãdo foras exiſſe, ſed ita vt nõ ſit iam exiturus, ita enim loquitur, vt:

9. Æneid. *Tunc verò exterritus, amens*
Conclamat Viſus, nec ſe celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.

30 †Et Scriptura paſſim ita loquitur, vt Matth.22: Neq; auſus fuit quiſquam ex illa die eũ amplius interrogare. Act.20: Et nunc ecce ego ſcio, quia amplius nõ videbitis faciem meam vos omnes, per quos tranſiui. At hic victor nunquam de cœlo egreſſus eſt. Sed neque de Eccleſia intelligi poteſt: non eſt enim neceſſe aliquãdo exiiſſe ex Eccleſia, cum ſemper in ea eſſe potuerit. Eſt ergo adnotandum Aduerbium Amplius, cum negatione ita ſæpe poni, vt tantum futurum tempus reſpiciat, nõ præteritũ, id eſt, vt excludat deinceps futurum, non vt aliquid quod fuerit, includat. Vt Tob.3: Amplius extè non videamus filiũ, aut filiã ſuper terrã interfectrix virorũ tuorũ. Et tamẽ virgo erat Sara, cui id dicitur. Act.13: Quod autem ſuſcitauit eum à mortuis amplius iam non reuerſurum in corruptionem. &c. Et loquitur de Chriſto, cuius corpus nunquam corruptum eſt. Iere.22: Quia hæc dicit Dominus ad Sellum filium Ioſiæ, qui egreſſus eſt de loco iſto. Non reuertetur huc amplius, ſed in loco, ad quẽ tranſtuli eum, ibi morietur. Et tamen nunquam priùs captiuus ductus fuerat Sellũm, neq; è Iudæa exierat. Ita etiam omnes loquimur de eo, qui ſemel exijt, & iterum non redijt: Non eſt reuerſus amplius. Dicimus etiam: Qui ingreſſus fuerit in infernum, non egredietur amplius. † Quamuis, ſi ad viuum reſecare velimus, Aduerbium Amplius, ſemper quodammodo reſpicit præteritum in his locutionibus, vel quod eſſe ante potuit. Vt: Amplius extè non videamus filium: Amplius iam non reuerſurum in corruptionẽ; potuit enim ante filios peperiſſe, potuit corpus Chriſti, ſi Deus nõ ſeruaret, corrumpi. Aut certè reſpicit ſtatum, quem res illa habuit antequam fieret id, quod tunc dicitur. Vt is, qui ſemel exijt, dicitur non reuerſurus, id eſt non futurus amplius in locõ, in quo ante fuit. Ingreſſus in cœlum dicitur non exiturus amplius, quia non eſt rediturus ad ſtatũ, quem habebat, cum nõdum erat beatus. Dicemus ergo valde propriè, Aduerbium Amplius quando cum negatione ponitur, ad futurũ tempus extẽdi, ex præterito autem tollere aut quod fuit, aut quod ante eſſe potuit, aut ſtatum rei, quem ante habebat.

Amplius interdum nõ niſi futurũ tempus excludit.

Verſ.12. *Et ſcribam ſuper eum nomen Dei mei.* In rebus pretioſis, quas poſſidere ſemper volumus, nomen noſtrum inſcribere ſolemus. Inſcribimus etiam in illis, in quibus maximè gloriamur, vt ſemper noſtræ dicantur, vt,

3. Æneid. *Æneas hæc de Danais victoribus arma.*

Ita etiam legimus. 2.Reg.18: Porrò Abſalom erexerat ſibi cum adhuc viueret, titulum, qui eſt in valle Regis: dixerat enim: Non habeo filium, & hoc erit monimẽtum nominis mei. Vocauitq; titulum nomine ſuo, & appellatur Manus Abſalon vſque in hanc diem. Huc etiam pertinet illud Pſal.48: Tabernacula eorum in progenie, & progenie, vocauerunt nomina ſua in terris ſuis, id eſt, Terras ſuas ſuo nomine inſignierunt. † Nomen ergo Dei ſcribetur in
32 vincente, quia ſemper Dei futurus, & ab eo totus poſſidendus eſt, & in eo Deus peculiariter gloriabitur, tamquã in ſeruo, ac milite forti, & fideli, quem ſemper ſuum agnoſci, & dici volet.

Verſ.12. *Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ieruſalem.* Ieruſalẽ vocat cœleſtem patriã, cuius figura fuit Ieruſalem in terra, ſicut & vulgata nõminis eius interpretatio docet, Viſio pacis. Sed illa, quæ erat in terra, vetus eſt: hæc cœleſtis nouã, quã Deus electis ſuis parauit in cœlo. Heb.11: Ideò non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem. Sed vetus dicitur illa, quia priùs hominibus cognita eſt, quamuis cœleſtis ſit multò antiquior, quæ noua dicitur, non in ſe, ſed nobis, qui eam nõ vidimus. Nomen ergo huius nouæ ciuitatis

Ieruſalem noua.

uitatis ſcribetur in vincẽte, quia verus, & germanus, perpetuuſque eius ciuis ſemper dicetur. Hæc autem, & ſi reliquis etiam beatis conueniant, ſicut & illud: Et foras non egredietur amplius, tamen peculiariter ad huiuſmodi victores, de quibus nunc ſermo eſt, accommodatur, quoniam peculiari amore eos proſequitur Deus, atque ita peculiariter gaudebit eos à ſe electos, & præmijs cœleſtibus honoratos fuiſſe.

33 † Cauſa eſt quòd non ſolùm ipſi ardenter Deum coluerint, ſed etiam quaſi columnæ ſuſtinuerint aliorum infirmitatem, & exemplo ſuo validè confirmauerint. Hoc etiam non omittendũ, hæc præmia verè, & plenè in cœlo eſſe reddenda victoribus, ſed & in terra ex parte incipere propter ſpem, quæ in dies bonis operibus fit certior.

Verſ. 12. *Quæ deſcendit de cœlo à Deo meo.* Verba ſunt valde obſcura, ideoq; variè exponũtur. Sciamus primùm præſentis temporis eſſe verbum *Deſcendit*, non præteriti, vt multi videntur exiſtimaſſe, *ἡ καταβαίνουσα*. Noua Ieruſalẽ, id eſt, patria cœleſtis, & beatorum domicilium, ac requies, de cœlo deſcendere dicitur à Deo, quoniam cum ante aduentum Chriſti in cœlo lateret, nec ab hominibus videretur, ſed in lege, & in prophetis temporalia bona magna ex parte promitterentur, nec audiretur vnquam regnum cœlorum in aduentu Chriſti quodammodò deſcendit in terras, quaſi à Deo miſſa, & videri cœpit, atque cognoſci Chriſto ita Euangelicam prædicationem exordiente: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorũ. † Ex eo tempore cœpit in terris verſari, quia eius gaudia, & ſpes, & copia bonorum, & æternitas hominibus innoteſcere cœperunt, & ipſi ad eã vocati ſunt. Et quoniam hæc magis ac magis in dies cum hominibus omniũ nationũ cõmunicabãtur per prædicationem Apoſtolorum, quos miſit Deus, recte non deſcẽdiſſe dicitur, ſed adhuc deſcendere. Hæc explicatio quã germana ſit ex eodem Euangeliſta cognoſci poteſt, qui infrà cap. 21. ait: Et ego Iohannes vidi ſanctam ciuitatem Ieruſalem nouam deſcẽdentem de cœlo, à Deo paratam, ſicut ſponſam ornatam viro ſuo. Quo in loco nequaquam congregationem ſanctorũ Ieruſalem dici arbitror, vt pleriſq; viſum eſt, ſed vt dixi, cœleſtem patriam, & beatorum domicilium, ac requiẽ, in qua recipiendi ſunt. Nam beatorum congregatio è terra in cœlum aſcendit, non de cœlo deſcendit in terram. Animæ quidem beatorum, quæ tunc erũt in cœlo cum Dominus in iudicium venerit, deſcendent cum eo: ſed nunc nullus de iudicio ſermo eſt, longè aliud agitur, quòd multi autores nõ videntur animaduertiſſe. † Indicãt etiam hoc ipſum, quod dico, verba ſequentia: Et audiui vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipſi populus eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit eorum Deus. Quibus verbis (vt fieri ſolet in prophetis) viſio præcedens explicatur, ac ſi diceret: Quod vidiſti nouam Ieruſalem de cœlo deſcendere, in qua ſcilicet Deus inhabitat, qui ſummè beatus eſt, & autor omnis beatitudinis, ſignificat Deum velle vt homines cognoſcãt ſe participes eſſe poſſe cœleſtis patriæ, & ad eam vocari, eamque, ſi dignè vocatione ſua vixerint, aſſecturos eſſe, & cum ipſo Deo habitaturos, quaſi populum cum humaniſſimo, & amantiſſimo principe, in qua immunes erunt à triſtitia, & à reliquis incõmodis huius vitæ. Prætereà vt in toto capite videre licet, tamquam vrbs, & multorum domicilium deſcribitur cũ muris, & portis, & fundamentis, vt oſtendatur præſtantia gaudiorum illius vitæ, idcircò etiam ibi ſcriptũ eſt: Qui vicerit, poſſidebit hæc, & ero illi Deus. Non ergo de ciuibus, ſed de vrbe ipſa, ideſt, de bonis, & gaudijs illius agit. † Non eſt tamen ſilentio prætereundum quiddam, quod in eodem capite plurimùm videtur noſtræ ſententiæ repugnare: Et venit vnus de ſeptem angelis. &c. Et locutus eſt mecum dicẽs: veni, & oſtendã tibi ſponſam vxorem Agni. Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum, & altum, & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſcẽdentem de cœlo à Deo. &c. Ergo vrbs, quæ deſcẽdit de cœlo, eſt ipſa cõgregatio beatorum, quæ dicitur vxor, & ſponſa, nam patria

Ieruſalem deſcendẽs de cœlo.

Matth. 4.

34

35

36

ipſa,

ipsa, & requies illorum nõ dicitur vxor Agni. Respõdeo similitudines, & imagines, ac figuras nomina habere solere earum rerum, quarum similitudines sunt, vt cap. 1. num. 77. diximus. Cum igitur vrbs illa visioni imaginariæ Euãgelistæ obiecta, vt similitudo quædam ostendatur futuræ sanctorum beatitudinis, siue sanctorum iam Deo fruentium, vt ex eius partibus, atq; ornatu facilè intelligitur, iure nomen obtinet
37 ipsius cõgregationis beatorũ. † Quare, Veni, & ostendam tibi sponsam vxorẽ Agni, perinde dictum est, ac si diceretur: Ostendam tibi gloriam, & splendorem admirabilẽ sponsæ Agni: Ostendam tibi vrbem, ex cuius diuitijs, & decore vtcumque intelligas qualis futura sit beatitudo sanctorum. Nam in vrbe illa nõ ciues significari; sed domicilium, planè ex fine eiusdem capitis intelligimus: Et ambulabunt gentes in lumine eius, & reges terræ afferẽt gloriã suam, & honorem in illam. Et mox: Non intrabit in eam aliquid coinquinatũ, aut abominationem faciens, & mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni, id est, prædestinati. Aliud ergo sunt prædestinati, aliud vrbs ipsa, in quam prædestinati recipiuntur. Hæc placuit paulò fusiùs explicare, quonia nec res ipsa satis sine his explanari videbatur, & eisdem magna ex parte caput. 21. iam explicatum habebimus.

Regula.

Vers. 12. *Et nomen meum nouum.* Etiam scribã super eum nomen meum nouum. Nomen eius nouũ est sine dubio *IESVS*, nã cetera eius nomina, quæ illi, vt Deo, conueniunt, vetera sunt, & ab æterno conueniunt, siue ab initio creaturæ quę creaturas respiciunt, vt Dominus, creator. &c. Nomina ergo, quæ filio Dei dãtur vt homo est, noua sunt, quia neque ab æterno, neq; ab initio creaturæ, sed à tempore, quo homo factus est, ei con
38 ueniũt. † Inter hæc autem nomen eius proprium, & maximè significans, ac cetera omnia complectens est hoc nomẽ *IESVS*, vt ostendit S. Thomas. 3. p. q. 37. Art. 2. Quare meritò illud per excellẽtiam intelligitur, cum nomen nouum dicitur, & nihil præterea additur. Scribetur autem hoc nomen in illo, quomodo num. 31. diximus scribi nomen Dei, quia ille peculiari quadam ratione Iesu dicetur, & salutis eius eximiè particeps erit, & ab eo totus possidebitur, eumque Dominus Iesus tamquam suum agnoscet, & confitebitur coram patre suo, & angelis sanctis. Si quæras cur priùs meminerit nominis Ierusalem, quàm nominis sui: causa videtur quòd solet de se, quasi de homine loqui, & primum locum patri vbique tribuere. Pertinebat autem ad patrem illud de inscriptione nominis nouæ Ierusalem, quod nihil aliud significat quã eum, in quo id nomen scriberetur, semper ciuem fore Ierusalem cœlestis, id est, semper patris aspectu fruiturum.

Vers. 14. *Hæc dicit, Amen.* Amen Aduerbium, quod significat Verè, Ità, Certè, vt diximus cap. 1. num. 44. & 45. hic vice nominis proprij ponitur, ac si diceretur: Hæc dicit ille, qui semper est *Amen*, id est qui immutabilis est, nec modò ait, & modò negat, sed semper idem est. Hic locus optimè explicatur ex verbis Pauli. 2. Cor. 1: Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis prædicatus est per me, & Siluanum, & Timotheum, non fuit Est, & Non, sed Est in illo Fuit. Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est. Ideo & per ipsum Amẽ *Locus Pauli. 2. Cor. 1.*
39 Deo, ad gloriam nostram. † In his verbis semper pro Est, legitur in Græco ναὶ, quod cap. 1. num. 44. diximus idem esse quod Amen. Præterea in Græco apertior est oratio, ita enim legimus: Quotquot enim promissiones Dei, in ipso ναὶ, aut Amen, scilicet sunt. Et in ipso Amen, scilicet sunt, Deo ad gloriam per nos. Quorum hic est sensus: Prædicatio mea de Christo nõ fuit incõstãs, & varia, vt modò dicerem, Etiam, modò dicerem, Non: sed est apud illũ, Fuit, id est, constans, & vera, & immutabilis est apud Deum, sicut res præteritæ, quæ mutari non possunt. Omnes enim promissiones Dei nobis factæ, sunt in Christo Est, vel Amen, id est, fideles, & veræ, & per illum nobis præstantur. Quod iuxtà Græcum duplicatur, vt certius esse intelligatur quod dicitur, omnes promissiones sunt in ipso Etiã, & omnes sunt in ipso Amen apud Deum ad gloriam eius per nos, id est, dum per nos, & in nobis implen

tur.

tur. Et iuxta nostram Translationem idem sensus est: Per ipsum Christum sunt Amen, id est, fideles, & veræ apud Deum, ad gloriam nostrã, id est, vt nos per hæc Diuina beneficia meliores, & laudabiliores efficiamur.

Vers. 14. *Testis fidelis, & verus.* Hoc iam explicatum est cap. 1. num. 24. & 25. Tantũ superest dicere quorsum nunc dicatur. Arbitror hunc episcopum Laodiceæ, cum videret Ecclesias persecutionibus agitari, se etiam vrgeri, qui aliquando pignora Diuini amoris habuisset, cœpisse apud se de Christi promissionibus dubitare, & multum inde de studio caritatis, & ceterarum virtutum remisisse, quod fieri semper solet cum fides, & spes languescunt, aut vacillant. Hæc mihi videor intelligere ex eo, quod ait: Vtinam frigidus esses, aut calidus: & ex eo, quod paulò post sequitur: Ego quos amo, arguo, & castigo, vt mox dicemus. Meritò ergo huic scribit: *Hæc dicit Amẽ, testis fidelis, & verus*, qui nõ tradidit nobis, nisi quæ à patre accepit, & omnia verissima sunt, quæ tradidit, & immutabilia.

Vers. 14. *Principium creaturæ Dei.* Hæc verba multis modis possunt haud ineptè explicari. Nam pro Principium est: ἀρχὴ, quæ vox æquè principium, & principatum significat, & ideo potest etiam verti: Principatus creaturæ Dei, id est, omnibus Dei creaturis dominãs, vt creator, quomodo Arethas primùm interpretatus est. Sed iuxta nostram Translationem potest dici principium creaturæ Dei, quoniam causa est omnium creaturarum, & exemplar, per quod factæ sunt, qui etiam Arethæ sensus est.

41 † Verùm ego reconditiorem sensum in his verbis latere arbitror, qui rectè intelligetur, si animaduertamus in creatura Dei nonnunquam in Scriptura, præsertimque in nouo testamento, hominem solum significari, nõ qualis esset natura sua, si ita esset creatus, nec qualis per peccatum factus est, sed qualis renouatus est per gratiam Christi. Hic dicitur noua creatura, & nouus homo, & creatura Dei. Aut, si propriè loquẽdũ est, ipsa reparatio, & renouatio dicitur noua creatura, aut creatura Dei. Deinde more Hebræorum creatura ponitur pro re creata, id est, pro homine reparato, & renouato per gratiã Christi. 2. Cor. 5: Si qua ergo in Christo noua creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Gal. 6: In Christo enim Iesu neq; circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura. Iac. 1: Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius. Eph. 2: Et induite nouũ hominem, qui secundùm Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Colo. 3: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, qui renouatur in agnitionẽ Dei, secũdùm imaginem eius, qui creauit illum, id est, ad similitudinem Christi.

Creatura Dei.

Noua creatura.

Nouus homo.

42 † Ita nunc accipitur creatura Dei, & Christus dicitur *Principium creaturæ Dei*, quasi autor totius sanctitatis & reparationis nostræ, per quem, & ad cuius similitudinem omnes renouantur. Propter hoc vocatur Isai. 9: Pater futuri sæculi, quia quasi noua gens ab eo incipit. Ideo etiam dictum est Coloss. 3: Et induentes nouum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius, qui creauit illum. Et 1. Corin. 15. Qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Sed quorsum nunc dicitur *Principium creaturæ Dei?* Propter illud: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, & probatum, vt locuples fias, vt discat in Christo sperare, & ad eum confugere vt per eum renouetur, & fiat noua creatura Dei. Propter illud etiam: Ego quos amo, arguo, &c. vt videlicet cum à Christo affligetur, ne desperet, aut de eius promissis dubitet, sed intelligat id facere autorem renouationis, vt per illas afflictiones ipse renouetur.

Christus cur dictus Principiũ creaturæ Dei.

43 *Vtinam frigidus esses, aut calidus.* Locus est celebris, & sæpe citatus à patribus, nec ita facilis, vt primo aspectu apparet. Plerique eorum frigidum dici putant, qui infidelis est, calidum, qui dilectione feruet: est enim ζεστὸς à ζέω, quod est ferueo, & Tyconius Homil. 3. legit: Vtinam frigidus esses, aut feruẽs. Ambrosius sermone. 2. in Psal. 118. in illud: Ne repellas me à mandatis tuis; ita hæc exponit: Frigidus est qui fidem nescit, calidus est qui Spiritus sancti feruore

Vers. 15.

tiore succensus est. Ita etiam Gregorius in 3. parte Pastoralis, Admonitione. 35. Victorinus, Beda, Arethas, Ansbertus, Haymo. Ita ergo interpretatur sanctus Ambrosius loco citato: Qui calorem fidei non habet, tolerabilius illi fuerat fidem non accepisse, quam neglexisse. Est enim tepidus peior frigido, vt Iudæus, qui sibi videtur fidem habere, quam non habet. Quanto tolerabiliorem causam Gentilis habet, qui potest dicere: Non cognoui legem, nō audiui prophetas? Neuter quidem excusatur, sed plus delinquit qui negauit quod legerat, quam qui opera non fecit quæ facienda non nouerat.

56

44 Eadem est Gregorij expositio. † Admonendi sunt, inquit, vt perpendant, quod tolerabilius esse potuisset, rectam viā non arripere, quam post arreptam post tergum redire. Citat illud 2. Pet. 2: Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ, quam post agnitionem retrorsum conuerti. Alij omnia de fidelibus interpretantur, vt Ambrosius, Rupertus, Cassianus Collatione. 4. cap. 19. Atque huic etiam expositioni plurimùm fauet Gregorius loco indicato. Quare vtramque amplecti videtur, & vtramq; est amplexus Anselmus. Infidelis ergo qui frigidus in priori expositione dicitur, minùs malus cēsetur tepido, ideſt, fideli tepidè, & remissè viuente, fidem que mortuam habente, quoniam, vt Arethas ait: Is qui nondum Spiritus gratiam accepit per Baptismum, in spe versatur quod aliquando ea, quæ sibi salutaria sint, accipiet; at tepidus, & feruore caret, & eo bono priuatus est, qđ

45 quandoque baptizandus sit. † Eodem fere modo explicabimus, si frigidum esse dicamus hominem Christianum peccatis plenum. Gregorius: Calidus quippe est qui bona studia & arripit, & consummat. Frigidus verò est qui consummanda nec inchoat. Et sicut à frigore per teporem transitur ad calorem, ita à calore quoque per teporem reditur ad frigus. Sed sicut ante teporē frigus sub spe est, ita post frigus tepor in desperatione. Hoc est, de eo qui friget, & nunquam tepuit, sperari potest calor feruoris caritatis, ideſt, de eo, qui nec dum conuersus est. Sed qui iam frigore abiecto, peccatorum conuersus est, & postea tepet, difficile est de illo sperare cōuersionem, ita enim ait Gregorius: Qui verò post conuersionem tepuit, & spem, quæ esse potuit de peccatore, subtraxit. Sed non videtur satis adhuc locus explicari. Nam si frigidum infidelem intelligamus, quis dubitat meliorem esse Christiani peccatoris conditionem, & viciniorem saluti, quā infidelis? Christianus enim fidem habet, qua æterna præmia, & supplicia cognoscit, habet sacramenta, habet Ecclesiæ sacrificia, consilia, & multa huiusmodi adiumenta, quibus caret infidelis. † Et inter fideles optabili[e] multò videtur tepidum esse, ideſt, nōnullis peccatis teneri, quam multis, & magnis, quod in frigido significatur. Nam sicut tepidum vicinius est calori quam frigidum, ita qui tepidus est, citiùs, & faciliùs conuerteretur quam frigidus, quia citiùs calorem concipit quod tepidum est, quā quod frigidum. Deinde optare vt hic episcopus esset frigidus, quid est aliud, quam optare vt plura peccata fecisset? Peccata autem, etsi maxima inde bona consequerentur, optanda non sunt. Nec videtur satis intelligi qui sit tepidus. Nam si tepidus ille sit, qui gratiam quidem habet, sed ignauus est in opere virtutū, & quasi dissolutus, quomodo optari potest vt hic frigescat, ideſt, gratiam amittat? Si autē tepidus dicitur qui iam eam amisit, non potest, vt iam diximus, frigescere sine nouis, grauibusque peccatis. Postremò cum ait: *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo*: satis indicat frigidum, aut calidum nō esse euomendum, sed in ventriculo man

46

47 surum. † Est ergo frigidus in ventriculo Dei (Metaphoram enim à comedentibus ducit) & non euomitur. Ergo frigidus nō vocatur hic qui infidelis est, ille enim extra corpus Christi est. Immo nec peccator videtur, nam cibus nō est vtcumque in corpore, sed prius in ore huc & illuc versatus, & præmansus, & deniq; in comedētis substantiā conuertendus, quod videtur ei, qui sine gratia sit, cōuenire nō posse. His argumētis videtur refutari cōmunis expositio, dici, *Vtinā frigidus esses, aut calidus*, quoniam

magnus peccator citiùs cõuertitur quã tepidus, quoniam videt euidens periculum suum, & certam damnationem, quam tepidus non metuit, nec videt. In quo hoc etiam dictis addi potest, non esse certum frigidos protinus esse conuertendos, quamplurimi enim ex eis pereunt, quia torpeccatis implicati difficillimè se se explicant, & fortasse multò plures ex ijs damnantur, quam ex tepidis. Quærendum etiam cur cum votum suum exprimeret, non primo loco posuit quod magis optabat, vt fieri solet, sed quod minùs, id est, cur non dixit: Vtinam calidus esses, aut frigidus.

48 † Vt obiecta soluamus, ita locus videtur explicandus, vt propriè de ijs tepidis verba fieri intelligamus, qui tepidos se esse nesciunt, id est, iustos se esse credunt, cum sine gratia sunt, vt rectè exposuit Ambrosius. Nam hi, & *Qui dicantur hic tepidi.* à peccatis grauioribus plerumque absti nent, & actiones virtutum non omninò abiecerunt, sed aut ieiunant, aut eleemosynas largiuntur, aut quædam alia huiusmodi faciunt. Qui status, etsi minùs malus sit quam frigidorum, id est, eorum, qui multò grauiora committunt, multò tamen est periculosior, quia frigidus frigidum se esse cognoscit, & damnationem suam, nisi conuertatur, non ignorat: tepidus iustum se esse putat, & nihil metuit, & ideo de vitæ mutatione non cogitat. De his tepidis loqui Dominum satis indicat quod sequitur: Quia dicis, quòd diues sum, & locupletatus, & nullius egeo; & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Quare rectè exposuit Hieronymus in illud Isai. 51: Filij tui proiecti sunt, &c. ad eum loqui Dominum, qui inter vitia, atque virtutes medius fluctuat, & duplici corde accedit ad seruitutem Dei, id est, nunc actiones virtutum quarumdam exequitur,

49 nunc ad vitia declinat. † Quare pro- *Frigidi.* priè hoc in peccatorem fidelem conuenit, vt ille nunc frigidus dicatur; potest enim cognoscere damnationem suã, & conuerti. In peccatorẽ etiã infidelem conuenit, qui conscientiæ stimulis admoneri potest vt conuertatur. Sed non ita propriè in hunc. Aliquantò magis propriè conuenit in infidelem, qui fidelis aliquando fuit, & recordari potest eorum, quæ priùs credidit, & firmissima habuit, & hac recordatione commoueri ad pœnitentiam. Tepidus etiam hoc in loco is *Tepidi.* dicitur, qui gratiam amisit, vt intelligimus ex verbis citatis: Et nescis quia tu es miser, & miserabilis, &c. Sed suo modo ad eum etiam referri potest, qui cum Dei gratiam habeat, segnis est, & remissus, nam hic etiam in periculo est amittendi quod habet, & vt euomi incipiat. Huius comparatione frigidus dici poterit qui peccato mortali tenetur, aut ille etiam qui à peccato mortali immunis, liberè peccat in leuibus, & ab studijs pietatis abscedit, & animo suo obsequitur, vbi sine peccato mor-

50 tali id potest. † Nõ igitur dicitur: *Vtinam frigidus esses, aut calidus*, quòd semper tepidus peior frigido sit, aut grauiùs peccet, sed quod in periculo maiore versatur, & longiùs abest à salute, dum se sanum, saluumque existimat, non enim Medicinæ opem quærit, nisi qui ægrum se esse cognoscit. Iudæi, vt exempli causa dicamus, ante Christi aduẽtum sæpe Deos alienigenarum coluerunt; post Christi aduentum idola non colunt, sed Deum legis autorem. Cum idola adorabant, frigidi erant, nunc tepidi, sed nunc multò maius est eorum periculum, multò certior damnatio; tunc enim peccare se videbant, & citò conuertebantur, nunc laborant grauissimo peccato infidelitatis, & odio nominis Christiani, nec putant se Deo displicere, & post annos plures mille quingentis pertinaciter in incredulitate sua permanent. Rectè ergo de his dicemus: Vtinam frigidi essetis, aut

51 calidi. † His omnia ferè, quæ initio obiecta sunt haud magno negotio diluũtur præter tria, quorum illud est primum; an liceat optare vt qui tepidus est, in maiora peccata labatur, & frigidus fiat, vt ita tandem aliquando cõuertatur. Ad hoc respõdendum est, Deũ esse qui per Iohannẽ loquitur, qui quod permittit velle potest permittere: itaq; nihil incommodi est in Deo, quod in nobis

nobis incōmodum fortasse videretur.] Alterum est, eos qui frigidi sunt, manere in corpore Christi, quod commodiùs mox explicabitur in verbis sequentibus. Tertium est, cur non prius dixerit quod magis optabat, ideſt, Vtinam calidus esses, aut frigidus. Hoc ita dictum puto, quoniam is, de quo sermo est, multò vicinior erat frigori, quam calori, ideſt, talis erat, vt ad calorem transire caritatis sine magno labore non posset, ad frigus autem peccatorum citiùs transire poterat, & facilius. Primo igitur loco posuit quod & facilius erat, & ad eius, cui loquebatur, voluntatem, & ingenium accommodatius. Deinde licet finis magis optetur quam ea, quæ ad finis consecutionē prosunt; prius hæc poni solent, quam ille. Vt Deut. 32: Vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderēt. Isai. 64: Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Sic ergo nunc quoniam frigidus futurus erat, vt postea calidus esset, prius dixit: *Vtinam frigidus esses.*

Vers. 16. *Sed quia tepidus es, & nec frigidus. &c.*

53 † Metaphora sumpta est à cibis, qui si frigidi sunt, aut calidi, retinentur, si tepidi sunt, vomitum prouocant. Et enim ventriculus, vt bene retineat, & coquat cibos, constringitur, & quasi clauditur. [Frigida ventriculum mordent, & contrahendo exasperant, calida exiccant, & pungunt, atque idcirco ad vtrorumque tactum partes ventriculi contrahuntur, ad tactum verò tepidorum blandum, ac suauem laxantur, & extenduntur. Rursus, bene constrictus ventriculus, & circum cibum corrugatus, valentior fit, cibumque sine molestia continet. Laxatus demittit cibum, atque is demissus grauat eum vt pondus, & molestia afficit, naturaq; in id, quod molestum est insurgente, atque expellere laborāte euomitur]. Frigidus ergo cibus, cum dentibus teritur, & in ventriculum demittitur, calescit paulatim, & aptus ad alendum efficitur, manet enim & non euomitur. Ita, vbi verbis prædicatorum, (qui dentes Ecclesiæ sunt, de quibus dictum est Cant. 4: Dentes tui sicut greges tonsarum, vt exponit Augustinus. 1. de Doct. Christ. cap. 6. & Gregorius in eundem locum) qui prius infidelis erat, emollitur, & in corpus Christi ingreditur, quod est Ecclesia, iustus, & calidus fit, atque ita non euomitur. † Quamuis mihi non videtur duci Metaphora à natura ipsa ciborum, cum extra corpus sunt, quoniam, & si sint cibi natura sua frigidi, nullus tamen est natura sua calidus, vt nunc de calore loquimur, quia nemo natura iustus est, & caritatis particeps: Sed de calore, aut frigore extrinsecus aduenient, & de cibis iam in ventriculum iniectis sermo est. Nam etiam quæ natura calida sunt, aut frigida, si tepida sint, cum in stomachum veniunt, vomitum prouocant, at si frigida tunc sint, aut calida, non prouocant: vt aqua tepida malè in stomacho retinetur, bene autem, cum frigida est, aut calida. Quare melius, vt ante dixi, intelligitur frigidum appellari fidelem, quam infidelem. Cibi enim, qui sunt in ventriculo, iam ore præmansi sunt, & qui sunt in ore, iam intra corpus sunt. † Ita eorum, qui dentibus mi am si sunt Ecclesiæ, siue Christi, ideſt, per prædicatores corpus Christi effecti sunt, quos Christus sibi adiungit, & quasi in substantiam suam conuertere parat, triplex genus est: quidam sunt calidi, id est, caritate feruētes, quidā frigidi, quia per peccata longè à caritate absunt, quidam tepidi, quia nec calidi sunt, nec longissimè à calore distant. Hoc etiam addendum. Ea, quæ euomuntur, primùm multùm vexant vomentem, deinde euomita nauseam mouent, & detestabiliora sunt omnibus cibis. Quod optimè ad verba Iohannis accommodauit Cassianus Collatione. 4. cap. 19. his verbis: Nec immeritò eos Dominus, quos iam in visceribus receperat caritatis, noxiè tepefactos cum quadam conuulsione pectoris sui euomendos esse pronuntiat, qui cum salutarem quodammodo ei potuissent præbere sustantiam, auelli ab eius visceribus maluerunt, tantò deteriores effecti illis, qui nunquam ori Dominico illati sunt, cibis, quantò id, quod

De quo frigore, & calore loquatur.

nauſea compellente proijcimus, odi-
56 biliùs deteſtamur. †Quidquid enim fri-
gidum eſt, etiam ore noſtro ſuſceptũ
vertitur in calorem, & ſalutifera ſua-
uitate percipitur: quod autem ſemel
vitio pernicioſi teporis abiectum eſt,
non dicam labijs admouere, ſed etiam
eminus intueri ſine ingenti horrore
An qui euomitur, iterum in corpus recipiatur. non poſſumus. Hæc Caſsianus. Ve-
rùm an homini, qui ex ore Chriſti
euomitur, idem conueniat quod ci-
bo, vt nunquam iterum in corpus re-
cipiatur, ex vomitus interpretatione
intelligetur. Atque id vt exponamus,
vbi nos habemus: *Incipiam te euomere
ex ore meo*, in Græco eſt, μέλλω σε ἐμέσαι
ἐκ τοῦ στόματός μου. ideſt, futurum eſt vt euo
mam te ex ore meo. Ac ſi diceret: Nõ
ſtatim euomam, ſed poſteà, iam mi-
hi nauſeam moues, & vomitum pro-
uocas, citò, niſi calidus fias, euome-
ris. Nam cibi nauſeam facientes nõ-
nunquam calore concoquuntur, quod
niſi fiat, retineri non poſſunt. Ita tu,
57 niſi caritate caleſcas, euomeris.† Et
quoniam quod citò euomendum eſt,
non ſolùm nauſeam, ſed etiam conuul
ſionem pectoris efficit, vt dixit Caſsia-
nus, quod eſt incipere euomi, rectè
noſter interpres vt apertiùs nobis ex-
plicaret quod eſt in Græco: Futurum
eſt vt te euomam, aut, Debeo te euo
mere, vertit: *Incipiam te euomere*, ideſt,
iam nauſeam ſentio, continuò pecto-
ris conuulſio conſequetur, quæ initiũ
59 vomitus eſt. Notandum etiam in hoc
Μέλλω pro Incipio. verbo μέλλω (quod Infinitiuus conſe-
qui ſolet, valetque idem, quod Debeo,
aut Futurus ſum) rem quidem futuram
ſignificari, ſed interdum ita effectui
propinquam, vt iam effici incipiat.
Quo tempore noſter interpres rem
optimè intelligens ſolet pro μέλλω ver
tere Incipio, vt Ioh. 4. de filio regu-
li: Incipiebat enim mori, ἔμελλε γὰρ ἀπο
θνήσκειν, pro quo Eraſmus vertit: Siqui-
dem is agebat animam. Act. 3: Is cùm
vidiſſet Petrum, & Iohannem inci-
pientes introire in templum, μέλλοντας
εἰσιέναι. Et cap. 27: Quum miſiſſent
ſcapham in mare, ſub obtentu quaſi
inciperent à prora ancoras extende-
re, μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν. Et paulò
58 poſt: † Et cum lux inciperet fieri, vbi

& Eraſmus, qui hoc in noſtro inter-
prete reprehendere ſolet, ſimiliter
vertit, Inciperet. ἤμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι.
Iac. 2: Sic loquimini, & ſic facite, ſicut
per legem libertatis incipientes iudi-
cari, μέλλοντες κρίνεσθαι. Cum enim ope
ra fiunt, iam iudicium quodammodo
incipit, quia qua menſura menſi fueri
tis, remetietur vobis Matth. 7. id
eſt, ſi miſericordiam fecerimus nunc,
& Deum miſericordem inueniemus.
Quod quia non vidit Eraſmus, dixit
intolerabilem eſſe hanc translationẽ.
Sed, vt ad id redeamus vnde digreſsi
ſumus, tunc aliquis propriè euomitur,
cum è corpore Chriſti eijcitur, ideſt,
cum in Eccleſia eſſe deſinit, quod in
hac vita fit per infidelitatem, ſiſque re
cipi in corpus poteſt: ſed maximè pro
priè, & de quo magis Dominus loqui
videtur] in futura per extremam da-
mnationem: Tunc enim ita extra cor-
pus eſt, vt ſit Deo deteſtabilis, neque
iterum corpori adiungi queat, vt cibus
euomitus. Incipit autem euomi, cum
permanens in tepore ſuo, nec miſe-
riam ſuam cognoſcens, quam facilè
poſſet cognoſcere, Deo diſplicere,
& quaſi nauſeam mouere incipit, &
paulatim magis ab eo per ſocordiam,
& contemptum ſpiritualium bonorũ
recedit, [donec tandem omnino in
morte ſua euomatur, & à Chriſto æter-
nùm ſeparetur.] † Quod ſi hæc, quæ
de peccatore ſine dubio dicuntur, ad
iuſtum tepentem transferamus: & ille
ſuo modo euomitur, cum in peccatũ
mortale incidere permittitur, quia
in eo ſtatu nequaquam adhæret Deo,
nec vnum cum eo fieri poteſt. Sed
non ſunt in calce huius explanatio-
nis omittenda verba Ambroſij in Ser-
mone ſecundo in Pſal. 118: Quanta au-
tem fidei, & iuſtitiæ gratia eſt, vt in
ore Dei ſit qui fidem tenet, & ope-
ra exercet iuſtitiæ: & quantum amittit
quem euomuerit ex ore ſuo Dominus
Ieſus, & ex ſuis viſceribus eiecerit?
Quam pius tamen qui & iuſtos in ore
ſuo tenet, & iniuſtos non ante euõ-
mit, quam denuntiet euomendos, vt
vel huiuſmodi admonitione conuerſi,
dignum aliquid efficiant quo non vo-
mantur?

Vers. 17. *Et dicis, quòd dives sum, & locupleta*
60 *tus.* † Explicat quod de eius tepore dixi
mus, qui iustum se putabat, cum esset iniustus. Quare non de terrenis diuitijs dictum hoc putandum est, vt sensit Arethas, sed de spiritualibus, vt Ambrosius, & alij sentiunt. Et est idem ac si diceret: Dives sum, & dives factus sum. πλούσιος εἰμι, καὶ πεπλούτηκα. Nec ita intelligendum est quasi ab alijs se locupletatum dicat, sed sua industria se ditatum dicit, πεπλούτηκα. Atque ita quod prius dicit, *Dives sum*, de naturalibus diuitijs videtur intelligendum, idest, de ingenio, & iudicio, & reliquis naturæ dotibus: posterius autẽ, idest, *locupletatus*, de virtutibus, & bonis spiritualibus. Quamuis & de spiritualibus diuitijs vtrumque dictum accipi potest, sed per geminationem enuntiatum ad amplificationem diuitiarum.

61 † Sed libet Ambrosij verba cõtra nostri temporis hæreticos subscribere: *Dives*, inquit, *& locupletatus* rectè dicitur qui omnibus virtutibus plenus vsq; ad culmen perfectionis excreuit. Iste autem præsul Ecclesiæ Laodiceæ propter solam fidem omnibus virtutibus diuitem se, & locupletem æstimabat, & nihil se ad salutem æternam adquirendam aliud egere, non recogitans illud, quod dicit Apostolus: Quia fides sine operibus mortua est. Beda: Sola fide contentus iustitiæ tibi frustra diuitias vsurpas. &c. Cetertim dictio *Quod* redundat more Hebræorum, cum aliquid dici incipit, vt Quia, & Quoniam, & similes dictiones.

Qui fidem habet sine operibus, pauper est.

Iac. 2.

Vers. 17. *Et nullius egeo. Nullius*, vel virtutis intelligi potest, vel alterius, cuius consilio, aut opera adiuuetur.

Vers. 17. *Et nescis quia tu es miser & miserabilis.* *Miser* ταλαίπωρος, infelix, ærumnosus, laboribus vexatus à ταλαιπωρεῖν, quod est affligi, & vexari ærumnis. Ait ergo: Non es dives, & locupletatus, *sed miser, & miserabilis*, quia vitia tibi dominãtur, & te vexant, adeò vt omnibus commiserationem mouere possis.

Vers. 17. *Et pauper, & cæcus, & nudus.* † *Pauper*
62 bonorum operum, *cæcus*, quòd bona tẽporalia ita amaret, ac si solida bona, ac sempiterna essent, eorumque affectu excæcatus contemneret cœlestia. *Nudus* virtutibus, & donis cœlestibus.

Vers. 18. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum.* Quoniam diuitem te esse credebas, & pauper es, dicam quomodò dives fieri possis: Eme à me *aurum ignitum probatum*, idest Caritatem, quæ vt aurum omnibus metallis, ita omnibus ipsa virtutibus præstat, qua homines, quamuis pauperes, ditissimi fiunt. Ar talis debet esse hæc caritas, vt sit valde pura, & nihil habeat admistum terrenæ cupiditatis, sed qua Deum ardenter ames, & omnia præ ipso contemnas. Perstat in Metaphora auri, quod, vt purissimum sit, & nihil habeat aut terræ, aut inferioris metalli admistum, multo igne
63 probatur, atque purgatur. † Possumus etiam cum Beda caritatem intelligere pressurarum, & afflictionum flamma probatam, & examinatam, aut talem, quæ nullo igne afflictionum consumatur, sed purior semper euadat. Sed germanius est quod priùs dixi. In Græco habetur: Suadeo tibi emere à me aurum πεπυρωμένον ἐκ πυρός, idest, ignitum ex igne, quod fortasse ita dictum est, *Ignitum*, igne probatum, *ex igne*, idest, nunc ex igne extractum, vt purissimum esse intelligatur: aut certè ita ac si diceretur, Ignitum ignitum, id est, valde purgatum, & purum. Pro quo noster dixit, *Ignitum*, *probatum*, idest, examinatum, scilicet igne, quod idem est, & eum sensum habet, quem diximus. Verbum *Eme*, eleganter positum est, ac si diceret: Etiam cum voluptatum dispendio habere eam cura, etiam si dolores pœnitentiæ perferendi sint, & abstinendum tibi sit ab ijs, quæ iucunda sunt: quod enim emitur, non gratis possidetur, sed
64 pretio. † Ita dictum est Eph. 5: Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt, idest, tempus, etiam cum rerum temporalium iactura, habere quærentes ad benefaciẽdum. Et Prou. 23: Veritatem eme, & noli vendere sapientiam.

Eme.

Locus Ephes. 5.

Vers. 18. *Vt luceples fias.* Ἵνα πλουτήσῃς, respõdet hoc ei, qđ ipse dixerat, πεπλούτηκα, ac si dicat: tunc verè diteſces, cum hoc aurum habueris.

Et veſtimentis albis induaris. Veſtimẽ-
„ ta alba [λαμπρὰ, ideſt, ſplendida dicun-
„ tur, quod hic color plus ſplendoris, &
„ lucis habeat quam reliqui.] Vnde Luc.
23. vbi noſtra translatio habet: Et illu-
ſit indutum veſte alba, in Græco eſt,
Veſtimenta alba. Veſte ſplẽdida, ἐσθῆτα λαμπράν. Et Iac.
2: Etenim ſi introierit in conſpectum
veſtrum vir aureum anulum habens
in veſte candida, vbi ſimiliter eſt, ἐν
ἐσθῆτι λαμπρᾷ. Pulcher hic color cenſe-
tur, & lætus, quoniam (vt dixi) plus
lucis habet quam reliqui, & ideò à lu-
cendo, & ſplendendo dictus eſt. Inde
etiam lætitiæ index eſt, vt diximus in
hoc cap. num. 6. Meritò ergo virtutes
& dona ſpiritualia, quæ comitantur ca
ritatem, veſtimenta alba dicta ſunt,
quia pulchra ſunt, & animam illuſtrãt,
ac lætificant, & futuræ in cœlis lætitiæ
65 ſigna ſunt. † Fortè etiam, quoniam eò
tempore vbique Romanis dominan-
tibus nemo eorum cõſuetudines igno
rabat, alludere nunc Iohannes voluit
ad morem Romanorum, quo qui publi
cos honores, & magiſtratus ambiebãt,
in veſte candida ſine toga in campum
Martium deſcendebant, vbi comitia
fiebant, indeque candidati dicebantur
(de quo Alexander lib. 4. Genialium
dierum cap. 3.) vt virtutes, & dona ſint
quaſi veſtis candida, qua induti ſupre-
mum beatitudinis honorem petimus,
& ſine qua obtinere nullo modo poſ-
ſumus.

Vt non appareat confuſio nuditatis tuæ. *Verſ. 18.*
Ideſt, ſine his veſtimentis albis nudus
eris, vt hactenus fuiſti, & confuſione,
ac pudore plenus, ideſt, omnium irri-
ſioni expoſitus. Propterea etiam Pau-
lus monet nos vt his veſtib⁹ induamur.
Coloſſ. 3: Induite ergo vos, ſicut electi
Dei ſancti, & dilecti, viſcera miſericor
diæ, benignitatem, humilitatem, mode
ſtiam, patientiam. &c.

Verſ. 18. *Et collyrio inunge oculos tuos, vt vi-*
66 *deas.* † Quoniam cæcum illum eſſe di-
xerat, rectè monet vt collyrio, quod
medicamentum oculorum eſt, oculos
inungat, ac ſi diceret: Abijce nimium
tui, & terrenarum rerum amorem, qui
te excæcabat, vt videas quanta futura
ſint gaudia bonorum, quanta ſupplicia
malorum.

Ego quos amo, arguo, & caſtigo. Hoc di *Verſ. 19.*
cit quoniam, vt diximus n. 40, epiſco-
pus hic perſecutiones Eccleſiarũ; at
ſuas videns dubitare nonnihil cœpit
de Chriſti promiſsis, & ſegnis, ac remiſ
ſius effectus eſt. Quem vt ad pœniten-
tiã, & ad ſolita opera virtutũ erigat, do
cet perſecutiones, & calamitates pigno
ra eſſe amoris ſui, quibus exercet elec-
tos, & eos quos amat, vt puriores, ac
meliores euadant. Sed ſunt ſingula ver
ba cõſideranda, nã cum dicit: *Ego quos*
amo, arguo, idẽ eſt ac ſi diceret: Omnes
quos amo, arguo. Græce ὅσους, ideſt, Quo
ſcũq; amo, arguo. Sicut legimus Heb.
12: Quẽ enim diligit Dominus, caſti-
gat; flagellat autem omnem filiũ, quẽ
67 recipit. † Pro *Arguo* eſt ἔλεγχω, qđ pro *Arguo.*
priè ſignificat conuincere. Vt Tit. 1: Vt
potens ſit exhortari in doctrina ſana, &
eos, qui contradicunt, arguere: Inde
ἔλεγχος conuictio, quod interpres ver
tit Argumentum. Heb. 11: Eſt autem fi
des ſperandarum ſubſtantia rerum, ar-
gumentũ non apparentium. Inde ſigni
ficat reprehendere, ita vt qui reprehen
ditur, conuincatur, & negare non poſ-
ſit ſe pœna dignũ eſſe. Vt Ioh. 3: Omnis,
qui malè agit, odit lucem, & non venit
ad lucem, vt non arguantur opera eius.
2. Tim. 3: Peccantes coram omnibus ar
gue, vt & ceteri timorem habeant. Pro
Caſtigo eſt παιδεύω, quod eſt erudire, ca
ſtigare, prudentem reddere, ſiue id ob-
iurgatione, ſiue pœna aliqua fiat, & pro
priè ad pueros pertinet, qui παῖδες di-
cuntur. Quoniam ergo qui à Deo
amantur, infirmitate naturæ noſtræ
interdum labuntur, & peccant, nunc
interna reprehenſione, nunc exter-
nis afflictionibus à Deo arguuntur,
& caſtigantur, vt quam puriſsimi
fiant.

Æmulare ergo, & pœnitẽtiã age. † Quo *Verſ. 19.*
68 niam non dixit quid æmulari debeat,
Arethas expoſuit, *Æmulare* potiora
ſtudia, ideſt, Sectare, alij, *Æmulare*,
ſiue imitare viros bonos, qui in ci-
uitate tua ſunt, vt Beda, & Ambro-
ſius. Verùm hoc verbum ζηλῶ, pro ζηλῶ, *Æmu-*
quo noſter interpres vertit Æmu- *lor, Zelor.*
lor, aut Zelo, ſiue Zelor, interdum *Cum caſu*
Accuſatiuum habet rei, quam æmu- *poſt ſe, &*
lamur, aut zelamur, & ſignificat *ſine caſu.*

ſequi-

sequi ardenter, & cum zelo amare. Vt 1. Cor. 12: AEmulamini autem charismata meliora, ideſt, ſequimini. Et cap. 14: Sectamini caritatem, æmulamini ſpiritualia, magis autem vt prophetis, ζηλᾶτε, id eſt, ſimul cum caritate ſectamini & cetera dona ſpiritualia, præſertim prophetiam. Gal. 4: AEmulantur vos non bene, ſed excludere vos volunt, vt illos æmulemini, ideſt, videntur zelum habere ſalutis veſtræ, ſed non eſt bonus zelus, excludere enim vos volunt ab Euangelio, & à bonis Chriſti, vt eos imi- 71
69 temini. † At cum ſine Accuſatiuo ponitur, & (vt Grammatici loquuntur) intranſitiuum eſt, ſignificat zelum aſſumere, ſiue zelo commoueri, ſicut in ſimilibus verbis vſu venit. Vt Num. 11: Quid æmularis pro me. 3. Reg. 19: Zelo zelatus ſum pro Domino Deo exercituum, quia dereliquerunt pactum Domini filij Iſrael. 1. Cor. 13: Caritas non æmulatur, ideſt, non zelo commouetur eo quòd alter rem habeat, qua ipſe cupiebat potiri; ideſt, non inuidet, vt interpretatus eſt Theophylactus. Ita ergo nunc exponendum eſt: *Æmulare ergo* ζήλωσον οὖν, ideſt, Age, zelo commouere, vt ſalutem tuam quæras, & impendentia mala declines, & hoc zelo permotus age pœnitentiam. Idcirco ſtatim addidit: *Et pœnitentiam age.* Et quoniã zelus non ſolùm mouet, ſed incendit etiam, & vrit, meritò homini tepido, & deſidi dicitur: *Æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

Verſ. 20. *Ecce ſto ad oſtium & pulſo.* † Ne forte
70 deſperaret epiſcopus Chriſtum ſibi propitium futurum, aut ſe ad priorem ſtatum redire poſſe, quoniam dixerat: Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo: miſericordiam, & benignitatem ſuam pollicetur: *Ecce ſto ad oſtiũ*, ac ſi diceret: Etiam ſi à te excluſus, ad te iterum ſalutis tuæ ſtudio redeo, & quaſi hoſpes oſtium tuum pulſo, vt mihi aperias, & me in animam tuam recipias. Pulſare autem eſt internarũ inſpirationum vocibus petere vt admittatur.

Verſ. 20. *Intrabo ad illum, & cœnabo cum illo.* Perſtat in eadem Metaphora hoſpitis noctu venientis, & ſignificat ſe iniuriarum, & repulſæ oblitum amicè, & familiariter cum eo victurum, & obſequia eius acceptarum.

Et ipſe mecum. Loquitur quidé vt hoſpes, ſed vt maior, & locupletior hoſpes, qui veniens in domum alterius beneficium potiùs det quam accipiat. Nõ dedignabor cum illo cœnare, & obſequium eius gratum mihi erit, & ego illũ magno honore afficiã, quòd eũ mea mensa dignabor, & mecũ ſedere ſinã. *Verſ. 21.*

Qui vicerit. † Qui aduerſus Diabolũ dimicauerit, & frigus, teporemq; eius excuſſerit, & ſtrenuè laborauerit, vt calore Spiritus ſancti concepto ferueat: *Verſ. 21.*

Dabo ei ſedere mecum in throno meo. Digna, & conueniens merces, vt qui laborauit, & pugnauit, poſtea victis, fuſiſq; hoſtibus, ſecurus ſedeat, & lætus, & regnet cum Chriſto. Sedere in throno Chriſti eſt participem eſſe regni eius, & coheredem cœleſtis beatitudinis. Itaque quamuis dicat: *In throno meo*, nõ ita intelligit, ac ſi in eodẽ throno æquali honore ſeſſurus eſſet, ſed, ſedebit in regno meo, vbi & ego ſedeo, [hoc eſt „ in cœlo, quæ ſedes mea eſt. Iſa. vltimo: „ Hæc dicit Dominus: Cœlũ ſedes mea. „ Matth. 5: Neque per cœlum, quia thro „ nus Dei eſt.] Sedebit tamẽ in ſede ſibi „ parata, ſicut & Matth. 19. dixit: Cum ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim. Hæc verba exponuntur ex eo, quod ait Paulus Eph. 2: Et cum eſſemus mortui peccatis: conuiuificauit nos Chriſto, cuius gratia eſtis ſaluati, & eon reſuſcitauit, & conſedere fecit in cœleſtibus in Chriſto Ieſu.

72 *Sicut & ego vici, & ſedi cum patre meo in throno eius.* His verbis præcedentia melius explanatur. *Ego vici*, ideſt, plurima pro Dei gloria, & pro hominum ſalute toleraui: propter quod & pater exaltauit me, & participẽ me fecit regni ſui, & ſedere ſecũ voluit, ideſt, ad dexterã ſuam. Ex his cognoſcitur cũ ait: Dabo ei ſedere mecũ in throno meo, nõ intelligi de ſeſſione ad iudicandum, de qua dictum eſt Matth. 19: Sedebitis & vos ſuper duodecim ſedes, vt Ambroſius, & Haymo putauerunt, ſed

de participatione regni, quoniam nũc inquit: *Sicut & ego vici, & sedi cum patre meo*, verè enim cum patre sedebat ex eo die, quo in cœlum ascendit, & ideò ait: *Sedi*, non sedebo.

Qui habet aurem: Hoc refert ad verba præcedentia: Qui vicerit, &c. vt iam nonnullis exemplis demonstratum est, & vt adnotauimus, nume. 15. *Vers.* 22.

Argumentum. Cap. IIII.

Videt ostium apertum in cœlo, & vocem se vocantem audit vt maiora videat. Continuò in spiritu videt Deum in throno lucidissimo sedentem, in cuius circuitu sedebant viginti quatuor seniores, & quatuor animalia plena oculis Deum indefessa collaudabant: atque in eorum laudibus vigintiquatuor seniores procidebant ante thronum, & mittebant ante eumdem thronum coronas suas, & Dei laudes prædicabant.

Caput. IIII.

1 *POst hæc vidi: & ecce ostium apertũ in cœlo, & vox prima quam audiui, tamquam tubæ loquentis mecum, dicens, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri posthæc.* 2 *Statim fui in spiritu: & ecce sedes posita erat in cœlo, & supra sedem sedens.* 3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu, lapidis iaspidis, & sardini: & iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinæ.* 4 *Et in circuitu sedis sedilia viginti quatuor: & super thronos viginti quatuor seniores sedentes, circumamicti vestimentis albis, & in capitibus eorum coronæ aureæ.* 5 *Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua: & septem lampades ardentes ante thronum, qui sunt septẽ* 6 *Spiritus Dei. Et in conspectu sedis tamquam mare vitreum simile crystallo: & in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia plena oculis antè, & retrò.* 7 *Et animal primũ, simile leoni: & secundum animal, simile vitulo: & tertium animal, habens faciem quasi hominis: & quartum animal, simile aquilæ volanti.* 8 *Et quatuor animalia, singula eorũ, habebant alas senas in circuitu, & intus plena sunt oculis, & requiem non habebãt die ac nocte, dicentia, Sãctus, sanctus, sanctus Dñs Deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui venturus est.* 9 *Et cum darent illa animalia gloriam, & honorem, & benedictionem sedenti super thronũ, viuenti in* 10 *sæcula sæculorum: procidebant viginti quatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant viuentem in sæcula sæculorum, & mittebant coronas suas ante thronum dicentes,* 11 *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam, & honorem, & virtutem: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creata sunt.*

Post

1 POſt hæc vidi. In tribus præcedentibus capitibus ſeptē Eccleſijs ſibi cōmiſsis ſcripſit, vt à peccatis emundatę, & ſpe bonorum cœleſtium armatæ, atque munitæ cum perſecutoribus dimicarent, & omnia vitæ huius incommoda æquo animo ferrēt. Nunc ea vaticinari incipit, quæ ad vniuerſam Eccleſiam, ac præſertim ad extrema eius tempora, pertinent. Quum autem dicit: *Poſt hæc vidi*, iam alteram viſionem eſſe docet, quam vidit poſt primam illam, quam hactenus recenſuit.

Verſ. 1.

Et ecce oſtium apertū in cœlo. Hac oſtij apertione ſignificabatur velle Deum admittere illum ad cognitionem rerū magnarum, & tantum in cœlo cognitarū, quas illi oſtendere parabat. Quod vox continuò declarauit: Aſcēde huc, & oſtendam tibi quæ oportet fieri poſt hæc.

Verſ. 1.

Et vox prima, quam audiui. Diximus de hoc cap. 1. nu. 52. in illud: Et audiui poſt me vocem magnā. ¶ Ceterū *Vox prima*, aut poteſt intelligi prima omniū quas poſtea auditurus erat: aut etiam vox eadē, quam capite 1. ſe audiſſe dixit, ac ſi diceret: Eccē oſtium apertum in cœlo, & ecce vox eadem, quam primùm audierā: eſt enim in Græco, ἡ φωνὴ ἡ πρώτη, quod rectè verti poteſt: Et vox illa, illa prima. Ita martyr Victorinus intellexit, & ad Allegoriā refert, priorem vocem ab eo eſſe auditā, quia idem prius in Prophetis, & poſtea in Euangelio locutus eſt. Immò & verba reliqua poſſunt ad hunc ſenſum poſteriorem aptiſsimè referri, vt dicat: Ecce vox illa prima, quam audieram, quę fuerat tamquam tubæ loquentis mecum: ecce, inquam, vox illa dicens, Aſcende huc. Non igitur nunc audiuit illam quaſi tubam, ſed erat eadem, quæ paulò ante inſtar tubæ ſonuerat. Cur enim nūc ſonaret vt tuba, cū nihil magnum, aut terribile dictura eſſet, ſed tantùm Apoſtolum ad audiendum excitatura? ¶

Verſ. 1.

Et oſtendam tibi quæ oportet fieri poſt hæc. Ideſt, Decurſum Eccleſiæ ab hoc tempore vſque ad finem ſæculi. Aperit argumentum ſequentis prophetiæ. Non eſt autem legendum: *Quæ oportet fieri citò poſt hæc*, Sed: *Quæ oportet fieri poſt hæc*, vt eſt in Græco, & in caſtigatioribus exemplaribus.

2 *Statim fui in ſpiritu.* † Docet ſe abſtractum fuiſſe à ſenſibus, vt hoc myſterium videret, vt diximus cap. 1. nu. 67. in illud: Fui in ſpiritu in Dominica die. *Verſ. 2.*

Et ecce ſedes poſita erat in cœlo. Patrem videt ſedentem, vt docet Hieronymus in illud Dan. 7. Aſpiciebam donec throni poſiti ſunt. Quare falſum eſt omninò quod hic multi affirmant, hunc eſſe Chriſtum, quod facilè conuincitur ex verbis cap. 5. Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio ſeniorum agnum ſtantem, &c. qui ſedere dicitur tamquā regnans, & quæ fiunt proſpiciens, & omnia gubernās, quemadmodum & filius dicitur nunc ſedere ad dexteram patris. *Verſ. 2.*

Et qui ſedebat ſimilis erat, aſpectu lapidis iaſpidis. Non dicit quis ſit, nec eius vultum delineat, quia fortè non ita clarè, atque diſtinctè eum vidit, refert tamen quod videre potuit, eum videlicet qui ſedebat, aſpectu, & viſu ſimilem fuiſſe lapidi iaſpidi, & lapidi ſardino. Quamuis mihi verior lectio videtur quæ eſt in antiquioribus libris, vt legatur *Aſpectui*, ideſt, faciei, ſiue colori iaſpidis, vt dicemus mox nu. 5. Non vidit palā eius vultum, atque diſtinctè, vt doceat Deū in hac vita clarè videri non poſſe etiam à ſanctiſsimis viris, & prophetico ſpiritu illuſtratis. Ita Daniel cap. 7. videt eū dem patrem, ſed nihil de eius facie dixit, colorem tantùm expreſsit: veſtimētum eius candidum quaſi nix, & capilli capitis eius quaſi lana munda, &c. Sed vt eo in loco, ita etiam in hoc, ex colore, & ex rebus, quibus aſsimilatur, intelligitur quod pertinet ad rē, de qua agi- *Verſ. 3.*

3 tur. † De iaſpide gemma hæc ſcribit Plinius lib. 37. cap. 8: Viret, & ſæpe trāſlucet iaſpis, etiam ſi victa à multis, antiquitatis tamen gloriam retinens. Plurimæ ferunt eam gentes, Smaragdo ſimilem Indi, Cypros duram, glaucoque pingui: Perſæ aeri ſimilem, ob id vocatur aerizuſa. Talis & Caſpia eſt, cærula circa Thermodoontem amnē, in Phrygia purpurea, in Cappadocia ex purpura cærulea, atque non refulgens. Optima ergo quæ purpuræ quicquā habet, *Iaſpis.*

secunda, quæ rosæ, tertia, quæ smaragdi. Singulis autem Græci nomina ex argumento dedere. Quarta apud eos vocatur Boreas, cœlo autumnali matutino similis, & hæc erit illa, quæ vocatur Aerizusa. Similis est & Sardæ, imitata & violas. Hæc ille. Quem secutus est Hieronymus in illud Isai. 54: Ecce ego sternam per ordinē lapides tuos. [Epiphanius episcopus in libello de Duodecim lapidibus ad Diodorum episcopū Tyri, iaspidem colore, & forma similē esse smaragdo docet, eiusque varia genera ponit.] Isidorus lib. 16. Etymolog. cap. 7. viridem gemmā esse dicit, smaragdo subsimilem, & crassi coloris. Species eius decem & septem esse. Idem in eodem libro cap. 8. Sardius, inquit, gemma dicta eo quòd primùm reperta sit à Sardis. Hæc rubrum habet colorē, marmoribus præstans, sed inter gemmas vilissima. † Genera eius quinque, 4 Onyx appellata, quòd habeat in se permixtum cādorem in similitudinem vnguis humani. &c. Hanc gemmam Plinius lib. 37. cap. 7. Sardam vocat, quòd primùm sit Sardibus reperta. Nullam gemmā dicit apud antiquos fuisse vsu frequentiorem, laudatissimam circa Babyloniam inueniri, Indicam tria genera habere, rubrum, & quod Demin vocant à pinguedine, tertium, quod argenteis bracteis sublinitur. Eam quoque inter translucentes gemmas numerat. Hæc igitur est quæ nunc lapis Sardinus dicitur, siue Sardius, cuius etiam meminit liber Exodi cap. 28. & 39: In primo versu erit lapis Sardius, & Topazius, & Smaragdus. Et in vtroque loco dicitur à Lxx. σάρδιον. [Ita etiā vocatur à Theophrasto in libello de Lapidibus. Epiphanius verò in altero de Duodecim lapidibus libello, hæc scripsit. Sardius, quem & Babylonium vocant, rufus lapis est, & qui sanguinis propemodum colorem referat, Sardio pisci sale condito similis, vnde & nomen habet, à colore nimirum nomine sumpto. Nascitur apud Babylonem Assyriorum. Pellucidus est, & tumoribus, & vulneribus ferro inflictis medetur. &c.] Iosephus autem 3. Antiquitat. cap. 8. Sardonychem esse dixit, quę species est lapidis Sardij, vt diximus ex Isidoro. † Divina ergo natura similis dicitur Iaspidi propter immensam pulchritudinem, & sicut in variarum regionum Iaspidibus varij colores, ita in Deo sunt variæ perfectiones, quarum vnaquęque cum consideratur, pulcherrima apparet. Iaspis translucet, quia Deus lux est, & natura sua maximè visibilis. Sardio similis dicitur propter terrorem, vt ait Arethas, quoniam Sardius ignis habet speciem, & hanc gemmam terribilem esse tradit ferus. Ita Diuina natura, cum sit propter pulchritudinem suam valde amabilis, est etiam propter iustitiā, & zelum sanctitatis admodum terribilis. Et vt pulchritudo eius translucet, & omnibus conspicua est, ita etiā eius terror omnibus cognitus est ex operibus, & pœnis, quibus affecit impios, & ex eius puritate. [Victorinus aliter hæc interpretatur. Solium positum (inquit) est sedes iudicij, & regis, super quod solium vidisse ait similitudinem Iaspidis, & Sardij. Iaspidis aquæ color est, Sardij, ignis. Hæc duo iudicia posita esse vsque ad consummationem orbis super tribunal Dei exinde manifestātur, quoniam iudiciorum duum vnum iam consummatum in Cataclysmo per aquam, aliud autem consummabitur perignē. &c. Et Iridem positam esse dicit, quia data est in signum Noe, & filijs, vt iam non timerent aquam, sed ignem. Probabilis videtur mihi hęc interpretatio, si probetur hoc solium iudicij esse, & ea quæ hic visa sunt, ad extremum iudicium pertinere: & si quæ sequuntur possint bene ad idem iudicium accommodari.]

Sardius.

Et Iris erat in circuitu sedis similis visioni Smaragdinæ. † Tam Græca, quam Latina verba duplicem habere sensum possunt, vel vt ipse qui sedebat, similis dicatur visioni Smaragdinæ, vel ipsa Iris, quæ erat in circuitu sedis, quoniā in Græco est ὅμοιος, quod masculini generis est, & iuxta Atticorum consuetudinem, vt & cetera nomina finita in os purum, ad nomen femineum referri potest. Si igitur referatur ad sedentē, quod mihi magis placet, quoniam & sententiæ melius conuenit, & Iris nō est coloris smaragdini, sed multorum colorum: illa verba: *Et Iris erat in circuitu*

Vers. 3.

cuitu throni, parenthesis quædam sunt, ac si diceret: Et qui sedebat similis erat aspectui lapidis Iaspidis, & sardini, similis erat visioni Smaragdinæ, & Iris erat in circuitu sedis. Rursus illud: *Similis erat visioni Smaragdinæ*, multò apertius est in Græco, ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ, id est, Similis aspectu, siue specie, Smaragdino, scilicet, lapidi. Nam lapis primo loco positus: *Similis erat aspectu lapidis iaspidis*, subauditur in duobus sequentibus nominibus *Sardini*, & *Smaragdino*. Ita Hieronymus in illud Danie. 7: Aspiciebam donec throni positi sunt, legit: Similis aspectu Smaragdino. † Noster autem interpres ὁράσει, quod verterat *Aspectu*, aut potius *Aspectui*, in verbis præcedentibus, nunc vertit *Visioni*, quod proprie nomen ipsum Græcum significat, sed idem tamen valet quod *Aspectui*. Sumitur autem visus, siue aspectus pro facie, quę videtur, aut aspicitur, atq; ita sensus est: Similis faciei, siue speciei Smaragdinæ, id est, colorem habebat & speciem Smaragdi. Nisi quis dicat in nomine Smaragdinæ, subaudiri Gemmæ, sicut apud Græcos subauditur, Lapidi, & idem sensus est, sed verius videtur quod prius dictũ est. In Iride significari existimo vniuersitatẽ creaturarum, quoniã vt in Iride pulcherrima colorum varietas cernitur ex sole aduerso, sicut ait summus Poeta:

Iris.

4. Æne. *Mille trahens varios aduerso sole colores:*

ita in vniuersitate creaturarum resplendet iucundissima quædam, & admirabilis varietas perfectionum Dei.

8 †Placet etiam quod ait Ambrosius, in Iride significari Dei misericordiam, quoniam signum fœderis, & pacis ponitur Gen. 9. Eritq; (inquit) & arcus in nubibus, & videbo illum, & recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum, & omnem animam viuẽtem vniuersæ carnis, quæ est super terram. Quod rectè hęret præcedentibus, vt cum iustitia significata sit in lapide Sardino, nunc misericordia, & fœdus cum creaturis ad earum conseruationem significetur in Iride. Sed iustitia in ipso Deo ponitur, misericordia circa sedem, quoniam omnia circumit, & multò plus se exerit quam iustitia, & ad plura extenditur. Inde cap. 10. infrà: Et vidi alium angelum fortem descendentem de cœlo amictum nube, & Iris in capite eius. In quo (si multorum expositionem recipimus, nam quid nos sentiamus suo loco dicemus) Christus significatur, & in eius capite est Iris, quia venit vt fœdus, & pax esset inter
9 Deum, & homines. †Ita igitur hoc dictũ est, vt illud Psal. 88: Potens es Domine, & veritas tua in circuitu tuo: Quibus verbis Euthymius indicari dicit Deum semper esse veracem. Ita nunc indicatur Deum semper esse misericordem, ac si diceretur: Quacumq; eum adeas, misericordiam inuenies. Sed animaduertamus Iridẽ arcum esse, & quasi semicirculum (nunquam enim integrum circulũ in nostro hemisphærio videmus) quia misericordia Dei in hac vita apparet, & hic quærenda est. Si nunc ea non vtamur, & eam in altero hemisphærio quæramus, id est, in altero sæculo, non inueniemus. Sicut Iridem putabunt ignari Philosophiæ non terminari in nostro hemisphærio, quia vsque ad horizontem nostrum descendit, cum re vera ibi terminetur: ita cum videant multi Deum in hac vita nunquã non misereri hominum, putant & post eam inueniri misericordiam, cum post misericordiã sequatur iudicium, sicut est in Psal. 100: Misericordiam, & iudicium cantabo tibi Domine. Misericordiam, in hac vita, iudicium, in futura, vt in eadem verba scripsit Augu-
10 stinus. † Cur autẽ Deus similis dicatur visioni smaragdinæ, intelligi poterit ex ijs, quæ de Smaragdo Plinius scripsit lib. 37. c. 5. Nullius, inquit, coloris aspectus iucundior est. Nam herbas quoq; virentes, frondesque auidè spectamus: Smaragdos verò tantò libentiùs, quoniam nihil omnino viridius comparatũ illis viret. Præterea soli gemmarum contuitu oculos implent, nec sariant. Quin & ab intentione alia obscurata, aspectu Smaragdi recreatur acies. Scalpentibusque gemmas non alia gratior oculorum refectio est, ita viridi lenitate lassitudinem mulcent. &c. Et mox: Quorum verò corpus extensum est, eadem, qua specula, ratione supini imagines rerum reddunt. Nero princeps gladia-

Misericordia Dei in hac vita quærenda.

Smaragd⁹.

gladiatorum pugnas ſpectabat Smaragdo. &c. Eadem fere ex hoc loco de ☞ ſumpta ſunt apud Iſidorum. lib. 16. Etymolog. ca. 7. [Ex his fortaſſe intelligetur quod de Smaragdo ſcripſit Epiphanius in libello de Duodecim lapidibus Smaragdorum, quæ etiam Praſini vocantur, & viridi colore ſunt, alias Neronianas, alias Domitianas vocari: Neronianas eſſe guſtatu amaras, colore admodum viridi, pellucidas, atque ſplẽdentes, quibus ſimiles omnino eſſe quę naſcuntur in Iudæa: hâc vim eſſe Smaragdo, vt imagines ſpeculi inſtar reddat.

11 †Ait etiam: Neronianas, ſiue Domitianas hanc ob cauſam appellatas ferunt: Neronem, ſiue Domitianum, oleum in multa ærea vaſa ad id comparata infudiſſe, & interuallo temporis oleum viridem colorem contraxiſſe, tum petram eodem oleo copioſiùs irrigatam floridioris coloris euaſiſſe. &c. Probabilius eſt Neronianas fuiſſe dictas, quòd illis Nero delectaretur, adeò vt, ſicut ait Plinius, gladiatorum pugnas ſpectaret Smaragdo. Erant autẽ optimæ, quæ ad illum afferebantur, maximèque viridis, ac pellucidæ. Similis fortè cauſa appellationis fuit Domitianis. Theophraſtus in libello de Lapidibus videri ait Smaragdum ex Iaſpide fieri. Aiunt enim (inquit) inuentum eſſe olim in Cypro lapidẽ, cuius dimidia pars eſſet ☞ Smaragdus, dimidia iaſpis.] Quæ omnia mirabiliter in Diuinam naturam conueniunt, vt intelligatur rectiſsimè Deus dictus eſſe ſimilis colori Smaragdi. Viror eius perpetuus ſignificat immortalitatẽ Dei nunquã deficientẽ, ſed ſemper in eadem quaſi nouitate, & viriditate manentem, vt eſt in Pſal. 101: Ipſi peribunt, tu autem permanes, & omnes, ſicut veſtimentum, vet eraſcẽt, &, ſicut operiorium mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient. Nullius naturæ ſpiritualis aſpectus ita iucũdus eſt, & omnia, quæ viridia ſunt, id eſt, immortalia, Diuinæ naturæ comparata mortalia videntur. Sola hæc ex omni natura oculos videntium ſe implet, nec vnquam ſatiat, id eſt tædio afficit. Qui aliarum rerum cõſideratione, & laboribus alijs laſſati ſunt, in huius contemplatione re-

12 quieſcunt. †Et vt ſcalpentibus gemmas nõ alia gratior oculorum refectio eſt, ita conſiderantibus, & cognoſcere cupientibus rerum naturas in hac vita, nihil occurrit vnquam, in quo ita oculi reficiantur, vt in conſideratione naturæ Diuinæ. Eadem clarè videntibus eſt ſpeculum pulcherrimum, quod omniũ creaturarũ imagines reddit multò perfectiùs quam, ſi eaſdem in ſe ipſis intueamur. Quod ſi Iris iuxta communem interpretationem dicatur ſimilis viſioni Smaragdinæ, factum id eſſe dicemus, vt Diuina miſericordia ſemper virere ſignificetur, nec vnquam deficere.

Et in circuitu ſedis ſedilia viginti quatuor. Vbicunq; in hoc capite interpres vertit Sedes, aut Thronus, aut Sedile, in Græco ſemper eſt Thronus, ne quis putet in diuerſitate vocabulorũ Latinorũ aliquid latere myſterij. Sedilia hæc poſita ſunt, vt in eis ſedeant viginti quatuor ſeniores: quare tunc rectè hoc intelligetur, cum explanatum fuerit qui ſint ipſi ſeniores. *Vers. 4.*

13 †*Et ſuper thronos, viginti quatuor ſeniores ſedentes*. De viginti quatuor ſenioribus tam varia patrum, & expoſitorum ſententia eſt, vt quò magis legũtur, eò lector reddatur incertior. Quidã enim viginti quatuor libros veteris teſtamenti eſſe dicunt, vt Hieronymus in Prologo libri Regum, & Ambroſius, & alij. Alij prædicatores, vt Gregorius in librum primum Reg. lib. 4. c. 3: qui maturi ſenſu, moribus graues thronum Dei iuxta poſitis ſedibus ambiũt, quia qui præ ceteris conditorẽ diligunt, per altiſsimam cõuerſationem ei viciniùs requieſcunt. Alij totam Eccleſiam, in qua ſunt præpoſiti, qui in duodecim Apoſtolis ſignificantur, & ſubditi, qui intelliguntur in reliquis duodecim, vt Tyconius Hom. 3. & Primaſius. Alij Eccleſiam per geminum teſtamentum de patriarchis, & Apoſtolis generatã: aut eos, qui perfectionem operis in Senario ſignificatã clara Euangelij (quod quatuor libris continetur) prædicatione conſummant, nam quater ſeni viginti quatuor faciunt, vt Beda. Alij aliter, atque aliter. † Verùm ſi ſcripturæ

14 veſtigijs inſiſtamus, poterimus non-

nulla

nulla cognoſcere, quæ tenebras ex varietate opinionum obortas ex parte dépellant. Primùm ipſe Iohannes ſatis docet hos neque angelos eſſe, neq; libros Scripturæ, ſed homines Chriſti ſangui ne redemptos, & vitam æternam conſecutos. Legimus enim cap. 5: Et vidi, & audiui vocem angelorum multorum in circuitu throni, & animaliũ, & ſeniorum. Et cap. 7: Et omnes angeli ſtabant in circuitu throni, & ſeniorum. Et in eodem. cap. 5: Et cum aperuiſſet librum, quatuor animalia, & viginti quatuor ſeniores ceciderũt coram Agno, habentes ſinguli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorum, & cantabant canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire ſignacula eius, quoniam occiſus es, & redemiſti nos Deo in ſanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione. Beatitudine eos frui intelligimus ex eo, quòd ait: Habentes ſinguli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorum, quas videlicet ipſi offerunt Deo, vt poſteà ſuo loco dicemus. † Non eſſe torã
15 Eccleſiam conſtat, quoniam quatuor animalia non numerãtur in illis. Deinde ipſi offerũt orationes ſanctorũ, haud dubiũ quin eorum, qui ſunt in terra. Et, cap. 7: Et reſpondit vnus de ſenioribus, & dixit mihi: Hi, qui amicti ſunt ſtolis albis, qui ſunt, & vnde venerunt? Et dixi illi: Domine mi, tu ſcis. Et dixit mihi: Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna, & lauerũt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in ſanguine Agni. Multi ergo ſancti ſunt in cœlo præter viginti quatuor ſeniores. Similiter cap. 19: Et vidi, & ecce Agnus ſtabat ſupra montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes nomen eius, &c. Et cantabant quaſi canticum nouũ ante ſedem, & ante quatuor animalia, & ſeniores, & nemo poterat dicere canticum, niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra. Hi ſunt, qui cum mulieribus non ſunt coinquinati, virgines enim ſunt.
16 † Quare quod Hieronymus dixit hos eſſe libros veteris teſtamenti, non Hiſtorico ſenſu intellexit, ſed Allegorico: quòniam ſicut ſeniores demiſſis capitibus Chriſtum collaudant, ita libri legis, & prophetarum Chriſtum venturum quaſi procul adorabant, & eius laudibus, atque præconiis pleni ſunt. Hiſtorico enim ſenſu multò aliter Hieronymus intellexit, vt paulò poſt dicemus. Rurſus hos ſeniores multò plures eſſe viginti quatuor, & non vnius nationis, aut linguæ eſſe, ſed multarum, abunde perſpicitur ex verbis capitis 5. vbi ipſi aiunt: Et redemiſti nos Deo in ſanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione. Quare exiſtimo non omnes ſanctos, ſed præſtãtiſſimos quoſque, & ſelectiſſimos ex omnibus ſæculis; id eſt, tam ex lege naturali, & ſcripta, quam ex lege gratiæ, nomine viginti quatuor ſeniorum comprehendi. *Qui ſint 24 Seniores.*
17 † Hoc planè ex dictis ſequi videtur: nã ſi ſunt homines ſancti, & beati, nec ſunt omnes ſancti, ſed quidam, ijdemq; ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, atq; ideo multò plures quam viginti quatuor: neceſſe eſt dicere præſtantiores ſanctitate, & meritis intelligi debere. Hoc indicat nomen Seniorum, quo illi appellari ſemper ſolent, qui ſunt præceteris honorabiles, & dignitate eminentes. [Sic videmus paſſim apud Homerum Neſtorem ab Agamemnone, & ab alijs regibus honoris cauſa Sené compellari. Et in noſtris libris legimus: Senectus enim venerabilis eſt. Et: Coram cano capite conſurge, & honora perſonam ſenis. Et Salomõ ait: Corona dignitatis ſenectus, quæ in vijs iuſtitiæ reperietur. Et honorifica illa Hiſpanorũ cõpellatio Señor, & apud Italos Signor, vnde in his nationibus Latinè fere loquentibus manſit, niſi à veteri Latina Senior?] Indicãt hoc etiam throni, qui illis dantur, & honorificentiùs à Deo, & ab angelis tractari videntur, quòd ſunt angeli in circuitu eorum, quòd citharas habent, & phialas aureas plenas orationibus ſanctorum, quòd ſemper cum quatuor animalibus iunguntur, & quoties de illis agitur, magnus illis honos habetur. *Sap. 4.* *Luc. 19.* *Prou. 20.*

Cur autem tanta multitudo tam exigui numeri angustijs concludatur, cur numerus hic potiùs quã quilibet alter, vel maior, vel minor ponatur, cur ſeniores

niores dicantur, cur præ ceteris sedere scribantur, nunc patre luminum fauente, & illustrante tentemus explicare. Quis enim de re tanta, tamque recondita quidquam effari valeat, nisi Deus dederit sapientiam, & miserit spiritum sanctum de altissimis, cuius bonitate, & luce freti, eamque orationibus assiduè flagitantes cum in alios sanctarum Scripturarũ libros, tum maximè in hãc Diuinæ prophetiæ nebulam, & caligi-
18 nem Deo plenã ingressi simus. † Quãuis omnes electi cum Christo iudicaturi sint (vt Paulus docet. 1. Cor. 6: An nescitis quoniã sancti de hoc mũdo iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mũdus, indigni estis, qui de minimis iudicetis? Nescitis quonium angelos iudicabimus? quantò magis sæcularia?) tamen non est dubium alio modo hoc promissum esse Apostolis, quam ceteris electis. Primùm, quoniam si omnes id habituri erant honoris, cur Apostolis, qui reliquerãt omnia, & secuti eum fuerant, quasi pro magno, & peculiari præmio id promissum est? Deinde quoniam cũ mox de ceteris ait: Et omnis, qui reliquerit domum, vel fratres. &c. non illis sedes pollicetur, sed: Centuplum, inquit, accipiet, & vitam æternam possidebit. In sedibus igitur ineffabilem honorem, & gloriam expressit, vt in eumdem locum scribit Chrysostomus; quod inde confirmat, quòd alijs iudicaturis non promittitur sedes, vt Matth. 12: Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam. Et: Regina Austri surget in iudicio. &c. Sed neque Paulus sedium meminit loco paulò ante indi-
19 cato. † Præterea puerile esset putare has sedes, qualescumque tandem illæ futuræ sunt, duodecim tantùm futuras esse. Si enim non plures sunt, vbi sedebit Paulus, vt argumentari solet Augustinus, qui se in iudicum numero constituit. 1. Cor. 6: Nescitis quoniam angelos iudicabimus? Vbi sedebit Barnabas Apostolus? Accedit quod hi iudices nõ solùm duodecim tribus Israel iudicaturi sint, sed vniuersum etiam orbem, sicut scriptum est Sap. 3: Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Sed neque tribus Israel erunt duodecim, sed tredecim, addenda est enim tribus Leui, quæ, quamuis in diuisione terræ non numeretur, quia sortem in illa nõ accepit, vbi non de terra agitur, sed de iudicio, in quo paris conditionis est cũ ceteris, nõ videtur omittẽda; sicut neq; Apocal. 7. inter alias tribus omissa est: [ex tribu enim Leui, sicut & ex alijs, duodecim millia signati sunt. In benedictionibus etiam Iacob Gene. 49. & in benedictionibus Mosis Deute. 33.
20 Leui cũ ceteris nominatus est.]† Cum ergo plures sint iudicaturi, & multò plures sint iudicandi, necessariò conficiendum est quod Augustinus docet lib. 20. de Ciuit. cap. 5. & in Psal. 86. in prima verba, numero duodenario vniuersitatem significari tam eorum, qui iudicaturi, quam qui iudicãdi sunt. Causa est, (vt ait. 20. de Ciuit.) quod septenarius, quo numero etiam significatur vniuersitas, vt diximus cap. 1. num. 13. conficitur ex ternario, & quaternario, qui numeri, si alter multiplicetur per alterũ, duodenarium faciũt. Altera est, quam tradit in Psal. 86. A quatuor mundi partibus vocantur ad Ecclesiam fideles in Trinitate, id est, per Baptismum in nomine sanctissimæ Trinitatis: quatuor autem ter ducta duodecim efficiũt. [Gregorius libro. 16. Mar. cap. 30. cum illud retulisset: Sedebitis & vos super sedes duodecim: Neque enim (inquit) plus quã duodecim iudices illa interni confessus curia non habebit, sed nimirum Duodenario numero quantitas vniuersitatis exprimitur: quia quisquis stimulo Diuini amoris excitatus hic possessa reliquerit, illic proculdubio culmen iudiciariæ potestatis obtinebit. &c.

Sedes in iudicio quomodò dentur Apostolis.

Duodenarius.

Addamus his & verba Origenis. Hom. 13. in Leuiticum, vt res obscurissima magis ac magis intelligatur. Duodecim (inquit) panes ex ista simila fieri mandatur secundùm numerum tribuum, quæ tunc erant carnalis Israel. In quo mihi videtur forma totius creaturæ rationalis contineri. Duodecim nãque putantur esse generales ordines rationalis creaturæ, quorum figura erat in illis duodecim tribubus. In quibus erat vnus quidam ordo regalis, qui Iudas nominatur: alius erat ordo Sacerdotalis, & Leui appellatur. Erat & alius ordo

ordo Iudę vicinus, q Beniamin dicitur, in quo ordine & templum Dei, & altare collocatum est. Alius ordo Issachar, Zabulon, & Ephraem, alijq; quos nominatim designat Scriptura, quorum rationem non est nunc temporis explicare. Hæc Origenes. Vellem vt reliquos ordines exposuisset, atque hoc ipsum quod de Beniamin dicere cœperat, magis explicasset. Arbitror in Beniamin ordinem pauperum spiritu significari, qui verè templum Dei sunt, & in altari cordis hostias quotidie offerunt: & vicini sunt regibus, quia voluntaria paupertate omnium rerum domini sunt, quas pro Christo sponte contempserunt. Ruben, id est filius visionis, ordo est eorum, qui assidue Diuinæ contemplationi vacant. Gad, id est, accinctus, ordo est militantium contra Diabolum dimicantium. Aser, id est, beatus, illorũ ordo est, qui spe cœlestium lætantur, & beatos se propter illam quodammodo
21 putant. † Nephtali (qui à luctatione nomẽ accepit Gen. 30.) significat eos, qui semetipsos abnegant, & cum suorum animorum perturbationibus generosè luctantur, & inualescunt. Qui rerum sæculi obliuiscuntur, in Manasse indicatur, qui nomen habet ab obliuione, Gen. 41. Simeon, qui ab audiendo nominatur Gene. 29. eos indicat, quibus vna cura est Deo obedire, cetera contemnunt. Ad Ephraim pertinent qui omni animi contentione student crescere virtutibus, à crescendo enim dicitur Geneſis. 41. Per Issachar, qui à mercede nomen ducit Geneſis. 30. intelliguntur qui sedulò laborant, & omnia dura æquo animo sustinent Diuinæ visionis mercedem animo intuentes. Zabulon, qui ab habitatione appellationem habet. Gen. 30. & in littore maris habitabat, Gen. 49. ordo illorum est, qui vix terram attingunt, & cogitatione proximi morti sunt, quæ, vt mare fluuios, ita omnes homines excipit. Dan à iudicio dicitur Gen. 30. illos significat, qui conscientiam suam discutiunt, nec vitijs suis parcunt, sed se ipsos seuerè iudicant, ne à Domino
1. Cor. 11. iudicentur, iuxta illud Apostoli: Quod si nos metipsos diiudicaremus, nõ vtiq; iudicaremur. Quia ergo duodecim
22 sunt ordines rationalis creaturæ, vt ait Origenes, id est, hominum secundùm rationem viuentium, iure optimo qui in his principes fuerunt, Duodenario numero cõtinentur. Ex duobus autem Duodenarijs ante Euangelium, & in Euangelio, sacratus numerus viginti-quatuor seniorum constitutus est.] Sicut igitur duodecim throni ponuntur Apostolis, & Apostolicis viris noui testamenti cum Christo iudicaturis, quibus vniuersitas quædam significatur; ita sanctis, qui nouum testamentum præcesserunt, selectissimis, & Apostolis similibus, quos nõ est dubium et... cum Christo esse iudicaturos, constituuntur alij duodecim throni, qui cum prioribus adnecti viginti quatuor sunt. Nã illi etiã vocati sunt ex quatuor mũdi partibus in Trinitate, quia omnes fide Trinitatis habuerũt, vel explicitã, vel implicitam, & omnes per fidem, spem, & caritatem coniuncti sunt cum ceteris sanctis. [Accedit quod scripsit Hieronymus lib. 16. Cõment. in Ezec. propè initium, Duodenarium numerum
23 esse plenæ, consummatæque virtutis, quare optimè in viros perfectissimos conuenit. Locuturo (inquit) ad Pharaonẽ vndecimo anno sermo fit, nec dum enim venerat ad duodecimum, qui numerus plenæ, consummatæque virtutis est. Vnde & duodecim sunt filij Iacob, à quibus postea duodecim nomina Prophetarum vno volumine continẽtur. Et Apostoli duodecim sunt, quorum quia vnus Iudas proditor fuit, in locum eius Matthias eligitur. Et Archisynagogi filia annorum duodecim à Domino suscitatur. Hæmorrousa quoque anno duodecimo recipit sanitatẽ. &c.] Hi omnes sedere dicuntur propter dignitatem qua nunc inter cereros eminent, & propter illam quam in extremo iudicio habituri sunt. [Et iudicaturis nomen Seniorum aptissimum fuit: ad eos enim refert Gregorius lib. 10. Mor. cap. 30. illud Prou. 31: Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terræ: & illud Isai. 3: Dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi sui. Nec nunc quæro an de illis loquatur Isaias, tantum dico ita Gregorium accepisse, & iudices mundi futu-
24 ros

ros appellasse Senes, & Seniores. Vnde & continuò ait: Hinc eosdem seniores Veritas non iam famulos, sed amicos
Iohan.15. denuntiat dicens; Non iam dicam vos seruos, sed amicos meos. &c.] Ita sensisse videtur Hieronymus, nam in illud cap. 7. Danielis: Aspiciebã donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit, Simile inquit, quod & in Iohãnis Apocalypsi legimus: Post hæc statim fui in spiritu, & ecce thronus positus erat in cœlo, & c. Multi igitur throni, quos vidit Daniel, hi mihi videntur esse, quos Iohannes viginti quatuor thronos nuncupat. & c. mox ait, de his thronis dictũ esse in Euangelio: Sedebitis. &, vos super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israel. [Sed & ante illũ Sanctus Victorinus dixit: Sunt autem viginti quatuor patres, duodecim Apostoli, & duodecim Patriarchæ. Et Glossa: Viginti quatuor (inquit) Seniores duodecim Prophetæ, duodecim Apostoli, quamuis plures vtriusque ordinis. Arethas episcop' Cappadociæ in Proœmio suorum Commentarii ait: Cæterum numerus viginti quatuor assumptus est propter viginti quatuor seniores, quos hic nominauit Apocalypsis, qui Symbolũ, ac signum sunt eorum, qui Deo bene placuerunt ab initio sæculi vsque
22 ad consummationem. † Et Andreas episcopus etiam Cæsareæ Cappadociæ (quem manu scriptum Græco sermone legi) cum aliorum de senioribus sententiam retulisset: Fortasse autem (inquit) conuenientius accipere per duodecim seniores eos, qui in veteri resplẽduerunt: per alios autẽ duodecim eos, qui in noua excelluerunt. Nam & illorum duodecim principes tribuum fuerunt, & eorum, qui in noua, duodecim Apostoli fuerunt duces, quibus Dominus promisit fore vt super duodecim thronos sederent. &c. Ex quibus omnibus perspicitur nos neque ab Apostoli verbis, neque à patrum explanatione recessisse.] Hoc autem non est prætereundum, quoniam visio hęc prophetica est, & ad futura etiam tempora pertinet, ostendi Iohanni viginti quatuor seniores, quasi integrè completus esset numerus Apostolicorum virorũ, quod nihil est aliud quam ostensos esse illi

51 non plures, sed tantum viginti quatuor effigies hominum seniorum, in quibus numerus maximus tandem futurus significatus est.

Circumamicti vestimentis albis. Vndiq; gloria, & lætitia pleni, vt iam diximus cap. 3. num. 6. [Andreas episcopus Cæsareæ Cappadociæ: Vestimenta alba splendidæ vitæ, & perpetuæ festiuitatis, & lætitiæ signa sunt.] *Vers. 4.*

Et in capitibus eorum coronæ aureæ. Meritò coronas gerunt, quia cum Christo regnant, & in regno illo præstant alijs dignitate. Aureæ sunt, vt regni illius præstantia, & opulentia significetur, nihil enim homines nouerunt auro pretiosius in metallis. [Andreas: Coronæ signa sunt victoriæ, cuius viriliter agentes compotes euaserunt.] *Vers. 4.*

Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua. Vox pro tonitru interdum ponitur, vt. 1. Reg. 12: Numquid non messis tritici est hodie? Inuocabo Dominum, & dabit voces, & pluuias. Et statim: Et clamauit Samuel ad Dominum, & dedit Dominus voces, & pluuias illa die. 2. Reg. 22: Tonabit de cœlo Dominus, & excelsus dabit vocem suam; grando, & carbones ignis. Causa est quòd per tonitrua, tamquam perminaces quasdam voces, Deus de cœlo loquitur, & homines terret. Vnde illud: *Vers. 5. Vox.*

---Et humanas motura tonitrua mentes. *Ouidius lib. 1. Metamor.*

23 † Nunc autẽ simul ponit Iohannes *voces, & tonitrua*, vt alterum explicet per alterum. Siue enim legamus: *Et voces, & tonitrua*, vt est in codicibus Latinis, exponitur quales fuerint illæ voces, ne angelorum, aut hominum voces esse credantur: siue legatur, vt nunc habent Græci codices: *Et tonitrua, & voces*, hoc significatur, tonitrua illa edi, vt tamquã voces Dei sint, & homines terreãt. Hoc satis probabiliter expositũ est, sed multò magis placet, vt *Voces* intelligamus articulatas, & quasi humanas, quæ ex ipsis tonitribus exire videbantur. Quod intelligitur ex verbis. c. 10: Et cum clamasset, locuta sunt septẽ tonitrua voces suas. Et cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram, & audiui vocem de cœlo dicentem mihi: Signa quæ locuta

sunt

ſunt ſeptem tonitrua, & noli ea ſcribere. *Fulgura* etiam ad terrorem exeunt de throno, de quibus optimus poeta ſcripſit:

--- Cæcique in nubibus ignes.
4. Æneï. *Terrificant animos.----*

Ita Exo. 19: Et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes denſiſſima operire montem. Quod c. 20. Moſes populo expoſuit. Nolite, inquit, timere; vt enim probaret vos venit Deus, & vt terror ilius eſſet in vobis, & non peccaretis. Ideirco ergo de throno procedebant fulgura, & voces & tonitrua, vt terror Dei, atque ira ſignificetur, ideſt, quoniam eo tempore Deus varijs portentis homines terrebit, & grauibus ſupplicijs afficiet, vt videbimus cap. 6. in ſigillis, quæ aperiuntur. [Andreas Cæſarienſis epiſcopus: Et hinc quod terrificum eſt Dei, atque ſtuporem incutiens, aduerſus eos, qui indigni eius longanimitate ſunt, oſtenditur. Iis autem qui digni ſunt ſalute vtrumque horum illuminationem affert. Hæc quidem mentis oculis, illa verò ſpiritualibus auribus incidens. Victorinus etiam haud improbabiliter interpretatur his verbis: Exire autem fulgura, & voces, & tonitrua à ſolio Dei, & ſeptem faces ignis ardentis ſignificat prædicationes à Deo, & minas. Nã fulgura aduentum Domini ſignificant, voces autem, noui teſtamenti prædicationes, tonitrua autem quod cœleſtia ſunt verba. &c.]

Verſ. 5. *Et ſeptem lampades ardentes ante thronum.* † Qui in his lãpadibus ſignificẽtur, 24 ipſe continuò indicat: *Quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei*, de quibus iam dixi. cap. 1. nu. 25. & ſequentibus. [quod etiam Andreæ Cæſariẽſi probatur, & Irenæo placuiſſe confirmat.] Præclarè autem ſeptem ſpiritus, quibus vniuerſorum hominum prouidentia commiſſa eſt, in lampadibus ardentibus ante thronum deſignati ſunt, quoniam & homines luce à Deo accepta illuminant, & teſtimonium Diuinæ erga homines prouidentiæ vel procul intuentibus reddũt, ſicut lampades ardẽtes procul ab omnibus videntur. Etenim cum Deus ſupplicium de peccatoribus ſumpſerit, & eos grauiter affligerit, nemo eum accuſare poterit quòd homines non docuerit, aut non ante pœnas monuerit, aut aliquid omiſerit, quod prouidentiſſimum patrem deceret, quando quidem teſtes perpetuæ eius prouidentiæ ſeptem angeli ſunt. De quibus fortaſſe Eccleſiaſtæ. 5. dictum eſt: Neq; dicas coram angelo: Non eſt prouidentia, videlicet quoniam ciro mendacij argueris, cum ipſe angelus teſtis ſit prouidentiæ Dei erga homines.

Verſ. 6. *Et in conſpectu ſedis tamquam mare vitreum ſimile cryſtallo.* † In mari vitreo 25 Andreas Cæſarienſis, & Arethas maximam, & incomparabilem multitudinem angelorum ſignificari putant, & hoc nunc Iohannem dicere, quod cap. 7. dixit Daniel: Millia millium miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſsiſtebant ei. Vitrum ſpeciem cryſtallinam habens ſplendorem angelorum ſignificare dicũt, & vitæ eorum tranquillitatem, & puritatem. Quod probabiliter dici videtur, vt poſt ſeptem angelos aliorum quoque angelorum multitudo non taceatur. At ſi alterum huius prophetiæ locum, quem mox indicabo, inſpiciamus, videbimus nec angelos in mari vitreo ſignificatos eſſe, vt volebat Arethas, nec baptiſmum, vt volunt Victorinus, Beda, Haymo, & alij. Ego *mare vitreum* dici arbitror multitudnem hominum in terra viuentium, quoniã Hebræi quamlibet congregationem aquarum vocant Mare, ex eo, quod ſcriptum eſt Geneſ. 1: Congregationeſque aquarum appellauit maria. *Mare.*

26 † In multis aquis multi populi deſignãtur. Apoc. 17: Aquæ, quas vidiſti, vbi meretrix ſedet, populi ſunt, & gentes, & linguæ. Non eſt autem putandum hoc mare ita nunc dici vitreũ, ac ſi condenſatum eſſet, & verſum in vitrum, ſed vitreum epitheton maris eſt, quo ſolent vti poetæ, vt mare tranquillum, & perlucidum ſignificetur, vt apud Horatium. *Aquæ.* *Vitreum.*

----Vitreo daturus
Nomina ponto.

Et fontes, & lacus dicuntur vitrei eadem ratione. Virgilius *Lib. 4. Carm. Od. 2.*

Vitrea te Fucinus vnda, *7. Æneï.*
Te liquidi flenere lacus.

Inde apud Horatiũ li. 1. Carm. Ode. 18.

Perlucidior vitro.

& lib. 3. Ode. 13.

O fons Blandusiæ splendidior vitro.

Multitudo ergo hominum, qui in terra sunt, comparatur marivitreo, idest, perlucido, quod est in cõspectu sedis Dei, quoniam quamtumuis celare Deum velint sua consilia, & occultissimè peccare, perlucidi sunt eius oculis de cœlo omnia contemplantis, vt iudicet, & reddat vnicuique secũdum opera eius. Quod rectè ad hãc visionẽ Dei omnia videntis, quæ ad iudicium [eorum, quæ interra fiũt,] & ad tempora suppliciorum pertinet, accõmodatur. Quod autem hoc mare dicitur simile crystallo, amplificationem habet, vt clarum, & maximè translucens intelligatur, magis enim translucet crystallus, quam vitrum. † Hoc ex verbis Iohannis intelligi potest, qui Apoc. 15. ait: Et vidi aliud signum in cœlo magnum, & mirabile: angelos septem habentes plagas septem nouissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei. De supplicijs loquitur eorum, qui adorauerant bestiam. Deinde: Et vidi tamquam mare vitreum mistum igne, & eos, qui vicerũt bestiam, & imaginem eius, & numerum nominis eius, stantes super mare vitreũ, habentes citharas Dei, & cantantes canticum Moysi serui Dei. Mare vitreum vidit mistum igne, quoniam igne conflagraturi sunt homines in terra viuentes in fine mundi, & ante hanc conflagrationem extremã cum varijs calamitatibus affligendi sunt homines impij, tum æstu, & igni, vt cap. 16. prædicit. At sancti qui in hoc mare mersi non sunt, sed inter malos viuentes pietatem coluerunt, & ex eis fluctibus euaserunt, stabunt super illud, idest, ad eius littus iam securi, & cantabunt canticum, quod cecinit Moses, cum populus Dei saluus exijt è mari Rubro.

Exod. 15. Vers. 6.

Et in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia. † In quatuor animalibus non est dubium Iohannem alludere ad quatuor illa animalia Ezekielis cap. 1. Et vtroq; in loco, (quamuis nonnulli aliter interpretati sunt) celeberrima tamen, & receptissima sententia est tam veterum, quam recentiorum, quatuor Euangelistas indicari. Ita docuit Irenæus lib. 3. Aduersus hæreses cap. 11. [Victorinus martyr,] Athanasius in Synopsi sacræ Scripturæ, ad finem, Hieronymus in Ezekielem, & in Procœmio Comment. in Matth. & lib. 1. Contra Iouinianum prope medium, Augustinus lib. 1. de Consen. Euang. cap. 6. Gregorius Homil. 3. & 4. in Ezec. Isidorus in Prologo librorum noui testamenti, Theophilus in Allegorijs Euangeliorum, Beda, Ambrosius, Haymo, & reliqui in hũc locum Apoc. Hoc explicat Irenæus his verbis: Primum animal, inquit, simile leoni, efficabile eius, & principale, & regale significans. Quod mox de Iohanne, siue de eius Euangelio, interpretatur dicens: Aliud enim (Euangelium) illam, quæ est à patre, principalem, & efficabilem, & gloriosam generationem eius enarrat, dicens sic: In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, & omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Propter hoc & omni fiducia plenum est Euangelium illud, talis est enim persona eius. † De secundo sic ait: Secundum verò simile vitulo, sacrificalem, & sacerdotalem ordinationem significans. Quod posteà ita exponit: Id verò, quod est secundum Lucam, quoniam quidem sacerdotalis characteris est, Zacharia sacerdote sacrificante Deo inchoauit. Iam enim saginatus parabatur vitulus, qui pro inuentione minoris filij inciperet mactari. De tertio ita loquitur: Tertium verò habens faciem quasi humanam, eum, qui est secundùm hominem, aduentum eius manifestè describens. Et posteà: Matthæus verò eam, quæ est secundùm hominem, generationem eius enarrat: Liber, dicens, generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham. Et iterum: Christi autem generatio sic erat. Humanæ formæ igitur hoc Euangelium, propter hoc per totum Euangelium humiliter sentiẽs, & mitis homo separatus est. Quartũ in hunc modũ describit: Quartũ verò simile aquilæ volitãtis, Spiritus in Ecclesiam aduolitantis gratiam

Quatuor Euangelistæ cur his animalibus significentur.

tiam manifeſtans; Et mox hoc ipſum
30 ita explanat. † Marcus verò prophe-
tico ſpiritu ex alto adueniente homi-
nibus initium fecit: Initium, dicens,
Euangelij, quemadmodum ſcriptum
eſt in Eſaia propheta: Volatilem pen-
natum imaginem Euangelij monſtrãs,
propter hoc & compendioſam, &
præcurrentem annuntiationem fecit.
Propheticus enim character eſt hic, 32
& ipſum Verbum Dei illis quidem,
qui ante Moyſem fuerunt, patriar-
chis ſecundum Diuinitatem, & glo-
riam colloquebatur: ijs verò, qui in le-
ge, ſacerdotalem, & miniſterialem
actum præbebat. Poſt deinde nobis
homo factus munus cœleſtis ſpiritus
in omnem miſit terram, protegens
nos aliş ſuis, &c. In his verbis illud
primò obſeruandum eſt, quo ſanctus
Irenæus differre videtur à ceteris;
quod in animalibus non *Euangeli-*
ſtas, ſed *Euangelia* ipſa intelligit. Ve-
rùm hoc nihil refert, quoniam idem
dicitur, ſiue dicantur *Euangelia* ſimi-
lia eſſe animalibus, ſiue ipſi *Euange-*
liſtæ propter ſua *Euangelia*, vt di-
cunt fere ceteri. Quod ſi propriè di-
cendum ſit, & tenuiter hæc ſint di-
ſtinguenda, *Euangeliſtæ* propter ſua
Euangelia ſignificantur in animali-
31 bus. † Quod enim poſteà in hoc capi-
te, & ſequenti ſcriptum eſt, quatuor
animalia ſimul cum vigintiquatuor ſe-
nioribus die, ac nocte laudare Domi-
num, & dare illi gloriam, & hono-
rem, & reſpondere, Amen, magis
propriè ad *Euangeliſtas* refertur, quam 33
ad *Euangelia*. Alterum eſt, quatuor
tantùm animalia oſtendi, & his po-
tiùs figuris, quam alijs, vt doceamur
diſpoſitionem Dei in omnibus ſæcu-
lis, ideſt, qualiter ſe Deus cum ho-
minibus geſſerit in varijs ſtatibus. Ab
Adam vſque ad Moyſem Dei filius
hominibus loquebatur oſtendens ſuã
Diuinitatem, & gloriam, vt ab illis
coleretur & amaretur. Tempore ve-
teris legis loquebatur hominibus tra-
dens eis ritum ſacerdotij, & miniſtran
di in ſacrificijs. Poſteà homo factus
eſt, & docuit, ad extremum & Spiri-
tum ſanctum miſit in terram, vt ho-
mines protegeret, & doceret. Pro-

ptereà in leone ſignificatur prima Dei
locutio, in vitulo ſecunda, in homi-
ne tertia, quarta in aquila. *Et* hoc eſt,
quod ait Irenæus: Qualis igitur diſpo-
ſitio filij Dei, talis & animalium for-
ma, & qualis animalium forma, talis
& character *Euangelij*. Quadriſor-
mia autem animalia, & quadriforme
Euangelium, & quadriformis diſpo-
ſitio Domini. † Deinde alteram ratio
nem ſubijcit, cur quatuor *Euangelia*,
& quatuor animalia ſint. Quatuor, in
quit, data ſunt teſtamenta humano ge
neri, (ideſt, quater cum illis Deus fœ-
dus inijt, & legem eis dedit) vnum qui
dem ante cataclyſmum ſub Adam, ſe-
cundum verò poſt cataclyſmum ſub
Noe, tertium verò legislatio ſub Moy-
ſe, quartum verò, quod renouat homi
nem, & capitulat in ſe omnia, quod
eſt per *Euangelium*, eleuans, & pe-
nigerãs homines in cœleſte regnũ. &c.

5. Tertium eſt, quod leonem Iohanni
comparat, aquilam Marco, cum è con
trario Iohannes aquilæ, Marcus leo-
ni ſoleat comparari. Communis ex-
poſitio eſt Matthæum in homine ſi-
gnificari, quòd quaſi hominem deſcri
pſerit incipiens: Liber generationis
Ieſu Chriſti. &c. Marcum in leone,
quoniam *Euangelium* incipit à clamo
re Iohannis in deſerto, quaſi à rugitu
leonis: in vitulo Lucam, quia à Zacha
riæ incipit ſacerdotio; eſt enim vitu-
lus animal ſacrificijs aptum: in aquila
Iohannem intelligunt propter eius
exordium, qui ad excelſum euolans cœ
pit; In principio erat Verbum. † Hæc
eſt ſententia Hieronymi, & reliquo-
rum ſcriptorum in locis indicatis nu.
28. Quamuis Auguſtinus in Matthæo, *Vter in leo*
& Marco differt à ceteris, mauult enim *ne intelligã*
Matthæum in leone ſignificari, in ho- *tur, Mat-*
mine Marcum: quoniam Matthæus re *thæus an*
giam Chriſti commendat dignitatem, *Marcus.*
quem è regibus ortum oſtendit: Mar-
cus nec de ſtirpe eius regia, nec de ſa-
cerdotio quidquam dicens, in eis tan-
tùm verſatur, quæ homo Chriſtus ope-
ratus eſt. Hanc docet quorumdam
fuiſſe ſententiam ante ſe, eamque re-
fert hic Ambroſius. *Eam*dem amplecti
tur Beda hic, & in *Epiſt.* ad Accam epi
ſcopum, quæ eſt ante Commentarios

in Lucam. Ratio Augustini, & Bedæ hæc est; in priori expositione coniecturam sumi de initio cuiusque Euangelij, æ quius autem esse vt de toto Euangelio sumatur, quàm de initio. Quod si de toto Euangelio sumatur; Matthæum similiore esse leoni quam Marcum; quoniam prius demonstrat stirpem regiam Christi, mox adorationem Magorum, &c.

34 † Verùm præferenda est communis expositio, quoniam initia Euangeliorū intuenda esse, vt intelligatur in quo quisque Euangelistarum animali significatus sit, ostendit Ezechiel, cum ait: Similitudo autem vultus eorum facies hominis, & facies leonis à dextris ipsorum quatuor. Quæ ita exponit Hieronymus: Facies principia dicit Euangeliorum, è quibus homo, & leo, hoc est nativitas Christi, & prophetæ vox tonantis in eremo dextras partes tenent. Vituli autem, id est, victimarum, & sacerdotij Iudæorū, in sinistris est, quod abolitum transiuit ad sacerdotium spirituale. &c. Aquila autem, quæ & super nativitatem, & super prophetiam est, quæ Domini expletur aduentu, & super sacerdotiū, quod præterijt, & extra hæc omnia est, de nativitate referes spirituali, quomodo pater in filio, & filius in patre sit. &c. ☞ Victorinus: Animalia igitur quod differentia vultibus sunt, hanc habet rationem. Simile leoni animal Euangelium secundum Marcum, in quo vox leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamantis in deserto. Parate viam Domini. Hominis autem figura Matthæus enititur enuntiare nobis genus Mariæ, vnde carnem accepit Christus. Ergo dum enumerat ab Abraham vsque ad Dauid, & vsq; ad Ioseph. tanquam de homine locutus est: ideo. prædicatio eius hominis effigiem ostendit. Lucas sacerdotium Zachariæ offerentis hostiam pro populo, & apparentem sibi angelum dum enarrat: propter sacerdotium, & hostiæ conscriptionē viruli imaginem tenet. Iohannes Euangelista aquilæ similis assumptis pennis ad altiora festinās de Verbo Dei disputat. Marcus Euangelista sic incipit: Initium Euangelij Iesu Christi, sicut scriptum est in Isaia propheta: Vox clamantis in deserto. Hæc est leonis effigies. Matthæus: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham. Hæc est facies hominis. Lucas autem dicit: Fuit sacerdos nomine Zacharias, de vice Abia, & mulier ei de filiabus Aaron. Hæc est imago viruli. Iohannes sic incipit. In principio erat Verbū, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Hæc est similitudo aquilæ volantis, &c.] ☜

35 † Et Gregorius Hom. 4. in Ezec: Quod enim quatuor hæc pennata animalia sanctos quatuor Euangelistas designent, ipsa vniuscuiusque libri Euangelica exordia testantur. Nam quia ab humana generatione cœpit, iure per hominem Matthæus: quia per clamorem in deserto, rectè designatur per leonem Marcus: quia à sacrificio exorsus est, benè per vitulum Lucas: quia verò à Diuinitate Verbi cœpit, dignè per aquilam significatur Iohannes, &c. ☜ Addamus his omnia, quæ de formis Euangelistarum dicuntur, ad Christū esse referenda. Atque hoc in reliquis apertius est quàm in Marco, & Luca. Non solùm ergo Marcus in leone intelligitur propter clamorem Iohannis in deserto, sed ob id maximè, quod regiam Christi potestatem indicat cum ait: Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei, &c. ex quo continuò is esse cognoscitur, qui in Psal. 2. loquitur: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius: & cui pater pollicetur: Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuā terminos terræ. Docet etiam eum esse, qui per prophetas promissus est, & quem prophetæ, & Iohannes præcedunt vt præcones, & famuli regem. Lucas à legis sacerdotio incipiens, quod typus erat noui, subindicat eum, cuius scribit historiam, verum esse sacerdotem, qui genus humanum cum Deo conciliet, & quem vetera sacrificia promittebant. Quare rectè in boue ostensus est, quoniam bos aptus sacrificijs est, & in initiatione summi sacerdotis immolabatur, vt legimus Exodi. 29.] ☜

Sed huic rationi, & expositioni illud vehe-

vehementer aduersari videtur, quod apud Ezec. singula animalia quaternas facies habere dicuntur: Et quatuor facies vni, & quatuor pennæ vni: quomodò ergo facies potest ad initium Euangelij cuiusque Euangelistæ referri, cum singuli non quatuor initia, sed vnum
36 habeāt? † Gregorius Hom. 3. in Ezec. docet cur singula animalia quaternas habeant facies, affirmatque per faciem notitiā intelligi, ideſt, id per quod quisque cognoscitur, & hoc in loco fidem significari, per quam à Deo cognoscimur. Quatuor ergo facies erant homini, quia quod de fide incarnationis Domini Matthæus tradidit, hoc ipsum est, quod ceteri Euangelistæ tradiderunt. Atque ita de reliquis. Verùm hac explanatione dubitatio nostra non solvitur, quoniam faciem hominis, aut leonis, & reliquorum animalium ad initia librorum Euangelij retulimus. Videtur ergo ita esse respondendum. Quatuor quidem facies erant cuique animali, sed inter eas vna eminebat, à qua nomen habet animal illud, atque hæc initium Euangelij respicit, vt diximus, quia & maior erat ceteris, & prior oculis Prophetæ occurrebat. Verùm quoniam huic faciei, ideſt, huic initio Euangelij, similia sunt quæ sunt apud alios Euangelistas, & similitudo faciei non potest cerni nisi in facie altera, eleganter singulis Euangelistis quaternæ facies tribuuntur, vt vnusquisque eorum similis ceteris tribus intelligatur, ideſt, id in progressu sui Euangelij habere quod reliqui suorum initio signi-
37 ficarunt. † Exempli causa, Matthæus faciem habet hominis, quia Christi humanam generationem initio describit: sed habet etiam faciem leonis, quia Iohannis clamorem, & quasi rugitum leonis cap. 3. narrat, quo Marci initio similis est. Habet & faciem vituli, quia similis est Lucæ: nam Lucas sacrificium describens, in quo Iohannis ortus promissus est, id indicare voluit (vt Hieronymus subindicat in verbis citatis. num. 34.) sacerdotium vetus in nouum per Christum fuisse commutatum, quia omnes prophetæ, & lex vsque ad Iohannem, Matth. 11. Et hoc idem Matthæus significauit eisdem verbis, quæ nunc retulimus. Habet faciem aquilæ, quia Iohanni similis est, cum de Diuina Christi natura, qua æqualis est patri, loquitur, vt cap. 11: Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo nouit filium nisi pater, neque patrem quis nouit, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare. Et cap. vltimo: Baptizātes eos in nomine Patris, & Filij. &c. quibus
38 multa sunt similia. † Idē de ceteris Euāgelistis dici facilè potest; neque enim eorum quisquam est, qui non multa dixerit, quæ Christi humanitatem, Diuinitatemque demonstrent. Multa etiā scripserunt de Iohannis voce in deserto clamantis, vt Lucas cap. 3. Iohannes cap. 1. Sacrificia quoque veteris legis per Christi sacrificium esse abroganda cum lege ipsa non tacuerunt, vt cum ait Iohannes cap. 1: Lex per Moysem data est, gratia, & veritas per Iesum Christum facta est. Et cap. 3: Qui habet sponsam, sponsus est, & reliqua vsque ad finem capitis: & cum Christū in cruce clamasse scribit, Consummatum est. Eodem pertinet quod scripsit Marcus. cap. 2. cum ait: Numquid possunt filij nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare? Videlicet indicat Christum esse sponsum Ecclesiæ, qui nouam legem, nouum sacerdotiū allaturus erat, & quem Iohannes ostēderat amicus sponsi. Et cap. 1. cum docet ex Malachia Iohannem esse Christi præcursorem, idem significauit, quia lex & prophetæ vsque ad Iohannem. Apertius etiam cap. 9. cum præsentibus Moyse, & Elia vox auditur de cœlo: Hic est filius meus carissimus, audite illum.

Cur non eodem ordine ponantur animalia hic, & apud Ezecielem.

39 † Sed quæritur cur non eodem ordine ponantur animalia, nam apud Ezecielem primum locum habet homo, secundum Leo: apud Iohannem autem primum habet Leo, secundum vitulus, homo tertium. Respondeo Ezecielem seruasse ordinem temporum, quibus scripserunt Euangelistæ, Iohannem verò seruasse ordinem rerum ipsarum, quo scilicet illæ manifestatæ sunt. Prius enim cœpit Iohannes clamare in deserto, quàm Christus inciperet prædicare, & innotesceret multitudini, ideò primo loco ponitur

Marcus, qui à clamore Iohannis incipit. Prædicationem autem Iohannis, & Christi consecuta est irritatio, & abrogatio veteris sacerdotij, à quo incipit Lucas, & quam initio Euangelij sui subindicat, quia lex, & prophetæ vsque ad Iohannem. Exinde secura est integra fides humanitatis Christi, à qua incepit Matthæus, & Diuinitatis, à qua exorsus est Iohānes. † Altera ratio est, 40 quòd Christus priùs prædictus est, & manifestatus per prophetiā, ideò Marcus primus est, qui à testimonio prophetiæ incepit. Deinde manifestatus est per sacrificia, & cerēmonias legis, cuius rei causa secundus Lucæ locus datus est. Posteà ipse apparuit ortus ex genere Dauid, & manifestata est eius humanitas, & generatio: vnde rectè tertio loco Matthæus constituitur. Postremò per eius humanitatem, & miracula credita est Diuinitas, de qua maximè agit Iohannes.

Quomodo vidit in cœlo quatuor Euangelistas, cū ipse adhuc esset in terra.

Sed vt ad verba Apostoli redeamus, quomodò quatuor Euāgelistas vidit in cœlo, cū ipse vnus ex illis esset, & adhuc viueret in terra? Respōdeo visionē esse propheticam, & pertinere, vt dictum est, ad tempus proximum iudicio: quare non id, quod tūc erat, sed quod multò post futurum erat, videbat. Quemadmodum videmus in vigintiquatuor senioribus, quorum numero quàmplurimi deerant cum hæc Apostolus scribebat, posteà successione temporum addendi. Verùm hoc plenius, & meliùs explicabimus initio c. 6.

41 *Cur Euangelistæ non numerētur inter vigintiquatuor seniores.*

† At si quatuor animalia sint quatuor Euangelistæ, quomodo secernuntur à numero vigintiquatuor seniorum, cum ipsi maximè ad hunc numerum pertinere videantur, vt qui inter beatos omnes multùm excellant? Respondeo non secerni ab illis, quasi ipsi inferiores sint, aut ad numerum illum, aut ad illam dignitatem pertinere non possint, sed quòd dignitate quadam præterea emineant, cuius causa extra illum numerum constitui, & nominari debeant. Sicut omnes Apostolos certum est etiam prophetas fuisse, & tamē scribit Paulus Eph. 4: Et ipse dedit quosdā quidē Apostolos, quosdam autem Prophetas. Addit etiam: Alios verò Euangelistas. Quod si Euangelistas vocat prædicatores Euangelij, omnes Apostoli fuerunt Euangelistæ, si verò scriptores Euangelij, duo ex Apostolis scripserunt, Matthæus, & Iohannes.

Quomodo sint in medio sedis, et in circuitu sedis.

42 Hæc animalia Apostolus noster esse dicit *in medio sedis, & in circuitu sedis*. In quo primùm est animaduertendum in nonnullis Græcis, ac Latinis codicibus tantùm fuisse scriptum, *In circuitu sedis*, vt intelligimus ex Aretha, & ex Tyconio Homil. 3: fortasse quòd non rectè hæc duo cohærere viderentur, *In medio sedis, & in circuitu sedis*. Sed nostri codices tam Græci, quàm Latini vtrumque habent, quos potiùs sequi debemus. Nec tamen intelligendum est omnia animalia fuisse in medio sedis, & in circuitu, sed tria erant in circuitu, aquila super illa eleuabatur volans, & erat intra sedem, id est, intra ambitum sedis, quasi ante faciem, aut pectus sedentis. Hoc ex verbis Iohannis perspici potest. *Quartum*, inquit, *animal simile aquilæ volanti*, quod non ita accipi debet, quasi diceretur Aquilæ volucri, aut volatili, sed propriè volanti, πετωμένῳ, & in altum se tollenti. † Erenim ceteri Euangelistæ quasi 43 sedent, aut stant circa Deum ad eius pedes, quia de humanitate Christi, quę in pedibus Dei designari solet, multa locuti sunt: Iohannes autem altiùs tollitur, & faciem, id est, Diuinitatem aspicit, & velut generosa aquila immotis oculis solem intuetur.

Vers. 6. Oculi quatuor animalium.

Plena oculis ante, & retro. Hieronymus in illud Ezechielis. 1: Et totum corpus plenum oculis, ita ait: Totum autem corpus, & dorsa plena oculis approbabit, qui viderit nihil esse in Euangelijs, quod non luceat, & splendore suo mundum illuminet, vt etiam quæ parua putantur, & vilia, Spiritus sancti fulgeant maiestate. &c. Verùm, quoniā oculorū vsus non tam ad lucendum, & illuminandos alios est, quā ad videndum, & vt animal eos habens illuminent: dicere etiā possumus, animalia esse plena oculis ante, & retro, quoniā siue in anteriora tēdant, siue retrorsum eant, nusquam offendunt, semper recta eunt,

eunt, nunquam aberrant, quoniã ſicut oculos in anteriori corporis parte habent, ita etiã in poſteriori. † Hoc eſt,
44 Euangeliſtæ, ſiue de futuris loquantur, vt de excidio Ieruſalẽ, de progreſſu Eccleſiæ, de cõſummatione ſæculi, de iudicio extremo, de beatitudine, de pœnis dãnatorum: ſiue de præteritis, ideſt, de generationib⁹ ante Chriſtũ, de æterna filij generatione, de cõceptione, & pueritia Chriſti, deq; alijs ſimilibus, vbi que vera ſcribunt, non minùs quam ſi ipſa vidiſſent. Præterea oculi lucẽ excipiunt: plena ergo ſunt animalia oculis, quia nihil eſt in libris Euangeliſtarum, quod non ſit luce Diuina plenum, nec ſolùm verè, ſed etiam ſapienter, & vtiliter ſcriptũ: nihil, quod tenebris hæreticorũ, & infidelium erroribus faueat. Meritò autem cũ vigintiquatuor ſenioribus quatuor animalia collocãtur, quoniam veritatẽ humanitatis, & Diuinitatis Chriſti, & veram morum, ſalutaremq; doctrinam, nõ tantùm voce docuerunt, vt alij Apoſtoli, ſed etiam monumentis literarũ mandarunt ad finẽ vſq; ſæculi victuris, vt omnes, qui veritati non crediderunt, aut opera fide ſua digna nõ fecerũt, omni ſupplicio digni eſſe conuincantur, & ante iudicij diem multis calamitatibus affligantur, & in ipſo iudicio æternis ignibus damnẽtur.

Verſ. 8. *Et quatuor animalia ſingula eorum habebant alas ſenas in circuitu.* † Alis auium
45 *Senarius.* corpora in altum tolluntur. Præterea ſenarius numerus vniuerſitatem quãdam ſignificat, quia ſex diebus vniuerſa creata ſunt. Et hic numerus (vt ait Beda) ideo perfectus eſt, quia primus ſuis partibus impletur. Vnum quippe, quod eſt ſexta ſenarij pars, & duo, quod eſt tertia, & tria, quod eſt dimidium, eumdem ſenarium faciunt. Senas ergo alas habent Euangeliſtæ, quoniam nuſquam humi ſerpunt, ſed in omnibus, quæ ſcribunt, quamuis minima, & abiecta videantur, in altum aſcendunt, & ſublimia myſteria contegunt ſpecie rerum humilium. Alas autem habent non tantùm in lateribus, vt alia animalia, ſed etiam in circuitu, quoniam vndecumq; ſpectentur, non reptant, ſed volant, & in ſublime tolluntur. [Hoc ita expoſuerim, ſi

Alæ animalium.

omnes alas volatui deſeruire intelligamus. Sed probabilius puto tales eſſe alas horum animalium, quales illæ ſunt duorum Seraphim apud Iſaiam cap. 6. De quibus ait: Sex alæ vni, & ſex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabãt. Facies Chriſti eſt Diuinitas, pedes ſunt humanitas, quæ dum tegũt Seraphim, oſtendunt ea in hoc ſæculo hominibus eſſe valde ignota. Sed & animalia Ezechielis duabus alis volant, duabus tegunt corpora ſua; quia etſi volent & auditores in altum tollant, multa habẽt, quę ab hominibus non cognoſcuntur: ita enim alas tegentes corpora expoſuerunt Hieronymus & Theodoretus. Quatuor igitur alis tegunt corpora ſua apud Iohannem, vt multa, magnaq; myſteria latere in Euangelijs intelligamus pertinentia ad Diuinã, atq; ad humanã Chriſti naturam.] Ad hũc enim Iſaiæ locum, & ad Seraphim Iohãnem alluſiſſe indicat, quod ſequitur: Et requiem nõ habebant die, ac nocte dicẽtia: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens. Nam & in Iſaia ſequitur: Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum. Etenim ſublimis eſt doctrina Euangeliſtarũ, vt Seraphim, & ſuper omnẽ ſæculi ſapientiam extollitur, atq; igne Diuino animos hominum accendit.
46 † Hoc autem ideo dicitur, vt digniores damnatione appareant, qui aut illis credere noluerunt, aut iuxta traditam ab eis doctrinam non vixerunt; pertinent enim hæc viſio, vt iam diximus, ad tempora iudicio proxima, & quodammodò etiam ad iudicium.

Cur apud Ezec. quaternas alas habeant, & apud Iohã. verò ſenas.

Sed oritur hic quæſtio ab antiquis expoſitoribus, & ab Hieronymo, & Gregorio in Ezech. prætermiſſa: quomodo animalia quaternas alas habeant apud Ezec. apud Iohannem verò ſenas. Ad hoc ita, quod ad rem præſentem attinet, reſpondendum videtur: eadem quidẽ eſſe animalia apud Ezec. & apud Iohannem, ſed cum eadem viſio nõ ſit, nihil mirum nunc cum quaternis, nũc cum ſenis alis videri. † Cur Iohannes
47 cum ſenis alis, [Ezechiel cum quaternis] viderit, diximus. Hoc igitur apud Iohã-

nem, & apud Isaiam tegitur quaternis alis, quod apud Ezekielē binis. Verùm Isaias quaternis alis significauit hęc mysteria olim veteribus illis valde fuisse tecta, & absc̄odita. Ezekiel verò, quia de tempore vaticinatur, quo Euangelium prædicari gentibus cœpit, binis alis vidit tegi, multò enim magis iam arcana illa reuelabantur. Iohannes, qui de sæculi fine loquitur, iterum pluribus alis ea tegi videt, quoniam propter infidelitatē, quæ vbique vigebit, iterū mysteria Christi velabuntur, & pauci eius Diuinitatem, & humanitatem rectè cognoscent Antichristi ministris vana esse iactatibus quę de Christo hominēs acceperant.

Vers.8. *Et intus plena erant oculis.* Multi legūt: Et in circuitu, & intus plena erant oculis, vt Beda, Ambrosius, Haymo. Verùm in Græco non legitur: Et in circuitu, sed: In circuitu, vt animalia dicantur habere sēnas alas in circuitu. † Et quamuis possit etiam ad sequentia referri hoc, quod ait, *In circuitu*, melius ad alas refertur, sicuti iam exposuimus, quoniam de externis animalium oculis iam dictum erat: Plena oculis ante, & retro. Nunc autem de oculis internis loquitur, qui videlicet erat sub alis. Oculos intus habent Euangelistæ, quòniam in mysterijs, quæ litera contegūtur, & mysticis sensibus, pleni etiam lucē Diuina sunt, & sciunt quò tendant, & quid in historia, quam narrant, lateat mysterij, nihilque habent quod nō ad salutem hominum pertineat, aut quod à Diuina veritate declinet, quemadmodum & de externis oculis diximus.

Oculi animalium interni.

Et requiem non habebant. Quid enim faciunt aliud libri Euangelistarum ex eo tempore, quo scripti sunt, quam prędicare vniuersis hominibus Patris, & Filij, & Spiritus sancti vnam, eamdemque naturam? Sed circa finem sæculi crescente iniquitate clamare dicuntur, *Sanctus &c.* Quoniā tunc ante Dei conspectum sanctam Trinitatem adorantes, & ea commemorantes, quæ in libris suis docuerunt, vindictam ab ea petent de ijs, qui credere noluerunt, aut credentes more vixerunt infidelium, eò enim spectat clamor, de quo nunc sermo est. † Cęterùm notum est, & à sanctis patribus, atque à sacris Concilijs sæpe iteratum, ter dici Sanctus, vt tres personæ ostendantur, & poste à semel: Dominus Deus, vt trium natura vna intelligatur. Ita docuit Alexander. I. in Ep. 1. Augustinus in lib. de Fide ad Petrum cap. 1. Damascenus lib. 3. de Fide, cap. 10. & in epistola de Trishagio, & innumeri alij. Cur autem dictum sit: *Dominus Deus omnipotens*, diximus cap. 1. num. 62. & cur: *Qui est, & qui erat, & qui venturus est*, eodem cap. 1. num. 18. & 19. latiùs explicauimus.

49

Et cum darent illa animalia gloriam. *Vers.9.* *Gloriam* dabant prædicando Trinitatē personarum in vnitate naturæ, & eius æternitatem. Honorem dabant, quia cum id dicebant, creatorem Deum suum confitebantur, & omnium bonorum autorem, seque illi, vt creaturæ creatori, submittebant. † Hoc enim differt inter Gloriam, & Honorē, quod Gloria est frequēs de aliquo fama cum laude, vt autor est Cicero lib. 2. de Inuentione, quem sequitur Augustinus Tract. 100. & 105. in Iohannem, & in lib. 83. Quæst. Q. 31. siue, vt ait Aristoteles lib. 1. Rhetoricorum ad Theodectem: Gloria est cum quis probus à cunctis existimatur, aut id habere putatur, quod omnes, vel plures, vel probi, vel prudentes expetunt. Honor autem (vt docet S. Thomas. 2. 2. quæst. 103. A. 1. & 2.) est testificatio excellentiæ alicuius, id est, reuerentia quædam externa, & cultus ei adhibitus, qui præstans, & magnus existimatur. Quod rebus fit, interdum etiam & verbis, vt elegantèr explicauit Aristoteles loco iam indicato ad Theodectem. Honoris, inquit, partes sunt sacra, memorationes, decantationes carminum, aut solutæ orationis ad laudem recitatio, præmia, delubra, vel primi consessus, sepulcra, imagines, publici victus. Ad hæc etiam barbara, vt inclinari, loco cedere, munera quoque, sed alia apud alios honoratiora. † Et Xenophon in Hierone, siue Tyranno: Etenim cū homines sic affecti sunt, vt existiment virum idoneum, qui possit bene facere, rati se illius frui bonis, postea hunc in ore habent

50

Gloria.

Honor.

51

bent vehentes laudibus, eumque spectant non aliter quam si suum quisque bonum intueretur, ac spote decedunt de via, sponte assurgunt amantes, non metuentes, coronantq; ob virtutem, & bene facta erga rempublicam, muneribusq; honorare cupiunt: hi demũ, hi mihi videntur cum & honorare verè quicunque talia præstant officia, & qui his se dignum reddit, re vera videtur honorari. &c. Ex his intelligimus sanctos cum animi malla *gloriã, & honorem* Deo dedisse dicatur. Benedictio autem idẽ est quod laudatio. vt Dan. 3: Benedicite omnia opera Domini Domino, qđ frequentissimum est in Scriptura. Tale etiam est illud Homeri.

Benedictio.

Odyss. 1. Ἀλλὰ σὺ τοῖσιν ἅπασι φίλον καὶ ἤπιον εἶναι.

Hoc est.

Serennus esto, vt tibi aliquis posterorum benedicat,

Idest, vt te laudet, & nomen celebret tuum.

Vers. 9. *Sedenti super thronum.* † Quasi regi vniuersorum, cui omnes seruire debẽt. 52

Vers. 9. *Viuenti in sæcula sæculorũ.* Cuius regnũ finiri non potest, & à quo, vt à perenni vita, omnia habent vt viuant, & quidquid boni consequitur vitam.

Vers. 10. *Procidebãt viginti quatuor seniores.* Cõfitẽtes videlicet Diuinam maiestatem omni honore, & reuerẽtia dignã esse, vt posteà verbis explicat. Simul etiam homines impios accusantes, qui Deo subijci nolunt, ostendentesque meritò Deum hominibus irasci.

Vers. 10. *Et mittebant coronas suas ante thronum.* Deo videlicet *coronas*, id est, victorias suas tribuentes, & quidquid boni fecerunt ab ipso se habere cõfitentes. [Andreas Cæsariensis: Tu, inquit, Domine coronarum victoriæ autor, & submini trator fuisti. Arethas: Coronas ante thronum abijcere victoriam significat, veluti nunc quoque in his videre est, qui vincunt in certaminibus. Thronus verò dominationem, ac potẽtiam designat. Est autem corona regni insigne. Qui igitur coronas ante thronum abijciunt, quid aliud quam certũ, ac verum regnum, & victoriam aduersus omnes Deo per omnia referunt? &c. Apud Romanos certè mos fuit (vt refert Alexander lib. 6. Genialium dierum, ca. 6.) vt triumphantes exacto triumpho aut in gremio Iouis Capitolini coronas triumphales locarent, vel templis dicarent, quasi deorũ beneficio triumphũ sibi contigisse confitentes.]

Vers. 11. *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriã.* Nunc id, quod diximus, fit manifestius. *Dignus es*, inquit, vt homines maiestatem tuam prædicent, omnes te honorent, omnique cultu, ac reuerentia prosequantur, omnes se se tibi subijciat. *Dignus es* etiã *accipere virtutẽ*, δύναμιν, id est, potestatem, & fortitudinem, vt tibi cuncta subijcias, & nemo tibi resistere audeat. Potest autẽ Deus accipere ab hominibus gloriam, & honorem, sed virtutem propriè accipere non potest, quia ipse habet, & omnes ab ipso accipiũt. † Metaphoricè igitur dicitur accipere virtutẽ, quia cum prius sederet, & fortitudinem non ostenderet puniendo, tunc consurget, & vindictam de hostibus suis sumet, & fortitudinem ostendet repentè, quasi tunc acceperit, & ante non habuerit. Ita dictũ est Isai. 51: Consurge, cõsurge, induere fortitudinem brachium Dñi, cõsurge, sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum. Atque hunc esse germanum huius loci sensum facilè ex verbis eiusdem Apostoli intelligimus, qui cum cap. 11. de supplicio locutus esset, quod Deus de impijs sumpserat, ad extremum ait: Et septimus angelus tuba cecinit; & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes: Factum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum, id est, Iam subiecit sibi omnes aduersarios suos, & deinceps in omnibus regnabit, nemo erit, qui ei aduersetur. 53

† Cõtinuò procidẽrut viginti quatuor seniores dicentes: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti, id est, quia debellasti, & subiecisti tibi omnes inimicos tuos. Vnde & statim sequitur: Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua. &c. Ex his etiam explanatur illud cap. 5: Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem. &c. 54

Vers. 11. *Quia tu creasti omnia.* Quia per te habent vt sint, omnia tibi benedicere,

omnia tibi ſubijci debent.

Verſ. 11. *Et propter voluntatem tuã erant.* Quidquid habẽt liberalitatis tuæ eſt, omnia enim nihil erant, ſed quando tu voluiſti, creata ſunt. [In quibuſdam Græcis codicibus legitur: Et propter voluntatem tuam ſunt, *vel*. Alij verò habent vt legit Interpres, ἦσαν, Erant, & ita eſt apud Græcum Aretham. Sed nihil refert ad ſenſum, qui huiuſmodi eſt in noſtra Translatione: *Propter voluntatem tuam erant*, id eſt, manebant, & conſeruabantur ex quo ea creaſti, & propter voluntatem tuam, cum nõ eſſent, creata ſunt. At cur, cũ prius dixiſſent: Quia tu creaſti omnia, nunc iterum dicunt: *Et propter voluntatem tuam erant, & creata ſunt?* Vt non neceſsitate aliqua, ſed voluntate, & bonitate ſua feciſſe intelligatur quod facit, ſicut Iacobus ait c. 1: Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis. Itaque non repetit præcedentia, ſed aliquid dictis addit, & eſt ſenſus: *Propter voluntatem tuam*, propter bonitatẽ, & liberalitatem tuam ſunt, ideſt, conſeruãtur, & manent. Siue *Erant*, aut fuerunt, manſerunt, & conſeruata ſunt ab initio. Nec ſolùm propter bonitatem, & liberalitatem tuam conſeruantur, & manent, ſed etiam propter eam dẽ creata ſunt. Quod præclarè in Pſalmo. 109. indicatum eſt, vbi Deus pater Principium appellatur. Tecum, inquit, Principium in die virtutis tuę. Lxx. verterunt, μετὰ σοῦ ἀρχή, ideſt, Principium illud, quod in Hebræo eſt נְדִבֹת, id eſt, liberalitates, quod iuxta Phraſin Hebræorũ (de qua dixi in cap. 5. Michææ. n. 38.) ſignificat Liberaliſsimus. Eſt ergo idem principium omnium rerum, & liberaliſsimus, quia creaturis non egebat, ſed liberalitate ſua maxima, & volũtate omnibus naturam quam habent, dedit. Gratias igitur ei agunt, non ſolum quòd omnia condiderit, ſed quod cõdita etiam conſeruet, vt ex verbis Andreæ Cæſarienſis, & præſertim ex eadẽ Arethæ, ſed latiori, explanatione intelligi poteſt. Ita enim ſeniores loquentes inducit: Tibi Domine ab omnibus debetur gloria, tamquam conditori, ac plaſmatori, & qui, cum non eſſent, produxiſti vt eſſent, conſeruas, ac continues.]

Argumentum. Cap. V.

Videt librum ſcriptum intus, & foris in dextera Dei, quem nemo vel ex in terra, vel in cœlo viuentibus aperire potuit. Illum tamen Agnus, qui occiſus eſt, aperuit, & eius ſeptem ſignacula diſſoluit, cuius rei gratia à quatuor animalibus, & à viginti ſenioribus, & à reliquis cœlitibus ampliſsimis verbis collaudatur.

Caput. V.

1 *Et vidi in dextera ſedẽtis ſupra thronum librum ſcriptum intus & foris ſignatum ſigillis ſeptem.* 2 *Et vidi angelum fortem, prædicantem voce magna, Quis eſt dignus aperire librum, & ſoluere ſignacula eius?* 3 *Et nemo poterat neque in cœlo, neque in terra, neque ſubtus terram aperire librum, neque reſpicere illum.* 4 *Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inuentus eſt aperire librum, nec videre eum.* 5 *Et vnus de ſenioribus dixit mihi, Ne fleueris: ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & ſoluere ſeptem ſignacula eius.* 6 *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio ſeniorum, agnum ſtantem tamquam occiſum, habentem cornua ſeptem, & oculos ſeptem: qui ſunt ſeptem*

ptem spiritus Dei missi in omnem ter
7 ram. Et venit, & accepit de dexte-
8 ra sedentis in throno librum. Et cũ
aperuisset librum, quatuor animalia,
& viginti quatuor seniores ceciderunt coram Agno, habentes singuli ci
tharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes san
9 ctorum: & cantabant canticum nouum, dicentes, Dignus es Domine ac
cipere librum, & aperire signacula
eius: quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni
tribu, & lingua, & populo, & natio-
10 ne; & fecisti nos Deo nostro regnũ,
& sacerdotes, & regnabimus super
11 terram. Et vidi, & audiui vocem
angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & seniorum: & erat numerus eorum millia millium,
12 dicentium voce magna: Dignus est
Agnus qui occisus est accipere virtutem, & Diuinitatem, & sapientiam,
& fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem. Et omnem
13 creaturam quæ in cœlo est, & super
terram, & sub terra, & quæ sunt in
mari, & quæ in eo: omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, & Agno,
benedictio, & honor, & gloria, & po
14 testas in sæcula sæculorum. Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et viginti quatuor seniores ceciderunt in
facies suas: & adorauerunt viuentẽ
in sæcula sæculorum.

Vers. 1.

1 ET vidi in dextera sedẽtis supra thronum librũ, &c. Paulatim nos docere incipit quò pertineat visio capitis præcedẽtis. Hunc librum multi volunt esse vetus, & nouum testamentum, vt Beda, Arisbertus, Haymo, Ambrosius, Tyconius, Hom. 4. Primasius, Rupertus, & alij præterea ex recentioribus. Immo & Hieronymus in cap. 2. Ezec. & in c. 44. fere initio in eadem sententia est, & de eodem libro loqui testatur Iohãnem, & Ezecielem, cum ait: Et vidi, & ecce manus missa est ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat scriptus intus, & foris, scriptęque erant in eo lamentationes, & carmen, & væ. Certè librum Ezecielis Gregorius Hom. 9. in Ezecielem affirmat esse sacram Scripturam, & de libro Iohannis idem scripsit lib. 4. Dialogi. cap. 42. At ego non video quomodo Historicè liber, de quo loquitur Iohannes, sit sacra Scriptura; quoniam signatus erat sigillis septem, & quid sigillis contineretur, ipse exponit cap. 6. &. 7. quæ in sacram Scripturam cõuenire non poterunt. † Deinde hæc visio, vt
2 dictum est, & ex sequentibus manifestè intelligitur, præsertim ex vltimis verbis cap. 6 ad tempora iudicio proxima, & [quodam modo etiam] ad iudicium pertinet. Certè quæ in libro erãt, de vltimis temporibus sunt, vt videbimus cap. 10. & sequentibus: quomodo autem dici potest sacram Scripturam vsque ad tempora iudicio proxima nũquam fuisse apertam? Nam si ita est, nec doctoribus Ecclesiæ aperta est, nec ipsis Apostolis, quod impium est, cum optimè eam intellexerint per aduentũ Spiritus sancti, & veram eius intelligẽtiam Ecclesiæ tradiderint. Immo & ante quam veniret Spiritus sanctus in die Pentecostes, Christus aperuit illis sensum, vt intelligerẽt Scripturas, sicut legimus Lucæ vltimo. Respondebunt indicati scriptores (sicut & Hieronymus etiam scripsit in caput. Ezec. 44.) Scripturam clausam fuisse ante aduentum Christi, sed eum in aduẽtu suo aperuisse. At videant non esse hanc visionem de eo tempore, quo Iohannes eam vidit, sed de extremis temporibus, vt sæpe dictum est: [quæ efficietur non esse vsque ad illa intelligendam Scripturam:] Quod si adhuc vrgeas, sigilla aperta fuisse Iohanni, cum hæc vidit, eumq; librum

Cap. 2.

librum apertum accepisse: idem sequetur quod priùs colligebamus, saltem vsque ad hanc reuelationem librum fuisse clausum, & signatum sigillis septem. At hoc tempore iam omnes Apostoli decesserant, idest, extremis annis Domitiani. Semper ergo clausa fuit Scriptura Petro, & Paulo, & reliquis Apostolis. Multò mihi probabilius videtur esse librum, in quo scripta erant ea, quę Iohannes de vltimis temporibus erat ☞ vaticinaturus. [Quod vidit tâdem Andreas Cæsariensis, qui cum priùs vetus testamentum esse dixisset, postea ait: Liber autem & prophetia intelligitur, quam ipse Christus complendam esse in Euangelio secundùm Lucam dicebat, cuius quæ deinceps sequuntur, extremis temporibus implebuntur. &c. Hanc autem prophetiā de ijs, quæ propè sæculi finem fient ab Euangelistis breuiter scriptam argumentū esse prophetiæ huius libri ostendimus supra in Disputatione ante Commentarios, c. ☞ 3.] Quare non arbitror eumdem esse librum cum illo Ezecielis, sed illi similem. Liber quidem datus Ezecieli continebat earum gentium supplicia, quibus ipse prophetabat, atque idcircò ait: Scriptæque erant in eo lamentationes, & carmen, & væ: liber Iohannis similiter continet pœnas hominum extre-
3 morum tęporum. † Sicut ergo Ezeciel c. 2. mittitur ad filios Israel, ad gentes apostatrices, quæ recesserant à Deo, & ideo liber ei ostenditur, quem cap. 3. comedere iubetur: Comede volumen istud, & vadens loquere ad filios Israel: & aperui os meum, & cibauit me volumine illo: ita Iohānes, quoniam multis vaticinabatur, hunc ipsum librum, quem vidit in dextera sedētis, iubetur iam apertum accipere, & comedere, sicut cap. 10. scripsit: Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum, & dicentem: Vade, & accipe librum apertum de manu angeli stātis super mare, & super terram. Et abij ad angelum, dicens ei, vt daret mihi librum, & dixit mihi: Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel. Ita etiam Ezeciel: Fili hominis vter tuus comedet, & viscera tua complebuntur volumine isto, quod ego do tibi: Et comedi illud, & factum est in ore meo, sicut mel, dulce. Et paulò post: Et abij amarus in indignatione spiritus mei. Sed quorsumeum Iohannes acceperit,
4 non tacet. † Et accepi, inquit, librū de manu angeli, & deuoraui illum, & erat in ore meo, tamquam mel, dulce. Et cū deuorassem eum, amaricatus est venter meus, & dixit mihi: Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regib' multis. Quare qui hunc librum Scripturam sacram esse interpretantur, mysticum sensum interpretati videntur, vt ait Sixtus Senensis lib. 2. Bibliothecæ sanctæ, V. Volumen libri. Quod Gregorius quidē satis apertè indicauit his verbis: Sicut per Prophetam prædicatorum ordo, sic per librum, quem accepit, Scripturæ sacræ paginæ designantur. &c. Etenim sicut in hoc libro scripta erant quæ *Ezeciel*, aut Iohannes vaticinaturi erant contra populos, & gentes, ita & sacra Scriptura cōtinet supplicia, quæ Deus impios præparauit. Quod autem Iohānes hūc *librum* vidit *in dextera* patris *sedētis super thronum*, significat patrem, quasi extensa manu librum porrigere soluendum, & legendum, vt ex sequentibus manifestum est: Et vidi angelum fortem prędicātem voce magna: Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius?

Vers. 1. Libri Hebræorum.

5 *Scriptū intus, & foris.* † Libri Hebręorum, & veterum, non erant vt nostri, sed vnam tantum membranam habebant oblongam, quæ circùm cylindrū conuoluebatur. Hinc Ezec. 2: In qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me. Apoc. 6: Et cœlum recessit sicut liber inuolutus. Pro quo Isaias c. 34. dixit: Complicabuntur, sicut liber, cœli. Luc. 4: Et vt reuoluit librum, inuenit locum. &c. Et postea: *Et* cum plicuisset librum, reddidit ministro. Et quoniam plicandi erant, & conuoluēdi, non scribebantur foris, sed intus tantùm, nisi fortè tot essent scribenda, vt ea interior membranæ facies capere non posset. Itaque cum liber intus, & foris scriptus dicitur, plurima in eo scripta fuisse significantur. Vnde de longissimo libro dictum est.

Et

----Et summi plena iam margine libri.

Iuue. Satyr. 1. Opisthographi libri.

Scriptus et in tergo, nec dū finitus Orestes: Huiusmodi libros veteres vocabant Opisthographos, id est, retrò scriptos, siue à tergo. Plinius lib. 3. Epistolarū, in Epist. ad Macrum: Electorumque commentarios centum sexaginta mihi reliquit, opisthographos quidem, & minutissimis scriptos, qua ratione multiplicatur hic numerus. De quibus vide Alexandrum lib. 3. Genialium dierum, cap. 30. Quoniam ergo plura contra impietatem postremi temporis continebat liber, *Scriptus* dicitur *intus, & foris.*

Vers. 1. 6 †*Signatum sigillis septem.* Beda addit, vel omnium latentium mysteriorum plenitudine tectum, vel Spiritus septiformis dispositione conscriptum. Atque in hunc ferè modum & ceteri interpretantur, qui librum sacrā Scripturam esse dixerūt. Verūm alienum esse hunc sensum Iohannes ipse declarat, qui cap. 6. & 7. docet nō plura fuisse sigilla quam septē, & singula fere sigilla calamitatē aliquam insignem continere. Quare septem sigillis signatus erat liber, quæ nisi tollerentur, ille aperiri, aut legi nō poterat, quoniam calamitates illæ, quæ sigillis continebantur, priùs omnes penè venturæ erant, quam ea, quæ in libro scripta erāt apparerent, & cognoscerentur. Hoc ita esse intelligitur, quoniam septem calamitates sigillis contentæ priùs prænuntiantur, & manifestantur, vt videmus cap. 6. & tribus sequentibus, & deinde Iohanni datur liber apertus, diciturque illi: Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis. &c.

Vers. 2. *Et vidi angelū fortē.* †Magnæ virtutis, 7 ☞ qui tamē fatebatur se non posse aperire librū, & quærebat qui posset. [Cumq; dicit *Angelum fortem*, non certū quempiam angelum significat, quoniam sine Articulo in Græco ponitur Angelus, quod & Græci, & noster Iohānes, semper faciunt cum certa, definitaq; persona non indicatur. Vnus ergo fuit ex superioribus infimæ hierarchiæ spiritibus, qui hominum curam gerūt, ac fortasse ex illorum septem numero, quibus salus humani generis cōmissa est, & qui ad salutem hominū librum aperiri cupiebant. Ita ergo nunc loquitur vt cap. 10. Cum ait: Et vidi alium angelum fortem descendentem de cœlo, amictum nube, & Iris in capite eius: & cap. 18: Et sustulit vnus angelus fortis lapidem quasi molarē magnum: de quibus frustra quæremus qui sint. Quod si Lyrani coniectura nobis placeat, qui hunc Gabrielem esse dicit, quia nomen eius sonat Fortitudo Dei: cogemur & in aliis locis Angelū fortem eundem Gabrielem interpretari. Sed quid faciemus cū dicat cap. 18: Vnus angelus fortis, quod est ac si diceret, Vnus ex fortibus angelis? Num omnes Gabrielem esse dicemus? Neque enim hic fortior ceteris dicitur, sed sine Articulo Angelus fortis appellatur, quasi vnus ex multis fortibus. Ita & cap. 10. sine Articulo, atque indefinitè positus est.]

Vers. 3. *Et nemo poterat.* Quoniam nulli creaturæ pater integrè reuelauerat quæ vltimis temporibus futura essent.

Vers. 3. *Neque subtus terram.* Ex hoc loco colligit Gregorius lib. 4. Dialogi cap. 42. infernum esse sub terra, & verba hic fieri putat de animabus corpore exutis, sed de dæmonibus etiam fiunt.

Vers. 3. *Neque respicere illum.* τὸ βλέπειν αὐτό, id est, neque videre illum, nulla creatura inuenta est, quam tanto honore dignatus sit Deus, vt posset aperire librū, & videre, ac legere. In vulgatis codicibus Græcis nunc est: *Aperire, & legere librum, nec videre illum*, sed Legere satis intelligitur in eo, quod est *Videre*, [& emendatiores non habēt *Et legere*, neq; apud Andream, aut apud Aretham id legitur, sed vt est in nostra Translatione, & vt priùs dixerat: *Aperire librum neque videre illum.*]

Hæc, In vulgatis. &c. ptinēt ad verba sequē tia: Et ego flebā multū. Ibi legātur post illa: Vt aperire eum posset, & videre. ☞

Vers. 4. *Et ego flebam multum.* Putabat Iohannes magna quædam, & dignissima cognitu libro illo contineri, ideoque flebat nēminem inueniri, cui tantum honoris Deus dedisset, vt aperire eum posset, & videre.

Vers. 5. 8 *Ecce vicit leo de tribu Iuda.* †Communis expositorum sententia est subaudiendum esse, Diabolum. Vt sit sensus: Ecce leo de tribu Iuda vicit Diabolum. Quod mihi non satis probatur, neque enim rectè dici videtur: Vicit Diabolum aperire librum, & solvere signacula eius. Nec videtur satis apta

apta causa aperiendi librum viciſſe Diabolum, præſertim ſi liber ſit ſacra Scriptura, vt ipſi volunt: quoniam et ſi non viciſſet, poterat aperire, & vincere poterat, quamuis aperiret. Nihil ergo ſubaudiendũ arbitror. Etenim qđ diximus cap. 3. nu. 68. &. 69. de verbo AEmulor, id nũc de verbo Vinco dicimus; poni ſæpe cũ caſu, & ſine caſu, vt vidimus cap. 2. &. 3: Qui vicerit, Vincẽti dabo, & ſimilia. Cum ſine caſu ponitur, eſt quaſi intranſitiuum, & idẽ valet quod Præualeo, ſuperior ſum, abſolutè poſitum, vt in verbis indicatis. c. 2. &. 3. & Pſal. 50: Vt iuſtificeris in ſermonibus eius, & vincas cum iudicaris. Ita nunc vicit aperire librum, id eſt, præualuit ad aperiendum librum, & ad ſoluendum ſignacula eius, ſuperior fuit, ipſe facere potuit quod nemo poterat.

9 † Aut certè ſi aliquid ſubaudiri velimus, dicem'. Vicit omnes creaturas, ſuperauit illas viribus, & poteſtate. Vel, Vicit omnia, quæ obſtabant, vt aperiri poſſet liber. *Leo de tribu Iuda* dicitur, vt alludat Iohannes ad prophetiam Iacob. Geneſ. 49: Catulus leonis Iuda, ad prædã fili mi aſcendiſti, & requieſcens accũbuiſti vt leo. &c. Quibus verbis & Chriſti reſurrectio myſticè prędicitur, & poteſtas, qua dominaturus erat aduerſarijs ſuis, iuxta illud Rom. 14: In hoc enim Chriſtus mortuus eſt, & reſurrexit, vt & mortuorum, & viuorum dominetur. Quoniam ergo ipſe Dominus omnium à patre declaratus eſt, &, vt leo, ſæuiturus eſt in inimicos ſuos, meritò ipſe ſolus dignus eſt aperire librum, & ſoluere ſignacula eius, vt per eum nota fiant ſupplicia, quæ Deus impijs, & filio ſuo non obedientibus parauit.

Vers. 5.

10 *Radix Dauid.* † Multùm hic mouit expoſitores Chriſtum non dici de radice Dauid, ſicut dicendum videbatur, cum ſit ex eius ſtirpe, & genere, ſed radicem Dauid. Sed ita quidam ſoluunt quæſtionem, Chriſtum vtrumque dici, & de radice Dauid, & radicem Dauid: verùm de radice Dauid, quatenus homo eſt, & genus habet ex Dauid, & idẽ, quia creator eſt Dauid, radix eius dicitur. Hoc Ambroſius infra in illud cap. vltimi: Ego ſum radix, & genus Dauid, & Rupertus hic quæſierunt, & ita explicarunt, & eadem eſt ſententia Arethæ, vt quoſdam ex recentioribus omittam, [& Andreæ Cæſarienſis, qui ait, Etiam ſi angelis (inquit) liber incomprehenſibilis eſt, ſed non Deo, qui propter homines homo factus eſt, qui radix quidem eſt Dauid vt creator, propter Diuinitatem: ex radice autẽ eius propter humanitatẽ.] Bernardus quoque in Serm. 1. Paſchæ: Radix Dauid, nõ Dauid radix eius, ſed ipſe radix Dauid, quia portat, & non portatur. At non *Radix.* eſt cur in hoc diu moremur, conſuetudo enim Hebræorum eſt vt radicem appellent etiam virgam ipſam, quæ ſuccreſcit ex radice, vt Iſa. 11: Egredietur virga de radice Ieſſæ, ideſt, de Dauid filio Ieſſæ. Et. 53: Et aſcendet ſicut virgultum coram eo, & ſicut radix de terra ſitienti. Oſe. 14: Germinabit ſicut lilium, & erumpet radix eius vt Libani. 2. Mach. 1: Et exijt ex eis radix peccati Antiochus illuſtris. Meritò ergo Chriſtus dicitur radix Dauid, quia de ſtirpe eius germinauit, ſicut & infra cap. 22: Ego ſum radix, & genus Dauid. † Ita etiam locutus eſt Iſaias cap. 11: In die illa radix Ieſſæ, qui ſtat in ſignum populorum, ipſum gẽtes deprecabuntur. [Quod Paulus Rom. 15. de Chriſto interpretatus eſt. Sed cur eum nunc vocat radicem Dauid? Vt oſtendat eum eſſe, qui promiſſus fuerat ad ſalutem hominum, atque inde intelligatur maximum ſupplicium impendere ijs, qui illi non obediunt, iureque ob id ab ipſo librum aperiri.

11

Et ecce in medio throni. Medium tenẽt omnes Chriſtum honoris cauſa. *Vers. 6.*

Agnum ſtantem tamquã occiſum. Qui paulò ante leo dictus eſt, nunc agnus dicitur, ſed leo, propter fortitudinem, & propter vindictam, quam de inimicis ſumpturus eſt: agnus, quoniam immolatus eſt pro peccatis hominum in modum agni, qui quotidie in eius figuram mane, & veſpere immolabatur Num. 28. Nec dicitur occiſus, ſed *tamquam occiſus*, quoniam, etſi verè occiſus eſt, citò tamen reſurrexit. Ita Arethas, Ambroſius, Haymo, & alij. Itaque quitam citò ad vitam redijt, ita cenſeri potuit ab hominibus, quaſi mortuus non fuiſſet. *Vers. 6.*

12 set. † Mihi etiã videtur dici *Tamquam occisus*, quoniam cicatrices habebat patẽtes, quibus similis occiso videbatur. ☞ [Andreas episcopus Cæsarien sis: Occisum autem significat eius post occisionem victam, in qua ostendit passionis signa, vt verè occisus, post suam ex mortuis resurrectionem. &c.] Possumus quoq; cõiunctionem, *Tamquam*, ita accipere vt nõ similitudinẽ indicet, sed veritatẽ, vt: Et vidimus gloriã eius, gloriã quasi vnigeniti à patre. 2. Cor. 3: In eandem imaginem transformamur, tamquam à Domini spiritu, & cap. 5: Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. &c. Vt sit sensus: Vidimus agnum stantem in medio throni, & seniorũ, & ab omnibus honoratum tamquam occisum, id est, tamquam eũ, qui pro salute eorum verè occisus est, & ideo maximè ab eis debuit honorari. Ita etiam: Vidi *agnum stantem*, id est viuum, non mortuũ, vt vt aliquãdo videram, *Stantem*, inquam, *tamquam occisum*, id est, sicut esse debebat is, qui pro Dei gloria, & pro salute hominum occisus fuerat. Decebat Dei bonitatem, & gloriam, vt qui mortuus fuerat pro eo, resurgeret, & qui cecide-
13 rat, staret. † Rectè autem hic eum vocat agnum stantem, quoniam in nomine Agni mors, & immolatio indicatur, in eo, quod stat, significatur resurrectio, & per mortẽ, & resurrectionem suam potestatem in omnes homines accepit, vt omnes sibi subijciat, vt Paulus docuit Rom. 14: In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum, & viuorum dominetur.

Vers. 6. *Habentem cornua septem, & oculos septem.* Interpretatio, quam subijcit: *Qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram*; ad vtrumque refertur. vt rectè ait Haymo, id est, ad septem cornua, & septem oculos. ☞ [Quare in nonnullis Græcis codicibus, & apud Aretham legitur ἃ ἐστι, id est, Quæ sunt, vt vtrumque referat, non Qui sunt.] Angeli autem septem, quibus cura omniũ hominum data est, atque ideo missi dicuntur in omnem terram, sunt septem cornua Agni, quia per illos Agnus ventilat, & vincit aduersarios hominum dæmones, & pugnat cũ illis, & ab iniurijs humanum genus defendit inimicorum: ex hac enim similitudine animaliũ cornua sæpe in scriptura ponuntur. [Arethas: Cornua fortitudinem significant, & gloriam: sicut cum de fortitudine dicitur: Et omnia cornua peccatorũ confringam: de gloria autem: Et exaltabitur cornu iusti. &c. Si quis obijciat cornua agni non esse apta ad ventilãdum, aut ad pugnandum, quia tenera, & inualida sunt: nos dicimus huius Agni cornua & dura, & validissima esse: sed quia vix apparet, aut sentitur hoc septẽ angelorum ministerium, cum tamen illi potentissimi sint, cornibus agni similes dicuntur, quæ vix apparent, aut videntur. Denique, si quam habet agnus fortitudinẽ, in cornibus habet.] Sunt etiam oculi Christi, sicut in concilijs diaconi dici solẽt oculi episcoporum, quia per illos Christus prouidet hominibus, & inspicit eos vt tueatur. † Inde
14 Zach. 3: Super lapidem vnum septem oculi sunt: Et cap. 4. de eisdem: Septem illi oculi sunt Domini, qui discurrunt in vniuersam terram. Et hoc de septem cornibus, & de septem oculis meritò hic commemoratur, vt sciant homines impij, & ministri Diaboli Christo curæ esse salutem fuorum, &, quamuis ad tempus eos affligi sinat, aliquando puniturum esse eorum persecutores, & inimicos.

Vers. 7. *Et venit, & accepit de dextera sedentis in throno librum.* Iam hic manifestissimũ fit quod initio cap. 4. contra multos diximus, patrem esse eum, qui sedebat in throno, non Christum. In hoc autem quod Christus venire dicitur ad patrẽ, minor illo ostenditur quatenus homo est, æqualem cum eo honorem non habens. Pater enim sedet, ipse stat, & ad patrem venit, nõ pater ad eum, librum accipit, quasi sibi soli debitum, vt aperiat, vt qui iudex, & Dñs est omnium hominum, ipse pœnas prænuntiet, & infligi iubeat.

Vers. 8. *Ceciderunt coram Agno.* Agnoscentes eius potestatem, & iustè illi datam esse confitentes, & gaudentes.

15 *Vers. 8.* *Habentes singuli citharas.* † Quibus Dei laudes lęti personent. Hoc autem, etsi omnium sanctorum est, maximè tamen decet seniores, vt q maiora à Deo beneficia

beneficia acceperint, & meritis, atque gloria reliquis præstent, scriptum est enim: Exultate iusti in Domino, rectos decet collaudatio; atque ita iustiores magis exultare debent, & magis eos decet collaudatio. Et sequitur: Cõfitemini Domino in cithara. [Andreas Cæsariensis in citharis suauem, & bene sonantem glorificationem Dei significari dicit: in thymiamatis verò beneolentium fidelium hostiam per vitæ puritatem oblatam, sicut ait Apostolus: Christi bonus odor sumus.] *Psal.* 32. 2. *Cor.* 2.

Vers. 8. *Et phialas aureas plenas odoramentorũ.* Alludit ad morem veteris legis, in qua coram altari ponebantur phialæ plenę odoramentorum, vt scribit Hieronymus in illud Zach. 14: Et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ. Id circo multæ phialæ erant in templo, vt videmus. 2. Paral. 4. & Hesdræ. 1. Hæc odoramenta Iohannes interpretatur orationes esse sanctorum, videlicet quas iusti ad seniores, quasi ad Deo cariores 16 dirigunt, vt ipsi Deo offerant. † Meritò autem oratio odoramentis comparatur, quoniam sursum it oratio sanctorum, & cœlestia quærit, & Deo suauissimi odoris est. Psal. 140: Dirigatur oratio mea, sicut incensum, in conspectu tuo, eleuatio manuum mearum, sacrificium vespertinum, ideſt, sicut sacrificium vespertinum. Et quoniã orationes odoramenta sunt, in phialis aureis sunt, quales erant ante vetus altare, in quo significatur nõ solùm gratas, & suaues, sed etiam maximi pretij esse apud Deum. Significatur etiam orationes illas ex caritate procedere, quæ in auro intelligi solet, & patet omnibus, sicut phialę, quę patulę sunt. [Andreas: Phialæ mentes significant, ex quibus bonorum suauis odor, & pura egreditur oratio.]

Vers. 9. *Et cantabant canticum nouum.* Non sicut cantica alia, quæ sunt in scriptura. Quod nam hoc sit statim indicat: *Dicẽtes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signacula eius, &c.* [Cur nouum canticum dicatur, ita explicat Andreas confirmans hinc quod de vigintiquatuor senioribus diximus supra. Per hęc, inquit, ostenditur seniores esse eos, qui in veteri, & in nouo Testamento Deo valde placuerunt; & pro toto mũdo occiso Agno Dei gratias agunt. *Nouum* autem *Canticũ*, quod à vetustate literæ liberati ex omni gente, & lingua illuminati cantare edocti sumus ab spiritu. &c. Denique *nouum canticum* dicitur, quia nemo hoc ante illos cecinerat.]

Quoniam occisus es. Ideo enim tibi debetur exaltatio, vt omnes tibi obediãt, & qui obedire noluerint, seuerè à te puniantur. *Vers.* 9.

Et redemisti nos Deo. Hæc verba cum sequentibus: *Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes*, expositimus cap. 1. nu. 43. & sequentibus. *Vers.* 9.

Et audiui vocem angelorum multorum. 17 † Nõ solùm homines, propter quos occisus est, sed angeli etiam ei cõgratulãtur videntes in libro aperto vltionem à Christo capiendam de inimicis. [Ex his, inquit Andreas, ostenditur, vnum ouile, & vnam Ecclesiam factam esse angelorum, & hominum per Christũ ea quæ dissidebant copulantem, & medium parietem maceriæ soluentem.] *Vers.* 11.

In circuitu throni, & animalium. Multi angeli cingunt animalia, & seniores honorantes eos, & magnitudinem gloriæ eorum declarantes. *Vers.* 11.

Millia millium. Sicut cum dicitur, Sæcula sæculorum, intelliguntur innumera sæcula, quæ à nobis comprehendi nequeunt, ita cũ dicitur, *Millia milliũ*, numerus quasi infinitus, & qui à nobis capi non possit, indicatur. In nonnullis codicibus Græcis [& apud Andreã, & Aretham] additur, μυριάδες μυριάδων, quæ alludatur ad illud Dan. 7: Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei. [Myrias autem Græcis decem mille significat.] Verùm alij codices ita habent vt nostri, nec quidquam videtur addendum. *Vers.* 11.

Dicentium voce magna. Gregorius lib. 2. Moralium cap. 5. his ipsis verbis citatis ait: Vox namque angelorum est in laude conditoris ipsa admiratio intimæ contemplationis. Virtutis Diuinæ miracula obstupuisse dixisse est, quia excitatus cum reuerentia motus cordis magnus est ad aures incircumscripti spiritus clamor vocis. Quæ vox se quasi per distin- *Vers.* 12.

diſtincta verba explicat, dum ſe ſe per innumeros modos admirationis format. Deus ergo angelis loquitur, cum eis voluntas eius intimè videnda manifeſtatur. Angeli autem loquũtur Dño, cũ per hoc, quod ſuper ſemetipſos reſpiciunt, in motũ admirationis ſurgũt.

Accipere virtutem. Quid ſit *Accipere* *Verſ. 12.* *virtutem*, & gloriam, & honorem, & benedictionem, diximus cap. 4. nu. 52. & 53. Ex quo & tria, quæ reſtant, exponentur, Accipere Diuinitatem, & ſapiẽtiam, & fortitudinem. † *Accipere Diuini* 18 *tatem* eſt Deum ſeſe oſtẽdere ita ſubijciendo ſuis pedibus aduerſarios, vt nihil maneat ſibi non ſubiectum, quod verè Dei eſt, non enim poteſt homo ita plenè ſubijcere omnia. *Accipere ſapientiam* eſt oſtendere ſe eſſe ſapientẽ, qui & veram homines, cœleſtemq; ſapiẽtiam docuerit, à qua qui exciderũt, ſtultiſſimi eſſe comprobantur, & ſapiẽter omnia gubernauerit, ac diſpenſauerit, vt in gratiam electorum tolerare adtempus malos, & poſteà meritis ſuppliis afficere ſcierit. *Accipere fortitudinẽ* idem videtur eſſe quod accipere virtutem, atq; ita interpretaremur ſi per ſe poſitum eſſet, ſed quoniã ponitur poſt Accipere virtutem, dicemus Accipere virtutem, ideſt, δύναμιν, eſſe accipere poteſtatem, hoc eſt omnibus imperare: Accipere autem fortitudinem, 20 ideſt, ἰσχὺν, quod eſt robur, eſt viribus magnis, & quibus nemo poſſit reſiſtere, inimicos conterere, & vincere, ac penitùs ſibi ſubijcere. Verùm aduertendum eſt, vbi nos legimus, & interpretati ſumus, *Accipere virtutẽ, & Diuinitatem*, in Græco non eſſe Diuinitatẽ, ſed *Diuitias*, ideſt. πλοῦτον. atq; ita legunt Andreas, Arethas, & Primaſius; ita eſt etiam apud Tyconiũ Hom. 4. & in multis codicibus Græcis, quos vidi. Sed tamen & apud Latinos expoſitores, & apud Gregoriũ. 2. Moral. cap. 5. & in Latinis exemplaribus ſemper le 19 gitur Diuinitatem. † Et quidem video bonum ſenſum etiam habere ſi legamus, *Diuitias*, ideſt, dignus eſt vt ipſe oſtendat omnes theſauros Dei ſuos eſſe, & neminem eſſe poſſe diuitem, niſi quem ipſe ditauerit. Video etiam fieri potuiſſe, vt pro Diuitias feſtinans librarius poneret Diuinitas, quod cum poſteà cerneretur non aptè cohærere cũ verbo Accipere, mutatum fuerit in Diuinitatem. Sed propter conſenſum codicum Latinorum, & quia tẽpori ſuppliciorum, de quo eſt hæc viſio, melius cõuenit Accipere Diuinitatem, quam Accipere diuitias, probabilem etiã lectionẽ cenſeo, Diuinitatem, noſtrumque interpretẽ (ſi ita vertit) habuiſſe exemplaria emendatiora, quæ ſecutus ſit. Adnotat autem Rupertus angelos non dixiſſe: Redemiſti nos in ſanguine tuo, ſicut viginti quatuor ſeniores, quoniam non ſunt à Chriſto redempti.

Et omnem creaturam. Proſopopœia *Verſ. 13.* eſt, ideſt, fictio perſonę, qua omnẽ creaturam lætam eſſe dicit de Chriſti victoria, & quòd ſumma cum poteſtate inimicos ſuos plectat. Etenim cum creaturæ omnes à Deo ita ſint inſtitutæ, vt hõmini ſeruire debeant, & auxiliari quò beatum illum finem conſequatur, ad quẽ creatus eſt, ſicut ait Paulus. 1. Cor. 3: Omnia enim veſtra ſunt, ſiue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura, omnia enim veſtra ſunt, vos autem Chriſti: Cum homo Deo ſeruire, & ad cœleſtem beatitudinem aſpirare deſinit, creaturæ quaſi grauantur illi vſui eſſe, & cupiunt vt à Deo puniatur. 20 † Tale eſt illud Rom. 8: Vanitati enim creatura ſubiecta eſt; non volens, ſed propter eũ, qui ſubiecit eã in ſpe, quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorũ Dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiſcit, & parturit vſq; adhuc. Inde etiã Sap. 5. ſcriptũ eſt de eiſdẽ tẽporibus, de quibus nũc ſermo eſt: Et armabit creaturam ad vltionẽ inimicorũ. Et poſteà: Excandeſcet in illos aqua maris, & flumina cõcurrent duriter. Cõtra illos ſtabit ſpiritus virtutis, & tãquã turbo vẽti diuidet illos. &c. Et de creatura rũ lætitia in ſupplicijs impiorũ ait Habacuc. c. 3: Dedit abyſſus vocẽ ſuã, altitudo manus ſuas leuauit. Sol & luna ſtetерunt in habitaculo ſuo. Lætabuntur igitur ſuo modo, & gratias Deo agent oẽs creaturæ, cum viderint paratam vindictã. *Quæ in cœlo eſt*, ideſt, Sol, Luna, & ſtellæ, nam de angelis iam dictum

est. *Et quæ est super terram*, id est, homines iusti, & reliquæ creaturæ rationis expertes. † At creatura, quæ est *sub terra*, quomodò lætabitur; aut gratias aget, cum scriptum sit: Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes, qui descendunt in infernum. Psal. 113. Et Isai. 38: Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te? Respõ deo hoc de illis dici, qui in ignis purgatorij loco sunt, sed suo etiam modo damnatis conuenit, non quòd illi Deum propriè laudent, quod docet testimonia indicata, sed quod inuiti cognoscunt Deũ, & Agnũ dignos esse omni laude, & honore, iureque vindictam de aduersarijs suis sumere.

21

Vers. 13. *Et quæ sunt in mari, & quæ in eo.* Videtur redundare, *Et quæ in eo*, cum iam dictum sit: *Et quæ sunt in mari*. In Græcis verbis facilior est intelligẽtia, ita enim habent: καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντας ideſt, Et omnia, quæ in ipsis. Ita habent multi codices Græci, atque ita legit Primasius. ☞ [Multi non habẽt πάντα, ideſt, omnia, sed πάντας, ideſt, omnes, vt sit sensus, Omnes audiui dicentes. &c. Ita etiam est apud Andream, & Aretham. Vidi tamen permultos, & omnes habent καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, & quæ in ipsis.] Quod ita intelligo: Non solum creaturæ, quas commemoraui, sed omnia etiam, quæ in eis sunt, ideſt, singulæ earum partes: quomodo dictum est Psal. 102: Benedic anima mea Domino, & omnia, quę intra me sunt, nomini sancto ei⁹. † Hæc dubitatio ab omnibus, quos vidi, expositoribus prætermissa est, vnus Ambrosius curauit singula exponere, & mare esse putat locum ipsum aquarũ, & quæ in mari sunt, esse aquas, & quæ in eo, esse pisces. Mihi magna suspicio est non esse legendum: *Et quæ in eo*, sed: *Et quæ in ea*, atque ita legitur apud Rupertum, & est omnino sensus idem, quem inesse diximus in Græcis, vt quoniam dixerat: Et omnem creaturam. &c. posteà dicat: *Et quæ in ea*, ideſt, omnia quę sunt in hac creatura cœli, & terræ, & maris, sicut in Græco dicitur: *Et quæ in ipsis*. Quòd si quis adhuc contenderet legendum esse: *Et quæ in eo*, & tunc eumdem sensum esse dicerem, sed dictum esse, *In eo*, quoniam Creatura apud Græcos, ideſt, κτίσμα neutrius generis est, & Relatiuum conuenit cum genere Græci nominis, vt solet sæpe facere noster interpres, [quod multis exemplis comprobauimus lib. 2. de Tẽplo cap. 2. nu. 9. & 10.] & fecit vt alia omittamus, infra cap. 10. vbi habem⁹: † Accipe librũ, & deuora illum, & faciet amaricari vẽtrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tãquam mel. Pro, Erit dulcis: sed dulce dixit, quoniam in neutro genere inuenit, quia in Græco est βιβλαρίδιον. Ita hic inuenit, ἐν αὐτῷ in meliori codice, & vertit, In eo.

22

23

Benedictio & honor. Diximus de his cap. 4. num. 50. 51. 52. 53. tametsi pro, Potestas non est δύναμις sed κράτος eumdem tamen habet sensum. *Vers.* 13.

Et quatuor animalia dicebant, Amen. Confirmantia videlicet quod omnes creaturæ dixerant, & pro gloria Dei clamantia aduersus impios, vt superiùs diximus. Hoc autem valere Amen, diximus cap. 1. num. 59. & 60. *Vers.* 14.

Ceciderũt in facies suas. Agnoscentes, & suppliciter venerantes Dei maiestatẽ, & illa veneratione confirmantes quod ante dixerant de Agno, & quod dicebant omnes creaturæ. *Vers.* 14.

Viuentem in sæcula sæculorum. Hęc verba quidã codices Græci non habẽt, nec Ambrosius. Alij tamen habent apud Grẽcos, & expositores Latini ita legũt, nec immeritò; si enim non legatur, aut hoc, aut aliquid tale subaudiendũ est. Et cap. 4. ait: Et adorabant viuentẽ in sæculã sæculorum, vbi etiam exposuimus cur dictum esset, Viuentem in sæcula sæculorum. *Vers.* 14.

Argu-

Argumenm. Cap. VI.

Aperit Agnus primum ſigillum, & vocatus Apoſtolus à primo ex quatuor animalibus vt videat, videt equitem albo equo inſidentem, qui arcum habebat, & coronam, & vincebat. Aperit Agnus ſecundum ſigillum, & vocatus Apoſtolus à ſecundo animali vidit equum rufum, & equitem gladium magnum habentem, omniaque bellis perturbantem. In apertione tertij ſigilli vocatus à tertio animali videt equum nigrum, & equitem ſtateram manu tenentem. In apertione quarti ſigilli vocatus à quarto animali videt equum pallidum, & mortem ſuper eum ſedentem, quem Infernus conſequebatur. Illa autem in toto orbe terræ multos gladio, & fame, & beſtiarum morſibus interfecit. Aperto quinto ſigillo videt ſub altari animas ſanctorum martyrum vindictam petentium, & expectare iubentur donec numerus electorum impleatur. Aperto ſexto ſigillo terræmotus magnus fit, ſol obſcuratur, Luna ſanguineo colore rubet, ſtellæ de cœlo cadunt, montes, & inſulæ è ſuis locis emouentur, omnes homines terrentur, & diem iræ Dei timentes in montibus, & in ſpeluncis ſe ſe abſcondunt.

Caput. VI.

ET vidi quod aperuiſſet Agn⁹ vnũ de ſeptem ſigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus dicens, tam quam vocẽ tonitrui, Veni, & vide.
1 Et vidi: & ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper illum habebat arcum, & data eſt ei corona, & exiuit vincens vt vinceret. Et cùm aperuiſſet ſigillum ſecundum, audiui ſecundum animal dicens, Veni, & vide.
2 Et exiuit alius equus rufus: & qui ſedebat ſuper illum, datum eſt ei vt ſumeret pacem de terra, & vt inuicem ſe interficiant, & datus eſt ei gladi⁹ magnus.
3 Et cum aperuiſſet ſigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni, & vide. Et ecce equus niger: & qui ſedebat ſuper illum, habebat ſtateram in manu ſua.
4 Et audiui tamquam vocem in medio quatuor animaliũ dicentẽ: Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario, & vinũ & oleũ ne læſeris.
5 Et cũ aperuiſſet ſigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis, Veni
6 & vide. Et ecce equus pallidus: & qui ſedebat ſuper eũ, nomẽ illi Mors, & Infernus ſequebatur eum, & data eſt illi poteſtas ſuper quatuor partes terræ, interficere gladio, fame & morte, & beſtijs terræ.
7 Et cũ aperuiſſet ſigillum quintum: vidi ſubtus altare animas interfectorum propter verbũ Dei, & propter teſtimonium quod habebant,
8 & clamabãt voce magna, dicentes, Vſquequo Domine, ſanctus & verus, non iudicas & non vindicas ſanguinẽ noſtrum de ijs qui habitant in terra?
9 Et datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ: & dictum eſt illis vt requieſcerent adhuc tẽpus modicum, donec cõpleantur conſerui eorum, & fratres eorum qui interficiendi ſunt
10 ſicut & illi. Et vidi, cum aperuiſ-

12 *set sigillũ sextũ: & ecce terræmotus*
magnus factus est, & sol factus est ni
ger tãquam saccus cilicinus: & luna
13 *tota facta est sicut sanguis: & stellæ*
de cœlo cecidérunt super terram, si
cut ficus emittit grossos suos cũ à vẽ-
14 *to magno mouetur: & cœlum recessit*
sicut liber inuolutus: & omnis
mons, & insulæ de locis suis motæ
15 *sunt: & reges terræ, & principes,*
& tribuni, & diuites, & fortes, &
omnis seruus, & liber abscondérunt
se in speluncis & in petris montium:
16 *& dicũt montibus & petris: Cadi*
te super nos, & abscondite nos à facie
sedentis super thronum, & ab ira
17 *Agni: quoniam venit dies magnus*
iræ ipsorum, & quis poterit stare?

Vers. 1. 1 IT *vidi quod aperuisset Agnus.* Septem sigilla aperiuntur, quia nõ potest liber aperiri, ideſt, non possunt quæ in eo sunt scripta, cognosci, donec impleantur quæ in septẽ sigillis designata sunt. Tunc illa cognoscentur, & euenient. Quare quod dixit cap. 5: Et cũ aperuisset librum, per anticipationem dictum est, vt solet Scriptura: non enim erat apertus liber, donec sigilla aperta sunt. *Cur hic semper Christus Agnus dicatur.* Cæterùm semper in apertione libri & sigillorum meminit Agni, quoniam, vt cap. 5. diximus semel, & iterum, Agnus dictus est Christus eo quòd immolatus sit pro nobis in morem agni, qui quotidie immolabatur, Num. 28, & Christi immolandi figura fuit. Et quoniam propter hanc immolationem meruit Christus exaltari, & omnibus dominari, & aduersarios potestati suę subijcere, meritò cum sigilla aperiuntur, quibus & eius exaltatio, & pœnæ de impijs sumendæ continentur, Agnus vocatur.

Vers. 1. *Audiui vnum de quatuor animalibus.* Videbitur fortasse tacuisse quodnam esset, quoniam ad rem non pertinebat; sicut & cap. 5. dixit: Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, sed re vera Vnum capitur more vulgato Hebræorum pro Primo. *Vnum pro Primo.* Quod manifestissimè intelligitur ex eo, quod mox ait: Et cum aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal. &c. Et idem dicit de tertio, & quarto animali. Leo igitur loquitur, nam cap. 4. primum animal leonem esse dixit, vt etiam exposuit Arethas. Eodem modo locutus est de sigillis. *Et vidi quod aperuisset Agnus vnum de septem sigillis*, ideſt, primum: postea enim ait: Et cum aperuisset sigillum secundum, &c. atque ita de tertio, & reliquis. † Sed quæritur quomodo quatuor animalia possunt esse Euangelistæ, cum Iohannes fuerit iuxta hanc interpretationem vnum ex animalibus, de quibus ita prorsus loqui videtur, ac si iam in cœlo essent. Nec possumus dicere quod cap. 4. respondimus, visionem pertinere ad postrema tempora, cum iam omnes Euangelistæ futuri erant in cœlo: quoniam nunc manifestè Iohannes de suo tempore loquitur, quo vidit visionem, audiuit siquidem vnum ex quatuor animalibus dicens sibi: Veni, & vide. Quæstioni facilè ita quis putabit satisfieri: tempore etiam, quo Iohannes hæc scribebat, tres ex Euangelistis in cœlo fuisse, qui iam mortui fuerant, atque ita rectè vnum ex illis Iohanni, tamquam socio, & fratri dixisse: Veni, & vide. Immo erat hoc rationi valdè consentaneum, vt Euangelista iam beatus eum, qui in terris adhuc versabatur, Euangelistam commoneret, vt disceret mysteria, quæ reuelabantur. Verùm hæc responsio verbis quarti animalis refellitur, vt statim dicemus. Dicendum ergo est, visionem, quia prophetica est, de eo esse quod futurum erat. Itaque non erant in cœlo quatuor animalia, sed in visione vidit Iohannes quatuor animalia quatuor Euangelistas designantia, quæ etiam videre potuit nondum mortuis ipsis Euangelistis. Sicut cum vidit viginti quatuor seniores, non innumerabilem vidit sanctorum multitudinem, sed tan-

Quomodo Iohannes vocetur ab animalibus si illa erant Euangelistæ.

tantum viginti quatuor effigies seniorum, in quibus tamē innumerabilis multitudo significabatur, in cœlo futura.

3 †Vnum igitur ex animalibus locutum est Iohanni, vt tunc indicaret quæ post futura erant. Sed vrget vehementius quod in hoc ipso cap. non solùm primum, & secundum animal, & tertium Iohanni loquuntur, sed etiam quartū. Et cum aperuisset sigillum quartum: audiui vocem quarti animalis dicentis: Veni, & vide. Non est ergo Iohannes vllum ex his animalibus, nec enim cō pellari à seipso poterat. Hæc dubitatio, cum quidem sit maxima, ab ijs, qui quatuor animalia Euangelistas esse interpretati sunt, nec explicata est, nec proposita quidem, sed coacti difficultate aliter nunc quatuor animalia accipiunt; & aut omnes Ecclesiæ doctores esse dicunt, vt Ambrosius, & Anselmus, aut quatuor insigniora Christi mysteria, ideſt, natiuitatem in homine, passionem in vitulo, resurrectionem in leone, ascensionem in aquila intelligunt, vt Rupertus. Alij in animalibus intelligunt primam Ecclesiam temporis Apostolorum, in Iohanne verò Ecclesiā subsequentem, vt Ansbertus, & Haymo, & eadem est fere

4 sententia Abbatis Ioachim. † Petrus Serranus doctor Theologus, & Episcopus Caurienſis animalia hic quoque ad Euangelistas retulit, sed ordinem peruertit, nam primum esse affirmat aquilam, ideſt, ipsum Iohannem, cum sit & apud Iohannem, & apud Ezechielem quartum. Secundum dicit esse Matthæum, tertium Marcum, quartum Lucam. Nec tamen docet quomodo animal, quod Iohannem significat, ipsi Iohanni loquatur. Est etiam in hoc loco altera dubitatio, quæ simul cum priori dissoluenda est, cur animalia Iohanni locuta fuerint, non autem aliquis è senioribus, vt antea; & cur non vnum ex animalibus, sed omnia; denique cur in primi sigilli apertione hoc animal eum vocet ad videndum potius quam alterum, & ita in ceteris sigillis. Harum dubitationum explicatio potest ex verbis ipsius Euangelistæ quodam modo desumi. Videmus enim in quatuor priorum sigillorum apertione quatuor animalia vocare Iohannem vt videat, non autem in apertione

5 reliquorum. † Ex quo videtur intelligi in quatuor sigillorum apertione aliquid significatum esse, quod vel tempore cuiusque Euangelistæ factum sit, vel ad cuiusque Euangelium pertineat, vt posteà explanabimus. Atque ideo meritò loquuntur omnia animalia, & suo loco quodque, quoniam ad tempus, vel Euangelium ipsius id pertinet, ad quod videndum vocat. Et quoniam quod Iohannes videbat, non res vera erat, sed ad futurorum significationem menti eius obijcebatur, dicentibus quatuor animalibus: *Veni & vide*, hoc significabatur, Deum velle vt ei innotescerent quæ in Ecclesia futura erant, & priùs ea, quæ ad tempora, vel Euangelia aliorum Euangelistarum spectarent, mox quæ euentura erant post quam ipse reuocatus ab exilio scriberet Euangelium, vt omnia quasi vno intuitu videret. Quod igitur quartum animal Iohanni dicit: Veni, & vide, perinde est ac si ei ab aliquo diceretur: Cum tu quartum animal fueris, ideſt, cum Euangelium scripseris, id fiet, quod in huius sigilli apertione significatur, quod suis locis videbimus.

6 *Tamquam vocem tonitrui.* † Significat vocem fuisse magnam, & terribilem, qualis fuit vox Euangelistarum, & Apostolorum, de quibus dictum est Psal. 18: In omnem terram exiuit sonus eorum. &c. Et Iohannes, & Iacobus vocati sunt à Domino filij tonitrui Mar. 3. *Vers. 1.*

Et vidi, & ecce equus albus. Quis sit qui equo insidet, non indicat, sed quid portet. Communis autem expositorum sententia est eum esse Christum. Quod rectè confirmari potest ex Apoc. 19: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis, & Verax. &c. Et paulò post: Et vocatur nomen eius Verbum Dei. Quem locum referens Ambrosius in illud Psal. 40: Magnificauit, siue, vt ipse legit, Ampliauit super me supplātationem, in equo corpus Christi signi- *Vers. 2.*

Cur non seniores, sed animalia Iohanni loquantur.

ficari docet. Albus erat, inquit, qui erat immaculatus, quia nulla peccati inquinamenta cognouerat. Nam si libido tenebrosa est, rectè sanctimonia relucet, & splendet. &c. Huius equi figurã fuisse dicit illum, qui secundo Mach. 3. Heliodorum inimicum Iudęorum strauit. Eumdem sensum inter alios refert, nec improbat, Origenes Hom. 2. in
7 Cant. in illud: Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te. † Hieronymus in illud Isai. 66: Et annuntiabunt gloriam meam, citat eadem verba cap. 19. & ait: Equo autem sedebat albo quando post resurrectionem immortalem, & incorruptum corpus assumpsit. Possemus & hic eodem modo equum interpretari, quemadmodũ & Rupertus interpretatus est. Sed probabilius arbitror quod Andreæ, & Arethæ, & omnibus fere expositoribus placuisse video, vt in equo albo Apostoli missi per orbem terræ ad prædicandũ Euangelium, & eorum discipuli, id est, prædicatores Ecclesiæ, intelligantur. Quod vt explicetur, meminerimus equum bellicosum esse animal, & præ cæteris aptum, vt eleganter ostenditur in libro Iob. cap. 39: Gloria narium eius terror, terram vngula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis, contemnit pauorem, nec cedit gladio. Hinc crebra equorum mentio in Scriptura cum de bello sermo est, vt Psal. 19: Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocauimus. Et Psal. 146: Non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibijs viri beneplacitũ erit ei. Prou. 21: Equus paratur ad diem belli, Dominus autem salutem tribuit. In equo
8 igitur instructio ad prœlium, & prœlia significantur. † Ita apud poetam Carthaginenses.

1. Æn. *Effodere loco signum, quod regia Iuno*
Monstrarat, caput acris equi, sic nam fore bello.
Egregiam, & facilem victu per sæcula gentem. Et lib. 3.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum latè, candore niuali.
Et pater Anchises: Bellum ò terra hospita portas,
Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur.

Quare quod in hoc c. 6. & 19. equites videmus equis insidentes, semper hoc significat, eos esse ad prœliãdum instructos optimè, & paratos. Quod in alijs Scripturæ locis similiter intelligẽdum est. Verùm quoniã equus sæpe in bello adiutor equitis est, Vnde Virgilius: 12. Æne.
Post bellator equus,
& Iob dixit: In occursum pergit armatis, &c. rectè hic equum album Apostolos interpretabimur, qui missi ad prædicandum Euangelium omni creaturæ, Christum in se portant in omnes terras cum Diabolo pugnantem, & ipsi eum iuuant pugnantes si-
9 mul, & inruentes in hostem. † Quod optimè confirmatur verbis Zach. cap. 10. quæ in hoc ipsum protulit Tyconi Hom. 5: Visitauit Dominus exercitũ gregem suum domum Iuda, & posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello. Albus equus est, quia non tristia hominibus portant, sed læta, & prospera. De quibus scribit Isaias cap. 53: Quam pulchri super montes pedes prædicantis, & annuntiantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem? Sed maximè vt certa victoria significetur per lætum colorem, & festum, vt alijs exemplis ostendemus cap. 19. num. 21. & 25. His adiungamus quod scribit Origenes Hom. 2. in Cant. in illud: Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te. Sunt ergo, inquit, equi Do- *Equi Dei.*
mini, quibus ascẽdit, & equitatus eius: quos ego non alios esse puto, quã illas animas, quæ frenum disciplinæ eius accipiunt, & iugũ portant suauitatis eius, & quæ spiritu Dei aguntur, & in hoc est eis salus. Et aliquantò post: Beatæ ergo sunt illæ animæ, quæ dorsum suũ curuauerunt vt suscipiant sessorẽ Verbum Dei super se, & frena eius patiuntur, vt quocumque ipse voluerit, flectat eas, & agat habenis præceptorum suorum, quia iam non propria voluntate incedũt, sed ad omnia ducũtur, & reducuntur voluntate sessoris. &c. Quæ omnia melius Apostolis conueniunt, quam ceteris.

Et

Vers. 2. *Et qui sedebat super illum habebat ar-*
10 *cum*. † Arcum quidem habet Chri-
Arcus. stus, vnde sagittas mittat in hostes suos in quo potestas eius ad perdendum inimicos intelligi solet, qua in iudicio maximè vtetur. De hoc arcu dictum est Hab. 3: Suscitans suscitabis arcum tuũ, qui videlicet quasi neglectus iacere videbatur. *Et* Psal. 44: Sagittæ tuæ acutæ, (populi sub te cadent) in corda inimicorum regis. ☞ Sed alius hic arcus est, quẽ nũc habere dicitur: Euãgelica enim prędicatio est, vt rectè exposuit Andreas Cæsarienſis, quam, ceu arcum quemdã extendens, sagittas in omnes nationes misit, quibus eas ad salutẽ vulnerauit, & sibi subdidit. Itaque eas hoc in loco ☞ sagittas intelligunt omnes, quæ corda ferientes inimicorum *E*uangelij, eos veritati, Christoque subijciunt. Augustinus in illud Psal. 76: Et enim sagittæ tuæ pertranſierunt (ita enim legit) Verba, inquit, Euangelistarum sagittæ fuerunt. Verbum Dei sagitta est, quia percutit. Quid est Pertranſierunt? Non in curribus remanserunt, sed corda transfixerunt. *Et* in illud Psal. 119: Sagittæ potentis acutæ: Sagittæ potentis acutæ verba Dei sunt. Ecce iaciuntur, & transfigũt corda. Sed cum transfixa fuerint corda sagittis verbi Dei, amor excitatur, non interitus comparatur. Nouit Dominus sagittare ad amorem, & nemo pulchriùs sagittat ad amorem, quã qui verè verbo sagittat: immo sagittat cor amantis vt adiuuet amantem, sagittat vt faciat amantem. &c. *Et* ne cui fortasse hic sensus mysticus videatur, sciat veteres Hebræos multùm arcu pugnare solitos esse, in cuius peritia maximè gloriabantur, vt multis in locis Scripturæ videmus. Psal. 77: Filij Ephræm intendentes, & mittentes arcum conuersi sunt in die belli. Hos. 1: Et in die illa conteram arcum Israel in valle Iezrael: Arcum ergo habere dicitur, vt significetur vehementiùs pugnare, & aduersarios superare: in quo vis Euangelicæ prædicationis ostenditur, cui omniã cesserunt.

Vers. 2. 11 *Et datа est ei corona*, † Christus, cum ascendit in cœlum, coronatus est, iuxta illud Psal. 8: Gloria, & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum. Psal. 20: Posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Significabatur ergo illa corona omnia Christo esse subijcienda, & vniuersum orbem in eum esse crediturum. Corona enim regi datur; & ipse ait Psal. 2: *Ego* autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Possumus etiam dicere, tũnc ei datam esse, cum ad pugnam exiuit, vt omnes homines scirent eum constitutum esse regem à Deo, cui vniuersæ gentes obedirent.

Et exiuit vincens vt vinceret. *Exiuit* *Vers. 2.*
vincens, quia ab ipso exordio prædicationis Euangelicæ homines vinci, conuertique cœperunt, adeò vt die ipso Pentecostes, tria millia conuersa fuerint Act. 2. Et in eodem capite legimus: Dominus autem augebat qui salui fierent quotidie in id ipsum. Et exiuit *vt vinceret* semper, & homines Euangelio subiugaret. Quid igitur hac visione ostensum est Iohanni? Semper Christum victurum esse in Apostolis, & prædicatoribus Euangelij, nec vim tyrannorum, aut hæreticorum, aut persecutionum Euangelium impedire posse, quin in omnes gentes eat, omnesque conuertat, vti iam tempore Apostolorum cœperat.

12 † Quod nostris etiam temporibus videmus, quibus Euangelium barbaris, & remotis nationibus prædicatur nõ sine magno fructu. Cur hanc visionem ostendit Iohanni primum animal, quod est leo? Quoniam regia Christi vis, & potestas, quæ in leone significatur, (vt cum dictum est cap. 5: Vicit leo de tribu Iuda) hic ostenditur, cum omnia ei obediunt.

Audiui secundum animal. Secundum *Vers. 3.*
animal vitulus est, & ad illud pertinet, quod nunc exit in conspectu Iohannis, vt mox videbimus.

Et exiuit alius equus rufus. Rufus co- *Vers. 4.*
lor sine dubio bella, & cædes indicat, quare apud Zach. cap. 6. bene in equo rufo designatum est imperium Chaldæorũ sanguinarium, & crudele. Arq; hoc facilè indicant verba sequentia: Et qui sedebat super illum, datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt

13 inuicem se interficiant. † Significat ergo equus rufus persecutores Ecclesiæ iuxta omnium fere sententiam, qui instigante Diabolo simul vt Apostoli vincere cœperũt, in prædicatores Euangelij, & crescentem gentem Christianorum rabie maxima irruerũt, vt profectum Euangelij impedirent. Diabolus ergo est, qui equo vehitur. Subindicat hoc, quod dicimus Iohannes cum ait: *Et exiuit alius equus rufus*, ac si diceret: Post equum album exiuit equus rufus ipsum insequens. Tyconius Hom. 5. & Beda: Contra victricem vincentem Ecclesiam exijt equus rufus, ideſt, populus sinister, & malus, ex sessore suo Diabolo sanguinolentus.

Vers. 4. *Datum est ei vt sumeret pacem de terra.* Ideſt, Permisit ei Deus vt pacem de terra tolleret. [Andreas: Quod autẽ scriptum est datum esse sedenti in equo sumere pacẽ: sapientem Dei permissionem ostendit fideles seruos per tentationes probantem. Idem etiam Arethas:] Quod magis explicat cum ait: *Et vt inuicem se interficiant*. At non est id ita intelligendum, vt martyres aduersus eos pugnauerint, à quibus infestabãtur, sed ex verbis Domini locus explanabitur, qui Matth. 10. ait: Tradet autẽ frater fratrem in mortem, & pater filiũ, & insurgent filij in parentes, & morte

14 eos afficiẽt. † Et postea: Nolite arbitrari quia pacẽ venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare homine aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. Hoc autem fiebat, non Christo id quærente, sed gratiam suis suggerente vt inuitis, ac repugnantibus carissimis quibusque cognitam Euangelij veritatem amplecterentur, & ideo ait: Non veni pacem mittere. At Diabolus iniusta odia concitat aduersus Christianos, & pacem perturbat Deo iustè id permittente ad salutem, & coronam electorum, cuius rei causa dictum est: *Et datum est ei vt pacem sumeret de terra*. Præterea bella etiam excitat Diabolus ciuitatum, & regnorum infidelium aduersus ciuitates, & regna fidelium, quos causa religionis persequuntur, at que ita inuicem se interficiunt homines, qualia mouent passim hæretici in Catholicos, Saraceni in Christianos. Qua ratione meritò dicitur ei datus gladius magnus, quo videlicet multos occidat, & multorum sanguinem effundat. Tychonius Hom. 5. & Beda: *Datus est ei gladius magnus, vt tolleret pacem de terra*, scilicet suam pacem, hoc est mundanam. Nam Ecclesia æternam pacem, quam sibi Christus reliquit, habet. [Andreas, & Arethas eodem modo (quod quidem ad substantiam visionis attinet) interpretãtur. Ita enim ait Andreas, vnde Arethas desumpsit: Hanc nos conijcimus secundam ab Apostolis successionem intelligi, quę per martyres, & doctores impleta est: in qua dilatata in id quod supererat, prædicatione pax mũdi soluta est, ipsa etiam diuisa natura, secundùm quod à Christo dictum est: Non veni mittere pacem in terram, sed gladium, per quem in altare quod supra est, martyrum occisiones offerebantur. *Equus autem rufus* vel effusionis sanguinis, vel inflammati martyrum pro Christo mortuorum affectus signum est. &c.]

15 † Significatur ergo Iohanni hac visione semper quidem Euangelij prædicationem superaturam aduersarios suos, nec vllam esse posse in terris tantam vim, quæ eam extinguat: sed non tamen sine sanguine superaturam, Diabolum enim vehementer de eius successu dolentem omnes artes nocẽdi, & omnes machinas suas admoturum aduersus Christianos, vt omnibus sæculis factum videmus. Quid visio ad secundum animal pertinet, ideſt, ad vitulum? Multùm planè, quoniam exeũte hoc equo rufo plurimi, quasi vituli ante aras, pro Christi fide à persecutoribus immolati sunt. [Andreas: Secundum animal vitulum dici existimo sanctorum martyrum sacras hostias significantem. &c.] Tempus etiam conuenit, nam Nerone principe Christianos persequente, quæ prima Ecclesiæ persecutio fuit, rabies Iudæorũ, & Gẽtiliũ maximè in Christianos sæuiebat accedẽte ad odiũ timore pœnarũ, ne sitacerent, fauere Christianis viderentur, & eodem tempore Lucas Euangeliũ

suum

ſuum videtur ſcripſiſſe, qui Romã cum Paulo venit ſecundo anno imperij Neronis, vt docet Hieronymus in Catalogo, cũ de Paulo, & de Luca agit, ſed de ſignificatione huius equi iterum dicemus num. 28. & num. 29.

Verſ. 5. *Audiui tertium animal.* † Quod eſt homo [vt etiam Andreas, & Arethas interpretantur,] cauſam poſtea indicabimus. 16

Verſ. 5. *Et ecce equus niger.* Tyconius Hom. 5. Beda, Ansbertus, Haymo, & multi alij, in equo nigro hæreticos intelligũt. Nec mihi diſplicet hæc interpretatio, ſed ita laborãt in copulando cum his quod ſtatim ſequitur: Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario, vt periclitari veritas expoſitionis videatur. Verùm & ego ſentio in equo nigro hæreticos ſignificari, & prauæ doctrinæ magiſtros, quod rerum ordo, & quaſi contextus indicat. Nam Euangelij prædicatione feliciter exultante, & currente Diabolus, vt eam impediret, perſecutores ſuſcitauit, & quia perſecutionibus magis etiam creſcere animaduertebat, viuentibus Apoſtolis nonnullos ſiue hæreticos, ſiue pſeudoapoſtolos immiſit, ſed eis mortuis quãplurimos in ſinceram doctrinam ab eiſdem Apoſtolis traditam armauit. Deinde ſicut in equo albo Apoſtolos, & cæteros Euangelij prædicatores ſignificari diximus, qui læta, & proſperã hominibus nuntiabant, ita è contrario in equo nigro prædicatores Diaboli, & peruerſæ doctrinæ ſeminatores intelligere conuenit, qui triſtia hominibus portãt, id eſt, per quæ in triſtitiã ſempiternam incidant, & tenebras hominibus effundunt, eoſq; nocte, & caligine implẽt.

Verſ. 5. *Et qui ſedebat ſuper illum habebat ſtateram in manu ſua.* † Talis equi ſeſſorẽ quem melius quam Diabolum intelligemus? Sed cur ſtaterã in manu ſua habet, qui iuſtitiæ hoſtis eſt? Non deerunt qui putent ſtateram habere propter id, quod ſequitur: Bilibris tritici denario, &c. quaſi panem appendere velit, & hordeum. Verùm in Græco nulla de libra mentio eſt, vt ſtatim dicemus: itaq; nec panem appendit, nec hordeum. *Stateram* ergo *in manu habet* quaſi verba ponderans: nititur enim Diabolus perſuadere hominibus ſe optimè examinare vim verborum Scripturæ, & æqua ſtatera ponderare, atque id quod docet, veriſsimum eſſe, & ex ipſis viſceribus Scripturarum erutum, videtur enim alludi ad illud Iſai. 33: Vbi eſt literatus? vbi verba legis ponderans? Suadet etiã ſe accuratè attendere quæ dicit, & nihil ſine maturo conſilio loqui, iuxta quod ſcriptum eſt Eccl. 21: Labia imprudentium ſtulta narrabunt; verba autem prudentium ſtatera ponderabuntur. Et cap. 28: Aurum tuũ, & argẽtum tuum conflа, & verbis tuis facito ſtateram. Atque hæc eadem, quæ Diabolus perſuadet hæreticis, hæretici perſuadere conantur omnibus, quos docẽt: quare iure ſtaterã habet in manu, quia & ipſe id facit, & alios docet, vt faciant. 17

Et audiui tamquam vocem. † Crebro his vocibus vtitur, Tamquam, & Quaſi, & ſimilibus, vt cum de animalibus loquebatur cap. 4. quoniam non erant veræ res, ſed rerum ſimilitudines obiectæ menti Apoſtoli. 18 *Verſ. 6.* *Cur dicat ſæpe Tamquam, & Quaſi.*

In medio quatuor animalium. Vox hæc ſedentis in throno eſt, ipſe enim eſt in medio animaliũ, ſicut legimus cap. 4: Et in medio ſedis, & in circuitu ſedis quatuor animalia. Aut certè vox Agni eſt, de quo cap. 5. dixit: Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animaliũ, & in medio ſeniorum agnum ſtantem tamquam occiſum. Hoc etiam indicat ipſa vox, quæ cum imperio præcipit: Vinum, & oleum ne læſeris. Videtur autem hoc ad conſolationem fidelium ſcriptum, patris eſſe hanc vocem, aut Chriſti, vt quamuis hæreticos furere videant, Diuina promiſſione confirmentur, ſciantq; Catholicam veritatem in Eccleſia nunquam defuturam, & vinum, & oleum ab eis non eſſe lædendum, etiamſi penuria laboretur, quod ſtatim explicabimus. Cæterùm non eſt legendum: *In medio quatuor animalium dicentium*, non enim loquuntur nunc animalia, ſed *Dicentem*: audiui vocem dicentem; ſicut eſt in Græco, & apud Andream, & Arethã, & Primaſium, & in correctioribus exemplaribus. *Verſ. 6.*

Bilibris tritici denario. † Pro *Bilibris* in Græco eſt Chœnix vtroque in loco quod nõ eſt nomen ponderis, ſed men- 19 *Verſ. 6.* *Chœnix.*

ſuræ aridorum, capitque cotylas quatuor, ſiue ſextarios duos, ſi Budæo credimus, lib. 5. de Aſſe. Certè omnium cõſenſu menſura eſt, quam frumento plenam vnus homo quotidie abſumere poſsit, vt idem autor eodem libro probat ex Herodoti verbis lib. 7. & ex Suida, & ex Athenæo lib. 3. ideoque vocari ſolet ἡμερήσιον τροφήν, ideſt cibarium diurnum. Declarat hoc vulgarum Pythagoræ ſymbolũ: ἐπιχόινιος, μὴ καθίζειν, ideſt, Chœnici ne inſideas, hoc eſt: cũ vnius diei victum paraueris, ne quieſcas, ſed labora, & plus quære. De quo etiam Eraſmus in Chiliadibus. Hæc menſura ad Hiſpanicas redacta capit quartellum tritici cum dimidio, quam in ſingulos dies veteres ſeruis demetiebantur. Illi noſter interpres duas libras, ideſt, viginti quatuor vncias tribuit, ideoque, ne Græco nomine vteretur, vertendum putauit *Bilibris*, ſcilicet, menſura. At Budæus quatuor libras habere teſtatur Chœnicem, quòniã Chœnix capit duos Sextarios, & Sextarius capit vncias viginti quatuor, ideſt, libras duas. Sed Iulius Pollux in ſuo Onomaſtico, lib. 4. cap. 22. Chœnici tres cotylas tribuit, habet autem Cotyla vncias nouem. † Et Alciatus in libello de Ponderibus, & menſuris communem Chœnicem apud Græcos habere teſtatur quatuor Sextarios, Atticam verò tres cotylas, ideſt, viginti ſeptẽ vncias, quod confirmat ex Polluce, Suida, & interprete Nicandri, quod & multò verius eſt, & conſentit cum noſtra translatione. Idem autor lib. 1. Parergon cap. 17. docet Chœnicem pendere vncias viginti ſeptem, atque eius dimidium libram, vel libellam dictum eſſe Athenienſibus. Denarius, qua voce Latina vſus eſt in Græco Euangeliſta, à numero dictus eſt, quòd decem aſſes valeat. Explicaris vocabulis nunc res ipſa explicanda eſt, in qua magna opinionum varietas incertiorem dimittit lectorẽ. Fames futura his verbis ſignificari videtur, quod Andreæ, & Arethæ, & Victorino placuit. [Quibus equidem non aſſentior, nam] ſi fames ſignificatur, nihil magnum afferre videtur hæc prophetia, vulgaris enim fames eſt, & quæ ſæpe contingat. Nam neque triticum de futurum dicit, neque hordeum, addit etiam vinum, & oleum non eſſe lædendum. [Multò ſæuior, & dirior fames extremis illis temporibus reſeruatur; de qua Dominus ait: *Et erunt peſtilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.* Quis enim credat vulgarem quampiam famem his verbis fuiſſe prædictam? Nullum tunc erit vulgare malum, nullus vulgaris terror, omnia inuſitata, & inſolita, & mirum in modum perterrentia. Quod cum ita ſit, non eſt dubium reconditum aliquem ſenſum in his verbis latere, neque poſſe ea ita intelligi vt ſonant, eumque nunc Hiſtoricum ſenſum haberi, ac dici debere, qui myſticus in alijs videretur.] Fortaſſe ergo ita locus explicabitur, famẽ quidem hic prædici, at nõ corporis quæ nihil ad hæreſes pertinet, ſed famem (vt legimus in cap. 8. Hamos) & penuriam verbi Dei. Sicut enim Chœnix, aut Bilibris erat cibus diurnus homini idoneus, ita Denarius merces eſt laboris diurni, vt videmus in parabola vineæ Matth. 20. Ait ergo, totam diei mercedem pani eiuſdem diei emendo neceſſariam fore. † Triticũ cibus eſt hominum, hordeo non vtuntur, niſi cum tritici magna penuria eſt. Ideo in tritico doctrinæ elegans, & myſteriorum ſcripturæ explicatio deſignatur, quæ hæreticis omnia turbantibus rara erit, & quaſi ad menſuram dabitur ijs, qui in vinea Domini, ideſt, in cultura virtutũ, laborauerint, pro mercede ſui laboris, non quidem quaſi ex iuſtitia debita, ſed quaſi ex Dei miſericordia, & benignitate conceſſa. Ac ſi dicat: Quidquid laborauerit, neceſſarium erit, vt Deus laborem illum inſpiciens, miſericorditer eum à fame illa liberet. De hoc tritico, & de hac menſura dictum eſt Luc. 12: Quis putas eſt fidelis diſpenſator, & prudens, quem conſtituit Dominus ſuprà familiam ſuam, vt det illis in tempore tritici menſuram? In hordeo, quod magis iumentorum cibus eſt, indicatur rudis, & aperta intelligentia doctrinæ eius, quæ ad ſalutem neceſſaria eſt, & cuius multò maior copia eſſe ſolet quam altioris, & reconditioris eruditionis. Hæc eſt illorum iumentorũ cibus, de quibus dictum eſt: Homines, & iu-

Chœnici ne inſideas.

Denarius.

Matth. 24.

Pſal. 35.

& innumera saluabis Domine, idest, ignorantium, & vulgarium hominum. Hęc quoque dabitur laborantibus in opere virtutum, & ab hæreticorum turpitudine recedentibus. Sed tanta eius erit
23 penuria, vt tres chœnices denario veneant, id est, eodem prętio, quo Chœnix tritici, & quo prius multò plures Chœnices venibant. Tres autem dixit potius quam plures, vt ratio hordei ad triticum seruaretur, duplum enim, aut triplum solet esse prętium tritici ad pre
22 tium hordei. † Significat autem hæreticos tam vehementer aduersus sanam doctrinam esse pugnaturos, vt rari sint inter Christianos veritatis magistri, nō solùm altiorū mysteriorum, sed etiam huiusmodi horum, & ad salutem necessariorum, vt in hæresi Ariana contigit, cum rarissimi erant, qui non essent veneno illius infecti. Et qui veram doctrinam acceperint, & coseruaturi sunt, illi erūt, qui vitæ puritatem iuxta Euangelij formam tenebunt, & hæreticorum scelera, & turpitudines execrabuntur. Chœnix tritici vni dabitur, vnius enim cibus est Chœnix, id est, rara erit, & pauciſsimis dabitur huiusmodi exactiſsima veritatis cognitio, qualis in magistris esse solet. Tres Chœnices non vni dantur, sed vbi, & eius familiæ, vt singulis diuidat, prout licebit. Hordei maior copia erit, quam tritici, & pluribus dabitur, sed non nisi denario dabitur, id est, laborāti, vt dictum est, in opere virtutū,
24 & eius causa dabitur aliis, quibus ipse diuidet. † Si quærimus cur ad huius sigilli apertionem terrium animal, id est, homo, Iohannem vocet, ea causa est, quod hęretici cum sint verè lupi rapaces, vt Dominus ait, veniunt ad nos in vestimentis ouium, id est, mānsuetudinem, & humanitatem simulant, homines videri volunt, cum sint immanissimæ feræ. [Aut (vt ait Andreas) qa multi propter mentis imbecillitatem territi supplicijs impiorum, aut certè fallaci hæreticorū persuasione decepti à fide Christi recessuri erant, vt homines, quibus dictum est: Vos autem sicut homines moriemini, & sicut vnus de principibus caderis.] Eo etiam tempore videntur hæretici potissimùm furere cœpisse, cum Matthæus Euangelium suum scripsit, anno videlicet, quadragesimo primo Domini, vt autor est Eusebius in Chro-

Ecclesiæ fides Domini, idest, ignorantium, & vulgarium hominum. Hęc quoque dabitur laborantibus in opere virtutum, & ab hæreticorum turpitudine recedentibus. Sed tanta eius erit penuria, vt tres chœnices denario veneant, id est, eodem prętio, quo Chœnix tritici, & quo prius multò plures Chœnices venibant. Tres autem dixit potius quam plures, vt ratio hordei ad triticum seruaretur, duplum enim, aut triplum solet esse prętium tritici ad pretium hordei. † Significat autem hæreticos tam vehementer aduersus sanam doctrinam esse pugnaturos, vt rari sint inter Christianos veritatis magistri, nō solùm altiorū mysteriorum, sed etiam huiusmodi horum, & ad salutem necessariorum, vt in hæresi Ariana contigit, cum rarissimi erant, qui non essent veneno illius infecti. Et qui veram doctrinam acceperint, & coseruaturi sunt, illi erūt, qui vitæ puritatem iuxta Euangelij formam tenebunt, & hæreticorum scelera, & turpitudines execrabuntur. Chœnix tritici vni dabitur, vnius enim cibus est Chœnix, id est, rara erit, & pauciſsimis dabitur huiusmodi exactiſsima veritatis cognitio, qualis in magistris esse solet. Tres Chœnices non vni dantur, sed vbi, & eius familiæ, vt singulis diuidat, prout licebit. Hordei maior copia erit, quam tritici, & pluribus dabitur, sed non nisi denario dabitur, id est, laborāti, vt dictum est, in opere virtutū, & eius causa dabitur aliis, quibus ipse diuidet. Hieronymus in illud Ham. 8: Emittam famem in terram: Mittit, inquit, Dominus famem in terram super eos, qui terrena sapiunt, quando propter peccata populi doctrina defecit in Ecclesijs. Monentur ergo fideles vt diligenter mandata Dei custodiant, & in omnium virtutum studium, & opus incumbant, alioqui fore vt temporibus diris hæreticorum erroribus facile capiantur, iuxta quod à Paulo dictum est: 1. Tim. 1: Habens fidem, & cōscientiam bonam, quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt. Deinde Ecclesiæ spes erigitur, vt quamuis multas hæreses exoriri videat, & famē doctrinæ sanæ portendi, sciat non tantam fore, vt desint vnquam magistri, Catholicæ veritatis, eius præsertim, quæ necessaria est ad salutem, iuxta Domini promissionem: Et portæ inferi non prævalebunt aduersus eam. *Matth. 16.*

23 *Et vinum, & oleum ne læseris.* † Tyconius Hom. 5. & Primasius: In vino sanguis Christi, in oleo vnctio Chrismatis intelligitur. Sed mihi [quod etiam Andreæ Cæsariensi placuisse video,] potiùs videtur Iohannes alludere ad vinū, & oleum parabolæ Dominicæ, quam retulit Lucas cap. 10. & quæ iam in rore omnium versabatur, vt appropians, inquit, alligauit vulnera eius infundens oleum, & vinum: In quo animarum remedia à Christo relicta, & maximè sacramenta designantur. Quoniam igitur etsi hæretici pacem Ecclesiæ turbaturi essent, & doctrinam Euangelicam multis in regionibus depraua turi, non passurus erat Deus vt sacramenta tollerent, & cœlestia medicamenta animarum: rectè vox auditur Dei Diabolo, qui equo nigro vehebatur, interdicentis, ne vinum, & oleum læderet. Vidimus patrum nostrorū memoria Luthetum, & postea alios, qui vinū, & oleū, lædere voluerunt, & sacramentis Ecclesiæ bellum atrocissimū indixerunt, sed non est illis datum vt læderent, nec vnquam alijs dabitur. Ex quo cernimus furentem rabiem hæreticorum, & eorū principis Diaboli, nō amplius posse lædere Ecclesiam, quā cōcesserit Deus. *Vers. 6.*

24 † Si quærimus cur ad huius sigilli apertionem terrium animal, id est, homo, Iohannem vocet, ea causa est, quod hęretici cum sint verè lupi rapaces, vt Dominus ait, veniunt ad nos in vestimentis ouium, id est, mānsuetudinem, & humanitatem simulant, homines videri volunt, cum sint immanissimæ feræ. [Aut (vt ait Andreas) qa multi propter mentis imbecillitatem territi supplicijs impiorum, aut certè fallaci hæreticorū persuasione decepti à fide Christi recessuri erant, vt homines, quibus dictum est: Vos autem sicut homines moriemini, & sicut vnus de principibus caderis.] Eo etiam tempore videntur hæretici potissimùm furere cœpisse, cum Matthæus Euangelium suum scripsit, anno videlicet, quadragesimo primo Domini, vt autor est Eusebius in Chro- *Psal. 81.*

in Chronicis, cum Apoſtoli per varias mundi regiones diſpergebantur. Significatur ergo Iohanni non defuturos vnquam hæreticos Diabolo inſtigante, & quærente candorem *Euangelicæ* doctrinæ tenebris errorum ſuorum obſcurare; ſed neque vnquam in *Eccleſia* defuturos veritatis doctores. Ideo niger equus poſt rufum cõtra album exit, & vox de medio animalium auditur.

Verſ.7. *Audiui vocem quarti animalis.* Quartũ animal eſt aquila, & ideo in huius ſigilli apertione aliquid Iohanni indicandum eſt, quod ad eum, & ad eius *Euangelium* pertineat, vt in reliquis vidimus.

Verſ.8. *Et ecce equus pallidus.* † Ioachim abbas, & eum ſecutus Cœlius Pãnonius, exiſtimant in equo pallido Agarenos ſignificari. *Et* quamuis non ſatis explicant quid ſit quod mors in equo pallido ſedet, & eum ſequitur Infernus, quo modo etiam illi interfecerint quatuor partes terræ gladio, & fame, & morte, & beſtijs terræ: pulchrè hæc expoſitio hærebat cum præcedentibus, vt poſt Chriſtianorum perſecutores, per quos Diabolus profectum *Euangelij* impedire nitebatur, poſt hæreticos, quorum opera ad idem vſus eſt, Agareni iungerentur, qui multas orbis prouincias occuparunt, & Chriſtiani nominis capitales ſemper hoſtes fuerunt. Itaque facilè mihi eorum ſententia probata eſſet, haberemque quomodo illa explicarẽ, quæ ipſi fere inexplicata reliquerũt. Sed hoc me vnũ maximè mouet, quod ſi ita exponamus, nihil ad quartum animal hæc viſio pertinet, ſicut reliquas tres ad tria præcedentia animalia pertinere demonſtrauimus, nec erat cur quartum animal potiùs ad hæc videnda Iohannem vocaret, quam ad ſequẽtium ſigillorum apertionem, ad quam tamen à nullo iam animali vocatur.

26 † Quarè omnino hoc videtur eſſe intelligendum de calamitate aliqua inſigni, quæ ante Iohannis mortem, aut paulò poſt *Eccleſiæ* aduenerit. Illam autem Agarenorum calamitatem, quę magnam Eccleſiæ partem deuaſtauit, in equo nigro ſignificatam eſſe arbitror, nam *Eccleſiæ* vehementem triſtitiam, & multis in locis magnam ſanæ doctrinæ penuriam inuexit. Videntur ergo hæc omnia referenda ad tertiam perſecutionem Chriſtianorum, quam commouit Traianus, quę fuit immanis, & in qua innumerabilis multitudo Chriſtianorum occiſa eſt, vt ex Plinio, & ex Euſebio oſtendimus cap. 3. nn. 23. & 24. vt equus pallidus ſint Traianus, & eius crudelitatis miniſtri, qui ferro, & fame, & beſtijs Chriſtianos occiderunt. Mortui ſiquidem pallent, & vulgare epitheto mortis eſt, Pallida, quod pallidos reddat. Illi etiam pallent, qui diuturnam famem pertulerunt. Vnde illud,

---Et pallida ſemper 3. *Æne.*
Ora fame:

Pallidus itaque equus eſt, quòd pallorem ex morte, & fame inducat. Super eum ſedet Mors, quæ per hos plurima Chriſtianorum millia occidit, cuiverè, & propriè poteſtas data eſt ſuper quatuor partes terræ, ideſt, ſuper Chriſtianos vbique gentium degentes, & per orbem totum diffuſos, ſicut cap. 3. legimus: Et ego ſeruabo te ab hora tẽtationis, quæ ventura eſt in orbem vniuerſum tentare habitantes in terra. † Infernus autem ſequitur equum pallidũ, 27 non deuoraturus quos ipſe occideret, ſed ipſum, qui occidebat, ideſt, Chriſtianorum perſecutores, qui imperatoris potentia freti impunè ſe putabant ſæuire in Chriſtianos, quaſi nemo eſſet, qui eorum cædes curaret. [Victorinus: Cum enim dicit: *Et* infernus ſequitur eum, ideſt, expectat deuorationem animarum multarum impiarũ.] Quare rectè Infernus equum inſequitur, vt ſignificetur non deſeri à Deo, neque contemni Chriſtianos, vt Gentiles putabant, ſed æterna ſupplicia manere, ac ſequi eorum violatores, & interfectores, quæ nullo modo effugere valeant, quamuis fortes, & potentes. Quod ſimiliter de reliquis tyrannis, ac perſecutoribus vſque ad finem ſæculi futuris intelligendum eſt. Atque hoc illud ipſum eſt, quod paulò aliter dictũ eſt ab Iſaia. cap. 5: Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & aperuit os ſuum abſque vllo termino, & deſcendẽt fortes eius, & populus eius, & ſublimes, glorioſique eius ad eum. Ponitur

tur ergo Infernus post equum pallidũ potiùs, quã post rufum, & nigrum, propter superbiam, & potentiam, & fortitudinem tyrãnorum, & regum, qui neminem in terra timebãt, nec putabant, sibi quidquam mali imminere, & quia tunc Christiani maximè videbantur & Deo & hominibus inuisi cum talia patiebantur. [Andreas Cæsariensis (quod etiam ab Aretha relatũ est) hæc omnia refert ad infinitam penè stragem eorũ, qui Christianos persequebantur Maximino imperatore, de qua multa scripsit Eusebius lib. 9. Hist. Eccl. cap. 8. quem idem Andreas testem citat. Sed præter quam quod ostendendum erat quinam esset equus pallidus, & quomodo ab equite secerneretur, sicut nos in his quatuor equis fecimus: quorsum quartum animal Iohanni dicit, *Veni, & vide*, cum illud post annos multos futurũ esset, nec magis ad quartum animal pertineret, quam reliqua, quæ posteà prædicuntur? Quare sine dubio proximum est quod eum videre iubet.

Illud molestius, quod vbi nos legimus: *Et data est illi potestas super quatuor partes terræ interficere gladio. &c.* In Græco est, ἐπὶ τὰ τέσσαρα τῆς γῆς, id est, *Super quartã partem terræ*, subauditur enim μέρος, id est Partẽ. Atq; ita habẽt emendatissimi quiq; Græcorũ codicum oẽs, quos videre potui, & Andreas, & Arethas, & ex Latinis Primasius. Contra Latini tam typis excusi, quam manu scripti vetustissimi, constanter habent, *Super quatuor partes terræ*, Nec dubito quin noster Interpres, (qui & antiquissima, & castigatissima exẽplaria sequi semper solet) legerit in suo τὰ μέρη τῆς γῆς, id est, *Super quatuor partes terræ*, nec enim potuit in apertissimorum verborum versione labi.

28 † Quod si quis Græcorum codicum, quos nunc habemus, lectionem sequi velit (quam ego minùs probabilem, ac minùs sequendam censeo) nec id nos à priori nostra explanatione dimouebit: dicemus enim quartam partem terræ interfectam fuisse in persecutione Traiani gladio, & fame, & morte, & bestijs; quia tot Christianorum milia in omnibus Romani imperij prouincijs cæsa sunt, vt si omnes simul numerarentur, quarta esset pars hominũ, qui in prouincijs illis degebant. Quod minùs mirum videbitur, si ea in memoriã reuocemus, quæ de hac persecutione diximus cap. 3. n. 23. & 24. Aliter etiam interpretari possumus, idque mollius, & creditu facilius videbitur, datam esse illi potestatem *super quatuor partes terræ*, quia vrbes, in quibus Christiani per oẽs prouincias dispersi habitabant, & in quibus persecutio grassata est, si in vnũ coirent, quarta pars essent terræ, id est, Romani imperij, aut terræ illius, quæ Romano imperio parebat: ita enim nunc quidem terra accipienda est. Sicut Isai. 13. scriptum est: A summitate cœli Dominus, & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram: intelligit autem omnem terram Babylonis, de qua loquebatur, vt exponit Hieronymus. Qui hoc etiam addidit: Idioma est sanctæ Scripturæ, vt omnem terram, illius significet prouinciæ, de qua sermo est. &c. Siue ergo legas: *Super quatuor partes terræ*, Christianos intelligemus per omnes Romani imperij prouincias dispersos: siue, *Super quartam partem terræ*, aut eosdem, aut eorũ vrbes, si in locum vnum congregarentur, significari dicemus.] Sed quorsum, inquis, nunc hanc persecutionem prædicit, cum iam in equo rufo omnes Ecclesiæ persecutores fuerint indicati? Dicendum sanè in equo rufo non tyrannos significari, sed cognatos, & amicos Christianorũ, & vicinos populos, qui cum antea fœdere essent, & amicitia cum illis copulari, simulatque facti sunt Christiani, in eos hostiliter sæuire cœperunt. Quod potest ex ipsis verbis intelligi: Et datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant. Pacem tollit, quia inimicitias in eis efficit, qui amicè, & pacificè viuebant. In equo autem pallido dicemus & Traianum cũ suis ministris, & ceteros Ecclesiæ persecutores futuros designari, qui vbique persecuturi erãt Christianos, & consumpturi gladio, & fame, & morte, id est, alijs quibuscunque mortis generibus, & bestijs terræ, quibus sæpe obiecti sunt martyres, & in hac Traiani persecutione Romæ Beatus martyr Ignatius leonibus traditus est Ianian-

Regula.

est laniandus. ¶ Fame autem dicit multos fuisse interfectos, quia & annona multis tollebatur, & incarceribus alij fame peribant, & tot cadauerum fœtore infectus aer pestem viuentibus indu-
29 cebat. ¶ † Conuenitur autē omnia optimè, nam prima persecutio, quam Nero induxit, iam trālierat, siquidem tēpore Domitiani scribebat hæc Apostolus: secunda Domitiani fere etiam finiebatur, tertia paulò post incipienda erat tē pore fere ipsius Apostoli. Deinde ordine exeunt equi, nam primi Christianorum persecutores, & qui primi Euangelij cursum inhibere conati sunt, consanguinei Christianorum, & populares, & vicini populi fuerunt. Deinde pseudoapostoli, id est hæretici, & omnes, qui à Christiana religione recesserūt, quos equus niger significauit, deinde tyranni, qui variis tormentorum generibus nomen Christianū delere conati sunt, & in equo pallido intelliguntur. Cum hoc sensu conuenit optimè quod sequitur: Et cum aperuisset sigillum quintū, vidi subtus altare animas interfectorū propter verbum Dei, &c. Nam Traiano imperatore innumera martyrum millia cecidерunt in omnibus prouincijs terræ, quos Iohannes vidit subtus altare vindictam à Deo petentes de interfectoribus suis.

Vers. 9. *Vidi subtus altare animas interfectorū.*

30 † Hā hic à nullo quatuor animalium vocatur, quoniam hoc, & quæ deinceps narraturus est, nec ad tempora Euangelistarum, neque ad animalia, quibus illi significati sunt, pertinent; ab alio autem vocari non erat necesse, quia erat per se satis alacer ad videndum, & ad audiendum. Occasio huius visionis fuit vt paulò ante diximus innumerabilis martyrum multitudo, quam sub Traiano occidendam esse significauit, quorum voces audiuit: vt forti, atque inuicto animo tam illo, quam futuris temporibus certarent Christiani, & magnitudinem præmiorum contemplantes, nullis tyrannorum tormentis cederēt.

Bernardi sententia de animabus interfectorum subtus altare.

Hunc locum celebriorem reddidit beati patris Bernardi disputatio, qui Sermone 2. 3. & 4. in Festo omnium sanctorum, multa de illo dixit, existimauitque Iohannem docere animas sanctorum futuras quidē in cœlo, & aspectu humanitatis Christi fruituras, sed non tamen aperte Deum visuras, sicuti est, donec corpora recipiāt, & simul cum omnibus electis consummata felicitate potiantur. † Hoc ita ex verbis
31 Apostoli colligit, maximè in Sermone 4. in quo plenius, & explicatius loquitur. Iohannes videt subtus altare Dei animas sanctorum martyrum, non vidit super altare, sed subtus altare. Altare est corpus Domini Saluatoris. Credo autem, inquit, quod & ego super hoc sensum eius habeam, præsertim cum audiam eum in Euangelio promittentem: Vbicumque fuerit corpus, ibi congregabuntur & aquilæ. Aquilæ cōgregatæ ad corpus Domini sunt animę, quæ sub altari, idest, sub Christi humanitate, nunc feliciter quiescunt. Quæ posteà supra altare exaltabuntur visione, & contemplatione Diuinitatis, quæ dignitate præstat humanitati. Serm. 3. hoc probat ex eo, quod precantur: Vsquequo Domine sanctus, & verus, nō iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de ijs, qui habitāt in terra? Quod non ex cupiditate vindictæ dicunt, sed ex desiderio resurrectionis, & glorificationis corporum suorum. Deinde sequitur: Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, & dictum est illis, vt requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut
32 & illi. † Acceperūt iam singulas stolas, sed non vestientur duplicibus, donec vestiamur & nos, quomodo de patriarchis, & de prophetis ait Apostolus: Deo melius aliquid prouidente pro nobis, vt non sine nobis consummarentur. Et ante hæc verba ait: Neq; enim prę stari decet integram beatitudinem, donec sit homo integer, cui detur, nec perfectione donari Ecclesiam imperfectam, &c. *Luc. 17.* *Hebr. 11.*

Aduersus hanc sententiam, ¶ in qua olim fuerunt Tertullianus lib. 4. in Marcionem, posteà Vigilātius, vt in libello contra eum edito autor est Hieronymus, & Græci, vt est in prima Sessione concilij Florentini, & nostra ætate Lutherus, & Caluinus: & in qua (nisi attētè legantur, & accuratè explicentur, vide-

videbuntur fuisse Irenæus ad calcem lib. 5. Origenes Hom. 7. in Leuit. Hilarius in Psal. 138. Ambrosius lib. 2. de Cain, & Abel, cap. 2. & in libro de Bono mortis, cap. 10. & multi alij ex veteribus patribus: ☞ hoc quidē loco disputandū nō est, cum iā hoc tēpore hæreticа declarata sit ab Ecclesia in Extrauagante Benedicti vndecimi; ☞ cuius initium est, Benedictus Deus: ☜ & in concilio Florentino in literis vnionis in fine ipsius. De quare eruditè disputauit Alfonsus Castrus lib. 3. Contra hæreses. V. Beatitudo, Hæresi. 6. ☞ Vbi totam refert Extrauagātem, & noster Robertus Bellarminus in primo Tomo suarum Controuersiarum; Controuersia septima, in sex prioribus libri primi capitibus tanta copia, & eruditione, tāq; grauiter, & acutè de ea egit, vt & superiores vicerit; & posteà disputaturis omnem laudem præripuisse videatur. ☜ Id tantùm dicendum est, quod loci huius expositio exigit, nequaquam ex verbis Iohannis confici posse quod Bernardus voluit, vt ex singulorum explanatione intelligetur.

Altare quodnā hoc sit.

33 †Sed id primò quæritur, quodnam sit hoc altare, sub quo Apostolus animas vidit interfectorum. De quo inter autores magna dissensio est. Quidam Christum esse volunt, vt Haymo, Anselmus, & alij nōnulli. Quibusdam magis placet similitudinem hic sumi ab altari thymiamatis, vt Victorino, Bedæ, Primasio. Nec desunt qui ad altare holocaustorum alludi putent, vt Arethas, quoniam in eo sacrificia immolabantur. Quod libentiùs dicerem, si Iohannes animas vidisset super altare, vbi hostiæ ponebantur; at vidit sub altari.

Corpora martyrum sub altaribus sepeliebantur.

Vt ergo hoc quantùm licebit, explicemus, sciamus antiquissimā esse fideliū consuetudinem, vt corpora martyrum in Ecclesijs, quas illis dicabant, aut in alijs, sub altari sepelirentur, vt hodie videmus in reliquijs Apostolorum Petri, & Pauli, Philippi, & Iacobi, Simonis, & Iudæ, Matthiæ, & Sebastiani, & aliorum martyrum, atque sanctorum, tam Romæ, quam alijs in vrbibus. Quod si tūc fortè nulla erat Ecclesia, certè cum primùm licebat, sub altari reliquias collocabant. Vnde factū est vt ad altarium consecrationem semper reliquiæ sanctorum adhibeantur, vt videre licet in Pontificali Romano. † Parantur enim 34 priùs reliquiæ, & deferuntur ad altare, in quo est factum sepulcrum ad reliquias custodiendas, & pontifex pollice chrismate intincto cruce signat quatuor angulos sepulcri, dicens: Consecretur, & sanctificetur hoc sepulcrū in nomine Patris; & Filij; & Spiritus sancti, Pax huic domui. Inde etiā accedentes ad altare veteri Ecclesiæ consuetudine dicimus: Oramus te Domine per merita sanctorū tuorū, quorū reliquiæ hic sunt. &c. † Huius consuetudinis meminit Hieronymus aduersus Vigilantium, ironicè in eum loquens: Male facit ergo Romanus episcopus, qui super mortuorum hominum Petri, & Pauli, secundùm nos, ossa veneranda, secūdùm te, vilem puluisculum, offert Domino sacrificia, & tumulos eorum Christi arbitratur altaria. Sub altari igitur videt (vt apparet) Iohannes animas martyrū, quoniā ibi erant eorū corpora clamātia, & vindictam à Deo petentia, quomodò paulò post exponemus. Ità intellexit Augustinus Sermone. 11. de Sanctis, vbi hęc ipsa verba Apocalypsis exponēs ait: Rectè sub altari iustorū animæ requiescūt, quia super altare corpus Domini offertur. Nec immeritò illic iusti vindictam sanguinis postulant, vbi etiam pro peccatoribus Christi sanguis effunditur. Conuenienter igitur, & quasi pro quodam consortio, ibi martyribus sepultura decreta est, vbi mors Domini quotidie celebratur. Non immeritò, inquam, cōsortio quodam illic occisis tumulus constituitur, vbi occisionis Dominicæ membra pōnuntur, vt quos cum Christo vnius passionis causa deiunxerat, vnius etiam loci religio copularet. &c. † Pontifex 36 etiam, vbi reliquias in sepulcro altaris collocauit, cum clericis canit, vt est in Pontificali: Sub altare Dei sedes accepistis, intercedite prō nobis ad Dominum Iesum Christum. ☞ Ab hoc altari Apostolus Metaphoram desumit, ☜ vt quoniam in terra martyrum corpora sub altari requiescunt, inde locus in cœlo designatus martyrum animabus vt in eo quiescant, eodem nomine appellerur, &

lerue, etsi sub nullo altari sit. Quemadmodum cubile solet appellari requies bearorum à cubili corporum ducta similitudine, vt Psal.149: Exultabunt sancti in gloria, lętabũtur in cubilibus suis. Et sinus Abrahæ interdum à sanctis patribus dicitur locus, in quo nũc sancti quiescunt in cœlo, quoniam ante mortem Christi ita dicebatur Limbus, in quo purgatæ animæ manebant. Et fortasse ad hoc potiùs respicit quod pontificem canere diximus collocatis reliquijs in altari, ait enim statim: Exultabunt sancti in gloria. † Ita etiam intellexisse videtur Hieronymus, qui in illud Isai.6: Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari, ait: Quod autem altare, sub quo animæ martyrum sunt, videatur in cœlo & Iohannes in Apocalypsi loquitur, &c. [Nec dubitare licet altare hoc in cœlo esse, quoniã de his ipsis, quibus datæ sunt stolæ albę, posteà idem Apostolus ait cap.7: Stantes ante thronum, & in cõspectu Agni amicti stolis albis, & palmę in manibus eorum. Et posteà: Hi sunt qui venerũt de tribulatione magna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni. Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in tẽplo eius; & qui sedet in throno, habitabit super illos.] Quare cum Apostolus ait: Et clamabant voce magna dicentes. &c. Pro quo non est in Græco λέγουσαι, vt ad animas referatur, sed λέγοντες, interfectos ipsos dicere intelligimus, dixit enim: Vidi subtus altare animas interfectorum. Aliena ergo est Bernardi interpretatio, altare esse corpus Christi, & sub altari esse animas, quia non nisi humanitatem vident. Nam si quid cogeret altare ita interpretari, in promptu erat dicere, animas esse sub altari, quia sub Christi pedibus sunt, idest, beatitudinem habent longè illius beatitudine inferiorem. [Ad eius rationẽ mox respondebimus num.46.] † Illud etiam non est prætermittendum, quosdam codices olim habuisse: *Vidi subtus altare Dei*, ita enim legit Primasius, & Augustinus Serm.11. de sanctis citat: Vidi subtus Dei animas occisorũ, & Gregorius in Psal.4. pœnitentiæ: Vidi sub altari Dei. Ita etiam citant passim scriptores, & ita habẽt verba Pontificalis, quæ supra retulimus. Sed neque in codicib⁹ Græcis legitur, *Dei*, nec apud Andream, aut apud Aretham, nec in Latinis codicibus, neque apud Gregorium 2.Mor.cap.5. quare non est cur addendum censeatur, præsertim cum nihil faciat ad sensum.

Propter verbum Dei. Quia publicè, & intrepidè Christum confitebantur, διὰ τὸν λόγον, vt cap.1: Qui testimonium perhibuit verbo Dei. *Vers.9.*

Et propter testimonium, quod habebant. Aliud est testimonium reddere, quod est confitentium Christum, aliud, testimonium habere, quod est eorum, de quibus alij testimonium reddũt. 1.Tim. 3: Oportet autem & illum testimoniũ habere bonum ab ijs, qui foris sunt. Et cap.5: Vidua eligatur nõ minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimonium habẽs. *Vers.9. Habere testimonium.*

39 † Sensus ergo est. Propterea quod omnes testabantur eos esse Christianos: [quo nomine infidelibus inuisi erant.] Apo.12: Et iratus est draco in mulierẽ, & abijt facere prœlium cum reliquis de semine eius, qui custodiũt mãdata Dei, & habent testimoniũ Iesu Christi. Dicitur etiã habere testimoniũ Iesu is, q̃ habet in se aliquid, quo palam testatur Iesum esse filium Dei, & redemptorem, ac Dominum omnium, vt qui fidem habet, qui baptismum suscepit. Apoc. 19: Conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora. Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ. Id est, Quicunq; habent spiritum prophetiæ, habent in se testimonium Iesu, quoniam prophetia nunc non datur nisi credentibus in Iesum, vt de eo testimonium reddant. Quare cum dixit: Et fratrum tuorũ habentium testimonium Iesu, perinde est ac si diceret: Et fratrum tuorum, qui simile tecum testimonium habent, id est, prophetæ sunt, vt tu. Ideo cap. 22. dixit: Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum. Ideo etiam addidit cap. 19: Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ. Deinque omnes, qui iuxta præscriptum legis Dei viuunt, habent testimonium Ie-

ſu, atq; ideo ait cõtinuò cap. 22: Et eorũ, qui ſeruãt verba libri huius. Et quod citauimus ex cap. 12: Qui cuſtodiũt mandata Dei, & habẽt teſtimoniũ Ieſu Chriſti. Atq; hic poſterior ſenſus aliquãtò mihi aptior videtur.

Verſ. 10. *Et clamabãt voce magna.* † Gregorius 40
2. Mor. cap. 6. hunc locũ exponens ait:
Magnus clamor. Magnus quippe earũ clamor magnum eſt deſideriũ. Tantò enim quiſq; minùs clamat, quãtò minus deſiderat, & tantò maiorẽ vocem in aures incircũſcripti ſpiritus exprimit, quantò ſe in eius deſideriũ plenius fundit. Animarũ igitur verba ipſa ſunt deſideria. Nã ſi deſideriũ ſermo nõ eſſet, Propheta non diceret: *Pſal. 9.* Deſiderium cordis eorũ audiuit auris tua. & c. Cauſa huius rei eſt, quod vt homines clamore magno ſolẽt excitari ad concedendum quod petitur, ſicut aiũt Apoſtoli Matth. 15: Dimitte eam, quia clamat poſtnos; ita Deus magno deſiderio exoratur. Hinc Exo. 14. cum nullum verbum Moſis audiatur, ſcriptum eſt: Dixitque Dominus ad Moyſem: Quid clamas ad me?

Verſ. 10. *Vſquequò Domine ſanctus, & verus.* 42
Noſter interpres caſus ita reliquit, vt erant in Græco, vt ſolẽt ſæpe. In Græco autem Vocatiui ſunt more Atticorum, qui eos ſimiles Nominatiuis faciunt. Quale eſt illud quod Græcis verbis Eccleſia canit in Paraſceue Paſchæ, ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς. Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis miſerere noſtri. Poſſunt etiam Græca ita verti: *Vſquequo tu, qui Dominus es, & Sanctus, & verus. &c.* Vel, vt vertit Eraſmus: Vſque quo Domine, qui ſanctus es, & ve-
41 rus. † Quid ſit Sanctus, & verus, diximus, cap. 3. n. 15. Sunt autem aptiſſima ad id, quod nũc agunt, epitheta. Quaſi dicant: Tu, qui autor es, & amator ſanctitatis, & impietatem execraris, tu qui conſtans es, & verax in promiſsis tuis, & multa ſanctis tuis promiſiſti, quomodò pateris exultare tyrãnos, & ſanctorum perſecutores? Cur non iuſtitiæ tuæ pœnas debitas dant?

Non iudicas, & non vindicas ſanguinẽ noſtrum. Cur tot ſcelera ad iudicium tuum non vocas, vt eorum autores ſeueriſſimè punias, & tot cædes noſtras vindices? Sed quæritur, quomodò *Verſ. 10.* *Sancti quo modò vindictam petant.* iuſtè ſancti vindictam de interfectoribus ſuis petant, quos amare, vt proximos, debebant? & quos amarunt? ac pro illis in ipſis etiam cruciatibus ſæpe orauerunt? abſit enim vt facti ſint vita feliciore crudeles. Quæſtio facilè ſolueretur, ſi in animabus martyrum clamantibus, martyres ipſos intelligamus, clamare enim dicerentur martyres occiſi, quia ipſa eorum corpora cruore conſperſa, & grauiſsimis 43
cruciatibus affecta, vltionem à Deo petunt de impijs interfectoribus. Sicut dictum eſt Geneſ. 4: Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Et cap. 18: Clamor Sodomorum, & Gomorræorum multiplicatus eſt, & peccatum eorum aggrauatum eſt nimis. Deſcendam & videbo vtrùm clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint. Tyconius Hom. 6: Et licet animæ Sanctorum in paradiſo ſint, tamen quia ſanguis Sanctorum ſuper terram funditur, ſub ara clamare dicũtur, ſicut illud eſt: Sanguis fratris tui clamat ad me de terra. † Si autem animas propriè accipiamus, vt verè accipiendæ ſunt, clamare martyres dicamus, quia ipſorum animæ clamant: Auguſtinus eadem quæſtione propoſita ita reſpõdet Serm. 59. de Tẽpore, & lib. 1. de Serm. Dñi in mõte, c. 45. martyres nequaquã cõtra homines petere, ſed cõtra regnũ peccati, quo regnante tanta 44
perpeſi ſunt, optareque vt euertatur hoc regnum peccati. Ad cuius euerſionẽ nititur Apoſtolus dicẽs: Nõ ergo regnet peccatũ in veſtro mortali corpore. Deſtruitur autẽ, inquit, & euertitur peccati regnũ partim correctione hominũ, vt caro ſpiritui ſubijciatur, partim *Rom. 6.* deprauatione perſeuerãtiũ in peccato, vt ita ordinẽtur, vt iuſtis cũ Chriſto regnãtibus moleſti eſſe nõ poſsint. &c. Quo in loco vitioſè legitur, Deprauatione, etiã in nouis codicibus à Chriſto phoro Plãtino excuſsis pro Dánatione, vt legitur lib. 1. de Serm. Dñi c. 45. Sermone vero. 11. de Sãctis, reſpõdet ſanctos in cõſpectu creatoris ſui cõſiſtẽtes, & voluntatem eius vidẽtes hoc petere, quod Dominum vident velle. Deinde ait: Petunt autẽ vindictam de inimicis

duobus modis, & hoc causa caritatis: videlicet qui ad vitã æternam prædestinati sunt, cõuertantur à malo, ad bonũ: qui verò præscitę Deo damnãdi sunt, moriantur, & peccare desistant, vt per hoc minorem pœnam in inferno habeant, vbi vnusquisque secundũ qualitatẽ operum sustinebit magnitudinem pœnarum. Petunt autẽ de reprobis vindictam; quia optant venire diem extremi iudicij, & resurrectionẽ suorum corporũ præstolantur. &c. † Hoc autẽ illud idẽ est, quod Serm. 59. de Tẽpore dixit, petere eos vt euertatur regnũ peccati, quod extremi iudicij tẽpore fiet, cũ plenè illud implebitur: Donec ponam inimicos tuos scabellum pedũ tuorum. Si nihilominùs ad eam dẽ quæstionẽ respondet Gregorius. 2. Mor. c. 6. Quid est enim, inquit, animas vindictæ petitionẽ dicere, nisi diẽ extremũ iudicij, & resurrectionẽ extinctorũ corporum desiderare? Et paulò post: Quomodo dicuntur vindictã desiderare, quas & voluntatẽ Dei certũ est, & ea, quæ futura sunt, nõ ignorare? Sed in ipso positæ ab eo aliquid petere dicuntur, non quòd quidquam desiderent, quod ab eius voluntate, quem cernunt, discordat: sed quò Deo mẽte ardentiùs inhærent, eò etiã de ipso accipiunt vt ab ipso petãt quod eis fieri velle nouerũt. Discordarent enim à voluntate conditoris, si quæ eũ velle vident, nõ peterent. &c. † Eadem est responsio Primasij, Bedæ, & Ambrosij, petere sanctos diem iudicij, vt veniat, quo sciunt & malos esse puniendos, & se immortalia cõpora esse accepturos: docentque hanc vindictæ petitionem minimè aduersari caritati, quã doquidem qui iubemur orare pro persequentibus, & calumniantibus nos, in eodem Domini sermone iubemur etiã dicere: Adueniat regnum tuum. Anselmus, & Haymo autore non indicato verba Augustini retulerunt ex Sermone. 11. de Sanctis. Et verum esse quod hi patres dicunt, ex verbis sequentibus intelligitur: Et dictũ est illis, vt requiescerent adhuc tẽpus modicũ, donec compleantur cõserui eorũ. &c. ac si diceretur tũc etiã faciendũ esse quod petunt, vt euertatur regnum peccati, & mali puniantur. Verùm hoc illis addere possumus, & ita licèt respondere quæstioni. Alia ratio est de iustis in hac vita certãtibus, alia de ijs, qui iã cũ Christo regnãt coronari. In hac vita audiunt: Diligite inimicos vestros, benefacite ijs, qui oderũt vos, orate pro persequentibus, & calumniantibus vos, vt & ita ab odio longissimè arceantur, & seipsos in re difficillima vincant, coronãque si bi gloriosissimã cõparentũ † At beatis qui nec odio affici possunt, nec quà Dei volũtate declinare vllo modo queunt, nihil de inimicorum dilectione præcipitur: sed rectè optare possunt, & petere vt inimici, & impij puniantur, nisi pœnitentiã egerint, quoniã id Deo gratũ esse vident. Atq; ideò mirum quo modo reprehendũtur quasi cõtra caritatem petentes, aut eis, quod petũt denegatur, sed tantùm differtur donec impleatur numerus electorum, vt statim exponemus. Nec mirũ est hoc beatis licere, cũ liceat etiã in hac vita iustis similiter optare, & petere, [si vicera cupiditatis induant, & omnẽ inimicitiæ, ac maleuolẽtiæ sensum deponãt, instar beatorũ,] vt explicat S. Tho. 2. 2. Q. 25. A. 6. ad. 3.

Psal. 109. 43

44

Matth. 6. 45

Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ. Cætera, quæ hactenus exposuimus, satis cõstitit nullo modo fauere sententiæ Bernardi, hęc autẽ vel maximè aduersantur, quoniã omniũ cõsensu stola alba, quę nũc singulis datur, est gloria animę. Augustinus Serm. 11. de Sãctis: Per stolas albas debemus intelligere mercedẽ Baptismi, præmiũ martyrij, mercedem æternorũ, & gaudiũ cœlestis patriæ. Habẽt ergo ante resurrectionẽ sancti singulas stolas, quia in sola anima adhuc æternis beatitudinibus perfruũtur: postea autẽ accepturi sunt binas; quando receptis corporibus immutabiles erũt in anima, & incorruptibiles in corpore. De hoc Isaias: In terra sua duplicia possidebũt. &c. Gregorius in expositione. 4. Psal. Pœnitẽtialis in illud: Auditui meo dabis gaudiũ, eadẽ Isaiæ verba refert, & ait: Quid nãq; est singulas illis stolas albas tribuere, nisi animabus eorũ beatitudinis æternæ immortalitatẽ cõferre? Quid verò est, donec electorũ numerus impleatur, requiescere, nisi futuræ resurrectionis gloriã expectare? In

Verſ. 11.

Stolæ albæ

Iſai. 61.

qua

quia nimirum iterum singulas stolas albas accipiét, quia immortalia, & incorruptibilia corporum suorum vestimenta resument: Horum patrum non solùm sequuntur sensum, sed verba fere vsurpant, Beda, Ambrosius, Haymo, Ansbertus: Ita & Anselmus exponit.

Stola. Porrò stola apud Latinos propriè matronarum vestis est ad talos vsque demissa: apud Græcos verò etiam est virorum. Fatemur igitur libenter Bernardo sanctos nõ esse induendos duplicibus donec veniat resurrectio omnium, antequam corpora non recipient: nec dãdam esse integram beatitudinem, idest animæ simul, & corporis, nisi integro homini, & perfectæ Ecclesiæ. Verùm hinc nullo modo colligi potest non accipere eos beatitudinem animæ ante resurrectionem. [Atque hunc in modum sunt verba patrum interpretanda, qui negare videbantur animas sanctorum ante diem iudicij visione Dei frui. Idque ex illorum dictis alijs in locis intelligi potest: quod quoniam nec huius loci est, & à nostro Bellarmino diligentissimè factum est in eodem libro primo, Controuersiæ septimę, cap. 3. &. 4. &. 5. nobis satis erit digitum, vt aiunt, ad fontes intendisse.]

Vers. 11. *Et dictum est illis vt requiescerent tempus adhuc modicum.* † Augustinus Serm. 11. de Sanctis: Dictio ista inspiratio est Diuina, qua mentibus eorum desiderãtibus diem iudicij immittitur vis patiẽtiæ, vt patienter ferant omnia expectãtes numerum illorum, qui similiter interficiendi sunt pro Christo cũ eis post modùm regnaturi, vt qui desiderant recipere sua corpora, gaudeant ex numero colligendorum fratrum. Tali modo loquitur Deus omnipotens sanctis, veluti quilibet pater familias habens multos filios, singulisque de agro reuertentibus, & rogantibus vt cibum sibi tribuat, respondet: Refectio quidem vestra parata est, sed expectate fratres vestros, vt cum in vnum positi fueritis, omnes in commune comedatis. &c. In his verbis quod ait Augustinus: Immittitur virtus patiẽtiæ, nihil aliud est, quã, Iubẽtur patienter expectare, nam, etsi optabãt malos puniri, cõtinuò Deo iubenti acquieuerunt.

48 † Sed quæritur quid ad petitionẽ martyrum faciat hæc responsio, si quidẽ illi neque de die iudicij quidquã dixerant, sanec diem illũ expectari opus erat, quia ipsi occisi sunt, non de illis, à quibus aliqui postea erant occidendi, qui satis puniri poterant fame, & ferro, & incẽdio, ac denique damnatione perpetua animarum. Respondeo sanè, his pœnis sanguinem martyrũ non satis vindicari, oportet enim vt eorum tormenta maxima, eadẽque publica, atque perpetua ignominia notẽtur, & vt membrã ipsa, quæ martyres excarnificarunt, sempiternis ignibus cruciãda tradantur. Vindictæ etiam pars est, vt martyrum corpora, in quæ illi crudeliter, & ignominiosè sæuierunt, immortalia videant, & ipso sole fulgentiora, quò magis crucientur. Hæc autem, antequã cõpleatur numerus electorum, fieri non possunt. Itaq; tẽporalibus calamitatibus, & damnatione animarum paulatim puniri incipiũt, sed integrum, & perfectum supplicium in vltimum iudicij diem coram vniuersa angelorum, & hominum multitudine sumendum reseruatur. Verùm obijciet adhuc quispiam, saltem non rectè, & propriè responsum esse martyribus. *An hæc responsio martyrum faciat petitionem vltionem tantùm petũt de ijs, à quibus titioni martyrum.*

49 † Videbatur enim respondendum: Fiet quidem quod petitis, sed ante iudicij diem non fiet, quo tam vos, quam occisores vestri, resurgetis, & vos gloriosa vestra corpora recipietis, illi suis receptis flammis tradentur æternis. Quorsum igitur respondetur: *Donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt, sicut & illi?* Respondeo, martyres, etsi de suis tantùm persecutoribus loqui videantur, de omnibus tamen sanctorum persecutoribus loqui: neque enim vindictæ suæ cupiditate incensi hoc petunt, sed optantes euerti regnum peccati, vt ex Augustino diximus, & Deum in omnibus regnare, ac neminem relinqui, qui pietati aduersetur, & religiosam vitam impediat. Quare eleganter illis responsum est, *vt requiescerent tempus adhuc modicum*, idest, vt paululùm expectarẽt, semper enim in Scriptura parùm dicitur quod vsque ad diem iudicij supereſt, quoniam post illum supereſt æternitas. Nec

dictũ est, vt quiescerent vsque ad die iudicij, sed magis propriè, donec expleatur numerus futurorũ martyrum; qui certè, si regnum peccati euerteretur, & impij penitus extinguerẽtur, nulli essent, quis enim martyres cruciaret, & occideret? † Verũ mali nõ solũ propter martyres tolerantur, sed etiã propter ceteros electos, sicut ait Augustinus in Psal. 54. ad initium: Ne putetis gratis malos esse in hoc mũdo, & nihil boni de illis agere Deum. Omnis malus aut ideò viuit vt corrigatur; aut ideò viuit vt per illum bonus exerceatur. Quæ res satis aptè intelligere possumus, cum dicitur: *Donec compleantur conserui eorũ*, reliquos electos significari, qui martyres futuri non sunt, in fratribus autem occidendis, martyres.

Vers. 12. *Et ecce terræmotus magnus factus est.* Arethas autor est plurimos Græcorum expositorum sensisse hæc, quæ in sexto sigillo apparent, ad tempora Antichristi pertinere. Idem Latinis visum est. Victorinus: Factus est terræmotus magn⁹, ipsa est persecutio nouissima. Eadem verba sunt apud Tyconium Hom. 5. & 6. apud Primasium, Bedam, & Ansbertum, & Haymonẽ. [Andreas Cæsariensis: Et hæc quidam de obsidione Vespasiani acceperunt omnia, singula eorum quæ dicta sunt tropologicè explicãtes. Nobis autẽ videtur trãsitum hic factum esse à persecutionum temporibus ad tẽpus aduentus Antichristi. &c.] Res fiet plana, & perspicua ex alijs Scripturæ locis, ad quos in toto hoc sexto sigillo alludit Iohannes, tum etiam ex toto cap. 7. Ex quibus omnibus manifestè cõuincentur nonnulli scriptores, qui ad alia hæc retulerunt, vt Ambrosius, qui de excidio Ierosolymitano interpretatus est, quod iam euenerat cum hæc Iohannes scribebat, & Arethas, qui de passione Christi, & de eius terræmotu interpretatur, & Lyranus, qui verba fieri putat de persecutione Diocletiani imperatoris. † Sed cur nunc à persecutione Traiani subitò ad nouissima tẽpora, & eorum signa transit? Respondeo, in illa Traiani persecutione futurorũ etiã tyrannorũ persecutiones Iohãni fuisse indicatas. Aquibus nõ sine causa trãsit ad vltima tẽpora, vt sicut gloria, quæ martyres manebat, ostensa est; ita nũc supplicia tyrannorũ, & persecutorũ, quæ in futurũ tempus dilata fuerant, ex parte ostenderẽtur. Terræmotum autẽ quidã Metaphoricè accipere videtur pro cõmotione magna, & persecutione, quæ tũc futura est, vt Victorinus, Beda, Haymo, & alij, sed propriè intelligi malim, semper enim proprietas verborum tenenda est, cũ aliud aperta ratio nõ suadet. [Si hæc ergo, & quæ sequuntur in hoc libro, rectè intelligere volumus, hoc nobis persuadeamus, Iohannẽ quasi cõmentarium quendam scribere signorum extremi temporis, quæ Dominus breuiter perstrinxit in Euangelijs, & suis coloribꝰ depingere quæ ille adũbrauit, vt initio admonuimus in Argumento huius libri.] Nouissimorum ergo temporum signa Dominus docuit Matth. 24: Et erũt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorũ. Et quoniã eadẽ verba sunt apud Marc. cap. 13. & apud Lucam cap. 21. neq; vnquã de vniuersę terræ motu Dominus locutus est, magnum terræmotũ ab Apostolo dici arbitror eum, quo multæ regiones cõmouebuntur, qui fortasse simul fiet, & diuturnior solito erit: præsertim cum sit apud Lucã: Et terræmotus magni erũt per loca.

Et sol factus est niger tamquam saccus ci- *Vers. 12.*
52 *licinus.* † Hoc Dominus exposuit Matth. 24: Statim autem post tribulationẽ dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum. Et ante hoc scripserat Ioel cap. 2: Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, ante quam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Hoc ergo est quod nunc ait: *Et sol factus est niger*, ideſt, obscurus, & tenebrosus dẽsitate nigrarum nubium eum penitus obscurante, tamquam saccus cilinus ex nigris setis contextus. Significabit autem sol obscuratus finiri gaudium, & lucem, ideſt, prosperitatẽ malorum. [Andreas: Nigror solis, & obscurus, atque sanguineus lunæ color obscuritatem indicat ijs, qui ab ira Diuina comprehensi sunt. Ita & beatus Cyrillus accepit.]

Et luna tota facta est sicut sanguis. Ita *Vers. 12.*
enim esse solet cum defectu luminis solis

solis obscuratur. Indicat color sanguineus mortem, & supplicia impiorum.

Vers. 13. *Et stellæ de cœlo ceciderunt.* In Græco est: *Et stellæ cœli ceciderunt.* Certè Tyconius Hom. 5. & 6. & Primasius legunt: *Stellæ de cœlo ceciderunt*, quamuis ad sensum parum refert. Hoc idem inter alia signa ponitur Matth. 24: Et stellæ cadēt de cœlo. Isaiæ etiam. 34. apertè prædictum est, & ad vtrumque sine dubio Apostolus alludit; Complicabuntur, inquit, sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet, (id est, omnes stellæ,) sicut defluit folium de vinea, & de ficu.

Stellæ cadentes.

53 †Nō quod stellæ casuræ sint, quod fieri non potest, sed quòd nubibus obscurato cœlo abscondentur stellæ, & exhalationes ignitæ stellis similes emittentur in terram, ita vt hominibus stellæ ipsæ decidere videantur. Tale est Ouidianum illud.

2. Meta.

At Phaeton rutilos flamma populante capillos,
Voluitur in præceps, longoque per aera tractu
Fertur, vt interdum de cœlo stella sereno,
Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri.

Tale etiam est quod de eodem tempore legimus Sap. 5: Ibunt directè emissiones fulgurum, & tamquam à bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient.

Vers. 13. *Sicut ficus emittit grossos suos.* Grossos vocant Latini ficus immaturas, quæ cū teneræ sint, facillimè venti vi decutiuntur in terram. Eadem fere similitudine vsus est Isaias: Sicut defluit folium de vinea, & de ficu: & vtraque magna multitudo significatur, quemadmodū apud Virg.

Isai. 34.

6. Æne. *Quā multa in siluis autūni frigore primo*
Lapsa cadunt folia:

Vers. 14. *Et cœlum recessit, sicut liber involutus.* id est. †Videri desijt obscuritate, & dēsitate nubium aspectum impediente. Explicat id similitudine libri, qui cum euoluitur, & expanditur, quidquid in eo scriptum est legitur, si autem inuoluitur, nihil legi potest. Ita stellæ, quæ quasi literæ cœli erant, ex eisque tēporum, & mutationum indicia capiebantur, nequaquā apparebunt. Alludit ad verba Isai. cap. 34. idem significātia: Et cōplicabuntur sicut liber cœli. Vtrūq; rectè intelligitur ex ijs, quæ de libris veterum diximus cap. 5. num. 5.

54

Vers. 14. *Et omnis mons, & insulæ de locis suis mōtæ sunt.* Alterum nunc terræmotum, eūdemque maximum, prænuntiat in insulis, & montibus. Maritima loca, & eminentiora multò crebriùs terræmotibus quatiuntur: Ita insulæ tum maximè mouebuntur, & montes. Plinius lib. 2. cap. 80: Maritima autem maximè quatiuntur. Nec montosa tali malo carent. Exploratum est mihi Alpes, Apenninumque sæpius tremuisse. &c. Ne quis autē fieri non posse putet, vt insulæ, & montes è locis suis moueantur, atque ideo hæc Metaphoricè accipiat, vt multi faciunt; verba eiusdem autoris referam ex eodem libro. cap. 83: †Factum est semel (quod equidē in Hetruscæ disciplinæ voluminibus inueni) ingens terrarum portentum, Lucio Marco, Sexto Iulio Coss. in agro Mutinēsi. Namque mōtes duo inter se concurrerunt crepitu maximò assultantes, recedentesque, inter eos flāma, fumoq; in cœlum exeūte interdiu, spectante è via Æmilia magna equitū Romanorū, familiariumq;, & viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ intra fuerant, exanimata sunt, anno ante Sociale bellū; quod hāud scio an funestius ipsi terræ Italiæ fuerit, quā ciuilia. Eādem rem eisdem verbis narrauit Iulius Obsequens in libro de Prodigijs, cap. 116. Addit mox Plinius: Non minùs mirum ostentum & nostra cognouit ætas, anno Neronis principis sui primo, sicut in rebus eius exposuimus, pratis, oleisq; intercedēte via publica in contrarias sedes transgressis in agro Marrucino, prædijs Vectij Marcelli equitis Romani res Neronis procurātis. Idē c. 25. multas insulas docet sēper fluctuare, & in varia loca agi. Et Ouidius ait.

55

15. Metam.

---Tempusque fuit quo nauit in vndis,
Nunc sedet Ortygie. Timuit concursibus Argo.
Vndarum sparsas Symplegadas elisarum.
Quæ nunc immotæ perstant, ventisque resistunt.

Nihil igitur mirum, si cum multò maiora prodigia videri oportet, montes quoque, & insulæ moueātur: præsertim cū nec recētia desint exempla. In ea enim

Angliæ parte, quæ propior est antiquę Britanniæ, circa annum à Christi natali. 1575. terra ita mota est vehementer, vt collis è suo loco in planitiē, quæ alterius domini erat, pulsus fuerit, & planities locum, in quo collis erat ante, occuparit. Anno etiam. 1586. mē se Aprili, iuxta Barum amnem in Hybernia, arbores nonnullæ terræmotu è suis locis in aliū haud ita procul emōtæ sunt, in quo erant spinæ: vicissimq; spinæ in pristinū arborum locum trāslatæ. Quæ duo indigenarum omnium testimonio cognita, vulgataq; sunt.]

Vers. 15. *Et reges terræ, & principes.* † Omnes
56 hominum potentium cōditiones, quæ potissimùm pios persecutę sunt, tūc ex ijs, quæ videbunt, graviora formidantes optabunt montium, & petrarum ruina opprimi. *Tribunos* autem vocat, *Tribunus.* qui χιλιάρχοι dicuntur, id est, qui mille præsunt militibus. Tales erant apud Romanos tribuni, qui militum dicebātur: nam legio Romana sena militum millia habebat, interdum etiam plures, vt autor est Vegetius lib. 2. de Re militari, cap. 2. In vna autem legione decem erant cohortes, sed prima cohors reliquas & numero militū, & dignitate præcedebat. Habebat autem pedites mille centum quinque, equites loricatos cētum triginta duos, & appellabatur cohors Milliaria, ex eodem autore, & lib. cap. 6. Huic tribunus præerat, reliquæ, quæ multò erant minores, prout principi placuisset, à tribunis, vel à præpositis regebantur, vt idem ait cap. 12.

Vers. 15. *Et omnis seruus, & liber.* † Omnes im
57 pij, sed illi maximè, qui diuitibus, & regibus auxiliabantur, & ministrabant in
Vers. 16. persecutione sanctorum.

Cadite super nos. Apertè allūdit ad duos locos scripturæ, quorum alter est apud Hos. cap. 10: Et dicent montibus: Operite nos, & collibus: Cadite super nos. Alter apud Lucam cap. 23: Tunc incipient dicere montibus: Cadite super nos, & collibus: Operite nos. Et quidē Dominus apud Lucam de tēpore proximo excidio Ierusalem loquitur, quod sine dubio figura erat consummationis mundi: apud Hoseam autem de captiuitate populi Israel, quæ excidij Ierusalem figura fuit, & cōsummationis sæculi, vt Hieronymus in eumdem locum subindicat. Significat ergo impios ita malis præsentibus affligendos esse, vt grauiora, atq; terribiliora perti mescant, & quiduis potius pati velint, quamuis acerbum, & mortem quamuis oppetere, quam ea videre, quæ formidant. Isai. 2: Et introibunt in spelūncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram.

58 *Et abscondite nos à facie.* † Quomodò *Vers. 16.* hoc infideles dicere poterunt, qui nec sedentē in throno nouerūt, nec Agnū? Quomodo etiam intelligere ex his poterunt aduentare diem iudicij, quem non crediderunt, cum neque multi ex Christianis id intellecturi esse videantur? Quæstio facilè soluetur, si animaduertamus & de malis Christianis hic verba fieri, & de persecutoribus bonorum. Etenim iusti cum ante reges, & præsides stabunt, & à malis affligentur, sæpe dicent imminere illis iram maximam Dei patris, & Agni pro hominibus occisi, & eorum virtutem, atq; potentiam, & fiduciam suam in eorū præsidio collocatam identidem prædicabunt. Et quamuis impij tunc risuri sunt, & minimè crediturī: cum tantam rerum omnium perturbationē, & signa insolita omnino, & inusitata vbique videbunt, timore incredibili correpti credent verum esse quod sancti dixerant, & illam esse iram sedentis in throno, & Agni, quam iusti toties prænuntiarant. † Quemadmodum Pharao pri-
59 mùm respondit: Quis est Dominus, vt audiam vocem eius, & dimittam Israel? Nescio Dominum, & Israel non dimittam, Exo. 5. Deinde calamitatibus admonitus fateri cogebatur Deum Hebræorum illarum esse autorem, & eum esse orandum. Orate, inquit, Dominum, vt auferat ranas à me, & à populo meo, & dimittam populum, vt sacrificet Domino. Exo. 8. Denique postremò in mari Rubro, cum viderent subuerti rotas curruum, seque ferri in profundum, dixerunt AEgyptij: Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos. Exo. 14.

Et

Et quis poterit ſtare? Quis ſuſtinere poterit aduenientem? Quis non timore magno deficiet, & concidet? Metaphora ducitur ab ijs, qui magno periculo ingruente expectare nequeunt, ſed aut fugiunt continuò, aut deficientibus viribus concidunt. Illi autem ſtant, qui non terrentur, ſed confidenter expectant, & nec animo, nec corpore deijciuntur. Luc. 21: Vigilate itaque omni tempore orantes vt digni habeamini fugere iſta omnia, quæ futura ſunt, & ſtare ante filium hominis. Pſal. 17: Confringam illos, nec poterunt ſtare, cadet ſubtus pedes meos. Pſal. 35: Ibi ceciderunt qui operãtur iniquitatem, expulſi ſunt, nec potuerunt ſtare.

Argumentum. Cap. VII.

Quatuor angelis, qui ventos tenebant ne flarent ſuper terram, angelus aſcendens ab Ortu Solis edicit ne terræ, aut mari noceant donec electi Dei ſignentur. Et ſignata ſunt centum quadraginta quatuor millia ex omnibus tribubus filiorum Iſrael. Deinde magnam, atque innumerabilem multitudinem videt Apoſtolus ex ijs, qui ex omnibus gentibus ſignati erant: cuius cauſa magnas Deo gratias omnes cœlites agunt. Mox edocetur quanta ſit beatitudo ſanctorum.

Caput. VII.

1 POſt hæc vidi quatuor angelos ſtantes ſuper quatuor angulos terræ, tenentes quatuor vẽtos terræ ne flarẽt ſuper terram, neq; ſuper mare, neque in vllam arborem. 2 Et vidi alterum angelum aſcendentem ab Ortu ſolis, habentem ſignum Dei viui: & clamauit voce magna quatuor angelis, quibus datum eſt nocere terræ, & 3 mari, dicens, Nolite nocere terræ & mari, neque arboribus, quoadu ſq; ſignemus ſeruos Dei noſtri in frontibus 4 eorum. Et audiui numerum ſignatorum, centũ quadraginta quatuor millia ſignati ex omni tribu filiorũ Iſrael 5 Ex tribu Iuda, duodecim millia ſignati. Ex tribu Rubẽ, duodecim millia ſignati. Ex tribu Gad, duodecim 6 millia ſignati. Ex tribu Aſer, duodecim millia ſignati. Ex tribu Nephthali, duodecim millia ſignati. Ex tribu Manaſſe, duodecim millia ſignati. 7 Ex tribu Simeõ, duodecim millia ſignati. Ex tribu Leui, duodecim millia ſignari. Ex tribu Iſſachar, duode- 8 cim millia ſignati. Ex tribu Zabulõ, duodecim millia ſignati. Ex tribu Ioſeph, duodecim millia ſignati. Ex tribu Beniamin, duodecim millia ſignati. 9 Poſt hæc vidi turbã magnã quã dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis: ſtantes ante thronũ, & in conſpectu Agni, amicti ſtolis albis, & 10 palmæ in manibus eorũ, & clamabant voce magna, dicẽtes, Salus Deo noſtro qui ſedet ſuper thronum, & 11 Agno. Et omnes angeli ſtabãt in circuitu throni, & ſeniorum, & quatuor animaliũ: & ceciderunt in conſpectu throni in facies ſuas, & adorauerunt 12 Deum, dicentes, Amen, Benedictio, & claritas, & ſapientia, & gratiarũ actio, honor & virtus, & fortitudo

Deo nostro in sæcula sæculorũ. Amẽ.

13 *Et respondit vnus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti sunt stolis*
14 *albis, qui sunt? & vnde venerũt? Et dixi illi, Dñe mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerũt eas in sanguine Agni.*
15 *Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui sedet in throno, habitabit super*
16 *illos. Non esurient, neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque*
17 *vllus æstus. Quoniam Agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad vitæ fontes aquarũ, & absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum.*

1 *Verſ. 1.*

Post hæc vidi quatuor angelos. Recte vidit Andreas hæc ad tẽpus Antichristi pertinere, quod multi non viderunt. Nos sciamus ab illis verbis cap. 6: Et vidi cũ aperuisset sigillum sextũ, quidquid posthæc in hoc libro scribitur, de tempore extremo scribi, hoc est de tẽpore Antichristi, aut certè de tempore illi coniuncto. Expositores quæ nunc dicuntur, quemadmodum & præcedentia, mysticè interpretantur, & quatuor malos spiritus esse existimant, qui continebant quatuor ventos, id est, prædicatores Euangelij, ne flarent super terram. Sed nequeo intelligere, neq; ipsi exponunt, cur quatuor angeli sint super quatuor angulos terræ, vnde videlicet flãt venti, cum Diabolus nõ in angulis terræ, sed in medio magnarum prouinciarum, & vrbium, ac denique vbicunque illi fuerint, impedire soleat prædicatores. Deinde, si super terram flare prohibent, id est, hominibus in terra viuentibus prædicare, quod nã erit mare? quæ arbores? Deniq; reliqua, quæ in hoc capite sequuntur, de angelo ascendente ab Ortu solis, & de numero signatorũ ex duodecim tribubus, & ex ceteris nationibus, non video quomodo possint cũ hoc sensu, vt ab his scriptoribus exponitur, rectè copulari. Quod ergo cũ præcedentibus, & cum sequentibus cõuenit, sequendum potiùs arbitror, vt angelos, & ventos propriè accipiamus, & cetera similiter, quandoquidem, vt dictũ est, nõ est à proprietate verborũ recedendum, nisi aperta ratio cogat.

2 † Cœpit dicere quæ calamitates imminerent persecutoribus sanctorũ, quod nunc etiã prosequitur, sed ne eisdẽ electos etiã, & pios absumẽdos putemus, docet exceptos esse à Deo, & selectos prædestinatos, qui tunc erunt in terra, tam ex Iudæis, quã ex alijs gentibus. Et hoc est quod nunc ait: *Vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terræ.* Quatuor venti principales à quatuor partibus terræ aduersis spirant: Subsolanus ab Ortu, Zephyrus ab Occasu, Auster à Meridie, à Septẽtrione Aquilo, vel Septemtrio, vtor enim nominibus in Scriptura notioribus. In his ceteri, qui intermedij sunt, intelliguntur. Nã, vt Plinius autor est lib. 2. cap. 47. veteres quatuor omninò ventos seruauere per totidẽ mũdi partes, ideò nec Homerus, inquit, plures nominat. Idcirco quatuor anguli terræ dicuntur eæ partes, à quibus illi spirant. Super has angeli nõ sedentes videntur, sed *stantes*, quasi ad opus parati, id est, ad impediendum flatum ventorũ. Tenere autẽ ventos, ne flarẽt in terrã, & mare, nihil est aliud, quã velle perdere omnia, quæ sunt in terra, & in mari, quæ, si venti penitus cohibeantur, citò interire necesse est. Nam omnia terræ animãtia vento fouẽtur, & conseruãtur, eoq; subtracto præfocarentur. † Plantæ verò nutriũtur, & vegetãtur, & per eũ imbribus irrigãtur, atq; ita sine vento calore cœli consumerẽtur, & nihil terra produceret. Pisces similiter interirẽt, & omnes, qui essent in mari, quoniã ẽnauigare nõ possent. Quod autẽ ait: *Neqẽ in vllã arborẽ*, præter fructũ, qui ex arboribus capitur, propterea additũ est quod arbores, vt quæ altiores sint, perflari vel minimis ven-

Quatuor venti.

Quatuor anguli terræ.

3

tis solent, cumque perflari desinunt, penitus ventum desijsse iudicamus, itaque minimos etiam ventorum flatus tollere parabant. Quare hoc, quod dixerat: *Tenentes quatuor ventos terræ ne flarent. &c.* rectè alijs verbis paulò post explicauit: Et clamauit voce magna quatuor angelis, quibus datum est nocere terræ, & mari. &c. Notandum tamen angelos dici tenere ventos, non quòd iam tenerent ne flarent, sed quod tenere tentabant, & volebant, sicut indicant verba sequentia: Nolite nocere terræ, & mari. &c. Sæpe enim in scriptura fiori dicitur, quod tentatur, & intenditur, vt Hamos. 9: Et si celauerint se ab oculis meis in profundo maris, ibi mãdabo serpẽti, & mordebit eos. Ita dicitur Psal. 33: Magnificate Dominum mecum, & Luc. 1: Magnificat anima mea Dominum.

Fieri dicitur quod tẽtatur.

Sed quæritur an verum sit, quod multi ex locis huius explanatoribus tradiderunt, hos quatuor angelos malos fuisse. Et quidem verum esse id ex eo videtur iudicari debere, quod terræ, & mari, & arboribus nocent, nam malorum ministerio vti Deum ad puniendum, apertissimè indicatur in Psal mo. 77: Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem, & iram, & tribulationem, immissiones per angelos

An angeli, per quos Deus homines punit, boni sint?

4 malos. † Idem docẽt Clemens. lib. 4. Recognitionum, versus finem, Hieronymus lib. 6. in Isaiam, fere in principio, Augustinus lib. 5. contra Iulianum cap. 3. In cuius rei cõfirmationem Hieronymus, & Augustinus eadem verba Psalmi 77. proferunt. Verùm hæc ratio ne nequaquam coniunctã potest, malos esse angelos, de quibus nunc loquimur, quoniam, etsi sæpe Deus pœnas de hominib⁹ sumat per angelos malos (quod tantummodò patres citati dicere voluerunt) sæpe etiam sumit per bonos. Docet hoc planè Augustinus. 9. de Ciuitate. cap. 5. cum ait: Sancti verò angeli, cum & sine dolore puniant quos accipiunt æterna Dei lege puniẽdos. &c. Sed sanctos patres citare non est necesse, vbi aperta suppetunt scripturæ testimonia. Genes. 19: Angeli, qui veniũt, vt deleant Sodomam, sancti sunt. Et 2. Reg. 24: Cumq; extendisset manum suã angelus Domini super Ierusalem vt disperderet eam, misertus est Dominus super afflictionẽ, & ait angelo percutienti populum, Sufficit. &c. Et. 4. Regum. 19: Factum est igitur in nocte illa venit angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinq; millia hominum. Eadem verba

5 legimus Isai. 37. † Quod si quis fortè dicat, in his locis malos angelos vocari angelos Domini, quoniã à Domino mittebantur ad nocendum, is quam plurimis alijs redargui poterit, in quibus angeli Domini non, nisi sancti angeli, appellãtur. Immo verò cum sæpissimè id legamus in Scriptura, nusquam angelos malos inuenientes absolutè vocari angelos Domini, sed aliquid additur, vnde mali esse intelligantur, vt. 1. Reg. 18: Post diem autem alteram inuasit spiritus Dei malus Saul. Et cap. 19: Et factus est spiritus Domini malus in Saul. Præterea angelos missos ad perdẽdum Sodomitas Lot planè alloquitur vt angelos sanctos; Quæso Domine mi, quia inuenit seruus tuus gratiam coram te, & magnificasti misericordiam tuam, quam fecisti mecum. &c. Idemque ex alijs locis citatis facilè intelligi potest. Verùm, vt ad quatuor angelos reuertamur, expositores qui crediderunt ab eis prædicatores Euangelij impediri, recte malos esse dixerunt, nos, qui aliam expositionem sequimur, id dicere non cogimur, bonos potiùs esse credimus, sicuti & Andreas Cæsariensis episco-

6 pus existimauit. † Primùm, quoniam nomen Angeli, aut rarò admodum, aut fortasse nunquam, in Scriptura Dæmonibus tribuitur, quin continuò, aut certè in proximo, aliquid addatur, vnde verba de malis angelis fieri intelligatur, vt Matth. 25: Qui paratus est Diabolo, & angelis eius. Prou. 17: Angelus autem crudelis mittetur contra eum. Quando ergo Apostolus ait. 1. Cor. 6: Nescitis quoniã angelos iudicabimus, facilè intelligitur de malis loqui, quoniam aliquid dicit, quod sanctis angelis conuenire non potest, nempe ab hominibus iudicari. Iohannes autem absolutè angelos appellat, & nihil dicit, quod sanctis conuenire nõ possit, quandoquidem ipsi etiam mittuntur ad pu-

Angelus Dñi, Angelus sanctus intelligitur

niendum, vt demonſtratum eſt. Verba etiam ipſa angeli eos alloquentis haud obſcurè hoc ipſum indicant: Nolite nocere terræ, & mari, neque arboribus, quoadusque ſignemus ſeruos Dei noſtri in frontibus eorum. Etenim ipſi ſimul cum angelo loquēte ſignaturi erāt ſeruos Dei, & dicit, Dei noſtri, vt Dei etiam eorū eſſe intelligatur. Iuxta Scripturæ autem conſuetudinem Deus eorum Deus eſſe dicitur, à quibus amatur, & colitur, vt cum dicitur: Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob, vt eleganter docet Origenes in illud Rom. 1: Primùm quidē gratias ago Deo meo.

Deus dicitur ſanctorum Deus. *Exo. 3.*

Verſ. 2. 7 *Et vidi alterum angelum aſcendentem ab Ortu ſolis.* † Hunc angelum pleriq; Chriſtum eſſe exiſtimant, & quoniam dicitur: *Aſcendentem ab Ortu ſolis*, afferūt expoſitionis cauſa illud Luc. 1: In quibus viſitauit nos Oriens ex alto. At hoc miniſterium non erat à Chriſto præſtandum, ſed ab adminiſtratorijs ſpiritibus, qui in miniſterium miſſi ſunt propter eos, qui hereditatem capient ſalutis. Eorū eſt ſignare ſeruos Dei, & Chriſti in frōtibus, ne cum ceteris perirent, qui non ſignabantur: quemadmodum apud Ezec. cap. 9. angelus eſt, cui dicitur à Domino: Tranſi per mediam ciuitatem in medio Ieruſalem, & ſigna Thau ſuper frontes virorum gementium. Quod autem ex Luca afferunt, contra ipſos facit, Chriſtus enim deſcendit ad nos ex alto, hic autem aſcendit. Deinde Oriens eo in loco nequaquam ortum ſolis ſignificat, vt plurimi arbitrantur, quod copioſè demōſtrauimus in cap. 3. Zachariæ num. 35. & ſequen-
8 tibus. † Angelus ergo eſt, neque enim Chriſtus angelus ſine addito dici ſolet, &, vt mihi videtur, vnus ex illis ſeptē, quibus ſæpe diximus commiſſam eſſe curam ſalutis hominum, vt eius verba indicāt: *Nolite nocere &c.* Sed cur aſcendit, qui deſcenſurus potius videbatur de cœlo ad quatuor angelos, qui erant ſuper quatuor angulos terræ? Deinde cur ab Ortu ſolis aſcendit? Aſcēdere videtur in viſione, quoniam in terra erat cum hominibus, quorum curam gerebat, & in altum tollitur, vt tam à quatuor angelis, quam ab hominibus videatur, & audiatur. Quod nihil aliud eſſe videtur, quam tunc omnibus electis notum futurum Dei prouidentia ſeruari ſe, ne pereant cum reliquis, qui damnādi ſunt. *Ab Ortu* autem *ſolis* aſcendit, quia lucem, & proſperitatem hominibus nuntiat, & affert, ſi quidem per eius aduentum ſeruātur in vitam æternam, ad quam tunc certiſsimè vocantur, atque ſignantur.

Habentem ſignū Dei viui. σφραγῖδα, id *Verſ. 2.* eſt, ſigillum quoddam, quo ſigna imprimuntur. Viuus nūc dicitur Deus, quòd eius poteſtas hic oſtendatur, & verus Deus demonſtretur, non vt dij gentiū, qui nihil facere poſſunt: prętereà ab effectu, quoniam plurimis tunc vitam donabit gratiæ.

9 *Et clamauit voce magna.* † Clamauit ma- *Verſ. 2.* gno affectu ſalutis hominum, & ita vt quod clamabat, notū fieret electis Deo intus inſpirante.

Nolite nocere terræ. Ne inducatis mor- *Verſ. 3.* bos, & peſtem ventos tenendo.

Quoadusque ſignemus ſeruos Dei noſtri *Verſ. 3.* *in frontibus eorum.* Quæritur an ſenſibilis futura ſit hæc ſignatio? Profectò nō aliena, aut inepta erit expoſitio, ſi ſenſibilem futuram eſſe dicamus, vt ſit ſenſus: Oportet vt antequam homines pereant, prædeſtinati ad vitam æternam baptizentur, & ſigno Crucis muniantur, quod fieri ſolet in Baptiſmo. Intelligit autem ſeruos Dei, qui ſecundùm Dei propoſitum electi erant, & nondum ſignum Crucis acceperant in Baptiſmo. Sicut Iohann. 11. filij Dei dicti ſunt, qui prædeſtinati erant ex vniuerſa Gentilitate, etiam peccatores, etiam nondum nati: Prophetauit quod Ieſus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gēte, ſed vt filios Dei, qui erāt diſperſi, congregaret in vnum. Et *ſignemus*, dictum eſt pro, ſignari faciamus, quod facturi ſunt angeli doctores Euāgelij idoneos mouendo ad docendum, & ipſos homines ad fidem intus exhortando. Et quoniam hoc facturus eſt angelus aſcendens ab Ortu ſolis, vt homines cruce ſignentur, dicitur habere *ſignum*, ſiue ſigillum Dei viui, quod ſignum Crucis eſt, vt etiam Andreas eſt
10 interpretatus. † Poteſt etiam inuiſibilis eſſe hęc ſignatio, vt angeli in mente ſua eos

Qualis ſit hæc ſignatio electorū

sua eos seperent, qui signo Dei viui signati sunt, ne pereant cum alijs, sed liberentur. Hi autem sunt, qui habituri erant signum Dei in frontibus suis, id est, qui inter minas, & cædes Antichristi, & ministrorum eius non erubescet crucem, & Christum confiteri, palãq; detestari audebunt scelera impiorum. Rectè ergo hæc duo in vnum sensum copulabimus.

Vers. 4. *Centum quadraginta quatuor millia signati.* Sæpe à prophetis prædictum est, duodecim tribus Israel, quæ à Christi aduẽtu in sua incredulitate manent, in fine sæculi ad Christum esse conuertendas, vt scribit Paulus Rom. 11? Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, vt non sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptũ est: Veniet ex Sion, qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum. Quod desumptum est ex Isai. 59. Et (vt alia multa omittamus) Hos. 3: Et post hæc reuertentur filij Israel, & quærent Dominũ Deum suum, & Dauid regem suum, & pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius nouissimo dierum. [Hoc ipsum Andreas sensit, qui cum aliter ante exposuisset, ait: Siue (quod multò credibilius est) qui in fine ex Iudæis salui fiunt: quando (sicut ait Apostolus) postquam ingressa fuerit plenitudo gentium, omnis Israel saluus fiet. &c. Numerum autem hunc à Iohanne positum Beda, & Rupertus, & alij mysticè interpretantur, & de eo multa scribit Petrus Bongus ad calcem libri de Mystica numerorum significatione; sed illa mystica sunt, ego Historicam expositionem quæro, atque hanc esse arbitror.] † Quod nullus prophetarum dixerat, hoc Iohannes diserte præ dicit, numerum eorum, qui tunc conuertentur, futurum centũ quadraginta quatuor millia ex vniuersis tribus, ex singulis duodecim millia, vt quoniam omnes sunt ex genere Iacob, easque non propter se, sed propter parentes suos diligit, iuxta illud Rom. 11: Secundum Euangelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem carissimi propter patres; æquè ex omnibus eligat, nec plures ex hac, quam ex illa, quoniam non magis ad sanctos Patriarchas attinet hæc, quam illa. [Hieronymus lib. 1. Aduersus Iouinianũ, hæc centum quadraginta millia illa esse putat, quæ à Iohãne cap. 14. memorantur, vt suo loco dicemus, & inquit: De singulis tribubus, excepta tribu Dan, pro qua reponitur tribus Leui, duodena millia virginum signatorum creditura dicuntur. &c. quibus verbis manifestè sententiam nostram comprobat.] Nec paruus hic numerus videri debet, si enim recordentur Israelitas Antichristum sectaturos esse, & adoraturos vt Messiam, potius mirabimur, tot cõuerti posse, illis enim dixit Dominus Iohã nis. 5. propter Antichristum. Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis; [vt sanctus Irenæus lib. 5. interpretatur, capite. 25. & multi alij.] Et Paul. 2. Thess. 2: Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati. &c.

Filij Israel in fine sæculi ad Christum cõuertendi.

Quot Iudæi conuertentur.

Vers. 5. *Ex tribu Iuda.* Tribus Iuda prima omnium ponitur, propterea quod ex ea ortus est Dominus, vt Beda, & alij existimant: alioqui si secundum ætatem nominandi essent filij Iacob, primogenitus erat Ruben, qui secundo loco ponitur. Sed neque in reliquis ordinem natiuitatis seruauit, vt enim docet Sacra historia Genes. 29. & 30. primus fuit Ruben, secundus Simeon, tertius Leui, quartus Iudas, quos omnes peperit Lia, quintus Dan ex Bala ancilla Rachelis, sextus Nephtali ex eadem, septimus Gad ex Zelpha ancilla Liæ, octauus Aser ex eadem, nonus Issachar ex Lia, decimus ex eadem Zabulon, vndecimus Ioseph, duodecimus Beniamin, ambo ex Rachele. † Quapropter existimo, sicut in Genesi seruatur ordo corporeæ natiuitatis, ita apud Iohannẽ seruari ordinem natiuitatis spiritualis, & conuersionis ad Christum, & primo loco poni tribũ Iuda, quoniam prima omniũ conuertetur [Christum, quasi ex se ortum, & magis ad se quã ad alias pertinentem ante illas amplexura. Ita 2. Reg. 2. primi omnium viri Iuda venerunt

runt in Hebron, & vnxerũt ibi Dauid, vt regnaret ſuper domum Iuda. Primi etiam poſt prœlium geſtum cum Abſalom traduxerunt eum Iordanem. 2. Regum. 20. & cum aliæ tribus quærerent cur id feciſſent, reſpondit tribus Iuda: Quia mihi propior eſt rex. Ex quo intelligitur idem eſſe de reliquis iudicium, & eas tribus priùs nominari, quæ priùs conuerſæ ſunt.]

☞ *Cur tribus Dan nõ numeretur.*

Sed quæritur cur in his tribus nõ numeretur tribus Dan. Huius rei cauſam hanc veteres tradunt, quòd ex hac tribu futurus ſit Antichriſtus. Sed in hoc intelligitur tota tribus Antichriſto, quaſi cognato, adhæſura, & nemo ex ea in Chriſtum creditura. Quod optimè conuenit cum eo, quod dicebamus, ſeruatum fuiſſe à Iohanne ordinem conuerſionis, primãq; omniũ conuerſam eſſe tribum Iudæ, quaſi Chriſtũ magis cognatione attingentẽ. Irenæus lib. 5. c. 30. de tẽporibus Antichriſti loquens hæc ſcribit: Ieremias autem non ſolùm ſubitaneum eius aduẽtum, ſed tribum, ex qua veniet, manifeſtauit dicens: Ex Dan audiuimus vocẽ velocitatis equorum eius, à voce hinnitus decurſionis equorum eius commouebitur tota terra, & veniet, & manducabit terram, & plenitudinem eius, & ciuitatem, & qui inhabitãt in ea, & propter hoc non annumeratur tribus hæc in Apocalypſi cum his, quæ ſaluantur. &c. † Verba Ieremiæ citata ab Irenæo iuxta lxx. trãſlationem, ſunt in cap. 8. eodem ſenſu apud nos, vbi habemus: A Dan auditus eſt fremitus equorum eius, à voce hinnituum pugnatorum eius cõmota eſt omnis terra. In quibus hoc animaduertendum, Dan non eſſe ibi nomen filij Iacob, aut tribus eius, ſed vrbis, quæ erat in extremo terræ promiſſionis verſus Septemtrionẽ, de qua ſæpe dicitur in libris Regum: A Dan vſque ad Berſabee. Et quoniam Nabuchodonoſor per eam erat ingreſſurus in fines filiorum Iſrael, ait: A Dan auditus eſt fremitus equorum. &c. Sed Allegorico ſenſu hoc de Antichriſto, & ſocijs eius expoſuit ſanctus Irenæus, quorum figura erat Nabuchodonoſor, & exercitus eius. Hæc autem vrbs erat tribus Dan, & quam primam omnium tribus illa poſſedit, vt legimus Iud. 18. Quare à Dan veniet Antichriſtus, quoniam ex tribu Dan in ea habitante & fortaſſe in eadem vrbe, naſcetur. Notãdum etiam beatũ martyrem Irenæum verba Apocalypſis, quæ nunc expoſuimus, de tempore Antichriſti, & de filijs Iſrael, qui eo tempore conuertentur, interpretari, ſicut & nos fecimus, & quidam ex recentioribus faciunt, vt Cœlius Pannonius, & Claudius A monte martyrum: quare non eſſe hæc intelligenda de primo Chriſti aduentu, & de eius prædicatione, & ijs, qui tunc conuerſi ſunt, vt plerique expoſitores intellexerunt.

13 *Locus Ieremiæ. 8.*

Dan vrbs.

14 † Eadem ratione præteriri tribũ Dan affirmant Arethas, Beda, Haymo, Anſelmus, Rupertus. Atque hi omnes præter Irenæum, cõfirmant id, nempe Antichriſtum futurum eſſe ex tribu Dan, ex verbis Geneſ. 49: Fiat Dan coluber in via, ceraſtes in ſemita, mordens vngulas equi, vt cadat aſcenſor eius retro, Quod etiam facit Ambroſius, in illud Pſal. 40: Magnificauit ſuper me ſupplãtationem: & in lib. de Benedictionibus Patriarcharum cap. 7. & Theodoretus quæſt. 109. in Geneſin, [& Auguſtinus quæſt. 22. in librum Ioſue, & Iſidorus, & Eucherius in eadem verba Geneſis. Idem affirmant Andreas, & Proſper Aquitanicus in libello, cui titulus eſt, Dimidium temporis, cap. 9.] Et Gregorius. 31. Mora. cap. 18. verba eadem Geneſis exponens ait: Nonnulli ergo de tribu Dan venire Antichriſtum ferunt, pro eo, quod hoc loco Dan & coluber aſſeritur, & mordens. Vnde & non immeritò dum Iſraeliticus populus terrás in partitionem caſtrorum ſuſciperet, primus Dan ad Aquilonem caſtrametatus eſt, illum ſcilicet ſignãs, qui in corde ſuo dixerat: Sedebo in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis, aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſimilis ero Altiſſimo. De quo & per Prophetam dicitur. A Dan auditus eſt fremitus equorum eius. [Idem certum eſſe affirmat, atque eodem Ieremiæ teſtimonio comprobat Hippolytus martyr in Oratione de Conſummatione mundi.] Verùm ſciendum eſt Hiſtorico ſenſu hæc de Samſon dici, qui fuit ex tribu Dan, vt exponunt Hieronymus

Num. 2. *Iſa. 14.* *Iere. 8.*

nymus in Trad. Hebr. in Geneſin, Ambroſius in lib. de Benedict. Patriarch.
15 & multi alij. † De Antichriſto ergo
☞ ſenſus Allegoricus eſt, [quod non præteriuit Hippolytus. Sed dicet, inquit, quiſpiam hoc de Samſone dictum eſſe, qui natus de tribu Dan iudicauit populum ſuũ annos viginti. At in parte dum taxat illud à Samſone factum eſt; hoc verò vniuerſè implebitur temporibus
☞ Antichriſti. &c.] Allegoria eleganter explicatur à Gregorio loco citato: Coluber dicitur, & ceraſtes, ideſt, ſerpes cornutus, quia contrà fidelium vitam cum morſu peſtiferæ prædicationis, armatur etiam cornibus poteſtatis. Fit ſerpens in via, quia callidè decipit per viã latam ambulantes. Fit ceraſtes in ſemita, quia ingredientes per viam artam terrore poteſtatis ſuæ premit. Et quia Antichriſtus extrema mũdi apprehendere nititur, ceraſtes iſte equi vngulas mordere perhibetur, vt cadat aſcenſor eius retro. Aſcenſor equi eſt quiſquis extollitur in dignitatibus mundi. Hæc
☞ latiùs apud Gregorium; [cuius verba omnia in ſuos Commentarios in Geneſin tranſtulerunt Iſidorus & Eucherius.] Paulò aliter, & rectè etiam exponunt Ambroſius, & Theodoretus in locis indicatis.

An præterita fuerit tribus Ephraim.

Secundò quæritur cur hoc in loco præterita fuerit tribus Ephraim? Reſpõdeo non fuiſſe præteritam, ſed nomine tribꝰ Ioſeph eſſe deſignatã, [vt etiã ſentit Andreas Cæſarienſis.] Etenim duo filij Ioſeph Ephraim, & Manaſſes adoptati ſunt à Iacob, atque ideo capita tribuum cenſentur, ſicut reliqui filij Iacob, & æquales ſortes cum illis in partitione terræ acceperunt, iuxta quod dictum eſt à Iacob. Geneſ. 48: Duo ergo filij tui, qui nati ſunt tibi in terra AEgypti, ante quam venirem ad te, mei erunt: Ephraim, & Manaſſes ſicut Ruben, & 16 Simeon reputabũtur mihi. † Si autem quæras, cur potiùs tribus Ephraim dicta ſit tribus Ioſeph, quam tribus Manaſſæ, cum fuerit Manaſſes primogenitus: in promptu eſt ex eodem loco reſponſio, quoniam Iacob prætulit benedictionibus Ephraim fratri ſuo, & dexteram ſuper illum poſuit etiam repugnante Ioſeph, & dixit: Frater eius minor maior erit illo, & ſemen illius creſcet in gẽtes. Hinc factum eſt, vt reges nonnulli Iſrael, vt Ieroboham, & eius poſteri, fuerint ex tribu Ephraim. Et quia hæc tribus Ephraim nobilior erat, & maior tribu Manaſſæ, vocatur tribus Ioſeph, ſolet enim denominatio fieri ab eo, quod dignius eſt. Inde in prophetis hæc tribus ſæpe dicitur Domus Ioſeph, & Ioſeph. vt Pſal. 77: Et repulit tabernaculum Ioſeph, & tribum Ephraim non elegit. Ezec. 37: Ecce ego aſſumam lignũ Ioſeph, quod eſt in manu Ephraim, & tribus Iſrael, quæ ſunt ei adiunctæ, & dabo eas pariter cum ligno Iuda. Ham. 5: Ne fortè cõburatur, vt ignis, domus Ioſeph. Vſus eſt ergo Iohannes appellatione aliis prophetis vſitata, atque eo libentius fecit, ne in deſignatione electorum tanti patriar-
17 chæ nomen præteriri videretur. † Ego & aliã cauſam hic ſubeſſe ſuſpicor: tribum Ephraim, quæ idololatriam inuexit in ceteras tribus Iſrael, & magis à Deo ſeceſſerat, nunc appellari tribum Ioſeph, vt meritis Ioſeph miſericordiã à Deo conſecuta videatur.

Verùm explicationi, quam hactenus tenuimus, aduerſari fortaſſe videbitur Paulus, qui Rom. 11. ait: Donec plenitudo gẽtium intraret, & ſic omnis Iſrael ſaluus fieret. Si enim nullus tunc ſignabitur ex tribu Dan, & ex reliquis tribubus tãtùm ſalui fiunt centũ quadraginta quatuor millia, quomodo fit ſaluus omnis Iſrael, cum pro certo habendum videatur multò plures tunc futuros in omnibus tribubus? At nõ aduerſatur; non enim dicit Paulus, omnes Iſraelitas ſaluos futuros, ſed multos ex omnibus tribubus. Rectè autem, & conuenienter communi locutioni, & ipſius Scripturę dicitur, ex omnibus tribubus multos futuros eſſe ſaluos, licet vna tribus deſit. Poſſet etiam dici tunc bellis, & cladibus, quæ multæ erũt, multos ex filijs Iſrael abſumendos fore, ita vt centũ quadraginta quattuor mille ſoli, aut
18 penè ſoli ſuperfuturi ſint. † Erit hoc quidem verum fortaſſe, ſed quoniam non habemus vnde poſsimus comprobare, probabilior ceteris, & melior reſponſio eſt, intelligi omnem Iſraelem omnes, qui ex Iſraele prędeſtinati ſunt,

vt ex

vt ex eodem Apostolo, atque in eiusdē epistolæ cap. 9. manifestè cognoscitur, Non enim omnes, inquit, qui ex Israel, ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. &c. Ita ergo accepit Israelem cap. 11. sicuti iam docuerat cap. 9: Pro nobis est Gregorius, qui Hom. 12. in Ezec. planè ostendit multos Iudæorum in infidelitate esse relinquendos. Erunt etenim, inquit, tunc multi ex Iudæis infidelibus, qui eosdē ipsos, qui ex Iudeis crediderint, persequentur. Vnde & notandum est quod hic quoque dicitur, quia in domo sua vincula Propheta sustineat, vt videlicet designetur, quod ex ipso suo genere Iudæa, cum fidelis fuerit, tribulationem persecutionis portet. &c.

Vers. 9. *Post hæc vidi turbam magnam.* Qui ex populo Israel sālui futuri sunt extremis tēporibus, numerari possunt, qui autē ex multitudine prouinciarum, & nationum signantur, ab homine numero cōprehendi non possunt, licet & ij pauci futuri sint comparati pereuntibus.

Vers. 9. *Amicti stolis albis.* Beatitudine animę donati, vt diximus cap. 6. num. 45. & 46.

Vers. 9. *Et palmæ in manibus eorum.* Gregorius Hom. 17. in Ezec. prope finem: Quid per palmas, nisi præmia victoriæ designantur? Ipsę quippe dari vincentibus solent. Et posteà: Palmas quippe in manibus tenere, est victorias in operatione tenuisse. Cuius operationis palma ibi tetribuetur, vbi iā sine fine gaudebitur. &c. † Deinde exponens illud
19 Ezec. 40: Et ante frontes pictura palmarum, docet eleganter sanctos in hac vita non habere palmas, sed picturam palmarum, quia nondum ipsam victoriam habent, sed imaginem victoriæ. Augustinus Serm. 11. de Sanctis: Stolis fulgēt albis, & palmas in manibus habēt, quia præmia in operibus habent. &c.

Vers. 10. *Et clamabant voce magna dicentes: Salus Deo nostro.* Augustinus Sermone. 11. de Sanctis: Magna voce salutem Deo decantant, quia magna gratiarum actione recolunt non sua se virtute, sed ipso auxiliante, tribulationum impugnantium superasse certamina. &c. Ceterū cum dicunt: *Salus Deo nostro*, more nostro loquūtur, ac si de homine diceret: Semper saluus sit; Viuat rex. Quod nō tam optantium est, quam lętantium de beata Dei immortalitate, & æternitate.

Vers. 11. *Et omnes angeli stabant in circuitu throni.* Gaudent angeli, & gratias agūt Deo de victoria, & beatitudine hominibus data.

Vers. 12. *Dicentes: Amen.* Quoniam turba beatorum hominum clamabat: Salus Deo nostro, &c. angeli gaudentes de laudibus Dei, & de eorum societate, dicentes Amen, id confirmant, & optāt semper ratum esse, quod illi dicunt, quod significat Amen, vt dictum est cap. 1. num. 59.

Vers. 12. 20 *Benedictio, & claritas.* † Hæc vocabula expositimus cap. 4. num. 50. & tribus sequentibus, & cap. 5. num. 17. &: 18: Quod autem ibi vertit, Gloria, nūc vertit, *Claritas*, quod idem est, in Græco semper est δόξα.

Vers. 13. *Et respondit vnus de senioribus.* Respondit dixit more Hebræorum, pro loqui cœpit, vt Matth. 11: Respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater. &c. & cap. 28: Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos; quod etiam adnotauit Ansbertus, & ex eo Haymo. Interrogat autem senior Iohannem quod nescit, vt attentiorem eum reddat ad audiēdum, & nobis res maxima, atque vtilissima explicetur. *Respōdere.*

Vers. 14. *Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna.* Arethas, & multi putant martyres esse hos, quos vidit Iohānes, quoniā dicit: *Venerunt de tribulatione magna.* Ac multò id magis cōfirmatur ex eo, quod sequitur: *Et lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.* Confirmare hoc videtur Augustinus Serm. 11. de Sanctis, in hunc modum: Stolas quippe martyres in sanguine Agni lauerunt, dum membra sua, quæ oculis insipientium visa sunt pœnarum squalore fœdari, sic potiùs fuso pro Christo sanguine ab omnibus mundauere contagijs, insuper & beata immortalitatis luce digna reddidere, quod est etiam lotas habuisse stolas in sanguine Agni. Eadem est sententia Gregorij Hom. 17. in Ezec. *Qui sint qui lauerūt stolas in sanguine Agni*

21 Ezec. † Verùm sine dubio non de solis martyribus, sed de reliquis etiam electis sermo est, vt optimè docent Beda, Ansbertus, Haymo, Ambrosius: Et Tyconius Hom. 6. ait: Non enim, vt aliqui putant, martyres soli sunt, sed omnis populus in Ecclesia, quia non in sanguine suo dixit lauisse stolas suas, sed in sanguine Agni, id est, in gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum, sicut scriptum est: Et sanguis filij eius mundauit nos. Eodem argumento vtitur Beda: Non, inquit, de solis martyribus dicit, illi enim sanguine proprio lauantur. &c. Loquitur ergò (vt cœperamus dicere, & vt contextus ipse postulat) de omnibus electis, qui in fine sæculi salui futuri sunt ex omnibus nationib⁹, in quibus tamen multi futuri sunt martyres, Antichristo, & eius ministris grauissimè vexatibus Ecclesiam. Atq; ideò illos venisse dicit de tribulatione magna, quia omnes illius temporis fideles vehementer affligentur, partim martyrio, partim direptione rerum suarum, & fuga, & omni genere persecutionũ. Dicuntur autem *in sanguine Agni* lauisse, & dealbasse stolas suas, id est, vestimenta sua: hoc est sanctitatem comparasse, vel recuperasse, sicut dixit cap. 3: Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt vestimenta sua, vt ibi exposuimus: quia animas suas (vt ait Ambrosius) in hac vita positi ab omnibus sordibus peccatorum mundauerunt; primò quidem per Baptismum, postea verò per pœnitentiam, & bona opera, quæ per Christi sanguinem vim habent mundandi. † Augustinus verò 22 Serm. 11. de Sanctis, quia de martyribus agebat, de martyribus interpretatus est, Gregorius etiam ad martyres rettulit, quoniam plurimi, & nobilissimi illorum martyres erant, nec tamen affirmauerunt de solis martyribus dici. Eleganter autem interpretatur Ambrosius verba illa: *Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna*, in hunc modum: Hic demonstrat non ad electos, qui in hac vita laborant, sed ad eos, qui in cœlesti vita cum Domino requiescunt, hæc pertinere. Non enim sancti de magna tribulatione, sed ad magnas tribulationes perferendas in hunc mundum veniũt, sicut dicit Iob: Homo ad laborem nascitur, & auis ad volandum. Et Dominus dicit in Euangelio: Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiã, quoniam ipsorum est regnũ cœlorum. Et Paulus dicit: Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cœlorum: Hic etenim tempus est tribulationis, illic tempus pacis. Sancti itaque de magna tribulatione veniunt, qui ab hac vita subtracti, vbi tempus tribulationis est, in æternã quiete collocãtur. *Iob. 5.* *Matth. 5.* *Act. 14.*

23 *Ideò sunt ante thronum Dei.* Beda: Illi enim digni habentur illic in Dei cõsistere ministerio, qui hic inter aduersa fideles nominis eius confessores existunt. *Vers. 15.*

Et seruiunt ei die, ac nocte in templo eius. Augustinus Serm. 11. de Sanctis: Nõ est laboriosa, sed amabilis, & optanda seruitus in Dei laudibus perpetuò assistere, dies quippe, & nox non vicissitudinem temporis propriè, sed perpetuitatem tropicè significant: nox enim non erit illic, sed dies vna melior in atrijs Christi super millia. &c. Hoc, quod ait Augustinus de die, & nocte, verum est, & sæpe in Scriptura inuenitur; vt Psal. 1: Et in lege eius meditabitur die, ac nocte, id est, semper, Apoc. 4: Et requiem non habebant die, ac nocte dicentia: Sanctus, &c. Isai. 62: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die, & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Quare rectè Beda dixit: More nostro loquens æternitatem significat. At cum dicit: † *Et seruiunt ei in templo eius*, 24 Metaphora sumpta est à sacerdotibus in templo ministrantibus, qui victimas offerunt, & laudes Dei canunt: ita beati quasi veri Dei sacerdotes, se ipsos Deo offerunt, & semper laudes eius canunt, sicut scriptum est in Psal. 83: Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Ex quo facilè cernitur nequaquam his verbis aduersari quod cap. 21. legimus de cœlesti Ierusalem: Et templum non vidi in ea, videlicet quale apud nos est, vt per illud animo in Deũ erigamur, sed hoc ipse Deus apertè visus per se efficit, & ideò ait: Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus. Tota tamen ciuitas beatorũ templum Dei dici- *Die, & nocte.*

1. Ioan. 1.

Dei dicitur, quia in ea ſemper amore magno, & dignis laudibus Deus celebratur, vt Pſal. 10: Dominus in templo ſancto ſuo: Dominus in cœlo ſedes eius.

Verſ. 15. *Et qui ſedet in throno, habitabit ſuper illos.* Videlicet protegens eos ſemper, & gubernans. Nec dixit, Erit ſuper illos, ſed *Habitabit*, ideſt, perpetuam ibi manſionē habebit, quaſi in ſuo domicilio. Ambroſius: Habitat vero ſuper ſanctos ſuos Deus, cum eos ſuo lumine illuminat, circumdat, & tuetur.

Verſ. 16. *Non eſurient, neq; ſitient amplius.* † Ambroſius: Animæ ſanctorum, nō eſurient, neq; ſitient amplius, quia eſurierunt, iamque percipere vitam æternam meruerunt. &c. Alludit Ambroſius ad illud Matth. 5: Beati qui eſuriunt, & ſitiunt iuſtitiam, quoniam ipſi ſaturabuntur. Iohannes verò alludit ad Iſai. 49. vnde hæc, & quædam ex ſequentibus deſumpſit: Non eſurient, neque ſitient, & non percutiet eos æſtus, & ſol, quia miſerator eorum reget eos, & ad fontes aquarum portabit eos. Significat, beatis nihil, quod ad eorum plenam beatitudinem pertineat, defuturum.

Verſ. 16. *Neque cadet ſuper illos ſol, neque vllus æſtus.* [Andreas tentationes docet ſignificari in ſole, & in æſtu.] Ambroſius verò ait: Per ſolem tentationes, quas ſancti ab hominibus perferunt, poſſumus intelligere: per æſtum, tentationes Dæmonum, ſiue voluptates carnales, &c. Idem dicit quod Iſaias: Et non percutiet eos æſtus, & ſol, quibus videlicet ſolent homines grauiter laborare, ſicut Ionas cap. 4. qui ita æſtu afflictus eſt, vt petierit animæ ſuæ vt moreretur. Significat longè ab futurū eſſe à beatis quid quid eis moleſtiam afferre poſſit.

Verſ. 17. *Quoniam Agnus, qui in medio throni eſt, reget eos.* † Ita etiam Iſaias: Quia miſerator eorum reget eos. ποιμανεῖ αὐτούς. Paſcet eos, ipſe paſtor eorum erit, & ſemper ab eis arcebit quidquid moleſtum eſſe poteſt. Quomodo autem Agnus dicatur eſſe *in medio throni*, intelligitur ex eo, quod cap. 5. dictum eſt: Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio ſeniorum agnum ſtantem. Poteſt etiam dici eſſe *in medio throni*, quia ipſe in patre, & pater in ipſo eſt.

Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum. ἐπὶ ζωὰς πηγὰς ὑδάτων, id eſt ad viuentes fontes aquarum. Perſtat in Metaphora paſtoris, qui oues ſuas paſtas ad fontes deducit, vt ſitim, & laſſitudinē abijciant, & recreentur, ideſt, efficiet Chriſtus, vt ſemper maximis, & immortalibus voluptatibus affluant, ideo enim dixit: *Ad vitæ fontes*, ſiue ad viuos fontes, qui ſemper ſcaturiunt, nec deficit in eis aqua. Hos fontes in Dei viſione ſciebat eſſe Dauid, cum aiebat: Quē admodum deſiderat ceruus ad fontes aquarum, ita deſiderat anima mea ad te Deus. † Ex his accipimus verā verborū Iſaiæ intelligentiam, vt, quamuis ille de iuſtis in hac vita omnino loqui videatur, intelligamus multò magis ad futuram illam pertinere; ſed in hac vita inchoantur, in futura perficientur. *Verſ. 17.* *Pſal. 41.*

Et abſterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum. Metaphora ſumitur ab indulgentiſſimis parentibus, qui filios flentes blandè demulcent, & eis lacrymas abſtergunt. Et hoc ex Iſaia de ſumptum eſt, in cuius capite. 25. legimus: Præcipitabit mortem in ſempiternū, & auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie. Quod latiùs etiam repetit Iohannes cap. 21. Hoc eſt: Quidquid in hac vita habuerunt doloris, & luctus, in perpetuum auferetur. Ambroſius: Quia tempus flendi hic fuit, tempus ridendi in illa beatitudine erit, ſicut Dominus dicit: Beati, qui nunc lugent, quoniam ipſi tunc conſolabuntur. Beda: Immortalium adepta plenitudine gaudiorum omnis mœror penitus obliuioni mandabitur. Beati enim, qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur. &c. In quo etiam docet lacrymas non eſſe in hac vita abſtergendas, quæ vallis lacrymarum eſt, ſed in futura, ideoque nos nihil mirari debere, ſi ſemper in hac vita lugeamus. *Matth. 5.*

Argu-

Argumentum. Cap. VIII.

Sigillum ſeptimum aperitur, & videt ſeptem angelos ſtantes in conſpectu Dei, quibus datæ ſunt ſeptem tubæ. Et alius angelus, qui Deo preces ſanctorum offerebat, ignem de thuribulo miſit in terram, & facta ſunt tonitrua, & fulgura, & terræmotus. Mox ſeptem angeli comparant ſe vt tubis ſuis canant, quatuorque primis ordine canentibus magnæ calamitates in terra, & in mari, & in fluuijs, & prodigia in ſole, & luna, & ſtellis videntur. Accedit aliquid terribilius, vox enim aquilæ per cœlum volantis auditur maiora portenta reſtare prænuntiantis, cum tres angeli reliqui tubis cecinerint.

Caput. VIII.

1 *ET cùm aperuiſſet ſigillum ſeptimum, factum eſt ſilentium in*
2 *cœlo, quaſi media hora. Et vidi ſeptem angelos ſtantes in conſpectu Dei: & datæ ſunt illis ſeptem tu-*
3 *bæ. Et alius angelus venit, & ſtetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data ſunt illi incenſa multa, vt daret de orationibus ſanctorum omnium ſuper altare aureum:*
4 *quod eſt ante thronum Dei. Et aſcendit fumus incenſorum de orationibus ſanctorum de manu angeli coràm*
5 *Deo. Et accepit angelus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & miſit in terram, & facta ſunt tonitrua, & voces, & fulgura, &*
6 *terræmotus magnus. Et ſeptem angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe vt tuba canerent. Et*
7 *primus angelus tuba cecinit, & facta eſt grando & ignis, miſta in ſanguine, & miſſum eſt in terram, & tertia pars terræ combuſta eſt, & tertia pars arborũ cõcremata eſt, & omne*
8 *fenũ viride cõbuſtum eſt. Et ſecundus angelus tuba cecinit, & tãquam mõs magnus igne ardens, miſſus eſt in mare, & facta eſt tertia pars maris,*
9 *ſanguis: & mortua eſt tertia pars creaturæ eorũ, quæ habebãt animas in mari, & tertia pars nauiũ interijt.*
10 *Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo ſtella magna, ardẽs tãquã facula, & cecidit in tertiã partẽ*
11 *fluminũ, & in fontes aquarũ: & nomẽ ſtellæ dicitur Abſinthiũ & facta eſt tertia pars aquarũ in abſinthiũ: et multi hominum mortui ſunt de aquis,*
12 *quia amaræ factæ ſunt. Et quartus angelus tuba cecinit: & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarũ, ita vt obſcuraretur tertia pars eorũ, & diei nõ lucret pars tertia, & noctis ſimiliter.*
13 *Et vidi, & audiui vocẽ vnius aquilæ volãtis per medium cœli, dicẽtis voce magna: Væ, væ, væ, habitãtibus in terra: de cæteris vocibus trium angelorum, qui erant tuba canituri.*

1 *ET cùm aperuiſſet ſigillum ſeptimũ, factum eſt ſilentium in cælo quaſi media hora.* Beda, (quem Anſelmus, & quidam è recentioribus ſequũtur) hoc ſilẽtio ſignificari putat tẽpus illud à morte Antichriſti vſq; ad diẽ iudicij, quod ſecutus Hieronymum, cuius verba etiã refert ex Cõm. in cap. 12. Danielis prope finem, quadraginta quinque dierũ futurum eſſe dicit. Rupertus etiam ait: Silentium quippe hoc loco rectè quietem illam ſignificare intelligitur, de

Verſ. 1.

Psal. 75. qua Psalmi ista loquitur: Terra tremuit, & quieuit cùm exurgeret in iudicio Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ. Itaque ad ipsum iudicij diem hæc refert. Sed profectò neutra expositio probanda est, quoniam tempus illud inter mortem Antichristi, & diem iudicij, ita tranquillum futurum est, & ab omni terrore liberũ, vt impij omni malorum, quæ paulò ante imminere videbantur, timore sublato, iterum ad voluptates, & conuiuia, & ad scelera pristina redituri sint, atque ita eos imparatos, & nec opinantes dies iudicij
2 opprimet. † Quod non obscurè intelligitur ex Matth. 24: Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus filij hominis. Sicut enim erãt in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes vsque ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam, & non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus filij hominis. Nunc autem Iohannes multa signa, eaque valde terribilia facienda esse prædicit, quæ si eo tempore fierent, nequaquam ea pax, & tranquillitas, de qua Dominus loquitur, cõtingeret. Multò etiam minus ad ipsum iudicij diẽ hæc spectant, quoniam hæc signa, atque alia multa fieri oportet ante tempus iudicij, vt ex hoc cap. & ex sequentibus intelligitur. Quoniam ergo in sexto sigillo beatitudo illorum significata est, quos angeli in frontibus signarũt, rectè nunc in septimo cernuntur supplicia, & calamitates illorum, qui non sunt ab angelis signati, vt manifestum est ex verbis cap. 9: Et præceptũ est illis ne læderent fenum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem, nisi tantùm homines, qui non habent signum Dei in frontibus suis. Incipiuntur autem hæc supplicia continuò: Et vidi septem angelos stantes in
3 conspectu Dei. &c. † Quare nescio cur Beda, & Rupertus, & quidam è iunioribus librum, & visionem finiant in hoc silentio, quod factum est in cœlo quasi media hora, quasi iterum quæ hactenus dicta sunt repetat, ab initio verborum sequentium: Et vidi septem angelos. &c. Multò melius fecerunt qui caput ab apertione sigilli incipi voluerunt, vt in omnibus codicibus Latinis habemus: quoniam quod de septem angelis, & septem tubis subijcitur, id septimo sigillo continebatur, & eo aperto visum est. Videtur autem mihi *factum esse silentium* tã angelis, quam senioribus, & reliquis cœlitibus admirantibus magnitudinem suppliciorum, quã sigillo aperto viderunt, & quasi obstupescẽtibus præ magna in terris commotione, & turbatione futura. Quemadmodum Matth. 24. scriptum est: Et virtutes cœlorum commouebuntur: quod Chrysostomus, & Euthymius ita exponunt: Exercitus angelorum obstupescent videntes tam insignes creaturæ totius mutationes, &c. [Verùm quia non satis constat an simul ac sigillum apertũ est, supplicia malorũ viderint cœlites: & quia posteà magnis supplicijs indicatis non fit silentium, sed gratiæ potiùs agi solent, vt videbimus cap. 11. &. 16. &. 19. Ita potiùs hæc exponenda cẽseo. Aperto septimo sigillo *silentium quasi media hora factum est*, hoc est, Nõ statim aliquid vidit Apostolus, aut audiuit vocem, vt in reliquis sigillis audierat, sed semihoræ fere spatium trãsijt antequã aliquid videret, aut audiret. Hoc autem breue spatium silentij significabat, illã sanctorum beatitudinem, quam in extremo capite septimo vidit, non esse illis continuò, id est, simul atque signati sunt, præstandam, sed priùs futura esse omnia, quæ septem angelis tuba canentibus facienda erant, ac deinde regnũ Dei esse venturum, per quod plena, atque integra omnibus electis beatitudo contingeret, vt ex cap. 10. huius libri cõstat: Quia tempus non erit ampliùs: sed in diebus vocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos prophetas. Quæ quoniam breui omnia facienda erant, breue hoc tempus silentio illo semihoræ significatum est. Andreas Cæsariensis: Semihoræ spatium breuitatem temporis ostendit, in quo plagis inductis, & ijs quæ in terra facienda erant impletis Christi regnum manifestabitur. &c.]

Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei. Septem hos angelos esse arbitror, quibus cura hominum potissi- *Vers. 2.*

mè

mè cõmissa est, & nunc exitium, & pœnas ferunt impijs, qui nec Deũ audire, nec eorũ cõsilijs acquiescere voluerũt. [Indicant hoc Græca verba, in quibus Articulus additur cum dicitur, *Septẽ Angelos*, & cum dicitur *Stantes*, τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους οἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἑστήκασι; quasi dicat: Et vidi illos septẽ angelos, illos, inquam qui in conspectu Dei steterunt, id est, quos cap. 1. dixi esse in cõspectu throni. Ita enim solet loqui Ioannes additis Articulis, cũ de re agit, cuius superiùs meminerat. Quare cum inter pres nunc verrit *Stantes in conspectu Dei*, ita accipiendum est ac si diceret: Quorum officium est stare in cõspectu Dei.] *In conspectu antẽ Dei* sunt, sicut de eisdem cap. 1. dixit: Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt; in quorum verborum expositione diximus de angelis, & quid esset ante conspectum Dei esse, explicauimus num. 25, & 26.

Verſ. 2. *Et datæ sunt illis septem tubæ.* Vt singuli suam tubam haberent. In septem tubis consummatio sæculi proxima indicatur. Quemadmodum enim Iericho septem tubis sacerdotum sonantibus septimo die corruit Iosue. 6. ita mũdus, qui in ea vrbe significatus est, ad sonitum septimæ buccinæ corruet [vt modò diximus prædictum esse infrà cap. 10.] quod multi ex expositorib⁹ adnotarunt, & vberiùs explicat Ioachim abbas. † Tubis ergo canentibus angelis significatur magnum aliquod periculũ terris imminere, vt sibi homines consulant, & per pœnitentiam illud euitent; nam solere in huiusmodi rebus tubas adhiberi diximus cap. 1. nu. 70. & 71. Arbitror autem per tubas prædicatores veritatis significari, quibus dicitur Isai 58: Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam: qui cum hæc mala cœperint, angelis inspirantibus clamabũt, & Dei iram prædicent, hominesque ad pœnitentiam hortabũtur. Quod optimè conuenit cum figura illa vrbis Ierichuntis.

Verſ. 3. *Et alius angelus venit.* Hũc multi Christum esse existimant, sed nusquã Christus absolutè angelus dici solet. Præterea cum dicit: *Et alius angelus*, similem illis septem eum esse ostendit, sicut cum cap. 7. dixit. Post hæc vidi quatuor angelos, & paulò post. Et vidi alterum angelum ascendentem ab Ortu solis. Quis sit hic angelus non constat, quoniam Scriptura non indicat: non videtur improbabile fuisse Gabrielem, qui Danieli pro salute populi oranti apparuit Dan. 9. aut certè Michaelem, cui tota Ecclesia commissa est, ideò fortasse in eius officio repetit Ecclesia quod de hoc angelo scribitur: Stetit angelus iuxta aram templi habens thuribulum aureum in manu sua: quod magis ex eiusdem angeli officio intelligetur. Quod si forte in illis septem prioribus numeretur Michael, hunc ab eo mitti, siue ipsum hoc facere per angelũ minorem haud ineptè dici poterit.

6 *Et stetit ante altare.* † Quod nam sit hoc altare ipse indicat cum ait: *Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum*: in quibus manifestè alludit ad altare, quod erat ante Sancta sanctorum, quod altare Thymiamatis, siue incensi, dicebatur, in quo thura, & aromata incendebantur, vt legimus Exo. 30: Et hoc erat aureum, nam altare holocaustorum æreũ erat. Ostenditur ergo Iohanni altare aureum ad similitudinem illius, quod erat ante Oraculum, in quo odoris suauissimi aromata adolebantur, vt intelgamus preces sanctorum ante Dei cõspectum significatum in Sancto sanctorũ offerri ab angelis, eique gratissimas esse. [Irenæus lib. 4. Aduersus hæreses, cap. 3: Est ergo altare in cœlis: illuc enim preces nostræ diriguntur, & ad templum, quemadmodum Iohannes in Apocalypsi ait: Et apertum est templum Dei, & tabernaculũ. Ecce enim, inquit tabernaculum Dei, in quo habitabit cũ hominibus. &c.] Hęc omnia intelligentur ex Leu. 16. vbi ita legimus: Assumptoque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama incensum, vltra velum intrabit in Sancta, vt positis super ignem aromatibus nebula eorum, & vapor operiat Oraculũ, &c. Ad hũc morẽ sacrorum respicit cum ait angelum stetisse *ante altare*,

Verſ. 3. *Preces instorum Deo gratissimæ*

Apoc. 21.

id est, ante Sancta, quod est ante conspectum Dei, & habuisse *thuribulũ aureum*, quale ferebat summus sacerdos, vt igne desumpto ex altari imponeret aromata, id est orationes sanctorum Deo offerret, tunc enim maximè aromata rẽdolent, cum incenduntur.

Vers.3. 7 *Et data sunt illi incensa multa.* † Incensa vocat, quæ Græcè Apostolus vocauit thymiamata, id est, aromata, quę incenduntur. Quæ sint autem hæc incensa, continuò exponit: *Vt daret de orationibus sanctorum omnium.* Ita etiam dixit cap. 4: Et phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum, quod iam suo loco exposuimus. Verum hæc incensa igni hausto de altari imponuntur, quia tunc orationes nostræ suauiter Deo olent, cum ex caritate Dei proficiscuntur.

Vers.3. *Vt daret de orationibus sanctorũ omniũ.* Hoc est, vt super altare thymiamatis, quod est ante thronum, daret de orationibus sanctorum omnium. Est autẽ Hyperbaton. Sensus enim est: Data sunt illi incensa multa de orationibus sanctorum omnium, vt daret super altare aureum, id est, vt Deo offerret. Quod vt melius intelligatur, sciendũ est, vbi nos habemus, *Vt daret de orationibus sanctorum*, in Græco esse, *Vt daret orationibus sanctorum.* Et statim. Et ascẽdit fumus incensorum de orationibus sanctorum, in Græco est: Fumus incensorum orationibus sanctorum. † Sed rectè noster interpres addidit vtroque in loco præpositionem, De, quomodo etiam Erasmus, & recentiores interpretes verterunt. Causam tamen reddit nemo, quod sciam. Ego hanc esse existimo: Intellexit Euangelistam Hebræorum more locutum esse, qui sæpe tollunt præpositionem valentem De, siue ex, significantem materiã, vt Gen. 3: Quia puluis es, siue puluere es, & in puluerem reuerteris, Pro Ex puluere es. Exo. 37: Fecit & propitiatorium, id est, Oraculum, de auro mundissimo, in Hebræo est, Auro mundissimo. 3. Reg. 6: Et in ingressu Oraculi fecit ostiola de lignis oliuarũ. In Hebræo, Lignis olei. Ita nunc incensa multa de orationibus sanctorum, id est, quæ confecta, & cõposita sunt ex orationibus sanctorum, sicut enim thymiama ex varijs aromatum generibus conficiebatur, ita huius modi incensa ex varijs sanctorum orationibus composita sunt, quæ & diuersis modis, & à diuersis fiunt. Ita etiam mox: Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum, id est, quæ incensa, siue aromata confecta erant ex varijs orationibus sanctorum. Sed notandum vtroque in loco dixisse Iohannem τῶν προσευχῶν, quasi subaudiatur ב præpositio, cui in Græco solet dari ablatiuus casus similis datiuo, nã ב materiam significat, vt ℣ Exo. 38: Fecit & labrum æneum de speculis mulierum. Leu. 8: Quidquid autem reliquũ fuerit de carne, & panibus, ignis absumet. Exo. 12. Omnis alienigena nõ comedet ex eo. Atque hoc necessario dicendum videtur, nulla enim est apud Græcos præpositio, quæ subaudiri possit, cum dicitur τῶν προσευχῶν, & necessario aliqua subaudienda est. Sed quoniã Græcè scribẽs Hebraico more locutus est, subaudietur ἐκ, quæ respondet Hebraicę ב materiã sępe apud eos significanti. Orationes autem sanctorũ, vt euentus verbis sequentibus indicatus significat, è terra ad Deum fundebantur, vbi ab impijs vehementer affligebantur, & ad Dei gloriam, atque ad destructionem regni peccati puniri illos optabant, & ab eorum tyrannide liberari. Porrò vbi legimus: *Ante thronum Dei* in Græco non est, Dei, neque apud Aretham, neque apud Primasiũ, neque in multis codicibus Latinis manu scriptis.

Vers.4. 9 *Et ascendit fumus incensorum.* † Ascẽderunt orationes sanctorum ad Deum, exauditæ sunt à Deo offerente eas angelo.

Vers.5. *Et accepit angelus thuribulum.* Idem thuribulum, quo incensa, id est, orationes sanctorum obtulerat, nunc de igne altaris implet. In altari aureo Christus significatur, per quem Deo gratæ, & suauis odoris sunt preces nostræ. Ignis altaris caritatem Christi indicat, qua & patris gloriam, & humani generis salutem semper optauit. Primùm ergo ignis de altari sumptus est, vt incensa adolerentur, quia per caritatem Christi

Christi nos caritatem habemus, & preces ex caritate fundimus. Sed iterū thuribulum idem impletur de igne altaris, & mittitur in terram; vt sciamus propter caritatem, qua Christus sanctos suos in terra laborantes prosequitur, supplicia in impios ab ira Dei effundi. Nam ignem illum in terram missum supplicia; & plagas impiorum effecisse, & iram Dei magnam interras deportasse indicat quod statim sequitur: Et facta sunt tonitrua, & voces, & fulgura, & terræmotus magnus. At dū ex eodē thuribulo ignis mittitur in terram, è quo fumus aromatum ad Deum ascenderat, significatur orationes sanctorum causam quoque fuisse
10 suppliciorum. † Rectè etiam dicere possumus in thuribulo corpus Christi significari, vt ait Haymo: quod in passione multis plagis; vt feneſtris thuribulum, apertum est. Et quia per Christi passionem nobis caritas datur, bene in thuribulo ignis, & incensa pō nuntur. Et quia Christus vulnera sua patri ostendit pro sanctis in terra laborantibus, & caritatem suam ardentem ei ob oculos ponit, indeque pater ad puniendum impios excitatur, thuribulum de igne altaris impletur, & mittitur in terram.

Vers. 5. *Et facta sunt tonitrua, & voces.* Hæc omnia prænuntiabant calamitates futuras impiorum. Voces autem articulatas, & similes nostris intelligere debemus, vt cap. 10. videmus cum dicitur: Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas. &c.

Vers. 5. *Et terræmotus magnus.* Nā per illa tempora crebri, magnique terræmotus futuri sunt, sicut prædixit Dominus Luc. 21: Et terræmotus magni erunt per loca.

Vers. 6. *Præparauerunt se vt tuba canerent.*
11 † Hac præparatione mora quædam significatur Diuinæ vltionis inter tonitrua, & voces, & fulgura, & inter tubarum cantum, vt pœnitentiam agant peccatores, & futuras pœnas euitent, semperque cognoscatur
Hab. 3. quam verū sit illud: Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.

Vers. 7. *Et facta est grādo, & ignis mista in sanguine.* Lento gradu procedit Diuina vindicta, & sicut olim aduersus Pharaonem, & AEgyptios à leuioribus incipiens paulatim plagas ingrauabat, vt illi terrerentur, & resipiscerent, ita hoc tempore de quo nunc loquimur, facturus est. Primùm fiunt *grando, & ignis mista sanguine*, [ita enim legitur etiam in Græcis codicibus emendatioribus,] ita vt sanguis & cum grandine misceatur, & cum igne. In igne fulmina, & ignitas exhalationes intelligimus, sicut in Psal. 17. Præ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando, & carbones ignis. Sanguis ad maiorem terrorem impiorum additur, vt citiùs ad pœnitentiam conuertantur, videntur enim eo cædes magnæ indicari.

Et tertia pars terræ combusta est, † vt conuertantur homines, antequam tota comburatur. Arethas nostram expositionem confirmat, argumentaturque rectè aduersus eos, qui hæc de nouissimo die intelligebant, & intelligenda esse dicit de vltione, quæ ante extremum diem per afflictiones fiet: quoniam nouissimo die non tertia pars peccatorum, sed omnes simul absque vllo remedio abijcientur. Et quamuis, vt idem ait paulò post, in tertia parte magna pars, aut magnus numerus possit intelligi, quoniam numerus ternarius initium est multitudinis, propriè potiùs accipienda videtur tam hic, quàm in sequentibus, cum nihil sit, quod aliter accipere cogat. [Tertiam autem terræ partem vel totam simul intelligere possemus, vt Europam, aut Africam, quod minimè arbitror: vel multas in diuersis regionibus vrbes cum suis agris, quæ si iungerentur, tertiam terræ partem redderent, quod multò mihi verius videtur. Hæc autem erunt, in quibus pessimi omnium hominum, & crudeliores sanctorum persecutores habitabunt, vt de tertia parte fluminū paulò post dicem⁹. Atq; hoc fiet vt vbique mali terreantur, & tanti incendij fama perueniat ad omnes.]

Et omne fenum viride combustum est. Fenum pro herba passim ponitur, vt Isai. 40: Omnis caro fenum, *Vers. 7. Fenum.*

& omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fenum, & cecidit flos. Psalm. 128: Fiant sicut fenum tectorum, quod priùs quàm euellatur exaruit. Græcè χόρτος ideſt, herba. Non solùm igitur arentes herbæ, sed ipsæ etiam, quæ virebant, combustæ sunt.

13 † Tertia pars terræ tantum combusta est, & tertia pars arborum, ideſt, non tota terra, aut omnes arbores, nec dimidia pars, sed tertia, vt hominibus alimenta superessent. At fenum viride omne combustum est, vt significetur citò omnes illos morituros fore, etiam si robusti & virides sint, ac iuuenes: alludit enim ad illud, quod modò retulimus: Omnis caro fenum. &c.

Verſ. 8. *Et tamquam mons magnus igne ardens.* Id est Globus quidam igneus. Crescũt paulatim prodigia, & terrores, ita enim hæc intelligenda sunt vt plagæ AEgypti.

Verſ. 9. *Et tertia pars nauium interijt.* Quæ videlicet in illa tertia parte maris versabantur. [Tertiam autem maris partem ita interpretor, vt modò tertiam partẽ terræ interpretatus sum.]

Verſ. 10. *Et cecidit de cœlo ſtella magna.* Hoc est quædam ignita exhalatio, aut potiùs magna quædam exhalationum multitudo condensata, & inflammata. Sed cur faculæ comparatur, si magna est? Non in magnitudine, sed in lumine, & ardore comparatio fit, vt Ecclesiast. 48: Et surrexit Elias propheta quasi ignis, & verbum ipsius quasi facula ardebat. Sed neque quasi diminutiuum nomen

14 ponitur, cũ sit in Græco Lampas. † Cetèrùm non est mirum hæc, & sequentia à Iohanne prædici, cum Dominus dixerit Luc. 21: Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ, & fames, terroresque de cœlo, & signa magna erunt. Quod ergo Dominus vniuersè prænuntiauit, id nunc Iohannes figillatim vaticinatur, terrores illos de cœlo, & signa illa magna. [Non ergo sequi possum expositores, qui ad mysticos sensus confugiunt, & intactam Historiam relinquunt, quasi ita vt verba sonant, hæc fieri non possint. Vbi ergo sunt terrores de cœlo, & signa magna, quæ profectò Dominus non mysticè, sed Historicè futura esse intellexit, atque prædixit?]

Verſ. 10. *Et cecidit in tertiam partem fluminum.* Cum cadere incipiet, integra erit, postea in partes multas minuetur, vt cadat in flumina: non in omnia, ne penitus homines siti enecentur, sed *in tertiam* illorum partem, in eam scilicet, quæ nocentiorum hominum vrbes, & regiones alluebant. Itaque non in tertiam cuiusque fluminis partem cecidisse dicit, sed in tertiam partem omnium fluminum, nam si tertia pars fluminis amara redderetur, reliquas duas facilè in amaritudinem verteret, nisi fortè tertiam partem cuiusque fluminis dicamus eam, quæ mari iam proxima est. [Sed quod priùs dixi, verius est; & melius hæret cum præcedentibus.]

Verſ. 10. *Et in fontes aquarum.* Non dicit, in tertiam partem fontium, sed, *In fontes*, ex quo intelligitur in omnes fontes cecidisse. Sed de fontibus loquitur, qui tantùm fontes, non etiam fluminum initia sunt, alioqui omnia etiam flumina amara fierent.

Verſ. 11. *Et nomen ſtellæ dicitur Abſinthium.*

15 † Nomen etiam indicauit ab effectu sumptum, vt sciamus amarissimas redendas esse aquas. *Abſinthium* inquit Arethas, herba amara est, sed edentibus visum acuere tradunt Medici. Meritò ergo magnum supplicium vocatur *Abſinthium*, quoniam etsi tristitiam afferat, visum tamen acuit, efficitque vt homines instantia mala videant, & corda sua inspiciant, & maturè per pœnitentiam corrigantur. [Certè hoc Deus efficere vult pœnis, quas infligit.]

Verſ. 11. *Et facta eſt tertia pars aquarum in abſinthium.* Phrasis Hebræorum est, ideſt facta est absinthiũ, hoc est amarissima, vt absinthium. Porrò tertia pars aquarum de fluminibus intelligitur, & de lacubus, non de fontibus, vt dictum est.

Verſ. 12. *Et percuſſa eſt tertia pars ſolis.* Adhuc prænuntiat terrores illos de cœlo, & signa illa magna prædicta à Domino. Tertiam partem solis percussam dicit Metaphoricè, quasi mortuam, quòd lumine suo priuata sit; nam lux in stellis quasi operatio quædã

vita-

vitalis est. Hoc quid sit statim explanat.
Ita vt obscuraretur tertia pars eorum.
Vers. 12. *Et diei nō lucēret pars tertia, & noctis similiter.* † Hoc ita intelligi potest, vt si dies
16 tunc habere debebat duodecim horas, octo tantum habeat intermedias, quoniam tertia parte solis obscurata, non lucebit sol cum ascendere incipit, aut cum descendit vicinus occasui. Atque idem de nocte iudicium, & eadem expositio est propter tertiam lunæ partē obscuratam. Potest etiam ita, vt eisdem horis diei sol luceat, quibus antea solebat, sed tertia parte minus luceat quā solebat. Hæc posterior interpretatio multò germanior est; immo sola vera est, quoniam etiam si tertia pars solis obscuretur, nihilominus dies habebit totidem horas, nec enim eclypsis in tertia parte solis impedire diei partem potest: faciet tamen vt tertia parte minùs clarus sit dies. In Græco legimus *Ita vt dies non lucēret tertiam partem ipsius, & nox similiter*, idest, secundum tertiam partem ipsius. Ex quo videmus rectè legi in nostris codicibus *Et noctis similiter*, quoniam eodem casu præcessit Diei; nec esse cur emendetur: Et nox similiter.

☞ Atque vt constet hæc, & multa similia, quæ posteà videbimus, ita futura esse vt verba sonant, subscribam Sibyllæ carmina de signis vltimi temporis, ex lib. 2. Sibyllinorum oraculorum, ita versorum vt Latinè reperi.

†*Sed cum terrarum motus, & fulmina dira,*
17 *Fulgураque, & tonitrus fuerint, & squalor agrorum,*
Et cædes hominum, rabies & sæua luporū,
Atque hominum, atque boum interitus, & quadrupedantum
Et iumentorum, mulorūque, atq; caprarum,
Atq; ouium, fiet tum plurima terra relicta,
Et frugum incultos prouentus deseret agros.

Et posteà.

Artabunt homines mutato cardine rerum,
Pestes, bella, fames, lacrymæq; & luctus abū

Et lib. 8. (de.

Tempore torpebunt vidua omnia semina mundi,
Aer, terra, salum, lux ignis feruida, cœli
Cardo, dies, noctes, considēt omnia in ignes
Et fiet species quam deserti ssima rerum.
Omnia namque cadent lucentia sidera cœlo,
Nec volucres plumis agiles per nāne volabunt,
Omnibus & Tellus animantibus orba iacebit.
Non homines edent vocem, volucres ve, fera ve,
Confusus solitum sonitum non audiet orbis,
Sed magnum sonitum reddet maris vnda minatis,
Et trepidi tuncti morientur in æquore pisces,
Nec sulcabit aquas iam pondere nauis onusta,
Mugitumque dabit de bellis terra cruenta,
Humanæque animæ frendebunt dentibus omnes.
Vexabuntque malos vlulatus, atque timores,
Cædibus, atque siti, fame, peste, q; deficientes.

18 † Addamus his quod scribit Lactantius lib. 7. c. 16. Tum verò, inquit, detestabile, atq; abominandum tempus existet, quo nulli hominū sit vita iucūda. Euertentur funditus ciuitates, atque interibunt, non modò ferro, atque igni, verū etiā terræmotib⁹ assiduis, & eluuie aquarū, & morbis frequētibus, & fame crebra. Aer enim vitiabitur, & corruptus, ac pestilens fiet, & modò importunis imbribus, modò inutili siccitate, nūc frigoribꝰ, nūc æstibus nimijs nec terra homini dabit fructū, nec seges quicquā, nō arbor, nō vitis feret: sed cū in flore spē maximam dederint, in fruge decipiēt. Fontes quoq; cū fluminibus arescēt, vt ne potus quidē suppetat: & aquę in sanguinem, aut amaritudinē mutabuntur. Propter hæc deficiet & in terra quadrupedes, & in aere volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, &
19 cadentiū siderū lapsus. † Nec tamē hæc visitato modo fiēt, sed existēt subitò, & ignota, & inusa oculis astra: sol in perpetuum fuscabitur, vt vix inter noctē, diemque discernatur. Luna iam nō tribus deficiet horis, sed perpetuo sanguine effusa meatus extraordinarios peraget. Stellæ verò creberrimæ cadent, vt cœlum omne cæcum sine vllis luminibus appareat. Montes quoque al-

tissimi decident, & planis æquabuntur, mare innauigabile cõstituetur. Tum verò per iram Dei aduersum homines, qui iustitiam Dei nõ agnouerũt, fames, ferrum, ignis, fames, morbus, & super omnia metus semper impendens. Tunc orabunt Deum, & non exaudiet, optabitur mors, & nõ veniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos somnus accedet, sed animas hominum solicitudo, ac vigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus stridebunt, gratulabuntur mortuis, & viuos plãgent. His, & alijs pluribus malis solitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atq; desertus. † Quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.

20 Ἐξ ἁμῶ κόσμῳ ἄκοσμῳ ἀπολυμένων ἀνθρώπων.

Hoc est, Erit mundus sine ornatu pereũtibus hominibus. Mundus Græcè ornatum significat, ac si diceret: Erit ornatus sine ornatu.

Ita enim conficietur humanum genus, vt vix decima pars hominum relinquatur, & vnde mille processerant, vix prodient centum. Hæc Lactantius, quę ex prophetis, & ex Sibyllarum carminibus, atque ex Apocalypsi excerpsit. Nec mihi illa mira videntur, cum venit in mentem illud: Et erunt signa in sole, & luna, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris, & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi. Nam virtutes cœlorum mouebuntur: & reliqua, quæ de his temporibus prædixit Dominus in Euangelijs.]

☞ *Vers. 13.*

21 *Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis.* † In Græco est in multis codicibus: *Vnius angeli volantis*, atq; ita omnino legit Andreas, & ita transtulit Erasmus. In alijs est, *Vnius aquilæ*, quod magis Arethæ placuit, qui noluit Andreã sequi, & laborat in explanando quæ nã hęc aquila sit. Ita etiam, vt nos, legit Tyconius Hom. 6. & Beda, & alij Latini expositores. Quid autẽ significet aquila volans per medium cœlum, ex ipsius aquilę natura discemus. Aquila violenta auis est, & rapax, & celerrimi præterea volatus. Iere. 4: Velociores aquilis equi illius. 2. Reg. 1. Aquilis velociores, leonibus fortiores. Inde Nabuchodonosor cum velocitate, & potentia magna veniens ad diripiendum Iudæos significatur in aquila grandi magnarũ alarum Ezec. 17. & Hos. 8. cũ dicitur: Quasi aquila super domum Domini, vt in vtrumque locum docuit Hieronymus.

Aquila.

22 † Aquila ergo volans, & calamitates magnas hominibus prænuntiãs, significat eas valde velociter esse venturas, & magnam futuram esse earum vim ad diripiendum, & perdendum homines. Per medium cœlum volat, vt videatur ab omnibus, quemadmodum & apud Zachariam legimus cap. 5: Et leuauerũt amphoram inter cœlum, & terram, id est, noram eam omnibus fecerunt. Volante ergo aquila per medium cœlum hoc intelligimus, post calamitates à quatuor angelis indicatas Deum manifestaturum esse hominibus multò etiam maiores instare, nisi maturè conuertantur. Hoc autem faciet sine dubio per illius temporis prædicatores, nam in aquila prædicatores intelligunt Tyconius Hom. 6. & omnes ferè Commentarij. Addendum tamen est, eos aquilis comparari ijs de causis, quas diximus, & quoniam altiùs ceteris hominibus volant, & meliùs, atque acutiùs cœlestia mysteria intuẽtur. † Verùm quoniam non dicit: *Audiui vocem aquilæ volantis*, sed *vnius aquilæ*, mihi magna suspicio est virum aliquem illius temporis sanctitate insignem indicari, siue ex prædicatorum numero sit, siue priuatus homo, cui tunc Deus hanc prophetiam inspiret, nam iusti aquilæ vocantur à Domino Luc. 17: Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Atque is etiam aquila dicitur, quoniam velociter, vt diximus, & cum vi magna interitum hominibus imminere clamabit. [Nec verò mirari debet ☞ quisquam si & in hoc loco, & in alijs posteà futuros esse illis extremis tẽporibus prophetas dicamus, qui ventura

24 mala prænuntient. † Si enim multò antequam decem tribus ab Assyrijs caperentur, & antequam Ierusalem euerteretur primùm à Chaldæis, post à Romanis, tot prophetas Deus misit, qui populum illum admonerẽt, vt venturam calamitatem non ignorarent: si in ipsa etiam vrbis obsidione vaticinabatur Ieremias, vt ciuitatem aut ad pœnitentiam, aut ad certum, & imminens exitium compararet: si paulò ante, quam

eadem

eadem vrbs vastaretur à Romanis, futuram vastitatem, & captiuitatē Christus, atque Iohannes Baptista prædixerunt: si & paulò ante obsidionem, & vrbe à Romanis obsessa tam vaticinijs, quam prodigijs multis, ac magnis, quæ a Iosepho lib. 7. de Bello Iud. c. 12. memorantur, quod paulò post cōtigit prænūtiatum est: quis dubitare possit quin in tanta temporum, & rerum difficultate, & in tam inusitata perturbatione omnium, atq; in tantis calamitatibus, quibus si præcedentes omnes comparentur, ne calamitates quidem videri debeant, multos misericors Deus spiritu prophetiæ sit illustraturus, per quos & pij ad omnia perferenda confirmentur, & impij ad pœnitentiam salubriter
25 terreantur. † Hunc autem magnum prophetam, de quo nunc loquitur Apostolus, iure aquilam vocat quasi in altū se vitę sanctitate leuantem, & cœlestia intuentem, & quod similitudine aquilæ, quę Iohannis meti obiecta est, Deus declaret amorem suum erga filios; qui in aquila insignis est in pullos, sicut docet Moses Deut. 32: Circūduxit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui. Sicut aquila prouocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans: expandit alas suas, & assumpsit eū, atq; portauit in humeris suis. Quæ verba exponens Hieronymus in illud Isa. 66: Et cognoscetur manus Domini seruis eius: Aiunt, inquit, qui de animantium scripsere naturis, omnium quidē bestiarum, & iumentorum, & pecudū, auiumque ingenitum esse in filios, pullosque suos affectum, sed maximum amorem esse aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus violet. Amethystum quoque inter pullos eius lapidem reperiri, quo omnia venena superentur. Si hoc verū est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco, & coluber antiquus Diabolus, & Satanas obrepat nouellis fetibus, vt ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes aduersariorū frangantur insidiæ. &c. † Aquila etiam dicitur quod procul Antichristi sentiat ad-
26 uentum, vt enim ait idem Hieronymus in illud Matth. 24: Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Aquilæ, & vultures etiam transmarina dicuntur sentire cadauera.]

Dicentis voce magna. Vt nemo sit qui no audiat. *Væ, væ, væ.* Ter dicit Vę; quoniam tres maximæ calamitates supersunt venturæ per tres angelos ostendēdæ. [Quare non bis legendum est *væ, væ*, vt est apud Andream, sed ter, Væ væ, væ vt est in melioribus codicibus, & apud Arethan. Nec id dubium cui quam esse debet, cum idem Apostolus dicat cap. 9: Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ post hæc.]

Habitantibus in terra. Habitantes in terra, siue habitatores terræ frequenter in malam partem accipiuntur in Scriptura, quasi in terra viuentes, & terræ bona quærentes, & de cœlestibus minimè cogitantes. Sancti enim dicunt: Nostra autem conuersatio in cœlis est. Ita nunc accipit Iohannes, sicut & cap. 11: Et inhabitantes terram gaudebunt super illos & iucundabuntur, & munera mittent inuicem, quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui habitabant super terram. Et cap. 13: Et fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiā primā, Et paulò post: Et seducit habitantes in terra propter signa, quæ data sunt illi facere. &c.

27 *De ceteris vocibus trium angelorum.* † Idē videtur ac si diceret: A ceteris vocibus. Væ habitantibus in terra à ceteris vocibus trium angelorum, sicut interpretatur Arethas; quomodo dictum est Matth. 18: Væ mundo à scandalis. Verūm quoniam non dixit, ἀπὸ φωνῶν, vt Matth. 18. ἀπὸ τῶν σκανδάλων, sed ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν. Id est, è reliquis vocibus, siue (vt optimè vertit inter pres) *De ceteris vocibus*; ita intelligendum est: *Væ, væ, væ*, exibunt habitantibus in terra de vocibus tubarum trium angelorum. Itaq; *Væ* non est hoc in loco interiectio dolentis, vt videri poterat, sed vice nominis ponitur, vt paulò post in cap. 9: Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo Væ post hæc, sensusque est etiam si magna mala viderint adhuc homines, multò posteà maiora videbunt, atque grauiora. [Quod iure optimo clamat, quoniam

Verſ. 13.

Philip. 3.

Verſ. 13.

eo tempore venturus est Antichristus, vt suo loco videbimus.] Quare malè hæc verba distinguuntur in vulgatis codicibus addito commate vbi ait: *Habitantibus in terra*, quod addendum non erat.

Argumentum. Cap. IX.

Postquam quintus angelus tuba cecinit, stella cecidit, & puteum abyssi aperuit, & exierunt locustæ, & mirificè cruciauerunt homines, qui nō fuerant ab angelis signati. Sextus angelus tubacanit, & vox auditur iubentis vt quatuor angeli alligati in Euphrate soluantur: quibus solutis maxima prœlia confecuta sunt, & innumerabilium hominum cædes visæ. Quibus portentis idolorum cultores non sunt à suis peccatis dimoti.

Caput. IX.

1 ET quintus angelus tuba cecinit, & vidi stellam de cœlo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei
2 abyssi. Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei, sicut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol, &
3 aer de fumo putei. Et de fumo putei exierunt locustæ in terram, & data est illis potestas, sicut habent potestatem scorpiones terræ: & præceptū
4 est illis ne læderent fenum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis:
5 & datum est illis ne occiderent eos: sed vt cruciarent mensibus quinque: & cruciatus eorum, vt cruciatus
6 scorpij cum percutit hominem. Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.
7 Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prœlium: & super capita earum tanquam coronæ,
8 similes auro: & facies earum tāquam facies hominum. Et habebant capillos sicut capillos mulierum: & dentes
9 earum, sicut leonum erant, & habebant loricas sicut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox currū equorum multorum currentium in
10 bellum. Et habebant caudas similes scorpionum, & aculei erant in caudis earum: & potestas earum nocere
11 hominibus mensibus quinque, & habebant super se regem angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddō, Græcè autem Apollyon: Latinè habens nomen Exterminans. Væ vnum abijt,
12 & ecce veniunt adhuc duo væ post
13 hæc. Et sextus angelus tuba cecinit: & audiui vocem vnam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est
14 ante oculos Dei, dicentē sexto angelo, qui habebat tubam, Solue quatuor angelos, qui alligati sunt in flumine
15 magno Euphrate. Et soluti sunt quatuor angeli, qui parati erant in horam, & diem, & mensem, & annum: vt occiderent tertiam partem hominum.
16 Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia. Et audi

ui

17 *ui numerum eorum. Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas, & capita equorum erant tamquam capita leonum; & de ore eorum procedit* 18 *ignis, & fumus, & ſulphur. Et ab his tribus plagis occiſa eſt tertia pars hominum, de igne, & ex fumo, & ſulphure, quæ procedebant de ore ipſorum.* 19 *Poteſtas enim equorum in ore eorum eſt, & in caudis eorum, nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus, habentes capita, & in his nocent.* 20 *Et ceteri homines qui non ſunt occiſi in his plagis, neque pœnitentiam egerũt de operibus manuum ſuarum, vt non adorarent dæmonia, & ſimulacra aurea, & argentea, & ærea, & lapidea, & lignea, quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque ambulare,* 21 *& non egerunt pœnitentiam ab homicidijs ſuis, neque à veneficijs ſuis, neque à fornicatione ſua, neque à furtis ſuis.*

Vers. 1. 1 ET *vidi ſtellam de cœlo cecidiſſe in terram.* Beda, & magna expoſitorum pars ſtellam Diabolum eſſe exiſtimant, locuſtas autem hæreticos, præcurſores videlicet Antichriſti, qui veneno ſui erroris plurimis nocebunt. Nec videretur hic ſenſus improbabilis, niſi illud, quod paulò poſt ſequitur, multùm ei aduerſaretur: Et datum eſt illis (ſcilicet, locuſtis) ne occiderent eos, ſed vt cruciarẽtur menſibus quinque: & cruciatus eorum vt cruciatus ſcorpij, cum percutit hominem: quod in venenata animalia rectè conuenit, in hæreticos non videtur poſſe conuenire. Deinde ſubijcit: Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam, &c. quod rectè dicitur de ijs, qui percuſsi magno dolore affliguntur, de hominibus deceptis ab hæreticis, & in errore manentibus non dicitur. Quare aliter videtur viſio exponenda, vt, quantũ licebit, à verborum proprietate minimè recedamus, niſi coacti. † Stellam, quæ de cœlo ceciderat, poſſemus cum his autoribus Diabolum interpretari, quoniam ipſa nos verba cogunt vt non propriè, ſed Metaphoricè accipiamus. Nam veræ ſtellæ, aut ignitæ alicui exhalationi nõ poteſt clauis putei abyſsi dari, nec illa aperire poteſt puteum abyſsi. Sed Diabolus ſtella dici poſſet, quia, vt ſtella quædam, in cœlo fulgebat, & de cœlo cecidit in terram, cui etiam dicitur Iſa. 14. ſub typo regis Babylonis: Quomodo cecidiſti de cœlo lucifer, qui mane oriebaris? Obijciet fortaſſe quiſpiam verba hic fieri de ſtella, quæ tunc ceciderat cum hęc Iohannes videbat; at facilè reſponderi poteſt de ſtella fieri, quæ initio mundi cecidit, atque idcirco non dixit, Vidi ſtellam de cœlo cadere, ſed: *Vidi ſtellam de cœlo cecidiſſe in terram, & data eſt ei clauis, &c.* ideſt, vidi clauem datam eſſe ſtellæ illi, quæ olim de 3 cœlo ceciderat. † Rupertus hoc ipſum adnotans addit: Quãdo ille cecidit, nullus hominum erat, qui videret, præter illum, qui in Euangelio ſuo loquitur dicens: Videbam ſatanam, ſicut fulgur, de *Luc. 10.* cœlo cadentem. Qui enim hæc dicit homo Chriſtus, prius erat Deus, quã homo fieret, prius quam angelus ille, ſtella illa, Lucifer ille caderet, immo priuſquam angelus, aut creatura aliqua fieret. Bene ergo non ait, Vidi cadere, ſed *Vidi cecidiſſe, &c.* Hanc expoſitionẽ non ſolùm probabilem, ſed verã omninò iudicarem, niſi locus alter ſimilis alteram efficeret probabiliorem, & veriorem. Apoc. 20. legimus: Et vidi angelum deſcendentem de cœlo habẽtem clauem abyſsi, & catenam magnam in manu ſua. Et apprehendit draconem ſerpẽtem antiquum, qui eſt Diabolus, & Satanas, & ligauit eũ. Ex quo fit manifeſtum angelum, cui data eſt clauis abyſsi, non Diabolum eſſe, ſed angelũ ſanctũ, immò & Chriſtum ibi interpre- 4 tantur Beda, & Ambroſius, & alij. † Video poſſe reſponderi probabiliter, angelum

gelum illum cap. 20. bonum angelum esse, hunc capitis. 9. esse Diabolum, illi datam esse clauem abysi vt ligaret Satanam, huic vt aperiret, & fumus ascenderet, de quo exirent locustæ in terrã. At claues, siue domus, siue carceris, nõ nisi amicis cõmitti solẽt, quod capitis. 20. verba confirmant. Præterea quorsum nunc hac circumlocutione vtere tur: *Et vidi stellam de cœlo cecidisse*, Cum neque stellæ nomen, neque quod olim de cœlo ceciderit, ad id, quod nunc agitur, attinere videatur? Adde quod Diabolum de cœlo cecidisse non ignorabat Ioãnes, nec doceri indigebat quod sciebat. Sine dubio ergo aliquid vidit tuba canẽte quinto angelo, quod ante non viderat. Nam si diceret: Vidit stellæ, quę de cœlo ceciderat, datam esse clauem putei abysi, tolerabilior esset expositio; non tamen id dicit, sed, *Et quintus angelus tuba cecinit, & vidi stellã de cœlo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei abysi.* Duo igitur vidit tuba cã nente angelo, stellam de cœlo cecidisse in terram, & datam esse ei clauẽ abysi. † Denique Satanas, siue Lucifer ille Isaiæ, non dicitur in terram cecidisse, sed in profundum inferni, Isa. 14: Verũ tamen ad infernum detraheris, in profundum laci. 2. Pe. 2: Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in Tartarũ tradidit cruciandos, &c. Omnino ergo dicendum videtur sanctum angelum esse, cui nunc clauis putei abysi datur, vt tamquam Diuinæ iustitiæ minister abyssum aperiat, & nocentes puniat. [Andreas quidem Cæsariensis autor est quosdam affirmasse in hac stella angelum sanctum indicari, idemque sibi videri.] Et quamuis constet sanctos angelos magis propriè vocari stellas posse, quam dæmones, quandoquidem in cœlo sunt, & naturæ, gratiæque lumine maximè fulgent: verò mihi videtur similius angelum hunc è cœlo descensurum esse in terram cum magno splendore, vt homines tunc iudicaturi sint stellam aliquam cecidisse, nam omnes plagæ septem angelorum, vt iam diximus, pars sunt illorũ terrorũ, de quibus *Luc. 21.* à Domino dictum est: Terroresque de cœlo, & signa magna erunt. † Quod ergo non ait: Vidi stellam cadentem, sed, *Vidi stellam cecidisse*, celeritatem magnã in cadendo indicat, ac si diceret: Simul atque tuba cecinit quintus angelus, adeò celeriter stella decidit in terram, vt cum caderet, fere visa non sit, sed postquam cecidit. Ita nos vulgò de rebus, quæ celerrimè fiunt, dicere solemus, vix inceptas fuisse cum perfectæ sunt, & non fuisse auditas, neque visas. Vt ergo plaga hæc maior præcedẽtibus est, ita etiam celerior futura indicatur.

Et data est ei clauis putei abysi. Abyssus in Scriptura sæpe mare, siue profunditatem aquarum significat, vt Gene. 1: Et tenebræ erant super faciem abysi Exo. 15: Abysi operuerunt eos, descenderunt in profundum quasi lapis Prou. 8: Quando certa lege, & gyro vallabat, abyssos. Sæpe etiam significat infernũ, siue profunditatem terræ Luc. 8: Et rogabant illum ne imperaret illis, vt in abyssum irent. Ita capitur in hoc loco Apocalypsis, & in alijs infra, vt cap. 20: Et misit eum in Abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non seducat amplius gẽtes. † Videtur autem, si propriè tas verbi spectetur, profunditatem quãuis significare, siue ea sit aquæ, siue terræ, siue cuiusuis rei, nam βυθὸς, siue Ionicè βυσσὸς, fundum significat, siue partem imam, quare ἄβυσσος quasi sine fundo dicitur. Etymologicum magnum à βύω deducit, quod est ingredior, quod nemo eò ingredi possit, vel à βύω, tego, &. A. auget interdum in compositione, quòd sit locus aquis, aut terra, aut re alia valde tectus. Denique ἄβυσσοι vocant Græci quæ profunda sunt, vt ἄβυσσα χάσματα, profundæ voragines, apud Euripidem in Phænissis, ἄβυσσον πέλαγος apud AEschilum, ἄβυσσον βάθος, altissima profunditas, apud Strabonem lib. 17. In hoc autem loco Apocalypsis Abyssus cum articulo ponitur, vt intelligamus infernũ significari, qui profundissimus est. Eadem profunditas amplificationis causa puteus etiam dicitur, vt Psal. 68: Neq; absorbeat me profundum, neque vrgeat super me puteus os suum: Nam puteus Metaphoricè profunditatem magnam significat, vnde exire difficillimũ sit. Psal. 54: Tu verò Deus deduces eos

Vers. 1. Abyssus.

Putens.

putens.

in

in puteũ interit⁹. Prou.23: Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angustus aliena: Puteus ergo Abyssi profundissimã inferni partem significat, quã vt aperiret, angelo clauis data est.

Vers.2. 8 *Et ascendit fumus putei.* † Fumus putei ascendens significat callidissimas Dæmonum machinas, & consilia ad nocendum hominibus in terra. Fumus dicuntur, quia ex igne ascendunt; id est, ex ardeti eorum furore, & nigræ sunt, id est, tristes, & impiæ, & quia aduersus electos nõ proficient, sed vt fumus tandem euanescent, iuxta illud: Sicut deficit fumus, deficiant. Psal.67. [Andreas obscuritatem præcedentem mala opera intelligit in fumo.]

Vers.2. *Sicut fumus fornacis magnæ.* Densus, & obscurus. Multitudinem machinationũ significat, & furorem magnum, è quo exeunt.

Vers.2. *Et obscuratus est Sol, & aer de fumo putei.* Hoc est, magnas tenebras hominibus inuexit errorum fumus ille, vehementer intelligẽtiæ vim, & pietatis studium obscurauit, effecitq; vt homines neque cœlum suspicerent, neq; futurorum suppliciorum recordarentur, sed præcipites in scelera ferrentur, sicut de senibus scriptũ est Dan.13: Et euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos, vt non viderent cœlum, neque recordarentur iudiciorum iusto rum. [Andreas similiter obscurationẽ Solis, & aeris cæcitatem mentium esse dicit.] 9 † Obscuratus est etiã Sol, quia malorum prosperitas, quæ lucis nomine solet indicari, multùm lædetur, & penè tota extinguetur, quomodò dictũ est Ham. 8. Et erit in die illa, dicit Dominus, Occidet Sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis, & conuertam festiuitates vestras in luctum. &c. [Quæris quomodo hæc figuratè accipiã, & interpreter, qui verborum proprietatem tenere semper soleam. Quoniã in ijs, quæ de locustis dicuntur, constat figuratam esse locutionem, qualis est sæpe in prophetis, quod magis apparebit cum à nobis fuerint explicata. Quod si Metaphora est in locustis, eamdem inesse necesse est in fumo putei, in obscuratione Solis, & aeris, altera enim pendent ex alteris.]

Et de fumo putei exierunt locustæ in terram. † De fumo putei exierunt locustæ, quia dæmonum consilio, & afflatu inductæ sunt ad nocendum. Quæ sint locustæ difficillimum est dicere. Cur hæretici non sint, nec prædicatores Antichristi, diximus num. 1, Præterea hæretici non cruciant suos, id est, sibi fauentes, sed orthodoxos habentes signũ Dei. Locustæ autem cruciant eos tantùm, qui non habent signum Dei in frontibus suis. Si animalia esse dicerem us aduersus impios immissa, nõ posset fortasse explicari, cur de fumo putei exisse dicantur, quomodò loricatæ, & auro coronatæ prodeant, quomodò facies habeant hominum, & capillos mulierum: nec enim credibile est talia vnquam animalia videnda esse. † Multò probabilius videbatur homines feros, & ad perdendum instructos in locustis intelligi, nisi illud obstaret, quod omnes, qui tũc erũt in terra, necesse est aut ex signatis signo Dei esse, aut ex nõ signatis. Locustæ autẽ sæuiũt in non signatos, atque ipsæ, si homines sunt, ex non signatis sunt: quare & in illis erũt, qui à locustis cruciandi sunt. Verùm nihilominus existimo homines esse barbaros, & feroces, qui instigati à Diabolo, & Deo iustè permittente per quinque mensium spatium vehementer affligent impios, qui signo Dei noluere signari. Ita olim Gothi, & Vandali, & Hunni terras tam fidelium, quam infidelium inuaserunt, & multis doloribus, multisque cladibus affecerunt. Idẽ fecerunt Agareni, & Turcæ, & in Turcas imperio, victorijsque claros insurgunt finitimæ nationes, & crebris bellis eos infestãt. Nec illud obstat, quod obstare videbatur, eos qui in locustis designantur, esse ex non signatis, atque à locustis cruciandos esse non signatos: non enim omnes non signati cruciandi sunt à locustis, sed aliqua eorũ pars, quam mirum non est ab infidelibus aut suæ, aut alterius sectæ affligi, sicut nũc Babylonij, aut alij infideles Turcas bello, cladibusque vexant. 11 † Conuenit autem hæc explanatio cum Ioelis prophetia, in cuius cap. 1. &. 2. Chaldæorum exercitus Iudæam vastaturus, & militum audacia, atque fortitudo similitu-

Vers.3. *Locustæ quæ sint.*

dine

dine locustarum multis verbis expressa sunt. Possunt etiam satis probabiliter in locustis de fumo putei abyssi exeũtibus dæmones multi indicari, qui ex inferno ascendent, & formam habentes locustarum, qualis hic describitur, mordebunt, & dolore magno afficient eos, qui non habent signum Dei viui in frontibus suis. Nam si olim ijdem dæmones filios, & famulos, & pecora Iob occiderunt, & si legio eorumdem immundorum spirituum in gregem porcorum ingressa est, eumque præcipitauit in mare, vt legimus Luc. 8. quis miretur extremis temporibus, cum magna, & horrenda portenta videnda sint, spiritus malos in impios esse armandos? Verùm quoniam Diuinæ prouidentiæ ordo ita se habet, vt homines plectendi per homines potius, dum in hac vita sunt, plectatur, homines significari pro
12 certo haberi debet? †Quod etiam magis cum prophetarum locutione conuenit, vt diximus, quibus familiare est exercitus venientes huiusmodi animalium nominibus indicare, nonnunquã, propter multitudinem, nonnunquam propter vim nocẽdi, aut propter vtrũque. Propter multitudinem, vt Isai. 7: Et erit in die illa, Sibilabit Dominus musicæ, quæ est in extremo fluminum Aegypti, & api, quæ est in terra Assur, & venient, & requiescẽt omnes in torrentibus vallium. &c. Propter vim nocendi, vt Iere. 8: Quia ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus nõ est incantatio, & mordebunt vos, ait Dominus. Quo in loco Nabuchodonosor, & Chaldæos intelligit, vt docet Hieronymus, & vt ex præcedentibus constat. Propter vtrumque dicuntur locustæ apud Ioelem, & hic apud Iohannẽ. Hic iam incipit videri quod Dominus prædixit Luc. 21. Cũ audieritis prœlia, & seditiones, nolite terreri, oportet enim primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.

Verſ. 3. *Sicut habent potestatem scorpiones terræ*, vt scilicet vulnera sæua, & venenata infligant, qualia venenatis sagittis fieri solent, aut morsibus serpentum, vt modò indicauimus verbis Ieremiæ. *Et præceptum est illis ne læderent fenum terræ.* Hanc mentem passus est Deus illis immitti, vt nihil lædérent, nisi homines: sed quoniam locustas vocauerat, quæ fenum, id est, herbã, & quidquid viret lædere solent, meritò dicit. *Ne læderent fenum terræ.* Præcipit autem dicit, non quòd propriè præceperit eis Deus, aut iusserit, sed quoniam eis vti voluit, vt ministris iustitiæ suæ ad puniendum impios. Quod fieri solet vel Deo illis id suggerente, si iustam causam habeant bellandi, & animum bonum: aut si hæc non habeant, permittẽte vt occasiones oriãtur, & causæ, vn-
13 de ad id excitentur. †Ita enim sæpe loquuntur prophetæ, vt Isai. 10: Væ Assur: virga furoris mei, & baculus meus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam. Iere. 25: Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum. &c. *Præcipere.*

Et datum est illis nè occiderent eos. Datum legendum est, vt est in Græco, non Dictum, vt quidam corrigunt. Hoc est, nõ est illis permissũ occidere eos, ne mortẽ citò finirentur dolores, sed affligere, & vexare varijs cruciatibus mensibus quinque. His militibus hæc mens injicietur, vt neminem occidere velint, sed per quinque menses, quibus eorum impetus, & ius durabit, varijs, & exquisitis cruciatuum generibus eos affligent, quales videlicet in seruos fugaces, & in captiuos, & in homines victos exercere solent superbissimi victores, & crudelissimi tyranni. Dicit autem: *Datum est illis*, quia ipsi præ odio magis optabunt cruciare eos, quam occidere. *Verſ. 5.*

Sed vt cruciarentur. Non est legendũ, cruciarẽt, sed cruciarentur, vt in Græco est. βασανισθῶσι. tametsi sensus idẽ est, vt cruciarentur, scilicet, per eos, aut eorum opera. *Verſ. 5.*

14 *Vt cruciatus scorpij cum percutit hominem.* Id est, crudelis, & venenosus, & quasi furtim, ac latenter inflictus, nam scorpius cauda ferit, in qua habet venenum. *Verſ. 5.*

Quærent homines mortem. Vt ita saltẽ intolerabiles dolores euitent. Beda: Miseram vitam cita morte finiri malẽtes. *Verſ. 6.*

Sicut

Sicut beatus Cyprianus sub Daciana contigisse tempestate conquestus: Volentibus, inquit, mori non permitteba tur occidi. [Hoc totidem pene verbis dictum est à Sibylla, vt est in fine Sibyllinorum Oraculorum.

Optãdumq́ mori dicent, fugiętq́ vocantes,
Non iam mortis enim requiem, non noctis habebũt.]

Similes equis paratis in prœlium: Arethas: Propter velocem motum impetus, & animositatẽ equi, maximè cum instat prœlium. &c. Quod rectè intelligitur exijs, quæ de equis diximus cap. 6. num. 7. & 8. Hoc est: Non terrebuntur vllavi, sed audacter & confidenter irruent ad nocendum. *Vers. 7.*

Et super capita earum tamquam corona. similes auro: Significat exercitum, de quo loquitur, colligẽdum esse ex magnis ducibus, & regibus, & nobilissimis militibus, qui pro nobilitate sua mori malint, quam cedere, aut nõ vincere. Hoc vt doceat, dicit pulchris eos, & auratis, siue æreis galeis ornãdos esse, quæ longè splendeant, & tamquam coronæ aureæ videantur. † Nam galeas coronas dictas esse apud veteres illud Virgilij ostendit. *Vers. 7.* 15

Galeæ coronæ vocãtur 5. Æneid.

Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:

in quem locum hæc Seruius: Corona, id est galea, & sermone Homeri vlus est, nam galeam κράνον dixit. Et re vera corona non potest esse, cum sequatur:

--Galeam ante pedes proiecit inanem. &c.

Prætereà veteres galeis varias pro varietate gentium eminentias addebant, quas conos Græci vocant, de quibus multa Alexander lib. 1. Genialium dierum, cap. 20. Magni duces summitatẽ auream imponebant, in qua eminebãt cristæ. Vt apud Homerum legimus de armis Achillis. *18. Ilia.*

Τεῦξε δὲ οἱ κυνέην βριαρὴν, προτάφοις ἀραρυῖαν,
Καλὴν, δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρυσέου λόφον ἧκε.

Fecit autem ei galeam fortem, temporibus aptãtam, --Pulchram, variegatã, & illi auream summitatem imposuit. Simile est quod Virgilius scribit de AEnea: *10. Æneid.*

Ardet apex capiti, cristisq́ à vertice flamma
Funditur.

Ardere dicitur quia aureus est, sicut cõtinuò ait:

--Et vastos vmbo vomit aureus ignes.

Quare duces, & nobiliores milites, aut aureas, aut æreas summitates faciebãt; quæ coronę videbantur, & æs fabrè expolitum auro simile erat. Hoc ornatu nobilitas significabatur equitum, quomodo apud Nahum cap. 2. alio simili indicata est: Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis; igneæ habenæ currus. &c. quod latè sub loco explicauimus.

Et facies earum tamquam facies hominum. † Hoc dicit, quoniã humanitatem simulabunt; & cum multa clementiæ, & amicitiæ signa dederint, cunque minimè timebuntur, vehementer nocebunt, vt scorpij, qui cauda nec opinantes ferunt, ideoque paulò post ait: Et habebant caudas similes scorpionum, & aculei erant in caudis earum. *Vers. 7.* 16

Et habebant capillos, sicut capillos mulierum. Capilli mulierum pulchri esse solent, & amorem vehementiùs excitãt. Hinc Cant. 4. dictum est: Vulnerasti cor meum in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui. Et si tollantur capilli, magna ex parte forma imminuta cẽsetur. Isai. 3: Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. Capilli ergo mulierum significãt non solùm eos humanitatem simulaturos esse, sed etiam blanditias muliebribus similes adhibituros, vt illos, quibus nocere volunt, magis capiant, & securiores reddant. *Vers. 8.*

† Fortasse etiam hoc potiùs indicatur, hos per mulierum operam, & blanditias capturos esse hostes suos, sicut Madianitæ per mulieres deceperunt, & perdiderunt filios Israel Num. 25. 17

Et dentes eorũ sicut leonum erant: Tametsi multam humanitatem & clementiam simulabunt, crudelissimè tamen mordebunt, ita vt eorum dentes leonum videantur. Leonum dentes validissimi, & acutissimi sunt, & quibus nullum animal possit resistere. Hinc amplificationis causa dentes fortissimi, & crudelissimi dentibus leonum comparantur. Eccl. 21. de peccato: Dentes leonis dentes eius, interficientes animas hominum. Ioe. 1: Gens enim ascendit *Vers. 8.*

dit super terram meam fortis, & innumerabilis, dentes eius vt dentes leonis, & molares eius vt catuli leonis.

Vers. 9. *Et habebant loricas sicut loricas ferreas.* Hoc est, fortissimis armis munientur, quibus hostium ictus, & vim minimè timeant, neque repelli possint quominùs noceant quantum velint. Sed cum re vera loricæ ferreę futurę sint, cur ait: *Sicut loricas ferreas?* Seruat decorũ Metaphoræ; nec enim locustis tribuere debuit loricas ferreas, in hac tamẽ similitudine loricatos milites intelligit. † Ita 18 locutus est Ioel. cap. 2. de exercitu Chaldæorum sub locustarum similitudine: Quasi aspectus equorum aspectus eorum, & quasi equites sic current. Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exilient, velut populus fortis præparatus ad præliũm. Sicut fortes current, quasi viri bellatores ascendent murum, &c.

Vers. 9. *Et vox alarum earum, quasi vox curruũ.* Multas, magnasq; futuras locustas docet, & volatus earũ plagam à Deo cœlitus immittendam designat. Arethas Volatus designat quod velociter superueniant, & quòd supernè accedãt: Voces verò, siue sonum alarum, dicit impetum ipsarum ad bellicũ assultum, quòd non in silentio fiat. &c. Quod autem dicit *Quasi vox curruũ*, ita intelligẽdum est, vt in proxima verba diximus, quia reuera sonus ille curruum erit sicut dixit Ioel: Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exilient.

Vers. 10. *Et habebant caudas.* Hoc iam exposuimus num. 15.

Vers. 10. *Et potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.* † Potestas, quæ illis data est ad nocendum, quinque mensium erit, vt videlicet diuturnitate plagarũ homines resipiscant. De numero mensium, aut dierum quærer quispiam, cur nec plures fuerint, nec pauciores. Verùm hoc exactiùs explicare eorum est, qui mysticè exponunt; nobis satis est dicere quinque menses signari, quia per id temporis spatium homines affligentur. Hoc autem tempus Diuina prouidentia elegit, quo dura corda vel ad pœnitentiam flectantur, vel quantùm tũc satis erit, puniantur. Quemadmodum Antichristo tres anni cum dimidio cõ- 19 cedentur ad probationem bonorum, & ad excæcationem malorum. Ita dictũ est Dauidi. 1. Paral. 21: Elige quod volueris, aut tribus annis pestilentiã, aut tribus mensibus te fugere hostes tuos, & gladium eorum non posse euadere, aut tribus diebus gladium Domini, & mortem versari in terra. Ita etiã decem plagis percussa est Ægyptus. Ita Antiocho contra iuge sacrificium tempus datur bis mille, & trecentorũ dierum. Dan. 8. & cap. 9. Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum Israel, & super Ierusalem. † Horum enim numerorum, quibus multi in Scriptura similes sunt, nõ alia ratio, quam quę dicta est, aut quæri debet, aut reddi, nisi rarò, potest. Sed si adhuc quę rere velimus; menses signantur potiùs quam dies, aut hebdomades, quoniam tempus suppliciorum lõgiusculum esse oportebat, vt diximus. Numerus autem quinarius electus videtur, quoniã senarius consummationem videtur significare, quòd sex diebus omnia consummata sint. Cui numero quinarius proximus est. Quoniam ergo hac plaga homines non occidendi erant, sed magnis doloribus tamen, & morti proximis cruciandi, rectè quinque menses affliguntur.

Vers. 11. *Et habebant super se regem angelum abyssi.* Eorum dux, & rex erat angelus malus, qui idcirco non angelus, sed angelus abyssi vocatus est, hoc est Diabolus eos concitabat interiùs, & ducebat quasi rex, quòvolebat: angelus, inquã, qui ex abysso exierat, cum aperta est.

Vers. 11. *Cui nomen Hebraicè Abaddon.* אֲבַדּוֹן: 21 † Hebraicũ nomen, & Chaldaicũ perditionem significat ab אָבַד, id est perijt, & in cõiugatione Pihel, Perdidit: quo sæpe vtitur Scriptura, vt Iob. 28: Perditio, & mors dixerunt: Auribus nostris audiuimus famam eius. Et cap. 31: Ignis est vsq; ad perditionem deuorãs. Psal. 87: Num quid narrabit aliquis in sepulcro misericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione? Prou. 15: Infernus, & perditio corã Domino. Sed quia perditio more Hebræorum, vt & alia huiusmodi nomina, pro perdente accipitur, hinc mortẽ significat omnia perdentem, & infernum, vt ex locis citatis

tatis intelligi potest. Inde etiam hic angelus dictus est Abaddon, id est, perdēs; quod omnes homines per se & per ministros suos perdere velit. Quare rectè Iohannes dixit Græcè appellari ἀπολλύων, quod est perdens. Quod autē sequitur: *Et Latinè habens nomen Exterminans*, nō est in Græco, sed Interpres meritò addidit ipsum Iohannem imitatus. † Quemadmodū enim Iohanes, quia Græcis scribebat, Hebraicam vocem Græca interpretandam putauit: ita noster, quia Latinis hominibus Scripturam vertebat, Latinè etiam Hebraicū, & Græcum vocabulū expressit. Quod sæpe in nostra translatione fieri animaduertimus, vt Gen. 35: Vocauit eum Benoni, id est, filium doloris mei: pater autem eius vocauit illum Beniamin, id est, filium dexteræ. Et Exodi, 12: Phase enim, id est, transitus, Domini est. Et cap. 16: Dixerunt ad inuicem: Man hu; quod significat: Quid est hoc? *Exterminans* autem dixit noster interpres more suo pro eo, quod est Perdēs, aut corrumpens, siue destruens. Vt Matth. 16: Exterminant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunantes. Et Psal. 79: Exterminauit eam aper de silua, & singularis ferus depastus est eā. Ex ijs, quæ dicta sunt, abunde constat falsum esse quod Ansbertus, & Haymo tradiderunt, corruptè legi Abadon, pro Iabadon. In quo venia digni sunt, habuerunt enim quod Hebraicè nescientes in errorem posset inducere, vt his verbis testatur Ansbertus: Sed quia in Hebraicis interpretationibus, quas beatus Hieronymus per singulas Alphabeti literas distinxit, nō Abadō, sed Iabadon scriptū inuenimus, constat nimirū quia scriptorū vitio ipsum nomen primam literam amisit. &c. idem ait Haymo.

23 † Indicant autem libellum de Nominibus Hebraicis, in quo singulorum librorum nomina interpretatur, atque cum ad Apocalypsin venit, inter nomina, quę ab Ioanne ipsius, illud locat dicēs: Labadon perdens, pro eo quod est interficiens, sed melius solitarius eorum. At nō est cur nos libellus iste moueat, qui aut Hieronymi nō est, aut certè multa habet à sciolis addita, quæ Hieronymus ipse rideret. Hieronymi enim regula est in Traditionibus Heb. in Genesin, etymologias non esse ex aliena lingua petendas: Nemo, inquit, in altera lingua quempiam vocans etymologiā sumit ex altera. In hoc autem libello nihil frequentius, quam nominibus Græcis, aut etiam Latinis Hebraicas etymologias dari. Ex eo enim sunt vulgares multorum nominum interpretationes, quas iam vix sine risu audire possumus, vt Philippus, os lampadis, Archelaus, agnoscens leo, Aristarchus, suscitans coronam, Agrippa, congregans subitò, Aquila, dolens, siue parturiens: Cornelius, intelligens circumcisionem; Petrus, dissoluens, siuè discalcians. Paulo, ori eorum, & mille huiusmodi, vt omittam nonnulla Hebraica
24 malè interpretata. † Certè hoc de quo nunc agimus, ab Hieronymo scriptum non esse vel hoc satis superque indicat, quod quisquis fuit, frigidam suam interpretationem, & nemini probatam nō dubitat anteponere interpretationi Euangelistæ, quàm omnes linguarum periti amplectuntur, & probant: Labadon, inquit, perdens, sed melius solitarius eorū, cūramen Labadon nullo modo significare queat interficiens, siue perdens. Postremò hoc in angeli nomine animaduertendum, sanctos angelos ex operibus nomina habere; vt enim scribit Gregorius Hom. 34. in Euāgelia, idcirco priuatis nominibus cēnsentur, vt signetur per vocabula etiā in operatione quid valeant. Neq; enim, inquit, in illa sanctaciuitate quā de visione omnipotentis Dei plena scientia perficit, idcirco propria nomina fortiuntur, ne eorum personæ sine nominibus sciri non possint; sed cum ad nos aliquid ministraturi veniunt, apud nos etiam nomina à ministerijs trahunt. &c. Atque idem etiam in malis angelis fieri dicendum est, vt nomina habeant à ministerijs, quæ in nos exercent, vt Sātanas, quòd nobis aduersatur, atque ideo illorum nomina ponuntur, quorum sunt insigniora aduersum nos ministeria. Ita Tob. 3. dæmō, qui libidinosos Saræ maritos occiderat, dicitur Asmodæus, id est, dispersēs, aut delicti mensura, aut ignis mensura. Ita nunc nocentissimus

Interpretationes nominum peregrinorū interdum adduntur ab Interprete.

Exterminare.

Liber de Nominib. Hebraicis.

Angelorū bonorum, & malorū nomina vnde.

mus angelus, & multos grauissimè cruciaturus, atq; etiam, nisi prohiberetur, interfecturus, Abaddon dictus, qui nomen non haberet, nisi maximè nocitu-
rus esset.

Vers.12. *Væ vnum abijt.* † Hoc est, ex illis tribus væ, quæ aquila volans per medium cœlum hominibus prædixerat, cap. 8. iam transijt primum cum tuba quinti
25 angeli: supersunt altera duo, quæ afferent sextus, & septimus angelus.

Vers. 13. *Et audiui vocem vnam ex quatuor cornibus altaris aurei.* Quæritur quod nam hoc altare putandum sit, cum in cœlo nullum sit altare? cuius hęc sit vox, quę exit? & cur èquatuor altaris cornibus
Altare aureum in cœlo. exeat? Quemadmodum cœlum ipsum à similitudine templi, quod erat in Ierusalem, templum vocauit cap. 7. cum dixit: Et seruiunt ei die ac nocte in templo eius: ita nunc à similitudine altaris thymiamatis ♭ quod erat ante Sancta sanctorum, & aureum erat, altare aureum vocat locum (vt ita loquamur) ante conspectum Dei, in quo ei orationes sanctorum offeruntur, vt diximus cap. 8. num. 6. in illa verba: Vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum. Habebat autem altare thymiamatis quatuor cornua, & de his legimus Exo. 30: Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annum in sanguine, quod oblatum est pro peccato, & placabit super eo in generationibus ve-
26 stris. † Ex his mihi videor verba Apostoli intelligere. In altari erant incensa, idest, orationes sanctorũ, super cornua precabatur Aharõ semel per annũ in sanguine oblato pro peccato: in quo significatur Christus summus sacerdos noster, qui proprij sanguinis pro peccato totius mũdi obtulit sacrificium: Vt ergo intelligamus per merita passionis Christi, quæ post preces iustorũ de terra clamantium tunc filius patri præsentabit, exituram esse sententiam patris, vt soluantur quatuor angeli, & tertia pars hominum peccatorum, & Christi passionis, ac meritorum oblitorum occidatur, vox dicitur exijsse de quatuor cornibus altaris.

Vers.14. *Solue quatuor angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.* Quatuor angelos malos sine dubio intelligere debemus, quoniam alligari in flumine Euphrate sancti non poterant. [Andreas Cæsariensis testatur quosdam affirmasse hos angelos esse Michaelẽ, Gabrielem, Vrielem, Raphaelem. Ego autem, inquit, & hos existimo esse pessimos dæmones alligatos in Christi aduentu, qui iuxta Diuinam ordinationẽ ex cœlesti altari exeuntem, (cuius figura erat altare, quod erat in veteri tabernaculo) à Diuino angelo soluuntur. Itaque turbabunt gentes contra Christianos, & contra se ipsas, vt probati & fideles manifesti fiant. &c.] In Euphrate autem possemus cum Tyconio Hom. 7. (à quo Beda, & alij nõnulli parum discrepant) populum peccatorem intelligere, populum Babylonis, & cõ-
27 fusionis. † Quod ex eo probant, quod Euphrates fluuius Babylonis est, quoniam Iere. 51. scriptum est: Cum veneris in Babylonẽ, & legeris omnia verba hæc, &c. Cumque compleueris legere librum istum, ligabis ad eum lapidem, & proijcies illum in medium Euphratem. &c. Verùm quoniam verba ipsa, vt sonant, nihil habent absurdi, ita vt sonant intellegimus: quandoquidẽ Scriptura ipsa docet malos angelos in certis terræ locis interdum ligari, Tob. 8: Tunc Raphael angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deserto superioris AEgypti. Qui sint quatuor angeli, & cur, aut quando ligati, Scriptura nusquam docuit: sed tamen ex officijs bonorũ angelorũ malorum quoq; officia indagare poterimus. Scimus Deum per angelos bonos hominũ saluti, & rebus inferioribus consulere, & sæpe diximus septem angelos magnos esse, quibus omnũ hominum cura demandata sit. Cum hoc Satanas nõ ignoret, curat per spiritꝰ satellites suos hominibꝰ nocere, & superiorũ ordinũ angelis maiora committit ministeria.
28 † Quatuor angelos, de quibus nũc sermo est, ex maioribus esse arbitror, quibus commissum est vt per se, & per inferiores spiritus infestent quatuor partes terræ, vnus Orientem, alter Occidẽtem, &c. nitentes impedire hominum salutem, eosque in idololatriam, & in omnia peccatorũ genera inducere.

Hi ante aduentum Domini crudeliter in homines grassantes in aduentu, & in passione eius alligati sunt; & eorum rabies repressa est. Et quamuis expositores huius loci omnes dæmones intelligant in quatuor, & alligatos esse dicãt in cordibus malorum, tamen de tẽpore, quo alligati sunt, conuenit inter eos illud esse; quod diximus. Alligati ergo sunt in flumine magno Euphrate, in flumine Babylonis, videlicet in loco aliquo remotiore & secretiore ab hominibus, sicut dæmoniũ illud apud Tobiã ligatũ est in deserto superioris AEgypti. [Andreas: Quod autẽ alligati sunt in Euphrate, nihil nouum; hi enim in Abyssum, hi autẽ in porcos tunc, alij autẽ in alia loca, secũdũ quod Deo visum est, vsque ad tempus condemnati sunt, finito omni ipsorum bello contra homines æternum puniendi.]

Sed cur apud Euphratem potius quã alio in loco ligati sunt? Duplicẽ huius rei causam arbitror esse. Prior est propter significationem; vt intelligamus Diabolum in ijs habitare, qui ciues Babylonis sunt, & se à ciuibus Ierusalem, id est, à societate bonorum, segregant, multa enim sunt, quæ magis mysterij,
29 quã historiæ causa scribuntur. † Posterior est, quoniã veteres patriarchæ genus ducunt ex locis trans Euphratem, & Abraham primus trãsijt Euphratem à Deo vocatus, & eũ sequens, & venit in terrã promissionis, quæ per eũ, & posteros eius facta est terra credentiũ, & tẽplum Dei habuit, & legẽ, & sacerdotiũ, & Ecclesiã significat. Alligantur ergo angeli in Euphrate, quia transeuntibus per Euphratem, id est, per aquas Baptismi, & ad Ecclesiã venientibus non ita nocere poterunt, vt ijs, qui trans Euphratẽ, id est, extra Ecclesiam sunt: atq; ideo etiã maluit dicere, *In flumine Euphrate*, quã in Babylone, vt Baptismus apertius significaretur. [Andreas aliam rationem affert. Forte, inquit, per Euphratis mentionem significatur ex partibus illis exiturum esse Antichristũ.]

Ver. 15. *Et soluti sunt.* Quia circa extrema tẽpora multò magis nocere hominibus sinentur. Beda: Quid autẽ putas soluti facient, qui tantum nunc nocent ligati?

Verſ. 15. *Qui parati erant in horam, & diẽ.* Ligati fuerãt à Deo per angelos, donec tẽpus adueniret, quo ipse decreuerat per eos pœnas sumere de impijs, & aduersarijs Christi. Et quoniã ne puncto quidẽ tẽporis erant soluendi ante horam à Deo præfinitã, ad maiorem, & certiorẽ eius rei amplificationẽ ait: *Inhorã, & diem, & mẽsem, & annũ.* Eodẽ modo nos solemus dicere de re, quæ ita cõtigit, vt dixeram⁹: cõtigit eadem hora, & mense, & anno.

Tertiam partem hominum. Eorũ videli *Verſ. 15*
30 cet, qui nõ sunt signati ab angelis, sicut in quinto angelo vidimus in hoc ca. & ex eiusdẽ capitis fine satis intelligitur. Ex quo cernitur in hoc equesti exercitu nõ posse intelligi hæreticos, vt Beda, & omnes fere expositores arbitrantur. Si enim tantũ occidit exercitus homines ab angelis nõ signatos, ij iam occisi sunt cũ in peccato sint, nec possunt spiritualiter occidi ab hæreticis. Et hic fit illud Matt. 24. Audituri enim estis prælia, & opiniones præliorum, videte ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondũ est finis. Consurget enim gens in gentẽ, & regnũ in regnum. [Ac ne mirũ videatur tertiam hominũ partem extingui, memoriæ proditũ est tẽpore Benedicti. VIII. & Henrici primi imperatoris tãta peste vbiq; laboratũ fuisse, vt plures mortui, quam superstites sint habiti. Autores Platina in Benedicto. VIII. & M. Antonius Sabellicus Enneadis. 9. li. 2.]

Et numerus equestis exercitus. Angeli *Verſ. 16.*
soluti plurimorum animos ad bellum concitabunt aduersus impios, non vt eos crucient, sed vt occidant, & exercitus colligetur habens militũ vicies millies dena millia. Græcè, δύο μυριάδες μυριάδων. Valet autem Myrias decem mille, decẽ myriades centũ mille, centũ myriades decies centum mille. &c. Quare duæ myriades myriadum summam conficiunt, quę est apud nostrum interpretem, vicies millies dena millia: quam non est mirandũ colligi solutis quatuor potentissimis, & nocentissimis angelis.

Et audiui numerũ eorum. Quasi dicat: *Verſ. 16.*
vidi maximam multitudinem, quam numerare non possem, sed numerus mihi per vocem indicatus est.

Et ita vidi equos in visione. Hoc est, *Verſ. 17.*

equi, & ſeſſores eorũ tales erãt, quales nũc deſcribã. Sed priùs ſeſſores deſcribit. In Græco ita eſt: Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos habẽtes loricas igneas. Quĩ ſint autem equites, & equi; paulò poſt dicemus num. 33. & 34.

Verſ. 17. *Habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas.* † Hoc duobus modis poteſt intelligi, aut ſingulos equites habituros loricas partim igneas, partim hyacinthinas, partim ſulphureas, aut nonnullos habituros igneas, alios hyacinthinas, alios ſulphureas, quod magis placet. Rurſum nõ eſt putandũ loricas verè igneas futuras eſſe, nullæ enim tales vnquam fuerũt, aut ſulphureæ, ſed inviſione apparuerunt igneæ, & hyacinthinæ, & ſulphureæ, vt per hæc aliquid ſignificaretur. Quare eleganter dixit: Et ita vidi equos in viſione, &c. quaſi indicans non tales re ipſa futuros eſſe, ſed quales per hæc ſignificantur. Loricæ ergo igneæ ſignificant eorum, qui ab his equitibus, id eſt, ducibus, in prœlium educentur, aſpectum fore hominibus terribilem, vt nõ magis aduerſus eos inſurgere audeant, quã ſi igne ſepti eſſent. Simile eſt illud Zach. 2: Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, videlicet vt longè terreat, & ab oppugnatione arceat inimicos. Hyacinthus colorẽ habet cœleſtẽ, ideoq; loricæ hyacinthinæ ſunt, vt intelligant homines huiuſmodi hoſtes eſſe in ſuperabiles, & à Deo miſſos, per quod plectãtur impij. [Tale aliquid cogitabat rex Latinus, cum dicebat:

Bellum importunum cies cum gente deorũ,
Inuictiſque viris gerimus.]

Loricæ igneæ.

Loricæ hyacinthinæ.

Virgi. 11. Æneï.

† Sulphureæ ſunt etiã, vt agnoſcant in eis impij miniſtros Dei eſſe ad ſuũ ſupplicĩũ eos qui veniũt, vt dẽt ſcilicet pœnas libidinũ ſuarũ: ſcriptũ enim eſt Pſal. 10: Pluet ſup peccatores laqueos: ignis, & ſulphur, & ſpiritus procellarũ pars calicis eorũ. Et Gen. 19: Dominus pluit ſuper Sodomã, & Gomorram ſulphur, & ignẽ. Et Iob. 18. de peccatore: Aſpergatur in tabernaculo eius ſulphur. Pœna igitur in his indicatur vitæ preſentis, ſed huiuſmodi, vt prænũtia ſit futurę in altera vita. Illa enim eſt in qua maximè peccatores igne, & ſulphure plectẽtur, vt ſæpe in libro hoc videbimus. Vt cap. 14: Et cruciabitur igne, & ſulphure in cõſpectu angelorũ ſanctorũ, & cap. 19: Viui miſſi ſunt hi duo in ſtagnũ ignis ardentis ſulphure. Meritò etiã hyacinthinæ ponũtur inter igneas, & ſulphureas, quoniam ſuppliciũ ignis, & ſulphuris cœlitus mittetur in impios in hac vita, & in futura. Deniq; in igne, & ſulphure ſumma vaſtitas indicatur: nã ignis omnia vaſtat dũ nõ extinguitur: Cum autẽ illi ſulphur additur, extingui non poteſt, eſt enim ſulphur pabulũ ignis, moleſtiſsimi quidem illud odoris, ſed aptiſsimum tamen vt & flammã ſuſcipiat, & ſemper ardeat, atque ignem augeat. † Inde de Gehenna legimus Iſa. 30: Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini ſicut torrens ſulphuris ſuccendens eam. Et cap. 34: Ignis terrã deuaſtans vehemẽter, diuq; ardens his verbis deſcribitur: Et cõuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in ſulphur, & erit terra eius in picem ardentẽ. Nocte & die nõ extinguetur, in ſempiternũ aſcendet fumus eius, à generatione in generationẽ deſolabitur, ideſt, ita ardebit, ac ſi pix eſſet, aut ſulphur. Et Ezec. 38: Et iudicabo cum peſte, & ſanguine, & imbre vehementi, & lapidibus imbẽſis: ignẽ, & ſulphur pluam ſuper eũ, & ſuper exercitũ eius, & ſuper populos multos, qui ſunt cum eo, ideſt, penitus eos deuaſtabo. Ex quibus & ſequentia intelligentur.

Ignis & Sulphur.

Et capita equorum erant tamquam capita leonum. Equi homines intelligendi ſunt in prœliũ veniẽtes, ab equis enim dicit occiſſam eſſe tertiam partem hominum, non ab equitibus. † Equites ſunt contrariæ poteſtates huiuſmodi equis inſidẽtes, ideſt, illos gubernãtes, atque in pugnam, & cædes agentes. Quæ intelligentia ex equis, & equitibus capitis. 6. abũde cõfirmatur, ſimulq; furor eorũ inſatiabilis, & intolerabilis oſtenditur. Tyconius Hom. 7: Equos homines dicit, ſeſſores ſpiritus nequã armatos igne, & ſulphure, &c. [Andreas etiam putat ſeſſores eſſe ſuperiores dæmones.] Capita equorũ erãt tam quã capita leonũ, quoniam audaciam, & fortitudinem, & crudelitatem milites præ ſe ferebant.

Verſ. 17.

Et

Verſ. 17. *Et de ore eorum procedit ignis, & fumus, & ſulphur.* De ore eorum dicitur procedere ignis, & fumus, & ſulphur, quia quocunque ſe vertent, omnia crudeliter vaſtabunt, omninoque perdent, ſicut fumus in ſulphure accenſus, vt iam expoſuimus num. 32. & 33. hoc autem facient iubentes homines occidi, & cruciari mille modis, & vrbes euerti, & omnia diſperdi, non vlla rõne ducti, ſed furori, & feritati ſuæ obſequentes, ſicut de gente Chaldæorum dictum eſt Hab. 1: Horribilis, & terribilis eſt, ex ſemetipſa iudicium, & onus egredietur. Hoc etiã intelliget ur ex verbis cap. 11: Ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorũ. Hoc etiã ignis indicat: nemo eis poterit reſiſtere, ſicut igni, nemo poterit effugere, latiſſimè diffunde tur vt ignis. Nahum. 1: Indignatio eius effuſa eſt vt ignis. Fumus multus cœlũ obſcurat, & diei ſplendorem perturbat: ita hi terrore ſuo, & verbis minacibus, atque omnia perdi iubẽtibus, quietẽ, & proſperitatem malorũ obſcurabũt, & eorũ mentes perturbabunt, vt inopes conſilij, & trepidi facilius vincãtur. Simile eſt illud Ioel. 2. de exercitu Chaldæorũ: Ante faciẽ eius ignis deuorans, & poſt eũ exurens flãma. Quaſi hortus voluptatis terra corã eo, & poſt eum ſolitudo deſerti, neque eſt qui fugiat eum. Illud etiam hic ſignificatur, quod de eiſdem Chaldæis ſcriptum eſt Nah. 2: Aſpectus eorum quaſi lampades, quaſi fulgura diſcurrentia, id eſt, ignem vi nocendi, & celeritate diſcurrendi referent.

Verſ. 19. *Poteſtas enim equorum in ore eorum eſt, & in caudis eorum.* † In Græco vt quidam putant, nõ habetur, *In caudis eorũ:* at antiquiores nonnulli codices habẽt, & apud Andream id legitur, & apud Aretham, & omnino legendum eſt, vt verba ſequentia indicant; *Nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus. &c.* Aliorũ equorũ poteſtas in corpore, aut in pedib⁹ eſt, horum in ore, & in caudis. *In ore* quidẽ quia de ore eorum procedit ignis, & fumus, & ſulphur, quod iam expoſuimus. *In caudis*, quoniam cum vicerint, & diſſipauerint hoſtes, videbuntur tranquillẽ, & minimè tyrannicè dominari, ſed non multò poſt ad eamdem crudelitatẽ redibunt, & cum recedere volent, iterum eadem ora proferent ignem, & fumum, & ſulphur ſpirantia; ideo caudæ eorum habere etiam capita dicuntur, & ſimiles eſſe ſerpentibus, qui tacitè è cauernis prodeunt, & non præuiſi mordent, vt Eccleſiaſtæ. 10: Si mordeat ſerpens in ſilentio, &c. Ita hi cum iam quieuiſſe, & placidiſſimi eſſe videbuntur, ex improuiſo mordebunt, & ſæuient.

36 *Et ceteri homines.* Duæ partes reliquæ impiorũ, nam tertia tantùm ab his occidetur. Verſ. 20.

Neque pœnitentiam egerunt. Ita dictũ eſt, ac ſi diceret: Reliquæ duæ partes neque occiſæ ſunt, neq; aliorũ cædib⁹ ad moneri volũerũt, vt pœnitẽtiã ageret. Verſ. 20.

De operibus manuum ſuarum. De peccatis ſuis, ita enim vocari ſolent peccata, quia propriè opera noſtra ſunt, vt Deu. 31: Quando feceritis malum in conſpectu Domini vt irritetis eum per opera manuum veſtrarum. Pſal. 9: Cognoſcetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum ſuarum cõprehenſus eſt peccator. Pſal. 27: Da illis ſecundum opera eorũ, & ſecundum nequitiam adinuentionum ipſorum: Secundùm opera manuũ eorum tribue illis. Solẽt etiã vocari opera manuum idola, Pſal. 113: Simulacra gẽtium argentum, & aurũ, opera manuũ hominum. Iſa. 2: Et repleta eſt terra eius idolis: opus manuum ſuarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Oſee. 14: Nec dicemus vltra, Dij noſtri, opera manuũ noſtrarũ. Verùm nũc, quoniam ſtatim de idolis expreſſè loquitur, peccata intelligenda ſunt, de quibus pœnitentia agi debet. Verſ. 20. *Opera manuum noſtrarum.*

37 *Vt non adorarent dæmonia.* † Vt aliam vitæ rationẽ inſtituentes adorare deſinerent idola, quæ dij putantur, ſed dæmonia ſunt. Ex his intelligitur extremis illis tẽporibus multos fore cultores idolorũ. Cum enim dicit: *Simulacra aurea, & argentea, &ærea, & lapidea, & lignea*, multitudinem magnam idolorũ in diuerſa materia indicat, quæ videlicet, cũ ex quauis materia fieri poſsint, vbique, & ab omnibus fient. Eiſdẽ verbis multitudo idolorũ indicatur in domo regis Chaldæorum Dan. 5: Et Verſ. 20.

laudabant deos ſuos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneoſque, & lapideos. Et Paulus multitudinē vaſorū ex diuerſitate materiæ indicat. 2. Tim. 2: In magna autem domo non ſolùm ſunt vaſa aurea, & argentea, ſed & lignea, & fictilia. [Intelligitur etiam, cū hæc fient, nondum veniſſe Antichriſtum, qui nulla idola in templis relinquet. Nec dicit: Vt non adorarent Antichriſtum, ſed, *Vt non adorarent dæmonia, & ſimulacra aurea, & c.*]

Argumentum. Cap. X.

Videt angelum de cœlo deſcendentem, librumque apertum manu portantem, & dextrum pedem ſuper mare ponentem, ſiniſtrum ſupra terram, & voce magna clamantem poſt voces ſeptem tonitruum non amplius tempus futurum, ſed cum ſeptimus angelus tuba clāget, ſæculum eſſe terminandum. Deinde librum illum ab angelo acceptum deuorat, quem primò dulcem, mox amarum ſenſit.

Caput. X.

1 *ET vidi alium angelum fortem deſcendentem de cœlo, amictum nube, & iris in capite eius, & facies eius erat vt ſol, & pedes eius tamquam co*
2 *lumna ignis. Et habebat in manu ſua libellum apertum: & poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum, autem ſuper terram.* 3 *& clamauit voce magna, quemadmodum cùm leo rugit. Et cum clamaſſet, locuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.*
4 *Et cum locuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram: & audiui vocem de cœlo dicētem mihi: Signa quæ locuta ſunt ſeptem toni*
5 *trua: & noli ea ſcribere. Et angelus quem vidi ſtantem ſuper mare, & ſuper terram, leuauit manum ſuā ad*
6 *cœlum, & iurauit per viuētem in ſæcula ſæculorum, qui creauit cœlū, & ea quæ in eo ſunt: & terram, & ea quæ in ea ſunt, & mare, & ea quæ in eo ſunt: Quia tempus non erit amplius:*
7 *ſed in diebus vocis ſeptimi angeli, cum cœperit tuba canere, cōſumabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos Prophetas.*
8 *Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade, & accipe librum apertum de manu angeli ſtantis ſuper mare, & ſuper*
9 *terram. Et abij ad angelum, dicens ei vt daret mihi librum. Et dixit mihi: Accipe librum, & deuora illum: & faciet amaricari ventrem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tāquam mel.*
10 *Et accepi librum de manu angeli, & deuoraui illum: & erat in ore meo tamquam mel, dulce, & cùm deuoraſſem eum, amaricatus eſt*
11 *venter meus, & dixit mihi, Oportet te iterum prophetare Gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

1 *ET vidi alium angelum fortem.* Verſ. 1. Ea, quæ in hoc cap. 10. & in parte vndecimi dicuntur, inter tubam ſexti angeli, & ſeptimi fient, nam de ſeptimo angelo ſcriptum eſt cap. 11: Et ſeptimus angelus tuba cecinit. &c. Ergo quoniam neque poſt tot plagas, quæ per tubas ſex ange-

angelorum prænuntiatę sunt, homines pœnitentiam agere volent, sed in suis peccatis permanebunt: nunc angelus fortis mittitur, qui etiam iureiurando hominibus cõtestetur imminere finẽ mũdi, & cum septimus angelus tuba cecinerit, omnia esse cõsummanda, vt vel hoc tempore à peccatis abstineant, aut certè nihil à Dei misericordia, & bonitate requiri possit. Eorũ verò sententiã, qui censent hunc angelũ esse Christũ, & nunc ad exordiũ natiuitatis eius sermonem reduci, nõ arbitror esse refellẽdam, cum & rerum ipsarum contextus, & verba ipsa Apostoli manifestissimè refellant. † Quorsum enim nunc inter tubam sexti angeli, & septimi, cũ de vltimis sæculi temporibus agitur, de primo Christi aduentu, & de natiuitate eius agat Apostolus? Quando Christus in primo aduentu iurauit tempus non futurũ amplius, sed in diebꝰ septimi angeli consummandum esse mysterium Dei? Quando librũ apertũ comedẽdũ tradidit Iohanni? [Andreas quidẽ angelum sanctum esse non dubitat, ita enim ait: Hunc sanctum intelligi & nubes, & iris, & lux solem decens ostendunt per hæc enim quod cœleste est, & varium in virtutibus, & quod illuminans est angelicæ naturæ & intelligentiæ ostenditur. &c.] Angelus ergo hic fortis ille ipse angelus est, de quo cap. 5. dixit: Et vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius, atque ideo librum, quem tunc aperiri optabat, nunc apertum portat, vt tradat Iohanni.

Amictum nube. Per hoc indicat eum non esse cognoscendum, nec homines ei credituros esse vt agant pœnitentiã. *Verſ. 1.*

Et iris in capite eius. Iris recõciliationis, & fœderis signum est, per quam Deus admoneri voluit vt non perderet iterũ homines diluuio, vt legimꝰ Gen. 9: † Vt igitur legati pacẽ potentes, aut promittentes, apud veteres frondibus oliuæ coronati mittebantur, quod etiam Virgilius ostendit cum ait. *Verſ. 1.*

Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire iubet ramis velatos Palladis omnes,
Donaq́, ferre viro, pacẽq́, expoſcere Teucris: 7. Æné.

ita angelus, qui pacem Dei portat hominibus, & eos ad pœnitentiam inuitat, iride coronatur ne pereant omnes diluuio iræ Dei.

Et facies eius erat vt sol. Facies erat vt sol, cum quia læta nuntiat, & post tot plagas prosperitatem affert, si velint homines resipiscere, sicut cum post multorum dierum pluuiam sol clarus exoritur, & cœlum serenum cernitur: tum quia ab omnibus videri, & neminem latere vult Deum de pace agere. *Verſ. 1.*

Et pedes eius tamquam columnæ ignis. Prius pacem promittit, ideoque iridem habet in capite, & facies eius est vt sol. Sed posteà nolentibus resipiscere supplicia minatur, ideo enim habet pedes igneos, vt doceat inimicos Christi pedibus eius esse subijciendos, & æternis ignibus cremandos: hoc enim significant pedes ignei, vt in simili loco vidimus cap. 1. num. 102. & 103. [Andreas: Columnæ autem ignis quod terrificũ est, & puniens impios significant.] Columnæ fortes, & longæ sunt, atq; ideo pedes eius similes columnis dicuntur, vt significetur Christum, cuius angelus hic nuntius est, fortem esse ad puniendum, (nam idcirco missus est ad hæc nuntianda angelus fortis) & longos habere pedes, id est, posse illis omnes inimicos suos pertingere ad conculcandum, sicut mox ait: Et posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram. Itaque hoc idem de pedibus Christi dicit, quod prouerbio iactatur: Longæ regum manus. *Verſ. 1.*

Et habebat in manu sua libellum apertũ. 4 † Eum videlicet, quem cap. 5. vidit in dextera sedentis super thronũ, in quo scripta erant quæ gentibus Iohãnes vaticinari iubebatur, vt exposuimus cap. 5. n. 2. & duobꝰ sequẽtibus. Atq; hũc meritò nũc in manu habet, quoniã supplicia, quibus impij plectendi sunt, nisi pœnitentiam egerint, in eo scripta Iohanni tradenda sunt. *Verſ. 2.*

Et posuit pedem suum dextrum super mare. Significat hoc nihil esse tam distans, ac remotum, vt Domini sui pedes, & cõculcationem effugere possit. Itaque nõ solũ habitantes in terra, sed in insulis etiã remotissimis degẽtes supplicia eiꝰ vitare nõ poterũt: Sed cur dexterũ pedẽ sup mare ponit, sinistrũ sup terrã? *Verſ. 2.*

Pes dexter fortior eſt, & in ijs, qui magis latent, & remotiores ſunt, magis Chriſti pedis fortitudo, & ſupplicia ei oſtenderentur, cum ne illi quidem, qui in remotiſsimis inſulis viuebant ab hominum conſortio ſegregati liberari ab eius ira potuerint, magis quàm qui erãt in terra. [Andreas ita interpretatur, alterum pedem in terra, alterum in mari poni, vt pœna indicetur latrocinantiũ in terra, & piratarum in mari verſantium.]

Verſ. 3. *Et clamauit voce magna quemadmodum*
5 *leo, cùm rugit.* † Quid clamauerit paulò poſt ſcribit: Quia tempus non erit ampliùs. &c. Voce magna clamat, ſicut leo, quia omnes audire vult, quæ dicit, & omnes terrere, vt maturè pœnitentiam agant, & vt indicet magnam iram Dei illis impẽdere, niſi pœnitentiam egerint. In Græco eſt ὡσπερ λέων μυκᾶται. Eſt autem μυκᾶσθαι propriè boum, & inde Metaphoricè transfertur ad quæuis alia magnum ſonum edentia, vt ad camelos, leones: ad inanimata etiã, vt ad tonitrua, & ſimilia. Quæritur autem an extremis temporibus poſtquã facta fuerint ea, quæ hactenus dicta ſunt, angelus huiuſmodi deſcenſurus ſit de cœlo, qualis nunc deſcribitur, & valde clamaturus, vt cum leo rugit? Reſpondeo Iohanni obiectam fuiſſe hanc viſionem, vt ex ea intelligeret quæ futura ſunt, & ſcriptis mandaret, vt homines illorũ temporum intelligant quid Deus de illis cogitauerit. At tunc non deſcendet quidem angelus amictus nube, fient tamen ea, quæ in hoc angelo, & in eius verbis ſignificantur, id eſt, Deus prædicatores mittet, qui homines ad pœnitentiam exhortentur, & pacem, atque reconciliationem eis promittant, deinde etiam & citò venturi iudicij commination terreãt. Ita ſunt multa exijs, quę hactenus diximus, intelligenda, vt quod diximus cap. 9. de locuſtis, & equis, & cap. 6. de equis, & equitibus. & c.

Verſ. 3. 6 *Et cum clamaſſet, locuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.* † De ſeptem tonitribus nihil hactenus videtur dixiſſe, ipſe autem tamquã de re non ignota loquitur: videlicet cap. 8. ſcripſit: Et accepit angelus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & miſit in terram, & facta ſunt tonitrua, & voces, & fulgura. Quare ex hoc loco intelligimus ſeptem fuiſſe tonitrua, non enim poſſunt hæc ad alium locum referri. Voces autem diximus tunc articulatas intelligi debere, eas ſcilicet, quas nunc commemorat. Quare quod tunc dixit, facta eſſe tonitrua, & voces, per anticipationem dictum apparet, non enim tunc locuta ſunt tonitrua voces ſuas, ſed hoc tempore, quod nunc indicat Iohannes. Cum autem tonitrua ad terrorem hominum fiant, voces eorum ſine dubio plenæ ſunt minis, & ſignificatione iræ Dei. [Quodque nunc in viſione loquuntur tonitrua, cum extremo tempore nullas articulatas voces editura ſint,] nihil aliud videtur ſignificare, quã manifeſtiſsimam tunc fore iram Dei, hoc eſt, aut ſigna de cœlo magna videnda eſſe, quæ palàm iram Dei prænuntient, aut horrenda tonitrua audienda, quæ ita aperte magna mala inſtare portendant, ac ſi loquerentur. Nam in rebus non loquentibus magna quædam manifeſtatio Metaphoricè locutio dici ſolet, vt.

Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuiſſe leones Ecloga. 5.
Interitum, monteſque feri, ſilueque loquuntur.

Hab. 3: Dedit abyſſus vocem ſuam, altitudo manus ſuas leuabit.

Signa quæ locuta ſunt ſeptem tonitrua, Verſ. 4.
7 *& noli ea ſcribere.* † Si nõ ſcribit quomodo ſignare iubetur, non enim ſignãtur niſi quæ ſcripta ſunt, & legi non ſinuntur? Vt Iere. 32: Et ſcripſi in libro, & ſignaui. Et Dan. 8: Tu ergo viſionem ſigna, quia poſt multos dies erit. Et cap. 12: Tu autem Daniel claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatutum. Et in huius libri cap. 5. vidimus librum ſignatum, quem aperire, aut legere nemo poterat. Metaphorica locutio eſt, & ſignare, atque claudare iubetur in mente ſua, non librum, aut ſcripta ſignare. Hoc eſt, Tu ea in mẽte tua ſerua & nemini dixeris, nam quæ ſignantur, non poſſunt legi, aut videri. Nec putemus ita quoque poſſe accipi, *Signa*, ac ſi dixiſſet, Nota, atque animaduerte ne memoria excidant, qui ſenſus à voce

Lati-

Latina alienus non erat, sed Græcæ nō cōuenit: σφραγίσον, quod de ijs dicitur, quæ sigillo obsignātur, vt vidimus cap. 5. in libro signato. & cap. 7. in angelo habente signum Dei viui; & clamante quatuor angelis: Nolite nocere. &c. quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorū. † Cur autē Deus 8 hæc signari iusserit, certò scire nō possumus: credibile est noluisse scribi, ne homines magnitudine futurorum malorum in desperationem inciderēt, aut peiores etiam fierent: Forte etiam ne conficta ea ab Apostolo putarent, si maxima, & inusitata viderētur. [Nisi enim dira, & terroribus plena essent, nunquā ea septem tonitrua loquerentur.]

Verſ. 5. *Leuauit manum ſuam ad cœlum.* Leuare manum ad cœlum iurantis est, vt Gen. 14: Leuo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem cœli, & terræ; quod à filo subtegminis vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt. Deut. 32: Leuabo ad cœlum manum meam, & dicam: Viuo ego in æternū. &c. Ex quo intelligitur illud Exo. 6: Et induxerim vos in terram, super quā leuaui manum meā, vt darem eā Abraham, Isaac, & Iacob, id est, quam me illis daturum iuraui, est enim concisa, ac deficiens locutio: plena esset, si diceret: Super quam leuaui manum meam in cœlum. Videtur autē non esse quomodolibet iurantis, sed serio, & quasi sollenni ritu iurantis. Iurat autem angelus quia dicturus est quod hominibus illius sæculi vanum, & huiusmodi vt fieri non possit videbitur.

Leuare manum ad cœlum.

9 *Per viuentem in ſæcula ſæculorum.* † Dicturus tempus amplius non futurum, rectè eum testem adducit, qui æternus est, & omnia tempora æternitate sua ambit, & vt præsentia intuetur.

Verſ. 6.

Verſ. 6. *Qui creauit cœlum. &c.* Qui vniuersa condidit, & omnipotens inde cognoscitur, & cùm voluit, tempori initium dedit, atq; ita & cum volet, dare finem potest.

Verſ. 6. *Quia tempus amplius non erit.* Finietur tēpus, & hęc varietas dierū, & noctiū, & mensium, & annorum: & pro tempore succedet inuariabilis æternitas: hoc est, cōsummabitur hoc sæculum. Etenim ita Deus promisit Gen. 8: Cūctis diebus terræ sementis, & messis, frigus, & æstus, æstas, & hyems, nox, & dies nō requiescent. Quare quando hæc desinent, sæculum necesse erit consummari. Non dicit autem tunc id futurum cū ipse hoc dicit, sed, vt statim aperit, in diebus septimi angeli.

Verſ. 7. *Sed in diebus vocis ſeptimi angeli.* Quod dixi tempus amplius non futurum, tūc fiet cum septimus angelus tuba cecinerit, eo enim tempore mundus destruetur, & iudicium fiet, & retributio bonorum, & malorum. Et hoc est quod ait: *Consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos prophetas*, Id est, omnia, quæ Deus p prophetas suos prædixerat de fine sæculi, de futura requie sanctorū, de supplicijs malorum, & quæ de his rebus figuris; & obscuritate verborum erat exerat, cōsummabuntur, & aperta, atque reuelata videbuntur. † Hoc intelligimus ex cap. 11: 10 Et septimus angelus tuba cecinit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicētes: Factum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius; & regnabit in sæcula sæculorum. Et mox: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, iudicari, & reddere mercedem seruis tuis prophetis, & sanctis. &c. Hæc fiēt cum septimus angelus tuba canet; & hæc, quæ pluribus verbis explicauit, sunt quæ vno verbo nunc vocat *Mysterium Dei.* Atq; his omnibus pleni sunt libri prophetarum. Itaque quod ait: *Sicut euāgelizauit per seruos suos prophetas*, non refertur ad illud; *Sed in diebus vocis septimi angeli. &c.* Non enim vaticinati sunt prophetæ consummationem sæculi futuram in diebus septimi angeli: Sed ad illud: *Consummabitur mysterium Dei*; illud videlicet, quod euangelizauerat per prophetas suos, aut consummabitur eo modo, quo per illos prædixerat. † Nec dixit: Sicut prædixit, aut prophetauit, sed *sicut euangelizauit*, sanctos enim respicit, in quorum consolationem missi sunt prophetæ, & illis iucundissimus semper nūtius fuit omnia Christo esse subijcienda, & bonos æternā bea-

na beatitudine fore donandos, malos sempiternis pœnis afficiendos, quia Christo, & Deo subijci noluerunt.

Vers. 8. *Vade, & accipe librum apertum.* Quæ sequuntur vsque ad finem capitis, sunt iam ex parte explicata capit. 5. à primo numero vsque ad septimum. Librum apertum accipere iubetur vt legat quæ post prophetiam septem sigillorum vaticinaturus est.

Vers. 9. *Accipe librũ, & devora illum.* Deuoratio hæc significat omnia, quæ in illo erant, in ventre memoriæ Apostoli reponenda, & seruanda esse. Beda: Idest, insere tuis visceribus, & describe in latitudine cordis tui, &c. [Vult etiam vt intelligamus eũ nõ sigillatim omnia accepisse, sed vniuersè quasi deuoraſſe, donec posteà singula, cũ dicturus esset, videret. Præterea vt sciat auidè excipiendas esse Dei reuelationes, & in ventre internæ meditationis prius concoquendas, quã in publicum proferantur. Illa etiam, quæ deuorantur, etsi noxia sint, non continuò sentiuntur, donec concoctione vim suam exerant. Ita liber dulcis primùm Apostolo fuit, posteà quasi concoctus, valde amarus.]

Vers. 5. *Efficiet amaricari ventrem tuum.* Cũ acceperis, delectaberis Diuina locutione, & tot, tantarumque rerum futurarum cognitione: sed cùm post hæc cogitaueris iram Dei, & supplicia maxima, & tot hominum damnationem dolebis, & amaritudine animi cruciaberis. Ita Andreas, & Arethas. Ita etiam fere Tyconius Hom. 8. & Beda, & alij; conuenitq; cum expositione Hieronymiin verba Ezec. c. 2. vbi eadem scripta sunt.

Ver. 11. *Oportet te iterum prophetare gentibus.* † Ex hoc maximè loco arbitror ortam esse quorumdam opinionem, venturũ esse in fine sæculi Iohannem cum Elia, & Henoch ad prædicandum Christi Euangelium. Nam cum ex Iohannis Euangelio cap. 21. colligere sibi viderẽtur eum non esse moriturum, quoniam dictum est: Sic eum volo manere donec veniam: & nunc ei dicatur: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis*, continuòq; de duobus prophetis prophetia attexatur, qui Elias, & Henoch putantur, recte id, quod diximus, effici, & consentire omnia videbantur. Arethas: Non est autem ignorandum quod ex hoc dicto: Oportet te rursum prophetare, opinantur multi beatum hunc virum vsq; ad sæculi consummationem viuere, ac venturum esse circa tempora Antichristi cum Henoch, & Elia, vt vnà cũ illis corrigat eos, qui tunc viuent, homines, & quod sub Antichristo interimendus sit, &c. † Sed verba Euangelij in alium sensum dicta esse satis constat: hæc quæ nunc interpretamur, in eum scriptores multi accipiũt, vt Iohannes reuersus ab exilio, in quo erat cum hæc scribebat, iterum multis prædicaturus sit Euangelium, siue voce, siue libro Euangelij, quem scripturus sit. Ita sentiunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Ambrosius, Rupertus, Anselmus, Thomas, & ferè recentiores. Mihi hoc non placet, quoniam Prophetare pro Prædicare Euangelium nouum est, & inusitatum, & improprium. Deinde quoniam Iohannes, qui plenitudinem Spiritus sancti acceperat, & in quo Christus loquebatur, libro deuorando minimè indigebat vt prædicaret Euangelium, neque vt scriberet, quandoquidem cum scriberet, Spiritum sanctum habiturus erat reuelantem. Postremò quoniam iam ostendimus cap. 5. in hoc libro non esse scriptum Euangelium, sed prophetiã cõtineri futurorũ suppliciorum. Sensus ergo est: Quamuis multa hactenus de extremis temporibus vaticinatus fueris, adhuc tamen restant multa, quæ vaticinaturus es de eisdem aduersus gentes, & reges, & populos, & linguas. † Quare, (vt rectè ait Lyranus) hoc, quod prophetaturus dicitur, illud ipsum est, quod Iohannes posteà in hoc libro scripsit. Sed & Victorinus librũ hunc apertum Apocalypsin hanc esse testatur. At videtur habere hoc nõ parum dubitationis, quoniam quæ post hæc scripsit Apostolus, eodem stylo scripsit, quo priora, & paulatim ea videbat, vt ex eius verbis manifestè intelligitur: quid igitur necesse erat librum illi dari, quo hæc scripta continerentur, si visurus erat ea, vt hactenus vidit? Accedit quod in ijs, quæ posteà scribit, nusquã dicit se aliquid in libro legisse, nec

12 *Vnde collegerint multi Iohannẽ apostolũ vẽturum esse in fine sæculi Henoch, & Eliã: & an rectè collegerint.*

nec illius præterea meminit, ſed quod ſibi in viſione demonſtratum eſt, commemorat. Hoc argumentum, etſi magnum videatur, tamen nos dimouere non debet ab explanatione, quam iam ſemel, atque iterum probauimus, nam ſeptem ſigilla, quibus obſignatus erat, de futuris calamitatibus ſunt, vt iam vidimus: quare non eſt dubitandum in libro ſcripta fuiſſe ea, quę poſt ſigilla prophetaturus erat Iohannes. Et quamuis poſtea ſcribat omnia, vt tunc videbat, non propterea non acceperat priùs in libro, quem deuorauerat, nam & Ezeciel librum ſimiliter deuorauit cap. 3. in quo mala deſcripta erant, quæ aduerſus illum populum vaticinaturus erat, & tamen poſtea, ita commemorat omnia, ac ſi tunc ea cognoſceret, nullumq; li-
15 brum deuoraſſet. † Ita igitur videtur res explicanda. Iohannes multa de futuris plagis cognouit, quæ literis non mãdauit, nam cap. 10. Et cùm locuta fuiſſent, inquit, ſeptẽ tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram, & audiui vocem de cœlo dicentem mihi: Signa quæ locuta ſunt ſeptem tonitrua, & noli ſcribere: videtur ergo in hoc libro multò plura accepiſſe quam quę ſcripſit. Nam quæ hinc vſque adfinem libri ſequuntur, pauca ſunt, ipſe autem vidit librum longiſsimũ, qui ideo cap. 5. dicitur ſcriptus fuiſſe intus, & foris. Fortaſſe etiã in eo cognouit quinam eſſent in Eccleſijs Antichriſto ceſſuri ex epiſcopis, & ſanctis viris, & quibus illi eſſent pœnis plectendi, vt iure optimo dixerit: Et cũ deuoraſſem eum, amaricatus eſt vẽter meus. Vt autem intelligeret quænam ex his ſcripturus eſſet, & quo ordine, deinde etiam quibus figuris, & ſimilitudinibus ea aut velanda eſſent, aut explicanda, oportuit vt iterum viſione admoneretur, nam in libro ſine figuris &
16 ſine obſcuritate omnia accepit. † Quẽ admodum plurima ex ijs, quæ ſcripſit
Ioh. 20. in Euangelio, ipſe viderat, & per ſe cognouerat, & multò plura: Multa enim, inquit, & alia ſigna fecit Ieſus in conſpectu diſcipulorum ſuorum, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc. Sed vt ex his eligeret quæ ſcribenda erant, & quatenus ſcribenda eſſent ſciret, & quo ordine, quibus verbis, noua fuit reuelatione inſtruendus.

Poſtremò quæritur an omnia, quæ hinc vſque ad finem ſcribit, ſint ex illis, quæ ſcripta accepit in libro? Reſpondeo ea, quæ ſunt in cap. 11. non eſſe de ſcriptis in libro, ſed pertinere ad ſeptẽ ſigilla, quibus liber erat ſignatus. Nam ſeptem angeli cum ſuis tubis pertinent ad ſeptimum ſigillum, vt docemur initio cap. 8. Quæ autem ſcripta ſunt cap. 10. ſpectant ad ſextum angelum cũ quibuſdam cap. 11. vſque ad illud: Væ ſecũdum abijt, & ecce væ tertium veniet citò. Et ſeptimus angelus tuba cecinit. Ad quem quæ pertinent, vndecimo cap. videntur abſoluta, & inde vſq; ad finem libri ea prophetari, quæ legit in libro.

17 † [At non videtur omninò ad exitũ perducta quæſtio, quoniã omnia, quæ in hac Apocalypſi ſcripta ſunt, ſeptem illis ſigillis videntur contineri. Quod ſi verum eſt, non erant in libro conſcripta quæ Iohannes vaticinaturus erat, vt hactenus diximus. Verũ autem eſſe videtur ex præcedentibus intelligi. Nam aperto primo ſigillo omnia, quæ videt Apoſtolus antequam ſecundum aperiatur, ad primum ſine dubio pertinent; & quæ videntur poſt ſecundum antequam tertium aperiatur, ſecundi ſigilli ſunt, atque ita de reliquis. Quare cũ cap. 6. ait: Et vidi cum aperuiſſet ſigillum ſextum, & ecce terræmotus magnus factus eſt, &c. quæ deinde ſunt in c. 6. & in toto ſeptimo, ſexti ſigilli ſunt, vſque ad initium cap. 8. quo ſeptimum ſigillum aperitur, ad quod pertinent ſeptem angeli, qui tubis canturi erant. Similiter quæ videt Apoſtolus poſtquã aliquis ex his tuba cecinit, donec dicatur alius tuba canere, ad tubam angeli illius referenda ſunt, qui proximè tuba cecinerat. Quare omnia quæ ſcripta ſunt in cap. 9. & 10. & 11. donec ſeptimus angelus tuba canat, ſeptimi ſigilli ſunt, quia ad quintum, & ſextum angelum pertinent ex ſeptem illis, quibus tu
18 bæ datæ ſunt. † Quæ ergo ſcripta ſunt ab illis verbis capitis 11. Et ſeptimus angelus tuba cecinit vſque ad finem libri, omnia pertinebunt ad ſeptimum ſigillum, quandoquidem cap. 10. clamat angelus fortis: Sed in diebus vocis ſeptimi

Quæ ad ſigilla pertineant, & quæ ad librum.

mi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos prophetas: non enim meminit posteà aut libri, aut alterius sigilli. Si igitur omnia erant in sigillis, nihil legit in libro. Sed neque ipse quidquam se in eo legisse dicit, neque verò legere poterat, non enim eum legendum, sed deuorandũ accepit. Impetret nobis beatus Apostolus à magni consilij angelo, vt hæc ænigmata, quæ in tubis, & in verbis angelorum sunt, soluantur: & aperiat ipse Agnus, qui librum aperuit, & soluit septem signacula eius.

Ego totam Apocalypsis prophetiã libro illo signato, mox aperto, & septẽ eius signaculis cõtineri arbitror, quod his argumentis, quæ proposui, satis apparet fuisse comprobatum. In septimo sigillo omnia finiuntur, quia cum septimus angelus tuba canet, consummabitur mysterium Dei. Quomodo igitur post vocem eiusdem septimi angeli; quę est in cap. 11. tam multa scribuntur; aut quomodo non ad eum pertinent, sed ad librum apertum, quæ posteà di-
19 cuntur? † In sono tubæ huius septimi angeli Iohãnes anticipatione vsus est, quæ frequens est in historia sacræ Scripturæ, & in prophetia, hoc est præuenit tempus narrationis, non suo loco eum posuit, sed ante tempus quo futurus est, narrauit. Ponit enim hanc tubã ante aduentum Antichristi, vt videmus, & tãmen mysterium Dei non cõsummabitur ante mortem illius, nec requies, quam euangelizauerunt prophetæ, dabitur Ecclesiæ antequam sæuissima Antichristi trãseat persecutio. Nec dubitare quisquam de hac re potest, qui verba cap. 11. legerit. Et septimus (inquit) angelus tuba cecinit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes, Factum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum. Finitum esse dicunt regnum peccati, sed quando hoc regnum maius, & firmius futurum est quam tempore Antichristi? Quomodo Deus, & Christus eius regnabunt in hoc mundo, cum mundus seruiet Antichristo, & in errorem inducẽtur, si fieri potest, etiam electi? Non dicent illi seniores: Gratias agimus tibi quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti, antequam moriatur Antichristus, quo viuente Deus oblitus videbatur virtutis suæ magnæ, nec regnabat in hominibus, cum paucissimos habe-
20 ret, qui sibi parerent. † Ad tempus extremi iudicij pertinet hoc regnũ, quo inimici Christi ponẽtur scabellum pedum eius, & illi flectetur omne genu. Quod continuò in eodem capite docent viginti quatuor seniores addentes ijs quæ retulimus, hęc: Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, iudicari, & reddere mercedẽ seruis tuis prophetis, & sanctis, & timẽtibus nomen tuum pusillis, & magnis, & exterminandi eos, qui corruperunt terram. Cæcus est qui non videt hæc, nisi post interitum Antichristi, & tempore iudicij non futura. Proprius tubæ septimi angeli locus est in cap. 20. vbi legimus. Et descendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos: & Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnũ ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur die, ac nocte in sæcula sæculorum. Hic opportunè septimus angelus tuba canet, & seniores Deum collaudabunt quod iam regnet in hominibus, & regnum peccati finierit, quòd tempus resurrectionis mortuorum, & iudicij, & supplicij malorum, & mercedis sanctorum venerit. Et continuò fiet quod subijcitur in eodem capite 20: Et vidi thronum magnum candidum, & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra, & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et vidi mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni. &c.

In tuba septimi angeli anticipatione vsus est.

21 † Nec miremur anticipatione hic vsum esse Apostolum, cum sæpe id prophetæ fecerint, ipse etiam non semel in hoc libro facit. Atque, vt alia exempla omittamus, cap. 19. mortem Antichristi, & Pseudoprophetæ præcursoris eius descripsit: & tamen cap. 20. Diabolum soluti esse dicit, qui certè non nisi Antichristo regnare incipiente soluetur, tunc enim omnem malitiam suam exeret. Soluetur, inquit, Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet gẽtes, quæ sunt super quatuor angulos

terræ

terræ Gog, & Magog; & congregabit eos in prœlium. Gentes Gog, & Magog Antichriſti comites erunt, vt ſuo loco videbimus, & cũ illo aduerſus ſanctos dimicabunt. Sed cur antetenuerit Apoſtolus, & ante tempus tubam ſeptimi angeli ſonantem induxit? Ne putaremus ea quæ cap. 12. & ſequentibus ſcribuntur, pertinere ad tubam ſexti angeli, aut ad ſeptimum ſigillum, ſed ad librum datum ſibi. Itaque apertis ſeptem ſigillis liber iam apertus legi poterat, & in eo erant quæ ab illo capite. 12. ſcripta ſunt. Non pertinere autem ad tubã ſeptimi angeli quæ à capite. 12. legun-tur, vel illud oſtendit, quod eſt in cap. 10: Sed in diebus ſeptimi angeli, cũ cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, non poſtquam cecinerit, ſed cum cœperit tubá canere. Ita etiam cap. 11. incipiente eo canere ſeniores gratias Deo agunt, quòd iam finis omniũ venerit. Quę ergo ſunt in cap. 12. & ſequentibus, ante fient, quam ſeptimus angelus tuba canere incipiat.

Partitio totius prophetiæ Apocalypſis.

Tota igitur hæc prophetia Apocalypſis, quæ duobus & viginti capitibus cõtinetur, in duas partes diuiſa eſt. Prior, quæ vndecim capita habet, ſigna futuri temporis, & calamitates continet, quę vſque ad regnum Antichriſti futuræ ſunt, & ad ſeptem ſignacula libri pertinent. † Poſterior, quæ, vt ſæpe dixi, à cap. 12. vſque ad finem libri tenditur, regnum Antichriſti, & perſecutiones illius temporis, & iudicium, & beatitudinem ſanctorum complectitur, & ad librum pertinet, qui ſignatus apparuit, & ab Agno apertus eſt. Maiora itaque, & terribiliora libro reſeruata ſunt. Quã obrem Iohanni, cum acceptum librum deuoraſſet, angelus dixit: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis. Iterum* dicit, quaſi alio ſumpto principio, vt ea nunc prophetes, quæ in hoc libro accepiſti, & deuoraſti. *Gentibus, & populis, & linguis* prophetabis, quia gẽtes multæ, & multi populi variarum linguarum Antichriſtum ſequentur, & in ſanctos per orbẽ terræ diſperſos inſurgent, quibus tu futura prædices, qui variarum etiam gentium, & linguarum, & multorum populorum erunt. *Regibus* etiam *multis* prophetabis, quia prædices omnes reges terræ ſuã regna fore amiſſuros, & decem tantùm in vniuerſa terra regnaturos, ex quibus tres victi occidentur, ſeptem reliqui imperium ſuum Antichriſto dabunt: & tam ipſi, quam rex omniũ regum Antichriſtus vincentur tandem vno die, & occidentur. † Gentibus enim, & regibus prophetare dicitur is, qui quæ illi facturi, paſſuriq; ſunt prædicit, licet eos alloqui minimè videatur. Sicut Ieremias propheta gentium dicitur, vt eſt in cap. 1: Prophetam in gentibus dedi te, quia quæ Paleſtini, & Moabitæ, & Hammonitæ, & Idumæi, & alij paſſuri erant, prædixit cap. 47. & ſequentibus. Ita etiam Hoſee nõ minus prophetat tribubus Iſrael cap. 1. & 3. cùm futura illarum ſupplicia prænuntiat, quam reliquis capitibus, vbi eas alloquitur: quod in omnibus prophetis videre licet.

22 23

Quid ſint ſeptem ſignacula, aut ſigilla.

Vt ergo ſemel dicamus, & rem, quã tum nobis datum eſt, explicemus, ſeptẽ ſignacula libri non ita ſunt intelligenda quaſi illis ſolutis legeretur in libro id quod tũc videt Apoſtolus, vt ex eius verbis perſpicitur. Cap. 6. ait: Et vidi qđ aperuiſſet Agnus vnum de ſeptem ſigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus dicens tanquam vocem tonitrui, Veni, Et ecce equus albus; & qui ſedebat ſuper illum habebat arcũ. &c. atque ita in reliquis, nihil ſe legiſſe dicit, ſed aliquid vidit, quod nõ latebat ſub ſigillo, neque ex illo prodibat, ſed cum aperiebatur ſigillum, tunc videbatur. † Quoniam ergo ſigillũ librum obſignat, & ne legatur impedit, & in libro tota Antichriſti prophetia continetur: ſeptem ſigilla ſeptem temporum articulos, aut ſeptem tempora eſſe exiſtimo à Deo præſtitura, in quorum quoque id faciendum eſt quod in illo Iohannes vaticinatur, & in quibus perſecutiones Eccleſiæ, & perſecutiones ſanctorum ante aduentum Antichriſti futuræ oſtẽdẽdæ ſunt, & quaſi in luceni prodituræ. Et quoniam oportet hæc fieri antequam veniat filius ille perditionis, cuius tyrannis, & violentia, & perſecutio in libro ſcriptæ ſunt, hæc tẽpora impediunt ne liber legatur, id eſt, ne videantur quæ in illo ſcripta ſunt:

24

quare

quare iure optimo signacula, siue sigilla vocantur. Tale aliquid Paulus alijs verbis significauit. 2. Thess. 2. non dissimilibus: Et nunc quid detineat scitis vt reueletur in suo tempore (nam mysterium iam operatur iniquitatis) tantùm vt qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat. Et tũc reuelabitur ille iniquus. &c. Hoc est, Aduentum Antichristi detinet imperium eius, qui nunc imperat, non enim potest venire ille donec imperium transferatur. Ita hæc sigilla detinẽt vt reueletur filius iniquitatis, qui venturus non est donec hæc tempora transeant, & fiant quæ in vno quoque illorum facienda sunt. † Sigillo septimo aperto liber iam solutus est, & legi potest, id est, videri incipient quæ in eo futura dicuntur. Liber autem nihil est aliud quam Diuinæ prouidentiæ consilium, & præfinitio, qua apud se statuit, aut permittere decreuit, quæ tempore Antichristi futura sunt. Ante ergo quã reueletur homo peccati, filius perditionis, fient omnia, quæ sex angelis tuba canentibus futura prænuntiantur. Sola septimi angeli tuba post mortem Antichristi, & cũ finis imminebit omniũ, audienda est. Ex his omnia soluuntur, quæ num. 17. &. 18. nobis obiecimus: non enim pertinẽt quę à capite. 12. scribũtur, ad tubam septimi angeli, quoniã in ea Apostolus non seruauit ordinem, quem in reliquis seruauerat, sed anticipatione vsus est. Nec dicit Iohannes se aliquid in libro legisse, dicit tamẽ apertum eum sibi datum, & à se deuoratũ, id est, vniuersè cognitum fuisse. Dicit etiam sibi præceptum esse vt propheta ret gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis, ea sine dubio quæ in libro viderat, & deuorauerat.]

Quid sit liber.

Argumentum. Cap. XI.

Iubetur Apostolus calamo metiri templum, & partem signare, quæ gentibus tradetur calcanda duobus & quadraginta mensibus. Duo prophetæ promittuntur, qui homines doceant, & pro veritate ab Antichristo occidentur, & post tres dies, & dimidium resuscitati in cœlum rapientur. Terræ motus continuò magnus fiet, & plurimi morientur. Septimus angelus tuba canit, & seniores gratias Deo agunt quòd iam supplicia impiorum, & præmia sanctorum adueniant.

Caput. XI.

1 *ET datus est mihi calamus similis virgæ: & dictum est mihi, Surge, & metire templum Dei, & altare, & ado-*
2 *rantes in eo, atrium autem quod est foris templum, eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus, & ciuitatem sanctam calcabũt*
3 *mensibus quadraginta duobus: & dabo duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis se-*
4 *xaginta, amicti saccis. Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspe-*
5 *ctu Domini terræ stantes. Et si quis voluerit eos nocere: ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & si quis voluerit eos læde-*
6 *re: sic oportet eum occidi. Hi habẽt potestatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescũque voluerint.*
7 *Et cùm finierint testimonium suum: bestia quæ ascendit de abysso, faciet aduersum eos bellum, & vin-*
8 *cet illos, & occidet eos. Et corpora*

eorum

eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus est. Et videbunt de tribubus, & populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies & dimidium: & corpora eorum non sinent poni in monumentis.
10 Et inhabitantes terram gaudebunt super illos, & iucundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniã hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui habitabant super terram. Et post dies tres,
11 & dimidium spiritus vitæ à Deo intrauit in eos. Et steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super
12 eos qui viderunt eos. Et audierunt vocem magnam de cœlo, dicentẽ eis: Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube: & viderunt illos inimici eorum.
13 Et in illa hora factus est terræmotus magnus: & decima pars ciuitatis cecidit: & occisa sunt in terræmotu nomina hominum septem millia, & reliqui in timorẽ sunt missi, & dederunt gloriam Deo cœli.
14 Væ secundum abiit, & ecce væ ter-
15 tium veniet citò. Et septimus angelus tuba cecinit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes, Factum est regnũ huius mũdi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum. Amen.
16 Et viginti quatuor seniores, qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum,
17 dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam, & re-
18 gnasti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, iudicari, & reddere mercedem seruis tuis prophetis, et sanctis, et timẽtibus nomen tuum pusillis, et magnis, et exterminandi eos, qui corrumpunt
19 terram. Et apertum est templum Dei in cœlo, et visa est arca testamenti eius in templo eius, et facta sunt fulgura, et voces, et terræmotus, et grando magna.

Vers. 1.

1 IT datus est mihi calamus similis virgæ. Quoniam in diebus septimi angeli consummandum est mysterium Dei, & de angelo eodem paulò post in hoc capite locuturus est: de Antichristi tempore, & persecutione, quæ consummationem mysterij præcedent, necessariò pauca dicit, plura posteà dicturus. Et nunc hoc primùm docet, in illa sæuissima persecutione electos esse seruandos, sed maximam populi Christiani multitudinem ab Antichristo esse superandam. Hoc vt explicet, dicit sibi datum esse calamum similem virgæ, quem nequaquam cum multis putare debemus calamum esse, quo scribi solet, sed quo vtuntur ad dimetiendum, quemadmodum ipse Apostolus planè indicat cum ait: Et dictum est mihi: Surge, & metire templum Dei. Propterea etiam dictus est *similis virgæ*, ideſt, non ad scribendum, sed ad metiendum cõparatus, ad quod etiam virga vtimur. Ita etiam apud Ezec. cap. 40. vbi templi area erat dimetienda: Et ecce vir, inquit, cuius erat species quasi species æris, & funiculus lineus in manu eius,
2 & calamus mensuræ in manu eius. † Vt ergo apud Ezec. calamus mensuræ dicitur, vt ab scriptorio distinguatur, ita hic dicitur similis virgæ. Est autem cala- *Calamus.*
mus mensura sex cubitorum, & palmi. Ezec. 40: Et in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum, & palmi, ideſt, quatuor digitorum, vt ibi exponit Hiero-

rony-

ronymus, qui palmus παλαιστὴν dicitur, eo templum metiebatur Propheta, vt in eodem cap. & in sequentibus videmus. ☞ Calamus ei datur ad metiendum, quia & angelo ad templum metiendū calamus datus est, maiora enim maioribus mensuris metiuntur.] Porrò virgam quoque adhibitam fuisse ad dimetiendum, ostendit illud Psal. 73: Redemisti virgam hereditatis tuæ, id est, partem tuam hereditariam, siue quam dimensus es, vt esset hereditas tua. Et Ierem. 10: Et Israel virga hereditatis eius, id est, pars, quam sibi mensus est, quo modo dictum est Deut. 32: Pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius.

Virga ad metiendū.

Verſ. 1.

Surge & metire templum Dei, & altare. Quod de templo, & de altari dicit, & de atrio, nemo ignorat non esse intelligendum de templo Ierusalem, cū fuerit à Tito euersum, & iam nullum esset cum hæc Iohannes scribebat. In eo tamen Ecclesiam intelligit, cuius illud fuit figura. In templo duæ partes erant; altera, quæ solis patebat sacerdotibus, & ministris tẽpli, & incipiebat ab atrio sacerdotum, quod dicebatur atrium interius, versus Sancta sanctorum: altera erat atrium exterius, quod erat laicorū. Prior pars propriè vocabatur templum Dei, quoniam in atrio sacerdotum erat altare holocaustorum, in quo victimæ omnes offerebantur, & interiùs in anteriori parte domus erat altare, in quo adolebantur thymiamata, & post illud

3 Sancta sanctorū. † Posterior pars sæpe quidem dicitur templum, vt in Euangelijs videmus, sed latè sumpto tẽplo, non propriè: quoniam in ea nec victimæ offerebantur, nec thymiamata, nec Psalmi canebantur, sed laici tantùm in ea consistebant adoraturi. In priori parte, & in sacerdotibus, qui in illam introibant, optimi quique in Ecclesia, & Deo conuenientissimi, atque electi intelligūtur. In parte altera, hoc est in atrio exteriori, quod profanum dicebatur, & profanos, hoc est non sacerdotes, nec Leuitas excipiebat, intelligitur profana Ecclesiæ pars, id est, remotiores à Deo, & liberiùs viuentes, minùsque timore Dei, & legibus disciplinæ seueriores adstricti. Ex his rectè intelligun-

tur quæ scribit Iohannes. Iubetur metiri templum, quod est quasi numerare, & secernere electissima quæque Ecclesiæ membra, quæ non sunt tradēda Antichristo, nec eius ministris. Ac ne dubitaremus vtrùm vniuersum templū, an partem eius aliquam iuberet metiri, addidit: *Et altare, & adorantes in eo.* In quo atrium sacerdotum iam claudi videm', in quo erat altare holocaustorū, quod absolutè solet vocari altare, & adorantes in eo sacerdotes sunt, qui in eo victimas offerebant. De altera eius parte continuò dicit.

Atrium autem, quod est foris templum, *Verſ. 2.*

4 *eijce foras.* † Hoc est: Atrium exterius, quod laicorū est, & reuera est extra id, quod propriè templum dicitur, ne coniugas cum templo, & altari, etiam si tẽplum soleat vocari vulgò, nec metiaris illud, sicut id, quod verè, & propriè tẽplum vocatur. Non est tamē prætereūdum, vbi nos habemus: Foris templū, in quibusdam codicibus haberi, ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, id est, intra templum: in alijs ἔξωθεν τοῦ ναοῦ, id est, extra templum. Sed nostra lectio est sine dubio verior, quoniā in Græca facillimè error irrepere potuit, cum illæ duæ dictiones vna litera tantum differant, in Latina non potuit, nullo enim modo conueniunt, intra, & Foris. Ita vt nos habemus in Greco legitur in codice Complutēsi, & in alijs. Lectionē nostram sequuntur Andreas, Arethas, Victorinus, Tyconius, & Primasius, & Beda, & alij, & eam alteri præfert Erasmus. Ita etiā legit Hieronymus in epistola. 17. ad Marcellā, & Gregorius Hom. 12. in Ezec.

Quoniam datum est gentibus. Id est obtinebitur, & possidebitur ab exteris nationibus, hoc est ab Antichristo, & eius ministris. Seruat eamdem Allegoriam semper, ac si de templo Ierusalem loqueretur, quod gẽtibus dari dicebatur simul cum vrbe, quando vicinæ nationes inimicæ Iudæorum illud obtinebāt, & in illud intrabant. Nec malè dicit, *Gentibus*, etiam si Allegoriæ rationē non haberet, quoniam Antichristi exercitus verè gentilium hominum erit, nō Deum verum adorantium, sed Antichristum. *Verſ. 2.*

Et ciuitatem sanctam calcabunt. † Iam *Verſ. 2.*

5 hic

hic nemo ex expoſitoribus dubitat ſanctã ciuitatem Eccleſiã intelligi, quæ ſignificata eſt per Ieruſalẽ, quæ ciuitas ſancta dicebatur, in qua erãt templũ, & ſacerdotes, & ſacrificia. Vniuerſam ergo Eccleſiã, quã priùs per duas tẽpli partes ſignificauit, nũc per ciuitatẽ ſanctã Ieruſalem ſignificat, quã *Menſibus quadraginta duobus*, hoc eſt, tribus annis, & dimidio, calcandam eſſe dicit ab Antichriſto, & eius comitibus, ideſt, vexandã, opprimendã, poſsidendã. Nõ quòd omnes Eccleſiæ filios ſit debellaturus, ſed maximam partem, cui reliqui comparati pauciſsimi erũt: ſicut ait Dominus Matth. 24: Ita vt in errorem inducãtur, ſi fieri poteſt, etiam electi. Tres autem annos cũ dimidio tyrannidi Antichriſti conceſſos eſſe, & ſæpe in ſequẽtibus videbimus, & Daniel prædixit c. 7: Et ſermones cõtra Excelſum loquetur, & ſanctos Altiſsimi conteret, & putabit quod poſsit mutare tẽpora, & leges, & tradentur in manu eius vſque ad tempus, & tẽpora, & dimidiũ teporis.

Voſ. 2.

6 *Et dabo duobus teſtibus meis.* † Non dicit quid daturus ſit, ſed ex conſequentibus intelligimus ſubaudiendum eſſe, Spiritũ meũ. Vel ita potiùs dicendum: *Dabo duobus teſtibus meis, & prophetabũt*, poſitum eſſe pro, Dabo eis vt prophetent, quemadmodũ intellexit Primaſi⁹, & Haymo. Ita enim loqui ſolet Scriptura, vt Et cum futuro ponat pro Vt, ſicut Pſal. 54: Quis dabit mihi pẽnas, ficut colũbæ, & volabo, & requieſcã? Hieronymus vertit: Vt volẽ, & requieſcam. Pſal. 118: Da mihi intellectũ, & ſcrutabor legẽ tuã, ideſt, vt ſcruter legem tuã. Iere. 9: Quis dabit capiti meo aquã, & oculis meis fontẽ lacrymarũ, & plorabo die, ac nocte interfectos filiæ populi mei? Duos teſtes, ſiue, vt eſt in Græco, duos martyres, vocat, quos miſſurũ eſt vt palam de ſe teſtimoniũ reddant, & Euangeliũ intrepidè prædicent inter inimicos veritatis. Hos etiã prophetas appellat, ſed nomina eorum nõ indicauit, ideo relicta eſt autoribus opinãdi libertas. † Et vt Tyconij, & Bedæ expoſitionẽ omittamus, qui duos prophetas Eccleſiã eſſe dicunt propter duo teſtamẽta, eſt enim Allegorica, vt ex Anſberto, & Haymone ſatis intelligitur,

Et tũ futuro pro Vt.

Qui ſunt duo teſtes ſiue duo prophetæ.

7

Victorinus martyr alterum horũ prophetarũ Ieremiam eſſe voluit. Multi, inquit, putant Eliam eſſe, aut Eliſæum, aut Moyſem, ſed vtrique mortui ſunt. Ieremiæ autẽ mors nõ inuenitur, quia omnes veteres noſtri tradiderunt illũ eſſe Ieremiam. Nam & ipſum verbum, quod factum eſt ad illũ, teſtificatur ei dicens: Priùs quã figurarem te in ventre, cognoui te, & priùs quam de vulua procederes, ſanctificaui te, & prophetam in gentibus poſui te. In gẽtibus autem propheta non fuit, & ideo verbũ Dei verax neceſſe habet quod promiſit exhibere, vt in gentibus propheta ſit. &c. Eius ſententiã refert Ansbert⁹, & reuerenter impugnat, affirmatque Victorinum ſenſiſſe alterum ex his prophetis fore Eliam, quod ex verbis, vt nunc habent, non colligitur, omnia

8 ſiquidem bona fide retulimus. † Quare ſuſpicor mendoſum eſſe eius codicẽ, & legendũ eſſe: Multi eos putant Eliã eſſe, aut Eliſæum, aut Moyſem, ſed vtrique mortui ſunt. Ita vt quod de Elia illi dicebant, accipiat, alterum verò de Eliſæo, aut Moyſe reijciat, quoniam ex Scriptura conſtat vtrumque eorũ mortuum fuiſſe. Denique ipſe poſteà in expoſitione c. 12. bis dicit eſſe Eliam. Illi ita reſpondet Ansbertus: Cui ſeruata martyrij reuerentia (martyr enim eſt Chriſti) nos è contra dicimus, quia ſi mors Ieremiæ in Scriptura nõ inuenitur, omnino neque aſſumptio, nec trãſlatio declaratur, & nõ ſolùm, verũetiã multis gentibus tunc vẽtura mala prophetaſſe, cum perditionem Iſraelis & futuram ſimul prædiceret, & venientẽ cerneret: Edom ſcilicet, Moab, Tyro, Sidoni, Philiſthijm, &c. Hoc quod Anſbertus dicit de gentibus, aduerſus quas Ieremias propherauit, manifeſtum fit ex cap. 27. eiuſdem, & ex cap. 46. & ſequẽtibus, in quib⁹ cõtra multas gẽtes vaticinatus eſt. Deinde Ansbertus ſentẽtiam ſuam exponit his verbis. †Hieronymus verò, atque Gregorius pontifex Romanus, cum præfato Elia Henoch vẽturũ teſtãtur, quibus certè magis credendum cognoſcimus, quia Scriptura Geneſeos Henoch translatũ, & Paulus apoſtolus nõ ſolũ translatũ, ſed etiam viuere in carne deſignat dicens:

9

Heb. 11. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus. &c. Eadē est sententia Glossæ, Ambrosij, Haymonis, Ruperti, Anselmi, Ricardi, Thomæ, & recentiorum. Andreas autem, & Arethas, & ipsi ita sentiunt, & veteres Græcos similiter sensisse confirmant. Arethas ait: Fertur autem ex traditione præconum Christi, quod inuariabiliter in Ecclesia recipitur, ipsum quoque Henoch venturum cū Elia Thesbite. Venient enim ambo vt protestētur ijs, qui tunc erūt, ne fallacibus Antichristi signis fidem adhibeant. &c. Et vera est horum scriptorum explanatio, nam & sancti patres planè docēt Iudęos in fine sæculi conuertendos esse per prædicationem Henoch, & Eliæ. Martyr Clemens lib. 5. Constitut. Apost. cap. 8. & Epiphanius lib. 2. Hæresi. 64. versus finem docent eos adhuc viuere. Irenæus lib. 5. cap. 5. affirmat eos viuere in paradiso, vbi & primus homo positus est, atque hanc esse dicit sententiam presbyterorum, qui Apostolorum discipuli fuerunt. Idē ait Iustinus martyr in Responsione quæstionis. 85. ad Christianos, & Tertullianus in libro de Resurrectione carnis, quamuis ibi paradisi nō meminit. Idem in libro de Anima, cap. 28. ait: Translatus est Henoch, & Elias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Ceterum morituri reseruantur, vt Antichristum sanguine suo extinguāt. &c. † Ambrosius (siue quis alter fuit) in Illud. 1. Cor. 4: Puto enim quod Deus nos Apostolos. &c. ait: Hoc ideo personæ suæ deputat, quia semper in persecutione fuit necessitates, & pressuras vltra ceteros passus, sicut passuri sunt Henoch, & Elias, qui vltimo tempore futuri sunt Apostoli. Mitti enim habent ante Christum ad præparandū populum Dei, & muniendas omnes Ecclesias ad resistendum Antichristo, quos & persecutiones pati, & occidi lectio Apocalypsis testatur. Idem ait Hippolytus martyr in Oratione de Antichristo. Hieronymus in epistola. 61. Aduersus errores Iohannis Ierosolymitani, paradisi colonos eos vocat. Et in epistola. 148. ad Marcellam, scribit: De Henoch autē, & Elia, quos venturos Apocalypsis refert, & esse morituros, nō est istius tēporis disputatio. Idē Hieronymus in illud Psal. 20: In reliquijs, tuis preparabis vultū eorum, ita exponit: Hoc est, per Eliā, & Henoch crediturī sunt in finē. &c. Et Augustinus. 20. de Ciui. c. 29. de Elia docet hanc esse communē Ecclesiæ sententiam. Per hūc, inquit, Eliā, magnum, mirabilēque prophetā expositā sibi lege vltimo tēpore ante iudiciū Iudęos in Christum verū, id est, in Christū nostrū, credituros esse celeberrimū est in sermonibus, cordibusq; fideliū. Sed simul cū eo vēturū esse Henoch eo tēpore docet in breui Tractatu de Antichristo. De eisdē scribit lib. 2. de Peccato originali. c. 23: Quos non dubitamus in quibus nati sunt, corporibus viuere. Et lib. 9. de Gene. ad lit. c. 6. Nā si Henoch, & Elias in Adā mortui, morriſq; propaginē in carne gestātes, quod debitū vt soluant, creduntur etiā rediturī ad hanc vitam, &, quod tādiu dilatum est, morituri. † Gregorius. 9. Mar. cap. 4. exponens illud Iob. 9: Et stellas claudit quasi sub signaculo, hæc ait post multa. Hinc est quod duo illi prædicatores eximij dilata morte subtracti sunt, vt ad prædicationis vsum in fine reuocentur. De quibus per Iohannē dicitur: Hi sunt duæ oliuæ, & duo cā delabra in cōspectu Domini terræ stantes. Quorū vnum in Euangelio per semetipsam veritas pollicetur dicēs: Elias venturus est, & restituet omnia. &c. Nec dubiū est quin alterū intelligat Henoch, nullū enim præter hos duos legimus mortē distulisse. Quod ipse palam testatur Hom. 12. in Ezec. his verbis: Sed quia Elia, & Henoch prædicante multi ex his, qui tūc ex Iudæis in infidelitate remāserint, ad cognitionē veritatis redeūt, sicut de eodem Elia dicitur: Elias veniet, & ipse restituet omnia: qui vtriq; per Zachariā duæ oliuæ, & per Iohannē duo cādelabra nominātur: rectē hic quoq; subiungitur: Cum autem locutus fuero tibi, aperiā os tuū. Tunc enim, velut in extremo, os prophetæ aperitur, cū in prædicatione Henoch, & Eliæ, Iudæis ad fidē redeuntibus prophetia sacri eloquij de Christo fuisse cognoscitur. [Prosper Aquitanic⁹ in libello, quē vocat Dimidiū tēporis. c. 13. &. 15 &. 16.

Matth. 17.

&. 16. apertiſsimè hoc ipſum docet, & ad Eliã, & Henoch refert omnia, quę in hoc capite de duobus prophetis ſcripta ſunt.] † Iſidorus in libro de Vita, & 12 morte ſanctorum, qui Deo placuerũt, cap. 3. Henoch translatum fuiſſe dicit in paradiſum, & poſteà hæc addit: Manet autem hactenus in corpore, in conſummatione mundi reſtituet cum Elia mortalem vitæ conditionem. Et cap. 35. idem ſcribit, apertèque de illis verba huius cap. Apocalypſis interpretatur dicens: Ita etiam vt bellum gerat Antichriſtus aduerſus eum, vel qui cum eo venturus eſt, & occidet eos. Cadauera quoque eorum in plateis iacebunt. Dehinc ſuſcitati à Domino regnum Antichriſti plaga magna percutient. Hæc patrum conſenſio abunde comprobatur ex Scriptura, quãdoquidem de Elia ſcriptum eſt Mal. 4: Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte veniam, & percutiam terram anathema te. Et Eccleſi. 48: Qui receptus es in turbine ignis in curru equorum igneorum: qui inſcriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & reſtituere tribus Iacob. Et Matth. 17: Elias quidem veniet, & reſtituet omnia. [De Elia quidẽ & Sibylla ſcripſit, vt eſt in ſecundo libro Sibyllinorum oraculorum:

Tunc quoque cæleſti curru deuectus in ibit.
Terras de cælo Thesbites, ſignaq; trina
Oſtendet toti mundo vitæ pereuntis.

13 † De Henoch autem ſimiliter legimus Eccli. 44: Henoch placuit Deo, & trãſlatus eſt in paradiſum, vt det gentibus pœnitentiam. Cumque in cœleſtem paradiſum non ſit translatus, quia moriturus eſt, conſtat fuiſſe translatum in terreſtrem. Siquis verò quærat qualis ſit nunc in paradiſo eorum vita, reſpondebimus ex Auguſtino lib. 1. de Peccatorum meritis, & remiſſione, cap. 3. Neque enim, inquit, Henoch, & Elias per tam longam ætatẽ ſenectute marcuerunt, nec tamen credo eos iam in illam ſpiritualem qualitatem corporis commutatos, qualis in reſurrectione promittitur, quæ in Domino prima præceſſit: niſi quia iſti fortaſſe neque his cibis egent, qui ſui conſumptione reficiũt, ſed ex quo translati ſunt ita viuunt, vt ſimilẽ habeant ſatietatẽ illis quadraginta diebus, quibus Elias ex calice aquæ, & ex collyride panis ſine cibo vixit. Aut ſi & his ſuſtentaculis opus eſt, ita fortaſſe in paradiſo paſcũtur, ſicut Adã priuſquam propter peccatum exinde exire meruiſſet. Habebat enim, quantum exiſtimo, & de lignorum fructibus refectionem contra defectionẽ, & de ligno vitæ ſtabilitatem cõtra vetuſtatẽ. 14 &c. † Idẽ lib. 9. de Gene. ad lite. cap. 6: Nunc tamen in alia vita ſunt, vbi ante reſurrectionem carnis, antequã anima le corp⁹ in ſpirituale mutetur, nec morbo, nec ſenectute deficiunt. Et Tertullianus in libro de Reſurrectione carnis ait: Quod hodie Henoch, & Elias non dum reſurrectione diſpuncti, quia nec morte functi, quà tamen de orbe tranſlati, & hoc ipſo iam æternitatis cãdidati, ab omni vitio, & ab omni damno, & ab omni iniuria, & cõtumelia immunitatẽ carnis ediſcunt: cui nam fidei teſtimonium ſignant, niſi quia credi oportet hæc futuræ integritatis eſſe documẽta? Hieronymus in Epiſtola. 61. Aduerſus errores Iohannis Ieroſolymitani, ita de illis ſcribit: Henoch translatus eſt in carne, Elias carneus raptus eſt in cœlum: nec dum mortui, & paradiſi iam coloni, habẽt quoque mẽbra, cum quibus rapti ſunt, atque translati. Quod nos imitamur ieiunio, illi poſsidẽt Dei cõſortio. Veſcuntur cœleſti pane, & ſaturãtur omni verbo Dei, eũdem habentes Dominum, quem & cibum. Et paulò poſt: Tanto tempore in eadem permanent ætate, qua rapti ſunt, & tamen nec cibis, nec vxoribus indigẽt. Ex his intelligimus eos nulli corporis iniuriæ, aut varietati ſubiectos viuentes, nec cibis vtentes in cõtemplatione Dei, qualis in hac vita haberi poteſt, iucundè cõquieſcere.

Qualis ſit vita Eliæ, & Enoch.

Et prophetabunt diebus mille ducentis ſexaginta. Trium annorum, & dimidij tempus ſignificat non expletum. Nam ſi more Hebræorum numere- *Verſ. 3.*

mus menſes lunares, ex quibus alter habeat dies. 30. alter. 29. quadraginta duo menſes habent dies mille ducentos triginta nouem, atque ita plus quã tribus annis, & dimidio prædicabunt. Sed quoniam Apoſtolus conuerſis ex gentibus ſcribebat, veriſimilius eſt menſes numeraſſe iuxta Græcorum, & Romanorum conſuetudinem, atque ita in menſibus quadraginta duobus, dies inſunt mille ducenti octoginta, ex qua ſumma viginti circiter dies deſunt tempori prædicationis Eliæ, & Henoch. Gloſſa: Nota quod hi dies non perficiunt tres annos, & dimidiũ. Sicut & Chriſtus non compleuit dimidium annum prædicationis. † Et quoniam probabile eſt eodem tempore incepturos eſſe prædicationem, quo tyrannis Antichriſti incipiet, quandoquidem quaſi in antidotum eius dati ſunt, occidentur ab eodem Antichriſto vigeſimo die ante conſummationem, & mortem eius.

15

Curſcriptura nunc mẽſilus, nunc diebus numeret.

Sed non eſt ſine quæſtione prætereundum, cur tempus prædicationis eorum diebus numerauerit, cum tempus Antichriſti numerauerit menſibus? Simplex, & plana reſponſio eſt, tempus Antichriſti non fuiſſe per annos numeratum, quod breuius erat, & facilius, quoniam anni integri non erant, ſed per menſes, quoniam quadraginta duo integri dati ſunt perſecutioni Antichriſti. Ita ergo tempus prædicationis duorum prophetarum non computatur per annos, neque per menſes, quoniam nec anni integri futuri ſunt, nec menſes, atque idcirco reliquum erat vt per dies computaretur. Atque hoc ſæpe obſeruari videmus in Scriptura, vt cum tempus exactiſsimè computandũ eſt, per annos computetur, ſi integri ſint, aut per menſes: ſi autem neque mẽſes expleantur, per dies, vt Dan. 8: Vſque ad veſperam, & mane duo millia trecenti, & mundabitur ſanctuarium. Et cap. 12: Et à tempore cum ablatum fuerit iuge ſacrificium, & poſita fuerit abominatio in deſolationem, dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui expectat, & peruenit vſque ad dies
16 mille trecentos triginta quinque. † In eo autem quod dicit: Prophetabunt, videtur id confirmari, quod ſuperius reiecimus cap. 10. num. 13. Prophetare accipi pro Prædicare Euangelium, At non ita eſt, teſtes dicuntur, & prophetæ. Teſtes, quia prædicando Euãgelium teſtimonium de Chriſto reddent: prophetæ, quia ſimul multa futura prædicent vt homines conuertant.

Amicti ſaccis. Agentes videlicet, & prædicantes pœnitentiam. *Verſ. 3.*

Hi ſunt duæ olinæ, & duo candelabra, in conſpectu Domini terræ ſtantes. Participium, *Stantes*, ad candelabra referendum eſt, vt manifeſtũ eſt ex Græco: Δύο λυχνίαι ἑστῶσαι: atque idcirco Eraſmus, & alij recentiores vertunt: *In conſpectu Domini terræ ſtantia.* Verùm interpres, vt ſolet ſæpe, nomen adiectiuum in eodem genere ponit, quo erat in Græco, etiã ſi genus illud nomini Latino non conueniat. Ita dixit cap. 10: Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tamquam mel: reſpexit enim ad nomen βιβλαρίδιον. Et cap. 14: Et cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes nomẽ eius. Ceterùm his verbis alludit ad Zachariæ caput quartum, in quo, cum quæreret Propheta quidnam ſibi vellent duæ oliuæ, quas viderat ad dexteram, & ad ſiniſtram candelabri aurei, reſpõdit angelus: Iſti ſunt duo filij olei, qui aſsiſtunt dominatori vniuerſæ terræ. Nam de eiſdem loqui Zachariam, & Iohannem, docent planè Victorinus martyr, & Gregorius Hom. 12. in
17 Ezec. Arethas, & Thomas. † Duæ oliuæ dicuntur propter pinguedinem olei, quam ex ſe fundent, ideſt, propter fertilitatem magnam, quam habebunt, ac propter fructum multum, quem afferent, iuxta illud Pſal. 51: Ego autem ſicut oliua fructifera in Domo Dei. &c. Quod magis explicat angelus apud Zach. cũ ait: Iſti ſunt duo filij olei, ideſt, fertilitatis, vt Iſa. 5: Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio, olei ideſt, in regno fertiliſsimo. Lxx: In loco pingui, ſiue vberi. Duo cãdelabra dicũtur propter lumẽ doctrinæ, & ſplẽdorẽ ſanctitatis, quib⁹ tenebras hominũ illuſtrabũt & Iudęos vera Euãgelij luce perfundẽt. *Verſ. 4.*

Genus mutatum.

In

In conspectu Domini stant candelabra, quia nunc ab hominibus non videtur, sed coram Deo lucent, & ipsi parati sunt ad lucendum coram hominibus, cum à Deo mittentur, hoc enim significat Stare in cõspectu Dei, vt diximus c.1.n.26.&.27. Rectè autẽ dicit, *Domini terræ*, quia cum Dominus, & creator sit vniuersorũ, omniũ quærit salutẽm, nõ solùm gentium, sed Iudæorum etiam, qui tanto tẽpore in cæcitate, & in infidelitate sua permanserant.

Vers.5. 18 *Et si quis voluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum.* † Nemo eis nocere poterit toto tempore, quod illis ad prædicandũ concessum est, Quod si quis nocere tẽtauerit, ad eorum preces, aut (si ita dicere licet) ad eorum imperium, igne cœlesti consumentur. Ita etiam dixit cap. 9: Et de ore eorum procedit ignis, vt ibi explicauimus. Alludit ad historiam. 4. Reg. 1. cum Elias duos principes quinquagenarios cũ suis militibus ad se superbè accedentes igne demisso cœlitus occidit. Significat ergo eos habituros eam potestatem, quam optabant Iacobus, & Iohãnes Luc. 9. cũ aduersus Samaritanos, qui Dominũ recipere noluerant, dixerunt: Domine, vis dicimus vt ignis descendat de cœlo, & consumat illos? Vbi in Græco additur: Sicut & Elias fecit. Porrò in Græco est: Exit, & deuorat, ἐκπορεύεται, κατεσθίει, sed si vtrique verbo. Σ. litera interponatur, futuri temporis erunt, atque ita putandum est Apostolum scripsisse, (quã ius apud Andream, & Arethan præsentis etiã temporis sint) facilior enim error est in Græcis, quam in Latinis.

Vers.5. *Sic oportet eum occidi.* Sententia oris eorum ferietur, & igne de cœlo crema bitur.

Vers.6. *Hi habent potestatem claudendi cœlum.* 19 † Docet mirabilem potestatem, quæ illis concederetur ad miracula facienda. Et quid sit cœlum claudere, sequẽtibus verbis exponit: *Ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*, id est, toto illo tempore, quod illis datum est ad prophetandum. Alludit ad id, quod iam fecit Elias regnante in Israel Achab. 3. Reg. 17. cui⁹ historiæ meminit Iacobus cap. vltimo: Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram, & non pluit annos tres, & menses sex.

Conuertendi eas in sanguinem. Sicut fecerunt Moses, & Aharon Exod. 7. *Vers. 6.*

Et cum finierint testimonium suum. Cũ finis venerit prædicationis eorum, nã ante illud tempus nemo eis obsistere valebit. *Vers. 7.*

Bestia, quæ ascendit de abysso. Antichristum significat, vt Victorinus, & Arethas, & reliqui aiũt, & vt in sequẽtibus videbimus. Bestia dicitur, vt idem Arethas exponit, propter crudelitatẽ, & inhumanitatem, ac humani sanguinis auiditatem. De abysso ascendere dicitur, id est, de mari, vt ipse manifestè exponit initio cap. 13: Et vidi de mari bestiã ascẽdentem, cuius rei causam illic explicabimus. Est autem *Ascendit*, præsentis temporis, τὸ ἀναβαῖνον. Etiam nunc ascendit, quia in suis membris, & ministris, & præcursoribus iam operatur, sicut ait Paulus. 2. Thess. 2: Nam mysterium iam operatur iniquitatis. Et. 1. Ioh. 2: Et sicut audistis quia Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt. *Vers. 7.*

20 *Faciet aduersus eos bellum.* † Persequetur eos, & perdere conabitur. *Vers. 7.*

Et vincet illos. Non eos à prædicando deterrebit, aut eorũ constantiã flectet, sed quid sit, *Vincet illos*, continuò indicat: *Et occidet eos.* Efficiet quod volebat, efficiet occidendo ne ampliùs prædicent Christum. *Vers. 7.*

Iacebunt in plateis ciuitatis magnæ. Nõ patientur ea sepeliri, vt sæpe fecerunt martyrũ interfectores. Videtur autẽ dictum, *In plateis*, pro In vna platearum, more Scripturę; quę pluraliter solet pro vno ex singularibus, sicut Ioh. 6: Est scriptũ in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei, id est, in vno prophetarũ, nẽpe Isa. 54. Act. 13: Videte ergo ne superueniat vobis quod dictũ est in prophetis: Videte contemptores, & admirami ni, &c. id est, in Habacuc, vno ex prophetis, cap. 1. nec enim dicit trahenda esse corpora, sed iacebũt, [nisi dicamus in duabus plateis eorum corpora esse relinquenda.] *Vers. 8.* *Pluralis pro vno ex singularibus.*

Quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Ægyptus. Docet quæ nam sit ciuitas magna, nempe Ierusalem, quod adhuc apertiùs indicat, cum dicit: *Vbi* *Vers. 8.*

& Dominus eorum crucifixus est. Et cum ciuitatem magnam vocat, haud obscurè significat magnam eo tempore futuram esse potentia, & numero ciuium, cum videlicet in ea regnabit Antichristus à Iudæis admissus, & tam
21 quàm verus Messias honoratus.† Hæc, & quia Dominum occidit, & quia tunc regia erit Antichristi, omnibusque sceleribus, & impietatibus plena, Sodomam vocat, & AEgyptum: aut quia detestabilis Deo erit, sicut AEgyptus, & Sodoma, aut quia eisdem peccatis abundabit, ideſt, nefarijs libidinib⁹, vt Sodoma, & idololatria, atq; omni superstitione, vt AEgyptus: quid enim peccati, & impietatis non erit in illa regnante Antichristo? Verùm huic intelligentiæ fortiter obsistit Hieronymus in epist. 17. quam nomine Paulæ, & Eustochij scribit ad Marcellam. Hic cum Ierusalem miris ornet laudibus, obijcit sibi hunc locum, quo Sodoma vocatur, & AEgyptus, negatque Ierusalē Sodomā, & AEgyptū dici, sed mūdum his nominibus indicari dicit, qui est vrbs magna, quam ædificauit Cain. Primùm, quoniam Scriptura Scripturæ contraria esse non potest, & in hoc ipso capite Ierusalem vocata est ciuitas sancta: Et ciuitatem sanctam calcabunt mēsibus quadraginta duobus. Quomodo ergo potuit post decē versus Sodoma, & AEgyptus vocari? Deinde, quonīā his nominibus mūdus significari solet, nō Ierusalē.
22 † De Sodoma profert illud testimoniū, quod Ezec. 16. prope finē iuxta. LXX. legitur: Restituetur Sodoma in antiquum, quod non de vrbe illa dictum est, quæ iterùm ædificanda non erat, sed de mundo, qui restituetur vt ante fuit. Postea subijcit: AEgyptum autem nunquam pro Ierusalem legimus, sed semper pro hoc mundo. Et quia longum est de Scripturis innumerabilia exempla congerere, vnū testimonium proferamus, vbi manifestissimè mundus hic AEgyptus appellatur. In epistola canonica Iudas Apostolus frater Iacobi scribit dicens: Commonere autem vos volo scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra AEgypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt, perdidit. Et ne putares de Iesu dici filio Naue, statim sequitur: Angelos verò, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni Dei vinculis æternis sub caligine reseruauit. Et vt credas vbicūq; simul AEgyptus, & Sodoma, & Gomorra nominantur, nō loca, sed mundum hunc interpretari, statim subiungit: Sicut Sodoma, & Gomorra, & finitimæ ciuitates simili modo fornicatæ, & abeūtes post carnē alterā, factæ sunt exemplum, ignis æterni
23 pœnā sustinentes.† Hęc Hieronymus, quæ mihi videtur magis disputandi causa, & quasi dicendi quòd Paula, & Eustochiū sentiebāt, quam quod ipse ita sentiret, scripsisse. Nam verba ipsa manifestissima sunt, & sine vi aliter exponi non possunt: neque enim quidquam certò signaret, si in plateis mundi huius cadauera futura diceret, cùm tamen indicare velit vbi occidendi sint. Præterea res ipsæ cohærent inter se, quoniam cum sit Antichristus pro Messia à Iudæis adorandus, vbi magis eum regnare conuenit, quàm in Ierusalem, quę est ciuitas magni regis? Et cum ipse prophetas occisurus sit, vbi potius occidet, quam in eadem vrbe, in qua ipsi constanter Iudæis prædicabunt Euangelium? Deinde quid mirum est Ierusalem vocari Sodomam, cum Isaiæ. 1. legamus: Audite verbum Domini principes Sodomorum, auribus percipite legem Dei nostri populus Gomorræ? Et cui dicitur Eze. 16: Viuo ego, dicit Dominus Deus, quia nō fecit Sodoma soror tua, ipsa, & filiæ eius, sicut feciſti tu, & filiæ tuæ? De eadem etiam dicitur Thrē. 4: Et maior effecta est iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorum.
24 † Deniq; plerique veterū expositorum hoc de Ierusalem interpretantur, vt Victorinus, Primasius, Andreas, Arethas, Ansbertus, Haymo, Rupertus, Ricardus, Anselmus, Thomas. Argumēta Hieronymi nō magno negotio diluuntur. Fatemur Scripturā sibi non aduersari, nec negamus Ierusalem etiam post Domini cædem vocari sanctam ciuitatem apud Matth. c. 27. At in hoc capite ciuitas sancta nō Ierusalē intelligitur, sed Ecclesia, cuius typus fuit

Ieru-

Ierusalem, vt iam suo loco diximus. Eadem autem vrbs sancta dicta est, quia Deo dicata fuit, & ab eo electa, & templum habebat, & sacerdotium: & Sodoma, propter peccata vocatur, sicut sacerdos, aut episcopus, & sanctus dicitur causa sacerdotij, & consecrationis, & sacrilegus, atque impius propter mores. Alterum argumentum hoc sibi iure dari postulat, Sodomam, & AEgyptum sæpe mundi huius figuram portare, sed nunquam typum esse Ierusalē non probat, cum Isaias ciues Ierusalem appellauerit principes Sodomorum, & populum Gomorræ, sicut in eumdem locum Hieronymus ipse fatetur, similem etiam locum proferens ex Ezec. 16. vbi Ierusalē dicitur: Pater tuus Amorræus, & mater tua Chethæa. † Ego verò gentem Iudæorum familiam AEgypti planè vocatā esse puto apud Zach. c. 14: Et erit qui non ascenderit de familijs terræ ad Ierusalem, vt adoret regem Dominum exercituum, non erit super eos imber. Quod & si familia AEgypti non ascenderit, & non venerit, nec super eos erit. Negat enim descensurum imbrē gratiæ Sancti spiritus super eos, qui non venerint ad Ecclesiam, vt adorēt Christū. Deinde loquitur propriè de familia AEgypti, quasi de ea, quę maturiùs & frequētius ceteris venire deberet vt coniunctior cum Ecclesia, quod omninò soli Iudæorū genti conuenit. Meritò ergo Dicit Iohannes: *Quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Ægyptus,* Id est, quæ Allegoricè solet significari in Sodoma, & in AEgypto, quasi in figuris suis. Quod autem continuò addidit Hieronymus, vbicunque AEgyptus, & Sodoma, & Gomorra simul nominantur, mundum significari, quomodo ex verbis Iacobi comprobet, non intelligo.

25

Verſ. 9. *De tribubus, & populis, & linguis.* † De omnibus nationibus, quæ Antichristo ad hærebunt.

26

Verſ. 6. *Per tres dies, & dimidium.* Corpora iacebunt tanto tempore in sepulta, vt ab omnibus videantur, & nemo dubitare possit quin verè mortua fuerint, quò postea gloriosior, & mirabilior sit eorū resurrectio. Arbitror autem tres dies, & dimidium, quibus ita manent corpora continuò post id resuscitanda, significare fidelibus Antichristi tyrannidem, & durissimam illam Ecclesiæ vexationem, atque bonorum occisionem non esse producendam vltra tres annos, & dimidium, iuxta illud Ezec. 4. Diem pro anno, diem, inquam, pro anno dedi tibi, vt posteà gloriā sperēt, & resurrectionem.

Et inhabitantes terram gaudebunt. Diximus de habitantibus terram capite 8. numero 19. *Verſ. 10.*

Et munera mittent inuicem. Sicut fieri solet in diebus festis, & in conuiuijs. *Verſ. 10.*

Quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos. † Cruciabunt impios prophetæ reprehendendo acriter, & futuras, easdemque perpetuas calamitates comminando, præterea grauiter eos ferien do, atque puniendo, quos sibi obsistentes inueniebant. *Verſ. 10.*

27

Spiritus vitæ à Deo. Spiritus viuificans à Deo missus, in quo animas eorum intelligit. *Verſ. 11.*

Et steterunt super pedes suos. Surrexerunt verè viuentes, qui mortui iacuerant. *Verſ. 11.*

Et ascenderunt in cœlum in nube. Glorificatis videlicet corporibus. Cui si quis putet illud aduersarij quod de veteribus sanctis scribit Paulus Heb. 11: Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt nō sine nobis consummarētur, id est, consummationem beatitudinis, siuè gloriā corporis, acciperent: nequaquam aduersatur, quāuis in eo catalogo nominatus fuerit Henoch, Primò, quoniam paucorum priuilegiū legi cōmuni non nocet, vt quod beatissima semper virgo Maria in cœlo gloriosum corpus possideat, nō obstat legi, quam indicat Apostolus cum ait: Vt non sine nobis consummarentur, nec obstaret si verè idem probari posset de Iohāne Apostolo. Deinde quoniam cum post paucos dies futura sit resurrectio, non potest dici Henoch, & Eliam sine nobis consummari, simul enim fieri dicitur quod exigua mora interposita *Verſ. 12.*

28 fit. † In eo autem, quod ait: In nube, Arethas hæc fere scribit: Semper *Nunes.*

nubes miniſtra eſt in Diuinis rebus, illiſque familiaris eſt. Nam in nube eſt quędam obſcuritas cum aliquo ſplendore, qui à refractione radij ſolaris perficitur, ideoque ſemper Diuinis manifeſtationibus atteſtando commiſcetur, illud de ſignans, quod Diuina neque omninò nobis incerta ſunt, neque omninò manifeſtè præbentur, ſed veluti puræ lucis illuſtratio per obſcuritatem manifeſtatur. Iuxta hunc ipſum ſanè modum etiam nunc miniſtra fit nubes aſcenſui prophetarum in cœlum &c.

Ver. 13. *Et in illa hora factus eſt terræmotus magnus.* Vt magis terreatur impij, & pœnitentiam agant quòd tantis prophetis non crediderint.

Verſ. 13. *Nomina hominum ſeptem millia.* De hac phraſi diximus cap. 2. nu. 4. & cap. 3. num. 4. & 5.

Verſ. 13. *Et reliqui in timorem ſunt miſsi.* Reliquos dicit, qui ſupererant in ciuitate, qui pœna aliorum territi dederunt gloriam Deo cœli, ideſt, Deo altiſsimo, cui in cœlis regnanti omnia ſubiecta ſunt. Gloriam autem dederunt confitentes iuſta eſſe eius iudicia, & iure occiſſos fuiſſe peccatores. Eſt autem probabile conuerſos etiam eos fuiſſe, & pœnitentiam egiſſe, vt inquit Haymo. At non omnes, ſed electos intelligere debemus.

Verſ. 14. *Væ ſecundum abijt.* † Ex tribus væ, quę prædixit cap. 8. aquila volans per medium cœli, iam tranſierunt primum, & ſecundum cum tubis quinti, & ſexti angelis: nunc tertium ſupereſt, quod veniet ſeptimo angelo tuba canente.

Verſ. 15. *Et factæ ſunt voces magnæ.* Angelorũ, & animarum ſanctarum.

Verſ. 15 ☞ *Factum eſt regnum mundi huius Domini noſtri, & Chriſti eius.* [Hæc omnia, quæ ad tubam ſeptimi angeli pertinent, per anticipationem hic ſcripta eſſe oſtendi ☞ ſatis cap. 10. nume. 19. & ſequentibus.] Quoniam capit. 10. dictum eſt in diebus ſeptimi angeli cõſummandum eſſe myſterium Dei, ideſt, iudicium vltimum futurum cum retributione integra bonorum, & malorum, iure nũc ſancti præ lætitia vociferantur, & prædicant iam Deum patrem cum Chriſto ſuo vbique regnare, ideſt, deſtructum eſſe omnino regnum peccati, quod ſancti ſæpe optauerant, & orauerãt, ac nihil iam ſupereſſe quod Deo patri, & Chriſto ſubiectum non ſit. Nam ante diem iudicij multis in locis, & in multis hominibus regnat Diabolus, & multi Deo ſubijci nolunt. Quod egregiè explanat Apoſtolus 1. Cor. 15. his verbis: Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo, & patri, cum euacuauerit omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem. Oportet autem illũ regnare donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius. Nouiſsima autem inimica deſtruetur mors, omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius. Et Heb. 10. In ſempiternum ſedet in dextera Dei, de cetero expectãs donec ponãtur inimici eius ſcabellum pedum eius. Et Heb. 2: In eo enim quod omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit nõ ſubiectum ei. Nunc autem nec dum videmus omnia ſubiecta ei. &c. Hoc igitur nunc ſancti clamant, omnia iam ſubiecta eſſe Deo, & Chriſto eius.

Ceciderunt in facies ſuas. Venerantes tantã maieſtatem, atque ex animo ei congratulãtes quòd iam vbique regnatura ſit. Hoc autem potiſsimùm decet viginti quatuor ſeniores, qui maiores ſunt in cœlo, & magis Deum laudare debent, de quibus diximus ca. 4. nu. 13. & ſequentibus. *Verſ.* 16.

Qui es, & qui eras. Vide horum verborum interpretationem cap. 1. n. 18. & ſequentibus. *Verſ.* 17.

Quia accepiſti virtutem tuam magnam. Et hoc iam expoſuimus capite. 4. numero. 53. *Verſ.* 17.

Et iratæ ſunt gentes. Videntes ſe inuitas rebus ſuis priuari, & occidi, & ad Dei iudiciũ rapi. Alludit ad illud Pſal. 98: Dominus regnauit, iraſcantur populi: qui ſedet ſuper cherubim, moueatur terra. *Verſ.* 18.

Et aduenit ira tua. Quam hactenus repreſſeras diſsimulans peccata hominum vt pœnitentiam agerent: nunc iam omnes impios dignè plectes. *Verſ.* 18.

Et tempus mortuorum. Vt reſurgant, & vindicentur de hoſtibus ſuis, quod tempus iuſsi ſunt expectare capit. 6. donec impleretur numerus electorum. *Verſ.* 18.

Iudi-

Vers. 18. *Iudicari.* Ideſt, tempus, quo iudicentur omnes mortui tam boni, quam mali.

Vers. 18. 31 *Et exterminandi eos, qui corruperunt terrã*†. Subauditur ex principio: Et aduenit tempus exterminandi, διαφθεῖραι, id eſt, perdendi, vt diximus cap. 9. num. 22. eos, qui praua doctrina, prauiſque moribus omnes homines corruperũt, & peccatis impleuerunt.

Vers. 19. *Et apertum eſt templum Dei in cœlo.* Significat oſtenſam ſibi eſſe beatitudinẽ ſanctorum quanta futura ſit, vt videlicet cognoſci in hac vita ab homine potuit. Vtitur autem ad hoc, vt ſolet, ſimilitudine veteris templi, in cuius penetralibus arca fœderis ſeruabatur. Intelligentur hæc rectè ex verbis cap. 21. quæ primo aſpectu pugnare videntur cum his, non tamen pugnant, ſed ea potiùs exponunt. Et templum (inquit de cœleſti Ieruſalem) non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus. Non igitur negat templum eſſe in ea, ſed qualia fiũt apud nos, vt per ea deuotio in Deum excitetur. Templum, quod eſt in cœlo, eſt Deus ipſe, & Agnus. Vt in Ieruſalem nihil erat ſacratius templo, ita in cœlo
32 nihil eſt auguſtius Deo, & Agno. † Tẽplum ergo apertum eſt cum Iohanni per illuſtriorem, & ſublimiorem cognitionem, quam de Dei natura, & de humanitate Chriſti habuit, demonſtrata eſt quanta futura ſint gaudia ſanctorum, & vt doceat nos altiſsimam fuiſſe cognitionem, quam accepit, & vidiſſe ſe arcana Dei, quæ non licet homini loqui: dicit viſam eſſe arcam teſtamenti Dei in templo eius, hoc eſt, reuelata fuiſſe ſibi magna, & recondita myſteria, nam arca erat in intima parte templi, quæ dicebatur Sancta ſanctorum, & pariete, ac velo magno tegebatur, neque à quoquam videri poterat, niſi à ſummo ſacerdote, idque ſemel in anno. At non dicit apertam fuiſſe arcam, aut vidiſſe ſe quæ in ea erant, quoniam, licet magna viderit, ipſam tamen Dei naturam, vt à beatis aſpicitur, non vidit. Arca, quæ erat in Sanctis ſanctorum, dicta eſt arca teſtamenti, ſiue arca fœderis, quod idem eſt, id eſt, legis, quoniam facta eſt vt in ea ſeruarentur tabulæ legis datæ Moſi.

Vers. 19. *Et facta ſunt fulgura, & voces.* Quẽad modum templum Dei apertum eſt, vt oſtenderetur beatitudo ſanctorum, ita etiam facta ſunt fulgura, & voces, & terræmotus, & grando, vt indicaretur magnitudo pœnarum, quæ impios manebant, quandoquidem retributio bonorum, & malorum pertinet ad tubam ſeptimi angeli. Quam obrem voces non quaslibet, ſed terribiles, & ira, miniſq; plenas intelligere debemus.

Argumentum. Cap. XII.

Videt mulierem ſtellis coronatam, amictam ſole, lunã ſub pedibus habẽtem, quæ parturiebat & draco magnus ſepticeps expectabat vt filium eius deuoraret. Michael, & angeli eius pugnant cum dracone, & angelis eius, eoſque de cœlo deturbant in terram. Draco perſequitur mulierem fugientem in ſolitudinem, quam cum comprehendere nõ poſſet, bellum magnum infert iis qui de ſemine eius erant.

Caput. XII.

1 *T ſignum magnũ apparuit in cœlo: mulier amicta ſole, & luna ſub pedibus eius, & in capite eius corona* 2 *ſtellarum duodecim: & in vtero habens, & clamabat parturiens, & cruciatur vt pariat. Et viſum eſt aliud* 3 *ſignum in cœlo, & ecce draco magnus rufus, habens capita ſeptem, & cornua decem: & in capitibus eius* 4 *diademata ſeptem: & cauda eius*

trahebat tertiam partem ſtellarum cœli, & miſit eas in terram, & draco ſtetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cum peperiſſet, filium eius deuo-
5 raret. Et peperit filium maſculum, qui recturus erat omnes Gentes in virga ferrea: & raptus eſt filius eius
6 ad Deum, & ad thronum eius, & mulier fugit in ſolitudinem vbi habebat locum paratum à Deo, vt ibi paſcant eam diebus mille ducentis ſexa-
7 ginta. Et factum eſt prœlium magnum in cœlo. Michael, & angeli eius prœliabantur cum dracone, & draco
8 pugnabat & angeli eius, & non valuerunt, neque locus inuentus eſt eo-
9 rum amplius in cœlo. Et proiectus eſt draco ille magnus, ſerpens antiquus, qui vocatur diabolus, & Satanas, qui ſeducit vniuerſum orbem: & proiectus eſt in terrã, & angeli eius
10 cum illo miſſi ſunt. Et audiui vocẽ magnam in cœlo dicentem: Nunc facta eſt ſalus, & virtus, & regnum Dei noſtri, & poteſtas Chriſti eius: quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorũ, qui accuſabat illos ante cõ-
11 ſpectum Dei noſtri die ac nocte. Et ipſi vicerunt eum propter ſanguinẽ Agni, & propter verbum teſtimonij ſui, & non dilexerunt animas ſuas
12 vſque ad mortem. Propterea lætamini cœli, & qui habitatis in eis. Væ terræ, & mari: quia deſcendit Diabolus ad vos habens iram magnam, ſciẽs
13 quòd modicum tempus habet. Et poſtquam vidit draco quòd proiectus eſſet in terram, perſecutus eſt mulie-
14 rem quæ peperit maſculum: & datæ ſunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in deſertum in locum ſuum, vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis à facie
15 ſerpentis. Et miſit ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem, aquam tanquã flumen: vt eam faceret trahi à flumi-
16 mine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os ſuum, & abſorbuit flumen quod miſit draco de ore ſuo.
17 Et iratus eſt draco in mulierem: & abiit facere prœlium cum reliquis de ſemine eius, qui cuſtodiunt mandata Dei, & habent teſtimonium Ieſu
18 Chriſti. Et ſtetit ſupra arenam maris.

Verſ. 1.

1 ET ſignum magnum apparuit in cœlo: Mulier amicta ſole. [Hæc eſt huius libri ſecunda pars ea continens quæ in libro illo ſignato ſcripta erant, & tota ad Antichriſtum, & ad eius tempora pertinens, vt latiùs in fine cap. 10. explicauimus. Sed anticipatione hic vtitur, vt num. 25. dicemus.] Multi putãt ab illis verbis cap. 11: Et apertum eſt templum Dei in cœlo, nouam viſionem incipere, cuius pars ſit quod in hoc cap. 12. ſcriptum eſt. Sed planè verba illa pertinẽt ad tubam ſeptimi angeli, quia de bonorum, & malorum retributione ſunt, vt iam expoſuimus, idemque omnino ſenſiſſe Arethas videtur. Rectè igitur caput incipit cum noua viſione penitus diuerſa à præcedente, vt prudenter animaduerterunt qui libri huius capita diuiſerunt. Quamuis vidi quoque in codice manu ſcripto caput duodecimum incipere ab illis verbis: Et apertum eſt templum Dei: verùm hoc alia exemplaria imitata non ſunt. Eſt autem in hac viſione magna, & difficilis quæſtio, quænam hæc mulier ſit amicta ſole, Eccleſia ne, an beatiſſima ſemper virgo Maria: nam de altera duarum omnes hoc dictum putant, & res ipſa indicat nullã prætereà poſſe excogitari, in quam quę

Quæſit mulier amicta ſole.

hic

hic dicuntur, conuenire possint. Beatissimæ virgini optimè illud conuenit, Mulier amicta Sole, & Luna sub pedibus eius. Et illud: Et peperit filium masculũ, qui recturus erat omnes gẽtes in virga ferrea. &c. At illud cõuenire non potest: Et clamabat parturiens, & cruciabatur vt pariat. Nec illud: Et mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locũ paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta, & alia huius modi. † Rursus de Ecclesia non videtur dici posse: Et peperit filiũ masculum, qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea, nõ enim ipsa genuit Christum, sed per verbum Christi genita est. Præterea, si mulier est Ecclesia, id est, collectio fidelium, quomodò draco, cum ei nocere nõ posset, versus est ad prœliandum cum alijs, qui sunt de semine eius, vt in calce capitis legimus? constat siquidem hos, quibus cum prœliaturus dicitur, ipsam esse Ecclesiam. Nihilominus Historico sensu, quẽ semper quærimus, enarratores huius loci ferè omnes consentiunt in muliere Ecclesiam intelligi: idq; pro certo habendum est, nam qui de sancta Virgine interpretantur, Allegoricum sine dubio sequuntur. [Andreas Cæsariensis ait quòsdam existimasse hanc mulierẽ esse matrem Dei. Sed magnus (inquit) Methodius de Ecclesia accepit, quæ de ea dicuntur minimè congruere cum Diuina generatione arbitratus. Deinde eiusdem Methodij verba refert ex libro, cui nomen est Symposium, id est, conuiuium, in hunc modum. Mulier amicta sole est Ecclesia. Quod autem nobis est, vestis, hoc illi lumen, quod nobis aurum, aut perlucidus lapis, hoc illi astra, astra autem meliora, & fulgentiora. Et posteà idem Methodius: Non oportet putare Christum esse qui gignitur, multò enim ante Apocalypsin impletum fuit mysterium incarnationis Verbi. Iohãnes autem de præsentibus, & futuris vaticinatur. Et post hæc: Itaq; necesse est fateri Ecclesiam esse eam, quæ parturit eos qui redimũtur.] Quomodò autem omnia in Ecclesiam quadrent, suis locis explicabitur.

At longè difficilior quæstio est, vtrũ de Ecclesia in primo statu, hoc est ante aduentũ Christi, vel certè in ipso aduẽtu primo, sermo sit, an in eo statu quem extremo mundi tempore habitura est; quod plurimùm refert ad exactam visionis intelligentiam. † Plerique de Ecclesia in primo statu explicant. At si accuratius omnia inspiciamus, fortasse non erit dubium omnia ad vltimum Ecclesiæ tempus esse referẽda. Primùm quoniam iam dudum sermo est Apostolo de signis, & calamitatibus extremorũ temporum, nec opus erat, nec conuenire videbatur, in prophetia præsertim, quæ præcipuè de futuris est, nunc ad Christi natiuitatem, & prima tempora redire. Deinde quoniam continuò ferè ait: Et visum est aliud signum in cœlo: & ecce draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem, quæ planè ad tempora proxima Antichristo spectant, vt mox in eorum explicatione videbimus. Præterea illud: Et mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locũ paratum à Deo, vt ibi pascat eam diebus mille ducentis sexaginta, totum de tempore Antichristi est. Illud etiam: Michael & angeli eius prœliabãtur cũ dracone. &c. de pugna vltimi tẽporis dictum est, vt posteà apertè ostẽdemus.

De quo statu, siue tempore Ecclesiæ hæc intelligãtur.

† *Mulier* ergo Ecclesiam significat, quę cur dicatur amicta sole, & lunam habere sub pedib⁹, Gregorius. 34. Mor. cap. 7. his verbis explicat: In sole verò illustratio veritatis, in Luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia supérni luminis splendore protegitur, quasi sole vestitur: quia verò cuncta temporalia despicit lunam sub pedibus premit. &c. Eadem est omnium expositorum explanatio. Ex qua facilè intelligitur cur signũ hoc factum dicatur *in cœlo*. Nam si sole amicta erat ostendenda, & lunã sub pedibus habens, necessariò fuit in cœlo ostẽdẽda, vbi est sol, & luna. Atque hoc altitudinẽ dignitatis, & sanctitatis Ecclesiæ indicat, & propterea in cœlo videtur, quia conuersatio eius in cœlis est, semota à tenebris errorum mundi, & supra humana sese attollens. Quod si quis obijciat, Ecclesiam non esse quasi Ideam Platonis, sed fideles omnes Ecclesiam vocari, multosq;

in eis

in eis esse terrenos homines, & ab spiritualibus bonis, ac desiderijs abhorrentes, immo plures multò ijs, quorum conuersatio in cœlis est, ita occurremus: dici quidem hæc de Ecclesia, non tamen pro omnibus membris, sed pro electio
5 ribus. † Nec hoc satis est ad rem explicandam, sed illud addendum, nō tam hæc dici de his, vel illis hominibus, quā de ipsius Ecclesiæ instituto, id est, de eius legibus, & fine, quem sibi proposuit, ac denique de vitæ ratione, quam trādit, & quam omnes suos filios habere vult. Quēadmodū si nunc statū sacrarum religionum, aut vniuscuiuslibet earum describeremus, vitæ genus quoddam esse definiremus cœleste, longeque ab humanis vitijs, & à terrenis desiderijs semotum, atque Dei cultui, laudibusque omninò dicatum. Talis certè religio est, & ad hoc instituta est, hoc docet, hoc teneri, atque obseruari vult, etiam si multi sint in ea, qui aliter viuāt. Ad hunc modum intelligēda sunt quæ nunc Ecclesiæ tribuuntur, plurimaque hinc in prophetarum libris aperiūtur, quæ de Ecclesiæ felicitate tempore legis gratiæ, siue de sanctitate in ea futura, scripta sunt. Vt Isa. 11: Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit; vitulus, & leo, & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Vitulus, & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum, & leo, quasi
6 bos, comedet paleas. † Et delectabitur infans ab vbere super foramine aspidis, & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, mittet manum suam. Non nocebunt, & non occident in vniuerso mō te sancto meo. Huiusmodi sunt multa Isa. 65. Iere. 31. Ezec. 34. Hos. 2. & 14. & Zach. vltimo, & passim in omnib⁹ prophetis. Licet etiam eadem verba ita interpretari, vt sol Christum significet, quo amicitur Ecclesia, quia per Baptismum eum induit, (sicut ait Apostolus Gal. 3: Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis,) & ei adhæret, atque ab eo protegitur, indeque luce bonorum operum fulget, luna autem clarior est cæteris stellis, sed lumen accipit à sole, & minor eo est. Ecclesia ergo lunam habet sub pedibus, quia Christo adhærens, & ei se tradens, quidquid eo minus est, despicit, id est, non adhæret amore creaturis, sed solùm amat creatorem, à quo illuminatur, cætera autem omnia propter eum, & vt ipse docet esse amanda, amat.

Et in capite eius corona stellarum duodecim. Duodecim stellæ duodecim Apostoli sunt, qui in cœlo positi, id est, cœlestem vitam agentes, tenebras huius sæculi splendore doctrinæ, & vitæ suæ illustrarunt. Et quoniam ipsis, tamquam stellis lucidissimis, nascens Ecclesia ornata est, meritò dicitur habere coronā in capite stellarum duodecim, caput
7 enim pro initio ponitur, quia primum membrum corporis est. † Quæ locutio frequens est apud Hebræos, vt Psal. 39: In capite libri scriptum est de me. Psal. 117: Hic factꝰ est in caput anguli. Apud Latinos quoque frequens est; inde à capite arcessere, & à capite repetere, & similia. Sed cur duodecim stellis coronata dicitur, cum extra hunc numerū sint Paulus, & Barnabas magna huius coronæ ornamenta? Respondeo hunc numerum Apostolorum signari, quoniam à Domino electus est primùm, atque ideirco mutandus non fuit propter duos, qui additi sunt, præsertim cū more Scripturæ, atque vulgari, in maiori summa minor quoque intelligi soleat, vt docet Augustinus Quæst. 42. in Exodum. Lxx enim & duo fuerunt discipuli Domini, totidemque interpretes veteris testamenti, qui tamen Lxx dici solent. Adde quod hic numerus vniuersitatem quamdam complectitur, vt ostēdimus cap. 4. num. 20. Sed causam hāc potissimam esse censeo, quòd vbi certo numero ad aliquod officium eligūtur, vbique obseruari videmus, vt etiā si pauci posteà addantur, prior ille numerus maneat immutatus, quemadmodum in nonnullis Hispaniæ ciuitatibus viginti quatuor senatores primùm creati sunt, deinde, etiam si plures sint, quicumque illorū dicitur viginti quatuor,
8 aut vigesimus quartus. † Ita Iansenius in Concordia Euangelica, cap. 146. putat collegium Apostolorum post Iudę discessum dictum esse collegium vndecim, atque ideo, quamuis Thomas aberrat, dictum esse à Luca, cap. 24: Et inuenerunt congregatos vndecim. Et Paulus.

Vers. 1.

Caput pro initio.

Apostoli cur sæpe dicantur duodecim.

lus.1.Cor.15.ait:Poſt hoc apparuit vndecim, pro quo in Græco eſt, duodecim; quam lectionem Auguſtinus.3. de Conſenſu Euangeliſtarum, cap.25. mutare non audet. Iud.9. etiam legimus:Et occidit fratres ſuos filios Ierobahal ſeptuaginta viros & tamen huic numero duo deerant, Ioathan, & ipſe Abimelech : ſed quoniam. lxx. vulgò dicebantur, numerus mutatus non eſt. Denique Apoc. 21. legimus : Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipſis duodecim nomina duodecim Apoſtolorũ Agni:& omnes vſque in hodiernum diem ſemper duodecim Apoſtolos dicimus.

Verſ. 2. *Et in vtero habens, & clamabat parturiens.* In Græco eſt. *Et in vtero habens clamat parturiens, & cruciatur vt pariat*; atq; ita legiſſe videntur Andreas, & Beda. ☞ [At alij codices Græci, ita habent vt eſt in noſtra Translatione, & ita legit Arethas.] Primaſius etiam noſtram lectionem magis ſequitur, legit enim:Et erat prægnans, & clamabat. &c. Sed nihil refert, cùm ſit ſenſus idem. Iuxta noſtram lectionem clauſula prioris ſententiæ eſt: Et in vtero habens; & noua incipit cum ait; Et clamabat parturiẽs. Vt ſit ſenſus: Mulier apparuit amicta Sole, & Luna ſub pedibus eius, & in vtero habens. Cur autem *In vtero habens* dicatur, aut prægnans, vt eſt apud Primaſium, ex ſequẽtibus intelligetur. *Et clamabat parturiens*: quoniam extremis temporibus Eccleſia filios, quos Deo paritura eſt, hõ ſine magnis dolo-
9 ribus pariet. † Clamabat igitur præ dolore, & cruciabatur vt pareret, id eſt, vehementer affligebatur cauſa pariendi, aut donec pareret. Hoc propterea dicit quòd eo tempore magna erit falſorum doctorum, & præcurſorum Antichriſti copia, & multi, potentesq; Eccleſiæ, & catholicæ veritatis, religionisq; oppugnatores, ita vt ex infidelibus pauci tunc venturi ſint ad Eccleſiam, atque ex ipſis Chriſtianorum infantibus pauci ſint baptizandi parentibus à religione, & ab Eccleſia abhorrentibus. Qui autem ſiue ex his, ſiue ex illis baptizabuntur, magnis cum laboribus, & doloribus, & perſecutionibus filiorum Eccleſiæ, & prædicatorum veritatis, quos tunc Deus maximos mittet, baptizabuntur, multùm cruciabuntur antequam hoc perficiant. [Andreas: Cruciari dicimus Eccleſiam ſecũdùm ſingulos eorum, qui ex aqua, & ſpiritu regenerantur, donec formetur Chriſtus in illis, vt ait Apoſtolus.] Vt igitur illorum temporum peruerſitatem, & & tenebras errorum intelligamus, ea, quæ præceſſerunt de dignitate Eccleſiæ, poſita ſunt, quaſi diceretur: Cum ſit Eccleſia, quæ vera luce Dei illuſtratur, & in qua homines liberi ſunt, quia terreſtria cõculcant, cùm ſit hæc Eccleſia, quam Apoſtoli erudierunt ab initio, & quæ in fide & doctrina ab eis accepta ſemper manſit, paucos tamen tũc filios pariet, eoſque non ſine magnis doloribus. ☞ *Gala.4.*

10 *Et viſum eſt aliud ſignum in cœlo.* † Signũ hic appellat, vt in principio capitis, rem mirabilem, & prodigioſam, vt in Euangelijs paſsim videmus. Cum autẽ hoc ſignum de Diabolo ſit quærente filios Eccleſiæ deuorare, miru eſt cur in cœlo viſum eſſe dicat. Sed hoc ex præcedentibus intelligetur. Si enim mulier in cœlo oſtenditur propter doctrinæ altitudinem, vitæq; ſanctitatem, & ibi paritura erat, neceſſe erat draconem eius fetui inſidiantem in cœlo videri. Præterea cum ipſe ſemper obſeruet, & capere cupiat viros ſanctitate præſtantes, & vitæ cœleſtis, qui ſtellæ dicuntur, vt mox videbimus, & inter eos verſetur, iure apparet in cœlo. *Verſ. 3.*

Et ecce Draco magnus rufus. Draco dicitur Diabolus propter venenum, quo animas occidit, *Magnus*, quia vires magnas habet ad nocendum, & quia fraudes, ac modos multos capiendi homines nouit. *Rufus*, propter crudelitatẽ, & cædes, quas fecit, quia homicida erat ab initio, vt ait Dominus Ioh.8. Rufus enim color ſanguineus eſt. *Verſ.3.*

Habens capita ſeptem, & cornua decem, & in capitibus eius diademata ſeptem. *Verſ.3.*

11 † Iam hoc ita manifeſtum eſt pertinere ad tempora proxima Antichriſto, & ad tempora ipſius Antichriſti, vt nemo, qui Scripturam attentè legat, negare poſsit. Hanc enim, aut ſimilẽ beſtiã vidit Daniel cap.7. Poſt hæc, inquit, aſpiciebam in viſione noctis, & ecce beſtia

quarta

quarta, terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedens, atque comminuens, &c. & habebat cornua decem. Et posteà: Porrò cornua decem ipsius regni decem reges erunt. [Hæc, quoniam ex ipsis pendet fere tota sequentium captum intelligentia, & ab enarratoribus penè prætermissa esse video, semel sunt à me vberiùs explicanda. Augustinus quidem lib. 20. de Ciu. cap. 23. vereri se dicit ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inuenturus Antichristus, fortè fallamur, atque ita ille inopinatus adueniat non existentibus tot regibus in orbe Romano. Quid enim (inquit) si numero isto denario vniuersitas regum significata est, post quos ille venturus est. &c. Sed hoc verendum non est, cum semper decem dicantur, & tres vincendi memorentur. Sciamus ergo vniuersi orbis imperium penes decem reges tantum futurum cũ veniet Antichristus.] Hi ergo sunt decem illi reges, quos verbis his prænuntiauit Daniel, & nunc prænuntiat Iohannes. Qui cum venerit, tres eorum vincet, cæteros sibi sponte cedentes assumet, & solus dominabitur, ita enim ait continuò: Et alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit. Vt autem non dubitemus eum esse Antichristum, addit; Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Hieronymus in illud Dan. 7: Et habebat cornua decem; scribit hæc: Ergo dicamus quod omnes scriptores Ecclesiastici tradiderunt; in cõsummatione mundi, quando regnum destruẽdum est Romanorum, decem futuros reges, qui orbem Romanum inter se diuidant, & vndecimum surrecturum esse regem paruulum, qui tres de decem regibus, superatur⁹ fit, ideſt, AEgyptiorum regem, & Africæ, & AEthiopiæ, sicut in consequentibus manifestiùs dicemus. Quibus interfectis etiam septẽ alij reges victori colla submittent. &c. [De hoc Irenæus lib. 5. Aduersus hæreses, cap. 25. hæc scripsit: Daniel autem

Decem rẽges futuri cũ veniet Antichristus.

nouissimi regni finem respiciẽs, id est, nouissimos decem reges, in quo diuidetur regnum illorũ, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestiæ, & alterum cornu pusillũ nasci in medio ipsorum, & tria cornua de priorib⁹ eradicare à facie eius. Deinde refert omnia, quæ ex Daniele retulimus. Et cap. 26. ait: Manifestiùs adhuc etiam de nouissimo tempore, & de ijs, qui sunt in eo, decem regibus, in quos diuidetur quod nunc regnat imperiũ, significauit Iohannes Domini discipulus in Apocalypsi edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ à Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi: Decem cornua, quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum non acceperunt, sed potestatem quasi reges vna hora accipient cum bestia, hi vnam sententiam habẽt, & virtutem, & potestatẽ suam bestiæ dant. Hi cum Agno pugnabũt, & Agn⁹ vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum. † Manifestum est itaque quoniam ex his tres interficet ille qui venturus est, & reliqui subijcientur ei, & ipse octauus in eis, & vastabunt Babylonem, & comburent eam igni, & dabunt regnum suum bestiæ, & effugabũt Ecclesiam. Et posteà ait hos decem reges in fine mundi futuros, esse decem digitos pedum statuę Danielis. Videmus decem reges ab Ireneo poni, & cornua decẽ bestiæ quartæ Danielis eadem affirmari cum decẽ cornibus bestiæ Apocalypsis. Hippolytus martyr in Oratione de Cõsummatione mundi, de statua illa loquens, quę est apud Danielem cap. 2. hæc scribit: Siquidem decem digitis pedum imaginis mystice significauit decem reges in de exortos: quod Daniel est interpretatus. Considerabam enim (inquit) bestiam, quartam videlicet: & ecce decẽ cornua post eam. In quibus ascendit alterum cornu tamquam pullulus; ac tria se priora eradicabit. Quod cornu demonstrat pullulum alium non esse, nisi Antichristum, qui suscitabit regnum Iudæorum. Tria cornua, quæ ab eo radicitus euellentur, tres reges indicant, AEgypti, Lybiæ, AEthiopum, quos deleturus est acie bellica: quibus omnibus potitus, iam tyrannus formidabilis

Apoc. 17.

Dan. 2.

sanctos

sanctos affliget, ac persequetur insurgés
13 in eos, &c.† Lactantius cum dixisset re-
gnum Romanorum sublatum iri ex or-
be, hæc addit lib. 7. cap. 16. In primis
multiplicabitur regnum, & summa re-
rum potestas per plurimos dissipata, &
concisa minuetur. Tunc discordiæ ciui
les in perpetuum ferentur, nec vlla re-
quies bellis exitialibus erit, donec re-
ges decem pariter existant, qui orbem
terræ non ad regendum, sed ad consu-
mendum, partiantur. Hi exercitibus in
immensum coactis, & agrorum cultu-
bus destitutis, quod est principiũ euer-
sionis, & cladis, disperdent omnia, &
comminuent, & vorabunt. Tum repen
tè aduersum eos hostis potẽtissimus ab
extremis finibus plagæ Septẽtrionalis
orietur: qui tribus ex eo numero dele-
tis, qui tunc Asiam obtinebunt, assume
tur in societatem à ceteris, ac princeps
omnium constituetur. Hic insustenta-
bili dominatione vexabit orbem. &c.
Ab extremis finibus plagæ Septemtrio
nalis venturum dicit Antichristũ, quo-
niam veniet ex vrbe Dan, vt diximus
cap. 7. nu. 13. & sequentibus. quæ erat
in extremis finibus terræ promissionis
ad Septemtrionẽ. Theodoretus quoq;
in Danielem Oratione septima, vete-
res patres secutus in illud cap. 7: Et ha-
bebat cornua decẽ: Significat, inquit,
hoc loco fore, vt circiter regni finem
decem simul exurgant reges, quorum
alij potentes erunt, alij admodum im-
becilles. Hoc enim in imaginis quoque
somnio docuit: namque illic digiti pe-
dum decem erant, quorum pars ferrea,
Dan. 2. pars erat fictilis.† Quod beatus Daniel
14 interpretãs dixit, partem quidem regni
robustam fore, partẽ verò imbecillem:
ita vt apertè constet eadem vtroque
somnio significari. Et in illud: Et alius
consurget post eos, & ipse potentior
erit prioribus, & tres reges humiliabit,
inquit: Perspicuum igitur ita prædice-
re, fore vt decẽ circa finem simul exur-
gant, & postremus Antichristus exoria
tur, regnumque obtinere contendat:
quem cum ipsis bellaturum, ac tres ex
ipsis euersurum asserit. &c. Prosper
Aquitanicus in libello, cui nomẽ fecit
Dimidium temporis, cap. 7. licet aliter
etiam exponat, eamdem sententiam se
quitur, & huic capitis parti titulum præ
fixit: De decem regibus, quos Antichri
stus inueniet.] Sed qđ indicati scripto-
res dicunt de regno Romanorum, quia
illud iam nullum est, nos de vniuerso
orbe intelligere possemus, cui Roma-
ni imperarunt. [Sed coiectura multùm
ducor vt Romam ad pristinam gloriam
redituram esse ante tempus Antichri-
sti dicam, & eius imperium tunc in de-
cem reges esse diuidendum. De quo
plura dicemus infra cap. 14. num. 50. &
sequẽtibus.] Et quoniam vniuersæ ter-
ræ homines relictis suis regibus ad hos
decem venient, & tandem ad septem,
& mox ad vnum Antichristũ, dictum
est. 2. Thes. 2: Nisi venerit discessio pri
mum. &c. Quod autem Hieronymus
dicit de tribus regibus, legimus Dan. 11:
Et mittet manum suã in terras, & terra
Aegypti non effugiet, &c. Per Lybiam
quoque, & Aethiopiam transibit, &c.
vbi iterum hoc cõfirmat Hieronymus.
15 † Idem Ioannes infra cap. 13. ait: Et vi
di de mari bestiam ascendentem, haben
tem capita septem, & cornua decem:
& super cornua eius decem diademata,
& super capita eius nomina blasphe
miæ. Idem interpretatur capita, & cor
nua cap. 17. in hunc modum: Et decem
cornua, quæ vidisti, decem reges erunt
qui regnum nondum acceperunt, sed
potestatem tamquam reges vna hora
accipient post bestiam. Hi vnum consi
lium habent, & virtutem, & potestã-
tem suam bestiæ tradẽt. Hi cum Agno
pugnabunt, &c. Septem capita etiam
interpretatur paulò ante: Septem capi-
ta septem montes sunt, super quos mu
lier sedet, & reges septem sunt, &c.
Quare meritò dicit: Et in capitibus eius
diademata septem. Et quoniam hi re-
ges persecuti sunt, & persequẽtur Chri
stianos, & blasphematuri sunt aduersus
Christum, & Deum, & sanctos eius, &
nomina assumpturi gloriæ Christi ad-
uersa; vt si dij & ipsi vocari velint, aut
vindices veræ libertatis, aut propugna
tores veræ religionis, aut nuntij Dei,
quasi profitentes se velle euellere erro
res quibus homines vsque ad illud tem
pus fuerant imbuti, aut similia quæuis,
dixit cap. 13: Et super capita eius nomi-
16 na blasphemiæ.† Quæ omnia eodem

Locus. 2. Tessa. 2.

in cap.

in cap. num. 10. & sequentibus, quantùm licebit explicabimus Deo fauente. Nunc satis sit Diabolum ita describi, quoniam per hos reges, qui de corpore eius sunt, & per eorum potentiam maximam pugnabit aduersùs Ecclesiam.

Vers. 4. *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum.* Et hoc manifestissimè dicitur de tempore Antichristi, & de proximo illi, quo Diabolus ita erit potens, vt plurimos ex viris sanctis superaturus sit, & secum ducturus, tracturusq; in terram id est, à cœlesti vita ad terrestrẽ, & turpibus voluptatibus deditam. Nam hos vocat stellas, quoniã in cœlo fixi videbantur, & ex alto virtutum vertice lumen aliis præbere. Hoc ita intelligi debere manifestissimum fit ex Dan. 8. vbi de cornu, quod typus erat Antichristi, hæc scribit: Et magnificatum est vsq; ad fortitudinem cœli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas. Origenes Tract. 30. in Matth. citat hæc verba, & stellas quidem ita interpretatur, vt diximus. Sed cur dicantur trahi cauda draconis ita explicat: Existimo enim, quoniam qui debet audire: Post Dominum Deum tuum ibis, &: Venite post me, & ad hæc quidem obstruit aures suas, peccatum autem sequitur trahitur à cauda draconis vadens post
17 eum. † Gregorius verò, 32. Mor. ca. 14. hæc eadem verba sic exponit: Sed draconis cauda in terrã stellas deijcit, quia illa Satanæ extremitas per audaciam assumpti hominis (Antichristi) erecta, quosdam, quos velut electos Dei in Ecclesia inuenit, obtinendo reprobos ostẽdit. &c. Deinde stellas eodem modo interpretatur, & locum profert ex Daniele, quem iam retulimus. Sed vt ex verbis citatis, facilè cognoscitur, & ex ijs, quæ paulò ante & paulò post dixit exponẽdo illud Iob. 40: Stringit caudam suam quasi cedrum, in cauda intelligit Antichristum, quoniam est extrema pars draconis, ideſt, corporis Diaboli. Quæ expositio ingeniosa mihi videtur, & elegãs. Quod si quis putat maiorem multitudinem, quam quæ tertia parte significatur, ab Antichristo esse peruertendam, animaduertat non de vniuersis Christianis nunc verba fieri, sed de ijs, qui tanta inter ceteros præstant sanctitate, vt stellæ dici mereantur, ex quibus tertiam partem vinci posse, satis mirabile est.

18 *Et draco stetit ante mulierem.* † Non solum perdere cupit iam genitos, & educatos, sed diligentissimè tũc dabit operam vt deuoret nascentes. *Vers. 4.*

Et peperit filium masculũ. Fortes enim viros esse oportet, & verè masculos, quos tunc pariet Ecclesia, vt tantæ inimicorum potestati, & persecutionum magnitudini resistere valeant. [Andreas: Masculus autem filius, Ecclesiæ populus voluptatibus indomitus. &c.] Sed filium dicit potiùs quam filios, seruata partus muliebris proprietate, quo plerũque vnus effundi solet. Deinde etiam aut paucitatem indicare voluit eorum, qui tunc nascentur, si comparetur cum multitudine pereuntium: aut certè filium dixit, quoniã idem est de vno, & de multis iudicium, & vt vnum draco deuorare cupit, ita etiam omnes, qui ex Ecclesia nascẽtur, appetet vt deuoret. Simile est illud Matth. 22: Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali. In vno multi significantur, sed satis fuit vnum dicere, quoniam idẽ de ceteris intelligendum est. *Vers. 5.* *Locus Matth. 2.*

19 *Qui recturus erat gentes in virga ferrea.* † Videntur hæc non nisi ad Christum referri posse, sicut & quod statim sequitur; atque ideo Arethas, & nõnulli alij ad eum tantùm referunt. At multi etiã referunt ad electa eius membra, vt Anſbertus, & Haymo, & Ambrosius. Sed autores citare non est necesse, cũ Christus ipse planè hoc doceat cap. 2. dicẽs: Et qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur. Quæ quoniam suo loco copiosè explicauimus, num. 43. & sequentibus, hoc tantùm dicimus, per hæc indicari quosnam intelligere debeamus in filio masculo, quem mulier peperit, nẽpe electos, qui simul cum Christo iudicabunt nationes, & damnabunt, punientque Christi aduersarios. *Vers. 5.*

Et raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius. Maximam eo tempore futuram Diaboli, & membrorum eius per- *Vers. 5.*

perſecutionem in eos, qui tunc conuertentur, & baptizabuntur, ſatis oſtẽ ſum eſt illis verbis: Et draco ſtetit ante mulierem, quæ erat paritura, vt cum pe
20 periſſet, filium eius deuoraret. † Quoniam igitur qui tunc naſcentur, cùm blanditijs, & promiſsis, tùm etiã omni tormentorum genere tentabuntur, ac deniq; paulatim occidentur, aut laboribus, & calamitatibus defatigati morientur, rectè ait: *Et raptus eſt filius eius ad Deum*, per mortem ſcilicet, vt melius ceteris expoſuit Ambroſius; ij enim videtur eſſe, de quibus cap. 7. dictum eſt: Quoadusque ſignemus ſeruos Dei noſtri in frontibus eorum. Andreas: Rapiuntur quidem & hic in tentationibus ſancti. &c. Quod addit: *Et ad thronum eius*, putabit quis ſoli Chriſto conuenire, qui ſedet ad dexteram patris, ſed de omnibus electis rectè dici fatebimur, ſi recordamur quod cap. 3. ſcriptum eſt: Qui vicerit, dabo ei ſedere mecum in throno meo, ſicut & ego vici, & ſedi cum patre meo in throno eius. Rapti ergo dicuntur ad thronum Dei, quia è tormentis, & tentationibus, quaſi è draconis faucibus, erepti in cœlum ſublati ſunt vt ſint heredes Dei, coheredes autem Chriſti, id eſt, eiuſdẽ gloriæ participes.

21 † Sed hoc in preſenti iure quæritur, cur hæc Iohannes verbis expoſuerit adeò ambiguis, vt non ijs, de quibus dicuntur, conuenire videantur, ſed Chriſto: quod tantum negotij attulit expoſitoribus, vt alij de Chriſto ipſo dici putarent, alij & quidem multi, ita interpretarẽtur, vt dicerent Eccleſiam parere Chriſtum cum parit electos, hæc primùm de Chriſto dicta exiſtimantes. Mihi ſanè longè alia ſententia eſt, ita enim hæc dicta puto, vt nullo modo ad Chriſtum referri queant. Primùm quidem, quoniam cum de partu extremi temporis ſermo ſit, vt ſupra demonſtrauimus, nihil neceſſe erat ſubitò ad Chriſti nativitatem tranſire. Deinde, quoniam Eccleſiam parere Chriſtum in electis, multum Allegoricum eſt, nunc autem Hiſtoriam quærimus. Tertiò, quoniam ſi verborum proprietatem ſpectemus, non poteſt de Chriſto dici: Vt cũ peperiſſet, filiũ eius deuoraret, neque enim Chriſtum deuorare poterat, quẽ vincere, aut ſubijcere ſibi non poterat, quãuis occidi fecerat. Etenim ſanctos, de quibus nunc loquitur, occidi fecit, ſed non deuorabit, rapti ſiquidem dicũtur ad Deum, non deuorati: quod enim deuoratur, intra corpus mittitur deuorantis. Ne illud quidem in Chriſtum quadrat: *Et raptus eſt filius eius ad Deum.*
22 † De Henoch quidem, & de Elia rectè hoc diceretur, qui quaſi vi quadam externa, & nihil agentes aliena virtute ſublati ſunt, Chriſtus autem propria virtute ipſe aſcendit, aut quatenus homo, aſſumptus à Deo eſt, non raptus. Deinde filius mulieris raptus dicitur, quaſi liberatus, & ereptus ex inſidijs, & cruciatibus draconis, ita enim rapi dicuntur qui ab imminenti periculo liberantur, vt Sapien. 4: Raptus eſt ne malitia mutaret intellectum eius. 2. Timo. 3: Quales perſecutiones ſuſtinui, & ex omnibus eripuit me Dominus. At Chriſtus cum aſſumptus eſt ad Deum, & ad thronum eius, non eſt raptus ex inſidijs draconis, quoniã nihil iam pati poterat à dracone, ſed vitam habebat immortalem, cui draco nocere nullo modo poterat. Attamen hoc etiam dico, prudentiſsimè Iohannem vſum fuiſſe verbis, quæ poſſint omnia fere ad Chriſtum accommodari, in conſolationem ſanctorũ, qui tunc patientur, vt videant Diabolum eadem fere conatum fuiſſe in Chriſtum, atque ita eumdem illos exitum manere paſsionum, vt ſicut ſocij fuerunt dolorum, & perſecutionum, ita ſint & gloriæ. Nam & Chriſtum recens natum perdere Diabolus voluit per Herodem membrum ſuũ, & poſt mortem aſſumptus eſt in cœlum, & ſedet ad dextris Dei.

23 *Et mulier fugit in ſolitudinẽ.* † Qui prio- *Verſ. 6.*
ra de beata virgine, & Chriſto exponebãt, hic hærere, & expoſitionem mutare coguntur, quoniam de Sancta Dei genitrice hęc nulla ratione exponi poſſe videntur. Quæ Andreas, & Arethas, mea ſententia, multo melius reliquis explanarũt in hũc modũ. Mulieris fuga ad deſertum ſignificat electorũ fugam, qua in Antichriſti aduentu facto per operationem Satanæ, fugient præcipui

omnium, qui in Ecclesia fuerint, à ciuilibus turbationibus, mundanisq; voluptatibus fugientes annos tres, & dimidium, &c. Magnitudo igitur persecutionum Antichristi prænuntiatur, quarum timore magna pars fidelium ad deserta confugiet, donec finiatur regnum, & vita Antichristi, vt apertius posteà explicauit Andreas Cæsariensis. Verùm hæc per anticipationē dicta sunt, non enim tunc fugit mulier in desertum, sed postquam draco proiectus est in terram victus à Michaele, sicut paulò post ait: Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum, & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum, &c. Nec tamen omnes simul, atque in eumdem locum fugere putandum est: sed cum in hac regione Antichristus, aut eius ministri persequentur Ecclesiam, fugiet illa in loca tutiora, atque ita in alios regionibus.

Vers. 6. *Vbi habebat locum paratū à Deo.* † Tum videlicet, vbi ab Antichristi ministris aut non quæreretur, aut non inueniretur. 24

Vers. 6. *Vt ibi pascant eam.* Ita legendum est, non, Pascat, vt ex Græco, atque ex Andrea, absque expositoribus intelligitur. Loquitur autem de episcopis sanctis, & prædicatoribus veritatis, qui cum illis, qui fugient, versabuntur in solitudine, & eos verbo Dei pascent, & munient aduersus insidias Diaboli, & ad omnia toleranda exhortabuntur.

Vers. 6. *Diebus mille ducentis sexaginta.* Totidem dies dati sunt prædicationi Henoch, & Eliæ, vt vidimus cap. 11. quare omnino ab illis etiam ex parte pascēda videtur, qui tamen alios habebunt adiutores, vt & Ecclesijs consulant, & Iudæorum conuersioni non desint. Sed cum hi dies tres annos, & dimidium integros non conficiant, quibus regnaturus est Antichristus: hoc mihi videtur significari, aut iustos non ipso primo die regni Antichristi fugituros esse in solitudinem, sed paulò post apertius iam eius iniquitatem, & potentiam cognoscentes, aut certè cum capientur Henoch, & Elias, latebras relicturos, & exemplo illorum confirmatos in mortem, & in pericula ruituros. † Verùm huic expositioni aduersari videtur quod de eadem re posteà scribit Apostolus in hoc ipso capite: *Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Illudque simul refelli videtur, quod diximus capit. 11. num. 15. dies numerari, quoniam non erant integri anni, neque menses: Videmus enim iam idem temporis spatium per annos, & menses computari. Respondeo vtrumque verum esse, quoniam fortiores, & caritate feruentiores solitudinem relinquent, cum Henoch, & Elias occidentur; timidiores adhuc manebunt in solitudine, donec compleantur tres anni cum dimidio, id est, donec audiant mortuum esse Antichristum, quod probabilissimum esse nemo non videt. Cum igitur Ecclesia ex his, & illis constet, meritò vtrumque dictum est. 25

Vers. 7. *Et factum est prælium magnum in cœlo: Michael, & angeli eius, &c.* [Et quæ in hoc capite præcesserunt, & quæ hinc vsque ad finem illius sequuntur, per anticipationem dicta intelligenda sunt: non enim fient nisi regnante Antichristo, & dracone per eum efficiente. Sed quia prius loqui oportebat de dracone, qui excitabit Antichristum, & in regno collocabit, vt videbimus cap. 13. voluit Apostolus summatim perstringere quidquid draco aduersus Ecclesiam facturus erat, explicaturus capite sequenti, & alijs figillatim quomodo per Antichristum faciet.] In Græcis codicibus non legitur, Magnum, neque apud Arethā, aut Tyconiū Hom. 9. aut Primasium, neq; apud Gregoriū Hom. 34. in Euang. neq; apud Victorinū, neq; legendum videtur. † Hoc præliū vulgus initio mundi factum putat cum Diabolus, & angeli eius è cœlo ejecti sunt, sed sine dubio pertinet ad extrema tempora, quibus Diabolo & angelis eius superbiæ, atq; malitiæ sectatoribus sæuientibus per Antichristum, & eius ministros in sanctos, Michael cum angelis suis pugnabit aduersus 26

sus Diabolum eosdem sanctos oratiõnibus suis, & exhortationibus, & omni opera sua adiuuans, vt fortiter resistant tentationibus, & insidijs Diaboli. Et quemadmodum angeli draconis dicũtur qui ei parent, eumque adiuuant ad nocendum hominibus: ita angeli Michaelis sunt ij, qui ad nos mittuntur ex inferioribus ordinibus, quibus præest Michael princeps Ecclesię, & quorũ opera vtitur ad adiuuandum, & ad confirmandum electos. Quod diximus ad finem sæculi hoc prœlium pertinere, docet Gregorius Hom. 34. in Euang. dicens: Vnde & ille antiquus hostis, qui Deo esse per superbiam similis concupiuit, dum in fine mundi in sua virtute relinquetur extremo supplicio perimendus, cum Michaele archangelo prœliaturus esse perhibetur: sicut per Iohãnem dicitur: Factum est prœlium cum Michaele archangelo. 27 &c. † Et Arethas apertiùs: Quum itaque Michael dux exercitus non tulerit Diaboli superbiam, & bellica virtute illum à sua in cœlo conuersatione iam olim abiecerit, rursum in aduentu Antichristi vnà cum Iudæis, & angelis sibi ministrantibus per tentationes aduersus fideles, & sanctos, perfectiùs excidet Diabolus, nempe ignominiosus redditus ab illius seruis, qui ipsum deiecerat. &c. Hoc ipsum est quod prophetauit Danie. capit. 12. de eisdem temporibus loquens: In tempore autem illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filijs populi tui: & ventet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt, vsque ad tempus illud. Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro. Cur hoc prœlium *factum* dicatur *in cœlo*, difficillimum videtur explicatu: sed arbitror ex superioribus intelligi posse. Si enim mulier in cœlo videtur, & sancti viri in cœlo sunt propter insignem vitæ altitudinem, Diabolus aduersus eos pugnans, & ex illa altitudine deijcere nitens necessariò prœlium facit in cœlo, [quod melius intelligetur infra. num. 30.]

28 *Et non valuerunt*. † Traxit quidem cauda tertiam partem stellarum, sed sublimiores, & perfectiores, id est, electos, nullo modo deijcere draco potuit.

Verſ. 8.

Neque locus inuentus est eorum. Hoc dicit quoniam victi sunt, & proiecti in terram, sicut ait continuò: Et proiectus est draco ille magnus, &c. non manserunt in cœlo, non potuerunt vincere electos, sed à Michaele, & angelis eius per eosdem electos proiecti sunt, & pugnare aduersus illos desierunt. Dicitur autem in Scriptura non inueniri locum alicuius, quando ipse in loco illo non inuenitur, vt Psal. 36: Vidi impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Dan. 2: Quæ rapta sunt vento, nullusque locus inuentus est eis.

Locum alicuius inueniri.

Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, Expressit vt potuit, interpres vim Græci articuli, ὁ δράκων ὁ μέγας, & cum posteà similiter dicatur, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, perinde intelligere debemus, ac si vertisset, Serpens ille antiquus. Draco dicitur propter ferocitatem, & crudelitatem, serpens verò propterea quod in silentio mordet, ideſt, tacitè, & quasi absque sensu eorum, quibus nocet, venenum 29 infundit. † Sed cum dicit, *Serpens ille antiquus*, ad primam patrum nostrorum tentationem allusit, ac si diceret, serpens ille, qui primos parentes perdidit, & ab initio sæculi filios eorum lædere, & perdere non desinit.

Verſ. 9.

Qui vocatur Diabolus, & Satanas. Diabolus Græcis, Satanas Hebræis. Diabolus, id est, calumniator, ab eo, quod est διαβάλλειν, Satanas id est aduersarius, & odio habens, à verbo שָׂטַן Hieronymus in illud Eph. 4: Nolite locum dare Diabolo: Diabolus Græcũ verbum est, quod Latinè dicitur criminator, lingua verò Hebræa Satan appellatur, ideſt, aduersarius, siue contrarius. &c. Vult autem ex nominibus intelligi eius malitiã, & odiũ aduersũ humanũ genus antiquũ, & damna quibus illud semper affecit, ac si diceret: Cum talis sit, & tam callidus, & potens ad

Verſ. 9. Diabolus, & Satanas

nocendum, tantumque nocere appetat, proijcietur, & electis Dei nocere non valebit.

Vers. 9. *Qui seducit vniuersum orbem.* Qui semper quærit omnes seducere, & ex omni conditione aliquos seducit, cuius ingenium, & officium est seducere homines. Eodem modo dixit Apostolus. 1. Thess. 3 : Ne quo modo tentet vos is, qui tentat.

Vers. 9. *Et proiectus est in terram.* Coniunctio Et non est in Græco, neque apud Primasium, nec ea opus est, repetit enim quod priùs dixerat: Et proiectus est draco ille magnus; sed quia non dixerat quò proiectus esset, nunc ait: *proiectus est in terram*, ac si diceret:

30 *Proiectus est*, inquam, *in terram.* † Quid sit proijci in terram, possumus ex eo intelligere, quod paulò ante dicebatur in cœlo pugnare, videlicet cum iustos, & electos conabatur deijcere in terram: In terram ergo mittitur, quia victus à sanctis, & fugatus ad homines terrenos descendit, vt in eos rabiem, & furorem conferat suum. Ideoque paulò post ait: Væ terræ, & mari; quia descendit Diabolus ad vos habens iram magnam. &c. Tyconius Homil. 9 : *In terram*, id est, in homines, qui terrena sapiunt, & totam spem suam in terra constituunt. Ita etiam Primasius, & Beda; & Arethas eodem modo postea interpretatur illa verba: Væ terræ. &c. simile est quod Dominus ait Matthæ. 12 : Cum autem spiritus immundus exierit ab homine, ambulat per loca inaquosa, & arida quærens requiem, & non inuenit. &c.

Vers. 10. *Et audiui vocem magnam in cœlo.* Sanctorum hominum, qui in cœlo erant.

Vers. 10. *Nunc facta est salus, & virtus.* Eadem ferè verba dixerunt cœlites cap. 11. Sed tunc meritò, cùm omnia Christo subijciebantur, & nihil manebat ei non subiectum. At nunc quorsum dicant, cum & sanctis, qui in cœlo esse dicuntur, superfint adhuc certamina, & Diabolus magnam iram habens, & multos peruersurus proiectus sit in

31 terram? † Hoc ita videtur explicandum. Pugna illa draconis cum Michaele in cœlo, fuit multiplex tentatio Diaboli per Antichristum nitentis sanctos, & electos ad partes suas adducere, quæ & maxima, & diuturna fuit. Hac finita; & sanctis semper à Christo stantibus Diabolus, & Antichristus desperabunt posse illos sibi conciliare, & iam aut eos relinquent, aut certè persequentur vt inimicos; non vt ad se adducant, sed vt quasi inimicis noceant, qua persecutione sancti magis in bono confirmabuntur, & ardentiùs Christum amabunt. Propter hanc igitur victoriam sanctorum cœlites clamant.

Nunc facta est salus, & virtus. &c. Id est, Nunc apparet salus, quam Deus in hominibus efficit saluos eos faciens; *& virtus*, (δύναμις) scilicet, quam hominibus præbet ad pugnandum, & quã ipse habet ad protegendum, & ad liberandum suos: *& regnum*, quoniam omnes Diaboli artes non valuerunt efficere ne ipse regnaret in ijs, quos elegerat: victus enim est, & proiectus in terram Diabolus: *Et potestas Christi eius*, id est, nunc apparet quam potens sit Christus, & gratia eius quantum efficiat.

32 *Accusator fratrum nostrorum.* † Verum esse hoc non dubitamus, nam & inde nomen habet, siquidem Diabolus criminatorem significat: At quid ad rem præsentem attinet nomen accusatoris, & quod statim ait: Qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri? Sensus est. Quia victus, & proiectus est ille, qui fratres nostros sæpe vincebat, & ad peccata adducebat, de quibus eos posteà semper apud Deũ accusabat. Ex hoc discimus Diabolum, cum nos ad peccatum allexit, non solùm in morte accusare nos, sed etiam ad Diuinam iustitiam omni tempore clamare, vt nos æternis pœnis puniat, quemadmodum & ipse punitus est. Sed si nos eius accusationem præueniamus accusantes nos metipsos ex animo, nihil est quod eũ accusatorẽ timeamus. Haymo: Sed ab hac accusatione ille liber apparet, qui in se accusare studet quod ab aduersario suo accusari posse cognoscit. Ceterùm hæc verba: *Accusator fratrum nostrorum*, Arethas, & Ansbertus, & Haymo, & alij *Vers. 10.*

non

non solùm hominum esse volunt, sed etiam angelorum, qui nos, tametsi alterius naturæ simus, fratres vocare non dedignantur, quoniam Christus fratres vocauit, & eiusdem gloriæ cum ipsis participes futuri sumus. [Quod improbabile non est, tametsi non satis propriè angeli fratres nostri vocantur.] *Die autem ac nocte*, dixit pro semper, vt notauimus caput 7. num. 23.

Vers. 11. *Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni.* † Sed ipsi considerantes Agnum pro se sanguinem fudisse, ac propterea meritò omnia pro eo esse perferenda, considerantes etiam se testimonium illi reddere debere de Christo, & tunc maximè, cum à multis ex suis deserebatur, viriliter pugnarunt, & Diabolum vicerunt. Alter sensus est simul cum priore amplectendus: Vicerunt eum vtendo sanguine Agni, & vires ex eo capiendo, & reddendo testimonium de illo, etiam si hostes veritatis prohiberent.

Vers. 11. *Et non dilexerunt animas suas vsque ad mortem.* Non dilexerunt vitam suam adeò, vt mortem oppetere pro gloria Dei, & pro testimonio veritatis recusarent. Vel etiam: Non ita dilexerunt se ipsos, vt se occidere voluerint, nam si metu persecutionum vt se ipsos seruarent, Antichristo cessissent, in mortem æternam semetipsos coniecissent, sicut ait Dominus Iohan. 12: Qui amat animam suam, perdet eam.

Vers. 12. *Væ terræ, & mari.* Luget viuentes in terra, & in mari, hoc est in insulis, atque etiam in mari versantes, terrestres videlicet homines, vt iam diximus nu. 29. & 30.

Habens iram magnam. Dolens quod victus sit à sanctis, & cupiens in alijs dolorem suum vlcisci.

Vers. 12. *Sciens quod modicum tempus habet.* Nã ex signis intelligit instare diem iudicij, & breuitatem temporis damni magnitudine compensare nititur.

Vers. 13. *Et postquam vidit draco, &c.* † Hæc iã 34 exposuimus in illud: Et mulier fugit in solitudinem, num. 23.

Vers. 13. *Persecutus est mulierem, quæ peperit masculum.* Quoniam eos, qui Christo tunc nascentur per lauacrum regenerationis, deuorare non potuit, conuersus est ad eos persequẽdos, qui in Ecclesia erant antequam illi nascerẽtur, & tũc filij Ecclesiæ fugerunt ad solitudinem, vt supra dictum est.

Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ. Aquilæ volatus velox est, & validus, Thren. 4. Velociores fuerũt persecutores nostri aquilis, atque in altum tollitur, in Abdia: Si exaltatus fueris vt aquila, & si inter sidera posueris nidum tuum, inde detrahã te, atque ita facilè vitat persequentia insidias. Ex quo dictũ est Prou. 23: Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non pores habere, quia facient sibi pennas quasi aquilæ, & volabunt in cœlum. Quoniam igitur Ecclesia celeriter fugit inimicos suos, quasi pennis aquilæ vtens, & aquilæ magnæ, quæ fortior est, & velocior: alæ aquilæ magnæ datæ illi dicuntur. Nec dicũtur nunc ei datæ alæ columbæ, de quibus scriptum est Psal. 54: Quis dabit mihi pennas, sicut columbæ, & volabo, & requiescam? Quoniam columbæ timidæ sunt, mulier autem non timore fugit, quasi pati pro Christo nolit, quo nihil sibi gratius, aut vtilius esse sentit, sed quomodò Apostoli, & martyres fugiebant, videlicet gratificari Deo cupiens, ne penitus nomen Christianum extinguatur, & Christus desinat in terra adorari. † Scit enim Deum velle vt vsque ad finem sæculi fideles maneãt, & quæ Diaboli malitia perdidit, restituant. Pennas ergo habet aquilæ, quia non timore, sed amore Dei volat, & semper Deum intuetur, & conuersatione in altum tollitur, neque persecutione deijcitur. Vt rectè hęc faciat duabus alis opus habet, quoniam aquila, etsi fortis sit, non posset ala vna corpus graue leuare: ita electi, quia corpus habent peccato subditum, & terrestre, leuari non possent, & euadere persecutiones illas, nisi duas alas aquilæ haberent, quarum vna est desiderium gloriæ Dei, altera studium vitę immaculatæ, conuersatio nisque cœlestis. *Alæ aquilæ.*

Sed magna hic oritur dubitatio, quoniam quæ modò diximus, videntur ea tollere quæ hactenus dicta sunt. Si quidem draco victus à sanctis, & electis

electis proiectus est in terram, id est ad terrestres homines oppugnandos descendit, & post hæc ait Apostolus? Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum: & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum. Si iam desijt pugnare cum illis, quos in cœlo esse dixit, & versatur in terra inter eos, qui electi non sunt, & Antichristo cessuri sunt, sicut Dominus prophetauit Matth. 24: Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi: quomodò mulier fugit in solitudinem, aut quomodò nō columbæ pennas habet, sed aquilæ? † Respondeo aliud 36 esse pugnare, quod spe victoriæ fit, aliud persequi sine pugna desperata vi essa. Diabolus pugnabit cum electis vt eos sibi per Antichristum subijciat; deinde victus descendet ad pugnandum cum Christianis terrestrem vitam, & à Dei lege abhorrentem de gentibus, vt Christum abnegent, & ad Antichristum deficiant, & præualebit. De hoc dictum est: Factum est prælium in cœlo. At mox eosdem sanctos hostiliter persequetur, & quantum poterit lædet, non spe victoriæ, sed odio, & desperatione, & propterea non dixit: Pugnauit cum muliere, sed: Persecutus est mulierem. In muliere autem illi ipsi intelliguntur, qui prius in cœlo esse dicebantur, de ea enim dictum est: Et signum magnum apparuit in cœlo: mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius: Sed quoniam ij, quorum conuersatio est in cœlis, corpore in terra sunt, & simul cum terrestribus viuunt, misti enim nunc sunt ciues Ierusalem, & ciues Babylonis; non est mirum Diabolum in terra eos persequi.

Vers. 14. *In locum suum*. Quem Deus ei parauit vt in eo liberaretur.

Vers. 14. *Vbi alitur per tempus, & tempora.*

37 † Alitur verbo Dei, vt diximus num. 24. In eo autem, quod ait: *Per tempus,* &c. more Hebræorum loquitur, qui Tempus pro anno accipiunt, vt Dan. 4: Et septem tempora mutentur super eum. Et post ea: Septem quoque tempora mutabuntur super te. Et cap. 7: Et tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Et cap. 12: vsquequo finis horum mirabilium? Et audiui virum, &c. quia in tempus, & tempora, & dimidium temporis. Ita adnotant Hieronymus, & Theodoretus in duos postremos locos Dan. & Augustinus 20. de Ciuitate cap. 23. [Ita etiam locutus videtur Homerus, qui multas Hebræorum locutiones imitatus est. Is lib. 2. Iliados Vlyssem nouem iam annis obsidionis Ilij actis persuadere Græcis volentem vt ad decimum vsque manerent, quo Calchas vrbem capiendam esse prædixerat, ita loquentem facit.

Τλῆτε φίλοι, καὶ μείνατ' ἐνὶ χρόνον, ὄφρα δαῶμεν

Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἦ καὶ οὐκί

Hoc est.

Tolerate amici, & manete in tempus, vt sciamus

Vtrùm verum vaticinetur Calchas, an non.

Vbi tempus annus est, qui restabat vatis prædictioni.] At si tempus pro anno accipitur, cur tempora pro duobus, & non propluribus annis hic accipi dicemus? Augustinus eodem in loco ita soluit quæstionem, Tempora duali numero posita esse: Videntur enim (inquit) Tempora indefinitè hic dicta lingua Latina, sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere & Hebræi. Sic ergo dicta sunt Tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Et Hieronymus in verba citata ex cap. 7. Dan. ait: Tempus annum significat: Tempora iuxta Hebraici sermonis proprietatem, qui & ipsi Dualem numerum habent, duos annos præ 38 figurant. † Hæc solutio nihil videtur habere, quod requiramus, si defendi queat. At pugnant in eam codices Hebræi, & Græci, in quibus tempora semper plurali numero dicuntur, in Chaldæa, cap. 7. & in Hebræo, cap. 12. & vtroque in loco in Græca translatione, & hic apud Iohannem. Immò verò Græci rarò Duali vtuntur, nisi in versu. Chaldæi eum non habent, nisi fortè mutuatum ab Hebræis.

Tempus pro Anno.

bræis: sed neque Hebræi eo vti solent nisi in nominibus rerum, quas natura, aut ars binas fecit, vt aurium, oculorum, alarum. De re quidem nulla est dubitatio, quoniam ipse Apostolus aperte explicat capit. 13. cum ait: Et data est ei potestas facere menses quadraginta duos: & cap. 11. iam legimus: Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus: sed cur in Téporibus duo anni, & non plures significentur, lógé difficilius est. Hieronymi me verba cogunt, vt putem eo tépore, quia nulla puncta erant, capit. 7. pro עִדָּנִין lectum esse. עִידָּנִין [Duali numero, quod duo tépora significat,] & similiter. c. 12. pro מֹעֲדֵי ם, vt nũc legimus, legisse eos מוֹעֲדַיִם, [quod Dualis numeri est, & similiter significat Hebræis duo tempora. Atq; hoc nõ nouum esse] apud Hebræos, indicat illud Gen. 49: Issachar asinus fortis accubans inter terminos; vbi, vt duo termini intelligerentur, Dualis numerus est in libris pũcta habẽtibus שְׁמֹּשׁ פַּתַּיִם, In Græco autem [in his locis Danielis, & Iohannis] aut Dualem positum esse dicendum est, aut certè Pluralem pro Duali vsurpari, vt sæpe fit, sicut in loco citato Gen. 49. & in Psalm. 67: Si dormiatis inter medios cleros, lxx. verterunt, ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων, cũ sit in vtroque Dualis apud Hebræos. atque idem faciunt cum de oculis, aut auribus, aut
39 similibus sermo est. † Sed si Pluralis legatur, vt nũc habent Chaldaica, & Hebraica, & Græca exemplaria, mihi ita respondẽdum videtur, Pluralem, quia inter coartatos numeros ponitur, per eosdem coartari, vt, quam minimum potest, significet. Nam qui annum vnum dicit, & postea dimidium anni, numerum valde definitum, & certum significare vult, quare Pluralem, quem interponit, coartare volet quàm maximè potest, vt duos tantùm significet,
Vers. 14. alioqui nihil definitum indicaret.

A facie serpentis. Hyperbaton est, nã hæc verba non pertinent ad proxime præcedentia, sed ad priora, ac si dictum esset: Vt volaret in desertum à facie serpentis, ideſt, fugiens serpentem, in locum suum, vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis, simile est illud capit. 8. (vt suo loco adnotauimus.) Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureũ, pro Et data sunt illi incensa multa de orationibus sanctorum omnium, vt daret super altare aureum.

40 *Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam, tamquam flumen.* † In aqua consentiunt expositores persecutionem significari. Itaque cum sancti fugerent in solitudines, Diabolus misit exercitum persequentem eos, vt ad se reuocaret; & torqueri, atque occidi (vt etiam Andreas interpretatur) iuberet. Ex ore misit, quia præcepit eis per internam scilicet inspirationem, & eos commouit. Aquam eos vocat propter violentiam, volebat enim ab eis sanctos violenter auferri, & reuocari. Hoc magis explicat cum dicit: *Tam quam flumen*, quod scilicet violentum est, & quæcunque inuenit secum rapit: præterea cum ait: *vt faceret eam trahi à flumine*. Quod ita intelligendum est, ac si aquæ vim magnam emittat draco instar fluminis, quam iterum ad se trahere possit, vt cum aquæ maris fluunt, & refluunt: mittebat enim domesticos suos Antichristus, & per eum Diabolus, vt fugientes ad se retraherent. Tyconius Homil. 10: Misit post mulierem aquam, ideſt: violentiam persecutorum. Et postea: Aqua emissa de ore draconis exercitum persequentium eam significat. &c. Idem aiunt Andreas, Primasius, & Ansbertus, & Haymo, & citant, illud Psal. 123: Cum exurgerent homines in nos, fortè viuos deglutissent nos. Cum irasceretur furor eorum in nos, forsitan aqua absorbuisset nos.
41 † In flumine violentiam, atque impetum indicari notum est, vt Psal. 45: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. Et 77: Et eduxit aquam de petra, & deduxit tãquam flumina aquas. Matth. 7: Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam. *Flumen.*

Et adiuuit terra mulierem. Quomodò adiuuerit ostendit verbis sequentibus. *Vers. 16.*

Vers. 16. *Et aperuit terra os suum, & absorbuit flumen.* Significat nuntios, & satellites Antichristi ad sanctos reducendos missos in medio itinere à terra esse absorbendos ad consolationem sanctorū, & terrorem impiorum. Tyconius Hom. 10. Absorpta aqua, de persecutoribus facta vindicta. &c. Sunt qui putent persecutores absorptos dici, quoniam mortui, & sepulti sunt, at non propriè id, quoniam quod absorbetur, motu quodam, & vi absorbentis rapitur, & trahitur, vnde & deuorari dicitur. Deut. 11: Et Dathan, atque Abiron filijs Eliab, quos aperto ore suo terra absorbuit cū domibus, & tabernaculis. Et de eisdem scriptum est Num. 16. Dirupta est terra sub pedibus eorum, & aperiens os suum deuorauit illos cum tabernaculis suis. Ijsdem vocabulis nunc Iohannes vritur. Quid igitur mirum si quod tunc accidit detrahentibus Mosi, & Aharoni, tempore Antichristi accidat semel exercitui magno persequenti sanctos?

Vers. 17. *Et abijt facere prælium cum reliquis de semine eius.* † Si mulier, idest, Ecclesia, fugit in desertū, qui sunt reliqui de semine eius, quibus cum prælium facit Draco? Sancti, qui in locis Antichristo finitimis versabantur, fugerunt in desertum, illi capti non sunt: propterea iratus draco quòd efficere non potuisset quod volebat, decreuit persequi eos, qui in remotioribus regionibus degebant, Antichristumque excitauit, vt ad eos mitteret persecutores. Quod benè indicatum est in eo, quod ait. *Et abijt facere prælium cum reliquis*, &c.

Et habent testimonium Iesu Christi. *Vers.* 17. Hoc satis expositum cap. 6. numero 38. & 39.

Et stetit supra arenam maris. Locus est valde difficilis, nam quod omnes fere expositores tradunt, *arenam maris* dici multitudinem impiorum, mysticum videtur, præcipuè cum continuò sequatur in cap. 13. Et vidi de mari bestiā ascendentem. † Deinde cum draco abierit ad faciendum prælium cum sanctis quorsū dicatur: Et stetit supra multitudinē impiorum, cum nihil aliud addatur? Difficultas hæc oritur ex depraua lectione, neque enim legendum est, Stetit, sed Steti, vt manifestum est ex Græco ἐστάθην. Ita legitur apud Andream, & apud Aretham, & Erasmus ita vertit, & similiter in codice Coplutensi legitur, Steti, & Rupertus ita legit, & interpretatur. Non ergo dicit draconem stetisse super arenam maris, sed se in spiritu ductum illò fuisse, vt sæpe contingit prophetis; vt Ezecieli ca. 8. & Dan. c. 8. & ipse Iohannes ait c. 17. Et abstulit me in spiritu in desertū, & vidi mulierē. &c. Quorsum autē ductus fuerit, ex verbis continuò sequentibus in cap. 13. fit manifestum, ita enim ait: Et vidi de mari bestiam ascendentem. Vt ergo videret bestiam ductus est in spiritu ad littus. Quare caput 13. hinc incipiendum erat, vt incipit apud Andream, & Aretham, & apud Rupertū, & Ricardum.

Vers. 17.

Argumentum. Cap. XIII.

Bestiam ex mari ascendentem videt ferocissimam, cui draco totam virtutem suam dedit, & quæ propter mira, quæ facit, ab innumera hominum multitudine adoratur, & eius causa adoratur draco. Hæc imperium in omnes nationes habet, & blasphemias loquitur, & aduersus sanctos pugnat. Deinde videt aliam bestiam quæ simulata mansuetudine homines ad prioris bestiæ adorationem adducit, & prodigia magna facit, & omnibus characterem bestiæ illius in dextera, aut in fronte imprimit, edicitque vt nemini aut vēdere, aut emere liceat, qui characterē illo non fuerit insignitus. Postremò literas nominis bestiæ, idest, Antichristi, indicat, quæ efficiunt. Dc. lx. vi.

Cap.

Caput. XIII.

1 ET vidi de mari beſtiam aſcendentẽ, habentem capita ſeptem, & cornua decem, & ſuper cornua eius decem diademata, & ſuper capita eius nomina blaſphemiæ. Et beſtia quam vidi, ſimilis erat pardo, & pedes eius ſicut vrſi, & os eius ſicut os leonis. Et dedit illi draco virtutem ſuam & poteſtatem magnam. Et vidi vnum de capitibus ſuis quaſi occiſum in mortem: & plaga mortis eius curata eſt. Et admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam. Et adorauerunt draconẽ qui dedit poteſtatem beſtiæ: & adorauerunt beſtiam, dicentes, Quis ſimilis beſtiæ? & quis poterit pugnare cum ea? Et datum eſt ei os loquens magna, & blaſphemias: & data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos. Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad Deum, blaſphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitant. Et eſt datum illi bellum facere cum ſanctis, & vincere eos. Et data eſt illi poteſtas in omnem tribum, & populum, & linguam, & gentem, & adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt ab origine mundi. Si quis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic eſt patientia, & fides ſanctorũ.

11 Et vidi aliam beſtiam aſcendentem de terra: & habebat cornua duo, ſimilia Agni, & loquebatur ſicut draco.

12 Et poteſtatem prioris beſtiæ omnẽ faciebat in conſpectu eius: & fecit terram, & habitantes in ea adorare beſtiam primam, cuius curata eſt plaga mortis.

13 Et fecit ſigna magna, vt etiam ignem faceret de cœlo deſcendere in terram in conſpectu hominũ.

14 Et ſeducit habitantes in terra propter ſigna quæ data ſunt illi facere in conſpectu beſtiæ, dicens habitantibus in terra, vt faciant imaginem beſtiæ, quæ habet plagam gladij, & vixit.

15 Et datum eſt illi vt daret ſpiritum imagini beſtiæ: & vt loquatur imago beſtiæ: & faciat vt quicumque non adorauerint imaginem beſtiæ, occidantur.

16 Et faciet omnes puſillos, & magnos, & diuites, & pauperes, & liberos, & ſeruos habere characterem in dextera manu ſua, aut in

17 frontibus ſuis, & ne quis poſsit emere aut vendere, niſi qui habet characterem, aut nomen beſtiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hic ſapientia eſt. Qui habet intellectum, computet numerum beſtiæ. Numerus enim hominis eſt: & numerus eius ſexcenti ſexaginta ſex.

---

1 IT vidi de mari beſtiam aſcendẽtẽ. Capite duodecimo ſummatim vniuerſam Antichriſti perſecutionem per anticipationem, vti iam dixi, perſtrinxit, quam ex hoc cap. 13. ſigillatim iam deſcribere incipit. Beſtia, & ſi apud Latinos generale nomen eſt, nunc propriẽ *Verſ. 1.* *Beſtia.*

pro fera, & noxia bellua accipitur, quo modo etiam Latini accipiunt cum dicunt: Pugnare cum beſtijs, aut Mitti ad beſtias, vt legimus etiam. 1. Cor. 15: Si ſecundùm hominem ad beſtias pugnaui Epheſi. Hinc Beſtiarios Latini vocãt eos, qui damnati ſunt vt pugnent cum beſtijs, vt apud Ciceronem pro Seſtio: Præclara ædilitas, vnus leo, ducenti beſtiarij. Quod etiã indicat nomẽ θηρίων, quo ſemper vtitur noſter Apoſtolus, & propriè ad ea accommodatur, quæ veneno, aut morſu nocent. Propterea diximus cap. 11. num. 19. ex Aretha, beſtiam dici Antichriſtum propter crudelitatem, & inhumanitatem, & humani ſanguinis auiditatem. Et Hieronymus Dan. 7. quatuor beſtias quatuor regna interpretatur, & ait: Et hoc notã dum, quòd regnorum feritas, atque crudelitas beſtiarum nomine demonſtretur. Beſtia, quam vidit Iohannes Antichriſtus eſt, vt teſtatur Irenæus lib. 5. c. 28. de qua dixit cap. 11: Beſtia, quæ aſcẽdit de Abyſſo, faciet aduerſum eos bellum. [Aretha etiam ita interpretatur, & refert in eamdem ſententiam ſanctũ Methodium, & ſanctum Hippolytum; in Oratione videlicet de Conſummatione mundi.]

Beſtiarij.

☞

Sed cur de mari aſcendere dicatur? plerique expoſitorũ hanc eſſe cauſam putant, quod de reprobis exeat, & de populo impiorum, quos in mari ſignificari credunt. † Nos antequam id explicemus, ſermonis proprietatem obſeruemus; nam cum de mari exeuntem videret, recte, & accommodatè nõ exeũtem dixit, ſed aſcẽdentem, quod littus ſuperius mari ſit, atque ideo ſemper in Scriptura qui intrant in mare deſcendere dicuntur, qui exeunt, aſcendere, vt Pſal. 106: Qui deſcẽdũt in mare in nauibus facientes operationem in aquis multis, Iſa. 42: Qui deſcẽditis in mare, & plenitudo eius. Et Apoc. 11. Beſtia aſcendit de abyſſo, & Daniel. 7. cap. vidit beſtias aſcendentes de mari. Quod ſi quis aduerſari illud putat, quod eſt in Pſal. 105: Et irritauerunt aſcendentes in mare, mare Rubrum: ſciat primùm in Hebræo non eſſe, Aſcendentes, ſed, Irritauerunt ſuper mare, in mari Rubro, vt vertit Hieronymus, & Super mare, dictum eſt pro Iuxta mare, vt Pſal. 136: Super flumina Babylonis illic ſedimus. Lxx. tamen poſuerunt Aſcendentes, habẽtes rationẽ ſitus loci, eſt enim AEgyptus humilis, ideoque egredientes ex ea verſus deſertum Arabiæ aſcendunt. Itaque non de aqua loquuntur, ſed mare vocant littus maris, quod ſuperius AEgypto eſt, & in quo Deum irritauerunt fiẽtes quòd educti eſſent ex AEgypto, Exo. 14. † Quid ſit autem de mari aſcendere intelligetur ex cap. 7. Danielis, qui quatuor beſtias vidit, ex quarum vna ortus eſt Antichriſtus vt, ipſe poſteà docet: Videbam, (inquit) in viſione mea nocte, & ecce quatuor vẽti cœli pugnabant in mari magno. Et quatuor beſtiæ grãdes aſcendebãt de mari diuerſæ inter ſe. In quem locum Hieronymus ait: Mare autem mundũ iſtũ, ſæculumque ſignificat, ſalſis, amariſq; fluctibus redũdantem, ſicut Dominus in parabola ſagenæ miſſæ in mare interpretatur. &c. Hęc Hieronymi interpretatio vera eſt, nam præter quam quod parabola, vt ipſe ait, confirmatur, Daniel palam exponit. Priùs ſiquidem ait: Et quatuor beſtiæ grandes aſcendebãt de mari: & poſteà ita interpretatur: Hæ quatuor beſtiæ magnę quatuor ſunt regna, quæ aſcendent de terra. Ex cornibus autem quartæ beſtiæ Danielis ortum eſt cornu paruulum, quod ſignificat Antichriſtum, de quo ait: Aſpiciebam, & ecce cornu illud faciebat bellũ aduerſus ſanctos, & præualebat eis. Nõ eſt igitur dubium beſtiam, quam videt Iohannes aſcendere de mari, de terra aſcendere, ſiue de hoc ſæculo pleno fluctibus amaris, & tumultibus, quod idcirco iure Mare vocatur. † Arbitror etiam propterea dici aſcendere de mari, quòd ſubitò, & quaſi ex improuiſo apparebit eius poteſtas, & quòd maxima futura eſt, atque terribilis, & qualis antea non fuerit, ſumpta à maximis, vaſtiſſimiſque belluis ſimilitudine, quę ſubitò exire ſolent è mari, & prodigioſa forma, atque nouitate terrere, ac terræ nocere. Quod ex parte intelligi poteſt ex ijs, quæ Plinius ſcribit de crocodilo, & hippopotamo lib. 8. cap. 25. & de Indici maris belluis lib. 9. cap. 3. Atque hoc etiam de beſtijs Danielis ſimili-

Deſcendere in mare, & aſcendere de mari.

mili-

militer intelligendum eſt.

Verſ. 1. *Habentem capita ſeptem.* De his omnibus diximus ſatis cap. 12. num. 11. & ſequentibus; & iterum nonnulla in hoc capite dicemus. Hoc tamen eſt diligenter animaduertendum, quæ nunc de Antichriſto dicuntur, dicta eſſe cap. 12. de Diabolo: Et draco magnus rufus habēs capita ſeptem, & cornua decem, & in capitibus eius diademata ſeptem. Sed in Diabolum optimè illa conueniunt propter membrorum eius multiplicē varietatem: in Antichriſtum quomodò conuenire poterunt, qui vnum eſt
5 ex eius membris? † Reſpōdeo optimè conuenire, quoniam, vt ibidē diximus num. 11. illa omnia ad tempora Antichriſti maximè pertinent, & vt Antichriſtus membrū Diaboli eſt, ita omnes illi reges membra ſunt ipſius Antichriſti, & figuræ, & præcurſores, & ipſe propter exceſſum malitiæ, & iniquitatis caput eorum dicitur, atque ita vocatur à Gregorio lib. 15. Mor. cap. 28. De quo Habacuc. 3: Percuſſiſti caput de domo impij, ideſt, Diaboli, quod caput eſt Antichriſtus, vt ait Hieronymus in ſecundā expoſitione illius capitis. Hoc explicat eleganter S. Thomas. 3. part. Quæſt. 8. A. 7. & 8. quomodò ſcilicet Diabolus ſit caput omnium malorum, & quomodo Antichriſtus membrum Diaboli cum ſit, caput etiā dicatur propter perfectionem malitiæ. Quod autem cap. 12. diademata non cornibus, ſed capitibus tribuuntur, hic autem dicuntur eſſe in cornibus, indicat tam in ſeptem capitibus, quam in decem cornibus reges magnos, potenteſque deſignari, vt ibi diximus, & pleniùs in hoc ipſo capite explanabimus.

Verſ. 2. *Et beſtia, quam vidi, ſimilis erat pardo.*
6 † Daniel cap. 7. quatuor beſtias ſe vidiſſe dicit aſcendētes de mari, quarum prima ſimilis erat leænæ, ſecunda vrſo, tertia pardo, quarta fortior ceteris erat, & decem cornua habebat. Quę omnes ad regna magna pertinent futura in terra ante regnum Antichriſti, ſed quarta ei proxima eſt, adeò vt de medio decē cornuum naſcatur cornu paruulum, quod eſt Antichriſtus. Cum ergo Antichriſtus caput ſit malorum, omneſq; eius figuræ ſint, & præcurſores, vt iam diximus, atque omnium malitiam excellentiori quodam modo habeat, meritò ei tribuitur quod aliorum eſt: Et quoniam ipſe in ſe includit, & continet beſtiam quartam decem cornuum, aſſignatur illi nunc reliquarum trium ferocitas, & crudelitas, vt ſit ſimilis pardo, & pedes habeat vrſi, atque os leonis. Pardus dicitur qui maſculus eſt in pātheris, vt auctor eſt Plinius lib. 8. cap. 17. Eſt autem pardus maculoſus, & velociſſimus, præcepſque fertur ad ſanguinem, vt ait Hieronymus in cap. 7. *Pardus.*
7 Danielis. † Rectè ergo Antichriſtus ſimilis pardo dicitur, maculoſus propter varietatem nationum, & hominū, qui eū ſequentur, vt aiunt Tyconius Hom. 10. & Primaſius, & Beda: velociſſimus, quia breuiſſimo tempore omnia ſibi regna ſubijciet, & præterea crudeliſſimus, & auidiſſimus ſanguinis.

Et pedes eius ſicut vrſi. De vrſo Plinius lib. 8. cap. 36. ſcribit: Nulli animalium in maleficio aſtutia ſollertior. &c. Pedes præterea vrſi fortiſſimi ſunt; quibus & rectus incedit more hominis, & victa animalia conculcat. Ita Antichriſtus humanitatem ſimulabit, & quaſi homo ambulare videbitur, ſed vrſi tamen malitiam, & crudelitatem habebit, & omnes bonos pedibus conculcabit. Dan. 7: Et reliqua pedibus ſuis conculcans. *Verſ. 2.*

Et os eius ſicut os leonis. Cùm propter rugitum omnia animalia terrentem, tum propter crudelitatem, & cædes. *Verſ. 2.*

Et dedit illi draco virtutem ſuam. Hoc eſt, quantam ipſe habet virtutem, & poteſtatem ad nocendum, tantam dabit Antichriſto. [Vt enim ait Irenæus lib. 5. cap. 25. omnem ſuſcipiet Diaboli virtutem.] Vel apertiùs: Implebit illum omni malitia, & iniquitate, & per illū exercebit quantam maximam poteſtatem habere poterit ad malefaciēdum, habebit autem eo tempore magnam
8 permittente Deo. † Virtutem, id eſt, δύναμιν vocat ingenium, aſtutiam, vires ad conterendum omnem aduerſariorum vim, & potentiam. Statim ſequitur in Græco: καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, id eſt, *Et thronum eius*. Thronū eius, vt ipſe ſcilicet pro dracone in eo ſedeat, hoc eſt, vt ei pareant omnes; qui Diabolum *Verſ. 2.*

bolum regem habent, ipse autem est rex super vniuersos filios superbiæ. Atque ita legunt Andreas, & Arethas, & *Iob.41.* Primasius, immo & Irenæus lib. 5. cap. 28. Sed quamuis non legatur, *Et thronũ eius*, satis intelligitur in eo, quod sequitur: *Et potestatẽ magnam*, videlicet ad fallacia miracula facienda, & ad dominãdum vniuersis filijs superbiæ.

Vers. 3. *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem.* Multi putant Antichristum simulaturum se mortuum esse, & postea resurrecturum, quasi imitari volentem mortem, & resurrectionẽ Domini. In his sunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Anselmus, Ricardus, Thomas. Glossa etiam ait: Simulabit se Antichristus mortuum, & per triduum latens post apparebit dicens se suscitatum. &c. Propterea dictum putant: *Quasi occisum in mortem*, quòd re vera Antichristus occisus non fuerit. † Hãc expo
9 sitionem qui dicũt bestiam esse Antichristũ, quomodò rectè tueri possint, non video; non enim dicit bestiam fuisse occisam, sed vnum ex eius capitibus. Deinde cum cap. 17. ipse Apostolus dicat septem capita esse septem reges, & cap. 12. *Et in capitibus eius diademata septem*, necesse est in hoc capite regẽ aliquem intelligi ex ijs, qui præcursores, & membra fuerunt Antichristi, [quod etiam Andreæ placuisse video.] Nam illam priorem sententiam profectò, si rectè attendamus, verba ipsa refellunt, non enim dicit Apostolus fuisse occisum, sed percussum grauissimè ad mortẽ, id est, vt moreretur, & ideo ait: *Quasi occisum*, quoniam parum à morte abfuit. Et quoniã non fuit occisum, ideo nec resurrexisse dicitur, sed tantũ ait: *Et plaga mortis eius curata est*, id est, plaga illa, quæ verè letalis erat. Et posteà ait: Vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij. Vt ergo res obscurissima, quò ad eius fieri poterit,
10 elucidetur, cogimur antequã instituerámus exponere fusiùs. † *Septem capita quid sint.*

Septem capita quæ sint.

Diximus cap. 12. nu. 11. & sequẽtibus ex decẽ vniuersi orbis regibus, qui designãtur in decẽ cornibus, tres esse occidendos ab Antichristo, reliquos septẽ ei quoq; spõte sua esse subijciendos. Hos ego septem, qui ei subditi regnabũt & ipsi, existimo in septem capitibus significari. Quod ex Dan. 7. confirmari potest, vbi bestia illa magna, atque terribilis decem cornua habere dicitur, neq; de capitibus quidquam dicit, quoniam re vera septem capita in illis decẽ cornibus continentur. Sed Iohannes, vt res fieret planior, decem cornua commemorat, quia prius quàm veniat Antichristus, vniuersus orbis terræ decem regibus parebit: ac simul septem capita ponit, quoniam post eius aduentum, & victorias septem tantum relinquẽtur. Quare elegantèr dixit in hoc cap: Et super cornua eius decem diademata, quoniam potentissimi reges erunt hi ante aduentum Antichristi, sed super capita non dicit fuisse diademata, quoniã & ipsi Antichristi seruii erunt, tametsi reges appellentur. Pro diadematibus tamen habebunt nomina blasphemiæ, quia se contra Christi voluntatem regnare, & eius regnum euersuros esse
11 prædicabunt. † Atque hoc necessariò affirmandum esse ex eo confici videtur, quod de superiorum ætatum regibus Iohannes intelligi non potest, quando quidem plagam huius capitis curatam esse dicit à bestia, ideſt, ab Antichristo, & ob eam causam plurimi fieri cœpit ab hominib⁹, ita enim ait: Et plaga mortis eius curata est. Et admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerũt draconem, qui dedit potestatem bestiæ, &c. sicut olim Christo miracula faciente homines Deum laudabant, qui dedit illi hanc potestatem. Necesse est ergo vt de aliquo rege illius temporis intelligatur, qui faueret Antichristo, quandoquidem ab eo curatus est. Tunc autem nulli reges erunt præter ipsos septem, vnus ergo ex illis fuit. Ex quibus etiam intelligitur septem capita huius bestiæ, ideſt, Antichristi, non esse eadem, quæ tribuũtur bestiæ illi. c. 17. ideſt, Diabolo, quoniam licet illa quoque reges significent, vt ibi Apostolus docet, reges illi iam præcesserãt magna ex parte, sicut ibi legimus: Septem capita septem mõtes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt. Quinque ceciderunt, vnus est, alius nondum venit. &c. de quibus suo

loco

12 loco dicemus. † Videtur ergo vnũ de capitibus poni pro primo, vt cap. 6: *Et vidi quod aperuisset vnum de septem sigillis*, id est, primum; vt ibi diximus. Primus ergo ex his siue dignitate, & opibus, siue qui prior se Antichristo dedidit, percutietur letali plaga, vt appareat, quod forte in bello cõtinget, quod gereret Antichristus cum illis tribus regibus AEgypti, & Africæ, & AEthiopiæ: & ab Antichristo virtute Diaboli mirabiliter curabitur, ita vt quasi à morte suscitatus videatur. Quem sensum confirmare videntur sequentia.

Vers. 3. *Et admirata est vniuersa terra post bestiam.* Videntes homines terreni, & carnales insignes Antichristi victorias de tribus regibus, & mirabilem illam curationem, admirabuntur Antichristum, & omnes post eum ire incipient, id est, illi se se sponte tradent.

Vers. 4. *Et adorauerunt Draconem, qui dedit potestatem bestiæ.* Cum Christus miracula faciebat, sicut iã ante diximus, omnes Deum laudabant quòd talem homini potestatem dedisset, vt Luc. 7: Accepit autem omnes timor, & magnificabant Deũ dicentes: Quia propheta magnus surrexit in nobis, & quia visitauit Deus plebem suam. Ita hi videntes prodigia Antichristi adorabunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ.

13 † Quæritur tamen, cur ita locutus fuerit Apostolus, id est, cur dixerit homines adoraturos esse draconem, cum minimè credendum sit Antichristum dicturũ se habere à dracone, aut à Diabolo potestatem, sed potiùs se esse filium Dei, & eius virtute illa facere. Expositores ita respondent, homines Antichristum esse adoraturos, sed quia ille potestatem à Diabolo habebit, eum adorantes adorabunt Diabolum. Ita Arethas ferè, & Primasius, & Ansbertus, & Haymo, & Ambrosius, & Anselmus. At si verba intueamur, omninò duas adorationes diuersas inueniemus: *Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ, & adorauerunt bestiam dicẽtes, &c.* Quare melius Beda exposuit, putabunt illi quidem se adorare Deum, nõ tamen Deum adorabunt, sed Diabolum, qui illi potestatem dedit. Mihi, si coniecturis locus est, non apparet improbabile Antichristum insigne draconis, qualis hic depictus est, gestaturum aut in clypeo, aut in signis militaribus (quemadmodũ Romani aquilas gestabant, & per singulas cohortes dracones, quos qui portabant, Draconarij dicebantur, vt est apud Vegetium lib. 2. de Re militari, cap. 13.) quasi Deum intelligi velit in illo signo, à quo ipse missus sit, & potestatem acceperit. † Neq; enim mirum hoc, aut nouum videbitur gẽtilibus, quoniam & Babylonij draconem, quasi Deum, adorabant, vt legimus Dan. 14. & Romani AEsculapium draconis forma acceperunt. Quare fortasse & in aris draconis imaginẽ adorabunt: [nam & Iuppiter in multis Græciæ vrbibus serpentis forma colebatur.]

14 *Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?* Duo habebit Antichristus, quibus homines terreat, & ad sui admirationem, atque ad adorationẽ rapiat, potestatem ad signa, & miracula, quæ vera credentur, & sæcularem potentiã atque imperium maximum. Quorum alterum (vt rectè aiunt Ansbertus, & Haymo) posset fortasse contemni sine altero, at vtrumque coniũctum in errorem inducet, si fieri potest, etiam electos, vt est in Matth. 24. Hoc ergo nũc dicũt: *Quis similis bestiæ*, potestate miraculorum, & sanctitate? *Et quis poterit pugnare cum ea*, quæ tres reges potentissimos vicit, & cui ceteri septem sponte paruerunt? Quis poterit tantæ potentiæ resistere? Nec ipsi vocabunt eum Bestiam, sed Iohannes, quia vt bestiam vidit, ita appellat: ipsi autem dicent, vt ait Beda, Quis similis Christo?

Vers. 4.

15 *Et datum est ei os loquens magna.* † Idẽ scriptum est Dan. 7: Et ecce oculi, quasi oculi hominis, erant in cornu isto, & os loquens ingentia. Et posteà: Et de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grandia. Quid sit autem os loquens magna ex eo intelligitur, quod paulò post ait: Et sermones contra excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, &c. Et hic apertissimè ostendit Apostolus: Et aperuit os suum in blasphemias ad Deũ, blasphemare nomen eius, & tabernaculũ eius,

Vers. 5.

& eos,

Loqui magna. & eos, qui in cœlo habitant. At vſu Scripturæ loqui magna non ſolùm eſt blaſphemias in Deum, & cœlites iactare, ſed etiam tumidè, & ſuperbè loqui, ſiue de ſuis laudibus quis loquatur, ſiue inimicis comminetur, ſiue hoſtibus victor inſultet. Quod etiam dicitur magnificare os, magnificare linguam, dilatare os, loqui ſublimia, vt latè explicauimus in Habdiam prophetam, num. 66. & 67. vbi propheta ait: Et non magnificabis os tuũ in die angustiæ. Pſal. 11: Diſperdat Dominus vniuerſa labia dolosa, & linguam magniloquam. Pſal. 37: Et dum commouentur pedes mei, ſuper me magna locuti ſunt. Pſal. 34: Et dilatauerunt ſuper me os ſuum, dixe-
16 runt: Euge, viderunt oculi noſtri. † Ex his cernitur mendosè legi in eodem Pſalmo in multis exemplaribus: Induãtur confuſione, & reuerentia qui maligna loquũtur ſuper me, pro, Qui magna loquuntur, vt eſt Græco, ὁι μεγαλοῤ ἡμονῦντες, & in Hebræo הַמַּגְדִּילִים, id eſt Magnificantes ſe, aut, vt vertit Hieronymus. Qui magnificantur, hoc eſt, qui magnifica verba loquũtur contra me. His modis omnibus intelligẽdum eſt Antichriſtum magna eſſe locuturum. Similiter etiam intelligere poſſumus loqui blaſphemias, in Deum videlicet, & in beatos, & in ſanctos in terris viuentes, nam blaſphemare propriè nihil aliud eſt quã male dicere, vt in Epiſto. Iudæ: Non eſt auſus ei iudicium inferre blaſphemiæ. Tit. 3: Admone illos principibus, & poteſtatibus ſubditos eſſe, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos eſſe, neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe. 1. Cor. 4: Blaſphemamur, & obſecramus.

Blaſphemare.

Verſ. 5.

Facere abſolutè.

Et data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos. Facere abſolutè dicunt Hebræi pro eo, quod eſt quidquid velis facere, ita vt nemo impedire poſsit. Vt. 1. Reg. 26: Benedictus tu fili mi Dauid. Et quidẽ faciẽs facies, & potens poteris. Dan. 8: Vniuerſa vaſtabit, & properabit, & faciet. Quare vitioſè poſitum eſt in verbis Apoſtoli apud Aretham: Et data eſt poteſtas ei faciendi prælium, cum verus ſenſus ſit: Regnabit, & quidquid volet faciet nemine impedire audente quadraginta duos menſes, id eſt, per annorum trium, & dimidij ſpatium.

Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad *Verſ. 6.*
17 *Deum.* † Priùs ſanctitatem ſimulabit, ſed tandem aperiet ὅs ſuum in blaſphemias, id eſt, blaſphemare Deum incipiet. Hoc enim eſt Aperire os, incipere loqui, vt Matth. 5: Et aperiens os ſuum docebat eos. &c. Hoc & Apoſtolus prædixit. 2. Theſſ. 2: Et reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduerſatur, & extollitur ſupra omne, quod dicitur Deus, ita vt in tẽplo Dei ſedeat oſtendens ſe tamquam ſit Deus.

Et tabernaculum eius. Cœlum poſſe- *Verſ. 6.*
mus intelligere, niſi ſtatim diceret: Et eos, qui in cœlo habitant, ſi enim tabernaculum vocaſſet cœlum, dixiſſet: Et eos, qui in eo habitant. Reſtat vt templa intelligamus, quoniam ipſe deridebit omnia templa Deo dicata, & profanabit, ac ſibi dicanda eſſe dicet, ſicut dixit Paulus: Ita vt in templo Dei ſedeat oſtendens ſe tamquam ſit Deus. Rectè etiam dicemus, tabernaculum Dei vocari Eccleſiam, quæ eſt domus Dei viui, quam Antichriſtus blaſphemabit.

Et vincere eos. Ita hoc intelligendum *Verſ. 7.*
eſt vt cap. 11. expoſuimus illud: Faciet aduerſum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos. Occidet quidẽ eos, ſed eorum conſtantiam non ſuperabit.

Et data eſt illi poteſtas in omnem tribum. *Verſ. 7.*
18 † Vniuerſi ſub eius ditione erunt, ipſe ſuper omnes regnabit, & quos volet, cruciare poterit.

Et adorauerunt eam omnes, qui inhabi- *Verſ. 8.*
tant terram. Docet innumerabilẽ eorum multitudinem, qui Antichriſto adhærebunt, omnes ſcilicet inhabitantes terram, de quibus diximus cap. 8. num. 19.

Quorũ non ſunt ſcripta nomina. Nequis *Verſ. 8.*
putaret abſolutè omnes, qui erãt in terra, Antichriſtũ fore ſecuturos, explicat quod dixit: *Quorum non ſunt, &c.* id eſt, omnes illi, qui prædeſtinati non ſunt, hi enim ſunt qui ſcripti dicuntur in libro vitæ, vt latiùs expoſuimus cap. 3. n. 8. & ſequentibus. Quo loco etiam oſtẽdimus. num. 10. Hyperbaton eſſe in his verbis: Agni, qui occiſus eſt, ab origine mundi, atque ita eſſe intelligendum, ac ſi diceretur: Quorum nomina non

ſunt

sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ Agni qui occisus, est, idque apertè probari ex verbis cap. 17: Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi. Ita etiam Andreas intellexit, qui ait: Illos superabit, quorum nomina in libro vitæ scripta non sunt. ‡ De quo sic scribit Arethas:

19 † Per Hyperbaton hoc intelligendum est, vt sit sensus: Quorum non sunt scripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est: Si quidem quorum scripta sunt, ab origine mundi scripta sunt, ita enim oportet intelligere, non vt Scriptura habet, quia neque ab origine mundi facta est occisio Agni. &c. Tyconius etiam Hom. 10. hæc verba, Ab origine mundi, ad prædestinatos retulit, non ad Agnum: ita enim legit: Quorum non est scriptum nomen in libro vitæ Agni, signati ab origine mundi. Et ita exponit: Quia in præscientia Dei Ecclesia ante præordinata est, atque signata. Ita, vt diximus, intellexisse videtur Primasius, qui legit: Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni occisi, qui est ab origine mundi, Et Beda, & Ambrosius eũdem sensum approbant. Neque hoc mirum videri debet, solent enim crebrò Apostoli his Hyperbatis vti. De Iohanne iam hoc adnotauimus cap. 12. num. 39. Et in Euang. cap. 1: Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ, & veritatis. Quod ita intelligendum est: Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis plenum gratiæ, & veritatis, & vidimus gloriam eius, gloriam, quasi vni

20 geniti à patre. † De Paulo idem adnotauit Irenæus libr. 3. Contra Hæreses, cap. 7. vbi illud 2. Corint. 4: In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium, Hyperbaton esse dicit, sensumque esse: In quibus Deus excæcauit mentes infidelium huius sæculi, & qui aliter intelligunt, nescire legere Paulum. Et posteà ait: Quoniã autem Hyperbatis frequenter vtitur Apostolus propter velocitatem sermonum suorum, & propter impetum, qui in ipso est, spiritus, ex multis quidem alijs est

Hyperbatõ frequens in Apostolis.

inuenire. Sed in ea, quæ est ad Galatas, sic ait: Quid ergo lex factorum? Posita est vsquequo veniat Semen, cui repromissum est, dispositа per angelos in manu mediatoris. Ordinatio enim sic est:

18 Quid ergo lex factorum? Dispositа per *Gal. 3.* angelos in manu mediatoris posita est vsq; dum veniat Semen, cui repromissum: vt sit homo interrogans, & spiritus respondens: † Et iterum in secunda

21 ad Thessalonicenses de Antichristo dicens ait: Et tũc reuelabitur ille iniquus, *Cap. 2.* quem Dominus Iesus Christus interficiet spiritu oris sui, & destruet præsentia aduentus sui, illum, cuius est aduentus secundum operationem satanæ in omni virtute, & signis, & portentis mendacij. Etenim in his ordinatio dictorum sic est: Et tunc reuelabitur iniquus, cuius est aduentus secũdum operationem Satanæ in omni virtute, & signis, & portentis mẽdacij, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet præsentia aduentus sui. &c. Scio non deesse quibus hæc explanatio optimorum autorum consensu, & consuetudine locutionis Apostolicæ confirmata minimè probetur, quòd ita sensum spiritus inuerti dicant. Sed vnde probant inuerti, aut vnde probare possunt? Ego ab illis potiùs inuerti puto, qui dicunt Christum occisum esse ab origine mũdi, quia ab initio mundi figuris significata est eius mors. Primùm videant Iohannem dicere Ab origine mundi, pro eo quod est, Ab æterno, sicut ait cap. 17: Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi, vtroque enim in loco est in Græco: ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Quare idem est A constitutione mundi, & Ab origine mundi: nomina autem electorum ab æterno scripta sunt in libro vitæ Agni. Eadẽ locutio est apud Matth. cap. 25. vbi legimus: Possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Quod cap. 3. num. 10. latiùs explicauimus. Deinde, etiam si ita vt ipsi volunt aciperetur Ab origine mundi, quod falsum est: vnde docere poterunt factũ dici quod figuris significatum est? Si ideò dicitur Christus occisus ab origine mundi, cur non dicatur natus ab origine mundi, aut vinctus, aut Cruci affixus?

xus? Cur nō dicatur resurrexisse, ascendisse in cœlum, sedisse ad dexteram patris ab origine mundi, quandoquidem huius rei figuræ ab initio præcesserunt? Quando vnquam dixit Scriptura Ecclesiam ædificatam esse de latere Christi ab origine mundi, aut populum gentium vocatum esse ab origine mundi in locum Iudęorum? Si hæc nusquā dixit quæ similia sunt, cur cogatur dicere Agnum occisum esse ab origine mundi? Non ergo sensum Spiritus sancti inuertimus, sed verbis ipsius Spiritus sancti legitimè explicamus.]

Vers. 9. *Si quis habet aurem, audiat.* Beda: Quòties Scriptura hoc dictum interponit, intentum præ obscuritate rei quærit auditorem. &c. Possunt autem hæc tā ad dicta referri, quam ad dicenda, vt vidimus cap. 2. & 3. Sed hic præstat vt referantur ad dicenda, vt Primasius, & Beda, & Ansbertus, & Haymo, & alij intelligunt.

Vers. 10. *Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadit.* † In alijs codicibus legitur: In captiuitatem vadet; Ita legit Ireneus lib. 5. cap. 28: In captiuitatē ibit. & Primasius, & Ansbertus. In Græco est ὑπάγει, ideſt vadit, sensus est idem, tamētsi apertius est, Vadet. Rectè autem interpretantur Primasius, & Beda, & Ansbertus, & Ambrosius hæc dicta esse nequis magni pendendam esse putaret potestatem illam magnam Antichristi, ac si diceretur: Sinite Antichristum cum suis exultare, & persequi sanctos, citò pœnas suorum scelerum dabunt. Antichristus, qui capit iustos, & alligat, ipse quoque à Diabolo capietur, & alligabitur æternis vinculis. Et idem, qui gladio iustos occidit, gladio occidetur. Gladiū hoc loco intelligi arbitror Diuinæ sententiæ seueritatem, qua ferientur impij, & quæ in gladio significata est cap. 1: Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat. Et cap. 19: Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in in ipso percutiat gentes. Hoc ergo nūc ad consolationem sanctorum de Antichristo, & eius comitibus dicit, sed qua si legem proponit vniuersis positam, quoniam re vera vniuersis posita est. Ex his veram intelligentiam accipimus verborum Domini Matth. 26: Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribūt: Quasi diceret, Gladio peribūt nō illo ferreo, sed alio multo grauiore, & nocentiore, nempe Diuinæ sententiæ seueritate.

Gladius.

Locus Matth. 26.

23 *Hic est patientia, & fides sanctorum.* † Id est. Hic spectabitur, hic examinabitur patientia, & fides sanctorum: si æquo animo, & forti omnia patiantur credētes veruni esse, quod Deus pollicetur, nempe Antichristum, & suos, qui potestate, & superbia elati sanctos pro libito trucidant; citò tandem esse Diuinæ sententiæ vltione feriendos. Hortatur ergo sanctos vt Antichristo sæuiente ne deficiant, sed spe ruinæ eius in sua iustitia permaneant, & libenter mala perferant.

Vers. 10.

Vers. 11. *Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra.* Hanc bestiā armigerum Antichristi [(Græcè ὑπηρέτικον, vt adnotauit Andreas eius verba referens, ideſt; satellitem, propugnatorem, protectorem)] vocat Irenæus lib. 5. cap. 28. dicens: Post deinde & de armigero eius, quem & Pseudoprophetam vocat, Loquebatur, inquit quasi draco, & potestatem primæ bestiæ omnem faciebat in conspectu eius. &c. Ex quo perspicitur prædicatorem aliquem magnum significari præcursorem Antichristi, qui eloquentia sua, & potentia ad prodigia facienda, & simulatione sanctitatis innumeram hominum multitudinem adducturus sit ad eumdem Antichristum. Etenim sicut Christus præcursorem in primo aduētu habuit Iohannem, in secūdo habiturus est Eliam: ita Antichristus hunc præcursorem habebit. † Et quamuis dubitet Ambrosius, vnus ne præcursor intelligi debeat, an plures, nonnullique plures putent: mihi vnus omnino videtur, non solum quia ita intellexit Irenæus, & testem eum citans, ac sequens Andreas Cæsariensis, sed etiam quoniam Apostolus ita de eo semper loquitur vt de vno. Vt cap. 19: Et apprehensa est bestia, & cum ea Pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso. &c. Et cōtinuò: Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis. Vbi & cum articulo ponitur ὁ ψευδοπροφήτης.

Sed cur ascendere dicitur de terra? Tyconius Hom. 11. & Beda, aiunt idem

hic

hic significari in terra, quod priùs significatum est in mari, cũ dixit: Et vidi de mari bestiam ascẽdentem. At cur priùs de mari ascendere dixit, nunc de terra? Cur non eodem modo idem dictũ est? Bestia illa prior de mari ascendit, vt initio cap. diximus, quoniam inusitata forma, & inusitato terrore, subitò hominibus apparuit ad nocendum, vt marinæ bestiæ solent. Hæc autem bestia secunda similis illis apparebit, quæ videntur in terra, non magna videbitur, neq; terribili forma, sed agno similis, neque subitò cum potestate erumpet vt Antichristus, sed paulatim se in animos, & in beneuolentiam hominũ insinuabit. † Itaque vt terra, & mare nũc quasi contraria cẽsentur, ita ascensus secundæ bestiæ cõtrarius est ascensui primæ.

Ascendere de terra. Præterea ascendere de terra dicuntur quæ ex paruis orta principijs multùm crescunt, (vt ostendimus Hos. 1. n. 133. & 134) & latè se per terram effundunt. Vt Gen. 2: Sed & fons ascendebat de terra irrigans vniuersam superficiẽ terræ. Hos. 1: Et congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum, & ascendent de terra. Recte ergo de terra ascendit, qui initio solus videbitur, & posteà incredibilem multitudinem hominum sequentem habebit.

Vers. 11. *Et habebat cornua duo similia agni.* Cornua in hac bestia non reges significant, vt in decem cornibus draconis, aut primę bestiæ, neque enim regia potestate, aut armis hæc bestia pugnabit: Sed tantummodo vires, & potentiam quamdã indicant Metaphora ab animalibus cornutis sumpta, quæ cornibus in aduersarios pugnant. Duo cornua, quibus hæc bestia nocebit, sunt sermones simplices, & mansuetudinem, sanctitatemque redolentes, & potestas, quæ res mirabiles & prodigiosas efficiet. † Quæ quia non violenta sunt, sed blanda, & amabilia, & mansuetudine plena, similia agni cornibus dicuntur. Cornua enim agni non sunt recta, & acuminata, sed recurua, & tenera, & minimè apta ad feriendum. In agno Arethas Christum significari censet, quod cum sensu consentaneum est, neque prorsus improbo, sed agnum propriè accipi magis existimo pro animali, quoniam semper ἀρνίον cum Christum significat, Articulum habere solet, qui hoc loco positus non est. Hoc eodem argumento & Arethas ipse vtitur in re simili, vt videbimus cap. 14. num. 3. Scio sine Articulo poni Agnum cap. 5: Et vidi, & ecce in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem tamquam occisum, &c. Verùm ideo sine Articulo ponitur, quia indefinitè accipitur, ac si diceret: Vidi quendam agnum, cum nondum explicauit qui sit. Ita cap. 1. dixit: Et in medio septẽ candelabrorum aureorum similem filio hominis. Et cap. 12: Mulier amicta sole. Et posteà: Et ecce draco magnus rufus. Et iterum: Et peperit filium masculum. Et capit. 13: Et vidi de mari bestiam ascendentem. † In his locis, & in alijs huiusmodi non additur Articulus, quia res quædam indefinita significatur, vt quidam homo, quidam draco, quædam bestia. Et tamẽ posteà de ijsdem rebus loquens Articulis vtitur, quia iam notæ, & definitæ sunt, vt Agnus ille, scilicet, de quo dixi, draco ille, mulier illa, bestia illa. Ita nũc cornua similia agni, id est, similia cornibus cuiusdã agni. [Itaq; quãuis fortasse interdũ hoc, qđ de Articulis dixi, apud Græcos nõ obseruetur, ego quod Apostolus noster multis in locis facit, & quod plurimum fieri solet, ostendi.]

Articulus curaddatur apud Græcos.

Et loquebatur sicut draco. Nec hic in dracone Diabolum accipio cum Aretha, eadem ratione, id est, quia Draco sine articulo ponitur. Loquebatur igitur sicut draco, quoniã licet agnus videretur externa illa, & simulata sanctitate, & mansuetudine, intus crudelitate, & veneno draco erat, atq; ita suis verbis, quasi nocentissimo quodã veneno, animas hominũ interficiebat. Itaque non cõparatur eius locutio locutioni draconis, neq; enim draconis est loqui, sed ipse, dũ loquitur, draconi comparatur, quia venenum infundit vt draco.

Vers. 11.

Et potestatẽ prioris bestiæ. &c. Hoc est, Faciebat eadẽ falsa miracula, quę Antichristus faciebat, [nõ enim nũc de dracone loqtur, quẽ priùs vidit, sed de priori harũ bestiarum, quas cõmemorat in hoc

Vers. 12.

capite: nec enim draconē beſtiam vocauerat. Ita etiam Arethas interpretatus eſt,] idque in conſpectu eius, id eſt, ipſo Antichriſto cernente, & approbāte, vt carus ipſi Antichriſto, & intimus iudicetur, atque vbique magni fiat, ſicut & Chriſtus laudauit Iohannem.

28 †Vel (quod potius exiſtimo) *In conſpectu eius* ſignificat ante ipſum ambulans, ipſum proximè præcedēs, vt videri poſſit, & viam illi parans. Sicut dictum videtur Pſal. 49: Ignis in conſpectu eius exardeſcet: & Pſal. 17: Præfulgore in cōſpectu eius nubes tranſierunt, grando, & carbones ignis. Pſal. 67: Deus cum egrederēris in conſpectu populi tui, cū pertranſires in deſerto. Pſal. 79: Dux itineris fuiſti in conſpectu eius. *Poteſtatē* autem dixit pro re, quæ cum poteſtate ſit, more vſitato Hebræorum.

In conſpectu.

Verſ. 12. *Et fecit terram, & habitantes in ea adorare beſtiam primam.* Idem intelligit in terra, & in habitantibus in ea, ideſt, nō omnes homines, ſed terrenos, & habitatores terræ. [Ita mox ait: Et ſeducit habitantes in terra. Quod ita interpretatur Andreas: Seducit (inquit) habentes in terra perpetuam cordis habitationem, habentes enim in cœlo conuerſationem non ſeducit. &c. Nunc autem terram etiam adoraturum Antichriſtū dicit] amplificationis cauſa, quaſi dicat, Non ſolum ipſi Antichriſtum adorabunt, ſed omnia etiam, quæ poſſident, Antichriſto ſubijcient, vt ipſe vbique regnet. [Omnia ſeruient Antichriſto, illi in terra ſua templa ædificabunt, fructus terræ offerent, eius ſatellitibus alēdis ſeruiet, ac foueēdis, quidquid in ea erit exquiſitum, & pretioſum ad eum afferent, efficientque vt terra eum adorare videatur.] At quid hoc præcurſore opus fuit, aut quomodo ipſe fecit terram adorare beſtiam, cum ante ipſius prædicationem ſcriptum ſit: Et admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam. Et adorauerunt draconem, qui dedit poteſtatem beſtiæ: & adorauerunt beſtiam dicentes: Quis ſimilis beſtiæ? &c. Poſſemus reſpondere illud per anticipationem eſſe dictum, & tunc factum cum beſtia ſecunda aſcendit, &

29 fecit ſigna illa. †Probabilius tamē puto ante aſcenſum beſtiæ ſecundæ homines non tam in adorationem Antichriſti, quam in magnam quamdam admirationem eſſe excitandos, & adoraturos quidem eum vniuerſos, qui aderūt, ſed ſubita adoratione, non quaſi ſe illi perpetuō addicentes. At cum præcurſor prodibit, & cum magna ſpecie ſanctitatis poteſtatem prodigiorum coniūget, animos eorū, qui priūs adorauerāt, cōfirmabit, & plurimos deindē quoque profectō erit, peruertet: mirabiliter enim augebitur autoritas Antichriſti, cū videant hominem, quem ſanctiſſimum putabunt, eius laudes prædicare, & acceptā ab eo virtute prodigia facere. Hoc autē, quod diximus, ex vtriſque verbis cognoſci poteſt: priūs enim dixit: Et admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam, &c. Et adorauerunt beſtiā dicentes: Quis ſimilis beſtiæ? & quis poterit pugnare cum ea? Quibus admiratio magna, & ſubita, atque admiratione extorta, potius quā voluntaria, & firma adoratio indicatur. In ſecunda autē adoratione dicitur: Et ſeducit habitantes in terra propter ſigna, quæ data ſunt illi vt faceret. Quæ verba deliberatam iam, & voluntariam adorationem, firmamque declarant.

30 *Cuius curata eſt plaga mortis.* †Amplificabit enim Antichriſti potentiam prædicans ſemper regem illum ab eo fuiſſe quaſi reſuſcitatū. [Videri poſſet hoc de ipſo Antichriſto dici, niſi ex cap. 12. conſtaret non de ipſa beſtia, ſed de vno ex eius capitibus dici. Et vidi (inquit) vnum de capitibus ſuis quaſi occiſum in mortem, & plaga mortis eius curata eſt. Quia ergo rex in hoc capite indicatus membrum erat Antichriſti, & caput vnum ex eius ſeptem capitibus, plagam Antichriſti curatam eſſe dicit, ſicut plaga mea curatur, ſi brachiū meū curetur.]

Verſ. 12.

Vt etiam ignem faceret de cœlo deſcendere. Inter reliqua miracula hoc maximè prædicatur, quod de cœlo ignem deſcēdere fecerit. Solēt enim homines illa ſigna præcipuè præferre, quæ de cœlo ſunt, quoniā Diuina planè virtute fieri videntur, indeq; iudicant eum, qui facit, aut propter quem fiunt, Deo eſſe quam gratiſſimum. Et ideo Phariſæi à Chriſto huiuſmodi ſignum petebant:

Verſ. 13.

Matth.

Matth. 16: Et accesserunt Pharisæi, & Sadducæi tentantes, & rogauerunt eũ vt signum de cœlo ostenderet eis. Quoniam igitur Elias, & Henoch, vt vidimus cap. 11. ignem de cœlo deducent, ne quid minus præcursor Antichristi habere videatur, Diabolus etiam efficiet vt ignis hominibus appareat de cœlo descendere. [Andreas Cæsariensis: Omnia hæc per deceptionẽ faciet apostatæ Antichristi miles, vt Deus existimetur Antichristus testimonium de eo reddente talium prodigiorum effectore, & indubitabilem gloriam accipiat, ad imitationem Baptistæ, contẽdit enim mendacium, vt homines decipiat, imitari veritatẽ. Nec mirum est in eorum oculis, qui decepti sunt, ignẽ videri è cœlo venientem, cum ex historia Iob didicerimus eum descendisse, & iumenta ipsius consumpsisse per Diuinam permissionem, & Satanicã operationem.]

Vers. 14. *Et seducit habitantes in terra propter signa.* Irenæus lib. 5. cap. 28. recitatis his verbis ait: Hoc nequis eum Diuina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum si dæmonijs, & apostaticis spiritibus ministrantibus ei per eos faciat signa, in quibus seducat habitãtes super terrã. &c. † Hoc ipsum docuit Apostolus. 2. Thes. 2. nẽpe non vera, sed fallacia futura esse miracula Antichristi, & ministrorũ eius; ait enim: Cuius est aduentus secũdum operationem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigijs mendacibus, & in omni seductione iniquitatis, &c. Et enim vera miracula, nisi diuina virtute fieri nequeunt. [De his etiã legimus in lib. 2. Sibyllinorum Oraculorum.

ὅταν τίνες ἀντὶ προφητῶν
Ψευδαοάται σελάσωσιν ἐπὶ χθονὶ φημίζοντες
Καὶ Βελιὰλ ἥξει, καὶ σήματα πολλὰ ποιήσει
Ἀνθρώποις. -----

Hoc est.

------*Cum quidam pro prophetis*
Deceptores appropinquauerint in terra loquentes.
Et Belial veniet, & signa multa faciet
Hominibus.------

Et libr. 3.

Ἐκ δὲ Σεβαστείων ἥξει Βελίαρ μετόπιθεν,
Καὶ στήσει ὀρέων ὕψη, στήσει δὲ θάλασσαν,
Ἥλιον πυρόεντα, μέγαν, λαμπράντε σελήνην,
Καὶ νεκύας ἐγερεῖ, καὶ σήματα πολλὰ ποιήσει
Ἀνθρώποις, ἀλλ' οὐκ τελεσφόρα ἔσσετ' ἐν αὐτῷ
Ἀλλὰ πλανᾷ. Καὶ δὴ μερόπας πολλοὺς πλανήσει,
Πιστούς τ', ἐκλεκτούς τ' Ἑβραίους, ἀνόμους τε, καὶ ἄλλους
Ἄνδρας, οἵτινες οὔπω θεοῦ λόγον ἐσσύσαντο.

Hoc est.

Ex Sebastenis veniet Beliar postea,
Et sistet montium altitudines, sistetque maria,
Solem ardentem, magnum, lunamque splendidam,
Et mortuos sistet, & signa multa faciet
Hominibus: sed non verabuntur in ipso,
Sed decipit. Et quidem multos homines decipiet
Fideles, electosque Hebreos, sine lege que viuentes, & alios
Homines, qui nondum Dei verbum audierunt.]

Sed cur dictum est: *Seduxit*, cum videretur dicendum, Seducet? Quidam legunt, Seduxit, vt Primasius, & Ansbertus, & Ambrosius, alij, Seducet, vt Haymo. Non dubito nostrũ interpretem vertisse, Seduxit, sicut habetur in vetustioribus cõdicibus, & maximè in Complutensi. Nam quamuis in Græco sit, Seducit, ideſt, πλανᾷ, tamen omnia huiusmodi verba, quæ apud Græcos sunt præsentis temporis, ipse in præteritum vertit, vt: Potestatem prioris bestiæ omnem faciebat. † Et statim: Et fecit terram, & habitantes in ea, &c. Et fecit signa magna, &c. Quare consequens erat vt similiter verteret, seduxit. Hoc autem fecit, quoniam videbat plerumque Apostolum futura verbis præteriti temporis efferre more prophetico, siue potiùs, vt ego arbitror, quoniã exemplaria nactus est emendatiora, quam quæ nunc habe-

habemus. Sed neque Græca lectio repudianda est, sæpe enim prophetæ de futuris loquuntur verbis præsentis temporis, vt res certa esse, & non tam prædici, quam geri videatur; vt Malac. 3. Ecce ego mitto angelum meum. Et pro eo, quod dictum est Isai. 28: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c. Petrus 1. Epi. cap. 2. dixit: Ecce pono in Sion lapidem. &c.

Regula.

Vers. 14. *Vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij.* Reuera persuadebit hominibus vt imaginem Antichristi faciant, eamque in templis adorent, dicet enim eum resuscitasse ferè regē illum, ideoque verè Deum esse. Sed quoniam rex, qui ferè credetur resuscitatus, mēbrum erit bestiæ prioris, & vnum ex eius capitibus, ipsa bestia dicitur habere plagam gladij, vt iam diximus.

Vers. 15. *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ.* Non dabit spiritum, id est, animam, imagini Antichristi, sed videbitur dare, quoniam loquetur imago, sicut olim idola multa responsa reddebant rogantibus Diabolo in ijs occultè loquente. Andreas, & Arethas: Hoc autem circa simulacra cōsiderandum est, quod multa eorum & sudare, & loqui scripta sunt temporibus Græcorum, operatione Diabolica. Quod autem statuæ, vt dictum est, locutæ sint, ex historijs discere licet, cum scriptum sit per imposturas, & arbores, & aquas fuisse locutas per Apollonium, alioſq; artifices. &c.

Vers. 15. *Et faciat vt quicunque non adorauerint.* † Ita legendum, vt habent Græci codices emendatiores, & Andreas, & Arethas, & est sensus: Et datum est illi vt faciat vt quicunque nō adorauerint imaginem bestiæ, occidantur. Iam simulata sanctitas in apertam exit crudelitatem. 33

Vers. 16. Character. *Habere Characterē in dextera manu sua.* Characterem, siue, vt est in Græco, χάραγμα, vocat notam impressam, dicitur enim χάραγμα siue χαραχτὴρ, forma expressa ex alio, aut forma rei cuiuspiā impressa. Vt igitur Christianis signum Crucis in frontibus imprimitur, ita Antichristus per hūc suum præcursorem efficiet, vt omnes, qui sibi parent, palam signum impressum portent siue in fronte, siue in dextera, vt sicut circumcisione Iudæi à ceteris gentibus secernebantur, ita hoc signo Antichristiani distinguantur à Christianis. Sed quæritur quinam futurus sit character. Primùm certum est non esse nomen Antichristi, neque literas, quibus numerus in nomine significatus conficitur, vt putauit Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, de quibus statim dicemus, ait enim: Nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerū nominis eius. Aliud ergo est character, aliud nomen, & numerus nominis, id est, literæ numerum 34 indicantes. † Mihi probabile videtur characterem futurum, quo in sigillo suo vtetur Antichristus, & quem in anulo gestabit, & in supellectile sua. Solent enim reges proprium signum, seu proprium characterem habere, quo literas obsignent, vt continuò regis esse agnoscantur, idque ferè in anulis gestant. Esther. 3: Tulit ergo rex anulum, quo vtebatur, de manu sua, & dedit eū Haman, vt scilicet signari literas iuberet vt volebat. Et posteà: Et literæ signatæ ipsius anulo missæ sunt per cursores regis ad vniuersas prouincias, Dan. 6: Allatusque est lapis vnus, & positus super os laci, quē obsignauit rex anulo suo, & anulo optimatū suorū, ne quid fieret cōtra Danielē. Dicere characterē esse formam draconis, quem Antichristus adorari iubebit, vt diximus nu. 13. Sed mouent me maximè verba cap. 14: Et si quis acceperit characterem nominis eius, ex quibus conijcio characterē non futurum nomen eius, sed notam aliquam, quæ occultè nomen illud indicet, quo ipse maximè gloriabitur. Ita igitur erit character nominis eius, vt cap. 14, scriptum est, quia illud indicabit: & non erit nomen eius, sicut scribitur in hoc capite, quia non constabit literis, quibus apertè nomen illud 35 solet scribi. † Aliter quoque hæc conciliari queunt. Aliud est nomen eius proprium, quod est à parentibus inditum, aliud, quo ipse insigniri volet, & dignitatem suam indicari. De priori nomine nunc dicitur: Nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

Quis nam erit Character Antichristi.

De po-

De poſteriori dicitur cap. 14: Et ſiquis acceperit characterem nominis eius, id eſt, notam aliquam nomen illud dignitatis indicantem. Quare mihi valde probabile videtur quod ex Primaſio ſumpſit Ansbertus, characterē futurū, in quo totum Chriſti nomen cōpendio includatur, quēm ita ſignat, de quo ita certus eſt, vt à Deo ſe acepiſſe indicet his verbis: Et ecce dū orans loquor, præſentiam tui adeſſe cognoſco, qui etiam inuocātes te pia munera largiturus præoccupas dicens: Antequam me inuocauerint, dicam: Ecce adſum. Quæ ergo āte mihi elucent, perducā neceſſe eſt ad cognitionem lucis. &c. Et quoniam nullum nomen magis amabit Antichriſtus, nullumque ſibi glorioſius putabit quā nomen Chriſti, ſiue Meſſiæ, quo Iudæos decipiet, & multos etiam Chriſtianorum, & Agarenorū, quorū maxima, & infinita penè turba eſt, character nominis eius notam habebit, in qua compendio ſit hoc nomen Chriſtus, aut Meſſias, ſed potius Chriſtus, quia familiarius omnibus nomen eſt, & notius, & celebrius. [Accedit quod Conſtantinus Deo, hominibuſque carus imperator, qui, vt in arcu triumphali illi erecto Romæ nunc etiam legitur, liberator vrbis, & fundator quietis appellatus eſt, hanc eamdē notam nominis Chriſti in labaro portabat, vt Onuphrius ſcribit in Faſtis, niſi quod lineam trāſuerſam ſecantē has duas literas. X. & P. non habebat. Eamdem poſteā in labaro portarūt Leo. V. & Michael Conſtātinus imperatores, eodem Onuphrio autore. Quare Antichriſtus, qui liberator orbis, & tyrannorum expulſor, & fundator quietis publicæ videri volet, libenter, vt videtur, hac eadem nota vtetur, & illā imprimi ſuis volet.] † Pingitur autem character in fronte, ſiue in dextera, quoniam & partes ſunt corporis principales, & oculis omnium expoſitæ. Frons etiam ſedes eſt verecundiæ, in dextera fortitudo eſt. Qui ergo in frōte habēt characterem, profitētur nō pudendū ſibi eſſe, ſed glorioſum talē ducē ſequi. Qui in dextera habebūt, profitebūtur ſe milites eſſe Antichriſti, & totis viribꝰ ꝓ eiꝰ gloria pugnaturos.

36

Et ne quis poſsit emere, aut vendere. *Verſ. 17.*
Quoniam magno cum labore poterūt omnes occidi, qui characterem habere nolent, præ multitudine, & nemini crudelis videatur: rem excogitabit latiùs multò patentem, ideoque multò nocentorem, vt nemo quidquam emere, aut vēdere poſsit, niſi fuerit charactere inſignitus. Nam cū nemo viuere poſsit niſi emat, aut vendat, ita infinitā multitudinem ad ſui adorationem coget. Ita hoc interpretantur Hippolytus martyr in Oratione de Conſummatione mundi, & Arethas, & multi alij, & ita omninò interpretandum eſt. Simile quid in Chriſtianos, licet minus ſæuum, fecit Iulianus apoſtata, vt ſcribit, Nicephorus lib. 10. cap. 24.

37 *Aut numerū nominis eius.* † Ideſt, has tres literas χξϛ. quibus, vt, ſtatim dicemus, numerus nominis ſignatur. *Verſ. 17.*

Hic ſapientia eſt. Hic cernetur ſapientia Chriſtianorum, ſapientes enim ex ijs, quæ dicta ſunt de charactere, & ex ijs, quæ nunc dicentur de numero nominis, poterūt intelligere an ſit ille Antichriſtus. Quod magis explicat verbis ſequentibus. *Verſ. 18.*

Cōputet numerum beſtiæ. Vt ex numero in literis nominis incluſo intelligat ſit ne ille Antichriſtus. *Verſ. 18.*

Numerus enim hominis eſt. Arethas ita exponit: Nomen eius eſt numerus hominis, id eſt, familiare eſt eius nomen, & nōn inſuetum, nec occultatū, ac dupliceꝫ habens intellectum, ſed conſuetus calculus, & inter homines cognitꝰ. Mihi hoc potiùs dicere videtur. Qui habet intellectū, cōputet benè, numerus enim ꝓprius hominis eſt, & intellectū habētis, ac ratiocinantis eſt numerare. *Verſ. 18.*

Et numerus eius ſexcenti ſexaginta ſex. *Verſ. 18.*

38 † Irenæus martyr Chriſti multa de his ſcripſit lib. 5. cap. 30. vbi ait: Hunc autem numerum nominis oſtendit, vt caueamus illum venientem, ſcientes quis eſt. Nomen autem tacuit, quoniam dignum non eſt præconari à Spiritu ſancto. Et cap. 29: Congruenter autem & nomen eius habebit numerum ſexcentos ſexaginta ſex, recapitulans in ſe metipſo omnem, quæ fuit ante diluuium, malitiæ commiſtionem, quæ facta eſt angelica apoſtaſia. *Ratio numeri nominis Antichriſti.*

Noe enim fuit annorũ sexcentorum, & diluuium aduenit terræ. &c. Deinde ait, recapitulari etiam in hoc numero omnem idololatriam, quæ fuit à diluuio, & prophetarum interfectionẽ, & succẽsionem iustorum, qui idololatriæ restiterunt. Nam statua illa erectaà Nabuchodonosor Dan. 3. sexaginta cubitos habebat altitudinis, & sex latitudinis: qui numeri coniuncti cum numero annorum Noe efficiunt. 666. In hac statua omnis idololatria significata est, sed maximè illa Antichristi, qui solus ab vniuersis volet adorari. Et tres pueri missi in caminum ignis, quia eam adorare noluerunt, designant iustorum interfectionem, & cruciatus, quia adorare nolent Antichristum.

39 † Affirmat etiam multa nomina inueniri apud Græcos, quæ hoc numero constent, vt Euan, Lateinos, quod valde verisimile sibi videri dicit, quoniam verisimum, inquit, regnum hoc habet vocabulum, Latini enim sunt qui nunc regnant. Sed omnium probabilissimum putat Τειτὰν scriptum per ει, quoniam nullus rex ita vocatus est, & apud ethnicos Diuinum putatur hoc nomen, & idolis datur, & sol ita vocatur ab his, qui nunc tenent, id est, à Romanis. Et ostentationem habet vltionis, & vindictam inferentis, quod rectè conuenit Antichristo, qui simulabit se malè tractatos vindicare, & in libertatem asserere eos, qui quasi seruitute tenebantur. Hoc dicit quoniam τίσομαι idem est quod Vlciscor, vnde deductum videri potest Titan. Postremò dicit, etiam si hoc nomen aptissimum videatur, & regale, & tyrannicum, non tamen ideò nomen Antichristi inuentum esse, quoniam alia esse possunt, quæ eumdem numerum habeant. Primasius alia nomina addit, quorum primum est Ἄντεμος, quod significare dicit, Honori contrarius, sed id vt significaret, scribendum erat Ἄντιμος, quod numero non conuenit, aut potius Ἀντίτιμος. Alterum est Ἀρνεῦμαι, quod martyri Hippolyto, & multis placuit, & significat Nego, nisi quod vt hoc significaret, scribendum erat, Ἀρνεῦμαι.

40 † Ansbertus aliud nomen Gothicum affert Γενσηρίκος, quod significare dicit idem quod Gentium seductor. Alia proferũt Andreas, & Arethas, vt Λάμπετις, quod ab splendore dicitur, ὁ νικήτης, id est, Victor, κακὸς ὁδηγὸς malus dux, ἀληθῶς βλαβερός, id est, Verè nocens, πάλαι βασιλεύων, id est, Iam olim inuidens, ἄμνος ἄδικος, id est Agnus nocens, [Addit etiam Andreas, Βενέδικτος, quod est, inquit, εὐλογημένος, id est Benedictus,] & multa alia huiusmodi fingi, aut inueniri poterunt. Quomodo autem in his ratio subducatur, norunt qui linguæ Græcæ non sunt imperiti, numerant enim Græci per literas, A, vnũ, B, duo, atque ita deinceps vsque ad, I, quæ litera decem valet, quoniam licèt nona sit in Alphabeto, interponitur hæc nota, ϛ, quę valet sex. Literæ, quæ sequũtur Iota, efficiunt denarios vsque ad, ϱ, Sed nonaginta ita notantur, ϟ. Inde incipiunt centenarij, quos efficiunt literæ sequentes vsque ad finem Alphabeti. Sed cum ω, valeat. 800, nongenti ita notantur Π, aut ϡ. Deinde millenarij incipiunt ab A cum linea deorsum tẽdente, ita; ͵α, &c. Ex his videmus hęc nomina eumdem numerum habere, eumque tribus literis Græcis signari X. ξ. ϛ. Hebræi etiam per literas numerãt, sed quoniam Euãgelista Græcè scribebat, nec id Iudæis, sed conuersis ex gentibus, id, quod omnes sentiunt, verisimum videtur, Græcis notis computari

41 debere nomẽ Antichristi. † At nomen Græcũ futurũ esse, vt multi ex scriptoribus volunt, nõ est necessariũ, cũ ipse natione Græcus futurus non sit, & sit probabile eum ex tribu sua Dã, aut certè ex Iudæorum nominibus aliquod accepturum, vt fieri solet. Sed Græcum esse posse non nego, immò probabilius arbitror, nam si Hebraicũ sit, aut alterius linguæ, literas habere potest quibus Græci careant, nec poterit Græcè numerari. Satis igitur constat ex dictis non posse certũ nomen haberi, cũ tot in omnibus linguis inueniri possint. Quorsum igitur Apostolus nos numerare iubet, & numerũ nominis docet? Vt cũde aliquo dubitari cęptũ erit, numerũ nomi-

Nomina habẽtia numerorũ nominis Antichristi.

Teitan.

Numeratio Græcorum.

nominis computemus, etſi numerus non conueniat, certum ſit illum non eſſe Antichriſtum. Et quamuis nunc nomen neſciamus, vbi ille venerit, numerus inuenietur in nomine, quod cum alijs, quæ de eo dicta ſunt, conferentes facilè intelligetur eum eſſe Antichriſtum.

Argumentum. Cap. XIIII.

Videt in cœlo Agnum ſtantem, & centum quadraginta quatuor millia virginum ſequentium eum ſemper, & canticum nouum canentium. Deinde tres angelos loquentes audit, quorum primus hortatur homines ad pietatem vicinitate iudicij, alter Babyloni ruinam prædicit, tertius multa comminatur adorantibus beſtiam, & imaginem eius, aut eius characterem ſuſcipienti. Audit etiam vocem de cœlo beatos prædicantem eos, qui in Domino moriuntur. Mirabili poſtea viſione docetur & finē mundi inſtare, & magna impios manere ſupplicia.

Caput. XIIII.

1 *ET vidi, & ecce Agnus ſtabat ſupra montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes nomen eius, & nomen Patris eius*
2 *ſcriptum in frontibus ſuis. Et audiui vocem de cœlo, tamquam vocem aquarum multarum, & tamquam vocem tonitrui magni: & vocem quam audiui, ſicut citharœdorum citharizantium in citharis ſuis.*
3 *Et cantabant quaſi canticum nouum ante ſedem, & ante quatuor animalia, & ſeniores, & nemo poterat dicere canticum, niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de*
4 *terra. Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt coinquinati. Virgines enim ſunt. Hi ſequuntur Agnum quocūque ierit. Hi empti ſunt ex hominibus*
5 *primitiæ Deo, & Agno: & in ore eorum non eſt inuentum mendacium, ſine macula enim ſunt ante thronum*
6 *Dei. Et vidi alterum angelum volantem per medium cœli habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret ſedentibus ſuper terram, & ſuper omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum: dicens magna voce, Timete Dominum, & date illi honorem, quia venit hora iudicij eius: &*
7 *adorate eum qui fecit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt,*
8 *& fontes aquarū. Et alius angelus ſecutus eſt dicēs, Cecidit cecidit Babylon illa magna: quæ à vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes.*
9 *Et tertius angelus ſecutus eſt illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit beſtiā, & imaginē eius, & acceperit characterem in fronte ſua, aut in*
10 *manu ſua: & hic bibet de vino iræ Dei, quod miſtum eſt mero in calice iræ ipſius, & cruciabitur igne, & ſulphure in conſpectu angelorum ſanctorum, & ante con-*
11 *ſpectum Agni. Et fumus tormentorum eorum aſcendet in ſæcula ſæculorum: nec habent requiem*

die ac nocte, qui adorauerunt beſtiam & imaginem eius, & ſi quis acceperit
12 caracterem nominis eius. Hic patientia ſanctorum eſt, qui cuſtodiunt
13 mandata Dei, & fidem Ieſu. Et audiui vocem de cœlo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur. A modò iam dicit Spiritus, vt requieſcant à laboribus ſuis, opera enim illorum ſequuntur illos.
14 Et vidi, & ecce nubem candidam: & ſuper nubem ſedentem ſimilem Filio hominis, habentem in capite ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam.
15 Et alius angelus exiuit de templo, clamans voce magna ad ſedentem ſuper nubem: Mitte falcem tuam & mete, quia venit hora vt metatur, quoniam aruit meſſis terræ.
16 Et miſit qui ſedebat ſuper nubē, falcem ſuam in terram: & demeſſa
17 eſt terra. Et alius angelus exiuit de templo quod eſt in cœlo, habens & ipſe falcem acutā.
18 Et alius angelus exiuit de altari qui habebat poteſtatem ſupra ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam maturæ ſunt vuæ eius.
19 Et miſit angelus falcem ſuam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in lacum iræ
20 Dei magnum: & calcatus eſt lacus extra ciuitatem, & exiuit ſanguis de lacu vſque ad frænos equorum per ſtadia mille ſexcenta.

1 ET vidi, & ecce Agnus ſtabat ſupra montem Sion. Conſentiūt ferè cōmentarij, & ita eſt, quæ in hoc cap. dicuntur, ad conſolationem iuſtorum ſcripta eſſe, vt quoniam Antichriſti inſidias, & crudelitatem viderunt, nunc præmia virili ter certantium audiant. At quomodo hoc fiat difficillimū eſt explicare. Agnus inquit, ſtabat *ſupra montem Sion*, quem iam ex præcedentibus nouimus eſſe Chriſtum, & Iohanni quaſi agnus oſtē dirur, quia pro peccatoribus oblatus eſt, & glorificatio ſanctorū præmium ſanguinis illius eſt. Ac ſi diceret: Qui, vt agnum, ſe metipſum obtulit pro hominibus, nūquam eorum obliuiſcitur, ſed certantes de cœlo adiuuat, & poſt certamina coronat, & cum illis libenter verſatur. Stat Agnus, quia licet occiſus ſit, reſurrexit morte deuicta, vt diſcant omnes, qui pro eo patiuntur, gloriosam expectare reſurrectionem. Mōs vero *Sion*, in quo erat Ieruſalem, & templum, interdum Eccleſiam ſignificat, vt Pſal. 2: Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius. Interdum verò cœlum, ſedemque beatorum, vt hoc in loco, quoniam tāmons ipſe, quam Ieruſalem, & templū figura ſunt & Eccleſiæ, & beatitudinis, vt Pſal. 83: Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion. Deinque paulò poſt ait: Et audiui vocem de cœlo, tāquam vocem aquarū multarū. *Verſ. 1.*

Et cum illo centum quadraginta quatuor millia. † Magna eſt & difficilis quæſtio, qui ſint hi, & quorſum nunc de virginibus mentio fiat. Hieronymus lib. 1. Aduerſus Iouinianum, verſus finem, ita hoc interpretatur. De ſingulis tribubus excepta tribu Dan, pro qua reponitur tribus Leui, duodena millia virginum ſignatorum creditura dicuntur, qui cū mulieribus nō ſunt coinquinati. Ac ne putaremus de ijs dici, qui ſcorta non norunt, ſtatim intulit: Virgines enim ſunt. &c. Manifeſtè itaque Hieronymus illos, quos cap. 7. credituros eſſe diximus in fine ſeculi ex duodecim tribubus Iſrael, hoc loco commemorari intelligit. Et quidem numerus conuenit, ſed difficillimum eſt, neque probāri poſſe videtur, Iudæos omnes, qui *Verſ. 1.*

in

in fine ſæculi conuertentur, virgines futuros eſſe, ita vt nullus eorum vxorem duxerit, cum rara ſemper fuerit apud Hebræos virginitas. Nec vllus, opinor, affirmare audebit nullum ex coniugibus tunc eſſe conuertendum. Tunc etiam quæreremus, cur de Iudæorum virginibus mentio facta ſit, ac non etiam eorum, qui ex gentibus conuerſi virginitatem coluerunt?

3 † Arethas etiam alia ratione ſententiam hanc refutat, ſuamque exponit, quę certè videtur probabilior. Numerus, inquit, horum millium, non illorum eſt, de quibus prædictum eſt quod ex vnaquaque tribu crediderũt in Chriſtum: nam ſi id fuiſſet, cum Articulo protuliſſet dicẽs: Illorum quadraginta quatuor millium. Quoniam autem ſine Articulo protulit, reliquum eſt vt intelligatur hos dixiſſe, qui ex gẽtibus crediderunt. dum gratia Diuini ſeminis, quæ in vnoquoque fuit Apoſtolorum, duodecies operata ſit in millecuplo fructum perfectum fidei eorum, qui ſalui fiunt: quibus atteſtatur quod virginitatẽ præſtiterint, quæ apud Hebræos rara fuit. &c. Itaque virgines propriè accipit, vt & Hieronymus, ſed eos eſſe dicit, qui ex gentibus crediderunt per vniuerſum orbem. At non minus hoc difficile videtur, ex tot nationibus, & tot ſæculis tantum centum quadraginta quatuor millia virginum memorari, cũ vel vna die vndecim millia virginum celebret Eccleſia, quæ martyrium cũ virginitate copularunt. 4 † Beda, & multi alij has anguſtias facilè ſibi videntur effugere, affirmantes numerum finitum pro infinito accipi. At vnde id probare poſſunt? Non eſt enim ex numeris, qui ita accipi ſolent, quales ſunt Ternarius, Senarius, Septenarius, Duodenarius? Tot numeros coniunctos, centum quadraginta quatuor millia, pro infinitis poni non eſt probabile, alioqui nullum numerum certũ habere poſſemus in Scriptura, omnes pro indefinitis vſurpari, qui vellet, diceret. Aliud eſt dicere Millia millium, aut Mille, aut Millia, aliud tam definitè tot numeros ſignari. Quare hoc potiùs dicendum arbitror, virgines numerari, qui illis extremis temporibus florebũt, tam ex gentibus, quã ex iudæis, qui conuertentur. Nam ſi ex gentibus tantùm eſſe diceremus cum Aretha, continuò quæri poſſet, cur non etiam ex Iudæis? Etenim, ſicut antè dicebamus, neminem auſurum eſſe affirmare nullum ex ijs, qui coniuges apud Hebręos erunt, creditурum: ita nec erit quiſpiam, qui dicere audeat ſolos coniuges ad Eccleſiã eſſe venturos, nullumq; ex eorum pueris, & puellis eſſe baptizandum. Poſt baptiſmum autem tam breui tempore multos ex ijs virginitatem conſeruare non eſt difficile. 5 † Rurſus eodem tempore graſſante vbique libidinum licentia centum quadraginta quatuor millia virginum vtriuſque ſexus (ita enim intelligendum eſt) inueniri, ſatis optabile eſt, nec paruus numerus hic cenſeri debet. Sed quorſum commemoratio virginum ad id, quod nunc Iohannes agebat? Hoc enim ſecũdo loco quærebamus, martyres potiùs videbantur commemorandi, qui fortiter pro pietate occubuiſſent. Reſpondeo nec martyres eſſe præteritos, vt in hoc ipſo capite videbimus, ſed virgines priùs fuerunt recenſendi, quoniam nõ ſolùm cruciatus, & capitis pericula contẽpſerunt, ſed etiam integritatem mentis, & corporis accuratè ſeruauerunt: quod cum ſit omni tempore magnum; illo, quo regnabit Antichriſtus, multò erit maius, atq; illuſtrius propter magnitudinem tentationum, & licentiam libidinum vbique regnantium, præſertim cum illis magnos viros, & ſanctitate celebres turpiter cedẽtes viſuri ſint, & hoc vnum futurum ſit ex maximis, 6 & potentiſſimis telis Antichriſti. † Recte ergo victores libidinum, qui in tot periculis, & difficultatibus non caſtitatem modò, ſed etiam virginitatem ſeruauerunt, magno in honore nũc oſtenduntur apud Agnum in cœlo, vt qui eo tempore certabunt, hac viſione, atque hoc honore confirmentur ad reſiſtendum Diabolo, & ad pugnandum cum potentiſſima cupiditate.

Habentes nomen eius, & nomen patris eius. In fronte habent, quia non erubuerunt teſtimonium Domini noſtri Ieſu Chriſti, neq; patris eius: frons enim ſedes eſt verecundiæ. Quid autem ſit nomen habere ſcriptũ, intelligitur ex ver- *Verſ. 1.*

bis cap. 3: Et scribam super eum nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cœlo à Deo meo, & nomen meum nouũ. Quæ ibi expositimus num. 31. & sequẽtibus. Et hic genus commutauit, vt facere solere adnotauimus cap. 11. nu. 16. dicendum erat: Et cùm eo centum quadraginta quatuor millia habentia nomen eius, ita tamen vertit, quoniam in Græco erat, χιλιάδες ἑξήκοντα τέσσαρες. Quamuis fieri poterit vt hic iuxta consuetudinẽ suam locutus subaudiri voluerit, Viri, solet enim dicere, Duo millia viri, vt ca. 7: Centum quadraginta quatuor millia signari ex omni tribu filiorũ Israel, & quæ sequuntur.

Vers. 2. *Tamquam vocem aquarum multarum*, ideſt, Magnæ cuiusdam multitudinis, vt exposuimus cap. 1. num. 73.

Vers. 2. *Et tanquam vocem tonitrui magni.* Vocem tonitrui dici magnam, & terribilem exposuimus ca. 6. nu. 6. Sed quomodò nunc terribilis intelligitur, cum dicat continuò: Et vocem, quam audiui, sicut citharœdorum citharizantium in
7 citharis suis? † Possumus intelligere vocem tonitrui dici, quoniam magna est, atque cœlestis, & ex altitudine angelicæ vitæ, quam imitati sunt virgines, profecta. Sed rectiùs fortasse quoniam hæc vox, quæ virginum concentus est, terrebit maximè sectatores Antichristi omni libidinum turpitudine coinquinatos. Non quòd ipsi eam audituri sint, sed quòd hac prophetia, quàm scribit Iohãnes, cum prædicabitur, omnes impuri terrebuntur, sicut & nunc multi terrentur.

Vers. 2. *Et vocem, quam audiui, sicut citharœdorum citharizantium in citharis suis.* Eadẽ vox, quæ impijs erit terribilis, sanctis erit valde suauis (sicut & hodie est) cũ præmia sublimia virginitatis enuntiabuntur. Vox igitur est citharœdorum, quoniam & eos, qui canunt, & qui audiunt, suauitate implet, & magnæ lætitiæ testis est. Beda: Cum citharistæ Dei omnes sancti sint, qui carnẽ suam crucifigentes cum vitijs, & concupiscentijs laudant eum in psalterio, & cithara: quanto ampliùs illi, qui angelicæ priuilegio castitatis totos se Domino faciunt holocaustum, singulariter abnegantes semetipsos, & tollentes crucem suam sequuntur Agnum quocumque vadit?

Et cantabant quasi canticum nouum. *Vers. 3.*
8 † Non dixit: Nouum, sed *Quasi nouum*, quale videlicet Iohannes cantari non audierat, licet priùs voces cœlestes audijsset. Canticum hoc erat gratiarum actio plena suauitatis, & exultationis, quam Deo reddebant pro magno illo, & raro dono integritatis corporis, & animæ, præsertim in tantis tentationibus, & in tantis periculis violandi. Grægorius in 3. parte Pasto. Admonitione. 29: Singulariter quippe cãticum Agno cantare est cum eo in perpetuum præcunctis fidelibus etiam de incorruptione carnis gaudere.

Et nemo poterat dicere canticum. In *Vers. 3.* Græco est μαθεῖν, ex quo cernitur legẽdum esse Discere, sed paulatim in vna litera erratum est, quod facile fuit in tãta verborum similitudine, præsertim cum aptius etiam sententiæ videretur, Dicere canticum, quam Discere. Atq; adeò error increbuit, vt non solùm in codicibus, verùm etiam in expositoribus, & in patribus semper legamus Dicere, vt apud Hieronymum lib. 1. contra Iouinianũ, & apud Augustinum in libro de Sancta virginitate, cap. 27. & 29. & apud Gregorium in Admonitione citata, & lib. 5. cap. 3. expositionis in lib. 1. Regum. Et Hieronymus quidem nihil dicit vnde scire possimus Dicere ne legerit, an Discere, sed Gregorius, & Augustinus haud obscurè indicãt se
9 legisse, Dicere. † Nihilominus tamen legendum censeo Discere, quemadmodũ etiam legitur in codice Cõplutensi, quoniã in Latinis verbis Discere, & Dicere, magna similitudo est, quæ nulla est inter Græca, μαθεῖν, & λέγειν: atque ideo non in Græcis hoc loco error est, sed in Latinis: quamuis ad sensum nõ multum referat, canticũ enim ideo discitur vt dicatur. Est itaque sensus: Ceteri beati nesciebant ita canere, ignorabant illud harmoniæ genus, quia virginitatem non seruauerant. At non dicit: Non discebant, sed, *Non poterant discere*, quo significari videtur illos dare operam vt discant, sed non posse assequi quod conantur. In quo non co-

natus

natus aliquis intelligendus est, quo frustrentur, quasi velint discere, & non possint: sed hoc tantùm indicatur, sanctos videntes Christi puritatem, & quã grata ei sit virginitas, gauisuros fuisse si sibi quoque virginitas contigisset, quo Christo in ea re & similiores essent, & gratiores. Sed neque illis, qui habent, inuident; neque ipsi quòd non habuerint, dolent. † Ansbertus, & Ambrosius laborant Apostolis defendendis, quòd, cum quidam eorum vxores habuerint, absurdum videatur eos hoc canticum discere non posse. Verùm facilè hoc sõluitur, si res paulò accuratiùs consideretur. Non de Apostolis nunc loquitur, neque de sanctis priorum sæculorum, in quibus plurimi sunt vtriusque sexus virgines, qui canticum idem canunt: sed de virginibus extremi temporis, quos propterea solos canentes audit, vt hoc cantu & ipsi, dum in hac vita erũt, & alij alacriores sint ad virginitatem seruandam. Quare cum dicit: *Nemo poterat discere canticum.* De ceteris eiusdem temporis electis sermo est. Et tamen Apostoli, ij, qui virgines non fuerint, non poterunt canere hoc canticum virginum. Sed quid mirũ? Quid hoc aliud est, quam si diceremus, qui virgines non sunt, non agere Deo gratias quòd virgines fuerint? Sed agent tamen quòd alia multo maiora, & illustriora acceperint. Quid vetat, quod simpliciter, & multis ex partibus maius est, ex aliqua minus esse? Nùm ideo minus censetur? Beatissima virgo vitam martyrio non finiuit, sed nemo ex martyribus cum ea comparabitur.

Vers. 3. *Qui empti sunt de terra.* Omnes electi
11 empti sunt sanguine Christi, vt sint peculiũ Dei, sed virgines peculiari quodam modo empti sunt, vt Deum in corpore, & in anima haberent, & tamquã primi fructus, qui gratiores esse solent, Deo offerrentur. Atque hoc est, quod paulò post ait hęc ipsa verba exponens: Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo, & Agno, idest, hos sibi dari voluit Christus, & pretio sui sanguinis emptos sibi selegit, vt se corporis, & animæ puritate imitarentur: primitiæ enim sunt de primis, & præstationibus fructibus, atque ideò gratiores sunt.

Qui cum mulieribus nõ sunt coinquinati. *Vers. 4.*
De omnibus mulieribus loquitur, etiã coniugibus suis, vt docet Hieronymus lib. 1. Aduersus Iouinianum, ex verbis sequentibus: *Virgines enim sunt.* Etenim quamuis in vsu mãtrimonij peccatum non sit, tamen caro ipsa concupiscentia illa, & seminis effusione quodam modo inquinatur. Hieronymus ibidẽ aliam huius rei causam reddit dicens: Ex quo ostendit omnes, qui virgines non permanserunt, ad comparationẽ purissimæ, & angelicæ castitatis, & ipsius Domini nostri Iesu Christi, esse pollutos.

Hi sequuntur Agnum quocumque ierit. *Vers. 4.*
12 † Difficilius est quod nunc dicitur, nã si aliquid dicatur, quod proprium virginum non sit, sed illis commune cum beatis reliquis, parum dici videtur. Dici autem aliquid proprium nõ apparet, neque enim sine iniuria beatitudinis aliorum dici posse videtur, solos virgines sequi *Agnum quocumque ierit:* Quò enim ibit Agnus, quò eum omnes beati, qui volent, non sequãtur? Certè Ecclesia canit: O quam glorioſum est regnum, in quo cum Christo gaudent omnes sancti. Amicti stolis albis sequũtur Agnum quocunque ierit. Parte alia proprium esse hoc virginum & Iohannes videtur indicare, & Ecclesia eodẽ modo intelligere, cum in hymno virginum canit.

Quocumque pergis virgines
Sequuntur, atque laudibus
Post te canentes curſitant,
Hymnoſque dulces perſonant.

Idem sentire videntur Augustinus, & omnes expositores. Deinde hoc etiam quærendum est, an ita hæc sint intelligenda vt sonant, Christum per cœlum discurrere nunc huc, nũc illuc, & post eum ire virgines. Augustinus in libro de Sancta virginitate, cap. 27. & 28. & 29. hæc interpretatur, cuius verba referunt, & laudant Primasius, & Beda, & Ansbertus, nec aliter locum exponen-
13 dum esse censent. † Cap. 27. quærit: Quò putamus eum ire, in quos saltus, & prata, quò nemo eum sequi vel audeat, vel valeat, nisi virgines? Deinde respondet, prata hæc esse gaudia beatorum, virgineſque sequi Agnum in gaudia

Virgines quomodò Agnum sequantur.

à cete-

à ceterorum omnium gaudiorum sorte distincta, propria virginum Christi. Nam sunt (inquit) alijs alia, sed nullis talia. Et posteà ait: Quid est eum sequi, nisi imitari? Hunc in eo quisque sequitur, in quo imitatur. Ceteri igitur beati sequuntur Agnum, sed non quocunque ierit, quia in gaudia virginitatis non sequuntur. Virgines autem in omnibus eum imitãtur, & ideo quocunque ierit, sequuntur. Inter opera sancti patris Hieronymi libellus quidam est, qui inscribitur, Virginitatis laus, in quo hæc verba legimus: De his & beatus Iohannes Apostolus loquitur, quod *Sequuntur Agnum quocunque ierit.* Quod ita intelligendum puto, nullum eis locum in cœlesti aula claudendum, & cuncta eis Diuinarum man-
14 sionũ habitacula reseranda. &c. † Verũ his res nondum satis explicatur, quãdoquidem facilè his autoribus obijcere possumus, si ita intelligatur, nec virgines sequi Agnum quocũque ierit, nec aliud esse de illis, atque de reliquis beatis iudicium. Nam si in gaudia virginũ non sequuntur Agnum coniugati, aut alij non virgines: nec virgines eum sequuntur in gaudia martyrum, aut doctorum, aut prophetarum, aut Apostolorum, atque hæ illis mansiones non reserabuntur. Hæc obiectio à nemine ex ijs, quos viderim, soluitur, potest tamẽ ita solui, si de omnibus virginibus verba intelligantur. Qui virginitatem amiserunt, non possunt sequi Agnum quocunque ierit, quoniam recuperari illa non potest: at virgines, & martyres esse possunt, & in ceteris alijs Agnũ imitari, vt meritò posteà Agnum in cœlo sequi dicantur, quocumque ierit. Hæc solutio haud obscurè colligi potest ex Augustino in eodem libello, cap. 27. & duobus sequentibus. Verùm aliud est sequi posse, aliud re vera sequi; omnes virgines hoc possent dum in terra sunt, sed multi non sequẽtur in cœlo Agnũ quocumque ierit, & tamen de illis iam in cœlo positis loquitur Apostolus.
15 † Melior, & solidior erit interpretatio, si dicamus virgines sequi Agnum quocunque ierit, quoniam in virginũ multitudine omnia virtutum merita inuenientur, multi enim erunt martyres, alij doctores, & episcopi. &c. quæ tamen omnia in ijs, qui virgines nõ sunt, inueniri non possunt. Mihi tamen, qui num. 4. & 5. ostendi hæc non de omnibus virginibus hoc loco dici, sed de ijs, qui extremo tempore florebunt, aliter hæc videntur exponenda, vt illorum virginum merita commendari intelligamus, qui tantæ sanctitatis erunt, vt cum corporis, & animæ integritate reliquas omnes virtutes copulent, de quibus statim ait: Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo, & Agno, & in ore eorum nõ est inuentum mendacium, sine macula enim sunt, &c. Hos quoniam plurimùm omnibus virtutibus præstabunt, non est dubium hortatores, & magistros aliorum futuros esse miserrimis illis temporibus, & exemplo præituros, & ante omnes alios à ministris Antichristi torquendos & occidendos, nullamque ijs coronam defuturam, vt meritò dicantur sequi *Agnũ quocunque ierit.* Ceterùm hæc verba omnibus sanctis alia ratione tribuentur, quatenus omnibus commune est nunquam à Christi conspectu discedere, sed cum illo esse vbicunque ipse sit: atque ita vtrumque verum est, & modo quodam conuenit omnibus sanctis, alio non nisi virginibus.

Hi empti sunt. † Hoc iam exposui- *Vers. 4.*
16 mus initio numeri vndecimi.

Et in ore eorum non est inuentum mendacium. Maius quippiam dicit quam primo aspectu apparet, nam cum vnam virtutem commendare videatur, nullam eis non tribuit. Qui enim ita verax est, vt in ore eius nunquam inueniatur mendacium, nihil ambiet, nulli adulabitur, nullum timebit, nihil magnum putabit in rebus sæculi, omnia contemnet, vnique Deo totus inhærebit, ac denique erit omni ex parte perfectissimus. Ita de Christo dictum est 1. Pet. 2. Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. Et Dominus ait de Nathanaele Ioh. 1. *Ecce* verè Israëlita, in quo dolus non est. Et Psal. 31: Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius dolus. E contrario dolus maximis sceleribus adiungi solet, vt Psal. 5: Virum sanguinum & dolosum abominabitur Domi-

Vers. 5. Veracitas quantã animi indicet puritatem.

nus.

nus. Psal. 108: Quia os peccatoris, & os dolosi super me apertum est, Et deficiẽte veritate virtutes omnes deficere cẽsentur: Psal. 11: Saluum me fac Domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates à filijs hominum. Hos. 4: Audite verbum Domini filij Israel, quia iudicium Domino cum habitatoribus terræ: non est enim veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra: Maledictio, & mendacium, & homicidium, & furtũ inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit. Sed cum in omnibus hoc summæ laudis sit, multò maioris est in his, qui nec Antichristi potentia, aut minis terrebuntur, nec promissis capientur vt veritatem Christi tenere, aut docere desinant. His verbis notum est nõ repugnare illud Psal. 115: Ego dixi in excessu meo: Omnis homo mendax. Est enim homo mendax natura sua, & qui decipi, ac decipere possit, sed gratia Dei effici potest vt nunquam mentiatur.

Vers. 5. 17 *Sine macula enim sunt ante thronũ Dei.* † Hæc vltima verba, *Ante thronum Dei*, codex Græcus Complutensis non habet, alij recentiores habent, & Latina eiusdem Complutensis translatio. Sed delenda videntur, quoniã nec in omnibus Latinis codicibus leguntur, nec apud Hieronymum lib. 1. contra Iouinianũ (qui ita hunc locum refert: Et in ore ipsorum non est inuentum mendacium, & sine macula sunt) neque apud Andreã, neque apud Aretham, neq; apud Ansbertum, neque apud Ambrosium. Quod autem ait: *Sine macula enim sunt*, idem Ambrosius negat de ijs, qui in hac vita sint, intelligi posse, quoniam si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Sed si præcedentia respiciamus, dubitare nõ possumus quin de illorum sanctitate, quam in vita habuerunt, sermo sit. Nam si de puritate beatorum nunc Iohannes loqueretur, quid de his virginibus dicit, quod non æquè de reliquis omnibus verissimè dicatur? Nõ dicit eos sine leuioribus peccatis victuros esse, pro quibus omnes sancti non solùm humiliter, sed veraciter etiam dicunt: Dimitte nobis debita nostra. † Sed maculam intelligit grauiorum peccatorum, ac si dicat, eos singularem quamdam animæ puritatem habituros esse, quæ non solùm mortalia peccata non admittat, verùm nec venialia grauiora, minora autem crebrò pœnitentiæ operibus, & lacrymis deleat. Atque hoc, quod nunc Iohannes dicit, posse in hac vita per Dei gratiam obtineri facilè intelligemus si Græcam vocem consideremus, ἄμωμοι, id est, immaculati, irreprehẽsibiles, quæ vox hominibus sanctis in hac vita sæpe datur, vt Eph. 1: Sicut elegit nos in ipsõ ante mundi constitutionem, vt essemus sancti, & immaculati in conspectu eius in caritate. In Græco est eadem vox, & Erasmus vertit Irreprehensibiles. Colos. 1: Nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortem, exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso. 2. Pet. 3: Satagite immaculati, & inuiolati ei inueniri in pace, vbi pro Inuiolati est ἀμώμητοι, id est, Irreprehensibiles. Eadem voce Latina similibus vocabulis Græcis respondente sæpe vtitur hoc modo noster interpres, vt Sap. 4: Cani sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata. Iac. 1: Religio munda, & immaculata apud Deum, & patrem hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc sæculo. † Ex his iam intelligimus: *Sine macula enim sunt ante thronum Dei*, si ita legere velimus, idem valere, atque, sine macula enim sunt ante Deum, siue in conspectu Dei, fortasse ab hominibus reprehendentur, sed apud Deum, qui intuetur corda, sine macula sunt. Aut certè, non solùm in conspectu hominum sine macula erũt, quorum sæpe iudicia falluntur. Sed in conspectu etiam Dei: Cum autem dixisset: Et in ore eorum non est inuentum mendacium, similiter dicendum videbatur, sine macula enim fuerunt: Sed solet crebrò, quemadmodum verbis præteriti temporis, ita etiam præsentis vti ad futura significanda more prophetarum, vt quod dicitur perinde certum esse intelligatur ac si gestum esset, veliam gereretur, vt ostendimus cap. 13. num. 31. Hoc etiam notandum; ratio-

1. Iohan. 1.

Macula, immaculatus.

18

19

ἄμωμοι. *Immaculatus.*

Regula.

tionem illius dicti: Et in ore eorum nō est inuentum mendacium, reddi hoc: *Sine macula enim sunt*, quoniam à viris perfectis, qui Deo similes euadere cupiunt, nihil est alienius quam mendacium, quia Deus veritas est, & veritatē maximè diligit, & omne mendacium detestatur.

Vers. 6. *Et vidi alterum angelum volantem per medium cœli.* † Alterum dicit ab eo, scilicet, qui sibi ea, quæ prædixerat, ostendebat. Per medium cœli volat vt ab omnibus videri, audiriq; possit.

Vers. 6. *Habentem Euangelium æternum*, Idest, Cui datum est prædicare Euangelium, siue bonum nuntium regni æterni sanctorum, vel vitæ æternæ, vt ea faciant, per quæ vitam æternam consequantur. Dicitur etiam Euangelium æternum, quoniam non erat perituru, aut alia lege antiquandū, vt vetus testamētum: & quoniam quæ docet, quæq; promittit, semper erunt, nō vt vetus lex, in qua temporalia bona magna ex parte promittebantur, [& cum tempore transeunt. Opportunè verò nunc æternum vocauit Euangelium, vt spe bonorum æternorum homines excitati contemnāt diuitias, & voluptates breui periturās, eisque æterna bona præponant: nec metuāt temporalia supplicia eterna pro illis vita donandi, sed ea, quæ semper cruciabunt, & nūquam finientur.]

Vers. 6. *Vt Euangelizaret sedentibus super terram.* Ideo Euangelium æternum habebat, vt Euangelizaret, idest, vt illud hominibus annuntiaret, eosque à terrenis tolleret ad cœlestia, à temporalibus ad æterna, vt verba eius indicant. Quare meritò dicit; *Sedentibus super terram*, id est, hominibus cœli oblitis, & tantū terrena curantibus, hi enim dicuntur habitare terram, & sedere super terram, Luc. 21: Et superueniat in vos repentina dies illa, tāquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedēt super faciem omnis terræ. Quare rectè Beda exposuit: Conuenit eos, qui cœlesti attolluntur volatu, terrenas quoque mētes de sede sui corporis prædicando leuare. † Sed quæritur an existimādum sit hunc verè futurum esse angelum, qui iudicium instare prædicet? Respondeo Iohannem quidē angelum vidisse hæc

Sedere super terram.

21 *Quis sit angelus habēs Euangeliū æternum*

dicentem, sed in angelo tamen illo significantur veri prædicatores à Deo missi, qui nuntij Dei sunt, & illis temporibus Diabolo, & prædicatoribus Antichristi pacem & securitatem pollicētibus diem iudicij iam iam adesse clamabunt. Ita intellexerūt Tyconius Hom. 11. & Beda, & Ambrosius, & Ansbertus, Anselmus, Rupertus, & alij. Ratio expositionis hæc est, quòd prædicatio Euangelij nunquam per angelos facta est ciuitatibus & prouincijs, sed per homines, atque hic Diuinæ prouidentiæ conuenientissimus ordo semper seruatus, & semper seruandus est. Non enim angelis, sed Apostolis Dominus dixit: Prædicate Euāgelium omni creaturæ. Et Paulus ait 2. Cor. 5. Quoniam quidem Deus erat in Christo mundū reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbū reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur. Quod autē de hoc angelo dicimus, id de secūdo, & tertio intelligendum est. *Mar. vlti.*

22 *Et super omnem gentem, & tribū*, † Vt Euangelizaret illud super omnem gentem, &c. Consultò autem copulat tot vocabula idem fere significantia, vt intelligamus vbique prædicandum esse hoc Euangelium, nec vllam fore nationem, aut vllum populum, qui non audiat. *Vers. 6.*

Dicens magna voce. Prædicabitur magna contentione animi propter rei ipsius magnitudinem, & ita prædicabitur vt neminem latere possit. *Vers. 7.*

Timete Dominum. Ne timeatis Antichristum, aut eius minas, nolite timere eos, qui occidūt corpus, & post hoc nō habent amplius quid faciant. Timete Christum, qui animam, & corpus potest mittere in gehennam, & iam venit ad iudicium, vt bonos honore, malos æternis supplicijs afficiat. Hoc autem est Euangelium, idest, bonus nuntius, clamare proximum esse diem iudicij, quo nihil lætius bonis nuntiari potest, sicut ait Dominus Luc. 21: His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. *Vers. 7.*

Qui fecit cælum, & terram. Qui cum omnium creator sit, infinitā habet virtutem, *Vers. 7.*

tutem, cui nemo inimicorum, quāuis potentissimus sit, resistere possit, quin omnia faciat, quæ velit.

Verſ. 7. 23 *Et fontes aquarum.* † Cur, cū omnia ab eo facta esse dixerit, quæ in cœlo, & quæ in terra, & quæ in mari nascuntur, fontes nunc aquarum commemorat, nec aliud præterea? Hanc quæstionem & intactam, & insolutam relinquunt expositores præter Arethan, & Thomam. Ille per fontes omnia subterranea significari censet, quoniam incertum est vnde sit fontium progressus, quemadmodum etiam eorum, quę subterra sunt. Melius Thomas iudicat, ideò fontes commemorari, quia in eis manifestatur Diuina sapientia, & bonitas, & potentia. Quod magis explicandum est. Cum sine aqua conseruari vita humana non possit, & ad eius vsus ea, quæ in mari est, inepta sit, summæ prouidentiæ, & bonitatis, & potentiæ fuit aquam maris salsam per subterraneos meatus excolare, & edulcorare, atq; ex varijs locis tenues stillas in vnū locum contrahere vnde fontes erumpant, & riui, & flumina, atque ex tam paruis principijs tot, tantos, tāque pulchros fontes educere: aut certe ex aquis 24 maris pluuiā gignere, vnde hæc omnia fiant. † Quare cum aqua nihil sit vtilius in vita, meritò inter præclariora Dei opera fontes numerantur, vt Tob. 8: Benedicāt te cœli, & terræ, mare que, & fontes, & flumina, & omnes creaturæ tuæ, quæ in eis sunt. Et Psal. 103: Qui emittis fontes in conuallibus, inter medium montium pertransibunt aquæ. Cum ergo ait: Adorate eum, qui fecit cœlum, &c. *Et fontes aquarum*, & hoc videtur dicere: Adorate eum, qui vos fecit, & qui ad vitam vestram tuendam mirabiliter è terræ cauernis eduxit fontes aquarum. Tacitè quoque indicat Dei potentiam, qui etiam profundissima nouit, & in eis potest, quæ velit, operari.

Verſ. 8. *Et alius angelus secutus est.* Alij prædicatores veritatis clamabunt post hos finem malis imminere suarum voluptatum. Fieri etiam potest, vt in his tribus angelis tres prædicatores Euangelij intelligantur, qui illo tempore erunt celeberrimi. Certè Victorinus primū angelum dicit esse Eliam, secundum alterum prophetam eius comitem.

25 *Cecidit cecidit Babylon illa magna.* † Se pe nobis occurret Babylon in hoc libro, quare semel explicandum est quid sit, vt rectè omnia intelligantur. Communis fere sententia expositorum est in Babylone intelligi ciuitatem malorum, quæ ex omnibus impijs constat, & in qua Diabolus dominatur, eam nempe, quæ aduersatur ciuitati Dei Ierusalem, & quam ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei, vt dixit Augustinus 14. de Ciui. c. vltimo, in quibus libris multa scripsit de vtraque ciuitate. Hæc est sententia Tyconij Hom. in Bedæ, Ambrosij, & Ansberti, & Haymonis, & Primasij, & Anselmi, & Thomæ. Idem intelligit Arethas cum mundum significari dicit; nā & multi ex ijs, quos nominauimus, ciuitatem Diaboli, & hunc mundum, hoc est mundanorum hominum congregationem, pro eodē accipiunt, & vtroque modo Babylonē interpretantur. Sed, si ita accipiamus, multa erunt, quæ vel nullo modo, vel admodum violenter exponentur. Nam quod nunc occurrit: *Quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes*, Quomodo ciuitati Diaboli, siue vniuerso corpori malorum conuenire potest, cū hæc ciuitas sint ipsę gentes, quas illa po 26 tauit vino iræ fornicationis? De eadem dicitur cap. 17: Cum qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui habitāt terram de vino prostitutionis eius. Et tamen reges terræ, & omnes, qui sunt inebriati, sunt ipsa ciuitas Diaboli. Oportet ergo aliam esse ciuitatem, vel aliam congregationē, quæ eos inebriet. Respondet Beda: Ciuitas impiorum ex omnibus congregata gentibus ipsa gentes, ideſt, sua membra, vino inebriat erroris. Atque eodem modo ceteri exponūt. At repugnare omnino videtur huic sensui quæ legimus ca. 18: Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur, id est, vna die tota finietur cum suis, & tamen sequitur: Et flebunt, & plangent se super illam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, & in delicijs vixerunt, cum viderint fumum incendij eius, longè stantes propter timorem tormen-

Babylon quæ nā intelligatur in hac Apocalypsi:

mentorum eius. Eiusmodi sunt & cetera, quæ in eodem cap. sequuntur. Cum ergo hi reges, & mercatores, sint extra Babylonem, quia illam deplorant vno die cõbustam, & si ipsi pars eius essent, non venirent vno die plagæ eius: cumque ipsi non sint extra ciuitatem Diaboli, alia est Babylon, alia ciuitas Diaboli, siue malorum. † Atque, vt alia 27 omittamus, illud cap. 17: Septem capita septem in montes sunt, super quos mulier sedet, quomodo potest de ciuitate Diaboli intelligi, aut cur illa dicatur super septem montes sedere? Et in eodẽ cap. Et decem cornua, quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatã facient eam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt: quomodò potest ad ciuitatẽ Diaboli referri, quam decem reges pro viribus augere, & tueri nitentur?

Roma figuratè Babylon dicitur.

Alia itaque via eundum videtur. Et hoc primùm constet, nomen Babylon hic non propriè accipi, sed figuratè, vt apertè Iohannes docet eodem cap. 17. Et in fronte eius nomen scriptum: Mysterium: Babylon magna. &c. Cum dicit, Mysterium, Mysticum indicat esse quod dicit, ideſt, arcanum quippiam latere in nomine Babylonis, nec ita accipi debere vt sonat. Arbitror ergo [(q Andreas episcopus Cæsareæ, & Arethas in huius libri Commentarijs nonnullos sensisse testantur.)]. Romam nomine Babylonis designari, [nõ quæ nunc est post Christi confessionem, sed quæ tunc erat, cum hæc scribebat Apostolus.] Etenim cum Babylon ante aduentum Christi reges haberet potentissimos, & populo Dei infestissimos, in eaque Iudæi captiui seruili conditione diu vixissent: Apostoli Romam Babylonem appellarunt quòd Iudæos cepisset, sibique subiecisset, & eius imperatores totius orbis terræ Domini vehementer Christianos affligerent, & plurimos eorum occiderent, & Babylon verè Romæ figura fuisset. Quare meritò Augustinus scripsit. 18. de Ciui. cap. 2. Babylonem esse quasi primam Rómam: & cap. 22. Romam esse velut alteram Babylonem, & velut prioris filiam Babylonis. Et Orosius lib. 2. cap. 4. multis in rebus eas similes esse demon-

28 strat. † Hinc Petrus in prioris epistolæ calce scripsit: Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone coelecta, & Marcus filius meus, sub nomine Babylonis figuraliter Romam significans, vt ait Hieronymus in Catalogo scriptorũ, in vita Marci. Quod etiã sentit Eusebius lib. 2. Hist. Eccle. cap. 15. secutus Papiã Iohannis Apostoli discipulum, & Nicephorus lib. etiam 2. Histo. Eccles. cap. 15. & Beda in eumdem locum Petri, & in Procemio Commentariorũ in Marcum, & Œcumenius, & S. Thomas, & alij exregentioribus. Similiter in Apocalypsi nomine Babylonis Romam intelligit sæpe martyr Victorinus docet. Et Hieronymus idem significat in illud Isa. 24: Attrita est ciuitas vanitatis, his verbis: Atteretur ciuitas vanitatis, siue omnis ciuitas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septem mõtibus purpurata, cuius supplicia in Apocalypsi Iohannis legimus. Pulchrèque dixit vrbem vanitatis: si enim de cœlo, & terra, & de omnibus, quæ terrena sunt dicitur: Vanitas vanitatum, omnia vanitas: quantò magis hoc de vna vrbe dicendum est, 29 quæ totius orbis pars modica est? † Idẽ apertiùs alludens ad mulierem meretricem cap. 17. quæ vocata est Babylõ, in Prologo librorum Didymi de Spiritu sancto, quos vertit è Græco, ita exordiur: Cũ in Babylone versarer, & purpuratæ meretricis essem colonus, & iure Quiritũ viuerẽ, &c. [Et in calce posterioris libri aduersus Iouinianũ: Sed te, inquit, alloquar, quæ scriptam in frõte blasphemiã Christi confessione delesti, vrbs potẽs, vrbs orbis domina, vrbs Apostoli voce laudata. Interpretare tuum vocabulum. Roma aut fortitudinis nomen est apud Græcos, aut sublimitatis iuxta Hebræos. In Epistola etiã 151. ad Algasiã Quæst. 11. hoc idẽ docet, ac blasphemiam in fronte scriptam his verbis declarat: Nec vult apertè dicere Romanum imperiũ esse destruendũ, quod ipsi, qui imperant, æternum putant. Vnde secundũ Apocalypsin Iohãnis in fronte purpuratæ meritricis scriptum est nomen blasphemiæ, ideſt, Romæ æternæ. &c. Et in cap. 47. Isaiæ initio: Non ipsam, inquit, Babylonem quidam, sed Romanam vrbem interpretã-

Ecclæ. 1.

tur

tur, quæ in Apocalypſi Iohannis, & in epiſtola Petri Babylon ſpecialiter appellatur. &c.] Et in Epiſtola. 17. ad Marcellam, Romam cum Bethlehē cōferēs ait: Et hic puto locus ſanctior eſt Tarpeia rupe, quæ de cœlo ſæpius fulminata oſtēdit quod Dño diſpliceret. Lege Apocalypſin Iohānis, & quid de mulie re purpurata, & ſcripta in eius fronte blaſphemia, ſeptē mōtibus, aquis multis, & Babylonis cāpetur exitu, cōtuere. Exite, inquit Dñs, de illa popul⁹ me⁹, & ne participes fitis delictorū eius, & de plagis eius nō accipiatis. Fugite de medio Babylonis, & ſaluate vnuſquiſque animā ſuā. Cecidit enim, cecidit Babylō magna, & facta eſt habitatio dæmonū, & cuſtodia ſpiritus immūdi. &c.

30 † Eam dē ſententiā cōfirmat Tertullianus, qui in libro Aduerſus Iudeos, in capite: Irē probationatiuitatis Chriſti: Sic & Babylō, inquit, apud Iohānē noſtrū Romæ vrbis figurā portat proinde & magnæ, & regno ſuperbæ, & ſanctorū debellatricis. &c. [Idē ſenſit, & eiſdem verbis explicauit lib. 3. contra Marcionē nō longè à principio. Eadē ſententia eſt Sixti Senenſis, lib. 2. Bibliothecæ. Verbo: Meretricis magnæ inſcriptio: eāq; noſter Robertus Bellarminus in primo tomo ſuarū Diſputationū, lib. 2. qui eſt de ſummo pōtifice, cap. 2. & Latius cap. 13. eruditè cōfirmat. Teſtē etiā citarē Ludouicū Viuē qui in cap. 12. lib. 18. de Ciuitate Dei idē affirmauit, niſi in eodē parum modeſtè locutus fuiſſet. Citabo tamē epiſcopū Lindanū lib. 4. ſuæ Panopliæ, cap. 82. & coepiſcopum eius Franciſcū Horantiū lib. 6. Locorū catholicorū, cap. 12. & Marianū Victorium epiſcopum Amerinū, in Scholijs Epiſt. 17. Hieronymi, vt alios huius ętatis ſcriptores omittā. Hoc dicā, Ambroſius, qui priùs negauerat, tandē in cap. 17. veritate cōuinctus Babylonē Romā ſignificare cōfeſſus eſt.] Huic conueniunt apriſsimè omnia, quæ dē Babylone dicūtur in hoc libro, vt ſuis locis videbimus, quibus omnia cōfirmabuntur. Atque illud in primis, quod alij cōuenire nō poteſt: Septē capita ſeptem montes ſunt, ſuper quos mulier ſedet, Conſtat enim Romam ſuper ſeptē mōtes fundatā fuiſſe, de quib⁹ Virgilius ait.

Septemque vna ſibi muro circumdabit arces. 6. Æne.

Et Ouidius. 1. Triſt.

Sed quæ de ſeptem totum circumſpicit orbem Eleg. 4.

------Montibus, imperij Roma, Deumque locus.

Et Horatius in Carmine ſęculari, quod eſt vltimum libri Epodon:

Dijs, quibus ſeptem placuere colles,
Dicere carmen.

Hi ſunt Palatinus, Quirinalis, Auentinus, Cœlius, Viminalis, Eſquilinus, Ianicularis. Hinc Tertullianus in Apologetico Aduerſus Gentes, cap. 35: Ipſos, inquit, Quirites, ipſam vernaculam ſeptem collium plebem conuenio. &c. Optimè etiam conuenit quod eſt in eodem cap. Et mulier, quam vidiſti, eſt ciuitas magna, quæ habet regnum ſuper 31 reges terræ: [& quod nunc ait: *Cecidit, cecidit Babylon illa magna, &c.* id eſt, iam iam cadet, & penitus ſubuertetur: more enim prophetico, vt ſemper ſolet, præterito vtitur pro futuro, vt certiſſimū eſſe ſciamus quod dicit. Habet autē emphaſin Romę cōueniētē pronomē. Illa, quæ eſt in Græco multò apertior. ἔπεσεν, ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις, ἡ μεγάλη. Ideſt: Cecidit, cecidit Babylō illa, vrbs illa magna: quod egregiè in Romā conuenit. Illa vrbs, illa quæ omniū ore per Antonomaſiā vrbs dicebatur, illa quæ vbiq; intelligebatur cū ſine addito Vrbs dicebatur. Si ergo omnia cōſtingamus, quæ de Babylone dicūtur, planus eam Romam eſſe intelligemus. Si nomine mus Babylonē Chaldæorū ab Auguſtino dici quaſi primā Romā, & Romam eſſe alterā Babylonē tumentē imperio, & populū Dei perſequentē: atq; ita Babylonē illā figurā eſſe Romæ, ac peruulgatū eſſe in Scriptura vt res figurata nomē habeat figuræ, vt eū Chriſtus vocatur Dauid, aut Salomō. Addamus hanc Babylonē ſedere ſuper ſeptē mōtes, eſſe vrbē magnā quæ apud omnes ſine addito Vrbs dicitur, habere eam regnum ſuper reges terræ, matrē eſſe fornicationum, & abominationum terræ, reges terræ cum ea fornicatos eſſe, à regibus, & à negotiatoribus deſleri, ſub ſe habere decē cornua, ideſt, decē reges magnō, ſedere ſuper aquas

multas, à decẽ regibus esse vastandam. Nã etsi quędã ex singulis vel in congregationẽ malorũ, vel in aliã vrbem conuenire possint: omnia profectò, nisi in Romam, non conueniunt.]

☞ † At magna quæstio est, & à patronis nostræ sententiæ nõ explicata, cur Iohãnes tãt mala prædicat huic vrbi, quæ, licet tũc caput idololatriæ esset, nũc caput est sanctitatis, & catholicæ fidei prę fidiũ: & cũ Ecclesia cũ suo capite vsque in finẽ sæculi durata sit, locusq; capitis proprius Roma sit, eo ipso tẽpore, quo Ecclesiam vastabit Antichristus, nulla vrbs, vt apparet, Deo grata futura est? Præterea Iohannes describit vrbem potentissimã, & locupletissimã, & orbis reginã: Roma autẽ nec talis nũc est, neque extremis tẽporibus futura videtur, vt illi cõueniat prophetia. [Antequã ad hæc respõdeã, quæ perdifficilia sunt, & nisi explicẽtur, totã de Babylone propheriã ignorari necesse est, offensionẽ pio lectori amouere volo: cui fortè molesta, & ingrata erit hæc explicatio, quòd hæreticorũ maledicentiæ fauere videatur, qui Romã iniuriæ causa Babylonẽ appellãt, quasi tyrãnicè Ecclesijs imperantẽ, & hinc multa in Romanũ pontificẽ cõuicia proferunt. Quin & Magdeburgenses ob hoc maximè Apocalypsin recipiunt, quod multa in ea aduersus Romã sub Babylonis nomine dicãtur. † Cui hoc primũ respõsum volo, hæreses cũ hæresibus pugnare: ita vt Babylonẽ Romã esse negamus, Vldarico Veleno, & alijs hæreticis fauere videmur, qui, vt Petrũ Apostolũ nunquã Romæ fuisse cõfirment, pugnacissimè cõrendũt in Babylone Romã non intelligi, neq; in Apocalypsi, neque in priori Petri Epistola, in qua legimus: Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone coelecta. Quibus quoniã eruditissimè à nostro Bellarmino respõsum est, nos quod huius loci postulat explanatio, dicere satis erit. Nego me aut his, aut illis fauere, sed pugnare potius cũ vtrisq; vt par est, & veritatẽ simpliciter tueri. Ego nõ leuibus argumẽtis, vt spero, cõfeci Babylonis nomine Romã indicari in Epistola Petri, & in Apocalypsi: itaq; illis certè contradico, qui Babylonẽ aliter interpretabãtur, ne Romæ principẽ Apostolorũ aliquando vixisse fateri cogerẽtur. † Illis verò, qui Babylonis nomẽ in Romæ iniuriã detorquent, adeò nõ faueo, aut assentior, vt non tã veræ intelligẽtiã Scripturarũ in eis, quã sensum cõmunẽ requirã. Etenim Iohãnes aduersus illã ciuitatẽ vaticinaturus, quę tũc gentiũ regina, & caput idololatriæ, & persecutrix Christianorũ erat, rectè eã & Babylonẽ, & meretricẽ, & matrẽ fornicationũ, & abominationũ terræ appellat, nõ enim tũc meliori nomine digna fuit. At posteà quã scriptã in fronte blasphemiã Christi cõfessione deleuit, vt dixit Hieronymus, Babylõ nõ appellatur: nã neq; infidelis est, sed fidei magistra, nec Christianos persequitur, sed, vt pia mater, protegit, & fouet, nec fornicationũ mater est, sed pietatis, & religionis. Si quando hæc eadẽ fecerit quę Iohãnis tẽpore faciebat, iterũ Babylon vocabitur. Sic Ierusalẽ cũ pietatem colit, ciuitas fidelis dicitur, cùm adorat idola, meretrix appellatur. Quomodo, inquit, facta est meretrix ciuitas fidelis. Eidẽ ciuitati dicitur: Audite verbũ Domini principes Sodomorũ, auribus percipite legẽ Dei nostri populus Gomorræ: quæ tamẽ postea audit: Induere vestimentis gloriæ tuæ Ierusalẽ ciuitas sancti. De eodẽ populò dictũ est: Filius meus primogenitus Israel, & Filij alieni mẽtiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Et in Hosee legimus: Et erit, in loco vbi dicetur eis: Nõ populus meus vos, dicetur eis: Filij Dei viuentis: Mutatis ergo moribus mutãtur vocabula, & sicut Israel, qui olim erat filius dũ fidelis fuit, nũc inimicus est, ita Roma, quæ olim erat Babylõ, vbi in Christũ credidit, Babylõ esse desijt; & per Petri sedẽ mater religionis effecta est. Quæ ergo hæc aut insania, aut stultitia est, quæ de Roma idolorũ cultrice dicũtur, ea ad Romã Christianã, & sanctã, siue ad Ecclesiã Romanã, aut ad Apostolicã sedẽ, dignitatẽq; transferre? Ac ne putet hæreticus se ingeniosè argumentari, si dicat, quo tempore hæc Iohannes scripsit, sedem Apostolicam Romæ iam fuisse collocatam, atque in ea Clementem martyrem sedisse, vt testatur Eusebius in Chronicis, ac propterea Romam vocaram esse Babylonẽ: hanc etiã eius

31 32 33 34

1. Pet. 5.

Isai. 1.

Isai. 52.

Exo. 4.

Psal. 17.

Hos. 17.

eius temeritatē cœrceamus. Quis, niſi vel ſenſu, vel oculis etiā careat, vrbem ab Epiſcopatu ſecernere neſciat? Si ciuitas Salmanticenſis Babylon propter ſcelera appellaretur, num epiſcopatus eius Babylon etiam appellabitur? Petrus ergo cum Romam Babylonem vocauit, Eccleſiam Romanā, cui præerat & pontificiā, dignitatem quam ad ſalutē orbis terræ ab ipſo Chriſto acceperat, irriſit, & ſumma iniuriā affecit, atq; illam tyrānidē quādam eſſe ſenſit, ſeq; ipſum tyrannū confeſſus eſt. Quis hæc ſanus dicere audeat? Fuerit ſanē vetus illa Roma Babylon, Eccleſiā Romanā, aut ſedes Apoſtolica quid habet cum Babylone cōmune? Potuit illa in alia vrbe collocari, niſi Chriſtus eā Romæ collocari maluiſſet. † Si igitur Piſis, aut Senis collocaretur, eſſet neaum etiam Babylon, aut in eam iacerent conuicia Babylonis, quæ ſunt in Apocalypſi? Quid habet amplius mali, aut vitij Romæ, quam Piſis haberet? Age verò cū Iſaias clamat: Audite verbum Domini principes Sodomorū, auribus percipite legē Dei noſtri populus Gomorræ, leſſit ne illius vrbis, & gentis pontificatū à Deo inſtituti? Auderēt ne iſti eū Sodomā, aut Gomorrā appellare, Quid? cū Ieruſalē dicitur: Radix tua, & generatio tua de terra Chanaā, pater tuus Amorræus, & mater tua Chætthea: aut cū Dominus eādem interfectricē prophetarū, lapidatricemq; eorū, qui ad illā miſſi ſunt, appellat: fuit ne vnquā vllus tam demēs, tā audax, tā perditus, qui hæc ad ſacerdotium cōuicia referret? Fuerit cū hæc dicebat Iſaias, impius aliquis in illo populo pontifex, fuit & cum Chriſtus dicebat: quid ergo? impius ne pontificatus, quia impius pōtifex eſt? † Nō poteſt hominis impietas quamuis magna, ſanctā, & à Deo inſtitutā poteſtatē polluere, ipſe erit de ſemine Chanaā, aut Sodomæ, aut Gomorræ, ſi opera Chanaā, aut Sodomæ aut Gomorræ fecerit, eius Eccleſia, eius poteſtas, & dignitas, ſancta, & integra & omni honore digna eſt. Veniamus ad Apocalypſin. Quomodo Angelus de ea dicat, *Cecidit, cecidit Babylon illa magna*, cum Dominus dixerit angelorū: Tu es Petrus, & ſuper hanc petrā ædificabo Eccleſiā meā, & portæ inferi nō prævalebunt aduerſus eā? Et illud: Vidi mulierē ebriam de ſanguine ſanctorū, & de ſanguine martyrum Ieſu: vtrùm de vrbe Roma dici putamus, in qua innumeri martyres occiſi ſunt, an de Apoſtolica ſede, de qua multi ſancti pōtifices ſanguinē fuderunt pro Ieſu? Ac cū poſtea ait angelus: Et mulier quā vidiſti, eſt ciuitas magna, quæ habet regnum ſuper reges terræ: potuit ne apertiùs indicari de vrbe hæc omnia dici, nō de Eccleſia Romana, in qua pauci tunc erant, aut de ſe de Apoſtolica, cui pauci parebāt? † Legant caput duodetricenſimum octauum, occurrent plurima, quę in vrbem diruram optimè cōueniāt, ad Eccleſiā Romanā, aut ad ſedē Apoſtolicā, quæ eſt in vrbe, referre inſignis dementiæ ſit. Vt illud: Cecidit cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio dæmoniorū, & cuſtodia omnis ſpiritus immūdi, & cuſtodia omnis volucris immundæ, & odibilis. Et ideo in vna die veniēt plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne cōburetur. Et illud: Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt ſuper illā, quoniā merces eorū nemo emet amplius. Nonne erit Romæ ſublato inde pontifice, qui merces illas pretioſas, & delicatas emat, cū plena futura ſit diuitibus, & principibus viris? Et mox, Et clamauerunt videntes locū incēdij eius dicētes: Quæ ſimilis ciuitati huic magnæ? Poſtremò cum dixit: Exulta ſuper eā cœlū, & ſancti Apoſtoli, & prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudiciū veſtrū de illa; quomodò gaudere poſſunt Apoſtoli de euerſione Eccleſiæ Apoſtolicæ, aut Apoſtolicæ ſedis? † Quē Apoſtolū, quē prophetam perſecuta eſt Eccleſia Romana, aut ſedes Apoſtolica, vt exultare debeāt Apoſtoli, & prophetæ? Qua iniuria eos affecit, vt dicatur eis: quoniam iudicauit Deus iudicium veſtrū de illa? Quis ergo quāuis indoctus, ſanus modò ſit ad Eccleſiam Romanam, aut ad ſedē Apoſtolicā referat quę de Roma dicta ſunt? Satis opinor hæc erant, vt nemo ſuſpicaretur expoſitionem noſtrā opem hęreticis afferre: ſed vt omnia, quæ de Babylone dicuntur in hoc libro, optimè intelligātur, ſatis non ſunt: quæſtioni enim paulò ante propoſitæ dum ſatisfa-

Apoc. 17.

Apoc. 17.

Iſai. 1.

Ezech. 16.

Matth. 13

Apoc. 14.
Matth. 16.

cia, & pleniùs rem elucidabo, & malã mentem, malamque animum hæreticorũ (nam inscitiam in eis tantam vix possum suspicari) manifesta veritatis ipsius luce conuincam.

Pono ergo quod verissimum est, in omnibus, quæ de Babylone, id est, de Roma, ab Apostolo nostro dicta sunt, nihil non solũ de Ecclesia Romana, aut sede Apostolica dictum esse, verũ neq; de ipsa ciuitate, qualis sub Apostolica sede ante plurimos annos fuit, & nũc est, & qualis Romano pontifice Domino, ac moderatore semper est futura. † 39 Babylon, quæ casta prædicatur, Babylon meretrix purpurata, Babylõ mater fornicationũ, & abominationũ terræ, quæ vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes, Roma quidem est, at nõ Roma Christiana, non Romano Pontifici obtemperas, nõ sedẽ Petri Apostoli in se retines, & seruans (hæc enim nõ mater abominationũ, aut fornicationũ est sed mater pietatis, columẽ fidei catholicæ, magistra sanctitatis) sed Roma illa superstitionũ, & impietatũ autor, & cõfutatrix, idololatriæ princeps, scelerũ omnium fœmina, Christiani nominis hostis teterrima, sanctorũ persecutrix, atque interfectrix, qualis sub ethnicis imperatoribus olim fuit, & qualis post quã a Romano pontifice defecerit, in fine sæculi futura est. † Diuinare me dicet 40 quispiã, sed hũc ego orabo vt præiudicii deponat, rẽ totam apud se maturo iudicio examinet, nec plus mihi credat, quã ratio, & veritas persuaserint. Hæc vrbs in grauissima apud Deũ offensione erat cũ hæc scribebat Ioãnes, quòd mater erat abominationũ, & fornicationũ terræ, & quòd plurimũ Christiani sanguinis effudisset. Hic, (inquit sanctus Leo) conculcãdæ Philosophiæ opiniones, hic dissoluendæ erant terrenæ sapientiæ vanitates, hic cõfutandi dæmonum cultus, hic omnium sacrilegiorũ impietas destruenda, vbi diligentissima superstitione habebatur collectum quidquid vsquã fuerat vanis erroribus institutũ. Et priùs: Hæc autẽ ciuitas signorans suæ prouectionis autorem, cũ penè omnibus dominaretur gentibus, omnium gentiũ seruiebat erroribus, & magnam sibi videbatur assumpsisse religionẽ, quia nullam respuebat falsitatẽ &c. † Legamus Ciceronis libros de Natura Deorũ, primũ, & secundũ Lactantij Diuinarum institutionũ, Tertulliani Apologeticũ, Arnobij aduersus Gentiles volumina, vt innumeros præterea, videbimus illam ciuitatẽ plenam fuisse Dijs, nõ solũ plurimis, atq; ridiculis, sed etiã portentosis, & turpibus, eosq; quos ipsa colebat, ceteris etiã gentibus colẽdos dabat. Hinc effectum est vt veræ religionis, sapientiæque magistros vehementiùs oderit, adeò vt duo orbis terræ lumina Petrum, & Paulũ vno die occiderit, & sæuiente primũ Neronis persecutione, deinde etiam Domitiani, cuius tẽpore hæc scribebantur, incredibilis martyrũ multitudo, & in vrbe ipsa, & eius autoritate, atq; imperio in omnibus prouincijs interfecta sit: de vtrisq; enim scriptum est cap. 18: Et in ea sanguis prophetarũ, & sanctorũ inuentus est, & omniũ, qui interfecti sunt in terra: ipsa enim occidit omnes qui iussu, & 42 potestate suorũ occisi sunt. † Æquum ergo erat vt tãta eius vrbis impietas tristissimo, atque atrocissimo exitio aliquando plecteretur, præsertim cũ prope finẽ sæculi nõ minus impia futura sit, vt paulò post explicabimus. Quòd Iohannes Apostolus prædicit ad cõsolationẽ sanctorũ, qui tunc persecutione Domitiani grauissimè vexabantur, & post paucos annos multò grauiùs erãt vexãdi persecutione Traiani, & aliorũ, posteà imperatorũ, vt æquo animo ferrent omnia scientes illã potentiã, qua opprimebãtur, esse aliquãdo finiendã, & cædes suas esse à Domino vindicandas. Deinde etiã admonere nos voluit, vt quamuis multas videremus eiusdem vrbis ruinas, & captiuitates, intelligeremus nõdũ dignum supplicij accepisse immania eius facinora, donec aduentã 43 re iã sæculi fine omnino deleatur. † Idẽ ergo Romæ cõtinget quod Ierusalem, quę occidit prophetas, & lapidauit eos, qui ad illã mittebantur, multa enim diuersis temporibus passa est, varièque afflicta: & quamuis multi fuerint in ea sancti pontifices, & sacerdotes, & prophetæ, ciuesq; non pauci omni virtute præstãtes: cum eò impietatis deuenit vt regẽ gloriæ in cruce agere auderet,

Babylon nõ est Roma Christiana, sed Roma gentilis.

Serm. 1. de Petro, & Paulo.

ret, atrociſsimè à Romanis exciſa eſt, & ruina illa omnium præteritorũ parricidiorũ pœnas dedit, ſicut ait Dominus: *Matth. 23.* Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſt⁹, qui effuſus eſt ſuper terram, à ſanguine Habelis iuſti vſq; ad ſanguinẽ Zachariæ filij Barachiæ, quẽ occidiſtis inter templũ, & altare. Exigẽdas autẽ eſſe pœnas ab hac ciuitate propter perſecutiones illas Neronis, & Traiani dubitare non poſſumus, cum cap. 18. ſcriptũ ſit: Exulta ſuper eam cœlum, & ſancti Apoſtoli, & prophetæ, quoniã iudicauit Deus iudiciũ veſtrum de illa: illa enim olim occidit Apoſtolos, & prophetas, quos Deus in eius excidio vleiſcitur. Atquo modo hoc fieri poteſt, cũ populus Romanus qui nunc eſt, nihil habeat commune cùm antiquo illo præter nomẽ, & ſitum vrbis: ac multò minùs habiturus ſit ille qui erit in fine mundi? Dico vrbem eſſe eamdem, & locum illum tot ſceleribus inquinatũ aliquãdo hoc igne purgari debere. Dico etiam multos eſſe hodie Romæ, qui & nominib⁹, & ſtemmatis ſe ex veterum Romanorum genere eſſe gloriãtur, qui ſemper numero & multitudine in eadem vrbe creſcẽt. Præterea vt vrbs vna cenſetur, quę olim fuit & quę poſteà in eiꝰ ruinis ædificata eſt, ita ciues ijdẽ cẽſentur, etiã ſi ex genere priorũ non ſint, illis enim ſe adiungunt, & quaſi vnum cũ eis corpus, atque vna reſpublica fiunt. Atque tunc maximè vnum corpus cenſentur cum veterum facta, & ſcelera imitantur, cuius imitationis cauſa eorum filij fiunt, quorũ natura non erant filij. Ita Iohan. 8. filij Diaboli dicũtur qui imitatores eius ſunt, & Ezec. 16. Iudæi nõ patriarcharũ filij appellantur, ſed Chananæorum. Hæc dicit Dominus Deus Ieruſalem: Radix tua, & generatio tua de terra Chanaã. Pater tuus Amorræus, & mater tua Chettæa. Et Daniel ſeni impio loquitur cap. 13. Semen Chanaã, & nõ Iuda. Dequare Origenes Hom. 4. in Ezecielẽ eleganter, & copioſè docet patres & filios in Scriptura ſæpe non tam natura, quã ſimilitudine morũ appellari. Et Hom. 6. ait de Ieruſalẽ: Quãdiu non peccauit, pater eius Deus erat, quãdo verò peccauit, pater eius Amorræus. Quamdiu non peccauit, radicem habuit Abraham, Iſaac, & Iacob: quando peccauit, radix eius Chananæa facta eſt. &c. Quare etſi liquidò conſtaret ciues Romanos in fine ſæculi futuros nullo modo pertinere ad ſtirpem veterum, ſatis eſſet eorum ſcelera imitari, vt propter ea etiam puniretur. Etenim Iudæi nullo modo pertinebant ad ſtirpem Cain, qui Habelem fratrem occidit, & tamen venit ſuper illos ſanguis Habelis iuſti. Multi etiam erant, qui nõ eſſent de ſtirpe eorum, qui occiderunt Zachariam filium Barachiæ, cuius tamen ſanguinis vltio expetitur ab illo populo, qui poſt multos annos Domino in terris viuente ſucceſsit. † Quoniam ergo in fine ſæculi recordabitur Deus peccatorũ, quæ olim Romani fecerũt aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius, videbitque eos qui tunc erunt, cum peccata maiorum ſuorum non ignorẽt, obſtinato animo illorum impietatem imitari, etiam in eis maiorum peccata puniet, quia illis propter imitationem eadem peccata imputantur, & aliquãtò grauiùs punientur quã ſi nulla vnquã Romæ impietas fuiſſet, quia & aliquãtò grauiùs peccabũt dum illis placẽt ſcelera maiorum, & imitari ea volunt, & audaciùs atq; impudẽtiùs peccãt dũ facere nõ timent quod Deo in maioribꝰ ſuis diſplicuiſſe animaduertũt. Et quoniam cum nouis vetera etiã Babylonis peccata luenda erant, Apoſtolus noſter quaſi de re iam diu geſta loquitur cap. 16: Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum dare illi calicem vini indignationis iræ eius. In memoriam venit, quia iam eius vetera ſcelera obliuioni data erant propter religionem, quam amplexa fuerat: ſed poſteà nouis, ſimilibuſque accedentibus priora reuocantur in Dei memoriam. Et cap. 18: Quoniam peruenerũt peccata eius vſque ad cœlum, & recordatus eſt Deus iniquitatum eius. Quare vt Ieruſalem non eſſet à Romanis vaſtata propter vetera ſcelera, niſi ea poſteà nouis, grauiſsimiſque cumulaſſet cum tẽpus viſitationis ſuæ non cognouit, vt ait Dominus, ſed ipſum, à quo ſeruanda erat, occidit; ita Roma poſt tot idolorum cultum, poſt incredibiles ſuperſtitiones, poſt tot martyrũ ſangui- *Luc. 19.*

nem crudeliter effusum mancret vsque ad finē sæculi extremum, quia sedes vicarij Christi effecta est, nisi pristinā illā impietatem nouis sceleribus, & immanibus peccatis æquarura esset. Etenim nō propter priora tātum peccata eam cōflagraturā esse magno incēdio, vt ante diximus, sed etiam propter illa, quæ extremis illis tēporibus cōmissura est, ex huius Apocalypsis verbis adeò perspicuè cognoscimus, vt neſtultissimus quidē negare possit. † Hic legimus: Ce- 45
cidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes. Et cap. 17. Veni ostēdam tibi damnationē meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas: cū qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui inhabitāt terrā de vino prostitutionis eius. Hęc qui leget, de illis dicta puta bit, qui & ante Iohannē, & eius tēpore vixerūt, & est hoc quidē verū: sed de illis quoq; dicūtur, qui extremo mūdi tēpore viuerint, & cū ea fornicabūtur; cap. enim. 18. vbi de eius incēdio sermo est, hoc scriptū est: Et flebunt, & plāgent se super illam reges terræ, qui cū illa fornicati sunt, & in delicijs vixerunt, cū viderint fumum incēdij eius, longè stantes propter timorē tormentorum eius, dicentes: Væ, væ, ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis, quoniā vna hora venit iudicij tui: Et negotiatores terræ flebunt, & lugebūt super illam, quoniā merces eorū nemo emet amplius. &c.
46 † Verūm illi lugebūt, qui ante mille, & multò plures annos mortui sunt, an qui tūnc viuēt, & videbunt fumum incendij eius? Ex quo etiam manifestè perspicitur, peccata, quæ extremo tēpore patrabit, omninò similia futura ijs, quæ fecit cū imperium tenebāt imperatores. Vnde & de sanctorū persecutione illius nouissimi tēporis eodē modo loquitur Apostolus, ac de illis priorū tēporum:
Cap. 18. Exite de illa populus meus, vt ne participes sitis delictorū eius, & de plagis eius non accipiatis. Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundū opera eius: in poculo, quo miscuit, miscete illi duplū. Quoniā igitur dubium nō est Babylonem omnis idolatriæ, & omnium scelerum officinā futurā esse: si fidē fecimus Babylonem Romā dici, dubitari nō potest quin Roma propè finem sæculi hæc omnia habi
47 tura sit. † Et quoniā dum Christiana fuerit, & pōtifici suo paruerit, hæc illi contingere nō possunt: necesse est dicere eā à fide, & ab obedientia vicarij Christi eo tēpore esse defecturā. Itaq; dum sub pontificis maximi dominatu fuerit, longè ab huiusmodi sceleribus aberit: erit, vt sub eo fuit semper, orbis terræ caput, Apostolicæ fidei custos, & magistra, domiciliū pietatis: cū ab eo defecerit, eiq; cum multitudine sanctorū vel expulerit, vel fugauerit, in nefariorum scelerū sentinā cōuertetur. Itaq; quidquid mali de Roma scribitur in hac Apocalypsi, vel ad tēpus illud spectat, quo gētilibus imperatoribus seruiebat, vel quo pontificē suū à se ejecerit. Nec cū pontificē ex ea ejectū esse dico, affirmo vniuersum populū Romanū à fide esse defecturū, multi enim viri boni ex hac potissimū ciuitate, & ex alijs ejecto pōtifici adhærebunt, & fidem cōstanter retinebunt. Fieri etiā potest vt Christiani nōnulli, qui non sint sanctitate conspicui Romę tunc degere aliquo tempore sinantur. Num hæreticis auxiliantur cū Babylonē Romam interpretamur, an eorum inuerecundā maledicētiam, & imperitiā Scripturarū veraq; illarū interpretatione detegimus? Non erit ergo vicarius Christi eo tēpore episcopus vrbis Romæ? Vnde datū hoc sumis? vitio
48 sissimè colligis. † Ego vicariū summum Christi semper Ecclesiā habituram esse sine vlla dubitatione cōfirmo: atq; hic semper vbicunq; sit, Episcopus Romæ erit, etiam si illa penitus excisa sit. Si Salmanticēses episcopū suum vrbe ejicerent, quocūq; ille in loco exularet, sine dubio episcopus Salmanticensis esset. Fac vrbem euerti, episcopū fugari, pati hæc, & alia multa potest ab hostibus, sed vt episcopus eiusdem vrbis nō sit, facere non poterunt hostes. Cum Romę imperatores ethnici pontifices, Ecclesiamque crudelissimè persequebantur: quis tam stultus vnquam fuit, vt negaret Romæ episcopos semper fuisse sanctos illos pontifices, qui diuersis temporibus in filuis, & in specubus latebāt, aut in exilium mittebantur? Sed hæc notissima sunt.

Illud

Illud potiùs videamus, qualis post-
quã à suo põtifice receſſerit, futura Ro
ma ſit. † Dudum demõſtrauimus ſum-
49 mã in ea idololatriæ omnis, & omniũ
peccatorum licẽtiam futuram, qualem
fuiſſe ſcimus cum ethnicis parebat im-
peratoribus. Addamus & illud eiuſdem
Cap. 18. Apoſtoli: Quia de vino iræ fornicatio-
nis eius biberunt omnes gentes, & re-
ges terræ cum illa fornicati ſunt. Non
dixit: Ipſa cum regibus terræ fornicata
eſt, quo verbo ſignificaretur eã idololã
triam ab illis accepiſſe, ſicut cum Ieru-
ſalem dicitur: Et fornicata es cum filijs
Exc. 16. AEgypti vicinis tuis. Et poſteà: Et for-
nicata es in filijs Aſſyriorũ. Fornicatio
Ieruſalem (inquit Hieronymus) cum
AEgyptijs idololatriæ eorum imitatio
eſt. Sed reges terræ cũ eã fornicati ſunt,
quia eius idololatriã ipſi imitabantur.
50 † De perſecutione ſanctorũ iam dixi-
Apoc. 18. mus. Hoc dicere ſatis nunc erit: Et audi
ui aliã vocẽ de cœlo dicentẽ: Exite de il
la populus meus, vt ne participes ſitis
delictorum eius, & de plagis eius nõ ac
cipiatis: quoniã peruenerũt peccata ei⁹
vſq; ad cœlũ, & recordatus eſt Deus ini
Roma ad priſtinã po tentiam re ditura. quitatũ eius. Ex eiſdẽ intelligitur ſum-
ma eius potẽtia, qua ſi careret, nõ forni
carẽtur cũ ea reges terræ. Diuitiæ etiã
erũt incredibiles, & deliciæ, quæ in toto
capite. 18. copioſiſsimè deſcribũtur. Et
mercatores (inquit) terræ de virtute de
liciarum eius diuites facti ſunt. Et ſupe-
riùs: Et negotiatores terræ flebunt, &
lugebunt ſuper illã: quoniã merces eo-
rum nemo emet ampliùs, merces auri,
& argenti, & lapidis pretioſi, & marga
ritæ, & byſſi, & purpuræ, &c. Et poſteà:
Quantum glorificauit ſe, & in delicijs
fuit, tantũ date illi tormẽtum, & luctũ.
51 † Qua verò ratione ad tam incredi-
bilem potentiã, & diuitiarũ, ac delicia-
rũ magnitudinẽ peruẽtura ſit, certò ſci
re hominẽ arbitror neminẽ, cõijcere ta
men ex verbis Apoſtoli, quodãmodo li
cet. Capite. 17. meretrix purpurata ſe-
det ſuper beſtiã habẽtem decẽ cornua,
in quibus decẽ reges intelliguntur, qui
orbẽ terræ vniuerſum inter ſe diuidẽt,
ac ſibi ſubijciẽt, vt diximus ex veterũ pa
trum ſententia in cap. 12. nu. 11. & ſe-
quentibus. Horũ tempore regnabit An
uchriſtus, vt eodẽ in loco dictũ eſt, &
ex Danielis. 7. apertè cognoſcimus. Ex
quo ſuſpicor Romam electo pontifice
breui ad antiquam rediturã eſſe poten-
tiam, ita vt ſub ditione ſua habeat illos
decem, qui paulò poſt in vniuerſa terra
regnaturi ſunt, ideo enim, vt arbitror,
ſedet ſuper beſtiã habẽtem illa cornua,
vt intelligamus quidquid Diabolo pa-
52 reret, illi quoq; parere. † Mirũ hoc vide-
tur, & ego magnopere mirandũ confi-
teor: ſed ideo dictũ eſt: Et mulier, quam Apo. 17.
vidiſti, eſt ciuitas magna, quæ habet re-
gnũ ſuper reges terræ, id eſt, cui nunc
obſequũtur illi, qui decẽ cornibus ſigni
ficãtur, & terræ omni dominaturi ſunt.
Et ca. 18: Quia in corde ſuo dicit: Sedeo
Regina, & vidua nõ ſum, & luctũ non
videbo. Ac ſi dicat; Quãuis põtificẽ eie
cerim, qui vir meus erat, nõ ſum vidua,
cũ tot reges mihi pareant. Quod ſi quis
putat hæc verba ad antiquã illam eius
felicitatẽ eſſe referẽda, cum nec dũ col
lum iugo Chriſti ſubdiderat: legat præ
cedẽtia, quæ fidelibus tunc in ea futuris
dicũtur, cum illa vaſtabitur: Exite de il-
la populus meus, vt ne participes ſitis
delictorũ eius. Reddite illi ſicut & illa
reddidit vobis. &c. Quãtum glorifica-
uit ſe, & in delicijs fuit, tãtum date illi
tormentũ, & luctũ, quia in corde ſuo di
cit: Sedeo regina, & vidua nõ ſum. &c.
53 † Nõ olim dicebat, ſed nũc, cum exire
vos ex ea iubeo, ne ſimul incendio per-
eatis, dicit: Sedeo regina: olim põtifici
parebam, nũc regina ſedeo, nemini pa
reo. Quod ſi Alexander cũ rex Mace-
doniæ eſſet, vnus duodecim annis orbẽ
terræ ſibi ſubiecit: non eſt cur tãtopere
miremur Romã, quæ plena erit fortiſſi
mis viris, breui tẽpore in antiquam glo
riam refloreſcere. Certè nec reges ter-
ræ fornicarẽtur cum ea, nec negotiato-
res terræ flerent in eius excidio, & ſuas
merces nemo iam eſſet empturus, nec
ipſa diceret: Sedeo regina & vidua non
ſum, ſed luctum non videbo, nec ſu-
per aquas multas, id eſt, ſuper popu
los multos, & ſuper beſtiam decem
cornuum ſederet, niſi florentiſsima,
& potentiſsima eſſet. Sed caduca, &
fluxa erit eius felicitas, nam citò to-
tum eius imperium decem illi reges in
ter ſe diuident, & in eam ducent exer
citus, eamque miſerabili excidio terræ

æquabũt, sicut apertissimè scripsit Apo
54 stolus cap. 17. † Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabũt. Atq; ita tãdem fiet quod Irenæus lib. 5. cap. 25. & 26. & omnes Ecclesiastici scriptores tradiderunt (vt est apud Hieronymũ in cap. 7. Danielis) decem reges partituros esse inter se imperium Romanum. His autem temporibus passuram esse Ecclesiam in suo capite Romano Pontifice, & in electissimis quibusque membris quod tempore imperatorum ethnicorum in minoribus persecutionibus passa est, vt fugere, & in solitudinibus vagari, ac latebras in magna rerũ omniũ egestate quærere cogatur, & Irenæus lib. 5. cap. 26. scripsit, & notius est quam vt in eo sit immorandum. Longiùs excurri quam putabam, sed operæpretiũ me fecisse arbitror: his enim, quæ dixi, omnia, quæ de Babylone obscurissimè in hoc libro scripta sunt, ex parte nõ solùm exposita, sed explicata etiam videntur.

55 †Vt omnia quæ dicta sunt, confirmentur, subijciam & vaticinia Sibyllarum, quibus manifestè Romæ ruina, & incẽdia prædicta sunt, & septem eius montes nominati, quorum Iohãnes cap. 17. meminit.

Lib. 2. Δὴ τότε καὶ γενέη δεκάτη μετὰ ταῦτα φανεῖται
Ἀνθρώπων, ὁππόταν σεισίχθων ἀσεροπητὴς
Εἰδώλων ζῆλον θραυσει, λαούς τε τινάξει
Ῥώμης ἐπταλόφοιο, μέγας ὁ τε πλῆτ☉ ὀλεῖται
Δεύομενος πυρὶ πόλλῳ ὑπὸ φλογὸς Ὑφαίστοιο.

Hoc est.

Tunc sanè generatio decima post hæc apparebit
Hominum, cum terræ concussor astrorũ conditor
Idolorum amorem franget, populumq; concutiet
Romæ septem vertices habentis, magnæq; diuitiæ peribunt
Irrigatæ multo igni à flamma Vulcani.

Et lib. 8.

Ἥξει σοὶ πότ' ἄνωθεν ἴσα νέφεσσιν ὑφαυχένε Ῥώμη *Lib. 8.*
Οὐρανίος πλαγή, κἠ πάμφλεκτος αὐχένα πρώτη,
Καὶ ἐδαφιοθήσῃ, κἠ πῦρ σε ὅλως διαπανήσει,
Κεκλιμένην ἐδάφεσι νεοῖς, κἠ πλῆτ☉ ὀλεῖται.
Καὶ σὰ θεμέλια λύσει, ἀλώπεκές τ' οἰκήσουσι. *Hoc est.*
Καὶ ζοτ' ἔσῃ πανέρημ☉ ὅλ☉, ὡς μὴ γεγονυῖα.

Hoc est.

Veniet tibi cœlitus æqualis ò erecta ceruice Roma
Cœlestis plaga, & flectes ceruicem prima
Et terræ allideris, & ignis te totam absumet
Inclinatam nouæ terræ, & diuitiæ peribũt.
Et in fundamentis tuis lupi, & vulpes habitabunt.
Et tunc eris tota deserta omnino, ac si nunquam fuisses.

56 †Hoc idẽ est quod cap. 18. scriptũ est: Cecidit cecidit Babylõ magna, & facta est habitatio Dæmoniorũ, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris immundæ, & odibilis. Et posteà: Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur, quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. Ac ne dubitemus de qua eius euersione loquatur Sybilla, paulò post ait:

Ἐγγὺς μὴ κόσμου τ☉ τέλ☉, κἠ ἔσχατον ἦμαρ,
Καὶ δοκίμοις κλητοῖς κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο.
Πρῶτα δὲ Ῥωμαίων ἀπαράτητ☉ χόλ☉ ἔσαι,
Αἱματόεσσα κἠ ὑλήεσσ☉ βί☉ ἥξει.

Hoc est.

Prope quidem mũdi finis, & extremus dies,
Et probatis inclytis iudiciũ immortalis Dei
Sed priùs Romanorum incuitabilis ira erit,
Hoc est supplicium,
Tempus sanguineũ, & infelix vita veniet:

Multis autem nationibus Romam eo tempore esse dominaturam, vt ex cap. 17. demonstrauimus, non obscurè mox indicat cum ait:

Σοὶ πρώτοι κόλασιν Ῥώμη, κἠ βρύγμον ὀρῶσα.
Κοὐκέτι σοὶ ὅλεθρον ὑπὸ ζυγὸν αὐχένα θήσει
Οὐ Σύρ☉, οὐκ Ἕλλην, οὐ βάρβαρ☉, οὐκ ἔθνος ἄλλο.

Εκπορ-

Ἐκπορνθείσῃ, καὶ ἐκπεραχθήσῃ ὅσα ἐπραξας.
Δώσεις τὸ ὀμμάξασα φόβῳ μεχρὶ πᾶν ἀποστ
ο εις.
Καὶ σὺ θρίαμβ☞ ἔσῃ κόσμῳ, καὶ ὄνειδος
ἁπάντων,

Hoc est.

Tuam primam punitionem Roma, & fremitum videns.
Nec amplius tibi seruili sub iugo cernicem ponet
Non Syrus, non Græcus, non barbarus, non gens alia.
Subuerteris, & fies quæcunque feciſti.
Et cum fleueris timebis donec omnia luas.
Et tu triumphus eris mundo, & opprobrium omnium.

57 † Quid hoc est nisi quod infra cap. 18. legimus: Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis, Et duplicate duplicia secundùm opera eius: in poculo, quo miscuit, miscete illi duplū? Et rursus: Exulta super eam cœlū, & sancti Apostoli, & prophetæ, quia iudicauit Deus iudicium vestrum de illa. Et quamuis Sibyllini versus ordinem non seruent, sed repente ab alio ad aliud tempus trānseāt, quia nō simul dicti, aut scripti sunt: hæc omnia satis constat de extremo vrbis excidio dicta esse, neque enim vnquam ante facta sunt.

Summa ergo omnium est, Iohānem in omnibus, quæ de Babylone loquitur, aduersus vrbem Romam vaticinari post quam & pontificis maximi obedientiam, & omnem pietatem abiecerit: Babylonemque dici quòd hoc illi nomen tempore quo ipse hæc scribebat, maximè conueniret, & tempore, quo hæc explebūtur, non minus quam ante conueniet.

☞ *Vers. 8. Fornicatio*

Quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes. Fornicationē vocare solet Scriptura omnem declinationem à bono, vt ait Arethas: siue, vt magis propriè loquamur, omnem animæ recessum à Deo, cui priùs per fidem, & caritatem desponsa fuerat. Vt Psal. 72: Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te. Sed idolorum cultus maximè hoc nomen obtinet, quoniam tunc maximè anima recedit à Deo, & Diabolo se tradit corrumpendam. Hoc passim occurrit in prophetis, vt in Iere. cap. 3. & in Ezec. 16. sæpe repetitur, & alibi sæpissime. Vtroq; modo hic accipere possumus. Cetera hæc verba siniſtrè plerique interpretantur putantes Babylonem cadere, quoniam errore idololatriæ inebriauit omnes gentes. Etenim si hic esset sensus, diceret: A vino fornicationis, non *A vino iræ fornicationis*. Alij laborāt in explanando cur additum sit, *Iræ*: Sed rem tamen non videntur explicasse. 58 † Nos sciamus, cum Deus iratus, & pœnas de peccatoribus sumpturus describitur, cum calice pleno vini describi, ex quo *Calix.* vnicuique propinat quantum meretur, aut quantum satis esse iudicat, ne quis videlicet existimet aut fortè fortuna, aut temere & absque iudicio pœnas infligi peccātibus, vt latiùs expoſuimus in Mich. cap. 2. nu. 41. & duobus sequentibus. Præterea per vinum (vt aiunt *Calix vini* Euthymius, & Theodoretus, & Basilius in Psal. 74) supplicia intelliguntur, quæ æquè ac vinum & vires hominibus tollunt, & mentis harmoniam dissoluunt, & aberrare nos faciunt à via. Ita dictum est Psal. 74: Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto: & inclinauit ex hoc in hoc; verum tamē fæx eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ. Iere. 49: Ecce quibus non erat iudicium vt biberent calicem, bibentes bibent, & tu quasi innocens relinqueris? Non eris innocens, sed bibēs bibes. Et cap. 51: Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram, de vino eius biberunt gentes, & ideo commoti sunt, id est: Per Babylonem puniet Deus omnem terram. Et in hoc ipso cap. ait Iohannes: Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne, & sulphure. 59 † Legitimus ergo sensus est: Ipsa bibet vinum iræ fornicationis suæ, id est, persoluet pœnas debitas tot peccatis, & tantæ idololatriæ. Et quoniam exemplo suo alias ciuitates in idolorū cultū allexit, faciet vt ipsæ quoque bibāt de eodē calice, id est, vt similiter puniantur, & hoc vocat potare, *gentes vino iræ fornicationis suæ.*

Et imaginem eius. De qua diximus *Vers. 9.* cap. 13. nu. 52.

Et acceperit characterem. Ibidem hoc *Vers. 9.* expoſuimus num. 33. & sequentibus.

Vers.10. *Et hic bibet de vino iræ Dei.* Non tantùm Antichristus, & eius prædicatores, & ministri bibent, sed quicunque eum adorauerit, aut eius characterem acceperit.

Vers.10. *Quod mistum est mero in calice iræ ipsius.* Cetera ex ijs, quæ diximus de calice non tasunt, hoc tãtùm nunc explicari oportet, quomodo mistum est, si merũ est, vinum enim, quod miscetur, diluitur.

Quomodo vinum dicatur merũ, & mistum. Erasmus affirmat, κεράννυμι, ideſt, miscere, dici quod infunditur in calicẽ bibituro, etiam si non diluatur aqua, aut alio potus genere. Quare cum in Græco sit τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου, ideſt vino mero misto, sensus erit: Bibet de vino iræ Dei, quod merũ est, & in calicem iræ eius infusum vt peccatores bibant.

60 †Hanc Erasmi sententiam non desunt qui laudent, & reliquis veriorem esse contendant. Sciendũ ergo est κεράννυμι, quoverbo hic Iohannes, & cap.18. vsus est, pro quo interpres vertit Misceo, deductum esse à nomine κέρας, quod est cornu, quoniam veteres cornibus vtebantur ad potandum. Docet hoc Athenæus lib.11. Dipnosophistarũ ante medium, atque hanc veterum consuetudinem confirmat autoritate Pindari in Cẽtauris, Xenophontis lib.6. & .7. Expeditionis Cyri, Æschyli in Perrhæbis, Sophoclis in Pandora, & aliorum. Et vas, (inquit Athenæus) in quo vinũ miscetur, craterem appellant ἀπὸ τοῦ κέρατος, quasi κερατήρα. Manet etiam nunc cornuum ad hunc vsum fabrica. &c. Hinc factũ videtur vt κεράννυσθαι sit infundere quod bibendum est, siue in cornu, siue in aliud quodcunque vas. Inde apud Homerum libr. 5. Odyssææ Calypso Mercurio, qui ad se venerat, mensam posuit.

Κεράννυ, & Misceo.

Ἀμβροσίης ὤλησε, κέρασσε δὲ νέκταρ ἐρυθρόν, ideſt,

Ambrosia implens, & miscuit nectar rubens.

61 † In quem locum Didymus vetus Homeri Scholiastes interpretans verbum κέρασσε, quod vertitur Miscuit; Κέρασσε, inquit, nunc infundit, ab antiqua consuetudine; in cornu enim infundentes bibebant. &c. Nectar autem in illis fabulosis deorum conuiuijs aqua non diluebatur. Et lib.2.

Τοῖς δὲ γέρων ἐλθοῦσιν ἀνὰ κρητῆρα κέρασσεν, ideſt,

His autem senex venientibus craterem miscuit.

Et Plato in Philebo: Τοῖς δὲ θεοῖς, ὦ Πρώταρχε, εὐχόμενοι κεραννύωμεν, ideſt, Dijs, ô Protarche, precãtes misceamus, Neque enim dijs vinum dilutum libabant, sed merum, vt est apud Virg.

Hic duo rite mero libans Carchesia Baccho 5. Æneï.
Fundit humi.----

vbi Seruius ait: Rite, secundùm ritum sacrificij, quod exigebat vt libaret de mero Baccho, ideſt, puro. Quod etiam multorum veterum testimonio probat Barnabas Brissonius lib.1. de Formulis, & Sollennibus populi Romani verbis. Eodem modò & Latini vtuntur interdum verbo Misceo, pro eo, quod est Propino, vt Cic.2. de Finibus: Dico ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum ipse non sitiens, & eũ, qui illud sitiens bibat. Et de eodem mulso, quod ex vino, & melle fiebat, Martialis scripsit:

Attica nectareum turbatis mella Falernũ *Martialis*
Miscere decet hoc à Ganymede merum. *lib.13. prope finem.*

62 †Ità etiã dictũ est Apoc.18: Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundùm opera eius, in poculo, quo miscuit, miscete illi duplum. Ibi etiam est in Græco verbum κεράννυμι. Erit sensus igitur: Et hic bibet de vino mero iræ Dei, quod mistum est in calice iræ ipsius, id est, quod infusum est ad propinãdum in calicem, quo vindictam sumit de ijs, quibus iratus est, est enim Hyperbaton, & ita ordinãda sunt verba, vt diximus. Quod apertius est in Græco: Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Ac si diceret: Ex calice vini iræ Dei misti, meri: nã si sensus esset: *Ex* vino, quod mistũ est cum mero, sine dubio dixisset: Τοῦ κεκερασμένου τῷ ἀκράτῳ, Omnia quæ diximus confirmat Arethas dicens: Merum furoris affabrè comparauit vino mero, quod in calice mistum est, si quidem vinum merum facilius inebriare potest quã mistũ. &c. Et posteà: Verùm quale est, quomodò dicitur vinum mistum in calice? Manifestum

feſtū eſt igitur quod τὸ κεκεράσθαι; ideſt, Miſtum eſſe, nō ſignificat temperaturam aliquam, ſed additionem, vt ſit iſto ſenſus: Quod miſtum eſt, ideſt, appoſitum in calice iræ. †Similiter exponitur locus vulgatus Pſal. 74. Quia calix in manu Domini vini meri plenus miſto, ideſt, Qui calix vini meri plenus 63 eſt miſto, κεράσματος, ideſt, miſtione, ſiue infuſione vt propinetur: nomen enim illud, Miſtum, ſiue κέρασμα, poturos reſpicit, quia non miſcetur niſi porrigendum ſit poturis. At verò communis omnium fere expoſitio tam in hūc locum Pſalmi, quam in verba Apocalypſis, quæ nunc interpretamur, minimè contemnenda eſt, habet enim plurimum probabilitatis, & fortaſſe multò plus quàm prior, cùm propter autores ſuos, & multos, & valde eruditos, tùm propter proprietatem vocabulorum, quam tenacius ſeruat. Hæc autem eſt vt κεράννυσθαι, atq; miſceri dicatur cum res diuerſæ iunguntur, & confunduntur. Plutarchus in Sympoſiacis, ſiue Cōuiualibus quæſtionibus, lib. 8. Quæſtione 6. κέρασαι interpretatur Latino ver-
64 bo Miſcere, καὶ τὸ κέρασαι μισκῆρε. †Ac nequis fortè diceret Miſcere accipi abeo, pro eo quod eſt propinare, docet ſe propriè accipere Miſcere, pro diuerſa cōfundere, & cōiungere in vnū, ex Homero id comprobans, qui de vino loquens non eſt vſus verbo κεραννύω, vt aliàs ſolet, ſed verbo μίσγω, quod non dicitur, niſi de rebus diuerſis in vnum confuſis.

Ita ergo ait: Καὶ ὃ κεράσαι μισκῆρε καθ' Ὅμηρον:

Ἥδε καὶ ἐν κρητῆρι μελίφρονα οἶνον ἔμισγε.

Hoc eſt: *Et* κεράσαι *miſcere iuxta Homerum:*

Hæc autē in cratere dulce vinū miſcebat.

videlicet vinum cum aqua miſcebatur, & ideo miſceri dicitur potiùs quàm fundi. Nec minùs aperta ſunt verba Athenæi loco indicato, qui fauere priori expoſitioni exiſtimabatur, ita enim ait: Priſcos fama eſt, atque primos homines boum cornibus olim bibiſſe. Liquet hoc ex eo, quod adhuc dū aquæ vinum permiſceent κεράσαι dicunt, & vas, in quo vinum miſcetur, craterem appellant. &c. Et Cælius Rhodiginus lib. 27. Antiquarum Lectionū, cap. 27. de eadem veterum conſuetudine loquens ait: Cui rei argumento eſt quod κεράσαι dicunt Græci permiſcere vino aquam. †Euthymius etiam Græcus au-65 tor illud in Pſal. 74. Plenus miſto, ſiue, vt legitur in eius translatione, Plenus miſtione, πλήρες κεράσματος, ita interpretatur: Plenus miſericordia. Miſtio enim (inquit) vini aquâ, & miſtio auſteritatis miſericordia. Similiter in Hebræo accipitur verbum מָהַל, quod verti ſolet in κεραννύω, vt Pſal. 101. Et potū meum cū fletu miſcebam, vbi lxx. verterunt, ἐκίρνων. per quod verbum interpretantur id, de quo nunc loquimur, κεραννύω, Suidas, Heſychius, Fauorinus. Ex quo etiam colligimus autores hos accepiſſe κεραννύω pro eo, quod propriè ſignificat Miſceo. Et Plutarchus dixit in Numa: Κεράσας οἴνῳ καὶ μέλιτι τῶν γλυκῶν, id eſt, Miſcens vino, & melle fontem. Aliaque huiuſmodi innumera occurrunt in Græcis autoribus. Idem verbū eſt in Hebræo, & in Græco Iſai. 19. vbi ait: Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis, ἐκέρασε. Sed ideo quoniam pro Vertiginis in Hebræo eſt. עִוְעִים, id eſt, Errorū, vt etiam in Cōmentarijs vertit Hieronymus, id eſt, varios errores miſcuit, qui capitis vertiginem efficiunt. Cùm ergo ſimpliciter dicitur vinum miſceri, rectè intelligenius cū aqua, tam in Hebræo, quàm in alijs linguis. Vt Prou. 9. Bibite vinū, quod miſcui vobis. Et paulò ante: Miſcuit vinū, & propoſuit menſam ſuam.
66 †Multùm autem apud Ciceronem, & Martialem miſceri dicitur vel quia mel cum vino miſcebatur cum fiebat, vel fortè quia cum bibebatur, aqua ſimul infundebatur ad vini vim temperandā, longinquitate enim temporis vinum in mulſo meracius fieri docet Macrobius lib. 7. Saturnal. cap. 12. vel quid aliud fortaſſe miſcebatur. Ita omnia, quæ diximus, & multa ſimilia, quæ in libris occurrunt, explicari poſſunt, vt quod eſt apud Iuuenalem:

Neſcit

Saty. 5. *Nescit tot millibus emptus.*
Panperibus miscere puer.
Quod cur dictum sit altero ab hoc ipso versu explanat:
Quando ad te peruenit ille?
Quando vocatus adest calidæ, gelidæque minister?
Calidam enim aquam cum frigida miscebãt Romani. Homerus autem vinũ nectar vocauit, vt indicat epitheton Rubens. Nam & nonnulli nectar vinũ esse dicunt in Lydia factum, vt refert 68
Cælius Rhodiginus lib. 7. Antiq. lect. c. 13. Idemque ait Homerum non nouisse nectar esse Deorum potũ. Platonis verba in Philebo similiter videntur intelligenda, Dijs ò Protarche precantes misceamus, vinum enim, quod humi dijs fundebatur, merum erat, vt docuit Virgilius, quod sacrificantes dijs bibebant, probabile est mistum fuisse cum aqua, sicut & id, quod in mensa bibebatur. Verùm cum vinum ad supplicia, & calamitates accomodatur, nusquam ei aquam admisceri intelligendũ est, quæ vimilli adimit, sed aliquid, quod aut horrorem faciat, & deterreat, aut magis inebrier. [Vidit hoc Andreas Cæsariensis, qui merum esse dixit, quia non erat mistum Diuinis miserationibus: mistum autem, quia diuersas vltiones & supplicia habebat.] Ex quibus videmus hanc posteriorem expositionem aut probabiliorem priore, aut fortasse
67 solam esse veram. † Adhunc ergo modum conuenientissimè hæc verba interpretabimur: *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius*: Bibet de vino mero iræ Dei, quod mistum est aut fæcibus, aut potiùs altero vino mero, nam vina dissimilia permista fortiora sunt ad ebrietatem. Idcirco non dixit cuius rei esset illa mistio, cum enim dixisset: *De vino mero*, nihil aliud addere necesse fuit, cum iam ex dictis cognosci posset mistionem fuisse vini meri. Atq; ita fortè intelligitur quod Isa. 5. dictum est: Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem, ideſt, ad ea miscẽda, quæ magis inebrient, nempe dissimilia vina. Idem est iudicium de
Locꝰ Psal. verbis Psal. 74. Quia calix in manu Do-
74. mini vini meri plenus misto. Calix est vini meri, sed plenus misto, ideſt, mistione, siue fæcum, vt quidam dicunt, siue dissimilium vinorum, vt ego arbitror, ad augendam ebrietatem. Hoc autem posteriorem hanc interpretationem iuuat, quod cum in Hebræo sit:

מִי כוֹס בְּיַד יְהוָה וְיַיִן חָמַר מָלֵא מֶסֶךְ

quod ad verbum sonat: Quoniam calix in manu Domini, & vinum merum est plenum mistione, mollius intelligitur vinum esse plenum mistione quam calicẽ. † Quod si priorem explanationẽ sequamur, nihil refert calix ne plenus sit mistione, an vinum ipsum, idẽ enim est. At si non calicem, sed vinum plenũ mistione dicamus, quod, vt dixi, mollius est, & sine vlla verborum transpositione exponitur, ruet prior expositio, quæ mistionẽ pro infusione, siue propinatione capiebat.

Et cruciabitur igne, & sulphure. Sulphur igni additum significat perpetuũ eum fore, quia sulphur aptissimum ignis nutrimentum est; tũ etiam grauẽ, ac molestũ odorem in eo esse indicat. Sit ne autem apud inferos sulphur cũ igne, dicemus cap. 19. num. 37. & sequentibus, vbi verba magis cogunt id vt explicetur, quę sunt huiusmodi: Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure. *Vers.* 10.

In conspectu angelorum sanctorum. Vt qui curam hominum gesserunt, lætentur eorum supplicijs, qui nec Deum vt riti sunt, neque eorum salutaribus consilijs acquiescere voluerunt. Psalm. 57: Lætabitur iustus cum viderit vindictã, manus suas lauabit in sanguine peccatoris, &c. *Vers.* 10.

Et ante conspectum Agni. † Vt scilicet videat quas pœnas sibi dent illi, qui se spreto Antichristum sequi maluerunt, & ipsi magis crucientur intelligentes se ab eo videri. Ceterùm in Græco eodem modo dicitur ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων, & ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ne quis forte putet aliud esse *Ante conspectum*, quam in conspectu. *Vers.* 10.

Et fumus tormentorum eorum ascendet. In Græco est Ἀναβαίνει, Ascendit, quomodo etiàm forte vertit interpres, sin minus certè in Græco præsens pro futuro ponitur, vt adnotauimus cap. 13. *Vers.* 11.

num. 32. Et statim ait: Nec habent requiem die ac nocte, pro Nec habebũt. Et quoniam fumus sine igne esse non potest, & eiusdem ignis præsentis, & nox futuri indicium est; vt ostendat impios sempiterno igne cruciandos esse, semperque beatis tota futura esse eorum supplicia, dicit fumum tormentorum eorum ascensurũ esse in sæcula sæculorum. Nec enim verus fumus est apud inferos, quoniam fumus ex resolutione materiæ, quæ igne consumitur, exhalatur: apud inferos autem nihil erit, quod resolvatur igne, alioquin iniretur ad aliquando

Vers. 11. *Nec habent requiem die, ac nocte.* Præmagnitudine scilicet rorum cruciatorum. Et quamuis apud eos perpetua nox erit, tamen loquitur more nostro cum dicit, *Die ac nocte*, vt ait Ambrosius. Diximus autem cap. 7. nu. 13. Die, ac nocte accipi in Scriptura pro do, quod est Semper.

Vers. 12. *Hic patientia sanctorum est.* Hic spectabitur, & examinabitur patientia sanctorum, si non sinant se vllis terroribus Antichristi à via recta dimoueri, sed semper custodiant patienter, & perseverãter mandata, & fidem Iesu Domini nostri. Non satis est fidem tenere, mandata etiam seruanda sunt. Ita interpretati sumus etiam similia verba cap. 13: Hic est potentia, & fides sanctorum.

Vers. 13. *Et audiui vocem de cœlo dicentem mihi.* Quoniam videbat fidem, & potentiã sanctorum magnis cruciatibus per Antichristum esse examinandam; ad consolationem sanctorum, vt æquo animo & forti omnia perferant, & nullis doloribus deficiant, vocem refert, quam de cœlo audiuit, & verba, quæ per angelũ sibi loquentẽ à Deo iussus est scribere.

Vers. 13. *Beati mortui, qui in Domino moriuntur.* Nihil his verbis videtur facilius, sed si cogitationem in ea intendamus, videbimus non facilè posse explicari quid sit Mori in Domino, si ad Scripturæ cõsuetudinem, & ad locutionis proprietatem explicandum est. † Communis fere expositorum sententia est, quam etiam Andreas Cæsariensis sequitur, hæc de omnibus iustis dici, & Beda ait: Gratias tibi ago Iesu, qui beatificas eos in cœlo, qui in te moriuntur in terra.

Quisnam qui moriuntur in Domino

Quantò magis illos, qui & in tua, & pro tua fide felices ponunt animas? Verùm cum id significetur, & an id tantùm significetur, non docent. Nos, si Scripturæ consuetudinem requiramus, videbimus ב apud Hebræos (ק apud nos valet In) interdũ idem valere quod Propter, aut Pro, vt Gen. 18. vbi nos habemus: Delebis propter quinque viginti *In pro Propter.*
famam vrbem, in Hebræo est, בַּחֲמִשָּׁה, id est, in quinque. Gen. 29: Seruiam tibi pro Rachel filia tua. Et ibidẽ: Seruiuit ergo pro Rachel septem annis, In Hebræo est in vtroque loco, In Rachel, Immo & eandem locutionem solet vsurpare noster interpres, vt Hos. 12: Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruauit, id est, propter vxorem. Et Mich. 3. Principes eius in muneribus iudicabant. Ita nunc mori *in Domino* est pro Domino, aut propter Dominũ, quod optimè collaret cum præcedentibus. Cum enim multa eos passuros esse prædixisset illis verbis: Hic patientia sanctorum est, & c. vt omnes ad resistendum Antichristo, & ad mortem generosè oppetendam prò Christo exhortetur, beatos esse prædicat eos, qui moriuntur *in Domino*, id est, Propter Christum mori malunt, quàm viuere cum Antichristo. Atque hic sensus, qui solis martyribus conuenit, probatus est etiam Ambrosio, & Ansberto, & Haymoni.

† Hæc locutio frequentissima est & in epistolis Pauli, vt Rom. vltimo: Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris, vt eam suscipiatis in Domino dignè sanctis, id est, Propter Dominum, propter amorem Domini. Ibidem: Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. Et Salutate Persidem carissimam, quæ multùm laborauit in Domino.

Sed quæritur an probanda sit communis illa expositio, quam retulimus? Respondeo veram etiam esse, & probandam, eique fatiere consuetudinem Ecclesiæ, quæ in Officio defunctorum hæc verba proponit, quasi de omnibus velit quodã modo intelligi. Causa est quòd Esse in Domino, siue Esse in Christo, significat intrà eius corpus contineri, non quomodocunque, sed vt viua *In Domino.*

mem-

mẽbra. Rom. vltimo: Salutate eos, qui sunt ex Narcisi Domo, qui sunt in Domino. Ibidem: Salutate Andronicum, & Iuniam cognatos, & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerũt in Christo, ideſt, Qui ante me crediderunt in Christum.

73 vt exponit Theophilactus. † Gal. 1. Erã autem ignotus facie Ecclesijs Iudææ, quę erant in Christo. Deniq; idem est Esse in Domino, & Manere in Domino, nec dicuntur in Domino manere, nisi qui cum fide iungunt caritatem: Ioh. 15: Manete in me, & ego in vobis. Et ibidem: Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum. Ita etiam in Domino moriuntur qui vsque ad mortem in eo manent, & cum moriuntur, viua Christi membra sunt. Est autẽ & hic sensus ad id, quod Apostolus agit, aptissimus, quoniam & priorem illum complectitur, & latiùs manat, ad omnesque iustos pertinet. Et quamuis plurimi eo tempore martyrio vitam finient, tamen multi etiam fugati, & spoliati à ministris Antichristi, & multis incommodis affecti tandem sine martyrio morientur in summa sanctitate, de quibus etiam Apostolo loquendum fuit, & quos non est putandum ab hac beatitudine excludi: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur*, cum eis causa, quæ reciditur cõueniat: Amodò enim iam dicit spiritus vt requiescant, &c.

74 *Amodò iam dicit Spiritus.* † In Græco *Vers. 13.* paulò aliter legitur; Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. Ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα ἵνα ἀναπαύσονται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, Ideſt: Beati mortui, qui in Domino moriuntur amodò. Ita, siue, Etiam, dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis. Et Arethas ita verba ordinat: Scribe amodò. Beati, &c. vt eos qui tunc viuent, & certabunt, consoletur. Sed multò meliùs ordinantur in nostra Translatione, quomodò etiam sunt in Græco codice Complutensi, & in alijs nonnullis. Nam Scribe amodò, durum est. Si autẽ dicamus: Beati mortui, qui in Domino moriuntur amodò, cur ibi additum est, *Amodò* cum semper beati fuerint, qui in Domino moriuntur? Dicamus ergo, *Amodò iam dicit Spiritus*, Siue, vt legit Primasius: Ab hinc etiam dicit spiritus, ideſt: Quoniã Spiritus sanctus dicit, & iubet vt ex hoc tempore requiescant à laboribus suis, ideſt, à tempore mortis, vt exponunt Ambrosius, & Haymo, & Beda, qui etiam affert illud Psal. 126: Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini. Et Spiritus cum articulo ponitur τὸ πνεῦμα, ex quo Spiritus sanctus intelligitur. † Porrò Etiam posuit 75 Primasius pro Ναὶ, sicut cap. 1. legimus Etiam, amen; & est affirmantis idem valens quod Ita, Certe, Verè, vt diximus c. 1. nu. 59. & 60. Est ergo ac si diceret: Amodò profectò dicit spiritus, &c. Quæ resuspicor, *Iam*, vitiosè legi pro Etiã, posuisseque nostrum interpretẽ: *Amodò etiam*, posteà scriptum, Et iam diuisa in duas particula *Etiam*, deinde cum Et redundare videretur, scribi cœpisse *Amodò iam*. Apud Augustinum. 20. de Ciui. cap. 9. legitur. Amodò iam etiam dicit, &c. Ansbertus: In quibus verbis ostenditur sanctos in hoc mundo nequaquam à labore cessaturos, nec requiem illis esse quærendam. Quousq; enim labor consummetur, necesse est vt ab opere manus intentionis nõ dissoluantur. Qui enim dicit: *Amodò iam requiescant à laboribus suis*, ostendit quia ante nequaquam debẽt cessare à laboribus, sed cum nihil ad laborandum remanserit, tunc perfectam quietem percipere. Hinc Paulus admonet dicens: Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes. Hinc Dominus ait: Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. *Gal. 6.* *Math. 10.*

76 *Opera enim illorum sequuntur illos.* † *Vers. 13.* Ansbertus, & Haymo: Tropica locutione mercedem laboris dicit subsequi sanctos post laborem. Hinc per prophetam dicitur: Cesset vox tua à ploratu, & oculi tui à lacrymis, quia est merces operi tuo, ait Dominus. Quia enim opus efficit mercedem: cum merces post laborem electos subsequitur, quasi ipsum opus eos comitari dicitur. Ambrosius, Sequi pro comitari posuit. Et posteà: Opera igitur sanctorum sequũtur illos, quia merces operum illorum comitatur illos in perpetuum, &c. In *Ierem. 31.*

Græco

Græco est hoc etiam expressius: Τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν, idest, Opera autem illorum sequuntur cum ipsis. Est autem ἀκολουθεῖν sequi quomodo famuli heros sequuntur. Maluitque dicere, ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν, idest, cum ipsis, vt intelligeretur peracto labore continuò præmium adesse, quam ἀκολουθεῖ αὐτοῖς, sicut dicendum videbatur.

Vers. 14. *Et super nubem sedentem similem filio hominis*, idest, similem cuidam homini, ponitur enim sine articulo Filius hominis, & ideo non pro Christo accipitur, sed pro homine indefinitè. Cum enim Christum significat, duplicem etiam articulum habet, vt latiùs confirmauimus cap. 1. nu. 82. & sequentibus, per hunc tamen Christus significatur, vt & in cap. 1. Semper autem solet in rebus, quas videt, dicere Quasi, aut Similis, quoniam non ipsas videbat visione illa prophetica, sed earum similitudines.

77 † Sed iam visionem difficillimam Domino aduuante, quantùm licebit, elucidemus. Ambrosius ita hæc cum præcedentibus copulat. Nunc, inquit, quia pœnam illorum, qui in Antichristum credituri sunt, narrauit, beatitudinemque illorum, qui in fide Christi perseuerauerint vsque in finem, breuiter comprehendit: consequens est vt diem iudicij describat, in quo hæc cuncta complebuntur, &c. [Per anticipationem ergo (vt solet sæpe) hæc nunc scribit Apostolus, quoniam rerum ipsarum contextus supplicia malorum exigebat, quæ nunc prædicturus est.] Nubes candida Christi maiestatem significat, Deus enim sæpe in nube apparet in Scriptura, vt per eam doceamur Diuinam naturam neque nobis aperte cognitam, neque omnino ignotam esse, vt ex Aretha diximus capit. 11. numer. 28. Sed in Christo hoc habet peculiare, quod, cum in nube ascenderit, & in nube descensurus sit ad iudicium, sicut legimus Act. 1: Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum: merito nunc, cum proximum est iudicium, super nubem candidam videtur, vt is esse intelligatur, qui paulò post iudicaturus est. Similiter describitur apud Dan. cap. 7: Et ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit. Sedere dicitur, quia res hominum de cœlo quietus despicit, vt videat an completa sint bona merita iustorum, & mala impiorum, vt finis mundi veniat.

Nubes candida.

78 *Habentem in capite suo coronam auream.* *Vers. 14.* Corona insigne regni est, aurea autem est vt per eam indicetur esse rex regum, & Dominus dominantium, quoniam aurum pretiosissimum metallorum est: [Andreas Cæsariensis: Christum esse existimamus eum, qui in nube visus est similis filio hominis: coronam autem, quæ erat super eum, significare regnum visibilium, & inuisibilium potestatum, auream autem esse propter pretium, quod apud nos materia eius habet: &c.]

Et in manu sua falcem acutam. *Vers. 14.* Index dextera videlicet, qua messurus est. Falx acuta, & parata ad metendum proximum iam finem mundi esse demonstrat, qui per messionem significatur, sicut Dominus aperte docuit Matth. 13. dicens: Messis vero consummatio sæculi est, & sumitur messis, vt & in alijs locis eiusdem parabolæ, pro messione, quæ Græce ibi dicitur θερισμός, sicut & messores θερισταί. [Andreas: Falx consummationem significat: etenim & ipse Dominus messionem mundi consummationem vocauit.] Ergo, quia finem mundo afferre parat, cum falce acuta videtur à Iohanne. *Falx quid significet.*

Et alius angelus exiuit de templo, idest, *Vers. 15.* De loco, in quo beati sunt Deum semper laudantes, & ei se ipsos, vt hostias viuas, offerentes, sicut intelligimus ex verbis cap. 7: Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die, ac nocte in templo eius. De hoc eodem ait statim: Et alius angelus exiuit de templo, quod est in cœlo.

Clamans voce magna. *Vers. 15.* Vox magna magnum indicat desiderium, vt ex Gregorio ostendimus cap. 6. nu. 40.

79 *Mitte falcem tuam, & mete.* † Commune beatorum desiderium profert, vt scilicet, regnum peccati finiatur, & Deus solus regnet in omnibus, quod cap. 6. magna etiam voce postulabant animæ san-

sanctorum martyrum, vt suoloco explicabimus. Meritò ergo hoc petitur, exiit angelus de loco beatorum, quem templum vocauit, vt quasi omnium legatus mundi consummationem peteret, quã optabant. [Andreas: Vox angeli per Periphasin significat supplicationẽ omnium angelicarum potestatum cupientium iustorum honorem, & peccatorum excidium.]

Vers. 15. *Quia venit hora vt metatur.* In Græco, ἦλθε σοί, quia venit tibi, & præteriti temporis est Venit, vt & verba sequentia indicãt. Ex signis, quæ præterierunt, aut potius ex Dei reuelatione, cognoscent sancti iam impletum numerum electorum, ac propterea dicit angelus, *Venit hora vt metatur.* Metere autem est colligere ex hac vita eos, qui tunc viui inuenientur.

Vers. 15. *Quoniam aruit messis terræ.* Aptissima est vt metatur, nihil iam restat ad collectionem viuentium, numerus electorum cõpletus est. Ita etiam Andreas. Hic locus ex c. 3. Ioelis sumptus est, ex quo & plenius intelligitur, ait enim: Cõsurgant, & ascẽdant gẽtes in vallem Iosaphat, quia ibi sedebo vt iudicẽ omnes gentes in circuitu. Mittite falces, quoniam maturauit messis.

Vers. 16. *Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram.* Ideſt Cœpit metere, & sustulit de vita homines.

Vers. 17. *Et alius angelus exiuit de templo, quod*
80 *est in cœlo.* † De loco beatorum, vt dictum est, Multi putant hunc angelum eumdem esse cum filio hominis, quod nec mihi fit verisimile, nec ipsi dicere poterunt cur in eo loco filius hominis dicatur Christus, hic verò angelus. Exiuit ergo vt angelus alter, qui exierat, vt beatorum votis consentiens mundi cõsummationem efficiat, vt continuò explicabimus.

Vers. 17. *Habens & ipse falcem acutam.* Ad eius similitudinem, qua vindemiatores vtũtur, nam & ipse vindemiatoris officio functurus est. Similis falx est, videlicet putatoria, de qua Isa. 18. Et immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramusculi eius falcibus.

Vers. 18. *Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignẽ.* Locus est difficillimus. Ansbertus & Haymo ignẽ Spiritum sanctum interpretantur: Ambrosius caritatem: qui sensus literæ non sunt. Arethas ignem accipit, quo impij puniuntur, & angelum hunc præpositum esse dicit huiusmodi igni, & idem
81 sentit Beda. † At, cum hic nulla fiat mẽtio de igne, sed supplicium malorum torcularis, & calcationis nomine significatum sit, non satis apparet quid ad rẽ pertineat dicere: *Qui habet potestatem supra ignem.* Longè ergo aliter locus videtur explicandus. In cœlo templum posuit ad similitudinem eius, quod erat in Ierusalem, vt iam vidimus cap. 7. & in hoc capite. In eadem ergo Metaphora permanens ponit in eo altare cum ait: Et alius angelus exiuit de altari, sicut c. 8. posuit altare thymiamatis dicens: Vt daret de orationibus sanctorũ omnium super altare aureum, quod est ante thronum. Et quoniam nũc altare dicit, nec addit aliquid, vnde altare thymiamatis esse intelligamus, vt fecit cap. 8. altare holocaustorũ significari arbitror, quod semper intelligi solet in Scriptura cum absolutè altare ponitur. Super altare holocaustorum ignis erat, quo incendebantur holocausta, & partes victi-
82 marum. † Porrò holocausta, & victimæ sanctorum martyrum oblationẽ, & sacrificium significant, quorum corpora Deo immolabantur in odorem suauitatis. Ignis huius altaris ardentissima eorum caritas est. Rursus quemadmodum dæmones non omnia peccata hominibus inferunt, sed alius ad superbiam, alius ad gulæ voluptates, alius ad fornicationem incitat, sicut scribit Cassianus Collatione. 7. cap. 17.; ita putandum est sanctos angelos hunc ad hanc, illum ad illam virtutem excitare. Vnde & Origenes Hom. 13. in Ezec. angelũ pœnitentiæ commemorat ex libro Pastoris, qui docet pœnitentiam. Angelus ergo, qui potestatem habet supra ignem, angelus magnus est, cui commissum est vt martyres in certamine adiuuet, & confirmet, ignemque eorũ accendat quantùm potest, atque ideo potestate habet supra ignem, quia hic ignis illi commissus est, & ipse suis consilijs, ac precibus eum, quasi flatu quodam, excitat, & auget. De hoc angelo fortasse dictum est illud Psal. 33: Immit-

tet

tet angelus Dñi, (ideſt, caſtra ponet) in circuitu timentiũ eum, & eripiet eos. Hic etiam videtur angelus ille, de quo Dan. 3: Angelus autem Domini deſcẽdit cum Azaria, & ſocijs eius in fornacẽ, & excuſsit flammam ignis de fornace. &c. † Ergo quoniã ſancti martyres ſupplicium malorũ optãt, euerſionẽq; regni peccati (vt cap. 6. copioſiũs explicatũ eſt, vbi ipſi clamant: Vſquequo Dñe ſanctus, & verus nõ iudicas, & nõ vindicas ſanguinẽ noſtrũ de ijs, qui habitant in terra:) angelus, qui eos ad martyrium hortatus eſt, & adiuuit, exit *de altari*, ideſt, de loco illo, & de illa ſede, in qua ſunt ſancti martyres, qui, vt victi mæ, Deo oblati ſunt, & pro illis clamat vt mali puniantur, & finiantur. Itaq; nõ de igne nũc abſolutè ſermo eſt, ſed de igne altaris, & cũ figuratè altare capiatur, neceſſe eſt & ignẽ figuratè accipi. Poſſumus etiam aliter explanare, vt altare hoc ſit locus, ac requies beatorum martyrũm, de quo cap. 6. dictũ eſt: Vidi ſubtus altare animas interfectorũ propter verbum Dei: vt quomodò corpora eorũ ſub altari in terra quieſcunt, ita Metaphoricè idẽ nomen habeat locus, in quo quieſcũt in cœlo, vt cap. 6. n. 36. & 37. latiùs expoſitũ eſt. † De illo exit angelus quaſi legatus martyrũ, vt iã diximus. Sed *poteſtatem* habet *ſuper ignem*, quia illi commiſſus eſt ignis tuẽdus, & conſeruandus, [(vt enim ait Andreas hinc diſcimus angelicas poteſtates præpoſitas eſſe creaturis, hãc quidẽ aquis, hanc autẽ igni, hanc autẽ alij cuidã parti creaturæ,)] & ideo eius eſt ignẽ, quo mundus in fine conflagraturus eſt, incendere, vt impij exurantur, & omnia illorũ opera, & labores, & voluptates in cinerem vertantur, de quo ſcriptum eſt Pſal. 96: Ignis ante ipſum præcedet, & inflãmabit in circuitu inimicos eius. Beda quidẽ intelligere videtur hunc angelum præeſſe cruciatibus ignis, ita vt de inferorum igne hoc accipiamus, ita enim ait: Duplex eſt, vt Hieronymus ait, angelorũ officiũ, aliorũ, qui præmia iuſtis tribuãt, aliorũ, qui ſingulis præſint cruciatibus, ſicut dicitur: Qui facit angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignẽ ardẽtem. Locus Hieronymi eſt in Dan. c. 7. in illud: Millia millium miniſtrabãt ei, vbi verba à Beda citata legimus, nec plura, nec pauciora. Sed Hieronymus omnino de ſanctis angelis loqui videtur: tametſi ad finẽ lib. 9. in Ezec. dicat: Neq; enim boni, ſed mali angeli tormẽtis præpoſiti ſunt. † Verũ aliud eſt tormẽtis præponi, vt exerceant illa per ſe, quod etiã in hac vita ſæpe malorũ angelorũ eſt: aliud verò præponi tormẽtis, vt per alios exerceri iubeãt ad exequendũ iuſtitiã Dei, quod eſt bonorũ angelorũ, & ita ſunt hi duo Hieronymi loci cõciliãdi, vt ex præcedẽtibus intelligi poteſt. Verũ nos his, ſiue vera, ſiue falſa ſint, nequaquã indigemus, quoniam ſi ignẽ propriè accipere velimus, quod abſurdè nõ fiet, hoc etiã modo probabiliſsimè explanabimus, dictũ eſſe angelũ habere poteſtatẽ ſupra ignẽ, quia dãnatos in ignẽ mittet, ſicut Dominus ait Matth. 13: Et in tẽpore meſsis dicã meſſoribus: Colligite primũ zizania, & alligate ea in faſciculos ad cõburendũ, triticũ autẽ cõgregate in horreũ meum. Quod poſteà ita exponit: Mittet filius hominis angelos ſuos, & colligẽt de regno eius omnia ſcãdala, & eos, qui faciũt iniquitatẽ, & mittẽt eos in caminũ ignis. † Et paulò poſt in alia parabola: Sic erit in cõſummatione ſeculi: exibũt angeli, & ſeparabũt malos de medio iuſtorũ, & mittẽt eos in caminũ ignis. Atque hoc fortaſſe ſenſerũt Hieronymus, & Beda. Sed quoniam ſemper Dñs de multis angelis loquitur, Iohãnes autem de vno: probabiliter dicere poſſumus, angelũ, de quo loquitur Iohãnes, eſſe Michaelẽ, qui, vt princeps eorũ, qui mittuntur ad nos, per alios minores angelos de quibus Dñs loquitur, dãnatos mittet in caminũ ignis. Et quãuis in hoc ſupplicio malorũ Apoſtolus ignis nõ meminerit, tamẽ quia aliàs meminiſſe ſolet, & certũ eſt eos in ignẽ eſſe mittẽdos, nõ eſt mirũ ignẽ ita, vt diximus, accepiſſe.

Et vindemia botros vineæ terræ. Si iam demeſſa erat terra, ideſt, homines morte conſumpti erant, quomodò nunc vindemiare iubet botros vineæ? Huic quæſtioni rectè ſatisfacere videtur Ambroſius his verbis. Videtur itaq; mihi p meſſem terræ electos, per botros autẽ, ex quibus vinum fit, quod mentes hominũ alienat, reprobos eſſe deſignatos. † Iſta eſt meſsis, de qua Dominus dicit in Euangelio: In tempore meſsis

Verſ. 18.

Matth. 13.

dicã meſſoribus, Colligite primũ zizania, & ligate ea in faſciculos ad cõburẽdum, triticum verò recõdite in horreis meis. Qui enim illic per triticũ, ipſi in hoc loco per meſſem deſignãtur. Et qui illic per zizania, ipſi in hoc loco per botros vineæ terræ figurãtur. &c. Ita etiã Andreas interpretat⁹ eſt ſupra in illud: *Et alius angelus exiuit de templo*, ℘ eſt in cœlo. &c. Et poſteà ait in botris ſignificari impios, & iniquos, qui calicẽ indignationis Dei implẽt.] Siquis autẽ quærat cur per meſſem electi intelligãtur, potiùs quã per botros vineę, & vice verſa, repõdet paulò ante idẽ Ambroſius: Et primus meſſem terræ, ſecũdus verò botros vineæ præciditſe dictus eſt. Sed primus quo loco meſſem terræ poſuerit, nõ dicitur: ſecũdus autem botros vineæ terræ in lacũ iræ Dei magnũ miſſe dictus eſt. &c. Hæc Ambroſij ſentẽtia vera eſt, & abũde cõfirmatur verbis Ioelis, cap. 3. ad quæ Iohannẽ alluſiſſe diximus. Mittite, inquit, falces quoniam maturauit meſsis. Venite, & deſcẽdite quia plenũ eſt torcular, exuberãt torcularia, quia multiplicata eſt malitia eorũ. Quo loco Propheta & meſſem poſuit, & torcularia: ſed de meſſe nihil mali dixit, de torcularibus autẽ ait: Quia multiplicata eſt malitia eorũ, vt in illis pœnas malorum ſignificatas à ſe doceat.

Meſsis. *Botrus.* *Meſsis.*

88 † Prętereà Meſsis in bonũ ſemper accipi ſolet, & Triticum electos deſignat, vt Matth. 3: Et cõgregabit triticũ in horreũ ſuũ. Et cap. 13: Triticũ autẽ cõgregate in horreũ meũ. Calcatio autẽ vuarũ in torculari pœnã ſignificat, & vltionẽ, quia Deus malos premit, quẽadmodũ vuæ prælo premũtur, vt Threnor. 1. Torcular calcauit Dominus Virgini filiæ Iuda. Et Iſa. 63: Torcular caluaui ſolus, & de gentibus nõ eſt vir mecum. Calcaui eos in furore meo, & cõculcaui eos in ira mea, & aſperſus eſt ſanguis eorũ ſuper veſtimẽta mea. Et Apoc. 19. de eodẽ iudicio: Et ipſe reget eas in virga ferrea, & calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotẽtis. Et hoc ipſum eſt quod hic legimus: Et miſit in lacũ iræ Dei magnũ & calcatus eſt lacus, &c. Lacũ iræ Dei vocat quia vuæ in illo calcandæ erant, & ira Dei oſtendẽda, ideſt, in eo impij torquẽdi erant. Ita etiã Arethas: [Andreas: Lacus Dei, eſt qui Diabolo, & angelis eius parat⁹ eſt ſupplicij locus. Magnus autẽ, propter multitudinẽ eorum, qui in illo torquẽtur: lata enim eſt via perditionis, & ſpatioſa.]

Calcare vuas. *Calcare torcular.*

89 *Et calcatus eſt lacus extra ciuitatẽ.* † Ciuitatem vocat Eccleſiã, vt rectè exponũt Ansberrus, & Rupertus, & Tyconius Hom. 11. quę dici ſolet Ciuitas Dei, vt Pſal. 86: Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei. Ambroſius: Per calcationem demerſionẽ in infernũ poſſumus intelligere. &c. Quid ſit autẽ calcare extraciuitatẽ, Dominus docet Matth. 13: Exibũt angeli, & ſeparabũt malos de medio iuſtorũ, & mittẽt eos in caminum ignis. Et quoniã per illã ſeparationẽ iã nec in Eccleſia eſſe poſſunt impij, neq; ijs nocere, qui in Eccleſia ſunt, rectè dicitur lacus calcari extra ciuitatẽ. Alij ciuitatẽ vocari volunt cœleſtẽ patriã, vt Andreas, & Beda, & Ambroſius, quod haud incõmodè etiam intelligi poteſt, nam & illa ciuitas Dei vocatur, vt videbimus ſatis cap. 21. *Vers.* 20.

Et exiuit ſanguis de lacu vſque ad frenos equorũ. Sanguinẽ vocat muſtũ ex vuis expreſſum, quia ſimile ſanguini eſt. Et enim cũ de vinea, & botris loquatur, ſanguinẽ vuæ, ſiue botrorũ intelligere videt. Ita enim appellari ſolet in Scriptura, vt Deut. 32: Et ſanguinẽ vuæ biberet meraciſſimũ. Gen. 49: Lauabit in vino ſtolã ſuã, & in ſanguine vuæ palliũ ſuũ, *Vers.* 20. *Sanguis vuæ.*

90 † Per hoc, quod nunc dicit, illud ſignificare voluit, quod eſt apud Ioelẽ: Plenũ eſt torcular, exuberant torcularia, quia multiplicata eſt malitia eorũ, ideſt plurimos eſſe dãnandos. Sed Iohannes multò magis expreſsit, cũ ait tantũ exilla calcatione muſti effluxiſſe, vt non ſolùm lacus fuerit ad ſummũ vſq; impletus, ſed etiã in proximam terrã redundauerit vſq; ad ſtadia mille ſexcenta, atq; ita redũdauerit, vt per tota illa ſtadia nemo iter facere poſſet, niſi eques, & vſq; ad ipſos frenos equorũ muſtũ peruenerit. Significat ergo magnã quamdam, & inſolitam inundationem, ideſt, maxima, & inaudita ſupplicia malorum. Sed cur hac Metaphora potiùs quã alia vſus fuerit, & qui in equis, qui in frenis intelligãtur, deinde cur mille ſexcẽta ſtadia ſignata fuerint, nec plura, nec

pauciora, difficillimũ eſt explicare, cũque variæ ſint ſcriptorum explanationes, vnam habere volle mus; quã ſine
91 errore ſequeremur. † Pleriq; per *frenos equorũ* rectores populorũ intelligũt; quę interpretatio Victorini eſt, & poſteà Tyconio Hom. 11. placuit, & Primaſio, Bedæ, Ansberto, Haymonii, Anſelmo, & alijs, & in Gloſſa poſita eſt. Rectores autẽ populorũ dæmones eſſe volũ Beda, & Gloſſa, & Anſelmus, peruenireque ſupplicia etiã vſq; ad dæmones. At præterquã quod de dæmonũm ſupplicio, quod & antiquiſſimũ, & manifeſtiſſimũ eſt, loqui neceſſe nõ erat, ſi freni equorum dæmones ſunt, equi ipſi erũt homines, quos dæmones frenabãt. Qui
☞ igitur erũt ſeſſores equorũ? [Idem Andreæ obijciemus, qui equos interpretatur eſſe vltores angelos, frenos verò ſanctos angelos habẽtes Diuinã ordinationẽ, qua ducuntur ad ea, quę iuſſa ſunt.]
☞ Verùm neq; his, neq; alijs, quæ poſteà dicunt, refellendis moremur, id potiùs quod nobis videtur probabilius, proferamus. Ego his verbis pœnarũ magnitudinẽ indicari exiſtimo. Sed vt bene intelligamus, in ſimilitudine Apoſtoli iã explicata perſiſtendũ eſt. Qua propter neq; in equis, neq; in equitibus homines, qui populos gubernauerint, intelligi poſſe arbitror, nec vllũ omnino ex numero dãnatorũ, quoniã omnes mali, de quibus ſuppliciũ ſumẽdum eſt, in botris vineæ intelliguntur, qui miſſi ſunt in lacũ iræ Dei vt exprimãtur, & calca-
92 tio eſt eorũ ſuppliciũ. † Alij ergo ſunt equi, & equites, quos beatos eſſe neceſſe eſt, quãdoquidẽ nõ poſſunt eſſe è numero dãnatorũ. Puto ergo hũc locum ex eo elucidari, quod cap. 19. ſcribit idẽ Apoſtolus: Et vidi cœlum apertũ, & ecce equus albꝰ, & q ſedebat ſuper eũ, vocabatur Fidelis, & verax, & cũ iuſtitia iudicat, & pugnat, &c. Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine, & vocabatur nomen eius Verbũ Dei. Et exercitus, qui ſunt in cœlo, ſequebãtur eũ in equis albis veſtiti byſſino albo, & mũdo. &c. Deſcribit in his Chriſtũ ad ſubueniendũ electis, & ad puniẽdum peccatores extremo tẽpore venientẽ, quaſi bellatorẽ equo albo vectũ, & ſanguine cæſorũ hoſtiũ reſperſum. Angelos etiã, qui cũ eo venient, quaſi milites in eius exercitu veniẽtes ponit in equis albis propter
93 lætitiam futuræ victoriæ, dequibus latiùs ſuo loco dicemus. † Ad horum ergo equorum ſimilitudinẽ equos alios intelligamus, ad quorũ frenos ſanguis peruenit, cũ poſt iudiciũ, & victoriam Chriſti exeunt ad videndũ pœnas dãnatorũ, iuxta illud, quod in fine Iſaiæ ſcriptũ eſt. Et egrediẽtur, & videbunt cadauera virorũ, qui preuaricati ſunt in me. Vermis eorũ nõ morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vſq; ad ſatietatẽ viſionis omni carni. Solent enim victores poſt prœliũ exire vt videant hoſtium cadauera, præſertim cũ inſolita multitudo occiſa eſt. Verùm ſancti exibunt nõ loco, ſed intelligẽtia, vt in eum dẽ Iſaiç locũ ait Hieronymus, exire enim dicũtur quia læti Chriſti victoria multitudinẽ dãnatorum mirãtes intuebuntur, & (vt idẽ inquit) omniũ ſanctorũ oculis eorũ ſupplicia mõſtrabuntur. Vt autẽ plurimos eſſe doceat, qui tunc dãnandi ſunt, ſanguinẽ affirmat exiturũ vſque ad frenos equorum.
94 † Nam cum cãpus ſanguine totus madet, nõ pedibus exeunt ad videndum, ſed equis: & cum ſanguis ad frenos vſque peruenit, ſumma quæ eſſe poteſt, ſanguinis copia indicatur, ad quã videndam exire poſſint: nã ſi maior eſſet, nemo exiret, quoniã natare equos neceſſe eſſet. Idẽ autem, quod nos ſub militum ſimilitudine exeuntiũ ad ſpectãda cadauera dicimus, intelligitur, & ſignificatur in altera ſimilitudine ſanguinis vuarum preſſarum exeũtis è lacu: quandoquidẽ nõ ibi vuas preſſas, ſed impios extremo ſupplicio affectos indicari ſcimus. Immo & probabiliſsimè dicere poſſumus Apoſtolum ſubitò trãſijſſe à Metaphora ad rẽ ipſam, vt ſæpe fit in Scriptura, ideſt, de cæde hominũ iã loqui, vt Amos. 9. In die illa ſuſcitabo tabernaculũ Dauid, quod cecidit. &c. Vt poſſideãt reliquias Idumææ, & omnes nationes, &c. Hab. 1: Propter hoc expãdit ſagenã ſuã, & ſemper interficere gẽtes nõ parcet. In eadẽ quoq; ſimilitudine rectè cõuenit multos in equis exire ad videndum muſtri copiã inundãtem.

Regali. Scriptura ſubitò tranſire ſolet à Metaphora ad rem ipſam.

Per ſtadia mille ſexcenta. Victorinus, Tyconius Hom. 11. Primaſius, Beda, *Verſ. 20.*

Ansbertus, Haymo, & alij nõnulli ita interpretãtur verbis Victorini omnes vrētes: Per omnes quatuor mũdi partes, quaternitas enim est cõquaternata, id est, In hoc numero mille sexcẽtorũ est quaternitas cẽtenariorũ quater repeti ta; qua quater quadringẽta efficiũt mille
95 sexcẽta. † Hãc rot, tantorũq; virorũ explanationẽ si sequamur, citò nos ex magnis difficultatibus expediemus; dicemusq; locũ suppliciorũ infernorũ versus omnes mũdi partes extẽdi latè. At quæremus tũc, quod à nemine illorum explicatũ, aut quæsitũ est, cur *stadia* nominẽtur, cur *mille sexcẽta*, cum quatuor mũdi partes quatuor stadijs significare posset: aut certe, si quaternariũ in semet ipsum ducere necesse erat, per sedecim stadia dicere potuisset. [Andreas magis hoc videtur explicare, ita enim ait: Per mille sexcenta stadia magnũ hiatũ iustos à peccatoribus diuidentẽ docemur, propter perfectionẽ malitiæ, & abominationẽ actionũ, decade centuriarũ malitiæ perfectã magnitudinẽ significante, senario autẽ earũ sedulam peccandi operationem per abusum creaturæ senario dierũ factæ; & quia sexcẽtesimo anno Noe omnis terra diluuio inundata est, &c. Sed eadẽ illi, aut simili obijcietur, quæ nequeant fortasse dilui.] Mihi diu de hac re cogitanti alia se se obtulit ratio explanandi, quæ & melior, & ab his omnibus difficultatibus liberare videtur, vt hi numeri nõ figuratè, sed propriè accipiantur. Stadiũ centũ viginti quinque passus habet, quod spatiũ vno ipsi spiritu Hercules percurrisse dicitur. Octo stadia milliariũ conficiunt, quatuor milliaria leucam nostram Hispanicam reddunt, vt tradunt qui accuratè dimensi sunt. Ita in mille sexcentis stadijs quinquaginta leucæ nostrates inueniũtur. † In lacu cõmunis expositorũ sententia est infernum intelligi. Rursum, quoniã nunc, vt ex præcedẽtibus manifestũ est, nõ de omnibus dãnatis loquitur, sed de illis, qui tẽpore iudicij viui inuenientur, qui, vt botri, vindemiabũtur, & mittentur in lacũ iræ Dei; in eadem similitudine persistẽtes contẽplari lacũ illum debemus magna ex parte plenũ dãnatis priorũ sæculorum. Mox cũ dãnati extremi tẽporis in illũ conijcientur, redundabit lacus, & sanguis exibit per mille sexcẽta stadia. Totus locus hoc sanguine perfusus locus tormentorũ est, quandoquidẽ sanguis suppliciũ dãnatorũ significat. Ex quo fit in lacu nõ vniuersum infernũ intelligi, sed quasi magna quædam, & profunda fouea intelligẽda est cũ ora magna circũiacente, quæ extrema, atq; summa pars eius est, atq; has duas partes coniũctas infernũ appellamus. 97 † Quoniã ergo tunc dãnati cũ suis corporibus in infernũ mittẽtur, & lacus plenus fere erit præteritorũ sæculorũ dãnatis, tunc implẽdum esse dicit, & totã illã lacus orã corporibus illorũ occupandã esse per mille sexcenta stadia versus omnẽ sui partẽ, ideſt, perducẽta miliaria, siue per quinquaginta leucas Hispanicas quoquo versum. Quod spatiũ paruũ videri nõ debet, cũ valde probabile sit, quod quidã tradũt, corpora dãnatorum apud inferos futura esse quasi aceruũ quẽdã in cõpositum, atq; cõfusum. Possumus etiã intelligere, ac fortasse melius, lacũ vocari locũ proprium dãnatorũ illius extremi tẽporis, & vt magnã fore loci illorũ latitudinẽ intelligamus, affirmat lacum, ideſt, profundiorẽ partẽ, in qua erunt sceleratores, implendã esse, locũ que circumiacentẽ per mille sexcenta stadia opplẽdum fore corporibus eorũ, qui minora admiserint flagitia. Et sanguis de lacu exit, quia ij, qui in lacu, id est, in profundiore parte sunt, reliquis tãtorum malorum autores fuerunt. Etenim (vt iã dixi) nisi ita mille sexcẽta stadia accipiamus, quæ ratio afferri poterit
98 huiꝰ mẽsuræ, quæ mystica nõ sit? † Dicerẽ stadia poni, quoniã lõgior mensura est, atq; ideo nõ pedes, aut passus cõmemorari, vt ostendatur maxima, atq; vastissima capacitas inferorum: dicerem etiã ad eãdem capacitatẽ ostendendã poni quaternarium cẽtenariorũ ab scriptoribus illis positum, vt initio dixi, qui plenissimus numerus est, cumq; propter quatuor partes terræ in se ipsum duci. At facilè obijci poterit miliarium lõgiorẽ multò esse mensurã, quæ Apostolis ignota nõ fuit, legimus enim Matth. 5. Et quicunq; te angariauerit mille passus, vade cũ illo & alia duo: vbi ꝓ Mille passus, in Græco est μίλιον, i. miliarium.

Stadium.

96

Vt. F. Dominicus Soto in 4. d. 50. Quæst. vnic. A. 4.

Obie-

Obijcietur etiã tantã magnitudinẽ melius exprimi maioribus numeris. Cur igitur, si quaternarius fumẽdus erat per se ipsum ductus, nõ sumptus est quaternarius millenariorũ, q per se ipsum multiplicaretur? Quæ quoniam solui posse nõ videtur, præstat vt mille sexcẽta stadia propriè intelligamus.

Argumentum Capitis. XV.

Videt septem angelos habentes septem plagas nouissimas, & mare vitreũ, & super illos, qui vicerũt Antichristum, canentes laudes Deo. Templum, quod est in cœlo aperitur, & septem angeli exeunt habentes septem plagas, & vnum ex quatuor animalibus dat illis septem phialas plenas ira Dei; & fumo impletum est templum, ita vt nemo introire possit donec septem plagæ consumentur.

Caput. XV.

1 ET vidi aliud signum in cœlo magnum, & mirabile, angelos septẽ, habẽtes plagas septem nouissimas: quoniam in illis consummata est ira Dei. 2 Et vidi tãquam mare vitreum mistũ igne, & eos qui vicerũt bestiã, & imaginẽ eius, & numerũ nominis eius stãtes super mare vitreũ, habẽtes citharas Dei, 3 & cãtantes canticum Moysi serui Dei, & cãticum Agni, dicẽtes, Magna, & mirabilia sunt opera tua Dñe Deus omnipotẽs: iustæ, & veræ sunt viæ tuæ rex sæculorum. 4 Quis nõ timebit te Dñe, & magnificabit nomẽ tuũ, quia solus pius es, quoniã omnes gẽtes venient, & adorabũt in cõspectu tuo, quoniã iudicia tua manifesta sunt. 5 Et post hæc vidi, & ecce apertũ est tẽplum tabernaculi testimonij in cœlo, 6 & exierũt septẽ angeli, habentes septem plagas, de templo, vestiti lapide mundo, & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis. 7 Et vnum de quatuor animalibus, dedit septem angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in sæ-

8 culorum sæculorum. Et impletum est tẽplum fumo à maiestate Dei, & de virtute eius, & nemo poterat introire in templum, donec consummarentur septem plagæ septem angelorum.

1 ET vidi aliud signũ in cœlo magnũ, & mirabile. [Postea, quæ per anticipationem dixit capite precedenti, nunc ad rectum prophetiæ, rerũque gerẽdarũ ordinẽ reuertitur.] Quã mirabile sit hoc signũ, quod vidit, tũc videbimus, cum septem plagæ explicabũtur capite sequẽti. Magnũ ergo erat, & mirabile, quia magna, & mirabilia malorũ in toto orbe supplicia prænũtiabat de cœlo ventura, atque ideo in cœlo videtur. *Vers. 1.*

Angelos septem habentes septem plagas nouissimas. Hos ego arbitror esse septẽ illos spiritus, de quibus dixit cap. 1: Et à septem spiritibus, qui in cõspectu throni eius sunt: & quib⁹ datæ sunt septẽ tubæ, c. 8. Ad eos enim, qui custodes sunt rerũ humanarũ, ptinet sumere vindictã de impijs, qui sanctos affligũt, & omnia humana perturbant. In *septem* non multas intelligo, vt Arethas, & Beda, & alij sed propriè septem, vocat enim *septem plagas nouissimas* eas, quæ phialis septẽ angelorum continentur, & quæ capite sequenti numerantur, vt posteà videbimus. Cur autem *nouissimas* dixerit, ipse exponit: *Quoniam in illis consummata est ira Dei*, idest, vltimæ erunt omniũ plagarũ, quibus impios in hac vita afficiet. Sicui verò ordo parũ aptus videatur, vt cum de extremo dãnatorũ supplicio locutus fuerit, nunc ad septẽ plagas re- *Vers. 1.*

deat, quæ hoc ſuppliciũ præcedẽt: ſciat prophetas nequaquam ordinẽ ſeruare ſolere rerũ geſtarũ etiã in eadem viſione, ſicut in hiſtoria ſeruatur, vt docuit Hieronymꝰ in illud Hamos. 2: Ego ſum qui aſcendere vos feci, &c. Quare minùs mirũ eſſe debet nõ ſeruari in diuerſis viſionibus. † Præterea oportebat, vt extrema, eadẽq; maxima pœna damnatorũ ſæpe inculcaretur, vt homines illius tẽporis, quo abundabit iniquitas, & refrigeſcet caritas, magis, crebriùſque terreãtur. Sicut & beatorũ felicitatẽ ſæpe cõmemorat, vt iuſti in tot laboribꝰ, & perſecutionibus tãtorũ bonorũ ſpe vehementiùs excitẽtur. Atq; ideo Iohãnes redire ſolet ab vltimis ad ea, quæ antè illa ſunt, vt vidimus initio c. 8. & 12. q̃ etiã in reliquis ꝓphetis obſeruare licet.

Prophetæ non ſeruant ſemper ordinem rerũ geſtarum.

2 *Et vidi tamquam mare vitreũ miſtũ igne.* Mare vitreum vocat multitudinẽ hominũ, qui Antichriſtum ſequẽtur. Mare, quoniã ſcriptũ eſt Iſaiæ. 57: Impij autẽ quaſi mare feruens, quod quieſcere nõ poteſt, & redundant fluctus eius in conculcationẽ, & lutũ. Non eſt pax impijs, dicit Dominus meus: Hoc eſt ſemper feruent, & tumeſcunt varijs cupiditatibus, quaſi fluctibꝰ quibuſdã, qui fluctus in lutũ tandẽ deſinunt, ideſt, in turpiſſima peccata. Vitreũ dicitur, quia quãtũuis impij ſcelera ſua contegant, etiã eorũ cogitationes Deo manifeſtiſſimę ſunt, ac ſi lucido quodã vitro tãtũ tegerẽtur. † Hoc mare miſtũ igne vidit, quoniã & igne, qui iudicẽ Chriſtũ prẽcedet, flagrabunt, & priùs æſtu, atq; igne affligẽtur, ſicut legimus cap. 16: Et datũ eſt æſtu homines affligere, & igne, & æſtuauerũt homines æſtu magno, & blaſphemauerũt nomẽ Dei, &c. Hęc omnia copioſẽ explicauimus cap. 4. num. 25. & duobus ſequentibus, quæ nunc idcirco breuiùs attigimus.

Verſ. 2.

Verſ. 2. *Et imaginem eius.* Qui noluerunt adorare imaginem Antichriſti.

Verſ. 2. *Et numerum nominis eius.* Qui noluerunt inſigniri charactere nominis eius, vt expoſuimus cap. 13. n. 34. & 35.

Verſ. 2. *Stantes ſuper mare vitreum.* ideſt, Prope mare vitreũ ad littus illius. Capitur enim interdum Super pro Iuxta, vt diximus cap. 13. n. 2. Stãtes videtur, quia nõ vincentur ab Antichriſto, non cadent. Iuxta mare autẽ ſtant, non intra, quia pars illius maris nõ ſunt, nec amaritudinẽ eius cõtrahent, quamuis iuxta ſectatores Antichriſti viuent:

4 *Habentes citharas Dei.* † Ideſt, à Deo datas citharas habentes videntur, quia iuſti, cum viderint ſupplicia illa magna impiorũ, lætabũtur, & gratias Deo agẽt toto corde, quòd per eius gratiã liberati fuerint. Pſal. 57: Lætabitur iuſtus cũ viderit vindictã, manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris. 2. Machabæo. 1. De magnis periculis à Deo liberati magnificè gratias agimus ipſi. *Verſ. 2.*

Et cantantes canticum Moyſi ſerui Dei. Illud videlicet, quod Moyſes cũ populo cecinit poſt tranſitũ maris Rubri: de quo Exodi. 15: Tunc cecinit Moyſes, & filij Iſrael carmen hoc Domino, & dixerũt: Cãtemus Domino, glorioſè enim magnificatus eſt, equũ, & aſcenſorẽ deiecit in mare. Iure autẽ optimo hoc cãticũ canent iuſti victores Antichriſti, quoniã ſicut filij Iſrael cecinerunt, quia capti non ſunt à Pharaone, nec merſi aquis, quibus hinc inde cingebãtur, ita iuſti canent, quia nõ ſunt victi ab Antichriſto, cuius figura fuit Pharao rex affligentiũ filios Dei, & inter impios verſantes, quaſi inter mare plenũ fluctibus, nequaquã illis fluctibus, ideſt, peccatis illorũ hominũ abſorpti ſunt. Et vt filij Iſrael cecinerũt in littore maris Rubri, ita iuſti canẽt in littore huius maris vitrei. *Verſ. 3.*

5 *Et canticum Agni.* † Sicut cãticũ Moyſi vocat, quod à Moyſe acceperũt, & dicerũt, ita canticũ Agni dicitur, quod illos Agnus docuit, quod acceperunt ab Agno, vt canerent. *Verſ. 3.*

Magna & mirabilia ſunt opera tua. Cãticũ Moyſis nõ retulit, quia notũ erat ex Scriptura, ſed canticũ Agni, quia ignotũ nobis erat, referendũ fuit. Eſt autem hoc: Magna, &c. Dicituretiã canticum Agni, quia illo Agnũ laudant. Opera eiꝰ magna, & mirabilia eſſe dicũt, quòd tanta Antichriſti, & eius miniſtrorũ, tamq; crudelia facinora ſuſtinuerit, & tandem dignis eos ſupplicijs affecerit. *Verſ. 3.*

Deus omnipotẽs. Cuius nunc omnipotentia cernitur in tãtæ potentię ſubuerſione, & in tot inimicorum maximis ſupplicijs.

Iuſtæ, & veræ ſunt viæ tuæ rex ſeculorum *Verſ. 3.*

rum. Regē sæculorū eum vocat, quod æternus sit, neq; eius regnū certo tempore finiatur, vt aliorū regū, sed per sæcula omnia semper idē sit. Ita etiā Paulus. 1. Tim. 1. Regi autē sæculorū immortali, & inuisibili, &c. Nā in sæculo æternitas etiā intelligi solet, præsertim cū sæcula dicūtur, aut sæcula sæculorū, aut etiā sæculū sæculi, vt latius ostendimus in c. 5. Michææ, n. 39. &c. † Psal. 44: Sedes tua Deus in sæculū sæculi, Psal. 18. Timor Dñi sanctus permanens in sæculū sæculi Psal. 47. Ipse reget nos in sæcula. Psal. 80. Et erit tempus eorū in sæcula. Psal. 103: Sit gloria Domini in sæcula. Psal. 83. Beati, qui habitant in domo tua Dñe, in sæcula sæculorū laudabunt te. Viæ opera vniuscuiusq; dicūtur, aut institutū, & ratio viuēdi, Gene. 6. Omnis quippe caro corruperat viā suā. Iob. 34: Opus enim hominis reddet ei, & iuxta vias singulorū restituet eis, Eze. 36. Et recordabimini viarū vestrarū pessimarū, studiorūq; nō bonorū, & displicebitis vobis in iniquitatibus vestris. Iusta ergo vocat opera Dñi, quia iure de impijs vindictā sumit, & vera, quia constans est, & verax in promissis, & iustos eripit è periculis, & coronat sicut promisit. Ceterūm vbi nos legimus, *Rex sæculorum*, in Græco est τῶν ἁγίων, idest, sanctorū, & ita etiam habent nōnulli codices Latini. Alij Græci habēt: Rex τῶν ἐθνῶν, id est, Gentiū: ita legitur apud Andreā, & apud Arethā, & in Complutensi codice, & apud Primasiū. † Nec mihi displicet Fratris Lucæ Brugensis cōiectura, fortasse dictionū contractarū affinitate factū esse, vt p. Sanctorū legeretur Sæculorū: nā si scribas Scōrum, vtrumq; videtur posse legi, & quædā vetera exēplaria ita habēt, quædā verò Scīorum. Verū quoniā & Latinus codex Cōplutēsis, & omnes ferè Latini habēt: *Rex sæculorum*, hæc videtur lectio probabilior, & cū Græca exēplaria variauerint, credēdū est olim lectū esse τῶν αἰώνων, idest, sæculorū, atque hāc lectionē secutū fuisse nostrū interpretē. Rex autē sanctorū dici potest, quia eū sancti colunt, & solū regē agnoscunt, & ipse ijs consulit, vt filijs, & fauet, eosque semper liberat.

Saculum.

6

Viæ.

7

Quis nō timebit te? De timore reuerentiæ loqui magis videtur, quoniā sequitur: *Et magnificabit nomē tuū?* pro quo est δοξάσει, idest, Glorificabit, prædicabit. *Verſ. 4.*

Quia solus pius es. In Græco est ὅτι ὅσιος, quod proprie idē est, quod sanctus, iustus, purus, innocēs. Atq; hoc idē significat Pius, purus, & mundus, & sanctus, vt: *Ipsa mala, manibusq; pijs alterius iuuetæ*, Idest, mundis, siue ablutis vt nos sacrificiorū exigebat. † Inde Piare, & expiare. Solus pius dicitur, quia ab eo omnis sanctitas est, & qui eā habēt, ab eo habent, & nemo cū eo cōparatus sanctus videbitur. Opportunè verò hoc dicitur, cū grauissimè animaduerterit in impios, & iustos magnis periculis liberatis. Hoc autē in loco, *Quia*, & *Quoniam*, licet causam etiā indicare possint, magis videtur poni pro Quod more Hebræorū, & apud Latinos redūdare, vt sit sensus: Quis nō magnificabit nomē tuū? Quis nō te laudabit dicēs te solū piū esse, & omnes gētes venturas esse ad adorādū te, & manifesta esse iudicia tua? Hæc locutio vsitatissima est in Scriptura vt Isa. 2: Dicite iusto quoniā bene, quoniā fructū adinuentionū suarū comedet, idest, Dicite iusto bene illi futurum, &c. & Psal. 105. & 106. Cōfitemini Dño quoniā bonus, quoniā in sæculū misericordia eius, idest, Laudate Dñm dicētes eū esse bonū, & misericordiā eius esse in sæculū. Matth. 9. Et tūc cōfitebor illis: Quia nunquā noui vos. Lucæ. 19. Videns ciuitatem fleuit super illā dicēs: Quia si cognouisses & tu, &c. Quia venient dies in te, & circumdabunt te inimici tui vallo, &c.

8

Pius.

Virg. 4. Æneï.

Quia & Quoniam.

Quoniā omnes gētes venient. † Nemo erit iā ex omnibus gētibus, qui te nō adoret, & ante te nō procedat venerabūdus: si quis te ante nō nouerāt, tūc cōuertētur. Quod autē addit: *In cōspectu tuo*, auget quodāmodo, ac si diceret: Tu ipse videbis, & te spectante palā te adorabunt.

9

Verſ. 4.

Quoniā iudicia tua manifesta sunt. Idest, Nemo nō videt te iustè fecisse, ac meritò tā grauiter impios punisse. Iudicia Græcè δικαιώματα, idest, iustificationes, hoc est opera iustè facta, quæ rectè appellātur iudicia. Hęc autē omnia per ānticipationem mihi dicta videntur, vt non ante septē plagas dicātur, sed dū illis impij feriuntur, à iustis liberatis canantur. Quare priùs dixit, se vidisse

Verſ. 4.

septem angelos habentes septē plagas nouissimas: & posteà: Et vidi tanquam mare vitreum, &c.

Ver.5. *Et ecce apertum est templum tabernaculi testimonij.* Sæpe vidimus Iohānem templum in cœlo ponere ad similitudinem tabernaculi, aut templi, quod fuerat in Ierusalem. Nunc autem etiam tabernaculi meminit, in quo secū videtur ipse pugnare, cum templū vocat, & tabernaculum. † Siquidē tabernaculū nunquā templum appellatum est, sed dum in itinere erant filij Israel, habebant tabernaculum vsque ad vndecimum annum regni Salomonis, quo templum absolutum est. 3. Reg. 6. Quare si tabernaculū est, templum non erit, & vice versa. Hāc quæstionem ab expositoribus prę termissam melius soluemus, si pauca prius dixerimus. Tabernaculū testimonij dicebatur, quia in eo seruabatur lex, quæ Testimonium appellatur, vt Psal. 118. In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitijs. In mandatis tuis exercebor. Et quanuis totum tabernaculū ita vocari soleat, nūc illa eius pars, in qua arca seruabatur cū lege, quæ à Paulo. Heb. 9. appellatur Secundum tabernaculum, propriè videtur dici Tabernaculum testimonij, quę & Sancta sanctorum dicebatur. In ea locus beatitudinis sanctorū significatur, vnde cap. 11. dictū est: Et apertū est templum Dei in cœlo, & visa est arca testamēti eius, vt illic Latiùs explicauimus. Bene autē lex in Sanctis sanctorum seruabatur, vt intelligeremus in custodia mandatorū Dei virtute contineri beatitudinē. † Et quoniam omnes plagæ in homines mittentur, quoniā voluptates sequi voluerunt, & legem Dei contēpserunt, iure angeli ferentes impijs plagas exeunt è tabernaculo testimonij. Quæstio igitur proposita ita soluitur. Non tabernaculū solùm nominat, sed templum etiam: *Apertum est templum tabernaculi testimonij*, ideſt, ea pars templi, quæ propriè dicitur Tabernaculū testimonij, siue ea pars, in qua seruatur testimonium. Templum dicitur, vt rem firmam, & immobilem intelligamus. Et cum posset dicere: Apertū est templū, in quo erat lex, maluit dicere: *Apertum est templum tabernaculi testimonij*, quoniā in tabernaculo semper seruata est lex; in templo autem nō fuit arca, neq; lex ex quo Ierusalem euersa est à Nabucho donosor, sed ab Ieremia abscondita est cū ipso tabernaculo, vt legimus. 2. Macha. 2. Deinde quoniam tabernaculū habuerunt filij Israel iter faciētes: & vt doceret omnibus plagis feriendos esse à Deo eos, qui, dū in via huius vitę sunt, legē non obseruant, aptissimè nōminatur Tabernaculum: præsertim cum paulò ante de bonis iustorū loquēs eiusdē itineris meminerit dicens: Et cāantes Canticum Moysi serui Dei. † Præterea tabernaculum, quod à Mosē ædificatū est, synagogam significat, templum verò, quod à Salomone figura Christi fuit extructū, significat Ecclesiam, vt autor est Beda in lib. de Templo Salomonis, cap. 5. Atq; eadem ratione in tabernaculo lex vetus, & prophetæ, in tēplo Euāgelium, & Apostoli intelliguntur. Rectè ergo tabernaculū, & templū nominantur, quoniā qui doctrinā Christi, & Apostolorum, ideſt, legē nouā violant, ijdem etiam violant legem, & prophetas, quia mysteria Christi, ac bona cœlestia in lege, & prophetis significata, & in Euangelio expressa continent. Nec prætereundū est in parte tabernaculi, de qua loquimur, præter legem etiā seruatā esse vrnā manna, & virgam Aharō, quæ fronduerat, & ei sacerdotiū à Deo datum esse demonstrauerat, vt docuit Paulus Hebræ. 9. Et quia impij, qui puniēdi sunt, non solùm legē Christi trāsgressi fuerāt, sed etiā sacrā Eucharistiā, cuius figura est māna, iniuria affecerāt, & sacerdotiū Ecclesię aspernati fuerāt, ideſt, increpationes Ecclesiæ, & sacramēta, elegāter angeli plagarū è tēplo tabernaculi testimonij egrediuntur.

Tabernaculum testimonij.

Et exierunt septem angeli habentes septē plagas de templo. De parte illa tēpli, quā diximus, exierūt septē angeli, per quos videlicet Deus temporibus illis plagas impijs immittet. Pleriq; prædicatores in angelis intelligi malunt, qđ mihi cū de sensu Historico agitur, minimè placet. Aliud est enim plagas prædicere, atque à vitijs deterrere, quod prædicatorum est, magis quam angelorum, vt diximus cap. 14. n. 21: aliud plagis ferire, quod non est prædicatorum, sed angelorum. *Ver. 6.*

lorum, vt cap. 4. Post hæc vidi quatuor angelos stantes super quatuor angelos terræ, &c. quod in illa verba satis exposuimus. Et cap. 8. Septem angeli habentes septem tubas, & calamitates hominibus afferentes, non prædicatores sunt, sed angeli, vt dictum est. Angeli autem hi non prædicunt plagas, sed inferunt, quare vere angeli sunt, quoniam non inferuntur plagæ per prædicatores, sed per angelos.

Vers.6. *Vestiti lapide mundo.* Magna Latinorum codicum varietas est in hoc loco, quidam enim habent, *Ex lapide mundo*, quidam, *Lino mundo*. Huius varietatis meminerunt Beda, & Haymo, & vtrumque exponunt, nec tamen docent

14 vtrum præferendum sit. † Idem facit Anisbertus, sed melius conuenire dicit *Lino mundo*. Atque ita omnino legendum est, & vitiosa est lectio, *Lapide mundo*, [quamuis illius etiam Andreas meminerit,] Nam angeli non possunt dici vestiti lapide mundo, nec vnquam Scriptura ita locuta est. Lino autem indutos angelos solet inducere, vt Ezec. 9. & Dan. 10. Primasius legit: vestiti lintea munda. Arethas: vestiti lino mundo, & ita habetur in codice Complutensi, tam Græco, quam Latino. Erroris occasio ijs, qui legunt, Lapide mundo, Græcum exemplar vitiatum fuit, in quo pro λίνῳ, idest, lino, legebatur λίθῳ, idest, lapide. Lino candido, & mundo vestiti apparent, vt gaudium sanctorum de pœnis obstinatorum peccatorum indicent, albus enim color lætitiæ index est, vt diximus cap. 3. nu. 6. & 64. Significat etiam puritatem angelorum, propter quam equum est, vt puniant homines, qui se fœdis libidinibus sordidarũt. Et quoniam de loco in quo lex erat, exeunt, hoc etiã indicat, per legis custodiã homines mundari, & dealbari, & in lege Euangelica homines exigi mundos, qui per carnis mortificationem, quæ in lino intelligitur per maceration em, & tunsionem ad candorẽ perducto, corpora sua castigando dealbent, atque ita meritò eos puniri, qui

15 non faciunt. Adnotauit Erasmus quoniam in Græco erat, καὶ λαμπρὸν, non tam candido, quam splendido fuisse vertendum, sed melius noster Interpres intellexit, qui vidit candidum colorem, quoniam plus ceteris habeat lucis λαμπρὸν Græcis dici, vt adnotauimus cap. 3. nu. 64.

Et præcincti circa pectora zonis aureis. Zonæ aureæ caritatem significant, qua sancti angeli homines in terra laborantes in cultu Dei prosequuntur, cuius rei causam reddidimus cap. 1. num. 86. vbi Iohannes vidit similem filio hominis præcinctum ad mamillas zona aurea. Caritas enim eos mouet, vt impios affligant, qui justos vexant. Significat etiam puritatẽ sanctorum angelorum, qui non solum peccatum ab opere, sed etiam a cogitatione excludunt, & ideo optant supplicium peccatorum, qui & opere, & cogitatione impuri sunt. Nec non legem Euangelicã cordis, & operis munditiam exigere, & tales per eam homines reddi, digneque plecti, qui immundi sunt, vt diximus nunc de vestibus albis. *Vers.6.*

16 *Et vnum de quatuor animalibus.* † Bene vnum de quatuor animalibus phialas plenas iracundiæ Dei angelis dedit, quoniam, vt scripsit Paulus Rom. 2. Qui per legẽ peccauerũt, per legẽ iudicabuntur, idest dãnabuntur. Euangelistæ autẽ legẽ Euãgelicam nobis scriptã reliquerunt, per quam impij dãnatur, quia eã non seruauerunt. Quare per vnum quemlibet ex quatuor intelligere possumus, omnes enim hoc fecerunt, & quod de vno dicitur, de omnibus dictum accipitur. Diceremus autem probabilissimè vnum pro primo accipi, vt fieri solere notauimus cap. 6. nu. 1. atque hunc esse Matthæum, qui homine Christum peculiariter descripsit, & sermonem eius in monte retulit accuratissimè, in quo vitæ Christianæ forma tradita est, nisi Primum accipiendum videretur ordine ab eodem Apostolo seruato, cap. 4. vbi primum animal simile leoni esse dixit, Marcum significans. Iuxta Ezechielis ordinem cap. 1. primum animal Matthæum significat, cui optimè hæc conueniebant. Ceterũ Phialæ dicuntur, quoniam hæc supplicia non occulta futura sunt, sed manifesta omnibus, phialarumque meminit potiùs, quam aliorum vasorum, vt aiunt Primasius, & Beda, quia phialæ *Phialæ aureæ.*

17 patent. † Aureæ sunt, quoniam aurum purissimum metallum est, & pretiosissimum, & ira Dei pura est, & pretiosa, quia nihil habet admistum perturbationis, sed vero, & incorrupto iuditio punit, & semper iustitiam intuetur. Possunt etiam phialæ aureæ vocari, quoniã Deus has plagas immittit non cupiditate nocendi, sed caritate, vt electos vlciscatur, & excitet ad amorem supernorum bonorum, & vt impij corrigantur, aut certè minùs noceant, atque ita minùs postea puniantur in inferno. Nota autem est in auro caritatem sæpe indicari.

Vers. 7. *Plenas iracundiæ Dei.* Diuersa continentes supplicia, vt videbimus cap. 16.

Vers. 7. *Viuentis in sæcula sæculorum.* Hoc ad terrorem impiorum additum videtur, vt his plagis maturè conuertantur, sciãtque Deum viuere in æternum, atque æternis supplicijs eos punire posse.

Vers. 8. *Et impletum est templum fumo à maiestate Dei, & de virtute eius.* † Fumus Diuinã præsentiam consequi solet, vt per eum Diuina natura significetur in comprehensibilis, & à nobis in hac vita obscurè cognita, Nam quod fumo plenũ est, non potest foris videri, Exo. 19: Totus autem mons Sinai fumabat, eo quòd descendisset Dominus Deus super eũ in igne, & ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, eratque omnis mons terribilis. Isai. 6. Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, & domus replera est fumo. Et nunc templũ impletur *fumo à maiestate Dei, ex δόξης θεοῦ*, ideſt, fumus ille exibat è maiestate, & gloria Dei, & ex virtute, siue potentia eius. Vtroque enim loco est in Græco ἐκ, quod est, Ex præsentia maiestatis, & virtutis Dei. Significat autẽ homines, qui erunt in terra, videntes tot, tantaq; supplicia, & tantam Dei potentiã, quasi in tenebris fore versaturos stupentes, & nescientes quorsum illa tendant, & quid sibi velit Deus tali ostensione maiestatis, & fortitudinis suæ. Ita interpretantur Primasius, Ansbertus, Haymo, Ambrosius.

Vers. 8. *Et nemo poterat introire in templum.* 19 † Nonnulli ita interpretantur. Nemo poterat corpore, & anima introire in beatitudinem, donec finirentur septem plagæ, ideſt, donec dies iudicij veniret, vt Ambrosius: & idem sentire videtur Arethas. At facilè intelligitur neminẽ posse introire propter fumum locum caligine complentem: nec de beatitudine corporum nunc agitur, nec illi fumus obstat. Multò melius Primasius, & Ansbertus, & Haymo interpretantur, neminem posse penetrare horum secretũ iudiciorum Dei, donec finiantur plagæ, tunc enim fiet iudicium, & omnia omnium peccatorum patebunt, & intelligetur quid Deus acerbitate illa pœnarum efficere voluerit. Itaque cum dixisset templum impletum fuisse fumo, quia videri à mortalibus non poterat, quæ erant in eo, nunc consequenter dicit neminẽ posse introire, quia illi, qui extra templum erant, cognoscendo illa Dei iudicia quodammodò in templum introibãt, quod fumus tegebat. † Hanc expositionem confirmant satis probabiliter ex Psal. 72. vbi de iisdẽ iudicijs Propheta loquens ait: Existimabam vt cognoscerem hoc, labor est ante me donec intrem in Sanctuarium Dei, & intelligã in nouissimis eorum, ideſt, cogitabam mecum, si quomodo causam huius rei scire possem: sed dum cognoscere voluero, semper laborabo donec intrem in templum Dei, à quo hæc consilia, & iudicia exeũt: hoc est, donec particeps fiam Diuinorum secretorũ, quod fiet, cum horum hominum finem videro, per quem mihi Dominus hoc indicabit. Quare nõ immeritò dicere possumus alluſisse Iohannem ad hæc verba Psalmographi. Atque hæc expositio etiam ad beatos referri potest, qui sine noua reuelatione scire non possunt apertè cur ex malis hos Deus potiùs puniat, quam illos, qui aut æquè mali, aut peiores sunt, cur sic, & non aliter, cur hic, & nunc, &c. Et ideo non possunt introire in templum, donec consummentur plagæ, & sciant eorum operã, & cõsilia, & exitus, & quid Deus de singulis decreuerit, tunc enim constabit non aliter omnia debuisse fieri quam facta sunt. Licet & ita simpliciter interpretari, vt intelligamus septem angelis exeuntibus, quasi exisse simul cœlites ad spectandum de cœlo tam inusitata supplicia, atq; ita admiratione eorum, & re-

& rerum nouitate per motos ſpectaſſe, vt oculos auertere non potuerint, donec omnia finirentur. In qua expoſitione apertiùs intuemur cur nõ ſit dictũ: Donec veniret dies iudicij ſed, Donec ſeptem plagæ conſummarentur.

Argumentum Capitis. XVI.

Septem angeli iubentur effundere ſeptem phialas iræ Dei, quas habebãt, & ad vniuſcuiuſque effuſionem magna prodigia, & ſupplicia ſectatorum Antichriſti videntur. Tres ſpiritus mali mittũtur ad concitandos reges in prœlium contra Eccleſiam, & in vnum locum congregantur.

Caput. XVI.

1 *ET audiui vocem magnam de templo dicentem ſeptem angelis: Ite, & effundite ſeptem phialas iræ*
2 *Dei in terram. Et abiit primus, & effudit phialam ſuam in terram, & factum eſt vulnus fœuum & peſsimũ in homines, qui habebant characterem beſtiæ: & in eos qui adorauerunt*
3 *imaginem eius. Et ſecundus angelus effudit phialam ſuam in mare, & factus eſt ſanguis tamquam mortui: & omnis anima viuens mortua eſt in*
4 *mari. Et tertius effudit phialam ſuã ſuper flumina & ſuper fontes aquarum: & factus eſt ſanguis. Et audi*
5 *ui angelum aquarum dicentem: Iuſtus es Domine, qui es, & qui eras, ſanctus, quia hæc iudicaſti: quia ſanguinem ſanctorum, & Prophetarum effuderunt, & ſanguinem eis dediſti bi-*
7 *bere: digni enim ſunt. Et audiui alterum dicentẽ: Etiam Domine Deus omnipotens, vera & iuſta iudicia tua.*
8 *Et quartus angelus effudit phialã ſuam in ſolem, & datum eſt illi æſtu*
9 *affligere homines & igni: & æſtuauerunt homines æſtu magno, & blaſphemauerunt nomẽ Dei habentis poteſtatem ſuper has plagas, neque egerunt pœnitentiam vt darent illi glo-*
10 *riam. Et quintus angelus effudit phialam ſuam ſuper ſedem beſtiæ: & factum eſt regnum eius tenebroſum, & commanducauerunt linguas ſuas*
11 *præ dolore: & blaſphemauerunt Deũ cœli præ doloribus & vulneribus ſuis, & nõ egerũt pœnitẽtiam ex operibus ſuis. Et ſextus angelus effudit*
12 *phialam ſuam in flumen illud magnũ Euphraten: & ſiccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab Ortu*
13 *ſolis. Et vidi de ore draconis, & de ore beſtiæ, & de ore Pſeudoprophetæ ſpiritus tres immundos in modum ra-*
14 *narum. Sunt enim ſpiritus dæmoniorum facientes ſigna, & procedũt ad reges totius terræ congregare illos in prœlium ad diem magnum omnipo-*
15 *tentis Dei. Ecce venio ſicut fur: Beatus qui vigilat, & cuſtodit veſtimenta ſua, ne nudus ambulet, & vi-*
16 *deant turpitudinem eius. Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddõ. Et ſeptimus an-*
17 *gelus effudit phialam ſuam in aerem, & exiuit vox magna de templo à*

throno

throno dicens: Factum est. Et facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua, & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmo-
19 tus, sic magnus. Et facta est ciuitas magna in tres partes, et ciuitates Gentium ceciderunt: Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicē vini indignationis iræ eius.
20 Et omnis insula fugit, et montes nō
21 sunt inuēti. Et grando magna sicut talentum descendit de cœlo in homines, et blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer.

Vers. 1. 1 *Audiui vocem magnam de templo.* Vox Dei erat per superiorem angelum iubentis. Vox magna magnitudinem instantium plagarum indicat.

Ver. 1. *Ite, & effundite.* Iam tēpus est vt percutiaris homines plagis, quæ vobis cōmissæ sunt.

Vers. 2. *Et abijt primus.* Hic nonnulli addunt, Angelus, sed non est addendum, neq; enim est in Græco, neque in veteribus expositoribus.

Vers. 2. *Et factum est vulnus sæuum, & pessimū.* Hæ plagæ in modum illarum, quibus AEgyptus afflicta est, intelligēdæ sunt, quāuis multò graviores sint; [ita enim ☞ ait Irenæus lib. 4. contra Hæreses. cap. 50: Siquis autem diligentiùs intendat ijs, quæ à prophetis dicuntur de fine, & quæcunque Iohannes discipulus Domini vidit in Apocalypsi, inueniet easdem plagas vniuersaliter accipere gentes, quas tunc particularim accepit AEgyptus. &c.] Nec explicat quod nā ☞ vulnus sit. Multi hæc Moraliter interpretātur de spiritualibus animæ plagis, vt Beda, sed nos Historicum sensum querim⁹. Andreas & Aretas figuratè putant vulnus dici ardentem in corde cruciatum. Ego potiùs propriè accipiendū puto, & vlcera significari in interiori corporis parte latentia, quæ, quo magis latent, eo sunt graviora, admodum videlicet AEgyptiacæ plagæ Exod. 9: Factaque sunt vlcera vesicarum turgentium in hominibus, & iumentis: nec poterant malefici stare coram Moyse propter vlcera, quæ in illis erāt, & in omni
2 terra AEgypti. † *Pessimum* autem vocat more Scripturæ, valde affligens. Vt Ecclesiastæ. 1. Hanc occupationem pessimam dedit Deus filijs hominum. Et cap. 4: In hoc quoque vanitas est, & afflictio pessima. Nahum. 3. Pessima est plaga tua. Inde bonum dicitur quod iucundum est, vt Psal. 33: Quis est homo, qui vult vitā, diligit dies videre bonos? Quomodo etiam Poeta dixit:

Optima quæque dies miseris mortalibus 3. *Geor.*
æui
Prima fugit, subeunt morbi, tristisque senectus, &c.

Et bonitas, ideſt, iucunditas: Psal. 105. Ad videndum in bonitate electorum tuorum, ad lætandum in lætitia gentis tuæ. Verùm quoniam locus vulneris indicatus non est, vt solet, fortè melius intelligemus in toto corpore fuisse, vt Iob. 2: Egressus igitur Satan à facie Domini percussit Iob vlcere pessimo à plāta pedis vsque ad verticem eius. Simile est illud Deut. 28. Percutiat te Dominus vlcere pessimo in genibus & in suris, sanarique non possis à planta pedis vsque ad verticem tuum.

Pessimum. *Bonum.* *Bonitas.*

In homines, qui habebant characterem bestiæ. Hos ante reliquos peculiariter vulnerari par erat, qui publico testimonio à Deo recesserant palām bestiam, id est Antichristum, adorantes, aut eius charactere se insignientes. *Vers. 2.*

Et secundus angelus effudit phialam suā in mare. Inquibusdam Græcis codicibus ita legitur. Primasius, & Beda nō legūt, Angelus, sed nihil refert. Effundere phialā in mare est operari in mari, vertit enim illud in sanguinem. *Vers. 3.*

Et factus est sanguis tāquā mortui. † Aqua maris similis erit sanguini, qui effunditur, cum homo occiditur. Aut rita mare rubebit, ac si multorum occisorum sanguine tingeretur. Ita maximus poeta-
3 tum. *Vers. 3.*

Aruaque Neptunia cæde rubescunt. 8. *Æneid.*

Et

Vers. 3. *Et omnis anima viuens mortua est in ma-*
ri, ideſt, Omnes piſces, qui erant in ma-
ri, ſicut Exod. 7: Et omnes piſces, qui
erant in flumine, mortui ſunt.

Vers. 4. *Et tertius effudit phialam ſuam ſuper flu-*
mina. Hæc omnia ita fient, vt ſonant,
at non ſimul, ſed paulatim fient, vt pla-
gæ AEgyptiacæ, vt detur tempus pœnitē-
tiæ. Atq; ita paulatim etiam creſcent pla-
gæ, multò enim grauius eſt flumina, &
fontes verti in ſanguinē, vnde ſiti eneca-
ri neceſſe ſit, quā mare, quo minus vlibus
ſeruit humanis. Eadē plaga afflicti ſunt
AEgyptij, Exo. 7. Tolle virgam tuam,
& extende manum tuam ſuper aquas
AEgypti, & ſuper fluuios eorū, & riuos
ac paludes, & Omnes lacus aquarū, vt
vertantur in ſanguinem, & ſit cruor in
omni terra AEgypti tā in ligneis vaſis,
quā in ſaxeis. Et mox: Et piſces, qui erāt
in flumine, mortui ſunt, & putruitque
fluuius, & non poterant AEgyptij bibe-
re aquam fluminis & fuit ſanguis in to-
ta terra AEgypti.

Vers. 5. *Et audiui angelum aquarum.* † Elemen-
4 ta, & res inferiores etiam angelorum
Res inferio- curæ cōmiſſa ſunt. Ille ergo, cui aquæ
res angelis cōmiſſæ ſunt, angelus dicitur aquarū.
commiſſæ. Ita & cap. 14. dictum eſt: Et alius ange-
lus exiuit de altari, qui habebat poteſta-
tem ſupra ignem, quod ad ignem cor-
poreum etiam referri poſſe diximus.
Arethas: Non gentibus tantùm præfe-
ctæ ſunt Diuinæ virtutes iuxta legisla-
torem Moſem, ſed & mundi elemen-
tis, quemadmodum hęc reuelatio Diui-
nitus nos docet. Origines Hom. 14. in
Num: Opus eſt tamen ipſi mūdo etiā
angelis, qui ſint ſuper beſtias, & ange-
lis, qui præſint exercitib⁹ terrenis. Opus
eſt angelis, qui præſint animaliū natiui-
tati, virgultorum, plantationumque, &
ceteris pluralibus incrementis. Augu-
ſtinus lib. 83. Quæſt. Q. 79. Vnaquæque
res viſibilis in hoc mundo habet angeli-
cam poteſtatem ſibi præpoſitam. Idem
docet lib. 3. de Trinitate, cap. 4. & San-
ctus Thomas hos autores ſecutus. 1. p.
Q. 110. A. 1. Gaudet igitur angelus per
aquas ſibi commiſſas iuſtitiam Dei exer-
ceri aduerſus impios.

Vers. 5. *Iuſtus es Domine, qui es, & qui eras, ſan-*
ctus. † Non eſt ſenſus, qui es ſanctus, &
5 eras ſanctus, ſed, vt in Græco apertiſsi-
mum eſt, Iuſtus es Domine, qui es ipſe
qui eſt, & ipſe qui erat, & ipſe ſanctus:
Δίκαιος κύριε ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος.
Sanctus autem, ideſt, ὅσιος, dicitur in- ὅσιος.
nocens, & purus, & amator puritatis,
vt diximus cap. 15. nu. 7. quod in eo lo-
co noſter interpres vertit, Pius: Quia
ſolus pius es. Acſi dicat: O Domine, qui
ſemper fuiſti, & ſemper es, & natura
ſanctus es, & amator puritatis, iuſtus es,
quoniam ita iudicaſti. Quare nō rectè
vertit Eraſmus: Iuſtus es Domine, qui
es, & qui eras, & ſanctus, quia hæc iu-
dicaſti.

Vers. 6. *Et ſanguinem eis dediſti bibere.* Ideſt,
Aquam in ſanguinem verſam.

Vers. 7. *Et audiui alterum dicentem.* Ex his non
conſtat, qui nam hic angelus fuerit, aut
cur potius quam alius prodierit ad con
firmandum iudicium Dei. Sed ex Græ-
co manifeſtius fit, vbi legitur: *Et audiui*
alterum ab altari dicentem, additur enim,
ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ideſt, ex altari. Ita etiam
6 legunt Beda, & Ambroſius. † In codi-
ce Complutenſi, tam Græco, quam La-
tino legitur: Et audiui de altari dicen-
tem. Antiqui codices Latini variabant
olim, quidam enim habebant: Et audiui
alterum dicens, quomodo legunt Anſ-
bertus, & Haymo, qui ſubaudiri volūt
Verbum. At alij, vt teſtatur Rupertus,
habebant: Et audiui altare dicens, quā
lectionem ipſe magis ſequitur, ex eaq;
intelligitur occaſio erroris. Cum enim
initio ſcriptum eſſet: Et audiui de altari
dicentem, aut alterum de altari dicen-
tem, quæ vera lectio eſt, paulatim cor-
rupta ſunt exemplaria, vt legeretur: Au-
diui alterum, ſiue. Audiui altare. Angē
lus ergo hic de altari thymiamatis cla-
mat, & iuſta eſſe Dei iudicia dicit. In
hoc altari incenſa Deo offeruntur, ideſt,
preces ſanctorum è terra clamantium,
ſicut vidimus cap. 8. dicit enim Apoſto-
lus. Et alius angelus venit, & ſtetit ante
altare habens thuribulum aureum, &
data ſunt illi incenſa multa, vt daret de
orationibus ſanctorum omnium ſuper
altare aureum, quod eſt ante thronum.
Cum ergo ſancti de terra aduerſus im-
pios clament pro iuſtitia Dei, & pro li-
bertate iuſtorum vt puniantur, rectè
angelus, qui illorum preces offert Deo,

gratu-

gratulatur Diuinæ iuſtitiæ,& iuſta iudicia eius eſſe teſtatur. Si autem de altari holocauſtorum hoc intelligamus, quoniam nihil additur, quo intelligatur altare thymiamatis, dicemus angelũ clamare ab altari, ideſt, à loco, in quo martyres in cœlo quieſcunt, & vindictam petunt. Inde approbat iudicia Dei, quoniam ſanguinem ſanctorum vlciſcitur, vt latiùs expoſuimus c. 14. n. 82. &. 85. & fortaſſe eſt idem angelus, de quo ibi dictum eſt. Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat poteſtatem ſupra ignem.

Verſ. 7. *Etiam Domine.* ναὶ, ideſt. Ita eſt Domine, ita fieri debet, vt ſæpe diximus.

Verſ. 7. *Vera, & iuſta iudicia tua.* † Vera, ideſt, incorrupta, ex veritate orta, non ex falſa ſuſpicione, vera etiam, ideſt, fidelia, rectè præſtas quod promiſiſti, te vindictam de malis ſumpturum fore. Iudicia vocat ſententiam, ſiue opera illa, quæ vt verus iudex facit.

Verſ. 8. *Effudit phialam ſuam in ſolem.* Egit vt tute ſua vt ſol multò vehementiùs, atque ardentiùs calefaceret.

Verſ. 8. *Æſtu affligere homines, & igni.* καυμάτισαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί, quod ſonat, ac ſi diceremus: AEſtuare facere homines igni, itaque quanuis æſtum dicat, tãtam eſſe eius magnitudinem oſtendit, vt ignis potiùs videatur, quam æſtus.

Verſ. 9. *Et æſtuauerunt homines.* ἐκαυματίσθησαν, ideſt, æſtu afflicti ſunt, ſicut priùs dixit: AEſtu affligere.

Verſ. 9. *Habentis poteſtatem ſuper has plagas.* Qui talib⁹ plagis homines affligit, nec remouet earum acerbitatem, cum poſſit.

Verſ. 10. *Super ſedem beſtiæ.* Super regnum Antichriſti, vt ait Andreas. Percuſſit regnum Antichriſti.

Et factum eſt regnum eius tenebroſum. † ἐσκοτωμένη, ideſt, obſcuratum eſt eius regnum. cur autem obſcuratum dicat, ſtatim exponit: Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore, & blaſphemauerunt Deum cœli præ doloribus, & vulneribus ſuis. Significat omnes homines, q Antichriſto parebãt, maximis vulneribus percuſſos eſſe, atque ita obſcuratam eſſe illorũ proſperitatem, & lætitiam.

Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore. Linguas ſuas mordebũt, & quaſi concident, quod eſt vehementiſsimæ indignationis, & impotentiſsimi doloris. Hyperbolicè enim dictum videtur, commanducare linguas, pro Mordere & concidere perinde ac ſi manducare velient. Eadem ſignificatione Latini dicunt Mordere labrum, Græci, ἐσθίειν τὰ χείλη, ideſt, comedere labra. Ariſtophanes in Veſpis: χὠ' ὀργῆς τὼ χεἰλιὼ ἐσθίων, ideſt, præ ira labra comedens. *Verſ. 10.*

Et blaſphemauerunt Deum cœli. Conuicijs affecerunt ipſum Deum, qui in cœlo regnat, vnde mala illa immiſſa cernebant. *Verſ. 11.*

In flumen illud magnum Euphratem. Euphrates fluuius Babylonis eſt lõgus, & magnus, atque ideo venientibus ex Oriente verſus Occidentem, præſertimque in Iudæam, tranſeundus, ſicut & eum tranſijt Abraham è Meſopotamia veniens in terra Chanaan, vnde & Hebræus, ideſt, tranſitor dictus eſt. *Verſ. 12.*

Vt præpararetur via regibus ab Ortu ſolis. † Vt citò & expeditè trãſire poſſent. Qui autem ſint reges, & quò veniant, ſtatim dicemus. *Verſ. 12.*

Et vidi de ore Draconis, & de ore beſtiæ. Non eſt addendum, Exire, neq. in Græco additur: immo & Arethas dicit ſubaudiendum eſſe: Egredientes. Tres ſpiritus immundos, quos exire videt ex ore draconis, ideſt, Diaboli, & ex ore beſtiæ, ideſt, Antichriſti, & de ore Pſeudoprophetæ eius miniſtri, de quo multa dixit cap. 13. nõ eſt putandum ita exituros eſſe, vt verba ſonant. Quoniam & ſi de ore Antichriſti, & de ore Pſeudoprophetæ exire poterãt, ex ore Diaboli, quod nullum eſt, exirenõ poſſunt: niſi fortè diceremus tunc Diabolũ ſpecie draconis videndum eſſe ſimul cum Antichriſto, quod non videtur probabile. Quare meliùs dicemus ſpiritus de ore eorum exire, quia eorũ iuſſu miſſi ſunt, ſicut cap. 12. legimus: Et miſit ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem aquam tamquam flumen, ideſt, exercitum perſequutium. Tres autem ſpiritus immũdos ab eis mitti non eſt mirum, habebunt enim Antichriſtus, & Pſeudopropheta poteſtatem omnem Diaboli, & mittere poterũt ſpiritus. † Nam ſi nũc magi *Verſ. 13.*

magi mittunt spiritus quò volunt, quātò magis hoc facient Antichristus, & Pseudopropheta. Quos similes ranis Iohannes videt, quoniam rana imbelle animal est, & turpe, & loquax, & vocē, & strepitum habet maiorem quā pro corpore, sed viribus carer. Ita hi spiritus immundi magnum tunc strepitum edent, & multos ad arma concitabunt, sed omnis armatorum conatus in nihilum tandem recidet, ipsi potiùs vincentur, & occidētur, vt mox indicatur.

Vers.14. *Facientes signa.* Ostendent prodigia, quibus hominibus persuadeant bellum esse suscipiendum, & his signis multos excitabunt.

Vers.14. *Et procedunt ad reges totius terræ.* Ibūt sine dubio ad septem reges, qui contra Antichristum non pugnauerunt, vt eos ad eum adducant, quò iunctis totius orbis viribus potentiùs contra omnes Christianos pugnent, nec sit quisquam, qui Antichristo obstet, aut resistat. Et hoc est, quod paulò ante, dixit: Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem, & siccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis, idest illis ex his septem regibus, qui erunt tunc in prouincijs Orientis, & venient ad Antichristum, vt cum illo pugnent aduersus Christianos. [Neque enim hi reges longè admodum aberunt, sed vnde citiùs venire possint: itaque illis solus Euphrates obstare poterit, nullus præterea venientibus occurret fluuius tantus, vt impedire iter exercitus eorum possit. Andreas quidem putat Antichristum cum his regibus esse venturum ex Oriente, idest, ex Persida, in qua erat tribus Dan, de qua ipse nascetur. At hoc fieri non potest, cum ipse eos vocari iusserit ad se, vt dictum est.] Ex quo intelligitur hos spiritus fore ex principibus, & exaptioribus ad bella concitanda, ideò pauci mittuntur.

Vers.14. *Congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.* † Congregare illos volent ad prœlium, vt Christi nomen, & Ecclesiam deleant, sed reuera congregabunt eos, vt omnis eorum potentia vno die à Christo superetur, & omnes simul occidantur. Hoc confirmatur, & exponitur verbis illis cap. 17. de decem cornibus: Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniā Dominus dominorum est, &c. Atque ita toto illo strepitu suo, atq; terrore nihil efficient, nam neque nomen Christi tollent, neque Ecclesiam destruent, neque vel vnum ex electis Deo adiment. *Diem*, quo reges occidendi sunt, *magnum* vocat, quia magna Christus in eo facturus est, & memoranda. Rectèque dicit *Omnipotentis Dei*, quia eo die virtutem, & potentiam suam multis, magnisque argumentis demonstrabit. Hic dies non idem futurus est, quo iudicium omnium fiet, nam post hāc plagam sequetur septima ante diem iudicij, erit tamē valde illi proximus, vt indicant verba sequentia.

Vers.15. *Ecce venio sicut fur.* Hæc possunt de extremo die intelligi, ac si diceret, Cū hæc fient ego citò adero, vt omnes iudicem, & eximprouiso veniam, sicut fur, cum homines non sperabunt, cum mali minimè timebunt exitum suum, sed bene de rebus suis sperabūt. Quod optimè explicauit Paulus. 1. Thessa. 5: † De temporibus autē, & momentis, fratres, non indigetis vt scribamus vobis. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti, & nō effugient. Nec improbabile videtur loqui etiam de aduentu, quo veniet vt hos reges disperdat, veniet enim sicut fur, idest, cum iam illi omnia mala finita, & omnia pericula se euasisse putabunt, & omnia sibi læta promittent.

Vers.15. *Beatus qui vigilat.* [Hæc de aduētu ad iudicium intellecta, minimè indigent expositione. In altero sensu: *Beatus qui vigilat*, idest,] qui bonis operibus intentus inuenietur, nec ad partes horū regū transibit, sed me solum adorabit aduentum meum ad iudicium vigilanter expectans.

Vers.15. *Et custodit vestimenta sua.* Sanctitatē, & fidem, & virtutes, quibus anima ornatur, & sine quibus turpis apparet, & pudenda, de quibus cap. 3. dixit: Et nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum,

tum, vt locuples fias, & veſtimentis albis induaris, vt non appareat confuſio nuditatis tuæ. Quæ iam ſuo loco expoſuimus. Eſt autem ſumpta Metaphora ab illis, quibus, dum dormiunt, veſtimẽta fures auferunt.

Verſ. 15. *Ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.* Ideſt, ne amiſsis omnibus viribus nudus inueniatur, cum ego reges percuſſero, & tunc ſimul puniatur mundus nudus, & hac pœna appareat eius turpitudo, ideſt, nuditas, per quam mala, & pudenda opera deſignat.

Verſ. 16. *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddõ.* Quæ dicta ſunt ab illis verbis: Ecce venio ſicut fur, per parentheſin poſita ſunt occaſione diei illius magni, nunc redit ad id, quod agebat. Omnes hos reges, vt ſimul vincantur, & occidantur, congregabit in eum locum, qui vocatur *Armageddon*. † Nomen Hebraicum poſuit, quia Hebræorum locus erat, nec apud alios notus, aut nominatus. Vbi autem ſit, nullus expoſitorũ docuit, nec autor libri de Nominibus Hebraicis, nec certò ſcire poſſumus, quia nuſquam eius meminit Scriptura. Suſpicor tamen locum eſſe prope Ieruſalem, & vallem Ioſaphat, vbi iudicium futurum eſt, temporeque Apoſtoli fuiſſe obſcurum, extremo autem tempore futurum nobilem. Varias eius nominis interpretationes ſcriptores afferunt, ſed quæ ad rem pertinere non valde videantur. Veriſimilius eſſet dici הַר מְגִדּוֹן ab חָרַם, quod ſignificat doloſè agere, & גָּדַד, congregare exercitum, quod videatur Deus quaſi doloſè congregaſſe exercitum illorũ regum, vt vno die cum ſuis perirent. Itaque Diuina prouidentia loco nomẽ inditum videtur ab eo, quod in illo futurum eſt. Verùm quoniam nemo vbi hic locus ſit indicare potuit, nec in Scriptura inuenitur, vehementer ſuſpicor corruptum eſſe nomẽ (vt paſsim in nominibus peregrinis euenire ſolet) legẽdumque eſſe Mageddon. Mageddo enim, ſiue Mageddon, vt videmus Zachar. 12. vrbs fuit prope Iezrahelem metropolin olim decẽ tribuum, ſitamq; ad radices montis Gelboe verſus occidentem. Habuit autem Mageddon cãpum magnum aptiſsimũ adpugnandũ, in quo contra regem AEgypti pugnãs Ioſias interfectus eſt. Huius campi meminit ſecũdus Paralip. cap. 35. & Zach. cap. 12. Atque hunc omnino ſignificari arbitror à Iohanne; & quia exercitibus regum aptiſsimus erat, & quia de illo, quaſi de loco noto ex Scriptura loquitur Quod oſtendit Tyconius, qui Hom. 13. legit: In loco, qui vocatur Hebraicè Mageddon, Quod ſi conſtiterit 97 legendum eſſe Harmageddõ, dicemus eumdem locum vocari campum, quia magna quædam planities erat, & Harmageddon, ideſt, montem Mageddon, quoniam hæc planities erat in excelſo loco. [Quorſum reges cõgregẽtur, docet Apoſtolus cap. 19: Et vidi beſtiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prœlium cum illo, qui ſedebat in equo, & cum exercitu eius. Cupient vt vbique regnet Antichriſtus, & Chriſtiani nominis delere memoriam, ac prouidere ne poſsint vllo tempore Chriſtiani rebellare, aut tẽpla ſua reædificare, & ad priſtinã redire libertatem.] Sed antequam id fiat, in cãpo illo occidentur, vt exercitus Senacherib. 4. Reg. 19. & Iſa. 37. De horum morte ſcriptum eſt cap. 20. Et deſcendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos, vt ſuo locõ dicemus.

Armageddon.

13

Et exiuit vox magna de templo à throno. *Verſ. 17.* A templo, ideſt, à ſede beatorum. At non ex qualibet parte tẽpli, ſed à throno, in quo ſcilicet Deus ſedebat, hęc enim vox & finem omnium adeſſe indicat, & quaſi ſententia Dei eſt, ideoq; à throno exijt.

14 *Factum eſt.* † Ideſt, omnia terminata ſunt, finis omnium rerum iam venit. Eſt enim hæc ſeptima plaga illarum, de quibus dixit cap. 15: Septem angelos habentes ſeptem plagas nouiſsimas, quoniam in illis conſummata eſt ira Dei. Significat autem poſt has plagas citò venturum eſſe diem iudicij. *Verſ. 17.*

Et facta ſunt fulgura, & voces, & tonitrua. *Verſ. 18.* Ad demonſtrandum magnam irã Dei iam proximè malis imminentem. Voces etiam articulatæ horrificæ audiẽtur (ſicut ſæpe in aere auditę ſunt) hanc ipſam iram indicantes ad maiorem terrorem impiorum. Eadem verba latiùs expoſuimus cap. 4. num. 22. Fortaſſe vo-

ces

ces erunt quasi magni exercitus ad prœlium venientis, vt significetur aduentus Domini ad iudicium cum suis sanctis.

Et facta est ciuitas magna in tres partes. Vers. 19. Prævi maximi illius terræmotus scinde tur, & dirũpetur vrbs in tres partes, [hoc est, tribus magnis hiatibus terræ diuidẽ tur mutuò tres partes ciuitatis, ac si tres essent ciuitates.] Hanc vrbẽ Arethas Ieru salẽ esse credit, quod verisimũ est, nam & cap. 11. ciuitas magna dicta est, & tunc magna erit: Et corpora eorũ iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, &c. Et quamuis de Roma hoc dictũ accipi posse videbatur, quæ ciuitas magna dici solet: nequa quã accipiendũ est, quòniã Roma cũ hæc fiet nulla erit, ante initiũ enim regni Antichristi excindenda est ádeẽ regibus, vt apertè prædictũ est ab Apostolo infra c. 17. & nos in calce huius operis, cũ de ordine rerũ prædictarũ agemus, demonstra bimus. Ierusalẽ autẽ Antichristi potẽtia, atq; opibus aucta, maxima tunc erit, atq; opulẽtissima vrbs. † Nec tamẽ ideo, quis 15 hoc esse putet, quod scriptũ est Zach. vltimo de mõte Oliuarũ scindẽdo; & de terræmotu magno. Illa enim in eius loci cõmẽtarijs & grauissimorum virorũ autoritate, & verbis ipsis prophetæ satis ostẽdimus de excidio Ierusalẽ sub Tito omnia intelligi. Et cũ lõga sit, atque obscura prophetia, satis nũc fuerit locũ indicasse, ne quis erret: præsertim cũ hic vrbs scindẽda dicatur, ibi autem non vrbs, sed mons Olireti scindendus sit, qui est extra vrbẽ.

Et ciuitates gentium ceciderunt. Vers. 19. Multæ vrbes gentilium, & cultorum Antichristi ceciderunt impetu illius terræmotus.

Et Babylon magna venit in memoriã. Vers. 19. Cũ hæc fient, iã Babylõ erit exciſa, vt modò dixi nu. 14. Sed cũ Deus hæc de Ierusalẽ Apostolo ostẽdebat, etiã illi prædixit Babylonẽ esse diruẽdam, atq; vastandã, atq; ideo fimul hæc posuit, cũ ad valde diuersa tẽpora pertineant. Ex quo magnũ, atq; euidẽs argumentũ desumitur, Babylonẽ nõ esse ciuitatẽ malorũ, quòniã cũ veniet Antichristus, Babylõ iã nõ erit, & regnũ eius destructũ erit: at ciuitas malorũ nunquã fuit tã diues, tã potens, tã omnin victrix, & domina, quã erit regnante Antichristo. More autẽ nostro dicit venire *in memoriã* vsitata Scripturæ locutione. Vt enim qui beneficiũ, aut iniuriã accepit, & post longũ tẽpus vicẽ repẽdit, recordari eius dicitur: ita in Scriptura solet dici recordari Deũ alicuius, cũ aut benè, aut male illi facere vult. Vt Gene. 9: Recordatus autẽ Deus Noe, cũctorũq; animantiũ, & omniũ iumẽtorũ, quæ erant cũ eo in arca, adduxit spiritũ super terrã, & imminutæ sunt aquæ. Iere. 2: Recordatus sum tui miserãs adolescentiã tuã, &c. Hos. 7: Et ne fortè dicant in cordibus suis, omnẽ malitiã eorũ me recordatũ. Et cap. 8: Nũc recordabitur iniquitatis eorũ, & visitabit peccata eorum.

Dare illi calicem. Ideſt, vt daret illi calicem bibendũ indignationis suæ, de quo diximus cap. 14. num. 58. Vers. 19.

Indignationis iræ eius. Satis videbatur dicere *Indignationis eius.* Sed *Iræ*, auget adhuc, & ostẽdit iram esse ex multo tẽpore, multisq; peccatis collectã, hanc irã vocat. Indignatio autẽ, ideſt, θυμὸς, est motus efferuescens ad vltionẽ tunc sumendam, qui ortus est ex nouo peccato, & ex illa veteri ira, quæ in corde seruabatur. Vers. 19.

Et omnis insula fugit, & montes nõ sunt inuenti. Hæc intelligẽtur satis ex verbis c. 6: Et omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt. Vbi hæc terræmotu fieri posse ostẽdimus: n. 54. & 55. diximusq; mõtes, & insulas crebriùs huiusmodi magnis terræmotibus quati solere. Quare cum hic, de quo nũc loquimur, omniũ maximus futurus sit, & qualis nunquã fuit, ex quo homines fuerunt super terram, nõ est mirũ multò maiora videri in illo, quam in vllo alio visu sint. Vers. 20.

Et montes non sunt inuenti. Quia vi terræ motus longiùs pulsi, & scissi etiã, aut cõminuti sunt, aut in mare deturbati, de maritimis enim mõtibus loquitur. Vers. 20.

Et grãdo magna sicut talentũ descẽdit. ὡσεὶ τάλαντιαῖος, quod possumus interpretari, vt ea, quæ talentaria vocãtur; nã Græci quidquid magnũ est, vocãt τάλαντιαῖον, ideſt, talentare. Significat ergo fuisse inusitatæ cuiusdã magnitudinis. Hoc incredibile fortasse videbitur, & spiritualiter potiùs interpretandũ. Sed nihil incredibile videri debet in signis illius extremi tẽporis, quo virtutes cœlorũ cõmouebũtur. i. angeli illi, qui potestatẽ habẽt edendorũ miraculorũ, insolita edet, & multò maiora, quã antea. Idcirco ait: *Et blasphemauerũt Deũ hominẽs ppter plagã grãdinis, quoniã magna facta est vehementer.* Propterea Vers. 20. τάλαντιαῖον.

enim blasphemabant, ideſt, conuicijs inceſſebant Deũ, quòd cũ grando eſſet maxima põderis, & maximi lapides decíderent, homines, & iumẽta interficiebat, & domos euertebat. Similis ex parte grãdo fuit in plagis AEgypti: Exo. 9: Et grando, & ignis pariter miſta ferebãtur, tantæq; fuit magnitudinis, quanta ante nunquã apparuit in terra vniuerſa AEgypti, ex quo gens illa condita eſt. Et percuſsit grãdo in omni terra AEgypti cuncta, quæ fuerunt in agris, ab hõmine vſque ad iumentum, &c. Nec mirum hoc, cum ſæpe magni lapides è cœlo cecidiſſe viſi ſint, ſiquidem Iulius Obſequens in libro de Prodigijs, cap. 63. affirmat C. Claudio Pulchro, T. Sẽpronio Gracho, Coſſ. Lapidem ingentem in agro Cruſtumino in Lacum Martis de cœlo cecidiſſe: & lapidibus pluiſſe ſæpe in eodem libro docet, vt cap. 3. 32. 33. 36. 37. 40. 42. 45. 51.

Argumentum Capitis. XVII.

Purpuratam meretricem videt ſuper aquas multas beſtiæ inſidentem habenti ſeptem capita, & decem cornua, & ab angelo accipit omnium interpretationem, eiuſque vaſtitatem futuram diſcit.

Caput. XVII.

1 ET venit vnus de ſeptem angelis qui habebãt ſeptẽ phiálas, & locutus eſt mecum dicẽs, Veni, oſtendam tibi dãnationẽ meretricis magnæ, quæ ſedet ſuper aquas multas, 2 cum qua fornicati ſunt reges terræ, & inebriati ſunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius. 3 Et abſtulit me in ſpiritu in deſertum. Et vidi mulierem ſedentem ſuper beſtiam coccineam, plenã nominibus blaſphemiæ, habentẽ capita ſeptem, & cornua decem. 4 Et mulier erat circũdata purpura & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioſo, & margaritis, habens poculum aureũ in manu ſua plenum abominatione, & immunditia fornicationis eius. 5 Et in fronte eius nomen ſcriptum, Myſterium: Babylõ magna, mater fornicationum, & abominationum terræ. 6 Et vidi mulierem ebriam de ſanguine ſanctorũ, & de ſanguine martyrũ Ieſu. Et miratus ſum cùm vidiſſem illã admiratione magna. 7 Et dixit mihi angelus: Quare miraris? Ego dicam tibi ſacramentũ mulieris, & beſtiæ quæ portat eam, quæ habet capita ſeptẽ, & cornua decem. 8 Beſtia quã vidiſti, fuit, & nõ eſt, & aſcẽſura eſt de abyſſo, & in interitũ ibit: & mirabuntur inhabitantes terram (quorum nõ ſunt ſcripta nomina in libro vitæ à conſtitutione mundi) videntes beſtiam quæ erat, & nõ eſt. 9 Et hic eſt ſenſus, qui habet ſapientiam. Septẽ capita ſeptẽ montes ſunt, ſuper quos mulier ſedet, & reges ſeptem ſunt. 10 Quinq; ceciderunt, vnus eſt, & alius nondũ venit: & cùm venerit, oportet illum breue tẽpus manere. 11 Et beſtia quæ erat, & nõ eſt: & ipſa octaua eſt, & de ſeptem eſt, & in interitũ vadit. 12 Et decem cornua quæ vidiſti, decem reges ſunt, qui regnum nõdum acceperunt, ſed poteſtatẽ tam quam reges vna hora accipient poſt beſtiam. 13 Hi vnum conſilium habẽt, et virtutem, et poteſtatem ſuã beſtiæ tradent. 14 Hi cũ Agno pugnabunt, et Agnus vincet illos, quoniam Dominus

nus dominorum est, et Rex regum, et qui cum illo sunt, vocati, et electi, et
15 fideles. Et dixit mihi: Aquæ quas vidisti vbi meretrix sedet, populi sunt,
16 et Gentes, et linguæ. Et decem cornua quæ vidisti in bestia: hi odiēt fornicariam, et desolatā facient illam, et nudam, et carnes eius manducabunt,
17 et ipsam igni concremabunt. Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant quod placitum est illi: vt dēt regnum suum bestiæ, donec consummentur verba Dei. Et mulier quā vidisti, est
18 ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.

Vers. 1. 1 ET venit vnus de septem angelis. Si vnum pro primo accipiamus, vt hactenus fecimus secuti locutionem Hebræorū, angelus, qui primus effudit phialam, & afflixit eos, qui adorauerant Antichristū, & characterē eius acceperāt, nunc Iohannē alloquitur ostensurus damnationē Babylonis, in qua multos futuros esse [similes his, ideſt, qui antè aduentū Antichristi æquēt eorū scelera, qui Antichristum adorabunt,] probabile est, vt quæ sit mater fornicationum terræ. [Quilibet etiā illorum septem angelorum ostendere hāc visionē Apostolo potuit, quia ipsi afferunt plagas nouissimas, & illa erit nouissima plaga Babylonis, & nulla nouissimarum minor. Cumque par futura sit impietas ciuium Babylonis, & eorum, quos plagæ nouissimæ horū angelorum ferient, & paria supplicia, non immeritò ab eisdem angelis prædicuntur. Proprie autem ostensio damnationis Babylonis tribui potest quinto, aut sexto angelo propter similitudinē plagarum, de quibus agitur capite 16.]

Meretrix. *Damnationem meretricis magnæ.* De vrbe matre fornicationū, & plena idololatria, quasi de meretrice, loquitur, iuxta morē prophetarū. *Sicut enim* in fornicatione omnia vitia, sed maximè idololatria intelligitur, vt diximus cap. 14. n. 57 ita ciuitates idola colentes appellātur meretrices. Mich. 1. Et omnes mercedes eius cōburentur igne, & omnia idola eius ponā in perditionē, quia de mercedibus meretricis cōgregata sunt, & vsque ad mercedē meretricis reuertētur, ideſt, à meretrice transibūt ad meretricē, à Samaria ad Niniuen. Nahum. 3. de Niniue: Propter multitudinē fornicationū meretricis speciosæ. Lege cap. 3. Ieremiæ & 16. Ezechielis. [Cetera quāuis excidium Babylonis non eo tēpore cōtinget, quo ea, quæ in præcedēti capite scribuntur, vt diximus cap. 16. n. 14. & 15. Apostolus hanc visionē cōiunxit aut quia hoc tēpore vidit, aut quia rectè cōiungebatur cū eo, quod paulò ante dixerat cap. 16: Et Babylon magna venit in memoriā ante Deum dare illi calicē vini indignationis iræ eius. Et fortasse occasione horum verborum nūc illi ostensa est.]

Vers. 2. 2 *Cū qua fornicati sunt reges terræ.* † Cuius idola reges aliarum ciuitatum coluerunt olim, & posteà colent, vt diximus cap. 14. num. 49. & 50.

Vers. 2. *Et inebriati sunt, qui habitāt terrā de vino prostitutionis eius.* Non loquitur nūc de vino, vt hactenus, nō enim dicit: De vino indignationis, aut iræ, sed, *De vino prostitutionis eius.* Et quoniā meretricis Metaphoram seruat, quæ omnibus ad fornicandū prostituta est, eius illecebras, & blāditias, quibus ad fornicandū alliciebat, vocat vinum prostitutionis, quia illis, quasi vino suaui, homines inebriabat, & demētabat. Significat ergo Romā plurimos ad suam idololatriā allexisse, & allecturam esse spe lucri, & honorum, & voluptatum.

Vers. 3. *Et abstulit me in spiritu.* Visione imaginaria, vt diximus in vltima verba cap. 12. In desertū verò abstulit, vt meliùs ostēdere posset vrbem ab alijs separatā, aut mulierem sedentē super aquas multas, hæc enim visio meliùs in deserto loco ostenditur. Significat etiam eam in magnam solitudinē esse cōuertendam post supplicium, vt videbimus cap. 18.

Vers. 3. 3 *Et vidi mulierē sedentem super bestiā coccineā.* † [De muliere, atq; de Babylone multa essent nūc dicēda, nisi dictа essent supra, c. 14. n. 33. & sequentibus, quorū nunc recordari lectorem volumus.] Ce terùm

terùm apud nos ambigua eſt oratio, nec enim cõſtat ſatis verùm beſtia coccinea ſit, & plena nominibus blaſphemiæ, an mulier ipſa. Sed in Græco manifeſtum eſt beſtiam dici coccineam, & plenam nominibus blaſphemiæ, & habentem capita ſeptem, & cornua decem. Καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα. In quo primùm eſt obſeruandum mulierem, & beſtiã ſine vllo Articulo poni, vt intelligamus mulierẽ, & beſtiã nũc induci, quæ hactenus inductæ non fuerint, ideo enim non poni Articulum diximus cap. 13. nu. 26. & 27. cum tamen poſteà Articulos addat in hoc ipſo cap. quaſi de rebus iam notis loquens. Itaq; de Babylone quidem locutus fuerat ante, ſed ſub vrbis nomine, non ſub nomine mulieris. Et de Diabolo multa dixerat cap. 12. ſub nomine draconis, de hac tamen beſtia, qualis nũc deſcribitur, nihil hactenus dictum eſt, quæ videlicet mulierẽ ſuſtineat, & vehat, quod draconi cõuenire non videtur, ſed alteri beſtiæ aptiori ad vectionem. Non eſt ergo hæc beſtia, quæ cap. 13. & ſequẽtibus
4 cõmemorata eſt. 1. Antichriſtus. † Beſtia hæc regnũ Diaboli eſt, aut potiùs Diabolus regnãs in mũdo per ſua mẽbra, qui ab initio ferè mũdi regnare cœpit in hominibus. Coccinea dicitur nõ propter crudelitatẽ, vt putauerũt Victorin⁹, & Arethas, aut certè nõ tã propter crudelitatẽ, quæ colore rufo ſignificari ſolet, vnde c. 12. draco rufus appellatus eſt, qui color Græcè dicitur πυῤῥὸς, quã propter diuitias, & faſtũ regiũ, atq; delicias, veſtis enim coccinea (id eſt, pulueꝛe vermis infecta, qui oritur ex cocco, ſiue ex grano arbuſculæ, quæ Cuſcullium dicitur) diuitum, & regũ veſtis eſt, & valde pretioſa. Inde Nahum. 2: Viri exercitus ei⁹ in coccineis, & 2. Reg. 1. Flete ſuper Saul, qui veſtiebat vos coccino in delicijs. Matth. 27: Et exuentes eũ chlamydẽ coccineã circũdederunt ei, volebant ſcilicet eũ ornatu regio induere. Plinius etiã autor eſt lib. 22. c. 2. imperatorũ paludamenta coccineo colore fuiſſe tincta. Super beſtiã mulier ſedet, quia tyrãnicũ regnũ Romanorũ Diabolus portabat, & ſuſtẽtabat vt per illud perſequeretur, & occideret Chriſtianos, & maneret vbiq; cultus idolorũ. [Altera etiã cauſa eſt, quia decẽ reges futuros, & orbẽ terræ inter ſe partituros ſub ditione ſua habebit, quod latiùs explicauimus cap. 14. n. 51.]

Plenã nominibus blaſphemiæ. Regnum Diaboli plenũ eſt vndiq; nominibus blaſphemiæ, quia mẽbra eius regnãtia, ideſt, Romani imperatores, & qui eos in monarchia præceſſerũt, ſemperuerũ Deũ blaſphemabãt, & iuſtos perſequebantur, & ſe Deos appellari, atq; in tẽplis adorari volebãt, atq; idẽ poſtea fiet. [Proſper Aquitanicus in Dimidio tẽporis, cap. 7. ita hoc exponit: AEterna cũ dicitur quæ tẽporalis eſt, vtiq; nomẽ eſt blaſphemiæ. Cũ mortales licet reges in ea dicantur Diui, eiſq; ſupplices dicãt, Numini veſtro, Altaribus veſtris, Perennitati veſtræ, & cetera, quæ vanitas, nõ veritas tradidit, atq; execrabilia ſunt: hæc enim æterno Deo debẽtur.]

Habentem capita ſeptem, & cornua decẽ. *Verſ. 13.*

5 † De quib⁹ paulò poſt ſuo loco dicem⁹.

Et mulier erat circũdata purpura, & coccino. *Verſ. 3.* Vrbs, quæ omnib⁹ gẽtibus dominabatur, & vniuerſi orbis terræ opibus abũdabat, rectè purpura, & coccino circũdata dicitur. Nã purpura (quę ſanguine tingitur purpuræ piſcis ex cõchyliorũ genere, & nigrantis roſæ colore ſublucet, vt tradit Plinius lib. 9. c. 36.) veſtis etiã regũ eſt, & nobilium, & diuitũ. Dan. 5: Purpura veſtietur, & torquẽ aureã habebit in collo, & tertius in regno meo erit. Lege Plinium in eodẽ loco. Erat ergo mulier pretioſiſsimis veſtibus amicta, partim coccineis, partim purpureis, & auro, ac lapidibus pretioſis, & margaritis tecta: quoniã Romani omniũ gentiũ victores omnes diuitias in vrbem ſuam inferebant. Hæc omnia ad futura etiã tẽpora referenda ſunt, vt diximus cap. 14. nu. 49. & ſequentibus.

Purpura.

Coccina.

Habens poculum aureũ in manu ſua. *Verſ. 4.* Romani innumera idola habebãt; & vbiq; gẽtibus, apud quas verſabãtur, & quarũ terris præerãt, & ijs, qui ad vrbẽ veniebãt, ſua idola tradebãt, ſuoſq; mores corruptiſsimos. Et quoniã omnes Romanorũ, quib⁹ & ipſi, & vniuerſi parebãt, gratia, & auxilio indigebant, libẽter hæc
6 ſuſcipiebant. † Ad hæc reges, & princi-

pes

pes terræ, qui ante alios placere Romanis cupiebant, vt ab eis regnum acciperent, aut per eos tuerentur acceptum, facilè eorũ idola colebant, & in suis regnis coli iubebant. Atque hinc cap. 18. causa dãnationis eius hæc traditur. Quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficijs tuis errauerũt omnes gẽtes. Quod in nullã aliã ciuitatẽ cõuenire potest. Idcirco mulier depingitur cũ calice aureo pleno abominationũ, (ita enim legendũ est, vt est in Græco, & apud Andream, & Arethã, & Primasiũ) .. immunditia fornicationis eius, id est, idololatriæ eius: quẽ propinabat omnibus gentibus: & ideo dictum est paulò ante: Et inebriati sunt qui inhabitãt terram de vino prostitutionis eius. Quod & in fine sæculi futurum putandũ est, vt diximus cap. 14. n. 49. Abominationes autẽ vocat grauiora, turpioraque peccata. Calix aureus diuitias eius indicat, qua ratione etiam dictũ est Ier. 51: Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnẽ terram. Sed magis nunc indicat spẽ diuitiarũ, qua gentes ad idola, & ad turpitudines suas alliciebat.

Vers. 5. *Et in fronte eius nomen scriptum est.* Frons sedes est verecundiæ: quia ergo nequaquam se se occultabat, aut tantorum scelerum conscientia latebat, sed palam vbiq; nominari, & cognosci volebat, nomen habet in fronte.

Vers. 5. 7 *Mysterium, Babylon magna.* † Cum dicit Mysteriũ, arcanum significat latere in nomine, id est, nõ propriè accipi, sed figuratè, quemadmodum de Ierusalem dixit cap. 11: Et corpora eorum iacebũt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & AEgyptus. Ceterũ cum Articulo dicitur Magna, & Mater, quòd eximia sit inter vrbes magnas, & inter matres fornicationũ, & abominationum terræ, quod iam exposuimus. num. 5. & 6.

Vers. 6. *Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum.* Hoc in nullam vrbem æquè cõuenit, ac in Romã, in qua innumerabiles martyres occisi sunt. Quamuis non ebria dicitur tantùm propter sanguinẽ in ea fusum, sed etiam propter sanguinem, qui eius iussu, & potestate in alijs vrbibus effusus est: nã hunc etiam ipsa fudit. Nec de *sanguine* vsq; ad Iohãnis tempora effuso tantum loquitur, verũ & de eo, qui posteà erat effundendus. *Ebria* dicitur, vt plurimum sanguinis fusum indicetur, Ebrietas enim copiam magnam solet significare. Vt Psal. 35: Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ. Deut. 32: Inebriabo sagittas meas sanguine. Gen. 43: Biberuntque, & inebriati sunt cum eo, id est, abunde biberunt. † Erat autem ebria & sanguine sanctorum, & sanguine martyrum: quoniam multos quoque Christianorum extra martyrium occidit non odio Christi, sed auaritia, & crudelitate, & appetitu dominandi. Multos quoque Iudæorum ante aduentum Christi in prœlijs interfecerunt Romani duces. *Ebrietas, & Ebrius.*

Et miratus sum. Non intelligebat magnam, & obscuram, & multiplicem visionem. *Vers. 6.*

Et dixit mihi angelus. Qui mihi hęc ostendebat. *Vers. 7.*

Ego dicam tibi sacramentum mulieris. Quod Græcè Mysterium dicitur, hoc noster interpres semper Sacramẽtum vertit, & vtrũque nomẽ arcanũ quippiam absconditum in re alia, & latens significat. Et quãuis in alijs interdũ, propriè tamẽ in rebus sacris hæc nomina vsurpantur, vt vtriusq; etymologia indicat. Nam Sacramẽtum à sacrando dicitur, mysteriũ autem à verbo μυέιδαι, quod est sacris initiari, institui doctrinã ad res sacras pertinẽte. Inde Mystes sacris initiatus, aut sacrorum peritus, & Mysterium, arcanum, quod in doctrina sacrorum traditur, siue arcanum sacrorum, aut ad sacra pertinens. Sap. 6. 9 † Quid est autẽ sapientia, & quemadmodum facta sit, referam, & nõ abscõdam à vobis sacramenta Dei. Dan. 2: Mihi quoque, non in sapientia, quæ est in me, plusquam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est. Eph. 5: Sacramẽtum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & Ecclesia: Et cum sæpe occurrat hoc vocabulum, in nostra Translatione modò Sacramentũ, modò Mysteriũ ponitur, in Græco semper est Mysteriũ. Vnde etiã septẽ Ecclesiæ sacramẽta per excellentiã dicta sunt, quoniã in illis sub tegumẽto rerum sensibilium gratia latet. *Sacramenta. Mysteriũ.* *Sacramenta septem cur ita dicta.*

Vers. 8. *Bestia, quam vidisti, fuit, & non est.* Quoniam in bestia non Diabolus intelligitur, sed Diabolus regnans, rectè de illo ait: *Fuit, & non est. Fuit*, ideſt, regnabat olim Diabolus in mundo ante aduentum Christi: nunc autem eiectus est à Christo, & fugatus, ac victus. Ita Beda, & Arethas, & Ambrosius Ioh. 12. Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mũdi eijcietur foras. Luc. 11. Cum fortis armatus custodit atrium suum in pace sunt omnia, quę possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eũ, vniuersa arma eius auferet, &c. Etenim licet posteà etiam multis dominatus fuerit, potestas eius cum illa prioti comparata nulla censetur. Ita etiam exponit hæc Andreas. Sed hoc vberiùs cap. 20. explicabitur.

Vers. 8. *Et ascensura est de abysso.* † In Antichristo membrorum suorum potentissimo. Hoc est, licet nunc eiectus sit, & regnare desierit, iterum redibit eius regnum cum Antichristus ascẽderit ex abysso, ideſt, ex mari; quod latè explicauimus initio cap. 13. Hoc etiam de ipsa bestia in se ipsa intelligendum est, quæ ligata nunc apud inferos tenetur, & ideo mõ est, sed tempore Antichristi soluetur, & exibit, vt plenius exponemus cap. 20. num. 5. 6. & 7.

Vers. 8. *Et in interitum ibit.* Interibit, Cum occidetur Antichristus, ideſt, regnare desinet.

Vers. 8. *Et mirabuntur inhabitantes terram.* Cũ bestia venerit in Antichristo, & tot per illum signa fecerit, mirabuntur terreni homines. Hæc & sequentia superius explanauimus cap. 13. n. 18. & sequẽtibus.

Vers. 8. *Quæ erat, & non est.* Sed iam tunc erit, ideſt, regnabit in Antichristo.

Vers. 9. *Hic est sensus, qui habet sapientiam.* Hoc videtur dicere. Hæc est intelligentia, siue expositio visionis bestiæ, longè tamẽ aliter se res habet. Nã *Hic* Aduerbium est, ὧδε vt cum Matth. 12. legimus: Et ecce plusquam Ionas hic. Et ecce plusquam Salomon hic. Ita ergo Græca habent: ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Ideſt, Hic mẽs quę habet sapientiã, scilicet, adsit, aut animaduertat. Qui sapiẽs est, & intelligere potest quæ dicẽtur, intẽdat animũ vt percipiat interpretationẽ. Andreas: Cũ spiritualia sint quę explicãtur Spirituali sapientia, & non mundana opus est, inquit, vt intelligantur quæ dicuntur. &c.] † Sed *hũc* sensum quoq; & intelligentiam significat, atque hoc magis nostro interpreti placuit, ac si diceret: *Hic*, ideſt in his, quæ nunc dicam, *est sensus*, ideſt, explanatio huius visionis, habẽs *sapientiã*, ideſt, vera, & sapiẽs, verè, & sapienter hæc ita intelligẽtur.

Vers. 9. *Septem montes sunt.* Hoc iam satis exposuimus cap. 14. nu. 30.

Vers. 9. *Et reges septem sunt.* Videmus hic vnã & eamdem rem duo significare, quod ad sensus præsertim mysticos diligenter obseruandum est.

Vers. 10. *Quinque ceciderunt, vnus est, alius nondum venit.* Sine coniunctione legendũ est: *Alius nondum venit*, vt est in Græco, & apud Victorinum, & Primasium. Hoc loco Victorinus insigniter lapsus est, putauit enim Neronem resuscitandum esse, & Antichristum fore, quod etiam multi ex veteribus Ecclesiæ scriptoribus crediderũt, vt refert Hieronymus in illud Dan. 11. Et cor eius aduersus testamẽtum sanctum. *Quinque* autẽ *reges qui ceciderunt*, eos esse dicit Victorinus, qui post Neronẽ Romanũ imperiũ tenuerunt vsque ad tẽpus, quo Iohãnes scripsit Apocalypsin, ideſt, vsq; ad Domitianũ. Hi sunt Vespasianꝰ, Titus, Galba, Otho, Vitellius. † Vnũ, qui *est*, interpretatur Domitianum, qui tũc imperabat, aliũ, qui *nondum venit*, vult esse Nerũã, qui succesit Domitiano, & breue tempus mansit, quoniam biennium nõ impleuit. Sed quid dicet de tot imperatoribus, qui fuerunt inter Neruam, & finem sæculi, quo Neronẽ putat esse resuscitandum?

Septemata mundi.

Vt locũ intelligamus obscurissimũ, sciendum est septem mundi ætates numerari. Prima est ab Adã vsq; ad Noe: secunda à Noe vsq; ad Abraham: tertia ab Abraham vsque ad Dauid: quarta à Dauid vsq; ad transmigrationem Babylonis: quinta hinc vsque ad aduentum Christi: sexta ab aduentu Christi vsq; ad Antichristum, septima ab Antichristo vsque ad diem iudicij. In his ætatibus semper Diabolus per reges, & principes sæculi seruos Dei affligit, & vexat. † In prima ætate sicut Cain occidit Habelem, ita eius posteri potentio-

riores persequebantur posteros Sethi iusti filij Adam. Fuerunt enim tunc Gigantes potentes à sæculo viri famosi, vt legimus Gen. 6. quos Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 4. progeniem insolentem fuisse dicit, & fiducia roboris omnes eius, & fas contemnentem, quorum facinora (inquit) non absimilia ijs, quæ de Gigantibus Græci memorant, posteritati sunt tradita. In secunda ætate extitit Nemrod, de quo Gen. 10. Ipse cœpit potens esse in terra, & erat robustus venator coram Domino, ideſt, vi terras innocentium opprimeris, & occupans: De quo lib. 1. Antiquit. cap. 5. hæc scripsit Iosephus: Hanc superbiam, Deique contemptum excitauit in eis Nabrodes nepos Chamæ filij Noe, vir audax, & manu promptus, subinde iactans non Deo, sed propriæ virtuti præsentem felicitatem eos debere, atque ita paulatim ad tyrannidem trahebat, ratus fore vt homines ad sedeficerent à Deo, si se illis ducem præberet. &c. In eadem multos etiam huiusmodi fuisse non est dubium, quos nimia vetustas ex hominũ memoria deleuit. In tertia ætate reges AEgypti, & aliæ nationes vehementer
14 afflixerunt populum Dei. † In quarta afflictus est grauiter idem populus à regibus Assyriorum. In quinta, à regibus Chaldæorum, & Græcorum. In sexta, ab imperatoribus Romanorum primũ, deinde à regibus Agarenorum, & à Turcis, & ab alijs, qui post hos insurget. In septima, ab Antichristo affligetur, & à socijs eius regibus multò grauiùs, quam à reliquis omnibus. Septem igitur reges significati in septẽ capitibus Diaboli regnantis, sunt reges septem ætatum, è quibus *quinque ceciderunt*, id est, perierunt, atque suo regno, & sua potentia voluntate Dei derecti sunt. *Vnus est*, in quo intelliguntur omnes, qui in hac sexta ætate afflixerunt, & affligent populum Dei. *Alius nondum venit*, ideſt, Antichristus, qui veniet in septima ætate. *Et cum venerit, oportet illum breue tempus manere*, ideſt, tres annos cũ
15 dimio, vt videmus cap. 11. & 12. † Quod si cui durum videtur in vno rege multos significari, id est, omnes illius ætatis reges, putatque septem esse tantùm, is primum sciat omnes expositores intellexisse in singulis horum septẽ multos comprehendi, neminemq; septem tantum homines esse dixisse præter Victorinum, cuius sententiæ meritò omnes refragantur. Neq; enim de Romanis regibus, aut imperatoribus loquitur Apostolus, sed de regibus vniuersi orbis, qui seruos Dei vexauerunt, si quidẽ hæc capita nõ mulieris sunt, sed bestiæ. Sed neque in regibus Romanis, neq; in aliarum nationum regibus signari potuerunt quinq;, qui occidissent cum Iohannes hæc scribebat, & vnus, qui tunc esset, atq; alter post eum venturus, & breui tempore mansurus. Postremò intelligat non esse inusitatum in scriptura, vt in vno rege multi similes, & quasi eiusdẽ corporis, significẽtur, quod est summè obseruandum. Nam Dan. 8. legimus: Et ecce aries vnus stabat ante paludem habens cornua excelsa, & vnũ excelsius altero atque succrescens. Et posteà: Ecce autem hircus caprarum veniebat
16 ab Occidẽte. &c. † Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos. Deinde vtrumque explanans angelus ait: Aries, quem vidisti habere cornua, rex Medorum est, atque Persarũ. Quibus verbis, vt rectè Hieronymus exposuit, non hic, aut ille rex designatur, sed omnes reges Medorum, atque Persarum sibi ordine succedentes, & quasi vnum corpus efficientes, qui idcirco quasi vnus rex censentur. Nec enim in vnum regem conueniunt, quæ in eo capite prædicuntur, sed in omnes simul. Deinde ait: Porrò hircus caprarum rex Græcorum est, Et ne existimemus hoc de vno homine dici, continuò in cornu magno eius Alexandrum prædici docet, & in quatuor cornibus quatuor eius successores: hęc enim infert: Et cornu grande, quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quod autem fracto illo surrexerunt quatuor pro eo, quatuor reges de gente eius consurgent, sed non in fortitudine eius. Nec dissimile est illud Ier. 25. Et seruiẽt omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis: cum tamen non vni regi seruierint, sed Nabuchodonosor, & filio eius, & nepoti, vt constat ex cap. 27. eiusdem prophetæ. Matth. etiã. 20. legimus: Intrauit autem rex vt vide-

Septem reges significati in septẽ bestiæ capitibus qui sunt.

In vno rege multi intelligi solent.

ret discumbentes, & vidit ibi hominē non vestitum veste nuptiali. In quem locū Hieronymus ait: Vnus iste omnes, qui sociati sunt malitiæ, intelliguntur. Denique meminerimus hos omnes dicī capita, quia cum singulis eorum alij sunt quasi membra. Ceterùm de quo Iohānes ait: *Vnus est*, intelligitur omni

Locus. nō locus difficillimus apud Paulum 2. *2. Thess. 2.* Thessa. 2: Et nunc quid detineat scitis vt reueletur in suo tempore, (nam mysterium iam operatur iniquitatis) tantùm vt qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Tunc reuelabitur ille iniquus. &c. Id est, hoc detinet, quòd prius oportet finiri imperium eius, qui nunc tenet, id est, regnum huius sextę ætatis.

Vers. 11. *Et bestia, quæ erat, & non est, & ipsa octaua est.* † Hoc est, Diabolus cū suo regno secundùm se quidem octauus est populi Dei persecutor, hostis enim est distinctus à septem illis, & quamuis illi abessent, ipse eum persequeretur, sicut initio persecutus est primos parentes. Sed quia ipse in suis membris est, eaque incitat ad nocēdum, & vires eis suggerit, ac potissimum Antichristo, in quo maximè dominabitur, de septem etiam est, ipse siquidem est qui pugnabit in Antichristo aduersus populum Dei, sicut & in reliquis regibus ante pugnauit. Sed quoniam Antichristus citò occidetur, & in interitum ibit, ipse etiam simul in eo ibit in interitū.

Vers. 12. *Decem reges sunt.* De quibus multa diximus cap. 12. num. 11. & sequentibus, & cap. 13. num. 10.

Vers. 12. *Sed potestatem tamquam reges vna hora accipient post bestiam. Vna hora* dixit, pro breuissimo tempore vt Andreas ait, & vt diximus cap. 3. nu. 23. & vt nunc exponit Arethas. Sed in eo, quod ait *Post bestiam*, variant Latina exemplaria, quæ dā enim habēt. Cum bestia, & ita legūt

18 Græcè Andreas, & Arethas. † Ita etiam Primasius. Causa varietatis in Latinis libris est Græcæ lectionis ambiguitas: si enim scribatur μετὰ τῶ θηρίου, significat Cum bestia, si autē (quod facile mutatu est) legatur μετὰ τὸ θηρίον, significat, Post bestiam. In Græco exemplari Cōplutensi legitur μετὰ τῶ θηρίω, id est, Cū bestia; in Latino vero, Post bestiam. Parum tamen refert, sensus enim idem est, eos scilicet accepturos esse potestatem, sed ita vt bestiæ, id est, Diabolo, pareant, & ad eius nutum faciant omnia. Atque idem intelligitur si dicatur *Post bestiam*, id est sequentes bestiam, & ei obtemperantes. Beda: Pari consensu tota intentione Diabolo militant, hoc est enim *Post bestiam* accipere regnū, Diabolum imitando Christo aduersari. Dicit autem eos potestatem accepturos *tamquam reges*, quia *vna hora*, id est, breuissimo tempore regnabunt ante potestatem Antichristi, & tunc etiam Diabolo obsequētur. Sed vbi Antichristus surrexerit, ipsi regum quidem nomina habebunt, sed reuera Antichristus re-

19 gnabit, cui ipsi parebunt. † Itaque *Tamquam* nō similitudinem indicat, sed veritatem, ac si diceret, Verè reges erunt, sed breuissimo tempore, donec surgat Antichristus. Porrò in Græco non est, *Accipient*, sed *Accipiunt*, λαμβάνουσι, at præsens pro futuro ponitur, vt sæpe vidimus cap. 13.

Hi vnum consilium habēt. Vnanimi cōsensu semper Christo aduersabuntur, & Diabolo parebunt. Dicit virtutem suā, & potestatē bestiæ tradituros, quia facient quæ Diabolus volet, id est aduersabūtur bonis, & regnum Diaboli, quā tum poterunt, constabilient. *Vers. 13.*

Hi cum Agno pugnabunt. Persequēdo iustos, & adiuuando regnum Diaboli, vt dictum est. *Vers. 14.*

Et Agnus vincet illos. De hoc dixit cap. 16: Et procedunt ad reges totius terræ congregare illos in prœlium ad diē magnum omnipotentis Dei, vt iam suo loco diximus. *Vers. 14.*

Quoniā Dominus dominorum est. Quoniā omnes ei subijciēdi sunt, vt quē pater posuerit regū omnium potentissimum, & omnium Dominum. *Vers. 14.*

Et qui cum illo sunt vocati. † Simul cū illo vincēt electi, quos ipse vocauit, &

20 qui fideles illi fuerunt. Quod de ijs maximè dici videtur, qui tūc erūt in terra. *Vers. 15.*

Aquæ, quas vidisti, vbi meretrix sedet. Aquæ significant populos varios, qui tunc Romanis parebant, vt ait Ambrosius, & qui postea parebunt. Populi significantur in aquis, quoniam vt aquæ semper fluunt, & in mare fluxu illo mutuò sibi succedentes eunt, ita homines *Vers. 15.*

paula

paulatim in mortem properant cum sonitu, & alteri alteris succedunt.

Verſ.16. *Hi odient fornicariam, & deſolatam faciẽt illam.* Hi iam nonnulli ſcriptores, qui aliter interpretati fuerant, veritate ipſa coguntur nobis fauere. Nam Ambroſius Romam eſſe dicit fornicariam: & Ansbertus, & Haymo, & Anſelmus decem cornua eſſe dicunt reges, qui vniuerſo orbi dominabuntur, cum venerit Antichriſtus. Ex hoc autem, quod nunc ait Apoſtolus, intelligitur Romam eſſe vaſtandam, & euertendam, antequam Antichriſtus regnare incipiat, vel certè ipſo initio regni eius, tempore, ſcilicet, quo decem reges vniuerſo orbi imperabunt, & antequam tres vincantur ab Antichriſto. Hoc quomodo futurum ſit diximus cap. 14. num. 51. & ſequentibus.

Verſ. 16. *Et carnes eius manducabunt.* † Hyperbolicè oſtendit per hoc odium inſatiabile, & rabiem regum. Iob. 19: Quare perſequimini me ſicut Deus, & carnibus meis ſaturamini? Pſal. 26: Dum appropiant ſuper me nocentes, vt edant carnes meas. Ex quo intelligitur illud Iob. 31: Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius vt ſaturemur? Foris non manſit peregrinus, oſtium meum viatori patuit. Id eſt, Ita officioſus eram in hoſpites, & ita omnes excipiebam, vt eius rei cauſa odio me proſequerentur domeſtici mei defatigati miniſtrando illis, vt optimè exponit Hieronymus. Lxx: Quis det de carnibus eius vt ſaturemur, valde me bono exiſtente? id eſt, Quia ego bonus, & officioſus eram in hoſpites. Nec tamen alterum ſenſum reijcio, qui Chryſoſtomo, & Gregorio placuit, vt ex multo amore hæc verba orta ſint.

21 *Carnes manducare alienus.*

Locus Iob. 31.

22

23

Verſ. 17. *Deus enim dedit in corda eorum.* id eſt, Reges hi Romam deſolabunt, & incendent, quoniam Deus illorum opera, & miniſterio vti voluit ad faciendum quod volebat, id eſt, ad ſumendum ſupplicium de fornicaria ciuitate. Hoc autem nonnunquam fit Deo hominibus ſuggerente vt bellum ſuſcipiant, ſi iuſta ſit cauſa bellandi, & animus bonus, nonnunquam permittente, cum hæc non adſunt, vt diximus cap. 9. nu. 12. & 13.

Vt dent regnum ſuum beſtiæ. † Ante hæc verba additur in Græco, Καὶ ϖοιῆσαι μίαν γνώμην. Id eſt, Et vt vnam ſententiam habeant, ſiue vnum cõſilium, vt ſupra vertit interpres, & ſtatim præponitur coniunctio verbis, quæ nunc interpretamur, vt legatur: *Et vt dent regnum ſuum beſtiæ.* Et ſine dubio hæc, & valde probabilis, & integra lectio eſt. Nam verba præcedentia: Deus enim dedit in corda eorum, &c. ad deſolationem, & incendium Romæ pertinent, cauſam enim oſtendunt tantæ deſolationis ab ijs effectæ, qui amici potius futuri videbantur. Cum hoc ſenſu, qui certè verus eſt, ſatis aptè cohærere videtur, quod continuò ſequitur: Vt dent regnum ſuum beſtiæ, nam neque id placitum, etaſi Deo, neque propter id dictum videbatur. Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant quod placitum eſt illi. At in Græco omnia cohærent, & integrum ſenſum habet: Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant, quod placitum eſt illi, videlicet de Roma vaſtanda, & vt vnum conſenſum haberẽt de tradẽdo regnum ſuum Diabolo, vt iuſtos perſequerentur. † Ita omnino legit Arethas, & Primaſius eamdem agnoſcit lectionem, ita enim habet: Deus enim in cordibus eorum iniecit, vt perficiant quod illi placitum eſt, & eſſe illos in conſenſu, & metu, & tradere beſtiæ regnum, &c. Quamuis illud, Et metu, neſcio vnde ſumptum ſit. Quod ſi ita legamus, vt nunc habent ferè Latini codices, ſenſus ex ijs, quæ in Græco ſunt, ſumendus eſt, vt ſit huiuſmodi: Deus dedit in corda eorum, vt Romam vaſtarent. Dedit etiam, vt regnum ſuum beſtiæ dent, id eſt, permiſit hoc eos velle, & hoc eis placere.

Verſ.12.

Verſ.12. *Donec conſummẽtur verba Dei.* Id eſt, vt Diabolus, & eius maximum membrum Antichriſtus adiuti opera, atque potentia horum regum poſſint omnia facere quæ à Deo prædicta ſunt tam in Daniele à cap. 7. vſque ad finem duodecimi, quam in hac Apocalypſi de perſecutione iuſtorum, & de omnibus gẽtibus, & regnis Diabolo per Antichriſtum ſubijciendis.

Argumentum Capitis. XVIII.

Vastitas Babylonis describitur, & regum ac mercatorum eius fletus, & exultatio sanctorum.

Caput. XVIII.

1 ET post hæc vidi, aliumangelum descendentem de cœlo,habentem potestatem magnam: & terra illuminata est à gloria eius. 2 Et exclamauit in fortitudine dicens, Cecidit cecidit Babylon magna: & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis 3 volucris immundæ & odibilis: quia de vino iræ fornicationis eius biberũt omnes gentes: & reges terræ cum illa fornicati sunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites 4 facti sunt. Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exite de illa populus meus: vt ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius nõ accipiatis. 5 Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cœlum, & recordatus 6 est Deus iniquitatum eius. Reddite illi sicut, & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo miscuit, miscete illi du- 7 plum. Quantum glorificauit se, & in deliciis fuit: tantum date illi tormẽtum & luctum, quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & vidua non sum, 8 & luctum non videbo. Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur: quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. 9 Et flebunt, & plangent se super illam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, & in deliciis vixerunt, cùm viderint fumum incendij eius: 10 longè stantes propter timorem tormentorum eius, dicentes: Væ, væ, ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum. 11 Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniam merces eorum nemo emet amplius, 12 merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & æramento, & ferro, & mar- 13 more, & cinnamomum, & odoramentorum, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorum, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, 14 & animarum hominum. Et poma desiderij animæ tuæ discesserũt à te, & omnia pinguia, et præclara perierunt à te, et amplius illa iam non inuenient. 15 Mercatores horum qui diuites facti sunt, ab ea longè stabunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugentes, et dicentes, 16 Væ, væ ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso, et purpura, et cocco, et deaurata erat auro, et lapide pretioso, et mar-

17 garitis: quoniam vna hora desolatæ
sunt tantæ diuitiæ, et omnis guberna
tor, et omnis qui in locū nauigat, et nau
tæ, et qui in mari operantur, longè ste
18 terūt, et clamauerūt videntes locū in
cendij eius, dicentes, Quæ similis ciui
19 tati huic magnæ? Et miserunt pulue
rem super capita sua, et clamauerunt
flentes, et lugentes, dicentes: Væ, væ,
ciuitas illa magna, in qua diuites fa
cti sunt omnes qui habebant naues in
mari de pretijs eius, quoniam vna ho
20 ra desolata est. Exulta super eā cœ
lum, et sancti Apostoli, et Prophetæ,
quoniam iudicauit Deus iudicium ve
21 strum de illa. Et sustulit vnus Ange
lus fortis lapidem quasi molarem ma
gnū, et misit in mare dicēs. Hoc i mpe
tu mittetur Babylon ciuitas illa ma
22 gna, et vltrà iam non inuenietur. Et
vox citharœdorum, et musicorum, et
tibia canentium, et tuba, non audie
tur in te amplius, et omnis artifex o
mnis artis non inuenietur in te am
pliùs, et vox molæ non audietur in te
23 ampliùs, et lux lucernæ non lucebit
in te ampliùs, et vox sponsi et sponsæ
non audietur adhuc in te: quia merca
tores tui erant principes terræ, quia
in veneficijs tuis errauerunt omnes
24 gentes. Et in ea sanguis prophetа-
rum, et sanctorum inuentus est, et
omnium qui interfecti sunt in terra.

Vers. 1. 1 ET post hæc vidi alium angelum. Describit vastitatem Babylonis, de qua dicere cœperat cap. 16. &. 17. Videt autē angelum ferentem sententiam desolationis Romanæ descendere de cœlo, vt omnes videant illam non casu fieri, sed Diuina prouidentia, & voluntate.

Habentem potestatem magnā. Hoc est, fortissimum, de eo enim ait posteà: Et sustulit vnus angelus fortis lapidem. &c. Vt videlicet sciamus neminem ei posse resistere, quin omnia faciat, quæ velit, & vrbem euertat. *Vers. 1.*

Et terra illuminata est à gloria eius. Tantus erat eius splendor, vt terram illuminaret, ex quo apparet eum magnum, & fortem esse, ac vrbis supplicium clarū, & manifestum omnibus futurum. Gloriam vocare solet Scriptura claritatem, & splendorem. 2. Cor. 3: Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria, ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriā vultus eius, &c. Et Exo. 40: Operuit nubes tabernaculum testimonij; & gloria Domini implenit illud. Num. 14: Apparuit Gloria Domini super tectum fœderis cunctis filijs Israel. *Gloria.*

2 *Et exclamauit in fortitudine.* † Tā Græci codices, quam Latini variant, sed ita, vt ad sensum referat nihil. Quidā enim Græci, & Latini habent: *Et exclamauit in forti voce*, & ita legit Arethas: sed idē est, *In fortitudine*, & In forti voce. Alij † ex Græcis habent: Et exclamauit in fortitudine voce magna. Andreas: Et exclamauit forti voce magna. Primasius: Et exclamauit voce magna & forti. Complutensis codex Græcus habet: In forti voce. Latinus autem: *In fortitudine*, quę probatior lectio videtur. Vox autē fortis indicat magnitudinem supplicij, ac Dominum vehementer irasci eidem vrbi.

Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum. Iam iam cadet, ac pœnas debitas exoluet, & fiet habitatio dæmoniorum. Quemadmodū verbis illis, Cecidit, cecidit Babylon, alludit Apostolus ad Isaiæ. 21. caput, vbi idē dicitur, & ad Iere. 51. vbi similia verba sunt: ita cum dicit: Et facta est habitatio dæmoniorum, alludit ad cap. 13. Isaiæ, qui de Babylonis vastitate loquens ait: Non habitabitur vsque in finem, & nō fundabitur vsque ad generationem, & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiæ, & replebū- *Vers. 2.*

tur

tur domus eorum draconibus, & habitabunt ibi ſtruthiones, & piloſi ſaltabunt ibi, & reſpondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & Sirenes in delubris
3 voluptatis. † Per quæ omnia (vt ait Hieronymus) vaſtitatis, & ſolitudinis ſigna monſtrãtur, quod tanta ſit depopulatio vrbis quondam potentiſsimæ, vt præ multitudine dæmonum, ac beſtiarum nullus in eam audeat paſtorũ, id eſt, deſerti appetitor, intrare, &c. Dicit ergo Propheta quod fieri ſolet. Nã in vaſtis ſolitudinibus, ſi quæ fortè relicta ſunt tecta, & veſtigia domorum, in ijs beſtiæ omnis generis ſtabulantur, & aues rapaces, & immundæ. Docet etiã experientia ſpectra ibi dæmonum videri ſæpe inuſitatis, atque horribilibus figuris, quos in hoc loco Iſaiæ Hieronymus vocat Piloſos, & de quibus ait: Vel Incubones, vel Satyros, ſilueſtres quoſdam homines, quos nonnulli Faunos ficarios vocant, aut dæmonum genera intelligunt, &c. Certè Lxx δαιμόνια tranſtulerunt, nec immeritò, quando quidem שְׂעִירִים id eſt, Piloſi, apertè dæmones intelligũtur Leu. 17. vbi legimus: Non immolabunt vltra victi-
4 mas dæmonibus. † Et vbi legimus: Sed requieſcent ibi beſtiæ, ait idẽ Hieronymus צִיִּים, quod ſoli Lxx θηρία, id eſt, beſtias, tranſtulerũt: alij ipſo nomine, quod apud Hebræos ſcriptum eſt, volentes genera dæmonum intelligi, vel phantaſmata. Idem: Pro vlulis quoque omnes ipſum verbũ Hebraicũ אִיִּים, ſoli Lxx Onocentauros tranſtulerunt. Sirenæ autem תַּנִּים vocantur, quas nos aut mõſtra quædã, vel certè dracones magnos interpretati ſumus, qui criſtati ſunt, & volantes. Idem etiam eleganter deſcribitur apud eumdem propheram cap. 34: Et poſsidebunt illam onocrotalus, & ericius, & ibis, & coruus habitabunt in ea. Et mox. Et orientur in domibus eius ſpinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eius: & erit cubile draconũ, & paſcua ſtruthionum. Et occurrent dæmonia onocentauris, & piloſus clamabit alter ad alterum: ibi cubauit lamia, & inuenit ſibi requiem, &c. Vbi Hieronymus imitatus Lxx pro צִיִּים (quod verterat cap. 13. Beſtiæ, cum ijſdem Lxx) nunc vertit Dæmonia, & vbi verterat Vlulę pro אִיִּים, vertit Onocentauri: ex quibus intelligitur in vtroque loco dæmones ſignificari in beſtiarum figuris ap-
5 parentes. † Non eſt ergo mirũ Iohannẽ nũc dicere: *Et facta eſt habitatio dæmoniorum*, aut dæmonia in ſolitudinibus verſari. Hieronymus in vita Pauli eremitæ de Antonio per eremum iter ad Paulũ faciente ait: Conſpicit hominem equo miſtum, cui opinio poetarum Hippocentauro nomen dedit. Et paulò poſt: Inter ſaxoſam conuallẽ haud grandem homunculum videt aduncis naribus, fronte cornibus aſperata, cuius extrema pars corporis in caprarum pedes deſinebat. Hic Antonio reſpondit: Mortalis ego ſum, & vnus ex accolis eremi, quos vario deluſa errore gentilitas Faunos, Satyroſq;, & Incubos vocãs colit. Et quãuis Hieronymus de primo animali dubitet verũ ne animal fuerit, qđ genuerit eremus mõſtroſorũ animaliũ ferax, an Diabolus terrere Antoniũ volens: & de ſecundo dicat, hominem eiuſmodi allatum fuiſſe Anthiochiam ad Conſtantinum imperatorem, idque vniuerſo mundo teſte defendi: mihi non dubium eſt dæmones fuiſſe, qui illas monſtroſorum animalium, quæ aliquando videntur in eremo, figuras ſimularint. Etenim licet homo eiuſmodi inuentus ſit, vt ait Hieronymus, nemo vnquam prodidit eũ humano more verba loqui, quæ eum locutum eſſe ipſe tradidit. † Nec dubito, quin ex va-
6 rijs huiuſmodi dæmonum apparitionibus ethnici inducti fuerint ad colendũ Faunos, Satyros, & Nymphas, quas Ouidius ruſtica numina appellat, & quas Sirenas à Lxx, & ab Hieronymo in his Iſaiæ locis vocatas arbitror. Idem in interpretatione verborum Iſaiæ ſentiunt cum Hieronymo nobiliſsimi autores. Cyrillus enim in caput. 34. Iſaiæ ait: Cum dicit dæmonia, & onocentauros ſibi inuicem occurrere, ſummam veluti ſolitudinem ciuitatum ſubinnuit. Habitare enim dicuntur libenter in deſertis locis etiam mali ſpiritus. Et Procopius in cap. 13. eiuſdem: Gaudẽt enim, inquit, deſertis, incultiſque locis ipſi dæmones. Et idem probabile putat in Sire-

Dæmones in deſertis, ac ruinoſis locis habitãtes.

1. *Metamorph.*

in Sirenibus significari dæmonum naturam fraudibus aptam, qualia de Sirenibus fabulæ tradiderunt. † Haymo in idem caput Pilosos esse dicit Faunos, vel Satyros, & Sirenas dæmones posse intelligi, & in cap. 34. in illud: Et occurrent dæmonia onocentauris, ait: In diuerso phantasmate; S. Thomas in idē cap. 13. Pilosos interpretans ait: Vel dæmones in tali figura assumentes corpora domos desertas tales frequentantes sunt, qui & ambulant per noctem, & inquietāt homines diuersis modis. Cū his autoribus consentiunt Hugo, & Dionysius in eadem verba, & alij recētiores. Sed nemo tamen omnium, quos citaui, causam huius rei mirabilis, & insolitæ explicauit, cur, scilicet, dæmones locis desertis gaudeant, cum aptius eorum fraudibus videatur inter homines versari. Quæ sanè ratio ita Lyranum permouit in cap. 13. Isaiæ, vt nullo modo verum putarit, dæmones in desertis morari. Ego propterea eos hoc fecisse arbitror ante aduentum Christi, vt hominibus persuaderent versari Deos in terra, quibus curæ essent montes, & rura, & pecora, atque idcirco sacrificia his offerri debere. Et in animalium figura apparebant, quæ rarò videbantur, vt & maiorem sibi reuerentiā conciliarent rarò visi, & cum animalia illa viderētur, etiā si in eis ipsi nō essent, 8 in illis tamē adorarētur. † In desertis etiā habitant homines simpliciores, qui facilius decipi, & alijs visa nūtiare possunt, Et ibi facilius terrere homines possunt. quam in vrbibus, & terrore illo eos ad idololatriam inducere. Atque his de causis visibili figura libentius versantur in desertis locis, quàm in hominum frequentia, à qua tamen inuisibiles non discedunt, cum tanta sit malorum spirituum copia, vt & solitudinibus, & ciuitatibus satis sit. Ex quo ratio, quę Lyranum mouit, abundè diluitur. Accedit quod omnes homines persuassum habent Deum non conuersari cum hominibus, sicut Magi dicunt apud Danielem, cap. 2: Exceptis Dijs, quorum non est cum hominibus conuersatio: quare aptior illis est eremus. Videmus etiam in historijs ethnicorum, cum dij illorū visi ab aliquo memorantur, id in solitudinibus, aut denique extra ciuitates, cō tigisse. Post Christi aduentum eædem sunt dæmonibus causæ versandi in desertis infidelium, inter fideles verò, vt simpliciores credentium vel à fide auocent, vel noxijs superstitionibus im- 9 buant, & multis modis decipiāt. † Alia autem post Christi aduentum accedit, vt monachos deterrerent ab incolenda eremo, quæ ab ipso fere tēpore Apostolorum coli cœpta est. Ita sæpe apparuerunt beato Antonio varijs figuris ferarum, adeò, vt de eodem tempore scribat Cassianus Collatione. 7. cap. 23: Tanta namque erat eorum feritas, vt vix pauci, & admodum stabiles, atque ætate prouecti tolerare habitationem solitudinis possent. Siquidem in ipsis cœnobijs, in quibus morabantur octo, vel decem, ita eorum atrocitas grassabatur, & frequentes, ac visibiles sentiebantur agressus, vt nō auderent omnes pariter noctibus obdormire, sed vicissim alijs degustantibus somnum, alij vigilias celebrantes psalmis, & orationibus, seu lectionibus inhærebant.

Dæmones cur locis deserti gaudeant.

Et custodia omnis spiritus immūdi. id est, Receptaculum, in quod libenter diuertat quilibet spiritus immundus. *Vers. 2.*

Et custodia omnis volucris immundæ, & 10 *odibilis.* † Arethas, Primasius. Ansbertus, Haymo, Ambrosius, & alij nonnulli in volucribus immundis dæmones intelligi putant. Sed id satis iam dictum erat, & ex locis citatis Isaiæ constat aues rapaces, & ferociores ad ruinas domorum insolitudine relictas confugere. Et Sophoniæ. 2. de vrbe Niniue: Et ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum. Et accubabunt in medio eius greges, omnes bestiæ gentium: & onocrotalus, & ericius in liminibus eius morabuntur. Vox cantantis in fenestra coruus in superliminari. *Vers. 2.*

Quæritur tamen quasnam aues immundas vocet? Respondeo aues immūdas dici, quæ in lege immundæ iudicabantur, & Leu. 11. numerantur: Hæc sunt, quæ de auibus comedere non debetis, & vitanda sunt vobis, aquilam, & gryphem, & haliætum, & miluum, ac vulturem iuxta genus suum, & omne coruini generis in similitudinem suam stru-

Aues immūdæ quæ sint.

ſtruthionem, & noctuam, & larum, & accipitrem iuxta genus ſuum, bubonē, & mergulum, & ibin, & cygnum, & onocrotalum, & porphyrionem, herodionem, & charadrion iuxta genus ſuum, vpupam quoque, & veſpertilio-
11 nem, &c. † De quibus loqui Iohannē non eſt dubium, quoniam quædam illarum nominantur, & habitare dicuntur in ruinis vrbium Iſaiæ. 13. & 34. & Sopho. 2: conſtatque idem de reliquis, quæ non nominantur, eſſe intelligendum, cum in iiſdem locis & ipſæ nidificent. Sed cur immundas vocat, cum lege tantùm, non etiam natura ſua immundæ ſint, & in Euangelio nulla auis, & nullum animal immunda cenſeantur? Mihi ita videtur reſpondendum, huiuſmodi aues, & animalia non ideo immunda dici ſolùm, quòd lege prohibita ſint, nam ante legem erāt munda, & immunda animalia. Gen. 7: Ex omnibus animalibus mundis tolles ſeptena, & ſeptena, maſculum, & feminam: de animantibus vero immundis duo, & duo. Et cap. 8. AEdificauit autem Noe altare Domino, & tollens de cunctis pecoribus, & volucribus mundis obtulit holocauſta ſuper altare. Nec dicendum eſt quod quidam ſentiunt, munda, & immunda dici à Moſe ea, quæ poſtea in lege munda, & immunda cenſenda erant: nam Moſes fideliter retulit verba Dei dicta Noe, nec poterat Noe intelligere quid in lege de illis ſta-
12 tuendum eſſet. † Melius Hebræi ſentiunt ante legem fuiſſe diſtinctionem mundorum, & immundorum. Immundæ ergo aues dicuntur propter ferocitatem, & rapacitatem, quia non māſuetæ ſunt, nec frumento, aut ſeminibus alūtur, vt columbæ, turtures, perdices: ſed feræ, & violentæ, & cum aliarum damno cibum quærentes. Puto autem Iohannem vocabulo illo, *Odibilis*, explicaſſe quas volucres immundas diceret, quas, ſcilicet omnes oderunt quaſi rapaces, & carne veſcentes, & violentas. Atque has eſſe exiſtimo, quas diras appellauit Poeta noſter.

8. Æneï. *Stabat acuta ſilex præcliſis vndique ſaxis,*
Diarum nidis domus opportuna volucrum.

In quæ verba Seruius ait: Modò Diarum, non mali ominis dicit, vt ſunt bubones, ſed quę humanis cadaueribus veſcebantur. Notandum etiam multas ex his auibus, quæ lege erāt immundæ, ethnicis quoque fuiſſe inuiſas, quia inauſpicatæ erant, vt eſt apud Plinium
13 lib. 10. cap. 12: † Verùm quoniam nullas aues immundas haberi, aut vocari legimus apud alias nationes, niſi apud Iudæos, probabilius eſt Iohannem eas tantùm immundas appellaſſe, quæ in lege erant immundæ, atque ideo vocabulo ipſo legis, & Iudæorū vſum eſſe, quod tamen interpretatus eſt, cum eas dixit odibiles, ſiue inuiſas, vt eſt in Græco. Non quòd iam lege aliqua eſſent immundæ, ſed ita acſi diceret: Facta eſt cuſtodia auium illarum, quæ omnibus inuiſæ ſunt, quæque olim in lege, & ante legem immundæ vocabantur. [Non enim omnia quæ in lege præcipiuntur, noua ſunt, ſed multa in vſu fuerant apud patres, vt circumciſio, ſacrificia, & oblationes multi, & munda, atque immunda animalia, & id genus alia.] Quas autem aues lex damnaſſet, non poterat latere Chriſtianos conuerſos ex gentibus, quoniam in Eccleſijs legebantur etiam lex, & prophetæ, vt nunc fit. Deinde inter conuerſos ex gentibus multi morabantur tam Iudæi, quā ex Iudæis conuerſi, eoque tempore nō dū omnino lex obſeruari deſierat: quare nota hæc omnibus eſſe oportebat.

Quia de vino iræ fornicationis eius bibe- *Verſ. 3.*
runt omnes gentes. Eadem verba ſunt cap. 14: Cecidit, cecidit Babylō illa magna, quæ à vino iræ fornicationis ſuę potabit omnes gentes, quæ iam ſuo loco expoſuimus.

Et reges terræ cum illa fornicati ſunt. *Verſ. 3.*
14 † Et hæc poſita, & expoſita ſunt cap. 17. ex ijs, quę dicta erant cap. 14. n. 33. & 34.

Et mercatores terræ de virtute deliciarū *Verſ. 3.*
eius diuites facti ſunt. De virtute, ἐκ τῆς δυνάμεως, id eſt, quia deliciæ illius erāt potentiſsimæ, & maximæ, neque ſumptui parcebat cuiuis, dummodò voluptatibus, quas cupiebat, frueretur, mercatores ex omnibus terræ, mariſque partibus quidquid gulæ gratum eſſe poterat, quidquid in veſtibus, & in reliquo ornatu placeret, Romam importabant, vt omnia genera auium, animalium, piſcium, lapidum pretioſorum,

& ſimi-

& similium, vt in hoc ipso capite videbimus: atque ita diuites fiebant.

Exite de illa populus meus. Cum Roma euertenda, & incendenda erit, Deus electos in ea relictos vt exeant admonebit, siue per prophetas, qui tunc erunt, siue per internam inspirationem, siue per angelos, quemadmodum cum capienda erat Ierusalem à Tito, factū est.
15 † De quo ita scribit Eusebius lib. 3. Histo. Eccl. cap. 5: Ecclesia verò, quæ in Hierosolymis fuerat congregata, responso à Deo accepto emigrare iubetur, & trā sire ad oppidum quoddam Pellam nomine, trans Iordanem, quo ablatis ex vrbe sanctis, & iustis viris, vindictæ cœlesti fieret locus tam de vrbe sacrilega, quam de populo impio per excidiū patriæ, euersionemque sumendæ.

Vers. 4. *Vt ne participes fitis delictorum eius.* Id est, Pœnarum, quas pro delictis suis patientur. Possumus etiam propriè delicta accipere: Exite ne tātorum peccatorum contagio aliquo modo polluamini. Atque hoc verius videtur cum sequatur statim: *Et de plagis eius non accipiatis*: quoniam qui inter malos manet, nec fugit cum possit eorum commercium, tacitè quodam modo probare videtur, atq; ita etiam quodammodo fit particeps delictorum. Quamuis si, vt priùs diximus, exponamus, rectè dicere possumus illud: Et de plagis eius non accipiatis, exaggerationis causa repetitum esse, ac si diceret; sine dubio accipietis de eius plagis, quoniam Deus vehemēter ei irascitur, & acerbè eam puniet. Magis tamen placet quod ante dixi.

Vers. 5. *Quoniā peruenerunt peccata eius vsq; ad*
16 *cælum.* † Nullum est peccatum, quamuis paruum, quod non perueniat vsque ad cœlum, id est, ad Dei notitiam, nō tamen solet Scriptura huiusmodi verbis vti, nisi cum peccata maxima sunt, & eorum vindicta differenda non est. Inducit enim Deum quasi mansuetum quēdam hominem peccata tolerantē, & quasi dissimulantem se videre, ne punire necesse sit. Qui tamen, cum illa vltra modum excrescunt, & iam non possunt non videri, tunc se videre, atque cognoscere fatetur, & ad vindictam sumendam cogi. Ionę. 1: Surge, & vade in Niniuen ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me. Gen. 4: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me: ac si dicat: Tanta iam clamor est, vt dissimulare non possim videre me. Et cap. 18: Clamor Sodomorum, & Gomorræorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis: Descendam, & videbo vtrùm clamorem, qui venit ad me, opere cōpleuerint, an non est ita, vt sciam. Ambrosius: Iniquitates Babylonis Omnipotēs Deus semper intuetur, sed cum vindictam non exerit, videtur non videre quod videt.

Et recordatus est Deus iniquitatum eius. *Vers. 5.* Id est. Decreuit omnino de ea pœnas sumere. Hoc idē dixit cap. 16: Et Babylon magna venit in memoriā ante Deū dare illi calicem vini indignationis iræ eius, quod iam exposuimus cap. 14. num. 44.

Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis. *Vers. 6.*
17 Non iubentur electi aduersus Babylonem pugnare, aut ei nocere, sed gaudere de supplicio, quod Deus de illa sumit, propterea quod sanctos persecuta fuerit, & alia multa peccata commiserit. Ac si diceret: Sumite cum Deo de illa vindictam, & animis, atque ore iustę Dei sententiæ fauete. Sicut Babylon de vestris malis lętata est, ita & vos nūc lætamini eam pro suis sceleribus dignè plecti. Eodem modo intelligenda sunt quæ sequuntur: Et duplicate duplicia secundùm opera eius: In poculo, quo miscuit, miscete illi duplum. Quātum glorificauit se, &c. Quod enim per alium facimus, per nos ipsos facere videmur. Quemadmodum sacerdote orante omnes, qui assistunt, etiam tacentes orant, quia per sacerdotem dicunt, quę per se dicturi erant, & id, quod dicit facerdos, omnes dici volunt, & hoc satis est, vt dicantur ipsi orare. Ita etiam iudice proferente sententiam, quā omnes proferri cupiunt, & cui omnes fauent, omnes censentur proferre. Eodē modo Christo iudicāte iudicāt omnes electi. [Sap. 3: Iudicabūt nationes. Et 1. Cor. 6: Nescitis quoniam angelos iudicabimus?] Atque hoc modo & Apostoli iudicant, non quod ipsi etiam sententiam pronūtient, aut propriè sint assessores

sores iudicis, sed vt dictum est. Hoc tamen præter ceteros promissum est Apostolis: Sedebitis super sedes, &c. idest, locum apud me honorificentissimum habebitis, quo ceteris præferemini. Sedebitis vt optimates coram rege.

Vers. 6. *Et duplicate duplicia secundum opera eius.* Non significat eam duplo maiori pœna affici, quam commerita fuerat, vt nonnulli videtur intellexisse, nec enim id Diuinæ iustitiæ est: sed sensus est: Affligite illam, & cruciate duplo magis, quam ipsa vos cruciauit. Hoc est. Grauibus vos illa doloribus affecit, sed pro ijs duplò maioribus nunc à Deo afficietur.

Vers. 6. *In poculo, quo miscuit, miscete illi duplū.* Explicat quod dixerat subobscurè, & simul repetitione rem exaggerat, quasi dicat: Sine dubio duplum bibet vini iræ Dei, quàm vos bibistis. Sumite idem poculum, quod ipsa vobis propinauit, & in illud infundite duplum vinum, & propinate illi. Significat, pro malis, quibus sanctos læsit, ipsam duplo magis esse lædendam. De poculo, & missione meri diximus multa cap. 14. num. 58. & multis sequentibus.

Vers. 7. *Quantū glorificauit se, & in delicijs fuit.*
18 † Glorificare se est superbè iactare, & extollere se, ac velle omnibus maior existimari. Vidistis eam superbissimè iactare se, ac velle ab omnibus coli; vidistis quam delicatè, & quantis in voluptatibus vixerit: gaudete igitur nunc tantumdem esse eā accepturam tormēti, & luctus. Hoc autem de temporalibus plagis, quæ illi imminebant, intelligit, sicut indicant verba sequentia: Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur. Quasi dicat: cum multo tempore se glorificauerit, & in delicijs vixerit, vnius diei afflictio, in qua omnes plagæ eius venient, æquabit longi temporis voluptates. Nam si de pœnis æternis loqueretur, multò illę maiores sunt voluptatibus huius vitæ, idcirco tunc ita essent verba exponenda: Quantum meruit pœnarum superbia, & delicijs suis, tantum illi date.

Vers. 7. *Quia in corde suo dicit: Sedeo regina.* Hęc sunt verba, quibus se glorificabat, quibus manifestè alludit ad verba Isaiæ cap. 47. de Babylone illa regia Chaldæorum, quæ figura fuit huius secundæ Babylonis, & ideo de ea quoq; dicta sunt: Et nūc audi hęc delicata, & habitās confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & nō est præter me amplius, non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Et de supplicio similiter dicit: Venient tibi duo hæc subitò in die vna,
19 sterilitas & viduitas. † Ceterùm verba Iohannis non ita accipienda sunt, ac si tunc à Roma dicerentur, cum ipse viuebat, sed de tempore extremo intelligēda sunt, de quo nūc sermo est, cum iubentur sancti exire, ne cum ea puniantur. Ex quo manifestum est eo tempore māgnam futuram esse Romæ potentiam, ac multis eam vrbibus, aut etiam prouincijs imperaturam. *In corde* autē *suo* dicit, quasi effari non audens, ne vel superba videatur, vel hominum potentium inuidiam sibi conciliet. *Sedeo regina*, idest, magnum imperium habeo, multis impero.

Et vidua non sum. Vidua dicitur vrbs, *Vers. 7.* quādo imperio suo, & frequentia ciuiū priuatur. Thren. 1: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium. Sed hæc pleniùs exposuimus cap. 14. n. 52. & 53.

Et luctum non videbo. Nihil mihi tri- *Vers. 7.* ste continget, nemo mihi nocebit.

20 *Ideo in vna die.* † Propter hanc superbiam, & confidentiam subitò, simulq; venient omnes plagæ eius, idest, quæ à Deo decretæ illi sunt pro tot peccatis. *Mors*, quia plurimi in ea occidentur, venientibus aduersus eam decem regibus, vt diximus ad finem cap. 17. *Luctus*, quo superstites lugebūt occisos. *Fames*, qua conficientur, & denique tota vrbs incendetur. *Vers. 8.*

Quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. *Vers. 8.* Siquis miratur tam potentis & florentis ciuitatis opes vno die posse subuerti, sciat Deum, qui eam dānaturus est, esse fortem, & posse omnia facere quæ velit.

Et flebunt, & plangēt se. Reges terræ *Vers. 9.* qui ad illam deliciarum, & idololatriæ causa confluere solebant, flebunt eius incendium procul intuentes, & non audētes accedere, ne supplicijs eius participes fiant. Nam qui propè accedunt ad da-

ad damnatos, solent eorũ amici, & participes criminis existimari, & plecti.

Reges lugẽ tes Babylonem qui fuer.

Magna tamen quæstio est qui nã hi reges putandi sint, quãdoquidem tunc tantùm erunt decem reges significati in decem cornibus bestiæ, vt sæpe dictum est: neq; ij esse possunt qui eam lugebunt, quoniam ipsi autores incendij futuri sunt, sicut cap. 17. dictum est. Hi odient fornicariã, & desolatam facient illam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni consumabunt.

21 † Difficilis sanè quæstio, sed cui probabiliter satisfacere possimus, si dicamus illos ipsos decẽ reges esse qui flebunt, & qui cum illa fornicati sunt: Priùs illã amabant, & cum ea fornicabantur, & delicijs eius fruebantur: sed posteà in eã exardescẽtes vt c. 17. n. 21. dictũ est, eam consumabũt. Solẽt autẽ magnarũ, & potentiũ vrbiũ ruinæ etiã ipsis victoribus exaturato iam odio, & sedata iracundia miserabiles esse. Vnde illud.

Quis talia fando.

1. Æneid. *Myrmidonum, Dolopumue, aut duri miles Vlyssi*
Temperet à lacrymis?

Ita etiam Titus, cum in Ægyptum profectus Ierosolymam venisset, tristemq; solitudinem, quam videbat, antiquæ ciuitatis claritudini cõpararet diiectorum operum magnitudinem, & veterem pulchritudinem recordatus miserabatur excidium ciuitatis, vt scribit Iosephus lib. 7. de Bello Iud. cap. 24.

22 † Si autẽ quæratur quẽ timuerint reges, vt propè accedere non sint ausi? respondeti potest, non alios reges timuisse, qui nulli tunc erãt, sed Deum iratũ ciuitati, cuius voluntate tãtas eam pœnas dedisse cernebant, ne forte etiam in se animaduerteret, qui illius misererentur. Sed multò probabilius est, mihique verissimum videtur, reges vocari illos, qui regnabant in terra, antequã occuparetur vniuersa à decem regibus. Vulgatum est enim in Scriptura, & in cõmuni sermone, vt res mutatæ iisdem nominibus appellentur, quæ habebant, antequam mutarentur. Vt Exo. 7: Proiecerunt quæ singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones, sed deuorauit Virga Aharon virgas eorum. Sic sacra Eucharistia, Ioh. 6. sæpe panis dicitur.

Regula.

Sic etiã nos vxores ducũ, regũ, comitũ defunctorum reginas appellamus, duces, comites. Sic reges post regnũ amissum reges dicimus, vt Iud. 1: Septuaginta reges amputatis manuũ, ac pedũ sum miratibus colligebãt sub mensa mea ciborum reliquias.

Iudicium tuum. Damnatio tua, siue sententia damnationis tuæ. *Vers. 10.*

Et negotiatores terræ flebũt. † *Negotiatores* mercatores vocat, οἱ ἔμποροι, vnde 23 Emporium dictũ est: Matth. 13: Simile est regnũ cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, ἐμπόρῳ. Flebunt autem, quoniã mercimonijs importandis in vrbẽ maximam, & delicijs deditam, ac diuitijs plenam vehementer diteiscebant. Et ideo ait: *Quoniam merces eorum nemo emet amplius*, nõ quòd aliæ ciuitates non possent multa emere, sed quòd tantam pretiosissimarum mercium copiam nulla alia ciuitas consumere, aut coemere posset. *Vers. 11.*

Merces auri, & argenti. † Vt luxuriã, & 24 delicias Romæ ostendat, simulq; diuitias incredibiles figillatim enumerat pretiosiores merces, quæ in eam inuehebantur. Merces autẽ auri, & argenti sunt vasa pulcherrima, & signa argentea, & aurea. *Vers. 12.*

Et lapidis pretiosi. Omne genus lapidũ pretiosorũ Romã conuehebatur ad locupletissimos ciues, & nũmis minimè parcentes, dum id compararent, quod placebat. *Vers. 12.*

Et margaritæ. Similiter intelligendũ est, merces *margaritæ*, id est, margaritarũ. Margarita omnes gemmas pretio superat. Latinis vnio dicitur nomẽ impositũ à Romanis delicijs, quoniã nullæ duæ reperiuntur indiscretæ, & inueniuntur in conchis, maximè in Indico Oceano. Omnia ex Plinio lib. 9. c. 35. *Vers. 12.* *Margarita* *Vnio.*

Et byssi. Byssus candidissimi, & tenuissimi lini genus est, quod veteribus erat in delicijs. Luc. 16. Homo quidã erat diues, qui induebatur purpurã, & bysso. Quod nomen, ac & alia multa, Græci, & Latini ab Hebræis acceperunt. *Vers. 12.* *Byssus.*

Et purpuræ, & Serici, & cocci. † De pur 25 pura, & cocco, siue coccinis vestibus diximus, c. 17. n. 4. & c. 7. In Græco est, Coccini; sed nihil refert, cũ idem in vtroq; significetur. Sericũ autẽ est tenuissimæ lanæ *Vers. 12.*

lanæ genus, quod Seres Indiæ populi colligũt ex arboribus, de quo Virgilius.

2. Geor. *Velleraque vt foliijs depectant tenuia Seres.*

Inde Sericę veſtes diuerſæ à Bõbycinis nũc dictis, quę tamẽ apud veteres tãti fiebant, vt libra ſerici libra auri veniret, vt autor eſt Flauius Vopiſcus in vita Aureliani ad finem.

Verſ. 14. Thyina ligna. *Et omne lignũ thyinũ.* Horũ lignorum meminit noſter interpres. 3. Reg. 10. Attulit ex Ophir ligna thyina multa nimis, & gẽmas pretioſas. Fecitq; rex de lignis thyinis fulcra domus Dñi, & domus regiæ, & citharas, lyraſq; cãtoribꝰ. Nõ ſunt allata huiuſcemodi ligna thyina, neq; viſa vſq; in præſentem diẽ. In Hebræo pro his eſt עֲצֵי אַלְמֻגִּים, Lxx verò ſemper vertũt, ξύλα τελευτά, id eſt, ligna dolata. Antonius Nebriſſenſis in tertia Quinquagena. c. 1. ligna Thina (ita enim ſcribit) odorata ligna eſſe dicit, vt cedrũ, cypreſſum, iuniperũ, à verbo thinoo, quod eſt, odore mitto. Ità in eo legitur, ſed mẽdoſè, cũ vir doctus ſine dubio ſcripſerit, thyna, & θυόν.

26 † Quod autem ipſe affirmare videtur, omnia ligna odorata hoc nomine cõprehẽdi, appãret minimè abhorrere à verbis Iohãnis; *Et omne lignũ thyinum*, ſi enim vnica eſſet arboris ſpecies, nequaquã diceret: *Omne lignũ thyinũ*. At verò nõ omnes arbores odoratas hoc nomine ſignificari, ſed certũ genus arboris, quã Græci vocãt θύον, vt ex Homero ſtatim oſtẽdemus, & θύϊον, vt nũc videmus apud Iohãnẽ, & apud Athenæũ lib. 5. Dipnoſophiſtarũ, poſt mediũ, & Thyã (vnde ligna thyna, & thyina dicta ſunt) ſatis exijs, quæ nunc dicemus cõſtabit. Nomẽ autẽ ab odore ſumptũ eſt, vt paulò ante diximus ex Nebriſſenſi, & θύα numero multitudinis dicũtur odoramẽta, & aromata. De hac arbore Plinius lib. 13. c. 16. hæc tradidit: Nota etiã Homero fuit, θύον Græcè vocatur, (ita legendũ apud Plinium, nõ θεῖον, quod ſulphur eſt) ab alijs thyia. Hãc igitur interſeri odores vri tradit indelicijs Circes. Et mox Theophraſtus, qui primꝰ à magni Alexãdri ætate ſcribit quæ circa vrbis Romę quadringẽteſimũ quadrageſimũ geſta ſunt annũ, magnũ iã huic arbori honorẽ tribuit, memoratas ex ea reſtãrens tẽplorũ veterũ cõtignationes, quã dãq; immortalitatẽ materię in tectis cõtra vitia omnia incorruptę. † Radice nihil criſpius, nec aliũde pretioſiora opera. Præcipuã autẽ eſſe eam arborẽ circa Ammonis delubrũ, naſci & in interiore Cyrenaicæ parte. Locus Theophraſti à Plinio citatus, & penè ad verbũ verſus, eſt in quinto lib. de Hiſtoria plãtarũ c. 5. vbi etiã ait: Thynũ, quod Thyia ab alijs appellatur, naſcitur apud Ammonis fanũ, atq; in Cyrenẽſi agro: forma cupreſſo ſimilis, cũ ramis, tũ foliijs, cãdice, fructuq;, vel potiùs ceu cupreſſus ſilueſtris. Et lib. 13. c. 15. eã enumerat inter arbores ſemper virẽtes. Locus Homeri eſt in lib. 5. Odyſſææ.

27 Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ
Κέδρου τ' ἐυκεάτοιο, θύου τ' ἀνὰ νῆσον ἐδάϊζεν.

Id eſt.

Ignis autem in foco magnus ardebat, procul autem odor.
Cedri bene fiſſilis & thyi per inſulam redolebat.

Ex his videmus aliã arborẽ eſſe cedrũ, aliã Thyũ. At lapſus memoria eſt Plinius, nõ enim Circe hęc ligna vrebat, ſed Calypſo. Similis lapſus eſt in Ariſt. 2. Ethicorũ ad Nicomachũ, cap. vltimo, qui verſum Homericũ referens inquit: Quẽadmodũ Calypſo monebat, cũ nõ ea fuerit, nec Circe, vt putauit Euſtratiꝰ in Cõmentarijs, & vt habẽt nõnulli codices Latini, ſed Vlyſsis verba ſint, vt videmus in lib. 12. Odyſſ. Quã ergo pretioſa fuerint ligna thyna, ſiue thyina, ex verbis Theophraſti, Plinijq; intelligimus: ſimul etiã cõſtat certũ genus arboris eſſe. At ſi certũ genus arboris eſt, quid ſibivult Iohãnes, cũ ait: *Omne lignũ thyinũ?* Reſpõdeo minimè inde colligi cedrũ, & iuniperũ & ceteras arbores odoratas ligna thyina dici, ſed aliquas eſſe ſpecies thyæ, ſicut variæ ſunt ſpecies cedri, & aliarũ arborũ. Quãuis nõ abſurdè etiã interpretari poſſumus, omne *lignũ thyinũ*, idẽſt, Quidquid vbiq; naſcebatur, ligni thyini, Rõmã vehebat

Lapſus memoriæ in Plinio, & in Ariſtotele.

Et omnia vaſa de lapide pretioſo. In Græco eſt ἐκ ξύλου λιθωτάτου. i. ex ligno pretioſo, ſiue pretioſiſſimo. Et ita legũt Andreas, Arethas, & Primaſius, nõ De lapide pretioſo. Ita etiã eſt in Græco codice *Verſ. 12.*

Com-

Complutensi, in Latino autem, De lapide pretioso.

Et æramento. Καὶ χαλκῷ, ideſt, & æré. *Verſ. 12.*

Et cinnamomum. Quidã legunt Cinnamomi, vt Primaſius: ſed nihil refert, nã ſi legamus Cinnamomũ Accuſatiuo caſu, ita poſitũ eſt, vt omne lignũ thyinũ & omnia vaſa eboris, &c. immo hæc omnia Accuſatiuo caſu legũtur in Græco, atq; ità potiùs legendũ arbitror. Si autẽ legas Cinnamomi, ſubauditur Merces, vt in ſequẽtibus: Et odoramentorũ, & vnguẽti, &c. De cinnamomo, quod & Cinnamũ dicitur, multa Plinius lib. 12. cap. 19. Frutex eſt, vt eo in loco ait, duorũ cubitorũ altitudine ampliſsimꝰ, palmiq; minimꝰ, quatuor digitorũ craſſitudinis, ſtatim à terra ſex digitis ſurculoſus, arido ſimilis, cum viret non odoratus, folio origani, ſiccitate gaudens. Eadẽ fere Theophraſtus lib. 9. de Hiſtoria plãtarum cap. 5. Multa etiam de eo Dioſcorides. lib. 1. cap. 13. Et poſteà idẽ Plinius: Pretia quondã fuere in libras denariũ mille, auctũ id parte dimidia eſt incenſis, vt ferunt, ſiluis ira barbarorũ. Coronas ex Cinnamomo interraſili auro incluſas primus omniũ in tẽplis Capitolij, atq; Pacis dicauit imperator Veſpaſianus Auguſtus. Radicẽ eius magni ponderis vidimus in Palatij tẽplo, quod fecerat Diuo Auguſto cõiux Auguſta, aureæ pateræ impoſitã, ex qua guttę editę annis omnibus in grana durabantur, donec delubrũ incendio conſumptum eſt. Hæc Plinius, ex quibus intelligitur quãti factũ fuerit apud veteres cinnamomum. Hic additur in quibuſdã exẽplaribus: Et amomũ, ſed malè, cum neque in Græcis ſit, neq; in emendatis Latinis, neq; apud antiquiores autores. *Verſ. 13.* *Cinnamomum.*

Et odoramentorũ, & vnguenti. † Odoramenta Græcè vocat Thymiamata, quæ videlicet ad odorem incenduntur. Vnguẽta verò liquida ſunt, quorũ magnus vſus erat apud veteres, vt videmus etiã Luc. 7. & Iohannis. 12. *Verſ. 13.*

Et vini. Exquiſita genera vinorũ memorat, quæ Romam afferebantur. *Verſ. 13.*

Et ſimilæ. Quid ſit ſimila, ſiue ſimilago, cuius toties in Scriptura mentio fit, docet Antonius Nebriſſenſis in tertia Quinquagena, cap. 42. Negat eſſe florẽ purgatæ farinæ, vt omnes ferè volunt, hoc eſt, pollinẽ illam ſubtiliſsimã, quæ ex ſetaceorum cõcuſsione reſoluitur, atq; euolat aut farinam per ſericea cribra purgatiſsimam, nã panis ex ſimila factus ad alimentũ firmiſsimus eſt, factus verò expolline valde infirmus autore Celſo lib. 2. Ita autẽ explanat quid ſit. Granum tritici molitum in tres partes reſoluitur: in cutẽ illã tenuem, quã Furfures Medici, Plinius, & Columella Saluiarum apellant, reliqui farinæ purgamenta: in nucleũ, hoc eſt in ſemẽ illud dulce, & glutinoſum in medio ſinu grani, quod eſt ſemen, vnde erumpit triticum: in corpus, quod defendendi ſeminis cauſa à natura poſitũ eſt, & cũ ſemi natur, moritur, vt eſt apud Iohannem. ca. 12. † Hoc corpus friabile eſt, ideſt, in farinã reſolubile, cũ illud, quod ſemen vocamꝰ, lentore ſuo vix reſolui poſsit. Cũ farina tritici, quæ ex his tribus conſtat, cõcutitur ſetaceo, excernitur purgatiſsima farina, quã pollinẽ dicimus, manente ſemine in ſetaceo cum ſaluiato. Dende crebra concuſsione ſecernitur ſaluiatum à ſemine, ſemenque omnino à ſaluiato ſecretum vocatur Simila ſeu Similago. Hoc ille Sereni Carmine comprobat. *Verſ. 13.* *Simila.* *Similago.* 31

Additur excuſſus dulci ſimilagine furfur:

& recentiorum Iudæorum autoritate, qui hoc ſignificari affirmant Hebraica voce סֹלֶת, pro quã noſter interpres ſemper ſimilãvertit. Simila autem magni ſemper facta eſt. Vnde Martialis.

Nõ poteris ſimilæ dotes numerare, neq; vſus *Lib. 13.*
Piſtoris totties cum ſit & apta coco.

Et redarũ. Reda, quòd in Græco etiã eſt, nec Latinũ vocalũ eſt, neq; Græcũ, ſed Gallicũ, vſurpatũ tamẽ à Cicerone, vt autor eſt Quintilianus lib. 1. c. 5. eſt autem currus ſeuiculi genus, quo nobiles, & diuites vtebantur ad eundum in villas, & ad ſimilia. *Verſ. 13.* *Reda.*

Et animarum hominum. † Cum dixerit Mancipiorum, ſuperuacaneum videri poſſet addere: *Et animarum hominum.* Verùm mancipia alia vendebantur vt ſeruirent, alia vt occiderentur, ideſt, vt pugnarẽt in Circo cum beſtijs, aut mutuis vulneribus in ſpectaculis gladiatorum ſe conficerẽt. Cicero Epiſto. lib. 7. Epiſt. 1. de ludis agens: Reliquæ ſunt venationes binæ per dies quinque *Verſ. 13.* 32

quinq; magnificę, nemo negat: sed quę potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valentissima bestia laniatur, aut præclara bestia venabulo transuerberatur? Hos igitur, vt significet, qui interficiebantur, ait: *Et animarum hominum*: Anima siquidem vitam significat, vt Act. 20: Nec enim facio animã meam pretiosiorẽ quã me.

Vers. 14. *Et poma desiderij animæ tuæ.* Verba sunt Apostoli ad Babylonem, aut angeli, qui loquebatur Apostolo, exprobrantis Babyloni gulositatem, quæ varia pomorum genera, fructusque delicatissimos vndique conquirebat ad voluptatem. *Poma*, inquit, quæ anima tua desiderabat, ideſt, quę tibi gratissima erant, iam non edes. Cęterùm vbi nos habemus, *Poma*, in Græco est, ἡ ὀπώρα, quam dictionem Arethas dicit communi consuetudine poni solere pro tempore, siue temporis opportunitate. Erit igitur alter sensus cum priore recipiendus: Recessit à te tempus tuum, siue opportunitas tua, nihil iam lętum habebis. † Sed prior sensus melius hæret cũ 33 sequẽtibus, & aptior est, Græcis enim, ὀπώρα significat pomũ, id est, omnẽ corticis mollioris fructũ, vt autor est Constantinus lib. 10. γεωπονικῶν. Quæ autem duriori sunt cortice, Latinis Nuces dicuntur, Græcis ἀκρόδρυα. opportunitatem autem, quam Græci εὐκαιρίαν vocant, hoc vocabulo significari, non autoritate eruditorũ probari arbitror, sed vulgari consuetudine, vt ipse Arethas fatetur: apud doctos enim nõ quod uis tẽpus significat, sed autumnum, vñ de poma, quoniã autumno proueniũt, idem nomen habuerunt.

Vers. 14. *Et omnia pinguia, & præclara.* Omne genus pinguiũ, & delicatorũ ciborũ, hos eñ vocat λαμπρά, i. splẽdida, & nobilia.

Vers. 14. *Non inuenient.* Tui videlicet emptores, aut non amplius inuenientur in te.

Vers. 15. *Mercatores horum.* οἱ ἔμποροι, Quos paulò ante vocauit negotiatores.

Vers. 17. *Quoniã vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ.* Ideſt, breuissimo tẽpore, & quasi puncto tẽporis, desolatæ sunt tantæ diuitiæ huius vrbis, ἠρημώθη ὅσος τοῦτο πλοῦτος, desolatæ sunt, in solitudinẽ versæ sunt, & perierunt, vt interpretatur Arethas. Primasius legit: Quoniã vna hora exterminatæ sunt tantæ diuitiæ. Duo igitur significat Græcũ verbũ, & tantas diuitias desolatas esse, atque perijsse, & desertas esse, ac destitutas, ideſt suis possessoribus orbatas, quod magis secutus videtur Interpres, quoniam ex illis multa relicta sunt deserta, multa à victoribus abducta.

34 *Et omnis, qui in lacũ nauigat.* † Καὶ πᾶς *Vers. 17.* ὁ ἐπὶ πλοίων ὁ ὅμιλος. quod adverbũ sonat: Et omnis in nauigijs turba, ideſt, turba eorum, qui in nauigijs versantur. [Quamuis & alij codices habent ὁ ἐπὶ πλοίων πλέων, Ideſt: Et omnis, qui in nauigijs nauigat.] Quæ, si per se inspiciantur, ad eos etiam referri possunt, qui in mari nauigãt. Vnde Primasius legit: Et omnis, qui per mare nauigat. Tyconius autẽ Hom. 16: Et omnis, qui nauibus nauigat. Et paulò post Naues vertit interpres: Qui habebant naues in mari. At nũc iure vertit: Et omnis, qui in lacũ nauigat, quoniã πλοῖον magis parua nauigia significat, qualia in lacubus versantur, quã naues. Deinde quoniam statim meminit eorum, qui nauigãt in mari, cum ait: Et nautæ, & qui in mari operãtur. Rectè autẽ meminit lacuum, quorũ nõnullos habet Italia, & ex ijs hodieq; Romã magna piscium vis conuehitur. Hæc omnia, & præcedẽtia pleriq; mysticè interpretantur, quasi fieri nõ possint vt sonãt. Quorũ nos expositiones nec secuti sumus, quoniã Historicæ nõ sunt, neq; refellimus, quoniã exponere verba Apostoli volumus, nõ alios reprehendere, dum id licet. Verùm vbi quid piã nobis obijciũt, quod probabile vi- 35 deatur, silendũ nõ est. † Beda igitur expositionẽ nostrã ita improbare nititur. Nũquid omnes mare nauigãtes adesse potuerũt, vt videãt incendiũ ciuitatis? Sed mirũ est hoc eũ argumẽto moueri, cũ sint verba ipsa manifesta, sitq; in prõpru respõsio, nõ de omnibus nauiganti bus loqui Iohãnẽ, sed de omnibus, qui tũc in vrbẽ veniẽt, cũ illa euerretur, & merces suas afferent, qui plurimi erũt, vt ex dictis in hoc cap. intelligitur.

Et nautæ. Nautæ propriè dicuntur *Vers. 17.* omnes, qui nauẽ regunt, & ducunt, & gubernatori in hoc opere ministrant.

Et qui in mari operantur. Pulchra peri- *Vers. 17.* phrasi

phrasi nautas per mare nauigantes significauit, illi enim maxime operantur, & plurimũ laborant, præsertim cũ ventus secundus non est. Ita Psal. 106: Qui descendũt mare in nauibus facientes operationẽ in aquis multis: Itaque nautas prius vocauit omnes, qui vel naues, vel alia nauigiorũ genera curant, nunc autem de ijs proprie loquitur, qui naues regunt per mare. Quauis & ad omnes, qui nauigant pertinere hoc potest: *Et qui in mari operantur.*

Vers. 18. *Quæ similis ciuitati huic magnæ?* Id est: Cui vrbi vnquam contigit, quod huic magnæ vrbi nunc contigisse cernimus?

vers. 19. Mittere pulverem sup. caput. *Et miserunt pulverem super capita sua.* † Quod est multùm lugentium, vt Iob. 2: Et exclamantes plorauerũt, scissisq; vestibus sparserunt puluerẽ super caput suum in cœlum. Iosue. 7: Iosue verò scidit vestimenta sua, & pronus cecidit in terrã coram arca Domini vsq; ad vesperã, tam ipse, quã senes Israel, miseruntq; puluerẽ super capita sua. 1. Reg. 4. Currés autẽ vir de Beniamin ex acie venit in Silo in die illa scissa veste, & conspersus puluere caput.

36

Vers. 19. *Flentes, & lugentes.* Auget hæc geminatio, ac si diceret, vehementer lugentes.

Vers. 19. *In qua diuites facti sunt omnes, qui habebant naues in mari.* Arethas hic ita contra expositionem nostram argumentatur: Hinc certissimum est, quod nõ de vna ciuitate sit sermo, sed vniuerso hoc corruptibili orbe licet accipere. Nec enim Babylõ, neq; Roma, nec alia ciuitas ex nautũ profectione solũ ditescit, &c. Verùm ipse perperã verba hæc intellexit, nec enim vrbẽ diuitem factam esse dicit ex nauibus, sed eos, qui habebant naues, diuites factos esse mercibus Romam importandis. Nec de omnibus omnium mariũ nautis loquitur, vt aduersus Bedam paulò ante dicebamus, sed de illis, qui Romam cum mercibus nauigabant, est enim Roma proxima mari, immo & per Tiberim plura nauigia merces in eam inuehunt.

Vers. 20. *Exulta super eam cœlum.* † Ita legendũ est, vt est in Græco, & apud Andreã, & Aretham, & Bedã, non, Exultate. Cœlũ exultare iubet propter Romæ ruinam, quoniam multa in ea flagitia perpetrata sunt contra Deum, & plurima Idola adorata sunt. Apostolos iubet exultare, quoniam duo principes Apostolorũ Petrus, & Paulus Romæ occisi sunt, & Iohannes ipse in dolium feruentis olei missus fuerat. Ceteri autem Apostoli, & prophetæ multi noui testamenti, & sancti iussu Romanorum imperatorũ, & præsidum prouinciarũ perierũt, multi etiã Romæ interfecti sunt. [Nam hæc de præteritis tẽporibus intelligi ostendimus cap. 14. n. 49. & 46. Sed quod de prophetis dicit, etiam ad postrema pertinet.] Nihil nos ergo mouere debet Arethas, qui hic etiam ait: Etiã ex hoc confirmamur, quod de mundo sit oraculum, & non de vna ciuitate.

37

Vers. 20. *Quoniã iudicauit Deus iudiciũ vestrũ de illa.* Iudicare iudiciũ alicuius est perverũ iudicium reddere alicui quod ei debebatur, aut quod per iniustum iudiciũ ei ablatum fuerat. Cũ autẽ additur de quo iudicetur illud iudiciũ, significatur vltio de illo sumpta, quòd iniuria alterũ affecerit. Psal. 9: Quoniã fecisti iudiciũ meũ, & causam meã, sedisti super thronũ, qui iudicas iustitiã. Mich. 7: Donec causam meã iudicet, & faciat iudicium meum. † Ex quo videmus quid sit illud Psal. 16: De vultu tuo iudiciũ meũ prodeat, est enim ac si diceret, Iudica iudiciũ meũ, atq; ideo sequitur: Oculi tui videãt æquitates. Psal. 118: Iudica iudiciũ meũ, & redime me. Hinc etiam intelligitur illud Sap. 12: Cũ ergo das nobis disciplinã, inimicos nostros multipliciter flagellas, vt bonitatẽ tuã cogitemus iudicantes, & cũ de nobis iudicatur, (id est, cum nos plectis) speremus misericordiã. Est ergo ac si diceret Iohannes: Vltus est vos Deus, damnauit Babylonẽ propter iniurias, quas vobis intulit.

Vers. 20. Facere iudicium alicuius de alio.

38

Vers. 21. *Et sustulit vnus angelus fortis.* Fortis appellatur, quia mittens illũ lapidẽ figura est Dei omnipotẽtis, qui magna fortitudine, & potentia consumpturus est Babylonem.

Hoc impetu mittetur Babylon. Vt fortitudinẽ in supplicio sumẽdo indicaret, magnũ lapidẽ in mare mitti oportuit, sed aliquid præterea significat magnitudo lapidis, omnino disperdẽdã esse hãc Babylonẽ, & solo æquandã, ita vt nulla eius supsint vestigia, & cũ magno strepitu, & cũ admiratione omniũ esse disper-

39 dendã. † Nam lapis molaris magnus est, & grauis, & quò grauior lapis est, eò maiori impetu, & maiori strepitu cadit, & profundiùs mergitur, ac minùs apparet. Sed quò mittenda est Babylon? In infernum, quasi in mare profundum, intelligit autem ciues Babylonis. In Græco est. ὅτως ὁρμήματι βληθήσεται, sic impetu mittetur, &c. sed idẽ sensus est. Huius rei figura est in eo, quod scriptũ est Ieremiæ. 51: Cumque compleueris legere librum istum, ligabis eum ad lapidem, & proijcies illum in medium Euphratem & dices: Sic submergetur Babylon, & non consurget à facie afflictionis, quam ego adduco super eam; & dissoluetur.

Vers. 22. *Et vox Citharædorum, & Musicorum.* Omnia illa, quibus oblectari solebas ò Babylon, penitus peribunt te pereunte. Ita solent loqui prophetæ de vrbibus, quæ subuertuntur, vt Iere. 25: Perdamque ex ijs vocem gaudij, & vocem lætitiæ, vocem sponsi, & vocem sponsæ, vocem molæ, & lumen lucernæ. Hæc eadem Iohannes commemorat, sed prò voce gaudij, & voce lætitiæ substituit vocem Citharædorum, & Musicorum, &c. Musicos vocat cantores, nam statim commemorat tibicines, & tubicines.

Vers. 22. Tibiæ vsus & tuba. *Et tibia canentiũ, & tuba.* † Tibiam ad ludicra, & ad lætitiam adhiberi solitam apud veteres nemo ignorat: sed tuba
40 non ad læta vtebantur, sed ad bella. Atque ita facilè, & apertè dicere possumus. Non audietur in te vox tibia canentiũ, vt in ludicris, & in choreis solebat. Nec audietur in te vox tubæ, qua milites tuos in prœlium educas, nullos enim habebis. Nam apud Græcos non sunt ita hæc colligata: *Tibia canentium, & tuba*, vt in Latino, quasi ad rem eamdem pertineãt. Sed dissociata, Καὶ μουσικῶν, καὶ αὐλητῶν, καὶ σαλπιστῶν, id est, & Musicorum, & tibicinum, & tubicinum. Quamuis & tibiam in prœlia allatam esse à Lacedæmonijs, & Cretensibus probat A. Gellius, lib. 1. Noctium Atticarum cap. 11. Sed id à Romanis factum minimè legimus, an verò posteà faciẽdum sit, incertum est. Altera est horũ verborum expositio valde germana. Non audietur in te vox tibicinum, & tubicinum ad mortuos cum pompa, & honore sepeliendos, iam enim nulli erunt, qui moriãtur, semel omnes mortui sunt. Etenim veteres (vt eruditè adnotauit Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena. cap. 46.) ad pueros sepeliendos tibia vtebantur, ad viros, tuba, vnde illud Persij.

Hinc tuba, candelæ, tandemque beatulus alto; *Satyr. 3.*
Compositus lecto. &c.

41 † Et Virgilius in funere eorũ, qui in bello ceciderant: *11. Æneid.*

Spargitur & Tellus lacrymis, spargunturque arma.
It cœlo clamorque virum, clangorque tubarum.

Et Gellius lib. 20. cap. 2. cum verba hæc ex oratione M. Caronis retulisset: Siticines, & liticines, & tubicines, posteà infert. Nos autem in Capitonis Atteij Coniectaneis inuenimus Siticines appellatos, qui apud Sitos canere soliti essent, hoc est vita functos, & sepultos: eoque habuisse proprium genus tubæ, quæ canerent, à ceterorum tubicinum proprietate differẽs, quos ficinistas vulgus dicit. Qui rectiùs locuti sunt, ficinistas litera. N. geminata dixerunt: Sicinnium enim genus veteris saltationis fuit. Saltabũdi autem canebant quæ nunc stantes canunt. De tibia verò Statius scribit: *Siticines.* *Siti.* *Sicinnistæ.* *Sicinnium.*

Tibia, cui teneros suetum deducere manes. *Lib. 6. Thebaidos.*

Inde Matth. 9. in funere puellæ scriptũ est: Cum vidisset tibicines, & turbam tumultuantem.

Et omnis artifex. Cum tot priùs fuerint in te omnis generis artifices, iam nullus inuenietur, nec enim erit cui laborent. *Vers. 22.*

42 *Et vox molæ non audietur in te.* † Nemo enim erit, cui triticum molatur. *Vers. 22.*

Et lux lucernæ non lucebit in te. Lucernis multis, & magnis, & pulchris vtebãtur in conuiuijs, ad quas maximè nunc respicere videtur, ac si dicat: Non agitabis læta conuiuia. *Vers. 23.*

Et vox sponsi, & sponsæ non audietur. Nullæ in te nuptiæ fient, vt ante, erat enim magnus sumptus, & apparatus nuptiarum magna in eis conuiuia, & hilaritas effusior. *Vers. 23.*

Quia

Vers. 23. *Quia mercatores tui erãt principes terræ.* Videtur hoc expositioni nostræ aduersari, qua ἐμπόρους. i. negotiatores, siue mercatores in hoc ipso capite propriè accipimus, eosque esse diximus, qui Romam merces suas lucri causa importabant. Nec enim cum hoc rectè cohæret quod nunc principes mercatores eius esse dicit. At minimè aduersari ex vero horum verborum sensu intelligemus, qui est huiusmodi. Tanta fuit dignitas, & præstantia imperij tui, vt non solùm vulgares homines mercatores tui essent, sed ipsi etiam principes terræ. [Quod & de præteritorum temporum principibus, & maximè de illis qui in extremis erunt, dictum est, vt ea quæ sequuntur, vt ostendimus cap. 14. n. 45. & 46.] † Principes autem terræ vocat
43 mercatores, quoniam pretiosissima quæque ex ijs, quæ in terris suis habebant, Romam deferebant, ceu mercatores, ideſt spe quæstus, & vt sibi animos Romanorum conciliarent, atque ita principatum suum retinerent, aut, quem non habebant, compararent, & à suis honorarentur, & ditiores essent. Lege cap. 8. lib. 1. Machabæorum, & alia in illis libris duobus, ex quibus hoc, quod dicimus, ex parte intelligi potest. Sed cur quasi causa supplicij Romæ ponitur, mercatores eius fuisse principes terræ? Primùm, vt tyrannis eius ostendatur, quæ quibus volebat, regnum, & principatum deferebat, etiam si alieni, aut indigni, modò amici sui essent. Secundò propter id, quod continuò sequitur, & nunc explicauimus.

Vers. 23. *Quia in veneficijs tuis erraũerunt omnes gentes.* Quia principes, & reges tuis blãditijs ad idololatriã adduxisti, atque ita & olim, & nunc omnes gentes in errorem induxisti, quod facile fuit, regibus earum errantibus: sicut Ieroboham induxit in errorem Israel. Lege Hoseæ cap. septimum. Veneficia vocat promissa eius, & præmia, atque honores, quibus quasi veneficijs quibusdam, mẽtem hominibus eripiebat, & ad idolorum cultum, atque ad omnia scelera alliciebat. Hinc videmus quomodò vna ciuitas mater esse potuerit fornicationum terræ, vt latiùs explicauimus cap. 17. num. 5. & 6.

Et in ea sanguis prophetarum. [De pro- Vers. 24.
pheris noui testamenti loquitur, qui
multi in omnibus Ecclesijs fuerunt, sicut prædictum erat à Ioele cap. 2: Et erit
post hæc effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt
filij vestri, & filiæ vestræ, senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri
44 visiones videbunt, &c.] † Repente autem mutat personam more prophetico, quem adnotauimus cap. 2. num. 34. & à secunda transit ad tertiam. Cum que dicit sanguinem prophetarum, & sanctorum inuentum esse in ea, elegãs Metaphora est ab his, qui post homicidium manus, & vestes habent sanguine intinctas, quale est illud Isaiæ. 63: Et conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea. Iere. 2: Et in alis tuis inuentus est sanguis animarum pauperum.

Et omnium, qui interfecti sunt in terra. Vers. 24.
His verbis conuinci putat Beda non agere Apostolum de vna ciuitate. Nũquid (inquit) eadem ciuitas occidit Apostolos, quę & prophetas, & omnes sanctos? Nos autem, vt & alia omnia, ita & hæc de vna ciuitate dici affirmamus, ideſt, de Roma: non enim dicit omnes sanctos interfectos esse in ea, sed inuentum esse in ea sanguinem omnium Sanctorum, qui interfecti sunt in terra, ideſt, ipsi imputari vt autori. Cum enim quo tempore hæc Iohannes scribebat, Roma vniuerso orbi imperaret, & post multos annos deinde imperium tenuerit: per præsides, quos prouincijs præfecerat, omnia gerebantur, & ipsis iubentibus martyres, & sancti vbique occidebantur adeo vt Iudæi Pilato dixerint. Ioh. 18: Nobis non licet interficere quemquam. Quare exquo persecutio cœpit in Christianos, omnes ferè martyres per Romanos in vniuerso orbe interfecti sunt. Et quamuis per alios quoque quidam fuerint occisi, pauci tamen sunt, aut potiùs nulli, comparatione reliquorum, quos Romani occiderunt, quod satis est, vt verè, & propriè dicatur: Et omnium, qui interfecti sunt in terra, sed multi etiam posteà per Romanos eodem modo interficientur.

Argumentum Capitis. XIX.

Cœlites gratias Deo agunt quòd pœnas de meretrice sumpserit, & quòd dies nuptiarum Agni, retributionisque sanctorum aduentet. Angelum hæc nuntiantem Iohannes adorare vult, sed idem angelus prohibet. Posteà videt Christum cum exercitu angelorum venientem vt laborantes sanctos tueatur, eorumque persecutores capitali supplicio afficiat. Antichristus, & eius præcursor viui à terra absorbentur, & reges, atque eorum exercitus occiduntur.

Caput. XIX.

1 POst hæc audiui quasi vocẽ turbarum multarum in cœlo dicentium: Alleluia. Laus, & gloria, & virtus Deo
2 nostro est: quia verâ, & iusta iudicia sunt eius qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terram in prostitutione sua, & vindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus
3 eius. Et iterum dixerunt: Alleluia. Et fumus eius ascendit in sæcula sæculorum.
4 Et ceciderunt seniores viginti quatuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deum sedentem super thronum, dicentes. Amen, Alleluia.
5 Et vox de throno exiuit, dicens, Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius: & qui timetis eum pusilli, &
6 magni. Et audiui quasi vocem turbæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorum magnorum, dicẽtium, Alleluia: quoniam regnauit Dominus Deus
7 noster omnipotens. Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius
8 præparauit se. Et datum est illi vt cooperiat se byssino splendenti, & candido. Byssinum enim iustificationes
9 sunt sanctorum. Et dixit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarũ agni vocati sunt. Et dixit mihi: Hæc verba Dei vera sunt. Et cecidi ante pe-
10 des eius, vt adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne feceris: conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu, Deum adora. Testimonium enim Iesu est spiritus prophe-
11 tiæ. Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eũ vocabatur Fidelis, & Verax, & cum
12 iustitia iudicat, & pugnat. Oculi autem eius sicut flamma ignis, & in capite eius diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo nouit nisi
13 ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocatur nomẽ eius, Verbum Dei. Et exercitus qui sunt in
14 cœlo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo, & mundo. Et de
15 ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea, & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omni-
16 potentis. Et habet in vestimẽto, & in femore suo scriptum, Rex regũ,
17 & Dominus dominantium. Et vi-

di

di vnum Angelum stantem in sole, & clamauit voce magna dicens omnibus auibus quæ volabat per medium cœli, Venite, & congregamini ad cœ-
18 *nam magnam Dei, vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorũ, & carnes fortium, & carnes equorũ, & sedentiũ in ipsis, & carnes omniũ liberorum, & seruorum, & pusillorũ,*
19 *& magnorũ. Et vidi bestiam, & reges terræ, et exercitus eorum congregatos ad faciendum prœlium cum illo qui sedebat in equo, et cum exercitu*
20 *eius. Et apprehẽsa est bestia, et cum ea Pseudopropheta qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, et qui adorauerunt imaginem eius. Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis*
21 *et sulphure. Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius, et omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.*

Vers. 1. 1 *POST hæc audiui quasi vocẽ turbarum multarum.* Quidam pro *Turbarum*, legunt Tubarum, vt Ambrosius, & ita est in libro Bedæ, sed corruptè, ὄχλων πολλῶν, ideſt, Turbæ multæ. Meritò autem dicit: *Quasi turbarum multarum*, Aut *turbæ multæ*, quoniam multorum futura est hæc vox, ideſt, omnium angelorum, & sanctorum, qui tunc erunt in cœlo, & simul cum angelis laudãbunt Dominum, quòd supplicium de Babylone sumpserit, sicut dixit cap. 18: Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.

Vers. 1. Alleluia. *Alleluia.* Non vna dictio est, sed duæ atque idcirco cum distinctione quadã inter duas partes meliùs scribitur hoc modo. Allelu-Ia, & ita proferẽdum est vt accentum habeat in vltima. Significatio nota est. Laudate Dominum, nam הַלְלוּ sonat Laudate, & Ia vnũ est ex decem Dei nominibus, quæ Hieronymus enumerat, & interpretatur in
2 Epistola. 136. ad Marcellam, sæpissimeque in psalmis repetitur. † De quo sic ait: Octauum יָהּ, quod in Deo tantùm ponitur, & in Alleluia extrema quoq; syllaba sonat. Et in epistola sequenti ad eamdem, hæc scribit. Igitur Alleluia exprimitur, Laudate Dominum. יָהּ quippe apud Hebræos vnum de decem Dei nominibus est. Et illo Psalmo vbi legimus: Laudate Dominum, quoniam bonus est psalmus, apud Hebræos legitur, Alleluia, &c. Multa sunt huiusmodi in Psalmis, nonnulli enim habent pro titulo Allelu-Ia, aut simplex, vt 104. & 106. 110. & octo sequentes, aut gemina tum vt 105. atque his omnibus Diuinæ laudes potissimùm continentur, & ad eas nos Psalmi ipsi exhortantur, vt ex eorum quoque initijs intelligi potest, multi enim incipiunt: Confitemini Domino. Et Psalmus 146. quem Hieronymus citauit, & Psalmus vltimus, vbi nos habemus: Laudate Dominum, habent Allelu-Ia. Et Psalmus 116. vbi habemus: Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi, & Psal. 148: Laudate Dominum de cœlis laudate eum in excelsis, & quæ sequuntur, pro Laudate legitur הַלְלוּ, & mul-
3 tis alijs in locis. † Quid hoc nomen Ia, significet, aut vnde deriuetur, Hieronymus non exposuit, multi à verbo הָיָה deducũt, quod Esse significat, quòd ex Deo omnia habeant, vt sint. Cur autẽ Apostolus Hebraicis verbis ad Græcos scribens præter morem suum vsus sit, potest ex verbis Hieronymi cognosci, qui in Epistola 137. quam indicauimus, cum quæsisset Marcella, cur quædam Hebraica sine interpretatione posita sint, ita respondet: Ad quod nos quia dicendi angustia coartamur, breuiter respõdemus, siue Lxx. interpretes, siue Apostolos, id curasse; vt quoniam prima Ecclesia ex Iudæis fuerat congregata, nihil ad credentium scandalum innouarent, sed ita vt à paruo imbiberãt, traderent: postea verò quam in vniuer-

Ia vnum ex nominibus Dei.

ſus gentes Euangelij dilatatus eſt ſermo nõ potuiſſe ſemel ſuſcepta mutari, &c. Quoniam ergo vſitatiſsimum erat inter Iudæos, & inter primos credentes Allelu-Ia, & nemo quid valeret ignorabat, facilè inter Græcos quoque retentum eſt. [Adde quod hoc verbũ apud Hebræos propriè ſignificat vocem tollere cum lætitia, vt in rebus lætis, & proſperis fieri ſolet, ideoque Allelu-Ia acclamationem, & lętam exhortationem habet, quæ minimè intelligitur ſi dicas, Laudate Deum: quare conſultò Hebraica vox retenta eſt.]

Verſ.1. *Laus, & gloria, & virtus Deo noſtro.*

4 †Quamuis nonnulli codices Latini, & Græci habeãt: Salus, & virtus, & gloria Dei noſtri, parumque referat ita ne legatur, anvt priùs ſcripſimus, tamen omnino legendũ arbitror, vt dixi: Laus, & gloria, & virtus Deo noſtro, nec addendum eſſe Eſt, eſt enim vox optantium vt Deus laudetur propter ſupplicia, quod de Babylone ſumpſit, cuius rei cauſa priùs dixerũt, Allelu-Ia. Hoc etiam indicat Primaſius, qui legit: Salus, & claritas Deo noſtro. In Complutenſi Græco, & Latino legitur: Salus, & virtus, & gloria Dei noſtri, & ſubauditur Sit, ſed vſitatius eſt, quod diximus, vt. 1. Tim. 1: Regi autem ſæculorum immortali, & inuiſibili, ſoli Deo honor, & gloria. Et Apoc. 5: Sedenti in throno, & Agno benedictio, & honor, & gloria, & poteſtas in ſæcula ſæculorum. Et cap. 7: Benedictio, & claritas, & ſapientia, & grátiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo noſtro in ſæcula ſæculorum, Amen. In quorum locorum explanatione hæc tria vocabula, quæ nunc occurrunt, interpretati ſumus. Et ſenſus eſt: Deus noſter laudetur, & glorificetur ab omnibus, ille potens ſit, & omnibus imperet, omnes ei pareant. [Andreas, & Arethas habent: Salus, & gloria, & honor, & virtus Domino Deo noſtro. Noſter interpres ità legit vt vertit, & vt tunc habebant codices emendatiores.]

Verſ.2. *Quia vera, & iuſta iudicia ſunt eius.*

5 †Iuſtiſsimam ſententiam tulit de meretrice, & veram, non ex falſa ſuſpicione ortam. Quæ autem continuò ſequuntur, cap. 17. & 18. ſæpè explicata ſunt.

Et iterum dixerunt, Allelu-Ia. Idem, quod dixerant, confirmantes, ad maiorem enim aſſeuerationem dictorum repetunt Allelu-Ia. *Verſ.3.*

Et fumus eius aſcendit in ſæcula ſæculorum. Præſentis temporis eſt Aſcendit, ἀναβαίνει, quaſi dicat: Semper aſcendet, hoc eſt, ſemper nota erunt beatis eius ſupplicia, & ſemper canent Allelu-Ia lætantes quòd Deus de ea iudicauerit. Eadem verba ſunt cap. 14. quæ interpretati ſumus. num. 69. *Verſ.3.*

Et ceciderunt ſeniores. Inter gratias agẽtes potiſsimùm numerantur quatuor animalia, & viginti quatuor ſeniores, de quibus multa diximus cap. 4. quoniã ſicut præter ceteros Deum amant, ita gaudent vehementiùs de vltione iuſtitiæ Dei. Eſt & altera ratio, quòd Euangeliſtæ doctrinam vitæ Euangelicæ, & normam rectè, perfectéque viuẽdi ſcripſerunt, eamdemque vigintiquatuor ſeniores ſuo exemplo docuerũt, & cõfirmarunt; quare meritò Deum laudãt in eorum ſupplicijs, qui ab illa vita ab horruerunt, & à quibus multi ipſorum, aut omnes potiùs, vel mortẽ, vel perſecutiones multas pro ea tradendã, atq; confirmanda paſsi ſunt. *Verſ.4.*

6 *Sedentem ſuper thronum.* †Et inde iuſtè omnia iudicantem. *Verſ.4.*

Amen. Hac voce confirmant Dei iudicia, & vera, iuſtaque eſſe confitentur, de qua diximus cap. 1. nu. 59. & 60. *Verſ.4.*

Et vox de throno exiuit. Quoniam omnes cœlites magna animorũ contentione Deum laudarunt, ne forte qui erant in terra contriſtarentur, aut miſeratione tantarum calamitatum, aut metu conſummationis ſæculi, vox exit de throno, id eſt, à Deo, quæ iubet omnes ſeruos eius laudare Dominum, & exultare. Sed à Deo exit per Seraphim, vt ait Arethas, aut per Cherubim, & Seraphim, vt Andreas exiſtimat, qui throno coniunctiores ſunt, ſicut legimus Iſai. 6: Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum, & eleuatum, & ea, quæ ſub ipſo erant, replebant templum. Seraphim ſtabãt ſuper illud. *Verſ.5.*

Laudem dicite Deo noſtro. Ne dicatis miſerias, aut queſtus, ſed laudes Deo noſtro. *Verſ.5.*

Omnes

Vers. 5. *Omnes serui eius.* Alij lugeant, vos qui serui eius estis, respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.

Vers. 5. *Et qui timetis eum.* † Qui eum reuerenter colitis, & adoratis, gaudete puniri
7 eos, qui maiestatem illius spreuerunt.

Vers. 5. *Pusilli, & magni.* Pusillos intelligit pauperes, & abiectos, magnos verò diuites, & potentes, vt sit sensus: *Pusilli* gaudete quia citò efficiemini magni: & vos magni, quamuis videatis diuitias & potentiam vestram finiri in terra, ne doleatis; multò enim maiora vos manent in cœlo.

Vers. 6. *Et audiui quasi vocem turbæ magnæ.* Malè Ambrosius, & Beda, & Haymo, & quidam alij legunt, Tubæ pro *Turbæ* cum sit in Græco, ὄχλου πολλοῦ. Exprimit gaudiũ maximum angelorum, & sanctorum omnium de consummatione mundi, & de perfecta glorificatione sanctorum. Sed maxima describitur hæc vox adhibitis rerum valde sonantium similitudinibus, vt intelligamus & illam esse plurimorum, ideſt, omniũ cœlitum, & maximæ cuiusdam, atque ineffabilis lætitiæ testem esse. Beda: Magna vox canentium, magna cordis est deuotio, quæ multiplici repetitu laudis & ruinam impiorum, & gloriam Domini, suorumque concelebrat æternam.

Vers. 6. *Et sicut vocem aquarum multarum.*
8 † Ideſt. Quasi magni exercitus, de quo diximus cap. 1. num. 103. & 104.

Vers. 6. *Et sicut vocem tonitruorum magnorum.* Voci tonitrui comparatur, quoniam maxima est, & cœlestis, & quoniã hæc vox impijs cum auditur, terribilis est, vt supra exposuimus cap. 14. nu. 7.

Vers. 6. *Quoniam regnauit.* Iam finitum est regnum peccati, & in posterum solus Deus noster regnabit. [Hoc autem dicit quoniam occiso Antichristo regnũ Diaboli erat iam magna ex parte debilitatum, atque cõfractum, & breui erat penitus extinguendum.]

Omnipotens. Cuius est potentia, vt omnia faciat, quæ velit, & cui soli regnum debetur.

Vers. 7. *Quia venerunt nuptiæ Agni.* Vxor futura, dum domi suæ manet, sponsa dicitur: Cum nuptiæ fiunt, & ad spõsi ædes ducitur, iam vxor vocatur. Ita Ecclesia, dum domi suæ expectat sponsi sui aduentum, ideſt, dum in terra manet vsq; ad diem iudicij, vocatur sponsa, sicut ait amicus sponsi: Qui habet sponsam sponsus est, Iohan. 3. cum autem in die iudicij ducetur ad domum spõsi, ideſt, cum Christo ascendet in cœlum, vxor appellabitur. Hæ sunt nuptiæ, de quibus Matth. 22. scriptum est: Simile est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo, ideſt, qui celebrare nuptias filij sui volens misit, vt vocarentur inuitati. Et quoniam iam nuptiæ instabant, (parum enim tunc deerit consummationi sæculi, & expletioni numeri electorum) Iohannes ait: Quia venerunt nuptiæ Agni.

Vers. 7. *Et vxor eius præparauit se.* † Videlicet
9 omni ornamento virtutum, & omni genere meritorum bonorum. Hoc est, iam venit ad illum cumulum sanctitatis, ad quem electa erat. Perstat in eadẽ Metaphora: nuptæ enim diligenter se ornant in domum viri ducendæ.

Vers. 8. *Et datum est illi, vt cooperiat se byssino.* Quoniam obscurum videbatur quod dixerat: Et vxor eius præparauit se, nũc id explicat. Proditura Ecclesia ad viri sui amplexus ornat se, vt solent nuptæ, & amictu pulcherrimo se se operit, hoc est iustificationibus sanctorum, bonis meritis mẽbrorũ suorũ. Et quoniam bona opera iustorum dona Dei sunt, ait: *Et datum est illi, &c.* Hac autem veste operiri cœpit ex quo electa eius mẽbra operari cœperunt, sed cum ea finiuntur, tunc verè cooperit se, quia iã tota illa veste tegitur. Prætereà ita loqui videtur Apostolus, quasi tunc, cum exitura est, se cooperiat, quia tunc tota prodit in viri, angelorumque conspectum, tunc eximia eius pulchritudo tota innotescit, tunc integrum meritorũ
10 suorũ præmium accipit. † Intelligit autem iustificationes, ideſt, opera iustè, & sanctè facta, quibus homines magis iustificantur, in *byssino*, scilicet amictu, quoniam byssus tenuissimi, & candidissimi lini genus est, & maioris perspicuitatis causa additur *Splendenti, & cãdido*, vt significetur innocentia, & puritas ab omni labe libera, quam tunc habitura est Ecclesia, & quam pœnitentiæ, & reli-

reliquarum virtutum operibus compa rauit, siquidem linum, cum natura candidum non sit, tunsione, & maceratione assidua mundum, & candidum redditur: Vbi nos legimus: *Splendẽti*, in Græco est: Mundo, καθαρῷ, quod idem est, cum enim valde mundum est, tunc magis splendet, & lucet.

Vers. 9. *Et dixit mihi.* Angelus, qui mihi loquebatur, vt constat ex sequentibus.

Vers. 9. *Scribe.* Hoc non solùm dici, sed scribi etiam vult, vt semper in animis omnium infixum seruetur, atque hac spe omnes, sed ij præsertim, qui extremo tẽpore erunt, ad labores, & ad pericula quæuis subeunda confirmentur.

Vers. 9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Beati*, quasi dicat. Etsi multa aspera perferant, beati; & si eos impij persequantur beati, etsi multùm priùs lugeant, beati tamen appellandi sunt. Non agit de communi vocatione, multi enim sunt vocati, pauci verò electi, sed de vocatione illa, quæ propria est electorum, de qua Paulus Ro. 8: Quos autem prædestinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iustificauit, quos autem iustificauit, illos & glorificauit.

11 †Notãdum autem quod ait, *Ad cœnam.* Beda: Non ad prandium, sed ad cœnam vocatos narrat, quia nimirũ in fine diei conuiuium, cœna est. Qui ergo finito præsentis vitæ tempore ad refectionẽ supernæ contemplationis veniunt, profectò ad cœnam Agni vocantur, &c. Quæ ad verbum desumpsit ex Gregorio, Hom. 24. in Euang. vbi hæc refert, & ita, vt nos, interpretatur. De hac cœna dictum est Luc. 14: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.

Prandia, & cœnæ apud veteres.

Siquis verò fortè obijciat Gregorio, & Bedæ, apud veteres non fuisse prandia, sed cœnas, quod nonnulli existimarunt, ideoque frustra eos obseruare nõ esse dictum, Ad prãdium, sed *Ad cœnã*: huic, vt errorem agnoscat suum, satis erit in memoriam reuocare, quod est in eodem. 14. capite Lucæ: Cum facis prandium, aut cœnam, noli vocare amicos tuos, &c. Illud potiùs obijciendũ, quod Matth. 22. vbi de eisdem nuptijs agitur, non cœna dicitur, sed prãdium. Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire. Et iterũ misit alios seruos dicens: Dicite, inuitatis: Ecce prandium meum paraui. Præterea cœna hæc in hoc sæculo fieri videtur, ait enim: Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominẽ

12 non vestitum veste nuptiali, &c.† Respondeo facilè hæc solui posse si dicerẽmus nuptias non ita intelligi, vt hactenus exposuimus, sed copulationem esse Christi, & Ecclesiæ, quæ in hac vita fit hominibus ad Euangelium venientibus, vt Hieronymus, & multi alij interpretantur, & in his Iansenius in Concordia Euangelica cap. 115. Sed re vera de eisdem nuptijs loquitur, ac Iohannes, vt docent Hilarius Canone. 22. & Euthymius. Est tamen hoc diligenter memoriæ mandandum, Scripturam solere res magnas multis nominibus appellare, vt per ea multæ earumdem rerum proprietates, quoad eius fieri potest, explicentur. Ita Deus, Christus, beatitudo, Diabolus, Pœna damnatorũ variam nomina habent. Sed interdum nomina affert in eamdem rem conuenientia, quæ secum pugnare videantur. Quemadmodũ Christus Apoc. 5. leo, & Agnus vocatur: Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid aperire librum: Et paulò post. Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem. Leo propter fortitudinem, Agnus, propterea quod

13 pro nobis immolatus est.† Et sapientia increata dicitur genita, siue concepta, Prou. 8: Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Eadem dicitur creata Eccle. 24: Ab initio & ante secula creata sum. Genita, vt ostendatur nata ex patris substãtia; creata, vt sine mutatione, & sine labore patris nata intelligatur, quemadmodum interpretatus est S. Hilarius in lib. de Synodis, & eũ secutus S. Thomas libr. 4. Contra Gentes cap. 8. Ita sanctorum felicitas & cœna dicitur, & prandium. Cœna, quia finis diei est, & laborum: prandium, ne putemus finiri posse eius voluptatem, sed post eam, quam initio perceperunt beati, aut quam nunc percipiunt, semper aliam, atque aliam manere, id est, vnam illam, & eamdem esse perpetuã, sicut post prandium restat alterum cõuiuium, hoc est cœna, nec terminatur

Scriptura res magnas multis nominibus appellat.

An Iohannes, & Matthæus de eisdem nuptijs loquantur.

in eo

in eo gaudium, ſicut in cœna terminari videbatur. Acſi diceret: Conuiuium conuiuio ſuccedet. Similiter de re eadem locutus eſt Iſaias cap. vltimo: Et erit menſis ex menſe, & ſabbatum ex Sabbato, ideſt, feſtus dies feſto ſuccedet, nõ terminabũtur illius vitę gaudia: vnum, & perpetuum gaudium erit. Loquitur enim Scriptura more hominũ, quibus gaudium vnum perpetuum nõ eſt, ſed præclarè ſecum agi putant, ſi alſidue gaudio gaudium ſuccedat. Quod autem ait Matthæus: Intrauit autẽ rex vt videret diſcumbentes, non Epulantes dixit, ſed Diſcumbentes, ante enim diſcumbitur, quam prandeatur. Ergo qui nunc in Eccleſia ſunt, diſcumbunt, quia comparant ſe ad prandium, ideſt, ad beatitudinem, quam ſine dubio conſequentur, ſi iuxta vocationem ſuam viuant, ſicut ait: Et egreſſi ſerui eius cõgregauerunt omnes, quos inuenerunt, malos, & bonos, & impleræ ſunt nuptiæ diſcumbentium. At prandium, vel cœna in cœlis ſumitur. Non itaque diſcumbentes dicuntur, quaſi in eodem loco cœnaturi, ſed quaſi proximè parati ad cibos citò ſumendos, à nemine impediendi, aut tardandi.

Verſ. 9. *Et dicit mihi: Hæc verba Dei vera ſunt.*

14 † Ad maiorem eiuſdem rei confirmationem hoc addit, vt altiùs in memoria omnium maneat, magiſque ad laborandum pro Chriſto omnes excitentur, ac ſi dicat: Quod dixi: Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt, non mea vox eſt, ſed Dei, & vera, ac certa eſt, nec vnquam vana inuenietur.

Verſ. 10. *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eũ.*

Multæ in hoc loco dubitationes occurrunt: Iure enim quæri poteſt, cur nunc adorare angelum velit Iohannes, quod ante non fecit. Deinde quo adorationis genere. Tertiò, rectè ne fecerit, an ſecus: nam ſi rectè fecit, cur prohibet angelus? Si autem non rectè, cur ſimiliter eum adorare tentauit cap. 22? In prima dubitatione ratio multorum ſcriptorum hæc eſt: Adorare eum Iohannes vult, quia maiorem ſe eum eſſe cognouit. At hæc adorandi quidem ratio eſt, ſed nõ explicat quòd quærimus, cur

15 nũc potiùs adorauerit, quã ante. † Arbitror Iohannem lætiſsima prophetia de lectarum de nuptijs Agni, & de beatitudine eorum, qui vocati ſunt ad eaſdẽ nuptias, præ lætitia, & reuerentiã in terram cecidiſſe, & quaſi gratias agentem adorare voluiſſe pro nuntio. Ita Gen. 17. audita promiſsione Iſaac naſciturꝰ Abraham præ lætitia, & venerandi ſtudio cecidit: Cecidit (inquit) Abraham in faciem ſuam, & riſit in corde ſuo dicens: Putas ne centenario naſcetur filius? Et Iud. 13. Manue, & vxor eius proſũi ceciderunt in terram. Poteſt hoc ex cap. vltimo huius libri intelligi, in quo Iohannes iterum cecidit vt angelum adoraret ſimilia nuntiantem, hæc ſcilicet: Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine lucernæ, neque lumine ſolis, quoniam Dominus Deus illuminabit illos, & regnabunt in ſæcula ſæculorum. Et dixit mihi: Hæc verba fideliſſima ſunt, & vera. Et quamuis ſupra quoque quædam de beatitudine dixerit, vt in fine cap. 7. & 11. tamen quæ nunc dicit, expreſsiora ſunt, nec ad quoſdam tantùm pertinent, vt illa, ſed ad omnes, & quaſi iam proxima narrantur. Pro his ergo, & pro iterata illa aſſeuerationẽ: Hæc verba vera ſunt, quæ in vtroque loco poſita eſt, gratias agit.

16 † Adde etiã quod cum hæc dicebat, viſibili ſpecie Angelꝰ apparuit, quaſi ſpecimen quoddam Apoſtolo daturus futuræ illius felicitatis, qua angelis ſimiles, & æquales homines futuri ſunt. Atque ideo territus nimio illo ſplendore Iohannes cecidit ad pedes eius, ſicut ceciderat cap. 1. cum primũ eumdem angelũ vidit, & ſicut ceciderunt Apoſtoli in transfiguratione Domini.

De adorationis genere nulli dubiũ eſſe debet, quin ita adorare Iohannes voluerit, vt angelum adorari par erat, ideſt, non vt creatorem, ſed vt creaturam: non enim ignorabat aut ſoli Deo dandam eſſe adorationem latriæ, aut angelum eſſe eum, qui loquebatur, vt initio libri, & ſæpe poſtea dixit: angelum autem (ſicuti neque hominem, etiam quatenus Deum repreſentat) nõ eſſe adorandum ea adoratione, ne non tam ad Deum, quàm ad ipſam creaturam referri adoratio videatur. Nec nos moueat, vt adorationem latriæ eſſe credamus, verbum Adorare, aut Cecidiſſe ad pedes

Adoratio etiam creaturis datur.

ad pedes eius, cum vulgatum sit in Scriptura sæpe hęc creaturis tribui, vt Gen. 19. Lot cum vidisset angelos, surrexit, & iuit obuiã eis, & adorauit pronus in terram. 3. Reg. 1: Inclinauit se Bethsabee, & adorauit regem. Et mox: Et nuntiauerunt regi dicentes: Adest Nathan propheta. Cumque introisset in conspectum regis, & adorasset eum pronus in terram, dixit Nathan, &c. Rectè ergo adorat nuntium Dei summi, & beatum, & lætissima nuntiantem. Sed cur
17 prohibet angelus? † Hanc dubitationẽ dilùit Gregorius Hom. 8. in Euangelia, vbi cum dixisset: Quia enim cœli rex terram nostræ carnis assumpsit, infirmitatem nostram illa iam angelica celsitudo non despicit: hoc etiã addidit: Hinc est enim quod Lot, & Iosue angelos adorant, nec tamen adorare prohibentur: Iohannes verò in Apocalypsi sua adorare angelum voluit, sed tamen idem hunc angelus ne se debeat adorare compescuit dicens: Vide ne feceris, conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum. Quid est quod ante redẽptoris aduentum ab hominibus adorantur, & acent, postmodum verò adorari refugiunt: nisi quod naturam nostram, quam priùs despexerant, postquam hãc super se assumptam conspiciunt, prostratam sibi videre pertimescunt? Nec iam sub se, velut infirmam, contemnere ausi sunt, quam super se videlicet in cœli rege venerantur, &c. Gregorium sequuntur Glossa, & Ansbertus, & Haymo, & Rupertus, & alij nonnulli, nec
18 immeritò. † At hoc addendum videtur vt plenior causa reddatur, quod ex verbis ipsius angeli colligitur, noluisse angelum adorari se, quoniam præter dignitatem, quæ hominibus accessit assumente filio Dei eorum naturã, hæc quoque magna est, ministros Christi esse eos, & pphetas, & Euãgelicæ doctrinæ nuntios, tum etiam propter hanc doctrinam vexari ab inimicis Christi. Conseruus (inquit) tuus sum, & fratrũ tuorum habentium testimoniũ Iesu. Et cap. 22: Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum, & eorum, qui seruant verba libri huius. Ac si dicat: Mihi summè honorificum est Christi ministrum esse, & eius mysteria tibi nuntiare: cum tu igitur, & fratres tui mihi pares situs in eo, quod mihi glorioſum est, ideſt, in reddendo testimonium Iesu Christi, nolo vt me adores, Deum potiùs adora, à quo & ego, & vos tantum honorem accepimus. Itaque in honorem Christi non vult adorari à Iohanne, quasi ostendẽs quanti faciat Christum, cum tanto honore eius amicos fideles prosequatur, & faciat illud: Mihi autem nimis honorati sunt amici tui Deus. Accedit, quòd cum de beatitudine loquatur, in qua homines æquales angelis erunt, rectè, vt hoc ostendat, conseruus Iohannis, & æqualis appellari vult, potiùs quam adorari. *Psal.* 138.

19 *Habentium testimonium Iesu.* † Id est Habentium in se signa, quibus testentur se esse Iesu, & ipsum Iesum esse verum filium Dei, vt exposuimus cap. 6. num. 39. Tales sunt qui eum prædicant, & annuntiant, & pro eo patiũtur. Hos prophetas vocat, quoniam multi eorũ habebant spiritum prophetiæ, vt abscondita scripturarum patefacerent, & ventura prædicerent, atque ita maiori auctoritate testimonium de Christo rederent. Quare quod hic dixit: *Et fratrũ tuorum habentiũ testimoniũ Iesu*, cap. vltimo apertiùs explicauit. Et fratrũ tuorũ prophetarũ. Nec absurdè exponeremus prophetas quoque hic veteres commemorari, qui etiam habuerunt testimonium Iesu, ideſt, multa de eo prædixerunt, & suis prædictionibus se Iesu esse testabantur. *Vers.* 10.

Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ. Spiritus prophetiæ, qui est in te, sicut, & in alijs prophetis, & quo de Christo testificaris, testimoniũ quoddam, & indicium est Iesu, non enim datur nunc, nisi credentibus in Iesum. Quare cum tam apertum habeas testimonium Iesu, meritò non patior me adorari abs te. Diximus etiam de hoc cap. 6. num. 39. *Vers.* 10.

20 *Et vidi cœlum apertum.* † Quoniam dixit paulò ante: Quia venerũt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se, neque ante futuræ sunt nuptiæ, quam Christus vltionem de hostibus suis sumat: nunc de eius aduentu ad hanc vltionẽ agit. Et quidem si verba præsentia tantùm *Vers.* 11.

tùm conſideremus cum præcedentibus manifeſtè ad extremum iudicium pertinere videbuntur. Sed ſi totum locum intentis oculis luſtremus, videbimus nequaquam de iudicio illo verba fieri, ſed de deſcenſu Chriſti inuiſibili ad ſubueniendum ſanctis laborantibus, & cũ Antichriſto, & eius miniſtris certantibus. Et vidi (inquit) beſtiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prœlium cum illo, qui ſedebat in equo, & quæ ſequuntur. Tunc enim non erit Antichriſtus, nec poſſunt ad illum diem referri, quæ in eo loco ſcripta ſunt. Rectè ergo ait Ambroſius: Nullo modo æſtimare debemus quod hoc capitulum ad aduentum Chriſti pertineat, in quo ad iudicium venturus eſt, ſed potiùs ad electos, qui in fine mundi naſcituri ſunt: fine etenim mundi inſtante veniet Dominus cum ſanctis ſuis vt pugnet per ipſos, cõtra Antichriſtum, & miniſtros eius. Et idem repetit poſteà cum venit ad explanationem verborum, quæ recolimus. Vt igitur ea, quæ præceſſerũt de nuptijs, ad conſolationem ſanctorum ſcripta ſunt, vt viriliter pro tanta ſpe pugnent, ita nunc vt ſciant ſe non eſſe in illo certamine à Chriſto deſerendos, ſed eum inuiſibiliter affuturũ vt pro ſe pugnet, eum equo albo deſcendentem facit. Meritò autem videt cœlum apertum, quoniam Chriſtus, & magna ſanctorũ multitudo è cœlo veniunt in terram, ſicut portæ vrbis, aperiuntur turbis per eas erumpentibus.

Verſ. 11. 21 † *Et ecce equus albus.* In equo albo corpus Chriſti immaculatum, vt diximus cap. 6. nu. 6. ſiue eius humanitatem plerique intelligunt, quod mihi hoc quidẽ loco parum probatur, quoniam angeli, qui ſunt exercitus eius, etiam vehũtur equis albis, & Zacharias cap. 1. vidit equos albos, quibus ſcilicet vehebãtur angeli, nec poteſt in illis aliqua humanitas deſignari. Equum ergo ei tribuit, quoniam quaſi ducem ad prœlium venientem inducit, & equus multum in prælio equitem iuuat, vt diximus in eodem cap. nu. 7. & 8. ſignificat ergo bene inſtructum, & paratum bellatorem, vt in eodem loco dictum eſt. Albus eſt equus, vt victoria futura ſignificetur, albus enim color, vt ſæpe dictum eſt, lætitiam indicat. Inde Apoc. 6. eques ille, qui exiuit vincens vt vinceret, equo albo inſidebat.

Et qui ſedebat ſuper eum vocabatur Fidelis, & verax. Fidelis, quia quidquid ſuis promiſit, cumulatè redditurus eſt: verax eadem ratione dicitur, quaſi conſtãs in promiſſis. Sed videtur, hoc etiã ad impios referendũ, vt verax etiã dicatur, quia eos ita, vt dixit, puniet. ¶ Opportuneq; nunc his nominibus appellatur, cùm venit vt fidem, & veritatem ſuam re ipſa præſtet. *Verſ. 11.*

Et cũ iuſtitia iudicat, & pugnat. In Greco, & in nonnullis codicibus Latinis legitur: Et iniuſtitia iudicat, ſed idem ſenſus eſt. Deſcripſerat eum cum magna potentia venientem, & nequis illũ forte faſſe credat viribus, & potentia abuſurum, aut omnes perditurum, dicit eum iuſtè iudicare omnium merita, nulliq; nociturum, & aduerſus neminem pugnaturum, niſi aduerſus eum, qui pœ-
22 nas ſuis factis commeruerit. *Verſ. 12.*

Oculi autẽ eius ſicut flãma ignis. † Quod eſt irati, & ſupplicia inferre molientis, vt diximus cap. 1. nu. 90. *Verſ. 12.*

Et in capite eius diademata multa. Hæc ſignificant quod paulò poſt ait: Et habet in veſtimẽto, & in femore ſuo ſcriptum: Rex regum, & Dominus dominantium. Itaque multa diademata habet, vt oſtendat ſe habere coronas, id eſt poteſtates, omnium regum, ſicut ait Matth. vltimo: Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra. Quod etiã ad eorum conſolationẽ dicitur, in quorum auxilium deſcendit, vt ſciant nullam fore tantam opprimentium vim, quæ non cedat auxiliatoris ſui potẽtiæ. *verſ. 12.*

Habens nomen ſcriptum, quod nemo nouit, niſi ipſe. Quod nam hoc nomen ſit, paulò poſt docet: Et vocãtur nomen eius Verbum Dei. Sed hoc nomen nemini notum eſſe, niſi ipſi, hoc indicat, nullam creaturam plenè, atque integrè cognoſcere, ac comprehendere Diuinam Verbi generationem. Arethas: Ignotum eſſe nomen ſignificat incomprehenſibilitatem ſubſtantiæ ipſius, &c. Ex parte igitur ſciunt Sancti nomẽ filij Dei, & ex parte neſciunt, vt ait Ambroſius. *Verſ. 13.*

Et

Vers.13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* Pleriq; vestem aspersam sanguine corpus Christi interpretatur sanguine tinctum, quem pro nobis fudit in cruce. Quod mihi minimè probatur, quoniã Christus habet quidem vestigia vulnerum, sed corpus sanguine aspersum nõ
23 habet. † Cõfirmãt hoc verbis Isaiæ cap. 63: Quare ergo rubrũ est indumentũ tuum, & vestimenta tua, sicut calcantium in torculari? Verùm hæc nihil, vt arbitror, ad rem, quoniã Iohannes describit Christum venientem ad occidẽdum aduersarios suos: Isaias autem facit post victoriam, & post cæsos hostes in cœlum cum triumpho reuertẽtem. Quo tempore rubra habere vestimenta dicitur, quæ sanguine cæsorum hostium respersa sunt, sicut ipse respondet: Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui. Quare si Iohannes similiter describeret nunc reuertentem in cœlum, ac nõ potiùs descendentem, ex hoc testimonio Isaiæ optimè locus explicaretur: nec tamen ita vestem corpus esse interpretaremur. Arbitror equidem, vt vestis sanguine aspersa apud Isaiam cruẽtum supplicium iam de inimicis sumptum significat, ita nunc supplicium sumendum, & sanguinem hostium fundendum significare. Hoc etiam indicat venire Christum adsubueniendum electis laborantibus, & ad vltionem sanguinis iustorũ ab impijs effusi. † Quẽad
24 modum autem si quis ad vltionem amici nefariè extincti procederet, & palliũ eius sanguine tinctum ferret, vt memoria, ac dolore impiæ cædis magis se ad pœnas acriores sumendas excitaret: ita Christus, vt doceat se recordari iustorum, & sceleratis eos patrata vindicare velle, vestẽ habet aspersam sanguine.

Vers.14. *Et exercitus, qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis.* Hunc locum Gregorius lib. 31. Mor. cap. 12. exponit, cuius verba omnia in Commentarium suum sine autoris nomine transtulit Ansbertus. Equus (inquit) est vnicuiq; sanctę animæ corpus suum, quod videlicet nouit & ab illicitis continentiæ freno restringere, & rursum caritatis impulsu exercitatione boni operis relaxare. Equitis ergo nomine anima sancti viri exprimitur, quæ iumentum corporis bene subditum regit. † Vnde & Io-
25 hannes Apostolus in Apocalypsi Dominum contemplatus ait: Et exercitus, qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis. Multitudinem quippe sanctorum, quæ in hoc martyrij bello sudauerat, rectè exercitum vocat: qui id circo in equis albis sedere referũtur, quia nimirum eorũ corpora & luce iustitiæ, & castimoniæ cãdore claruerũt. &c. Verùm quoniam satis ostensum est non hic de vltimo iudicio agi, sed de auxilio, quod Christus electis affert laborantibus; non video quomodo martyres hic intelligantur, aut eorum corpora equi dicantur, cum tunc nulla corpora habituri sint. Accedit quod exercitus cœli semper angeli intelligũtur, vt cum dicitur Dominus exercituum, & Luc. 2: Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum, &c. Quare angelos sine dubio intelligere debemus, atque eos præsertim, qui hominum curam gerunt, quẽadmodum & Zachariæ. 1. angeli custodes hominum in equis albis sedent: Et post eum equi rufi, varij, & albi, vt suo loco expositum; Equi ergo albi id ipsum significant, quod diximus nu. 21.

Vers.14. 26 *Vestiti byssino albo, & mundo.* † In byssino angelorum sanctitatem, & innocentiam indicat, sicut de sanctis ipse exposuit in hoc ipso capite: Byssinum enim iustificationes sanctorum sunt.

Vers.15. *Et de ore eius procedit gladius acutus.* Nonnulli codices Græci habent: Et vtraque parte acutus, ἀμφοτέρως ὀξεῖα, idest, anceps, acutus, quod est ex vtraque parte acutus. Ita & Primasius, & ante eos sic legit Cyprianus lib. 2. cõtra Iudeos, cap. vltimo. Andreas etiam, & Arethas ita legunt. Sed multi alij libri tam Græci, quam Latini, habent tantummodo: *Gladius acutus*, & cum his Beda. Et licèt parum referat ad sensum, forte hæc posterior lectio verior est, & illud: *Ex vtraque parte*, additum est ex loco simili cap. 1: Et de ore eius gladius vtraque parte aburus exibat, quod sæpe fieri solet. Quemadmodum Matth. 7. Nolite iudicare, vt non iudicemini, vbi quædam

dam exemplaria addunt: Nolite condemnare, vt nō condemnemini, quod non est in Græco, sed desumptum videtur ex Lucæ 6. vbi legimus: Nolite iudicare, & non iudicabimini; nolite condemnare, & non condemnabimini. Hoc gladio acuto sententia significatur mortis, siue iussio ore Christi in impios proferenda, quod satis expositum fuit cap. 1. num. 106. & 107. ac si dicat, Lingua eius gladius quidam erit, multos enim occidet, sicut ait paulò post: Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius. Simile est illud Isaiæ. 11: Et percutiet terram virga oris sui. Pro quo Lxx. vertunt: Verbo oris sui.

Vers. 15. *Et ipse percutiat gentes.* Omnes impios, qui sanctis aduersantur.

Vers. 15. *Et ipse reget eas in virga ferrea.* † Hoc
27 est acerrime punier, & durissimum in illas imperium exercebit. Eadem verba sunt in cap. 2. quæ copiosè explanauimus in eodem loco, num. 43. & sequentibus. Arethas: Ferrea virga non est ad regendum, sed ad confringendum eos, qui in vita lutei sunt, & parati vt conterantur.

Vers. 15. *Et ipse calcat torcular vini furoris.* Ipse eas grauissimis supplicijs afficiet. De calcatione torcularis diximus cap. 14. num. 88. De vino furoris in eodem capite, num. 58. & sequentibus.

Vers. 16. *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum.* Hunc locum Gregorius exposuit Hom. 13. in Ezec. & vestimentum esse putat humanitatem Christi, per quam mundo eius maiestas innotuit, & ideo in vestimento scriptum habere dicitur: *Rex regū*: & Gregorium Ansbertus, & quidam alij sequuntur. Sed nos iuxta id, quod de veste eius sanguine aspersa diximus. num. 22. & sequentibus ita vt iam cœpimus, exponere debemus. Et quoniam veste illa cruentata vltionem futuram significauit, & sanguinem hostium fundendum, rectè in eadem scriptum est: *Rex regum, & Dominus dominantium*, vt intelligamus reges etiam potentissimos, & omnes, qui plurimis dominantur, ipsi esse subijciendos, neminemque ex ijs fore, qui eius potentiæ resistere valeat, propter hoc dixit cap. 17. de regibus socijs Antichristi. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos,
28 quoniam Dominus dominorum est, & rex regum. † Et quemadmodum visio vestis cruentatæ non significat ipsum talem vestem esse habiturū, sed ore irato, & terribili magna indicia vltionis sumendæ præ se ferre, ita hęc inscriptio nihil aliud indicat, quam omnibus hominibus manifestam tunc fore eius potentiam, ex ijs quæ faciet, & ex multitudine eorum qui occidentur, &c. Eadem ergo vestis, quæ habet sanguinem aspersum, habet & hanc inscriptionem, quoniam simul, & iram in aduersarios magnam ostendet, & potentiam ad puniendum. In femore autem generis propagatio intelligi solet, vt etiam adnotauit Gregorius Hom. 13 in Ezec, & Ansbertus, & Beda, & alij. Ita dictum est Exo. 1. Omnes animæ eorum, qui egressi sunt de femore Iacob. & Genes. 24. Abraham seruum suum iurare iussit hoc ritu: Pone manum tuam subter femur meum, vt adiurem te, &c. *Femur.*
29 † Et quoniam Christus omnes electos, quos per Euangelium, & per lauacrum regenerationis patri suo genuit, (de quibus ait Isai. 8: Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Dominus, & reliquos electos ante eius aduentum reges tunc facturus est, id est in regno cœlorum cum magna potestate, & beatissima omnium bonorum vbertate collocaturus est, iure habet scriptum in femore: *Rex regum, & Dominus dominantium*, quia & ipse rex est, & Dominus, & reges gignit, ac dominos: qui etiam in die iudicij, vt reges, & domini, iudicabunt, iuxta illud Sapien. 3: Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.

Vers. 17. *Et vidi vnum angelum stantem in sole.* Stat quasi exhortans, & voce magna vocans, vt continuò videbimus. *In sole* verò stat, vt indicetur id quod prædixit, faciendum esse in conspectu solis huius, id est, omnibus videntibus, & nomine rem tantam ignorante, quemad-

modum ſolem omnes videt, & omniū oculis expoſitus eſt.

Verſ.17 *Et clamauit voce magna.* † Cur voce magna clamet continuò docet, quia ſcilicet clamabat ad omnes aues, etiam ad longiſsimè diſtãtes, vt omnes in vnum locum conuenirent, ſimul etiam ſubindicatur rei, quæ narrãtur, magnitudo.

Verſ. 17. *Venite, & congregamini ad cœnam magnam Dei.* Chriſtum ducem cum exercitu ad prœlium venientem deſcripſit, nunc prœlij exitum docet, & vt indicet quamplurimos ab eo eſſe interficiendos, vocãt omnes aues ad cœnam magnam Dei, id eſt, ad conuiuium, quod illis Deus parauit ex cadaueribus eorum, qui occidendi ſunt. Solent enim hoſtium cadauera, cum plurima ſunt, in campo ipſo inhumata auibus in eſcam relinqui. Ita loqui ſolent prophetæ, cum magnam ſtragem edendam eſſe prænunciant. Iere. 7: Et erit morticinum populi huius in cibos volucribus cœli, & beſtijs terræ, & non erit qui abigat. Et cap. 12: Venite, congregamini omnes beſtiæ terræ, properate ad deuorandum. Ezec. 39: Dic omni volucri, & vniuerſis auibus, cunctiſque beſtijs agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem ſuper montes Iſrael, vt comedatis carnem, & bibatis ſanguinem, carnes fortium comedetis, & ſanguinem principũm terræ bibetis, &c.

Verſ. 18. *Vt manducetis carnes regum.* † Illorum, qui Antichriſto adhærebunt, de quibus dixit cap. 17. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, &c. His verbis, & ſequentibus docet plurimos ex omni hominum genere, & conditione fore damnandos.

Verſ.18. *Et carnes tribunorum* χιλιάρχων, qui mille viris præfecti ſunt, vt diximus cap. 6. nu. 56. latiùs.

Et carnes equorum, & ſedentium in ipſis. In prœlijs non equites modo, ſed etiam equi ſæpe cadunt, quod ſine dubio continget in tanti exercitus interitu. Itaque propriè hæc, & ſine vlla figura melius accipimus. Poſſet & tota oratio figurata intelligi, vt in equitibus homines potentes, & nobiles, ac diuites ſignificentur, qui ſcilicet in militibus præcipui ſunt: in equis autem eorum potentia, ac diuitiæ, quibus inter cereros eminebant, & quibus maximè confidebant, vt equites equis, iuxta illud Pſal. 19: Hi in curribus, & hi in equis; nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus, atque hæc omnia, cum eorum dominis in die illo diſperdenda eſſe vaticinatur: ſed verius eſt ſine dubio quod ante dixi.

Et vidi beſtiam. Cap. 13. beſtiam Antichriſtum dixit, cap. verò 17. Diabolum. Quæritur ergo vtrum nunc intelligat in beſtia? Et reſpondendum eſt, Antichriſtum intelligi, ita enim hoc indicant verba, quæ ſequuntur, vt nullus relinquatur dubitandi locus. † Ita ſiquidem ait. Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea Pſeudopropheta, qui fecit ſigna coram ipſo, quibus ſeduxit eos, qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui adorauerunt imaginem eius. De Pſeudopropheta illo præcurſore Antichriſti multa diximus cap. 13: Reges ergo terræ, & exercitus eorum illi ſeptem reges ſunt, qui Antichriſtum ſequentes contra Chriſti ſeruos pugnabunt, hoc enim eſt pugnare cum ſedente in equo, & cum exercitu eius, quia Chriſtus in ſuis eſt, & illos pugnãtes tuetur per angelos ſuos. Siquidem id circo dixit: Saule, Saule, quid me perſequeris? Nõ tã enim Chriſtianos, quam Chriſtum ipſum perſequebatur, qui illos hoc tantùm nomine oderat, quod eſſent Chriſtiani. *Verſ. 19.* *Act. 9.*

Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea Pſeudopropheta. Metaphoram ſeruat prœliorum, in quibus multi occidũtur, multi viui capiuntur, vt vel occidantur, vel libertate donentur. Et quia Antichriſtus cum ſuo præcurſore non occidetur, ita vt reliqui, ſed viui ambo mittentur in infernum, vt ſtatim ait, eleganter dixit apprehenſam eſſe beſtiam, & cum ea Pſeudoprophetam. *Verſ. 20.*

Viuì miſſi ſunt hiduo in ſtagnum ignis. † Stagnum ignis dicit, quia fouea illa maxima inferorum tota *Verſ.20.* *Stagnum ignis.*

plena

plena est igne, & vndique damnati cinguntur, & operiuntur igne illo, sicut pisces aqua in stagno. Nec fluuium dixit, sed stagnum, quoniam non fluit, aut mouetur ignis, vt aquæ fluuiorum, sed ita est in fouea illa, sicut aqua in stagno.

Quomodo occidendus sit Antichristus.

Est autem magna, & perdifficilis quæstio, quomodò Antichristus mittendus dicatur viuus in stagnum ignis, cum Paulus. 2. Thess. 2. scripserit: Quē Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui: & ante eum Isaias dixerit cap. 11. Et percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium? Locum quidem Isaiæ possemus quoquo modo eludere, dicere mus enim cum Cyrillo, & Procopio, in impio dæmones intelligi: sed Pauli verba non sinunt, qui sine vlla dubitatione loquitur de Antichristo. Variè hæc varij exponunt, quomodò scilicet viuus mittatur Antichristus in infernum, sed ita, vt referre necesse non sit. † Bedæ, & Anselmi, & Thomæ expositio plus ceteris habet probabilitatis, Antichristum, & Pseudopropheram esse quidem interficiendos, sed dici mitti eos viuos in stagnum ignis, vt intelligamus eorum pœnas multò fore acerbiores, quam aliorum, sicut grauiùs cruciatur qui viuus in ignem conijcitur, quàm qui citò gladio interficitur. At nec hæc mihi placet: nam neque ita loqui solet Scriptura, nec satis commodè nunc ita loqueretur, vbi de vera eorum morte agebatur, & de supplicio tantorum scelerum, quod quoniam sciri oportebat, non erat insolita locutione obscurandum. Ergo Iohannis verba, quoniam apertissima sant, nec aliter explicari possunt, nisi admodum violenter, ita vt sonant intelligamus, credamusque Antichristum cum suo Pseudopropheta viuum ad inferos esse rapiendum. Quid igitur Paulo respondebimus? Sanè Antichristum interficiendum dici, quoniam subitò rapietur à dæmonibus Christo iubente (hoc enim significat, Spiritu oris sui, verbo suo, iussu suo, vt docent Chrysostomus, & Theophylactus, & alij) & desinet esse inter viuentes, totaque sua potentia, & tyrannide spoliabitur, & ducetur ad locum mortuorum. Nam perire, & interfici, & non esse dicuntur, qui in magnas calamitates incidunt, & qui vniuersa ditione sua, ac potestate priuantur, & illi etiam, qui inter homines non apparent, sed ad locum ducuntur mortuorum. Ita cap. 17. dictum est: Bestia, quam vidisti, fuit, & nō est, & ascensura est de abysso, & in interitum ibit, ideſt, potestate sua priuabitur. Et Cyrillus, atque Procopius verba Isaiæ exponentes de dæmonibus: Et spiritu labiorum suorū interficiet impium, non dubitarunt dæmones dicere interfectos esse à Christo, quod ijs potentiam suam abstulisset. Et quod est apud Isaiam cap. 34: Quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus, Hieronymus de deturbatione, & supplicio dæmonum interpretatus est. Sed manifestissimum exemplū habemus Num. 16. vbi de Dathan, & Abirō, qui viui descēderūt in infernū, Moses ait: Si cōsueta hominū morte interierint, & visitauerit eos plaga, qua, & ceteri visitari solent: non misit me Dominus. Interituros dicit, sed non morte cōsueta. Et paulò post: Descenderuntque viui in infernum operti humo, & perierunt de medio multitudinis. At verò omnis Israel, qui stabat per gyrum, fugit à clamore peruntium. † Docet cur perire dixerit, quos viuos in infernum descendisse affirmat, quòd scilicet de medio viuentium sublati sint in locum mortuorum ducendi. Simile est, & eodem modo intelligendum illud Psalm. 54. quo Dauid alludit ad eamdem historiam: Veniat mors super illos, & descendant in infernum viuentes. Ex his intelligitur non esse verum, quod quidam tradunt de morte Antichristi, & his verbis explicatur ab Haymone in cap. 11. Isaiæ. Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, hoc est potentia iussionis suæ. Nam licet à Michaele (vt quidam asserunt) interficiatur, Domini tamen nutu totum hoc implebitur. Occidetur autem (sicut doctores tradunt) in monte Oliueti in papilione

34

36

ac solijs suo, illo in loco cõtra quem cœlos Dominus ascendit. Hæc Haymo. Etenim propriè non occidetur, sed desinet esse inter viuentes, & priuabitur omni sua potentia, & lætitia ad locum mortuorum ductus. Rapietur autem à dæmonib⁹, quorũ hoc officiũ est, sed iussu fortasse Michaelis, certè iussu Christi, siue id per Michaelem dæmonibus innotescat, siue per ipsam Christi iussionem. Dehiscet ergo terra subitò, & viuus cum suo Pseudopropheta rapietur ad ignem gehennæ. Nec obstat statutum esse hominibus semel mori, hæc enim acerbior pœna est omni morte, & quod in paucis certa aliqua ratione fit, non derogat legi communi, præsertim ipso legislatore iubente, & legis supplicium in alterum, quod grauius sit, commutante. [Andreas Cæsariensis: Meritò autem hi cõmuni morte non moriuntur, sed in ictu oculi extincti in secundam mortem lacus sulphuris condemnantur, quemadmodũ inquit Apostolus de alijs non dormituris, sed ducẽdis in momẽto, in ictu oculi. Et hi quidem meritò in iudicium venient, ij verò de quibus hũc loquimur, vt impij, & aduersarij Dei, non in iudicium, sed in condemnationem. Si autem quibusdã hoc non probatur, quoniam Apostolus ait Antichristum occidi spiritu Diuinæ iussionis, & quia nõnulli ex doctoribus affirmant inueniri quosdam viuentes post interfectionẽ Antichristi: eos quidem qui à Daniele beati prædicantur, viuentes dicemus: hos verò corpore incorrupto post euersam eorum potestatem à Deo igni Gehennæ tradi, quæ ipsis erit mors, & interfectio, quę Dei iussu futura erat. &c.

Verùm, quoniam illud de Dathan, & Abiron simile est huic, quod nunc dicitur, & eos multi affirmant non peruenisse viuos ad locum damnatorum, sed mortuos esse in via, atque ibi corpora remansisse, animas autem descendisse in Gehennam, vt Abulensis in cap. 16. Numerorum; Quæst. 20, Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionysius hoc potiùs dicendum arbitror, & probabilius videtur, Antichristum, & Pseudoprophetam viuos absorbendos esse à terra, sed terra iterum se concludente ante perituros, quam Gehennam attingant. Atque ita lex impletur, de qua Heb. 9: Statutum est hominibus semel mori, & interficitur Antichristus iussu Christi, sicut docuit Paulus, terra eum deuorãte, & continuò se concludente, & non cogimur fateri corpus eius immortale esse apud Gehennam ante diem iudicij. Quomodo ergo Iohannis verba interpretabimur? Primùm hoc dicemus: Qui viuus mittitur in ignem, satis esse si viuus sit cum mitti incipit, etiam si viuus non perueniat ad ignem. Ierem. 38: Et submiserunt Ieremiam in funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum: descenditque Ieremias in cœnum. Si satis fuisset dicere: Submiserunt Ieremiam in lacum, vt peruenisse putaretur ad cœnum, non addidisset: Descenditque Ieremias in cœnum. Sed apertiùs Danielis. 6: Et in locum leonum missi sunt ipsi, & filij, & vxores eorum. Et non peruenerunt vsque ad pauimentum laci, donec arriperent eos leones. Satis ergo erit Antichristum viuere cum à terra absorbetur, vt viuus missus dicatur in infernum, etiam si viuus illuc non peruenerit. Dicemus etiam eos viuos missos esse in stagnum ignis, quoniam viuos terra deglutiet, & omnibus apparebit eos viuos descendisse in infernum. Solet enim Scriptura sæpe de rebus loqui iuxta vulgare hominum iudicium, & iuxta id, quod foris apparet. Atque ita etiam interpretanda sunt verbà capitis. 16. Numerorum; non, vt plerique interpretantur, infernum ibi sepulcrum dici. Atque ideo Moses ait: Si autem nouam rem fecerit Dominus, vt aperiens terra os suum deglutiat eos, & omnia quæ ad illos pertinent, descenderintque viuentes in infernum, scietis quod blasphemauerunt Dominum. Nec enim populus scire poterat eos viuos descendere in infernum, sed ad hoc satis erat videre terram dehiscentem, & illos deglutientem.

Sibylla quidẽ mortẽ Antichristi non tacuit initio libri tertij, sed ita tamẽ loquitur, vt quasi subita flamma eum, suosq; rapiendos esse significare videatur, ita enim ait.

☞ Ἀλλ' ὁπόταν μεγάλου θεοῦ παντοκράτορος ἀπειλαὶ,
Καὶ σιωπαμὸς φλογέσσα δι' ὁλοῦ ματρὸς ἐς γαῖαν ἥξει,
Καὶ βελέμνου φλέξει, καὶ πᾶσαν ὁλοὸν ἀμφιβρότης πῦρ
Πάντας, ὅσοι τότε αἰῶνι ἐνιπλόμενοι ἦσαν.

Hoc est.

Sed cum magni Dei approximauerint minæ,
Et potestas ardens mundum in terrã veniet,
Et Belien incendet, & superbos homines.
Omnes, quicunq; ei fidem præstiterunt.

Nisi forte iram Christi impios interficientis poetico more potestatem ardentem vocat.

☞ *In stagnum ignis.* † Hîc varia lectio est, quidam enim legunt: In stagnum ardẽs igne, & sulphure, vt Primasius, alij: In stagnũ ignis ardẽtis sulphure, atq; hæc verissimã lectionẽ esse arbitror, & ita est in Græco. Quæritur vtrùm figurata sit hæc locutio, an propria, vt verũ sulphur esse apud inferos credendum sit. Nã figuratã esse videtur Isaias docere cap. 30. cũ de gehẽna ait: Nutrimẽtum eius ignis, & ligna multa: flatus Domini, sicut torrens sulphuris, succendens eam. In quem locum Hieronymus Metaphoricam locutionem esse affirmat, & res ipsa testatur. Si enim sulphur apud inferos est, nutriendi illius ignis causa est, si autẽ sulphure nutritur ignis, quid necesse fuit dicere: Flatus Domini, sicut torrens sulphuris, succendens eam, quibus verbis nõ sulphure, sed voluntate Domini nutriri docemur. Deinde absurdum videtur hoc sulphur concedere, æternũ enim esse oportet, vt æternũ ignẽ nutriat. At vnde gignetur nouum sulphur, quod sufficiat æternitati? aut quæ causa creata illud gignet? † Respondeo, verũ sulphur esse apud inferos, idq; haud obscurè ex scriptura intelligi. Nam igne, & sulphure pluit super Sodomã, & vicinas ciuitates, quam pœnam Iudas Apostolus æterni ignis pœnã esse scribit: Sicut Sodoma, & Gomorra, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alterã, factæ sunt exemplũ æterni ignis pœnam sustinentes. Et apertiùs Apoc. 14: Et cruciabitur igne, & sulphure in conspectu angelorum sanctorũ, & ante conspectum Agni: Et cap. 20. Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur. Et cap. 21: Pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure. Atque hæc est communis fere sententia eorum, qui hos omnes Apocalypsis locos interpretantur, & Alfonsi Abulensis episcopi in Matth. cap. 25. Q. 560. quam iisdem locis comprobat. Quod autem ex Isaia obiecimus, in hoc Metaphoricum est, quod flatum Domini ponit incendentem illum ignem, qui similis dicitur torrenti sulphuris, vt ignem semper ardere Domini voluntate intelligamus, perinde ac si torrens sulphuris in illum influeret. † Sulphur autem intellexit, cum dixit: Ligna multa. Sed, vt doceret Deum semper conseruaturum esse tam ignem, quam sulphur, quo nutritur, addit illud: Flatus Domini, sicut torrens sulphuris, succedens eam. Itaque non consumitur igne sulphur, & nouum in cõsumpti locum succedit; sed, vt corpora ipsa damnatorum vrentur, nec vnquam consumentur, ita & sulphur. Ponendum autem sulphur fuit, vt esset aliqua materia, in qua ignis incenderetur in loco illo ab eiusdẽ ignis natura alieno: deinde etiam vt fœtore suo damnatorum pœnas augeret, nec odoratui deessent sua cruciamenta, quæ alijs sensibus non deerunt. Confirmat hoc Ansbertus, cum ait: Terribiliter autem locus supplicij stagnũ ignis, & sulphuris esse perhibetur. Stagnum scilicet, quia demergit, ignis autem, quia exurit, sulphur verò, quia, quos demergit, simul & exurit, & continuis fœtoribus replet. Atque hoc per Dei potentiam fiet sine vlla resolutione sulphuris, vt loco citato explicauit Abulensis.

Verſ. 20.

37 *An sulphur sit apud inferos.*

38

39

40 *Cæteri.* † Qui minus peccauerant. *Verſ. 21.*

Occisi sunt gladio. Interfecti sunt iussu Christi, vt iam diximus num. 26. occidẽtur autem quomodo exercitũ Gog, & Magog occidẽdũ esse dicemus cap. 20. *Verſ. 21.*

Et omnes aues saturatæ sunt. Hoc propriè, & sine vlla Metaphora intelligitur: in cãpo enim infinita prope cadauera relinquẽtur, quę comedẽtur ab auibus. *Verſ. 21.*

Argumentum Capitis. XX.

Angelus Diabolũ in abyſſum detruſum ligat poſt multos annos exiguo tẽpore ſoluendũ. Videt in cœlo beatitudinẽ eorum, qui non adorauerunt beſtiam, neque characterem eius inſigniti ſunt. Soluitur Diabolus, & ſeducit gentes, in iſque Gog, & Magog, vt pugnent aduerſus ſanctos: ſed igne cœlitus demiſſo occiduntur, & Diabolus mittitur in ſtagnum ignis. Iudicem ſedentem in throno videt, & omnes homines coram eo vt iudicentur, & omnes, qui non ſunt ſcripti in libro vitæ mittuntur in ſtagnum ignis.

Caput. XX.

1 *ET vidi angelum deſcendentem de cœlo, habẽtem clauem abyſſi, & catenam magnam in*
2 *manu ſua. Et apprehendit draconem ſerpentem antiquũ, qui eſt Diabolus, & Satanas, &*
3 *ligauit eum per annos mille. & miſit eum in abyſſum, & clauſit, & ſignauit ſuper illum, vt nõ ſeducat amplius gentes, donec conſummentur mille anni, & poſt hæc oportet illum*
4 *ſolui modico tempore. Et vidi ſedes: & ſederunt ſuper eas, & iudiciũ datum eſt illis, & animas decollatorum propter teſtimonium Ieſu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerũt beſtiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus aut in manibus ſuis, & vixerũt, & regnauerũt cum Chriſto mille an-*
5 *nis. Ceteri mortuorum nõ vixerũt, donec cõſummentur mille anni. Hæc*
6 *eſt reſurrectio prima. Beatus, & ſanctus qui habet partẽ in reſurrectione prima, in his ſecunda mors nõ habet poteſtatem: ſed erunt ſacerdotes Dei, & Chriſti: & regnabunt cũ illo*
7 *mille annis. Et cùm conſummati fuerint mille anni, ſoluetur Satanas de carcere ſuo, & exibit, & ſeducet Gentes, quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog, & Magog, & congregabit eos in prœlium, quorum nume-*
8 *rus eſt ſicut arena maris. Et aſcẽderunt ſuper latitudinem terræ, & circuierunt caſtra Sanctorum, & ciuitatem dilectam. Et deſcendit ignis à*
9 *Deo de cœlo, & deuorauit eos: &*
10 *Diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis, & ſulphuris, vbi & beſtia, & pſeudo propheta cruciabuntur die ac nocte in ſæcula ſæculorum. Et vidi thronum magnũ candi-*
11 *dum, & ſedentem ſuper eum, à cuius conſpectu fugit terra, & cœlum, &*
12 *locus non eſt inuentus eis. Et vidi mortuos magnos, & puſillos ſtantes in conſpectu throni, & libri aperti ſunt: & alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ: et iudicati ſunt mortui ex his quæ ſcripta erant in libris ſecundùm*
13 *opera ipſorum. Et dedit mare mortuos, qui in eo erant, et mors, et infernus dederunt mortuos ſuos, qui in ipſis erant, et iudicatum eſt de ſingulis*
14 *ſecundùm opera ipſorum. Et infernus, et mors miſſi ſunt in ſtagnum*

ignis

15 ignis. Hæc est mors secunda. Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.

Vers. 1. ☞ 1 Et vidi angelum descendentem de cælo.] Hic mihi lector gratulerur quòd pauciora ex Commentario huius capitis mihi surrepta sunt, & duæ principales disputationes de mille annis, & de Gog, & Magog pene integræ mihi, atque illibatæ relictæ sunt.] Totum hoc caput, quod perobscurum est, explicatur fere ab Augustino lib. 20. de Ciui. à cap. 6. vsque ad. 16. quæ reliqui omnes aut sequuntur penè, aut cum eo in pluribus sentiunt. Hunc angelum pleriq; Christum esse censent, quod mihi non placet. Nam nec Dominus angelus sine addito appellari solet, (vt sæpe dixi) nec est cur à recepta, & vsitata nominis notione recedamus, aut aliter, quàm solemus, interpretemur? Melius Augustinus, qui cap. 7. ita scripsit: Ait ipse Dominus noster Iesus Christus. Nemo potest introire in domum fortis, & Matth. 12. vasa eius eripere, nisi prius alligauerit fortem; Diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captiuum: vasa verò eius, quæ fuerat eripturus, fideles suos futuros, quos ille in diuersis peccatis, atque impietatibus possidebat. Vt ergo alligaretur hic fortis, propterea vidit iste Apostolus in Apocalypsi angelum descendentem de cœlo habentem clauem abyssi, & catenam in manu sua, &c.

2 † Ergo verba Iohannis ita interpretor; Christi morte solutum esse humanum genus à vinculis Diaboli, & Diabolum ipsum eiectum esse de terra, sicut Dominus testatus est Iohann. 12. Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Et Apoc. 17. Bestia, quam vidisti, fuit, & non est, quod suo loco iam explicauimus. Et quoniam tunc cohibendus erat, ne Euangelicæ prædicationi obstaret, & homines à salute auerteret, & alligandus, vt iam ex Matth. 12. retulimus: hoc Christus per angelum fecit, & ideo angelum vidit Iohannes descendentem de cœlo. Etenim si dæmonem interfectorem sponsorum Saræ Deus per angelum amouit, ac ligauit, sicut legimus Tob. 8: Tunc Raphael angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deserto superioris AEgypti: quid mirum si angelus, quem Michaelem fuisse probabile est, Diabolum vinciat? Hoc autem simulatque Christus mortuus est, factum est, sicut indicauit ipse, cum morti proximus dixit: Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.

3 † Nec de præteritis dicere alienum à prophetia est; ad omnia enim tempora pertinet prophetia, ea videlicet nuntians, quæ eo tempore, nisi prophetico lumine cognosci non possint. Notum quidem erat Seruatorem nostrum in crucem actum fuisse propter nos, & mortem obijsse, sed venisse tunc angelum de cœlo, qui Diabolum in abysso ligaret, non erat notum, atque ideo hæc visio Iohanni obiecta est, vt nos per eum cognoscamus, & quod tunc factũ est, & quod est in mũdi extremo futurũ. Bonũ autẽ esse hunc angelum diximus cap. 9. nu. 3. & sequentibus.

Habentem Clauem abyssi. Abyssus nũc infernum significat, vt latiùs ostendimus cap. 9. num. 6. & 7. Clauis ei datur, vt locum damnatorum aperiat, & in eo Diabolum alliget, vt ibidem exposuimus. num. 5. Eadem causa catenam magnam, id est, firmissimam, habere dicitur in manu sua. Subindicatur his verbis Diabolum vehementer repugnantem, atque omnino inuitum alligatum esse, tum magnam esse virtutem eius, ideo enim catena magna vinctus est, quæ firmissima Dei cohibentis voluntas, & iussio intelligitur. Vers. 1.

Et apprehendit draconem serpentem antiquum. Vers. 2.

4 † Cur Diabolus draco appelletur, diximus cap. 12. num. 10. cur verò serpens, & Diabolus, & Satanas, ibidem. num. 28. & 29. Et quoniam his nominibus malitia eius, & calliditas, & inuidia continetur, meritò & c. 12. eisdẽ vsus est dicẽs: Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabol⁹, & Satanas, & nũc ea repetit, vt magis nobis in memoriã reuocet Christi beneficia, cui⁹ iussu, & potestate nocẽtissima bellua ligata est.

☞ [Singula autem nomina ſuum articulum habent, τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, hoc eſt, Draconẽ illum, ſerpẽtem illum, antiquum illum. Quæ verba Proſper Aquitanicus in Dimidio tẽporis, cap. 4. ita refert: Et apprehendit draconem illum magnum, illum ſerpẽtem antiquum, qui vocatur Diabolus, & Satanas.]

Verſ. 2. *Et ligauit eum.* Inuitum detruſit in infernum, & ne electos ad Eccleſiam vẽturos impediret, prohibuit. Auguſtinus lib. 20. de Ciui. cap. 7: Hoc eſt, eius poteſtatem ab eis ſeducendis, ac poſſidẽdis, qui fuerant liberandi, cohibuit, atque frenauit.

Verſ. 2. *Per annos mille.* Mille annis ſine dubio vniuerſum tempus complectitur à beata Chriſti morte vſque ad tempus Antichriſti, tam ex Victorini, & Auguſtini cap. 7. quam ex aliorum omnium ſententia. Gregorius etiã. 18. Mor. cap. 27. ait: Millenario enim numero non quantitatem temporis, ſed diuerſitatẽ, qua regnat Eccleſia, deſignauit. Et lib. 32. cap. 12. Millenario namque numero vniuerſum pro perfectione ſua hoc, quantumlibet ſit, Eccleſiæ ſanctæ tempus exprimitur. ☞ [Andreas: Mille autẽ annos non eſt rationi conſentaneum omnino totidem numero intelligere. Neque enim de quibus ait Dauid: Verbi quod mandauit in mille generationes: decies cẽtum numerare poſſumus, ſed multas. Sic igitur & nunc mille annorum numerũ exiſtimamus, vel multos ſignificare, vel perfectum. Multis enim annis opus eſt vt prædicetur Euãgelium in vniuerſo orbe, & vt radices in eo agant ſemina pietatis. Perfectum autem ſignificant, quoniam in ipſis à puerili legis gubernatione liberati in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti vocati ſumus. Mille igitur anni tempus ſunt ab incarnatione Domini vſque ad ☞ Antichriſti aduentum. &c.] Quod qua ratione fiat, paulò poſt explicabimus nu. 37. & ſequentibus, vbi ait: Et regnauerunt cum Chriſto mille annis.

Verſ. 3. *Et miſit eum in abyſſum.* † Hæc verba ita
Pſal. 104. Auguſtinus interpretatur eodem libro
5 cap. 7: Diabolum vtique miſit in abyſſum. Quo nomine ſignificata eſt multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate aduerſus Eccleſiam Dei multùm profunda ſunt corda. Nõ quia ibi Diabolus ante nõ erat, ſed ideo dicitur illuc miſſus, quia excluſus à credentibus plus cœpit impios poſſidere. Plus namque poſſidetur à Diabolo qui non ſolùm alienatus eſt à Deo, verùm etiam gratis odit ſeruientes Deo. Verba Auguſtini tranſcribunt Primaſius, & Beda: ſenſum probant Ansbertus, & Haymo, nec improbat Ambroſius. Mihi myſticus videtur, nec dubito in abyſſo profunditatem inferorum ſignificari, vt ſæpe ante dixi: Quod ex ijs, quę poſteà dicit, manifeſtum eſt: Et cum conſummati fuerint mille anni, ſoluetur Satanas de carcere ſuo, & exibit, & ſeducet gentes, &c. Quorum vi Ambroſius coactus eſt ſententiam retracta re. Superiùs (inquit) quorumdam opinionem ſequens dixi per abyſſum corda impiorum deſignari, in quibus Diabolus à cordibus fidelium expulſus religatus teneatur. Si ergo per abyſſum corda reproborum deſignantur, quomodò de abyſſo, id eſt, de cordibus reproborum, exire dicitur? Num quid reprobos derelicturus eſt, & inuaſurus electos? Nullo modo. Alligationem ergo Diaboli ſecundùm literam intelligendam puto, vt in aliquo abyſſi loco virtute diuina religatus teneatur, vel certè in inferno vſque ad diem ſolutionis ſuę. &c. Intelligamus ergo hic nõ de dæmone aliquo ex turba, ſiue, vt aiunt, de plebe, verba fieri, ſed (vt præter alios ſenſit Lactantius lib. 7 Diuinarum inſtitutionum, cap. 24. & 26.) de eorum principe, qui interra relicti ſunt vt homines exercerent, qui & in hoc cap. & in. 12. appellatus eſt Draco, & Serpens antiquus, & Diabolus, & Satanas, & cap. 17. nomine Beſtiæ ſignificatus eſt. † Nec enim hæc nomina cui libet dæmoni dantur in Scriptura, ſed principi: quod articuli in Græco additi oſtendunt. Et illud Matth. 25: Qui paratus eſt Diabolo, & angelis eius: quẽ ego puto eſſe eũ, qui Heuã in paradiſo decepit ſerpẽtis ſpecie, (cuius rei cauſa ſerpẽs antiquus dictus eſt) & qui Dominũ in eremo ieiunantem inuaſit, de quo ait Iohannes cap. 12: Nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Et cap. 14. Venit enim

6 *Diabolus Satanas.*

enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam: [Quare hæc duo nomina, Diabolus, & Satanas Pluraliter numerum in Scriptura non habent, neque apud patres fere.] Cum verò etiã post Christi mortem Diabolus in Scriptura nominatur, & tetare dicitur: hoc ideo fit, quia per suos etiam nunc tentat homines quantum potest: [aut quia propter eandem malitiam, & auiditatem nocendi nomen alteri communicatur.] Hoc ipsum, quod dixi, Gregorius docet lib. 4. Mora, cap. 11. vbi hæc ipsa Iohannis verba cum retulisset: Ille enim (inquit) apostata angelus, qui ita conditus fuerat, vt angelorum ceteris legionibus emineret, ita superbiendo succubuit, vt nunc statium angelorum ditioni substratus sit: quatenus vel nunc ad vtilitatem nostram eis ministrantibus religatus lateat, vel tunc ad probationem nostram eis relaxantibus totis se suis contra nos viribus solutus exerceat. Et de eodem paulò ante ait: Sed hunc Leuiatham electi angelorum spiritus nunc in puteo abysi clausum premunt. Vnde scriptum est. Vidi angelũ
7 descendentem de cœlo, &c. † Quibus verbis videmus Gregorium docere, & angelum sanctũ esse qui ligauit, & inferno ligasse, & dæmonum principem esse eum, qui ligatus est. Quare cum eum sensum affert, qui Augustino, & plerisque expositorum probatus est, quod facit 18. Mor. cap. 27. & lib. 32. cap. 12: vtitur more suo mystica expositione, quæ ad morum cõformationẽ aptior est. Hic igitur dæmonum princeps, qui ante Christi mortem vehementius sæuiebat, & quasi triumphabat, post Christi mortem missus est in abyssum; quod Christo miracula faciẽte dæmones timebant; sicut legimus Luc. 8: Et rogabant illum ne imperaret illis, vt in abyssum irent. Quæro an rogarint ne irent in corda hominũ? Hoc denique apertè confirmatur verbis illis cap. 17: Bestia, quam vidisti, fuit, & non est, & ascẽsura est de abysso. Ideo non est, quia ligata est in inferno ab angelo sancto, & ascensura est de abysso, quando in fine mundi soluetur. [Idem sensit & Andreas, cuius hæc sunt verba: Hic factam in passione narrat Diaboli subuersionem, in qua eum, qui fortis esse videbatur, fortior eo Christus Dominus noster ligauit, nosque, qui spolia eius eramus, ab ipsius manibus liberauit condemnato eo in abyssum. Hoc autem ostenditur ex dæmonibus, qui ipsum deprecabãtur ne se mitteret in abyssum. Ligatum autem eum esse ostẽdit idololatriæ interitus, & subuersio templorum idolorum, ac defectus cruoris sacrificiorum, & Diuinæ volũtatis in toto orbe impletio, atq; cognitio. Et mox: Possumus igitur, vt opinor per ea quæ dicta sunt, etiam intelligere Christi aduersus Diabolum sententiã. Angelum autem dicit talis sententiæ ministrum, vt hunc ostendat ministrãtibus quoque virtutibus potentia inferiorem, frustaque insolescere aduersus principatum, qui omnibus imperat. Catenam autem ad nostram intelligentiam vocauit operationem coercentem ipsius malitiam.]

8 *Et clausit, & signauit super illũ.* † Clausit abyssum, & portam signauit, ne vllo modo aperiri possit. Hoc est: firmissimè eum alligauit, & omnem exeundi potestatem ademit. Cum autem dicit: *Super illum*, Diabolum intelligimus, nõ abyssum, quæ feminei generis est. Augustinus cap. 7: Clausit super eum, dictum est. Interdixit et ne posset exire. *Vers. 3.*

Vt non seducat amplius gentes. Augusti- *Vers. 3.*
nus ibidem: Ab eis autem gentibus seducendis huius interdicti vinculo, & claustro Diabolus prohibetur, atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem eruere de potestate tenebrarum, & transferre in regnum filij claritatis suæ, sicut Apostolus ait. Nam seducere illum gentes etiam nunc, & secũ trahere in æternam pœnam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moueat quod sæpe Diabolus seducit etiam illos, qui iam regenerati in Christo vias ingrediuntur Dei: nouit enim Dominus qui sunt eius, ex his in æternam damnatio- *Coloss. 1.*
9 nem neminem ille seducit, &c: † Ergo (vt rectè Augustinus interpretatur) gentes intelliguntur electi ex omnibus gentibus, quos prohibetur Diabo-

lus seducere, ne aut ad Ecclesiam non veniant, aut postquam venerint, vitam æternam non consequantur. Sed potest aduersus hanc interpretationem illud obijci, si hoc est Diabolum ligari, etiam ante aduentum Christi fuisse ligatum, & nunc dici posse, non solùm principem, sed omnes eius ministros esse ligatos, quandoquidem nullo modo impedire valent eorum salutem, qui ad vitam æternã prædestinati sunt. Respondeo Diabolum verè ligatum fuisse, quia si solutus, ita vt erat antea, relinqueretur, sine dubio multos electorum ab Euangelio deterreret, alios vel ad infidelitatem, vel ad mores priores reuocaret, atque in æternam mortem adduceret. Verùm quoniam Diuina prædestinatio, & electio impediri non potest, alligari illum iussit Deus,
10 vt prædestinati salui fierent. †Hoc apertè docet Augustinus eodẽ lib. 20. cap. 8. his verbis: Quod si permitteretur (vi delicet exercere totam tentationem quam potest, ita enim dixerat) in tam longo tempore, & tanta infirmitate multorum plurimos tales, quales Deus id perperi non vult, & fideles deijceret, & ne crederent impediret. Quod ne faceret, alligatus est, &c. Simile est illud Matth. 24: Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro. Sed propter electos breuiabuntur dies illi. Quare non ideo dici potest omnes dæmones ligatos esse, quamuis impeditur eorum malitia, & crudelitas ne tam vehementer electos tentẽt, quàm vellent, & possent, nam & sine vniculis sunt, & in eodem loco manent: quæ quia dæmonum princeps non habet, nunc ligatus dicitur, & quia per se nocere nullo modo finitur.

Vers. 3. *Donec consummentur mille anni.* Donec veniat tempus Antichristi.

Vers. 3. *Et post hæc oportet illum solui modico tẽpore.* Tribus videlicet annis, & dimidio quod est tempus regni Antichristi. Augustinus cap. 8: Nam tribus annis, & sex mensibus legitur totis suis, suorumque viribus sæuiturus, & tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, vt vinci tanto eius impetu, insidijsque non possint, &c. Solutus autem efficiet paucissimi vt ad fidem veniant, & fidelium plurimos Antichristo aggregabit, non tamen ex electis. Quorsum autem soluatur Augustinus eodem cap. & ita ex-
11 ponit: † Si autem nunquam solueretur, minùs appareret eius maligna potentia, minùs sanctæ ciuitatis fidelissima patientia probaretur: minùs denique perspiceretur quam magno eius malo tam bene fuerit vsus omnipotẽs Deus, qui eum nec omnino abstulit à tentatione sanctorum, quamuis ab eorum interioribus hominibus, vbi in Deum creditur, foras missum vt forinsecus eius oppugnatione proficerent, & in eis, qui sunt ex parte ipsius alligauit, ne quantam posset effundendo, & exercẽdo malitiam innumerabiles infirmos, ex quibus Ecclesiam multiplicari, & impleri oportebat, alios credituros, alios iam credentes à fide pietatis illos deterreret, hos frangeret. Et soluetur in fine, vt quam fortem aduersarium Dei ciuitas superauerit, cum ingenti gloria sui redemptoris, adiutoris, liberatoris, aspiciat. In quorum sanè, qui tunc futuri sunt, sanctorum, atque fidelium comparatione quid sumus? Quandoquidẽ ad illos probandos tantus soluetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus, &c.

12 † Quærit autem continuo Augustinus in eodem cap. an illo extremo tempore, quo Diabolus solutus totis viribus sæuiet, accessuri sint aliqui ad fidem? Nam neminem esse accessurum illis verbis Domini videtur comprobari Matth. 12: Quomodò potest quisquã intrare in domum fortis, & vasa eius diripere, nisi priùs alligauerit fortem? Et tunc domum illius diripiet. Cum igitur fuerit solutus, non diripientur eius vasa. Cui quæstioni in hunc modum respondet. Immo verò id potiùs est credendum, nec qui cadant de Ecclesia, nec qui accedant ad Ecclesiam illo tempore defuturos. Sed profectò tam fortes erunt & parentes pro baptizandis paruulis suis, & ij, qui tunc primitus credituri sunt, vt illum fortem vincant etiam non ligatum, ideſt, omnibus, qualibus antea nunquam, vel artibus insidiantem, vel vrgentem viribus & vigilanter intelligant, & toleranter ferãt: ac sic illi etiam non ligato eripiantur.

†Domi-

13 †Domini autē verba ex Matthęo ita explicat, prius seruatum esse hunc ordinem, vt fortis alligaretur, & vasa eius diriperentur, & longè, latè que multiplicaretur Ecclesia: sed posteà eadem ex ipsa rerum Diuinitùs prædictarum, & impletarum robustissima fide etiam soluto vasa poterit auferre.

Vers. 4. *Et vidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis.* Locus est obscurissimus, & qui magna ex parte euertere omnia videatur, quæ hactenus posita sunt. Quæritur enim, vtrùm de iudicio extremo loquatur Apostolus, an de aliquo alio ante illud? Si non loquitur de extremo, quomodo eos commemorat, qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius, nec acceperunt eius characterem, atque eosdem regnasse dicit cum Christo mille annis? Qui sunt hi mille anni à persecutione Antichristi? Si extremum iudicium intelligit, quomodo continuò scriptum est: Ceteri mortuorum non vixerunt donec consummentur mille anni: cum norum sit non solùm martyres, sed vniuersos etiam, qui mortui sunt, viuos sistendos esse ad Christi tribunal? † Hūc nodum ita soluit Augustinus lib. 20. de ciuitate cap. 9: Non hoc putandum de vltimo iudicio dici, sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Iudicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quā id, quod *Matth. 18.* dictū est: Quæ ligaueritis in terra, ligata erunt & in cœlo, & quæ solueritis in terra, soluta erūt, & in cœlo. Vnde Apostol⁹: Quid enim mihi est (inquit) de ijs, *1. Cor. 5.* qui foris sunt, iudicare? None de ijs, qui intus sunt, vos iudicatis? Et initio capitis: Intereà dū mille annis ligatus est Diabolus, sancti regnant cum Christo etiam ipsis mille annis, eisdem sine dubio, & eodem modo intelligēdis, ideſt, isto iam tempore prioris eius aduentus, &c. Itaque regnū sanctorū intelligit hoc loco non in cœlo, sed in terra, idque ex eo probat, quod in Euangelio Ecclesiam dici regnum Dei, & regnū cœlorum quibusdam locis, quos adducit, conuinci videtur. Hoc autē regnū quale sit docet. †Regnant enim cum *Coloss. 3.* illo qui faciunt, quod Apostolus ait: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram. De qualibus item dicit, quod eorum conuersatio sit in cœlis. Posteà verò regnant cum illo qui eo modo sunt in regno eius, vt sint etiam ipsi regnum eius, &c. Deinde cetera explanans dicit his mille annis animas martyrum corporibus nondum sibi redditis regnare cū Christo, quoniam & ipsæ pars sunt Ecclesię, quæ etiam nunc regnum Christi est. Sed ideo (inquit) tantummodo martyrum animas commemorauit, quia ipsi præcipuè regnant mortui, qui vsque ad mortem pro veritate certauerunt. Sed à parte totum, etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Ecclesiam, quod est regnum Christi, &c.

16 †At cum ad verba illa omnium difficillima venit: Et qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius, in tantas vir doctissimus, & ingeniosissimus angustias incidit, vt hos similiter dixerit esse viuos, & mortuos: bestiam esse populum infidelium contrarium populo fideli, imaginem eius simulationem intelligi, quæ in his est, qui velut fidem profitentur, & infideliter viuunt, ab illis bestiam non adorari, qui nolunt subijci infidelitati, eos non accipere characterem bestiæ, qui non accipiunt notam criminis, aut in fronte, propter professionem, aut in manibus, propter operationes. Augustini verba trāstulit in suum commentarium Primasius nihil addens, nihil explicans. Atque eum Beda imitatus est, & Rupertus similiter exposuit. Horum sententiam in multis, hisque præcipuis sectatus est Ansbertus, & cum Ansberto Haymo, in quibusdam nonnihil discrepant, sed ita tamen vt eorum dictis nihilo magis quæstio soluatur, aut locus obscurissimus exponatur, quā dictis Augustini.

17 † Antequam huius loci explanationem aggrediamur, non est silentio prætereundum eum lapidem offensionis fuisse grauissimis, & antiquissimis doctoribus. Etenim Papias Hierapolitanus episcopus Iohannis Apostoli auditor ex hoc loco dixit sanctos post resurrectionem mille annis cum Christo regna- *Philip. 3.* *Chiliastæ, suæ Milleuarij.*

regnaturos esse in terra in omni bonorum affluentia, vt referunt Eusebius lib. 3. Eccl. hist. cap. vltimo, Nicephorus lib. 3. Hist. eiusdem cap. 20, & Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium, in vita Papiæ. Addit Eusebius: Multis tamen post se Ecclesiasticis viris erroris huius præbuit causas, autoritatem dogmati tantùm ex vetustate tribuens, non etiam ex ratione dictorum, sicut Irenæo, & si quis alius eum in hac parte visus est sequi. Hieronymus etiam in Catalogo cum de Papia dixisset, hæc infert. Quod & multi nostrorum, & præcipuè Tertulliani liber, qui inscribitur, De spe fidelium, & Lactantij Institutionum volumen septimum pollicetur, & Victorini Pictabionensis episcopi crebræ expositiones, & nuper Seuerus hoster in Dialogo, cui Gallo nomen imposuit. Et, vt Græcos nominem, &
18 primum, extremumque coniungam, Irenæus, & Apollinaris, &c. † Idem postea defendit Nepos episcopus Ægyptius, contra quem copiosè scripsit Dionysius Alexandrinus in libris de Repromissionibus futuris, vt refert Eusebius lib. 7. Hist. Eccl. cap. 22. Sed de hoc loquens carnales cum delicias in hoc regno Christi posuisse tradit: Hic (inquit) Iudaico intellectu de futuris repromissionibus sentiebat, easque corporaliter exhibendas docebat, & mille annis in delicijs corporalibus in hac terra Sanctos regnaturos esse cum Christo: huiusque sui dogmatis probamenta sumptis ex Reuelatione Iohannis testimonijs conabatur asserere. De quibus etiam libellos edidit interpretationes huiusmodi continentes, &c. [Irenæus quidem in quinque capitibus additis libro. 5. ideſt, cap. 32. & quatuor sequentibus acerrimè tuetur hanc sententiam multis testimonijs prophetarum.] In libris autem Tertulliani vix quidquam huiusmodi apertum inuenimus. Eiusdem verò liber De spe fidelium, quem citat Hieronymus, periit iniuria temporis. At extremo fere libro 3. aduersus Marcionem, sententiam suam exponit. Nam & confitemur, inquit, in terra nobis regnum repromissum, sed ante cœlum, sed alio statu, vtpotè post resurrectionem in mille annos in ciuitate Diuini operis Ierusalē
19 cœlo delata, &c. † Et paulò post: Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis, & refouendis omnium bonorum vtique spiritualium copia, in compensationem eorum, quæ in sæculo vel despeximus, vel amisimus, à Deo prospectam. Siquidem & iustum, & Deo dignum, illic quoque exultare famulos eius, vbi sunt & afflicti in nomine ipsi⁹. Hæc ratio regni cœlestis. Post cuius mille annos, intra quam ætatem concluditur sanctorum resurrectio pro meritis maturiùs, vel tardiùs resurgentiū, tunc & mundi destructione, & iudicij conflagratione cōmissa, demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelæ superindumentum, transferemur in cœleste regnum, &c. Et eodem loco Tertullianus libri sui meminit, De spe fidelium, vbi de his egit latiùs. In Victorini Commentarijs in Apocalypsin, qui vni extant, nihil nunc inuenimus, immo eorum extrema verba reijciunt omnino, ac damnant hoc affirmantes, & cum Cerintho hæretico sentire testantur. Iustinus quidem martyr apertè hoc ipsum docet in Dialogo cū Tryphone paulò post medium, atque ad id testimonio vtitur Isaiæ cap. 65: Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, &c. omnia de hoc regno interpretans vsque ad finem capitis. Deinde etiam ait: Apud nos etiam vir quidā Iohannes nomine, Christi Apostolorum vnus, mille annos commoraturos Ierosolymis eos, qui Christo crediderint, reuelatione, quæ ei facta est, spiritu prophetico prædixit: Deinde generalem, & , vt paucis absoluam, æternam omnium resurrectionem futuram, ac iudicium, &c. Sed Lactantius relictus est, qui quid de toto hoc capite Apocalypsis veteres sensissent, nobis luculenter exponeret. Is lib. 7: Diuinarum institutionum, cap. 23. resurrectionem bonorum futuram esse dicit, quam illi primam resurrectionem appellabant; meminit enim hic Iohannes primæ, & secundæ resurrectionis. Atque hoc cap. 25. completis sex annorū millibus aborbe condito futurum affirmat, post ducentos videlicet annos à tempore,

Summa eorum, quæ veteres senserunt de regno mille annorum.

quo

20 quo hæc ipse scribebat. † Sed cap. 24. prolixius singula persequitur, quorum hæc est summa. Veniet tunc filius Dei, vt viuos, ac mortuos iudicet. Iusti, qui mortui sunt, resuscitabuntur, vt præsint viuentibus velut iudices. Qui autem viui inuenientur, non morientur, sed cum vtrisque Christus regnabit in terra mille annis. Viuentes infinitam multitudinem per eosdem mille annos generabũt, & erit soboles eorum sancta, & Deo cara. Gentes non extinguentur omnino, sed relinquentur in victoriam Dei, vt triumphentur à iustis, ac subiugentur perpetuæ seruitũti. Princeps dæmonum catenis vincietur per eosdem mille annos, ne quod malum aduersus populum Dei moliatur. Peracto iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terræ, in qua ipse conditor Deus cũ iustis dominantibus commorẽtur. Toto hoc tempore erit summa terræ fecũditas, & pax maxima, atque tranquillitas. Reges gentium venient à finibus terræ cum donis, ac muneribus, vt ado-
21 rent regẽ magnum Christum. † Deinde cap. 26. hæc subijcit. Cum mille anni regni huius cœperint terminari, hoc est septem millia ab exordio mundi, soluetur denuo princeps dæmonum, atq; omnes gentes, quæ tunc erunt, sub ditione iustorum, concitabit, vt inferant bellum sanctæ ciuitati, & à Deo debellabuntur. Cum completi fuerint mille anni, renouabitur mundus à Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur & transformabit Deus homines in similitudinẽ angelorum. Tunc fiet secũda resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos. Comprehendetur Diabolus cum ministris suis, & in ignem æternum simul cum omnibus impijs conijcietur. Hæc ex Lactantio, quæ omnia ex verbis huius capitis deprompta videntur, si crasso sensu, & vt sonant, intelligantur. Ac ne vetustiores miremur, Augustinus, 20. de Ciui. cap. 7. hæc scripsit. Quæ opinio esset vtcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spirituales in illo Sabbato (idest in illo septimo milliario annorum) affuturæ sanctis per Domini præsentiam cre-
22 derẽtur. † Nam etiam nos hoc opinati sumus aliquando. Sed cum eos, qui tũc resurrexerunt, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus sit tantus, ac potus, vt non solùm nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius credulitatis excedant, nullo modo ista possunt, nisi à carnalibus, credi. Hi autem qui spirituales sunt, istos ista credentes χιλιαστὰς appellant Græco vocabulo, quod verbum è verbo exprimentes nos possumus Milliarios nuncupare, &c. Millenarij etiam hi ab autoribus dicuntur. Qui hac quoque ratione permoti sunt, vt in eodem cap. autor est Augustinus: mundum sex diebus factum esse, septimo Dominum ab omni opere suo requieuisse, quod Sabbatum fuit. Et quia sicut est apud Petrum posterioris epistolæ cap. vltimo, vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus: censuerunt mundum sexmille annis duraturum, septimo autem millario anniorum sanctos cum
23 Domino fore regnaturos. † Atque hic error non ex Apocalypsis solùm verbis male intellectis, sed etiam ex Iudæorum traditione collectus est, vt docuit Eusebius lib. 7. Historiæ, cap. 22. & Hieronymus in Vita Papiæ, & in multis locis Commentariorũ in prophetas, quorũ quosdam indicabimus, qui quidquid de Ecclesiæ felicitate tempore legis Euangelicæ prædictum est sub typo Ierusalem, ad regnum terrenũ, & ad diuitias, atque ad corporis voluptates trastulerunt. Cuius rei causa solet sæpe Hieronymus dicere, cum huius rei mentio incidit, Iudæi, & nostri Iudaizantes. De his Hieronymus in fine ferè libri quinti Commentat. in Isaiam, & initio decimiquinti, & in illud cap. 54: Paupercula tempestate conuulsa, & in Proœmio lib. 18. & in expositione duorum capitum extremorum eiusdem, & in cap. 36. Ezec. & alijs multis locis, ex quibus perspicuum fit quod retulimus ex Augustino, omnes carnis delicias in regnum hoc mille annorum eos contulisse, tametsi Tertullianus lib. 3. contra Marcionem spiritualium tantùm meminit. Et in Proœmio lib. 18. in Isai. ait idem Hieronymus. † Et qua ratio-
24 ne intelligenda sit Apocalypsis Iohannis, (loquitur autem de hoc capitulo)

quam

quam ſi iuxta literam accipimus, Iudaizandum eſt: ſi ſpiritualiter, vt ſcripta eſt, diſſerimus, multorum videbimur opinionibus contraire; Latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactantij: Græcorũ, vt ceteros prætermittam, Irenæi tantũ Lugdunenſis epiſcopi faciam mentionem: aduerſus quem vir eloquentiſsimus Dionyſius Alexandrinæ Eccleſiæ pontifex elegantem ſcripſit librum irridens mille annorum fabulam, & auream, atque gemmatam in terris Ieruſalem, inſtaurationem templi, hoſtiarũ ſanguinem, otium Sabbati, circũcifionis iniuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, & cũctarum gentium ſeruitutem, &c. Quæ ideo retuli, vt ſciamus quid de hoc regno ſanctus martyr Irenæus ſenſerit. Alter error, immo & manifeſta iã hæreſis, occaſione horum verborum, quæ nunc interpretari tentamus, extitit, Apocalypſin nequaquã Iohannis Apoſtoli eſſe, ſed Cerinthi hæretici, qui ætate eiuſdem Apoſtoli vixit. Eorum ſenſum refert Euſebius lib. 7. Hiſtori. Eccle. cap. 23. ex Dionyſio Alexandrino, in libro ſecundo de Repromiſſioni
25 bus. † Nonnulli ex præceſſoribus noſtris (inquit Dionyſius) penitus libellũ hunc refutandum, & à canone Scripturarum abijciendum putarunt, ſingula quæque eius capitula arguentes, & dixerunt prætitulationem libri non eſſe veram, ſed alienæ Scripturæ Iohannis tantùm nomen impoſitum: vnde neq; Iohannis hunc eſſe librum, nec reuelationem videri poſſe, quæ craſſo quodã velamine ignorantiæ contegatur. Addiderunt etiam hæc, quod nihil dignũ in ea grauitate Apoſtolica cenſeatur, Sed nec alicuius quidem Eccleſiaſticorum ſatrem virorum ſcripturam eſſe dixerunt, ſed Cerinthum quemdam autorem Cerinthianæ hæreſeos volentem dogmatis ſui fidem Apoſtolici nominis opinione firmare, libello à ſe cõſcripto Iohannis titulum prætuliſſe. De
27 quo (inquiũt) Cerinthi dogma hoc cõtinet, in terris futurum eſſe regnum Chriſti. Et quoniam ipſe carnis, & libidinis amiciſsimus dicebatur, ea in repromiſsionibus futuri regni ſanctis præbenda cenſebat, quæ ſui animi libido dictabat, ventris, & voluptatis opera manſura, ciborum ſatietatem, & abundantiam poculorum, nuptias, & cetera quæ horum conſequentiam ſeruant. Et reparari rurſum ſperat feſtiuitates,
26 & ſacrificia Iudaica, victimaſque legales, &c. † Ex his quæ Dionyſius tribuit Cerintho, & quæ Irenæo tribuit idem Dionyſius, vt modò retulimus ex Hieronymo in Proœmio lib. 18. in Iſaiã, & quæ nos retulimus ex Lactantio lib. 7. cap. 24. & quæ ſunt apud Epiphaniũ lib. 3. Hæreſ. 77. prope finem, colligi videtur nihil, hoc quidem in regno mille annorum, intereſſe inter Cerinthi, & veterum doctorum de hac re ſententiam, contra quàm quidam ex recentioribus opinati ſunt. Confirmat hoc Caius ſcriptor Eccleſiaſticus, cuius verba ex Dialogo diſputationum refert idem Euſebius lib. 3. Hiſt. Eccle. cap. 28. qui etiã Apocalypſin Cerinthi eſſe exiſtimauit. Sed & Cerinthus (inquit) per reuelationes quaſdam, quas velut à magno Apoſtolo conſcriptas, & per angelos ei reuelatas putaret, talia quædam nobis portenta introducit. Poſt reſurrectionem terrenum dicit futurum eſſe regnum Chriſti in Ieruſalem, & homines in carne iterum concupiſcentijs, & vitijs ſubiectam conuerſationẽ habituros. Contra fidem quoque Scripturarum quoſdam mille annos deſignat, in quibus multa quidem & alia corruptionis opera, & nuptiarũ feſtiuitates dicit futuras, ad eos, qui libidini
27 dediti ſunt; decipiendos, &c. † Eadem ſunt apud Nicephorum lib. 3. Hiſt. Eccle. cap. 14. Hieronymus quoque in illud Iere. 23: Et conteres lagunculam, &c. ita ait: Quaniquã ſibi Iudæi auream, atque gemmatam Ieruſalem reſtituendam putent, rurſuſque victimas & ſacrificia, & coniugia ſanctorum, & regnum in terris Domini Saluatoris. Quæ, licet non ſequamur, tamen damnare nõ poſſumus, quia multi Eccleſiaſticorum virorum, & martyres iſtã dixerunt, &c. Verùm quod Iudæi dicunt, ad explanationem ſpectat prophetarum, & huius loci non eſt. Duorum autem errorũ circa Apocalypſin, alterum, qui eſt de autore, & autoritate libri, iam ſatis ſupra refutauimus in

Diſpu-

Disputatione, quæ est ante Commentarios: alterum de regno mille annorũ ipsa vera loci, quo ille nititur, expositio refutabit: ortus siquidẽ est in nostris ex deprauata verborum Apostolicorũ intelligentia. Nam hi Papiam secuti sunt autoritatem dogmati eius propter autoris antiquitatem tribuentes, vt dixit Eusebius lib. 3. Hist. Eccl. cap. vltimo. Papias verò nimirùm crassè verba
28 Apostoli accipiens deceptus est. † Vnde Eusebius eodem loco scripsit: Sed ego puto eum spirituales, & mysticas Apostolorum traditiones corporaliter, & secũdùm literam suscepisse, nec potuisse discernere ea, quæ illi in figuris, veluti lactentibus, & paruulis loquebantur: qui & reuera etiam exipsis, quę conscripsit, opusculis, exigui sensus vir, & minùs capacis ostenditur. Idem ait Nicephorus lib. 3. Hist. Eccles. cap. 20.

Vera intelligentia mille annorũ. Ergo, vt iam sensum Apostoli aperiamus, nequaquam de Ecclesia in hoc sæculo regnante hæc intelligemus cũ Augustino, sed de ijs, qui cum Christo regnant in cœlo vt Ambrosius, & alij nonnulli censuerũt. Primùm, quia verba ipsa indicant hunc sensum esse germaniorem, quando sine dubio multò magis propriè regnare dicuntur cum Christo, qui in cœlo sunt, & Dei, Christiq; conspectu fruuntur, quã qui sunt in terra, nec vident facie ad faciem, sed per speculum in ænigmate. Deinde, quia nec proprium, nec vsitatum videtur, vt eos regnare cum Christo dicamus, qui persecutionibus iactantur, & doloribus anguntur, & in hac miserrima lacrymarum valle commorantur.
29 † Nec verò aut illã Augustini interpretationem admodum iuuant, aut hanc quam nunc statuimus, lædunt ea, quæ ille protulit ex Euangelijs: Siquidem Ecclesia, si regnum cœlorum, aut regnũ Dei dicitur, non ideo dicitur, quòd ipsa regnet, sed quòd Deus regnet in ea. Sedes igitur, quas vidit Iohannes, in cœlo positas vidit. Qui sedent super eas sancti sunt, qui ex huius sæculi certamine victores in cœlum euolarunt, & regnant cum Christo. Iudicium illis datum est, quia electi, & designati sunt vt in die iudicij cum Christo iudicent, iuxta illud Sapientiæ. 3: Iudicabunt nationes, & dominabũtur populis. Ita enim Christus illis pollicitus est Apoc. 2: Et qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, sicut & ego accepi à patre meo. Ita que cum sedes beatas accipiunt, quasi iudices gentium designantur.

30 *Et animas decollatorũ.* Omnes sanctos vidit, sed eos peculariter commemorat, qui pro Christo interfecti sunt, vt futuris Christianis, atque ijs maximè, qui extremo tempore victuri sunt, animos addat ad certandum pro gloria Christi. Itaque *Et animas decollatorum*, ità nunc dictum est, ac si diceret: Et peculiariter animas decollatorũ, vt Mar. vltimo. Dicite discipulis eius & Petro. *Et pro præsertim.*

Propter testimonium Iesu Quia palàm Iesum confitebantur. *Vers. 4.*

Et propter verbum Dei. Quia eum verum Dei filium, ac æqualem patri esse clamabant, est enim in Græco λόγος cum articulo, διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. Vel certè quia verbum Dei prædicabant, id est Euangelium, & pro lege habebãt. Ità initio cap. 1. exposuimus illud: Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimonium Iesu Christi, quæcunque vidit. *Vers. 4.*

Et qui non adorauerunt bestiam. Ex his quæ Apostolus dixit cap. 13. & 14. & 16. de bestia, & eius imagine, & characte re, & ex his, quæ in horum locorum explanatione tradidimus, adeò manifestum est quæ nunc dicuntur, de ijs dici, qui Antichristo repugnabunt, & viriliter pro Christo certabunt, vt in alium sensum detorqueri nequeant, nisi quã
31 violentissimè. † Hoc igitur quia verũ est, & luce ipsa meridiana manifestius, ac cipiamus: deinde reliqua, si qua videbuntur cum hac intelligentia conuenire non posse, Deo duce, ac magistro, explicabimus. Eadem causa nunc Iohãni fuit, vt mentionem de sanctis extremi temporis faceret, qua & animas decollatorum propter testimonium Iesu se vidisse scripsit, nempe vt qui grauissimè vexandi sunt ab Antichristo, his verbis ad amplissimas spes excitentur, & nihil timeant. De imagine, & characte re bestiæ in fronte, siue in manu dex- *Vers. 4.*

dextera imprimendo diximus abunde ferè in fine cap. 13.

Vers. 4. *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis.* Hoc est, quod Augustinum, & multos ab eo sensu, quem modò explicauimus, valde deterruit, quod mille anni intelliguntur vsque ad consummationē sæculi, nec potest vllo modo dici sanctos illius extremi temporis mille annos esse regnaturos vsque
32 ad finem eiusdem sæculi. † Quidam hanc expositionem commenti sunt, vt mille anni, quibus sancti cum Christo regnabunt, illi sint, qui diem iudicij cō sequentur, ideſt, æternitas, ac si diceret: Semper regnauerunt, aut semper regnabunt. Sed prohibet Apostolus mille annos intelligere, nisi tempus quod erit vsque ad consummationem sæculi, quoniam paulò post ait: Et cum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas. Ambrosius hac quæstione proposita, qua ipse etiam mouebatur, respondet: Tempus abascensione Christi vsque ad finem mundi, quod per mille annos designatur, omnibus electis deputatum est, vt cum eo sine corporibus gloria cœlesti cū Dño perfruā tur. Et scimus quia omnes electi membra Christi sunt, & ex multis mēbris vnum corpus efficitur: & si gloriatur vnum membrum, congaudent omnia membra. Gaudium igitur præcedentiū sanctorum illorum nihilominus erit, qui in fine mundi nascituri sunt, quia vnum corpus efficientur cum eis, & in alijs possidebunt, quod ipsis deerit.

Vt Alfonsus Castrus lib. 3. cōtra Hæreses. V. Beatitudo, Hæresis 2.

33 † Hæc Ambrosij responsio, etsi non est prorsus improbabilis, tamen præter argumentum, quo à nobis paulò post impugnabitur, hoc etiam nomine videtur posse reprehendi, quòd eadem ratione nos etiā, qui in terris sumus, possemus dici regnare in cœlis cum Christo, quandoquidem vnum corpus sumus cum ijs, qui nunc cum eo regnant. Quare ita potiùs respondendum videtur. Cum ait: *Et vixerunt, & regnauerūt cum Christo mille annis*: minimè id referē dum est ad eos, qui non adorauerunt bestiā, nec imaginem eius (neq; enim illos mortuos esse dixit) sed ad animas decollatorum propter testimonium Iesu; ideſt ad eos, qui cum hæc scribebantur, mortem pro Christo oppetierant. Hos enim, quia mortuos appellauerat, cum decollatos fuisse dixit propter testimonium Iesū, meritò vixisse dicit, ne mortui, & inhonorati putarentur. Nā infideles homines, cum in mortem properare videbant sanctos, stultos eos putabant, & cum corpore extingui tam ipsos, quàm omnia ipsorum bona
34 iudicabāt. † Propterea ait: *Et vixerunt.* Hoc est. Non perierunt, sed vitam multò præstantiorem assecuti sunt: nec finita sunt eorum bona, sed ex eo tempore multò, quàm antea felicioresregnant cum Christo. Hoc ipsum est, quod Sap. 3. docemur: Iustorum autem animæ in manu Dei sunt, & non tāget illos tormentum mortis. Visi sunt oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus eorum, & ab itinere iusto abierunt in exterminiū; & quod à nobis est iter exterminij: illi autem sunt in pace, &c. Vidit igitur Iohannes inter animas Sanctorum sedentes animas decollatorum propter testimoniū Iesu viuentes, & regnantes cum Christo, eosque tantùm viuere dicit, quos mortuos esse dixerat. Atque ita omnia sunt aperta. Verùm autem esse hoc, nec de ijs, qui erunt regnante Antichristo scriptum esse: *Et vixerunt, & regnauerūt cum Christo mille annis*, ex hoc plenius intelligitur, quòd mille anni non numerantur vsque ad ipsum diem iudicij, sed vsque ad initiū regni Antichristi, quo
35 tempore nihil ipsi passi sunt. † Quod in verbis Apostoli manifestū est, ait enim: Et ligauit eum per annos mille, & misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non seducat amplius gē tes, donec consummentur mille anni, id est, Donec veniat Antichristus. Iam ergo tunc erunt consummati. Et posteà: Et cum cōsummati fuerint mille anni, soluetur Satanas. Nullo igitur modo ad hos pertinet regnum mille annorum, nec potest dici quod quidā aiunt, in ijs qui erūt tempore Antichristi, partem poni pro toto, quod & Ambrosius ex parte sensit, quoniam ne per partem quidem illorum mille annorū regnabunt.

Sed cur, inquis, de sanctis scriptum est: Et regnauerunt cum Christo mille an-

le an-

le annis, ideſt, vſque ad aduentum Antichriſti? Cur non etiam vſque ad diem iudicij? Reſpondeo non excludi his verbis tempus, quod ſupereſt vſque ad diē iudicij, nam tunc ſimiliter regnabunt: ſicuti neque æternitas excluditur, quæ terminato omni tempore poſt iudi-
36 cium manebit. † Sed cum de mille annis loqui cœpiſſet, quibus Diabolus in abyſſo tenebitur, & poſt quos ſoluetur, eodem numero declarare voluit vitam gloriosam ſanctarum animarum. Vidit enim quod ab aduentu Antichriſti ſupereſt vſque ad diem iudicij, parum eſſe, & in tanto numero annorum pro nihilo haberi, minoremque ſummam ſolere maiori intelligi: hoc autem fuiſſe docendum, ſanctos, qui mortui iudicabantur, ſemper in cœlis vixiſſe cum Chriſto, nam in die iudicij iam ipſi viui, & integri manifeſta in luce videbūtur, nec vlla eſſe poterit poſt id de eorū vita dubitatio. Deinde ſi vixerunt, & regnauerunt mille annis, quid dubij eſſe poterat quin etiam vſque ad diem iudicij viuerent, atque regnarent?

Cur tēpus à Chriſto vſque ad Antichriſtum ſignificetur mille annis.

Supereſt nunc vt dicamus, cur mille annis ſignificetur vniuerſum tempus à Chriſti reſurrectione vſque ad regnum Antichriſti. Auguſtinus. 20. de Ciui. cap. 7. duas cauſas affert. Altera eſt, quòd in vltimis annis mille res hæc agitur, id eſt, in ſexto annorum milliario, quo mundus erat terminandus, quaſi ſex diebus, vt poſteà ſequatur ſabbatum, quod non habet veſperam,
37 ideſt, requies ſanctorum. † Verùm hæc ratio nullius momenti eſt, quoniam iuxta numerum annorum, quem ſequebantur Auguſtinus, & Lactantius, & veteres, ſumptum videlicet ex translatione Lxx. interpretum, Dominus natus eſt poſt quinque mille annos ab orbe condito, ita vt Lactantius, qui antiquior Auguſtino fuit, & tempore Conſtantini Magni floruit, ducentos annos ſua ætate reſtare ſcribat vſque ad finem ſexti milliarij anno rū, vt ſupra retulimus, & Auguſtinus loco citato ait ſexti milliarij ſpatia iam poſteriora volui. At Conſtantinus imperium cepit anno Domini trecenteſimo duodecimo, vt autor eſt Euſebius in Chronicis, & triginta annis tenuit. Quare ſi bene ſubducta ratio eſt à Lactantio, non ſolùm ſextum milliarium iam expletum eſt, ſed etiam ſeptimum. Euſebius in eiſdem Chronicis natalem Domini Seruatoris diem collocat in anno ab exordio mundi cēteſimo nonageſimo, nono ſupra quinquies milleſimum. Itaque iam ſaltem hoc anno, qui eſt ab illo natalis Dominici milleſimus quingenteſimus nonageſimus primus, ita ſextum milliariū terminatum eſt, vt etiam ſeptimi termino non deſint niſi ducenti ac decē.
38 † Meliùs tueri ſe poſſent, ſi confugerent ad veram rationem temporum, quæ eſt in Hebræis codicibus, & in noſtra Translatione, ſecundùm quam ter mille nongenti triginta ſeptem anni expleti erant, cum natus eſt Dominus: hoc autem anno quinquies mille quingenti viginti octo ſunt, de ſuntque ſex mille annis quadringenti ſeptuaginta duo. At ſi hoc dicerent, non poſſent dicere cur mille anni poſiti eſſent, quando iam plus mille quingentis ab aſcēſione Domini lapſi ſunt. Altera cauſa eſt, quam eodem capite his verbis explicat Auguſtinus: Aut certè mille annos pro annis omnib⁹ huius ſæculi poſuit, vt perfecto numero notaretur ipſa tēporis plenitudo. Millenarius enim numer⁹ Denarij numeri quadratū ſolidum reddit. Decē quippe decies ducta fiunt centum: quę iam figura quadrata, ſed plana eſt. Vt autem in altitudinem ſurgat, & ſolida fiat, rurſum centum decies multiplicantur, & mille fiunt. † Porrò ſi centum ipſa aliquo modo pro vniuerſitate aliquando ponuntur, quale illud eſt, quod Dominus omnia ſua dimittenti, & eum ſequenti promiſit dicens: Accipiet in hoc ſæculo centuplum: quanto magis Mille pro vniuerſitate ponuntur, vbi eſt ſoliditas ipſius denariæ quadraturæ? Vnde & illud meliùs intelligitur, quod in Pſalmo legitur: Memor fuit in ſæculum teſtamenti ſui, verbi, quod mandauit, in mille generationes, &c. Eodem modo explicant Primaſius, Beda, & reliqui ferè, quos Auguſtinum ſequi diximus. Idem tradit Gregorius. 9. Mor. cap. 1. & lib.

Millenarius numerus pro vniuerſitate.

Matth. 19.

Pſal. 104.

& lib. 35. cap. 20. & eodem loco Psalmi confirmat. Rectè etiam, & expeditiùs dicere possumus, Scripturam vti communi locutione, qua sicut centum multa dicere solemus, ita cum mille dicimus, intelligimus multò plura, siue maximam quamdam, & indefinitam multitudinem. Quod multis ex locis intelligi potest. Iob. 9: Si voluerit contendere cum eo, non poterit ei respondere vnum pro mille. Deut. 7: Custodiens pactum, & misericordiam diligentibus se, & ijs qui custodiunt præcepta

Mille pro indefinita, magnaque multitudine.

40 eius in mille generationes: † Et cap. 32. Quomodo persequebatur vnus mille, & duo fugarent decem millia? Psalm. 90: Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis. Quibus locis Mille non vniuersi intelliguntur, cum addatur statim, Decem millia, sed plurimi, in decem millibus autem etiã plures. Simile est illud. 1. Reg. 18: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia. Psal. 89: Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna, quæ præterijt. Eodem modo & sæculares autores loquuntur. vt Virgilius:

-----Quam mille secutæ

1. Æne. *Hinc, atque hinc glomerantur Oreades.*

-----Et alio in loco

11. Æne. *Et quos mille die victor sub tartara misi.*

In vtrumque locum Seruius adnotauit, in Mille numerum finitũ positum esse pro infinito. Persius:

Mille hominum species, & rerum discolor vsus:

Satyra. 5. *Velle suum cuique est.*

Ex his profectò haud absurdè colligi videtur multos annos restare vsq; ad diẽ iudicij, quandoquidem cùm Mille propriè non capiatur, plures enim mille iam ad hunc vsque diem interfluxerunt, necessariò consequitur vt iuxta Scripturæ consuetudinem accipiatur pro plurimis. Semper autem intelligi maiorem multitudinem, quam numero illo propriè significetur, ostendit illud Psal. 67: Currus Dei decem millibus multiplex, nã Dan. 7. legimus: Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei. Tum etiam locus ille Persij.

----- Mille hominum species,

& alia, quæ dicta sunt.

41 † At restat adhuc scrupulus, qui ne gotium facessere non desinit, cur hoc loquendi genere Spiritus sanctus sit vsus, quod prophetiam obscuraret, cũ mille annos diceret? Prætereà, non semel dixit, aut iterum, sed quinquies, quod superiorem illam interpretationem mille annorum suspectam reddere videtur. Ita enim nos solemus aduersus alios argumentari, posse aliquẽ numerum finitum pro indefinito accipi cum semel ponitur, at cum sæpe repetitur, non pro indefinito, sed propriè accipi. Respondeo consultissimè Iohannem posuisse mille annos. Si enim annos numerasset vsque ad regnum Antichristi, manifestè ferè explicabat annos, qui supererant vsque ad finem mũdi, & vsque ad diem iudicij, quod adeò non oportebat Ecclesiæ reuelari, vt neque ipsis Apostolis notum esse voluerit Dominus Iesus, sed eos ita repulerit: Non est vestrum nosse tempora, Act. 1. vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Quare neque Iohannem ipsum, neque angelum, qui hæc illi reuelabat, hoc cognouisse crediderim, quia Dominus dixit: De die autem illo, vel hora, nemo scit: neque angeli in cœlo. Mar. 13. † Cum igitur annorum numerus non esset indicandus, & docendum esset plurimos fore, non potuit commodiùs, aut breuiùs dici quam dictum est. Nam in Mille plurimos intelligimus, sed ne plures etiam quam par erat intelligerẽtur, non dixit Decem mille, quo numero multò etiam plures ex eiusdem Scripturæ consuetudine in

42 telligeremus, vt constat ex locis indicatis: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia, cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis, &c. Quomodo etiam dictum est Psal. 67: Currus Dei decem millibus multiplex. Prætereà & si obscurè ita dictum est, quod proprium est prophetiæ, non tamen valde obscurè, quandoquidem, & profani scriptores, & reliqui homines sæpe ita loquuntur vt Mille dicant pro valde multis. Et quoniam semel ita dictum fuerat, idque satis conuenienter: in eodem sermone, & de re eadẽ, non fuit mutanda locutio, id enim

Cur mille anni positi sint.

fortasse

fortasse maiorem pareret ambiguitatẽ. Itaque licet quinquies ponatur, quia in eadem visione, & intra paucos versus, & in re eadem ponitur hic numerus, quasi semel positus existimari deber. Si autem pluribus in locis semper ita Scriptura loqueretur, vrgeret profectò argumentum, vt numerum illum certum, & definitũ putaremus, nisi alibi veritas perspiceretur.

43 † Postremò tota re iam explicata quæritur quod nam iudicium esse debeat de interpretatione Millenariorũ? Et quidem, quamuis Hieronymus in Ieremiæ caput. 29. dicat se non audere hanc damnare, quod eam secuti essent duo martyres Christi Irenæus, & Victorinus, initio cap. 60. Isaiæ ait: Quorum qui sequitur errorem, sub nomine Christiano Iudæorum se similem confitetur. Nec dubito quin, si res ad Ecclesiæ iudicium deferretur, hæresis esset damnanda, tamen si autores eius, Tertulliano excepto, hæretici non fuerint. Idem iudicarunt, qui de hæresibus scripserant. Omnes enim eam inter hæreses numerant. Verùm hoc non est facile conuincere, nam ab Ecclesia non est, quod sciam, in generali concilio vllo damnata hæc opinatio, & Scripturæ testimonijs non tam facilè redarguitur, quàm quidam putant. Solent hæc proferri: Non est enim regnum Dei esca, & pot°. Ro. 14. Et illud Matth. 22: Erratis nescientes Scripturas, neq; virtutem Dei: In resurrectione enim nec nubent, nec nubentur, sed sunt sicut

44 angeli Dei in cœlo. † His pugnat Hieronymus in Proœmio lib. 18. in Isaiam, posteriori etiã Epiphanius Hæresi. 77. & alij. Colligunt etiam nullum in resurrectione futurum vsum cibi, & potus, quandoquidem futuri sumus sicut angeli, qui sine cibo corporeo viuunt, sicut Raphael ait apud Tobiã. cap. 12: Videbar quidẽ vobiscũ manducare, & bibere, sed ego cibo inuisibili, & potu, qui ab hominibus videri nõ potest, vtor. Epiphanius loco indicato disputat contra eos demonstrans circumcisionem, & reliquas legis cæremonias, post Euangelium nullo modo seruari posse. Et in eodẽ Proœmio argumentatur Hieronymus: Vbi cibus, sequuntur, & morbi: vbi morbi, adhibẽdus est Medicus: vbi Medici, frequenter interitus, rursumq; resurrectio, & noua ex integro conuersatio, &c. At Hieronymus, & Epiphanius hoc animaduertere debebant, duas à Millenarijs poni resurrectiones, primam sanctorum, de qua dictum volunt à Iohãne, Hæc est resurrectio prima: alteram autem generalẽ omnium expletis mille annis regni terreni: atq; in prima ponere eos delicias corporis, & filiorum procreationem, non in secunda, postquam regnabunt in cœlo, de ea enim intelligunt, quod Dominus ait: In resurrectione enim

45 nec nubẽt, nec nubentur. † Quod manifestè docet Iustinus in Dialogo cum Tryphone his verbis: Apud nos etiam vir quidã Iohãnes nomine, Christi Apostolorũ vnus, mille annos cõmoraturos Hierosolymis eos, qui Christo crediderint, reuelatione, quæ ei facta est, spiritu prophetico prædixit: deinde generalem, & vt paucis absoluã, æternã omniũ resurrectionem futuram, ac iudicium. Id quod etiam Dominus noster dixit, homines neque vxores ducturos esse, neq; eis mulieres nupturas, sed similes futuros angelis, qui sint resurrectionis filij. &c. Et tueri se possent verbis Euangelicis, cũ enim dixisset: In resurrectione enim neq; nubent, neq; nubentur, continuò addit: Sed sunt sicut angeli Dei in cœlo. De secunda ergo resurrectione hoc dictum esse affirmabunt, postquam erũt in cœlo, non de prima. Quid? quod liberorum procreationẽ, non tribuunt ijs, qui resurgent, sed ijs, qui tunc viui inuenientur, qui non morientur, vt docuit Lactantius lib. 7. cap. 14. Alijs ergo armis oppugnandi sunt, quæ aut primam illam resurrectionem tollant, aut ex ea certè eijciant cibum, & potum, & officia matrimonij, si quis hæc in resuscitatis etiam inueniri posse diceret. 46 † Præterea si Millenarij in illo regno mille annorũ nõ carnis delicias ponerẽt, sed spirituales, (quod se aliquãdo fuisse opinatũ testatur Augustinus. 20. de Ciui. c. 7. (quomodò eos cõuinceremus? Etenim quãuis Augustin° ait: Quæ opinio esset vtcũq; tolerabilis, si aliquę delicię spirituales in illo sabbato affuturæ sanctis per Domini præ-

An hæretica sit opinio Millenariorum.

Vnde conuincatur esse hæretica.

sententiam crederentur: nec de hac dubito quin et Ecclesia hoc tempore notam hæresis inureret. Ergo cum ostenderimus iustos non resurrecturos ante finem sæculi, & ante diem nouissimũ, quo omnes resurgent, & iudicabuntur, tanis præmiam illam resurrectionem, & regnum mille annorum sustulerimus. In primis Iob vir sanctissimus ait cap. 19: Scio enim quod redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum. Et rursum circumdabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum, scilicet, ad iudicium omnium venientem. Et Paulus. 2. Thess. 4. apertissimè tradit, cum Dominus ad iudicium veniet, simul cum sanctis priorũ sæculorum, eos, qui tunc viuent, & simul resurgent, tollendos esse in aerem
47 obuiam Christo. † Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui viuimus, qui relidui sumus, in aduentu Domini non præueniemus eos, qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos, qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum Domino erimus. Et. 1. Cor. 15: Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. Vnusquisque autem in suo ordine. Primitiæ Christus, deinde ij, qui sunt Christi, qui in aduentum eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo, & patri, cum euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem. Præterea in hoc ipso capite. 20. Apocalypsis, vbi nemo negat de vltimo, ac generali iudicio verba fieri, videlicet post consummationem illorum mille annorum, de quibus priùs mentionem fecerat, simul ponitur iustorum, & in iustorum resurrectio, & iudicium: Et vidi mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt, &c. Et dedit mare mortuos, qui in eo erant, & mors, & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant, & iudicatum est de singulis secundùm opera ipsorum. Ac nequis fortasse de malis illic verba fieri pertinaciùs diceret, addit mox: Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis. Alij ergo inuenti sunt in libro, & in cœlum sublati sunt. Et quæ sequuntur. Sed iam ad Apostoli verba redeamus.

Ceteri mortuorum non vixerunt do- *Vers. 5.*
48 *nec consummentur mille anni.* † Ceteri qui Christo adhærere noluerunt, non vixerunt vsque ad tempus, quo iam consummati erunt mille anni, id est, vsque ad diem iudicij: Nec loquitur de eadem vita, de qua locutus est cum dixit: Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis: sed vitam accipit in genere, vt singulis iuxta rationem sibi conuenientem attribuatur in hunc modum. Decollati propter Iesum, qui penitus extincti putabantur, ad vitam cœlestem, ac beatam perducti sunt, & cum Christo regnant eorum animæ. *Ceteri*, qui in peccatis mortui sunt, nullam vitam habuerunt vsque ad diem iudicij, quo resurgent, & viui cernentur. Sed dum hic dies venit, non viuunt, quia summis cruciatibus torquentur, quæ mors potiùs dicenda est. Vitam tamen, quam habere possunt, in die iudicij habebunt resurgentes in suis corporibus. Ita loqui solet Scriptura, & ita omnes loquuntur. Vt. 1. Corin. 15: Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. † Et posteà: Omnes quidem
49 resurgemus, sed non omnes immutabimur. Alia est enim resurrectio iustorum, alia iniustorum; sed resurrectio in genere accipitur, vt deinde singulis, pro vt eis conuenit, attribuatur. Quod apertiùs Dominus apud Iohannem cap. 5. explicauit: Venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem eius: & procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Ambrosius: *Ceteri* autem, id est, reprobi, *non vixerunt*, quia post mortem non ad vitam ducuntur, quæ in cœlestibus sanctorum animabus datur, sed in infernum demerguntur, quæ in hoc libro mors prima vocatur.

Hæc

Verſ. 5. Reſurrectio prima.

Hæc eſt reſurrectio prima. Auguſtinus. 20. de Ciui. cap. 6. & 7. contendit hanc primam reſurrectionem eſſe eorum, qui à peccatis reſurgunt, confirmatque verbis Domini Iohan. 5: Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent. Eum ſcriptores ſupra nominati ſequuntur. At nos fatemur quidem re ctè hanc, de qua Auguſtinus loquitur, reſurrectionem dici, ſed de ea Apoſtolum noſtrum loqui negamus. Etenim ſi rectè oſtendimus verba illa: Et vixerunt, & regnauerunt cum Chriſto mille annis, de vita, & regno, quæ in cœlis ſunt, intelligi debere, neceſſariò inde fit, reſurrectionem primam eſſe, qua ij, qui mortui putabantur, ad vitam illam beatam ducuntur. Ac reſurrectio dicitur, non quòd animæ perierint, ſed quòd periiſſe ſimul cum corporibus putabantur ab infidelibus: aut quia illi, qui mortui iudicabantur, viuunt meliore parte ſui. † Sed & verba ipſa Apoſtoli manifeſtius hoc indicat. Beatus, & ſanctus, qui habet partem in reſurrectione prima. In his ſecunda mors non habet poteſtatem, ſed erunt ſacerdotes Dei, & Chriſti, & regnabunt cum illo mille annis. Quibus planè docet ad hanc primam reſurrectionem non pertinere, niſi qui beati erunt in æternum, vt ipſe Auguſtinus cap. 6. confeſſus eſt. At plurimi à peccato reſurgunt, & iterum moriuntur in peccatum relabentes, & in peccato ſuo decedunt ex hac vita, in quos omnes ſecunda mors, ideſt, æterna damnatio, habet poteſtatem. Nec enim dixit: Beatus qui manet vſque in finem vitæ in reſurrectione prima, ſed: Qui habet partem in reſurrectione prima, in qua ſine dubio partem habent omnes, qui per lauacrum regenerationis iuſtificantur, ſi ita vt Auguſtinus, illam intelligimus. Ambroſius: Sed quia dicit beatos eſſe eos, qui habent partem in reſurrectione prima, non mihi de Baptiſmo hoc dictum videtur, eo quòd non omnes beati ſint qui per Baptiſmum à morte animæ reſurgere videntur, &c. Deinde paulò poſt ita exponit, vt diximus. Ergo, quod nunc ait: Hæc eſt reſurrectio prima: non reſpicit ad proxima verba: Ceteri mortuorum, &c: Sed ad anteriora: Et vixerunt, & regnauerunt cum Chriſto mille annis.

Beatus, & ſanctus, qui habet partem in reſurrectione prima. † Hic iure beatus eſt, non ſpe, ſed reipſa: & verè *ſanctus*, id eſt ἅγιος, qui omnino liber eſt à peccato, qui iam nihil terreſtre concupiſcere poteſt, ſed totamente, & totis viribus Deum amat, & colit. Sanctitas enim eſt (vt ſcribit Dionyſius in lib. de Diuin. no. cap. 12.) omni ſcelere libera, perfectaque, & penitus incoinquinata munditia.

Verſ. 6. Sanctus.

In his ſecunda mors non habet poteſtatem. Quæ ſit ſecunda mors in hoc ipſo capite docet dicens: Et infernus, & mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecunda. Videri autem poteſt ſuperuacaneum dicere ſecundam mortem non habituram in his poteſtatem, qui iam beati ſunt. At eadem ratione videri poſſet etiam ſuperuacaneum dicere, decollatos propter teſtimonium Ieſu viuere, & regnare cum Chriſto. Verumque tamen propter eos maximè dictum eſt, qui neſciunt, quanta ſit felicitas eorum, qui pro Chriſto moriuntur, & quantis præmijs, quamque immortalibus donentur, ac ſi diceret: Illi, qui pro Chriſto cruciatus, & mortem perpeſſi ſunt, ſtulti putantur ab hominibus terrena ſapientibus, & penitus extincti: at tantum abeſt mortui vt ſint, vt etiam vita multò præſtantiore fruantur, & ſimul cum Chriſto regnent, taliſque ſit eorum vita, vt nequaquam mortem vllam, aut caſum timere debeant.

Verſ. 6. Mors ſecũda.

Sed erunt ſacerdotes Dei, & Chriſti. † Sacerdotes, Metaphoricè appellat, quia ſemper Deo ſeipſos offerent, & laudes illi ſine fine decantabunt. Auguſtinus, 20. de Ciui. cap. 10: Non vtique de ſolis epiſcopis, & presbyteris dictum eſt, qui propriè iam vocantur in Eccleſia ſacerdotes, ſed ſicut omnes Chriſtianos dicimus propter myſticum chriſma, ſic omnes ſacerdotes, quoniam membra ſunt vnius ſacerdotis. De quibus Apoſtolus Petrus: Plebs, inquit, ſancta, regale

Verſ. 6.

1. Petr. 2.

se sacerdotiũ. Sanè, licet breuiter, atq; transeunter, insinuauit Deũ esse Christum dicẽdo, Sacerdotes Dei, & Christi, hoc est patris, & filij quamuis propter formam serui, sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit, &c. Indicat autem nomine Sacerdotis gaudium, & dignitatem, & officium beatorum, iuxta illud Psal. 83: Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.

Et regnabunt cum illo mille annis. Toto hoc tempore, quo illi à filijs huius sæculi mortui existimantur, viui sacerdotum ministerio fungentur in cœlo, & cum Christo regnabunt. De æterna autem duratione, quæ post terminum sæculi superest, non erat opus dicere vt ante adnotauimus, quoniam in die iudicij viui, & cum Christo ascẽdentes in cœlum videbuntur ab omnibus; ita vt nemo iam de eorum vita, ac regno dubitare possit. *Vers. 6.*

Soluetur Satanas de carcere suo. † Ab eo soluetur, à quo vinctus fuerat, qui & clauem abyssi habere dictus est. Quid autem factus sit solutus, ex eo intelligitur, quod sequitur: Et exibit, & seducet gentes, &c. & ex ijs, quæ de eius alligatione supra diximus. *Vers. 7.* 53

Et exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog, & Magog. Tota hæc prophetia de Gog, & Magog, respicit ad caput. 38. & 39. Ezechielis, vnde sumpta est. De quibus Hieronymus initio cap. 38. hæc scribit: Igitur Iudæi, & nostri Iudaizantes putant Gog gentes esse Scythicas, immanes, & innumerabiles, quæ trans Caucasum montem, & Maotidem paludem, & prope Caspium mare ad India vsq; tendantur: & has post mille annorum regnum esse à Diabolo commouendas, quæ veniant in terram Israel, vt pugnent contra sanctos multis secum gentibus congregatis. Primum Moloch, quos Iosephus interpretatur Cappadocas, deinde Thubal, quos idem Iberos, vel Hispanos, Hebræi Italos suspicantur, habentes secum in exercitu Persas, Aethiopas, & Lybias, Gomer quoque, & Thogorma, quos Galatas, & Phrygas interpretantur, &c. *Gog, & Magog.* 54 55

† Addit ita quoque eos interpretari verba Apocalypsis, non intelligentes totum volumen esse mysticum, & Reuelationis titulo prænotari, & reuelatione nos indigere, vt possimus cum prophera dicere: Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Demum Origenis errore de re eadem relato ad extremum ait: Quæ nos omnia lectoris arbitrio concedentes, non tam aliena damnare, quam Ecclesiasticam explanationem, (id est, quam viri Ecclesiastici secuti sunt) affirmare conabimur. Gog Græco sermone δῶμα, Latino tectum dicitur. Porro Magog interpretatur: De tecto. Omnis igitur superbia, & falsi nominis scientia, quæ erigit se contra notitiam veritatis, his nominibus demonstratur. Et Augustinus. 20. de Ciui. cap. 11. hunc locum enarrans ait: Gentes quippe istæ, quas appellat Gog, & Magog, non sic sunt accipiendæ, quasi sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, siue, quos quidam suspicantur Getas, & Massagetas, propter literas horum nominum primas, siue aliquos alios alienigenas, & à Romano iure seiunctos. † Toto namque orbe terrarum significari sunt isti esse, cum dictum est: Nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ, easque subiecit esse Gog, & Magog. Quorum interpretationem nominum esse comperimus, Gog, Tectum, Magog, De tecto, tamquam domus, & ipse, qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, inquibus Diabolum, vellut in abyssо, superius intelligebamus inclusum: & ipse de illo quodammodo se efferens, & procedens, vt ille sit tectum, ipse de tecto, &c. Vbi non ita legendum est, ne sibi contradicat Augustinus, sed in hunc modum, vt illæ sint tectum, ipse de tecto. Similiter interpretatur Tyconius Homil. 17. & omnes gentes intelligunt, quæ per totum orbem insurgent in Ecclesiam. Augustini verò non sensum solùm sed ver- *Psal. 118.*

verba etiam acceperunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo. Idē placuit Prospero Aquitanico in Dimidio temporis, cap. 4. & Ambrosio, & Ruperto, & Petro Galatino lib. 5. de Arcanis catholicæ veritatis, cap. 12: Nec mirum est ita hos patres sensisse, quandoquidem Lactantius, qui vnus est asserentium regnum mille annorum, omnes gentes intelligit contra ciuitatem sanctorum surrecturas. lib. 7. cap. 26. Hoc idem ab Apostolo nostro manifestè dictum videtur: Et seducent gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, id est ad Ortum, ad Occasum, ad Aquilonē, ad Meridiem: deinde addit: Gog, & Magog, quæ nomina non in secundo casu posita sunt, sed in quarto, vt in Greco perspicuum est. τὸν γωγ, καὶ τὸν Μαγωγ, quasi dicat: Quod omnes gentes dixi, nunc dico Gog, & Magog.

56 † Deinde totam orationem esse figuratam vel hinc apparet, quod Ezechiel cap. 39. cum idem prælium Gog, & Magog in sanctos prædixerit, & idem supplicium ignis super eos venturi, tandem ait: Et egredientur habitatores de ciuitatibus Israel, & succendent, & comburent arma, clypeum, & hastas, arcum, & sagittas, baculos manus, & contos, & succendent eam igni septem annis. &c. Quod vt sonat, eo tempore verum esse non poterit, cum neque quatuor anni reliqui erunt vsque ad mundi finem.

Ad loci obscurissimi intelligentiam illud primum constituamus, Ezechielem omnino verba facere de extrema sanctorum persecutione, quæ tempore Antichristi futura est, vt sentiunt in cap. 38. Ezechielis Lyranus, & Paulus Burgensis in Additione, Vatablus, & Isidorus Clarius, Petrus Galatinus lib. 5. de Arcanis catholicæ veritatis, cap. 12. Atq; hoc res ipsa indicat, quæ enim illis duobus Ezechielis capitibus continentur, constat nunquam facta esse vsque ad hunc diem. Qua in re insigniter lapsus est Theodoretus in eiusdem loci Commentarijs, qui putat post reditum è Babylone factum esse, quod

57 Propheta prædixit. † Verùm id, si ita fuisset, tam celebri historia, qua nulla vnquam celebrior Iudæis contigit, pleni essent libri Iudæorum. Nūc autem Iosephus diligentissimus eorum scriptor nihil vnquam de hac re dixit, nec alter Iosephus filius Gorion, qui historiam illorum temporum similiter scripsit. Qui verò hos tempore consecuti sunt, tantum ab est, vt hoc putent aliquando contigisse, vt inde aduersum nos probare contendant non dum venisse Messiam, quòd nōdum Ierusalem, oppugnauerint Gog, & Magog, qui ab eodem interficiendi sunt, vt tradunt Clarius, & Galatinus locis indicatis. Ex his sequitur vnam esse, & eamdem hac quidem in re, Ezechielis, Iohannisque prophetiam quod indicant nomina apud vtrumque, Gog, & Magog. Tempus etiam conuenit, nam Ezec. 38 scriptum est: Post dies multos visitaberis, in nouissimo annorum venies ad terram, quæ reuersa est à gladio. Conuenit & suplicium, eodem enim in cap. ait: Ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius; & super populos multos, qui sunt cum eo, Et cap. 39: Et immittam ignem in Magog. Iohannes verò ait: Et descendit ignis à Deo de

58 cœlo, & deuorauit eos. † Demum sicut Iohannes ait: Venite, & congregamini ad cœnam magnam Dei, vt manducetis carnes regum, &c. ita etiam legimus Ezechielis. 39: Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestijs agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, &c. Atque ita alter ex alterius verbis explicandus est. Alterum etiam est constituendum, Gog, & Magog non omnium nationum nomina esse, sed in eis certas nationes cum suis principibus indicari, quod puto cuiuis esse manifestum legenti. Ita enim ait cap. 38: Filij hominis, pone faciem tuam contra Gog, & terram Magog, principem capitis Mosoch, & Thubal, & vaticinare de eo. Et posteà: Et venies de loco tuo à lateribus Aquilonis tu, & populi multi tecum ascensores equorum vniuersi, &c. Hæc omnibus nationibus dici non possunt, sed cuidam potentiori, quæ è certa sede pro-

Gog, & Magog.

fecta ſecum multas ad bellum adducat. Quas etiam indicauit: Perſæ, AEthiopes, & Lybies etiam cum eis, omnes
59 ſcutati, & galeati. † Gomer, & vniuerſa agmina eius, domus Thogorma latera Aquilonis, & totum robur eius, populiq; multi tecum. Gomer Galatę ſunt, Thogorma Phryges, vt paulò ante retulimus ex Hieronymo, & ſumptum eſt ex Ioſepho lib. 1. Antiq; cap. 7. [Ex his intelligi poteſt Gog non eſſe Gothos, quod putauit Ambroſius lib. 2. de Fide, cap. vltimo prope finem) nihil enim habent illi commune cum ijs, quæ de Gog ab Ezeciele, & à Iohanne ſcripta ſunt. Atque, vt alia omittamus, Gog dicitur Ezec. 38 : In nouiſsimo annorum venies ad terram, quæ reuerſa eſt à gladio: Gothi autem non in nouiſsimo annorum, ſed ante multos annos venerũt. Quare iure Hieronymus in Traditionibus in Geneſin, aut Ambroſium, aut alium quempiam ſui temporis ſcriptorem ſubindicãs ait: Scio quemdã Gog, & Magog tam de præſenti loco, quam de Ezecielis, ad Gothorũ nuper in terra noſtra vagantium hiſtoriã retuliſſe: quod vtrùm verum ſit prœlij ipſius fine monſtrabitur. Et certè Gothos omnes retro eruditi magis Getas, quam Gog, & Magog appellare conſueuerũt. &c. Nihil autem poſt Gothorum prœlia cõtigit ex ijs, quæ in Iohanne, & in Ezeciele ſcripta ſunt. Nec illud verius, aut probabilius quod lib. 9. de Demonſtratione Euangelica, Demonſtratione tertia, ſcriptum reliquit Euſebius, Romanos appellari Gog, quoniam Num. 24. iuxta Lxx. editionem ſcriptum eſt: Et exaltabitur regnum Gog, & augebitur regnum eius, Deus eduxit ipſum ex AEgypto: quod ipſe ita interpretatur, regnum Chriſti, qui eductus eſt ex AEgypto, paulatim creuiſſe cum regno Romanorum, quod dicitur regnũ Gog. Confirmat etiam ex Ezeciele, qui Gog vocat principem Ros, Moſoch, & Thubal, vbi per Ros Romanorum, inquit, vt par eſt, ciuitatem ſignificat, quandoquidem principatus, & caput ea voce apud Hebræos intelligitur. &c. At ſi vidiſſet Euſebius quæ in Apocalypſi præceſſerant, nequaquã ad regnum Romanorum verba Numerorum detorſiſſet. Manebit enim Gog, & eius exercitus poſt Romã euerſam, & ipſe vnus erit ex illis, qui eam euertent, vt paulò poſt videbimus. Deinde quando vnquã Romanis contigit quod de Gog prædictũ eſt, vt igne cœlitus delapſo abſumeretur cum ſuo exercitu in montibus Israel, & in eadem terra iuxta mare ſepeliretur? Verba libri Numerorum nihil eũ iuuant, corruptè enim legitur in editione Lxx. & Symmachi Gog pro Agag. Hieronymus ita vertit: Tolletur propter Agag rex eius, & auferetur regnum illius. In Hebræo eſt, וְיֵרוֹם מֵאֲגַג מַלְכּוֹ, quod etiã ita verti poteſt: Et exaltabitur magis quam Agag rex eius, id eſt, reges Hebræorum potentiores erũt finitimis regibus etiã potentiſsimis, qualis fuit Agag. Chaldæus vertit: Et roborabitur magis quã Agag rex eius. Illud autem quod eſt in noſtra Translatione, ad Saul referunt, cui regnum ademptum eſt quia pepercit Agag regi Amalec, vt eſt in 1. Regum, cap. 15. Quodq; Gog rex Ros, ideſt, capitis dicitur, poſteà explicabimus nu. 62. Alij alia commenti ſunt, quæ referenda non arbitror, quoniam veritate explicata quæ vera non ſunt refutabuntur, aut ipſa ſua ſponte concident, & euaneſcẽt.] † Quæ ergo natio-
60 nes ſunt Gog, & Magog? Gog, de quo nunc ſermo eſt, in Scriptura nuſquam inuenitur, exceptis his Ezecielis, & Iohannis locis. Magog ſcimus vnum eſſe ex filijs Iapheth. Gene. 10. Filij Iapheth Gomer, & Magog, & Madai, & Iauan, & Thubal, & Moſoch, & Phiras. Porro filij Gomer: Aſcenez, & Riphath, & Thogorma. Hi nomina dederunt terris, quas habitandas elegerunt, vt eodẽ loco ſcripſit Ioſephus, vnde Scythia, quam tenuit Magog, ab eo dicta eſt, terra Magog, vt ibidem tradidit Ioſephus. Magoges inquit, Magogarum à ſe denominatorum fuit autor, qui ab ipſis vocantur Scythæ, id eſt, à Græcis. Ex quo videmus cur Theodoretus, & illi, qui ab Hieronymo referuntur, alijque multi, dixerint Gog, & Magog eſſe Scythicas nationes. Intelligo ergo in terra Magog nationes illas Scythicas barbaras, & feras, ad Septemtrionem degentes, quæ bellicoſiſsimæ ſunt: atque has potius

Terra Magog.

tiùs, quam incolas Cœleyriæ, quamuis Plinius lib. 5. cap. 23. in ea regione ponat Bambicen vrbem, quam vocari dicit Hierapolin, à Syris vero Magog. Eſt ergo Magog quantum coniectura aſſequi poſſum, [nõ regio aliqua, hæc enim non Magog dicitur, ſed terra Magog] ſed rex illarum nationum Septemtrionalium, qui Antichriſtum ſuis copijs bellicoſiſſimis præter ceteros iuuabit. [Etenim hic apud Iohannẽ vtrumque nomen Articulum maſculinum habet, Τὸν γὼγ, καὶ τὸν Μαγώγ. Et apud Lxx Eze. 38. καὶ γὼγ τῆ μαγώγ. Et de eius interitu loquitur Propheta, ſicut & de interitu Gog. cap. 39. Et immittam ignem in Magog, & in his qui habitant in inſulis confidenter. Ex quo intelligimus eum, etiã inſulis regioni ſuæ proximis dominaturum eſſe. Sibylla etiam ſimiliter loquitur de Magog, ac de Gog, vt poſteà oſtendam, cũ eius verſus protulero. Quod autem cap. 38. dictum eſt: Pone faciem tuam contra Gog, & terram Magog (vt etiam verterunt Lxx) ideo dictum videtur, quòd non milites ſolùm, ſed terra etiam ipſa multa mala patietur: ſicut poſteà ait: Et immittam ignem in Magog, & in ijs qui habitant in inſulis confidẽter.] Cũ ergo tunc, cum hæc fient, ſeptem tantùm reges futuri ſint in orbe terrarum præter Antichriſtum, probabiliſsimũ eſt Magog vocari regem illarum nationum, qui eo tempore regnabit, à primo, ſcilicet, conditore, & parente, ſicut Gene. 10. ſcriptum eſt. De terra illa egreſſus eſt Aſſur, & ædificauit Niniuẽ, atque inde quilibet rex Niniues vocatur in prophetis Aſſur. † Gog autem nõ puto eſſe Antichriſtum, ſicut Lyranus affirmauit in cap. 38. Ezechielis, & Vatablus, & Burgenſis Paulus in Additione eiuſdem, ſed vnum alium ex ſeptem illis regibus, quod ſenſiſſe videtur Abbas Ioachin, qui Gog dicit non eſſe Antichriſtũ, ſed principem exercitus Antichriſti. Hoc apertè intelligitur ex verbis Ezechielis. [Capite. 39. affirmat Gog ſepeliendũ eſſe in terra Iſrael ad Orientem maris, cum Antichriſtum viuum rapiendum eſſe ad inferos Iohannes in capite præcedenti prædixerit. Et cap. 38. Ezechielis legimus.] Ecce ego ad te Gog principẽ capitis Moſoch, & Thubal. Antichriſtus enim multò plurium nationũ princeps erit, nec erat cur harum propriè princeps diceretur, præſertim cum ſint valde inter ſe diſtantes, ſi Ioſepho credimus. 1. Antiq. cap. 7. qui Moſoch Cappadoces eſſe vult, Thubal autem Iberos, quos Hieronymus Hiſpanos eſſe interpretatur, vel iuxta Hebræorum ſententiam, Italos. Alij, quibus magis aſſentior, Moſoch affirmant dici eos, quos Pomponius Mela lib. 1. cap. 2. Moſchos appellat; & hodie vocantur Moſchobitæ: nam Cappadoces dicuntur Hebraicè Chaptho-rim. Thubal autem nec Hiſpanos Ioſephus eſſe dixit, nec Itali ſunt, ſed Iberi. Eſt autem Iberia Aquilonaris regio iuxta Pontum inter Colchidem, & Armeniam, quæ Caucaſijs montibus circumdatur, à quibus profecti dicuntur quidam, qui in Hiſpaniam venerunt, vnde & ipſa paulatim Iberia dicta eſt. Hoc autem verius eſſe vel hinc conſtat, quòd neque Hiſpania, neque Italia ad Aquilonem pertinent, nec verò Cappadocia, ſi propriè loquamur. Moſchi autẽ, & Iberi Aquilonares ſunt, & regnum huius principis eſſe in Aquilonaribus regionibus manifeſtè docemur in eodem capite: Et venies de loco tuo à lateribus Aquilonis tu, & populi multi tecum. † Siue igitur tota illa regio, quæ ei parebat, dicta ſit Gog, & inde nomen habet rex, ſiue nomen ſit principum illorum, vt Cæſar, Pharao, Ptolemæus, ſiue proprium nomen huius regis, Gog rex eſt Aquilonarium illarum nationũ, quem vocat principem capitis, ideſt, principem capitalem, qui princeps maximus ſit, [aut ſummum principem, ſicut vertit Interpres Chaldæi,] & qui ſummo ſtudio ſequetur partes Antichriſti, adeò vt non ſuos ſolùm educat in prælium, ideſt, Moſchos, & Iberos, ſed etiam multas alias nationes. Ita ſiquidem ait Propheta: Perſæ, AEthiopes. & Lybies cum eis, omnes ſcutati, & galeati: Gomer, & vniuerſa agmina eius, domus Thogorma, latera Aquilonis, & totum robur eius, populique multi tecum. In his populis illi omnes, qui Aquilonares ſunt, adhærebunt (vt probabile eſt) regi Gog,

61 Terra Gog.

62

aut regi Magog tãquam vicinis, in illa diſceſsione vniuerſi orbis ad decem reges: vel certè ab alio ex regibus ducentur in bellum, & omnes in vno exercitu erunt, ſed quod priùs dixi probabilius eſt. Ex his regibus præcipuè nominari arbitror Gog, & Magog, quoniam potentia præſtabunt inter ceteros, & multitudine, ac ferocitate militum.

63 †De illis ergo ait Iohannes, *Et ſeducet gentes, quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog, & Magog.* Quod non eſt ita accipiendum, ac ſi quatuor anguli illi ſint terræ Gog, & Magog, nam Gog, & Magog in quarto caſu ſunt apud Græcos, & Articulum habent maſculinum, (vt iam diximus) vt homines eſſe intelligamus, τὸν γὼγ, καὶ τὸν μαγώγ. Quatuor angulis terræ vniuerſus orbis intelligitur, ij ſunt Ortus, Occaſus, Meridies, Septemtrio. Ex his multi ſeducentur, & ſequentur Antichriſtum. Seducet itaque Diabolus ex vniuerſis orbis partibus multos, & in ijs Gog, & Magog, quos propriè nominari oportuit, quoniam eorum feritas, & immanitas maximè tunc ſpectabitur. Quamuis & ita ſatis commodè explicari poteſt: Seducet gentes, quæ ſunt in quatuor angulis terræ: Gog, inquam, regẽ, & Magog, nam cum eis veniet magna hominum multitudo ex quatuor orbis terræ partibus, vt Perſę ab Oriẽte, ab Occaſu Æthiopes, à Meridie Lybies, ab Aquilone Gomer, & vniuerſa agmina eius, & domus Thogorma. Et poſt hos omnes ait: Populique multi tecum. Ad illud autem quod obiecimus ex cap. 39: Et ſuccendent ea igne ſeptem annis, reſpondebimus poſteà num. 70. & 71.

Verſ. 8. *Et aſcenderunt ſuper latitudinem terræ.*

64 †Hoc propriè dicitur de ijs, qui antea nulli putabantur, & repentè in magna multitudine apparent. Nam aſcendere dicuntur, quæ priùs non videbantur, & ſubitò in conſpectum prodeunt, & latè ſeſe expandunt. Ierem. 46: Quis eſt iſte, qui quaſi fluuius, aſcendit, & veluti fluuiorum, intumeſcunt gurgites eius? Et cap. 47: Ecce aquæ aſcendent ab Aquilone, & erunt quaſi torrens inundans, & operient terram. Latitudo verò terræ eamdem expanſionem indicat, Iſai. 8: Et erit extenſio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emmanuel, idem dictum eſt Ezecielis. 38: Aſcendens autem quaſi tempeſtas, venies, & quaſi nubes, vt operias terrã tu, & omnia agmina tua, & populi multi tecum.

Aſcendere.

Et circuierunt caſtra ſanctorum, & ciuitatem dilectam. His verbis Millenarij adducti ſunt, vt exiſtimarent omnes ſanctos futuros eſſe in Ieruſalem, illamque ab infidelibus gentibus eſſe obſidendam. At ciuitatem dilectam non Ieruſalem intelligit, ſed Eccleſiam, cuius typus fuit Ieruſalem, vt omnes interpretantur. Caſtra autem ſanctorum Metaphoricè vocat omnia iuſtorum habitacula, in quibus manent cum hoſte pugnaturi. Cum enim iuſti illius tẽporis veri Chriſti milites futuri, & aduerſus Diabolum, & membra eius, ſtrenuè pugnaturi, ſemperque ſe in bello eſſe recordaturi ſint, iure eorum domicilia

65 caſtra ſunt appellata. Auguſtinus cap. 11. eiuſdem lib. 20. de Ciuit. † Non vtique ad vnum locum veniſſe, vel venturi eſſe ſignificati ſunt, quaſi aliquo vno loco futura ſint caſtra ſanctorum, & dilecta ciuitas, cum hæc non ſit niſi Chriſti Eccleſia toto terrarum orbe diffuſa, ac per hoc vbicunque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod ſignificatum eſt nomine latitudinis terræ, ibi erunt caſtra ſanctorum, ibi erit dilecta Deo ciuitas eius, ibi ab omnibus inimicis ſuis (quia & ipſi in omnibus gentibus cum illa erunt) perſecutionis illius immanitate cingetur, hoc eſt in angustias tribulationis coartabitur, vrgebitur, cõcludetur, nec militiã ſuam deſeret, quæ vocabulo eſt appellata caſtrorum, &c. At quid Ezecieli reſpondebimus, qui de Ieruſalem, & de Iudæa loqui videtur, & de Iudæis reuerſis à captiuitate Babylonica? In nouiſſimo, inquit, annorum venies ad terram, quæ reuerſa eſt á gladio, & congregata eſt

66 de populis multis, ad montes Iſrael, qui fuerunt deſerti iugiter. † Et poſteà: Vt inferas manum tuam ſuper eos, qui deſerti fuerant, & poſteà reſtituti, & ſuper populum, qui eſt congregatus ex gentibus, qui poſsidere cœpit; & eſſe habitatorvmbilici terræ. Vmbilicus terræ Ieruſalem dicta eſt, vt autor eſt Ioſephus

ſephus lib. 3. de Bello Iud. cap. 3. Reſponderi ſatis probabiliter poteſt, hæc dici de Eccleſia congregata ex multis populis gentium, atque ideo ait: Et congregata eſt de populis multis. Et rurſus, Hæc de populis educta eſt, &c. Populus autem Iudæorum reuerſus ad Hieruſalem de Babylone, figura eſt eorũ, qui ex Diaboli laqueis liberantur, & ad Eccleſiam veniunt: atque ideo nunc Metaphoricè de filijs Eccleſiæ loquitur, perinde ac ſi loqueretur de filijs Iſrael reuerſis ex Babylone: ita tamen, vt quædam inſerat, vt iam diximus, quæ manifeſtè conueniant in Eccleſiam. Filij itaque Eccleſiæ ſunt gens, quæ reuerſa eſt à gladio, ideſt, quæ cum Dei eſſet propter creationem, à Diaboli gladio liberata reuerſa eſt ad montes Iſrael, ideſt, ad paſcua, & loca tuta Eccleſiæ.

67 †Illud etiam iuuat, quod montes Iſrael deſertos fuiſſe dicit iugiter, nec enim nũc Iſrael decem tribus intelligit, quæ nunquam redierunt, ſed Iudam. Montes autem Iudæ non poſſunt dici deſerti iugiter, cum ſemper habitatores ſuos habuerint, & ne quadraginta quidem annis deſerti fuerint. At montes Eccleſiæ gentium deſerti iugiter fuerunt, quia pauciſſimi ex gentibus ad eam veniebant. Vnde illud Iſaiæ. 35. (cui plurima ſunt in prophetis ſimilia) Lætabitur deſerta, & inuia, & exultabit ſolitudo. Et poſtea: Et quæ erat arida, erit in ſtagnum, & ſitiens in fontes aquarum. De his montibus Iſrael ſcriptum eſt Ezeci. 34: Et educam eas de populis, & congregabo eas de terris, & inducam eas in terram ſuam, & paſcam eas in montibus Iſrael. Vnde & paulò poſt ait: Et ſuſcitabo ſuper eas paſtorem vnũ, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid, &c. Sequitur continuò in cap. 38. Ezec: Et habitauerunt in ea confidenter vniuerſi, quod de Eccleſia eadem dixerat apertiſsimè cap. 34: Sed habitabunt confidenter abſque vllo terrore. Eũmdem ſenſum habent verba ſequentia in eodẽ cap. 38: Vt inferas manum tuã, &c. Illud tantùm mouere poteſt, quod ait: Qui poſsidere cœpit, & eſſe habitator vmbilici terræ. At vmbilicus terræ dicitur Ieruſalem, quæ eſt typus Eccleſiæ, & propterea figurat vmbilicus terræ

68 ſignificat Eccleſiam, [ſicut ſi diceretur Ieruſalem.] †Nec deeſt cauſa nomini, rectè enim Eccleſia dicitur vmbilicus terræ, quia ex omnibus terræ partibus ad eam multi veniunt. Immo verò & pro ipſa Ieruſalem accipere poſſumus. Eccleſia enim in Ieruſalẽ cœpit, & inde per orbem diffuſa eſt, itaque initio habitatrix fuit vmbilici terræ. Eſt & alia omnium verborum Ezecielis explanatio, ac meo quidem iudicio valde germana, [& omnino priori præferenda.] Iudæi tempore Antichriſti conuertendi ſunt ad Euangelium per Eliam, & Henoch, qui in Ieruſalem interficiendi ſunt, vt cap. 11. docuit Iohannes. Quare non videtur dubium in ea fore Iudæos, qui conuertentur, & in locis proximis Iudææ. Excitati enim nomine Antichriſti, qui Meſsias à Iudæis dicetur, omnes vndique ex ſuis regionibus concurrent ad Iudæam. Iudæi ergo ad fidem conuerſi ſunt maximè qui reuerſi ſunt à gladio, & congregati ex populis multis. Iidem ſunt, qui deſerti fuerant, & poſteà reſtituti, qui iterum cœperunt habitare in Ieruſalem. Et habitabunt confidenter, quoniam conuerſione ſua, & luce à Deo accepta læti nihil timebunt. †Ita etiam intelligemus, quod ait Apoſtolus: *Et aſcenderunt ſuper latitudinem terræ, & circuierũt caſtra ſanctorum, & ciuitatem dilectam.* Venient enim inimicæ illę nationes, vt reliquos etiam Chriſtianos capiant, & occidãt, ſed maximè aduerſus eos, qui erunt in locis Iudææ, & in Ieruſalem, ciuitate olim dilecta, [& cum illis multi etiam erunt ex Chriſtianis aliarum nationũ, partim conuerſis ab Elia, & Henoch, partim profectis ex alijs prouincijs vt tantos prophetas prædicantes audiant. Cum hoc congruit optimè quod dictũ eſt ſupra cap. 16. de exercitu cogendo in Sanctos: Et congregabit illos in locum, qui dicitur Hebraicè Armageddon, quem non multùm diſtare ab Ieruſalem diximus in idem caput, num. 13. Congruit etiam, & planè rem comprobat, quod Ezec. 39. dicitur ipſi Gog: Super montes Iſrael cades tu, & omnia agmina tua. Et poſteà: Dabo Gog locũ nominatum ſepulcrum in Iſrael, vallẽ viatorum ad Orientem maris, quæ obſtupe-

ſtupeſcere faciet prætereũtes, & ſepeliẽt ibi Gog, & omne multitudinẽ eius. Probabile etiam videtur infideles, qui erunt inter ſanctos in Ieruſalem, & in alijs Iudææ locis, receſſuros ab eis belli impetum, & minas fugientes. Loca autem tutiora, in quæ ſancti fugient, & in quibus manebunt ne ab hoſtibus lædantur, Caſtra appellauit.

☞ *Verſ. 9.* *Et deſcendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos.* Iohannes præcipuam pœnam commemorauit, ſed aliæ etiam erunt, quas legimus Ezecielis. 38. vbi de Gog ſcriptum eſt: Et conuocabo aduerſus eum in cunctis montibus meis gladiũ, ait Dominus Deus, gladius vnius cuiuſque in fratrem ſuum dirigetur. Et iudicabo eum peſte, & ſanguine, & imbre vehemẽti, & lapidibus immenſis: igne, & ſulphur pluam ſuper eum, & ſuper exercitum eius, & ſuper populos multos, qui ſunt cum eo. Et de Magog ait: cap. 39: Et immittã ignẽ in Magog, &c. Quare in his verbis Iohannis non Metaphoricè ignis accipiendus eſt, vt accẽpit Auguſtinus. 20. de Ciui. cap. 12. ſed propriè, vt indicant verba Ezecielis.

☞ De his etiam ſcriptum eſt in libro tertio Sibyllinorum Oraculorum.

Αἰαῖ σοι χθὼν ἀγὼγ, ἠδὲ Μαγὼγ, μέσον ἀμφὶς ἐοῦσα

Αἰθιόπων ποταμῶν, πόσον αἵματος ἔκχυμα λέξεις;

Καὶ μετὰ πολλοὺς ἄνδρας ἐν ἀνθρώποισι πεσεῖται,

Καὶ πλήσεται σὴ γαῖα πολύρροου θ' ἅιμα τε λαυνόμ.

Hoc eſt.

Væ væ tibi regio Gog, & Magog, quæ medium es.

Æthiopum fluuiorum, quantam ſanguinis effuſionem accipies?

Et iudicij domus in hominibus vocaberis.

Et bibet terra madefacta tuum ſanguinem nigrum.

Nec multò poſt alijs etiam nationibus minatur, quæ his regibus parebant.

Αἰαῖ σοι γῶν, καὶ πᾶσιν ἐφεξῆς ἅμα μαγὼγ

Μαρσώγ, ἠδ' Ἀγγὼν, ὅσα σοι κακὰ μοῖρα πελάζει.

Πολλὰ δὲ καὶ λυκίων υἱοὺς μυρίους τε, φρυγῶντε.

Πολλὰ δὲ παμφυλίων ἐθνη, λυδῶν τε πεσεῖται

Μαυρῶν τ', αἰθιόπων τε, καὶ ἐθνέων βαρβαροφώνων

Καππαδοκῶντε, ἀραβῶντε. &c.

Hoc eſt.

Væ væ tibi Gog, & omnibus deinceps eum Magog,

Marſog, atque Angon: quanta tibi mala fatum affert?

Multa etiam filijs Lyciorum, Myſorumque, Phrygumque.

Multæ etiam Pamphyliorum gentes, Lydorumque cadent,

Maurorumque, Æthiopumque, & gentium barbaræ vocis,

Cappadocumque, Arabumque. &c.

70 † Et quod ſupra cap. 17. ſcriptum eſt: Hi cum Agno pugnabũt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum eſt, & rex regum, etiam ex his, quæ modò diximus, intelligitur. Videmus enim iam quomodo vincendi, & quo mortis genere extinguendi ſint. Simul & illud intelligitur cap. 19: Et cetera occiſi ſunt in gladio ſedentis ſuper equũ. De loco etiam dictũ eſt cap. 16: Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddon. Non ergo mirabimur, (rectè enim cõueniunt omnia,) ſcriptum eſſe Ezecielis. 39: Et erit in die illa, dabo Gog locum nominatum, ſepulcrum in Iſrael, vallem viatorum ad Orientem maris, quæ obſtupeſcere faciet prætereuntes: & ſepeliẽt ibi Gog, & omnem multitudinem eius, & vocabitur vallis multitudinis Gog.

Illud tamen eſt perdifficile, quod ſequitur. *Et* ſepelient eos domus Iſrael, vt mundent terram ſeptem menſibus. Non enim ſupererunt ab hac victoria ſeptem menſes ad diem iudicij. Sed difficilius etiam, quod de armis victi exercitus ait: Et ſuccendent ea igne ſeptem annis. Lyranus facilè in Ezecielis commẽtarijs, & in cap. 12. Danielis, horum verborum vim eludit; ait enim quamuis multi dicant quadraginta quinque dies tantùm interfluxuros eſſe à ſupplicio Antichriſti vſque ad diem iudicij, non conſtare vtrùm dies ſint propriè dicti, an anni, ſicut ſcriptum eſt Ezecielis.

Tempus ab interitu Antichriſti vſque ad diẽ iudicij.

lis.4: Diem pro anno dedi tibi. Quod si dies sint propriè dicti, plures futuros esse. Nos (nisi esset, quod magis vrgeret) ab illa communi sententia de quadraginta quinque diebus Lyrani dubitatio non dimoueret; colligi enim videtur ex verbis Danielis cap. 12. vbi cum quæsijsset. Vsque quo finis istorum mirabilium, & responsum illi esset: In tempus, & tempora, & dimidium temporis, nec id intellexisset, iterum quæsiuit de fine mundi: Domine mi, quid erit post hæc? hoc responsum accepit: Et à tempore, quo ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta, idest, Anni tres, & semis. Et statim addit: Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque. Apparet igitur ex præcedentibus dies consummationis sæculi significari, vt perspicuè interpretatus est Hieronymus, aut dicat nobis Lyranus, quid his diebus significatum sit, aut cur beatus dicatur, qui expectat vsque ad dies mille trecentos triginta quin
71 que. † Illud autem ridiculum, cum in hoc numero mille trecentorum triginta quinque dierum, priores mille ducentos nonaginta dies propriè sint, dubitare vtrùm reliqui. 45. dies sint, an anni. Quando vnquam vidit Lyranus diem pro anno sumi? Quod si Ezeciel dormire iubetur quadraginta dies propter quadraginta annos iniquitatis duarum tribuum dicente ei Domino: Diè pro anno dedi tibi, quid refert vt in Scriptura dies capiatur pro anno? Verba ergo Ezecielis hunc mihi sensum habere videntur: Tot erunt cadauera, vt si omnia sepelienda essent, septem mensium spatio opus esset. Tot relinquentur arma, vt possent foco sufficere per septem annos. Nam verba futuri temporis interdum in Scriptura non tam actum significant, quam potentiam. † Tale est illud Hamos. 8: Et conuertam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum: & inducam super omne dorsum vestrum saccum, & super omne caput caluitium. Non est necesse omnes sacco indui, aut omnia capita decaluari, sed sensus est, tantam, & tam acerbam futuram esse calamitatẽ, vt possint omnes cilicio indui, & capita sua decaluare. Isa. 4: Et apprehendẽt septem mulieres virum vnum in illa die, &c. Hoc neque in Iosepho, nec in alijs autoribus factum legimus, vt septẽ mulieres virum vnum apprehẽderint, significatur tamen tanta futura paucitas virorum, vt vni vel septem mulieres inuenirí possint. Illud quoq;, quod est in capite 12. Danielis: Porrò docti intelligent, Hieronymus ita exponit: Qui docti fuerint disciplina Dei, ipsi intelligere poterunt. Verùm Ezecielis verba violenter ita exponi videntur, illa præsertim: Et sepelient eos domus Israel, vt mundent terram septem mensibus. Sepeliet autem eum omnis populus terræ, & erit eis nominata dies, in qua glorificatus sum, ait Dominus Deus. Et viros iugiter constituent lustrantes terram, qui sepeliant, & requirant eos, qui remanserint super faciem terræ, &c. Post menses autem septem quærere incipient, & quæ sequuntur. Quare probabile admodum videtur, post horum regum cædem saltem septem annos esse fluxuros vsque ad diẽ iudicij. Vt enim hoc asseramus, cogunt verba Ezecielis, quæ quomodo aliter explicari possint aptè, & sine vi non vi
73 deo. † Adiuuant etiam verba Matthæi cap. 24. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibẽtes, &c. ita erit aduentus filij hominis, quæ quadraginta quinque diebus non satis cõmodè fieri possunt. Posset etiam tunc certò cognosci simul atque Antichristus regnare inciperet, quando dies iudicij futurus esset, quod absurdum censendum est, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. 1. Thess. 5. Si dicas doctos cognituros esse tãtùm, quoniam Danielis 12. scriptum est: Neque intelligent omnes impij, porrò docti intelligent, id non de mille trecentis triginta quinque diebus dictum est, de quibus nihil tũc Propheta dixerat, sed de proximo fine sæculi, quem, cum tẽpus illud venerit Antichristi, proximũ iam esse sentient docti, at quantum supersit temporis, nemo liquidò cognoscet. Immo neque prophetæ explicatũ est, sed potiùs audit: Vade Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones vsque

71 Futurum tempus interdum nõ tam actum significat, quam potentiam.

ad præ-

ad præfinitum tempus. [Accedit quod eodem libro tertio Sibyllinorum Oraculorum, docet Sibylla post mortem Antichristi totius orbis imperium penes mulierem quamdam futurum, & post eius regnum finem sæculi esse venturum.

Καὶ τότε δὴ κόσμος ὑπὸ ταῖς θαλάμοισι γυναικὸς
Ἔσεται ἀρχέμενος, καὶ πειθόμενος πρὶν πατρός.
Ἤνδ' ὁπόταν κόσμος πατρὸς χήρη βασιλεύσει,
Καὶ ῥίψει χρυσόντε, καὶ ἄργυρον εἰς ἅλα δῖαν
Καὶ χαλκόντε, σίδηρον ἐφημερίων τ' ἀνθρώπων
Εἰς πόντον ῥίψει, τότε δὴ στοιχεῖα πρόπαντα
χηρεύσει κόσμος. &c.

Hoc est.

Et tunc mundus sub manibus mulieris.
Erit dominatu possessus, & in omnibus obediens.
Cum verò vidua toti orbi dominata fuerit.
Et proiecerit aurum, & argentum in mare Diuinum.
Et æs, & ferrum hominum breuis vitæ
In mare proiecerit: tunc elementis omnibus
Viduabitur mundus, &c.

Nihil denique obstare videtur, nisi quod ex capite. 12. Danielis retulimus. Sed id de die iudicij intelligi qs nouit, aut nosse potuit? Potest siquidem satis probabiliter intelligi dictũ esse, quoniã post dies mille trecentos triginta quinque, ideſt, intra quadraginta quinque dies à raptu Antichristi, occidẽtur quot quot supererãt hostes Christiani nominis & persecutores sanctorum: atque idcirco beatus ille dicitur, qui vsque ad id tempus manet, quia tunc extinctis persecutoribus, ij, qui metu à Christo recesserant, redire poterunt ad eum, & omnes, qui steterãt, sine vllo metu persecutionis pietatem colere poterunt. Beatus ergo qui vsque ad illum diem victus non fuerit, iam enim posteà non vincetur, & beatus, qũlicet victus sit, post id tempus viuit, poterit enim iam ex animi sententia Christo adhærere, nec persecutorum vim timebit.

Vers. 10. *Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis.* Hoc per anticipationẽ dictum est, non enim fiet, nisi in vltimo iudicio, vt ait Augustinus. 20. de Ciu. cap. 14. & 15. & Ambrosius. Et ex eo constat, quod posteà ait: Et infernus & Mors missi sunt in stagnum ignis.

Vbi & Bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur. Quasi dicat, In eodem loco tormentorum erunt, & Diabolus, qui adiuuit, & bestia, hoc est Antichristus, qui ab eo adiutus est, & præcursor ille, qui eum secutus est. Hic iterum Augustinus lib. 20. de Ciu. cap. 14. vt sibi constaret, bestiam esse dixit impiorum ciuitatem, Pseudoprophetam verò esse, aut Antichristum, aut imaginem illam, quam impij adorauerunt. Sed tam aperte hæc eius sententia cõuincitur verbis eiusdem Apostoli cap. 13. & 14. vt diximus supra num. 50. vt superuacaneum sit refutare.

Et vidi thronum magnum candidum. *Vers. 11.*

74 † Candidum dicit, quasi plenum luce, declarantem videlicet Christum cum magno splendore, & cum maiestate magna venturum ad iudicium.

Ab cuius conspectu fugit terra, & cœlum. *Vers. 11.* Augustinus 20. de Ciu. cap. 14: Peracto quippe iudicio tunc esse desinet hoc cœlum, & hæc terra, quando incipiet esse cœlum nouum, & terra noua. Mutatione namque rerum, non omnimodo interitu, transibit hic mundus, Et idẽ fusiùs posteà repetit cap. 16. Eadem verba sunt apud Primasium, & Bedam. Idẽ est Arethæ sensus, sed Ambrosius apertiùs. Quemadmodum, inquit, à conspectu sedentis super thronum cœlum, & terra fugiat, Psalmista ostendit, qui dicit: Ignis in conspectu eius exardescet, *Psal. 49.* & iterum: Ignis ante ipsum præcedet. *Psal. 96.* Fugiet autem terra, & cœlũ, id est, species terræ, & cœli, quia per ignem à sua specie cõmutabuntur, vt possint in aliã reformari multò & pulchrioré melioré, &c. De hoc ait Petrus in 2. Epist. c. 3: Cœli autem, qui nunc sunt, & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij, & perditionis impiorũ

75 hominum. † Et posteà: Nouos verò cœlos, & nouam terram secundùm promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat. Indicat autem locum Isaiæ cap. 65: Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt

in

in memoria priora. Et Apo. 21: Et vidi cœlum nouum, & terram nouam, primum enim cœlum, & prima terra abijt, & mare iam non est. Non esse autem mutandam terrę, aut cœli substantiam, sed speciem, vt sancti patres interpretantur, manifestissimè docemur Psalmo, 101: Initio tu Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribũt, tu autem permanes, & omnes, sicut vestimentum, veteraſcet, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Non perdes, sed mutabis, sicut mutatur opertorium, quod inuertitur, quia inueterauerat, & renouatur.

Vers. 11.

Et *locus non est inuentus eis.* Non sunt inuenti cœli, nec terra, sed perierunt, secundùm eam dum taxat formam, quã priùs habebant. De hac Scripturæ locutione diximus supra cap. 12. num. 28.

Vers. 12.

Et vidi mortuos magnos, & pusillos. Tã, qui viri, aut senes, quam, qui adolescentes, & pueri mortui sunt.

76 *Et libri aperti sunt.* † Augustinus eodem libro. 20. de Ciuitate, cap. 14. libros hos esse dicit sanctos veteres, & nouos, vt in illis ostẽderẽtur quæ Deus fieri iussisset. In libro autem vitæ, qui apertus est, librum intelligit, in quo scripta est vita vniuscuiusq;, ideſt, quid quisque fecit, aut non fecit. At verò dubium esse non debet, quin liber vitę sit, in quo omnes, qui prædestinati sunt ad vitam æternam, scripti sunt, vt ex præcedentibus constat. Cap. 3. dictum est: Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis, & non delebo nomen eius de libro vitæ. Et cap. 13: Et adorauerunt eã omnes, qui inhabitant terram, quorum non sunt nomina scripta in libro vitæ Agni. Et eadem verba sunt in cap. 17. Sed nihil præcedentibus indigemus, nihil enim manifestius; quã quod in hoc ipso capite scriptũ est: *Et qui non inuẽtus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnũ ignis.* Quæ verba paulò post cap. 15. exponens Augustinus dixit librum vitæ prædestinationẽ significare eorũ, quibus æterna dabitur vita. 77 † Quod si hoc verum est, libri, qui aperti sunt, nullo modo esse possunt sancti, sed illi, in quibus vniuscuiusque opera scripta sunt, ait enim Apostolus: Et iudicati sunt mortui ex ijs, quæ scripta erant in libris secundùm opera ipsorum. De quibus etiam scriptum est Danielis. 7: Iudicium sedit, & libri aperti sunt. Nec enim cũ de iudicio agitur, sancti appellari solẽt libri, sed iudicium, aut iudices.

Libri, qui aperiuntur in iudicio.

Liber vitæ.

Et dedit mare mortuos, qui in eo erant. Dixerat se vidisse in conspectu throni mortuos magnos, & pusillos, nunc, vt doceat, quomodò id fieri possit, resurrectionem omnium futuram ante iudicium prædicit his verbis: *Et dedit mare mortuos, &c.* Quod Augustinus cap. 14. per recapitulationem dictum esse tradit, & manifestum est, priùs enim mortui resurgent, & postea stabunt ante thronum. Sed quæritur, quid in Mari intelligat Apostolus? Nam si propriè Mare accipit, quomodo statim dicitur: Et mors, & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant, quandoquidem eorum, qui in mari moriuntur, multi etiam in inferno sunt. Nec rursus mare habet bonos mortuos, infernus verò 78 malos. † Hac quæstione ita proposita respondet Augustinus cap. 15: Sed profectò conuenienter quidam hoc loco Mare pro isto sæculo positum accipiunt, &c. ità vt mare dedisse dicatur mortuos, qui in ipso erant, quia ij, quos in corpore constitutos inueniet Christus, simul cum alijs resurgent, & simul iudicabuntur. Idem sentiũt Primasius, & Tyconius Hom. 17. & Ansbertus, & Haymo. Multò aliter exponit Arethas, multò aliter Ambrosius, atque alij etiã aliter. Mihi Apostolus nequaquam intelligere animas videtur, cum mortuos dicit datos esse, sed corpora. Nam si animas mortuos vocaret, cur non etiam diceret cœlum dedisse mortuos suos? Nec sine causa ita locutus est; cũ enim resurrectionem statueret, quam idcirco ethnici fieri putant non posse, quòd videant corpora perire, & ab animalibus deuorari: atque inter cetera illa maximè perire videantur, quę in mare mittuntur, & in abyssum profundissimam deueniunt, vnde ne viui quidem exire possent, præsertim ab ignotis, & nunquam fortasse in terram venturis piscibus deuorata, vt hunc errorem ex hominum animis eximeret, rectè ait mare dedisse mortuos, qui in eo erant.

Verſ. 13.

Mortui, quos dabit mare.

Et mors, & infernus dederunt mor- *Verſ. 13.*

tuos

79 *tuos suos.* † Infernus dedit etiam mortuos suos, ideſt, corpora, quæ abſorbuerat, & in infernum deſcendiſſe putabātur, vt corpora Dathan, & Abiron, & Antichriſti, & Pſeudoprophetæ, & aliorum multorum, qui in hiſtorijs legūntur huiuſmodi morte perijſſe. Mors dedit mortuos, quos videlicet ipſa vel naturaliter, vel violenter conſumpſit in terra. Hos morti attribuit Apoſtolus, quoniam tantùm mortui ſunt, reliquos vel terra, vel mare abſorbuit, vt pluſquā mortui fuiſſe videantur.

Et infernus, & Mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Auguſtinus, quem autorem reliqui, quos ante nominaui, ſequuntur, ita hæc exponit. 20. de Ciui. cap. 15: His nominibus ſignificat Diabolum, quoniam mortis eſt autor, & infernarum pœnarum, vniuerſamque ſimul dæmonum ſocietatem. Hoc eſt enim, quod ſupra euidentiùs præoccupando iam dixerat: Et Diabolus, qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis, & ſulphuris, &c. Confirmatur hæc explicatio eo, quod ſæpe adnotauimus, nomina, quæ Abſtracta vocantur à Dialecticis, poni pro illis, quæ ab eijſdem Concreta dicuntur, nunc actiuè ſumptis, nunc paſsiuè. Itaque mors pro occidente ponitur, infernus pro cruciante. Cetera iam explanata ſunt.

Argumentum Capitis. XXI.

Videt cœlum nouum, & terram nouam, & ciuitatem nouam Ieruſalem deſcendentem de cœlo, cuius murum, & portas, & altitudinem, longitudinem, ac latitudinem, & claritatem, & felicitatem deſcribit eleganter.

Caput. XXI.

1 *ET vidi cœlum nouum, & terram nouam. Primum enim cœlū, & prima terra abijt, & mare iam non eſt.*

2 *Et ego Iohannes vidi ſanctam ciuitatem Ieruſalem nouam deſcendentem de cœlo à Deo, paratam, ſicut ſpōſam ornatam viro ſuo.*

3 *Et audiui vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis. Et ipſi populus eius erunt: & ipſe Deus cum eis erit eorum Deus.*

4 *Et abſterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors vltra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit*

5 *vltra, quia prima abierunt. Et dixit qui ſedebat in throno. Ecce noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe quia hæc verba fideliſſima ſunt, & vera.*

6 *Et dixit mihi: Factū eſt, ego ſum α & ω initiū, & finis. Ego ſitienti dabo de fonte aquæ vitæ, gratis.*

7 *Qui vicerit, poſſidebit hæc, & ero illi Deus: & ille erit mihi filius.*

8 *Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in ſtagno ardenti igne, & ſulphure, quod eſt*

9 *mors ſecunda. Et venit vnus de ſeptem angelis habentibus phialas plenas ſeptem plagis nouiſſimis, & locutus eſt mecum, dicens, Veni, & oſtendam tibi ſponſam, vxorem Agni.*

10 *Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum & altum: & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſcendentem de cœlo à Deo,*

11 *habentem*

clari-

claritatem Dei, & lumen eius ſimile lapidi pretioſo, tamquam lapidi iaſpidis, ſicut cryſtallum. Et habebat murum magnum, & altum, habentem portas duodecim, & in portis angelos duodecim, & nomina inſcripta, quæ ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael. Ab Oriente portæ tres: & ab Aquilone portæ tres: & ab Auſtro portæ tres: & ab Occaſu portæ tres. Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim: & in ipſis duodecim nomina duodecim Apoſtolorum Agni. Et qui loquebatur mecum, habebat menſuram arundineam auream, vt metiretur ciuitatem, & portas eius, & murum. Et ciuitas in quadro poſita eſt, & longitudo eius tanta eſt, quanta & latitudo: & menſus eſt ciuitatem de arundine per ſtadia duodecim millia, & longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia ſunt. Et menſus eſt murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum, menſura hominis, quæ eſt angeli. Et erat ſtructura muri eius ex lapide iaſpide: ipſa verò ciuitas aurum mundum ſimile vitro mundo. Et fundamenta murt ciuitatis, omni lapide pretioſo ornata. Fundamentum primum iaſpis: ſecundum ſaphirus: tertium calcedonius: quartum ſmaragdus: quintum ſardonix: ſextum ſardius: ſeptimum chryſolithus: octauum beryllus: nonum topazius: decimum chryſopraſus: vndecimum hyacinthus: duodecimum amethyſtus. Et duodecim portæ, duodecim margaritæ ſunt per ſingulas, & ſingulæ portæ erant ex ſingulis margaritis, & platea ciuitatis aurum mundum, tamquam vitrum perlucidum. Et templum non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus. Et ciuitas non eget ſole, neque luna vt luceant in ea, nam claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius eſt Agnus. Et ambulabunt Gentes in lumine eius, & reges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem in illam. Et portæ eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic. Et afferent gloriam & honorem gentium in illam. Non intrauit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium, niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.

1 ET vidi cælum nouum. Renouationem cœli, & terræ ſub indicat, quæ in iudicio fiet, vt explicauimus iam cap. 20. nu. 74. [Andreas Cæſarienſis: Et hic nō ſignificat creaturam eſſe delēdam, ſed renouandam in melius, ſicut ait Apoſtolus: Ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Et Diuinus pſaltes: Sicut amictum inuolues eos, & mutabuntur, &c. Cauſam reddit, quoniā quod renouatur non perit, ſed vetuſtatem exuit.] *Verſ. 1.* *Rom. 8.* *Pſal. 101.*

Et mare iam non eſt. Mare ſecundùm ſubſtantiā ſuā periturū nō eſt, ſed ſimiliter renouandū, vt ſpeciē habeat multò pulchrioré. Cur igitur nō dicit ſe vidiſſe mare etiā nouū, & primū mare abijſſe, ſicut de cœlo, & de terra dixit: ſed ſimpliciter ait: *Et mare iā nō eſt?* De hoc ita Auguſtinus eodē. 20. de Ciui. c. 16.

An mare in fine sæculi siccandũ sit.

Quod autẽ ait. *Et mare iam non est*: vtrũ maximo illo ardore siccetur, an & ipsum vertatur in melius, non facilè dixerim. Cœlum quippe nouum, & terrã nouam futuram legimus: de mari autẽ nouo aliquid me vspiam legisse non recolo, nisi quod in hoc eodem libro reperitur: Tamquã mare vitreum simile crystallo. Sed tunc nõ de isto fine sæculi loquebatur, nec propriè videtur dixisse Mare, sed Tamquã mare, &c. Deniq; hæc eius respõsio est, potuisse hoc loco mare dici præsens sæculũ vita mortalium turbulẽtum, & procellosum, de quo supra dixit: Et dedit mare mortuos qui in ipso erãt. † Primasius, & Beda tãtùm verba Augustini in suos Cõmentarios trãscripserunt. Idem fecit & Anselmus, sed addit: Tamen beatus Augustinus hac sententia confisus quodam loco ait: Mare siccabitur. Haymo similiter hæret, nec definire quidquã audet.

2 Idẽ cõtigit Arethæ, Ambrosio, Rupert-☞ to, Anselmo. [Andreas: Notandũ autẽ de cœlo quidẽ, & terra eũ dicere, Abijt, ideſt, mutatũ est, de mari autẽ ait: Mare nõ erit amplius. Quæ enim vtilitas maris, cũ nõ sit opus hominibus illud nauigare, &c.] Thomas manifestè negat siccandum esse mare, sed purgãdum dicit ardore ignis illius, qui faciẽ præcedet iudicij, ab omni corruptione, & fœditate, & salsa amaritudine. Ac nõ dixit cur de mari aliter locut⁹ fuerit Apostolus, quã de cœlo, & terra. Beda quidẽ in cap. 3. secũdæ epist. Petri duo elemẽta dicit esse peritura, ignẽ, & aquã, duo esse renouãda, terrã, & aerem. Sed eius sententiam reijciunt in Cõmentarijs eiusdẽ capitis S. Thomas, Titelmãnus, Caietanus, & Scholastici fere doctores in. 4. D. 48. Atque hoc verius videtur, ☞ [manere enim oportet mare ad integritatẽ, & decorẽ vniuersi.] † Cur ergo

3 aliter de mari loquitur, quã de cœlo, & terra? Fortasse quòd ita sit mare renouãdum, vt ne substantiã quidem suã retinere videatur sicut terra, & cœlũ: præsertim si verum sit quod quidam dicũt, aquam non fore post finem mundi fluidam, sed consolidatam, & instar sphæræ cõglobatam. Et enim neque iã fluet, aut refluet, nec vlli pisces futuri sunt, qui in ea natẽt, vt fluidã eam esse oporteat. Atq; ita maior videtur futura mutatio in aqua, quam in cœlo, & in terra, cuius causa nõ esse dicatur. Sed fortasse meliùs, & expeditiùs respondebimus, si dicamus vniuersam mundi machinã nomine cœli, & terræ significatam esse hoc loco, sicut Gen. 1: In principio creauit Deus cœlum, & terram, in quibus tamen & aquam intellectam esse non est dubium, cum sequatur continuò: Terra autem erat inanis, & vacua, & tenebræ erant super faciem abyssi. Ergo cum ait: Et vidi cœlum nouum, & terram nouam, aquam etiã, & cetera elemẽta renouata significat, sicut & Isaias cum ait cap. 65: Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam. Et cap. 66: Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare corã me, &c. Deinde cũ dicit Apostolus: Primum enim cœlũ & prima terra abijt, id est, renouata sunt, & esse desierunt qualia ante fuerant, sic militer intelligit: *Et mare iam non est*, mare scilicet illud, quod ante fuerat, iam enim ex dictis intelligi poterat perinde esse, ac si diceret: Et mare primũ abijt: quod perspicuitatis causa additum est, nequis fortè putaret præteritum fuisse mare in hac renouatione.

Et ego Iohannes vidi sanctam ciuitatem Ierusalem nouã. † Omnia, quæ in hoc capite scripta sunt de noua Ierusalẽ descẽre de cœlo, Millenarij de vrbe illa interpretabantur, in qua sanctos cũ Christo mille annis victuros, regnaturosq; credebant, vt ex ijs intelligitur, quæ ex Tertulliano, & Iustino, & Lactantio retulimus cap. 20. nu. 18. & sequentibus. Sed quoniã inanes esse eorũ spes de aurea, atq; gẽmata Ierusalẽ satis in eodem capite demõstrauimus, superest, vt verũ prophetiæ sensum aperiamus. Cũ iam dixerit Apostolus de regno sanctorum ante diẽ iudicij, & de ipso iudicio, reliquum est vt de regno sanctorum post iudiciũ dicat, vt hac iucundissima clausula prophetiã absoluat suã. Describit igitur quasi de vrbe aliqua loquẽs gaudiũ, & felicitatẽ beatorũ, qua cũ Christo omnes tã animis, quã corporibus fruẽtur. Et quoniã de hac vrbe multa diximus. c. 3. n. 32. & sequẽtibus, in verba illa: Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalẽ, quę descẽdit de cœlo à Deo meo,

ea

ea quidē non repetemus, sed breuiter, quæ eo loco dicta sunt, ad hunc accommodabimus, causæ tamē interpretationis ex illo petendæ sunt. † Sub nomine sanctæ ciuitatis Ierusalem domicilium, & beatitudinē sanctorū intelligit, cuius figura fuit Ierusalem vetus iam diu hominibus cognita, hæc autē cœlestis noua est, quia homines eā non viderant.

Descendentem dē cœlo. De cœlo descēdit, quia iam non vult Deus eam hominibus ignoram esse, vt ante, cum à solis cœlitibus cognoscebatur ferè, sed quasi in terras descēdere, & ab hominibus cognosci. Descēdit autē à Deo, quia ipse Deus bonitate sua homines ad eā vocare, & prædicatores eā promittētes, atq; ad eā homines parātes mittere dignatus est. Itaq; *A Deo*, nō cōiūgitur cū verbo, *Paratam*, sed cum verbo, *Descendentem*, sicut cap. 3. dixit: Quæ descendit de cœlo à Deo meo. Hoc in Græco multò est manifestius: καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Idest, Descendentem à Deo de cœlo.

Paratam, sicut sponsam ornatā viro suo. Paratam dicit omnibus instructam, quę ad veram pertinent felicitatem. Quod vt explicet, apposita similitudine vtitur sponsæ, quæ magno studio omnibus se suis opibus exornat ad viri sui domum deducēda, hoc enim significat, *viro suo*, vt à viro suo videatur, & ad eū ducatur.

Et audiui vocem magnā de throno. † Vox magna magnitudinem indicat Diuinæ erga homines bonitatis, & misericordię, & magnitudinē beatitudinis ipsius. Indicat etiam Deum velle, vt hæc vox ab omnibus audiatur, & omnes tantorū bonorum spe excitentur. Meritòq; à *throno* exit, in quo est Deus, quia ipse solus tanta bona hominibus præparauit. Deum autem esse, cuius vox auditur nūc, satis indicat illud, quod posteà legimus: Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia.

Ecce tabernaculū Dei cū hominibus. Ac si diceret, Hęc vrbs est, in qua Deus habitat, & ad illam homines vocat, quos tanto honore dignatur, vt in eadem vr be secū habitare velit. Sed cur vrbem magnam, & splendidā tabernaculum vocauit, quod eius dignitate nomen inferius est? Apud Iudæos valde celebre erat tabernaculi nomen, quod à Mose cōstructum est, in quo erat arca, & Propitiatorium, & cherubim, ideoq; cœlestis mansionis figura fuit, vt manifestè docet Paulus Heb. 9. † Inde tabernaculū Dei dici solet cœleste domicilium, vt Psal. 14: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in mōte sancto tuo? Psal. 41: Quoniā trāsibo in locū tabernaculi admirabilis vsque ad domū Dei. Psal. 83: Quā dilecta tabernacula tua Domine virtutū? Videtur autem mihi hoc cœlorum domicilium tabernaculum Dei dici, vt cogitemus illud; quamuis magnificum, & amplum, minus tamen esse Dei maiestate, neque esse eius propriam domū, sed ipsum in se ipso habitare, tabernaculū enim minus domo est, & vilius.

Et ipsi populus eius erunt. Nullius erūt, nisi Dei, neminem Dominum agnoscent, aut adorabunt, nisi Deum.

Et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Ipse Deus, qui dignatus est habitare cū eis, erit eorū Deus, ideſt, eos vt filios suos amplectetur, & ęterna protectione tuebitur.

Et absterget Deus omnē lacrymam. Eisdem verbis clauditur caput septimum, quæ iam suo loco explicauimus.

Et mors vltra non erit. Hęc verba sicut, & præcedentia, ex cap. 25. Isaiæ desumpta sunt, qui ait: Præcipitabit mortē in sempiternū, & auferet Dominus Deus lacrymā ob omni facie. Tunc autē fiet hoc quod ait: Et mors vltra nō erit, cū euenerit illud Pauli. 1. Cor. 15: Cū autē mortale hoc induerit immortalitatē, tūc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? vt etiā ait August. lib. 20. de Ciui. c. 17.

Nec clamor. Pauperum videlicet oppressorum à potentioribus, & præiniuriæ, ac laborū magnitudine clamantiū, vt Exo. 3: Vidi afflictionē populi mei in AEgypto, & clamorem eius audiui propter duritiam eorum, qui præsunt operibus. Et posteà: Clamor ergo filiorum Israel venit ad me, vidique afflictionem eorum, qua ab AEgyptijs opprimuntur.

Quia prima abierunt. Quia iam vetera illa transierunt, & vita mortalis, quæ

ærumnis plena erat, terminata eſt. In nonnullis codicibus legitur: *Quæ prima abierunt*: ſed omnino legendum eſt *Quia*, non *Quæ*, vt ex Græcis codicibus conſtat. Ita legitur apud Andream, Arethan, Primaſium, & Bedam.

Verſ. 4. *Ecce noua facio omnia.* Dubium eſſe poterat cur dixiſſet: Quia prima abierunt, ideoque magis id explicans ait: Vetera, quę conditioni illi priori homi num cõgruebant, iam terminata ſunt. Ego facio nouum cœlum, & terram no uam, & nouam vitam, nouam hominũ conditionẽ, omnia innouo. Quare nõ eſt mirum nullas iã lacrymas, nullum luctum in ſeruis meis videri: hæc vetéris vitæ fuerunt, nũc omnia innouãtur.

Verſ. 5. *Scribe.* Non vult hæc deleri ex homi num memoria, vt hac bonorum cœleſtium ſpe nullis laboribus parcant, nullis cruciatib⁹, aut perſecutionib⁹ cedãt.

Verſ. 6. 10 *Et dixit mihi, Factum eſt.* † Iam finita ſunt omnia cum hæc venerint, iam factum eſt quidquid in vita hominũ mortali faciendum erat. Ita cap. 16. locutus eſt: Et ſeptimus angelus effudit phialã ſuam in aerem, & exiuit vox magna de templo à throno dicens: Factum eſt.

Verſ. 6. *Ego ſum* A, & Ω, *initium, & finis.* Ego ſum omnium rerum initium, ego ſum finis. Ponitur autẽ more Hebræorum Initiũ pro eo qui initiũ facit, Finis, profiniente, ſiue finem faciente. Finienſq; dicitur quia omnibus rebus finẽ imponit, ſiue omnia ad fines ſuos perducit: nam & ijs, quæ peritura ſunt, finem ſuo tempore affert, quæ verò ſunt immortalia, ideſt, animos, ad finẽ ſibi debitum perducit, ſiue ad æternã requiẽ, ſiue ad cruciatus ſempiternos. Quod rectè cõgruit cũ eo, quod dixit: Factũ eſt: & cũ eo, quod cõtinuò ſubijcit: Ego ſitienti dabo de fonte aquæ viuæ gratis. Eadem de cauſa hoc ipſum dixit cap. 1: Ecce venit cũ nubibus, & videbit eũ omnis oculus, & qui eũ pupugerũt, & plangẽt ſe ſuper eũ omnes tribus terræ, etiã, amẽ. Ego ſum A, & Ω, principiũ, & finis, &c. Ita hæc explicaui, quia cum multis cauſis dici poſsit initiũ, & finis, ex fuerũt accipiendæ, quæ inſtituto Apoſtoli viſæ ſunt aptiores. De his diximus eodẽ loco ſatis, nu. 61. & 62.

Verſ. 6. *Ego ſitienti dabo de fonte aquæ viuæ gra-*

11 *tis.* † Sitientes iuſtos dicit, qui nihil niſi Deum cupiunt, idq; vehemẽter, more ſitientiũ, & eo frui in hac vita non poſſunt, itaq; ſemper ſitiũt. Propterea Dauid ait Pſal. 41: Quemadmodũ deſiderat ceruus ad fontes aquarũ, ita deſiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum, &c. Peccatores enim fruũtur cõcupitis, qui nihil, niſi terrenũ cõcupiſcunt, idq; aſſequi poſſunt, iuſti ſemper ſitiũt, quoniã, etſi hauſtus quoſdã illius fontis viui deguſtẽt, ſicut Dñs aiebat Ioh. 7: Siquis ſitit, veniat ad me, & bibat, illi nõ ſitim Dei ſedãt, ſed augẽt, vt eſt apud Eccleſiaſticũ: Qui edũt me, adhuc eſurient, & qui bibunt me, adhuc ſitiẽt. *Eccle. 24.* Cetera vide cap. 7. nũ. 26. vbi verba ſimilia expoſuimus: Et deducet eos ad vitæ fontes aquarũ. Sed cur *gratis* dicat, rectè mihi videtur explicare Andreas, & Arethas, quòd videlicet iuxta Apoſtolũ, nõ ſint cõdignæ paſsiones huius tẽporis ad futurã gloriã, quæ reuelabitur in nobis. *Rom. 8.* Quibus verbis nõ cõparantur bona merita noſtra cũ futura beatitudine, ſed paſsiones, ideſt, labo
12 res, quos pro Deo patimur. † Quitametſi, quatenus è gratia prodeunt, digni ſint proculdubio æterna vita, tamẽ dolor, & afflictio eorũ cũ gaudijs beatorũ cõparari nõ poſſunt, ſunt enim multò maiora, ſiuè intentionẽ ſpectemus, ſiuè durationẽ. Atq; vt gratis dari cenſetur, quod parui admodũ datur, ita ſitiẽti datur aqua vitæ gratis, quia multò minor eſt dolor huius vitæ gaudio vitæ æternæ. Gratis etiã dari dicitur, quia licèt meritis iuſtorũ vita æterna debeatur, merita ipſa ſine gratia, quę gratis data eſt, merita eſſe non potuerunt. Ita hoc explicant Ambroſius, & Rupertus, & Thomas.

Qui vicerit. Ideò ita loquitur, vt omnes ad pugnandum cũ Diabolo, & ad vincẽdũ exhortetur, atq; eos maximè, qui tẽpore Antichriſti futuri ſunt. *Verſ. 7.*

Et ero illi Deus. Præſtabo illi quæ Deũ omnipotentẽ præſtare par eſt ijs, à quibus piè, & ſanctè cultus eſt. *Et ille erit mihi filius*, ideſt, ille mihi præſtabit quæ bonũ filiũ præſtare pareſt optimo patri. Poſſũt & hęc cõuerti in hũc modũ. Ego colar ab illo, & amabor toto corde, vt ver⁹ De⁹, & ipſe mihi erit filius. i. indul *Verſ. 7.*

gen-

gentissimè eum accipiam, vt filium, & semper hereditate bonorum meorum perfruetur.

Vers. 8. *Timidis autem.* † Respicit eò, quòd in illis verbis respexerat. Qui vicerit, &c. 13 Timidos enim vocat, qui timore deficiunt in persecutionibus, & non valentes cruciatus sustinere cedunt.

Vers. 8. *Et incredulis.* Qui videlicet fidè Diuinis promissionibus non habent, sed cõtinuò extante persecutione despondet animum, non credentes Deum sibi affuturum, & vires suggesturum. Quod conuenit optimè cum præcedentibus, Nam deijs, qui infideles sunt, & idolacolunt, posteà ait: Et idolatris, &c.

Vers. 8. *Et execratis.* καὶ ἐβδελυγμένοις. More autem Hebræorum dicit, *Execratis*, pro Execrabilibus, & eos intelligit, qui execrabilia, & à moribus, vitaq; Christianorum valde aliena committũt, & more idololatrarum viuunt. βδέλυγμα enim, ideſt, Execratio, vel Abomination, solet in Scriptura idolum intelligi, vt 1. Machab. 1. in Græco est hoc vocabulum, vbi nos habemus: Et ædificauit rex Antiochus abominandum Idolum desolationis, βδέλυγμα ἐρημώσεως: Et Tit. 1. vbi habemus: Cum sint abominati, & increduli, pro Abominati, est in Græco, βδελυκτοὶ, quod est ab eodẽ verbo deductum, & idem significat.

βδέλυγμα *Abomination.*

Vers. 8. *Et homicidis, & fornicatoribus.* Omnia porissimùm ad tempus Antichristi refert, quo impij iustos interficient, & voluptatibus indulgebunt, & Antichristum, atq; eius imaginẽ adorabunt. Ad idem tempus pertinent (vt dictum est) timidi, increduli, & execrati.

Vers. 8. *Et omnibus mendacibus.* † Beda hoc de 14 mendacio dictum putat, quo in religionem peccatur, quod hoc quidem loco valde probabile est, ea enim vitia enumerat, quæ maximè illis extremis temporibus vigebunt, vt videlicet impios eius temporis terreat, piosq; in proposito cõfirmet. Tunc autem maximè vigebit mendacium in religionem, dicent enim ministri Antichristi sẽ Christum verum sequi, ac doctrinã suam esse, quã Deus hominib⁹ tradi iusserit, falsumq; esse quidquid vsq; ad illa tempora acceperant. Verùm & alia eo tempore mendacia erunt, vt in rebus contrahendis, in promissis, in amicitia, in fide, quę virtus moralis est, & in similibus: rectèque de his omnibus intelligere possumus, cum dicat, *Et omnibus mendacibus*, ideſt, quouis modo pernicioſè mentientibus.

Et venit vnus de septem angelis. Rectè Iohanni gaudia sanctorũ ostendit vnus ex angelis, qui phialas nouissimas effundent in peccatores, quoniã post illa malorũ supplicia, veniet lætitia sanctorũ, & cum illi propter peccata puniuntur, hi ad præmia iustitiæ iam proxima vocantur, sicut ait Dominus Luc. 21. His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. *Vers. 9.*

Et ostendam tibi Sponsam vxorem Agni. 15 † Hoc est, ostendã tibi vrbẽ de cœlo venientẽ, ex cuius diuitijs, & decore vtcũque intelligas qualis sit futura beatitudo sanctorũ, vt latiùs explicauimꝰ cap. 5. n. 36. &. 37. Quemadmodum siquis absentis regis diuitias, & vestes, & domos, famulitiũq; ostẽderet, regẽ se ostẽdere dicere posset. *Sponsam vxorẽ Agni* dicit, quia nunc spõsa est, & posteà cũ ad has opes, & ad hãc gloriã pueuerit, iã vxor erit, vt diximus. c. 19. n. 8. In Græco est, δεῦξό σοι τὴν νύμφην τὴν γυναῖκα. Hoc est: Ostẽdam tibi spõsam Agni, vxorẽ illã, ideſt, eam, quæ posteà erit vxor. Beda: Quòd nũc Deo despõsata, tunc ad immortales est perducenda nuptias. *Vers. 9.*

Et sustulit me in spiritu in montem magnum, & altum. *In spiritu*, hoc est, visione imaginaria, vt sæpe iam diximus. *In montem* verò defertur, quia in huiusmodi visionibus semper locus ostenditur aptus, & cõueniens rei, quæ demõstratur, vt. c. 12: Et steti supra arenam maris, vt illic explicauimus. Et. c. 17: Et abstulit me in spiritu in desertum, & vidi mulierẽ sedentẽ super bestiã. Ita nũc *in mõtem* tollitur, vt rei videndę magnitudo, & dignitas intelligatur, & quia locus & remotus est ab hominum multitudine, & sublimis, vt propiùs consideret vrbem de cœlo descendentem; & magnus, vt possit vndequaque sine impedimento contemplari vrbis magnitudinem, & portas omnes ad quatuor cœli plãgas constitutas. *Vers. 10.*

16 *Et ostendit mihi ciuitatẽ sanctã Ierusalẽ.* *Vers. 10.*

τὴν πόλιν. Πόλις nunc ciues significat apud Græcos, ideſt, ciuium congregationẽ, quæ propriè Latinis dicitur Ciuitas, nunc ipſa ciuiũ domicilia, quæ propriè apud Græcos dicũtur ἄστυ, apud Latinos Vrbs, quomodo hoc loco accipitur, vt ex ſequentibus perſpicuũ eſt.

Verſ. 11. *Habentem claritatem Dei*. Inſignem quandam, & admirabilem claritatem, & maieſtatem, & gloriam, hęc enim intelliguntur in Græco nomine δόξα, Claritateni, inquam, non ab hominibus acceptam, ſed à Deo, talis enim erat, vt eã efficere nullæ opes hominum poſſent.

Verſ. 11. *Et lumen eius ſimile lapidi pretioſo*. Pro *Lumen* in Græco eſt φωσφόρος, quod Lumināre ſignificat, ideſt, Facẽ, aut quiduis ſimile, ex quo videmus *Lumen* accipi more Hebraico pro Illuminatore. Senſus ergo eſt: Sicut claritas, quæ eſt in terra, è luminari magno oritur, ideſt, ex ſole, & ſol dicitur lumẽ eius: ita ſol huius vrbis, aut eius luminare lõgè ſole præſtantius, ſimile eſt lapidi pretioſo. Primaſius: Et quod illuminat eam ſimile eſt lapidi pretioſo. Hoc autem luminare eſt Deus, & Chriſtus, vt idem Apoſtolus docet paulò poſt, cum ait. Et ciuitas nõ eget ſole, neque luna, vt luceãt in ea, nã claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius eſt Agnus. Pro Illuminauit eſt, ἐφώτισεν, vnde deducitur φωσφόρος.

17 † Dicitur autem *Lumen* hoc *ſimile lapidi pretioſo*, aut, vt eſt in Græco, *pretioſiſſimo*, quoniam mirabilem lucem, & fulgorẽ præſtãtiorẽ, & quauis luce gratiorem emittit. Lux enim lapidis pretioſi & inſolita eſt, & aliis gratior. Ad hæc (quod præcipuum eſſe arbitror) nulla lux eſt apud nos luce ſolis iucundior, quæ tamen & oculos lædit, & nubibus, & nebulis obſcuratur: at lux, quam lapis pretioſus emittit, nec intuentẽ lædit, nec vllis nebulis, aut vlla caligine impeditur. Ita Chriſtus fulget omnib⁹ beatis, vt lapis pretioſus, quia ſine vllo impedimento, & ſine timore amitteñdi percipiunt illi hanc lucẽ, & beatitudinẽ. Nullus iã dolor relictus eſt, nullũ peccatum, ſemper Deum beneuolum, & propitium intuentur.

Tamquam lapidi iaſpidi. Ita eſt in Græco, & ita potius legendum cenſeo, quã: Iaſpidis. Dixerat lumen ſupernæ ciuitatis ſimile eſſe lapidi pretioſo, & ne quæreremus cui lapidi, addidit: *Tamquam lapidi iaſpidi*. Verùm quia iaſpidum color non vnus eſt, ſed aliorum alius, vt cap. 4. num. 3. retulimus ex Plinio lib. 37. cap. 8: vt hanc quoque ambiguitatem tolleret, adiecit: *Sicut cryſtallum*. Quod in Græco eſt expreſsius: ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι, Hoc eſt, vt lapidi iaſpidi cryſtallizanti, id eſt cryſtallum referenti. Apud Primaſium eſt: Vt lapidi

18 iaſpidis refulgenti in modum cryſtalli. † Non ergo viridi iaſpidi, aut purpureę ſimile hoc lumen dicitur, ſed illi, quæ cryſtallũ imitatur colore, de qua Dioſcorides lib. 5. cap. 43. (aut iuxta aliũ interpretem. 117.) inquit: Iaſpidum quædam ſmaragdum imitatur, alia cryſtallum, colore ſimilis pituitæ, &c. Eleganter autem hoc dixit, ſplendor enim, & fulgor maior eſt in iaſpide, quã in cryſtallo, ſed cryſtallum puriſsimũ eſt, & maximè perlucidum. Oſtenditur ergo lumen hoc ciuitatis beatæ eſſe magnum, & periucundum, ſed ſimul eſſe etiã puriſsimum, vt omnia referat, atq; demõſtret, ſicut reuera ſunt, & integram, ac veram omnium cognitionem præbeat. Etenim, etſi fulgor iaſpidis gratus oculis eſt, tamen, ſi viridis illa ſit, aut purpurea, aut fulua, colorẽ ſuum transferet in res, quæ eius luce videntur, nec, ita omnino vt ſunt, videri ſinet. Quæ autẽ cryſtallo ſimilis eſt, puram, atque integram viſionem efficit, nihil videnti detrahit, nihil immutat, omnia, vt ſunt offert.

Verſ. 12. *Et habebat murum magnum, & altum*.

19 † Securitatem vitæ beatorum, quã nulla hoſtium fortitudo, nullus incurſus turbare poſsit, oſtẽdit murus magnus, ideſt, latus, atque optimè munitus, & altus, quem aſcendere, aut ſuperare hoſtes nequeant.

Verſ. 12. *Habentes portas duodecim*. Portæ ſunt per quas ſolas ad hanc vrbem aditus patet, murus enim magnus, & altus eſt, nec ſuperari ab vllo poteſt, ita niſi per portas, nemo ingredi valebit. In portis duodecim doctrinam duodecim Apoſtolorum, ſiue Apoſtolos duodecim docẽtes omnes homines ſignificari arbitror; eorum enim doctrina aditum

ad

ad hanc vrbem patefacit, nec per aliam quiſquam ingredi in eam poterit. Beda: Hæ portæ Apoſtoli ſunt, qui ſuo, vel ſcripto, vel opere cunctis primordialiter gentibus Eccleſiæ pandebant introitum. Ambroſius: Per portas autem duodecim, quas Ieruſalem habere dicitur, duodecim Apoſtoli, eorumq; doctrina deſignantur. Eadem eſt ſententia Victorini, Tyconij Hom. 18. Haymonis, Arethæ, Ruperti. † Sed refragatur, & quidē
20 ſatis probabiliter, Primaſius, qui non Apoſtolos, ſed patriarchas duodecim intelligi vult; quòd continuò Apoſtolus dicat in duodecim portis eſſe inſcripta nomina duodecim tribuum filiorū Iſrael. Accedit, quod de Apoſtolis paulò poſt loquitur, & in fundamentis vrbis ſignificari docet: Et murus, inquit, ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipſis duodecim nomina duodecim Apoſtolorum Agni. At ſi proprietatem ſermonis ſeruemus, nemo eſt, qui nō videat multò magis propriè Apoſtolos portas huius vrbis dici, quā patriarchas. Quod ſi duodecim patriarchæ portæ dicuntur quòd ſuo exemplo alijs aditum ad verum Dei cultum demonſtrauerint, aut quòd duces credentium fuerint: multò æquius erat vt portæ dicerentur Abraham, Iſaac, & Iacob, quam filij Iacob. Illud etiā animaduertere Primaſius debuit, non eſſe inſcripta in his portis nomina duodecim patriarcharum, ſed nomina duodecim tribuū filiorū Iſrael, ideſt, hæc nomina, licet eadē ſint patriarcharum, & tribuū, non poni vt patriarcharū, ſed vt tribuū, vt cū legimus Oſee. 8: Proiecit Iſrael bonum, inimicus perſequetur eum, Iſraël non patriarchæ nomen eſt, ſed filiorū: quarè potiùs ipſæ duodecim tribus intelligendæ videbantur, quàm patriarchæ. † Cur autē in his portis nomi
21 na duodecim tribuū ſcripta ſint, & cur iterū in fundamentis deſignentur Apoſtoli, dicemus mox in eorūdē verborū explanatione.

Cur tantū xij. Apoſtoli cōmemorentur.

Quæritur tamen cur duodecim tantùm Apoſtoli commemorati ſint, cùm maxima porta ſileatur Paulus Apoſtolus, qui abundantiùs omnibus laborauit, & plures perduxit ad Eccleſiam? Reſpōdeo Apoſtolos, qui primùm prædicare Chriſtum cœperunt, nō niſi duodecim fuiſſe, ideoque duodecim ſunt portæ vrbis: Paulus autem, etſi nouus Apoſtolus fuit, quemadmodum & Barnabas, non noua porta fuit, quia nouā doctrinam nō attulit, ſed eam tradidit, quam duodecim Apoſtoli tradere iam cœperant. Porta enim ipſa doctrina Euangelica eſt, ſed quia ingreſſum ad vrbē primi duodecim Apoſtoli per hāc doctrinam hominibus præbuerunt ex omni orbis terræ parte veniētibus, duo-
22 decim portæ ſunt.

Et *in portis angelos duodecim.* † In quibuſdam Latinis codicibus vitioſē legitur Angulos, pro Angelos, quod etiam quibuſdā expoſitoribus impoſuit. Sed errandi occaſio, quæ in Latinorum nominum ſimilitudine ineſt, nulla eſt in Græcis, quandoquidē Angelus Græci ſimiliter dicunt, Angulus verò dicitur γωνία. In Græco igitur eſt, Angelos duodecim, & apud Andreā, & Arethā, & Primaſiū. Quāuis enim ſcriptū ſit, Angulos, apud Primaſiū, & quoſdā alios, ex eorū interpretatione liquidò cognoſcitur eos *Angelos* legiſſe. Angeli miniſtri ſunt Diuinæ in electos prouidētiæ, omnes enim ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos, qui hereditatē capient ſalutis, vt ait Paulus. *Heb. 1.* Quare duodecim angeli in duodecim portis ſunt, vt intelligamus (quēadmodū aiūt Andreas, & Arethas) per doctrinā Apoſtolorū, & per procurationē angelorū aditū nobis ad beatitudinē dari. Prętereà ſunt in portis, quaſi ſumma cū caritate excepturi omnes, qui ingrediētur, & quaſi docentes homines in cœlo inter angelos eſſe futuros, & illis ſimiles fore, vt Dñs promiſit Matth. 22. *Verſ. 12.*

23 *Et nomina inſcripta, quæ ſunt nomina duodecim tribuū filiorū Iſrael.* † Duodecim tribus filiorū Iſrael typus ſunt omniū electorum, ſiue populi prędeſtinatorū. Hic enim populus primus omnium in Deū verū credidit, primúſ ab eo legē accepit, quā cuſtodiret poſtquā ex Ægyptiaca ſeruitute, & ex Pharaonis tyrāni dominatu ereptus eſt. Et quia nemo poteſt in hāc vrbē ingredi, niſi à Diaboli ſeruitute liberetur, & verā ſanctæ Trinitatis fidē habeat, nō otioſam, & fruſtra ſibi perſe ſolā omnia pollicentē, qualē iactant *Verſ. 12.*

hæretici, ſed operãtem per caritatem, & legis Dei præcepta ſeruantem, atq; Eccleſiæ: meritò nomina decem tribuũ in portis ſcribuntur, vt nemo ignorer quales eſſe debeant, qui per eas ingreſſũri ſunt.

Verſ. 13. *Ab Oriente portæ tres.* Ad ſingulas mũdi plagas ternæ portæ obuerſæ ſunt, quia per Apoſtolorum prædicationẽ, & angelorum cuſtodiam, atq; auxiliũ, ex omnibus mundi partibus electi venturi ſunt, vt in vrbẽ ingrediantur, ſicut à Dño accepimus Matth. 24: Et mittet angelos ſuos cum tuba, & voce magna, & cõgregabunt electos eius à quatuor
24 ventis. † Atq; vt ſciamus ex omnibus ferè partibus æqualem fortaſſe venturũ numerum electorũ, ad ſingulas plagas ternæ portæ ſunt: aut certè quia Deus pro ſua bonitate omnes, ſi digni ſint, æquè accipere paratus eſt. Nec illud diſplicet Ambroſij: Contra vnamquamq; verò plagam ternas portas ſevidiſſe dixit, vt indicet nullũ intra Eccleſiam ingredi poſſe, niſi per confeſsionem ſanctæ Trinitatis: Si pro eo quod ipſe ait: Intra Eccleſiam: nos dicamus: Intra hãc vrbẽ (de ea enim nunc loquitur) ſiue Intra beatitudinem. Idẽ ſenſit Arethas.

Verſ. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim.* Hoc eſt duodecim pretioſiſsimos, ac pulcherrimos lapides diuerſis locis collocatos, ſuper quos murus ædificatus erat. De his loquitur paulò poſt: Fundamentum primũ iaſpis, ſecundũ ſapphirus, &c. Ac ne dubitare poſsimus qui nã his lapidibus deſignentur, ſubijcit: *Et in ipſis duodecim nomina duodecim Apoſtolorum Agni.* Tyconius Hom. 18: Quod ſunt portæ, hoc fundamenta. Eadem verba ſunt & apud Bedam; idẽ
25 Arethas ſentit. † Apoſtoli prius dicti ſunt portæ, aut potiùs eorum doctrina, quia vita ad eorum doctrinã inſtituta ſine dubio beatitudinem cœleſtẽ obtinebit. Nunc muri eiuſdem vrbis fundamẽta dicuntur, murũ autem ſecuritatẽ, & tranquillitatẽ vitæ beatæ, quæ lædi, aut offendi non poſsit, ſignificare diximus, quæ perfectio, & conſummatio beatitudinis eſt. *Fundamenta* igitur huius murĩ ſunt, quia ipſi doctrina ſua, & exemplo æternæ trãquillitatis, & ſecuritatis cauſa fuerunt electis. Hoc eſt, eorum doctrina, aut vita ad eorum doctrinæ normam acta, non ſolùm initium beatitudinis eſt electis portas eis vrbis aperiẽs, ſed etiã cõſummatio, & perfectio, quia fundamentum muri eſt. Fundamenta verò lapides pretioſi ſunt, vt intelligamus Apoſtolos in perſecutione maximi pretij fuiſſe, & fortes, qui neq; frangi, neque diſſolui, neq; fulgore ſuo priuari potuerunt. Hoc etiã indicatur, totã illius pulcherrimi muri magnitudinẽ & pulchritudinẽ ex fundamentis illis cõſurgere, paruis quidẽ, ſi molẽ inſpicimus, ſed pretioſiſsimis: hoc eſt, illã beatorũ altitudinẽ, & dignitatẽ eximiam, illam pacẽ inenarrabilẽ inde illis contigiſſe, quòd ædificati ſunt ſupra fundamentum Apoſtolorum.

Et qui loquebatur mecum habebat menſu *Verſ. 15.*
26 *ram arundineã auream.* † Vrbẽ dimetiẽs angelus, qui hæc Iohãni reuelabat, mẽſura illa vult oſtẽdere magnum eſſe numerum beatorum, magnam eſſe nec vnquã terminandã illorũ beatitudinẽ, vt videbimus. Sed cur arundine metiatur expoſitores non docent. Sciendũ ergo eſt in Græco eſſe: *Habebat calamũ aureum.* Calamus autem menſura ma- *Calamus.*
gna eſt ſex cubitorum, & quatuor digitorum. Ezec. 40: Et in manu viri calamus menſurę ſex cubitorum, & palmi: ideoq; ad res magnas metiendas, & ad longiora ſpatia adhibebatur, vt in eodẽ cap. Ezechielis ad metiendum templũ, & Apoc. 11. Et datus eſt mihi calamus ſimilis virgæ, & dictum eſt mihi: Surge, & metire templum Dei. Eadem ratione nunc ad metiẽdum vrbem cavtitur angelus. Ergo interpres arũdinem pro calamo poſuit: quare rectè ait Arethas. Arundo, qua ciuitatem dimetiẽbatur, Geometrica erat. Et in quibuſdã codicibus Græcis tantummodo eſt: Habebat calamum aureum, & ita eſt apud Andream, in alijs autem eſt: Habẽbat
27 menſuram calamum aureum. † Ita in quibuſdam Latinis legitur: Habebat menſuram arundinem auream, in alijs verò: Habebat menſuram arũdineam. Apud Primaſium eſt: Habebat arundinem auream ad menſuram. Et ſenſus quidem idem eſt, apertior eſt tamen, ſi legatur: *Habebat menſuram arundinem,* ideſt, menſuram illã, quæ calamus, ſiue

arun-

arundo appellatur. Aurea vero eſt arũdo, quia nihil nõ durabile, & pretioſum eſt apud beatos; & menſura ipſa beatorum, & beatitudinis eſt illa, quæ eſt in mente Dei, omnibus videlicet menſuris pretioſior, & certior. Deinde & mẽſura durationis ipſius beatitudinis pretioſiſsima eſt, non eſt enim tempus, ſed æternitas.

Verſ. 16. *Et ciuitas in quadrò poſita eſt.* Cur hoc dicat continuò explicat: *Et longitudo eius tanta eſt quãta & latitudo.* In quadrata figura nõ eſt propriè latitudo, & lõgitudo; cũ ea, quę lõgitudo dicitur, maior latitudine nõ ſit, ſed ſicut in alijs figuris data longitudine quod ſupereſt vocatur latitudo, ita & in quadrata fit. † Quę 28 ſit autem in hac vrbe longitudo, quæ latitudo, variè explicant autores, & difficillimum eſt explicatu. Mihi longitudo videtur duratio beatitudinis, ſiue gaudij beatorum, latitudo verò eſt eius extenſio ad res, de quibus gaudent beati. Atque hæc explanatio & cum Scripturæ, omniumque vſu, & cum vocabulorum ipſorum proprietate congruere videtur: longitudo enim ad durationem pertinet, latitudo ad ambitum rerum hinc indepoſitarum. Inde longitudo dierum ſæpe dicitur in Scriptura, vt Pſal. 90: Longitudine dierum implebo eum, quæ non rectè latitudo diceretur. Contrà latitudo cordis, & ſimilium dici ſolet, quæ multa complectitur, nec rectè hæc diceretur longitudo. 3. Reg. 4: Dedit quoque Deus Sapientiam Salomoni, & prudentiam multã nimis, & latitudinem cordis, quaſi arenam, quæ eſt in littore maris, ideſt, intelligentiam innumera ambientem, & complectentem. Bene ergo vrbs in quadro poſita eſt, quia tanta eſt eius lõgitudo, quanta latitudo. Hoc eſt ſicut beatitudo eſt æterna, ita etiam res, de quibus gaudent beati (quantum quidẽ ad ipſos beatos attinet) æternæ erunt, quia de quibus rebus nunc gaudent, ſine fine gaudebunt.

Lõgitudo, & latitudo

29 † Hoc etiam ſciendum, vrbium maximarum, & potentiſsimarum muros ita conſtrui ſolere, vt licet ad vrbis magnificentiam, & ad potentiæ oſtentationem magni, & alti, & muniti ſint, quadrata tamen figura, aut altera parte longiore fiant, quæ minus firma eſt, quaſi aut nullam hoſtium fortitudinẽ timeant ciues, aut neminem fore putẽt qui vrbem obſidere, aut oppugnare audeat. Nam, vt autor eſt Vitruuius lib. 1. de Architectura, cap. 5. collocanda oppida ſunt non quadrata, neque procurrentibus angulis, ſed circuitionibus, vti hoſtis ex pluribus locis conſpiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, quòd angulus magis hoſtem tuetur, quam ciuem. Idem tradidit Vegetius lib. 4. de Re militari, cap. 2. Ita Babylonem fuiſſe quadratam ſcribit Herodotus lib. 1. verſus finem: & Niniue (vt eſt apud Diodorum Siculum lib. 3. Rerum antiquarũ cap. 1.) ita cõdita eſt, vt duo muri latera eſſent alijs duobus longiora.

Murorum figura qualis.

Et menſus eſt ciuitatem de arundine. *Verſ. 16.* Ideſt, Calamo illo aureo, ita enim eſt in Græco: Καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ. Sed interpres Hebraico more locutus videtur, quo ב, ideſt, De, poni ſolet nonnunquam pro Cum, vt Iſai. 57: Et pepigiſti cum eis fœdus, in Hebræo eſt. בהם, ideſt, De eis.

Per ſtadia duodecim millia. Ita cum in *Verſ. 16.* quadro poſita ſit vrbs, ſingula eius latera habebunt tria millia ſtadiorum, & quia neceſſe erat ſingula latera habere tria millia ſtadiorum vniuerſus eius ambitus habet ſtadia duodecim mille. Quæris cur neceſſe ſit ſingula latera habere tria mille ſtadia? Vt ſciamus non eſſe acceptionem perſonarum apud Deum, ſed vndecunque homines veniant, æqualia meritis ſuis præmia accipere, eaque maxima. † Latera ergo 30 omnia æqualia ſunt, quia quidam ab Occidente veniunt, quidam ab Oriente, ab Aquilone, à Meridie, & æquè omnes pro meritis remunerantur. Verùm quia hæc præmia magna ſunt, ſtadijs latera vrbis dimetitur, quæ magna menſura eſt, & ad longa ſpatia adhibetur. Tria millia ſunt, quia numero millenario magna multitudo ſignificatur, vt diximus cap. 20. num. 39. & 40. ternarius autem ſignificat vniuerſitatem, & primus numerus eſt, à quo incipimus vniuerſitatem nominare, vt autor eſt Ariſtoteles lib. 1. de cœlo cap. 1. Duo enim non dicuntur omnes, ſed tres iã

omnes dici incipiunt. Bona ergo quæ habet beatus, & quæ innumera sunt, vniuersitate quadam clauduntur, quia licet non habeat omnia, habet tamen omnia, quæ vult. Idcirco sunt tria millia. Præterea hæc bona tam multa habent beati in fruitione trium Diuinarũ personarum: rectè ergo tria millia stadia habent singula latera. Et quoniam hæc omnia currentibus, & certantibus in stadio dãtur pro meritis certaminis, iure stadia nominantur. Stadium enim locus est, in quo cursus certamen est, vnde Paulus. 1. Cor. 9: Nescitis, quod ij, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? De eius spatio Plinius lib. 2. cap. 23. ita scribit: † Stadium centum viginti quinque
Stadium. 31 nostros efficit passus, hoc est, pedes sex centos viginti quinque. Deinde quoniam per doctrinam duodecim Apostolorum sancti acceperunt vt currerent in stadio, & laborarent in opere virtutum, & millia hæc bonorum acciperẽt, rectè hac etiam causa duodecim millia stadiorum habet ambitus vrbis.

Vers. 16. *Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt.* Rupertus hoc nodo soluendo laborat, quomodo cum muri altitudo sit centũ quadraginta quatuor cubitorũ, & æqualis dicatur latitudini, & lõgitudini, latera singula habere possint tria millia stadia. Idcirco putat intra murum hunc magnum centum quadraginta quatuor cubitorum alterum esse ponendum arcis alicuius, cuius latus quodlibet centum quadraginta quatuor cubitorum sit. At nihil est in hoc quidem difficultatis, quia quod nunc ait: *Et longitudo, & latitudo, & altitudo eius æqualia sunt,* non de muro dicitur, sed de vrbe, *Eius*, id est, Vrbis αὐτῆς. De muro autem nihil tale dictum est, sed altitudinem eius esse centum quadraginta quatuor cubitorum. Itaque lõgitudo vniuscuiusque lateris muri triũ mille stadiorũ est, altitudo verò centũ quadraginta quatuor cubitorũ, longitudoque, & latitudo, & altitudo æqualia
32 sunt in ipsa vrbe, nõ in muro. † Hoc facilè intelligitur, si magnã vrbẽ, & pulchrè extructam consideremus, in qua domus omnes magnæ cuiusdam, sed æqualis tamen altitudinis sint, rectoq; ordine dispositæ, & altissimis turribus ornatæ, quæ murorum superent altitudinem. Sed hæc vrbs Dei, quoniam reliquas omnes, vt ab hominibus conditas, plurimùm ex omni parte superat, vt longitudinem habet trium millẽ stadiorum, & latitudinem, ita etiam altitudinem habet eamdem, ideſt, multò maiorem, quam vnquam in alia vrbe visa sit, sicut & longitudo, & latitudo multò maior est. De Ecbatanis legimus Iudith. 1. Ex lapidibus quadratis, & sectis fecit muros eius in altitudinem cubitorum septuaginta, & in latitudinem cubitorum triginta, turres verò eius posuit in altitudinem cubitorum centũ. Et quidem cum de ea priùs dixerit: Et ipse ædificauit ciuitatem potentissimã. Babylonem scribit Herodotus lib. 1. *Babylonis magnitudo* versus finem, quadratam fuisse, magnitudine quoquouersus centenorum vicenorum stadiorum, totum autem circuitum stadiorum quadringẽtorum, &
33 octoginta fuisse. † De Niniue, quæ, vt *Niniues magnitudo* legimus Ionæ. 3, iter habebat trium dierum, Diodorus Siculus lib. 3. Rerum antiquarũ cap. 1. memoriæ prodidit, duo muri eius latera longiora centum quinquaginta stadia habuisse, altera verò breuiora, nonaginta, totum muri ambitum stadiorum fuisse quadringentorũ octoginta. Cum tamen neget idem autor vllam ei æqualem vrbem fuisse conditam, aut ante, aut posteà. Murus autẽ huius cœlestis vrbis inferior est eius altitudine, vt semper in vrbibus fit, quò arces, & tecta elegantiora, procul videantur. Significat hoc vrbem procul à viuentibus in terra per fidem videri, ita vt non solùm murus appareat, ideſt, tranquillitas eius, & securitas, sed etiã elegantia domiciliorum, & mansionũ vtcumque hinc cognosci queat. Longitudo vrbis est duratio gaudiorum, vt diximus. Latitudo extensio eius, ideſt, res multæ, & magnæ, de quibus gaudẽt beati. Altitudo est intensio magna gaudiorum: quod enim est in quantitate altitudo, siue profunditas, id in qualitate est intensio. A Equalis ergo est altitudo vrbis longitudini, & latitudini, quia sicut gaudia, quæ habent, æternùm habebunt, & de quibus rebus gaudent, semper gaudebunt: ita quantum nunc gaudent

dent ſemper gaudebunt, neque vlla vnquam diuturnitas aliquid de gaudijs beatorum remittet.

Verſ. 17. *Et menſus eſt murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum.* † Quia murus minus altus eſt vrbe, minor quoq; menſura adhibetur. In muro, vt ſæpe diximus, ſecuritas beatitudinis, & pax, quæ à nemine perturbari poſsit, intelligitur. In cubito manus eſt; & ideo cubitis murum angelus metitur, vt ſciamus hanc ſecuritatem, & pacem imperturbabilem ex manu, ideſt, ex fortitudine, & potentia Dei protegentis oriri, quia beatos ſemper manu ſua protegit vt filios chariſsimos. Porrò duodenario numero vniuerſitas perfecta ſignificatur, vt ex Auguſtino oſtendimus cap. 4. num. 20: Duodenarij autem figura quadrata centum quadraginta quatuor ſunt, tot enim fiunt Duodenario in ſeipſum ducto. Significatur ergo in centum quadraginta quatuor vniuerſitas perfectiſsima, & omnibus ſuis numeris abſoluta. Et quia multa ſunt in hac vrbe, quæ numero Duodenario continentur, vt eorum perfectio intelligatur, vt duodecim portæ, duodecim angeli, duodecim fundamenta, nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael, duodecim mille ſtadia, duodecim margaritæ: murus habet centum quadraginta quatuor cubitos, vt ſciamus hæc omnia ita perfecta, & conſummata vt ſunt, ſemper Dei manu, & protectione eſſe conſeruanda in ſua tranquillitate, & pace imperturbabili.

Cur murus cubito metiatur.

Verſ. 17. 35 *Menſura hominis, quæ eſt angeli.* † Id eſt, Cubitus, quo murum angelus dimenſus eſt, non alia menſura eſt quam hominis, ideſt, quam ea, qua homines vti ſolent metiendo. Hac menſura humana vſus angelus nunc eſt, ac ſi dicat. Menſura, *quæ eſt angeli*, ideſt, qua vſus eſt angelus, eſt menſura hominis. Hoc autem addidit, ne metiente angelo aliam menſuram in cubito intelligeremus diuerſam à noſtra, in qua manus non eſſet, quæ neceſſaria eſt ad cognitionem myſterij. Poteſt & ita hoc intelligi: Eadem menſura erit hominis, & angeli, hoc eſt, quod in hac menſura muri ſignificatum eſt, non minus homini conuenit, quã angelo, ita à Deo protegetur, & ſeruabitur ſemper ſtatus hominis beatus, vt angeli.

Verſ. 18. *Et erat ſtructura muri eius ex lapide iaſpide.* Vt et, & ſæpe translucet iaſpis, vt inquit Plinius lib. 37. cap. 8. Cum ergo ſecuritas, & pax imperturbabilis beatorum ſemper eadem ſit, & ſemper vireat, neque vnquam marceſcat: cum etiam tranſlucear, ideſt, integrè, & plenè ab ipſis beatis cognoſcatur, rectè murus ex lapide iaſpide factus dicitur.

Verſ. 18. 36 *Ipſa vero ciuitas aurum mundum.* † Aurum pretioſiſsimum metallorum eſt, cauſam docet Plinius lib. 33. cap. 3. quia rerum vni nihil igne deperit, tutò etiã in incendijs, rogiſque durãte materia. Quin imò quò ſæpiùs arſit, proficit ad bonitatem: aurique experimento ignis eſt, vt ſimili colore rubeat, quo ignis, atque ipſum obryzum vocant. Altera cauſa pretij maior, quàm minimum vſus deterit, cum argento, ære, plumbo, lineæ producantur, manuſq; ſordeſcant decidua materia. Nec aliud laxiùs dilatatur, aut numeroſiùs diuiditur, vt pote cuius vncię in ſeptuagenas, & quinquagenas, plureſque bracteas quaternùm vtròque digitorum ſpargãtur. Super cetera non rubigo vlla, non ærugo, non aliud ex ipſo, quod conſumat bonitatem, minuat ve põdus. Iam contra ſalis, & aceti ſuccos domitores rerum conſtantia, ſuperque omnia netur, ac texitur lanæ modo, & ſine lana. Omnia ex Plinio. Vrbs ergo, quæ beatitudo ſanctorum eſt, rectè auro mundo comparatur, quoniam & omnium rerum pretioſiſsima eſt, ab omnibuſque optatur, & perpetua eſt, nihilque tam validum eſt, vt eam tollat, aut etiam minuat. † Nullam admittit rubiginem, 37 ſemper ſuum ſplendorem retinet, nihil eius bonitatem conſumit, minuitue pondus. Ipſa ſine vllo labore omnia fit, & in omnes formas vertitur, quia omnia genera voluptatum non imitatur ſolùm, ſed continet etiam eminenter, ac multò perfectiora quã in ſe ipſis ſint. Nec tantùm auro ſimilis dicitur, ſed auro mundo, nihil enim habet admiſtum doloris, aut triſtitiæ, aut etiam degeneris voluptatis. Atque vt aurum igne purgatur, vt mundum dici poſsit, ita beatitudinis gaudia per ignem afflictionum,

Auripretiũ vnde.

Aurũ obryzum.

ctionum, & persecutionum comparantur.

Vers. 18. *Simile vitro mundo.* In Græco est: *Similis vitro mundo*, vt non ad aurum, sed ad vrbem referatur. Ita legũt Andreas, & Arethas, & Primasius. Alij verò, vt Tyconius Hom. 18. & cæteri expositores, legunt: *Simile vitro mundo*, & ita est in vetustioribus codicibus Græcis. Verùm cum vrbs ipsa sit aurũ mundũ, siue ex auro mundo, nihil refert aurum ne simile vitro dicatur, an ipsa vrbs, idem enim est. Simile dicitur vitro nõ colore, aut soliditate, sed quòd, quamuis aurea sit vrbs, est tamen tota perlucida, vt purissimum vitrum, vnusquisq; enim beatorum, & suam plenè beatitudinem cognoscit, quanta sit, & vnde, & nullum eam finem habituram, & cognoscit similiter omnium aliorum beatitudinem.

Vers. 19. *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata.* † Non parua quæstio
38 est, quam ab expositoribus video præteriri, cur *fundamenta* dixerit *omni lapide pretioso ornata*, cum non nisi duodecim lapides pretiosos commemoret. Cui ita respondendum arbitror. Duodecim fundamenta duodecim lapides pretiosi sunt, in quibus Apostoli indicãtur, vt diximus. nu. 24. Vnumquodque ergo fundamentum, & vnusquisque lapis vnus Apostolus est ex duodecim. In lapidibus virtutes significantur, quibus quisque Apostolorum maximè floruit: sed quia ita illis floruit, vt reliquis non careret: *fundamenta* sunt *omni lapide pretioso ornata*. Quare non est intelligendum: *Omni lapide pretioso* absolutè, sed omnibus lapidibus, quorum nunc mentio fit, in quibus tamen, vt vidimus, omnes virtutes, & omnia dona significata sunt.

Vers. 19. *Fundamentum primum iaspis.* Si omisso numero, & ordine nomina lapidum ponerer, intelligeremus singulos Apostolorum virtutibus illis præstitisse, quæ in singulis lapidum significantur. Verùm cum fundamenta ordine numeret, ordine etiam Apostolos numerari non dubium est, quemadmodum Arethas numerauit, & Ioachin abbas. Ex quo difficilior exoritur quæstio, quem nam ordinem in Apostolorum nomẽ
39 clatura sequi debeamus. † Ille maximè sequendus videbatur, quo ipsi fundamẽta vrbis esse cœperunt, id est, quo cœperunt prædicare Euangelium. At hic difficilis inuẽtu est, simul enim missi sunt à Christo. Matth. vltimo: Euntes docete, omnes gentes, &c. & simul docere cœperunt. Si ordinem vocationis seruare velimus, neque hic ex Euangelio cognoscitur. Si meritorum ordinẽ quærámus, Hieronymus in caput. 10. Matthæi, Ordinem, inquit Apostolorum, & meritum vniuscuiusque illius fuit distribuere, qui cordis arcana rimatur, &c. Superest, vt ad eum confugiamus, qui in Euangelio seruatus est: sed & hic in Euangelistis non idem est. Quod vt fiat manifestius, indicem subscribam Euangeliorum, & Actorũ Apostolicorum.

Ordo in Apostolis vnde sumendus.

Ordo Matthæi. c. 10.	*Ordo Marci. cap. 3.*	*Ordo Lucæ. cap. 6.*	*Ordo Actuum. c. 1.*
Petrus.	Petrus.	Petrus.	Petrus.
Andreas.	Iacobus.	Andreas.	Iohannes.
Iacobus Zeb.	Iohannes.	Iacobus Zeb.	Iacobus Zeb.
Iohannes.	Andreas.	Iohannes.	Andreas.
Philippus.	Philippus.	Philippus.	Philippus.
Bartholomæus.	Bartholomæus.	Bartholomæus.	Thomas.
Thomas.	Matthæus.	Matthæus.	Bartholomæus.
Matthæus.	Thomas.	Thomas.	Matthæus.
Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.
Thaddæus.	Thaddæus.	Simon.	Simon.
Simon.	Simon.	Thaddæus.	Thaddæus.
Iudas proditor.	Iudas proditor.	Iudas proditor.	

40 † Mihi hic ordo ſeruandus videtur, & maximè qui in tribus Euangelijs ſeruatus eſt, parum enim admodum differũt inter ſe Euangelia Marcus differt à Matthæo, quod Iacobum, & Iohannem ponit ante Andream, verùm rectus ordo Matthæi eſt, qui etiam eſt in Euangelio Lucæ ſeruatus. Marcus eũ mutauit, quia occaſione Petri, cui nomen nouũ impoſitum eſt, eos nominare priùs voluit, quibus noua nomina à Domino indita ſunt, ita enim ait: Et impoſuit Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratem Iacobi, & impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt, Filij tonitrui, & Andream, &c. Differt etiam quod in quarto pari nominat Matthæum ante Thomam, cũ Matthæus prius nominet Thomam. Ordo tamen rectus eſt, vt priùs Matthæus nominetur, quem etiam Lucas in Euangelio ſeruauit. Tradunt enim Hieronymus, & Chryſoſtomus, & Euthymius in Matthæum, eum humilitatis, & modeſtiæ cauſa ſe poſt Thomam collocare, cũ ante ab alijs collocatus ſit. Cuius etiam cauſa ſeſe publicanum quoque appellauit. Lucas in Euangelio differt ab eodem Matthæo, quod Simonem ponit ante Thaddæum, rectum verò ordinem eſſe arbitror, quem obſeruauerũt Matthæus, & Marcus, vt Thaddæus
41 ſit ante Simonem. † Lucas verò rationẽ habuiſſe videtur ordinis eius vocationis, quam ipſe narrat, ait enim: Et cum dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos & elegit duodecim ex ipſis quos, & Apoſtolos nominauit, Simonem, &c. In Actibus Apoſtolorum non ſolùm ab alijs Euangeliſtis, ſed à ſe ipſo etiam diſſidet, ſed eo loco ordinem tantùm mihi videtur ſeruaſſe, quo illi ſedebãt, aut manebant in domo illa cœnaculi, quod videtur ex eius verbis intelligi: Et cum introiſſent in cœnaculum, aſcẽderunt, vbi manebant Petrus, & Iohan-
Ordo Apoſtolorum. nes, Iacobus, & Andreas, &c. Rectus ergo ordo hic erit. Petrus, Andreas, Iacobus Zebedæi filius, Iohannes, Philippus, Bartholomæ⁹. Matthæus, Thomas, Iacobus Alphei. Iudas Thaddæus, Simõ, Matthias, qui in locum Iudæ proditoris ſubſtitutus eſt. Hic autem ordo dignitatis omnino eſt in quibuſdam, quando quidem apud omnes primus ſemper ponitur Petrus, vltimus Iudas proditor: ſed an in omnibus ſit, nouit ſpirituum
42 ponderator Dominus. † Mihi videtur in omnibus ſeruari ordo vocationis, nõ primæ omnium, cum primùm ad Chriſtum acceſſerunt, in qua primus eſt Andreas, vt videmus Iohannis. 1. nec illius rurſum, quæ eſt apud Lucam cap. 6. cum ex multitudine diſcipulorum ſe legit duodecim, quos & Apoſtolos nominauit, quæ vltima omnium fuit, nec tam fuit vocatio, quam ſelectio quædã, & ſegregatio, vt illa Act. 13: Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod aſſumpſi eos. Eius vocationis ordo ſeruatus eſt, qua Dominus ad ſe eos vocauit, vt ſecum perpetuò manerẽt, nec recederent iam, vt ante fecerant, quæ propriè vocatio dicitur. Ita ſentit Alfonſus epiſcopus Abulenſis in cap. 10. Matthæi. Q. 28. & 29. Atque hoc ex eo colligo, quod in hac primum locum tribuit Euangelium Petro, & Andreæ, ſecundum Iacobo, & Iohanni, vt legimus Matthæi. 4. vbi eodem ordine nominantur, quo ab ipſo poſteà nominati ſunt cap. 10. & vt diximus eos eſſe numerandos. Philippus etiam ex primis fuit, qui quintus ponitur, erat enim à Bethſaida ciuitate Andreæ, & Petri. Deinde cap. 9. Matthæus vocationem ſuam ſcripſit. Quare, quod in his fieri videmus, probabiliſsimum eſt in alijs eſſe factum, quorum non ſunt ſcriptæ vocationes, vt ordinis illarum rationẽ habuerit Matthæus, niſi cum ſibi Thomam præpoſuit, cum ipſe fuerit ante illum vocatus, vt ex ordine Marci, & Lu-
43 cæ intelligi poteſt. † Hunc & nos ordinem ſeruatum eſſe à Iohanne in hoc loco arbitramur in enumeratione fundamentorum, & lapidum, atq; ita ipſum exponemus. Eamdem expoſitionis rationem ſecuti ſunt Andreas, & Arethas, tametſi non eodem ordine, ſed in hoc imitandi non ſunt, quod ſecundum fundamentum faciunt Paulum, cum tantùm Iohannes duodecim primos cõmemoret, qui Dominum in carne ſecuti ſunt, vt iam ante oſtendimus. Fundamentum ergo primum Pe- *Petrus.*
trus, cui præter ceteros Dominus dixit: Tues Petrus, & ſuper hanc petram *Matth. 16.*
ædif-

ædificabo Ecclesiam meam. Hoc fundamentum est iaspis,& murus,quē firmissimum esse cōstat,ex iaspide factus est.Rectèque Petrus iaspidi comparatur,propter soliditatem, & firmitatem eius animi,& fidei.Iaspis viret & sæpè translucet:ita Petri fortitudo, & fides post aduētū Spiritus sancti nūquā emarcuit.Fuit etia simplex,& apertus,& minimè dolosus, quod fortium est, qualē Achillem semper facit Homerus.

Vers.19. Andreas. *Secundum Sapphirus.* † Sapphirus cærulea est,& aureis punctis collucet,nusquam per lucida, & sculpturæ inutilis: 44 ex Plinio lib.37.cap.9. quem sequitur Isidorus lib.16.Etymolog.cap.9.Hunc colorem,qui idem cœli sereni est, indicant verba Ezechielis cap.1.Et super firmamentum,quod erat imminens capiti eorum,quasi aspectus lapidis sapphiri similitudo throni. Et cap.10: Et ecce in firmamento, quod erat super caput Cherubim, quasi lapis sapphirus. Sed illud apertius Exo.24:Et viderunt Deū Israel,& sub pedibus eius,quasi opus lapidis sapphirini, & quasi cœlum, cum serenum est. Cumque color ipse sit per se gratissimus,multò fit pulchrior aureis illis punctis, quibus collucet. Ex quo intelligimus cur dictum sit Thrē. 4:Rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchrio res.Et Cant.5: Venter eius eburneus distinctus sapphiris? In hac gemma ille significatur, qui portat imaginē cœlestis,idest,Christi, & qui *Philipp.3.* cum Apostolo dicere potest:Nostra autem conuersatio in cœlis est, vt ait Hieronymus in illud Isai.54:Ecce ego sternam per ordinē lapides tuos. † Quod 45 conuenit in Andream,qui non in vita solùm,sed etiam in morte portauit imaginē Christi,cuius conuersatio semper in cœlis fuit, nihil enim optabat nisi Christum,& crucem,cui molestæ erāt terrenæ voluptates,crux autem suauissima,vt per eam transiret ad Christum. Aurea puncta insignem caritatis eius pulchritudinem indicant. Sapphirus scalpi non potest, eoq; firmitatem inuicti eius animi aduersus Diabolum,& aduersus omnes eius artes declarat.

Vers. 19. Iacobus Zeb. *Tertiū Chalcedonius.* Hic Græcè χαλκηδὼν dicitur,de quo Arethas hæc scribit:Similis est coloris cum carbunculo, ita dictus,quod circa fretum Chalcedonis supra Chrysopolin, iuxta Symplegades scopulos, in locis inaccessis extra hos positis,nempe in saxis, ac scopulis desertorum littorum,cum alijs lapidibus pretiosis inueniatur,veluti dixerunt ij,qui de rebus patrijs Bithynorū scripserunt,&c. Eiusdem meminit Isidorus lib.16.Etymol.cap.13: Beda etiā ait:Chalcedonius, quasi ignis lucernæ 46 pallenti specie,renitet,& habet fulgorem subdio,nō in domo,&c. † Iacobus hic est filius Zebedæi,qui ardebat caritate,& lucebat in tenebris,ideſt,in prouincijs plenis errorum. Et domi quidē non videbatur habere splendorem,qui piscator erat, ac posteà apud Dominū primam sedē ambiebat,& ceteris præferri volebat,vt est apud Matthæū.cap. 20.Sed vbi ad prædicandum exijt, mirè mundum illustrauit,primùm doctrina,deinde sanguine, quē primus Apostolorum pro Domino effudit. Sed & post mortem illuminauit Hispaniam reliquijs sancti corporis sui, & fide, ac pietate,quam illi impetrauit.

Quartum Smaragdus. Hæc gēma adeò *Vers.19. Iohannes.* viridis est,vt quæ maximè viridia cēsentur; illi cōparata nequaquam virere videantur.Idcirco nullius coloris aspectus iucundior est, oculorum aciem lassam recreat,nec vnquam satiat,imagines rerum reddit. Ex Plinio lib. 37. cap.5.à quo eadem desumpsit Isidorus lib.16.Etymologiarum.cap.7. Smaragdus etiam Diuinæ naturæ similitudinem habet,vt ostēdimus cap.4.nu.11. dixit enim in eodem cap.Iohannes: Et 47 iris erat in circuitu sedes similis visioni smaragdinæ. † Conuenit igitur Iohanni,qui morum puritate,& caritate similis Deo fuit,& de Diuina verbi natura altiùs ceteris,vberiùsque scripsit. Præterea virginitatis virorem perfectissimum semper seruauit, & scriptis suis mirabiliter animos intelligentium recreat,nec satiat, nec quidquam est in sacra Scriptura iucundius, nemo enim plura, aut suauiora verba Domini retulit.

Quintum Sardonix. Sardonix gemma *Vers.20. Philippus.* est translucida colore vnguem hominis referens carnibus impositum,vt autor est Plinius lib.37.cap.6. atque idcir

co

co à Sarda, de qua ſtatim dicemus, & ab vngue, qui Græcè dicitur Onyx, ſiue à gẽma, quæ ob vnguis ſimilitudinem dicitur Onyx, nomen accepit, cuius in eodem cap. meminit Plinius. Nam ex onyche cándorem, ex Sardio ruborem trahens, ab vtroque nomen Sardonychis accepit, vt ait Beda. Iſidorus lib. 16. Etymol. cap. 8. conſtare eum dicit tribus coloribus, inferius nigro, medio candido, ſuperius minio, ideſt, colore minij:

48 † Philippus Sardonyche ſignatur candore animi inſignis, & caritate, quæ rubro colore ſignificari ſolet. Et quoniã Sardonyx colorem habet ſanguineũ, vt ait Arethas, ſiue minij, vt Iſidorus, animum eius cupidũ fundendi ſanguinem pro Chriſto declarat. Niger color inferiùs indicat inferioris animæ partis triſtitiam caritate compreſſam, atq; ſuperatam.

Verſ. 20. Bartholomæus. *Sextum Sardius.* Sardius lapis, qui Sarda Plinio dicitur lib. 37. cap. 7. de quo diximus cap. 4. num. 4. translucet, & ignis habet ſpeciem, ac feris terrorem incutit, vt autor eſt Arethas in cap. 4. Apocalypſis. Bartholomęum ſignificat igne caritatis flagrantem, & dæmonibus terribilem. Scimus etiam ex Plinio lib. 8. cap. 16. igne terreri leones, & de Diabolo Petrus ait. 1. Epiſtola, cap. 5: Aduerſarius veſter Diabolus, tamquam leo rugiens, &c.

Verſ. 20. Matthæus *Septimum Chryſolithus.* Chryſolithos AEthiopia mittit aureo colore translucentes. Optimæ ſunt, quæ in collatione aurum albicare quadam argenti facie cogũt. Ex Plinio lib. 37. cap. 9. Habet etiam ſcintillas ardentes, vt ait Beda. Iſidorus lib. 16. Etymol. cap. 14: Chryſolithus auro ſimilis eſt cũ marini coloris ſimilitudine, &c. Ab hac marini coloris ſimilitudine Hebraicè dicitur Thar ſis, quod mare ſignificat, vt autor eſt Hieronymus in illud Dan. 10: Et corpus eius quaſi Chryſolithus, & in illud Iſai. 2: Et ſuper omnes naues Tharſis.

49 † Matthæus in hac gẽma indicatur, qui maris, ideſt, ſæculi huius, colorem aliquando habens, cum publicanus erat, & peccator, poſtea à vera ſapientia, & caritate fulſit, & ſcintillas emiſit ardentes, tam ore docendo, quam ſcribendo Euangelium, & miraculis coruſcãdo.

Octauum beryllus. Iſidorus lib. 16. Etymol. cap. 7: Beryllus in India gignitur gentis ſuæ lingua nomen habens, viriditate ſimilis ſmaragdo, ſed cum pallore. Politur autem ab Indis in ſexangulas formas, vt hebetudo coloris repercuſſione angulorum excitetur. Aliter politus non habet fulgorem. Beda: Beryllus eſt quaſi conſideres aquam ſolis fulgore percuſſam rubicundum, ac decorum reddere colorem. Sed non fulget, niſi in ſexangulam formam polien do figurẽtur, repercuſſu enim angulorum ſplendor illius acuitur. Verũ quod ait Beda, rubicundum reddere colorẽ, neſcio vnde ſumpſerit, cum à Plinio lib. 37. cap. 5. & ab Iſidoro loco citato inter virides gemmas numeretur. Plinius cum de ſmaragdis diſſeſſet: Eamdẽ, inquit, multis naturam, aut certè ſimilem habere berylli videtur in India originem habentes, rarò alibi reperti. Poliuntur omnes ſexangula figura artificum ingenijs, quoniam hebeſcunt, niſi color ſurdus repercuſſu angulorum excitetur. Aliter enim politi non ha-

50 bent fulgorem eumdem. † Probatiſſimi ſunt ex his, qui viriditatem puri maris imitantur, proximi, qui vocantur Chryſoberylli, & ſunt paulò pallidiores, ſed in aureum colorem exeunte fulgore. Cum his rectè conuenit, quod ait Arethas: Thomas huic comparatur, qui lapis maris, ac hyacinthi colore & illius ad fidem inſtabilitatem depingit, & maximè Apoſtolatum, ac legationẽ in longinquam patriam, nempe vſque ad Indos, & per mare perfectam, &c. Meritò ergo Thomas beryllus dicitur, qui in India reperitur, nam & ipſe in India prædicauit Euangelium, & ibi eius corpus requieſcit. Viridis eſt hic lapis, quod Thomæ fidem viuam, & non deficientem ſignificat, ſed viriditas eſt cũ pallore, quia in reſurrectione Domini eius fides degenerauit, & multum viriditatis amiſit. Hanc gemmam Deus nõ ſolùm viriditate ornauit, ſed etiam ſexangula figura poliuit, quia fidei adiũxit omnia opera virtutũ, quorũ perfectio ſenario numero deſignatur, quia ſex diebus Deus compleuit omnia opera ſua. *Verſ. 20. Thomas.*

Nonum Topazius. † Topazius viridis etiam gemma eſt, de qua Plinius *Verſ. 20. Iacobus Alphæi.*

51 eodem

eodem lib. cap. 8: Egregia etiam num topazio gloria est suo virenti genere, & cum reperta est, prælata omnibus. Et posteà. Est autem amplissima gemmarum. Eadem sola nobilium limam sentit, cererę Naxijs cotibus poliuntur. Hæc & vsu atteritur, &c. Hinc videmus cur dictum sit Psal. 118: Ideo dilexi mandata tua super aurum, & topaziū. Causam nominis refert Plinius ex Iuba insulam ex qua primùm portata est, dici Topazium, eamque in Rubro mari à continente stadijs trecentis abesse, nebulosam, & ideo quæsitam sæpe à nauigantibus, ex ea causa nomen accepisse, topazin enim Troglodytarum lingua significationem habere quærendi. Eadem sunt apud Isidorum lib. 16. cap. 7. sed addit eam omni colore resplendere. In hac Iacobus Alphæi significatur omnibus virtutibus resplendens, cuius fidei viriditas adeò nūquam emarcuit, vt referat Hieronymus in Catalogo virorum illustrium ex Euangelio secundùm Hebræos, iurasse eum se nō comesturum esse panem ab illa hora, qua biberat calicem Domini, donec videret eum resurgentem à mortuis.

Vers. 20. Thaddæus.

Decimū, Chrysoprasus. † Chrysoprasus, seu Chrysopraſius, inter virides gemmas numeratur à Plinio lib. 37. cap. 8: vbi de quibusdam huiusmodi gemmis locutus ait: Præfertur his Chrysopraſi? porri succum, & ipsa referens, sed hæc paulùm declinans à topazio in aurum, &c. Quod Plinius scribit, nomine ipso ostenditur, ab auro enim, & à porro, quod Græci πράσον vocant, Chrysopraſus dicitur. Isidorus lib. 16. cap. 7: Chrysopraſus Indicus est, colore porri succum referens aureis interuenientibus guttis, vnde & nomen accepit. In hac Iudas Thaddæus significatur propter eximiam eius fidem, & caritatem.

52

Vers. 20. Simon.

Vndecimum, Hyacinthus. Hyacinthus violacei coloris est à similitudine coloris hyacinthi floris nomen habens. Plinius lib. 37. cap. 9. de amethysto loquēs ait: Multum ab ea distat hyacinthus, tamen è vicino descendens. Differentia hæc, quod ille efficans in amethysto fulgor violaceus, dilutus est in hyacintho. Primò quoque aspectu gratus euanescit antequam satiet, adeoque non implet oculos, vt penè non attingat, marcescens celeriùs nominis sui flore.

53 † Isidorus lib. 16. cap. 9: Hyacinthus ex nominis sui flore vocatur. Hic in AEthiopia inuenitur cæruleum colorem habens, optimus qui nec rarus est, nec densitate obtusus, sed ex vtroque temperamento lucens, purpuraque refulgens. Hic autem non rutilat æqualiter, sed cū facie cœli mutatur: sereno enim perspicuus est, atque gratus, nubilo coram oculis euanescit, atque marcescit. In os missus frigidus est, in sculpturis durissimus, nec tamen inuictus. &c. quæ ex eo etiam Beda desumpsit. Huic Simon Chananæus assimilatur cœlestibus moribus præditus, ad terrena immutabilis, cum solius cœli facie mutari solitus, idest, cum Dei voluntate, illis perspicuus, quibus Deus prædicari Euāgelium volebat, ceteris coram oculis euanescens.

Vers. 20. Matthias.

Duodecimum, amethystus. Amethystū ex ijs, quæ modo ex Plinio retulimus lib. 37. cap. 9. constat violaceum etiam habere colorem fulgentiùs emicantē hyacintho. Et paulò ante hæc scripserat: Causam nominis afferūt, quòd vsque ad vini colorem accedens, priùs quam eum degustet, in violā desinat, fulgorque quidam in illa purpura non ex toto igneis, sed in vini colorem deficiens. Perlucent autem omnes violaceo colore, sculpturis faciles, &c. Et ante hæc: Principatum amethysti Indicę tenent, &c. Isidorus eodem libro cap. 9: Inter purpureas gemmas principatum amethystus Indicus tenet. Amethystus purpureus est permisto violaceo colore, & quasi rosæ nitor, & leniter quasdam flammulas fundēs. † Eadē sunt apud Bedam, qui etiam ait: Sed & quidam in purpura illius non ex toto igneum, sed quasi vinum rubens apparet, &c. Dicta est autem amethystus vt Plinius, & Isidorus volunt, quòd nō inebrietur, idest, quod vini colorem nō integrè accipiat, aut quod ebrietati resistere credatur, μεθύσκω enim idem est, quod Inebrior. In amethysto Matthias significatur, cuius nomen quidā Paruum interpretantur, qui vt verè humilis, non potuit superbia inebriari, quamuis vnus ex omni discipulorum

Amethystus vnde dicatur.

54

numē-

numero Diuina ſorte vocatus ſit ad Apoſtolatum: ſcalpturis, ideſt impreſſionibus, & figurationibus Diuinis facilis, & cœleſte quiddam vbique ſpirans, caritate ardens. Hactenus de duodecim gemmis, in quarum interpretatione hoc eſt animaduertendum, ſingulos Apoſtolos ab eo, quod in eis magis eminebat, nomine lapidum fuiſſe deſignatos, quamuis eadem dona & reliqui haberent, atque idcirco dictum eſt, vt iam expoſuimus. Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioſo ornata.

Et duodecim portæ duodecim margaritæ ſunt per ſingulas. Verſ. 21.

55 † Verba ſunt ſatis ambigua, tam Græca, quam Latina. Nam & ita intelligi poſſunt, vt ſingulæ portæ habeant duodecim margaritas: & ſi ſequentia attendamus, videbitur potius ſingulas portas ſingulis conſtare margaritis, cum continuò ſcriptum ſit: Et ſingulæ portæ erant ex ſingulis margaritis. Quod adeò quoſdam mouit, vt Anſbertus dixerit: Horum verborum ordinem vix vtcumque in ſuperficie literæ intelligere valemus. Et Ambroſius ait: Hoc ſecundùm literam ſtare non poteſt, ſi ſingulæ portæ erant ex ſingulis margaritis, quomodo per vnamquamque duodecim margaritæ fuiſſe dicuntur? &c. Hinc etiam quidam tantùm intelligunt, his verbis ſignificari ſingulas portas ex ſingulis eſſe margaritis, nihil enim ampliùs in illis interpretantur, vt Arethas, Tyconius, Primaſius, Beda. Alij, vt Anſbertus, intelligunt portas ſingulas ex ſingulis margaritis factas habere inſuper duodenas margaritas, ideſt, omnes centum quadraginta quatuor. Atque hoc mihi non ſolùm verius videtur, ſed etiam verba noſtræ translationis nullum alium ſenſum capere poſſe.

56 † Itaque quemadmodum ſingula fundamenta ſinguli lapides ſunt, ſed ſunt eadem omni lapide pretioſo ornata, id eſt, duodecim illis, quorum nomina etiam ſcripta ſunt, quia quod omnes Apoſtoli habent, ſinguli quoque habent, ita nunc portæ (in quibus doctrinam Apoſtolorum duodecim, ſiue ipſos Apoſtolos, ſignificari oſtendimus numer. 19. & 20.) ſingulæ ſunt ex ſingulis margaritis, & ſingulæ habent duodecim margaritas, eadem prorſus ratione, quia gratias, & dona, quæ habent omnes, habent & ſinguli. De margaritis diximus cap. 18. num. 24. ex Plinio lib. 9. cap. 35. Latinis eas dici vniones, quod nullæ duæ reperiantur in conchis indiſcretæ, omneſque gemmas pretio ſuperare. Atque hoc optimè conuenit, doctrina enim Apoſtolorum, per quam ſolam in hanc vrbem aditus patet, pretioſiſſima margarita fuit, de qua dictum eſt Matth. 13. Simile eſt regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuenta autem vna pretioſa margarita abijt, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit eam. Et doctrina vniuſcuiuſque Apoſtolorum, licet interdum parum attentè conſiderantibus diuerſa nonnihil videretur, eandem omnium, quæ doceri oportebat, plenitudinem habebat, & eadem in audientibus efficiebat cum doctrina omnium.

Et platea ciuitatis aurum mundum. Verſ. 21.

57 † Platea locus eſt, in quo multitudo ciuium congregari ſolet, vnde illud Prou. 1. Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem ſuam, in capite turbarum clamitat, &c. Et Iob. 29. Quando procedebam ad portam ciuitatis, & in platea parabant cathedram mihi. Quamobrem in platea mihi nunc gaudium ſignificari videtur, quod beati percipiunt alter ex alterius beatitudine. Quod quoniam maximum eſt, & pretioſiſſimum, cui nihil in hac vita valeat comparari, & ex magna Dei, fratrumque caritate oritur, eleganter aurum dicitur. Nec quod vis aurum, ſed aurum mundum, quod nihil aut terræ, aut vilioris metalli habeat admiſtum: nihil enim illi gaudio admiſcebitur triſtitiæ, aut inuidiæ, aut ſimultatis, ſicut in hac vita admiſceri ſolet ſæpe, etiam inter amiciſſimos. Et quia hoc gaudium ex aliorum beatitudine ortum, & caritas ardens, cui nihil ſubeſſe poſſit ſimulationis, aut

doli, nota erunt mutuò omnibus beatis, postquam illud auro propter dignitatem compa-rauit, nunc propter hanc perspicuitatem vitro lucido comparat.

Vers. 22. *Et templum non vidi in ea.* † Templa fiunt vt per ea mentes hominum 58 erigatur ad Deum, dum cogitant se in domo Dei esse, & excitentur ad Deum adorandum, & amandu, ad orandum, ad offerendum sacrificia. Sed beati templo non indigent ad hæc, videntes enim Deum, & Agnum pro se immolatum tota mente, & toto corde in Deum eleuantur, & totis eum viribus amant, seque ipsos illi offerunt, & tradunt. Atque ideò dixit: Dominus enim Deus templum illius est, & Agnus.

Vers. 23. *Et ciuitas non eget sole, neque luna.* Multò præstantius, ac fulgentius lumen habet, quàm sol, & luna. Non indiget ijs, quæ mundum hunc inferiorem illustrant, & fecundant, omnia habebit meliora. Alludit ad cap. 60. Isaiæ, in quo scriptum est: Non erit tibi amplius sol ad luncendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.

Vers. 23. *Nam claritas Dei illuminauit eam.* Ita legendum est, ἐφώτισεν, non, Illuminabit. De his iam diximus nu. 16.

Vers. 23. *Et lucerna eius est Agnus.* † Si dicere: Lumen eius, aut φωσὴρ, sicut dixerat prius, ideſt, Luminare, nihil mi- 59 raremur, est enim filius lux, sicut & pater, At cum dicat, *Lucerna eius*, siue λύχνος αὐτοῦ, iure quæritur cur ita loquatur Apostolus: cum lucerna ad noctis tenebras fugandas adhibeatur, & ipse paulò post dicat: Nox enim non erit illic. Quod ita videtur soluendum. Lucerna nemo indiget vbi solem habet, sed vbi solis luce vti nequit, nocti paratur lucerna. Claritas Dei illuminans hanc vrbem est quasi sol magnus illuminans mentes beatorum vt clarè Deum videant. Sed quia oculi corporei Dei naturam videre non possunt, neque claritate illa inuisibili frui, ne in tenebris essent quodam modo, humanitas Christi illis obijcitur intuenda, vt & ipsi claritatem suam, & lucem, & lætitiam incomparabilem habeant. Atque ideo dictum est: *Et lucerna eius est Agnus*, videlicet vt homo: nam vt Deus est, commune habet cum patre illud, quod modò dixit: Claritas Dei illuminauit eam. Similiter de Agno locutus est, cum dixit: Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus. Atque hæc causa est cur his in locis duobus nihil de Spiritu sancto dixerit, cum patris, & filij meminerit. Eodem etiam modo arbitror intelligendum illud Isaiæ. 60: Sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam, vt Deus tuus propriè Christus accipiatur.

Et ambulabunt gentes in lumine eius. Vers. 24. 60 † In Græco, & apud Andream est: τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων, ideſt, gentes eorum qui seruantur, aut salui fiunt. Per quod intelligimus, de quibus gentibus sit sermo. Quamuis hoc additum videtur, & ex margine irrepsisse in contextum, nec enim est apud Aretham, aut apud Primasium, aut apud Tyconium, aut apud Bedam. Cum autem dicit: *In lumine eius*, non subauditur, Agni, sed Ciuitatis, est enim αὐτῆς. Atque hoc si de Ecclesia in hoc statu diceretur, nihil obscurum haberet, cum scriptum sit Isaiæ. 60: Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui. At de statu beatorum quomodo dici possit? Respondeo hæc ad Ecclesiam in hoc statu pertinere posse, nam gentes, quæ Deum non nouerant, cum ad Ecclesiam veniunt, ambulant in lumine eius, ideſt, in fide, ac doctrina, quam ipsa à Deo habet. Pertinet etiam ad statum beatorum, nam & ipsi, qui sunt in Ecclesia, ambulant, & in cœlestem patriam iter faciunt, excitari lumine Christi, & promissis eius, & cognitione futurorum bonorum, quam per fidem habent. Et de hoc lumine beatitudinis nunc ait Apostolus: *Et ambulabunt gentes in lumine eius*, de illo priori locutus est Isaias.

Et reges terræ afferent gloriam suam, Vers. 24.

& ho-

61 *& honorem in illam.* †Et hoc de Ecclesia dici solet propter reges, & præstantes viros, qui ad eam veniunt, lege Isai. cap. 60. & 61. & 66. At Iohannes de Ecclesia in futuro statu loquitur, & gloriam diuitias intelligit, sicut cum Matth. 6. dictum est: Amen dico vobis, quia nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis. Ergo reges terræ afferent diuitias suas in hanc vrbem, quia ipsi amore eius conuertentur, & venient ad Ecclesiam, & eas libenter expendent, vt homines ad æternam patriam perueniant; & vrbs hæc plures habeat ciues, templa videlicet ædificando, & locupletando, & prædicatores Euangelij in varias regiones mittendo, & inimicas fidei nationes cohibendo, quemadmodum fecerunt Constantinus Magnus, & alij imperatores Christiani, & ætate nostra Carolus quintus imperator gloriosæ memoriæ, & eius filius Philippus Hispaniarum, & vtriusque Indiæ rex, & Iohannes Tertius rex Lusitaniæ, cu-
62 ius memoria in benedictione est. † Honorem etiam suum afferent vtentes ad hæc eadem regij nominis auctoritate, & dignitate, & nihil sibi gloriosius, nihil honorificentius existimantes quàm Christo seruire, & omnia præ eo contemnere, atque omnia, quæ habent, in eius gloriam conuertere.

Vers. 25. *Et portæ eius non claudentur per diem.* Hoc est, nullos hostes timebit, secura semper erit; portæ enim vrbium timore hostium claudi solent. Die, ac nocte, dicere solet Scriptura pro Semper, vt admonuimus cap. 7. num. 23. siue per diem, & noctem. Quare cum docere vellet Apostolus nunquam esse claudendas portas, dicere debuit, Per diem, neque per nocte m, sed quia ibi semper dies erit, cui nulla succedet nox, satis fuit dicere, Per diem: causam tamen continuò reddit: *Nox enim non erit illic*. Hoc ita esse satis ex Isaiæ. 60. intelligi potest, in quo similia dicuntur de Ecclesia: Et aperientur portæ tuæ iugiter, die, ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur. Ecclesia enim in hoc statu habet noctem, idest, aduersa, quibus premitur, & exercetur, & à Diabolo, atque ab eius membris tentatur. Ex quo illud Cant. 3: Vniuscuiusque ensis super femur suum propter timores nocturnos. Et tamen nocte etiam Ecclesiæ portæ patent, vt venire possint omnes electi, qui tunc etiam veniunt, cum illa vehementiùs affligitur. At in futuro beatitudinis statu nulla erit nox, nulla prosperorum, atque aduersorum vicissitudo. †Beda: Quod autem portæ
63 non claudentur, plenissimæ securitatis indicium est. Non enim ibi iam dicitur, Vigilate, & orate ne in tretis in tentationē, sed potiùs: Vacate, & videte quoniam ego sum Deus. Nec mouere nos debet in portis Apostolorum doctrinam fuisse designatam, siue ipsos Apostolos docentes, nam portæ in eo, quod aditum præbent ad vrbem, Apostolos significant, in eo autem, quod non clauduntur, indicant eiusdem vrbis securitatem, & pacem. Quēadmodum Ionas propheta, cum à ceto absorbetur, & in littus eijcitur, & Niniuitas hortatur ad pœnitentiam, Christi gerit figuram, cum verò salua vrbe dolet, & conqueritur, figura Iudæorum est de salute nationum dolentium. *Matth. 26* *Psal. 45.*

Et afferent gloriam, & honorem gentium in illam. Angeli, & magistri Ecclesiarum, & sacramentorum ministri afferent in hanc vrbem diuitias, & honorem gentium conuersarum, quomodo iam explanauimus similia verba num. 61. Potest etiam ita intelligi: Quidquid erit gloriosum, & honore dignum in gentibus, quæ conuertentur, inferetur in hanc vrbem, præstantissimi quique ethnicorum cō uertentur, & salui fient. *Vers. 26.*

Non intrabit in eam aliquod coinqui- *Vers. 27.*
64 *natum.* †Legendum est, Aliquid, vt est apud Bedam. Hoc autem, & sequentia in odium hæreticorum dicit, & maximè Antichristi, & sectatorum eius, qui omni immunditiæ se tradent. Pro, Aliquid coinquinatum est in Græco, πᾶν κοινὸν, id est omne, quod coinquinat, sicut vertit

Erasmus, & interpres Arethæ. At non ita legendum est, sed πᾶν κοινὸν, id est, omne immundum, vt est in Græco codice Complutensi, & in alijs, & vt est apud Andream. Ita etiam inuenio in Græco apud Aretham. Quam lectionem veriorem esse docent Tyconius Homil. 18. & Primasius legentes: Non intrabit in eam omne immundum, & ideo eam noster interpres secutus est.

Vers. 27. *Aut abominationem faciens.* Pro Abominationem, est βδέλυγμα, quod iam interpretati sumus num. 13. quemadmodum & quod statim sequitur: *Et mendacium.* num. 14.

Vers. 27. *Nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* De hoc diximus cap. 3. num. 8. & sequentibus.

65 † Hæc omnia, quæ nos de domicilio, & requie beatorum explanauimus, nonnulli ad Ecclesiam in hoc seculo militantem referunt, vt Tyconius Hom. 18. & eum secuti Primasius, & Beda. Sed si omnia accuratè considerentur, apertissimum est de beatitudine intelligi; sunt enim multa, quæ minimè conuenire possint in militantem Ecclesiam, vt quod modò interpretabamur: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, &c. Et illud: Et portæ eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic. Et paulò ante: Et ciuitas non eget sole, neque luna, &c. Quare & ipsi, quos dixi, coguntur hæc ad statum beatorum referre. Immò & Hieronymus in illud Isaiæ. 60: Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, hęc scripsit: Ex hoc capitulo cogimur omnia, quæ dicta sunt, & dicenda, ad vltimum referre tempus, quando cœlo, terraque transeuntibus solis, ac lunæ cessabit officium, & erit Dominus ipse lumen perpetuum, &c.

Conciliatio similium locorum.

Deinde etiam sciendum quædam esse in Scriptura similia his, quæ scribit Apostolus noster, ex quibus, quædam pertinent ad Ecclesiam in vtroque statu, priùs in hoc sæculo, deinde in futuro, vt quæ scripta sunt Tobiæ. 13. & Isaiæ. 60. 65. 66. & alia nonnulla in prophetis, quæ de terrena Ierusa-
66 lem interpretabātur Millenarij. † Alia pertinent ad Ecclesiam in futuro statu, vt quod est in cap. 26. Isaiæ: In die illa cantabitur canticum istud. &c. & Ioe. 3: In die illa stillabunt montes dulcedinem, &c. Alia pertinent ad Ecclesiam in hoc præsenti statu, vt quæ scripta sunt Isaiæ. 54. & Psalm. 86. & Zachariæ. 2. Ex his igitur erunt explicanda quę discrepare inter se mutuò videbuntur, vt distinguantur tempora, & concordentur Scripturæ. Hoc etiam est animaduertendum, cum de his Scriptura loquitur in locis indicatis, figurata oratione vti, & rem eamdem propter diuersas proprietates diuersis rebus similem dici. Quod vno exemplo satis declarabitur. De portis ait Iohannes: Et duodecim portæ duodecim margaritæ sunt per singulas, & singulæ portæ erant ex singulis margaritis. At Tob. 13. legimus: Portæ Ierusalem ex sapphiro, & smaragdo ædificabuntur. Si proprie Scriptura loqueretur, non Metaphoricè, & materiam aliquam certam indicare vellet, sine dubio eodem modo vtrobique locuta esset. At voluit diuersa notare in margaritis, (quod iam diximus num. 56.) in sapphiro, & smaragdo,) per illas portas intrari in cœlestem vitam, & beatam, similemque Diuinæ, & caritate plenam, vt intelligi potest ex his, quæ diximus num. 44. &. 46. atque ita de reliquis.

Argu-

Argumentum Capitis. XXII.

Videt fluuium procedentem de ſede Dei, & Agni, & in vtraque eius ripa lignum vitæ, & plateam ſanctæ ciuitatis, illiuſque felicitatẽ prædicit. Adorare angelum vult hæc oſtendentem, ſedille prohibet. Adhortatur omnes vt ex ijs eſſe ſtudeãt, qui pars erunt huius ciuitatis, & finem citò venturum eſſe teſtatur. Ad extremum grauiſſima ſupplicia comminatur addenti, aut detrahenti quidquam huic prophetiæ.

Caput XXII.

1 ET oſtendit mihi fluuium aquæ viuæ, ſplendidum tã quam cryſtallum, procedentem de ſede Dei, & Agni.

2 In medio plateæ eius, & ex vtraq; parte fluminis lignum vitæ afferens fructus duodecim, per menſes ſingulos reddens fructũ ſuum, & folia ligni ad ſanitatem Gentiũ.

3 Et omne maledictum non erit amplius: & ſedes Dei, & Agni in illa erũt, & ſerui eius ſeruient illi.

4 Et videbũt faciẽ eius: & nomen eius in frontibus eorũ.

5 Et nox vltra nõ erit, & nõ egebunt lumine lucernæ, neq; lumine ſolis, quoniã Dominus Deus illuminat illos, & regnabunt in ſæcula ſæculorum.

6 Et dixit mihi, Hæc verba fideliſſima ſunt, & vera. Et Dñs Deus ſpirituũ prophetarum miſit Angelum ſuum oſtendere ſeruis ſuis quæ oportet fieri citò.

7 Et ecce venio velociter. Beatus qui cuſtodit verba prophetiæ libri huius.

8 Et ego Iohannes qui audiui, & vidi hæc. Et poſtquã audiſſem & vidiſſem, cecidi vt adorarem ante pedes angeli, qui mihi hæc oſtendebat.

9 Et dixit mihi, Vide ne feceris, conſeruus enim tuus ſum, & fratrũ tuorũ prophetarũ, & eorum, qui ſeruant verba libri huius. Deũ adora.

10 Et dicit mihi, Ne ſignaueris verba prophetiæ libri huius, tẽpus enim prope eſt.

11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc, & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc: & ſanctus ſanctificetur adhuc.

12 Ecce venio citò, & merces mea mecũ eſt reddere vnicuiq; ſecũdũ opera ſua.

13 Ego ſum α & ω, primus, & nouiſſimus, principium, & finis.

14 Beati qui lauãt ſtolas ſuas vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, & per portas intrẽt in ciuitatẽ.

15 Foris canes, & venefici, & impudici, & homicidæ, & idolis ſeruientes, & omnis qui amat, & facit mendacium.

16 Ego Ieſus miſi angelum meum teſtificari vobis hæc in Eccleſijs. Ego ſum radix, & genus Dauid, ſtella ſplendida & matutina.

17 Et Spiritus, & Sponſa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui ſitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.

18 Conteſtor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius. Siquis appoſuerit ad hæc: apponet Deus ſuper illum plagas ſcriptas in libro iſto.

19 Et ſi quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius: auferet Deus partem eius de libro vitæ, & de ciuitate ſancta, & de his quæ ſcripta ſunt in libro iſto.

20 Dicit qui teſtimonium perhibet iſtorum

num. Etiam venio cito: Amen. Veni
21 Domine Iesu. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis.

Vers. 1.

1 OSTENDIT mihi fluuium aquæ vitæ. In Græco est ὕδατος ζωῆς, ideſt, Aquæ vitæ, & ita legunt Andreas, Arethas, Primaſius, & Beda, ſed ſenſus eſt idem; aqua enim vitæ dicitur more Hebræorum aqua viua, ideſt, ſemper emanans, vt cap. 21: Ego ſitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Et cap. 7: Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum. Rurſus in Græco, & apud Andream, & Arethan eſt: Et oſtendit mihi purum fluuium. Sed καθαρὸν, ideſt, purũ, non eſt apud Primaſium, neque addendum videtur, cum ſequatur ſtatim: *Splendidum tamquam cryſtallum*. Proſequitur autem Apoſtolus quod cœperat de beatitudine, & per vrbem, & per mediam plateam eius fluentem amnem oſtenſum ſibi dicit ab angelo, à quo ea, quæ dixit, acceperat. Quem amnem illum ego eſſe arbitror, de quo dictũ eſt Pſal. 45: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. Fluuius per vrbem fluens magnam illi affert & amœnitatem, & vtilitatem. Nam oculos, atque animos exhilarat tam aquis, quam arboribus, & herbis riparum, propter quod dictum eſt: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei:

Aqua vitæ, ſine viua.

2 & omnia, quæ vitæ vtilia ſunt, facilè per illum inuehuntur. † Significat ergo fluuius magna, & mirabilem eſſe beatorũ lætitiam, & voluptatem, nihil eis deeſſe, ſed eos omni affluere genere bonorum, tum etiam perpetuam fore eorum vitam, vt nunquam non tantis, ac talibus bonis perfruantur. Hoc declarat lignum vitæ in vtraque eius ripa conſitum. In quo ad terreſtrem paradiſum alludit, habebat enim paradiſus lignum vitæ, ideſt, arborem, cuius fructu, dum veſcerentur primi parentes, mori non poſſent. Erat autem in medio paradiſi fons, quo arbor vitæ irrigaretur. In cœleſti etiam paradiſo multæ arbores vitæ ſunt in vtraque ripa, vt intelligamus omnes beatos, quocumque in loco ſint, ideſt, quibuſcunque meritis præſtent, ſiue maioribus, ſiue minoribus, arborem vitæ habere, ex cuius fructu comedant, ideſt, in æternum eſſe victuros. Si enim vnicum vitæ lignum poneret, putare aliquis poſſet vnius arboris fructus tantæ futuræ multitudini ſufficere non poſſe. Nec fonte irrigantur arbores, ſed fluuio, qui copioſior, & plenior eſt, vt pleniorem hanc vitam eſſe intelligamus, quam illam paradiſi.

Lignum vitæ in vtraque ripa.

3 † Rurſum, etſi fluuius magnus eſſet, arefcere arbores poſſent, ſi procul ab eo eſſent, idcirco in ripa ſunt, ſicut de fructifera arbore ſcriptum eſt Pſalm. 1: Et erit, ſicut lignum, quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo. Non autem in altera ripa tantùm, ne qui iuxta alteram morantur aut eius fructu careant, aut cum labore eum habeant: ſed in vtraque ripa, ideſt, vbicunque beati commorabuntur. Egreditur autem fluuius *de ſede Dei, & Agni*, vt fluuius vitæ eſſe intelligatur ex fonte, à quo exit. Præterea non eſt ſatis vbi ciborum habere copiam, niſi & aquæ habeat, idcirco præter arbores vitæ fluuius perennis egreditur, de quo bibant quantum volent, neque aliquid ſit ad vitam neceſſarium, quod non abunde ſuppetat in hac beatitudine. Hæc omnia breuiter, ſed valde elegantèr docuit ſacer vates Pſalm. 35. dicens: Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos, Quoniam apud te eſt fons vitæ. Nec *de ſede Dei* ſolùm exit fluuius, cuius aſpectus vitam æternam præbet beatis, ſed etiam de ſede *Agni*, quoniam meritis Chriſti hominis hanc vitam conſecuti ſunt, & eius humanitatis aſpectu mirificè recreantur. † Eſt & apud Ezec.

4 cap. 47. torrens de templo egrediens, in cuius etiam ripis arbores ſunt, qui non idem eſt cum hoc noſtro, ſed ei ex parte ſimilis. Nam ibi de Eccleſia in hoc ſtatu ſermo eſt, & torrens ille doctrinam ſignificat Euangelicam, vt elegantèr expoſuit Hieronymus, quæ animos abunde ſpirituali cibo, & potu reficit: hic autem de ſtatu beatorum loquitur. Sed cum Eccleſia militans

multis

multis in rebus triumphanti ſimilis ſit, non eſt mirum multa de militanti dici ad eorum ſimilitudinem, quibus fruitur triumphans, ſicut cap. 21. vidimus in illis, quæ de ſuperna vrbe ſcripta ſunt. Denique fluuius eſt ſplendidus ſicut cryſtallum, quia & beatorum vita puriſſimam habet voluptatem, cui nihil triſte miſcea tur: & illius vitæ, ac voluptatis æternitas non eſt eis ignota, ſed pleniſſimè cognita, quemadmodum purus fluuius, & clarus, atque perlucidus inſtar cryſtalli, nihil habet, quod lateat intuentes.

Verſ. 2. *In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignum vitæ.* † Hoc eſt. Ligna vitæ multa, Singularis enim pro Plurali ponitur. Nec intelligendum eſt plateam ſeiunctam eſſe à fluuio, ita vt lignum vitæ ſit in ripis, & in platea: ſed fluuius è fonte ſuo egrediens totam vrbem interſecat, in cuius medio platea eſt, per quam etiam fluit, ita vt & in platea, & in reliqua vrbe arbores vitæ ſint in vtraque ripa. Si autem in platea gaudium beatorum intelligitur, quod alter ex alterius beatitudine percipit, vt diximus cap. 21. num. 57. rectè nunc dicemus fluuium per plateam fluentem, & ligna vitæ in vtraque vita habentem ſignificare gaudium illud fore immortale, hoc eſt eũdem beatorum numerum ſemper futurum eſſe, eamdemque mutuæ conſuetudinis, atque conuictus ſuauitatem ita vt nihil vnquam minuatur, nunquam marceſcat, ſed ſemper eumdem ſeruet virorem. [Andreas quidem Cæſarienſis ligna vitæ putat eſſe beatos ipſos: quod mihi non probatur. Nam lignum vitæ à vita, quam comedentibus ſua poma præſtabat, nomen habet. Deinde quoniam mox ita loquitur, vt præter ligna vitæ beatos in hac ciuitate ponat, de quibus multa dicit, quæ in ligna vitæ nõ quadrant: vt, Et ſerui eius ſeruient illi, & videbũt faciem eius, & nomen eius in frontibus eorum. &c. Et apertiùs etiam hoc oſtendit poſteà cum ait: Beati qui lauant ſtolas ſuas, vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, ideſt, vt ſemper ligno vitæ veſci poſſint.]

Verſ. 2. *Afferens fructus duodecim.* Hoc nequis forte ita acciperet, ferre has arbores ſimul duodecim fructus diuerſos, verbis ſequentibus explanat: *Per menſes ſingulos reddens fructum ſuum.* Quod tamen ambiguum eſt, nec enim conſtat vtrùm duodecim fructus diuerſos afferant, an eumdem fructum
6 duodecies. † Verùm quia nihil dicitur, quod diuerſos fructus intellige re cogat, (& ſi diuerſi eſſent, mutarentur gaudia beatorũ, aliquid enim haberet hic fructus, quo ille careret) hoc potiùs dicendum eſt, eumdem fructum ferri duodecies, in quo indicatur eximia quædam, & beatiſſima ferti litas illius terræ viuentium, quæ plena eſt vndique bonis, & gaudijs, terra enim, quæ bis in anno fructificat, fecundiſſima putatur. Deinde fructum huius arboris neque vnquam defuturum, neque tædium vllum allaturũ. Nam fructus, quos arbores noſtræ ferunt, ſæpe antequam alteri colligantur, deficiunt, vel quia non eſt tãta illorum copia, vel quia tantam diuturnitatem ſuſtinere non poſſunt. Deinde etiam ſi per totum annum durarent, non æquè grati durant, noui præſtantiores, & gratiores ſunt, & tempore veteraſcunt, & ſaporis, ac coloris gratiam perdunt, & ſatietatem afferunt. At arbor ſingulis menſibus nouum fructum ferens, & inopiam copia fructuum tollet, & ſatietatem, ac faſtidium nouitate. Ita beatorum gaudia nec vnquam deficiunt, nec aliquid præſtantiæ ſuæ amittunt, nec ſatietate tædium efficiunt.

[Simile quippiam Homerus, ſed in diuerſis tamen arboribus, ſcribit de hortis Alcinoi regis Phæacum.

Lib. 7. Odyſſææ.

Τάων ὑποτέμνει ἀπὸ πρόθυρος ἀπὸ λύσαι, ὄθι ἐπιλέπτει
Χείματος, ὥρῃ, θέρεος, ἐπέτησι, ἄλλα μάλ' αἰεί
Ζεφυρίη πνείουσα τὰ μὲν φύει, ἄλλα δὲ πέσσει.
Ὄγχνη ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μήλῳ
Αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ.

Hoc est.

Ex his fructus nunquam perit, neque desinit

Hieme, aut æstate, toto anno durans, sed sanè semper

Zephyrus spirans hæc quidem crescere facit, alia autem matureſcere,

Pirus post pirum senescit, malumque post malum,

Porrò post vuam vua, ficus autem post ficum.

Vers. 2. *Et folia ligni ad sanitatem gentium.* † Folia non habent suauitatem fructuum, sed aliquid tamen arboris sunt, & quodammodo arborem, ac eius præstantiã indicant, aut odore, aut sapore aliquo, aut vi medicamentis apta. Folia ergo huius arboris vitæ sunt verba, quæ de gaudijs beatorum, & de dignitate vitæ illius æternæ in Scriptura, & in libris patrum sunt, & ore magistrorum Ecclesiæ traduntur. Hæc siquidem sanitatem gentibus afferunt, quia, & illas adducũt ad Ecclesiam, & in ea positas à vitijs ad pœnitentiam, & sanctitatem traducũt spe certa bonorum cœlestium. 7

Vers. 3. *Et omne maledictum non erit amplius.* Quid maledictum appellet declarat Græcum vocabulum κατανάθεμα, ac si diceret: Nihil iamerit, quod execratione, & separatione dignum sit, nulla peccati labes erit in illa vrbe, nec in ijs, qui in illa erunt, quamuis multi ex eis aliquando peccauerint, idcirco enim dixit: *Non erit amplius*, quod explicauimus cap. 3. nu. 30. & 31. Hoc magis explicatur verbis sequentibus.

Vers. 3. *Et sedes Dei, & Agni in illa erunt.* Hoc est, nunquam hanc vrbem deserent, quia nihil in ea erit, quod eis displiceat, nunquam desinẽt viuere cum eius ciuibus.

Vers. 3. *Et serui eius seruient illi.* † Omnes illius ciues semper se seruos Dei esse agnoscent, eique perpetuo cultu, & deuotione animi seruiẽt. Quasi dicat: Atque ideo semper Dei sedes in illa vrbe erit. 8

Vers. 4. *Et videbunt faciem eius.* Semper cum eo viuent in summa familiaritate, & amicitia, & clara eius visione fruentur, vnde illi æterno amore inhærebunt.

Vers. 4. *Et nomen eius in frontibus eorum.* Semper se Dei esse gloriabuntur, & ab illo toti possidebuntur, vt explicauimus cap. 3. n. 31. & 32. & cap. 14. nu. 6. in quibus verba similia leguntur.

Vers. 5. *Et nox vltra non erit.* Quoniam homines assueti nocti, & diei, & vicissitudini bonorum, & malorum timidi sunt, & vix cogitare possunt vitam, quæ perpetuam lætitiam, & claritatem habeat nullis tenebris interruptam, libenter repetit nullam fore noctem, vt certiùs, ac firmiùs credant. In nocte autem non solùm tenebras, sed res etiam omnes aduersas intelligere videtur.

Vers. 5. *Et non egebunt lumine lucernæ.* Quod ad noctis tenebras adhibetur. Non egebunt ijs, quæ nunc illis voluptati sunt.

Vers. 5. *Nec lumine solis.* † Diem habebunt perpetuum, quem multò præstantior sol hoc, quem nunc vident, efficiat. In sole etiam prosperitatem omnem sæculi intelligere videtur. 9

Vers. 5. *Et regnabunt in sæcula sæculorum.* Cum dixerit: Et serui eius seruient illi, rectè nunc ait: *Et regnabunt*, vt sciamus seruitutem illam regnum esse feliciſsimũ.

Vers. 6. *Et dixit mihi. Hæc verba fidelissima sunt, & vera.* Quoniam multa dixit de sancta ciuitate, quæ magnopere accendere possint animos credentium, iterum ea confirmat, vt nemo de eis possit dubitare. Beda: Non de Iohannis diffidentia dubitabat, sed veram visionẽ omni Ecclesiæ, in qua & paruulos futuros nouerat, commẽdabat. Fidelissima, πιστοὶ, fide digna.

Vers. 6. *Et Dominus Deus spirituũ prophetarũ.* Hoc est, qui prophetis futura inspirat. Spiritus vocat propheticas reuelationes, ac si dicat: Qui prophetis dat spiritus propheticos. Arethas: Hoc significare vult per hoc quod ait: *Dominus spirituũ*, ac si dixisset: Dominus prophetici doni. Ambrosius: Ideſt, Dominus Deus, qui spiritum prophetiæ dedit omnibus sanctis prophetis.

Vers. 9. *Quæ oportet fieri citò.* Quidquid in hoc sæculo, aut in fine sæculi faciẽdum est, semper in Scriptura citò fieri dicitur, quia æternitati Dei hæc reuelantis omnia tempora quasi nullius durationis sunt.

Vers. 7. *Et ecce venio velociter.* † Christus loquitur, de quo dixit: Et Dñs Deus spirituũ prophetarum, &c. Ipse ait: *Ecce venio* 10

velo-

velociter, siue citò, ac si dicat, Manete in fide, & in dilectione, ne timeatis malorum supplicia, & minas, & labores, citò omnia finientur, & ego veniam redditurus singulis pro meritis suis.

Vers. 8. *Et ego Iohannes.* In fine libri iterum cõfirmat omnia, quæ dicta sunt, sicut & initio eius fecit, nequis dubitet de huius prophetiæ veritate. Idem fecit in Euangelio cap. 19: Et qui vidit testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius. Et cap. 21: Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia verum est testimonium eius.

Vers. 8. *Cecidi vt adorarem.* Hæc iam abundè explanauimus cap. 19. num. 14. & sequentibus.

Vers. 10. *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius.* Arethas: Hoc est: Ne apud te conclusa serues, sed manifesta omnibus, &c. † Liber signatur vt non legatur, solet autem Deus præcipere prophetis vt libros signent, quando ea, quæ dicunt, post multum tempus futura sunt, & nihil eo tempore, quo dicuntur, legi necesse est. Dan. 8: Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et cap. 12: Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum. Et posteà: Va de Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones vsque ad præfinitum tempus. Apo. 10: Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere. Nũc autem è contrario vetat signare verba prophetiæ huius, quia tempus propè est. Est ergo sensus: Ne serues apud te librum, sed omnibus legendum exhibe, quæ enim in eo scripta sunt, iam nunc legi possunt, & vtilia erunt legentibus. Hoc autem propterea dictum est, quòd multa dicta sunt, quæ profuerint hominibus illius ætatis, quia scribebat Apostolus, vt quæ tribus prioribus capitibus continentur, quædam citò incipienda erant. Ea verò, quæ ad extrema tempora pertinebant, etiam tunc legi vtile erat, quoniam quædam similia, & quasi figuræ extremorum futura erant citò, & oportebat vt ea, & ipsa, quæ extremo tempore facienda sunt, præsentes posteris patefacerent, sicut ipsi intellexerant, omnesque sempera parati expectarẽt tam aliorum temporum, quàm extremorum Pseudoprophetas, & persecutores. Apud Danielem verò iure sermones signantur, quia populus ille, dum in illo statu erat, nihil de ijs visurus erat, quæ sub Antichristo fient, vt populus Christianus. Si igitur Iohannes signare hunc librũ prohibetur, quia legi eum Deus vult: cur eum refugiamus? Cur non legamus? cur intelligi posse desperemus? Si enim legi vult, & intelligi volet, quid enim proderit non intellectus?

Signare verba, vel librum.

11

12 *Qui nocet, noceat adhuc.* † Perinde est, ac si diceret: Ego liberos homines relinquo, nemini vim afferam: ipsi videant quid faciant, & quam viuendi rationem sequantur: nam citò veniam, & vnicuique pro meritis retribuam. Itaque illud: *Qui nocet, noceat adhuc*, &c. permissio quædam est admistam habens ironiam, quasi dicat: *Noceat*, si vult, ego nunc quidem non obstabo. Permissionem, & ironiã indicat quod sequitur: *Ecce venio citò, & merces mea mecum* est, &c. Simile est quod legimus Ecclesiastæ. 11: Lætare ergo iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum in diebus iuuentutis tuæ, & ambula in vijs cordis tui, & in intuitu oculorum tuorum: & scito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudiciũ. Quod autẽ ait: *Et qui iustus est*, &c. quia dignum Deo est, seriò dictum accipiendum est, & ad illud eadem ratio accomodanda: *Ecce venio citò*, &c. *Vers. 11.*

Et qui iustus est. Quemadmodum in malis duo posuit, quorum vnum ad alios refertur, ideſt, *Qui nocet*, ὁ ἀδικῶν, ideſt, qui alterum iniuria afficit, alterum vero ad se ipsum: *Qui in sordibus est*, &c. nulli videlicet, nisi sibi ipsi, nocens: ita in bonis duo memorat, quorum alterum ad alios pertinet. *Qui iustus est*, id est: Qui nemini nocet, sed vnicuique reddit quod suum est: alterum ad se ipsum. *Qui sanctus est*, ideſt, purus, & sine sordibus. *Vers. 11.*

13 *Et merces mea mecum est.* † Mercedem ad manum habeo, facile mihi est omnibus eam reddere. Itaque *Merces mea* est merces, quam ego redditurus sum. Isai. 40: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius *Vers. 12.*

dominabitur: ecce merces ei° cum eo. Et cap. 62: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo.

Vers. 12. *Reddere vnicuique.* Vt reddam vnicuique, vt vertit Erasmus.

Vers. 13. *Ego sum A, & Ω, primus, & nouissimus.* Quorsum hæc dicantur, ostendimus cap. 21. num. 10. quod hic etiam congruit cum præcedentibus: Et merces mea mecum est, &c. Quod autem ait: *Primus, & nouissimus*, illud esse puto, quod est in Isai. 43: Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Dum vixit in terra Christus, humiliter ferè de se loquebatur, vt homo, sed post resurrectionem iam regnans magis Diuinitatem suam detegit. Ita dixit Matth. vltimo: Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Euntes ergo docete omnes gentes, & quæ sequuntur vsque ad finem capitis, quod apertiùs demonstrat semper in Apocalypsi, vt hæc verba indicant.

Vers. 14. *Beati, qui lauant stolas suas.* Qui puram semper animam habere curant. De hac locutione diximus cap. 3. nu. 5. & cap. 7. num. 21. Satis hic ostendit, quomodo dixerit supra: Qui nocet, noceat adhuc, &c.

Vers. 14. *Vt sit potestas eorum in ligno vitæ.* † In 14 ligno vitæ dicit pro: In lignum vitæ, more suo, & Scripturæ. Hoc est, vt potestatem habeant in lignum vitæ, & possint eius fructu vesci semper, id est, vt æterna beatitudine perfruantur.

Vers. 14. *Et per portas intrent in ciuitatem.* Vt Apostolicam doctrinam sequentes participes sint æternæ vitæ, nisi enim per has portas, intrari non potest in eam.

Vers. 15. *Foris canes, & venefici.* Canes dici solent idolorum cultores, sed quia mox ait: Et idolis seruientes, aliter accipiendum est. Canis immundum animal est, & ad lacerandum dentibus pronum, ideoque significat homines vitijs plenos, vitam sanctorum, & corpora rabie magna lacerantes, vt Beda intellexit. Eorum autem vitiorum maximè meminit, quæ tempore Antichristi magis vigebunt, de quibus iam diximus cap. 21. num. 13. & 14.

Canis.

Vers. 16. *Ego sum radix, & genus Dauid.* Id est, Messias, qui promissus erat, vt homines redimeret, & saluos faceret. Quod cur ita dictum sit, explicauimus cap. 5. nu. 10. & 11. Nunc autem hoc dicit significans sine se neminem saluum fieri posse, hortansque per id, vt quæ in hac Apocalypsi scripta sunt, custodiant.

15 *Stella splendida, & matutina.* † Cuius luce tenebræ errorum, & peccatorum fugantur, cui credere, quem semper sequi debetis. Hæc copiosè explicauimus cap. 2. num. 47. & 48. *Vers. 16.*

Et Spiritus, & Sponsa dicunt, Veni. Sancti optant vt veniat dies iudicij, quo peccatum omnino finiatur, & Deus vbique regnet, sicut ait Paulus. 2. Tim. 4: De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solùm autem mihi, sed & ijs, qui diligunt aduentum eius. De hoc aduentu Christi intelligitur quod nunc ait, *veni*, vt ex præcedentibus constat: Ecce venio velociter, &c. Spiritus ergo sanctus, qui cum Articulo ponitur, τὸ πνεῦμα, dicit, *Veni*, id est, iustos hortatur vt aduentum meum desiderent, ac petant. Quod ita dictum est, vt Rom. 8: Ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, id est, efficit vt postulemus. *Et Sponsa*, hoc est, Ecclesia Spiritus sancti inspirationibus assentiens, dicit: *Veni*: quotidie enim dicit: Adueniat regnũ tuum. Hoc autem de lectioribus Ecclesiæ membris accipiendum est, multi enim non optant aduentum Domini, atque idcirco Paulus dicit: Sed & ijs, qui diligunt aduentum eius. Ita etiã Andreas hæc interpretatus est. *Vers. 17.*

16 *Et qui audit, dicat, Veni.* † Omnes qui hoc audierint, aut legerint, idem similiter optent, & petant. *Vers. 17.*

Et qui sitit, veniat. Hæc verba, quem sensum habeant, docet illa cap. 21: Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis, (vt rectè ait Ambrosius) quæ supra exposuimus. nu. 11. & 12. Hoc est: Qui magno vitæ æternæ desiderio ardet, veniat ad me, ac si dicat: Ne contristetur, citò veniet, putet se iam vocari à me, vt bibat aquam vitæ gratis. Illud autem, *Et qui vult*, hoc significat, Qui vult, & cupit venire, qui vult bibere, iam veniet, & quantum volet bibet de fonte omnium bonorum. *Vers. 17.*

Con-

Verſ.18. *Conteſtor enim omni audienti.* Hoc eſt, teſtificor, & conteſtando admoneo. Illud autẽ difficile eſt, cur dixerit, *Enim*, cum nullam cauſam reddat dictorum.

Enim redũdans. Sed ſciendum eſt γὰρ, ideſt, Enim, iuxta proprietatem linguæ Græcæ interdũ redũdare, vt nihil pertineat ad ſenſum, ſed ornatui ſeruiat, vt apud Homerum lib. 7. Iliados.

Ἄτρεΐδαί τε, καὶ ἄλλοι ἀριπρεπέες παναχαιῶν,
πολλοὶ γὰρ τεθνᾶσι καρηκομόωντες Ἀχαιοί,

Hoc eſt:

Atridæ, atque alij optimates Græcorum,
Multi enim perierunt criniti Achiui.

Et Virgilius ſimiliter.

Quam pius Æneas tibi enim, tibi maxima Iuno
Mactat ſacra ferens. Ita noſter interpres accepiſſe videtur. 1. Cor. 10. vbi vertit: Quoniam vnus panis, vnum corpus multi ſumus, omnes, qui de vno pane participamus. In Græco eſt: 17 †Omnes enim de vno pane participamus. Verùm mihi magis placet, vt legatur: Conteſtor ego, ita enim eſt in Græco codice Complutenſi μαρτυρῶ ἐγὼ, & apud Andream, & Aretham, & Primaſium, & Ansbertũ, & Ambroſiũ, & Rupertũ, Anſelmum, & Thomam. Eodem modo legerunt Tyconius Hom. 18. & Haymo, licet in eis corruptè legatur, Ergo pro Ego. Ita etiam inueni in antiquo codice manuſcripto. Et ſenſus eſt valde conſentaneus; dixerat enim paulò ante: Ego Ieſus miſi angelum meum teſtificari vobis hæc in Eccleſijs: Ad quæ alludens Apoſtolus ait: Conteſtor ego id eſt, Illa teſtatus eſt angelus, ego hæc etiam cõteſtor, συμμαρτυρῶμαι, prius dixerat μαρτυρῆσαι, ideſt, teſtificari. Atque idem ſenſus eſt ſi legatur μαρτυρῶ.

Verſ.18. *Si quis apposuerit ad hæc.* Tyconius Hom. 18: Scriptum eſt hoc propter falſatores ſanctarum Scripturarum, non propter eos, qui ſimpliciter quod ſentiunt, dicunt. Idem aiunt Beda, & alij. Videbat Iohannes iam ſuo tempore hæreticos graſſari, & alios poſteà graſſaturos, qui Scripturas deprauarent addendo illis, vel detrahendo, & quoniã prophetiã hanc vtiliſsimã Eccleſiæ eſſe ſciebat, hanc comminationem addendam putauit, vt integra ſemper ſeruaretur.

Verſ. 18. *Apponet Deus ſuper illum plagas ſcriptas in libro iſto.* † Graniſsimis quibuſque 18 plagis earum, quæ in hoc libro ſcriptæ ſunt, afficietur.

Verſ. 20. *Dicit, qui teſtimonium perhibet iſtorũ.* Nonnulli hæc verba Chriſti eſſe volunt, ſed manifeſtum eſt eſſe Apoſtoli, (qui & in Euangelio ita loqui ſolet, vt cap. vltimo: Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium perhibet de ijs, & ſcripſit hæc.) Sequitur enim: Etiã venio cito. Veni Domine Ieſu, Gratia Domini, &c. Et quoniam Chriſtus dixerat: Et qui ſitit, veniat: Iohannes, qui ſitiebat, & iam ſenex erat, ſtudio videndi Deum, & bibendi ex fonte aquæ vitæ ait: Etiam, quod in Græco eſt Ναί, & eſt affirmantis, atque aſſentientis ijs, quę dicta ſunt, vt diximus cap. 1. num. 59. & 60. Quaſi dicat: Ita ſit Domine, ego ſitio, & citò ad te veniam, nolo morari.

Verſ. 20. *Amen, veni Domine Ieſu.* Amen idem valet, quod Etiam, aut Ναί, vt diximus loco citato, hoc eſt, ita fiat quod dixiſti, cito venias Domine, vt deſtruatur regnum peccati, & tu ſolus regnes in ſæcula ſæculorum, Amen. Beda enim cũ ſequentibus coniunxit particulã *Amen.* & Primaſius, & Rupertus. Quamuis & ad confirmationem præcedentis verbi referri poteſt, ſicut in Græco refertur, verùm ſequitur ſtatim, Ναί, ἔρχου κύριε Ιησοῦ, id eſt, Etiam, veni Domine Ieſu. Quare ſi non repetitur, nihilòs copulatur cum ſequentibus, vt priùs dixi.

ORDO TEMPORIS RErum, in tota hac Apocalypſi prædictarum.

HActenus de ſacræ Apocalypſis verbis. Supereſt tamen, vt & rei ipſi, & multorum votis ſatisfaciamus, ſeriem omnium, quæ in ea prædicta ſunt, quantũ Deus donare dignabitur, contexere. Hæc autem cap. 6. incipiunt, & vigeſimo terminãtur. Nam quæ tribus primis capitibus continentur, ad ſeptem illas Aſiæ minoris Eccleſias, & ad earum epiſcopos propriè ſpectãt. Capite autem 4. & 5. liber proponitur ſeptem ſigillis ſignatus, qui cum ſuis

ſigillis

sigillis ea complectitur, quæ vsque ad finem mundi futura sunt in Ecclesia: & sigilla capite. 6. aperiri incipiũt vsq; ad calcem cap. 11. libri autem prædictiones à cap. 12. vsque ad finem libri conscriptæ sunt. caput. 21. & 22. de beatitudine sanctorum sunt, & quæ in ijs sunt, quæque alijs in locis de eadem beatitudine dicuntur, vt in fine cap. 7. & 11. & initio. 14. notum est post diem iudicij implenda prædici, siquidem de consummata corporum, & animarum felicitate scripta sunt. Ad seriem igitur horũ 15 capitum cognoscendam, illud memoriæ mandandum est, sæpe Iohannem quasi ad finem omnium venire, & sæpe deinde ad ea, quæ ante illum futura sunt, recurrere, vt monuimus cap. 15. n. 1. & 2. causasque eius rei aperuimus. Quibus hæc, quæ præcipua videtur, addenda est, non eodem tempore hæc omnia illum vidisse, sed cum diuersæ fuerint visiones, & diuersi dies, aut horæ diuersæ, quibus illæ Apostolo ostensæ sunt, & res ipsæ sunt diuersæ, sæpeq; altera nõ pẽdet ex altera, sicut in omnibus prophetis factum videmus. Legenda etiam sunt quæ cap. 10. nu. 18. & sequentibus de ordine, & de partitione huius libri scripsimus, quæ nunc vsui vel maximè erunt. Quinq; sigilla priora capitis. 6. etsi quodammodo etiã pertinent ad tempora nouissima, tamen pertinent etiam ad priora, vt suo loco expositum est. Sigillum sextum, & quę sequuntur vsque ad finem cap. 10. manifestè ad tempora proxima, & contigua nouissimis referenda sunt. Extrema autem, aut nouissima tempora nunc quidem vocamus annos ipsos, quibus regnabit Antichristus. Ante igitur quam appareat Antichristus, fiet quod est in sexto sigillo cap. 6. de solis, & lunæ obscuratione, quoniam plagæ non incipiunt immitti, nisi in eos, qui non sunt signati ab angelis, vt videmus cap. 8. & 9. ij autem, qui signati sunt, signãtur cap. 7. quod pertinet ad sextum sigillum, & ante omnes plagas est, sicut ibi ait angelus: Nolite nocere terræ, & mari, nec arboribus, quo ad vsque signemus seruos Dei nostri, &c. hæc autem signatio visa est post obscurationem solis, & lunæ, vt constat ex initio cap. 7.

Ordo rerũ nõ seruatus ab Apostolo.

Quare quod ait Dominus Matth. 24: Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, non intelligitur post finitam tribulationem, sed postquam cœperit, statim sol obscurabitur. Sequitur ergo obscurationem solis, & lunæ signatio Iudæorum cap. 7. ante omnes plagas, vt dictũ est. Capite. 8. plagæ immitti incipiunt in eos, qui signati nõ sunt ab angelis. In his plagis, & in reliquis ea fusiùs exponuntur, & patefiunt, quæ Dominus de ijsdem tẽporibus breuiter prædixit Matth. 24. Marc. 13. Lucæ. 21. Inter has plagas factũ est quod de euertenda Babylone scriptum est cap. 14. & 17. & 18. sine dubio enim euerteretur ante regnum Antichristi, quandoquidem ab illis decem regibus euertenda est, qui regnabunt ante quã ipse regnare incipiat, vt apertissimè scriptum est cap. 17. Et decem cornua (inquit) quę vidisti in bestia, hi odiẽt fornicariam, & desolatam facient illã, & nudam, &c. Initio autem regni Antichristus tres ex his regib⁹ occidet. Euertenda est ergo Babylon cum decẽ erũt reges, hoc est ante initium regni Antichristi. Hoc ergo excidium Babylonis ponitur ab Apostolo vbi illi prædictum est, & ostensum, non tamen inter res eodem tempore faciendas. Mihi probabile videtur locũ eius esse in capite. 9. in tubâ sexti angeli, vbi quatuor angeli alligati in Euphrate soluti sunt, & infinita penè hominum multitudo in bella concitata est. Illud consequitur lætitia, & exultatio cœlitum, quæ ponitur initio capitis. 19. Deinde fieri incipient reliqua, quæ in libro scripta erant, quem Iohannes deuorauit, quæ omnia ad tẽpus Antichristi pertinent, vt latiùs exposuimus in calce capitis decimi. In qua extremi temporis prophetia primum locum obtinet Diaboli solutio capite. 20. & inde quæ cap. 13. de Antichristi manifestatione, & de Pseudopropheta eius præcursore scripta sunt. Deinde pugna Diaboli cũ sanctis per Antichristum, & eius membra, cap. 12. quæ tunc cœpta intelligenda est protendi per totum tempus Antichristi. Hinc quæ sunt in capite. 14. de ijs, qui Antichristo non cesserũt, & de prædicatoribus clamantibus imminere iudicium.

cium. His ſuccedent ſeptem plagæ nouiſsimæ, quę deſcribuntur cap. 16. & 17. & inter eas mors Eliæ, & Henoch, qui ſub aduentum Antichriſti prædicare incipiēt, & Iudæos cōuertent, & paulò ante Antichriſtū occidētur. Quod oſtē ſum quidem eſt Apoſtolo cap. 11. at nō factū eo tēpore, ſed poſteà. Has autem plagas nouiſsimas futuras, Apoſtolus ip ſe teſtatur dicēs, cap. 15: Quoniā in illis cōſummata eſt ira Dei. Sequitur ergo ſtatim, qđ eſt in ſeptimo ſigillo, id eſt, ſeptē angeli canētes tubis capite. 8. & omnes plagæ ab eis prædictæ; cap. 15: Et vidi aliud ſignū in cœlo, magnū, & mirabile, angelos ſeptē habētes plagas ſeptē nouiſsimas, quoniā in illis conſummata eſt ira Dei. Inter effuſionem phialarū ſexti, & ſeptimi angeli mors Antichriſti, & Pſeudoprophetæ, & regū comitum eiuſdem Antichriſti interceſſit. Nam & rerum ipſarum contextus ita exigit, & Iohannes locum reliquit, in quo hæc facta eſſe intelligamus cap. 16. vbi poſt effuſam phialam ſexti angeli ait: Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddon, &c. hic victi, & occiſi ſunt. Quare bene ſtatim ait: Et ſeptimus angelus effudit phialam ſuam in aerem: & exiuit vox magna de templo dicens: Factum eſt. Quod regnante Antichriſto bene dici non potuit. Quod ergo eſt in viſione illa capitis. 19. de hac cæde, atque ſtrage, cuius initium eſt: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, &c. inter phialam ſexti, & ſeptimi angeli fiet. Hinc iudicium vltimū ſequitur cap. 20. & poſt illud cōſummata beatitudo ſanctorum, de qua cap. 21. & 22.

HActenus cū lectoribus meis locutus, ſi quis tamē hæc quoq;, ſi quis captus amore leget, nūc opere cōfecto ad te Chriſte Ieſu conuertar, cuius amore, & inſtinctu cœptum, cuius ope & gratia abſolutū eſt. Dixi Domine in obſcuriſsimæ prophetiæ, quam dilecto diſcipulo dediſti, explanatione quæ ad inſtitutum Apoſtoli tui pertinere, quæ cum verbis, quæ per os prophetarum olim locutus fueras, quæque per te loqui dignatuses, cum in terris viſus es, & cum hominibus conuerſatus es, congruere exiſtimaui, quę filijs Eccleſię tuę non ignota eſſe debere arbitratus ſum. Si quid fortaſſe imprudens dixi, quod illi, quæ columna eſt, & firmamentum veritatis, non proberur; nec mihi vnquam probabitur. A veritate ſine dubio abhorret quidquid ab eius ſenſu abhorret. Tu enim eam doces, & ego per eā à te doceri volo, illi quæ ſcripſi; quæque ſcribam omnia emendanda, & corrigenda trado. Si cubi dixi quæ illa nō dicit, certè non niſi quod ſentit, & dicit dicere volui, quia tu Deus ita docuiſti me à iuuentute mea, & vſque in ſenectam, & ſenium non derelinques me. Ago igitur tibi gratias æterna Sapiētia, & lumen de lumine, quantas poſſum maximas, qui illuminaſti tenebras meas per tenebroſam prophetiam, & opertam non mortis caligine, ſed vitæ. Beatus enim qui legit, & audit verba prophetiæ huius, & ſeruat ea, quæ in ea ſcripta ſunt, tempus enim prope eſt. Rem quidem magnam, & longè meis viribus imparem aggreſſus ſum; at non illis, ſed miſericordia tua fretus, qui etiam per infantes doces homines ſcientiam. Trā ſiui per ignem, & aquā, & eduxiſti me in refrigerium. Ad Dominum cum tribularer clamaui, & exaudiuit me. Audiuit Dominus, & miſertus eſt mei; Dominus factus eſt adiutor meus: vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Domine Deus meus in æternum confitebor tibi. Exaudi ergo iterum Deus deprecationem meam, intende orationi meæ, da vt Scripturas tuas & ſanè intelligam, & fideliter exponam, & non auferas de ore meo verbum veritatis vſquequaque. Da vt amore tuo penitus flagrem, & quæ legero, atque intellexero vertam in opera. Da ijs, qui hæc legere, & micas colligere volent, quæ de menſa tua ceciderunt, vt ſenſus tuos teneant, & tenentes magis, ac magis caritate tua incaleſcant, alioſque eodē igne accēdant quo ipſi feliciſsimè ardent, vt non deficiat laus tua de ore noſtro, ſed tibi toto corde ſemper ſeruiamus, & te cum patre, & Spiritu Sancto in æternum perfruamur. Amen.

FINIS.

SALMANTICÆ

Excudebat Petrus Lassus.

Anno. clɔ. lɔ. xci.

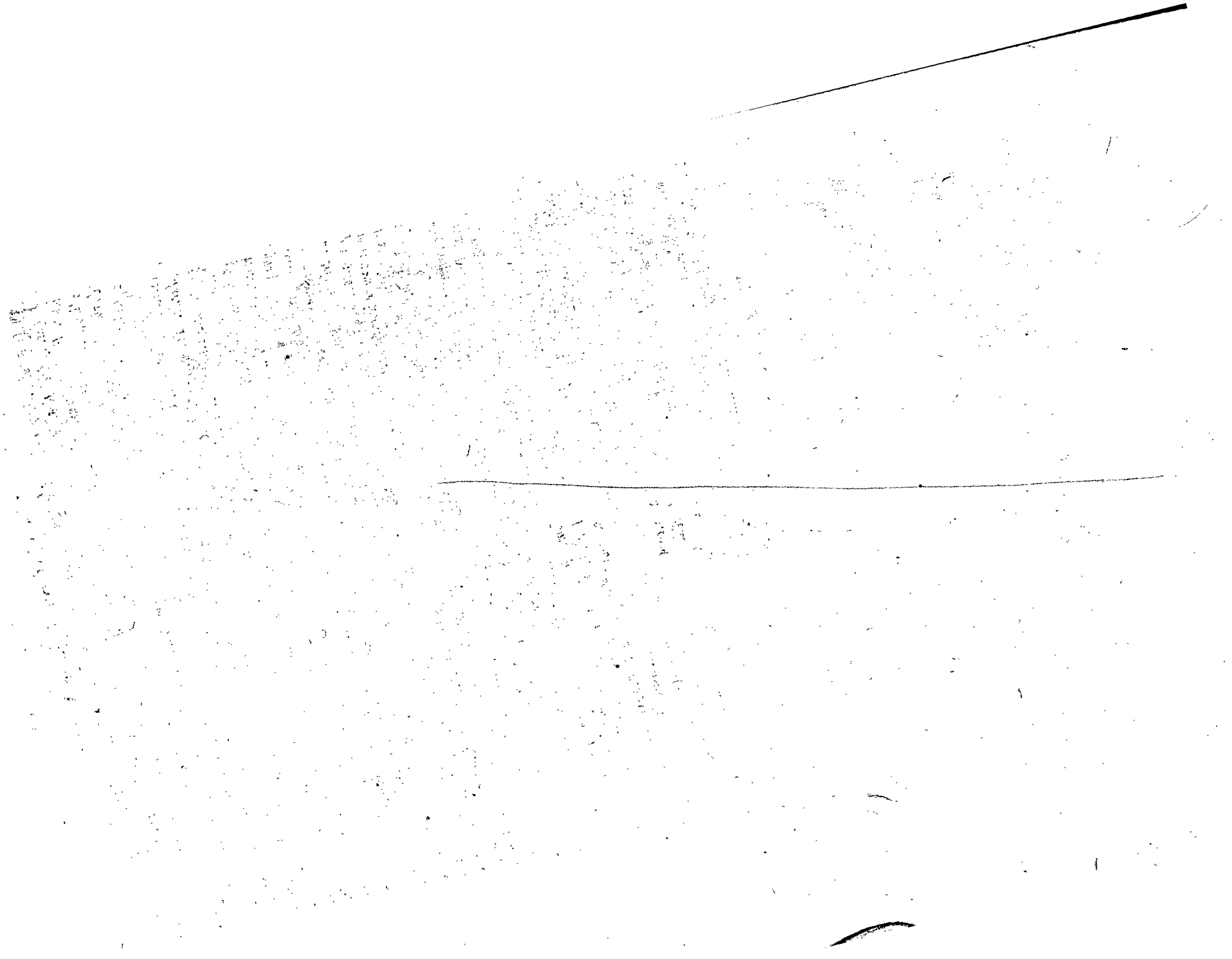
Errata in Comment. in Apocal.

Pag.6.col.2.li.33.omen.le.nomen. p.7.co.2.li.14.librũmeũ&.le.librum.& p.13.co.1.li.20.eccefias.le.Eccleſias. p.18.co.2.li.31. 3.le.13. p.19.co.1.li.3.polum.le.populum. co.2.li.38.migi.le.mihi. li.45.eſt.le.es. p.21.co.1.li.7.ſuperſt.l.ſupereſt. p.22.co.2.li.48. A.Ω.le. A.& Ω p.32.co.1.li.43.perſequũtur.l.perſequẽtur. p.33.co.2.li.vlt.& gea.le.& age. pa.37.co.1.li.39. ὑπομολὼ.le.ὑπομολὼ. p.38.co.2.li.17.tranſalatio.le.tranſlatio. pa.43.co.2.li.19.calcus.le.calculus. p.44.co.2.li.18.adnotabimus.le.adnotanimus. p.49.col.1.li.vlt.genes.le.gentes. p.55.co.2.li.44.ſelo.le.ſæculo. *p.58.co.2.li.38.agem ageutis.le.agentis. p.61.co.1.li.39.reuerteretur.le.reuertetur. pa.65.co.2.li.2.peſteà.le.poſteà. p.73.co.2.li.6. 67.le.57. p.74.co.2.li.30.aluid.l.aliud. pa.78.co.2.li.31.Mar.le.Mor.p.81.col.2.li.33.Multitudnẽ.le.multitudinẽ. *p.87.co.2.li.38.pertinẽt.le.pertinet.p.91.co.2.li.42.intelligertem.le.intelligerent. p.94.co.1.li.16.eius.le.tuis. p.95.co.2.li 45.ominum.le.omnium. p.96.co.2.li.39.quare.le.quaſi. p.99.li.1. Argumetũ.le. Argumentum. pa.102.co.2.li.36.Equitatatui.le.Equitatui. pa.108.co.2.li.36.ſequiquitur.le.ſequitur. p.113.co.2.li.21.comuerint.le.compleuerint. p.117.co.2.li.27.familiarium.le.familiarum. pa.119.co.2.li.21.ſignari.le.ſignati. p.120.co.2.li.21.angegelos.le.angelos, p.126.co.2.li.21.expoſumus.le.expoſuimus. pa.129.co.2.li.40.Hieronymum.le.Hierouymus. p.148.co.1.li.36.quod.le.quos. p.152.co.2.li.47.claudare.le.claudere. p.158.co.2.li.1.pemettere.le.permitcere. p.167.co.2.li.26.ſceterunt.le.ſteterũt. li.31.p.169.co.2.li.47.criminatur.le.criminato. p.206.co.1.li.23.ſerper.le.ſemper. pa.209.col.2.li.37.meminemus.le.meminerimus.& li.vlt.magno.le.magnos. p.210.co.1.li.12.durata.le.duratura. co.2.li.25.fideles.le.fidelis. p.211.co.1.li.1.cœreamus.le.coereamus. p.221.co.1.li.35.potentiam.le.patientiam. p.229.li.1.ſummos.le.ſumos.co.2.li.17.mamagnum.le.magnum. *p.231.co.1.li.22.E.le.Et.co.2.li.7.mala.le.mola. p.233.co.1.li.2.angelos terræ.le.angulos terræ. p.234.co.2.li.vlt. admiratiorne.l.admiratione. p.247.co.2.li.14.à venturus.le.venturus. co.1.li.50.dimio.le.dimidio, p.254.co.2.li.23.multi.le.multæ. p.257.co.1.li.7.paſſunt.le.poſſunt. p.258.co.2.li.51.logno.le.ligno. p.259.co.2.li.39.vocalum.le.vocabulum. p.265.co.1.li.3.volabat.le.volabant. p.268.co.2.li.25.variam.le.varia. p.270.co.1.li.50.ſum.le.ſum. p.272.co.2.li.antep.abutus.le.acutus. pa.276.co.2.li.22.locum.le.lacum. p.277.co.2.li.24.ſuccedens.le.ſuccẽdens. *li.46.E.le.Et. p.278.co.2.li.27.cõeſpectu.le.conſpectu. p.279.co.2.li.13.tempopora.le.tempora. p.281.co.1.li.30. inferno.le.in inferno. p.282.co.1.li.37.vinculis.le.vaculis. p.285.col.2.lin.23.millario,le,milliario. p.286,col.1.li.4.opiniobus,le.opinionibus. p.295.co.2.li.46.filij,le.fili. p.296.co.2.li.38.Phiras,le.Tiras. p.297.co.1.li.1.cœleyriæ,le.cœleſyriæ. p.299.co.1.li.19.ruerſa,le.reuerſa. p.304.co.2.li.12.eiſdem,le.eiſdem. p.306.co.2.li.32.deſcente,e.deſcẽdente.p.320.c.2.li.29.aueines,le.accedens. p.322.co.1.li.27.luncendum,le.lucendum. p.317.co.1.li.14.fratem,le.fratrem.

Con eſtas erratas eſta correcto conforme a ſu original, eſte libro (Comment. in Apocal.) Enfe de lo qual lo firme en Salamanca, oy. 14. de Iunio. 1591.

El Corrector. &c.

Manuel Correa de Monte Negre.

INDEX QVAESTIONVM

Scripturæ, quæ in hoc opere latiùs explicãtur, præter eas, quæ ad huius libri intelligentiam propriè pertinent, & suis locis disputantur.

1 *VI sint septem angeli, siue septẽ spiritus, qui assistũt coram Deo. p.14. n.23. & sequent.*

2 *An probetur ex Scriptura omnes Christianos esse propriè sacerdotes? p.18.n.45.*

3 *Filius hominis quando hominẽ, quando Christum propriè significet. p.27.n.81.*

4 *Qui sint angeli Ecclesiarum. p.33.n.114.*

5 *Idolothytis an vesci liceat? p.48.n.39.*

6 *Quid sit liber vitæ, & quid in eo scribi, aut ex eo deleri. p.54.n.7.*

7 *Quatuor animalibus cur quatuor Euangelistæ significentur. p.82.n.28.*

8 *An animæ sanctorum videant Deũ clarè ante diem iudicij. p.110.n.30.*

9 *Vtrũnam mali angeli sint, per quos Deus in hac vita punit peccatores, an boni. p.121.n.3.*

10 *Quo tempore populus Iudæorum conuertendus sit ad Christum, & an totus conuertetur. p.123.n.10. & sequentib.*

11 *Iohannes an venturus sit in fine sæculi cum Elia, & Henoc. p.154.n.12.*

12 *An Henoch, & Elias venturi sint in fine sæculi ad prædicandum. p.161.n.9.*

13 *Qualis sit nunc eorum vita in Paradiso. p.163.n.13.*

14 *An Iohãnes venturus sit cum eis. p.154.n.12.*

15 *Cur Scriptura nunc mensibus, nunc diebus, nunc annis numeret. p.164.n.15.*

16 *Apostoli cur semper dicantur duodecim. p.172.n.7.*

17 *Tempora cur duos annos significent, & nõplures, & quid sit Tempora, & Tempus. p.182. n.38. & sequentib.*

18 *Penes quos erit imperium terræ cum veniet Antichristus. p.174.n.11.*

19 *An posśit quis in hac vita immaculatus dici. p.205.n.17. & 18.*

20 *Babylon cur Roma interdum intelligatur. p.207.n.25. & sequentib.*

21 *Quid significet in Scriptura Calix vini, aut vini meri. p.217.n.58.*

22 *Dæmones an in desertis, & ruinosis locis habitent. p.252.n.3.*

23 *Dæmones cur locis desertis gaudeant. p.253.n.7. & 8.*

24 *Aues immundæ quæ sint. p.253.n.10.*

25 *An creaturæ adorentur. p.269.n.16.*

26 *Quomodo occidendus sit Antichristus. p.275.n.33.*

27 *Quomodo terra deglutierit Dathan, & Abiron. p.275.n.35. & sequent.*

28 *An vere sulphur sit apud inferos. p.277. num.37.*

29 *Qui sint Chiliastæ, siue Millenarij, & vnde ortum habuit eorum error. p.283.n.17.*

30 *An hæretica sit opinio Millenariorum? p.291.n.53.*

31 *Gog, & Magog qui sint. p.294.n.53.*

32 *Quæ sit terra Gog, & Magog. p.296.n.60.*

33 *Quantum temporis superśit ab interitu Antichristi vsq; ad diem iudicij. p.300.n.70.*

34 *An mare in fine sæculi siccãdũ sit. p.306.n.1.*

35 *Cur cœlum vocetur tabernaculum Dei. p.307.n.6.*

36 *Ordo in Apostolis vnde sumendus, & quis eorum sit primus, quis secundus, &c. p.316. num.39.*

37 *An ante legem essent aues mundæ, & immundæ, & animalia. p.254.n.11. & 12.*

INDEX REGVLARVM SCRIPTVRÆ, QVÆ IN HOC OPERE TRADVNTVR.

1 RES dicitur fieri cum innotescit. p.10.n.4.

2 Citò futurum dicitur quod citò incipietur, licet post longum tẽpus finiatur.p.10.n.5.&.6.

3 Scriptura sæpè omnibus videtur loqui, cum non nisi quibusdã ex illo numero loquatur. p.19.n.48.

4 Apostoli solent patrem appellare Deum, & patrem Christi, vt ille magis ametur, & honoretur, qui filium suum dedit, p.19.n.51.

5 Geminationes semper augent apud Hebræos. pag.22.n.60.

6 Scriptura rem eandem multis solet similitudinibus illustrare. p.28.n.89.

7 Idioma est sanctæ Scripturæ vt omnem terram illius significet prouinciæ, de qua sermo est.p.109.n.28.

8 Imagines nomen habent rerum, quarum sunt imagines.p. 32.n.110.

9 In prophetis sæpe personæ commutantur.pagin.47.n.34.

10 Fieri dicitur sæpe in Scriptura quod tentatur, & intenditur,p.121.n.3.

11 Angeli mali nunquam absolutè dicuntur in Scriptura Angeli Domini.p.121.n.5.

12 Christus non dicitur in Scripura Angelus absolutè.p.122.n.8.&.p.130.n.5.

13 Hebræi sæpe tollunt præpositionem valentem De, siue Ex, significantem materiam.pagin.132.n.8.

14 Familiare est prophetis exercitus nomine locustarum, & similium animalium indicare. p.142.n.12.

15 Autor vulgatæ editionis peregrinorum nominum interpretationes addere solet, sicut & ipsi sacri Scriptores.p.145.n.21.&.22.

16 Angeli in Scriptura ex operibus nomina habent.p.145.n.24.

17 Ita loqui solet Scriptura, vt coniunctionem Et cum futuro ponat pro Vt,p.161.n.6.

18 Prophetæ de futuris sæpe loquuntur verbis præsentis temporis.p.196.num.32.&.p.205. numero.19.

19 Pluralis pro vno ex singularibus poni solet. p.165.n.20.

20 Mos est Scripturæ subitò transire à Metaphora ad rem ipsam.p.227.n.94.

21 Prophetæ non semper seruant ordinem rerũ gestarum.p.230.n°1.

22 In vno multi interdum intelliguntur.p.247 num.14.&.15.

23 Res mutatæ eadem nomina habere solent, quæ habebant ante quam mutarentur. pag. 257.n.22.

24 Scriptura res magnas multis nominibus appellat.p.268.n.12.

25 Scriptura sæpe loquitur iuxta vulgare hominum iudicium de rebus. p.56.n.13.&.pagin.276.n.36.

26 Verba futuri temporis interdum non tam actum significant, quam potentiam. pag.301. numero.72.

27 Solet Deus præcipere prophetis vt libros signẽt, quando ea quæ dicunt, post multum tempus futura sunt..p.329.n.11,

28 Anticipatione sæpe vtitur sacra historia in rerum narratione.p.156.n.19.& seq.

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ IN HOC opere explicatorum.

Numeri initio locorum additi versiculos capitum ipsorum indicant.

Genesis.

Cap. 1.

2 SVper facie abyssi. p. 140. num. 6.

10 Congregationesque aquarũ appellauit Maria. p. 81. nu. 25.

Cap. 2.

6 Sed & fons ascendebat de terra. p. 193. num. 25.

Cap. 4.

10 Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. p. 113. nu. 41. &. p. 255. n. 16.

Cap. 9.

16 Eritque arcus in nubibus, & videbo illum, & recordabor fœderis sempiterni, &c. p. 75. nu. 8.

Cap. 14.

22 Leuo manum meam ad Dominum. p. 153. nu. 8.

Cap. 18.

20 Clamor Sodomorum, & Gomorræorum multiplicatus est, &c. descendã, & videbo vtrum clamorem, &c. p. 113. n. 41. &. p. 255. n. 16.

Cap. 24.

15 Nec dum intrasse verba compleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur. p. 20. nu. 53.

Cap. 29.

18 Seruiam tibi pro Rachel filia tua. p. 23. nu. 64. &. p. 221. n. 71.

Cap. 31.

7 Sed & pater vester circumuenit me, & mutauit mercedem meam decem vicibus. p. 40. nu. 15.

41 Immutasti quoque mercedem meam decem vicibus. p. 40. n. 15.

Cap. 43.

34 Et inebriati sunt cum eo. p. 245. nu. 7.

Cap. 49.

9 Catulus leonis Iuda, ad prædam fili mi ascendisti, & requiescens accubuisti vt leo, &c. p. 94. n. 9.

17 Fiat Dan coluber in via. p. 124. n. 14.

Exodus.

Cap. 1.

5 QVi egressi sunt de femore Iacob. p. 273. nu. 28.

Cap. 5.

2 Quis est Dominus, vt audiam vocem eius. p. 118. nu. 59.

Cap. 6.

8 In terram, super quam leuaui manum meam. p. 153. nu. 8.

Cap. 3.

6 Deus Abraham, & Deus Isaac. p. 122. nu. 6.

14 Ego sum qui sum, sic dices filijs Israel: Qui est misit me ad vos. p. 13. n. 19.

Cap. 14.

15 Dixitq; Dominus ad Moysem: Quid clamas ad me? p. 113. n. 40.

Cap. 15.

5 Abyssi operuerunt eos &c. p. 140. n. 6.

Cap. 16.

10 Et ecce gloria Domini apparuit in nube. p. 21. nu. 56.

15 Manhu, id est, Quid est hoc? p. 43. nu. 22.

Cap. 19.

5 Si ergo audieritis vocem meam, &c.

6 vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta. p. 18. nu. 46.

9 Iam nunc veniam ad te in caligine nubis. p. 21. n. 56.

16 Et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem. p. 81. n. 23.

Cap. 20.

18 Cunctus autem populus videbat voces, & lampades. p. 26. nu. 78.

2 Ego suum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra AEgypti. p. 32. n. 110.

20 Nolite timere, vt enim probaret vos venit Deus, & vt terror illius esset in vobis & non peccaretis. p. 81. n. 23.

Cap. 32.

32 Aut dele me de libro tuo. p. 56. n. 11.

Cap. 40.

32 Et gloria Dñi impleuit illud. p. 251. n. 1.

Numeri.

Cap. 11.

29 QVid æmularis pro me? p. 71. n. 69.

Cap. 14.

10 Apparuit gloria Domini super tectum fœderis. p. 251. nu. 1.

Cap. 16.

33 Descenderuntque viui in infernum, p. 275. n. 35. & 36.

Cap. 24.

14 Verũtamen pergẽs ad populũ meũ dabo consiliũ, quid populus tuus populo huic faciat extremo tẽpore. p. 42. n. 19.

Deuteronomium.

Cap. 4.

20 VOs autem tulit Dñs, & eduxit de fornace ferrea Aegypti. p. 49. n. 44

Cap. 7.

9 In mille generationes. p. 290. n. 39.

Cap. 28.

48 Et ponet iugum ferreum super ceruicem tuam. p. 49, n. 44.

Cap. 31.

29 Vt irritetis eum per opera manuum vestrarum. p. 149. n. 36.

Cap. 32.

11 Sicut Aquila prouocans ad volandum pullos suos. p. 137. n. 25.

38 De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum. p. 42. n. 19.

42 Si acuero vt fulgur gladium meum, & arripuerit iudicium manus mea. p. 31. num. 107.

42 Inebriabo sagittas meas sanguine. pagin. 245. n. 7.

Liber Primus Reg.

Cap. 12.

17 INuocabo Dominum, & dabit voces, & pluuias. p. 80. n. 22.

Cap. 16.

22 Misitque Saul ad Isai dicens: Stet Dauid in conspectu meo. p. 15. n. 27.

7 Homo enim videt ea quæ parent, Dominus autem intuetur cor. p. 46. n. 32.

Cap. 17.

47 Et nouerit vniuersa Ecclesia hæc, quia non in gladio, neque in hasta saluat Dominus. p. 18. n. 42.

Cap. 18.

8 Percussit Saul mille, & Dauid decem millia. p. 290. n. 40. & 42.

Cap. 26.

25 Et quidem faciens facies, p. 190. n. 16.

2. Regum.

Cap. 19.

43 DEcẽ partibus maior ego sum apud regem. p. 40. num. 15.

Cap. 22.

14 Tonabit de cœlo Dominus, & Excelsus dabit vocẽ suam, p. 80. n. 22.

3. Regum.

Cap. 10.

11 ATtulit ex Ophir ligna thyina. p. 259 nu. 25.

Cap. 19.

10 Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum, quia dereliquerunt pactũ Domini filij Israel. p. 71. n. 69.

Tobias.

Cap. 12.

15 EGo enim sum Raphael angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum. p. 14. n. 26.

7 Et enim Sacramentum regis abscondere bonum est, p. 32. n. 112.

Iob.

Cap. 4.

12 POrrò ad me dictum est verbum absconditum, & quasi furtiuè suscepit auris mea venas susurri eius. p. 47. n. 36

Cap. 19.

3 En decies confunditis me, p. 41. n. 15.

Cap. 31.

31 Quis det de carnibus vt saturemur? p. 249. n. 21.

Cap. 34.

24 Conteret multos, & enumerabiles, & stare faciet alios pro eis. p. 59. n. 25.

Cap. 38.

32 Nunquid producis luciferum in tempore suo? p. 50. n. 46.

Libe

Liber Pſalmorum.

Pſal. 2.

2 ASTiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum. &c. p. 10. n. 6.

9 Reges eos in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringes eos. p. 50. n. 44.

6 Ego autem conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, pagin. 84. n. 35. p. 103. n. 11.

Pſal. 7.

10 Scrutans corda, & renes Deus. p. 46. nu. 33. *Pſal.* 9.

5 Quoniam feciſti iudicium meum, & cauſam meam, p. 261. n. 37.

17 In operibus manuum ſuarum comprehenſus eſt peccator. p. 149. n. 36.

Pſal. 11.

4 Et linguam magniloquã, p. 190. n. 15. & 16.

Pſal. 15.

7 Inſuper & vſque ad noctem increpuerunt me renes mei, p. 46. n. 33.

Pſal. 16.

2 De vultu tuo iudicium meũ prodeat, p. 261. n. 37. & 38.

Pſal. 17.

13 Præfurore in conſpectu eius, &c. pag. 194. n. 28.

13 Et carbones ignis. p. 133. n. 11.

Pſal. 20.

9 Dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt. p. 31. n. 106.

Pſal. 21.

10 Spes mea ab vberibus matris meæ. p. 58. n. 21. *Pſal.* 30.

4 Propter nomen tuum deduces me, & enutries me. p. 37. n. 4.

20 Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te, p. 43. n. 22.

Pſal. 33.

13 Diligit dies videre bonos. p. 256. n. 2.

Pſal. 34.

26 Qui magna loquuntur ſuper me. p. 190. nu. 16.

21 Et dilatauerunt ſuper me os ſuum. p. 190. n. 15. & 16.

Pſal. 35.

8 Homines & iumenta ſaluabis Domine. p. 106. n. 21.

Pſal. 36.

36 Et nõ eſt inuẽtus locꝰ eius, p. 179. n. 28.

9 Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ p. 245. n. 7.

9 Et torrente voluptatis tuæ potabis eos, p. 326. n. 3.

Pſal. 37.

17 Supme magna locuti ſunt. p. 190. n. 15.

Pſal. 41.

3 Sitiuit anima mea ad Deũ. p. 308. n. 11.

Pſal. 43.

4 Sed dextera tua, & brachiũ tuum. p. 31. nu. 106. *Pſal.* 45.

5 Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. p. 326. n. 1.

Pſal. 48.

12 Vocauerunt nomina ſua in terris ſuis, p. 61. n. 31.

Pſal. 49.

3 Ignis in conſpectu eius exardeſcet, p. 194. n. 28.

Pſal. 67.

18 Currus Dei decem millibus multiplex. p. 290. n. 40. & 42.

Pſal. 68.

29 Deleantur de libro viuentium, & cùm iuſtis non ſcribantur, p. 56. n. 12.

Pſal. 70.

5 Quoniã tu es patientia mea. p. 58. n. 21.

Pſal. 72.

17 Donec intrem in Sanctuarium Dei. p. 234. n. 20.

27 Perdidiſti omnes qui fornicantur abſte. p. 46. n. 30. & p. 217. n. 57.

Pſal. 74.

9 Quia calix in manu Domini vini meri plenus miſto. p. 217. n. 58. & 67.

11 Et omnia cornua peccatorũ cõfringã, & exaltabũtur cornua iuſti. p. 95. n. 13.

Pſal. 77.

49 Immiſsiones per angelos malos. p. 121. n. 3. & ſequentibus.

67 Et repulit tabernaculum Ioſeph. p. 125. n. 16. *Pſal.* 79.

14 Exterminauit eã aper. p. 145. n. 22.

Pſal. 80

4 Buccinate in Neomenia tuba in inſigni die ſollennitatis veſtræ. p. 24. n. 71.

Pſal. 88.

9 Potens es Domine, & veritas tua in circuitu tuo. p. 75. n. 9.

Pſal. 89.

2 A ſæculo & vſque in ſæculum tu es Deus, p. 55. n. 10.

Pſal. 100.

1 Miſericordiam, & iudicium cantabo tibi Domine, p. 75. n. 9.

Pſal. 104.

8 Verbi quod mandauit in mille generationes. p. 280. n. 4. & p. 289. n. 38.

Pſal. 105.
5 Ad videndum in bonitate electorum tuorum. p. 236. nu. 2.
28 Et initiati ſunt Beelphegor, & comederunt ſacrificia mortuorum. pagin. 42. n. 19.

Pſal. 117.
16 Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me. pag. 31. nu. 106.

Pſal. 109.
3 Tecum principium in die virtutis tuæ. p. 90. n. 54.
6 Conquaſſabit capita in terra multorũ. p. 49. nu. 43.

Pſal. 140.
2 Dirigatur oratio mea ſicut incenſum. p. 96. nu. 16.

Pſal. 149.
5 Exultabunt ſancti in gloria, &c. vſque ad finem. p. 43. n. 43.

Prouerbia.

Cap. 3.
18 Lignum vitæ eſt ijs, qui apprehenderint eam. p. 39 n. 11.

Cap. 8.
27 Quando certa lege, & gyro vallabat abyſſos. p. 140 n. 6.

Cap. 11.
30 Fructus iuſti lignum vitæ. pag. 39. num. 11.

Cap. 13.
12 Lignum vitę deſiderium veniens. pag. 39. n. 11.

Cap. 15.
4 Lingua placabilis lignum vitæ. pag. 39. num. 11.

Cap. 18.
Qui mollis, & diſſolutus in opere ſuo fuerit, &c. p. 53. n. 2.

Cap. 23.
16 Et exultabunt renes mei. p. 46. n. 33.
23 Veritatem eme, & noli vendere ſapiẽtiam. p. 69. n. 64.

Eccleſiaſtes.

Cap. 1.
13 Hanc occupationem peſsimam dedit Deus filijs hominum. p. 236. nu. 2.

Cap. 5.
5 Neque dicas coram angelo: Non eſt prouidentia. p. 81. nu. 24.

Cap. 9.
7 Omni tempore ſint veſtimenta tua cãdida. pag. 54. nu. 6.

Canticũ Cãticorum.

Cap. 4.
2 Dentes tui ſicut greges tonſarum. p. 67. nu. 53.

Liber Sapientiæ.

6 Quoniam renũ illius teſtis eſt Deus, & cordis illius ſcrutator eſt verus. p. 46. n. 33.

Cap. 5.
17 Quoniam dextera ſua teget eos, & in brachio ſancto ſuo defendet illos. pag. 31. nu. 105.

Iſaias.

Cap. 5.
14 Et deſcẽdet fortes eius, &c. p. 108. n. 27.

Cap. 6.
3 Sanctus, ſanctus, ſanctus, Dominus Deus exercituum. pag. 23. nu. 62. & p. 87. n. 45.
2 Seraphim ſtabant ſuper illud: ſex alæ vni, & ſex alæ alteri, &c. pag. 87. nu. 45.

Cap. 9.
6 Pater futuri ſæculi. p. 64. nu. 42.

Cap. 11.
1 Et egredietur virga de radice Ieſſę. pag. 94. nu. 10.
4 Et percutiet terram virga oris ſui. pag. 273. nu. 26.
4 Et ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium. p. 275. nu. 33.
10 In die illa radix Ieſſæ, &c. p. 94. n. 11.

Cap. 13.
5 Vt diſperdat omnem terram. pag. 109. nu. 28.
21 Sed requieſcent ibi beſtiæ, &c. p. 251. nu. 2. & ſequentibus.

Cap. 17.
12 Væ multitudo populorum, multorum, vt multitudo maris ſonantis, & tumultus turbarum ſicut ſonitus aquarum multarum, &c. p. 31. num. 103.

Cap. 22.
22 Et dabo clauem domus Dauid ſuper hume-

Cap. 30.

27 Ecce nomen Domini venit de longin quo.p.37.nu.4.&.5.

Cap. 34.

4 Et omnis malitia eorum defluet.p.117. nu.52.&.53.

14 Et occurrant dæmonia onocentauris. p.252.nu.3.& sequentibus.

Cap. 40.

6 Omnis caro fenum.p.133.n.12.

Cap. 51.

9 Consurge,consurge,induere fortitudi nem brachium Domini. pag. 89. num.53.

Cap. 53.

1 Et sicut radix de terra sitienti. pag. 94. num.10.

Cap. 58.

1 Clama,necesses quasi tuba exalta vocẽ tuam.p.24.nu.70.

Cap. 61.

7 In terra sua duplicia possidebunt. pag. 114.nu.45.

Cap. 62.

2 Et vocabit tibi nomen nouum,quod os Domini nominauit.p.44.nu.26.

Cap. 63.

3 Aspersus est sanguis eorum super ve stimenta mea.p.263.n.44.

Cap. 65.

17 Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.p.44.n.26.&. pag.302. nu.74.75.

Ieremias.

Cap. 2.

34 Et in alis tuis inuentus est sanguis animarum pauperum.p.263.nu.44.

Cap. 4.

3 Hæc enim dicit Dominus viro Iudæ,& habitatori Ierusalem.p.23.n.66.

Cap. 8.

16 Dan auditus est fremitus equorum. pag.124.nu.12.&.13.

Cap. 11.

20 Tu autem Domine Sabaoth, qui iudi cas iustè,& probas renes,& corda.pag. 47.num.33.

Cap. 12.

2 Prope es tu ori eorum, & longe à reni bus eorum.p.46.nu.33.

Cap. 20.

12 Et tu Domine exercituum probator iusti, qui vides renes, & cor vidiam queso vltionẽ meam ex eis.p.47.n.38.

Cap. 46.

7 Quis est iste,qui, quasi fluuius ascendit?p.298.nu.64.

Cap. 47.

2 Ecce aquæ ascendent ab Aquilone.p. 298.nu.64.

Threni.

Cap. 1.

15 TOrcular calcauit Dominus virgini filiæ Iuda.p.226.nu.88.

Ezeciel.

Cap. 1.

24 ET audiebam sonum alarum, quasi sonũ aquarũ multarũ.p.31.n.104.

10 Similitudo autem vultus eorum fa cies hominis, & facies leonis à dextris ipsorum quatuor.p.84.n.34.

6 Et quatuor facies vni, & quatuor pen næ vni.p.58.n.35.&.36.

Cap. 3.

23 Et vocem alarum animalium. pag. 26. num.78.

Cap. 2.

9 Et vidi, & ecce manus missa est ad me, in qua erat inuolutus liber, &c. Scri ptæque erant in eo lamentationes, & carmen,& væ.p.91.nu.1.seq.

Cap. 38.&.39.

Hæc duo capita tota fere explicãtur. pag. 294.nu.53.& multis sequentibus.

Daniel.

Cap. 2.

30 SAcramentum hoc reuelatum est.p. 32.nu.112.

35 Nullusque locus inuentus est eis. pag. 179.nu.28.

41 De digitis statuæ.p.174.n.12.&. pag. 175.nu.13.

Cap. 7.

3 Et quatuor bestiæ grandes ascẽdebant de mari.p.186.nu.3.

7 Et habebat cornua decem.p.174.n.11.

8 Et os loquens ingẽtia.p.189.n.15.&.16.

Cap. 8.

25 Vsque ad tempus,& tempora, & dimi dium temporis.p.182.n.37.

24 Vniuersa vastabit, & prosperabitur,& facier.p.190.n.16.

26 Tu ergo visionem signa, quia post multos dieserit. p. 51. nu. 8.

Cap. 10.

16 Et ecce quasi similitudo filij hominis tetigit labia mea. p. 27. nu. 83.

Cap. 12.

1 In tempore autem illo consurget Michael princeps magnus. p. 179. n. 27.

1 Et in tẽpore illo saluabitur populus tu⁹ omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro. p. 55. nu. 9.

4 Claude sermones, & signa librum vsq; ad tempus statutum. p. 11. n. 8.

7 In tempus, & tempora, & dimidium temporis. pag. 182. nu. 37. &. seq.

10 Porrò docti intelligent. pag. 301. nu. 73.

12 Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos, &c. p. 301. nu. 70. &. p. 302. nu. 73.

Hoseas.

Cap. 1.

11 ET ascendent de terra. p. 193. n. 25.

Cap. 5.

8 Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama. p. 24. n. 70.

Cap. 8.

1 In gutture tuo sit tuba. p. 24. n. 70.

Cap. 12.

12 Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruauit. p. 23. n. 64. &. p. 221. n. 71.

Cap. 14.

6 Germinabit sicut lilium, & erumpet radix eius vt Libani. p. 94. n. 10.

Ionas.

Cap. 1.

2 AScendit malicia eius coram me. p. 255. nu. 16.

Micheas.

Cap. 3.

11 Principes eius in muneribus iudicabãt. p. 23. nu. 64.

Cap. 6.

5 Populo meus memento quæso quid cogitauerit Balac rex Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor. pag. 42. num. 19.

Cap. 7.

9 Donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meũ. pag. 261. n. 37.

14 Pasce populum tuum in virga tua. p. 50. nu. 44.

Zacharias.

Cap. 3.

7 ET dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt. p. 15. n. 27.

9 Super lapidem vnum septẽ oculi sunt. p. 95. nu. 14.

Cap. 4.

10 Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in vniuersam terram. p. 14. nu. 25. fol. 95. nu. 14.

Cap. 6.

5 Isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur vt stent. p. 15. num. 27. p. 17. num. 40.

Cap. 10.

3 Et posuit eos quasi equum gloriæ suæ. p. 102. nu. 9.

Cap. 12.

10 Et aspicient ad me, quem confixerunt. p. 21. nu. 57.

Cap. 14.

18 Quod & si familia AEgypti non ascenderit. p. 167. nu. 25.

Malachias.

Cap. 2.

7 QVia angelus Domini exercituum est. p. 34. n. 119.

Matthæus.

Cap. 2.

6 QVi regat populum meum Israel. p. 50. nu. 45.

Cap. 5.

2 Et aperiẽs os suum docebat eos. p. 190. num. 17.

Cap. 6.

2 Cum facis eleemosynam, noli tuba canere ante te. p. 24. n. 70.

16 Exterminant enim facies suas. p. 145. nu. 22.

Cap. 9.

23 Cum vidisset tibicines, & turbam tumultuantem. p. 262. nu. 40.

Cap. 11.

25 Respondens Iesus dixit: Cõfiteor, &c. p. 126. nu. 20.

Cap. 13.

9 Qui habet aures audiendi, audiat. p. 39. nu.

nu.10.
30 Et in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania, &c. p. 225.nu.86.&.87.
30 Triticum autem cõgregate in horreũ meum.p.226.nu.88.
39 Messis verò consummatio sæculi est. p.223.nu.78.

Cap. 19.

28 In regeneratione, cum sederit filius hominis, &c.p.16.n.37.

Cap. 20

22 Potestis bibere calicem, &c. De calice, & de vino, quod in eo propinatur, vide.p.217.nu.58. & multis sequentibus.

Cap. 22.

7 Et missis exercitibus suis perdidit homicidas illos.p.17.n.39.
11 Et vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali. pag.176.num.18. &. pag. 247.nu.16.

Cap. 23.

10 Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est Christus.p.16.n.35.

Cap. 24.

7 Et erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.pag.106.num.20.p. 116.nu.51.
25 Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur. p. 116. num.52. & pag.332. initio columnæ secundæ.
29 Et stellæ cadent de cœlo. pag.117.nu. 52.&.53.
30 Et tunc plangent omnes tribus terræ. p.21.nu.58.
30 Et videbunt filiũ hominis.p.21.n.57.
30 Venientem in nubibus cœli. pag.20. nu.52.&.53.

Cap. 25.

34 A constitutione mundi. pag.55.num. 10.&.pag.191.nu.21.
41 Qui paratus est Diabolo. pag. 280. num.6.

Cap. 26.

52 Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.p.192.nu.22.

Marcus.

Cap. 16.

7 DIcite discipulis eius, & Petro. p. 23.nu.66.&. p.287.n.30.

Lucas.

Cap. 4.

17 ET tv reuoluit librum.p.92.nu.5.
20 Et cum plicuisset librum. pag. 92. num 5.
22 Et omnes testimonium illi dabant. pag.11.nu.9.

Cap. 8.

31 Vt in abyssum irent.p.140.nu.6.

Cap. 17.

37 Illuc congregabuntur & aquilæ. pag. 136.nu.23.

Cap. 21.

36 In omnes, qui sedẽt super faciẽ omnis terræ.pag.206.nu.20.

Iohannes.

Cap. 1.

12 DEdit eis potestatem filios Dei fieri.p.44.nu.25.
12 Ijs qui credunt in nomine eius, pag. 37.nu.4.
14 Gloriam quasi vnigeniti à patre, plenũ gratiæ & veritatis. p.191.nu.19.

Cap. 3.

20 Vt non arguantur opera eius. pag. 70. nu.67.

Cap. 4.

34 Vt perficiam opus eius. p.49.n.42.

Cap. 5.

22 Neque enim pater iudicat quemquã. p.14.nu.22.
43 Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.p.123.nu.11.

Cap. 6.

29 Hoc est opus Dei, vt credatis in eum, quem misit ille.p.49.nu.42.

Cap. 7.

16 Mea doctrina non est mea. pag. 10. nu.3.
37 Si quis sitit, veniat ad me. p.308.n.11.

Cap. 9.

4 Me oportet operari opera eius, qui misit me.p.49.nu.42.

Cap. 14.

10 Verba, quę ego loquor vobis, à me ipso non loquor.p.10.nu.3.

Acta Apostolorum.

Cap. 1.

15 ERat autem turba hominum simul fere centum viginti.p.54.n.5.

Index locorum

Ep. ad Romanos.

Cap. 1.

8 PRimùm quidem gratias ago Deo meo. p. 122. n. 6.

Cap. 8.

18 Non sunt condignæ passiones huius temporis. &c. p. 308. n. 11. &. 12.

Cap. 11.

26 Et sic omnis Israel saluus fieret. pag. 125. nu. 17.

1. Ad Corinthios.

Cap. 3.

3 CVm enim sint inter vos zelus, & cõtentio. p. 19. n. 48. & 49.

Cap. 11.

10 Ideo debet mulier velamen habere supra caput suum propter angelos. p. 34. nu. 119.

Cap. 12.

30 AEmulamini autem charismata meliora. p. 71. nu. 68.

Cap. 13.

4 Caritas non æmulatur. p. 71. n. 69.

Cap. 14.

1 AEmulamini spiritualia. pag. 71. nu. 68.

16 Quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem? p. 22. n. 60.

Cap. 16.

9 Ostium enim mihi apertum est magnum. p. 58. nu. 19.

2. Ad Corin.

Cap. 1.

19 NOn fuit Est, & Non, sed est in illo Fuit. p. 63. n. 38.

Cap. 2.

12 Et ostium mihi apertum esset. pag. 58. nu. 19.

Cap. 3.

7 Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria. pag. 251. nu. 1.

Cap. 4.

4 In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium. p. 191. n. 20.

Cap. 5.

17 Si qua ergo in Christo noua creatura. pag. 64. nu. 41.

Ad Galatas.

Cap. 3.

19 Ordinata per angelos in manu mediatoris. p. 191. n. 20.

Cap. 4.

17 AEmulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini. p. 71. nu. 68.

Cap. 6.

15 Sed noua creatura. p. 64. nu. 41.

Ad Ephesios.

Cap. 5.

32 SAcramẽtum hoc magnum est, &c. p. 33. n. 113. &. p. 245. n. 8. &. 9.

2. Thessalo.

Cap. 2.

3 NIsi venerit discessio primùm. pag. 175. nu. 14.

7 Tãtùm vt qui tenet nunc, teneat, &c. pag. 248. nu. 16.

8 Et tunc reuelabitur ille iniquus, &c. p. 191. nu. 21.

8 Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. p. 275. n. 33.

Ad Titum.

Cap. 1.

9 ET eos, qui contradicunt, arguere. p. 70. n. 67.

Ad Hebræos.

Cap. 11.

1 ARgumentum non apparentium. p. 70. nu. 67.

Epistola Iacobi.

Cap. 1.

18 VT simus initium aliquod creaturæ eius. p. 64. nu. 41.

Cap. 2.

3 In veste candida. p. 70. nu. 64.

1. Epistola Petri.

Cap. 2.

9 VOs autem genus electum, regale sacerdotium. p. 18. n. 44. &. 45.

Cap.

Index rerum, & verborum.

Cap. 5.

13 Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone. p.208.num.27.&.28.

2. Epist. Petri.

Cap. 3.

7 COEli autem qui nunc sunt, & terra, eodē verbo repositi sunt, igni reseruati. p.302.n.74.75.

1. Epist. Iohannis.

Cap. 1.

1 QVod fuit ab initio. pag.55. numero.10.

Cap. 2.

16 Et Superbia vitæ. p.41.nu.16.
18 Nouissima hora est. p.10.n.5.

INDEX RERVM, ET VERBORVM, IN QVO QVÆ AD Scripturæ intelligentiam pertinent, hac nota † indicantur. Et prior numerus paginam indicat, posterior, numerum.

A.

† ABsinthiū cur magnum suppliciū significet. p.134. nu.15.
† Abyssus qd in Scriptura significet. p.140.n.6.&.7.
† AEmulari, siue ζηλᾶν quid sit. p.70. numero.68.
AEtates mundi septem. p.246.nu.12.
† AEternitas solet significari cū dicitur A Constitutione mundi. p.55.nu.10.
Agnus cur nominetur semper in apertione libri, & sigillorum. p.100.nu.1.
Agnus cur stare dicatur. p.200.nu.1.
Quomodo eum sequantur virgines. pag. 203.nu.12. & sequentibus.
Alæ aquilæ cur mulieri dentur. p.181.nu. 34.&.35.
Alæ animalium cur senæ sint in Apocalypsi, quaternæ verò in Ezeciele. p.87.n. 45.&.46.
Alba vestis lætitiam significat. p.54.nu.6.
† Alleluia quid sit. p.265.nu.1.&.2.
† Alpha quid significet. p.22.n.61.
Altare sub quo erant animæ interfectorū quid sit. p.111.nu.33.
Altaria cur cum reliquijs consecrentur. pag.111.n.33. & sequentib.
Altare thymiamatis, siue incēsi. pag.131. nu.6.
Altare aureum in cœlo quodnam sit. pag. 146.nu.25.
Altare thymiamatis, & holocausti in cœlo quid significent. p.212.n.81.
† Amen quid sit. p.21.nu.59.
† Ἄμωμος, id est, irreprehensibilis, aut immaculatus, quomodo in Scriptura accipiatur. p.205.n.18.&.19.
† Amplius, quomodo in Scriptura accipiatur. p.61.n.30.
Andreas Apostolus Sapphiro cōparatur. p.318.nu.44.&.45.
Animæ sanctorum vident nūc essentiam diuinam. p.110. nu.30. & sequentibus. & quid de hoc senserit Bernardus. pa. 115.n.46.
Animæ vestes virtutes sunt. p.239. n.12.
Animalium mundorum, & immundorū, distinctio fuit ante legem. p.254.nu.11. &.12.
Animalia cur requiem nō habeant. p.88. nu.48.
Animalia quatuor significant Euangelistas, & cur, quo ordine numerāda sint. p.82.n.28. & multis sequentibus.
Angeli magni septem assistunt in conspectu throni Dei. p.14.n.24.
Angeli septem Ecclesiarum episcopi illarum sunt. p.33.nu.117.
Angeli, per quos Deus homines punit, vtrùm boni sint, animali. p.121. n.4.
† Angelus Domini in Scriptura angelus sanctus intelligitur. p.121. n.5.
† Angeli nomen sine addito rarissimè in Scri-

Scriptura tribuitur dæmonibus. p. 121. num. 6.
† Angelus sine addito nunquam in Scriptura Christus dicitur. p. 279. n. 1.
Angeli tam boni, quam mali, nomina habent à ministerijs, quę in nos exercẽt. pag. 145. num. 24.
Angeli mali ligati. p. 147. n. 28.
Angelus fortis, an sit Gabriel. p. 95. nu. 7.
Angeli oculi, & cornua Christi. pag. 95. num. 13.
Angeli Christi iustitiam exequũtur. p. 95. num. 14.
Angelus habens Euangelium æternum quis sit, & an tunc angeli prædicabunt hominibus. p. 206. n. 21.
Angelus potestatem habens super ignem quis sit. p. 224. n. 81.
Angeli alij ad martyriũ, alij ad alias virtutes incitant, sicut dæmones, alij ad alia vitia. p. 224. num. 82.
Angeli creaturis inferioribus præpositi sunt. pag. 225. nu. 84. & p. 237. n. 4.
Angeli boni quomodo tormentis præponi dicantur. p. 225. nu. 85.
Angelus cur noluerit à Iohanne adorari. p. 270. num. 17. &. 18.
Angeli cur sint in portis Ierusalem. p. 303 num. 22.
Angeli Michaelis qui dicantur. pag. 179. num. 26.
Antichristus erit de tribu Dan. p. 124. nu. 12. & sequentibus. & p. 175. nu. 13.
Antichristus tres annos cum dimidio regnabit. p. 161. nu. 5.
Cur dicatur Bestia. p. 165. n. 19. & p. 186. n. 1.
Eius tempore decem reges erunt, quos ille sibi subijciet. p. 174. n. 11. & sequent.
Plurimos sanctorum superabit. pag. 176. num. 16.
Cur de mari ascẽdere dicatur. p. 186. n. 2. & sequentibus.
Cum sit membrum Diaboli, caput etiam dicitur. p. 187. nu. 5.
Cur dicatur similis pardo. p. 187, n. 7.
Antichristi proprietates describuntur. p. 187. num. 7. & sequentibus.
Antichristi miracula fallacia. p. 195. n. 31.
An triduo post mortem resurrecturus sit. p. 188. nu. 8. &. 9.
Portabit insigne draconis, & cur homines eum adoraturi dicãtur adorare draconem. p. 189. n. 13.
Quibus rebus homines in sui admirationem, & adorationem rapiet. pag. 189. num. 14.
Eius mors. p. 275. nu. 34. & sequentibus.
Antichristus habebit insignem quẽdam præcursorem. p. 192. n. 23.
Antichristi character quisnam erit. p. 196. num. 33. & sequentibus.
Antichristi nomen, quibus numeris constet. p. 197. n. 38. & sequentibus.
† Anticipare narrationem rerum frequẽs est in Scriptura. p. 156. n. 19. &. 21.
Antipas martyr illustris. p. 41. nu. 18.
† Aperire os pro Incipere loqui. pa. 190. num. 17.
Apocalypsis explanatio quantas Ecclesiæ vtilitates afferat. p. 1. &. 2.
Apocalypsin à Iohanne Apostolo traditam cur negent hæretici. p. 3. n. 1. &. 2.
In eam argumenta. p. 5. num. 7. soluuntur num. 8.
Apocalypsis quo tempore scripta fuerit, p. 6. cap. 2. n. 1.
Apocalypsis vniuersæ argumentum. p. 6. cap. 3.
Eius obscuritas; & vtilitas, p. 7. n. 1. &. 2.
Eius enarratores qui extant, p. 7. cap. 5.
Apocalypsis quid significet. p. 9. n. 1.
Apocalypsis in quot partes diuidatur. p. 157. n. 22.
Apocalypsis prophetia quid habeat pertinens ad sigilla, & quid ad librum, p. 155 num. 17.
Apostoli significati in equo albo. p. 102. num. 7.
Apostoli cur semper dicantur duodecim p. 172. n. 7.
Apostoli sunt duodecim stellæ, quibus corona est Ecclesia, p. 172. n. 6.
Apostolos duodecim tãtum cur commemoret Iohannes. p. 311. n. 21.
Apostoli cur dicantur fundamenta muri Ierusalem. p. 312. n. 25.
Apostoli duodecim gemmis significati. p. 318. n. 43. & multis sequentibus.
Apostoli, & Sancti quomodo iudicaturi, p. 255 n. 17.
Apostolorum sedes in iudicio. p. 78. n. 18.
Apostoli singuli omnium virtutibus ornati. p. 316. n. 38.
Apostolorum ordo in numerando vnde sumendus, p. 316. n. 38.
† Aqua quid significet in Scriptura. p. 183. n. 40. &. p. 248. n. 20.

Aquilæ proprietates, & natura p.136.nu. 21.&.p.137.n.25.
Aquilæ amor in pullos ſuos,p.237.n.25.
Aquila ſymbolum prædicatorum, & iuſtorum,p.136.nu.22.& ſequentibus.
Aquilæ volatus velox, & validus, p. 181. num.34.
Aquilæ alæ dantur mulieri,non columbę, p.181.n.34.&.35.
Arcus Euangelicam prædicationem ſignificat,p.103.n.10.
† Arguere quid ſit.p.70.n.67.
† Armageddon quis locus ſit, & vbi, p. 240.n.13.
† Articulus apud Græcos additur vt res determinata, & certa ſignificetur, p.193. nu.26.&.27.
† Aſcendere de terra quid ſit, p. 193.numero.25.
† Aues immundæ quæ.p.253.nu.10.& ſequentibus.
† Aues immundæ an fuerint ante legem. p.254.n.11.
† Aurichalcũ quid ſit, & an rectè dicatur, p.29.n.97.
† Auri pretium vnde,p.315.n.36.

B.

BAbylonis magnitudo. pagin: 314. numero.32.
Babylon quid ſignificet in tota Apocalypſi,p.207.n.25.p.241.n.15.
Babylon figuratè dicitur Roma,p.208.numero.27.&.28.
Non eſt Roma Chriſtiana, ſed Gentilis, p.212.n.39.
Nec eſt Eccleſia Rõmana,vt hęretici mẽtiuntur,p.210.n.34.& ſequentibus.
Babylon iterum potentiſsima fiet, p.215. n.50.& ſequentibus.
Eius excidium, p.215.num.53.&.54.& p.251.numero.2.& ſequentibus,p.249. n.20.& ſeq.
Balaam quod conſilium dederit Balac regi Moab,& quantum Hebræis nocuerit.p.42.n.19.
Balaam occiſus ab Hebræis.p.43.n.21.
Bartholomęus Apoſtolus Sardio lapide ſignificatus,p.319.n.48.
Beatitudo in cuſtodia mandatorum latet, p.232.n.10.&.11.
Beati quibus bonis fruantur in cœlo,pag. 128.nu.25.& ſeq.
Beati an videãt eſſentiam Dei ante diem iudicij,p.110.n.30.& ſeq.
† Beſtia propriè ſignificat noxiam belluã, p.186.n.1.
Beſtiarij qui dicti ſunt,p.186.n.1.
Beſtia, quæ manſuetior videbatur, magis nocebit, & plurimos ad adorationem Antichriſti adducet,p.194.n.28.
Beſtia coccinea plena nominibus ſuperbiæ eſt regnum Diaboli,aut Diabolus regnat,p.244.n.4.
Beſtia Antichriſtus,p.274.n.32.
† Blaſphemare quid ſit,p.190.n.16.
† Bonitas, & bonum pro iucunditate, p. 236.n.2.
Botrus impios ſignificat,p.226.n.87.
Breuitas vitæ huius cum æternitati comparatur,p.10.n.5.
† Byſſus quid,p.267.n.10.p.257.num.24.
Byſsinum dicuntur opera iuſtè, & ſanctè facta,p.267.n.10.

C

CAdente vno alius à Deo erigitur,p.59 numero.25.
† Calamus menſura ſex cubitorum, & palmi,p.159.n.2.p.312.n.26.
† Calcare torcular,aut vuas quid ſit,p.226 nu.88.
Calculi candidi, & nigri quo in vſu apud antiquos fuerint.p.43.n.23.
Calidi qui ſint,p.64.n.55.
† Calix quid ſit in Scriptura.p.217. n.58.
Candelabrum tolli de loco ſuo quid ſit. p.38.n.6.
Canes qui vocentur,p.330.n.14.
Canticum quod ſoli virgines canunt, quod ſit,p.202.n.8.& ſeq.
Capilli candidi Chriſti quid ſignificent. p.26.n.79.
† Caput pro initio. p.172.n.7.
Capita ſeptem quæ ſint.p.188.n.10.
† Carnes alicuius manducare quid ſit. p. 249.n.21.
Caſtigat Deus quos amat.p.70.n.66.
† Chalcolibanus quid ſit,p.28.n.91.& ſequentibus.
† Character quid ſit,p.196.n.33.
Character Antichriſti quid ſit,& vbi imprimendus pag.196.numero.34.& ſequentibus.
Chriſtus teſtis fidelis,p.16.n.32.
Chriſtus primogenitus mortuorum. pagin.16.

gin.16.n.36.
Christus primus,& nouissimus,p.32.numero.110.
Christus habet claues mortis, & inferni, p.32.n.111.
Christus stella matutina:p.50.numer.46. &.47.
Christus principium creaturæ Dei, p.64. num.41.
Christi misericordia cum seueritate coniuncta.p.95.n.13.
Christus iudex viuorum, & mortuorum, p.95.n.14.
Christo quando data est corona.p.103.numero.11.
Christus semper vicit ab initio prædicationis.p.103.n.11.
Christi caritas significata in igne altaris, p.132.n.9.
Christus rex sæculorum,pagin.231.nu.5. &.6.
Christus cur habeat scriptum in femore Rex regum,p.273.nu.29.
Christus princeps regum terræ. p.17.numero.38.&.40.
Christus tempore Antichristi pugnabit pro electis aduersus impios.p.271.numero.20.
Christus cur dicatur leo de tribu Iuda. p.94.n.9.
Christi nomen nouum quod sit, & quæ vetera.p.63,n.38.
Christi pedes cur Orichalco similes. p,30 nu.100.
Per Christum iudicat tota Trinitas. p.13. nu.20.
†Chœnix qualis mensura sit,p.105.n.19.
κεφάννυσθε,id est miscere,quid sit,p.218, num.60. & sequentibus.&.219.n.63.
Cinnamomum quæ arbor sit, pag.259,numero.29.
Ciuitas dilecta Ecclesia, p.298.nume.64. &.65.
Ciuitas sancta Ierusalē descendens à Deo quæ sit,& quæ de ea dicantur.p.61.numero.32.& sequentibus.pagin.306.numero.4.& sequentibus.
Clamor animæ est desiderium.pagin.113 num.40.
†Clauis Dauid quænam sit.p.57.n.16.
Coadiutores Dei quodpræmium habeāt, p.60.n.28.
†Coccinea vestis quid sit,p.244,n.4.
Cœli noui qui sint,p.302.n.74.
Cœlū & terra exultare iubentur propter ruinam Babylonis.p.261.n.37.
Cohors prima in legione quæ dicatur. p. 118.n.56.
Color sanguineus mortem indicat. p.117. num.52.
Columnæ in templo Dei quīnam fiant. p 60.n.27.
Commercium malorum fugiendum.pagin.255.n.15.
† In conspectu alicuius esse quid sit.p. 15. num.26.
† In conspectu alicuius ire quid sit.p.194. nu.28.
†Constantinus Imperator notam nominis Christi portabat in labaro. p. 197. num.35.
†Cor & renes quid sint,p.46.n.33.
† Cornua vires & potentiam significant. p.193.n.25.
Cornibus potobant veteres.p.218.n.60.
†Corona vitæ quid sit,p.41.n.13.
Coronas aureas cur habeant vigintiquatuor seniores.p.80.n.22.
Coronas mittere ante thronum quid sit. p.89.n.52.
†Creatura Dei quid sit,p.64.n.41.

D

DAEmones. Vide Angeli.
Dęmones in ruinosis,& desertis locis morantur,& apparent.p.252.nu.3.Cur hislocis gaudeant.p.253.n.7.& seq.
Damnati an laudabunt Deum.pag.98.numero.21.
Dan tribus cur nō annumeretur reliquis, quæ saluæ fient.p.124.n.12.
Dan vrbs.p.124.n.13.
†Decem pro multis.p.40.n.15.
Decem reges in toto orbe dominaturi cum veniet Antichristus. p.174.n.11. & sequen.p.188.n.10.
† Deleri de libro vitæ qui dicantur. p. 56. nu.11.
Dei natura cur iaspidi similis dicatur.p. 74.n.5.
Deus cur dicatur viuus.p.122.n.8.
Dei vindicta lento gradu procedit. p.133. numero.11.
Dei affectus erga suas creaturas compara tur affectui aquilarum in pullos suos.p. 137.n.25.
Deus cur sæpe in nube candida appareat. p.223.n.77,

Dei natura incomprehenſibilis. pag.234. num.18.
Dei iudicia in improbos nec beati penetrare poſſunt donec finiantur plagæ,p. 234.n.19.
Dei verba ſagittæ dicuntur.p.103. n.10.
† Deſcendere in mare & aſcendere de mari cur dicatur.p.186.n.2.
Deſerta loca habitant Dæmones. p. 252. num.3.
Deſideria animæ ſunt verba clamantia. p.113.n.40.
Diabolus cur ſtateram habeat in manu. p.105.n.17.
Cur dicatur apparere in cœlo, & cur vocetur draco magnus, & rufus.p.173. num.10.
† Diabolus quid ſignificet. pagin. 179. numero.29.
Diabolus omni tempore nos accuſat.p. 180.n.32.
Diabolus à Chriſto victus, & eiectus regnoſuo.p.246.n.9.
Iterum redibit eius regnum tempore Antichriſti.p.246.n.10.
Diabolus in ſingulis mundi ætatibus iuſtos affligit per principes ſæculi. p.246 n.12.& ſequen.
Diaboli regnum quale ſit,pag.246.n.9.& ſequentibus. p. 174. numero. 11. & ſequentibus late.
† Diabolus dicitur princeps Dæmonum. p.280.n.6.
Diabolus quo tempore ligatus ſit.p.282. num.10.
Diabolus quando ſoluendus. pagin. 282. num.11.
Diabolus cur draco magnus dicatur.p.173 num.10.
† Die, ac nocte perpetuitatem,& æternitatem ſignificat in Scriptura. p.127. n.23.
Diræ volucres quæ dicantur. pagin. 254. num.12.
Dolus, & mendacium magnis ſceleribus adiungi ſolent in Scriptura. pag. 204. num.6.
Dominici diei celebritas, & ſanctitas, etiam tempore Apoſtolorum.pag.24. num.68.
Draco crudelitatem ſignificat.pagin.193. num.27.
Duodecim ordines rationalis creaturæ quomodo duodecim tribubus exprimantur.pag.79.n.20.
Duodenario numero vniuerſitas ſignificatur.p.78.n.20.

E.

† EBrietas copiam magnam ſignificat. p.245.n.7.
Eccleſia cur dicatur amicta ſole, cum multos habeat peccatis obſcuratos. p. 172.n.4.&.5.
Eccleſia fortes filios habebit tempore Antichriſti.p.176.n.18.
Electi ante Romæ vaſtitatem monebuntur vt ex ea exeant,pagin. 255. numero.14.&.15.
Quomodo de illa vindictam ſument.p. 255.n.17.
Iudicabunt nationes.ibidem.&.p.49.numero.43.&.44.
Elias, & Henoch, viui reſeruantur in tempus Antichriſti. pagin. 161. n. 9.& ſequentibus.
Qualis ſit nunc eorum vita in paradiſo. p,163.n.13.
Tempus prophetiæ eorum.p.163.n.14.
Eorum poteſtas. pagina.165. num.18.
Eorum mors, pagin. 165. numero. 20.
Reſurrectio eorum.pagin. 167.numero.27.
Elias,& Henoch duo teſtes Chriſti in nouiſsimis temporibus. p. 161. num. 6. & ſequentibus.
Epheſus vrbs Ioniæ.p.25.n.73.
Ephraim,& Manaſſes cur numerentur inter capita tribuum.p.125.n.15.
Epiſcopi ſeptem Eccleſiarum angeli dicuntur.p.33.n.117.
Epiſcopi oculi Chriſti ſunt.pagin. 95.numero.13.
Epiſcopi in dextera Chriſti ſunt.p.31.numero.105.
Angeli dicuntur.p.33.numer. 117. & ſequentibus.
Epiſcopi boni coronam vitæ accipient. p.41.n.15.&.16.
Mali de dignitate amouentur. pagin.37. num.18.
Equus albus ſignificat Apoſtolos.pa.102. num.7.
Equus rufus ſignificat perſecutores Eccleſiæ,p.104.n.13.&.p.109.n.28.
Equi Dei qui dicantur. pagin. 102.numero.9.

Equus niger sunt hæretici, p. 105. n. 16.
Equus pallidus Traianus, & eius crudelitatis ministri. p. 108. n. 26.
Cur hunc equum potiùs quam alios, sequatur infernus. p. 108. n. 27.
Equus albus victoriam significat. p. 271. num. 21.
†Et pro præsertim. p. 23. n. 66.
† Et adiunctum futuro ponitur pro Vt. p. 161. n. 6.
Ethnici vnde Faunos, & Satyros, & Nymphas coluerint. p. 252. n. 6.
Etymologia ex aliena lingua non petenda. p. 145. n. 23.
Euangelium cur dicatur æternum. p. 206. nu. 20.
Euangelij prædicatio semper victura est aduersarios. p. 103. n. 11. p. 104. n. 15.
Euangelistæ quatuor quomodo à Ioanne videantur in cœlo. p. 86. n. 40.
Cur non numerentur inter vigintiquatuor seniores. p. 86. n. 40.
Euangelistarum libri vbique. S. Trinitatem prædicant, p. 88. n. 48.
Euangelistarum vnus cur phialas plenas ira Dei angelis dederit, & quis fuerit. p. 233. n. 16.
† Exterminare quid sit. p. 145. n. 22.

F.

†FAcere absolutè sumptum quid sit. p. 190. n. 16.
Falx in dextera Christi quid significet. p. 223. n. 78.
Fauni, Satyri, Nymphę quid sint, & an dæmones sub his figuris appareant. p. 252. n. 4. & sequentibus.
†Femur generis propagationem indicat. p. 273. n. 28.
†Fenum pro herba. p. 133. n. 12.
† Ferreum in malam partem accipitur. pagin. 49. n. 44.
Fidem sine operibus habens pauper est. p. 69. n. 61.
†Filius hominis quando hominem, quando Christum propriè significet. p. 27. num. 81.
Filius quem peperit mulier, non est Christus. p. 177. n. 20.
Filius Dei dupliciter dicitur. p. 44. n. 25.
Flumen impetum, ac violentiam significat. p. 183. n. 41.
Folia ligni vitæ verba vitæ sunt. pag. 328. numero. 7.
Fontes aquarum Diuinam sapientiam, & bonitatem, maximè indicant. p. 207 numero. 23.
†Fornicatio omnè recessum animæ à Deo significat, maximè tamen idololatriam. p. 217. n. 57.
Frigidi qui dicantur. p. 66. n. 48.
Fulgura terrorem indicant, p. 80. n. 27.
Fumus an verè sit apud inferos. p. 221. numero. 69.
Fumus cur Dei præsentiam sequi soleat, p. 234. n. 18.
†Futura verbis præsentis temporis indicat Scriptura. p. 196. n. 32. p. 205. n. 19.

G.

GAleæ coronæ vocantur. pagin. 143. numero. 15.
†Genus nominum mutat interdum vulgata Translatio. p. 164. n. 16.
†Gladius vtraque parte acutus dicitur sententia Christi in peccatores. pag. 31. numero. 16. p. 192. n. 22.
†Gladio acuto mortis sententia significatur. p. 273. n. 26.
† Gloria quid sit. p. 88. n. 50. p. 251. n. 1.
† Glorificare se quid sit. p. 256. n. 18.
Gog, & Magog quæ nationes sint, p. 294. n. 53. & multis sequen.
Venient in auxilium Antichristi, & à Deo occidentur. p. 299. n. 69. & 70.
Gog terra quæ. p. 297. n. 61.
Græci quomodo numerent. p. 198. n. 40.
Grandinis plaga maxima futura. p. 242. numero. 15.
Gratiam pax animi, & tranquillitas consequitur. p. 13. n. 17.
Gratitudo eò maior esse debet, quo maiora sunt beneficia. p. 95. n. 15.

H.

HAbitare in terra, & habitatores terræ qui dicantur. p. 194. n. 28.
Hæretici superba nomina imponunt suis deliramentis. p. 47. n. 36.
Henoch. Vide Elias.
Hieronymi loci duo conciliantur. p. 225. num. 85.
Homiliæ in Apocalypsin in nono tomo operum Augustini, non eius sunt, sed Tyconij Donatistæ. p. 7. n. 2.

† Honor quid sit. p. 88. nu. 50.
† Hora pro breui tempore sumitur. p. 59. num. 23.
† Hyperbaton frequens in sacris literis. p. 191. n. 19. & 20.

I.

Iacobus maior Chalcedonio lapidi cõparatur. p. 318. n. 46.
Iacobus minor topazio comparatur. pag. 320. num. 51.
Iacobi minoris fides magna. Ibidem.
Iacob filij quo ordine nati secundum carnem, & secundum spiritum. p. 123. nu. 11. & 12.
Iaspidis quæ natura sit, & qui color. pag. 73. num. 3.
Iaspis quid significet. p. 74. num. 5.
Iaspis crystallizans refert claritatem Dei. p. 110. num. 18.
Idolorum simulacra sudare, & loqui visa. p. 196. num. 34.
Idolothyta gentiles comedebant. pa. 42. num. 14.
Idolothytis an vesci liceat Christianis. pa. 48. num. 39.
Ierusalem vmbilicus terræ. p. 299. nu. 66. & 67.
Ierusalem noua cur dicatur. pag. 62. numero. 32.
Ierusalem descendens de cœlo beatorum domicilium significat, non ipsos beatos. p. 62. n. 33.
Ierusalem terræ motu scindetur in tres partes. p. 241. n. 14.
Ierusalem longitudo, & latitudo quid significet. p. 313. nu. 28.
Iezabel quæ vocetur. p. 45. n. 29.
† Ignis, & sulphur quid significet. p. 148. nu. 32. & p. 149. num. 34.
Imago Antichristi adorabitur in templis, & videbitur loqui, & responsa dare. p. 196. n. 34.
† Immaculatus quis dicatur. p. 205. n. 18. & 19.
Immunda, & munda animalia erant ante legem. p. 254. nu. 11. & 12.
Imperatores dij appellari volebant. pag. 244. num. 4.
Impij mare vitreum dicuntur. pag. 230. num. 2. & 3.
† In pro Propter. pag. 23. n. 63. & p. 221. num. 71.
† In instrumentum indicat. p. 18. n. 42.
Incensum indicat orationes sanctorum. p. 132. num. 7.
Incubi, vel Incubones, vide Fauni.
† In Domino esse, vel in Christo, quid sit p. 221. num. 72.
Inferiora angelis commissa. p. 237. n. 4.
Infernus cur magis sequatur equum pallidum, quam alios. p. 109. nu. 27.
Infernus in fine latissimè redundabit damnatis. p. 223. n. 96.
Iride Dei misericordia indicatur. pag. 75. num. 7.
Iride coronatur qui nuntiat pacem. p. 151. num. 3.
Israel conuertendus ad Christum in fine sæculi. p. 125. nu. 10.
Quot ex eo conuertentur. p. 123. n. 11.
Iohannes duo fuerunt discipuli Domini. p. 3. nu. 3.
Iohannes Apostolus Theologus appellatus. p. 4. n. 6.
Iohannes quomodo sit vnum ex quatuor animalibus. p. 100. n. 2.
Iohanni cur non seniores, sed animalia loquantur. p. 101. n. 4.
Iohannem venturũ cum Henoch, & Elia vnde quidam collegerint. p. 154. n. 12.
Iohannes cur angelum adorare voluerit. p. 269. n. 15.
Iohannes Smaragdo comparatus. p. 318. num. 47.
Iuda tribus cur primo loco numeretur. p. 123. n. 11.
Iudicium totius Trinitatis est per Christum. p. 13. n. 20.
Iudicij dies cur citò futurus dicatur. p. 20. num. 54.
In iudicio Christum videbunt qui eum crucifixerunt. p. 21. nu. 57.
Iudicij vltimi signa. p. 135. n. 17.
Iudicij vltimi mala. p. 135. n. 18.
Iudicante Christo quomodo Sancti iudicent. p. 255. n. 17.
Iudicium Christi manifestum, & imperturbatũ in impios phialis aureis significatur. p. 233. n. 16. & 17.
† Iudicare iudicium alicuius quid sit. pag. 261. n. 38.
Iustorum preces Deo gratissimæ. pa. 131. num. 6.
Iusti vocantur stellæ. p. 176. n. 16. & 17.
Iusti per singulas mundi ætates à Diabolo per membra sua vexati. p. 246. n. 12.
Iusti lætantur in supplicijs impiorum. pa-

gina.230.num.4.
Canunt pro ſua liberatione canticum Moſis. Ibidem.

L.

LAbarum Conſtantini nota crucis inſignitum.p.197.n.35.
A laboribus nunquam in hac vita ceſſandum.p.222.n.75.
Lampades ſeptem quid ſignificent.pa.81. num.24.
Laodicea vrbs Cariæ.p.26.n.77.
Lapides magni è cœlo ſæpè cadere viſi.p. 242.nu.15.
Lapis magnus cur miſſus in mare. p.261. nu.38.&.39.
Lauare ſtolas in ſanguine Agni quorum ſit.p.127.n.21.
†Lectus in Scriptura morbum indicat. p.46.nu.31.
Leo de tribu Iuda cur Chriſtus dicatur.p. 94.num.9.
Leonum dentes. p.143.n.17.
†Leuare manum iurantis eſt. p.153.n.8.
†Liber vitæ quid ſit. pa.54.n.7.&.p.303. nu.66.&.67.
Qui ſcribantur in eo.p.55.n.9.
An poſsint de illo deleri.p.56.n.11.
Quis ſit liber,quem vidit Iohannes. pa. 92.n.1.& ſequentibus.
†Liber ſcriptus intus,& foris quid ſit. pagina.92.nu.5.
Libri ſigilla ſeptem quid ſignificent. pag. 93.n.6.
Librum deuorare quid ſit.p.154.n.11.
Liber, qui Iohanni datus eſt deuorandus, quid ſit.p.158.n.25.
†Lignum vitæ quid vocet Scriptura. pa. 39.num.11.
†Linguam commanducare quid ſit. pag. 238.n.8.
Lino cur veſtiti angeli. p.233. n.24.
†Locum alicuius non inueniri quid ſit.p. 179.num.28.
Locuſtæ quid ſignificent.p.141.n.9.
†Loqui magna quid ſit.p.190.n.15.
Loricæ igneæ, ſulphureæ, hyacinthinæ quid ſignificent.p.148.n.31.&.32.
Lucernis iuſti ſignificantur. p.26.n.79.
Lumen Dei comparatur lapidi pretioſo. p.310.nu.17.
Lutheranorum hæreſis, Omnes Chriſtianos eſſe ſacerdotes. p.18.n.45.

M.

† MAcula,& immaculatus quid. pag. 205.num.18.&.19.
Magnæ res multis nominibus appellantur in Scriptura.p.268.n.12.&.13.
Magog. Vide Gog.
† Manducere carnes alicuius quid ſit. pa. 248.num.21.
Manducare linguam,vel labrum quid ſit. p.238.num.8.
†Manum leuare iurantis eſt. p.153.n.8.
Mare vitreum quid ſit. p.81.n.25.& pag. 230.n.2.&.3.
† De mari aſcendere,& in mare deſcendere quid ſit.p.186.n.2.&.3.
Mare eſt ſæculum plenum fluctibus. pag. 186.n.2.&.3.
Mare in ſanguinem conuertetur. pa.236. num.2.
Mare an ſiccandum ſit in fine ſæculi.pag. 306.nu.2.&.3.
Mare quos mortuos dabit. p.303.n.78.
Margarita quid ſit,& quam pretioſa. pag. 257.nu.4. & ibi inueniatur.Ibidem.
Martyrum corpora ſub altaribus ſepeliebantur.p.111.n.33.
Quod teſtimonium reddiderint. p.112. nu.38.&.39.
Martyres vindictam de interfectoribus petunt.p.113.nu.40.&.41.
Animæ beatitudo illis datur. pag.114.n. 45.&.46. Gloria corporis differtur vſque in finem ſæculi. p.115.n.47.& ſequentibus.
Martyrum gloria,& coronæ.p.126.n.18. & ſequent. & pag.181.n.33.& pa.177. num.22.
Matthæus chryſolitho ſignificatur. pag. 319.nu.49.
Matthias Apoſtolus amethyſto ſignificatur.p.320.num.54.
† Μέλλω cũ Infinitiuo pro Incipio. p.68. nu.57.
In memoriam venire. p.241.n.15.
Mendacium cum magnis ſceleribus numeratur in Scriptura.p.240.n.16.
Meretrix quid ſignificet in Scriptura. pa. 243.num.1.
Merum non dilutum dijs ſacrificabatur. p.218.num.60.
† Meſsis in bonam partem accipi ſolet.p. 226.nu.87.
Michael prœliaturus cum Diabolo in fine ſæculi.p.178.nu.25.&.26.

Michael præest angelis, qui ad nos mittuntur. p. 179. n. 26.
†Millia millium. p. 96. n. 17.
† Mille anni dicitur tempus à Christi resurrectione vsque ad aduentum Antichristi. p. 280. n. 4. & p. 289. nu. 37. & sequentibus.
Vera intelligentia mille annorum. p. 287. nu. 29.
Mille annorum sententia an hæretica sit. p. 291. nu. 43.
† Milliare quot habeat stadia. pag. 228. num. 95.
† Miscere pro Propinare. p. 218. n. 61.
† Miscere non dicitur, nisi cum res diuersæ confunduntur. p. 219. n. 63.
Montes aliquando inter se motu magno concussi. p. 117. n. 55.
Morbos Deus immittit, vt nos ad pœnitẽtiam adducat. p. 46. n. 31.
Mors secunda quid sit. p. 47. n. 16.
† Mori in Domino quid sit. p. 221. n. 71.
Motus terræ magni, & montium, & insularum ante diem iudicij. pag. 116. n. 51. & p. 117. n. 54.
Mulier amicta sole quid Historicè, & quid mysticè. p. 171. n. 2. & 3.
† Mysterium quid sit. p. 245. n. 8. & 9.

N.

NEronem putabant aliqui fore Antichristum. p. 246. n. 11.
Nicolaitarum origo. p. 38. nu. 8.
Nicolaitarum errores. p. 42. nu. 19.
Niniues magnitudo. p. 314. nu. 33.
† Nocte, ac die. i. Semper. p. 127. nu. 23.
† Nomen pro homine, siue pro re nominata. p. 37. nu. 4. & p. 54. nu. 4.
Nomen nouum in calculo scriptum quod nam sit. p. 44. nu. 25.
Nominum peregrinorum interpretationes addit sæpe nostra Translatio. p. 145. num. 21.
Nomen Antichristi quibus numeris constet. p. 197. nu. 37. & nomina ijsdem numeris constantia. p. 198. nu. 39.
Nomen Antichristi Græcum fore probabilius. est p. 198. n. 41.
Nũ quid sit Græcis. p. 216. nu. 10.
Nubes cur videantur in mysterijs Diuinis. p. 168. nu. 28.
Nubes cãdida quid significet. p. 223. n. 77.
Nuditas animæ quæ sit. p. 240. nu. 12.
† Numerare diebus, & mensibus, & annis cur, & quando soleat Scriptura. pag. 164. num. 15.
Numeratio Græcorum qualis. pag. 198. num. 40.
† Numeri finiti qui pro indefinitis accipi solent. p. 201. nu. 4.

O.

Oculi quatuor animalium cur ante, & retro p. 86. nu. 43.
Oculi interni animalium quid sint. p. 88. nu. 48.
Oleum, & vinum Ecclesiæ sacramenta significant. p. 107. nu. 23.
Onocentauri quid sint. p. 252. nu. 4.
† Opera manuum nostrarũ vocantur peccata, & idola. p. 149. nu. 36.
Opera Sanctorum quomodo ipsos sequũtur. p. 222. n. 76.
Opisthographi libri qui dicantur. pag. 93. num. 5.
† Oportet sæpe necessitatem quamdam significat. p. 11. nu. 6.
Orationes iustorum similes odoramẽtis, quæ sunt in phialis aureis. p. 96. nu. 15. Deo gratissimæ sunt. p. 131. nu. 6.
Ordo in Apostolis numerandis vnde sumendus. p. 316. nu. 39. & sequentibus.
† Orichalcum quid sit, seu Aurichalcum. p. 28. nu. 91.
† ὄσιος quid sit. p. 237. nu. 4.

P.

PArdus quid sit. p. 187. nu. 6.
Parum dicitur in Scriptura quod supereſt vsq; ad diem iudicij. p. 115. n. 49.
Pathmos insula vbi sit. p. 23. nu. 63.
Patienter Deum sustinentes quid præmij accipiant. p. 58. nu. 21.
Peccata dicuntur opera manuum nostrarum. p. 149. nu. 36.
Peccata ad cælum peruenientia, siue clamantia. p. 255. nu. 16.
Pergamus vrbs Troadis. p. 25. nu. 74.
Perhibere testimonium quid sit. pag. 11. num. 9. & 10.
† Pessimum idem quod valde affligens. p. 236. nu. 2.
Petrus Apostolus comparatur iaspidi. pa. 318. nu. 43.
† Pilosi qui dicantur. p. 252. nu. 3. & 4.
† Pius quid significet. p. 231. nu. 7. & 8.
Philippus Apostolus comparatur Sardonychi. p. 319. n. 48.
Plagæ vltimi temporis mũltò reliquis graviores, & quæ, & quales. p. 236. num. 1. & multis sequentibus.

Index rerum,

Platea auri Ierusalem gaudium beatorum significat. p. 321. nu. 57.

†Pluralis pro vno ex singularibus. pa. 165. num. 20.

Pœnarum damnatorum magnitudo insinuatur. pag. 227. nume. 91. & sequentibus.

Polycarpus martyr angelꝰ Ecclesiæ Smyrnæ. p. 40. nu. 14.

Pontifex Romanus Roma electus semper erit pontifex, & episcopus Romæ p. 214. nu. 48.

Populi per aquas significati. pagina. 248. num. 20.

Portæ duodecim Ierusalem Apostoli. pa. 310. nu. 19.

Portæ singulæ habent duodecim margaritas. p. 321. nu. 55.

†Potare gentes vino iræ Dei quid sit. pag. 217. nu. 59.

Potestas iudicandi promittitur vincentibus. p. 49. nu. 43.

† Præcipere dicitur Deus cum vtitur aliquibus, vt ministris iustitiæ suæ. p. 142. num. 12.

Præcursor Antichristi quam noxius, & potens omnibus modis ad decipiendum. pagina. 194. num. 29. & multis sequentibus.

Prædicatores cur aquilis comparentur. p. 136. nu. 22. Cur intelligantur per angelos. p. 206. nu. 21. & p. 207. nu. 24.

Prælati Ecclesiæ similes stellis, & in dextera Christi sunt. p. 31. nu. 105.

Præmia quæ tribuuntur victoribus. p. 54. nu. 6. & 7.

Præpositio De, siue Ex significans materiã sæpe non ponitur apud Hebræos. p. 132. num. 8.

Principes terræ mercatores Babylonis. p. 263. nu. 43.

Puritas animi corporis maceratione comparatur. p. 233. nu. 14.

†Purpura quid sit. p. 244. nu. 5.

Q.

†QVia, & Quoniam sæpe in nostra translatione ponuntur pro Quod apud Latinos redundante. pag. 231. num. 8.

R.

†RAdix sæpe pro virga ponitur in scriptura. p. 94. nu. 10.

†Recordari dicitur Deus eius cui bene, aut malè facere vult. p. 241. n. 15. & pag. 255. num. 16.

† Reda vehiculi genus. pagina. 259. numero. 31.

Reges, & sacerdotes quomodo facti dicantur Christiani. p. 18. nu. 43.

Reges decé toti orbi dominabuntur cum veniet Antichristus. p. 174. nu. 11. & sequentibus. & p. 188. n. 10.

Reges septem significati in septem bestiæ capitibus. p. 247. nu. 14.

Reges flentes Babylonem qui erunt. pag. 257. nu. 21.

Regnum mille annorum quomodo veteres interpretati sunt. p. 283. num. 16. & multis sequentibus.

† Renes, & cor quid significent. pag. 46. num. 33.

† Respondeo pro Incipio loqui. pag. 126. num. 20.

Resurrectio Christi. pag. 95. numer. 12. & 13.

Resurrectio prima quæ sit. pag. 293. nume. 50.

Reuelationem quomodo Deus Christo dedisse dicatur. p. 10. nu. 3.

Roma. Vide Babylon.

Roma ante regnum Antichristi, aut certè initio regni eius vastanda. pagina. 249. num. 20.

Cur dicatur ebria sanguine sanctorum. p. 245. nu. 7.

Romanus pontifex nunquam deerit. pag. 214. num. 48.

Roma omnium fere martyrum interfectrix. p. 263. num. 44.

Romani imperatores dij appellari volebant. p. 244. nu. 4.

Romani innumeros deos colebant, & eos gentibus, quas vicerant, colendos dabant. p. 244. nu. 5. & 6.

Romam vastandam prædixit Sibylla. pag. 216. nu. 55. & sequentibus.

Rufus color bella, & cædes indicat. pag. 103. num. 12.

Ruinæ magnarum vrbium solent ipsis etiam victoribus videri miserabiles. pa. 259. nu. 21.

S.

SAcerdotes, & reges quomodo nos Christus effecerit. p. 18. nu. 43.

†Sacramentum quid sit. p. 32. num. 112. & p. 245. nu. 8. & 9.

Sacramentum Ecclesiæ cur ita dicta. pa-

gina. 245. num. 9.
† Sæculum in plurali, vel repetitum pro æternitate accipitur. p. 231. n. 5.
Sancti. Vide supra Iusti.
† Sanctus quid sit. p. 237. nu. 4.
Sancti quomodo vindictam petant de interfectoribus suis. p. 113. n. 41. & sequen. Quid illis responsum sit. p. 115. n. 48.
Sancta sanctorum appellantur Secundum tabernaculum. p. 232. n. 10. Quid in illis sit. Ibidem. n. 12.
Sancti non virgines an sequantur Agnum quocunque ierit. pa. 204. n. 15.
Sancti quomodo in hac vita dicantur esse sine macula. p. 205. n. 17. & 18.
Sancti in hac vita non habent palmas, sed picturam palmarum. p. 126. n. 18. & 19.
Sancti iudicabunt cū Christo. p. 255. n. 17.
Sardis vrbs Lydiæ p. 25. n. 75.
Sardius qualis gemma sit. p. 74. n. 3.
† Saranas quid significet. p. 179. n. 29.
† Scriptura sæpe loquitur iuxta vulgare hominum iudicium. p. 56. n. 13.
Sedere super terram quid sit. p. 206. n. 20.
Sedes in iudicio quomodo assignentur Apostolis. p. 78. n. 18.
Seniores viginti quatuor qui sint. p. 77. n. 16. & p. 79. nu. 22.
† Seniores dicuntur qui sunt ceteris honorabiliores. p. 77. n. 17.
Septem angeli in conspectu throni qui. p. 14. n. 24.
Septem mundi ætates quæ. p. 246. n. 12.
Septem reges significati in septem bestiæ capitibus. p. 247. n. 14.
† Signare librum quid sit. p. 329. n. 11.
† Significare non pro Obsignare, sed pro Manifestare. p. 11. n. 7.
Signum quo electi signabuntur ab angelo, vtrū visibile, an inuisibile sit. p. 122. n. 9. & 10.
† Signacula, aut sigilla septem quid sint. p. 157. n. 23. & sequentibus.
Signa Antichristi fallacia erūt. p. 195. n. 31.
Signa de cœlo cur reliquis præferantur. p. 194. n. 30.
† Simila, seu Similago quid sit. p. 259. n. 30
Simon Apostolus hyacintho assimilatus. p. 320. n. 53.
† Sion quid sit. p. 200. n. 1.
† Sirenes in Scriptura quid sint. p. 252. nu. 4. & sequentib.
Smaragdi natura. p. 75. n. 10. Eius significatio. p. 76. nu. 11.
Smyrna vrbs Ioniæ. p. 25. n. 73.
Sodoma, & Ægyptus an sint figura huius mundi, & an significent Ierusalem. pa. 166. n. 21. & multis sequentib.
Sponsa dicitur vxor futura dum domi suæ manet. p. 267. n. 8.
Spiritus immundi, tres missi ab Antichristo. p. 238. n. 4. cur ranis similes dicātur. p. 239. n. 10.
Spirituali in via non progredi regredi est. p. 53. n. 2.
† Stadium quid sit. p. 228. n. 95.
† Starę quid sit. p. 119. n. 59.
Stellæ de cœlo cadentes quæ sint. pa. 117. num. 53.
Stella matutina Christus. p. 50. n. 46. & 47.
† Stola quid sit. p. 115. n. 46.
Stolæ albæ datæ sanctis gloria animæ. pa. 114. nu. 45.
† Sulphur, & ignis quid significent. p. 148. nu. 32. & p. 220. n. 68.
Sulphur verum an sit apud inferos. p. 277. nu. 38. & 39.
† Super pro Propter. p. 21. n. 58.
Supplicia impiorum acerbissima. p. 226. nu. 90. & sequent.

T.

TAbernaculum testimonij quid sit. pa. 232. nu. 10.
Tabernaculum typus est Synagogæ, templum typus est Ecclesiæ. p. 232. n. 12.
† Talentum, Talentare, siue ταλαντιαῖον, quid sit. p. 241. n. 15.
† Tamquam non semper similitudinis nota est. p. 95. n. 12.
† Tamquam, & Quasi quid indicent. pag. 105. n. 18.
Tepidi qui dicantur. p. 66. n. 48.
Tepidi cōditio deterior quam frigidi, aut calidi. p. 66. n. 50.
Tepida vomitum prouocant. p. 67. n. 53.
Templi partes, & earum nomina. pa. 160. nu. 2. & 3.
Templum dimensum est Ecclesia. pa. 160. nu. 2. & 3.
Templum pro sede beatorū. p. 223. n. 78.
Tempus ab interitu Antichristi vsque ad diem iudicij. p. 300. n. 70. & sequent.
† Tempus pro Opportunitate. p. 12. n. 15.
† Tempus pro anno. p. 182. n. 37.
† Tempora cur duos annos significent, & non plures. p. 182. nu. 38. & sequent.
Tempus inter mortem Antichristi, & diē iudicij tranquillum erit. p. 130. n. 1. & 2.

Terræ motus alicq; describũtur.p.117.n.55.
Super terram sedere quid sit. p.206.n.20.
Terreni homines facilè ad Antichristum adducentur.p.194.n.28.
Terræ habitator in malam partem accipitur.p.137.nu.26.& p.194.n.28.
† Testimonium perhibere quid sit pa. 11. nu.9.&.10.
Testis fidelis Christus.p.16.n.32.
Testimonium habere,& testimoniũ reddere quid sit. p.112.n.38.
Thaddæus Apostolus chrysopraso comparatus.p.320.n.52.
Thomas Apostolus beryllo comparatus. p.319.nu.50.
Thyatira vrbs Mœoniæ.p.25.n.75.
Thyatiræ an fuerit Ecclesia tẽpore Iohannis.p.45.n.26.
† Thyina ligna quæ dicantur. p.258.n.25. &.26.
† Tibia vtebantur veteres ad paruulos sepeliendos.p.262.n.40.&.41.
Tonitrua terrorẽm significant.p.80.n.27.
Traiani persecutio quam vehemens fuerit.p.59.n.23.
Tribulationibus iusti purissimi reddũtur. p.30.n.101.
† Tribunus quid sit.p.118.n.56.
Tribus Dan cur non numeretur inter reliquas. p.124. n.12.
Tribus Iuda cur prima ponatur.p.123.n.11.
Tribũ ordo corporalis,& spiritualis. Ibid.
Tribus Ephraim dicitur tribus Ioseph. pa. 125.n.16.
† Tubæ vsus apud veteres Hebræos.p.241. num.70.
Tubæ significant prædicatores veritatis. p.131.nu.5.
† Tuba vtebantur veteres ad viros sepeliendos.p.262.n.40.&.41.

V.

† VEnire Deꝰ dicitur modò vt faueat, modò vt puniat.p.37.n.5.
Venti quatuor spirantes à quatuor angulis terræ.p.120.n.2.
Verba Dei sagittæ dicuntur.pa.103.n.10.
Veritas, siue Veracitas summa est omniũ virtutum in Scriptura.p.240.n.16.
Vestis cãdida cur detur in Baptismo.p.54. nu.4.
Vestes albæ virtutes sunt.p.70.n.64.
† Vestis alba, & λαμπρά, siue splendida, quid sit.p.70.n.64.
Vestis alba index lætitiæ. pag.54. num.6. & pag.70. num.64.
† Viæ dicũtur vnius cuius opera, & viuendi ratio.p.231.n.6.
† Videre pro cognoscere.p.26.n.77.
Vidua vrbs quæ dicatur.p.256.n.19.
† Vinco trãslitiuè,& intransitiuè.p.94.n.8.
Vincenti præmia promissa. p.54.n.6.
Vindictam petũt sancti de suis interfectoribus.p.113.n.4.& sequentibus.
† Vinum supplicium peccatorum significat.p.217.n.58.
† Vinum merum quomodo mistum dicitur.p.218.n.59.& sequentibus. Quæ sit illa mistio. p.220.n.66.
† Virga ferrea pro grauissimo supplicio.p. 50.nu.44.
† Virga mensoria.p.160.n.2.
Virginum numerus tempore Antichristi. pa.200. n.2.
Virginum vox quæ sit, & cur dicatur vox tonitru.p.202.n.7.
Virginum canticum quod sit. p.202.n.8.
Virginum canticum cur alij sancti discere non possint. p.203.n.10.
Virgines peculiari quodammodo empti sanguine Christi.p.203.n.11.
Virgines quomodo sequãtur Agnum quocunq; ierit.p.203.n.13. &.14.& p.204. nu.14.&.15.
† Virtus pro potestate,& robore. pag.58. num. 20.
† Virtutem accipere quid sit. p.89.nu.52. &.53.
Virtutes sunt vestes albæ. p.70. n.64.& vestes animæ. p.259, n.12.
Vita æterna cur gratis dari dicatur.p.308. nu. 12.
† Vlulæ quid sint, vel Onocentauri. pag. 252.num.4.
Vestimenta animæ virtutes. p.239.n.12.
Vestis cruenta signũ vltionis. p.273.n.27.
† Vox pro tonitru. p. 80.n.22.
† Vox aquarum multarum quid sit.pa.31. num.103.
Vox magna bonitatem Dei indicat.p.307. num.6.
† Vmbilicus terræ Ierusalem, & figuratè Ecclesia. p.299.n.67.&.68.
† Vnum pro primo. p.100. n.1. p.243.n.1.
† In vno multos intelligere solet Scriptura. p.247. n.15.
Vrbs eadem mutatis moribus mutat nomina. p.210.n.34.
Vsi natura. p.187.n.7.

INDEX IN EVANGELIA TAM DE TEMPORE, QVAM DE SANCTIS.

LECTORI.

Quoniam Apocalypsis explanatio tota Historica est, multa in hoc indice inuenies, quæ Historicæ Euangelicorum expositioni tantum deseruiant: ea nos prætermittere noluimus, quia valde etiam vtilia futura putauimus.

IN DOMINICA. I. *Aduentus.*

DE iudicio vide. p.223.nu.76. vsq; ad finem capitis. & p. 302. n.74. vsq; ad finem capitis.

Erunt signa in Sole, & Luna, & stellis. Vide p.116.nu.52. & sequent.

Et in terris pressura gentium. &c. pag.118.n. 56.vsque ad finem capitis.

Plura, & terribiliora signa vide .pag.133.à nu.10.vsque ad.21. & causam horum, hoc est preces iustorũ hæc petentium. p.130.à nu. 6. vsque ad.10.

Arescentibus hominibus præ timore. De hoc timore vide pag.136. n.21.vsque ad finem capitis.&.p.142.nu.14.

Nam virtutes cœlorum mouebuntur. Id est, mirabilia prodigia edent, quæ impios & terreant, & affligant. vide pag.136. n.1. vsque ad finem cap.

Et tunc videbunt filium hominis. &c. Vide p.20.n.52.& sequentibus. p.21.nu.57. &.p.118.n.57. vsque ad finem cap. & p.21.n.57.Iudicii Christi erit manifestum,& imperturbatum. p.233.nu.16. &.17.

Sententia eius est gladius acutus. pag.31. n. 106. &. 107.

Respicite, & leuate capita vestra. Vide p.230. n.4.& p.261.n.37.&38. Sancti gratias Deo agunt de euersione regni peccati, & de supplicijs impiorum. p.266.nu.5. & sequentibus.

Quoniam appropinquat redemptio vestra. Iusti enim semper afflicti sunt ab impijs. pa. 246.n.12. vide etiam.p.237.n.6.

Scitote quoniam prope est regnum Dei. Vide p.266.n.6.& sequent.

Cœlum, & terra transibunt. p.302.n.74.

In Dominica.2. Aduentus.

Cum audisset Iohannes in vinculis. &c. Præcursor Antichristi triũphabit,& omnia subijciet. Vide p.192.à nu.23. vsque ad finem capitis. Iohãnes præcursor Christi est in vinculis. Cõfer quæ de vtroq; dicuntur hic,& loco citato. p.192. At dispar est eorum exitus. Iohannes hic à Christo laudatur, ille cum Antichristo viuus à terra absorbetur. vide p.275.n. 34. & sequent.

Cæci vident. &c. Confer cum his signa Antichristi falsa. p.195.n.31.

In Dominica.3. Aduentus.

Et confessus est, & non negauit. &c. Ex veracitate Iohannis eius sanctitas deprehenditur. vide p.240.n.16.

Ego vox clamantis in deserto. Dirigite viam Domini, &c. Non dubitat se seruũ Christi confiteri, atque ita illi cõuenit illud Apoc.14.Habentes nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis. vide.p.201.n.6.

Meritò ponetur inter eos, qui sequuntur Agnum quocunq; ierit. vide. p.203.n. 12.& sequent.

In feria.4. quatuor temporum.

Vide infra in die Annuntiationis.

Sabbato Quatuor tem.

Vide in Dominica.4.Aduentus.

In.4.Dominica Aduentus.

Anno quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris. Cum Christus venit ad prædicandum sub vno imperatore est totus orbis, quia venit vt dispersos congregaret: sed quia Antichristus venit vt congregatos dissiparet, quia lupus rapit, & dispergit oues Ioh. 10. cum ille incipit, sub decem regibus est tota terra. vide

p.174.n.11.& ſequent. & p.188.n.10.

Factum eſt verbum Domini ſuper Iohannem. Super præcurſorem Antichriſti nõ fit verbũ Domini, ſed beſtia dicitur, Cui Deus nõ loquitur, & de terra aſcendit. vide p.192.nu.23. & ſequentib.

In Natiuitate Domini.

Et ecce angelus Domini ſtetit. &c. Vide pag. 121.nu.6. Angeli nomen habent à miniſterijs.p.145.nu.24. quare hic meritò præ alijs dici debet angelus Domini, quia venit vt nuntiaret Dominum, & præſtat officiũ Domini, quod eſt tenebras amouere, quod Chriſti eſt, qui eſt Sapientia. Ita in aduentu angeli claritas Dei circumfulſit illos, &c.

Gloria in altiſſimis Deo. Hoc eſt officium cœlitum, & eorum, qui eos imitantur. Vide pa.96.nu.17. & ſequentib. Et de Gloria vide p. 88.nu.50.& p.251.nu.1. De laude ſanctorum, quam Deo præſtant, vide etiam p.126.n.18. &.19.

Dominica infra Oct. Natiu.

Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius. Hic eſt gladius ſanctorum in hac vitâ, alter ſtringetur in impios. vide pag.31. n.16.& p.192.n.22. & p.273.nu.26.

Seruiens nocte, ac die. Pro hac ſeruitute ſeruiunt ſancti in cœlis Deo nocte, ac die. vide p.127.n.23.&.24.

In die Circumciſionis.

Vocatum eſt nomen eius Ieſus. Hoc eſt nomẽ nouũ Chriſti. vide p.63.n.38. Alia nomina vide p.32.n.110.& p.64.nu.41.& p. 231.n.5.&.6. & p.94.n.9.

In Circumciſione accipit characterẽ populi Dei, & filiorum Dei, quia genituras eſt nouos filios Dei, & ideo habet Scriptũm in femore Rex regum.p.273. nu.29. Et eſt principium creaturę Dei, p.64.nu.41. Cum Deus dixit Abrahæ: Multiplicabo te vehementer nimis, &: patrem multarum gentium cõſtitui te, tunc iubet illum circumcidi. Gen.17.

Longè alius eſt hic character Chriſti à charactere Antichriſti. Vide de eo p. 196. nu.33.& ſequentibus.

In die Epiphaniæ.

Ecce magi. &c. Vide p.20.n.53.

Rex Iudæorum. Omniũ confitẽtium Deũ, & affectibus ſuis dominantium, qui vere reges dicuntur. Vide p.273.n.29.

Venimus adorare eũ. Iure eũ magi, ideſt, Sapientes, adorant, quia ſumma Sapientia eſt ſolum adorare, ſoli ſubijci, ſolum autorem bonorũ agnoſcere, ſicut faciunt qui ſapientiſſimi ſunt, id eſt, cœlites. Vide p.96.n.17.& ſequẽtib. & p.126.n.18. &.19. Præterea ipſi ſunt reges, ille autẽ eſt rex regum. vide p.273.n.29.

Qui regat populum meum Iſrael. Vide pag.50. num.45.

Ite, & interrogate diligenter de puero. Quod poſteà facturus eſt Diabolus in mẽbris pariẽte muliere, p.176.n.18. & ſequẽt. nunc facere vult in capite per Herodẽ.

Obtulerunt ei munera, aurum, &c. De auro vide p.315.nu.36.

Dominica infra Oct. Epiphaniæ.

Et non cognouerunt parentes eius. Solet loqui Scriptura iuxta vulgare hominũ iudiciũ. p.56.nu.13. Quod & ad illud pertinet:

Ecce pater tuus, & ego.

Sedentem in medio doctorum, audientem, & interrogantem. Candelabra ſunt doctores, in quibus lux Dei eſt ad illuminãdum reliquos. Septem candelabra, multi doctores, in quorum medio eſt Chriſtus. Vide p.26.n.81. & ſequẽtibus: Et in medio ſeptem candelabrorum ſimilem filio hominis. Nunc verè eſt ſimilis filio hominis, cum audit, & interrogat quaſi neſciret. Poſſunt ad eum accommodari quæ de eodem dicuntur ibi.

In Octaua Epiphaniæ.

Ecce *Agnus Dei.* Vide p.94.nu.11.& p.100. num.1.

Quia prior me erat. Quia eſt primus, & nouiſſimus.p.32.nu.110. & eſt principiũ creaturę Dei.p.64.n.41.& ideo etiam ipſe eſt qui baptizat in Spiritu ſancto.

Dominica.2.poſt Epiph.

Vinum non habent. Preces ſanctorum ſunt Deo gratiſſimæ, & magna impetrant. Vide pa.96.num.15. & p.132.num.9. & ſequentibus.

Implete hydrias. Ignis eſt caritas Chriſti, non poteſt latere. Vide p.132.nu.9.

Dominica.3.poſt Epiph.

Multi ab Oriente, & Occidente venient. Vide pag.312. in expoſitione verſiculi.13.& p.313.in expoſitione verſiculi.16.

Et recumbent cum Abraham. &c. Vide pag. 268. in expoſitione verſic.9.& p.128. n.25.& p.330.nu.14.

Eijcientur in tenebras exteriores. Vide p.330. in expoſitione verſi.15.

Dominica.4.poſt Epiph.

Motus magnus factus eſt in mari. Mare eſt hoc ſæculum, in quo ſunt varij, & periculoſi

culoſi fluctus. vide p. 186. n. 2. &. 3.

Ita vt nauicula operiretur fluctibus. Hoc maximè fiet in fine ſæculi, ſed Chriſtus ſurget, & liberabit ſuos. vide p. 270. nu. 20. & ſequentibus: & tẽpeſtatem vertet in tranquillum. Vide p. 130. nu. 1. &. 2.

Dominica. 5. poſt Epiph.

Sinite vtraque creſcere vſque ad meſſem. Vide p. 223. n. 78. &. 79.

In tẽpore meſſis dicã meſſoribus. Vide p. 225. nu. 86. &. 87.

Colligite primùm zizania. Vide p. 225. nu. 85. &. 86.

Triticum autem congregate. Vide pag. 226. num. 88.

Dominica. 6. poſt Epiph.

Donec fermentatum eſt totum. Euangelium totũ orbẽ ſibi ſubiecit. p. 103. n. 11. &. 12.

Eructabo abſcondita à conſtitutione mundi. Vide p. 55. nu. 10.

Dominica in Septuageſima.

Voca operarios, & redde illis mercedem Poſtquam ſerò factũ eſt, & finitus eſt labor, redditur merces. Vide pag. 222. n. 75. Et quia operarij ſunt, & dignus eſt operarius mercede ſua, opera illorum ſequuntur illos. p. 222. nu. 76.

Dominica in Septuageſima.

Qui habet aures audiendi, audiat. p. 39. nu. 10.

Venit Diabolus. Cur Diabolus dicatur. pa. 179. nu. 29. & quis ſit. p. 280. nu. 6.

Dominica in Quinquageſima.

Et die tertia reſurget. Vide p. 94. in expoſitione verſ. 6.

Cæcus quidam ſedebat. Quis ſit cæcus vide p. 69. nu. 62.

Fili David. Vide p. 94. n. 10. &. 11.

Feria. 4. Cinerum.

Exterminant enim facies ſuas. p. 145. nu. 22.

Et pater tuus, qui videt in abſcondito. Vide p. 46. nu. 33. & p. 81. n. 26. &. 27.

Feria. 5. poſt Cineres.

Multi ab Oriente, &c. Vide locos Dominicæ tertiæ poſt Epiphaniam.

Feria. 6. poſt Cineres.

Et ideo habebis inimicum tuum. Odiſſe homines Diaboli eſt, qui inde Satanas dicitur. Vide p. 179. nu. 29.

Orate pro perſequẽtibus. Quomodo hoc beati faciant, & an illos in hoc poſſimus imitari. Vide p. 113. n. 41. vſque ad. 45.

Noli tuba canere ante te. p. 24. nu. 70.

Et pater tuus, qui videt in abſcondito. pag. 46. nu. 33. & p. 81. nu. 26. &. 27.

Sabbato poſt Cineres.

Vide locos Dominicæ. 4. poſt Epiphaniã.

Dominica. 1. in Quadrageſima.

Ductus eſt Ieſus in deſertum. Deſertum eſt locus aptus tentationi. Vide p. 252. n. 3. & ſequentibus.

A Diabolo. p. 179. num. 29.

Scriptum eſt enim: Quia angelis ſuis. &c. Perſuadere vult Diabolus omnia ſe cum ratione facere, ideo ſtateram habere dicitur in manu. Vide p. 105. nu. 17.

Vade Satana. p. 179. nu. 29.

Feria. 2 poſt. 1. Domin. Quadrag.

De hoc Euangelio vide p. 302. à num. 74. vſque ad finem capitis. & pa. 95. nu. 14. & p. 13. nu. 20.

Tunc dicet rex. Vide p. 273. nu. 29.

Poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi. Vide p. 55. nu. 10.

Feria. 3. poſt. 1. Domin. Quad.

Et dixit eis: Scriptum eſt: Domus in ea, &c. Chriſtus eſt qui iure habet ſtateram in manu ſua, non Diabolus, neq; hæretici, de quibus vide p. 105. nu. 17. Oſee. 12. Chanaan in manu eius ſtatera doloſa, calumniam dilexit.

Feria. 4. poſt. 1. Domin. Quad.

Volumus à te ſignum videre. Meſsias multa ſigna editurus erat, ideo Antichriſtus, & eius præcurſor, vt Meſsias ille credatur, multa facient, ſed fallacia. Vide pag. 194. n. 29. vſque ad. 32.

Et condẽnabunt eam. Quomodo hoc faciant iuſti vide p. 255. nu. 17.

Ambulat per loca arida. Vide p. 252. nu. 3. & ſequentibus.

Feria. 5. poſt. 1. Dom. Quadrag.

Dimitte eam, quia clamat poſt nos. Deſideriũ eſt magnus clamor. Vide p. 113. n. 40.

Feria. 6. poſt. 1. Dom. Quadrag.

Cæcorum. Vide p. 69. nu. 62.

Iam noli peccare. Hoc eſt quod Chriſtus ſemper optat. Illud autẽ: Qui nocet, noceat adhuc, & c. permiſſionis cuiuſdã ironicæ eſt. Vide p. 329. n. 12.

Sabbato. Vide Dominicam ſequentem.

Dominica. 2. in Quadrag.

In montẽ excelſum. In mõte videtur Agnus. vide p. 200. nu. 1. Ad hoc Euangelium facilè accõmodari poſſunt omnia, quæ ſunt in pag. 309. à nu. 15. vſque. ad. 19.

Reſpondens autem Petrus. Vide pag. 126. num. 20.

Ecce nubes lucida. &c. Vide pag. 168. nu-

mero.28.& p.223.nu.77.
Feria.3.post.2.Dom.Quad.
Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est, Christus. Vide p.16.n.35.
Feria.4.post.2.Dom.Quad.
Et die tertia resurget. Vide p.94.in expositione vers.6.
Potestis bibere calicem.&c. Vide quid hoc sit p.217.n.58.& multis sequentibus.
Feria.5.post.2 Dom.Quadra.
Et induebatur purpura. Vide p.244.n.5.
Et byssi. Vide p.267.nu.10.& p.257.nu.24. Melius indutus fuisset si indueretur alia bysso, in qua intelliguntur iustificationes Sanctorum. Vide p.267.nu.10.
Sed & canes veniebãt, & lingebãt vlcera eius. Impij canes dicuntur, vide p.330.n.14. Sed nec hoc nomine digni sunt, cum canes sint magis misericordes illis.
Feria.6.post Dom.2.Quad.
Et fodit in ea torcular. Meritò tantis bonis non vtentibus ipse calcabit torcular. vide p.273.nu.27.& p.226.nu.88.
Cum autem tempus fructuũ appropinquasset. Ferentem hos fructus Deus alet optimis fructibus ligni vitæ. Vide p.327.nu.5.&.6.
Eiecerunt extra vineam. Meritò de illis dicitur: Foris canes. &c. Vide pag.330.num.14.
Sabbato post Dom.2.Quad.
Facta est fames valida. Vide p.105.nu.19.& sequentibus.
De dignitate per pœnitentiam restituta. Vide p.71.nu.71.& sequentibus. Exhortationem ad pœnitentiam vide pa.37.nu.18.& p.71.nu.69.
Dominica.3.Quadrag.
Signum de cœlo quærebant ab eo. Vide p.194.num.30.
Ideo ipsi iudices vestri erũt. Vide p.255.n.17
Perambulat per loca inaquosa. Vide pa.252.nu.3.& sequentibus.
Feria.4.post Dom.3.
Cæci sunt, & duces cæcorum. Vide pag.69.num.62.
Blasphemiæ. Vide p.190.nu.16.
Feria.6.post Dom.3.
Non sitiet in æternum: Vide p.128.num.25.&.26.
Vt perficiam opus eius. p.49.nu.42.
Dominica.4.in Quadr.
Erat autem fenum multũ in loco. Vide p.138.num.12.
Feria.4.post Dom.4.
Me oportet operari opera eius, qui misit me. Vide p.49.nu.42.
Quamdiu in mundo sum, lux sum mundi. Quid mirum si lux sit mundi, qui cœli lux est? Vide pag.310.in expositione vers.11. Præterea ipse est stella matutina. Vide pag.50.num.46.&.47.
Feria.6.post Dom.4.
Quasi stadijs quindecim. p.228.nu.95.
Sabbato post Dom.4.
Ego sum lux mũdi. Vide Feria.4.post Dominic.4.eadem verba.
Tu de te ipso testimonium perhibes. Quid sit testimonium perhibere. p.11.nu.9.&.10.
Dominica in passione.
Quis ex vobis arguet me de peccato. Vide p.70.num.67.
Si veritatem dico. Cum veritate omnes virtutes intelliguntur p.240.nu.16.
Honorifico patrem meum. Quid sit honorificare p.88.nu.50.
Non quæro gloriam meam. Vide p.88.nu.50.
Amen amen dico vobis. Vide p.21.num.59.&.60.
Feria.4.post Domin.passionis.
Hæc testimonium perhibent de me. Vide p.11.nu.9.&.10.
Sed de blasphemia. p.190.nu.16.
Feria.5.post Dom.pass.
Lacrymis cœpit rigare pedes eius. Meritò hoc fecit, pedibus enim Christi conculcandi sunt impij. vide p.30.nu.102.&.103.
Feria.6.post Dom.pass.
Sed vt filios Dei. Vide p.44.nu.25.&.26. Hi sunt qui scripti dicuntur in libro vitæ. Vide pag.55.nu.9.
Iam non in palam ambulabat. Figura sanctorum, qui tẽpore Antichristi fugient in deserta. Vide p.177.nu.23.& sequent.
Dominica in palmis.
Et imposuerunt super eũ vestimenta sua. Quid vestimenta significent. vide pag.239.nu.12.& p.70.nu.64.
Dominica Resurrectionis.
De resurrectione vide p.95.nu.12.&.13.& p.16.nu.36.
Coopertum stola candida. Quid sit stola vide p.115.nu.46. Vestes albæ quid significent vide p.54.num.6.& p.70.nu 64.
Dicite discipulis eius, & Petro. Vide pag.23.num.66.& p.287.nu.30.
Dominica in octaua Paschæ.
Venit Iesus, & stetit in medio eorũ. Iohannes vidit

vidit similem filio hominis stantem in medio candelabrorum aureorum. pag. 28.nu.81.& sequentib.

Domin.2. post Paschа.

Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis. De pastoribus Ecclesiæ vide pa.31.nu. 105. Quæ seruare eos oporteat, quæ vitare latè describitur. p.36.ab initio capitis secundi vsque ad finem tertij.

Domin.3.post Paschа.

Mundus autem gaudebit. &c. Vide pa.167. in expositione versi.10.

Sed tristitia vestra vertetur in gaudium. Vide exemplum p.167.n.27.& p.261.n.37. Contra illorum gaudium vertetur in tristitiam. vide pa.168.ab expositione versi.13.vsque ad finem capitis.& pag. 255. nu.17.& sequentib. vsque ad. 21. & p.261.n.38.vsque ad finem capitis.

Mulier cum parit, tristitiam habet. Animæ in parturitione bonorū operū tristitiam habent, sicut Ecclesia parturiēs. p.173. in expositione versi.2.

Dominica.4.post Paschа.

Arguet mundum. Vide p.70.nu.67.

Princeps huius mundi iam iudicatus est. Vide de hoc multa.p.279.n.1.vsque ad.13.

Domin.5.post Paschа.

Amen amen dico vobis. Vide p.21.num.59. &.60.

Si quid petieritis. De orationibus iustorum vide p.96.n.15.

In Ascensione Domini.

Vide eius similitudinē. p.167.n.27.&.28.

Dominica infra Oct. Ascens.

Spiritum veritatis. Omne bonum hic indicat. Vide p.240.nu.16.

Et vos testimonium perhibebitis. Vide pa.11. nu.9.&.10.

Dominica Pentecostes.

Vide huius rei similitudinem. p.167.in expositione versi.11. hoc enim die venit spiritus vitæ à Deo,& Apostoli verè steterunt super pedes suos, qui ante iacebant,& cadebant.

Et sermonem, quem audistis, non est meus. &c. Vide p.10.nu.3.

Venit enim princeps mundi huius. Vide pag. 280.nu.6.

In festo sanctæ Trinitatis.

Vide de hoc mysterio p.23.nu.18.& seq. & p.88.nu.48.&.49.

In Sollennitate Corporis Christi.

Caro mea verè est cibus. Vide p.249.nu.21.

Et sanguis meus verè est potus. Non bibentibus, aut non bene bibentibus hunc sanguinem alius sanguis dabitur. vide pag. 116.n.52.& p.237.n.4.&.5.

Dñica infra Oct. Corporis Christi.

Homo quidam fecit cœnam magnam. Ad cœlum homines inuitat. Vide.p.62.nu.33. & p.268. in expositione versi.9.

Dicere inuitatis vt venirent. Væ non veniētibus, quia ad eorum cadauera inuitabuntur volucres. vide.p.273.in expositione versi.17.&.18.

Dominica.3. post Pentecosten.

Quia hic peccatores recipit. Non solum recipit venientes, sed quærit vt veniant. Vide. pa.71.nu.69.&.70. & eos mensa,& throno suo dignatur. p.71.n.71.& seq. Exhortationem ad pœnitentiam vide pa. 37.num.18.

Domin.4.post Pente.

Per totam noctem laborantes. Ita in nocte tribulationū extremorum temporum laborabunt prædicatores Ecclesiæ: vide p.173.in expositione versi.2.

In verbo autem tuo. Vide pag.23.nu.63.& pa.221.n.71.

Domin.5. post Pente.

Non intrabitis in regnum cœlorum. Quantis bonis hi priuent se vide p.62.num.33. & pa.268.in expositione versi.5.

Qui autem occiderit. Vide p.192.n.22.

Dom.6.post Pentec.

Quia ecce iam triduo sustinent me. In hoc triduo significantur tres anni Antichristi, per quos qui Christū sustinuerint, magnam misericordiam consequentur. Vide p.302.nu.73.

Dom.7.post.Pent.

Attendite à falsis prophetis. Horum similitudo,& imago cernitur in falso prophetа præcursore Antichristi. Vide omnia quæ de illo dicūtur.p.192.n.23.& multis sequentibus,& accommoda ad hos.

Domi.8. post Pente.

Redde rationem villicationis tuæ, iam enim nō poteris villicare. Ad hæc accommodari possunt quæ sunt in pa.37.in expositione versi.4.&.5.

Recipiant vos in æterna tabernacula. Vide p. 169.n.31.&.32.& p.232.n.10.&.11.

Dominica.9.post Pente.

Et circumdabunt te inimici tui vallo. Ad hoc Euangelium possunt accōmodari multa eorum, quæ cap.18.dicūtur de excidio

dio Babylonis, præsertim quæ sunt in pa. 261. à numero 36. vsq; ad finem capitis:

Dominic. 10. post Pente.

Deus tibi gratias ago, quia non sum sicut ceteri hominum. Ad hęc referri possunt omnia, quæ sunt in pag. 69. nu. 60. vsque ad. 66.

Dom. 12. post Pente.

In lege quid scriptum est? Rectè ita interrogat, quia in custodia mandatorum Dei est beatitudo. Vide pa. 232. n. 10. &. 11.

Diliges Dominum Deum. &c. Hæc duo caritatis præcepta sunt aurum, quod emere iubet Christus. Vide p. 69. in expositione versi. 18.

Domi. 16. post Pente.

Cum inuitatus fueris ad nuptias. Omnes inuitati sumus ad nuptias. Vide p. 62. nu. 33. & p. 268. in expositione versi. 9.

Dom. 17. post Pentec.

In his duobus mandatis vniuersa lex pendet. Vide p. 232. n. 10. &. 11.

Dom. 19. post Pentec.

Et misit seruos suos. Vide de hoc Euangelio supra in Dominica infra Octa. corporis Christi.

Et missis exercitibus suis perdidit homicidas illos. Vide p. 17. n. 39.

Et vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali. Vide pa. 247. nu. 14. &. 15. & de veste nuptiali vide quę scripta sunt pag. 70. nu. 64. & p. 239. nu. 12.

Mittite eum in tenebras exteriores. Vide quæ scripta sunt in p. 330. in expositione versicul. 14. &. 15.

Dom. 20. post Pentec.

Incipiebat enim mori. Vide p. 68. n. 57.

Dom. 21. post Pentec.

Decem millia talenta. Vide p. 241. n. 15.

Dom. 23. post Pentec.

Quæ sanguinis fluxum patiebatur annis duodecim. Hoc de anima intelligitur, quæ omni tępore fuit in peccatis, vniuersitas enim significatur in duodenario. vide p. 78. num. 20.

Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero. Nam per sacerdotum, & oblationem Christi omnes salui fiunt, quæ in vestimento eius significantur. vide pag. 37. num. 84.

Et vidisset tibicines. vide p. 262. nu. 40.

Dom. 24. post Pentec.

Cum videritis abominationē desolationis. Vide de his quæ de adoratione Antichristi scripta sunt p. 189. in expositione versi. 3. vsq; ad expositionem versi. 8. & p. 196. in expositione versi. 14. vsque ad expositionem. 16.

Erit enim tunc tribulatio magna. Vide p. 181. ab expositione versi. 12. vsque ad finem capitis.

Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ. Huc pertinent omnia, quæ cap. 13. scripta sunt de Antichristo, & de eius præcursore pseudopropheta, & de eorum prodigijs. p. 185. & sequentibus.

Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiā electi. Vide p. 176. nu. 16. &. 17.

Statim autem post tribulationē dierum illorum Sol obscurabitur. Vide p. 116. n. 52. & pa. 332. initio columnæ secundæ.

Et stellæ cadent de cœlo. Vide p. 117. in expositione versi. 13.

Et tunc plangent omnes tribus terræ. Vide pa. 21. nu. 58.

Et videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli. Vide p. 20. n. 52. & sequentib. & p. 21. nu. 57.

De toto autem iudicio vide p. 223. ab expositione versi. 14. vsque ad finem capitis. & p. 302. n. 74. vsque ad fin. capitis.

Cœlum, & terra transibunt. p. 302. n. 74.

Sententia Christi in malos gladius acutus. p. 31. n. 106. &. 107.

De Communi Sanctorum, vnde multa desumi poterunt ad dies festos singulorum.

De communi Apostolorum.

APostoli significātur in equo albo. pa. 102. n. 7. & in duodecim stellis, quibus coronatur Ecclesia. p. 172. n. 6. & in fundamentis muri Ierusalem. pa. 312. n. 25. & in duodecim gemmis. pa. 318. nu. 43. & sequentibus.

Apostoli sedes habebunt in iudicio. p. 78. nu. 18. & iudicabunt cū Christo. p. 255. nu. 17.

Apostoli cur semper duodecim numerētur. p. 172. n. 7.

Quis sit eorum ordo, & vnde sumendus. p. 316. n. 38. & sequentibus.

Apostoli omnes omnium virtutibus ornati. p. 316. n. 38.

De com-

tam de tempore, quam de sanctis.

De communi Euangelistarum.

Vide omnia, quæ de quatuor animalibus dicuntur. p. 82. nu. 28. vsq; ad. 52. & quæ dicta sunt de Apostolis.

De communi Martyrum.

Martyribus vincentibus magna præmia promittuntur. pa. 43. n. 22. vsque ad. 26. & pa. 49. n. 42. & sequent. & p. 54. n. 6. & sequent. & p. 60. nu. 26. & sequent. & pag. 71. n. 71. & sequent. Hæc enim omnia possunt facilè ad martyres accõmodari.

†Martyrum corpora sub altaribus sepelie bantur. p. 111. n. 33.

†Martyres quod testimonium reddiderint. p. 112. n. 38. & 39. Vindictam de interfectoribus suis petũt, p. 113. n. 40. 41. Gloria animæ illis datur. p. 114. n. 45. & 46. gloria corporis differtur vsque in finem sæculi. p. 115. n. 47. & sequent.

Gloria martyrum, & eorũ coronæ. p. 126. n. 18. vsque ad finem capitis. & pa. 181. nu. 33. & p. 177. n. 22. & p. 221. n. 71. & sequentibus.

Christus pro laborantibus in terra sanctis pugnaturus. pa. 270. nu. 20. & multis sequentibus.

De communi confessorum.

Ad confessores optimè referẽtur omnia, quæ de martyribus diximus, exceptis illis, quibus hæc nota † præfigitur. Vide etiam de eorum gloria p. 230. n. 3. & sequentibus.

De pontificibus.

Episcopi angeli dicuntur. p. 33. nu. 117. & quentib. In dextera Christi sunt. pa. 31. nu. 105. Oculi Christi sunt. p. 95. n. 13.

In episcopis quæ laudet Dominus, & quæ accuset. Vide p. 37. nu. 3. & sequentib. p. 42. nu. 19. & p. 45. nu. 29. & sequent. & p. 52. n. 1. & sequent. & p. 58. n. 19. & p. 64. n. 43. vsque ad finem capitis.

Boni episcopi coronam vitæ accipiunt. p. 41. n. 15. & 16.

Qui ignaui sunt, de dignitate amouentur. p. 37. nu. 18.

De doctoribus.

Doctores sunt columnæ in domo Dei. p. 60. nu. 27. & sequentib. Aquilis comparantur. p. 136. n. 22.

Per angelos intelliguntur. pag. 206. nu. 21. & p. 207. n. 24.

Ad prædicatores suo modo pertinent quę de quatuor animalibus dicuntur. p. 86. num. 43. vsque ad. 52.

De Communi virginum.

Virginum vox quæ sit, & cur dicatur vox tonitru. p. 202. n. 7. Quod sit eorum canticum. p. 202. nu. 8. Cur illud alij sanctidiscere non possint. p. 203. n. 10. Peculiari quodam modo empti Christi Sanguine dicuntur. p. 203. nu. 11. Quomodo sequãtur Agnum quocũq; ierit. p. 203. num. 12. & 13. & p. 204. nu. 14. & 15. Virginum numerus tempore Antichristi. p. 200. n. 2. eorum maxima Sanctitas. p. 204. n. 16. vsque ad. 20.

Propria Sanctorum.

In die S. Andreæ Apost.

Andreas fundamẽtum Ecclesiæ, & sapphiro comparatur. p. 318. n. 44. & 45.

In die S. Nicolai, & aliorum confessorum.

Intra in gaudium domini tui. Quale sit hoc gaudium vide p. 128. nu. 23. & sequent. & p. 307. nu. 5. & sequentibus.

In die S. Ambrosij, & aliorum doctorum.

Vos estis lux mundi. Accensa ab altera luce, de qua vide p. 310. in expositione versi. 21. Vide p. 26. n. 80.

Neque accendunt lucernam. Supplicio Deus afficit eos, qui cum doctores, aut episcopi sint, alios non illuminant. Vide p. 38. nu. 6. & 7.

Sed super candelabrum. Vide p. 38. n. 6.

Amen quippe. Vide p. 21. n. 59.

Donec transeat cælum, & terra. p. 302. n. 74.

In die S. Thomæ Apost.

Thomas fundamẽtum Ecclesiæ, & beryllo comparatur. p. 320. n. 50.

In die S. Stephani.

Et ex illis Occidetis. &c. Vide p. 176. n. 18. & sequentibus.

Amen dico vobis. &c. Vide p. 22. n. 59.

In die S. Iohannis. Apost.

Iohannes fundamentum Ecclesiæ, & smaragdo comparatur. p. 318. n. 47.

Iohannes vnum ex quatuor animalibus. p. 100. nu. 2.

Exijt ergo sermo iste inter fratres, quod discipulus ille non moritur. Vide pag. 154. numero 11.

In die

Index in Euan.tã de temp.quã de ſan.

In die S. Sebaſtiani, & de Communi martyrum.

Ecce enim merces veſtra multa eſt in cælo. Vide p.128.nu.23.& ſequent.p.307.nu.5. & ſequentibus.

In Conuerſione S. Pauli, & de Communi Abbatum.

Sedebitis & vos ſuper ſedes duodecim iudicantes. &c. Vide p.78.nu.18.& p.255.nu.17. & pag.76.n.13.& ſequentibus.

In die S. Matthiæ Apoſtoli.

Matthias fundamentum Eccleſiæ,& amethyſto ſignificatur. p.320.n.54.

In die Annuntiationis b. Mariæ.

Miſſus eſt angelus Gabriel. Vide pagina.95. num.7.

Et regnabit in domo Iacob in æternum. Vide p.17.num.38.&.40.& p.231.nu.5. &.6. & p.273.nu.29.

In die App. Philippi, & Iacobi.

Philippus fundamẽtum Eccleſiæ,& comparatur Sardonychi.p.319.n.48.

Iacobus fundamentum Eccleſiæ, & cõparatur topazio. p.320.n.51. Magna fuit eius fides. Ibidem.

In domo patris mei manſiones multæ ſunt. De ciuitate,in qua ſunt hæ manſiones,vide multa p.321.n.57.& multis ſequent.

Si quo minus,dixiſſem vobis. pag.43.n.21.

Verba quæ ego loquor vobis, à me ipſo non loquor. Vide p.10.n.3.

In die App. Petri, & Pauli.

Petrus fundamentum Eccleſiæ,& comparatur iaſpidi. p.318.nu.43.

In die S. Mariæ Magdalenæ.

Vide Feria.5. poſt Dominicam paſsionis.

In die S. Iacobi Apoſtoli.

Iacobus fundamentum Eccleſiæ,& comparatur Chalcedonio.p.318.n.46.

Poteſtis bibere calicem. Vide p.217.nu.58.& multis ſequentibus.

In die Transfigurationis.

Vide Dominica ſecunda quadrageſimæ.

In die S. Laurentij.

Qui amat animam ſuam, perdet eam. Vide pa. 181.nu.33.

In die S. Bartholomæi Apoſtoli.

Bartholomæus fundamentum Eccleſiæ, & comparatur Sardio.p.319.n.48.

De numeratione Apoſtolorum vide ſupra de Communi Apoſtolorum.

In Decollatione S. Iohannis.

Ad Iohannem referri poſſunt quæ dicuntur Angelo Smyrnæ. p.39.nu.12.vſque ad.16.

In Exaltatione S. Crucis.

Nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Vide p.279.n.4.& ſequent.

In die S. Matthæi Ap.

Matthæus fundamentum Eccleſiæ,& cõparatur chryſolitho. p.319. n.49.

In die S. Michaelis archangeli.

Michael præeſt angelis, qui ad nos mittuntur.p.179.nu.26. Idem pro hominibus prœliaturus eſt cum Diabolo in fine ſæculi.p.178.n.25.&.26.

In die SS. Apoſt. Simonis, & Iudæ.

Simon fundamentum Eccleſiæ, & comparatur hyacintho.p.320.nu.53.

Iudas, ſiue Thaddæus,fundamentum Eccleſiæ,comparatur chryſopraſo .p.320. num.52.

In die omnium Sanctorum.

Vide ſupra De Communi martyrum, & De Communi cõfeſſorum. Vide etiam quæ de viginti quatuor ſenioribus ſcripra ſunt p.76.nu.13. & multis ſequent.

Sanctus quid ſit,vide p.237.n.4.

Sancti quomodo in hac vita dicantur eſſe ſine macula.p.205.n.17.&.18.In hac vita non habent palmas,ſed picturam palmarum.p.126.n.18.&.19. Iudicabunt cum Chriſto p.255.n.17. Eorum preces ſuauiſſimæ Deo ſunt.p.96.n.15.& pag. 131.nu.6.

Sancti vocantur ſtellæ. p.176.n.16.&.17.

Et aperiens os ſuum. Vide p.190.nu.17.

Quoniam ipſi conſolabuntur. pa.128.n.27.& p.307.n.7.Affligentur eorum perſecutores,& ipſi lætabũtur.p.230.n.4. Canẽt Deo pro ſua liberatione. pag.230. num.4.

Quoniam ipſi ſaturabuntur. Vide p.326.nu.1. vſque ad.7. & p.330.nu.16.

Beati qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam. Semper iuſti patiuntur.246.n.12.

*Merces veſtra multa eſt in cœlis.*pa.128.nu.3. & ſequentibus.& p.307.n.5.& ſequentibus.

In die S. Martini Epiſcopi.

Nemo accendit lucernam. &c. Vide ſupra In die S.Ambroſij.

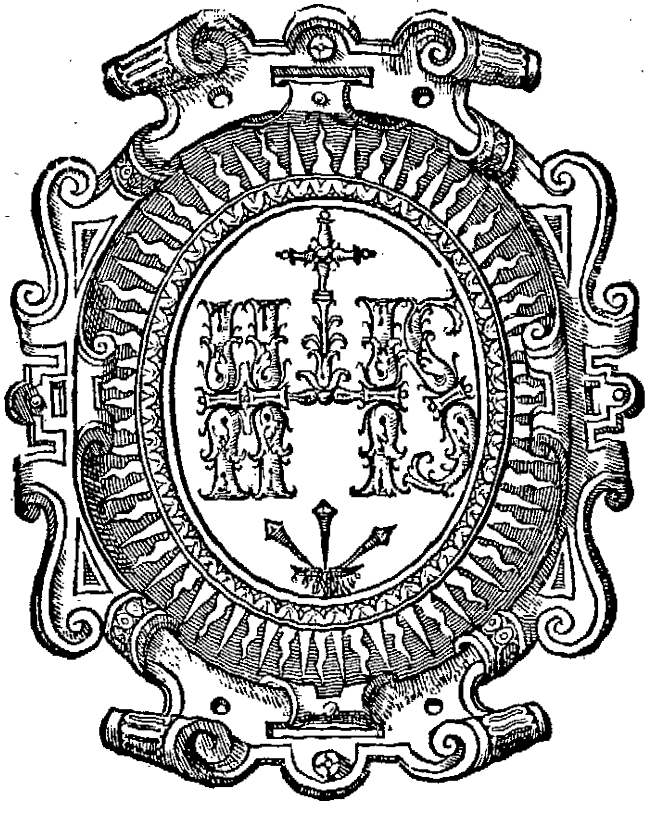
DEO GRATIAS.

FRANCISCI RIBERAE VILLACASTINENSIS, PRESBYTERI

Societatis Iesu, Doctoriſq; Theologi de Templo, & de ijs, quæ ad templum pertinent libri quinq; ad Sacræ Scripturæ intelligentiam ita neceſſarij, vt vix in ea paginam integram legas, in qua tibi vſui non ſint.

Primus eſt de Fabrica primi templi, & ſecundi, & eius quod ab Herode ædificatum eſt.
Secundus de ijs quæ erant in templo.
Tertius de Sacerdotibus, & veſtibus Sacerdotalibus.
Quartus, de Sacrificijs Hebræorum.
Quintus, de Feſtis diebus Hebræorum.
In quibus omnia primùm Hiſtorico, deinde myſtico ſenſu explicantur.

Cum quinq; copioſis indicibus. Primus eſt capitum ſingulorum librorum, qui ante primum librum eſt; Secundus quæſtionum Scripturæ, Tertius locorum, Quartus rerum, atq; verborum. Quintus Euangeliorum totius anni in vſum concionatorum.

Cum Priuilegio Philippi Regis Hiſpaniarum.
SALMANTICÆ.
Excudebat Petrus Laſſus. M. D. XCI.

Suma del Priuilegio Real.

COncedio la Mageſtad del Rey don Philippe nueſtro Señor al Padre Doctor Franciſco de Ribera de la compañia de Ieſus, que por eſpacio de diez años que ſe comiençan a contar deſde la data de ſu cedula, ninguno pueda imprimir, ni vender eſtos cinco libros de Tẽplo, & de ijs quæ ad templum pertinent, ſino el meſmo, o quien ſu poder tuuiere, ſopena que el que lo cõtrario hiziere pierda los libros y moldes y aparejos, y mas incurra en pena de cinquenta mil marauedis por cada vez, la tercera parte para quien dello denunciare, y la otra para el Iuez que lo ſentenciare, y la otra tercera parte para la Camara de ſu Mageſtad. Dioſe en S. Lorenço el Real a 22. de Setiembre de mil y quinientos y nouenta años.

Taſſa.

AVoſe eſte libro por los Señores del Conſejo a quatro marauedis el pliego, ſegun parece por el teſtimoio que dello dio Alonſo de Vallejo eſcriuano de Camara del Rey nueſtro Señor. En Madrid a tres dias de Iulio de 1591. añes.

LICENCIA DEL PADRE Gil Gonçalez Visitador.

YO Gil Gonçalez Dauila Visitador de la compañia de Iesus en estas prouincias de Castilla, y Toledo, por particular commission que tengo de nuestro Padre General Claudio Aquaviua. Doy licencia, que se impriman los Commentarios sobre el Apocalypsi de S. Iuan, y los tratados, o libros de la fabrica del templo, y de las cosas que auia dentro del, que son dos libros, y otro libro tercero de las vestiduras sacerdotales, y de las causas dellas, y el quarto de las fiestas de los Hebreos, y el quinto de los Sacrificios, los quales Commentarios y libros compuso el Padre Doctor Francisco de Ribera de nuestra compañia, residente en nuestro Collegio de Salamãca, porque han sido vistos y examinados por muchas personas doctas, y graues de nuestra compañia. En testimonio de lo qual, di esta firmada de mi mano, y sellada con el sello acostumbrado. En Burgos a cinco de Febrero de 1590.

Gil Gonçalez.

Aprobacion desta obra.

HOS quinque de Templo, & de ijs, que ad templum pertinent libros à Doctore Francisco Ribera è Societate Iesu, & apud Salmãticenses sacrorum Bibliorum interprete compositos qua potui diligentia iussu supremę curiæ regiæ perlegi. Quumq; nihil inuenerim, quod pias aures offendere, aut Catholicæ veritati possit aduersari, imo vero multa in illis sint, quæ miram eruditionem redoleant, & Theologicum studium adiuuent, atque ad sacrarum literarum intelligentiam viam muniant; & sternant, dignissimos censeo, qui typis excudantur, & manibus studiosorum euoluantnr. Salmanticæ vigesimo die mensis Maij. Anni 1590.

Ioannes Alfonsus Curiel,
Sacræ Theologiæ Doctor.

INDEX CAPITVM QVINQVE LIBRORVM DE TEMPLO, ET DE IIS, QVAE AD TEMPLVM PERTINENT.

Liber Primus.

Qui est de Fabrica templi primi, & secundi, & eius quòd ab Herode ædificatum est.

DE tempore quo tẽplum ædificatum est.cap.1.pag.3.
Vbi nam sacrificia obtulerint Hebræi antequam templũ conderetur.cap.2.pag.6.
Cur Dauid non ædificauerit templum, sed Salomon,cap.3.pag.8.
De loco in quo extructum est tẽplum.c.4.p.8
De interiori templi fabrica.& primum de lõgitudine, & latitudine, & altitudine eius. cap.5.pag.9.
De tribus partibus tẽpli,& de altitudine Sancti sanctorum.cap.6.pag.11.
Cur domus maior fuerit quam tabernaculũ Mosis.cap.7.pag.13.
De foribus Sancti Sanctorum, siue Oraculi cap.8.pag.13.
De velo Sancti Sanctorum. cap.9.pag.15.
De foribus domus exterioris, id est secundæ partis, quæ erat ante vestibulum,& de ipso vestibulo,seu porticu.cap.10.pag.16.
De interiori ornatu domus, id est qualis fuerit hæc domus intrinsecus.cap.11.pag.17.
De ornatu domus exteriori,id est qualis fuerit hæc domus extrinsecus.cap.12.pag.17.
De fenestris domus.cap.13.pag.19.
De exteriori fabrica templi,& primùm de tabulatis,quæ erant circa domũ.cap.14.p.20.
De ostijs tabulatorum, & de cochlea, qua ad illa ascendebatur.cap.15.pag.23.
De atrijs.cap.16.pag.25.
De exhedris.cap.17.pag.28.
De tempore quo templi ædificatio absoluta est.cap.18.pag.31.
Totius templi fabricæ mystica expositio, ac primum temporis & loci, quo templum ædificatum est.cap.19.p.31.
Mensurarum templi, & trium eius partium mystica explanatio, & quid vnaquæque pars significet.cap.20.pag.34.
Ostia,& velũ tam Oraculi, quam domus exterioris,& porticus ostio,ac velo carens,& vniuersum harum rerum opus quid significent.cap.21.pag.36.
Ornatus interior domus quid significet. cap. 22.pag.39.
Ornatus exterior domus quid significet.cap. 23.pag.40.
Tres ordines cellarũ, & ostia, & cochlea quid significant.cap.24.pag.41.
Atria & Exhedræ quid significent. cap.25. pag.43.
Templum Salomonis quot annis steterit, & templum secũdum quod à Iudæis è captiuitate Babylonica reuersis cõstructum est, quo tempore ædificatum sit,& quot annis durauerit.cap.26.pag.43.
De forma templi secũdi, & quid à primo differret.cap.27.pag.45.
De eodem templo ab Herode reædificato, & quot annis steterit.cap.28.pag.46.
De ijs quibus in interiori ædificio hoc templum à primo differebat.cap.29.pag.47.
De porta prima domus exterioris, quæ erat ante Sanctum Sanctorum,& de velo eius, ac de porticu.cap.30.pag.48.
De primo atrio,quod erat omnibus communè.cap.31.pag.49.

De secundo fano, seu templo, quod erat atriũ, laicorum. cap. 32. p. 50.
De tertio templo, siue atrio, quod solùm patebat sacerdotibus, & Leuitis. cap. 33. p. 52.
De forma tabernaculi veteris. cap. 34. p. 52.

Liber Secundus.

Qui est de ijs quæ erant in templo.

De arca testamenti, siue fœderis. cap. 1. p. 55.
Quid fuerit in arca fœderis. cap. 2. p. 56.
De arcæ mystica significatione. cap. 3. p. 59.
De Propitiatorio. cap. 4. p. 62.
De significatione Propitiatorij. cap. 5. pag. 63.
De Cherubim, qui erant supra Propitiatorium. cap. 6. pag. 64.
Quid significent duo Cherubim, qui sunt super Propitiatorium. cap. 7. p. 65.
De altari Thymiamatis. cap. 8. p. 67.
De significatione altaris Thymiamatis. cap. 9. pag. 70.
De mensa propositionis, & panibus. cap. 10. pag. 71.
De significatione mensæ Propositionis, & panum. cap. 11. pag. 74.
De candelabro. cap. 12. p. 76.
De significatione candelabri. cap. 13. p. 77.
De ijs quæ erant in porticu, id est, de duabus columnis. cap. 14. p. 79.
Quid columnæ duæ significent. cap. 15. p. 81.
De ijs quæ erant in atrio sacerdotum. De labro, & de Mariæneo, quod erat in templo, cap. 16. p. 82.
De significatione labri. cap. 17. p. 84.
De decem luteribus. cap. 18. p. 87.
De significatione decem luterum. cap. 19. pag. 89.
De altari Holocausti. cap. 20. p. 92.
Quid significet altare Holocausti. cap. 21. pag. 94.
De vasis tabernaculi, & templi. cap. 22. p. 95.
Quid significent vasa tabernaculi, & templi. cap. 23. pag. 95.

Liber Tertius.

Qui est de sacerdotibus, & de vestibus sacerdotalibus.

Quid differat inter sacerdotes, & Leuitas, & de vtrorumque initiatione. cap. 1. p. 98.
De redditibus Leuitarum, & sacerdotum. ca. 2. pag. 100.
De officio Pontificis, & sacerdotum. cap. 3. pag. 102.
De Nathinæis, & Nazaræis, & Scribis, & Pharisæis. cap. 4. p. 104.
De vestibus sacerdotalibus generatim, & earum causis. cap. 5. p. 106.
De feminalibus. cap. 6. p. 107.
De linea stricta, & zona, & significatione earum. cap. 7. p. 108.
De tiara, & significatione pileorum. cap. 8. pag. 110.
De vestibus Pontificis: & primùm de tunica hyacintina, & eius significatione, tam Allegorica, quam Morali. cap. 9. p. 111.
De Ephod, & eius significatione, tam Allegorica, qui Morali. cap. 10. p. 14.
De Rationali. cap. 11. p. 118.
De Doctrina & Veritate, quę erant in Rationali, & eius Allegorica, ac Morali significatione. cap. 12. p. 122.
De zona, & mystica eius significatione. cap. 13. p. 128.
De tiara Pōtificis, & eius Allegorica, ac Morali significatione. cap. 14. p. 129.

Liber Quartus.

Qui est de Sacrificijs Hebræorum.

De triplici sacrificiorũ genere, & de animalibus, quæ in eis immolabantur. cap. 1. pag. 133.
De Holocausto. cap. 2. p. 134.
De significatione Holocausti. cap. 3. p. 136.
De hostia Pacifica. cap. 4. p. 140.
De significatione hostiæ Pacificæ, de eius lege, ac significatione. cap. 5. p. 144.
De sacrificio pro peccato. cap. 6. p. 149.
In eo sunt hæc:
De victima peccantis Pontificis. p. 149.
De sacrificio peccati totius populi per ignorantiam. p. 152.
De peccato principis per ignorantiam. p. 152.
De peccato plebeij per ignorantiam. pag. 153.
De peccato per ignorantiam contra ceremonias sacras. p. 153.
De peccato sine ignorantia commisso. pag. 153.
Quid fieret de hostia pro peccato. pag. 155.
De hostia pro delicto. p. 156.
De significatione sacrificij pro peccato. cap. 7. pag. 159.
In eo sunt hæc:
De peccato Pontificis ibid. fol. 159.

De sa-

De ſacrificio pro peccato totius populi, ibid. pag. 161.
De peccato principis, ibidem. pag. 161.
Quid fieret de Hoſtia pro peccato, ibidem. pag. 161.
De Hoſtia pro delicto, ibid pag. 162.
De ſacrificio Iugi, cap. 8. pag. 162.
De Iugis ſacrificij ſignificatione, cap. 9. pag. 163.

Liber Quintus.

Qui eſt de Diebus feſtis Hebræorum.

De ſabbato, & quid ſit ſabbatum ſecundo primum, cap. 1. pag. 165.
De neomenia, ſiue kalendis, cap. 2. pag. 171.
De Paſcha, cap. 3. pag. 174. In eo ſunt hæc:
De menſe Paſchæ, pag. 175.
De die Paſchæ, & de hora immolationis, pag. 175.
De loco, pag. 184.
De ritu immolandi, pag. 184.
De ritu comedendi, pag. 185.
De myſtica Paſchæ ſignificatione, cap. 4. pag. 187.
De diebus Azymorum, cap. 5. pag. 190.
De myſtica Azymorum ſignificatione, cap. 6. pag. 192.
De Pentecoſte, ſiue ſollennitate Hebdomadarum, cap. 7. pag. 194.
De ſignificatione Pentecoſtes, cap. 8. pa. 197.
De die feſto Tubarum, cap. 9. pag. 198.
De ſignificatione ſollennitatis Tubarum, ca. 10. pag. 199.
De die Expiationis, cap. 11. pag. 200.
De ſignificatione diei Expiationis, cap. 12. pag. 201.
De ſollenitate Tabernaculorum ſiue Scenopegiæ, cap. 13. pag. 202.
De ſignificatione Tabernaculorum, ſiue Scenopegiæ, ca. 14. pag. 205.
De die feſto Cœtus, atq; collectæ, cap. 15. pag. 206.
De ſignificatione diei Cœtus, ſiue collectæ, cap. 16. pag. 207.
De die dati ignis, cap. 17. pag. 208.
De Encæniis, & eorum ſignificatione, cap. 17. bis poſito, pag. 210.
De die feſto obcædem Nicarnoris, & eius ſignificatione, ca. 18. pag. 211.
De diebus Sortium, ſiue de die Mardochæi, cap. 19. pag. 212.
De ſignificatione dierum Sortium, cap. 20. pag. 214.
De ſollennibus ieiunijs Hebræorum. cap. 21. pag. 214.
De ſeptimo quoque anno, qui dicitur Sabbatum terræ, ſeu annus remiſſionis, cap. 22. pag. 206.
De ſignificatione ſeptimi anni. cap. 23. pa. 217.
De quinquageſimo quoque anno, qui Iubilæus dicitur, cap. 24. pag. 217.
De ſignificatione anni quinquageſimi. cap. 25. pag. 220.

FINIS.

INDEX QVAESTIONVM SACRÆ SCRIPTVRÆ,

quæ paulò fusiùs in hoc opere disputantur.

Quæstiones Scripturæ tot sunt fere in hoc opere, quot singulorum capita librorum, ideo hic non omnes, sed insigniores indicabimus.

1 *Voto anno ab exitu ex Ægypto templum extruxerit Salomon, pag.3.num.1.*

2 *Anni iudicum Israel quomodo sint computandi, p.3.n.2.*

3 *Sacrificia vbi oblata fuerint ante templi ædificationem, pag.6.nu.1.*

4 *An licuerit immolare in excelsis, pag.7. nu.8.*

5 *Quid sint Excelsa, & cur Scriptura dicat nonnullos reges non abstulisse excelsa, pag.7.num.9.*

6 *Cur Salomon potiùs templum ædificauerit, quam Dauid, pag.8.num.1, cap.3.*

7 *Quis, & qualis fuerit locus, in quo ædificatum est templum, pag.8.num.1.& sequentibus. ca.4.*

8 *Cur templum maius fuerit quam tabernaculum, pag.13.num.1.cap.7.*

9 *Quot annis steterint templum primum, & secundum, pag.43.cap.26.*

10 *Qualis fuerit arca testamenti, & cur ita dicta, pag.55.num.1.& sequentibus.*

11 *Quid fuerit in arca, pag. 56. num. 1. & sequentibus.*

12 *Cur non dicatur Deus sedere super Seraphim, sed super Cherubim, pag.65.num.6,*

13 *Altare Thymiamatis vtrùm in Sancto Sanctorum fuerit, an extra. pag.68.num.6.*

14 *Quid differat inter sacerdotes, & Leuitas, pag. 99.num.3.*

15 *Moyses an fuerit Sacerdos, pag.99.num.4.*

16 *Nathinæi, & Nazaræi, & Scribæ, & Pharisæi qui fuerint, pag.104 num.1.& sequentibus.*

17 *Quid sint Vrim, & Thummim, siue Doctrina, & Veritas pag.122.num.1.& sequentibus.*

18 *Quid in Scriptura intersit inter Peccatum, & Delictum, pag. 156.n.26 & sequentibus.*

19 *Quodnam sit iter Sabbati, pag.167.num.8.*

20 *Sabbatum secundo primum quid sit, p.169.nu.13.*

21 *Quota hora incipiebant dies festi apud Hebræos. pag.170.num.15.*

22 *Qualis sit ratio mensium, & annorum apud Hebræos, pag.171.num.1.*

23 *Agnus vtra vespera diei decimiquarti immolaretur, pag.176.num.7.*

24 *Paschæ dies an esset festus, pag.183.num.30.*

25 *In diebus festis vter dies esset Sanctior, primus, an Septimus, pag.191.num.4.*

26 *Lex an quinquagesimo die data sit, pag.195. nu. 2.& sequentibus.*

27 *Quæ nam sint buccinæ Iubilæi, pag.220.nu.10.*

28 *Quo tempore pontifex vteretur vestibus sacris, pag.130.num.7.*

29 *Cur Oza sit interfectus, pag.102.num.4.*

DE TEMPLO, ET DE IIS QVAE ad templum pertinent.

LIBER PRIMVS,

QVI EST DE FABRICA TEMpli primi, & secundi, & eius quod ab Herode ædificatum est.

PROOEMIVM.

MVlta, eademq; cognitu dignissima latet in scriptura eos qui tẽpli fabricam, & eorũ, quæ in eo erant, rationem ignorãt. Et cũ de illis sæpe loquatur, si ignorẽtur, plurima ignorari necesse est: vix enim librum in ea inuenias, in quo non multa occurrãt de Sancto sanctorũ, de tẽplo exteriori, de vestibulo, de atrijs, de arca, de Propitiatorio, de altari thymiamatis, & holocausti. Quare vt breui commẽtario multos scripturarum locos explicaremus, visum est semel hæc omnia explanare, vt earũ studiosis ad ingrediẽdum in hæc Sancti Spiritus adyta omni cultu, reuerentiaq; dignissima, facem (quãtum patris luminum benignitas dabit) præferamus. Dicturi ergo de tẽplo, & de ijs, quæ in eo erãt, primùm de templi fabrica, & tabernaculi dicemus: deinde de omnibus quæ erant in tẽplo, & in tabernaculo, adhærentes vbiq; verbis sacræ historiæ, & ex alijs autoribus addentes quæ maximè addenda videbuntur. Quare nũc caput sextum libri tertij Regum interpretabimur, vbi de templi fabrica agitur, quod etiam subscribendum putauimus.

CAP. VI. Libri. III. Regum.

1 FActum est ergo quadringentesimo & octogesimo anno egressionis filiorum Israel de terra Ægypti, in anno quarto (mẽse zio ipse est mensis secundus) regni Salomonis super Israel ædificare cœpit domũ Domino. 2 Domus autem quam ædificabat rex Salomon Domino: habebat sexaginta cubitos in longitudine: & viginti cubitos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine. 3 Et porticus erat ante templum viginti cubitorum longitudinis iuxta mensuram latitudinis templi: & habebat decem cubitos 4 latitudinis ante faciem templi. Fecitq; 5 in templo fenestras obliquas. Et ædificauit super parietem templi tabulata per gyrum in parietibus domus per circuitum templi, & Oraculi: & fecit latera in circuitu. 6 Tabulatũ quod subterat, quinque cubitos habebat latitu-

dinis:& medium tabulatum sex cubitorum latitudinis: & tertium tabulatum septem habens cubitos latitudinis. Trabes autem posuit in domo per circuitum forinsecus, vt non hærerent
7 muris templi. Domus autem cum ædificaretur de lapidibus dolatis, atq; perfectis ædificata est: & malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audi
8 ta in domo cum ædificaretur. Ostium lateris medij in pariete erat domus dextræ, & per cochleam ascendebant in medium cœnaculum, & à medio in
9 tertium. Et ædificauit domum, & consummauit eam. Texitq; domum la-
10 quearibus cedrinis. Et ædificauit tabulatum super omnem domum quinque cubitis altitudinis: & operuit do-
11 mum lignis cedrinis. Et factus est sermo Domini ad Salomonem dicens:
12 Domus hæc quam ædificas: si ambulaueris in præceptis meis: & iudicia mea feceris, & custodieris omnia mandata mea gradiens per ea, firmabo sermonem meum tibi, quem locutus sum
13 ad Dauid patrem tuum. Et habitabo in medio filiorum Israel: & non derelinquam populum meum Israel. Igi-
14 tur ædificauit Salomõ domum: & con-
15 summauit eã. Et ædificauit parietes domus intrinsecus tabulatis cedrinis: à pauimento domus vsque ad summitatem parietum, & vsque ad laquearia operuit lignis cedrinis intrinsecus: & texit pauimentũ domus tabulis abie-
16 gnis. A Edificauitq; viginti cubitorum ad posteriorem partem templi tabulata cedrina à pauimento vsq; ad superiora: & fecit interiorem domum Ora-
17 culi in Sãctum sanctorum. Porro quadraginta cubitorum erat ipsum templũ pro foribus oraculi: & cedro omnis
18 domus intrinsecus vestiebatur habens tornaturas & iũcturas suas fabrefactas,
19 & cęlaturas eminentes. Omnia cedri nis tabulis vestiebãtur nec omnino lapis apparere poterat in pariete. Oraculum autem in medio domus in interiori parte fecerat: vt poneret ibi arcam fœderis Domini. Porro Oraculum habebat viginti cubitos longitudinis: & viginti cubitos latitudinis: & viginti cubitos altitudinis: & operuit illud atq; vestiuit auro purissimo.
21 Sed & altare vestiuit cedro. Domum quoq; ante oraculũ operuit auro purissimo: & affixit laminas clauis aureis.
22 Nihilque erat in templo quod non auro tegeretur. Sed & totum altare Ora-
23 culi texit auro. Et fecit in Oraculo duos cherubim de lignis oliuarum decem
24 cubitorum altitudinis. Quinque cubitorum ala Cherub vna: & quinque cubitorum ala cherub altera: id est decẽ cubitos habẽtes à summitate alę vnius
25 vsque ad alæ alterius summitatem. Decem quoque cubitorum erat cherub secundus in mensura pari: & opus vnũ
26 erat in duobus cherubim, id est altitudinem habebat vnus cherub decem cubitorum: & similiter cherub secun-
27 dus. Posuitque cherubim in medio tẽpli interioris. Extendebant autem alas suas cherubim, & tangebat ala vna parietem, & ala cherub secũdi tangebat parietem alterum: alæ autem alteræ in media parte templi seinuicem contin-
28 gebant. Texit quoque cherubim auro. Et omnes parietes templi per cir-
29 cuitum sculpsit varijs cælaturis & torno. Et fecit in eis cherubim, & palmas, & picturas varias, quasi prominentes de pariete & egredientes. Sed & pauimẽtũ domus texit auro intrinsecus, &
30 extrinsecus. Et in ingressu Oraculi fecit
31 duo ostiola de lignis oliuarũ: postesq; angulorum quinque: & duo ostia de li-
32 gnis oliuarum. Et sculpsit in eis picturam cherubim, & palmarum species, & anaglypha valde prominentia: & texit ea auro, & operuit tam cherubim quam palmas & cetera auro. Fe-
33 citque in introitu templi postes de li-
34 gnis oliuarum quadrãgulatos: & duo ostia de lignis abiegnis altrinsecus: & vtrumque ostium duplex erat: & se in

uicem

35 uicem tenens aperiebatur. Et sculpsit cherubim,& palmas,& cælaturas valde eminentes,operuitque omnia lami
36 nis aureis opere quadro ad regulam. Et ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum,& vno ordi
37 ne lignorum cedri. Anno quarto fundata est domus Dñi in mense zio: & in anno vndecimo mense Bul(ipse est
38 mensis octauus) perfecta est domus in omni opere suo:& in vniuersis vtensilibus suis. AEdificauitque eam annis septem.

DE TEMPORE, QVO templum ædificatum est.

CAPVT. I.

Versus.1.

ACTVM est ergo quadringentesimo,& octogesimo anno. Templum Ierosolymitanum bis, aut potius ter, ædificatum est,
1 vt dicemus postea, primùm à Salomone rege, quod templum primum dicitur,deinde ab ijs qui è captiuitate Babylonica reuersi sunt, quod templum secundum vocatur:tertiò ab Herode magno rege Iudææ. Primum templum,de quo nunc loquimur, sacra historia cœptum esse dicit anno quadringentesimo, & octogesimo ab egressione filiorũ Israel ex AEgypto, anno quarto regni Salomonis, mense zio:qui anni ita computantur. Moses octoginta annorum erat quando locutus est ad Pharaonem, vt dimitteret populum. Exo.7.& mortuus est, cum esset annorum centum, & viginti, Deut.vltimo. † Itaque ab anno egressionis filiorum Israel vsque ad mortem Mosis anni quadraginta numerantur, vt constat ex Exo.16. & Deut.8. Post Mosem Hothoniel,additis annis, quibus præfuit Iosue,& qui fuerunt inter Hothonielem,& Iosue, rexit populum.40.annos.Iud.3.Ahod.80.annos, Iud.3.Barac,& Debora.40.Iud.5.Gedeon.40.Iud.8.Abimelech filius Gedeonis.3.Iud.9.Thola.23. Iud.10.Iair. 22.Iud.10.Deinde fuit interregnũ.18. annorum.Iudi.10.Iephthe.6.Iudi.12. Abesan.7.Iud.12.Ahialon,siue,vt est in Hebræo, AElon.10.Iud.12.Habdon 8.ibidem Samson.20.Iud.16.Heli sacerdos.40.1.Reg.4. Samuel, & Saul.40. Act.13.Dauid.40.2.Reg.5.& 3.Reg.2.

Anni vsq; ad fundationẽ templi quo modo cõputẽtur.

2

3 † His adijciendi sunt tres anni regni Salomonis, siquidem mense secundo quarti anni ædificare templum cœpit. Ita annos numerat Alfonsus Episcopus Abulensis Q. 12. in caput.3.Iudicum, & Q.4. huius capitis, admonetque ad rectam libri Iudicum intelligentiam non esse numerandos omnes annos, quorũ liber ille meminit,tamquã interse distinctos,(ita enim erunt plusquam sexcenti) sed omittendos esse multos numeros, tanquam in se inuicem redeuntes,vt nunc factum est,atque ita fient anni quadringenti octoginta. Eamdem rationem secutus est Dionysius in vtrumq; locum. At videtur hæc enumeratio planè aduersari scripturæ,nec solum hæc enumeratio,sed summa etiam quadringentorum octoginta annorum in hoc capite signata,quoniam ex historia libri Iosue,& Iudicũ multò plures anni apertissimè colliguntur. Iosue vltimo † legimus: Seruiuitq; Israel Domino cunctis diebus Iosue,& seniorum,qui longo vixerant tempore post Iosue, & qui nouerant omnia opera Domini, quæ fecerat in Israel. Ex cap.autem.2. Iud. intelligimus,post eorum mortem qui cum Iosue vixerant,filios Israel declinasse ad idola,& eam ob causam traditos sæpe fuisse in potestatem hostiũ, donec in afflictione clamabant ad Dominum,& iudices à Domino suscitabantur,per quos liberarentur. Primus ergo iudex Hothoniel non continuò post mortem Iosue suscitatus est, sed post mortem seniorum,qui lõgo post eum tempore vixerãt,& post Hebræorum idololatriam,ob quam in potestatem Chusanrasathaim regis Mesopotamiæ irato Deo traditi sunt. Iudic.3.

4

5 † Deinde ait: Egressusq; est ad pugnã, & tradidit Dominus in manus eius Chusanrasathaim regem Syriæ,& oppressit eum,quieuitq; terra quadraginta annis,& mortuus est Hothoniel. Si militer Ahod secundus iudex non est creatus continuò post mortem Hothonielis, sed postquam populus iterum idololatria sua Deum irritauit,& seruiuit Heglon regi Moab decem, & octo annis. Iud.3.Deinde ait:Humilia

tusque est Moab iudici illo sub manu Israel, & quieuit terra octoginta annis. Eadem est de ceteris iudicibus ratio vsque ad Abimelech, à quo iam manifestius iudicum tempora notãtur, nam vsque ad eum non creantur iudices continuò post mortem præcedẽtium, sed postquam populus in potestatem hostium traditus est, & à tempore, quo liberatur, dicitur terra quiescere tot annos, quot communis sententia illis iudicibus assignat, vt videmus Iud. 4. 6 &. 5. & .8. † Quare necesse est multò maiorem summam annorum colligi. Confirmat hoc Iosephus, qui ita, vt diximus, hæc omnia intellexit, & ab exitu Israel ex Aegypto vsque ad initium fabricæ templi annos numerat quingentos nonaginta duos. 8. Antiq. ca. 2: non sexcentos, & duodecim, vt putauit Abulensis. Q. 4. huius ca. dum vitiosis codicibus credit, in quibus, & in quibusdam recentioribus scriptum est: Annis DCX duobus postquam Israelitę ex Aegypto excesserãt, sed errore librariorum, C, litera post, D, posita est, quæ ponẽda erat post, X, vt legeretur. Annis DXC duobus, vt manifestum est ex Græco.

Locus Iosephi restituitur.

7 † Alij versi à Ruffino habent: Anno quingentesimo. 2. quos secutus est Dionysius. Ac ne forte mendum sub esse apud Iosephum, aut temerè eum ita scripsisse suspicemur, bis hoc idem confirmat: libro enim. 10. cap. 11. ait: In cẽsum est autem templũ annis ex quo structum fuerat, elapsis quadringentis septuaginta, mensibus sex, & diebus decem additis, exactis à trãsmigratione ex Aegypto annis mille sexaginta duobus, mẽsibus sex, diebus decem. † 7 Si igitur ex hoc numero deducantur anni 470. durationis primi templi ab exordio fabricæ, supersunt. 592. ab exitu ex Aegypto vsque ad ædificationem templi. Idem lib. 11. ca. 4. docet gubernationem iudicum post Mosis, & Iesu imperium plusquam quingentis annis duraſſe. Mosi autem tribuit. 40. annos, Iesu. 25. 5. Antiq. capit. 1. Et quia supersunt. 27. ad. 592. dixit plusquã quingentis annis duraſſe. Huic argumento Abulensis locis citatis respõdet numeros libri Iudicum non esse accipiendos tanquam inter se distinctos: ita enim in plures sexcentis summa excresceret, sed omittendos esse multos tanquam sibi coincidentes. Ob hoc (inquit in. 3. cap. Iud.) considerandum quod quandocunque ponuntur aliquot anni, quibus Israelitæ oppressi sunt ab aliquibus hostibus, illi non sunt per se computandi, sed computantur sub annis, quibus terra dicitur quieuisse, vel quibus dicitur præfuisse aliquis iudex, & hoc modo reducentur omnia ad concordiã. † 8 Vt quum tempore Hothonielis terra dicitur quieuisse. 40. annos, in istis. 40. numerantur anni Iosue, & seniorum, & octo anni, quibus seruierunt Regi Chusan, & anni ipsi⁹ Hothonielis. &c. Ita intelligendos esse annos libri Iudicum docent Hebrei in maiori Chronologia, cap. 12. & recentiores Hebræi, quorum verba refert Andreas Masius in caput vltimum Iosue, in versum 31. Petrus Comestor in Historia libri Iudicum cap. 5. Lyranus, & Dionysius Iud. 3. & 3. reg. 6. Hugo Cardinalis Iud. 3. Ioan. Lucidus libr. 2. de Emẽdatione temporum cap. 8. Matthæus Beroaldus in Chronico lib. 3. cap. 4. Montanus in Daniele, siue de tẽporibus. Genebrardus lib. 1. suæ Chronographiæ pa. 38. † 9 Qui omnes, licet nonnihil differant inter se initio computationis, in hoc conueniunt, ita accipienda esse verba libri Iudicum, vt dictum est, neque ab illis multum discrepat Masius loco citato. Immo & Eusebius in Chronicis, in annis, quibus terra quieuisse dicitur, semper includit annos præcedentes, quibus scribitur Hebræos vexatos fuisse ab hostibus, id que se facere dixit iuxta Hebræorum traditiones. Verùm hi autores dum partem scripturæ tueri volunt, alteri manifestam vim afferunt. Quum enim legamus: Egressusque est ad pugnã, & tradidit Dominus in manus eius Chusan, & oppressit eum, quieuitque terra quadraginta annis, atque ita de ceteris iudicibus, quis non intelligat terram quieuisse postquam Chusan oppressus est, & victus? nec enim poterat terra quiescere, quæ ab hostibus affligebatur dura seruitu- 10 te. † Propterea vt veritãtẽ historiæ ita tueamur, vt molliter etiam verba ipsa explicẽtur, sciendum est hanc esse Hebræorum consuetudinem, vt numeralibus

libus Cardinalibus vtantur pro Ordinalibus (ita enim vocant.) Et quidem à decem, & supra necesse est hoc facere, quia ordinalibus carent. Sed tamen etiam ab vno vsque ad decem facere solent. Vt Hag. 1. & Zachar. 1. In anno. 2. Darij regis, Hebr. In anno duobus. 3. Regum. 15. In anno tertio Asa. Hebr. In anno tribus Asa. Ita dictum est Genes. 1: Factumque est vespere, & mane dies vnus, pro primus, & vna sabbathorum, pro Prima sabbathorum. Zachar. 1: Iste iam septuagesimus annus est, Hebr. Iste iam septua
11 ginta annus. Leuit. 25. † Sanctificabisque annum quinquagesimum, Hebræ. Annum quinquaginta. Et in hoc ipso capite: Factum est ergo quadringentesimo, & octogesimo anno. Hoc etiam in verbis citatis Iudicum factum puto, vt quum ait capit. 3: Quieuitque terra quadraginta annis, & mortuus est Hothoniel, sensus sit: Quieuit terra quadragesimo anno, id est, post mortem Iosue, & seniorum expulso dominatu regis Syriæ tandem quadragesimo anno terra quieuit. Nos etiam eodem modo loquimur, quia Numeralibus Ordinalibus caremus in multis, nisi ex Latino sermone capiamus. Ita de ceteris iudicibus dicendum est, & seruata proprietate literæ conficitur numerus quadringen-
12 torum octoginta annorum. † Quodsi aliquis obijciat deesse literam ה ad hunc sensum conficiendum: sæpe in similibus locutionibus solet desiderari apud Hebræos, vt etiam adnotauit Pagninus libr. 1. Hebr. Institut. capit. 25. Verùm quoniam hæc responsio, & si cum verbis Hebraicis satis congruat, cum nostra translatione non congruit, in qua capit. 5. scriptum est: Quieuitque terra per quadraginta annos: dicamus cum in fine vitæ Iudicum dicitur: Quieuit terra quadraginta annos, intelligi de annis, qui præcesserunt, & per quos ille iudicauit, non de consequentibus, vt verba sonare videntur. Hoc intelligimus ex Iudic. 3. Quieuitque terra quadraginta annis, & mortuus est Hothoniel. Quiescere autem dicitur à prælijs, vt manifestum est in capit. eodem: Et quieuit terra octoginta an-
13 nis à prælijs. Sensus ergo est: Quadraginta annis Israelitæ bellum non gesserunt, qui videlicet cum vita huius iudicis terminati sunt. † Et bellum non gerere dicuntur, quia repente traditi à Deo hostibus, nec aduersus eos rebellabant, nec alios bello adoriebantur. Donec tandem per iudicem liberabantur. Itaque quadraginta annos quieuit terra, quia maxima huius temporis pars, atque adeò; tota ferè nulla prælia habuit. Postremò notandum est. 40. annos, quibus Palæstini oppresserunt Hebræos, Iudic. 13. incidere partim in 20. annos Samsonis, Iudic. 15. Iudicauitque Israel in diebus Philisthijm viginti annis: partim in. 40. annos Heli Sacerdotis. Ex his explodituꝛ Cani opinio, qui contra omnium Hebræorum, & Græcorum sententiam libr. 11. de locis capi. 5. in responsione. 12. argum. dicit vitiatos esse codices. 3. Reg. 6. & multò maiorem annorum fuisse summam.

Mense zio.

14 † Secundus mensis anni intelligendus est, non anni quarti regni Salomonis. Quodq; ait: *Ipse est mensis secundus*, parenthesis est, vt sit sensus: In anno quarto regni Salomonis, mense zio, ipse est mensis secundus. Quod præterquam quod à nonnullis adnotatur, vt à Beda in libr. de Templo Salomonis, capite. 5. & ab Anselmo, à Ricardo in libr. eiusdem tituli, & à Lyrano: apertum est ex 2. Paralipo. 3. vbi legimus: Cœpit autem ædificare mense secundo anno. 4. regni sui. Mensis autem secundus anni Hebræis dictus est, ו Vltima vocali, siue u, sit, siue o, vtroque enim modo legi potest, non consonante, vt Lyra, & Vatablus, & quidam alij putauerunt, quoniam, & Hieronymus scripsit zio, & lxx. postea in hoc capite non scripserunt, זיו, sed זי. Cui in nostris mensibus respondet pars Aprilis, & pars Maij, quod tempus ædificijs incipiendis aptissimum est. זיו

VBINAM SACRIFICIA obtulerint Hebræi antequam templum conderetur.

CAP. II.

SED quæritur, his quadringentis octoginta annis vbi nam sacrificia obtulerint filij Israel. Per quadraginta certè annos, quibus versati sunt in deserto, & posteà donec terram promissionis occuparent, tabernaculū illud, quod in deserto constructum est Deo iubente, & formam præscribente fuit illis pro templo, ac semper illud secum portarūt per diuersa loca, donec pacata terra portare desierunt, & fixerunt illud in Silo. Ios. 18. Congregatique sunt omnes filij Israel in Silo, ibique fixerunt Tabernaculum testimonij, & fuit eis terra subiecta. Erat autem Silo vrbs in sorte tribus Ephraim, prope Bethel tribus (si Gallico vocabulo vti licet) leucis distans ab Ierusalem, vt ait Brocardus in Descriptione terræ sanctæ. Iud. 21. Ecce sollennitas Domini est anniuersaria in Silo, quæ sita est ad Septentrionem vrbis Bethel, ad Orientalem plagam viæ, quæ de Bethel tendit ad Sichimam, & ad Meridiem oppidi Lebna. † Positum est autem in Silo, quòd is locus propter pulchritudinem visus sit idoneus, in quo tantisper maneret, dum maior commoditas ædificandi templi se preberet, vt scribit Ioseph. lib. 5. Antiq. cap. 1. Simul etiam (vt ait Abulensis in cap. 18. Iosue) quoniam Iosue, qui Princeps erat populi, erat ex tribu Ephraim, Num. 13. ibique oportebat figi tabernaculum, vt Iosue accuratius obseruari faceret omnia, quæ ad tabernaculi sanctitatem pertinebant. Mansit auē tabernaculum in Silo vsq; ad tēpora Helcanæ patris Samuelis. 1. Regum. 1: Et ascendebat vir ille de ciuitate sua statutis diebus vt adoraret, & sacrificaret Domino exercituū in Silo. Immò & vsq; ad annum vltimū Heli Sacerdotis, quo grauissimo bello Palæstinorū ingruente misit populus in Silo, & tulerūt inde arcam fœderis, & capta in eo bello arca mortuus est Heli. 1. Reg. 4. † Arca autem ducta est à Palæstinis in Azotum. 1. Reg. 5. & mansit in eorum regione septem mensibus. 1. Reg. 6. Deinde remissa est ab illis in vrbem Bethsames. 1. Reg. 6. posteà in Cariatharim. 1. Reg. 7. ibique mansit donec Dauid confirmato iam regno super Iudam, & Israel reduxit eam ex Cariath-iarim. 1. Paral. 13. Mansitque in domo Hobededon Gethæi tribus mensibus, in villa quadam prope Ierusalem, vt ait Ioseph. 7. Antiq. cap. 4. Inde à Dauide ducta est in domum suam, in superiorem partem Ierusalem, quæ Ciuitas Dauid dicta est, vbi locum arcæ ædificauit, tetenditque ei tabernaculum. 1. Paral. 15. quod aliud erat ab illo, quod fecit Moses, vt rectè ait Lyranus. 1. Paral. 15. † Et constat apertè ex. 2. Paral. 1. vbi cum dictum esset tabernaculum Mosis fuisse in Gabaon, dicitur continuò: Arcam autem Dei adduxerat Dauid de Cariathiarim in locum, quem præparauerat ei, & vbi fixerat illi tabernaculum, hoc est, in Ierusalem. De hoc tabernaculo, quod arcæ præparauit Dauid, dictum est. 3. Regū. 1. Adonias autem timens Salomonem surrexit, & abijt in tabernaculum Domini, tenuitque cornu altaris. Et capit. 2. Fugit ergo Ioab in tabernaculum Domini, & apprehendit cornu altaris. Ita Abulen. Q. 41. in capit. 1. libr. 3. Regū. Et ratio docet: hæc enim omnia celerrimè facta sunt eodem die, vt ait Abulen. Nec poterāt ire in Gabaō in tanta temporis angustia, præsertim Cum non esset ibi arca Domini. † Tabernaculum autem, quod Moses construxerat, translatum est de Silo, sicut scriptum est Psal. 77: Et repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, vbi habitauit inhominibus. Quo tempore translatum fuerit, non satis constat ex scriptura; sed valde probabile est translatū fuisse, cū arca inde educta est, & Palæstini vicerunt Hebræos, vt aiunt in eundem Psal. Aug. & Euthy. Ianse. Genebrardus. Quod verba eiusdem Psalmi videntur indicare: Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici, &c. De hoc etiam Ieremi. 7. Ite ad locum meum in Silo, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quæ fecerim ei propter mali-

Tabernaculum Mosis fuit in Silo.

Silo.

Tabernaculum, & arca quò trāslata fuerint.

malitiam populi mei Israel: vbi Hieronymus ait locum in ruinas, cineresque collapsum fuisse, iuxta illud: Et
6 reputit tabernaculũ Silo. †Inde translatum est in Nobe ciuitatem sacerdotum, vbi erat, quum Dauid fugiebat Saulem, 1. Regum. 21. Inde venit in Gabaon, vrbem tribus Beniamin, quæ, autore Iosepho, libro. 2. de Bello, capit. 23. quinquaginta stadijs distat ab Ierusalem, id est, sex mille ducentis quinquaginta passibus, siue, iuxta Brocardum, tribus Leucis. 1. Paralip. 21: Tabernaculum autem Domini, quod fecerat Moyses in deserto, & altare holocaustorum ea tempestate erat in excelso Gabaon, ideſt, quando angelum stricto gladio vidit Dauid, & sacrificium Domino obtulit in area Ornan Iebusæi. Ibi autem mansit donec cum arca illatum est à Salomone in templum. 3. Regum. 8: Et portauerunt arcam Domini, & tabernaculum fœderis, & omnia vasa Sanctuarij, quæ erant in tabernaculo. †Hoc
7 autem esse illud, quod Moses fecerat, docet Iosephus. 8. Antiq. capit. 2. Mansserunt autem tabernaculum, & arca in templo donec destructum est à Chaldæis, tunc enim ab Ieremia seruata sunt in spelunca. 2. Machabæo. 2. Ex his intelligimus cur dictum sit Psalm. 77: Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit, sed elegit tribum Iuda, montem Sion, quem dilexit. Et cur etiam dictum sit. 3. Regum. 3: Abijt itaque Salomon in Gabaon, vt immolaret ibi. Illud quippe excelsum erat maximum: videlicet præferebatur omnibus excelsis, quòd in eo esset tabernaculum à Mose factum. 2. Paralip. 1: Et abijt cum vniuersa multitudine in excelsum Gabaon, vbi erat tabernaculum fœderis Domini, quod fecit Moyses
8 famulus Dei in solitudine. † Sacrificia vero semper populus offerebat in Silo, dum ibi fuit tabernaculum, & arca, sed postquam translatum est, offerebantur in loco in quo erat tabernaculum, vt à Salomone. 3. Reg. 3: aut in montibus, aut locis excelsis, non enim ædificatum erat templum nomini Domini vsque in diem illum. Hoc tamen, quod de excelsis, & montibus

Locus. Psalm. 77.

dicimus, Abulensis contra Lyranum, & Hebræos. Q. 2. in capit. 2. lib. 3. Reg. & Q. 5. in hoc caput, nemini licuisse putat citra peculiarem Dei dispensationem ad quosdam factam. Ita Samuel immolauit in Ramatha, & in Galgalis. 1. Reg. 7. & 10. & 11, Elias in monte Carmelo. 3. Reg. 18, Dauid in area Ornam Iebusæi. 1. Paralipo. 21. Quod multis probat Abulensis, sed eo potissimum, quod scriptum est. 3. Regum. 3. Dilexit autem Salomon Dominum ambulans in præceptis patris sui, excepto quod in excelsis immola-
9 bat, & accendebat thymiama. †In his excelsis constituebantur altaria, in quibus Deo immolabant. Quare semper Deo fuerunt inuisa, & antequam templum fieret, vt dictum est, & multò magis postquam est factum, quoniam extra templum sacrificare nemo poterat. Leuit. 17. hostiæ iubebantur immolari ante ostium tabernaculi, & Deuter. 12. Scriptum est: Caue ne offeras holocausta tua in omni loco, quem videris, sed in eo, quem elegerit Dominus, &c. Quod autem sæpe de regibus etiam bonis, vt de Iosaphat 3. Reg. vltimo dicitur: Verumtamen excelsa non abstulit, adhuc enim populus sacrificabat, & adolebat incensum in excelsis, etiamsi de hostijs idolis immolatis non intelligeretur, sed de ijs, quas populus veterem consuetudinem retinens Deo vero immolabat, vitiosum iam erat, & Deo ingratum. †Ex his
10 intelligitur difficilis locus Ecclesia. 49. Præter Dauid, & Ezeciam, & Iosiam omnes peccatum commiserunt: nam reliquerunt legem Altissimi reges Iuda, & contempserunt timorem Dei: quoniam Dauid non immolauit in excelsis. 3. Reg. 3: Ambulans in præceptis Dauid patris sui, excepto quod in excelsis immolabat. Ex quo cognoscimus Dauidis tempore populum non immolasse in excelsis. Ezecias autem, & Iosias excelsa abstulerunt. De Ezecia. 4. Reg. 18: Fecitque quod erat bonum coram Domino iuxta omnia, quæ fecerat Dauid pater eius. Ipse dissipauit excelsa, &c. Quare & Dauidẽ excelsa dissipasse intelligimus. De Iosia idem legimus. 4. Reg. 23.

Excelsa.

Locus ex Eccli. 49.

CVR DAVID NON AEDIficauerit templum, sed Salomon.

CAPVT. III.

1 QVæritur etiam cur Dauid nó ædificauerit templũ, sed Salomon. Ex omnibus, qui præfuerunt Israeli, primus Dauid de templo ædificando cogitauit. 1. Parali. 17: Cùm autem habitaret Dauid in domo sua, dixit ad Nathan Prophetam: Ecce ego habito in domo cèdrina, arca autem fœderis Domini sub pellibus est. Pellibus enim extrinsecus tabernaculum regebatur. Cui per Nathan respondit Dominus: Non ædificabis tu mihi domum ad habitandum, neque enim mansi in domo ex eo tempore, quo eduxi Israel vsque in diem hanc, sed fui semper mutans loca tabernaculi, & in tentorio manens cũ omni
2 Israel. † Causam ipse Dauid ostendit cap. 28. Deus autem dixit mihi: Non ædificabis domum nomini meo, eo quod sis vir bellator, & sanguinem fuderis. Propterea relicta est hæc cura Salomoni, qui, iuxta nomen suum, pacificus fuit, ipse ædificauit templum quia typus erat Christi regis pacifici, qui ædificaturus erat Ecclesiã. Ex hoc intelligitur ratio illa. 1. Paralip. 17. Neque enim mansi in domo ex eo tempore, quo eduxi Israel, &c. Est enim ac si diceret: Non ego templum mihi fieri volo propter indigentiam meam, si enim egerem, initio ædificari illud iussissem, sed propter mysterium, vt significetur ædificiũ futurum Ecclesiæ: ideò nec ab ijs, qui præcesserunt, neq; à te ædificari volui, sed à rege pacifico Salomone, qui expressior typus est
3 Christi mei. † Alioqui eadem ratione concluderetur, neq; à Salomone fuisse ædificandum. Reliquit tamen Dauid Salomoni magnam vim auri, argẽti, æris, materiæ cèdrinæ, quæ parauerat, cùm templũ ædificare moliebatur. Reliquit etiam magna munera omnis generis, quæ populus obtulerat, & sigillatim omnia enumerantur. 1. Paral. 28. & 29. Illud autem magis mirandum, reliquisse etiam eum illi formam totius templi, & vasorum, non humano ingenio excogitatam, sed à Deo si
4 bi traditam. 1. Paral. 28. † Dedit autem Dauid Salomoni filio suo descriptionem porticus, & templi, & cellariorũ, & cœnaculi, & cubiculorum in adytis, necnon & omnium, quæ cogitauerat atriorum, & exhedrarum per circuitum in thesauros domus Domini, & in thesauros sanctorum, diuisionũque sacerdotalium, & Leuiticarum in omnia opera domus Domini, & in vniuersa vasa ministerij templi Domini, &c. vsque ad finem vers. 18. Et postea: Omnia venerunt scripta manu Domini ad me, vt intelligerem vniuersa opera exemplaris.

DE LOCO, IN QVO EXtructum est templum.

CAPVT. IIII.

1 VT formam futuri templi præscripsit Dauidi Deus, ita etiam locum. 2. Para. 3. Et cœpit Salomon ædificare domum Domini in Ierusalem, in monte Moria, qui demonstratus fuerat Dauidi patri eius, in loco quem parauerat Dauid in area Ornan Iebusæi, qui vocatur in Hebræo Arauna. 2. Reg. 24. & in nostra translatione Areuna, in Paralipomenis verò Orna, à lxx. semper Orna, siue Ornan. Erat autem Iebusæus. 1. ex priscis vrbis habitatoribus, atque ex primis amicis Dauid, vt ait Ioseph. 7. Antiq. c. 10. Mons Moria est in quo olim Abrahã Dei iussu sacrificare voluerat Isaac: si *Mons Moria.*
2 quidem Genes. 22. ait illi Dominus: † Tolle filium tuum vnigenitum, quem diligis, Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium, quem monstrauero tibi. Pro, In terram visionis, in Hebræo est: In terram Moria, pro quo lxx. verterunt: In terram excelsam. Aquila: In terram, τὴν καταφανῆ, id est, quæ illustris, vel conspicua est. Symmachus: In terram visionis, vt in Traditionibus Hebraicis in Genesin docet Hieronymus, estq; omnium idem sensus. Mons enim erat excelsus, & propterea valde conspicuus, longeque videri poterat, & ex eo multa longè poterant videri.

Dein-

3 Deinde subijcit Hieronymus: † Aiunt ergo Hebræi hunc monte esse, in quo postea templum conditum est in area Ornæ Iebusæi, sicut & in Paralipomenis scriptum est. Idem ait in illud Ierem. 7. Dabo domum istam sicut Silo. Eadem est Iosephi sententia. 7. Antiq. ca. 10. & Bedæ in libro De templo Salomonis, cap. 5. & multorum. Est autem Moria pars montis Sion (propter quod dictum est Psalm. 77. Sed elegit tribum Iuda, montem Sion, quem dilexit. Et ædificauit sicut vnicornium, sanctificium suum in terra, quam fundauit in sæcula) & à torrente Cedron ascendit versus vrbem exigua planitie, & vndique præceps, atque decliuis, vt ait Iose. lib. 6. De bello capit. 6. Idē lib. 15. † Antiq. c. 14. Tumulus erat
4 petricosus, arduus, à vertice sensim versus Orientale vrbis latus resupinus, &c. & propter altitudinem toti vrbi imminebat. Aristæus in libello De. lxx. interpretibus ad Philocratem, Vrbem (inquit) in monte suspicimus totius Iudaicæ regionis mediam, sublimem prospectum præbentem, in cuius vertice templum apparebat visu pulcherrimū, &c. Indè sicuti qui ex alijs vrbibus veniebant in Ierusalem, dicebantur ascēdere, quia vrbs erat in sublimi ædificata, vt Matth. 20. Ecce ascendimus Ierosolymam: ita qui ex vrbe veniebant in templum, ascendebant, vt Lucæ. 18. Duo homines ascendebant in tem-
5 plum vt orarent. † Erat autē templum ad Occidentalem plagam Ierusalem, ita vt eius longitudo esset ab Oriente in Occidentem, & latitudo à Meridie ad Septentrionem: & ostium, quo ad quotidiana ministeria templi ingrediebantur, erat versus Orientem, ita vt exoriens Sol æquinoctialis sine vllo obstaculo radios suos per ostia templi, & Oraculi in ipsam arcam, quæ erat intra Sancta Sanctorum, mitteret, vt ait Beda in libr. Quæst. in libros Regum. Q. 12. & Angelomus. Iosephus quoq; ait libr. 8. Antiq. ca. 2. templum conuersum fuisse ad Orientem. Idem lib. 3. c. 5. ait: Tabernaculum autem statuit in eius medio versum ad Orientem, vt Sol surgens radios in illud mitteret.
6 † Hoc autē ideo factum videtur, quòd ethnici ita ædes sacras constituebant, vt signum in ara collocatum spectaret ad vespertinam cœli regionem, & sacrificantes spectarent ad Orientem, vt ipsa simulacra viderentur exorientia contueri supplicantes. Ita Vitruuius libr. 4. de Architectura. cap. 5.

DE INTERIORI TEMPLI fabrica, & primum de longitudine, & latitudine, & altitudine eius.

CAP. V.

1 *Domus autem, quam ædificabat rex Salomon Domino:* Ab interiori ædificio orditur, quòd propriè vocatur Domus, nam quæ circa illud erant, potius atria vocabantur, tametsi tota interior, & exterior fabrica sæpe domus dicantur, & templum. Longitudo eius est sexaginta vulgarium cubitorum, latitudo viginti. Exigua fortasse videbitur domus, sed si consideremus intra hos sexaginta cubitos neminī ingredi licuisse, nisi sacerdotibus, ipsumq; altare holocaustorum, & atrium sacerdotum extra illos esse, supervacaneum esse videbitur longiorem, aut latiorem facere domum. Altitudo fuit triginta cubitorum, quæ pro longitudine, & latitudine satis ampla visa est. Sequitur continuò (simul enim sunt omnia explicanda) † *Et porticus erat ante templum:* Videli-
2 cet per quā ingrediebantur in domum illam sexaginta cubitorum, Hebraicè: Et porticus erat ad faciem templi, cuius logitudo erat viginti cubitorum, latitudo viginti. Sed longitudo eius respondebat latitudini domus, quoniam longior huius porticus pars erat. 20. cubitorum, sicut latitudo templi: latitudo verò respondebat longitudini domus: & ita domus adiuncta porticui longitudine. 70. cubitorū habebat, latitudine verò semper eamdem, id est, viginti
3 cubitorum. † Sed cum per se cōsiderarentur porticus, & separata à domo, habet suam latitudinem respondentem longitudini domus. Sciendum est tamen 2. Paral. 3. multo altiorem domum describi, ita enim scriptum est: Porrò altitudo cētum viginti cubitorum erat.

Vers. 2.

Vers. 3.

Altitudo totius domus.

Sed habent hæc verba dubitationem, quoniam non de tota domo, sed de porticu dicta videntur, vt ex verbis præcedentibus conijci potest. Porticum verò ante frontem, quæ tendebatur in
1 longum iuxta mensuram latitudinis domus, cubitorum viginti: porrò altitudo centum viginti cubitorum erat. Atque ita quidam sentiunt, altitudinem domus esse. 30. cubitorum, porticus verò altitudinem, centum &. 20.
4 † At falsa est omnino hæc sententia, verbaq; nõ ad solã porticũ, sed ad domum etiam referenda sunt: itaq; non pertinent ad præcedentem proximè sententiam, sed ab illis noua incipit, vt probat grauissimorum autorum consensus. Ita interpretantur Beda in libro de Templo Salomonis. cap. 6. &. 10. & in libro Quæstionum in libros Regũ, Q. 11. & Angelomus in hoc cap. & Rupertus lib. 3. comment. in lib. Reg. cap. 7. & idem Beda lib. 2. in Hesdram cap. 7. Ricardus in lib. de Templo, Petrus Comestor in historia tertij libri Regum. cap. 9. Lyran. Abulensis, Caietanus in hoc cap. Vatablus in. c. 3. 2. Paralip. † Deniq; Iosephus sacerdos, &
5 eruditus, & proprius gentis historicus palam hoc docet. 8. Antiq. ca. 2. Huius, inquit, ædificij altitudo fuit cubitorũ 60. & totidem longitudo, latitudo verò viginti. Super hoc autem erat aliud ædificium pari mensura, ita vt tota altitudo templi centum viginti cubitis constaret. Et lib. 15. cap. 14. inducit Herodem ita Iudeis loquentem: Templo huic, quòd postliminio reuersi à captiuitate Babylonica patres nostri instaurauerunt, desunt ad priscam altitudinem sexaginta cubita, tanto enim celsius erat vetus illud Salomonis ædifi-
6 cium, &c. † Templũ autem secũdum, de quo ibi loquitur, cõstat habuisse sexaginta cubitos altitudinis ex Hesdræ. 6. prohibente, videlicet, Cyro altius templum ædificari, vt ibidem ait Iosephus, & ex cap. 6. Hesdræ intelligitur. Cum autem secundum multò minori magnificentia extructum fuisse constet, quàm primum, non est dubium primum habuisse multò maiorem altitudinem. Confirmat hoc quod legimus Hesdras. 3: Plurimi etiã de Sacerdotibus, & Leuitis, & principes patrũ, & Seniores, qui viderant templum prius: cum fundatum esset & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna, scilicet, quoniam ex fundamento cognoscebatur, non posse illud surgere in altitudine prioris. † Postremo
7 cum in capite illo describatur mensura longitudinis, & latitudinis domus, & nihil de altitudine dictum sit; non est dubiũ, quin id, quod mox subijcit: Porrò altitudo cẽtum viginti cubitorum erat, non solum ad porticum, sed etiam ad domum referri debeat. Multùm tamen iuuari videtur sententia, quam nunc refutamus, sequẽtibus verbis: Et deaurauit eam intrinsecus auro mundissimo; non enim subaudiri posse videtur, Domum, sed porticũ: quoniam continuò ait: Domum quoque
8 maiorẽ texit tabulis ligneis, &c. † Atque ita necessario videtur dicendum de porticu tantum sermonem fieri, cum dicitur: Porrò altitudo centum viginti cubitorum erat. Sed negamus subaudiendum esse Porticum, cum dicitur: Et deaurauit eam, imò subaudiendum est Domum, vt multi ex autoribus citatis intellexerunt, & vt manifestè docet translatio. 70. apud quos Porticus neutrius generis est, καὶ τὸ δίλαμ aut potius τὸ δλάμ, quod sæpe videre licet apud eosdem, Ezec. 40. & 41. & postea ait: ἡ παταχρύσωσεν ἔνδον, scilicet, δίμον, ideſt, domũ. Itaq; vt rectè ait ibidẽ Caietanus, prius docet scripturã totã domũ vniuersim fuisse deauratam, deinde cum dicit: Domum quoq; maiorem, de partibus sigillatim loquitur, in quibus, quæ longior erat, vocabatur domus maior, vt statim dice-
9 mus. † Dicendum ergo est, si & citatos autores, & veritatem ipsam sequi volumus, in hoc nostro capite describi altitudinem domus vsque ad primam contignationem, in Paralipomenis verò vsque ad supremam: & ita omnia conciliantur. Iosephus autem non de prima contignatione locutus est, sed de media, quoniam ab ea incipiebat alterum ædificium, siue alterum templum altitudinis sexaginta cubitorum, & inferiorem cõtignationem omisit, quia pars erat templi primi, siue inferioris.

Abu-

Abulensis: Sciendum autem, inquit, quòd duæ domus istarum, scilicet, superiores, non habent expressa aliqua ministeria, ad quæ essent, ideò scriptura de eis rarò mentionē facit. † Sed crē dendum est, quod ibi reponebantur thesauri templi, & vestes ministrorū, & alia multa, quia erant ibi securissima, &c. Idem aiunt Lyranus, & alij; atque admodum probabile est, præsertim cum in templo seruatum sit tabernaculum Mosis, & illud fortasse quod fecit Dauid, & altare holocaustorum vetus, & plurima sacrificiorum instrumenta, & templi, ac Sacerdotum ornamenta. De his cōsignationibus intelligunt autores citati, & Iosephus quod postea dicitur: Et per cochleam ascendebant in medium cœnaculum, & à medio in tertium. Quòsi verè exponitur, valide hinc omnia confirmantur quæ dicta sunt. Sed de his postea.

DE TRIBVS PARTIbus templi, & de altitudine Sancti Sanctorum.

CAP. VI.

Edificauitque viginti cubitorū. Vt ordine procedam⁹, & semel de interiori fabrica dicam⁹, trāsimus, à versu. 3. huius capitis ad. 16. Tota hæc domus. lxx. cubitorū in tres partes diuidebatur: extima omniū versus Orientem, porticus dicitur, & vestibulum, Hebraicè אוּלָם. Post porticū exterior domus pars Hebraicè dicitur: הֵיכָל Latinè templum, sicut superius ait: Et porticus erat antè templum. Dicitur etiam exterior domus. Intima omnium Hebraicè דְּבִיר id est Oraculum, à דָּבַר quod significat loqui, quia inde responsa diuina reddebantur, vt dicemus cū loquemur de arca, Exo. 30. coram Propitiatorio, quo tegitur testimonium, vbi loquar tibi: Et קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים id est Sanctitas Sanctitatū, siue Sāctū Sāctorū, siue Sācta Sanctorū, aut etiā Sācta per Antonomasiā. † Psal. 133. In noctibus extollite manus vestras in Sancta, & benedicite Dominum, εἰς τὰ ἅγια, idest, in sancta, Hebraicè, In Sanctum, קֹדֶשׁ Ita & Paulus Apostolus Heb. 9. Introiuit semel in Sancta æterna redemptione inuenta. Sanctum verò Sanctorum dicitur, quoniam hæc est pars totius templi Sanctissima, in qua, scilicet, erat arca, & Propitiatorium, & Cherubim: quomodo dicitur Canticum canticorum, id est, eximium, & præstantissimum canticū. Et, Vanitas vanitatū, id est, eximia, & maxima vanitas. Ita dictū est Leu. 6. de simila oblata, qua solis Sacerdotibus vesci licebat: Sanctum Sāctorum erit, idest maximè Sanctum. Et postea: Omnis masculus de genere Sacerdotali vescetur de carnibus eius, quia Sanctum Sanctorum est. Et cap. 7: In loco Sancto vescetur his carnibus, quia Sāctū Sāctorū est. In his locis, & in similibus, q̄ sæpe occurrunt, est similiter in Hebræo קֹדֶשׁ קָדָשִׁים apud. lxx. ἁγία ἁγίων. Templum, siue hechal, aut exterior domus, longa erat cubitis. 40. Oraculum verò non nisi. 20. quoniam in exteriorem domum introibant Sacerdotes, in interiorem verò non nisi Summus Sacerdos, idq; semel singulis annis, nempe decimo die mensis septimi in festo die Expiationum. † Hebr. 9. In priori quidem tabernaculo (idest in exteriorem tabernaculi partem) semper introibant Sacerdotes sacrificiorum officia consummantes, in secūdo autē semel in anno Solus Pontifex: De altitudine Oraculi nō eadem omnium opinio est; sunt enim qui velint fuisse triginta cubitorum, vt Beda cap. 10. libri citati de Templo Salomonis, Comestor in Historia. 3. Regum. cap. 10, Lyranus, Ricardus aiuntq; cùm viginti cubitorum dicitur, id non ad totius Oraculi altitudinem pertinere, sed ad parietem diuidentem Oraculum à templo, qui viginti cubitos habebat, vt per aperturam illam intraret in Oraculum fumus altaris thymiamatis, quod erat ante Oraculum, & operiret arcam existentem in ipso Oraculo. † Matablus in hoc cap. affirmat Oraculum habuisse. 30. cubitos altitudinis, sed ideo dici. 20. quia illi viginti erant tecti auro, decem autem postremi tegebantur lapidis pretiosis, idque tradere doctissimos Hebræorum. At hoc commentum Hebræorum est, quod nullo

Vers. 16.

Sancta Sanctorum.

Vlam.

Hechal.

Cōdes hac-cudasim.

Sancta Sanctorum.

Hechal.

Altitudo Sancti Sanctorum.

nullo argumento probant, vt ſolent multa. Probabilius videbatur quod ait Beda, ſed nos id dicamus, quod bis in hoc cap. dicit ſacra hiſtoria, altitudinẽ fuiſſe. 20. cubitorum, & ita prorſus fuiſſe quadratum Oraculum, quod etiam confirmat Ioſe. 8. Antiq. c. 2. & Abulẽſis, qui prius quidem dixit: Altitudinẽ habet. 20. cubitorum ſecũdũ Hebræos, vel ſecundum nos. 30. ideſt, ſecundum
5 Chriſtianos Doctores. † Sed tunc tantum ſentẽtiam aliorum retulit, ſuã verò confirmauit Q. 15. huius capit. nempe Oraculum fuiſſe quadratum, quoniam etiam in tabernaculo Moſis erat quadratum, ideſt longitudine, & latitudine, & altitudine decem cubitorum, vt ex Exo. 26. colligitur. Ita exponere videntur autores à me paulò antè nominati quod in hoc eodem capite legimus: *Ædificauitque viginti cubitorum, ad poſteriorem partem templi tabulata cedrina à pauimento vſque ad ſuperiora, & fecit interiorem domum Oraculi in Sanctum Sanctorum.* Tabulata hæc eſſe volunt parietem ſeparantem Oraculum à templo, atque hunc tantum habuiſſe. 20. cubitos. † Sed refellant hanc
6 interpretationẽ verba, quæ paulo poſt ſequuntur: *Porrò Oraculum habebat. 20. cubitos longitudinis, &. 20. cubitos latitudinis, &. 20. cubitos altitudinis.* Refellunt eam, & verba Hebraica, nam vbi nos habemꝰ Tabulata, in Heb. eſt Latera, ita enim habent: Et ædificauit. 20. cubitos ad poſteriorem partem domus in lateribus cedrinis, &c. Ita etiam vertũt lxx. Latera autem cedrina vocat tabulas cedrinas, quibus nõ ſolum parietes Oraculi tegebantur, ſed ipſum etiam pauimentum, quo præſtabat exteriori domui, cuius pauimentum tegebatur tabulis abiegnis, vt exponunt rectè Vatablus, & Caietanus. Leo Iudas vertit: AEdificauit etiam. 20. cubitis à lateribus ædis aſſeribus cedrinis à pauimento ad parietes. † Atq; hinc intelligitur
7 quomodo Oraculum habet altitudinẽ 20. cubitorum, cum reliqua domus haberet. 30. nimirũ quod latera illa, ſiue tabulata, non ſurgebant niſi vſq; ad. 20 cubitos, & inde trabibus quibuſdã continuabantur cum totius domus contignatione, quæ erat. 30. cubitorum. Vnde. lxx. tranſtulerunt: A pauimẽto vſq; ad trabes, quæ ſcilicet erãt in tecto Oraculi. Quare quod in noſtra trãslatione habemus, *A pauimento vſque ad ſuperiora*, intelligitur, vſq; ad ſuperiores partes parietũ, quemadmodũ paulò ante vertit eadẽ vocabula: *A pauimento domus vſque ad ſummitatem parietum*, Hebraicè: A pauimento vſq; ad parietes, id eſt tam pauimẽtũ, quã parietes toti ad ſummũ vſq; erant obtecti tabulis cedri
8 nis. † Quod autẽ ait: *Et fecit interiorẽ domum Oraculi in Sanctum Sanctorum*, idem eſt, ac ſi diceret: Et interiorẽ partẽ domus fecit, ſiue ædificauit (ita enim eſt in Heb.) vt eſſet Sanctum Sanctorum. Vt Geneſ. 2: Et ædificauit Dñs Deus coſtam, quam tulerat de Adam in mulierem, ideſt fecit vt eſſet mulier. Deinde quod ait: *Oraculum autem in medio domus in interiore parte fecerat*, pugnare ſecum videtur, quomodo enim in interiori parte domus eſſe poteſt, ſi eſt in medio domus? Sed cõſuetudo Hebræorũ eſt, vt dicãt, In medio domus, pro intra domũ, & ſimilia. Vt Hab. 3: Domine, opus tuũ in medio annorũ viuifica illud, id eſt, intrà annos, quos conſtitueras, & per prophetas promiſeras. Pſalm. 100:
9 Nõ habitabit in medio domus meę qui facit ſuperbiã. † At Ricardus argumẽtatur acutè cõtra id, quod dictũ eſt, vt probet tabulata cedrina. 20. cubitorũ eſſe parietẽ diſtinguẽtẽ oraculũ à templo, atq; illud tãtum fuiſſe. 20. cubitorũ, vt per aperturã illã. 10. cubitorũ fumus ingrederetur ad arcã. Argumẽtũ eſt ex. 2. Paral. 3. vbi velũ factũ dicitur ante Oraculũ, nec dubiũ eſt quin velũ hoc ſit, quod in paſſione ſciſſũ eſt à ſummo vſq; ad deorſum. Cõſentiũt autẽ oẽs Doctores ſciſſũ eſſe hoc velũ, vt paterent ea, quæ erãt intra Sãcta Sãctorũ. Si hoc velũ pẽdebat ante parietẽ, nihil eius ſciſſio profuiſſet, quãdo quidẽ integer paries manebat: neceſſe eſt ergo dicere pepẽdiſſe ante illos decẽ cubitos, q ſine pariete remãſerãt à tabulato. 20. cubitorũ vſq; ad primã contignationẽ triginta. Præt.
10 † Vectes, q ſemper arcæ circulis inſerti erãt, apparebãt extra Oraculũ. 2. Paral. 5: Vectiũ autẽ, quibus portabatur arca, quia paululũ lõgiores erãt, capita parebãt ante Oraculũ, ſi verò qs paululùm fuiſſet extrinſecus, eos videre nõ poterat. Ergo vectes ex vna parte ſuper ſummitatem

Verſ. 19.

In medio.

mitate parietis. 20. cubitorum iacebant, ita vt eorum capita extrinsecus apparerent: & quia velo illo tegente spatium decem cubitorum sine pariete, operiebantur, videbantur ab ijs, qui prope erat, si quis vero paululum fuisset extrinsecus, eos videre non poterat. †Horum argumentorum solutio melius ex ijs, quæ paulò post dicentur, cognoscetur; nunc hoc satis erit, fores Oraculi fuisse magnas, semperque patuisse; ita capita vectium arcæ prominentia, & velo tecta apparebant: ita etiam velo scisso à summo vsque deorsum patuerunt Sancta sanctorum. Quamuis, & aliter ea verba de apparitione vectium possint intelligi iuxta Caietanum, de quo suo loco dicemus.

11

CVR DOMVS MAIOR fuerit, quam tabernaculum Mosis.

CAP. VII.

1 MIror hic quæret quis cur domus maior constructa fuerit, quam tabernaculum, quod, vt colligitur ex mensuris capit. 26. Exodi, longum erat. 30. cubitos, latum. 10. & altum totidem. Quamuis Iosephus. 3. Antiq. cap. 5. latitudinem dixit fuisse. 12. cubitorum, & totidem altitudinem; sed id extrinsecus intelligendum est, vt ipse exponit. Hanc quæstionem optimè dissoluit Abulensis. Q. 11. huius capit. Negat causam fuisse multitudinem hominum maiorem tempore Salomonis, quam Mosis, quoniam in Sancta Sanctorum solus pontifex introibat, in templum verò, quod erat ante Sancta Sanctorum, non introibant omnes sacerdotes, sicut modò introeunt in templa nostra, ita enim oporteret esse maius, vt plures caperet sacerdotes, sed vnus

2 tãtum introibat manè, †& vespere ad incendendas lucernas, & ad adolendum incensum, vt intelligitur ex Exo. 30. Atque ita Luc. 1. Zacharias introiuit ad ponendum incensum solus, & populus eum foris expectabat; certè non introibant multi simul. Quare quod Paulus scribit Hebr. 9. In priori quidem tabernaculo semper introibãt sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex: non de templo dicitur, sed de tabernaculo, & primum tabernaculũ, id est, exterius, videtur latè sumi, vt comprehendat etiã locum extra illud, in quo erat altare holocau-

3 storum. †Causæ igitur sunt duæ, prior est pulchritudo, & magnificentia templi, quam decet amplior magnitudo, dixerat enim Dauid. 1. Parali. 22: Domus autem, quam ædificare volo Domino, talis esse debet, vt in cunctis regionibus nominetur. Huius rei causa Salomon quædam maiora fecit quam Moses, & Herodes templum reædificans etiam maius illud fecit, quam fecerat Salomon, vt suo loco dicemus ex Iosepho. Posterior causa est munitio templi, quod munitissimum esse oportuit, vt in eo sacra sine metu fierent, & diuitiæ templi diutius seruarentur. †Et quidem tabernaculum,

4 quia portabatur, & mouebatur cum exercitu, neque ita magnum esse potuit, aut debuit, neque ita munitum: templum autem semper in eodem loco mansurum erat. Seruata est tamen in templo proportio tabernaculi, quoad eius fieri potuit: nam vt in tabernaculo longitudo. 30. cubitorum tripla est ad latitudinem decem: ita in domo lõgitudo. 60. ad latitudinem. 20: & sicut longitudo domus dupla est ad longitudinem tabernaculi, ita & latitudo ad latitudinem. In altitudine autem nõ potuit seruari proportio, quoniam altitudo tabernaculi erat altitudo vnius tabulæ, quæ non poterat esse decem cubitis longior, aut si esset, non poterat tabernaculum portari, ideoque fuit altitudo. 10. cubitorum, templum autem instar turris ædificari oportebat.

DE FORIBVS SANCTI sanctorum, siue Oraculi.

CAP. VIII.

1 DOmus. 60. cubitorũ, in qua adhuc versamur, diuersa erat à pariete, qui relinquebat versus Occidentẽ. 20. cubitos, & versus Orientem. 40: sic fiebant duæ domus, vt dictum est, altera. 20. cubitorum, id est, Sanctum Sanctorum: altera. 40. id est, templum, aut domus exterior.

In hoc

In hoc pariete erat ianua, qua introibatur in Oraculum, de qua dicitur: *Et in ingressu Oraculi fecit duo ostiola de lignis oliuarum, postesq; angulorum quinque.* Id est in ipsa ianua, per quam ingrediebatur ad Oraculum, fecit duas fores oleaginas, quas vocat interpres Ostiola, atq; ita vocari putant Lyranus & Abulensis, quoniam parua erant cum eis collata, quæ erant in ianua extima totius templi. † At noster interpres non diminutionis causa ostiola posuit, sed perinde ac si diceret, Ostia: nam Hebraicè dicuntur דַּלְתוֹת & lxx. θύρας, & ipse cõtinuò ait: Et duo ostia de lignis oliuarũ. Fortasse Ostiola dixit, vt, more Græcorũ, ipsorũ elegantiã, decoremq; ostẽderet, solent enim parua gratiora oculis esse, & pulchriora. Porrò in Heb. nõ est, Duo, in primo loco, sed absolutè. In ingressu Oraculi fecit ostia, ita etiã est in Græco, & in Heb. & in emẽdatioribus codicibus Latinis, & ita inueni in manu scripto codice antiquo. Ita legit Beda. c. 15. Quod vel ex eo intelligitur, quod statim repetit: Et duo ostia de lignis oliuarum: ac si diceret: Ostia quæ sine numero posui, duo erant. † Sed non parum habere dubitationis videtur, è qua materia facta sint hæc ostia; quamnis enim interpres vertat: De lignis oliuarum, tamen quod in Heb. est, עֲצֵי שֶׁמֶן, Idest de ligneis olei, recẽtiores secuti R. Dauidem vertunt, De ligneis pineis. Iosephus autẽ. 8. Antiq. cap. 2, De lignis cedrinis: lxx. ἐξύλων ἀχειρολίτων, id est, ex lignis iuniperi, quæ nullam cariem sentiunt, & perpetuitati ædificiorum aptissima sunt. Immo ijdem continuo vbi habemus: Et duo ostia de lignis oliuarum, verterunt: ἀ ξύλων πευκίνων Id est, ex ligneis pineis, aut piceæ arboris, ex qua pix educitur. Nec mirum est variare alios interpretes, cum ipse noster interpres variet, & Nehem. 8. verterit: † Et frondes ligni pulcherrimi, Heb. עֲצֵי שֶׁמֶן Id est ligni olei. † Egredimini (inquit) in montẽ, & afferte frondes oliuæ, & frondes ligni pulcherrimi: Lignum autem pulcherrimũ Hiero. in illud Zach. 14. Et omnes, qui reliqui fuerint, affirmat à Iudæis intelligi cedrum. Quod quidem rectè conuenit cum Iosepho, qui fores cedrinas esse voluit, nisi quod in montibus Iudææ non inueniuntur Cedri. Quare. lxx. ibi verterũt: Et frondes lignorum Cupressinorum. Dicamus ergo, עֵץ שֶׁמֶן Non vnius arboris nomen esse, sed multarum, vt varietas interpretationum indicat, significat enim lignũ olei, siue pinguedinis. Atque ideo illis arboribus conuenit, ex quibus oleum, aut pinguedo educitur, cuiusmodi sunt Oliua, pinus, larix, picea, cupressus, cedrus, iuniperus. † Sed quoniam oleum oliuæ propriè, & simpliciter dicitur oleum, atque hoc maximè significatur nomine Hebraico, שֶׁמֶן vbicunque per se ponitur lignum olei, si nihil sequatur, aut præcedat, quod aliter interpretari cogat, meritò oliuam interpretabimur, vt fecit hic Hiero. & Isa. 41. Dabo in solitudine cedrum, & spinã, & myrtum, & lignum oliuæ. Propterea Chaldæus similiter affirmat fores Sancti Sanctorum fuisse ex oliua, & semper ita vertit. At Neh. 8. quoniam iam dictum erat: Afferte frõdes oliuæ, rectè Hieronymus de alia arbore interpretatus est. Cur autem è lignis oliuæ factæ sint, intelligere possumus ex verbis Vitruuij libr. 1. cap. 5. qui de huiusmodi lignis ait: Namque ei materiæ nec tempestas, nec caries, nec vetustas potest nocere. † Sed ea & in terra obruta, & in aqua collocata permanet sine vitijs vtilis sempiterno.

Sequitur cõtinuò: *Postesque angulorum quinque.* Id est (vt exponunt Lyranus, & Abulensis,) superficies postium, qui erant ad latera ianuæ, secundum longitudinem suam habebat quinque angulos, de quo nihil scripsit Iosephus. Quinque anguli fortasse præter decorem nullã habent causam, sicuti neque quatuor in postibus ostij templi exterioris, sed mysterij causa, quod significant positi sunt, de quo suo loco dicemus. Multa enim solet exprimere sacra historia, quæ non tam Historiæ, quam Allegoriæ deseruiunt. † Quale est cultros secundæ circuncisionis filiorum Israel fuisse lapideos. Ios. 5. buccinas, quibus euertẽda erat Iericho, fuisse sacerdotales, rẽplum fuisse. 60. cubitos longum, latum. 20. fores Oraculi fuisse de lignis oliuæ, de quibus omnibus postea agemus. Ceterum vbi nos habemus: *Postesq; angulorum quinque:*

re-

Vers. 31.

2

3

4

Lignum pulcherrimum.

Lignum olei.

5

6

Regula.

7

recentiores omnes vertunt, Superliminare, & postes angulorū quinque, quoniam præter id quod sonat, Postes angulorum quinque, in Heb. est, הָאַיִל, qua voce postem, siue superliminare significari dicunt. Immo & Chaldæus ita vertit, Et portæ domus Oraculi fecit valuas e lignis Oleæ, superliminaribus eius, & postibus inte-
8 se ordinatis. † Verum nihil nostræ trāslationi addendum est, ita enim & lxx. transtulerunt, καὶ φλιὰς τετραγώνας, id est, Et postes quinquplices, id est quinque angulorum. Quod vt intelligatur, sciendum est, אַיִל, planitiem interdum significare, vt Genes. 14. Vsque ad campestria Pharan, ideſt, Vsque ad planitiem. Interdū verò significat frontem, siue partem rei anteriorem, vt sæpe Ezec. 40. &. 41. vbi Hieronymus, ideſt initio fere cap. 41. exponēs illud: Mensus est in fronte portæ duos cubitos, dicit Symmachū vertisse, περὶ τὸ μέτωπον, id est, Circa portam, Theodotionem ipsum vocabulum, אַיִל, reliquisse, Aquilam vertisse ostium, se autem
9 frontem. † Ita igitur interpretari possumus Hebraica: Et planities, postiū quinque angulorum. וְאַיִל מְזוּזוֹת חֲמִשִּׁית vel: Et frons, ideſt, extima superficies postium angulorum quinque, quod idem est cum nostra translatione, nisi quod scribendum est, הָאַיִל, vt semper apud Ezec. scribitur, & vt ratio ipsa docet. Addit etiam scriptura: *Et sculpsit in eis picturam Cherubim, & palmarum species, & anaglypha valde prominentia, & texit ea auro, &c.* De Cherubim dicemus cum agemus de ijs, quæ erant in templo. Postea etiam explicabimus, quid palmę significarent, & sculpturę.

Anaglypha † Anaglypha vocat nunc sculpturam
1 eminentem, & signis asperam, quam sculptores vulgò releuatam vocāt. Ita paulo post vertit: Et cælaturas valde eminentes, varias videlicet imagines rerum non planas, sed eminentes. In Hebræ. est vtrobique, וּפְתוּרֵי צָצִים, & vtroque loco. lxx. similiter transtulerunt: καὶ διαπεπετασμένα πέταλα. Ideſt, & extensas laminas. Recentiores vertunt: Et apertiones florum, vt significent cælatos simul fuisse flores cum aperiuntur, & explicantur: quod etiam potest rectè verti, quoniam צִיץ, & florem significat, & laminam, & פְּשׂוּרִים apertiones, siue emissiones, ac si diceret: Emissiones laminarum, ideſt sculpturas exurgentes ex ipsis laminis.

DE VELO SANCTI Sanctorum.

CAPVT. IX.

Velum Sancti Sanctorū.

ANte hūc parietem, & ante hoc ostium velum pen-
1 debat, de quo. 2. Parali. 3. Fecit quoque velum ex hyacintho, purpura, cocco, & bysso, & intexuit ei Cherubim. Et Iosephus. 8. Antiq. c. 2: Et in pariete adytum à reliquo corpore separante fores appositi cedrinas, has quoque cælatas, & inauratas, eas prætexit velis picturatissimis, hyacintho, purpura, cocco, byssoque splendidissima, ac mollissima distinctis, &c. Horum quatuor sæpe meminit scriptura cum de ornatu templi, & summi sacerdotis agit. Hyacinthum vocat lanam coloris hyacin-
Hyacinthus thini, qui violaceo, atque cœlesti similis est, quam lanam pretiosam fuisse apud veteres docet illud Odyss. 4. vbi Helenæ colum famula affert violaceā lanam habentem-- Αὐτὰρ ἐπ' αὐτῇ-- Ηλακάτη ἐτέτυκτο ἰοδρεφὲς εἶρος ἔχουσα. Hoc est: At super ipsum-
Colus extēsa est violaceā lanā habens.
† Purpuram vocat lanam rubei colo-
2 ris subobscuri, quam olim veteres summo in pretio habebant, & regibus tribuebant, tingebantq; illā succo piscis ex conchyliorū genere, qui purpura dicitur; de quo Plin. libr. 9. ca. 36. Ibidem de colore purpuræ ait: Nigrantis rosæ colore sublucēs. Coccus bis tinctus dicitur nūc lana, quæ tinge-
Coccus bis tinctus. batur sanguine vermiculi ad modū rubri, qui nascitur in coccis, ideſt, in granis arbusculæ, quā Cusculiū dicūt, vt docet Plin. lib. 16. c. 8. Vnde nobis Coscoja dicta est, & granū ipsum vocatur grana. De quo vermiculo legimus Isai. 1: Et si fuerint rubra, quasi vermiculus, velut lana alba erūt. Heb: תּוֹלַע, id est, vermis. Vt autē lana plenius hoc colore pretiosissimo imbueretur, bis tingi solebat, semel antequā in fila deducere tur, & iterum postquam deducta erat, & dicebatur tunc תּוֹלַע שָׁנִי, id est,

vermis

vermis ſecundus. Byſſus vocabu-
Byſſus. lum apud Græcos, & Latinos ab Hebræis mutuatum, שש, tenuiſsimi, & candidiſsimi lini genus eſt, quod veteribus erat in delicijs Luc. 16: Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo. Et de coccinis veſtibus. 2. Reg. 1. Filiæ Iſrael ſuper Saul flete, qui veſtiebat vos coccino in delicijs. Huius veli magnitudinem ſcriptura non docuit, ſed intelligendum eſt eiuſdem fuiſſe magnitudinis cum pariete ipſo, quem tegebat, quoniam eadem magnitudine fuit velum, quod erat in tabernaculo, vt planè intelligitur ex Exo. 26. & apertè confirmat Ioſe. 3. Antiq. c. 5.

DE FORIBVS DOMVS exterioris, id eſt, ſecundæ partis, quæ erat ante veſtibulum: & de ipſo veſtibulo, ſeu porticu.

CAP. X.

1 DE domo exteriori deinde loquitur ſcriptura: *Fecitq́ in introitu templi poſtes de lignis oliuarum quadrangulatos.* De
Vers. 33. quo iam diximus: *Et duo oſtia de lignis abiegnis altrinſecus.* Oſtia, vt & ſuperius, pro foribus ponit. De his foribus hoc tantum ſcripſit Ioſephus. 8. Antiq. c. 2. Ianuæ demum fores altitudini parietis proportione conuenientes addidit, latas cubitos viginti, & auro illitas. Sed mendoſus omnino videtur numerus, quoniam tota latitudo parietis non erat niſi viginti cubitorum. Figuram foriũ ita deſcribit Beda cap. 15: Neceſſe erat parietem iſtum templi, quum eſſet extimus domus, & altus eſſet cubitos. 20. conuenientem craſsitudinem habere. Decem videlicet cubitorum, vt ait Co-
2 meſtor. † In huius craſsitudinis extrema parte oſtia affixa erant altera contra altera, ita vt vtrumq́; oſtium vnius lateris tegeret totam craſsitudinem aperturæ, duoq́ue oſtia vnius lateris inter ſe cõnectebantur anſulis quibuſdã, ita vt cum aperiebantur, alterũ alterũ deferret. Quo fiebat, vt ſi fores eſſent clauſæ, videretur omnino vnus paries continuus, tam intrinſecus, quàm extrinſecus, cum eaſdem cælaturas habe-
rent cum pariete, apertæ verò totam craſsitiem parietis lateris ſui bina oſtia tegerent, & eadẽ pulchritudo cernere tur in craſsitudine parietis, quæ in ipſo pariete extrinſecus atque intrinſecus videbatur. Sed ſi parietis craſsitudo de cũ cubitorũ fuit, vt ratio exigit, oporte bat duo oſtia vnius lateris eſſe decẽ cu-
3 bitorũ, ideſt ſingula quinq;. † Itaintelle xit Comeſtor in Hiſtoria 3. lib. Reg. c. 10. & Abulenſis. Et hoc eſt, qđ dicitur: *Et vtrumq́ oſtium duplex erat, & ſe inuicem tenens aperiebatur.* Poterant enim complicari hæc oſtia, & tunc alterum non deferebat alterum, ſed cum aperiebantur, alterum alterum ferebat propter anſulas, quibus fuerunt copulata, quæ anſulæ in medio oſtiorum manebant cum aperiebantur. Neceſſe autem fuit anſulas apponi, quoniam ſi ſimplex eſſet oſtium decem cubitorum, magni ponderis eſſet, & multo labore claderetur, atque aperiretur. Hoc & mihi magis probatur. Sed obſtare videntur Hebræa, quæ ita habent ad verbum: Et duo oſtia de lignis abiegnis; duo latera oſtij vnius rotunda, & duo latera oſtij alterius rotunda, ſicut verterunt Pagni
4 nus, & Leo Hebræus. † Quare ſi latera duo in vtroque oſtio erant rotunda, binæ fores fuiſſe videntur in vtroque oſtio rotundæ verſus poſtes, poſitæque more libri complicati erecti. Sed reſpõdendum eſt, dici rotunda, id eſt, volubilia, quæ voluebãtur. Et ideo Hieronymus dixit, pro גלולים. Et ſe inuicẽ tenens aperiebatur. lxx: Duæ plicaturæ oſtium vnum, & cardines, ſiue vertebræ ipſorum, & duæ plicaturæ oſtium ſecundum, quæ conuoluuntur. Itaque in medio duarum forium erant vertebræ ferreæ, ſiue aureæ, quibus conuoluebantur fores ipſæ, & ſe inuicem tenebant. Hæc omnia videntur confirmari verbis Ezech. 41: Et duo oſtia erãt in templo, & in Sanctuario, & in duobus oſtijs ex vtraque parte bina erant oſtiola, quæ in ſe inuicem plicabantur. † Nonnulli, vt Ricardus, eodem
5 modo exiſtimant diſpoſita fuiſſe oſtia Oraculi, id eſt, fuiſſe quadruplicia. Verum id neque ex verbis ſcripturæ colligitur, neque idoneo vllo argumento cõprobatur; immò id apertè negat Beda capit. 15. Ante hanc ianuam, & an-

te

te hunc parietem velum alterum appensum erat simile illi, quod erat in Oraculo. Ioseph. 8. Antiquit. capit. 2: Oppansum est præterea aulæum & huic ianuæ, simile illi, quod interior ianua habuit, &c. Porticus verò nec fores habebat, nec velum, sicut Iosephus indicat in eodem loco. Cùm enim dixisset ianuæ domus exterioris fores esse additas, & aulæum oppansum, subijcit: Ceterum porticus nihil tale habebat. Tota ergo patebat anterius, & sine vlla contignatione surgebat in altitudinem 120. cubitorum, latera tantum parietes claudebant, erat enim vestibulum, & additum videtur ad domus maiestatem, & venerationem augendam, & ad alia, quæ in eo collocabantur, vt lib. 2. dicemus.

Porticus.

DE INTERIORI ORnatu domus, id est, qualis esset hæc domus intrinsecus.

CAP. XI.

Vers. 15 1 DE ornatu domus interiori hæc dicta sunt: *Et ædificauit parietes domus intrinsecus tabulatis cedrinis*, (id est, lateribus, vel costis cedrinis.) *A pauimento domus vsque ad summitatem parietum, & vsque ad laquearia.* Id est ipsa etiam laquearia, siue tecta laqueata, cedrina erant, & hoc est quod ait: *Et operuit lignis, cedrinis intrinsecus*, (scilicet laquearia.) *Et texit pauimentum domus tabulis abiegnis*, quod de domo exteriori intelligendum est, nam pauimentum Oraculi tabulis cedrinis tegebatur, vt supra dictum est. *Vers. 18* Et postea: *Omnia cedrinis tabulis vestiebantur, nec omnino lapis apparere poterat in pariete.* 2 †Tabulæ autem omnes, exceptis ijs, quæ erant in pauimento, habebant *tornaturas*, id est, torno erant expolitæ, *& iuncturas fabrefactas*, id est, ita altera cum altera copulabatur, vt firma esset iunctura, & latens, vt non duæ tabulæ viderentur, sed vna. *Et cælaturas eminentes*, id est palmas, & Cherubim, & flores sculpta in ipsis tabulis, ita vt eminerent. His tabulis omnibus tam parietum, quam pauimentorum vtriusque domus laminæ aureæ infixæ erant clauis aureis, ita vt singuli claui sicios quinquagenos appenderent, vt legimus 2. Paralipo. 3. † Sed 3 tanta artis subtilitate, vt *quadræ essent ad regulam*; id est, æqualiter vndique quadræ, vt sine vllo hiatu copularentur, & sculptæ etiam essent, ita vt sculpturæ auri eædem essent cum cælaturis tabularum, id est, eædem figuræ apparerent in auro, quæ sculptæ prius fuerant in tabulis. At pauimenti tabulæ, & laminæ nullam sculpturam habebant, quoniam planum esse debuit pauimentum. De ornatu porticus nihil hic dicitur, nec in Paralipomenis, quare non constat, an parietes eius similiter essent cedro, & laminis aureis contecti, immò negare hoc videtur Iosephus. Verùm non est dubium talem fuisse porticum, vt magnificentiæ reliquæ domus responderet.

DE ORNATV DOMVS exteriori, id est, qualis esset hæc domus extrinsecus.

CAP. XII.

1 DE exteriori ornatu, & pulchritudine domus legimus 3. Reg. 5: *Præcepitq; rex, vt tollerent lapides grandes pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos.* Et Iosephus. 8. Antiq. capit. 2: Iecit igitur rex in altissimam terræ profunditatem fundamenta templi è saxis validissimis, quæ contra omnem temporum iniuriam resistere possent, ita vt cum cõtigua terra coalita solùm, ac firmamentum imponendis substructionibus præberet: & propter inconcussam soliditatem facilè molem ædificij cum paratu ornamentorum sumptuosissimo perferrent, non minorem admirationem habitura, quã quæ supernè ad amplitudinem, pulchritudinem, & magnificentiam operis per artifices elaborata sunt. Extruxerũtq; illud vsq; 2 ad lacunar ex albo lapide, &c. † De summitate domus hæc ait Scriptura: *Texit quoq; domũ laquearibus cedrinis*: tectũ videlicet supremũ, vt rectè ait Ricardus. *Et ædificauit tabulatum super omnem domũ quinq; cubitis altitudinis, & operuit domũ lignis cedrinis.* Beda cap. 9: Turriculas significat, (id est latera, siue paries-

tes in modum propugnaculorum, aut minarum factos) quæ in supremo domus tecto per circuitum erant factæ, ne quis ad altiora perueniens repentè laberetur ad ima. Quod in omni domo, quam quisque ædificaret, Moyses fieri præcepit: Cum ædificaueris, inquiens, domum nouam, facies murum tecti per circuitum, ne effundatur sanguis in domo tua, & sis reus labente alio, & in præceps ruente, Deuter. 22. Idem ait in libr. quæst. in libros Regũ, q. 13. † Hoc est pinnaculum templi, de quo Matth. 4. Erat enim tectum templi, qualia erant tecta domorum in Palæstina, & in Iudæa, & in Ægypto, id est planum, atq; aptum ad sedendum, & deambulandum, iuxta quod dictum est Matth. 10: Et quod in aure auditis, prædicate super tecta, & Prou. 21: Melius est sedere in angulo domatis (id est, tecti expositi iniurijs cœli) quam cum muliere litigiosa, & in domo cõmuni. Quod autem secundò dicit: *Et operuit domum lignis cedrinis*, propter supernam faciem supremi tecti dictum videtur, quæ etiam cedrina fuit. Ita exponit Beda in citata quæstione. † De lapidibus totius domus, & de toto ædificio ait: *Domus autem cum ædificaretur, de lapidibus dolatis, atq; perfectis ædificata est, & malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo, cum ædificaretur.* Quod recentiores Hebræi, genus hominum fabularum appetentissimum, ideo factum tradunt, quòd Salomon haberet sanguinem cuiusdã vermiculi, qui vocatur Thamir, quo aspersa marmora facilè secabantur. Verùm inane est eorum commentum, & ridiculum: legimus enim 3. Regum. 5. lapides templi dolatos fuisse prius à cæmentarijs, non ergo id sanguine vermiculi, sed ferramentis factum est. Quomodo hoc factum sit Scriptura ipsa docet, vt benè adnotat Abulensis, q. 12. huius capitis, & communis sententia. † Videlicet lapides dolabantur, & præparabantur in monte ipso, vnde excidebantur, & ita perfecti, ac parati ducebantur in templum, vt nullo ferramento opus esset, vt aptè inter se cohærerent, quia præpositi latomorum omnes parietum, & lapidum, & angulorum mensuras tenebant. Atque

Locus Prou. 21.

Vers. 6.

Vers. 7.

idem de lignis dicendum est, ita enim legimus: Præcepitque rex, vt tollerent lapides grandes, lapides pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos. Quos dolauerunt cæmentarij Salomonis, & cæmentarij Hiram. Porrò Giblij, præparauerunt ligna, & lapides ad ædificandam domum. † Est autem Giblos, aut Gibil, vrbs Phœnices huiusmodi peritis artificibus abundans. Idem scribit Iosephus. 8. Antiq. cap. 2. Et postea: Tota vero structura ex lapidibus politissimis constabat ita ad vnguem inter se quadrantibus, & commissuris oculos fallentibus, vt intuentibus nullum vsquam mallei, aut cuiuslibet fabrilis instrumenti vestigium appareret, sed connata potius omnia, quam arte congesta viderentur, &c. Hoc, vt Caietanus adnotauit, verba Hebraica docent, legitur enim in Hebr. Et domus cum ædificaretur, ex lapide, מְסֻעֵ id est, profectionis, ædificata est. † Vbi nos habemus: De lapidibus dolatis, in Hebr. est: De lapide, שְׁלֵמָה. Dicitur autem lapis, שְׁלֵמָה id est, integer, & nulla ex parte diminutus, vt aptè, scilicet copularentur inter se. lxx. ὁλόκληρος, id est, integer. Sed conuenit etiam vtrumque nomen in ea, quæ absoluta, & completa sunt, ideo vertit: Dolatis. מְסֻעֵ verò profectionẽ significat, à נָסַע id est, profectus est, & dicuntur lapides profectionis, qui profecti è monte fuerant, & adducti, lxx. ἀκροτόμοις. id est dolatis, atque excisis vndique: Chaldæus: מְסֻתָּם, id est, ordinationis, id est, iam præparatis, vel aptis vt inter se ordinarentur. Propterea Hieronymus vertit: Perfectis.

Giblij.

3 4 5 6 7 8

† Ex quibus discimus nomen vtrumq; significare & lapides prius dolatos fuisse, & deinde in templum portatos. Iam ex his possunt intelligi hæc verba: *Et malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo cum ædificaretur*: tantùm enim loquitur de ferramentis, quæ ad dolandum lapides, & ligna adhibebantur, quoniam dolata hæc afferebantur: non de ferramentis, quibus alia efficiebantur, vt notauerunt Abulensis, & alij. Hoc ipsa Scriptura docuit, cum enim prius diceret: Domus autem

de

de lapidibus dolatis, atque perfectis ædificata est, id pro commentario esse voluit verborum sequentium:
9 † Et malleus, & securis, &c. Etenim cum in hoc ipso capite legamus: Et affixit laminas clauis aureis, quî id fieri potuit sine ferramentis, & sonitu? At dices, Scriptura negat auditum esse malleum, sine malleo ergo fixi claui sunt. Respondeo Scripturam hic loqui de malleo, quo petræ scinduntur, vt dolentur, de quo etiam ait Ierem. 23: Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, & quasi malleus conterens petram?

DE FENESTRIS domus.

CAP. XIII.

1 VErùm antequam ab interiori fabrica ad exteriorem transeamus, supereſt vt dicamus de fenestris, quæ partim ad hanc, partim ad illam pertinent. De his legimus *Vers. 4.* versu. 4: *Fecitque in templo fenestras obliquas.* Vbi hoc primùm adnotandum est, templum hic non accipi pro exteriori domo, sicut aliàs in hoc capite accipimus, sed pro tota domo tam interiori, quam exteriori, neque enim est in Hebræ. הֵיכָל, sed לַבַּיִת, id est, domui. Has fenestras nonnulli Hebræi, & quidam, qui eos sequuntur, vt Isidorus Clarius in hoc capite, & alij putant fuisse introrsum angustiores, extrorsum verò latiores. 2 † At nostrorum doctorum communis sententia est extrorsum fuisse angustiores, introrsum latiores. Ita Beda de templo capit. 7. Angelomus, Ricardus, Comestor capit. 9. Lyranus, Abulensis, Caietanus, Vatablus; immò, & nonnulli Hebræi, vt postea dicemus. Verùm Angelomus, & Abulensis affirmant non dici obliquas eo quòd re vera essent obliquæ, sicut exiguæ fenestræ, quæ fiunt in quibusdam arcibus, sed quòd cum essent introrsum latiores, lineæ laterum illarum non erant parallelæ, sed à se inuicem semper elongabantur, sicut latera trianguli, ita enim exponit Abulensis, & addit. Istud autem fit ad hoc vt lux multa intret per illas, quod non fieret si essent fenestræ æquales 3 intus, & extra. † Causa huius est, quod radij solis venientes ab extra intersecant se in superficie fenestræ, vbi est locus strictior, & deinde dilatantur, & intrat lux in domum per modum pyramidis euersæ. De quo patet libr. 1. Perspectiuæ cõmunis, propositione. 6. & sic fiũt fenestræ communiter in Ecclesijs, & alijs domibus. Hæc Abulensis. Pro Obliquas in Hebr. est, שְׁקֻפִים אֲטֻמִים, pro quibus Chaldæus vertit: Apertas intrinsecus, & clausas forinsecus, quemadmodum doctores nostri affirmant. Eodem modo interpretatur Pagninus in V. שָׁקַף & in V. אָטַם, & citat in eamdem sententiam R. Dauid, quamuis contrario modo fuerat prius in translatione sua interpretatus, שְׁקֻפִים propriè apertas significat, id est, quæ luci, & visui patent, à שָׁקַף id est aspexit, aut prospe-
4 xit. † אֲטֻמִים verò significat clausas, ab אָטַם, id est, clausit, aut obturauit, quia scilicet intrinsecus erant apertæ, extrinsecus verò clausæ, non ita vt nihil videri posset, non enim essent fenestræ, sed quòd erant, & angustiores, & cancellis quibusdam clausæ. Hoc magis explicat trãslatio. lxx: καὶ ἐποίησεν τῷ οἴκῳ θυρίδας δεδυκυίας μέσας κρυπτάς. id est, fenestras cancellatas occultas. Posterior dictio, אֲטֻמִים, pro qua verterunt. lxx: κρυπτὰς inuenitur Ezec. 40. vbi habemus: Et fenestras obliquas in thalamis, καὶ θυρίδες κρυπταί. Chaldæus: Et fenestræ obturatæ. Et cap. 41: Limina, & fenestras obliquas, vbi vertunt, lxx. θυρίδες δικτυωταὶ, id est, fenestræ reti
5 culatæ, siue cancellatæ. † Chaldæus similiter obturatæ. Quæ omnia apertius exposuit Hieronymus: nam in cap. 40. Ezec. ita scribit: Fenestras absconditas, quæ Hebraicè appellantur אֲטֻמוֹת, Symmachus τοξικὰς trãstulit. Et postea: In quibus fenestræ erant obliquæ, quas lxx. abscõditas, Symmachus τοξικὰς vocat. Quæ fenestræ obliquæ, siue τοξικαί, idcircò à sagittis vocabulum perceperunt, quòd instar sagittarum angustum in ædes lumen immittant, & intrinsecus dilatentur, omniaq; per circuitum plena erant huiusmodi fenestris, &c.

Ego etiam à sagittis nomen accepisse puto, quod ita factæ sint angustæ extrinsecus, & intrinsecus latiores, vt per eas clam sagittæ mittantur, nec possit, qui mittit ab hostibus lædi. Cuius rei causa Hispanicè Saeteras dicun
6 tur, & in arcibus fiunt. † Idem Ezechiel. 41: Fenestræ quoque erant factæ in modum retis, instar cancellorum, vt non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus, & vermiculatis clauderentur (pro quibus in Hebraico obliquas fenestras habet) quæ in tribus tantum erant partibus templi, ad dexteram videlicet, & ad sinistram, & post tergum, id est, ad Meridiem, & ad Aquilonem, & ad Occidentem. Orientalis autem pars non habebat fenestras, quia ipse introitus clarum immittebat lumen intrinsecus, & cuncta interiora templi ianuarum lumine complebantur, ita vt per singulas fenestras, & cancellorum foramina intro quis posset aspi-
7 cere. Hæc Hieronymus. † Ex quibus, quamuis de templo Ezechielis dicta sint, satis probabiliter intelligimus ita fuisse fenestras dispositas in templo Salomonis. Videmus etiam fenestras אטמות ab Hebræis iuxta Hieronymum vocari, quæ obliquæ sunt, eumque pro duobus Hebraicis vocabulis, quæ significant apertas, & clausas, vnum posuisse, id est, obliquas, vt obliquitatem in eo intelligamus, quòd cum sint extra angustæ, intus verò latæ, lumen non rectum ingreditur, ac si æquales essent vndique fenestræ, sed obliquum, propter decliuitatem ipsarum, vt explicuerunt Beda, & Angelomus, & Abulensis locis citatis. Quot autem fuerint, aut vbi, scriptura non docet: sed multas fuisse conuenit, quoniam magnæ non erant. Deinde probabile est fuisse non solum in parietibus primæ contignationis, id est, vsque ad primos triginta cubitos, sed etiam in ceteris omnibus, alioqui cœnacula illa superiora obscura essent, & nullius vsus.

DE EXTERIORI FAbrica templi, & primùm de tabulatis, quæ erant circa domum.

CAP. XIIII.

1 † *Et ædificauit super parietem templi tabulata per gyrum in parietibus domus per circuitum templi, & Oraculi, & fecit latera in circuitu.* Quamuis in circuitu latera facta esse dicat, non de pariete Orientali intelligendum est, in quo erat porta magna, sed de ceteris, hunc enim sine impedimento cellarum esse oportebat. Et quidem de hoc inter omnes conuenit, sed de tabulatis magna inter omnes autores contentio est: ex Latinis enim plurimi existimant hæc tabulata fuisse deambulacra quædam circa templum, & latera appellari turriculas, seu cancellos erectos, ne deambu-
2 lantes decidere. † Ita sensit Beda c. 7. & in libro Quæst. in lib. Reg. q. 13. Angelomus, Ricardus, Comestor capit. 9. Lyranus, & omnium latissimè Abulensis, q. 11. Volunt autem tabulata imposita fuisse capitibus trabum primæ cõtignationis domus exeuntium per parietes, videlicet 30. cubitis à pauimento, secunda verò trabibus secundæ cõtignationis similiter exeuntibus sexagesimo cubito à pauimento, tertia trabibus tertiæ contignationis centesimo vigesimo cubito, atque hoc supremum tabularum fere dicũt esse pinnaculum templi, quò ductus est Dominus Mat-
3 th. 4. † At Hebræi, & Vatablus nequaquam deambulacra esse existimant, sed cellas circum templum triplici ordine fabricatas. Quam ego sententiam veram omnino esse arbitror, prioremque vix, aut ne vix quidem, posse sustineri, tota enim euerti videtur his verbis: *Trabes autem posuit in domo per circuitum forinsecus, vt non hærerent muris templi.* Vers. 6.
4 f. tabulata. Quomodo igitur facta esse possunt supercapita trabum prodeuntium? † Dicunt quidam inter tabulata, & parietes relictũ esse breue spatiũ, ita tamẽ vt per illud nec deambulãtes decidere, nec pedem immittere possent. Sed quoniã Lyranus, & Abulensis, & alij viderunt id sine vlla ratione dici, aliter soluunt: affirmantq; murum templi in prima contignatione reductum fuisse cubitum vnum, in quo trabes tabulatorum fulciebantur, deinde in secundã contignatione reductum fuis-

se

se cubitos duos eadem ratione, in tertia tres, atque ita factum esse vt cum tabulatum supremum latum esset septem cubitos, medium sex, infimum quinque; omnia tamen essent æqualia ad perpendiculum. † Atque
5 hoc de muri reductione non solum antiquioribus placuit, quos nominauimus, & Comestori, sed etiam recentioribus, vt Isidoro Clario, & Caietano, & alijs placet. Confirmatur autem optimè ex eo, quod vbi nos habemus; Trabes autè posuit in domo, &c. in Hebræo est, וַיַּנַּח קְרָיוֹת, id est, deficientias à קָרָה defecit, & deficientiæ dicuntur illæ reductiones muri, in quibus aliquid semper muro deficit. Adde quod in Hebræo ratio redditur inæqualitatis tabulatorum, &c. כִּי, מִקְרִיעוֹת נָתַן id est. Quoniam deficientias dedit, siue posuit. Similiter vertunt. lxx. ὅτι διαστήματα ἔθηκεν, id est. Quoniam distantiam posuit domui in circuitu, & distantia appellari videtur spatium illud, quod relictum est
6 in pariete. † At contra hæc pugnant non solum nostræ translationis verba, verùm etiam Hebraica ipsa. Si enim trabes posuit in domo forinsecus, vt non hærerent muris templi tabulata, manifestum est, non potuisse poni in reductione parietis. Si autem esset legendum: Deficientias autem posuit: deficientiæ sunt paries ipse, & murus templi, quomodo ergo non hærent muris templi? His verbis commoti quidam dicunt has trabes esse, quæ erant in exteriori parte tabulatorum, & ea sustinebant. Sed hæc quomodo positæ sunt vt tabulata non
7 hærerent muris templi? † Abulensis reiectis aliorum sententijs tandem ait hoc de trabibus quibusdam crassis intelligi, quas fixit Salomon in terra circum templum, ne aliquis posset accedere ad parietes templi, tam vt illi seruarentur illæsi quàm propter ipsius templi sanctitatem. Sed debuit considerare Abulensis se notum quoddam vallum ponere circum templum, quod nemo posuit: deinde malè exponi verba scripturæ: *Vt non hærerent muris templi*; quod de tabulatis intelligitur ab omnibus, non de hominibus, nec enim homines dicuntur hærere parietibus, sed accedere ad illos. † Dicēdum ergo est non
8 deambulacra fuisse, sed cellas circum ædificatas. Hoc primùm confirmatur autoritate Iosephi. 8. Antiquit. capit. 2. cui hac in re fides potiùs habenda est. Eius verba, non vt ab interpretibus versa sunt, sed vt sunt in Græco, ita habent: Circum ædificauit autem templum in circuitu triginta breuibus domibus, quæ coagmentatio, & complexus totius futuræ erant (id est, templum roboraturæ) propter densitatem, & multitudinem exterius circum positæ. Erantque interse peruiæ, & patebant singulæ in longum viginti cubitos (ita omnino nunc legitur in Græco, sed in veteri Ruffini translatione scriptum est longitudinem fuisse quinque cubitorum, ex quo constat vetustiores, ac emendatiores codices Iosephi ita olim habuisse) ac totidem in latum, & vigin-
9 ti cubitis attollebātur. † Super has alia series cellarum erat extructa, super quam rursum aliæ, omnes inter se numero, & amplitudine pares, ita vt coniuncta inferius ædificium æquarent, nam superius non erat circum ædificatum, tectum verò ipsis impositum est cedri. Et cellæ quidem suum quæque tectum habebant non proximo contiguum, &c. Sed quoniam Abulensis ait Iosephum hoc templum non vidisse, eodem modo cellæ circum ædificatæ sunt templo ab Herode reædificato, in quod Iosephus quotidie ingrediebatur, quod non est dubium eadem forma, qua primum illud Salomonis, fuisse ædificatum. De
10 quo hæc scribit libr. 6. de Bello, cap. 6. † Circa latera vero inferioris templi multa erant membra peruia triplici tecto suspensa, & ad vtrumque latus ad ea introitus à porta patebat. In Græco apertius: Circum latera autem inferioris templi peruiæ erant domus trium tectorum multæ, & ad vtrumque ingressus erant à porta ad ipsas. Superior autem pars (templi) has domos iam non habebat. Ex his Iosephi locis habemus non solum domunculas fuisse, sed etiam inferioris templi altitudinem æquasse,

hoc eſt, in 60. cubitos ſurrexiſſe. Id etiam intelligitur ex templo Ezechielis, quod, licet, maius erat, & præſtantius, tamen ad huius ſimilitudinem conformatum eſt, in quo ponuntur circa domum tria, quæ dicuntur latera, nec deambulacra erant, ſed
11 domunculæ. Ezechie. 41. † Latera autem latus ad latus (ſcilicet continuatum) bis triginta tria. Et poſtea: Et vidi in domo altitudinem per circuitum fundata latera ad menſuram calami ſex cubitorum ſpatio, & latitudinem per parietem lateris forinſecus quinque cubitorum. Et erat interior domus in lateribus domus, id eſt, cingebatur inferius templum totum illis lateribus. Verum manifeſtius etiã perſpicitur ex. 1. Paralip. 28: Dedit autem Dauid Salomoni filio ſuo deſcriptionem porticus, & templi, & cellariorum, & cœnaculi, & cubiculorum in adytis, & domus propitiationis. In Hebræo eſt: Et dedit Dauid Salomoni filio ſuo deſcriptionem porticus, & domorum eius, quemadmodum verterunt, & lxx: domos autem eius vocat domum exteriorem, & interiorem adiunctas porticui, & ideo Hieronymus, vt apertius diceret, vertit: Et templi. Subijcit: Et cellariorum eius, & cœnaculi eius, & cubiculorum eius interiorum. Non eſt dubium hæc omnia fuiſſe in domo ipſa, aut illi adiuncta, nam de atrijs, & cubiculis, quæ erant circum atria, continuò ait: Necnon & omnium, quæ cogitauerat, atriorum, & exhedrarum per circuitum in theſauros domus Dei, & in theſauros Sanctorum. Atque hæc ita eſſe nec Beda negare potuit capit. 8. Quare cellaria, quæ lxx. ἀποθήκας vertunt, ſunt huiuſmodi cellæ ædificatæ in lateribus templi, quæ quaſi promptuaria quædam erant, in quibus reponerentur diuitiæ templi, & ideo altæ erant cubitos. 20. vt ait Ioſephus late autem quinque, & totidem longæ: † AEdificatæ enim ſunt etiã ad
13 munitionem, & firmitatem templi, vt diximus ex Ioſepho, & ad pulchritudinem, atque cuſtodiam, ideo cellaria, ſiue apothecæ dicuntur. Quare neceſſe eſt feneſtras magnas habuiſſe è regione feneſtrarum domus. Cœnaculum intelligit, quod erat ſuper contignationem. 60. cubitorum, lxx: καὶ τῶν ὑπερῴων, id eſt, ſuperiorum tectorum. Hebr. עֲלִיּוֹתָיו. Cubicula in adytis ſiue interiora, ſunt quæ erant in ſecundo, & in tertio tecto templi, & interiora dicuntur, vt diſtinguantur à cellarijs, quæ ſunt exteriora. Nunc ver-
14 ba interpretemur. † *Et ædificauit ſuper parietem templi tabulata per gyrum*, id eſt, iuxta parietem templi, ſiue ad parietem templi, vt Caietanus, & Pagninus, & alij adnotarunt, quod vſitatum eſt in Scriptura, vt Luc. 4: Et ſtans ſuper illam imperauit febri. Et Pſalm. 136. Super flumina Babylonis, &c. Quomodo autem eſſent iuxta parietes, & in parietibus domus, ſtatim dicemus: *Tabulatum, quod ſubter erat, &c.* Inæqualitatis tabulatorum cauſa fuit anguſtia areæ, fuit enim admodum anguſta, vt videbimus, cum de atrijs agemus. Ideo non potuit eſſe inferiorum cellarum latitudo niſi quin
15 que cubitorum. † Cellæ autem ſecundi ordinis non potuerunt habere ampliorem proiecturam quam vnius cubiti, tum propter firmitatem, tum propter decorem: & ſuper has commodè ædificari potuerunt aliæ cubito latiores. Quòd verò ait: *Trabes autem poſuit in domo per circuitum forinſecus, &c.* Ita intelligendum eſt: In muro, cum fiebat, relictæ ſunt prominentiæ, quæ canes dicuntur ab architectis, ſuper quas tranſuerſæ trabes ponerentur, atque ita cellæ illæ fierent, vt non hærerent muris templi, id eſt, vt non eſſet neceſſe capere partem muri, aut perforare, vt tabulata ſuſtinerentur. † Atque hæc eſt vera ho-
16 rum verborum intelligentia, in quibus tot fuerant, tamque variæ expoſitorum ſententiæ. Ideo eleganter Chaldæus: Quoniam proiecturam fecit in medio. Docemur hoc Ezechiel. 41. vbi de ſimilibus lateribus ita ait: Latera autem latus ad latus bis triginta tria. Et erant eminentia, quæ ingrederentur per parietem domus in lateribus per circuitum, vt continerent, & non attingerent parietem templi. Quæ vocat eminentia, hic vocantur trabes, quia eminebant ex pariete

Verſ. 5. Super pro Iuxta.

Verſ. 6.

ad

ad sustinendum trabes transuersas imponendas, ideoque Hebr. dicta sunt, מגרעות, id est, deficientiæ, quoniam non erant integræ trabes, sed capita: & à.lxx. in Ezec. dicta sunt ἀπόκοπα, sicut, & in hoc loco Regum, vnde omnia explicantur, atque confirmantur; quia recedunt à pariete foras prominentes. † Hebraicè autem מבואת id est, venientia, quia per parietem veniebant, siue per parietem ingrediebantur, quod de reductionibus muri non dicitur, non enim veniunt, neque ingrediuntur per parietē domus. Quod sequitur, ita est in Hebræo. Vt tenerentur, & non tenerentur in parietibus templi, id est, vt illæ trabes, siue illa prominentia, tenerent tabulata, & non tenerentur tabulata in parietibus templi perforatis, aut quouis alio modo læsis. Chaldæus: Tabulata autem, tabulatum super tabulatum, triginta tria, vndena per ordinem, defixa parieti intra tabulata per circuitum, vt capita trabum requiescerent super illud, quod eminebat, neque trabes penetrarent per parietes domus. † Cellas, siue domunculas, triginta fuisse dicit Iosephus, quæ cū longitudinem, & latitudinem haberent cubitorum quinque, rectè ædificari potuerunt circa domum, nam cubitis sexaginta ex vtroque latere domus, & viginti ex latere Occidentali addendi sunt cubiti crassitudinis murorum domus. Domunculæ exigunt spatium centum quinquaginta cubitorum, domus autem intrinsecus habet. 140. cubitos excepto latere Orientali, addita autem crassitudine parietum, quæ nouem aut decem cubitorum fuit, necesse est plures esse, ac satis spatij superesse domūculis. † Ex his soluūtur omnia, quæ obiecta sunt, præter illud, quod dicebatur, in illis verbis: *Trabes autem posuit, &c.* Causam reddi, quoniam in Hebræo est: Quoniam trabes posuit, &c. Sed ad hoc respondēdum est non reddi causam inæqualitatis tabulatorum, sed explicari quo fundamento niterentur. Sæpissimè enim apud Hebræos, Qūra, & Quoniam, & similes particulæ ponuntur initio sententiæ, ita vt causam non significent, sed ornatui tantum deseruiant pro consuetudine illius linguæ, vt Luc. 1. Et dixerunt ad illam: Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine, &c. & cap. 2. Sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiēs vulvam sanctum Domino vocabitur, & Psal. 17. † Quoniā in te eripiar à tentatione, Eccles. 11. Si multis annis vixerit homo, &c. Heb. Quoniam si multis annis, &c. Illam autem expositionem de capitibus trabum tabulatorum prodeuntibus non recipimus, quoniam omnia tabulata non ascendebant, nisi in. 60. cubitos, vt diximus ex Iosepho.

Quia, & Quoniam sæpe soli ornatui deseruiunt.

DE OSTIIS TABVLAtorum, & de cochlea, qua ad illa ascendebatur.

CAP. XV.

1 *Stilus lateris medij in pariete erat domus dextræ.* Dubiū est de vtro latere medio loquatur, de eo ne quod medium erat in tribus illis ordinibus cellarum, an de secundo tecto domus, quod. 60. cubitis surgebat à pauimento. Nonnulli, vt Lyranus, intelligunt hæc de secundo tecto domus, quod medium cœnaculum dici arbitratur. Et videtur id valde confirmari verbis Iosephi. 8. Antiq. cap. 2. dicentis: Porrò ascensum in superiorem templi partem sic commentus est rex, vt cochleam in hunc vsum crassitudini parietis includeret. Hæc enim pars non habebat ab Oriente magnam ianuam, vt inferior, sed à lateribus inerāt parua ostiola. † At sine dubio non de tectis domus, sed de tabulatis loquitur nunc, vt docent Chaldæus, Abulensis, Caietanus & Vatablus; immo vt verba ipsa plānè docent, nam tecta templi nihil habent cur latera dicantur, sed latera vocauit tabulata ædificata circa domum, vt etiam interpretatus est Ricardus. Sensus ergo est, in crassitudine parietis, quæ decem cubitorum erat, factam esse cochleam, per quam in omnes cellas singulorum tabulatorum ascenderetur. Itaq; à pauimento vsque ad medium latus, siue tabulatū, quod à vigesimo cubito surgebat cochlea ascēdebat, & ibi erat

Vers. 8.

oſtium, per quod introibatur ad ipſum tabulatum. Noluit enim Salomon extra domum ſcalas apponi, ne extra aſcēderetur ad tabulata, & vt vacua area
3 relinqueretur decoris cauſa. †Inde aſcendebat adhuc Cochlea vſque ad latus ſupremum, & erat in pariete alterum oſtium ad ingrediēdum in ipſum tabulatum. Quoniā autem cellę vniuſcuiuſque lateris peruiæ erant omnes, vt diximus ex Ioſepho, vnum oſtium ſatis erat ad ſingula latera per circuitū. Et aſcendentes (vt ait Beda. cap. 8.) cre berrimas habebāt à Meridie feneſtras, quarum luce certum per omnia, & ſine offenſione iter facerent. Oſtium itaque lateris medij, id eſt medij tabulati, per quod ſcilicet à domo tranſibatur ad cellas medij tabulati, erat in pariete domus dextræ, id eſt, non erat in pariete ipſius tabulati, ſed in pariete ipſius domus, in pariete, inquam, dextræ, id eſt, qui ad dextram erat, ſiue in pariete dextro, lxx. ἐπὶ τὸν ὦμίαν τὸν δεξίαν, id eſt ad humerum,
4 ſiue latus dextrū. †Latus dextrum vocatur Meridionalis murus, vt Beda capit. 8. & alij adnotarunt, quoniam qui Orientem ſpectat, Meridiem habet ad dexteram, Aquilonem ad ſiniſtram. 3. Reg. 7. Mare autem poſuit ad dexteram partem templi contra Orientem ad Meridiem. Meritò autem oſtium in latere domus factum eſt, non in fronte, quoniam tabulata nō in fronte domus erant, ſed ad latera circum circa. Quod autem ait: *In medium cœnaculum*, ſatis Hieronymus indicat tabulata illa non fuiſſe deambulacra, ſed cellas, vt Ioſephus docuit: etenim in Hebræo non eſt cœnaculum, ſed ita habetur: Oſtium lateris medij in pariete erat domus dextræ, & per cochleam aſcendebant in mediam, & à medio in tertium. In mediū ſcilicet latus, ſed quia domunculis conſtabat, rectè dictum eſt
5 cœnaculum. †Quare falſum eſt quod putauit Ricardus, per cœnaculum tectum domus medium intelligi, quaſi Scriptura prius loquatur de lateribus, & poſtea idem etiam de cœnaculis, id eſt, de tectis templi, velit intelligi. At illud non eſt explicatum ab autoribus, cur de oſtio lateris medij locutus ſit, non autem de oſtio inferioris lateris, quod prius erat, aut etiam de oſtio ſupremi. Et vt dubitatio augeatur, vbi in Hebræo, & in noſtra translatione habetur: Oſtium lateris medij, lxx. verterunt: Oſtium lateris inferioris, τῆς πλευρᾶς τῆς ὑποκάτω θύρα, & Chaldæus:
6 Porta appendicis inferioris. †Reſpondeo ſcripturam non loqui de oſtijs, per quæ à cochlea introibatur in tabulata, hæc enim tria erant, vt ipſa tabulata, nec dubium erat oſtia futura fuiſſe in pariete templi, vt ad illa tranſiretur: ſed de oſtio, quo in cochleam introibatur, quod vnicum erat in domo, reliqua enim non ducebant à domo in tabulata, ſed à cochlea in tabulata, & à templo non videbantur. Hoc autem oſtium, quod à templo ibat in cochleā, oportebat dicere quo in latere parietis, aut vbi denique eſſet: cum enim dictum eſſet, hoc fuiſſe apertum in latere dextro domus, & inde per Cochleā aſcendi ad medium tabulatum, ſatis intelligebatur oſtia, per quæ ad tabulata introibatur, in eodem pariete eſſe debere. †Itaq; oſtium lateris medij dicitur id, per quod à templo aſcendebatur ad latus medium, ad primum enim non aſcendebatur, cum in ipſo pauimento eſſet. Atque idem oſtium dicitur etiam lateris inferioris, quoniam à templo per hoc oſtium ingredieban tur qui tranſituri erant ad infimum tabulatum, & hoc eſt quod ait Abulenſis, vnum oſtium fuiſſe pro omnibus tabulatis: Ita idem eſt ſenſus omnium translationum. Ad verba Ioſephi reſpondeo eum nequaquam noſtræ ſen tentiæ refragari, ſed oſtendere aliud, quod ſcriptura tacuit, id eſt, quà aſcenderetur ad ſuperiorem domum, ſiue
8 ad ſuperiorem partē templi, † dicitq; aſcenſum à rege fuiſſe excogitatum in craſſitudine parietis, quoniam domus ſuperior non habebat ab Oriente ianuam, ſicut inferior, vt extra parietem aſcenſus eſſet faciendus. Atque hoc ſatis aptè intelligi poterat, cochleā quæ aſcendebat vſque ad tertium tabu latum vlteriùs fuiſſe progreſſam, id eſt, vſque ad ſexageſimum cubitum, in quo erat ſuperior domus. Sed quoniam continuò ait: ſed à lateribus in erant parua oſtiola, aut (vt eſt in Græco) A lateribus erant introitus: per par

Dextrum dicitur qđ ad Meridiē eſt.

ua

ua valde ostia significare videtur alteram cochleam fuisse in pariete Septemtrionali, siue sinistro, quo ad domum superiorem intraretur. † Arbitror enim fuisse illam domum superiorem in duas partes ad longum diuisam, & multa cubicula habuisse, siue multas cellas, sicut. 1. Paral. 28. significari iam diximus in illis verbis: Et cœnaculi, & cubiculorum in adytis, ideoque ostiola esse oportebat ex vtroque latere. Quod etiam conuenit cum eo, quod de templo Ezec. dicitur cap. 41: Et platea erat in rotundum; (id est, latitudo quædam rotunda) ascendens sursum per cochleam, & in cœnaculum templi deferebat per gyrum.

9

DE ATRIIS.

CAP. XVI.

1 Vers. 36 *Ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum, & vno ordine ligni cedri.* De atrijs confusè admodum loquuntur autores, quoniam confundunt tempora, & templa, & templo Salomonis tribuunt quæ de templo Herodis scripta sunt, vt Beda capit. 16. & Cassiodorus in Pandectis à Beda citatus. Comestor. cap. 14. & 15. Abulen. q. 21. Nos autem, quoniam de primo templo nũc loquimur, vt à Salomone ædificatum est, ea tantum modo commemorabimus, quæ fuerunt in templo Salomonis, mox de templo secundo, deque Herodis templo dicturi. † De atrijs templi Salomonis nunc ait: Et ædificauit atriũ interius. Atrium Heb. חָצֵר Græ. αὐλὴ, apud veteres prima domus pars fuit, quæ statim ab interiori ianua introeuntibus occurrit, continetque aream, in quam collecta ex omni tecto pluuia descendit. Habet dextra, ac sinistra alas, quæ Græcè pteromata dicuntur, vt ex Vitruuio ostendit Daniel Barbarus in scholijs eiusdem, lib. 6. cap. 4. Ex quo apparet non ex omni parte fuisse tectum atrium, sed ex lateribus, &, vt idem ait cap. præcedenti, idem cauædium dicitur: sed alia ratione: nam cauædium dicitur causa illius partis, quæ est sub diuo, & in medium impluit, atrium verò causa illius, quæ tecta est.

2 *Atrium*

3 † Spatia illa laterum cum tectis porticus dicta sunt: Vnde illud:

Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat. 2. Æneidos

Talia erant atria templi Salomonis, & porticus habebant, quò se populus reciperet cum pluuiæ, aut æstus vrgebant, sicut & in theatris eadem causa fiebant à veteribus. Vitruuius lib. 5. capit. 9. Post scenam porticus sunt constituendæ, vti cum imbres repentini ludos interpellauerint, habeat populus quò se recipiat ex theatro, &c. Nullum porticibus deerat ornamentum, nulla commoditas, imbres, soles, cœlumque graue vitabant, ambulationibus, negotijs, spectaculis aptæ erant. A magnitudine milliariæ, aut stadiariæ vocabantur, ex eodem Daniele libr. 5. capit. 1. Cùm autem Scriptura dicit:

Porticus.

4 † *Ædificauit atrium interius*, satis indicat fuisse & atrium alterum exterius ædificatum ab eodem: quod manifestius est ex. 2. Paral. 4: Fecit etiam atrium sacerdotum, & basilicam grandem, & ostia in basilica, quæ texit ære. Atrium sacerdotum est, quod nunc vocat atriũ interius, quia porticui, & domui adiunctum erat, Basilicam grandem vocauit atrium exterius, quò populi multitudo confluebat, nam in atrium sacerdotum soli sacerdotes introibant. Et quoniam atrium exterius magnam multitudinem capere debebat, basilica grandis dicta est, erat enim multò maius atrio sacerdotum. † Quo in loco Ixx. tam atrium, quam basilicam αὐλὴν vocant in Hebræo atrium sacerdotum חָצֵר basilica verò עֻזָּרָה dicitur, quoniam illuc ad orandum cõueniebant, & à Deo iuuabantur, עָזַר enim significat adiuuare. Nec ego plura atria fuisse tempore Salomonis existimo, quoniam plura loci angustiæ non patiebantur, vt mox videbimus. Hinc de rege Manasse dictum est. 4. Reg. 21: Et extruxit altaria vniuersæ militiæ cœli in duobus atrijs templi Domini, acsi diceret: Nihil reliquit, quod non polluerit: nam de domo etiam dixerat: Extruxitque aras in domo Domini. † Quare Beda, & reliqui, qui quatuor atria ponunt, confundunt, vt dixi, tempora. Hinc etiam Iosephus de

5

Duo atria tantum in templo Salomonis.

6

eodem templo loquens. 8. Antiq. capit. 2. tantum meminit atrij interioris, & exterioris. De atrio sacerdotum ait: Circumdedit deinde templo septum quoddam trium cubitorum altitudine, quod nostra lingua Gison vocamus, excluſurum profanam multitu[illegible], & solos sacerdotes admiſſurum. Ex quibus intelligimus verba nostri capitis: *Ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum.* Nec enim significat fuisse tres ordines lapidum, ita vt primus esset exterior, secundus interior in eadem altitudine, tertius adhuc interior, vt intellexit Ricardus: sed, vt rectè expoſuit Abulen-
7 sis. q. 21. † murus diuidens sacerdotes à laicis tres tantum cubitos altus erat; vt laici videre possent sacerdotes, & sacrificia, & tres ordines habebat lapidum, quorum alter alteri impoſitus erat. Quod autem addit: *Et vno ordine lignorum cedri.* Ricardus, & Abulenſis, & quidam alij censent hunc murum intrinsecus vestitum fuisse tabulis cedrinis, idque nunc significari. Sed planè verbis scripturæ videntur aduerſari: ponit enim tres ordines lapidum politorum, & vnum ordinem lignorum cedri, qui decoris causa ſuper lapides additus eſt, ex iſque ordinibus quatuor altitudo fiebat trium cubitorum, vt Ioſephus ſcripſit: quare non erant ſinguli ordines lapidum cubitales, vt
8 putauit Abulenſis. † Hos lapidum ordines quidam fuisse putant diuerſorum colorum, vt Lyranus, & Abulenſis, ſed nihil de hoc conſtat. Hunc murum, ſiue hoc ſeptum Ioſephus vocari dixit Geiſon Hebraica lingua, quo vocabulo y ſi ſunt. lxx. Ezec. 40. vbi nos habemus: Et labia eorum palmi vnius. Et cap. 43. vbi habemus: Et definitio vſquè ad labium eius in circuitu palmi vnius. lxx. verterunt: Et Giſus per labium eius in circuitu palmi vnius. In priorem locum ita Hieronymus. Rurſum vbi nos diximus: Et labia eorum, &c. lxx. tranſtulerunt: Et giſos palmi habentes dolatum intrinſecus per circuitum. † Quod verbum vtrum Hebræum, an Græcum ſit, ſcire non poſſumus, niſi hoc tantum, quod pro Giſo Symmachus, & Theodotio χεῖλος, id eſt, labia, Aquilæ prima editio ἔπαλξις
9 numero plurali; Secũda: labia tranſtulerunt: pro quo in Hebræo habetur: שִׂפְתֹתָיִם. In poſteriorem verò ait: Aquila, Symmachus, & Theodotio posuerunt terminum. lxx. rurſum γείσους interpretati ſunt. Cuius verbi, vt antè iam dixi, nõ poſſum ſcire rationem, nec cuius linguæ ſit dicere confidenter, &c. Hoc ergo, quod ſe ignorare Hieronymus fatetur, diſcimus ex Ioſepho, Hebraicum nomen eſſe, & ſeptum ſignificare, ſiue terminum, aut labium, quòd inſtar labij cingat, &
10 claudat. † Eodem vocabulo vtitur aliquoties Ioſephus. 6. de Bello, capit. 6. Sed iuxta Græcum, lib. 5. cap. 14. & 15. niſi quòd ibi γείσωμα ſcribitur, & ita appellat ſeptum, quod diuidebat in templo Herodis ſacerdotes à populo. De hoc atrio Beda capit. 16. ait: Habebat autem hoc atrium tres cubitos altitudinis, vt Ioſephus narrat, quatenus ab ingreſſu templi exteros prohiberet, & ſolum hoc ſacerdotibus licere ſignificaret. Eratque ianua ad Orientalem plagam, ad quam vſque populus hoſtias ſuas, & ſacrificia inferebat inde ſuſcipienda à ſacerdotibus, atque ad altare perferenda, &c. † De atrio exte-
11 riori hæc ibidem ſubijcit idem Ioſephus: Extra hoc ſeptum erat fanum porticibus magnis, ac latis cinctum, & portis altis patens, quarum ſingulæ ſingulos ventos ſpectabant, & foribus auratis claudebantur. In hoc fanum cuilibet è populo, puro modo, ac caſto, & præſcriptorum legis obſeruanti acceſſus patebat. Dici autem non poteſt, ac vix etiam oculis credi, quam mirandum fuerit illud exterius fanum. Vallibus enim expletis tam profundis, vt ad proſpectum oculi caligarent, & aggeſta ad quadringẽtos cubitos terra, eam vertici montis, in quo templum extructum eſt, æquauit, atque hoc modo factum eſt, vt area fani eum ſolo tẽpli æquaretur. † Hanc cinxit duplici-
12 bus porticibus, quas columnæ è natiuo ſaxo ſuſtentabant, & laquearia cedro expolita tegebant. Fores verò habebãt omnes ex argento fabricatas. Hæc Ioſephus. Sed intelligendum eſt hanc fani, ſiue atrij exterioris coæquationẽ, ita factam eſſe, vt per gradus quoſdam ab atrijs aſcenderetur ad domum, ſicut

Giſus.

Atrium ſacerdotum.

Atrium exterius.

idem

idem Iosephus docet quum de templo Herodis agit lib. 6. de Bello cap. 6. Porticus duplex dicitur, quam terni columnarum ordines efficiũt. Saxum natiuum est, quod sponte sua in loco illo gignebatur. † Sed magna dubitatio est, vtrum hæc atria totam domum vndique cingerent, an verò anteriorem tantum domus partem. Plerique totam domum cinxisse existimant, vt Cassiodorus in Pandectis citatus à Beda cap. 16. & ipse Beda ibidem: Comestor cap. 19. & Lyranus & alij. Abulensis verò Q. 21. putat atrium sacerdotum non circumdedisse templum, sed fuisse plateam quamdam magnam, & quadratam ad Orietalem partem templi: atrium autem secundum, & alia duo, quæ ipse ponit, omnino templũ circumdedisse. Ego neutrum horum atriorum templum totum circumdedisse existimo, sed anteriorem tantum templi partem, id est, Orientalem; quod manifestissimè docet Iosephus 6. de Bello cap. 6. his verbis: † Fanum autem conditum erat, vt dixi, supra durissimum collem. Et initio quidem vix templo atque areæ sufficiebat iacens in summo planities, quòd vndique præceps erat, atque decliuis. Cum autem rex Salomon, qui etiam templum ædificauerat, muro eius partem ab Oriente cinxisset, vna porticus aggeri est imposita, & manebat ex alijs partibus nudum, quoad sæculis posterioribus semper aliquid aggeris accumulante populo coæquatus collis latior effectus est. Ex his Iosephi verbis intelligimus cur cellæ in latere domus ædificatæ sint paruæ, & inæquales, nempe quia initio area illa vix templo ipsi sufficiebat vndique præceps, atque decliuis. † Deinde discimus partem tantum Orientalem fuisse cinctam muro alto, vt ita valles aggeribus complanarentur, & templum ex alijs partibus fuisse nudum, id est, nõ cinctum atrijs. His aggeribus porticum impositam esse dicit, porticus nomine totam illam aream complectens, in qua erant atriũ interius: & exterius; nã σοὰ siue porticum vocamus locum amplum, & spatiosum ad ambulandum tecto inclusum. Atque hæc porticus omnino est quæ porticus Salomonis dicta est Ioã. 10: Et ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis. Et Act. 3. Cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quæ appellatur Salomonis. Et cap. 5: Et erant vnanimiter omnes in porticu Salomonis. † Dicta est autem porticus Salomonis, quòd à Salomone fit facta, vt ab alijs seceneretur, quæ sæculis posterioribus complanato aggeribus monte (vt ibidem ait Iosephus) ad alias templi partes ædificatæ erant; solent enim porticus nomen ab autoribus habere, vt Romæ porticus Pompeianæ. Atque inde semper nomen Salomonis areæ mansit, licet ea, quæ super areã ædificata sunt, euersa fuerint à Chaldæis. Quare omnino lapsi sunt graues autores in huius porticus explanatione, sed præcipue Abulensis in hoc cap. bis, & Titelmannus in Ioh. cap. 10. qui existimant porticum Salomonis esse porticum latam. 10. cubitos, & lõgam viginti, quæ erat ante domum exteriorem: quod etiam suspicari videtur Iansenius in Concordia ca. 93. † Cum constet illam porticum fuisse interiorem ipso atrio sacerdotum, neminemque ex laicis potuisse ingredi in atrium sacerdotum, ne dum in porticum illam. Et quamuis aliæ porticus factæ sint postea, vt videbimus in templo Herodis, ad alias templi partes complanatis vallibus circa templum: nunquam tamen atrium sacerdotum cinxit totum templum, nec vltra Orientalem partem extensum est, quoniam in ea parte erat altare holocaustorum, & porta templi. Sed neque aliæ porticus ita factæ sunt, vt eadem porticus totum templum cinxerit, vt suo loco videbimus, in quo plurimi errauerunt. † Quare quod Iosephus 8. Antiq. cap. 2. dixit: Circũdedit deinde templo septum quoddã, &c. quo scilicet, atrium Sacerdotum claudebatur, intelligendum est ab Oriente cinxisse tantum.

At videtur necessariò esse quatuor atria ponenda, vt à Beda, Cassiodoro, Comestore, Abulensi ponuntur, quoniam immundi non ingrediebantur in atrium exterius. Propterea scriptores, quos nominaui, ponũt atriũ mulierum mundarum, quas separari ab hominibus decebat, & aliud atrium immundorum, tam virorum, quam mulierum, & Genti-

13 *Anatria totã domum cingerent.*

14

15

16 *Porticus Salomonis.*

17

18

Gentilium venientium ad adorãdum. Confirmari hoc apparet ex Iosepho. 8. Antiq. capit. 2. affirmante atrium ex
19 temus tantũ mundis patuisse. † Præt. 1. Paral. 28. legimus Dauidem reliquisse Salomoni descriptionem omnium, quæ cogitauerat atriorum. Duo autem, non solent dici omnia, sed minimùm tria, vt Aristoteles docet. 1. de cœlo. cap. 1. Respondeo tamen in templo Herodis fuisse (iuxta quosdam) hanc distinctionem atriorum, vt posteà dicemus, vnde hi autores desumunt, quasi eadem fuerint in templo Salomonis, quod neque probant, neque probare possunt. In porticu tamẽ Orientali à Salomone facta propter areæ paruitatem tot atria esse non potuerunt, quare neque in libris Regum, neque in Paralipomenis, neque in Iosepho vnquam mentio facta est, nisi de
20 interiori, & exteriori atrio. † Sed sicut ante atriũ tabernaculi magna area relinquebatur populo, ita in templo Salomonis. Immò neque in templo Herodis ita omnino fuerunt hæc atria, vt ab his autoribus ponuntur. Ad verba Iosephi respondendum est Salo monem non fecisse alterum atrium laicis immundis, sicuti neque sacerdo tibus immundis fecit alterum atrium sacerdotum. Immò, & hoc addendum, immundos donec mundarentur, non potuisse ingredi in templum, vt docet Moses Aegyptius lib. 3. Directoris, seu Ducis dubitantium, cap. 57. quod numerat inter negatiua præcepta, & est
21 præceptum. 77. & Lyranus in illud Leuit. 11. Et si necesse fuerit, &c. † Quod si hi autores animaduertissent, vidissent non esse necesse ponere atrium immundorum. Mulieribus certum locum designatum esse probabile est, quemadmodum in templo Herodis factum dicit Iosephus libr. 6. de Bello, cap. 6: at intra idem atrium cancellis quibusdam separatum, vt nunc fit in nostris templis. Gentiles autem, qui ad templum veniebant, consistebant, extra hoc atrium exterius, & inde videbant templum, & adorabant. Ezechiel. 44. Sufficiant vobis omnia scelera vestra domus Israel, eo quod induxitis filios alienos incircũcisos corde & incircumcisos carne, vt sint in sanctuario meo, & polluant domum meã.
22 † Ad locum. 28. cap. 1. lib. Paral. respondeo non esse sensum: Dedit ei descriptionem omnium atriorum, sed nomen, omnium, complecti omnia, quæ sequuntur, ac si diceret: Dedit ei descriptionem omnium, quæ cogitauerat, atque ibi fiat distinctio, & postea sequatur: Atriorum, &c. quasi dicat: nempe atriorum, & exhedrarum, &c. Hoc ex Hebræo manifestum est, vbi ita habetur ad verbum: Et descriptionem omnis, quod fuit in spiritu eius cum eo ad atria domus Domini, & ad omnes exhedras in circuitu, ad thesauros domus Dei, &c. lxx. etiam ita verterunt: Et exempla omnium, quæ erant in spiritu cum eo, & atriorum domus Domini, & omnium exhedrarum in circuitu, &c.

Atrium immundorum nullũ erat.

DE EXHEDRIS.

CAP. XVII.

1 INtra hæc atria fuisse exhedras, dubitare non possumus cum legamus in hoc ipso loco, quẽ nunc interpretabamur: Nec non & omnium, quæ cogitauerat, atriorum, & exhedrarum per circuitum in thesauros domus Dei, & in thesauros sanctorum. Erant autem exhedræ in porticibus atrij exterioris in interuallis portarum, nam ad omnes mundi plagas portas habebant, vt iam ex Iosepho diximus. Ita enim solebant exhedræ in nonnullis publicis ædificijs constitui, vt docet Vitruuius, libr. 5. cap. 11: Constituuntur, inquit, in tribus porticibus exhedræ spatiosæ. Exhedra autem pro priè dicebatur cubiculum columnis fultum, & epistylijs pluribus, excisis spatijs, quibus prospectus in viam erat, nonnunquam sub diuo, nonnunquam subtecto, vt autor est Alexander lib. 5.
2 Genialium dierum, cap. 11. † Inde Iosephus libr. 6. de Bello cap. 6. de Exhedris templi Herodis scribit, post introitum, vbi latiores portæ ipsę fiebant, exhedras vtrimque fuisse magnas, quarum singulas impositas binæ columnæ sustinebant. In exhedris multæ sedes erant, vnde & nomen habent. De publicis exhedris Vitruuius lib. 5. c. 11. ait:

Exhedra.

Habentes

Habentes ſedes, in quibus Philoſophi, Rhetores, reliquique qui ſtudijs delectantur, ſedẽtes diſputare poſsint. &c. In domibus verò priuatis loca ſunt ad colloquendum per æſtatem cum amicis, aut ad meridiandum. Verùm hæ, de quibus nunc loquimur in templo, partim erant ad cuſtodiam rerum templi, partim vt in eis manerent ſacerdotes,
3 cũ in templo miniſtrabant. † Legimus enim. 1. Paral. 28. Et exhedrarum per circuitum in theſauros domus Dei, & in theſauros Sanctorum, id eſt, vt ibi reponerentur cum aliæ opes templi, præſertim quæ erant eius miniſtris diui dẽdæ, vt videmus Neh. 13: tum omnia, quæ populus offerebat ad templum totum reficiendum, & cõſeruandum in ſuo decore, maximè autem ad reficiendum Sancta, ſiue Sanctitates, id eſt, Sanctum Sanctorum, aut etiam domum exteriorem. Quid ſit theſaurus ſanctorũ
Theſaurus Sãctorum. intelligimus ex. 4. Reg. 12: Omnem pecuniam Sanctorum, quæ illata fuerat in templum Domini à prætereuntibus, quæ offertur pro pretio animæ, & quam ſponte, & arbitrio cordis ſui inferunt in templum Domini, accipiant illam ſacerdotes iuxta ordinem ſtum, & inſtaurent ſarta tecta domus, ſi quid neceſſarium viderint inſtauratione. † Pecunia illata à prætereuntibus
4 pro pretio animæ dicitur illa, quæ offerebatur quando numerabatur populus, pro quolibet enim prætereunte, ſiue tranſeũte, ſcilicet, ad numerum eorum, qui idonei erant ad bellum, id eſt, à vigeſimo anno, & ſupra, offerebatur dimidius ſiclus, ne ille periret, ſi non offerret. Exo. 30: Quando tuleris ſummam filiorum Iſrael iuxta numerum, dabunt ſinguli pretium pro animabus ſuis Domino, & non erit plaga in eis, cum fuerint recenſiti. Hoc autem dabit omnis, qui tranſit ad nomen, dimidium ſicli iuxta mẽſuram templi. Qui habetur in numero à viginti annis &
5 ſupra, dabit pretium. † Hæc igitur pecunia, & quę ſpõte offerebatur ab alijs, ſeruabatur ad templum reficiẽdum, & vocabatur theſaurus Sanctitatum, ſiue Sanctorum. Exhedrę autem in quibus huiuſmodi pecuniæ ſeruabantur,
Gazophilacium. propriè dictę ſunt Gazophylacia, ideoque in exteriori atrio erant propè ianuas, vt populus ingrediẽs facile offerre poſſet, quod vellet, & mittere in donaria. Quare credibile eſt iuxta ianuã gradus paucos habuiſſe, quibus facile populus inferre pecuniam poſſet in gazophylacium, niſi forte erat ibi ſacerdos acceptũrus, quod eſt probabile ex. 2. Paral. 24. vt poſtea referemus.
6 † De his Ierem. 35. Et introduces eos in domum Domini in vnam exhedrã theſaurorum, & dabis eis bibere vinum. Et introduxi eos in domum Domini ad gazophylacium filiorum Hanan, quod erat iuxta gazophylacium principum, ſuper theſaurum Maaſiæ filij Sellum, qui erat cuſtos veſtibuli. Quod prius exhedram, poſtea Gazophylacium vocat. Inde etiam. 4. Reg. 23: In introitu templi Domini iuxta exhedram Nathan-Melech. 1. Paralip. 9. His quatuor Leuitis creditus erat omnis numerus ianitorum, & erant ſuper exhedras, & theſauros domus Do
7 mini. † Habebãt autem exhedræ, ſiue gazophylacia nomina, vel ab ijs, quibus cuſtodienda committebantur, vt Gazophylacium Hanan. Vel ab iis, quorum dona ibi ſeruabantur, vt gazophylacium principum. Et cap. 36. Legitque Baruch ex volumine ſermones Ieremiæ in domo Domini in Gazophylacio Gamariæ filij Saphan ſcribæ in veſtibulo ſuperiori, in introitu portæ nouæ domus Domini audiente omni populo. Et ibidem. Porro volumen commendauerunt in gazophylacio. Eliſamæ ſcribæ. Ex his ſatis intelligimus vbi Dominus loqueretur, cum ait Iohannes cap. 8: Hæc verba locutus eſt Ieſus in Gazophylacio docens in templo; nempe in porta quadam atrij exterioris, vbi erat maximum gazophylacium, in quod plures dona mitte- *Paſtophoria.*
bant, & quà plures ingrediebantur.
8 † Sed ſciendum eſt exhedras etiam paſtophoria vocari in ſcriptura, nam vbi legimus. 1. Paral. 28. Atriorum, & exhedrarum. lxx. vertunt: Atriorum domus Domini, & omnium paſtophoriorum. De his etiam ſcriptum eſt. 1. Mach. 4. Et viderũt ſanctificationem deſertam, & altare profanatum, & portas exuſtas, & in atrijs virgulta nata, ſicut in ſaltu, & paſtophoria diruta. Et poſtea: Et ornauerunt faciem tẽpli coronis aureis, ſcutu-

& ſcrutulis, & dedicauerunt portas, & paſtophoria, & impoſuerunt eis ianuas. Et dicuntur paſtophoria, quia habitabant in eis ſacerdotes cum templo deſeruiebant, nam παστὸς thalamum ſignificat, atque inde paſtophori vocabantur ſacerdotes, qui thalamis illis præerant, ſiue qui in eis habitabant, & 9 ipſi thalami inde paſtophoria. † Vocabantur etiam paſtophori apud AEgyptios ſacerdotes quidam honoratiores, qui paſton, id eſt pallium ferebant ſacerdotale. Inde Iſai. 22. vbi nos habemus: Vade, ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, lxx. verterunt: Vade ad paſtophorium ad Somnam quæſtorem, hoc eſt diſpenſatorem theſaurorum domus Dei, vt ibi ait Hieronymus, lib. 7. in Iſai. & ibidem interpretatur paſtophorium ibi dici thalamum, in quo habitabat præpoſitus templi. Inde etiam. 3. Heſd. 9: Et exurgens Heſdras ante atrium templi abijt in paſtophorium Ionathæ filij Naſabi, & hoſpitatus ibi non guſtauit panem, neque aquam bibit ſuper iniquitatem multi- 10 tudinis. † Quare eodem modo loquitur Scriptura de exhedris, & de paſtophorijs, vt. 1. Paral. 9: Hi ſunt principes cantorum per familias Leuitarum, qui in exhedris morabantur, vt die, ac nocte iugiter ſuo miniſterio deſeruirent, videlicet iuxta ordinem vicis ſuæ vnuſquiſque. lxx. ibi verterunt: ἐν παστοφορίῳ διατεταγμένοι ἐς ἐφημερίας, id eſt, in paſtophorio ordinati in vices, id eſt, vt quiſque iuxta ordinem vicis ſuæ miniſtraret. De his vicibus dicitur Luc. 1: Factum eſt autem cum ſacerdotio fungeretur Zacharias in ordine vicis ſuæ ante Deum ſecundum conſuetudinem ſacerdotij, &c. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ. Ac propterea cum 11 dictum eſſet. 1. Paral. 28: † Dedit Dauid Salomoni deſcriptionem atriorum, & exhedrarum, additur: Diuiſionumque ſacerdotalium, ac Leuiticarū in omnia opera domus Domini, vt ſignificaret exhedras illas eſſe domicilia ſacerdotum, quia iuxta ordinem vicis ſuæ erāt in templo miniſtraturi. Ideo apertius verterunt. lxx: Dedit illi exēplar atriorum, & omnium exhedrarum, &c. & in diuiſiones, quæ per vices ſunt ſacerdotum, & Leuitarum: καὶ εἰς τὰς διαιρέσεις τῶν ἐφημεριῶν τῶν ἱερέων. Et primo Paralipomenō. 23: Et erūt (Leuitæ) ſub manu filiorum Aharon in cultum domus Domini in veſtibulis, & in exhedris lxx. Super atria, & ſuper paſtophoria. 12 † Hęc omnia vel inde confirmantur, quodvbicūq; in noſtra translatione eſt Exhedra, & apud, lxx. Paſtophorium, in Hebr. ſemper eſt idem nomē לִשְׁכָּה id eſt, cubiculum, pro quo, & Gazophylacium vertere ſolet Hieronymus, quoniam hæc tria vnum erant. Vt Neh. 13. Fecit ergo ſibi gazophylacium grande, & ibi erant ante eum reponentes munera, & thus, & vaſa, & decimam frumenti, vini, & olei, partes Leuitarum, & cantorum, & ianitorum, & primitias ſacerdotales. Quo ex loco melius intelligimus quid in exhedris ſeruaretur. Ezec. 40: Et per ſingula Gazophylacia oſtium. lxx: Et paſtophoria ipſius. Et prius: Et eduxit me ad atrium exterius, & ecce gazophylacia. lxx: Et ecce paſtophoria. † Ex quibus abunde cognoſcitur lapſos fuiſſe Comeſtorē, cap. 15. & Abulenſem, q. 21. qui diſtinguunt gazophylacia à paſtophorijs, & paſtophoria volunt eſſe loca ſeparata ad comedendum, vt in eis ſacerdotes comederent partes ſacrificiorum ſibi obuenientes. Et addunt: Quidam tamen volunt, quod ibi tantum foris venientes à finibus Iſrael comedebant, & inde dici paſtophoria, à paſtu, & foris: quam etymologiam veram putauit Abulenſis, cum ridicula ſit: at hoc non hominis, ſed ſæculi illius vitium fuit. Quod autem ſcriptum eſt. 4. Reg. 12: Et tulit Ioiada pontifex gazophylacium vnum, aperuitque foramen deſuper, & poſuit illud iuxta altare ad dextrā ingrediētium domū Domini, &c. 14 † nihil dictis obſtat, non enim eſt ibi gazophylacium exhedra, ſed area, vt manifeſtè videmus. 2. Paral. 24: Præcepit ergo rex, & fecerunt arcam, poſueruntque eam iuxta portam domus Domini forinſecus. Immò, & in loco ipſo vbi nos habemus Gazophylacium, in Hebræo, & in Græco eſt, Arcam אָרוֹן & κιβωτὸν. Poſita eſt autem iuxta altare in atrio ſacerdotum, vt melius ſeruaretur, ſed ſacerdotes accipiebant à populo munera, & deferebant in arcam, ſicut ſtatim ait: Mittebantque in

eo sacerdotes, qui custodiebant ostia, omnem pecuniam, quæ deferebatur
15 in templum Domini. † Comestor, & Abulensis & alij ponunt in hoc atrio quædam alia, quæ ego prætereo, quoniam neque ex scriptura colliguntur, neq; ex Iosepho, neq; ex probatioribus autoribus. Certè cathedram, seu cathedras fortasse, docẽtium legem certum videtur in hoc atrio fuisse, aut saltem in muro, quo atrium sacerdotum separabatur ab atrio exteriori.

DE TEMPORE, QVO templi ædificatio absoluta est.

CAP. XVIII.

Verſ. 33. 1 POstremo additur in fine capitis: *Anno. 4. fundata est domus Domini in mense zio.* (Id est, quarto anno regni Salomonis fundamenta templi iacta sunt.) *Et in anno vndecimo, mense Bul, ipse est mensis octauus, perfecta est domus in omni opere suo, & in vniuersis vtensilibus suis, & ædificauit eam annis septem*, id est, vndecimo anno regni Salomonis perfecta sunt omnia, tam opus ipsum, & ædificium, quam vasa omnia, & vniuersa templi supellex. In his hoc adnotandum est corruptè legi in biblijs Complutensibus & Regijs: Mense Elul, cum legendum sit: Mense Bul, vt constat ex Hebræo, & ex lxx: Elul enim non octauus mensis est, sed sextus, quod etiam adnotatum est à Lyrano, & ab Abulensi. † Mensi autem
2 Bul respondet apud nos pars Octobris, & pars Nouembris. Ex dictis intelligitur ædificatum esse templum non septem annis, sed septem, & dimidio, quia à mense zio, qui est secundus, vsque ad Bul, qui est octauus, sex menses sunt, sed more scripturæ, & humanarum historiarum annus cœptus sæpe non numeratur. Quæritur tamen quomodo templum dicatur perfectũ mense octauo cum omnibus vtensilibus suis, cum cap. 8. legamus dedicatũ fuisse illud mense. 7. conuocato vniuerso Israel: Conuenitque ad regem Salomonem vniuersus Israel in mẽse Ethanim in solẽni die, ipse est mensis septimus. Si autem non erant perfecta omnia
3 vtensilia, quomodo dedicabatur? † Ad hoc respondet optimè Comestor. c. 21. sed latius Abulensis Q. 2. in cap. 8. Salomonem dedicationẽ celebrasse perfecto iam templo, non tamen omnibus templi vtensilibus perfectis, quia nonnulla deerant, quæ tandem octauo mense perfecta sunt, ac proterea dixit scriptura mense octauo perfectã fuisse domũ in omni opere suo, & in vniuersis vtẽsilibus suis. Fieri etiam potuit, vt aliquid operis in remotioribus partibus remanerit, sed omnia mẽse octauo
4 plenè absoluta sunt. † Noluit autem Salomon differri dedicationẽ in mensem octauum, quo plenè essent omnia absoluta, quoniam mẽsis septimus maximas sollennitates habet Tubarum, & Expiationum, & Tabernaculorum. Leu. 23: atque ideo eo mense Israeliticus populus conuenire debebat in domum Dei, Exo. 23. &. 34. Ne igitur populus grauaretur, & bis veniret, sed semel vtrumque fieret, maluit mense septimo dedicare. Hanc huius quæstionis solutionem post alias posuit Beda c. 17. & ex eo desumpsit Angelomus in fine capit. 6.

TOTIVS TEMPLI FAbricæ mystica expositio ac primũ temporis, & loci, quo templum ædificatum est.

CAP. XIX.

1 TEmplum Salomonis quatuor sensuum, qui scripturæ tribuuntur, capax videtur. Iuxta Historiam enim significatur in eo ædificium illud Dei cultui dicatum: iuxta Allegoriam corpus Christi Domini, de quo dixit ipse Ioh. 2. Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud: quod Euangelista exposuit: Ille autem dicebat de templo corporis sui, quem sensum persequitur Rupertus in Cõment. 3. Reg. Significat etiam Ecclesiam catholicam: quæ est domus Dei. 1. Tim. 3: Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia
2 Dei viui. † Iuxta Tropologiam significat templum, quod per pœnitentiam,

& alias virtutes Deo in anima noſtra erigimus, vt ſemper nobiſcum habitet, cuius rei cauſa dicitur. 1. Corin. 3: Neſcitis quia tẽplum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis? Anagogico ſenſu ſignificat regnum cœleſtis beatitudinis, ſeu potius Eccleſiam triumphantem, in qua Deus habitiat, vt in domo gratiſsima. Si enim Eccleſia militans, in qua ſunt multi peccatores: & qui iuſtiſunt, ſine peccatis venialibus non viuunt: domus, & habitaculum Dei dicitur, quanto magis Eccleſia triũphans, in qua nullum peccatum eſt, ſed iuſtitia, & ſanctitas, & perpetua Dei laus, iuxta illud Pſalm. 83. Beati qui habitant in domo tua Domine in ſæcula ſæculorum laudabũt te? † Hunc ſenſum oſtẽdit nobis Dauid in eodem Pſalmo: Quam dilecta tabernacula tua Domine virtutum: concupiſcit, & diſicit anima mea in atria Domini. Et Pſalm. 23. Quis aſcendet in montem Domini (quoniam templum ædificatum eſt in monte excelſo) aut quis ſtabit in loco ſancto eius? Et Pſalm. 14. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis requieſcet in monte ſancto tuo? Ex his ſenſibus celebrior eſt apud patres ille de Eccleſia militante, quem nos etiam accuratius explicabimus, ita tamen vt reliquos nõ penitus omittamus. † Templum igitur à Salomone ædificatum per ſeptem annos Eccleſiam ſignificat, quæ à rege pacifico, & verò Salomone, de quo dictum eſt Pſalm. 71: Orietur in diebus eius iuſtitia, & abũdantia pacis, donec auferatur luna, ædificatur per totum huius ſæculi tempus, quod ſeptenario numero intelligitur, quia per ſeptem dies, totum ſæculi tempus deuoluitur, & naſcentibus electis, quaſi nõui lapides proferuntur ad ædificium. Septem annis templum abſolutum eſt cum omnibus vtenſilibus ſuis. Anno 4. regni Salomonis fundatur, menſe zio, qui eſt menſis ſecundus, & anno vndecimo abſoluitur, menſe Bul, ipſe eſt menſis octauus. † Primus annus regni huius Salomonis fuit tempus legis naturæ, ſecundus fuit tempus legis ſcriptæ, tertius fuit tempus, quo ipſe inter homines homo verſatus eſt, quo fecit conuiuium magnum prædicationis ſuæ, & præſertim corporis, & ſanguinis ſui optimatibus ſuis, id eſt, Apoſtolis, ſicut de rege Aſſuero in eius figurã ſcriptum eſt Eſther. 1: Tertio igitur anno imperij ſui fecit grande conuiuium cunctis principibus, & pueris ſuis, fortiſſimis Perſarum, & Medorum inclytis, & præfectis prouinciarum coram ſe. Quartus annus eſt tempus prædicationis Apoſtolorum, quo intrante multitudine gentium ædificari vbique cœpit Eccleſia, ſicut ait Apoſtolus Rom. 10. Sed dico: Nunquid non audierunt? Et quidem in omnẽ terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorũ. † Præterea quarto anno etiã Chriſti ędificata eſt Eccleſia, quia quarto anno prædicationis eius inchoato, id eſt, ex quo baptizatus eſt, & diſcipulos habere cœpit, fundata eſt Eccleſia ipſo morien te, & legẽ veterem antiquãte, ac noua Sacramenta Eccleſiæ ſuæ relinquente. Eleganter autem dictum eſt, Menſe ſecundo, vt Beda cap. 5. & cum eo Angelomus adnotarũt, vt intelligamus templum fundatum fuiſſe peracto iam Paſcha, quod videlicet primo menſe celebrabatur. Scriptum tamen eſt Num. 9: Homo, qui fuerit immundus ſuper anima, ſiue in via procul, in gente veſtra, faciat Phaſe Domino in menſe ſecundo. † Immundus ſuper anima dicitur, qui ex contactu hominis mortui immundus eſt, homo enim anima vocari ſolet per Synecdochen. Quia igitur plurimi ex Iudæis, & Gentiles non celebrauerunt Paſcha menſe primo, cum immolatus eſt agnus, id eſt, non crediderunt cum Dominus crucifixus eſt, ſed immundi erant ſuper anima, quia mortuum contigerant, id eſt, pleni erãt peccatis, quæ ſunt opera mortua, & immunda, & erant in via, id eſt, remoti ab Eccleſia, ſicut ait Paulus Epheſ. 2: Vos qui aliquando eratis longè, facti eſtis prope in ſanguine Chriſti, celebrauerũt Paſcha menſe ſecũdo, id eſt, crediderũt in Ieſum Chriſtũ crucifixum, & ita ædificari cœpit Eccleſia. † Verùm anno octauo, & octauo menſe conſummatum eſt templum in omni opere ſuo, & in omnibus vtenſilibus ſuis, quia cum vniuerſus numerus electorum expletus fuerit, & ille omnibus ſuis virtutibus, & meritis abſoluti fuerint: in die iudicij vniuerſa Eccleſia electorum

in

cœlum transferetur, & nihil illi deerit, quia plenè Deum possidebit, & habebit illud: Ostende nobis patrem, & sufficit nobis. vt ait Beda capit. 17.

Ioh.14.

9 † Vbi mox subijcit: Cōstat enim quòd dies iudicij sæpè in scripturis octonario numero typicè exprimitur, eo quòd hoc sæculū, quod septem diebus currit, sequatur. Vnde & Propheta Psalmo titulum pro octaua imposuit, quem ob merum eiusdem districti iudicis cantauit ità incipiēs: Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me, &c. Sed cur anno quadringentesimo octogesimo egressionis filiorū Israel ex Aegypto fundatum est templum? Tabernaculum figura fuit Synagogæ, templum autē figura fuit Ecclesiæ ex gentibus congregandæ, vt ait Beda cap. 5. Tabernaculum enim factum est dum tempus veniebat templi faciēdi, & vt venit, desijt in honore esse tabernaculum, & templum ab omnibus visebatur: ita lex vetus data est, donec veniret noua, & Synagoga stabat donec tempus veniret ædificandæ Ecclesiæ. † Præterea, Tabernaculum ab Hebræis factum est principe Mose, templum autem ab Hebræis & à gentilibus ædificatum est rege Salomone, accersitis videlicet Tyrijs, & Sidonijs, & Giblijs artificibus. Synagoga enim Hebræos magistros habuit; Ecclesia autē ab Apostolis ædificata est, & ab eorum discipulis, id est, à doctoribus ex gentilitate vocatis à Christo, sicut Salomon accersiuit artifices ex Tyro, & Sidone, & ex Giblijs. Quoniam igitur quadringentis octoginta annis tabernaculum stetit, totum tempus veteris legis, & status Synagogæ totidem annis significatum est, & statim abrogata veteri lege desijt in honore esse Synagoga, & omnes gentes confluere cœperunt ad Ecclesiam, iuxta illud Isai. 2: Et fluent ad eum omnes gentes. & ibunt populi multi, & dicent: Venite, & ascendamus ad montem Domini, & ad domū Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & 11 ambulabimus in semitis eius. † Dedit Dauid filio suo descriptionem templi, & omnium, quæ in eo futura erant, quia Deus pater Christo filio suo demonstrauit quomodo esset Ecclesia ædificāda, & gubernanda, &c. Dedit illi aurū, & argentum, & æs, & materiam cedrinam, quia demonstrauit ei electos, ex quibus (quāuis & multos ex ijs, qui damnandi sunt, habeat) ædificanda erat maximè Ecclesia; & dedit illi doctrinam Euangelicam, & virtutes, ac dona, quibus electi instruerentur, & ornarētur. Ædificatur templum in mōte Moria, id est, in monte visionis, siue excelsō, quia Ecclesia excelsa est, & super omnē doctrinam humanam, & super omnes respublicas eleuatur. Isai. 2. & Mich. 4:

Dies iudicij octonario numero significatur.

Psalm.6.

12 † Et erit in nouissimis diebus præparatus mōs domus Dñi in vertice montiū, & eleuabitur super colles. In monte etiam ædificatur, quia illustris est, & vndiq; videtur. Matth. 5: Nō potest abscondi ciuitas supra montem posita: & ipsa proxima cœlo est, & apta vt ex ea videātur arcana cœlestia, quæ ex nullo alio loco videri possunt. Ædificatur in area Ornan no Hebræi, sed quē Scriptura nō tacuit esse Iebusæū, quia nō in Iudæa solū, sed in locis gentiliū, id est, in vniuerso orbe, Ecclesia erat ædificāda. Ornā est exultās, Iebusęus cōculcatus, quia gētiles, qui prius à vitijs cōculcabātur, & ab immundis spiritibus, admissi in Ecclesiā exultauerūt accepta gratia Dei, & spe futurorū bonorū. 1. Petr. 1:

13 † In quē nūc nō videtes creditis; credētes autē exultatis lætitia inenarrabili. Rectè quoq; ędificatur in loco eodem, quo Abrahā immolare voluit filiū suū, & arietē immolauit, quia Ecclesia in fidē, & in cultū veterū patrū succedit, sicut ait Apost. 2. Cor. 4: Habētes eumdē spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur. Nos enim in eumdem Deum credimus, & eumdem cum illis Deum inuocamus, & colimus, nō quidem eisdem sacrificijs, sed illo tamen, quod significabatur in Isaac, & in ariete, & in omnibus sacrificijs.

14 † Templū versum erat ad Orientē, & portam magnam habebat, qua totū Orientis solis lumine perfundebatur, quia Ecclesia Christi, qui Sol iustitiæ est, radios plenissimè excipit, atque ita ab eo illuminatur, vt columna dicatur, & firmamentum veritatis, & omnibus hominibus in maximis tenebris versantibus ipsa sola luce plena est, nec vllo modo errare po- *1. Tim. 3.*

rest in credendis, aut in agendis. Isai. 4: Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum, & splendorem ignis flammantis in nocte. † Alludit ad expressam huius rei figuram, cum populus in terram promissionis tendēs per diem columna nubis ducebatur, per noctem columna ignis, vt lux esset itineris eis vtroque tempore, Exod. 13. Sed apertissimè Isai. 60: Surge illumināre Ierusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos; super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, &c.

MENSVRARVM TEMpli, & trium eius partiū mystica explanatio, & quid vnaquæque pars significet.

CAP. XX.

1 LOngitudo domus (vt Beda inquit cap. 6.) longanimitatē designat sanctæ Ecclesię, quæ in exilio peregrinationis huius patienter aduersa quæque tolerat, donec ad patriam, quam expectat perueniat. Latitudo insinuat caritatē, qua dilatato sinu mentis non solum amicos in Deo, sed inimicos gaudet diligere propter Deum, donec veniat tempus, quo ad pacem suam conuersis, seu funditus extinctis inimicis, cū solis gaudeat amicis in Deo. Altitudo spem denuntiat futuræ retributionis, cuius intuitu libēter infima quæque, siue quę demulcent, siue quæ aduersantur, contemnit, vsq; dum vtrisque transcensis sola meeatur videre bona Domini in terra viuentium. Hæc Beda, & Angelomus, qui omnia, quæ de templo scribit, ex Beda desumit. † Sexagenarius numerus fit ex denario multiplicato per senarium. Denarius plenitudinem magnam, & vniuersitatem significat, quia omnes numeros continet, quandoquidem vsq; ad decem numeramus, & post decē non nominantur noui numeri, sed illi, qui nominati erant, repetuntur. Senarius autem (vt ait Beda) significat perfectionem bonorum operum, quia sex diebus mūdus factus est.

Sexagenarius. *Denarius.* *Senarius.*

Longitudo ergo est sexaginta cubitorum, quia dum in hoc exilio sumus, perfectioni bonorum operum in magna plenitudine incumbendum est, ita vt nihil relinquamus faciendum, nihil fugiamus pro Deo perferendum. Latitudo est viginti cubitorum, quia & vniuersos amicos diligere, & vniuersos inimicos sustinere, & diligere debemus propter Deum, nec vllis eorum odijs, aut malefactis vinci debemus. Rom. 12: Noli vinci à malo, sed vince in bono malum. † Altitudo est centū viginti cubitorum, quia futura retributio continet vniuersitatem omnium bonorum multo maiorem quam intelligi possit, & nihil potest deesse beatis: nam denarius plenitudinem, & vniuersitatem significat, vt dictum est, eamdemque vniuersitatem, & plenitudinem, adhuc plenius significat duodenarius, quia constat ex duobus senarijs. Ita cum dicitur Matth. 19: Sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel: in duodecim sedibus vniuersitas iudicantium intelligitur, (alioqui Paulus non iudicaret, nec haberet sedem) & in duodecim tribubus vniuersitas iudicandorum, vt docet Augustin. in Psalm. 49. in illud: Et in circuitu eius tempestas valida, & in Psal. 86. in illud: Diligit Dominus portas Sion. Quia ergo centum & viginti duodecim denarios habent, meritò in hoc numero vniuersitas bonorum maxima, & cumulatissima significatur. † Verùm in hac altitudine sunt tres contignationes, quibus tres status Ecclesiæ designātur, id est, incipientium, proficientium & perfectorum. In prima quæ triginta cubitorum erat, indicantur incipientes, quoniam id habent, sine quo salui esse non possunt, id est, custodiam præceptorū decē cum fide sanctę Trinitatis: triginta enim fiūt ex decem multiplicatis per tria. Ita altitudo arcæ Noe, qua typicè continentur omnes, qui salui futuri sunt, triginta cubitorum erat, Gen. 6. Denique; hunc numerum pertinere ad incipientes docemur, Matth. 13: Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est, qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert, & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum

Longitudo. *Latitudo.* *Altitudo.* *Duodenarius.* *Tres contignationes templi.*

mum. Ex quibus verbis intelligitur numerum ſexageſimum, qui ſecundæ contignationis eſt, pertinere ad proficientes; quia vniuerſitatem bonorum operum amplectuntur, non præceptorum tantum, ſed etiam conſiliorum.

5 † Tertia contignatio, quæ centum viginti cubitorum erat, pertinet ad perfectos, quia pleniorem, & firmiorem habent vniuerſitatem bonorum operum. *Matth. 13.* Et quidem in Euangelio centenarius eis tribuitur, quia fecundiſsimi agri eum fructum ferunt, hic verò ijdem ſignificantur in centum, & viginti, quoniam vt ille agris, ſic hic numerus templo aptior fuit; ſed vterque magnam perfectionē ſignificat. *Tres partes domus.* Iidem tres ſtatus ſignificantur in tribus partibus domus, id eſt, in porticu, & in domo exteriori, & in inferiori. Sed duæ priores quid præterea ſignificarent elegante Paulus docuit Heb. 9. his verbis: In priori quidem tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſummantes: in ſecundo autem ſemel in anno ſolus pontifex, non ſine ſanguine, quem offert pro ſua, & populi ignorantia: hoc ſignificante Spiritu ſancto nondum propalatam eſſe Sanctorum viam ad huc priori tabernaculo habente ſtatum, &c. † Sen-

6 ſus eſt, prius tabernaculum, id eſt, priorem tabernaculi partem, quam in templo vocamus domum exteriorem (cui nos addere poſſumus porticum, immò & atrium quoque ſacerdotum) ſignificare ſtatum veteris legis, quoniam in illa conſummabantur ſacrificia, & erat ea, quæ ad cultum Dei pro illo tempore pertinebant, vt menſa, & candelabrum, & panes, & altare thymiamatis, *Sanctum ſanctorum.* & holocauſtorum altare. Sanctum autem ſanctorum cœlum ipſum ſignificabat, quia in illo erant arca, & Cherubim, & Diuina maieſtas: & erat poſt primū tabernaculū, ſicut prior eſt cultus huius vitæ quam beatitudo, quæ merces illius eſt. Quod igitur opertum erat Sanctum ſanctorum, & nemo illuc ingrediebatur, niſi ſolus pontifex ſemel in anno, id eſt, in feſto die Expiationum, ſignificabat nondum eſſe propalatam viam Sanctorum, id eſt, non patuiſſe hominibus aditum in cœlum dum ſtabat prius tabernaculum, id eſt, dum durabat ſtatus veteris legis, in qua munera, & hoſtiæ, quæ offerebantur, non poterant animam ſanctificare, &

7 cœlum aperire. † Sed Chriſtus aſsiſtēs, (id eſt, accedens, quod Græcè dicitur παραγενόμενος) pontifex futurorū bonorum, id eſt, vt impetraret nobis futura bona cœleſtia, ſicut verus pontifex noſter, expleta paſsione ſua, qua peccata noſtra expiauit, non per ſanguinem hircorum, aut vitulorum, id eſt, non virture ſacrificiorum veteris legis, ſed per ſanguinem ſuum, quem fuderat, introiuit ſemel in Sancta, id eſt, aſcendit ad patrem. Inde cum ipſe expirauit, velum templi ſciſſum eſt à ſummo vſque *Matth. 27.* deorſum, vt ſcjremus iam propalatam eſſe ianuam regni cœleſtis. Sed totum hoc, quod ſacrificiorum & thymiamatis oblationis locum includit, ſignificat nunc præſentem Eccleſiam (vt aiunt Beda in libro de Templo, capit. 10. & S. Thomas in hunc locum Pauli) in qua nos Deo ſacrificare debe-

8 mus. † Siue, vt magis propriè dicamus, ſignificat præſentis vitæ noſtræ ſtatum; quoniam ſicut in prius tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſummantes, ita nos ſemper offerre debemus Deo ſacrificia pœnitentiæ, & reliquarum virtutum. Et nunc quidem toros nos offerre, & quaſi holocauſta viuo Deo immolare debemus, non ſolum animam, & quid quid in ea eſt, ſed etiam corpus: iuxta illud Rom. 12: Obſecro vos fratres per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem. Nunc ad altare thymiamatis accedentes offerre Deo debemus pia ſuſpiria, & preces, & laudes. Et ſicut per atrium ſacerdotum, & domum exteriorem trāſibatur ad Sanctum ſanctorum, ſic per laborem bonorum operum tranſitur ad æternam beatitudinem. Primum omnium occurrebat locus laudibus Diuinis dicatus, deinde altare holocauſti, poſtea altare thymiamatis, & Sanctum ſanctorum: quoniam non eſt ſatis Chriſtianos nos eſſe confiteri, & laudare Deum verbis, niſi per opera pœnitentiæ, & oppugnationem affectuum nos Deo immolemus. Sed neque hic ſiſtendum eſt, adolenda ſunt thymiamata, quia cum affectus

mactauerimus, caritati incumbendum est, & orationum spiritualium, ac cœlestium desideriorum odoramenta per ignem interim amoris in conspectu creatoris nostri offerre debemus, donec intremus in æternam beatitudinem. † Inter atrium, & domum exteriorem porticus erat media, qua significabatur mora, & perseuerantia in sacrificio bonorum operum, & in mactatione affectuum, vt intelligamus non satis esse breui tempore opera carnis mactare, vt in magnam Dei familiaritatem recipiamur, & accedamus ad altare thymiamatis, id est, vt habeamus ignem caritatis, & gemitus, & ardentia desideria cœlestium bonorum. Ideo posita sunt in porticu duæ columnæ firmissimæ, vt videbimus, altera ad dexteram, altera ad sinistrā, quibus significatur fortitudo, & perseuerantia tam in prosperis, quam in aduersis. Huius longitudo erat viginti cubitorum, in qua significatur longanimitas, & patientia electorum, vt dictum est. † Et erat iuxta latitudinem domus, in qua designatur latitudo, caritatis, quia quanta est latitudo caritatis, quæ in amicos, & inimicos extenditur, tanta debet esse patientia, & longanimitas in operibus pœnitentiæ, ceterarumque virtutum: vt tam suauia, quam insuauia amplectatur, & nullo tempore desit, nulla difficultate vincatur, iuxta illud: Patientia autem opus perfectum habeat. Latitudo erat decem cubitorum, quæ addebatur longitudini domus, quia ad omnia suauia, & insuauia patientia, & constantia extenditur, vt perficiatur longitudo domus, in qua, vt diximus, significatur, dum in hoc exilio sumus, in magna plenitudine incumbendum esse perfectioni bonorum operum, quia nimirum virtus boni operis perseuerantia est, vt ait Gregor. Hom. 25. in Euangelia, & idem 1. Moral. cap. vltimo: In cassum, inquit, bonum agitur, si ante terminum vitæ deseratur, quia & frustra velociter currit qui antequam ad metas veniat, deficit. † Vnde præclarè domus exterior longitudinem habet quadraginta cubitorum, quoniam quaternario omnia tempora significantur, siquidem dies quatuor habet tempora, matutinum, meridianum, vespertinum, nocturnū: & annus quatuor temporibus constat, vere æstate, autumno, hieme. In denario autem intelligitur scientia creatoris, & creaturarum, habet enim ternarium, qui creatorem indicat, id est, Sanctam Trinitatem, & septenarium, qui indicat creaturā, quia sex dieb⁹ omnia facta sunt, & septimo Deus requieuit ab opere, quod patrauerat: & quia creatura perfectissima, id est, homo, constat in corpore quatuor humoribus, in anima tribus potentijs. Ita Augustinus. 2. de Doctr. Christ. capit. 16. Quadragenarius fit ex denario quater multiplicato; ergo domus exterior quadraginta cubitos longa est, quia dum denarius temporaliter trahitur, id est quater multiplicatur, hoc est dum in hoc tempore toto creatorē, & creaturas cognoscimus, propter gloriam creatoris omnia incommoda creaturarum perferenda sunt, & viriliter agendum est donec accedamus ad Sanctum sanctorum, id est, cœlestia præmia capiamus. † Sanctum sanctorum viginti cubitorum habet longitudinem, & quadratum, atque æquale vndique est, quia cœlestis beatitudo semper sui similis est, neque aliquid suscipit varietatis, vt figura quadrata: & propter stabilitatem, quam eadem figura habet. Hinc de cœlesti Ierusalem dictum est Apocal. 21: Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt.

Porticus.

3. Reg. 7. Duæ columnæ.

Iacobi. 1.

Quaternarius.

Denarius.

Ternarius.

Septenarius

Quadragenarius.

OSTIA, ET VELVM tam Oraculi, quam domus exterioris, & porticus ostio, ac velo carens, & vniuersum harum rerum opus quid significent.

CAP. XXI.

IN eius ingressu duo ostia facta sunt de lignis oliuarū, & postes angulorū quinq;. Introitus vnicus est, quia vnus in regnū cœleste per opera fidei sperandus introitus est, vt ait Beda. c. 15. sed ostia duo sunt quia sine caritate Dei, & fratrum non patet ingressus in cœlū. De lignis oliuarū fiunt, quia caritas otiosa esse non debet, sed plena operibus

Ostia.

operibus misericordiæ,& lucis: iuxta illud Matth.5. Sic luceat lux vestra coram hominibus,vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est. Itaque per opera misericordiæ intratur in cœlum, iuxta illud Luc.16. Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defecerit, recipiant vos in æterna tabernacula. Et Matth.25. Venite benedicti, &c. Esurui enim, & dedistis mihi manducare, &c. Recte etiam dicuntur ligna olei, quia homines auari,& aridi illuc introire non possunt.

Postes. Postes angulorum quinque fiunt,quia operibus caritatis, & misericordiæ in fratres adiungenda est abnegatio, & mactatio quinque sensuum, vt intremus in cœlum. De his foribus dicitur:

Foret.

2 †*Et sculpsit in eis picturam Cherubim, & palmarum species, & anaglypha valde prominentia.* Cherubim significant electos eò tendere debere, vt angelorum vitam puritate, & amore imitentur, inter quos sibi viuendum est in cœlo. Palmæ, quæ non deprimuntur pondere, sed surgunt, & tollunt onus, atq; ideo victorum insigne sunt, indicant non esse cedendum tentationibus,aut laboribus vllis, sed viriliter esse pugnandum,vt palma donemur. Hinc de sanctis scriptum est, Apoc.7:Et palmæ in manibus eorum. Anaglypha valde prominentia significant variarum virtutum opera non latentia,sed extra prominentia,& exemplo alios prouocantia. Sed hæc omnia tegun-tur laminis aureis,quia omnibus virtutum operibus fulgor supereminere amoris debet, vt magna cum caritate fiant,& non humana merces, sed Dei gloria quæratur, iuxta illud. 1. Corinth.10:Siue ergo manducatis,siue bibitis,siue aliud quid facitis, omnia in glo-

3 riam Dei facite. † Paries diuidens

Paries diuidens Sanctum ab exteriori domo. Sanctum sanctorum à domo exteriori significat in hac vita separari nos à sanctis,qui cœlum incolunt, eamque non gaudij esse,sed laboris.

Velum. Velum significat abscondita esse nobis illa bona, quæ speramus,ac per fidem ambulandum esse,non per speciem, sicut legimus.Isai.64: Oculus non vidit Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Quod verò in textum erat hyacintho, purpura, cocco, byssо, significat nostram fidem eius veritate niti, qui prima veritas est, & vniuersa fecit: his enim quatuor vniuersa creatura significatur, vt ait Iosephus libr.6.de Bello,capit.6. Coccus enim colore ignem imitatur, hyacinthus verò aerem,& cœlum. Purpura mare significat, byssus terram, non colore, sed origine, quia purpura è mari est, byssus è terra, vt ibidem ait Iosephus. Significat etiam eamdem fidem non ignauam esse debere, sed ornandam esse, atque picturandam his maximè virtutum operibus, quæ his quatuor

Hyacinthus. 4 indicantur. †Hyacinthus quia calore cœlum refert, significat vitam fidelium cœlestem esse debere, non terrestrem,qualis est vita infidelium, & plenam supernorum bonorum desiderijs,quæ fides ostendit.Coccus,quia *Coccus.* ignem imitatur, ardorem significat caritatis,& bis tinctus esse debet, vt non solum Deus diligatur,sed etiam fratres. Purpura, quæ sanguine inficitur, imitationem passionis Christi, *Purpura.* & patientiam laborum, crucisque portationem designat, vt ait Beda cap.15. Byssus,eodem autore,atque in eodem *Byssus.* loco, quia de terra virenti germine nascitur, & multo artificum labore exercetur, vt natiuum exuat virorem, atque ad albedinem deducatur speciem, congruè castigationem nostræ carnis insinuat, quæ exercenda est operibus pœnitentiæ, & edomanda, vt candida fiat,& munda.Intexuntur velo Cherubim, vt angelorum vitam imitari studeamus,sicut dictum est, & vt in bonis,quæ agimus(vt ait Beda) multitudine scientiæ indesinenter vtamur(nã Cherubim multitudinem scientiæ significat) respicientes semper ad eloquia Diuina, & ne forte à virtutum calle aberremus,horum intuitu vestigia nostra regentes. † In introitu tem-

5 pli postes erant de lignis oliuarum quadrangulati. *Postes quadrangulati.* Potest introitus hic considerari vel quatenus initium est domus,& primus eius ingressus, vel quatenus est post altare holocaustorum, & post atrium sacerdotum. Beda capit.15. primo modo considerat, atque ita significare dicit primordia nostræ conuersionis ad Deum,quando in Ec-

cleſiam ingredimur. Poſtes quadrangulati facti ſunt, propter quatuor ſancti Euangelij libros, quorum doctrina in fide veritatis eruditur; ſiue propter quatuor virtutes principales. Duo autem oſtia, propter dilectionem Dei, & fratrum. At mihi videtur poſteriori potius modo conſiderandus introitus templi, vt à Pauli expoſitione nunquam recedamus: alioqui, & ipſe introitus in Sanctum ſanctorum poſſet ſimiliter deſignare introitum noſtrum ad Eccleſiam. † Poſtquam ergo 9
nos per pœnitentiam Deo immolamus & holocauſtum corporis, atque animæ noſtræ offerimus, quod ſignificatur in altari holocauſtorum; & in atrio ſacerdotum, vt dictum eſt, & in hoc permanemus conſtanter, quod ſignificatur in porticu: nouus nobis introitus offertur ad maiora bona, & penitius intramus in domum Dei magis Deo familiares, & domeſtici effecti, & viciniores efficimur altari thymiamatis, in quo puriſsima, & incenſa mentis eleuatio, & deſiderium ardens fruitionis Dei magna cum perfectione offeratur. Poſtes ſunt quadrangula ti, propter quatuor præcipuos affectus, quos breuiter ſummus Poëta indicauit:

Virg. 6. Æneï. *Hinc metuunt, cupiuntq́, dolent, gaudentq́.*

¶ Quos iam quaſi expoliunt, & rationi ſubijciunt, nec vnquam hanc curam abijciunt, ſiue in proſperitate ſpirituali ſint, ſiue in aduerſitate. † Sed ſunt de 7
lignis oliuarum, ſiue de lignis olei, quia ita noſtris affectibus edomandis incumbere debemus, vt nunquam miſericordiæ operum, tam ſpiritualium, quã corporalium obliuiſcamur. Atque in hoc introitu poſtes ſunt de lignis oliuarũ: in introitu autem Sancti ſanctorũ non poſtes, ſed fores ipſæ ex oliuis ſunt, quoniam quo magis proficimus, & magis mente pura in Deũ aſcendimus, maiori curæ, & potiora nobis ſunt opera miſericordiæ. Quo enim magis cognoſcitur Deus, magis amatur, & magis cognoſcitur humana miſeria, & gratuitas, atq; deformitas peccati, & magis ſubuenire illi ſtudemus. Idcirco ibi fores ipſæ, quæ caritatem ſignificãt, ſunt ex lignis oliuarum, & quia iam perfecta caritas tota in miſericordiæ opera 10
vertitur, & quia illa miſericordia maiorem nobis gratiam, & maiorem Diuinarum rerum cognitionem, ac deniq; introitum in beatitudinẽ impetrat. † Inde duo diſcipuli Luc. 24. qui Dominũ 8
in via colloquendo non cognouerant, in opere illo miſericordiæ, & in fractione panis cognouerunt, vt adnotauit Gregorius Hom. 23. in Euangelia. Ecce, inquit, Dominus nõ eſt cognitus dum loqueretur, & dignatus eſt cognoſci dum paſcitur. Itaque in illo ſtatu miſericordia eſt quaſi ad latus, in hoc verò eſt in conſpectu, & recta facie eam intuemur. Duo oſtia dilectionem Dei, & fratrum ſignificant, ſed in introitu templi ſignificant caritatem in ſtatu proficientium, in introitu autem Oraculi, in ſtatu perfecto. Et abiegna ſunt, quia abies robuſta arbor eſt, & latè ramos expandit, ſemperque viret. Debet ergo caritas eſſe fortis, & in omnes expandi, neque iniurijs vllis, aut tempore vllo debet arefcere, & hoc ipſa caritas per pœnitentiam, & abnegationem affectuum, & perſeuerantiam aſſequitur. Atque hæc oſtia altrinſecus poſita ſunt, quoniam, vt rectè ait Beda cap. 15. vna dilectio ſine altera haberi non poteſt, nec enim Deum diligit qui nõ diligit fratres, nec fratres caritate diliget, qui non diligit Deum. † Oſtium exte- 9
rius ſignificat dilectionem fratrum, vt ait Beda: interius ſignificat dilectionẽ Dei, quia ab operibus caritatis in fratres venimus magis ad opera caritatis in Deum, 1. Ioha. 4: Qui non diligit fratrem ſuum, quem videt Deum, quem non videt, quomodo poteſt diligere? Eccle. 6: Non deſis plorantibus in conſolatione, & cum lugentibus ambula. Non te pigeat viſitare infirmum, ex his enim magis in dilectione firmaberis? Verùm vtrumque horum oſtiorum duplex erat, & ſe inuicem tenens aperiebatur: quia in vtraque dilectione duo ſunt, quæ maximè obſeruare debemus. In dilectione Dei debet eſſe fides veritatis, & puritas bonæ operationis, quia ſine fide impoſsibile eſt placere Deo. Hebræ. 11. & fides ſine operibus mortua eſt; Iac. 2. Quare vtrumque oſtium ſe inuicem tenẽs aperitur, quia neque fides ſine operibus, neque ſine fide bona opera placere poſſunt. † In 10
dilectione fratrũ debẽt eſſe patientia, & beni-

Oſtium exterius, & interius.

Oſtia duplicia.

benignitas, iuxta illud. 1. Cor. 13: Caritas patiens est, benigna est. Patientia, ad tolerandas iniurias, molestiasq; fratrum, benignitas, ad dimittendum ex corde, & benefaciendum ijs, quorum iniurias sustinet; sicut ait Dñs Luc. 6: Dimitte, & dimittetur vobis; date, & dabitur vobis. At neque iniurias bene tolerabit qui non est paratus ad remittendum ex animo; & ad benefaciendum; neque benefacere poterit qui iniurias, & molestias tolerare nescit. ex Beda cap. 11. Possumus etiam in vtraq; dilectione duplex ostium interpretari exteriorem feruorem operum, & interiorem animi deuotionem, quorum neutrum permanere sine altero potest. Ante hæc ostia erat velum, sicut & ante ostium Oraculi. †Quemadmodum autem illud significabat clausum esse cœlum, & abscondita esse hominibus quæ intra cœlum erant: ita hoc velum templi significat abscondita esse hominibus nondum expertis bona maxima, quæ Deus præparauit ijs, qui per pœnitentię, & abnegationis sui per seuerantiam transeunt ad perfectionē caritatis, & semper de futuris bonis cogitant eaque tantum expetunt obliti ceterorum. Porticus neque ostium habet, nec velum, quia omnibus notum esse oportet quanta sit perseuerantiæ in pœnitētia vis, & vtilitas, & omnes ad id vocandi sunt, atque hæc perseuerantia ceteris, quæ intus sunt, maiestatem, & venerationem conciliat.

Velum.

11

Porticus sine ostio, & velo.

ORNATVS INTERIOR domus quid significet.

CAP. XXII.

1 *Tabulæ cedrinæ.*

TAbulæ cedrinæ, quibus tota domus tegebatur, insuperabilem virtutum venustatē significat, vt ait Beda ca. 11. Est enim cedrus arbor odorata, & incorruptibilis: & quia filij Ecclesiæ toti esse debent virtutibus pulchri, & odore boni exempli, perseuerantiaque in bonis operibus venerabiles, recte domus tota cedro tegitur. Tabulis cedri omnia vestiebantur, nec omnino lapis apparere poterat in pariete, quoniam talis debet esse vita nostra, vt naturæ vitia omnino, si fieri posset, abscondantur, & solæ virtutes in nobis appareant: quod sancti per gratiam Christi imperfectè in hac vita obtinent, sed in futura plenè atque perfectè obtinebunt. †Pauimentum tegebatur tabulis abiegnis, quia nostræ paruitatis cognitio, id est humilitas, firma debet esse in nobis, & semper virens dum hic viuimus. Pauimentum autem Oraculi tegitur tabulis cedrinis, quia in beatis firma, & incorruptibilis est hæc sui ipsorum cognitio, & odorem suauem emittit, id est, Deo gratissima est, & ceteris beatis. Tabulæ omnes torno expolitæ sunt, quia virtutes nihil habere debent informe, aut impolitum, sed omnia ad regulam rationis, Diuinæque legis facienda sunt. Iuncturas habent fabrefactas, quia virtutes inter se iunctæ, & connexæ sunt, & altera pendet ex altera. † Cælaturas eminentes habent, quia prodire foras debent ad laudem Dei, & ad exemplum fratrum. In cælaturis sunt palmæ, id est, crebræ nostri ipsorum victoriæ; & Cherubim, id est vitę, & puritatis angelicę imitatio, & flores, id est, varia bonorum operum pulchritudo. Laminis aureis omnia tegebātur, quia aurum caritatē significat, iuxta illud Apoca. 3: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, & probatum, vt locuples fias. Caritas autem est ornamētum, & pulchritudo bonorum operū. Laminæ sunt quadræ ad regulam, vt nullus hiatus appareat, quia iuxta regulam Diuinę voluntatis nihil esse debet in operibus nostris, quod non sit cum caritate coniunctum. †Habēt laminæ suas cælaturas prominentes, quia caritas latere non debet, sed foras prodire, ita tamen vt illæ cælaturis tabularum respondeant, quia vna debet esse, & eadem virtutum, caritatisque manifestatio, id est, nec virtutes sine caritate manifestandæ sunt, nec caritas sine virtutibus. Claui aurei sunt verba Scripturę cœlestes promissiones continentia, & timorem Dei docentia, quibus in virtutum studio continemur ne deficiamus, Eccl. 12: Verba sapientum quasi stimuli, & quasi claui in altum defixi. Appendebant autem quinquagenos

2 *Tabulæ abiegnæ.*

Expolitio tabularum.

Iuncturæ tabularum.

3

Cælaturæ.

Laminæ aureæ.

4 *Cælaturæ laminarum*

Claui aurei

ſiclos, quoniam quinquagenario numero ſignificatur in Scriptura (vt ait Beda capit. 12.) remiſsio peccatorū, & gratia Spiritus ſancti, & æterna requies. Pſalmus enim quinquageſimus eſt remiſsionis, & annus Iobilæi quinquageſimus eſt: & Spiritus ſanctus quinquageſimo die deſcendit in Apoſtolos: verba autem diuina, quibus in bonis operibus continemur, remiſsionē nobis peccatorum pollicentur, & gratiā Spiritus ſancti, & æternam requiē. In pauimento nullæ erant cælaturæ, quia humilitas videri refugit, & latere, atque conculcari cupit. Habet quidem & ipſa opera ſua externa, ſed hæc maximè oſtendit dum ſe planam, & æqualem, & calcabilem præbet.

EXTERIOR ORNATVS domus, quid ſignificet.

CAP. XXIII.

1 IVndamentum domus quodnam ſit, apertè Paulus oſtendit, 1. Corint. 3: Fundamentum autem aliud nemo poteſt ponere præter id, quod poſitū eſt, quod eſt Chriſtus Ieſus. Qui (vt ait Beda cap. 4.) rectè ideo fundamentum vocatur, quoniam, vt Petrus dixit Act. 4: Non eſt aliud nomen ſub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos ſaluos fieri. Verùm hic eſt primus lapis ædificij, lapis angularis ceteros continens, atque connectens de quo Iſai. 28: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretioſum, in fundamento fundatum. Sed lapides, de quibus nunc loquitur, ſunt Apoſtoli, & Prophetæ, ſicut exponit idem Paulus Epheſ. 2. Super ædificati ſupra fundamentum Apoſtolorum, & Prophetarum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu. Ideo eleganter dictum eſt: † Præcepitque rex vt tollerent lapides grandes pretioſos in fundamentum templi, & quadrarent eos. Fuerunt enim Apoſtoli, & Prophetæ quadrati, id eſt, ex omni parte exciſi, & expoliti, & æquales. Beda capite. 4: Qui bene lapides primò quadrari, ac ſic in fundamēto poni iubentur. Quadratum namq; omne quocunque vertitur, fixum ſtare conſuetum. Cui nimirum figuræ corda aſsimilantur electorum, quæ ita in fidei firmitate conſiſtere didicerūt, vt nulla occurrentium rerum diuerſitate, nec ipſa etiam morte à ſui rectitudine ſtatus poſsint inclinari, &c. Significat quadratum, vt in talis videmus, quomodocunq; proijciatur ſemper rectum ſtare, & ideo de viro bono, & forti ſcripſit Ariſtoteles, 1. Ethicorum ad Nicom. cap. 10: Fortunamq; feret pulcherrimè, & omni ex parte concinnè, ac æquabiliter, quippe qui verè bonus, atq; quadratus eſt. † Domus tecta erat laqueariis cedrinis, quia perfecti, quos in hac ſuprema contignatione ſignificari diximus, omni virtutum varietate decorātur. Cedrus (inquit Beda cap. 9.) arbor eſt imputribilis omnino naturæ, odoris iucundi, aſpectus nitidi, ſerpētes accenſa nidore fugans, ac perimens. Quæ perfectis quibuſque conueniunt, quorum inſuperabilis eſt patientia, forma virtutum eximia, præſentia cunctis gratiſsima bonis, autoritas adreuincendos, confutandoſq; eos, qui veritati reſiſtunt, conſtantiſsima: qui & in hac vita, & in futura ſingulari præ ceteris ſanctis eminentia fulgent, &c. † Suprema autem, atq; extima domus pars cœlum ſpectās ſuper quam tabulatum quinq; cubitorum altitudinis ædificatū eſt ne aſcendētes caderent, beatitudinē cœleſtē ſignificat, quæ tota in Dei aſpectū cōuertitur, & cedrina eſt, id eſt immortalis, & tutiſsima, vnde nemo decidere vllo euentu poteſt, vt ibidem ait Beda. Quinq; cubitos altitudinis habet, quonia (vt idē ſcribit) ita nos in illa patria Diuinæ preſentia claritatis adimplet, vt nihil aliud viſus noſter, nihil auditus, nihil olfactus, nihil guſtus, nihil tactus dulce habeat, niſi diligere Dūm Deum noſtrū ex toto corde, tota anima, tota virtute: diligere, & fratres tamquā nos ipſos. † Lapides totius domus dolati, atq; perfecti fuerūt, & malleus, & ſecuris, & omne ferramentū nō ſunt audita in domo dum ædificaretur. Lapides, ex quibus totū domus ædificiū cōſtat, quatenus vt primū quoddā ſubiectū conſiderātur tabularū cedrinarū, & cælaturarū, & auri, naturā noſtrā ſignificant, cui decor gratiæ accedit, & virtutum, quate-

Fundamentum domus

2 *Apoſtoli.*

3 *Tecta domus.*

4 *Tabulatum circa domū*

5 *Ferramentum non auditum in templo.*

quatenus verò domũ ipſam cõſtituũt, & domus ipſa ſunt, indicãt beatos, qui lapides ſunt cœleſtis templi, & domum illam beatã, atq; illã ſupernã Ieruſalẽ cõficiunt. Vt ergo lapides in mõte ipſo, vnde excidebãtur, dolabantur, & quadrabantur vt in templo collocarẽtur, nec ibi ad dolationẽ vllã ferramẽtũ audiebatur, † ita electi in hac vita laboribus, & ærumnis exercẽtur, & dolãtur, vt ſuis quiq; locis in cœleſti beatitudine diſponãtur, & (vt ait Beda c.7.) caſtigatione ceſſante ſolo amoris glutino, quo inuicẽ copulẽtur, vno impleti ſpiritu perfundãtur. Quod elegãter in Eccleſiaſtico hymno indicatũ eſt.

Tunſionibus, preſſuris expoliti lapides
Suis coaptantur locis per manus artificis,
Diſponuntur permanſuri ſacris ædificijs.

¶ Poteſt iuxta hunc ſenſum in tabulis cedrinis, quibus teguntur lapides, perpetuitas beatitudinis ſignificari, in laminis aureis, fulgor, atq; præſtantia maxima eiuſdem beatitudinis, in cælaturis varietas, ac multitudo gaudiorum, quæ & perpetua ſunt, & ideò cælaturæ factæ ſunt in tabulis cedrinis, & eximium fulgorem, atq; admirabilem præ
7 ſtãtiam habent. † Et ideo cælaturæ etiã ſunt in auro: quidquid enim gaudij eſt in hac vita, non magis cum gaudijs illis comparari poteſt, quam terra cum auro. Claui, quibus hęc connectuntur, ſunt dulciſſimi affectus amoris. Verùm hæc ad Anagogicũ ſenſum ſpectant. Iuxta priorem, lapides dolantur vt nõ audiatur ferramentũ cum domus ædificatur, quoniam vt templum Dei efficiamur, id eſt, vt non ſolum gratiã habeamus, ſed tales etiam ſimus, vt in nobis diu, quaſi in propria domo permaneat Deus, & conquieſcat, exercitatione virtutum naturam noſtram dolare, atq; expolire debemus, id eſt, affectus noſtros comprimere, vt ita domus Dei ædificetur.

8 † Feneſtræ templi (vt ait Beda ca.7.) doctores Eccleſiæ ſunt, qui dum fidei myſteria, & facienda docent, per eos lux ad reliquos ingreditur. Ideo dictũ eſt Matth.5: Vos eſtis lux mundi. Feneſtræ obliquæ ſunt, eodem autore, quia nimirum neceſſe eſt vt quiſquis iubar ſupernæ contemplationis vel ad momentum perceperit, mox ſinum cordis amplius caſtigando dilatet, atq; ad maiora capeſſenda ſollerti exercitatione præparet, &c. Sunt etiam introrſum latiores, quia & ſi magna latitudo caritatis cerni in eis debet exterius, maior intus debet in corde feruere. In corpore Chriſti feneſtras interpretari poſſumus vulnera, quæ cum magnam oſtẽdant caritatem, multò tamen maior
9 erat in eius corde intus. † Erant autem feneſtræ in tribus lateribus templi, id eſt in omnibus, præterquam in Orientali, & in omnibus contignationibus, quia omnium conditionum homines lumine ſolis iuſtitiæ indigent, quod per doctores Eccleſiæ, & per ſpirituales viros diffunditur. Latus Orientale, quia magnam habet ianuam, & orientis ſolis radijs pleniſsimè perfunditur, feneſtris non indiget, quia pars illa Eccleſiæ, quæ plenè à Deo illuminatur in beatitudine, non neceſſe habet ab hominibus doceri: Apoc.21. Et ciuitas nõ eget Sole, neq; Luna, vt luceant in ea, nam claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius eſt Agnus.

TRES ORDINES CELlarum, & oſtia, & cochlea quid ſignificent.

CAP. XXIIII.

1 TRes ordines cellarum circum domum ædificati tres vitæ rationes ſignificãt, vt ait Beda cap.7. quæ omnes bonæ ſunt, & ad Eccleſiam pertinent. Prima eſt coniugatorum, ſecunda continentium, tertia virginum. Et quia quælibet harũ multos recipit, ac proinde multæ in eis diuitiæ domus Dei ſeruantur, rectè cellæ dicũtur, ſiue domunculæ. Primus ordo ſtrictior eſt, quia minorẽ habuerũt latitudinẽ animi, atq; ſpei cõiugati putãtes ſe aut nullo modo, aut difficillimè, in caſtitate poſſe permanere, & illud Pauli auſcultãtes. 1. Cor.7. Quòd ſi nõ ſe continẽt, nubant. Hæc latitudo maior eſt incõtinentibus, & maior adhuc in virginib⁹, idcirco ſecũdus ordo latior eſt, tertius
2 adhuc latior. † Primus ordo quinq; cubitorũ eſt, quia à quinq; ſenſuũ voluptatibus non admodum abſtinet, ſecundus, ſex, quia perfectior eſt, ſenarius

Feneſtræ.

enim perfectionem significat, vt supra diximus: tertius septem, quo numero integra perfectio significatur. In his omnibus à Beda recedimus, quoniam in ea fuit sententia, vt putaret infimum tabulatum esse septem cubitorum, supremum verò quinque. Rectè etiam interpretatur Rupertus in Comment. lib. 3. Reg. capi. 10. qui in his tabulatis significari affirmat tres viuendi distinctiones, quæ significatæ sunt. Ezec. 14. in Iob, Noe, Daniele. Prima est coniugatorum, qui per fidem, & patientiam in coniugio Deo placent, vt Iob. Secunda est prælatorum, qui in Noe, qui gubernauit arcam in fluctibus, significantur. Tertia, & suprema est contemplationi vacantium, qualis fuit Daniel. Prima est quinque cubitorum, in qua mensura intelligitur labor exterior
3 quinq; sensus corporis occupans. † Secunda est sex cubitorum, quia versatur & laborat in opere Dei, Deus autem sex diebus absoluit opera sua. Tertia septem habet, quia septimo die, id est, sabbato, requies significatur, & sabbatismus. In hac enim viuendi ratione sancta anima sabbatizat sæculo altior, & cum adhuc teneatur in corpore, per contemplationis requiem quodammodo iam fruitur cœlo. Hæ viuendi rationes siue hoc, siue illo modo interpretemur, adiunctæ sunt templo, quoniam Ecclesiasticam normam sequuntur, & ad Ecclesiam pertinent: sed non hærent muris templi, id est non sunt perforati muri ad eas sustinendas, aut super muros fulciuntur, nihil enim per earum diuersitatem onerata, aut grauata est Ecclesia, nihil de sua integritate, aut vnitate amisit. Trabes tamen positæ sunt in muro, quibus hæc tabulata sustineantur, quoniam hæ viuẽdi rationes præceptis, & consilijs Christi, quæ no-
4 bis Ecclesia tradidit, innitũtur. † Ostiũ quo ad has intrabatur, in pariete domus erat, non extra, quia qui extra viuunt, membra Ecclesiæ sunt, & extra Ecclesiam nec coniugium Deo placet, vt cõiugium Sanctorum, nec continentia, aut virginitas, etiam si verè hæ duæ virtutes extra eam inuenirentur. Sed erat in pariete domus dextero, id est, in Meridiano, quæ pars cœli in bonam partẽ sumi solet in Scriptura, quia plus lucis, & caloris habet, sicut pars Septemtrionalis in malam, quia frigida est, & obscurior, vt sciamus has distinctiones graduũ in Ecclesia bonas esse, & Deo placere. Ad primum ordinem cellarũ facilè quisque ascendit, quia nemo est qui sibi continentiam non promittat in coniugio. Ille magis ascendit, qui transit ad secundum, id est, ad vitam cõtinentium; qui iterum, atque iterum secum voluit quam fluxæ sint voluptates carnis, & simul per orationem mente ad Deum ascendit, ac illas contemnit,
5 & vitam ab eis abhorrentẽ eligit. † Similiter à secundo ascenditur ad tertiũ, quoniam qui continentiam ad tempus elegerat, similiter voluendo, & ascendendo transit ad electionem perpetuæ virginitatis, si eam nondum amisit, aut si amisit, transit ad altioris continentiæ genus per votum sollenne, & ad tantam puritatem, & tantum castitatis amorem, vt meritum virginitatis possit æquare. Si autem, iuxta Rupertum, medius ordo sit doctorum, tertius contemplationi vacantium, ab eo adhunc tertium ascenditur, quia qui bene, & magna cum caritate docent, & in opere Dei laborant, ad altiorem contemplationis gradum proueh untur. Beda, qui cetera hactenus de Ecclesia explicauerat, nunc cap. 8. ostium lateris medij dicit esse vulnus lateris Christi, quia dexterum ei latus à milite apertum sancta credit Ecclesia, vt idem ait,
6 & addit: † Vbi & apto etiã verbo vsus est Euangelista, vt non, Percusit, diceret, aut Vulnerauit, sed, Vnus militum lancea, latus eius aperuit, quasi ostiũ lateris medij, per quod nobis iter ad cœlestia panderetur. Per hoc namq; ostiũ nobis ascensus est in medium cœnaculum, & à medio in tertium, quia per fidem, & mysteria nostri Redemptoris de præsenti Ecclesiæ conuersatione ad requiem animarum post mortem ascẽdimus, rursumq; de requie animarum aduenient e die iudicij ad immortalitatem quoque corporum, quasi in tertiũ cœnaculum, sublimiore profectu penetrabimus. Rupertus etiam capite. 10. ostium dicit esse latus Christi lancea apertum, quia ex eo exiuit sanguis, & aqua, id est baptismus, per quem in Ecclesiam ingredimur, & tunc aut manemus

mus in imo, aut ascendimus ad medium, siue ad tertium cœnaculum pro
7 volũtate nostra cũ gratia Dei. † Quod diximus ex Iosepho de altera cochlea ad cœnacula domus, similiter potest exponi de ascensu incipientium ad perficientes & ad perfectos; quamuis nihil necesse est in ijs, quæ ab Scriptura dicta non sunt, mysteria quærere, quoniam ideo (vt arbitror) non sunt ab ea dicta, quia mysteria non habebant. Quod mihi videtur sensisse Beda c. 17. cum ait: Hæc quidem de structura templi studioso lectori credidimus intimãda: verũm in eis, quæcunque Scriptura sacra referre commodum duxit, figuras mysteriorum quæramus, ceteris per Historiæ cognitionem simpliciter vtamur, &c.

ATRIA, ET EXHEDRAE quid significent.

CAP. XXV.

1 DE atrio sacerdotum iam diximus, cum de domus significatione agebamus capite. 20. ex Paulo Hebr. 9. nempe in illo significari confessionem Dei, & laudem & immolationem nostram per opera pœnitentiæ, siue statum accuratè Deo seruire volentium, & offerre semetipsos per confessionem peccatorum, & per assidua opera satisfactionis. Ex quibus haud difficilè intelligimus in atrio exteriori significari eorum vitam, qui fideles quidem sunt, sed nondum à communi hominũ vita recesserũt, nondũ se per artius vitæ genus Deo immolarũt; quod etiã sensit Beda ca. 16. Septũ quibus hi separantur ab ijs, qui sunt in atrio sacerdotũ, tres ordines habet lapidum politorum, & quartum lignorum cedri, quoniam hi (vt ibidem ait Beda) sufficere sibi credunt si fidem, spem, & caritatem, & operum munditiam habeant. At alteri addunt ad hæc consilia Euãgelica, vigilias etiã, ieiunia, eleemo
2 synas, hymnos spirituales. † Tribus ordinibus lapidum politorum fides, spes, caritas, significantur, quæ firmi lapides sunt ad spirituale ædificium: & lapides politi dicuntur, quoniam (vt ait Beda) necessaria est discendi solertia, quo quisque modo, quid credere, quid sperare, seu quid diligere debeat dignoscat. Ordo lignorum cedri est bona operatio sine corruptione simulationis exhibita, sine qua virtutes vel non manent, vel informes manent, & gratia, atque decore suo carent. Porticus significant subsidia, & quasi vmbracula, quibus Deus fouet, & tegit laborantes in opere virtutum. Exhedræ, siue gazophylacia, in quibus thesauri domus Dei seruantur, & sacerdotes hebdomadarij manent, significant per hæc Dei præsidia, & per hanc protectionem esse in nobis, conseruarique thesauros gratiæ, atque virtutum, & donorum, magis quam per nostram industriam: & per eadem effici vt nos Deo ministremus, & ei per pœnitentiam, & bona opera sacrificium cordis contriti, & humiliati offeramus.

TEMPLVM SALOMONIS quot annis steterit, & templum secundum, quod à Iudæis è captiuitate Babylonica reuersis constructum est, quo tempore ædificatum sit, & quot annos durauerit.

CAP. XXVI.

1 DE fine templi Salomonis hæc scribit Iosephus lib. 10. Antiq. cap. 11. Incensum est autem templum annis, ex quo extructum fuerat, elapsis, CCCC lxx, mensibus sex, & diebus decem additis; exactis à transmigratione ex AEgypto annis M. LXII. mensibus sex, diebus decem. A diluuio vsque ad templi deuastationem interfluxerunt anni M. D CCCC, L. menses sex, dies decem. Ab Adamo item condito vsque ad hunc templi casum tria milla annorum elapsa sunt, & insuper. DXIII. menses sex, dies decem, &c. Sed reuera depranatus est hic numerus annorum: à quarto enim anno Regni Salomonis, quo templum fundatum est, vsque ad vndecimum annum Sedeciæ, quo euersum est à Nabuchodonosor Rege Chaldæorum, quadringenti viginti septem anni numerantur iuxta fi
2 dē sacrę historię. † Cũque aduersus eũdem

dem Ioſephum eadem hiſtoria doceat. 3. Reg. 6. quartum annum regni Salomonis fuiſſe quadringenteſimum octogeſimum egreſsionis filiorũ Iſrael ex AEgypto : conſtat templum ſtetiſſe quadringentis viginti ſeptem annis; euerſumque fuiſſe anno nongenteſimo ſeptimo egreſsionis ex AEgyto. Falſum eſt enim quod quidam ex recentioribus Hebræis aiunt, non ſtetiſſe niſi quadringentis decem. A diluuio vſque ad exitum ex AEgyto anni colliguntur ex ſacra hiſtoria, iuxta Hebræũ, & noſtram translationem, ſeptingẽti nonaginta duo, quibus neceſſariò addendi ſunt centum triginta anni, quos natus erat Cainam filius Arphaxat, cum genuit Sale, vt eſt apud lxx. Gen. 11: recipit enim hanc generationem Lucas capite. 3. His ſi addamus nongentos, & ſeptem, qui fluxerunt vſque ad templi deſolationem, relinquuntur à diluuio vſque ad eam anni mille octingenti viginti nouem. A creatione mundi vſque ad diluuium apertè anni colliguntur ex Gen. 5. mille ſexcenti quinquaginta ſex, quibus priori ſummæ adiectis colliguntur anni à creatione mundi vſq; ad templi Salomonis fundationem ter mille quinquaginta octo, vſque ad deſolationem verò, ter mille quadringenti octoginta quinque.

3 *Templi ſecundi tẽpus*

†Templum ſecũdum anno ſecundo à ſolutione Babylonicæ captiuitatis ædificari cœpit, id eſt, anni ex quo diru tum eſt à Chaldæis, quinquaginta quatuor, tot enim fuerũt iuxta veriſimam chronologiam ab vndecimo anno Sedeciæ regis, qui fuit decimus nonus regni Nabuchodonoſor, vſque ad ſecundum annum Cyri, quo ædificari templũ cœpit, Heſd. 3. vt demonſtrauimus in caput. 1. Zach. num. 21. & ſequentibus. Itaq; ædificari cœpit anno, ex quo primum fundatum eſt à Salomone, quadringenteſimo octogeſimo primo: ante natalem autem Domini noſtri Ieſu Chriſti quingenteſimo quinquageſimo nono: nam Euſebio in Chronicis, alijsque doctiſsimis viris quingenti ſexaginta anni numerantur à libertate ex captiuitate Babylonica, ſiue à primo anno Cyri, vſque ad ſalutarem Seruatoris aduentum. Quare à fundatione templi Salomonis vſque ad Chriſti natalem anni fiũt mille & triginta, à mundi verò creatione iuxta emendatiſsimam chronologiam, quatermille nonaginta quinque, licet ij, qui lxx. interpretes ſequũtur, multò plures addant, ſed deprauata eſt numerorum ratio apud lxx. vt ingenuè fatetur Auguſtinus. 15. de Ciu. cap. 13.

4 † Itaque ædificari quidem cœpit ſecũdo anno Cyri, regis Perſarum, ſed eo bellis diſtracto finitimarum gentium inuidia, & Cambyſis filij Cyri prohibitione interruptum opus eſt vſque ad annum ſecundum Darij filij Hyſtaſpis, & anno regni eius ſexto abſolutum, vt legimus Heſ. 6. Sed iuxta Ioſephum. 11. Antiq. capi. 4. intra ſeptenniũ conſummatum eſt, id eſt, anno eiuſdem regis nono, quo tandem porticus, & exterior templi fabrica abſolutæ ſunt. Abſolũtum ergo eſt templum ſecundum anno ex quo fundari cœpit vigeſimo tertio, nec plures vllo modo numerari poſſunt, vt oſtendimus Zach. 1. nu. 32. & ſequentibus. Etenim à tẽpli deſolatione, quæ contigit anno vndecimo Sedeciæ, vſque ad annum ſecundum Darij, ſeptuaginta anni ſunt, vt planè docet Zacharias cap. 1: Domine exercitum vſquequo tu non miſereberis Ieruſalem, & vrbium Iudæ, quibus iratus es iſte iam ſeptuageſimus annus eſt?

5 †Ieruſalem autem euerſa eſt anno. 19. Nabuchodonoſor. 4. Reg. vltimo, cui qui plures annos tribuunt, quadraginta quinque tribuunt. Superſunt ergo ex eius regno vſque ad initium regni Euilmerodach filij eius. 26. anni, quod apertum eſt ex. 4. Reg. vltimo: Factum eſt verò in anno triceſimo tranſmigrationis Ioachin regis Iudæ, menſe duodecimo, ſubleuauit Euilmerodach rex Babylonis anno, quo regnare cœperat, caput Ioachin, &c. Ioachin autem tranſmigrauit Babylonem vndecim annis, ante templi deſolationẽ, vt conſtat ex. 4. Reg. 24. Quos vndecim ſi deducamus ex. 37. relinquuntur. 26. regni Nabuchodonoſor. Euilmerodach iuxta receptiſſimam omnium ſententiam, regnauit viginti tres annos. 6 † Huic ſucceſsit Balſaſſar filius, cui tres annos tribuunt optimi annorum computatores. Hoc interfecto regnauit Cyrus Dan. 5. Quare à templi deſolatione,

vſq;

vsque ad secundum Cyri annum, quo templum fundatum est, sine dubio plures anni non sunt quam quatuor, & quinquaginta, restant enim vsque ad secundum annum Darij filij Hystaspis sedecim, vsque ad nonum verò viginti tres. Quod ergo Iudæi dicunt Ioh.2: Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, falsum est, & ab hominibus dictum, qui temporum rationem minimè tenebant, quod Origenes 12.tomo in Ioh. & apertius Lyranus, & Iohannes Eckius in cap. 1. Haggæi
7 animaduerterut. † Stetit hoc templum vsque ad decimum octauum annum Herodis regis Iudeæ, vt cum de templo Herodis agetur, ostendemus, tametsi Antiochi Epiphanis tempore bona ex parte destructum, sed Iudæ Machabęi victorijs, & industria citò instauratum, & in primam dignitatem restitutum, vt videmus. 1. Macha. 4. Cum autem Dominus 32. anno Herodis natus sit, vt Eusebius in Chronicis, & alij tradunt, atque à secundo anno Cyri, quo fundatum est, vsque ad Christi natalem numerari dixerimus annos quingentos quinquaginta nouem, constat templum stetisse à prima fundatione quingentis quadraginta quinque, ab absolutione verò integra, quæ incidit in nonum annum Darij, quingentis viginti duobus.

DE FORMA TEMPLI secundi, & quid à primo differret.

CAP. XXVII.

FOrma ædificij eadem fuit quæ in primo, sed magnificentia, & ornatus multò minor. Primum enim à rege opibus florentissimo conditum est, secundum, à multitudine, quæ ex lxx. annorum captiuitate cum ijs tantum opibus redierat, quas rex Persarum exportari voluerat. Summa eius altitudo sexaginta cubitorum fuit, cum primum centum & viginti habuerit. De hoc legimus Cyri decretum à Dario filio Hystaspis cofirmatum in hunc modum, Hesd.6. Anno primo Cyri regis Cyrus rex decreuit vt domus Dei ædificaretur, quæ est in Ierusalem, in loco vbi immolent hostias, & vt ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, & latitudinem cubitorum sexaginta, ordines de lapidibus impolitis tres, & sic ordines de lignis nouis, &c. Atq; ideo qui prius templum viderat, flebant quum huius
2 fundamenta iacta cernebant, Hesd.3. † Sed magna in his verbis Hesdræ quæstio est, cur nihil de longitudine dicatur, sed latitudini dentur sexaginta cubiti, cum prius non habuerit nisi viginti. Lyranus putat latitudinem hic accipi pro longitudine, siue pro latere magis protenso, quoniam, nisi ita sit, templum hoc triplo latius fuisset templo primo. Beda lib. 2. in Hesdram, cap. 7. nihil in hac re laborat, nec laborandũ esse putat, quoniam Cyrus suo sensu, & arbitrio templum fabricari iussit. At cum Deus suscitauerit spiritum Cyri, vt Hesd. 1. legimus, ad templum ædificandum, non est probabile, vt rectè ait Lyranus, eum suo sensu fabricã fieri voluisse, sed ad exemplar prioris, nisi quod altitudinem tantam esse noluit ne munitissimum templum habentes res nouas fortasse molirentur.
3 † Quare probabilius videtur latitudine hic non strictè accipi, sed pro extensione poni, siue in latum, siue in longum, ita vt prohibeatur templum quaquaversum extendi vltra sexaginta cubitos: est enim Chaldæo, פְּתִית quod est à verbo. נְפַת, id est dilatauit, siue extendit, quare latitudinem pro extensione posuit, quomodo, & Iohannes dixit Apoc. 20. Et ascenderunt super latitudinẽ terræ. Porrò in eo quod dicit, Ordines de lapidib⁹ impolitis tres, &c. Beda loco citato in Hesdram nihil certi statuit; intelligendum tamen est Hebræos ita olim ædificasse, vt in parietibus pulchrioribus tres ordines lapidum politorum disponerent, deinde quartum cedri, siue alterius ligni pretiosi adderent, inde iterum tres ordines lapidum, & quartum ligni, &c. vsque ad summum. Ita fabricatum fuisse septum atrij sacerdotum iam diximus, sed illud non habebat plures ordines, quoniam trium cubitorum erat, vt ex Iosepho demonstrauimus. Denique de atrio domus, quam Salomon ædificauit vxori suæ filiæ Pharaonis, legimus

gimus. 3. Reg. 7: Et atrium maius rotundum trium ordinum de lapidibus sectis, & vnius ordinis de dolata cedro: nec non & in atrio domus Domini interiori, & in porticu domus, id est, ita ædificatus erat murus atrij interioris templi, & porticus. †Quamuis & hæc
4 verba ex Hebræo ita verti possunt, sicut & à. lxx. & à Chaldæo, & à nouis interpretibus versa sunt: Et atrio magno in circuitu tres ordines lapidum sectorum, & ordo dolatarum cedrorum, & atrio domus Domini interiori, & vestibulo domus, vt sit sensus. Habuit hoc atrium septum constans tribus ordinibus lapidum sectorum, &c. quale habuit atrium sacerdotum, & porticus, vno enim sepio hæc duo cingebantur: & iuxta hoc censeo verba nostræ translationis esse interpretanda, Sed etiam si ità legatur, idem confirmatur, quod volumus. Præterea sciendum est, vbi nos habemus apud Hesdram: Ordines de lapidibus impolitis tres, omnino legendum esse: De lapidibus politis, nec enim tantum templum è lapidibus impolitis fieri iuberent Cyrus, aut Darius, cum magno studio cultus Dei fieri imperarēt. Sed nec lignorum ordo aptè collocaretur super lapides impolitos, & huiusmodi ædificatio semper, vt iam vidimus, fiebat de lapidibus politis. Aristęus etiam magna cum magnificentia extructum fuisse dicit hoc templum. Quin & Iosephus. 11. Antiq. cap. 4. referens idem decretum Cyri scripsit: E lapidibus
5 politis, ἐυξέσσων. †In Chaldæo est, אבן גלל, quod ex Hebræis quidam lapidem marmoreum interpretantur, alij lapidem, quem ob ingentem grauitatem deuoluere necesse est, quoniam, גלל significat voluit, aut reuoluit. Sed re vera lapidem rotundatum significat, id est sectum, & politum; sicut vertit noster interpres, nam rotunditas etiam hoc vocabulo significatur, quòd apta sit vt voluatur. Hoc templum habuit iam vndequaquè atria, licet fortasse non ita ampla, vt templum Herodis, ita enim ibidem scripsit Iosephus: Ædificauerant enim Iudæi porticus quoque, quibus templum circum
6 quaque includebatur. †Hoc templum tempore Ptolemęi Philadelphi, & lxx. interpretum, id est, ducentis octoginta annis ante Christi natalem (Christus enim natus est anno tertio Olympiadis. 194. lxx. autem verterunt Scripturam Olympiade. 124. iuxta Eusebiū in Chronicis) habuit triplicē murum, quo collis ille cingebatur, ita enim Aristæus illorum temporum scriptor, tradidit in libello de. lxx. interpretib⁹, his verbis: In cuius vertice templum apparebat visu pulcherrimū. Hoc muri tres circum ambiunt, altitudine suprà. lxx. cubitos sublimes, latitudine ea, quæ ad altitudinem deceret, longitudine omnem templi apparatum magnifico opere, & decore circumeunt, &c. Sed de his plura dicemus in templo Herodis. Alterum addit idem Aristæus, quod nouum, neque admodum probabile videtur: Erat (inquit) & extrinsecus velum, quo templum in circuitu clauditur, appensum, simili portarum magnificentia. Quod quidem visu iucundissimum spectaculum præbebat, tum maximè cum mota per pauimentum aura velum subintrans illud ad summum vsque crispantibus sinibus in vndarum morem motat.

DE EODEM TEMPLO ab Herode reædificato, & quot annos steterit.

CAP. XXVIII.

1 HEc Herodes Iudææ rex, qui Innocentes infantes interfecit, decimooctauo regni sui anno post magna, & miranda ædificia absoluta ad templum Dei ædificandum animum conuertit, quòd videret ei tam in altitudine, quam in reliquo ornatu multum deesse prioris magnificentiæ. Nec ante vetus templum demoliri voluit, quam vniuersam materiam futuræ fabricæ magnis sumptibus compararet. Templum deinde à fundamentis euertit, ac noua reposuit, ac totum octo annis magnificentissimè extruxit, vt tradunt Iosephus. 15. Antiq. cap. 14. & alter Iosephus filius Gorionis. libr. 5. Historiarum Iudaicarum, capit. 24. & duobus sequentibus. Hos cum nominabimus, quoniam sæpe citandi sunt, Iosephum sacerdotem scripto

ſcriptorem Antiquitatis Iudaicæ Ioſephum abſolutè vocabimus, alter dicetur Ioſephus Gorionis, ſiue alter Ioſephus, aut poſterior Ioſephus. Atq; hic quidem multum ab Scriptore Antiquitatis differt, & antiquitate, & autoritate: quare vbi illi aduerſabitur, nihili
2 eius teſtimonia faciemus. † Addit ergo Ioſephus: Herodes autem interiora, à quibus profani lege arcebantur, non auſus ingredi, per ſacerdotes curabat fabricam intimarum porticuum, abſoluitoque octo annis reliquis ædificio tandem etiam templum ipſum eorumdem ſacerdotũ operâ ſeſquianno perfecit. Ex his videmus totum opus nouem annis, & dimidio fuiſſe perfectum, id eſt, vigeſimoſeptimo anno regni eiuſdem Herodis, quinto autem ante natalem Chriſti, qui, vt diximus, trigeſimo ſecundo anno Herodis natus eſt. Euerſum eſt à Tito Cæſare Veſpaſiani filio anno ab aſcenſione Domini quadrageſimo, vt autor eſt Euſebius. Conſtat hoc templum Herodis ſtetiſſe poſtquam abſolutũ eſt, ſeptuaginta octo annis, à fundatione verò ſua ferè octoginta octo. Huius templi meminerunt duo Ioſephi locis citatis, & Egeſippus libr. 1. de excidio Ieroſolymitano, cap. 35. Hieronymus in cap. 11. Zacha. ferè initio; & Rupertus in cap. 2. Haggæi, & alij quam plurimi.
3 † De quo etiam hoc Ioſephus ſcripſit loco citato: Fertur toto tempore, quo templum ſtruebatur, nunquam interdiu pluiſſe, noctu tantum imbribus deſcendentibus ne interrumperetur templi ædificatio: eaque fama, quaſi per manus tradita, ad nos peruenit à maioribus. Idem narrat alter Ioſephus lib. 5. cap. 26. In huius templi deſcriptione Ioſephum vbique ſequemur, & grauem hiſtoricum, & teſtem oculatum, qui ſæpè in eo ſacerdos ſacra fecit. Sed quoniam ſæpe ita lubricus eſt, vt cum maximè tenere eum te credas, elabatur, vixque animo poſsis concipere fabricæ formam, præſertim in Latinis translationibus, vtar quidem eius verbis ſemper quantum licebit, ſed adhibebo tamen lucem, quam potero, ex Græco codice, & ex translationum collatione, tum ex diuturna rei, atque verborum eius conſideratione. Si quã do igitur à Ioſepho recedere videbor, nõ à Ioſepho recedo, ſed ab eius Latina trãslatione, quam ſæpe obſcuriorẽ, interdũ etiam non nimis fidam reperi.

DE IIS, QVIBVS IN interiori ædificio hoc templum à primo differebat.

CAP. XXIX.

1 C de interiori quidem ædificio ea ſolum videntur adnotanda, quæ huic templo cum primo illo non fuere communia, ne eadem iterare cogamur, cum conſtet tam ſecundum templum, quam hoc, de quo loquimur, ad prioris formã fuiſſe conſtructa, eiſdemque locis altaria, & cetera omnia collocata, quibus antè fuerant. De his ita Ioſephus. 15. Antiq. cap. 14: Sublatis deinde veteribus fundamentis, & nouis repoſitis deſuper templum extruebat longitudine centum cubitorum (quæ fuit in primo ſexaginta) altitudine totidem, & viginti amplius, qui viginti cubiti aliquanto poſt ſidentibus fundamentis deceſſerunt, eoſque denuo addere curauerũt noſtri Neronis temporibus. † Et alter
2 Ioſephus. Habuit autem templum illud, quod Herodes rex erexit, centum cubitos in longitudine, & centum in latitudine, in altitudine autem centũ, & viginti, in medio ſcilicet altitudinis ædificij, & fundamenta deſubtus decem tenebant cubitos. Quod verò latitudinem templi centum cubitorum fuiſſe dicit, non de interiori latitudine intelligendum eſt, quoniam Ioſephus libr. 6. de Bello capit. 6. viginti tantum cubitorum fuiſſe docet, ſed de exterioris faciei templi latitudine addita parietum templi, & domũcularum, ſiue cellarum hinc inde cõſtructarum craſſitudine, vt ex Ioſepho paulò poſt dicemus. † Ioſephus: Cõſtabat autem ſtruc-
3 tura ex lapidibus cãdidis, firmiſsimis, magnitudine viginti quinque cubitorum in longum, octo in altum, latitudine verò cubitorum duodecim. Cõſentit omninò & alter Ioſephus, atque addit; Vnam & eandem mẽſuram habebant omnes lapides à fundamento

ædifi-

ædificij vsque ad summitatem eius. Iosephus: Habebatque basilicæ similitudinem, hinc & inde humilius, media sui parte excelsum, à multis stadijs conspicuum, maximè ex aduerso habitantibus, aut aduentantibus. Eadem & alter Iosephus. Basilica autem ædificij genus est, cuius pars media sublimior latera habet vtrinque humiliora, qualia templa sunt, quæ trium nauium vulgus vocat: quam formam templum habebat, quoniam pars media duplo celsior domunculas ab vtroque latere adiunctas habebat. Nec habuit hoc templum tres cõtignationes, vt templum Salomonis, sed duas, vt manifestè intelligitur ex Græco Iosepho: pro eo enim quod recentior translatio habet: Cum autem interior pars contignatio nes intercepta esset, est in Græco: τῶν δὲ ἐσωτέρω δύο ὀροφῶν, id est: cũ templum intus duas contignationes haberet. † De exteriori autem templi facie ita scripsit idem lib. 6. de Bello capit. 6. Exterior autem facies nihil quod animus, aut oculi mirarentur, non habebat, Crustis enim aureis grauissimis vndiq; tecta ad primos ortus (ita enim ex Græco legendum est) igneo splendore lucebat, vt cum intuerentur oculi, quasi solis radijs, auerterentur. Hospitibus quidem adeuntibus procul monti niueo similis videbatur: nam vbi deauratum non erat templum, candidissimum erat. In summo autem aureis verubus horrebat acutissimis, ne abinsidentibus auibus pollueretur. Nonnullorum autem saxorum eius longitudo quadraginta quinque cubitorum erat, altitudo quinque, & latitudo sex: ex quibus intelligimus meritò apud Marcum capite. 13. cùm Dominus de templo egrederetur, dixisse vnum ex discipulis: Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ. Et respondens Iesus ait illi: Vides has omnes magnas ædificationes? non relinquetur lapis super lapidem, qui nõ destruatur.

Basilica.

DE PORTA PRIMA domus exterioris, quæ erat ante Sanctum Sanctorum, & velo eius, ac de porticu.

CAP. XXX.

1 DE hac Iosephus libro. 6. de Bello c. 6: (quod, ita vt in Græco habetur, referã.) Quæ autem in domo erat porta, inaurata quidem erat, vt dixi, tota, & totus, qui circa ipsam erat, paries. Habebat autẽ & aureas super se vites, ex quibus botri staturæ hominis longitudine pendebãt. Et fores habebat aureas quinquaginta, & quinque cubitis altas, sexdecim verò latas, ante has verò fores æqualis longitudinis aulæum. Velum hoc erat Babylonium variegatum ex hyacintho, & byssо, coccoque, & purpura mirabiliter elaboratum, non indignam contemplationem materiæ commistionem habens, sed velut omnium imaginem 2 præferens. † Cocco enim videbatur ignem imitari, & byssо terram, & hyacintho aerem, ac mare purpura: partim quidem coloribus: byssо autem, ac purpura, origine: quoniam byssum quidẽ terra, mare autem purpuram gignit. Eratque in eo perscripta omnis cœli ratio præter signa. Eadem ferè scripsit lib. 15. Antiq. cap. 14. Nisi quod velum habuisse dicit purpureos flores, & intertextas columnas, nec vites aureas fuisse dicit, sed vitem: propter quod interpres non transtulit vites aureas, sed pampinos aureos, in Græco tamen est, ἀμπελῶς. Alter verò Iosephus ita scripsit: Fecit enim rex colũnas argenteas, & bases earum argẽteas, capita autem earum fecit aurea. Fecit insuper vitem de auro mundo, & posuit in summitate columnarum, cuius pondus erat mille talentorum aureorum. † Erat autem vitis ipsa facta opere ingenioso habens ramos perplexos, cuius folia, & germina facta erant ex rutilanti auro, botri autem ex auro fuluo, & grana eius, acini, atque folliculi facti erant ex lapidibus pretiosis, totumque opus erat fabrefactum opere vario, vt esset mirandum spectaculum, & gaudium cordis omnibus intuẽtibus ipsum. Multi quoque scriptores Romani testantur se eam vidisse, quum desolaretur templum, &c. De porta verò & foribus, ac velo Sancti sanctorum an eadem materia, formaque constarent, nihil in his

auto

autoribus reperio, nisi quod vbi lib. 15. habet Iosephi translatio: Ianua verò penè ipsi templo par, & superliminare aulæis variegatis ornabatur, &c. in Greco ita legimus: †Fores vero introitibus simul cū superliminaribus æquales templo variegatis aulæis ornauit purpureos flores habentibus, & intertextas columnas. Super ipsas autem (scilicet fores) sub capitibus vitis expandebatur aurea, &c. Quod videri potest de vtriusque partis templi foribus dictum. Sed si vitem auream non habebant fores Sancti sanctorum, & ianua, certè in reliquis non est credibile minorem habuisse magnificentiam. De vestibulo verò, quod Hebraicè vocari diximus אולם, Iosephus Gorionis ait: Construxit præterea porticum interiorem, & posuit eam in facie latitudinis templi, addiditque & duos parietes opere artificiosissimo, & connexuit eam foris ferro, nec est homo, qui amplius sciat artificium illius operis. Iosephus lib. 6. de Bello cap. 6. ait hoc vestibulum, quod primam ædem vocat, perpetuam altitudinem habuisse nonaginta cubitorum nulla contignatione interceptam, longitudinem verò quadraginta cubitorum, latitudinem viginti. †Nonaginta cubitos habebat altitudinis, quoniam licet centum, & viginti habuerit, ceteri gradibus, quibus ad hoc summum templum ascendebatur, tegebantur. Quadraginta autem cubitorum erat longitudo, quoniam, vt iam diximus, centum cubitis longum erat, hoc templum Herodis: viginti habebat Sanctum sanctorum, quadraginta sequens pars, ac totidem vestibulum. Porta vestibuli septuaginta cubitis alta erat, & viginti quinque lata, neque fores habebat: eranteq; totæ frontes inuiratæ, ac prima ædes omnis perlucebat extrinsecus, autoq; circum interiorem fani partem splendida cuncta cernentibus occurrebant ex. 6. de Bello cap. 6.

DE PRIMO ATRIO, quod erat omnibus commune.

CAP. XXXI.

1 IAm de atrijs dicamus initium ab extimo omnium capientes, ac deinde ad interiora transeuntes, vt Iosephi ordinem teneamus. Collem, in quo templum extructum est, etiam secundi templi tempore, triplici muro fuisse cinctum dixi paulò ante ex Aristæo, in libello de lxx. interpretibus: vt enim ait Iosephus lib. 6. de Bello, cap. 6. post Salomonis tempora semper aliquid aggeris accumulante populo latior collis effectus est, ita vt area eius plusquam sex stadiorum ambitum haberet, vt postea ex eodem Iosepho demonstrabo. In hac area murus lapideus quadratus factus est, qui totum collis verticem cingebat, habebantque singula eius latera singula stadia. 2 † Sed quoniam in Septentrionalis, atque Occidentalis lateris angulo arx erat quadrangularis munitissima, olim à Machabæis facta ad pontificalium vestium custodiam, quam Herodes postea munitiorem reddidit ad tutelam templi, & in memoriam Marci Antonij amici sui vocauit Antoniam: murus quidem totus quatuor stadiorum ambitum habebat, vt Iosephus scribit lib. 15. Antiq. sed addita arce sex stadia complectebatur, vt idem ait lib. 6. de Bello. Hic erat murus primi ambitus, siue templi (nam ita semper Iosephus appellat) cuius omnia latera duplices porticus habebant, quas columnæ sustinebant quinis, & vicenis cubitis altæ, de singulis saxis marmore candido, & laquearibus cedrinis tegebantur opere imprimis memorabili. Totum autem subdio spatium, id est, quod extra porticus erat, omnium generum lapidibus stratum variabatur, ex. 6. de Bello. 3 † In porticibus lateris Orientalis spolia barbarica circumcirca suspensa erant, quæ reges Iudææ Deo sacrauerant: eademque Herodes denuo suspendi iussit adiectis etiam quæ ipse ex Arabibus retulerat. Latus muri Occidentale quatuor portas habebat, vna ducebat in regiam, duæ in suburbia, quarta in reliquam vrbem. Meridianum latus portas etiam habebat in medio, & triplicem porticum basilicam longitudine ab Orientali valle ad Occidentalem peruenientem. Triplicem porticum dicit, quoniam quatuor erant ordines columnarum paribus interuallis dispositi, quorum quartus copulatus erat muro ipsi lapideo, atque ita tres

4 porticus fiebant. † Sed harum media celsior erat ceteris,& ideò porticum basilicam Iosephus vocat. Columnæ omnes centum sexaginta duæ fuerunt capitellis, sculptis opere Corinthio pulchris vsque ad miraculum. Vniuscuiusque longitudo viginti septem pedum præter basin,crassitudo quantam possent tres homines consertis inter se complecti brachijs. Porticus externæ pares erant,vnaquæque triginta pedes latitudinis habebat,plusquã quinquaginta altitudinis,stadium longitudinis, mediæ verò latitudo erat sesqui altera,altitudo dupla. Eius enim conuexitas,altius surgebat excitato super epistylia pariete lapideo politissimo columnis insertis distincto, ita vt essent hæc incredibilia audientibus, cũ stupore autem spectabilia ijs,qui aderant. In hoc latere Meridiano spectaculum erat,si vllum aliud sub sole,memorabile. Nam cũ vallem haberet in immensum dehiscentem, ita vt caligarent despicientium oculi: desuper extructa erat prælta porticus, cuius tecto conscenso siquis vtramque altitudinem coniunctam contemplaretur, absque vertigine id non poterat visu deficiente ob nimiam profunditatem prius quam ad imum pertingeret. Ex Iosepho lib.15.

DE SECVNDO FANO, seu templo,quod erat atrium laicorum.

CAP. XXXII.

1 HOc modo,inquit Iosephus, se habebat primus ambitus. Interius verò non longo interstitio secundus,ad quem paucis gradibus scandebatur,quem circumibat vallum lapidei cancelli cum inscriptione, quæ vetaret transgredi alienigenam sub interminatione pœnæ capitis. Hæc lib.15.Antiq. Sed lib.6. de Bello magis explicat. Quà verò,inquit,ad secũdum templum ibatur,cancellis septum saxeis ad tres cubitos altis, nimiumque grato opere factis, vbi æquis depositæ interuallis columnæ stabant legem castimoniæ præmonẽtes,aliæ Græcis, aliæ Latinis literis, in locum sanctum transire alienigenas non debere. Ideo autem factum fuerat hoc septum, & inscriptio posita, quoniam primum templum, siue quadriporticus illa extima, de qua locuti sumus, gentilibus etiam patebat, qui aut spectandi,aut adorandi causa veniebant;secundum autem templum non nisi Iudæis,atque ijs quidem castis, id est,mundis,seu nullam habentibus iuxta legem immunditiam. Hinc intelligimus quod Act.21.de Paulo legimus: Dum autem septem dies consummarentur,ij,qui de Asia erant Iudæi, cum vidissent eum in templo, concitauerũt omnem multitudinem,& iniecerunt ei manus clamantes: Viri Israelitæ adiuuate. Hic est homo,qui aduersùs populum,& legem, & locum hunc omnes vbique docens insuper & gentiles induxit in templum,& violauit sanctum locum istum. Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem æstimauerunt quoniam in templum introduxisset Paulus. Atque ideo hoc templum sanctum vocabatur, vt ait Iosephus, & ita vocari videmus Act.21.in verbis citatis,non enim tantum alienigenæ ab eius ingressu arcebantur, sed etiam quicunque immundi essent ex Iudæis,vt diximus, & bis à Iosepho dictum est locis indicatis.

3 † Hoc templum quadrangulare erat, ac proprium murum habebat exteriori altitudine in quadraginta cubitos surgens,interiori in viginti quinque,quoniam gradibus ad illud ascendebatur, ideoque interius humilior erat murus, quam exterius. Gradus,quibus ascendebatur,quatuordecim erant circum templum vniuersum: post quos spatiũ erat, vsque ad murum decem cubitis planum,vt est in Græco,non trecentis,vt habetur in translatione; nam neque tãtum spatium opus erat ibi,neque tanta erat latitudo areæ templi vt spatium ingens,ac non necessarium caperet. Ab hoc spatio, in quo quatuordecim gradibus ascensis quiescebatur,alij quinq; gradus ducebant ad portas. † Erant au- *Portæ otrij laicorum.*
4 tem portæ decem, quatuor à Septemtrione,totidem à Meridie,duæ ab Oriẽte. Prima,per quam casti vnà cum vxoribus introibant, vt verbis vtar Iosephi,altera interius è regione huius. Et-

enim

enim in hoc ſecundum templum mulieres quoque ingrediebantur, ſiue indigenæ, ſiue hoſpites, modò ex genere Iſrael eſſent, ac mundæ: idcircò neceſſe fuit vt proprius eis locus, atque is muro diuiſus, & ſecretus à viris, in tẽplo ſignaretur. Signatus eſt autem in latere Orientali, protendebaturque à muro illo, in quo erat porta, quam extimam diximus, vſque ad ſecundam portam Orientalem, quæ erat è regione primæ, vt ipſæ quoque aſpectu intimi templi, ſacerdotumque, & ſacrificiorum frui poſſent. † Sed ad hanc ſecundam portam quindecim gradibus aſcendebatur; ij ſunt quos beatiſsima virgo conſcendit quum trima templo eſt oblata, & ſacerdotibus; nec vlteriùs tranſire mulieribus licebat, ſed ad illam vſque ſacerdotes prodibant, aut victimas ab eis accepturi, aut quippiam aliud facturi, quod vſus poſtularet. Hunc autem locum capaciſsimum fuiſſe conuenit, cum verſus alia templi latera non protenderetur, & tanta eſſet feminarum multitudo. Habebat præterea locus feminarum in latere Septemtrionali ianuam vnam, alteram in Meridiano, vt faciliùs & citius feminæ ingrederẽtur. Omnia ex 6. de Bello, quæ in Latino ſunt perobſcura, in Græco multò apertiora. † Sed in. 15. Antiq. cum huius ſecundi templi meminit, ſeptem portas illud habuiſſe dicit, tres à Septemtrione, tres à Meridie, vnam ab Oriente magnam, per quam caſti vnà cum vxoribus introibant. Etenim ibi de loco mulierum loqui noluit, tantum dixit, Interiora autem fani mulieribus nefas erat ingredi: & ideò portas, quæ loci feminarum propriæ fuerunt, omiſit; de quibus in. 6. de Bello ſigillatim locutus eſt, vnde dicenda etiam deſumpſimus. Huius templi latus Occidentale nullas portas habebat, ſed, vt ait Ioſephus, perpetuus ibi murus erat extructus. † De portis mira ſcribit Græcus Ioſephus, quem ego ſequor, non Latinum, vbi à Græco diſcrepat. Portarum autem, inquit, nouem quidem auro, & argento vndique tectæ erant, ſimiliterque poſtes, ac ſuperliminare: vna verò, quæ extra templum erat, ære Corinthio, quæ multo argento incluſas, & inauratas honore ſuperabat. Et binæ fores quidem in ſingulis ianuis erant tricenis cubitis altæ, quinis denis etiam latæ. Et paulò poſt: Et aliarum quidem æqualis erat magnitudo, quæ verò ſuper Corinthiam à loco mulierum ab Oriente aperta erat è regione portæ tẽpli, multò maior. Quinquaginta enim cubitis ſurgens quadraginta cubitorum fores habebat, ornatumque magnificentiorem, quoniam craſsiori argento, atque auro veſtiebatur, quod quidem nouem portis infuderat Tiberij pater Alexander. † Hæc porta, quam Ioſephus Corinthiam vocauit, & ceterarum omnium pulcherrimam eſſe dixit, Specioſa vocabatur; de qua Actor. 3. legimus: Et quidam vir, qui erat claudus ex vtero matris ſuæ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Specioſa, vt peteret eleemoſynam ab introeuntibus in templũ, videlicet, quoniam per illam non viri ſolum, ſed etiam mulieres introibant. De hac ſcribit Ioſephus lib. 7. de Bello cap. 12: Orientalis autem porta interioris templi (id eſt, ſecundi) cum eſſet ænea, atque grauiſſima, & ſub veſperam vix à viginti viris clauderetur, &c. viſa eſt noctis hora ſexta ſponte pateſcere. Inter has portas, quæ æquis inter ſe ſpatijs diſtabant, porticus erat à muro introcon ſtratæ ante gazophylacia, & pulchris admodum, & magnis columnis ſuſtinebantur. Erant autem hæ porticus ſimplices, non duplices, vt primi fani, & immenſæ magnitudinis, & nulla re ab ijs, quæ erant in primo templo, vincebantur. † Poſt introitum verò vbi latiores portæ ipſæ fiebant, exhedras vtrimque habebant triceno rum cubitorum, turribus latitudine, & longitudine ſimiles, altas verò pluſquã viginti cubitis: quarum ſingulas impoſitas binæ columnæ ſuſtinebant altitudinis duodecim cubitorum. In hoc templo facta ſunt omnia ferè, quę legimus in Euangelijs Dominum feciſſe in templo, atque hîc docebat, neque enim tranſire vlteriùs poterat cum non eſſet veteris legis ſacerdos. Hinc eiecit ementes, & vendentes Ioha. 2. & Matth. 21. quoniam domus, ac locus orationis erat: de quo etiam

Porta Speciosa.

Marcus capite. 11. addidit: Et non sinebat vt quisquam transferret vas per templum. Et Iohannes ait cap. 8: Hæc verba locutus est Iesus in Gazophylacio docens in templo.

DE TERTIO TEMPLO, siue atrio, quod solis patebat sacerdotibus, & Leuitis.

CAP. XXXIII.

1 IN tertio templo, de quo Iosephus Gorionis ait: Tẽplum autem non intrauimus, quia locus erat Sacerdotum: locus intelligitur, in quo consistebant sacerdotes extra porticum domus Domini, ipsa etiam domus cum porticu sua, & Sancto sanctorum, ac parte illa, quæ erat inter porticum, siue vestibulum, & Sãctum sanctorum. Totum igitur hoc tẽplum tertium vocabatur, vt Iosephus ait, τὸ ἅγιον ἱερὸν, id est, sanctum sacrum, vt à secundo templo differret, quod iam ex eodem diximus vocatum esse Sanctũ. Ad illud à secundo fano duodecim gradibus ascendebatur, cuius altitudo cẽtenos cubitos habebat (reliqui enim gradibus tegebantur) totidemque latitudo in fronte Orientali: Occidentalis enim latitudo sexaginta tantum habebat, quoniam Orientalis frons ex vtraque parte, quibusdam quasi humeris, aut lateribus vicenorum cubitorũ protendebatur, qui Occidentali deerant. 2 † Templum autem intimum, atque altare holocaustorum, quod ante ipsum erat, cingebat vndique septum quoddã ex pulchris lapidibus cõfectum, ac decorum vsque ad cubitum surgens, quod separabat sacerdotes à reliquo populo. Sacerdotes ministraturi amicti erant veste byssina, atque mundi: cum quibus & summus sacerdos introibat, non semper, sed sabbatis, & Calendis, vel si quando patria festiuitas atque annua ab omni populo agebatur. Qui verò ex origine sacerdotum genus ducentes cæcitatis, & mutilationis alicuius membri causa munere non fungebantur, intra septũ quidem illud manebant, sed communibus vestibus, non sacerdotalibus. Deinde domus exterior erat, & Sanctum sanctorum; de quibus iam diximus. 3 † Hæc ex lib. 6. de Bello. Hoc in fine admonendum, Iosephum filium Gorionis loco citato quædam scribere Iosephi dictis aduersa, & quidem cum se oculatum testem profiteatur. Sed vbicunque ab illo dissidet, recipiendus non est, (vt ante dixi) quoniam Iosephus quotidie in hoc templum ingrediebatur, & sacra faciebat, vt ipse scribit, 15. Antiq. capite vltimo iuxta Græcum, & veterem translationem: In eo, inquit, templum erat, & ante hoc altare, in quo hostias Deo immolamus. Iste verò filius Gorionis nec sacerdos erat, nec templum vnquam vidit, quamuis ipse se vidisse mentiatur; fuit enim multis annis post templum à Romanis euersum, vt ostendimus in Habdiam, num. 110. & 111. Nec desunt qui eius nomine inscriptum librum totum cõmentitium, & fictum putent: de quo, quoniam nihil exploratum habeo, iudicium nunc quidem sustineo.

DE FORMA TABERnaculi veteris.

CAP. XXXIIII.

1 DE tabernaculo, quod erat quasi templum mobile, seu portatile, siue, vt ait Iosephus. 3. Antiq. cap. 4. nihil ab ambulatorio templo, & portatili differebat, post ea, quæ dicta sunt de templo, pauca restant dicenda ex Exo. 26. & 27. vbi eius forma traditur, & ex Iosepho de eadem re agente. 3. Antiq. ca. 5. idque non quòd de eo verba facere instituerimus, sed vt quæ de templo dicuntur, meliùs intelligantur. Atrium primò fiebat longitudinis cẽtum cubitorum, latitudinis quinquaginta. Fiebat autem vicenis vallis æreis, siue columnis in singulis lateribus longioribus, decem verò in postico latere; in quarum columnarum singulis inerant anuli, & capitella argentea, bases verò æneæ mucronatæ imæ hastæ similes, ex ære factæ, & in terram defixæ, ipsæ verò columnę argenteis laminis vestitę, Exo. 27. *Atrium tabernaculi.*

Anu-

Anulis innectebantur funes, qui clauis cubitalibus humi cõfixi columnas firmabant, & contra ventorum vim tabernaculum muniebant. Linteum deinde byſsinum molliſsimum circũtendebatur à capitellis ad baſes intrinſecus dependens, totumque eum locum ſepiens, vt nihil à pariete differre videretur. † Quartum latus anterius quinquaginta cubitorum, ianuam habebat viginti cubitos patentem, habentemque vtrimque tres columnas ſimiles prioribus inſtar poſtium, linteo byſsino ſimiliter coopertas. Ad ianuam verò pendebat velum longum cubitis vigintiquinque, & quinque altum. In huius atrij medio erat tabernaculum facie ad Orientem verſum, tergo ad Occidentem. Longitudo eius erat triginta cubitorum, latitudo decem, diuidebaturque in Sanctum ſanctorum decẽ cubitorum, & in Sanctum, quod erat cubitorum viginti. Singula eius latera fiebant vicenis tabulis ligneis quadrangulis craſsitudine quatuor digitorum, latitudine vnius cubiti, & dimidij, longitudine denorum cubitorum, quas intus, & extra laminæ aureæ contegebant. † Tabulæ Occidentalis parietis ſex erant, quibus coniunctæ ſunt aliæ duæ tabulæ dimidij cubiti ad angulos duos. Iungebantur autem tabulæ incaſtraturis binæ, & binæ, & ſingulæ habebant cardines binos, qui in foraminibus baſiũ argenteárum ſuſcipiebantur, vt firmius tabulæ ſtarent. Habebant & anulos aureos per exteriores frontes eminentes, per quos aurati vectes quatuor cubitorum immiſsi tabulas coniungebant, intrabatque caput vectis vniuſcuiuſque in alterius vectis caput in modum pyxidis. Pyxides dicuntur oſſa caua, in quibus aliorum oſsium capita excipiuntur, & pyxidata vocantur. Sancti ſanctorum parietem quatuor columnæ efficiebant ex eadem materia, & opere eodem, in quo ianua erat, & velum appenſum decem cubitorum quaquauerſum. † Parietem ſecundæ partis tabernaculi quinque columnæ efficiebant quinq; æreis baſibus innixæ, & in eo ianua erat, & velum magnitudine, atque opere ſimile priori, quod à ſummo ad dimidium columnarum pendens ibi anulis ſuſtinebatur, & introitum ſacerdotibus præbebat. Huic penè contiguum erat extrinſecus aliud velum magnitudine par, ſed è lino contextum, anulis à funiculo per tranſuerſum pendens; quod interdum adducebatur, interdum, feſtis præcipuè diebus, reductum populi proſpectum admittebat. Reliquis diebus, & maximè parum ſerenis, obiectu ſuo picturatum illud velum à tempeſtatibus protegebat. Vnde mos manſit etiam poſt templum exædificatum, vt velum huic ſimile in aditu prætenderetur. † Ante hanc ianuam erat altare holocauſtorum, & locus ſacerdotum. Erant præterea decem aulæa, (ſiuè cortinæ, vt eſt in noſtra tranſlatione) de byſſo retorta, & hyacintho, ac purpura, coccoque bis tincto: quorum ſingula latitudinem habebant quatuor cubitorum, longitudinem viginti & octo, ſed quinque iungebantur anſulis hyacinthinis quaſi conſuta, & faciebant vnam cortinam magnam: mox altera quinque, & hæ duæ magnæ cortinæ iungebantur circulis aureis, ſiue (vt eſt in Ioſepho) vncinis aureis, qui contiguorum anulis ita inſerebantur, vt vnum aulæum omnia viderentur. Hæc extenſa tabernaculum ſupernè obtegebant, & parietes à lateribus, & à tergo, minus vno pede ad terram pertingentia. Hæc lanea erant; alia vndecim erant è pilis contexta, (quæ in noſtra tranſlatione vocantur ſaga Cilicina, erantque è pilis caprarum) eiuſdem latitudinis, ſed longiora, triginta cubitorum ſingula, quæ ſimiliter tabernaculum tegebant vſq; ad terram demiſſa; vnum autem eorum à fronte prominebat, quod in hunc vſum ſupra denarium numerum erat adnexum. † Hæc rurſus ab alijs è pellibus arietum rubricatis conſutis contra æſtus, ac pluuiarum iniuriam protegebantur. Vltimum operimentum erat è pellibus hyacinthinis, id eſt, violacei coloris. Sed hæc duo operimenta tectum ſolùm tegebant, iuxta quod Exod. 26. docent Strabus, & Caietanus, & Lipomanus, quod Scriptura ipſa videtur indicare cum ait: Facies & operimentum aliud recto de pellibus

Tabernaculum.

Pyxides.

arietum, &c. Probabilius tamen, & certius est ea totum tabernaculum texisse, vt probat Abulensis quæst. 10. in cap. 26. Exodi, quoniam si tectum tantum tegerent, latera tabernaculi læderentur imbribus, & tabulæ auratæ madefierent, & cortinæ pretiosæ dissiparentur. Quum autem dicit Scriptura: *Facies & operimentum aliud tecto*, intelligitur simile prioribus, quod tecto impositum totum tabernaculum tege
7 ret. † Pelles hyacinthinas sectatores Hebræorum pelles taxorum esse volunt, sed Hebræi ipsi variant, & alij huius animalis esse volũt, alij illius. Hieronymus, & lxx. semper hyacinthinas interpretãtur, & Iosephus. 3. Antiq. c. 4. ouium pelles vtrasq; esse dicit, partim hyacinthino, partim rubro, partim etiã alijs coloribus infectas. Ex quo proditur nouorum Hebræorum insciti a. Erant autem pelles vtræque horrido pilo, & æstui, aquisque arcendis opportuno, vt pelles luporum. Quæritur an in atrium illud ingredi possent laici? Respondeo non potuisse, sed solis sacerdotibus, & Leuitis locus ille patebat, vt docet Augustinus quæst. vltima in librum Exodi, & alij. Sed autoribus opus non est, cum Scriptura ipsa aperte id tradiderit Exodi vltimo: Tentorium in introitu tabernaculi testimonij pones, & ante illud altare holocausti: labrum inter altare, & tabernaculum, quod implebis aqua. Circumdabisque atrium tentorijs, & ingressum eius. Et posteà enumerans Moses ordine omnia, & à Sancto sanctorum incipiens, postquam de arca, & altari aureo, & candelabro, & mensa dixit: Posuit, inquit, & tentorium in introitu tabernaculi testimonij, & altare holocausti in vestibulo testimonij. Labrum quoque statuit inter tabernaculum testimonij, & altare, &c. Ideò porta Orientalis atrij erat viginti cubitorum, tabernaculi verò latus Orientale non nisi decem, vt posset extra atrium totum videri. De mystica tabernaculi expositione nihil dicam, quæ & longior est, & mei instituti non erat. Si quis eam fortè desiderat, Bedã legat toto ferè libro. 2. de Tabernaculo, & vasis eius eam eruditè explicantẽ.

DE TEMPLO, ET DE ijs quæ ad templum pertinent.

LIBER SECVNDVS,

QVI EST DE IIS, QVAE erant in Templo.

DE ARCA TESTAMENTI, siue fœderis.

CAP. I.

1 DE ijs, quæ in templo erant dicturi à Sanctosanctorũ, quasi à loco sacratiore, primordia capiamus, vt ad reliqua paulatim deinde veniẽtes cũ omnia trãsierimus, quasi à tẽplo exeam⁹. Atq; in eo primùm de arca dicamus, quæ facta est de lignis settim. Est autẽ setta (ita enim singulari numero dicitur, plurali settim) arbor, quæ nascitur tãtũ in deserto Arabiæ, similitudinẽ habẽs spinæ albæ colore, & folijs, nõ magnitudine, multo enim maior est quã spina. Lignũ ei⁹ fortissimum est, & imputribile, & incredibilis læuitatis, ac pulchritudinis: ex Hiero. Isai. 41. in illud: Dabo in solitudine cedrũ, & spinã, & in illud Ioe. 3: Et irrigabit torrẽtẽ spinarũ. Lõgitudo arcę, vt videmus Exo. 25. habet duos cubitos, & dimidiũ, latitudo cubitũ, & dimidiũ, altitudo similiter cubitũ, & dimidium. Magnitudo tãta fuit, quãtã & decorisratio, & magnitudo Cherubim, & ea, quæ in arca collocãda erãt, 2 postulabãt, de quib⁹ mox dicemus. † De mẽsura autẽ cubiti dubitãt Comestor in libro Historiæ Exodi. c. 46. & Abulẽsis, q. 12. in c. 25. Exodi, negantq; hîc accipiẽdũ esse cubitũ Geometricum vt in arca Noe, sed humanũ, siue cubitũ ipsi⁹ Mosis: quod apparet (inquit Comestor) in altari Lateranẽsi, infra quod dicitur esse arca. At Iosephus. 3. Antiq. c. 6. quẽ sequitur Beda lib. 1. de tabernaculo, cã. 4.) rem apertè definit his verbis. Lõgitudo eius erat quinque palmorũ, altitudo verò, & latitudo trinũm palmorũ. Et ne vlla sit in palmo ambiguitas, semp pro Palmorũ in Græco est, σπιθαμῶν, id est, Spithamarũ: *Spithama.* habet autẽ spithama digitos duodecim, est enim interuallũ inter mẽdiũ digitũ, *Cubitus.* & pollicẽ: cubit⁹ autẽ est interuallũ à flexu brachij ad extremũ medij digiti, & di-
3 gitos habet. 24. † Hîc est cubitus vulgaris, de quo hîc loquitur Moses vt indicat Iosephus, nec est vllus maior cubitus, præter regiũ, qui vigintiseptẽ digitos cõtinet, vt autor est Herodot⁹ lib. 1. & Geometricũ, qui sex cubitos nostros habet, vt autor est Origenes Hom. 2. in Genes. quẽ refert, & sequitur August. q. 4. in Genes. & 15. de Ciuit. ca. 27. Ceterùm arca tota erat laminis aureis cooperta intus, & foris, & quidẽ ex auro mũdissimo. In summo coronã habebat aureã per circuitũ, ideſt, limbũ quẽdã aureũ, quẽ coronã vocat, quòd arcã totã cingeret, qui fortè (vt Abulẽsis ait q. 13. in c. 25. Exod. & Ricard⁹ in explanatione Tabernaculi, c. 2.) surgebat in duos, aut tres digitos super
4 operculũ. † In duob⁹ lateribus lõgitudinis binos circulos aureos habebat in summitate laterũ ad angulos, vt verba Hebræa indicãt: Et dabis super quattuor angulos eius quatuor circulos, &c. & in eis erãt vectes de lignis settim inclusi, qui operti erãt auro. De his ita scribit Iosephus. 3. Antiq. c. 6: Ex vtroq; autẽ lõgiore latere inerãt anuli aurei dito totũ lignũ penetrãtes, & per eos vectes aurati vtrimque traiecti, vt quoties opus esset, quocũque trãsportari posset, neq; enim à iumẽtis vehebatur, sed sacerdotũ humeris trãsferebatur. Facta est hæc arca, vt in ea seruarẽtur duæ tabulæ legis, quas Dñs dedit Mosi, & indè dicta est arca fœderis, ꝙ in ea esset lex, per quã Dñs fœdus percusserat cũ Hebræis se fore eorũ Deũ, & benefacturũ eis, si legẽ seruarẽt. Exod. 24: Scribe tibi verba hæc, quib⁹ & tecũ, & cũ Israel pepigi fœdus, &c. & scripsit in
5 tabulis verba fœderis decẽ. † Eadẽ ratione dicitur arca testamẽti, qđ nomẽ fœd⁹, pactũ; significat, vt Psal. 82: Simul aduersum te testamẽtũ disposuerũt tabernacula Idumæorũ, & Ismaelitę, &c. atq; inde lex Dei eadẽ ratione vocatur testamẽtũ,

Cubitus vulgaris. *Cubitus regius.* *Cubitus Geometricus.*

Arca fœderis.

Arca testamenti. *Testamẽtũ.*

vt Psal.77: Non custodierunt testamentũ Dei, & in lege eius noluerũt ambulare. Eadẽ causa dicta est arca testimonij, lex enim Dei dicitur testimoniũ, quia in ea testatũ reliquit Deus quid fieri vellet à suis: quod sæpe occurrit in Psal.118. vt, Beati, qui scrutãtur testimonia eius, & postea: In via testimoniorũ tuorũ delectatus sum, sicut in omnibus diuitijs, in mãdatis tuis exercebor. Ex quo intelligimus illud Exo.25: Ponesq; in arca testificationẽ (id est, lege) quã dabo tibi. Inde etiam tabernaculũ ipsum vocatur Tabernaculũ fœderis, & Tabernaculum testimonij, quod in se legem cõtineret, siue arcam legem habentem.

Arca testimonij.

Tabernaculũ fœderis, siue testimonij.

QVID FVERIT IN ARCA fœderis.

CAP. II.

SED magna dubitatio est, & quę vehemẽter eruditorũ torsit ingenia, an in ea solæ tabulæ legis fuerint. Etenim scriptũ est 3. Reg.8: In arca autem non erat aliud, nisi duę tabulę lapideę, quas posuit in ea Moyses in Horeb, & idẽ legimus 2. Paral.5. & eisdẽ verbis traditũ est à Iosepho.8. Antiq.c.2. Paulus verò Heb.9. ait: Et arcã testamẽti circũtectã ex omni parte auro, in qua vrna aurea habẽs Manna, & virga Aharõ, quę frõduerat, & tabulę testamẽti. In hac re plurimũm laborant oẽs epistolæ ad Heb. enarratores, & multa dicũt, quæ neq; ipsis, qui dixere, fortasse satisfecerũt. Hęc sunt quę maximè pbãtur. Primũ est, licet tẽpore Salomonis nõ fuerint, cũ hęc tamẽ Paulus scribebat iam fuisse omnia in arca, siue id factũ sit Ieremiæ captiuitatis Babylonicę tẽpore, arcã abscõdẽte, vt legim' 2. Mach.2. qđ ait Theophylactus, siue sacerdotib' volẽtib' vrnã, & virgã in secretiori, tutioriq; loco cõseruari, vt Canus exposuit li.2. de Locis, c.11. ad.7. † Alij affirmãt dici duas tabulas lapideas sibi tãtũ fuisse, quoniã etsi cetera essẽt, quæ cõmemorat Paulus, tñ ad legẽ seruãdã arca potissimũ facta est, quæ fuit Sancti Thomę sententia. Sũt quib' hoc magis placeat, in arca solas tabulas lapideas fuisse, sed extra in quõdã sinu, qui erat in latere, fuisse virgã & vrnã. In his sunt Lyran' 3. Reg.8. & ibidẽ Abulẽsis.q.6. & Caietan' in Paulũ, & alij. Idq; ex eo cõfirmãt, quod Deut.31. ait Moses: Tollite librũ istũ, & ponite eũ in latere arcæ fœderis, &c. Verùm hæc, præterquã quod nullo solido fundamento nitũtur, facillimè refelli possũt, quoniã Paulus de eo tẽpore omnino loquitur, quo tabernaculũ per desertũ portabatur, vt ex eius verbis fit manifestissimũ. † Deinde etiãsi arca potissimũ ad tabulas legis seruandas facta sit, si tamẽ in ea erã t vrna, & Mãna, quomodo verè dici potest, in arca nõ fuisse nisi duas tabulas lapideas? Quod autẽ de latere arcæ dicũt, si illud extra arcã ponitur, cõmentitiũ est, nihil enim vnquã Scriptura docuit factũ esse extra arcã. Si autẽ est intra, iam in arca est, quod in ipso est, vt verbigratia Ionę.1. vbi nos habemus: Et Ionas descẽdit ad interiora nauis, Hebræi interpretãtur: Ad latera nauis: latera autẽ nauis in naui ipsa sunt. Libẽtius dicerẽ, & multò probabili' est, quod Ambrosi' Catharinus affirmat in libello de Clauib' Scripturæ, in claue se eũda, & lib.1. Annotationũ in Caietanũ, hæc omnia fuisse in arca tẽpore Mosis, sed cũ Salomõ tẽplũ dedicauit, tãtũ fuisse in ea tabulas lapideas. † Verũ & hæc diuinatio est, & Iosephus.3. Antiq.ca.6. & lib.8.ca.2. facilè ostẽdit nũquã aliquid in ea fuisse, præter tabulas, fauentę ad id maximè Scriptura. Mihi videtur hic difficillimus nodus cõmodissimè ita posse dissolui: Paulũ nequaquã libris Regũ aduersari, nec dicere hæc fuisse in arca, sed in tabernaculo. Atq; hoc quidẽ in Græco nõ est obscurũ, nã Tabernaculũ feminei generis apud eos est. σκηνὴ. Itaque cũ dicit: In qua vrna aurea habẽs Manna, & virga Aharõ, &c. In qua, nõ refert arcã, sed tabernaculũ feminei similiter generis, quod paulò ante præcesserat. Hoc apertè intelligitur, & abũdè cõfirmatur ex Scriptura, quæ nũquã tradidit vrnam manna, aut virgã Aharon fuisse in arca, sed in tabernaculo, Exo.16: Dixitq; Moyses ad Aharõ: † Sume vas vnũ, & mitte ibi man, quãtũ capere potest Gomor, & repone coram Dño ad seruãdũ in generationes vestras. Posuitq; illud Aharõ in tabernaculo reseruãdũ. Nu.17: Dixitq; Dñs ad Mosem: Refer virgã Aharõ in tabernaculũ testimonij, vt seruetur ibi, &c. Fecitq; Moyses sicut præceperat Dñs. Nec ex eo quod esset in tabernaculo, cõsequitur fuisse in arca, nã & hìc Paulus docet aureũ thuribulũ fuisse in tabernaculo, quod tamẽ in arca nõ erat. Sed quid cõiecturis opus est, cũ Moses ipse, si rectè eius verba intelligãtur, planè doceat vrnã, & virgã extra arcã fuisse? Refer, inquit, virgã Aharõ in tabernaculũ testimonij. Cũ nihil

Solutio quæstionis.

nihil addat, in eodē loco reponi vult, in quo erat prius. At priùs nō erat in arca; legimus enim in eodē capite: Loquere filijs Israel, & accipe ab eis virgas singulas, ponesq; eas in tabernaculo fœderis corā testimonio. i. corā arca, in qua erat testimoniū, siue lex. Et postea: Quas cū posuisset Moses corā Dño in tabernaculo. Nusquā tabulas legis inueniem⁹ dici positas corā Dño, nā corā Dño esse dicitur, quod est corā arca, & Propitiatorio (vbi Deus esse existimabatur, & vnde respōsa reddebat) siue esset in Sanctis sanctorū, siue prope illa. Vt Exo. 27. de candelabro: Et collocabūt eā Aharō, & filij eius vt vsq; manè luceat corā Dño. Et c. 28: Quę erūt in pectore Aharō cū ingredietur coram Dño. Et c. 30: Vret thymiama sempiternū corā Dño. Ex quo etiā fit vrnā Manna quę Exo. 16. reponi iubetur corā Dño, nō fuisse in arca, sed corā arca. † Quare rectè Paulus Burgēsis in Additione c. 9. epist. ad Heb. tātū dicit fuisse in arca duas tabulas lapideas, sed virgā, & vrnā fuisse corā arca, vt habetur Exo. 16. & Nume. 17. Vidit hoc Anselmus (seu quis alius fuit) qui in hūc locū Pauli ait vrnā, & Manna dici esse in arca, quia erāt ppe arcā. Quod si quis existimat verba Pauli hunc sensum nō admittere, quoniā Relatiuum id referre debet, quod proximum est, & ibi propior erat Arca, quā Tabernaculū; respōdemus Paulum nequaquā ab Scriptura recedere potuisse, tum falsum id esse, Relatiuum semper referre proximum, vt passim in omnib⁹ Scripturis videre licet. Immò in his ipsis verbis hoc videm⁹: Post velamētum autē secundum, tabernaculum, quod dicitur Sācta sanctorum; aurem habēs thuribulum, & arcā testamēti circumtectā ex omni parte auro, in qua vrnā aurea habens Manna; hic enim propius est Testamēti, quod Græcis femineum nomē est, διαθήκης, & tamen cum dicit, In qua vrnā aurea, nō refert Testamētum. † Et Rom. 1: De filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnē, qui prædestinatus est filius Dei, &c. Qui, nō refert Dauid, sed Christum. Si dicas hoc, quod nos dicimus, id est, Relatiuū nō referre semper quod proximum est, fieri in casib⁹ obliquis, & min⁹ præcipuis, quoniā id, quod præcipuum est, referri sōlet, etsi sit remotius: hoc ipsum nos dicimus, Arcam hīc esse casum obliquum, & principali⁹ esse Tabernaculū quā Arcā, atq; ideò referri, etiāsi remotius sit. Duo præterea vidētur obstare in Paulo; primum, quod in omnibus codicibus legitur: In qua, si autē referret Tabernaculū, legēdum esset, In quo; alterum, quod cum dixisset: In qua vrna aurea habens Manna, & virgā Aharō, quæ frōduerat, & tabulæ testamenti: continuò sequitur: Superq; eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia Propitiatoriū: manifestè ergò loquebatur de arca. † Respondeo testamentum esse nomen femineum, vt dictum est, id est, Διαθήκη, quare cū dicit, ὑπεράνω δὲ αὐτῆς, id est, super ipsam autem, refert, διαθήκην, hoc est, testamentum, id est, legem, quoniam hæc tria erant in tabernaculo, sed testamentum, id est, lex, erat in arca, & propterea dicit, Cherubim obumbrantia Propitiatorium fuisse super legem, quoniam propitiatio non datur nisi seruantibus legem, nec societas Cherubim: alioqui cum Cherubim cōstaret fuisse in Propitiatorio, id. est, in operculo arcæ, quis poterat dubitare eos fuisse super arcā. Poni autē legē, siue testamētum, aut testimonium pro arca ipsa continente legē valde vsitatum est in libris eiusdem legis. Vt Num. 17: Ponesq; eas in tabernaculo fœderis coram testimonio. Et, quod maximè respōsionē nostram confirmat, Exod. 30. ait: Ponesq; altare contra velum, quod ante arcam pendet testimonij, corā Propitiatorio, quo tegitur testimonium. En Moses dicit Propitiatorium esse super legem, sicut in hoc loco dixit Paulus. Et cap. 27: Vt ardeat lucerna semper in tabernaculo testimonij extra velum, quod oppansum est testimonio. † Demum, vt hæc, & superiora cōfirmentur, sciēdum est nostrum interpretem sæpe casus, & genera, quæ sunt in Græco, seruare, etiāsi Latinitati nō cōueniant, quia maiorem sensus rationem habet quā verborum. Casus, vt Sapien. 10: Et sciret quoniam omnib⁹ potentior est sapientia. Matt. 20: Scitis quia principes gentium dominantur eorum. Genera, vt Sapien. 1: Spiritus Domini replevit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. Genes. 3: Inimicitias ponam inter te, & mulierem, & semen tuum, & semen illius. Ipse conteret caput tuum, respexit ad זכר masculinum hōmen. Ita etiā lxx. Αὐτός. Et Apoca. 11: Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in cō spectu Dñi terræ stantes, pro, stantia,

Coram Domino.

6

7

8

9 Regula.

vt Erasmus vertit: sed dixit, Stātes, cōueniēter nomini Græco, δὸς λυχνιαίεφάσαι. Apo. 10: Accipe librū, & deuora illū, & faciet amaricari vētrē tuū, sed in ore tuo erit dulce, tāquā mel: est enim in Græco βιβλαρίδιον. Psal. 74: Quia calix in manu Dñi vini meri plen⁹ misto. Et inclinauit ex hoc in hoc. s. calicē, sed ita posuit vt erat in Græco vbi est, ποτήριον. Hoc ipsum fit sæpe, Habacuc. 1. ex illis verbis: Tūc mutabitur spiritus, &c. vsq; ad finē cap. vbi multo meli⁹ intelligitur loq de gēte Chaldęorū, de qua loqui cœperat, quam de Nabuchodonosor, de quo nihil omnino dixerat. Et tamen Gens femineum nomē est, sed וג est masculinū. Nihil etiā ꝓhibet dicere, cū Apostol⁹ scripsisset: Aureū habēs thuribulū, & arcā testamēti circūtectā ex omni parte auro, per parēthesin interposuisse quę sequūtur: In qua vrna aurea habens Mānа & virga Aharō, quæ frōduerat, & tabulæ testamēti, & iterū ad arcam redire cum ait: Superq; eā erant Cherubim gloriæ. † Quæ hactenus dixi facilè Græco lectori probābūtur, nā & vera sunt, & ad Græcorū locutionē accōmodata. Sed si cui graue videbitur nostrū interpretē toties nominū genera permutare, & dicere In qua, ꝓ In quo, aut Super eā, ꝓ Super id, poterit & aliter interpretari. In sępe in Scriptura poni pro Cū iuxta Hebræorū cōsuetudinē nō est dubiū: vt Hose. 4: Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea, in bestia agri, & in volucre cœli, sed & pisces maris congregabūtur, id est, simul cū bestia agri, & cū volucre cœli, vt verterūt. lxx. Et Gen. 32: In baculo meo trānsiui Iordanē istū, & nūc cū duabus turmis regredior. Hoc est, cū baculo meo, nullū prętereā comitē habui. Chaldęus: Solus trāsiui Iordanē istum. 2. Pet. 1: Vos autē curā omnē sub inferētes ministrate in fide vestra virtutē, in virtute autē scientiā, in scientia autē abstinentiā. &c. Id est, cū fide vestra ministrate virtutē, cū virtute scientiā, cū scientia abstinētiā. † Ita igitur nūc dicemus: In qua vrna aurea, &c. Hoc est, cum qua arca erāt etiā in tabernaculo vrna Mānа, & virga Aharon, & tabulæ testamenti. Quasi dicat: Nō erat sola arca in oraculo prętер illā erāt hæc tria. Sed vbi essent singula nō dixit breuitatis causa, ipse enim ait: De quibus nō est modo dicendū per singula. Deinde rectē sequitur: Superq; eā, id est super arcā. Ita dixit paulò ante: Tabernaculū aureum habēs thuribulū & arcā testamēti, &c, licet hæc duo nō eodē modo haberet, sed arcā in se, thuribulū prope se. Anselmi etiā respōsio nō est omnino improbabilis, hæc tria dici esse in arca, quia erāt iuxta arcā. Et quāuis eodē modo de illis loquatur, constetq; tabulas testamēti nō fuisse iuxta arcā, sed in arca; nos pro eo respōdebimus, in loco aliquo dici esse & quæ sunt in ipso, & quæ iuxta ipsum. † Hoc posterius cōfirmat verbis Ioh. ca. 10: Et ambulabat Iesus in tēplo, in porticu Salomonis. Porticus Salomonis extra id erat quod propriè tēplū dicebatur, sed tēpli tamen nomē habet, quia tēplo adiūcta erat. Ita dictū est Ioh. 1. Hæc in Bethania (seu potiꝰ in Bethbara) facta sunt trās Iordanē, vbi erat Iohānes baptizās. Nec tamē in ipsa vrbe baptizabat, sed prope vrbem, vbi aquæ erāt multæ. Et Luc. 13. de morte sua Dns loquitur: Nō capit prophetā perire extra Ierusalē: cū tamē nō in vrbe; sed iuxta vrbē mortuus fuerit, extra portā enim passus est, vt scripsit Apostolus. *Hebr. 13.* Maneat igitur Paulum à verbis legis, & ab historia lib. 3. Regū nequaquā discrepare: maneat vrnā Mānа, & virgā Aharō nō in arca, sed iuxtā arcā fuisse in Oraculo, & ad locorū in speciē disidētiū cōciliationē eruditus lector extribus eā expositionē eligat, quā ꝓbabilioꝛē iudicabit, quandoquidē & veras esse omnes ostendi, & ab Scripturę cōsuetudine nō abhorrere. Mihi quidē prima verior, & probabilior videtur.

In pro Cum

11 12 13 14 15

† Sed quæritur an Deuteronomiū fuerit in arca, quēadmodū omnes fere affirmāt illis verbis adducti Deut. 31: Postquā ergo scripsit Moyses verba legis huius in volumine, atq; cōpleuit, præcepit Leuitis, qui portabāt arcā fœderis Dñi dicens: Tollite librū istū, & ponite eū in latere arcæ fœderis, &c. Si verū esset quod autores illi de capsula extra arcā facta commentabātur, ad hunc librū referendum esset; sed quoniā id cōmentitiū esse diximus, omnino videtur respōdendū præcepisse quidē id Mosem, sed nō fuisse factū, aut quoniā arcā eo mortuo aperire nō sunt ausi, aut alia causa, quandoquidē in lib. 3. Reg. c. 8. &. 2. Paral. 5. legimus nihil in arca fuisse, nisi duas tabulas lapideas. † Verūm melius dicemus, positū fuisse librū Deuteronomij in latere arcę id est, ad lat⁹, videlicet, extra, & prope arcam Hebraicè מִצַּד, id est, à latere. Atq;

An Deuteronomium fuerit in arca.

hunc

hunc librum nõ ſeruatũ fuiſſe in arca, ſed in tabernaculo, ac deinde ad locum theſaurorũ translatum tẽplo ædificato, intelligi videtur ex. 2. Paral. 34. vbi ſcriptum eſt: Quumq; efferrent pecuniam quæ illata fuerat, in templum Domini, reperit Helcias ſacerdos librũ legis Domini per manũ Moyſi: & ait ad Saphã ſcribam: Librum legis inueni in domo Dñi. Hæc arca, qualis deſcripta eſt, poſita eſt in tẽplo Salomonis. 3. Reg. 8. ita vt vectes nonnihil extra Oraculũ apparerent, ac videri poſſent velo cooperti ab ijs, qui propè eſſent, non autẽ à remotioribus. † Manſit autẽ in tẽplo Salomonis quamdiu illud ſtetit, nã cum Iudæi captiui abducebãtur Babylonẽ, Ieremias arcam eduxit, & tabernaculũ Moſis, & portari ſecum iuſsit in mõtẽ Nebo, è quo Moſes vidit terram promiſsionis, & abſcondit in ſpelũca hæc ſimul cum altari thymiamatis, vt legimus. 2. Mach. 2. & oſtium obſtruxit. An verò tempore ſecundi templi inuenta fuerit arca, & in locum ſuum reſtituta, non ſatis cõſtat: nobis haud improbabile viſum eſt in caput primum Haggæi, nume. 15. & ſequentibus inuentam fuiſſe. Illud certè conſtat, tempore Ioſephi, & cum templũ euerſum eſt à Romanis, nihil fuiſſe in Sãcto ſanctorum; ita enim ſcribit lib. 6. de Bello cap. 6: † Intima verò templi pars viginti cubitorum erat, diſcernebatur autẽ ſimiliter velo ab exteriore, nihilq; prorſus in ea erat poſitũ, inacceſſa verò, & inuiolata, & inuiſibilis omnibus habebatur, Sanctiq; ſanctũ vocabatur. Quare quod Comeſtor ſcribit in Hiſtoria libri Iudith. ca. 3. fuiſſe arcam interſpolia à Romanis abductam cum menſa, & candelabro, & quod ſcripſerat ante in Hiſtoria libri Exodi, cap. 46. ſeruari eam Romæ in templo Lateranenſi, q vtrũq; falſum eſt, vt probat Abulenſis q. 14. in 25. cap. Exodi. Falſum eſt etiam quod multi putãt, ductã fuiſſe arcam in triũpho Titi, quoniã in arcu eiuſdẽ Titi triũphali, qui nũc Romę cũ integra inſcriptione extat, arca videtur portari in põpa triũphi cũ Ioſephus illius triũphi ſpectator hęc memoriæ tradiderit li. 7. de Bello. c. 24. † Spolia verò alia quidẽ paſsim ferebãtur, eminebãt autẽ ea, quę apud Ieroſolymã in tẽplo reperta ſunt, mẽſa aurea põderis talẽti magni, & cãdelabrũ ſimiliter quidẽ auro factũ, &c. Poſt hæc autẽ portabatur lex Iudæorũ nouiſsima ſpoliorũ. Quæ igitur in arcu Titi ſculpta eſt, nõ arca eſt, ſed menſa illa aurea, cuius mẽtionẽ fecit Ioſephus, vbi etiã cãdelabrũ cernitur. Quæri etiã poterat an intra Sanctũ ſanctorũ fuerit thuribulũ aureũ, vt planè ſignificare videtur Paul' Hebr. 9. Sed de hoc cõmodius poſtea agemus in altari thymiamatis.

Vbi poſita fuerit arca

DE ARCAE MYSTICA ſignificatione.

CAP. III.

1 QVAE ad ſignificationem arcæ, & Propriatorij, & Cherubim ſpectant, quoniam difficiles admodũ habent explicatus, nec multa, vt in alijs, ſed pauca, traduntur à multis; quæ ſi diligenter examines, ſingula ſingulis haud improbabiliter conueniant, omnia autem quaſi in vnum corpus collecta non ſatis aptè vbique cohæreant: nos, vt ex hoc labyrintho exeamus, Pauli verba ex cap. 9. Epiſtolę ad Hebræos, quaſi Ariadnæ fila, teneamus. Is cum de Sancto ſanctorum locutus eſſet, in quo arcam, & Cherubim gloriæ obumbrantia Propitiatorium fuiſſe, teſtatur: Sanctum ſanctorum cœli typum eſſe docet, vt libro primo, ca. 20. fuſiùs explicauimus. † Quare cum in hac interpretatione arcæ, & Propitiatorij, ac Cherubim meminerit, perſpicuè docet horum trium ſignificationem ad cœlum pertinere, omniaque ad ea, quæ ſunt in beatorum domicilio, eſſe referenda. Atque hinc pendere arbitror harum omnium germanam explanationem, ac ſecus explicari nec debere, nec poſſe. Ab arca igitur incipiendum eſt, quam beatorum hominum figuram eſſe exiſtimo. Scio alios multò aliter interpretari, poſſemque ſine labore quæ ab illis dicta ſunt, huc tranſcribere, ſed aliud eſt de ſolius arcæ ſignificatione loqui, aut Propitiatorij, aut Cherubim ſeorſim; quomodo multa dici poſsũt, quę populo placeãt, & plauſum excitẽt: aliud, ita exponere, vt quæ de arca, & de reliquis ſeorſum dixeris, coniungas omnia, & com-

Ratio expoſitionis in his Allegorijs ſequẽda

& componas, ita vt apta inter sese, & connexa, minimèque discrepantia videantur. † Hoc enim difficillimum, & 3
paucorum est, vt ij demum sentient qui experiri volent: sæpè enim quæ pulchrè texta videbantur, retexere cogentur; & multa inuenient, quæ sibi, pluri misque probabantur, & acuta iudicabantur, quæ quia cum ceteris cohærere non possunt, velint nolint, improbabunt. Nec ego nunc deminutis concionatoribus loquor, qui, vt ille inquit, id sibi negotij credunt solũ dari, populo vt placeant quas fecerint conciones, ac flosculos vndique captant, & nihil præterea curant: sed de illis, qui verum, germanumq; scripturarum sensum sub Historia latentem totis vestigijs indagare studeant, quorũ acutum iudicium, quorum teretes, & religiosæ aures. Vidit hoc Gregorius, & admonuit, cuius verba ex prologo in primum lib. Regum libenter referam, quasi apologiã eorũ, quæ in mystica expositione hactenus dixi, quæque postea dicam, & eorum, quæ scripsi in commentarijs duo- 4
decim prophetarũ. † Sed quia in diuersis, inquit, sanctorum patrum operibus diuersa huius historiæ testimonia inueniuntur exposita: notare lector debet quia aliquando eorum sensus tractando subsequor, aliquãdo autem enodare historiam aliter insudo: vt opus quod spe Diuinæ inspirationis aggredior, & antiquorum patrum autoritate sit validum, & lectori nequaquam fastidiosum, dum inter ea, quæ nouit vetera, ea etiam ei, quæ non nouit, noua repræsentat. Ad quam profectò sententiarum pronuntiationem aliquãdo ex necessitate ducor; quia & patres venerabiles, si seriatim cuncta exponerent, quæ ex parte tetigerunt: eam seriem locutionis, quam tenere visi sunt, obseruare nequaquam potuissent. Dum igitur sanctorum patrum intellectus prætereo, necessitate aliquando, aliquando commoditate vtor: quia & fastidiũ lectori amoueo, & dum totum seriatim discutio, multa ex medijs contra me veniunt, quæ illorum sequi sententias non permittunt. † Hæc verissimè Gregorius. Sed ad rem. Arca in Sancto sanctorum beatos significat in patria cœlesti; quę facta est ex lignis setim, quæ imputribilia, & pulchra sunt, quia beati post resurrectionem pulchra, & immortalia corpora habebũt. Auro circumtecta erat, quia & animæ eorum ineffabili Diuinæ visionis claritate, & corpora admirabili splendore fulgebunt, sicut ait Dominus: Tunc iu- *Matth. 13.*
sti fulgebunt sicut sol in regno patris eorũ. Corona aurea, quam habebat in summo, coronas significat sanctorum: omnes siquidem gloria, & honore coronantur vt victores, & vt reges, ipsorum est enim regnum cœlorum. De quo Paulus scribit ad Timotheum: In reliquo reposita est mihi corona iusti- *2. Tim. 4.*
tiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Non solum autem mihi, sed & ijs, qui diligunt aduentum eius. Adde quòd qui inter beatos summi ferè sunt, præter illam Diuinæ visionis beatitudinem, coronas quasdam habent, quas Theologi Aureolas vocant, idest, fidei doctores, martyres, virgines. Acceperũt autẽ illi hoc nomẽ ex sacris libris, in Exodi enim. 25. capite scriptum est: Et super illam alteram coronam aureolam; pro quo in Hebræo est, זֵר זָהָב idest, coronam auream; atque ita etiam loquitur cum in eodem capite de arca inquit: Facies que supra 6
coronam auream per circuitum. † In ea sunt tabulæ legis, quoniam electi legem & habuerunt, & habebunt semper in medio cordis sui, quasi rem pretiosam, & quam summo amore complectuntur. Isa. 51: Populus meus, lex mea in corde eorum: & caput ipsum electorum ait Psalm. 38: In capite libri scriptum est de me, vt facerẽ voluntatem tuam Deus meus volui, & legem tuam in medio cordis mei. Longitudo duorum cubitorum, & dimidij est, *Lõgitudo.*
quia longitudo ad longanimitatem, & patientiam pertinet; cubitus autem mensura communis est. Quidquid patiẽdum est laboris, vel ab hominibus, Deo permittente, vel ab ipso Deo patimur, idque certa mensura adhibita vt rectè, & cum vtilitate patiamur, sicut scriptum. Psalm. 79: Cibabis nos pane lacrymarum; & potum dabis nobis 7
in lacrymis in mensura. † Electi ergo quia in hac vita æquo animo pertulerũt mẽsurã laborũ tã à Deo, quã ab hominibus profectorũ, rectè lõgitudinẽ ha-

habent duorum cubitorum, ideſt, duarum menſurarum. Sed quia parati erãt ad plures etiam ferendos, eoſque non ſemel petierunt, longitudinẽ habent duorum cubitorum menſuram excedẽtem. Latitudo ad amplitudinem caritatis refertur, vt docuit Gregorius Hom. 21. in Ezechielem. Et quia caritatis menſuram fratribus reddiderunt, quam debebant: Deo autem nunquam reddere potuerũt, quia cum maximè eum amarent, multò maiori amore dignum eſſe ſentiebant: latitudo cubitum habet cum dimidio: cubitum amoris hominum, dimidium amoris Dei. Altitudo etiam eſt cubiti, & dimidij, quia in deſiderium æternorum bonorum ſupra communem aliorum hominum menſuram ſe leuauerunt. † Quatuor anuli aurei, & vectes per eos immiſſi ideò poſiti ſunt in arca, vt facilè quocunq; vſus poſtularet, ſacerdotum humeris portaretur. Quare quid aliud in ſanctis ſignificare debent, quàm ea, per quæ illi prõpti, & mobiles ad nutum Sancti ſpiritus, agileſq; reddũtur, ſiuè ſtandũ ſit, ſiuè per deſertum eundum, per terram deſertam, inuiã, atq; inaquoſam? Hæc ſunt dona Spiritus ſancti, quæ ad hanc, quam dixi, mobilitatem, atq; agilitatem ſupra tres virtutes Theologicas adduntur. In ſummitate arcæ ſunt anuli, & vectes, quia hæc dona ſupremam animi portionẽ, nobiliſſimamq; exornant, & prępararãt diuinæ motioni. In lateribus longitudinis collocantur, quoniam labores, quibus electorũ vita conflictatur, tardos, ac remiſſos, & graues eos redderent, niſi eorum longanimitas (ſic enim vocemus, quam Græci, μακροθυμίαν) Spiritus ſancti impulſu, atq; afflatu adiuuaretur. † Duo ſunt autem in hac explicatione perobſcura. Primum eſt, quatuor eſſe anulos & duos vectes, qui ſex efficiunt, ſeptẽ autem Spiritus ſancti dona numerari. Alterum eſt, aureos eſſe anulos, vectes verò ex lignis ſettim, & auro tectos; multumq; inter anulos, & vectes intereſſe, cum ſimilia ſint inter ſe dona. Primum ita videtur explicandum. Sex quidem ſunt anuli cũ vectibus, ſed vectes non ſimplices ſunt, lignum enim habent, & aurum, atq; ita ſeptem fiunt. Quatuor anuli magis hærent arcæ, & aurei ſunt, in quibus quatuor dona intelligimus, quæ ad intellectum pertinent, ſapientiam, intellectũ, ſcientiam, conſilium, & quodammodo magis mẽti hærent, quia in ſuprema, & nobiliſſima portione animi ſunt, ac propter eximiam præſtantiam quaſi aurea cenſentur. In vectibus reliqua tria ſignificantur, quæ in voluntate ſunt, pietas, timor, fortitudo. † Atq; vt vectes in anulos mittũtur, ita dona intellectus accipiũt in ſe dona voluntatis, quia per exactam Dei, rerumq; Diuinarum intelligentiã ipſum, vt patrem piè, ſanctèq; colimus, quod pietatis eſt, & vt boni filij eum reueremur, & ab eius voluntate declinare refugimus, quod eſt timoris, & metum laborum, periculorumq; abijcimus, quibus deterrebamur abijs, quę ad Dei gloriam, & ad felicitatem noſtram inchoauéramus, & fiduciam quãdam animo concipimus euadendi ex omnibus periculis, & perueniendi ad eamdem felicitatem, quæ finis eſt omniũ bonorum: quæ nobis præbet fortitudo. Et vt anuli non ſunt ſatis vt arca moueatur, niſi vectes addantur: ita quamuis intellectus ornatus, & inſtructus donis ſuis ſit, niſi illa accedãt, quę voluntatis eſſe diximus, non erit omnino animus aptus vt ab Spiritu ſancto moueatur. † Ac pietas quidem, & timor meritò auro vectium comparantur, Deum enim ſibi obiectum intuentur: fortitudo autem, quia circa pericula, metuſque verſatur, non auru m eſt, ſed lignum ſettim auro contectum. Lignum ſettim pulcherrimũ, & fortiſſimum, neque putreſcit vnquam: & fortitudo pulcherrima eſt, & mirabilis, nec cedit malis, nec tẽporis longitudine vincitur. Et gemina eſt quodammodo, vt vectes, quia partim ad pericula ſuperãda deſcẽdit, partim fiducia æternæ felicitatis erigitur. Teguntur hi duo vectes auro, quo pietatem, & timorem ſignificari diximus, quia niſi fortitudo coniuncta eſſet cum pietate, qua Deum, vt patrem colimus, & cum timore, quo eũ, vt boni filij, veremur, nequaquam ſe tantis periculis, laboribuſq; obijcere auderet. † Vectes ſemper erant in anulis, ſiuè cũ arca humeris ſacerdotũ portabatur, ſiuè cũ in tabernaculo, aut poſtea in tẽplo, quieſcebat: qua ſancti,

Latitudo.

Altitudo.

8 *Anuli aurei.*

9

10

11

12

ſancti, & cum erant in hac vita mortali facilè quocunque mouebantur à ſacerdotibus, qui ſibi pro Chriſto præerãt, tutiq; eorum humeris ferebantur, & cum in cœleſti patria quieſcunt, animos habent ad parendum Deo paratos, & accepta etiam mercede felicitatis æternæ priſtinam ſemper retinent obedientiam. Hactenus de arca, quam ſcio veteres quoſdam de Chriſto interpretari, quos cur non fuerim ſecutus, dicam cap. 5. cum de Propriatorio agemus: tametſi haud ſcio an omnia ad eũ rectè accõmodare poterint, ſed id eruditi lectoris iudicium eſto. Illud certè non tacebo, ſi de Chriſto exponendũ ſit, non de eo cum in hac vita verſabatur, ſed poſt quam victor aſcẽdit ad patrem, exponi debere, vt initio huius capitis dixi. † Vidit hoc melius quam alij 13 Gregorius, qui Hom. vltima in Ezechielem: Arca, inquit, intra velum eſt redẽptor noſter in cœlo. Coram arca vrna erat manna, vt illius beneficij memoria ſemper apud poſteros maneret, vt intelligimus ex Exo. 16. quia beati ſemper ante oculos habent admirabilem illam Dei beneficentiam, qua cœleſti pane, ideſt, ſacra Euchariſtia, dum per deſertum huius vitæ iter faciebant, alãti ſunt. Seruabatur etiam ante arcã virga Aharon, quæ fronduerat, quia ſemper ijdem memoria retinent ſacerdotiũ Chriſti inter omnes homines à patre electi, vt ſacrificio corporis ſui tolleret peccata mundi, de eoq; illi immortales gratias agunt, & ſine fine lætãtur.

DE PROPITIATORIO

CAP. IIII.

1 Veſt. 17. Oſt hæc omnia legimus in eodem. 25. capit. Exod: *Facies & Propitiatorium de auro mundiſſimo: duos cubitos, & dimidium tenebit longitudo eius, & cubitum, ac ſemiſſem latitudo, &c.* Ex quo conſtat æquale prorſus fuiſſe arcæ, aptumque vt eius operculum eſſet, nec fuiſſe laminis aureis tectum, vt arcã, ſed totum aureũ. Sed mirum eſt ita de eo loqui Moſem, ac ſi pars arcæ non eſſet, cum arca ſine operculo non poſſe conſtare videatur. Exiſtimo equidem veteres ita arcas fabricaſſe, vt ſine operculis conſtarent, & licet opercula adderentur, rectè tamen ſine illis arcæ dicerentur. Hoc indicat corona aurea addita arcæ, quæ 2 nunc in arcis non ponitur. † Sed apertius videmus apud Homerũ: vbi cum Arete regina Phæacum arcam proferri iuſſa optimam, in qua Vlyſſes veſtes ſibi dono datas ſeruaret, eam protuliſſet. Vlyſſi ait: *Lib. 8. Odyſſ.*

Αὐτὰρ νεῦ ἰδὲ τεῦχος, ὅπως ὄ᾽ ἐπὶ δεσμὸν ἔλυσας.
Μή τίς τοι καθ᾽ ὁδὸν δηλήσεται. &c. Hoc eſt

Nunc ipſe vide de operculo, ſtatim verò vinculum circum liga: Nequis tibi in itinere damnum afferat. Hoc operculũ aureis cardinib⁹ coaptatũ fuiſſe arcæ, teſtatur Ioſephus loco citato, dictumque eſt Hebraicè כַּפֹּרֶת, quod operculum ſignificat, & propitiatorium, à כָּפַר, quod eſt tegere, & propitiari. Propterea. lxx. eleganter vtrumque ſignificatum nobis tradiderunt vertentes, ἱλαστήριον ἐπίθεμα, id eſt, placatorium, ſiue propitiatorium operculum. † Dictum eſt autem Propitia 3 torium quaſi locus placationis, quia ibi Deus Moyſi apparens, & cum eo loquens placabatur, & propitiabatur populo, ſicut ipſe ait. Exo. 25: Inde præcipiam, & loquar ad te ſupra Propitiatorium, ac de medio duorum Cherubim, qui erunt ſuper arcam teſtimonij, cuncta, quæ mandabo per te filijs Iſrael. Num. 7: Quumque ingrederetur Moyſes tabernaculum fœderis vt conſuleret Oraculum, audiebat vocem loquẽtis ad ſe de Propitiatorio, quod erat ſuſuper arcam teſtimonij inter duos Cherubim, vnde & loquebatur ei. Atque *Oraculum.* inde dicta eſt hæc pars templi Oraculum, quod in ea Deus reſponſa redderet. Inde etiam in noſtra translatione Propitiatorium ipſum vocatur nonnunquam Oraculum, vt ibidem: Duos quoque Cherubim aureos, & productiles facies ex vtraque parte Oraculi. Vtrumque latus Propitiatorij tegant expandentes alas, & operientes Oraculum: pro quo ſemper eſt in Hebræo, כַּפֹּרֶת ideſt, Propitiatorium, apud lxx. verò ἱλαστήριον, Et quia Deus hîc apparebat, & loquebatur, dicebatur ſedere ſuper Cherubim, ideſt, ſuper alas Cherubim tegentes Propitiatorium.

DE SIGNIFICATIONE Propitiatorij.

CAP. V.

1 PRopitiatorium sine dubio significat Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nobis pater propitius factus est: ita enim Apostolus interpretatur. Rom. 3. Quē proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius. Atque vbi nos habemus Propitiationem, siue, vt alij legunt, Propitiatorem, in Græco est, ἱλαστήριον, quo vocabulo. lxx. interpretes semper Propitiatorium appellant, immo & Paulus ipse Hebr. 9. vbi in Latino legimus: Superque eam erāt Cherubim gloriæ obumbrantia Propitiatorium. Quare rectè coronula aurea arcæ paululùm erigebatur super Propitiatorium; quia sanctorum coronis (quas illa significat) Christus coronatur: ab ipso enim sunt sanctorum victoriæ, & coronæ, sine cuius gratia nō solum vincere non poterant, sed ne cogitare quidem aliquid, quod prodesset ad victoriam. Quod intelligens Apostolus ait; Sed abundantiùs illis omnibus laboraui, non autem ego, sed gratia Dei mecum. † Non est autem Propitiatorium partim ligneum, & partim aureum vt arca (pretiosius enim, & Deo coniunctus est quam arca) totum est ex auro, quia eius humanitas, cum vera humanitas sit, non per se sed per Diuinitatem subsistit, & tota ineffabilibus donis plena est, vt in qua plenitudo Diuinitatis inhabitat corporaliter. De quo Iohannes ait: Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ, & veritatis. Sed aurum mundissimum est, quia omni labe peccati caruit, & nihil habuit fordium admistum, quibus ceteri homines inquinantur. Longitudo eius est duorum cubitorum, & dimidij, quia (sicut in explanatione arcæ diximus) fortiter, & libenter passus est Christus quidquid eum pater pati voluit, & quid quid homines iniuriæ intulerunt: & cum malediceretur (sicut aut Petrus) non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur, tradebat autem iudicāti se iniustè. † Impleuit igitur vtrāq; mensuram, id est, duos cubitos, longanimitate sua: Sed multò etiam plura pateretur, si ita salus humani generis postularet, atq; ita aliquid supra duos cubitos habet lōgitudo. Latitudo vnius cubiti, & dimidij est, quia sancta Christi anima mensuram integram amoris hominibus reddidit, quæ cubito indicatur, id est, tantum eos amauit, quantum amandi fuerunt: sed Deo mensuram, qua ille dignus erat, hoc est, infinitum amorem, reddere non potuit, id enim creatæ naturæ non est, atque idcirco cubitum alterum integrum non habuit latitudo. Altitudinem Propitiatorij non sine causa tacuit Scriptura, quia quamuis ea, quæ in tabula illa aurea fuit, facilè potuit indicari, quod in ea tamen significabatur, id est, quantū beatissima illa anima supra omnium electorum mensuram se se in cœlum extulit desiderio gloriæ Dei, nemo, etsi hominum linguis loquatur, & angelorum, explicare potest. † Super arcā ponitur, quia omnium Sanctorum virtutes, & gratiam infra se habet, & super omnes est, & cum omnibus indiuidua caritate copulatur, & omnes ei hærent, & quasi membra capiti, & arca operculo, ei coniuncti sunt. Hîc mihi explicent velim qui Christum arcā esse volunt, cum dubitare non liceat eum in Propitiatorio significari, quomodo Propitiatorium sit supra arcam, id est, Christus supra se ipsum; cur arca & lignea sit, & aurea, Propitiatoriū verò tantum aureum: Cur altitudo arcæ expressa sit, Propitiatorij autem prætermissa. Si in arca humanam naturam intelligi velint, in Propitiatorio Diuinam; quomodò à propitiatione humanitatem secernere poterunt, sine qua Christus pati non potuit? Quomodo Cherubim super Propitiatorium collocantur? quomodo Deus sedet super alas Cherubim? Hæc qui soluere poterunt, & omnia, quæ de arca dicuntur, ad Christum in cœlo haud inuita accōmodare valebunt, ita vt volunt exponant: ego quæ violenta videbantur, & quæ cohærere inter se non videbam, dicere non debui.

1. Cor. 15.

Iohan. 1.

1. Pet. 2.

DE

DE CHERVBIM, QVI erant ſupra Propitiatorium.

CAP. VI.

1 DE his legimus in eodem capit. 6. lib. 3. Reg: *Et fecit in Oraculo duos Cherubim de lignis oliuarum decem cubitorum altitudinis, &c.* In Oraculo erant Cherubim, & arca, quæ tegebatur alis eorumdem Cherubim. Sed aliter poſiti erant Cherubim in tabernaculo, aliter in templo. Nam arca in tabernaculo erat in medio Sanctiſanctorum in pauimento: & è Cherubim, qui toti erant aurei, alter erat in latere vno operculi arcæ, quod Propitiatorium dicitur, alter in altero mutuò ſe aſpicientes, & alis vndique tegentes Propitiatorium. Nam à Meridie, & Septemtrione tegebant illud craſſitudine corporum, ab Oriente autem, & Occidente, alis extenſis, ita vt dextera ala vnius tangeret ſiniſtram alterius, & vice verſa, vt ſi duo homines ſeſe aſpiciant, ſeque manibus tangant. † At ij, quos Salomõ fecit, & in medio Oraculi ſimiliter poſuit, multò maiores erant, videlicet decem cubitorum altitudine, ideoque non erant toti aurei, vt priores, ſed de lignis oliuarum, quod ei materiæ nec tempeſtas, nec caries, nec vetuſtas poſſit nocere, vt ait Vitruuius lib. 1. cap. 1. operti tamẽ laminis aureis. Nec ſe mutuò aſpiciebant, ſed facies habebant verſas ad domum exteriorem, ſiue ad Orientem, terga ad Occidentem, & alas habebant quinque cubitorum ſingulas extenſas verſus Meridiem, & Septemtrionem, ita vt ala exterior vnius tangeret parietem Meridianum, altera alterius parietem Septemtrionalem, interiores verò alę amborum ſeſe attingerent tegentes arcam cum Propitiatorio, & cum duobus Cherubim aureis, quos fecerat Moſes, & ibi ſimiliter poſiti erãt, vt ait Abulenſis, q. 18. in 25. cap. Exo. & ante eum Beda cap. 13.

Versus. 1.

2 † De forma Cherubim variæ ſunt ſententiæ, quarum nonnullas refert Sixtus Senenſis lib. 5. Bibliothecæ, Adnotatione. 58. Ioſephus lib. 3. Antiq. ca. 6. hæc ſcribit: Operculo autem impoſitæ erant effigies duæ, quas Hebræi Cherubim appellant: ea ſunt animantia võ lucria, noua ſpecie, nec vnquam cuiquam hominum viſa, quæ Moſes in Dei ſolio viderat figurata. Et. 8. Antiq. cap. 2: Hæ Cherubicæ effigies qua nam ſpecie fuerint, nemo vel conijcere poteſt, vel eloqui, &c. Verùm hæc eſt receptiſſima, & veriſſima ſententia, humana forma factos fuiſſe Cherubim, non quidem vtroque ſexu inſignes, (quod ridiculum eſt) ſed humana tamen forma, vt ſatis indicat Scriptura, cuius verba de ſitu Cherubim ad nullius animalis formam ita commodè referri poſſunt, atque ad formam hominis: præſertim cum ſcriptum ſit, 2. Paral. 3: Ipſi autem ſtabant erectis pedibus, & facies eorum erant verſæ ad exteriorem domum. † Alæ autẽ quatuor, 4 quia viginti cubitos habebant, quæ eſt altitudo, & longitudo Oraculi, aut intelliguntur habere viginti cubitos, id eſt, ſingulæ quinque, non per ſe, ſed cũ dimidia parte corporis ad eam pertinente, vt intellexit Abulenſis, aut certè alæ in tergo iungebantur, & totum corpus tegebant, quod magis cum Scripturæ verbis cõgruit ſingulis alis quinque cubitos tribuentis. Nec dubitandum eſt hoc loco Cherubim nomen eſſe cœleſtium ſpirituum, vt hîc Beda interpretatur, capite. 13. & Hieronymus in Ezec. capit. 9. & 10. Sed forma corporea facti ſunt, vt cerni poſſent, quemadmodũ apud nos angeli. † Cauſa faciendi, & apponendi ad arcam fuit, 5 vt ille, qui colebatur, intelligeretur eſſe is, qui toties in prophetis dictus eſt Dominus exercituum, id eſt, qui regnat in cœlo, & omnibus cœleſtibus ſpiritibus præeſt, etiam ſummis. Atque hac ratione toties dicitur Deus ſedere ſuper Cherubim, vt Pſalm. 79: Qui ſedes ſuper Cherubim, manifeſtare coram Ephraim. Pſal. 98: Dominus regnauit, iraſcantur populi, qui ſedes ſuper Cherubim, moueatur terra, id eſt: Qui potentiſſimus es, & cuius viribus nemo poteſt reſiſtere. Iſai. 37: Domine exercituum Deus Iſrael, qui ſedes ſuper Cherubim, tu es Deus ſolus omniũ regnorum. Eadẽ cauſa currus, in quo gloria Dei apparet Ezecieli capite. 10. portatur ab animalibus, id eſt, à Cheru-

Figura Cherubim.

Cherubim ſub forma animalium. Eccl. 49: Ezeciel, qui vidit conſpectum gloriæ, quam oſtendit illi in curru Cherubim. † Hinc etiam de Deo Pſal. 17: Et aſcendit ſuper Cherubim, & volauit, id eſt, venit ad opem mihi ferendam ille, qui Cherubim habet ſub pedibus, & eis vtitur miniſtris ad omnia, quæ velit, id eſt, qui potentiſſimus eſt. Sed cur non ſuper Seraphim ſedere dicitur, ſed ſuper Cherubim, neque enim vnquam legimus ſedere eum ſuper Seraphim, ideoque Hieronymus in Epiſtol. 143. ad Damaſum, cuius initiū eſt: Septuaginta, &c. ait: Illorum quoque, pius licet, attamen coarguendus error, qui in orationibus, & oblationibus ſuis audent dicere: Qui ſedet ſuper Cherubim & Seraphim. Hanc quæſtionem proponit Abulenſis. q. 19. in. 25. cap. Exo. ſed meo iudicio non ſoluit: reſpōdet enim non ſignificari ſpiritus de octauo ordine, qui certam figuram nō habent, ſed duos cœleſtes ſpiritus, qualeſcunque illi ſint. Reſpondendum ergo Cherub ſignificare multitudinem ſcientiæ, vt ait Hieronymus Ezec. 10. prope finem, & in fine fere libr. 1. Cōment. in Epiſt. ad Epheſios, & in Epiſt. 103. ad Paulinū, & alibi ſæpe, & Beda cap. 13. & plurimi alij. † Vt igitur ſignificetur hominibus Deum eſſe ſapientiſſimum, & omnem ſcientiam, etiam altiſſimorum ſpirituū, longè ſuperare, & ſumma ſapientia, atque prouidentia diſponere res hominum, meritò dicitur ſedere ſuper Cherubim. Atque id maximè in Oraculo docebat, vnde reſponſa dabat, & populum ſuum regebat. Vnde autem Cherub ſignificet multitudinem ſcientiæ, difficile dictu eſt. Pagninus in interpretatione nominum Hebraicorum putat dici à בָּכַר, ideſt, cognouit, & רַב, ideſt, multum. Probabilius videtur, dici Cherub, id eſt, figuratum, aut pictum, metaphoramque à corpore ad ſpiritum duci, vt ſpiritus ſapiens, & multarum rerum formis inſignitus, & ornatus dicatur Cherub. † Hoc intelligitur ex verbis Hieronymi in Epiſt. 13. ad Marcellā, cuius initiū eſt: Epiſtolare officiū: Nam & in Exodo, inquit, ceteriſque locis, vbi deſcribuntur veſtes plumaria arte contextæ, opus Cherubim, ideſt, varij, atque depictū eſſe factum deſcribitur, ita tamē vt ו Vau literā Cherubim non habeat, quia vbicumque cum hac litera ſcribitur, animalia magis quam opera ſignificat, &c. Id eſt, litera Vau additur, aut tollitur ad tollendam ambiguitatē ſignificationis, cum reuera eadē ratione hæc omnia Cherubim appellata ſint.

Cur non dicatur dedere ſuper Seraphim.

Cherubim.

QVID SIGNIFICENT duo Cherubim, qui ſunt ſuprà Propitiatorium.

CAP. VII.

1 QVoniam ab inſtituta explanatione recedēdum non eſt, vt hæc quæ intra velū, id eſt, in Sācto ſanctorum ſunt, in cœlo eſſe intelligamus, vt rectè intellexit Beda in libr. de Templo, cap. 13. & Angelomus monachus antiquus autor, in commentarijs, cap. 6. libr. 3. Regum: non poſſumus Cherubim duo teſtamenta interpretari, ſed angelicos ſpiritus, qui eiuſdem cum Chriſto, & eius membris beatitudinis participes ſunt. Super Propitiatorium collocantur, quia natura angelorum præſtantior humana eſt, & Chriſtus, non vt Deus, ſed vt homo humanitate in ſe ipſa conſiderata, minor angelis eſt, iuxta quod ſcriptū eſt: Minuiſti eum paulo minus ab angelis. *Pſalm. 8.* De quo Paulus Heb. 2: Eum autem, qui modicò quam angeli minoratus eſt, videmus Ieſum propter paſsionem mortis gloria, & honore coronatum. † Qua ratione etiam in Apocalypſi initio primùm Deus, deinde Angeli, poſtremo Chriſtus nominatur: Gratia vobis, & pax ab eo, qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt; & à ſeptem ſpiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt, & à Ieſu Chriſto, qui eſt teſtis fidelis. Nec enim dignitatis perſonæ in his ratio habetur, ſed naturæ. Sed quia Chriſtus homo, qui ratione humanæ naturæ minor erat angelis, longè illis erat præſtantior, & ſublimior, quia humana illa natura, quæ per ſe minor angelica erat, eximia ſanctitate, & maiori gratia, maioribuſque Dei donis ornabatur. Cherubim, qui in tabernaculo erant ſuprà Propitiatorium, in templo Salomonis infra illud poſiti ſunt. pedes enim in

pauimento habebant, in quo erat & arca. In quo & illud ostenditur, homines in cœlo æquales angelis futuros, & inter eos sessuros esse. Duo sunt Cherubim, vt mutuam caritatem beatorum indicent, quæ minus quam inter duos esse non potest, & in eius rei symbolũ Apostoli bini missi sunt à Domino, vt scribit Gregorius Hom. 17. in Euangelia. † Mutuo se aspiciunt, quia beatorum 3 idem est sensus, & eadem voluntas; est enim summa eorum amicitia. In tẽplo autem facies versas habent ad domum exteriorem, & ad Orientem, atque ad ciuitatem, vt ostendant semper se Ecclesiam dilexisse, diligenterque pro sua quemque parte, pro hominum salure vigilasse, omnes enim sunt administratorij spiritus, in ministeriũ missi propter eos, qui hereditatem capient salutis. Quamobrem Cherubim qui erant in tabernaculo, ac se mutuò, non etiam ciuitatem, i. dest, Ecclesiam aspiciebant, aurei sunt, & ductiles, in quo præstantia eorum & naturæ, & gratiæ indicatur, simulacra, enim ductilia, & malleo, manuque cõfecta absolutiora sunt fusilibus, & elaboratiora. Sed Cherubim qui erant in templo, qui docent magna etiam se erga homines caritate affectos fuisse, ita sunt aurei, vt sint intus oleagini, quia viscera misericordiæ in humanum genus semper habuerunt. † Alas iungunt, earumque cõplexu quasi sedem Deo præstant, quia super omnes spiritus, & in omnibus Deus est, & ita illi inter se caritate copulãtur, vt vnanimi consensu à Deo possideri, & ei subijci velint, omnemque suam sapientiam, & illam naturæ præstantiam & Deo minorem, & ab illo acceptam esse fateantur, tum semper illi seruire gestiant. Alæ enim velocitatem naturæ illorum cuncta intelligentia sua penetrantem, & promptitudinem ad obsequium Dei paratam significant. Verũm hoc animaduertẽdum, Cherubim, qui erant in tabernaculo, magnitudinem non indicari, nec alarum, sicut in Cherubim, qui erat in templo: quoniam tabernaculum synagogæ typus erat, templum verò Ecclesiæ, vt lib. 1. diximus, cap. 19. (quod memoria diligenter tenẽdum est) & in Ecclesia, id est, nouæ legis tempore, vt cetera mysteria, ita etiã quæ ad angelicæ naturæ dignitatem, & ad ministeria spectant, quibus hominum salutem procurant, multò magis cognita, perspectaque sunt. † Altitudo 5 Cherubim decem cubitorum est, quia, etsi alij alijs præstãtiores sint, omnium tamen perfectissima natura est, & qua perfectiorem nullam in creaturis inuenimus. Cubito enim res magnas metimur, & denarius numerus perfectissimus est, vt Pythagoræi testabantur, siquidem eo omnis numerus cõcluditur, neque vllum habemus altiorem, quia vsque ad decem numeramus, nec numerare amplius possumus, nisi numeros qui eo continentur repetamus. Decem etiam cubitorum sunt, quia semper illorum conatus, & labor quærenda hominum salute eò tẽdebat, vt lex Dei, quæ decem præceptis continetur, integrè custodiretur. Alæ binæ singulorum decem etiam cubitorum sunt, quia totam naturæ suæ præstantiam, & se deinque totos, quanti sunt, Dei præbent obsequijs. Et quoniam alas esse diximus velocitatem naturæ illorum omnia intelligentia sua penetrantem, & promptitudinem ad Dei obsequium paratam, atque hæc intellectu, & voluntate consequũtur: rectè, vt opinor, dicemus, alã vnam esse aciem illam admirabilem intelligentiæ, alteram voluntatem, siue 6 amorem. † Singulæ itaque alæ quinque cubitorum magnitudinem habẽt, quia totã intelligẽtiæ suæ aciem, totã suæ voluntatis, atq; amoris vim in Deum conferũt: Et ex his duabus partibus tota eorũ natura cõstat, sicut Denarius ex duobus quinarijs. His mutuo sese tangentibus fedem Deo præstant, quia quod alter intelligit, alter amat, itaque idem omnes sentiunt, & amant, & quidquid habent ei subijciunt, quæ intelligunt, & amant. Extremis alis parietes Sancti sanctorum tangunt; quia cœlum plenum est Angelicis spiritibus; deinde quia per omnia cœli loca discurrũt; tertiò quia omnia quæ in eis sunt, norunt, & altissima mysteriorum cœlestium cognitione prædi ti sunt. Ex sede illa, quam faciebant alæ Cherubim, Deus responsa reddebat, quia Deus in cœlo super omnes creaturas eleuatus beatis se videndum præbet, eosque visione sua mirabiliter erudit, & cum eis consilia sua communicat.

Hebr. 1.

Alæ.

Denarius.

DE AL-

DE ALTARI THYmiamatis.

CAP. VIII.

1 AM de his agamus, quæ erant in secũda parte templi, siue in domo exteriori, in quibus primum omniũ occurrit altare thymiamatis. In eo thus, & alia aromata suauissimi odoris incendebantur, ita enim ait Iosephus lib.6.de Bello, capite.6: Thuribulum autem per tredecim odores, quibus replebatur ex mari, & inhospito, & inhabitabili, designabat omnia Dei esse, Deoque seruire, &c. Atque inde dicebatur thymiamatis, à θυμιᾶν, quod est suffire, siue odores incendere. Inde ab interprete nostro vocari solet Altare incensi, vt Lucæ.1.& thuribulum Græcè dicitur θυμιατήριον. De hoc altari legimus Exod.30: *Facies quoque altare ad adolendum thymiama de lignis setti habens cubitum longitudinis, & alterum latitudinis, id est, quadrangulum, & duos cubitos in altitudine: cornua ex ipso procedent, &c.* Hoc altare maius esse non oportuit, quoniam non factum est ad victimas immolandas, sed ad
2 odores incõlẽdos. †Quod autem ait: *Cornua ex ipso procedent*, significat cornua hæc non fore additicia, sed ex ipsis lignis altaris. In Hebræo est: Ex ipso erunt cornua eius. Cornuum figura neque ab Scriptura traditur, neq; à Iosepho: probabile tamen est quod Caietanus, & Lipomanus scribunt Exo.27. & 30. fuisse radios quosdam elegantes erectos sursum in modum obeliſci super quatuor angulos altaris, ita vt è lignis quatuor, quæ altare sustinebant, erigerentur, vt ait Caietanus. Nã quatuor cornua fuisse satis intelligitur ex altari holocaustorum, quod quatuor cornua habere dicitur Exod.27. eaque ad decorem, & ornatum altaris
3 fiebãt. †Deinde ait: *Vestieſque illud auro purissimo, tam craticulam eius, quam parietes per circuitum, & cornua.* Craticulã vocat tectum eius, erat enim cauum altare, & super hoc tectum imponebantur odores. Et quidem Hebraica vox, רשת tectum eius significat tantum modo, lxx. τὸ ἐσχάραν, id est, focum vertunt, hoc est, superficiem extimam, in qua ignis ponendus erat. Interpres Iosephi vertit Foculum pro eodem vocabulo, quod est in Græco: Sed Hieronymus, vt ostenderet hoc tectum fuisse reticulatum, vt in humum decideret, si quid forte cineris supereſſet, vertit Craticulam. Sequitur: *Faciesque ei coronam aureolam per gyrum* (id est, limbum aureum totum altare cingentem, qualis in arca factus est) *& duos annulos aureos sub corona per singula latera, vt mittantur in eos vectes, & altare portetur.* Tale erat altare thymiamatis, quod fecit Moses tabernaculo; sed præter hoc Salomon putatur à multis fecisse alterum templo, quia 3. Reg.7. scriptum est: Fecitque Salomon omnia vasa in domo Domini, altare aureum, & mensam, &c. †Hoc altare Abulensis, quæ
4 stione.16.in cap.6.lib.3. Reg. & paulò antè, putat alterum fuisse ab eo, quod fecit Moses, quoniam altare Salomonis erat ex cedro, altare Mosis de lignis settim. At existimo idem fuisse, sed à Salomone fuisse magnificentius ornatum; non enim dicit Scriptura.3. Regum.6. Salomonem altare fecisse ex cedro, sed hoc ait: Sed & altare vestiuit cedro, quod autem vestitur, non fit, quia iam erat, sed tegitur. Et de eodem ait paulò post: Sed & totum altare Oraculi texit auro. Ideo Scriptura nunquam meminit in lib. Regum aut Paralipomenon noui altaris facti à Salomone. Quare falsum est quod ait Beda in lib.de templo, cap.12.& Lyranus in caput.6.libri tertij Regum, hoc altare factum fuisse à Salomone ex lapide. Atque ita non laborabimus cum Comestore, & Abulensi, & alijs vbinam positum fuerit altare thymiamatis factum à Mose. Cum ergo Salomon dicitur fecisse altare aureum, fecisse dicitur quia refecit, id est, cedro vestiuit, ac maius fecit, & auro magnificentiùs, ac pulchriùs ornauit. Quod verò pro se citat Abulensis ex.1. Paralipom.28: Ipse ædificabit domum meam, & altaria mea: non ita legendum est, sed, Atria mea, vt ex Græco, & ex Hebræo constat. Hoc autẽ quod dicimus, facilè indicat Iosephus.8. Antiq.c.2.nã altare

Vers.1.

Vers.3. Craticula.

holocaustorum, quod æneum erat, planè docet à Salomone fuisse extructum, vt suo loco videbimus; de altari autem aureo, siue thymiamatis, nihil vnquam tale dixit, sed paulò post ait: Medium autem inter vtrumque locum obtinebat altare illud aureum: de quo cum nihil dixisset, haud obscurum est dixisse, Altare illud aureum, ac si diceret: Altare illud vetus, quod erat in tabernaculo. In hoc altari odores incendebantur quotidie mane, & vespere à summo sacerdote, cum in templum veniebat, siue à minoribus sacerdotibus, vt à Zacharia, Luc. 1. & simul lucernæ candelabri componebantur, vt legimus Exod. 30:

6 †Verũ de loco, in quo erat hoc altare, magna controuersia est, magni enim autores censent intra Sanctum sanctorum fuisse, vt Origenes Hom. 9. in Leuit. Augustinus. q. 173. in lib. Exodi, & quidam, quos sine nomine refert Theophylactus in c. 9. epist. ad Hebr. & alij. Nec defuit ad hoc dicendum occasio ex verbis Scripturæ, nam 3. Reg. 6. legimus: Sed & altare Oraculi texit auro. Præterea Exo. 30. Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annũ in sanguine. Scimus autem summum sacerdotem semel per annum ingredi solitum in Sanctum sanctorum. Accedit quod Apostolus Paulus affirmat Hebræ. 9. in Sancto sanctorum fuisse thuribulum aureum, quod Abulensis, q. 16. in. c. 6. li. 3. Reg. & in c. 25. Exo. q. 6. probat omnino esse intelligendum altare thymiamatis, quod erat aureum. Verum in hac re non est multum immorãdum, cum Iosephus planè asserat fuisse extra Oraculum lib. 3. Antiq. cap. 7. loquens de exteriori parte tabernaculi, in qua erat mensa, & candelabrum: Inter hoc (inquit) & mensam, vt dixi, sita erat arula suffumigatoria, & ipsa è ligno

7 imputribili, &c. †Et de templo loquẽs 8. Antiq. c. 2. cum dixisset de mensa, & de candelabro, subijcit: Medium autem inter vtrumque locum obtinebat altare illud aureum. Hæc omnia continebat anterior illa templi pars quadraginta cubitos longa, & velo disparata ab adyto, &c. Et aliquantò post: Candelabrum autem, & mensam, & altare aureum statuerunt in templo ante adytum eisdem locis, in quibus in tabernaculo priùs sita fuerunt, &c. Eadem est sententia Theophylacti in illud Hebræ. 9: Non sine sanguine, Bedæ in lib. de templo. c. 12. S. Tho. 1. 2. q. 102. ar. 4. ad. 6. & Comestoris in Historia libri Exodi, cap. 67. Lyrani Exo. 30. & 3. Regum. 6. & Heb. 9. Caietani. 3. Reg. 6. & Exo. 30. Lipomani Exo. 30. & aliorum. Sed latissimè omnium, & eruditissimè hoc docet, & confirmat Abulensis, q. 6. in cap. 30. Exo. & quæst. 16. in c. 6. lib. 3. Regum. † Intelligitur hoc manifestè 8 ex Exo. 40: vbi altare aureum collocatur inter mensam, & candelabrum, quæ nemo vnquã dubitauit fuisse semper in ea parte, quę erat extra Sanctum sanctorum: Posuit & mensam in tabernaculo testimonij ad plagam Septemtrionalem extra velum. Posuit & candelabrum in tabernaculo testimonij, è regione mensæ, posuit & altare aureum sub tecto testimonij contra velum. Et paulò ante: Candelabrum stabit cum lucernis suis, & altare aureum, in quo adoletur incensum coram arcã testimonij. Ex quibus videmus, cum dicitur. c. 30: Ponesque altare contra velum, quod ante arcam pendet testimonij coram Propitiatorio: intelligẽdum esse, Contra velum, ita vt velum esset inter arcam, & altare, non autem intra velum, vt Augustinus loco citato interpretatus est. Quod ex Hebræo fit manifestissimum, nam vbi habemus, Contra velum, pro Contra, est לִפְנֵי, id est, coram, sicut Psalm. 50: Et peccatum meum cõtra me est semper, id est,

9 coram me. †Et vbi statim ait, Corã Propitiatorio, ibi et iamest, לִפְנֵי Perspicitur etiam id apertissimè ex Leuit. 16: Assumptoque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama in incensum, intra velum intrabit in Sancta sanctorum, vbi in Hebræo, & apud. lxx. est, Altaris, quod est coram Domino: ex quo cernitur male interpretatos fuisse Lyranum, & Abulensem de altari holocaustorum: Et postea: Quum autem exierit ad altare, quod coram Domino est, oret pro se, &c. Coram Domino esse dicit, quoniam erat coram Propitiatorio. Ergo exibat è Sãcto sanctorũ vt rediret ad altare thymiamatis. Præterea ad altare thymiamatis veniebant

Altare thymiamatis vtrùm in Sancto sanctorum fuerit, an extra.

bant minores ſacerdotes : non ergo erat in Oraculo, quò nemo præter ſummum ſacerdotem ingredi poterat. Probat hoc Abulenſis ex Leuit. 10. vbi Nadab, & Abiu filij Aharon obtulerunt incenſum in thuribulis, cũ eſſent minores ſacerdotes. At hoc non ſatis certũ eſt factum fuiſſe in altari thymiamatis, immo Ioſephus lib. 3. Antiq. cap. 9. ait fuiſſe in altero altari. Illud eſt certum, Zachariam patrem Iohannis obtuliſſe incenſum in eodem altari, Lucæ. 1. qui è minoribus ſacerdotibus erat, quoniã erat de vice Abia, vt ibidem ait Lucas, quæ erat octaua ſors ſacerdotum. 1. Paralip. 24. de qua non erat ſummus ſacer-
10 dos. † Lucas quoque ait: Sorte exijt vt incenſum poneret, &c. ſummus autẽ ſacerdos non miniſtrabat ſorte, ſed minores. Iam ex his facilè dilui poſſunt quæ obiecta ſunt. Etenim illud: Sed & altare Oraculi texit auro, nihil habet difficultatis in Hebræo: Altare לִדְבִיר, אֲשֶׁר, id eſt, quod ad Oraculum erat, id eſt, iuxta Oraculum. Et lxx. manifeſtiùs: Καὶ ἐποίησεν θυσιαστήριον κατὰ πρόσωπον τοῦ δ'ελίρ, id eſt: Et fecit altare ante faciẽ Oraculi. Poſſunt & ita exponi Hebræa: Sed & altare, quod erat Oraculo, texit auro: quem ſenſum ſecutus eſt Hieronymus vertẽs: Sed & altare Oraculi. Immo & propriè etiã vertitur Altare Oraculi. Intelligendum ergo eſt hoc altare dici Oraculi, non quòd eſſet in Oraculo, ſed quòd admotum eſſet Oraculo, vt ita diſtingueretur ab altari holocauſtorum, quod erat remotũ ab Oraculo. Ideo etiã dictum eſt Leuit. 16:
11 Altare, quod erat coram Domino. † Dicitur etiam altare Oraculi, ſeu altare, quod erat Oraculo, quoniam factum erat vt deſeruiret Oraculo, id eſt, vt, quoniã in Oraculum, vbi maximè erat præſentia Dei, ingredi non licebat, niſi ſummo ſacerdoti, idque ſemel ſingulis annis, in illo altari, quod erat propè Oraculum, odores quotidiè incenderẽtur, & intrarent in Oraculum per aperturam illam decem cubitorum, quam relictam fuiſſe diximus in pariete diuidente Oraculum ab exteriori domo. Eadem ratione dicitur, לִדְבִיר, id eſt, ad Oraculum, hoc eſt, ad vſum, & miniſterium Oraculi, vt odorum ſuauitatem mitteret in Oraculũ, ſemper enim thuris, & aliorũ odorum incenſio Deo data eſt apud omnes nationes. Illud Exo. 30: Et deprecabitur Aharon ſuper cornua eius ſemel per annum in ſanguine, ex Leu. 16. facilè diſſoluitur: nã fiebat id quidem eo die, quo ſummus ſacerdos in Oraculum ingrediebatur, ſed fiebat poſtquã exierat, ex quo probauimus euidenter altare thymiamatis eſſe extra velum Oraculi. † Multò 12 difficilius eſt quod de aureo thuribulo obijcitur: verùm hoc ita ſoluunt graues autores. Negant hoc thuribulum eſſe altare thymiamatis, ſed illud thuribulum eſſe volunt, quo pontifex ingrediens in Oraculum incendebat thymiama, vt eius fumo operiret Sanctum ſanctorum, ne videri poſsit ab ijs, qui foris erant. Ita cenſuit Anſelmus, & Sanctus Thomas, & Lyranus in cap. 9. epiſtolæ ad Hebræos, & idem Lyranus. 3. Reg. 6. & Exo. 30: & videtur hæc eſſe cõmunis ſententia. Sed valde mirum eſt non vidiſſe hos autores eam apertiſſimè refelli ex illis ipſis verbis Leuit. 16. quæ pro ſe videtur afferre. Etenim hoc thuribulum aureum ipſi intra Oraculũ ſeruatum fuiſſe volunt, idque Paulum docere: at thuribulum, quo põtifex thymiama adolebat in Oraculo, extra Oraculum ſumebat, & in Oraculum inferebat, ſicut ibi ait Moſes; † Aſſumpto 13 thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compoſitum thymiama in incenſum, vltra velum intrabit in Sancta. Hoc idem alijs argumẽtis bene confirmat Abulenſis locis citatis. Quum igitur hæc ſententia probabilis non ſit, neq; Scriptura alicuius vnquam thuribuli aurei meminerit, præſertim quod in Oraculo ſeruaretur, omnino ceſſeo ſentiendum cum Origene Hom. 9. in Exodum, & cum Abulẽſi thuribulũ aureũ eſſe altare thymiamatis. Primùm quoniam cũ vellet Pabulum erare omnia, quæ erãt in duobus partibus tabernaculi, & omnia cõmemoraſſet, non videbatur omiſiurus altare thymiamatis, quod pretioſiſſimum erat materia, & dignitate, & loco. Omiſit autem ſine dubio, niſi in aureo thuribulo intellexit. Deinde quoniam altare thymiamatis re vera nihil aliud erat, quam magnum quoddam thuribulum: ſi quidem in eo nihil offerebatur, ſed

Thuribulũ aureũ quid ſit.

Thuribulũ aureum eſt altare thymiamatis.

ignis imponebatur, & odores incendebantur. † Quare non ineptè Syriaca
14 translatio pro Thuribulum aureum posuit Domus aromatum. Atque hoc confirmat Iosephus, qui in thuribulo altare thymiamatis sine vlla dubitatione significauit. 6. de Bello capite. 6. his verbis: Et prima quidem pars ad quadraginta cubitos aulsa hæc tria mirabilia, & prædicãda opera cunctis hominibus habebat, candelabrũ, & mensam & thuribulum: vbi Iosephus, vt de Paulo diximus, enumerat ea, quæ erant in singulis templi partibus, nec poterat altare thymiamatis, quod aureũ erat, præterire, sed in thuribulo significauit, sæpe enim diximus hæc tria fuisse in exteriori domo. Atque vt minus superfit dubitationis, idem Iosephus. 3. Antiq. cap. 7. eodem vocabulo vsus est cum Paulo, & cum ait, inter candelabrum & mensam positam fuisse aram suffumigatoriã in Græco est, θυμιατήριον, quẽ
15 admodum & apud Paulum. † At videbitur obstare nobis Paulus, qui thuribulum aureum fuisse dicit in Sancto sanctorum. Verùm hoc Paulus non dicit, sed tabernaculum illud, quod dicitur Sanctum sanctorum, habuisse thuribulum aureum, & arcam, &c. Habere autem dicitur non quod in eo sit, sed quia ad eius ministerium illud altare deputatum est, sicut exposuimus illud. 3. Regum. 6. ex Hebræo; Sed & totum altare, quod erat Oraculo, texit auro, supra, nume. 11. Itaque aliter Oraculum habet altare thymiamatis, aliter arcam habet: arcam, tanquam in se existentem, altare, tanquam sibi adiunctum, & ad se pertinens; multis enim modis dicitur Habere, vt docet Aristoteles in calce Categoriarum. Ita herus famulum habet, & templum habet ministros, & rex satellites, &c. & rectè vtrumque coniungimus, vt si dicamus; Templum multam pecuniam habet, multas possessiones, multos ministros. Si quis autem putat tempore Iosephi non fuisse altare thymiamatis, quoniam absconditum est à Ieremia. 2. Mach. 2. longè errat, quandoquidem Lucæ. 1. legimus Zachariam accessisse ad altare incensi: & in secundo templo fuit, 1. Mach. 1. Etenim, etsi in eo arca nulla fuerit iuxta quorundam sententiam, quia iam non extabant tabulæ, quarum causa illa facta fuerat, altare thymiamatis extare oportebat, ne thuris honos Deo debitus illi loco deesset, in quo Deus adorari, & loqui solebat. Quale autem esset thymiama, quod in altari incendebatur, docet Scriptura Exod. 30. ex illis verbis: Sume tibi aromata, stacten, & onycham, &c. vsque ad finem capitis.

DE SIGNIFICATIONE altaris thymiamatis.

CAP. IX.

QVAE extra Sanctum sanctorum sunt ad præsentis vitæ statum pertinẽt, eaque significãt, per quæ in illud, ideſt, in cœlũ, per
1 ueniendũ est, vt superioris libri cap. 20. explicauimus. Egredientibus ex Sancto sanctorum velum primum occurrit, sed de velis, & parietibus diximus iam in eodem lib. cap. 21. Ea ergo tantum nunc explicabimus, quæ libro illo explicata non sunt. Altare thymiamatis, in quo thura, & aromata incendebantur, vitam significat orationi, & laudibus Dei deditam, & ardentibus desiderijs in cœlestem patriã tendentẽ. Sed libet hoc potius verbis Bedæ dicere in lib. de templo Salomonis cap. 12: Significat autem, inquit, typicè perfectorum vitam iustorum, qui quasi in vicinia Oraculi sunt positi: quia desertis infimis delectationibus de solo regni cœlestis ingressu curam omnem im-
2 pendunt. † Vnde bene in hoc altari non carnes victimarum, sed sola incendebantur thymiamata, quia tales non adhuc peccata carnis, & illecebras cogitationum in se mactare opus habent, sed tantum orationum spiritualium, & cœlestium desideriorum odoramenta per ignem interni amoris in conspectu sui conditoris offerunt, &c. Quibus verbis Beda non negat perfectos viros habere in se etiam de peccatis carnis, & de cogitationum illecebris quod vincere debeant, cum integra illis in hac vita pax, & sani-

& sanitas animæ non detur, sed vicissè iam hæc eos dicit, ita vt quamuis omnino securi esse non debeant, non sit tamen eorum præcipuus labor pugnare cum his. Hoc altare fit de lignis setim, quia pulchros virtutibus, & (quantum in hac vita contingere potest) imputribiles vitijs esse decet eos, qui orationi, & contemplationi se dedunt, & desiderio tendunt in cœlestia.

3 † Sed aureum est, quia super omnia caritatem habere debent magnam, longeque fulgentem, quod est vinculum perfectionis. Cubitum longitudinis habet, quia siue à Deo, siue ab homine patiantur, æquo animo omnia ferunt, nec homines sibi nocentes intuentur, sed siue homo sit, siue Diabolus, siue quiduis aliud, in vnum omnia referunt, vnum cogitant, id est, Deum, à quo ad eius gloriam, & ad vtilitatem suã exerceri gaudent, & quo inuito nihil se pati posse certò sciunt. Beato Iob multũ Diabolus, & per se, & per alios nocuerat: verùm ille non multos cogitat, sed vnum Deum intuetur. Dominus, inquit, dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum. Et Sanctus Dauid oblitus maledicentis sibi Semei, in vnũ Deum oculos mentis suæ conijciebat dicens: Dimittite eum vt maledicat, Domin⁹ enim præcepit ei vt maledicere Dauid, & quis est qui audeat dicere quare sic fecerit? † Cubitum etiam habet latitudinis, quia & longanimitas in illis caritati æqualis est: multos enim amant, eosque inter se valde diuersos: sed omnes in illis vnum sunt, quia oẽs quasi Dei filios, aut à Deo conditos intuentur, nihil in eis occurrit, quod Dei esse non videant, & in quo Deum non agnoscant, itaque omnia in Deo, & propter Deum amant. Hoc faciebat Paul⁹, qui dicebat: Caritas enim Christi vrget nos æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt; & pro omnibus mortuus est Christus. Altitudo duorum cubitorum est, quia non solum mente, sed corpore etiam in cœlestia feruntur, sicut ait Dauid: Cor meum, & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Sed iuxta suam quodque mensuram mens quantum per vitæ, & temporis huius curas, & labores licet; corpus, quantum grauitas, quam nunc habet, & indigentia, & peccatum habitans in carne nostra sinunt, menti subseruiens, & suo se modo in altum tollens. † Quatuor cornua habet, quia quatuor illæ virtutes, Prudentia, Iustitia, Temperantia, Fortitudo, rectæ in illis sunt, & valde eminent. Ex ipso altari sunt hæc cornua, quia huiusmodi virtutum actiones non sunt in illis secundum speciem, sed ex intimo corde exeunt. Craticula verò, in qua odores ponuntur, quid nisi eorum corda significat, in quibus aromata illa, quæ diximus, Domino incenduntur? Quæ reticulata est, quia cum in conspectu Dei sunt, & incensa aromata flagrant: si quid cineris ex illis erat in corde relictum, si quid terræ adhærebat, quantum possunt excernunt vt decidat, vt pura sit oratio, & laus Dei, pura desideria. Habent enim corda iustorum quædam quasi foramina, per quæ cinerem demittant, cũ eorum oblationes igne Diuini amoris expurgatæ aliquid terrenum, & graue habere deprehenduntur, quod in cœlum non ascendat, sed ad imum suo pondere feratur. † Corona aurea, quam habet altare per gyrum, coronam significat, quam, si in sanctitate sua permanserint, accipient, & cui perfectione illa vitæ proximi sunt. Quatuor anuli cum vectibus dona Spiritus sancti sunt, quibus ab eo iusti facilè mouentur, & ad præclara facinora excitantur. De quo iam diximus cap. 3. cum de area agebamus.

Longitudo. *Iob. 1.* *2. Reg. 16* *Latitudo.* *2. Cor. 5.* *Altitudo.* *Psal. 83* *Cornua.* *Craticula* *Corona aurea.* *Quatuor anuli.*

DE MENSA PROPOsitionis, & panibus.

CAP. X.

1 MENSA propositionis, vt videmus Exod. 25. fiebat è lignis setim, sicut & cetera omnia, quæ ad tabernaculum pertinebant. Longitudo eius duorum cubitorum erat, latitudo cubiti, & dimidij, & laminis auri purissimi tegebatur. Magnitudo tanta fuit, quanta panum numerus, in ea ponendorum exigebat. Eam (vt Iosephus

sephus ait.3. Antiquit.capite.7.) sustinebant pedes dimidia sui parte inferio re per omnia pedibus similes, quales le ctis Dorienses addere solent; sed supernè quadrangulares erant. Huic mẽ sæ iubetur fieri labium per circuitum, idest, limbus aureus mensam cingens, & in ipso labio corona interrasilis qua tuor digitorum, hoc est, clausura quædam (id enim significat סְגַר מִסְגֶּרֶת, quod est, clausit) lxx. στέφανον vocant, id est, coronam. Ita etiam idem vocabulum coronulam vertit.3. Reg. 7: Et inter coronulas, & plectas; leones, & boues, &c. Sed Hieronymus hanc coronam vocat interrasilem, quod sculpturas haberet aliquas, media verò spatia plana, & quasi rasa, huiusmodi enim opus dicitur interrasile. † Itaque clausura vocatur Hebraicè, non solùm q̃ mẽsam clauderet, sed etiam quòd in ea intermedia spatia claudebantur sculpturis prominentibus. Huic coronæ, siue clausuræ, corona minor aurea imponebatur ad ornatum, & vt altior esset corona, meliusque panes, ac tutius in mensa essent, nec decidere possent. Iosephus tantum dixit de his omnibꝰ: Habebatque labrum circum quaq; quatuor digitis tam infernè, quam supernè prominens. Ex quo intelligimus labrum illud primum additum esse extrinsecus crasitudini tabulæ, & non nihil infra tabulam descendisse. Habebat autem circulos aureos ad singulos pedes in summo, per quos vectes de ligni sectim aureis laminis operti immittebantur, vt portaretur à sacerdotibus. Verùm hoc aliter fieri quam in arca, docet ibidem Iosephus his verbis: Et per singulos pedes inerant anuli ferè circa summum pedem, adhibebãturque vtrimque duo, ceu manubria, è ligno firmissimo deaurata, quæ non per circulum vtrumque, vt vectes, traijcie bantur, sed fibulato morsu mensæ labrum supernè, infernè pedis anulum comprehendendo, facultatem transferendi quocumque opus esset prębebãt. † Hos circulos aureos, & vectes Abulensis. q.27. in idem cap.25. probabiliter censet positos fuisse in lateribus latitudinis, vt mensa à quatuor viris portaretur: si enim ponerentur in laterib⁹ longitudinis, non posset, propter angustiam illorum laterum commodè portari nisi à duobus, oportebat autem vt à quatuor portaretur propter pondus mensæ, & panum, qui semper erant coram Domino. Huius mensæ vsum exponit nobis ibidem Scriptura, cum ait: *Et pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.* Et Leu.24: *Accipies quoque similam, & coques ex ea duodecim panes, qui singuli habebunt duas decimas, quorum senos altrinsecus super mensam purissimam coram Domino statues, & pones super eos thus lucidissimum, vt sit panis in monumentum oblationis Domini. Per singula sabbata mutabuntur coram Domino suscepti à filijs Israel fœdere sempiterno, eruntque Aharon, & filiorum eius, vt comedãt eos in loco sancto, &c.*

† Hinc legimus Matt. 12: Non legistis quid fecerit Dauid quando esurijt, & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neque ijs qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? Iosephus.3. Antiq. c.10: Permanent vsque in proximè sequens sabbatum, tunc demum alij pro illis recentes supponuntur, & hi priores sacerdotibus in cibum dantur: thus item sacro igne aboletur, quo ad holocausto mata vti solent, & pro eo aliud quoq; cum panibus proponitur. Erant autem panes, vt ait idem.3. Antiq. c.3. azymi, è farina duorum assaronum, quæ mensura Hebræorum Septem cotylas Atticas continet. Super panes autem ponebantur duæ phialæ aureæ thure plenæ, &c. Cotyla Attica mensura est tã liquidorum, quam aridorum, nouem vncias habens. Quum autem dicit Scriptura: Qui singuli habebunt duas decimas, intelliguntur decimæ eius mensuræ, quæ dicitur Oephi, quæ erat omniũ vulgatissima, & familiarissima, vt ait Abulensis, & Comestor cap. 49. libri Historię Exodi, & est decima pars cori, vt videmus Ezec.45. Corus autem triginta modios habet. Ita Oephi tres modios capit. Modius est fere quarta eius mensuræ pars, quam Hispani faneçam vocant, decimaque pars Oephi habebit ex nostris mensuris tres quartellas, & aliquid præterea. † Singuli igitur panes habebant plusquam celemi num Hispanicum, & dimidium. Habebant igitur

Interrasile

Vsus mẽsæ

Vers.30

Vers.15

Panes propositionis, & eorũ magnitudo.

Assaro.

Cotyla.

Oephi.

Corus.

Modius.

igitur singuli panes quasi libras octo: quare quod Iosephus ait hos, panes factos esse è farina duorum assaronũ, qui habent quatuordecim cotylas, siue libras octo; de singulis panibus intelligendum est, vt & ex eodem constat, qui libro eodem cap. 10. testatur hos panes confici ex farinæ assaronibus viginti quatuor. Ponebantur autem panes seni, & seni in mensa, ita vt alij alijs imponerentur, aliter enim non eos caperet parua mẽsa, quod rectè animaduertit Abulensis quæst. 18. in. 25. cap. Exodi, & Iosephus id indicauit cum dixit: Super panes autem ponebantur duæ phialæ aureæ, videlicet vna super senos, altera super alteros senos. Offerebant eos filij Israel vt semper esset coram Domino memoria duodecim tribuum, ideoque panes duodecim erãt. Propterea dictum est Leu. 24: Vt sit panis in monimentum oblationis Domini. Et postea: Suscepti à filijs Israel fœdere sempiterno. Iosephus. 3. Antiq. c. 10: Ex publico præbetur panis non fermentatus ex farinæ assaronibus viginti
6 quatuor. † Non autem offerebant eos confectos, & coctos, sed similam offerebant sacerdotibus, ideſt, dulciorem, & ad nutrimentum aptiorem farinæ partem, & sacerdotes ipsi conficiebãt, sicut ait; *Accipies quoque similam, & coques ex ea, &c.* Hieronymus verò in ca. 1. Malachiæ hoc etiam addit: Panes verò propositionis, iuxta traditiones Hebraicas, ipsi sacerdotes serere, ipsi demetere, ipsi molere, ipsi coquere debebãt. At hæc traditio parum mihi conuenire videtur cum verbis Scripturæ, & Iosephi. Quoniam verò panis optimum omnium alimentum est, & maximè ad vitam necessarium, quia initiũ vitæ hominis panis, & aqua. Eccle. 29: panes offerebant testantes se à Deo ali, & conseruari. Panes propositionis dicti sunt, ideſt, propositi, quia semper propositi erant corã Domino, & nũquam deesse poterant. Hebraicè dicuntur panes פני ideſt, facierum, non quòd duas facies haberent, ideſt, eiusdem figuræ essent superius, & inferius, & vtraque pars facies videretur, vt hic aiunt Lyranus, & Abulensis, nam si ita esset, malè ab Hieronymo dicti essent panes propositionis, immo & à lxx. qui 2. Paral. 5. vocant eos, ἄρτους προθέσεως, ideſt, panes propositionis. Et Paulus dixit Hebr. 9: Et propositio panũ, quæ
7 dicitur sancta, πρόθεσις. † Dicũtur ergo panes facierum, quia semper positi erãt in mensa coram Domino in memoriã sempiternam duodecim tribuũ Israel, vt bene vidit Conestor in Historia Exo. cap. 49. & Vatablus, & Lipomanus in hæc eadem verba Exo. & Augustinus Eugubinus in Adnotationibus, in Exo. ca. 25. Hoc rectè intelligim⁹ ex. lxx. qui verterũt: Et impones super mẽsam ἄρτους ἐνωπίους ἐνάντιους, id est panes (vt ita dicam) faciales coram me. Panis ἐνάντιος, ideſt, facialis, dicitur, qui in facie alicui⁹ ponitur, ab, ἐνώπιον, ideſt, in facie, siue coram: atque ideo eadẽ ratione eleganter dicti sunt panes propositionis, in quo valde errant noui quidam Hebræi, & eorũ sectatores. Apertius hoc erit si consideremus פני ideſt facies, non habere singularẽ apud Hebræos, quare perinde est ac si dicerentur panes faciei, ideſt, qui sunt ad faciem, videlicet Domini. Eadem ratione mensa ipsa dicitur propositionis, quia panes illos coram Deo positos sustinebat. Erat autem ad Septemtrionalem domus exterioris partem prope al
8 tare thymiamatis. † Adduntur præterea hæc verba Exo: 25. *Parabis & uectabula, ac phialas, thuribula, & Cyathos, in quibus offerenda sunt libamina, & pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.* Quæ verba & quosdã alios, & Abulensem maximè mouerunt, vt putarent hæc pertinere ad hanc mensam panũ, adeò vt Abulensis ante quæstionem. 28. eiusdem cap. 3. multis verbis contendat hæc quæ nunc recẽsentur, & cetera instrumenta vtriusque altaris, collocari solita super mẽsam propositionis. Sed si consideramus magnitudinem panum, & mensę paruitatem, videbimus nihil loci relinqui tot vasis. Hæc tamen, quæ hic commemorantur, cum mensa ponebantur ad libamina, ideſt, vt cum vinum esset fundendũ, aut sicera, aut quiduis simile, ea vasa præsto essent. Num. 4. Mensam quoq; propositionis inuoluent hyacinthino pallio, & ponent cum ea thuribula, & mortariola, cyathos, & crateras ad liba fundẽda. Inde libamen, נסך dicitur

Cur dicti sint panes propositionis.

Libamen.

à נסך, id est, fudit. Deut. 32: Et bibebãt vinum libaminum. Mẽsa qualis descripta est, tabernaculo parata est, quæ in templo etiam posita fuisse videtur, aut qualis antè fuit, aut magnificentiùs ornata. Sed in templo aliæ quoque mensæ fuerunt, legimus enim. 2. Paral. 5: Fecitque Salomõ omnia vasa domus Dei, & altare aureum, & mensas, & super eas panes propositionis. Iosephus verò ita scribit. 8. Antiq. c. 2: Mensas quoq; multas dedicauit rex, & in his vnam magnam auream, in qua proponebantur sacri panes: reliquæ non multò deteriores diuerso modo factæ sustinebãt phialas, & pateras aureas vigesies mille, argẽtearum quadraginta millia, &c. Mensarum numerum docemur. 2. Paral. 4: Nec non & mensas decem, & posuit eas in templo, quinque à dextris, & quinque à sinistris. Phialas quoque aureas centum. Ex quo videntur depraua tresse numeri apud Iosephum.

DE SIGNIFICATIONE mensæ propositionis, & panum.

CAP. XI.

1 IN domo exteriori, id est, in ea templi parte, quæ extra Sanctum sanctorum, & extra velum est, atque ideo præsentis temporis Ecclesiam indicabat, tria erant magna, & præclara, plenaque mysterijs, altare thymiamatis in medio, ad Septentrionalẽ verò domus partem, id est, ad sinistram, mensa propositionis, ad Meridianam, atque dexteram, cãdelabrum. In quibus tres vitæ, seu tres viuendi rationes designãtur, quæ sunt in Ecclesia præstantissimæ, proximæque Sancto sanctorum, id est, cœlesti beatitudini. Quidam enim sunt, quibus vnum opus est Diuina contemplari, orare, laudes Deo canere, qui in altari thymiamatis intelligũtur, vt cap. 9. diximus. Alij actioni se totos dedũt, & misericordiæ operibus exercendis fratres iuuant, quos recte in mẽsa propositionis exprimi dicemus. Alij misericordia etiã, & caritate pleni melioribus, ac maioribus officijs Ecclesiam prosequũtur lucentes in domo Dñi verbis, ac factis, tenebrasq; errorum, & vitiorum luce sua fugantes, quorum typum gerit candelabrum. 2 † Meritòque ad Meridiem, quæ pars est templi dextera, collocatur candelabrum, quia hi, & præstantiores, & Deo cariores sunt ijs, qui in corpora vtuntur misericordia. Sed in medio vtrorumque altare thymiamatis ponitur, quia nisi vtrique ad preces, & ad laudes Dei crebrò veniãt, & mente se in cœlum ferant, tueri virtutem, dignitatem, vitæque rationem illam præstantem non valebunt. Sed ad eos, quos in mensa propositionis significari diximus, redeat oratio: sunt enim, quasi mensa quædam, omnibus parati, & expositi, nihil seruant, nihil condunt, omnibus patent, quia omnibus propter Deum benefacere cupiũt. Mensa fit de lignis settim, quia nisi eorum anima sit pulchra virtutibus, & firma, itaut non putrescat, id est, vt nullis iniurijs, nullis peccatorum illecebris dissoluatur, non poterunt eum misericordiæ, & beneficentiæ cursum tenere, quem instituerant, occurrent enim plurima, quæ eos ab incepto reuocẽt, 3 & retrahant. † Tota tamen auro tegitur, quia nisi caritate Dei fuerint muniti, facilè cedent laboribus, & difficultatibus. Longitudo eius duorum cubitorum est, quia amicorum & inimicorũ, suorum, & alienorum, fidelium, & infidelium molestias tolerare debent. *Lõgitudo.* Latitudo cubiti est, quia in his omnib⁹ caritas vnum Deum respicit, & eius gratia perfert omnia. *Latitudo.* Altitudo cubiti, & dimidij, quia nisi supra communẽ mensuram aliorum se se sanctis desiderijs in cœlestia bona leuent, oculatiusque quam multi beatam illam Sanctorum mercedem intueantur, quam Dominus quasi procul indicat, dicens: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur, tãtis se laboribus 4 exerceri non sinent. † Mensæ fit limbus aureus, quo tota cingitur extrinsecus, & quem non sine causa noster interpres labium vocauit, quia non satis est misericordem te esse corde, & opere, nisi etiam ore misericors sis, id est, nisi labium aureum habeas, hoc est, verba caritate plena, ac dulcedine, quibus *Matth. 5* *Labium aureum.*

& ædi-

& ędifices, & conſoleris eos erga quos miſericors es, & cum deerit vnde miſericordiam facias, verba tamen miſericordiæ non deſint, quæ miſericordem animum, & ad benefaciendum paratũ oſtendant. Labio huic aureo corona additur aurea altitudinis quatuor digitorum, quia qui verè miſericordes ſunt propter Deum, & fratres ore, ac manu iuuant, etiam in hac vita gloria, & honore coronantur, id eſt, maximis virtutibus, ac Dei donis augentur, ſicut ait Dauid: Beatus qui intelligit ſuper egenum, & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. Dominus conſeruet eum, & viuificet eum, & beatum
5 faciat eum in terra. † Per has virtutes, & per hæc dona accipit vt perfectionem, & conſilia, quæ quatuor Euangeliorum libris continentur, exequatur, & ideo corona quatuor digitorum altitudinem habet. Nec immeritò hæc menſura digitorum eſt, quia corona hæc operis eſt, non quietis, & cum manu, ac digitis omnia faciamus, tunc ſolent digiti nominari, cum in opere illo potentia, aut præſtantia, ac denique perfectio commendatur. Sic magi Pharaonis potentiam Dei admirati exclamauerunt: Digitus Dei eſt hîc. Sic Dominus dixit: Porrò ſi in digito Dei eijcio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei. Sic Sanctus Dauid lætus canit: Quoniam videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum. Rectè itaque mẽſura digitorum ad conſilia, & perfectionem Euangelij, id eſt, ad opera perfectiora, & pulchriora, & in quibus diuina potentia magis elucet, accommodatur.
6 † Nec ſine cauſa hîc corona clauſura dicitur Hebraicè, quia huiuſmodi virtutibus, & donis miſericordia tam operis, quam oris claudi tur, atque in ſua ſemper integritate ſeruatur. Eſt autem interraſilis, id eſt, ſculpturas aliquas habens, ſpatia verò intermedia plana, & quaſi raſa, quia quæ Deus in illis efficit, quos ita coronat in miſericordia, & in miſerationibus, alia quidem apparent, ac videntur, alia intus in eorum animis potenter, ac mirabiliter operatur, quæ, ſi oculis cernerentur, homines non crederent, quia no caperent. Huic coronæ corona ſimiliter aurea imponebatur, quæ ſuprema eſt, quia miſericordes miſericordiam magnam in vita cõſecuti, mox in cœlo corona iuſtitiæ coronantur, & cum patre miſericordiarum, quaſi cariſſimi filij, iucundiſſimè in miſericordia vberi cõ quieſcunt.
7 † Hãc, cum in Hebræo corona aurea, ſicut & prima illa, quæ labiũ dicta eſt, appelletur, noſter interpres coronam aureolam vocauit, quoniam dum in hac vitá ſumus, ſatis intelligere non poſſumus quanta veræ miſericordiæ merces repoſita ſit in cœlis. Ignaris quidem, & procul ſpectantibus coronula videtur, ſed eſt re vera maxima, atque ampliſsima corona. De anulis autem reis, & vectibus diximus ſupra cap. 3. eadem enim cauſa in arca, & in altari, & in menſa ponuntur, atq; adeò idem in his omnibus ſignificant.

Panes propoſitionis ipſa miſericordiæ opera ſunt, quibus benefacimus fratribus, qui ſemper in cõſpectu Domini eſſe debent, quia omni tempore parati eſſe debemus ad miſericordiam, & illa opera ſemper eſſe debent in cõſpectu Dei, ita enim facienda ſunt vt Deo placeant, neque plauſus hominũ quærant, ſed Deum maximè intueantur.
8 † E ſimila fiunt, quia nõ vilia, & abijcienda, ſed meliora largiri debemus, non hominibus, ſed Deo nos largiri ea iudicantes. Duodecim ſunt, quia duodecim menſibus cõſtat annus, nec certis menſibus, ſed omnibus paratos nos eſſe oportet ad iuuandum fratres. Vel quia duodenarius vniuerſitas ſignificatur, vt ſenſit Auguſtinus, lib. 20. de Ciuit. cap. 5. & in Pſalm. 86. qui in duodecim ſedibus iudicantium omnes iudicantes intellexit, & in duodecim tribus Iſrael, quas iudicaturi ſunt Apoſtoli, omnem iudicandorum numerum contineri dixit. Super eos thus lucidiſſimum ponebatur, quia cum huiuſmodi opera fiunt, mens in Deum leuanda eſt, & quaſi ſacrificium Deo offerendum quod ſit; thus enim ad ſacrificia adhibetur. Sed thus lucidiſsimum ſit, quod nihil terræ habeat admiſtum, vt oblatio illa cum oratione coniuncta leuis, & pura in conſpectum Dei aſcendat, & fiat illud: Dirigatur oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo: elevatio

Corona aurea.

Pſalm. 40.

Digiti.

Exod. 8.

Luc. 11.

Pſal. 8.

Panes propoſitionis.

Duodenarius.

Pſal. 140.

uatio manuum mearum, ſacrificium
9 veſpertinum. † Perſingula ſabbata mutantur & alij calidi in eorũ locum ſubſtituuntur, quia ſabbata ad Diuinorum beneficiorum memoriam colendam, & retinendam inſtituta ſunt, & nos debemus cum nouum ſabbatum venit, id eſt, cum noua beneficia accipimus, aut acceptorum recordamur, nouis in fratres beneficijs gratos, & memores nos Deo præſtare: & hoc fœdus ſempiternum eſſe debet, vt prius nos vita, quam beneficiorum memoria deficiat. Panes magni ſunt, habent enim ſinguli duas decimas OEphi, quia magnis operibus nos parare, nec paruis contenti eſſe debemus. Verùm in tabernaculo vnica mẽſa fuit, in templo decem, quia in Eccleſia, quæ, vt ſæpe diximus, templo deſignatur, multo plus miſericordiæ & eſt, & eſſe debet, quàm olim in Synagoga, poſtquam experti ſumus viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitâuit nos Oriẽs ex alto, & poſtquam ab eodem maximè nobis opera miſericor
10 diæ cõmendata ſunt. † Quinque erant à dextris, & quinque à ſiniſtris, quia poſtquam Deus dixit: Diligite inimi-
Matth.5. cos veſtros, benefacite ijs qui oderunt vos, æquè in amicos, & inimicos miſericordes eſſe debemus. Nam etſi amici digniores beneficijs ſint, tamen magis nos vincimus, cum inimicis benefacimus, & danda eſt opera vt illorum obſtinatam duritiem beneficentia noſtra emolliamus, & carbones ignis ſuper capita eorum congeramus, nec vinci nos ſinamus à malo, ſed (iuxta ma-
Pron.25. *Rom.12.* gnum Apoſtolum) vincamus in bono malum.

DE CANDELABRO.

CAP. XII.

ADMeridianum tabernaculi latus, candelabrum aureum poſitum eſt è regione menſæ, ita vt medium haberent altare thymiamatis. Eius forma deſcribitur Exo. 25. *Fa-*
Verſ.31. *cies & candelabrum ductile de auro mundiſſimo, haſtile eius, & calamos, & ſcyphos, & ſphærulas, ac lilia ex ipſo procedentia.* Hoc eſt, calami, vel rami ex haſtili exeũtes, & ſcyphi, & ſphærulæ, & lilia, quibus rami per interualla diſtinguebantur, ex ipſo erunt, (ita enim eſt in Hebræo) id eſt, non erunt additicia, ſed ex ipſo haſtili. Deinde ait: *Sex calami egredientur de lateribus, tres ex vno latere, & tres* *Ver.32.*
2 *ex altero.* † Deinde docet quomodo calami diſtinguãtur ſcyphis, & ſphærulis, & lilijs. *Tres ſcyphi, quaſi in nucis modum,* *Verſ.33.*
per calamos ſingulos, ſphærulæque ſimul, & lilia. Hoc erit opus ſex calamorum, qui producendi ſunt de haſtili. In ipſo autem candelabro (id eſt, in haſtili candelabri) *erunt* *Verſ.34.*
quatuor ſcyphi in nucis modum, ſphærulæ que per ſingulos, & lilia, &c. Erant igitur in ramis primùm ſcyphi, deinde ſphærulæ, ſiue globuli quidã ſimul cum ſcyphis, deinde lilium. Mox paululum calami, & ſtatim ſcyphus, & ſphærula, & lilium. Inde quod reliquũ erat calami, cum ſcypho, ſphærula, & lilio, & ſuper hæc lucerna, atque ita ſeptem lucernæ erant in ſex calamis, & in haſtili. Haſtile autem è pede ſuo rectum ſemper, & æquale ſurgebat, donec inciperent ex ipſo rami, ſiuè calami, in hanc & in illam partem extendi qua primùm parte habebat ſcyphum, & ſphærulam, & lilium, & inter ſphærulam & lilium naſcebantur primi duo calami. †
3 Deinde creſcebat haſtile paululùm, & habebat ſcyphum, & ſphærulam & lilium, & inter ſphærulam, & lilium naſcebantur ſecundi duo calami, atque ita de tertijs, & ſuper lilium vltimum imponebatur lucerna. Scyphi quales fuerint oſtenditur in eo quod ait: *In nucis modum*: ſphærulæ perfectam habebãt rotunditatem. Vbi nos habemus ſcyphi, lxx. & Ioſephus κρατῆρες, quod idem eſt, & proIn nucis modum, quod recentiores malunt vertere, In modum amygdalæ, in Hebræo eſt, משקדים lxx. ἐκτετυπωμένα ὡς ἀμυγδάλινα, id eſt, figurati in modũ nucis. Habebat præterea candelabrum emunctoria, id eſt, מלקחיו id eſt, ab apprehendendo, & מחתותיו quo nomine intelligi ſolet vas, in quo ignis recipitur, vt thuribulũ, Leu. 16. Aſſumptoque thuribulo, &c. † Nunc autem
4 id ſignificat, in quo quod emunctum eſt recipitur, ne grauí odore moleſtus ſit: propterea Hieronymus optimè trã-

ſtulit:

stulit: Et vbi ea, quæ emuncta sunt, extinguantur. lxx. καὶ τὰ ὑποθύματα ἀὐτῆς, id est, ea, quæ ipsi supponuntur. Hoc candelabrum non ad modum magnum fuisse ex eo constat, quod statim legimus: *Omne opus candelabri cum vniuersis vasis suis habebit talentum auri purissimi.* Pro Talentum est, כִּכָּר, ac ne dubitemus cuius ponderis sit apud Hebræos, Iosephus ostendit. 3. Antiq. cap. 7: Pondo, inquit, minarum cētum. Hoc pondus Hebræi cincharas, Græci talentum sua lingua nominant, legendum est cichcharem. Credendum est autem Iosephum minas accepisse iuxta Hebræorum consuetudinem, quæ habent sexaginta siclos, vt constat ex Ezec. 45. id est, drachmas ducentas quadraginta. Quare hoc talentum plus etiam duplo maius erit Attico talento, quod habet sexaginta minas centum drachmarum, & talento magno, quod habet minas octoginta. † Sed intelligendum est non fuisse solidum candelabrum, vt idem Iosephus ait. Addit, septem eius lucernas significare planetas septem, & obliquè positum fuisse in tabernaculo, ita vt lucernę ad Orientem, & Meridiem respicerent. Cur autem in Oraculo non sit positum candelabrum manifestum est, quoniam lucernæ quotidiè manè, & vespere componebantur, vt semper arderent, vt videmus Leu. 24. atque ita quotidie necesse esset ingredi in Oraculum. Extra domum exteriorem propter ventum, & pluuias esse non poterat. Aduersus formam hanc candelabri, quam describimus, pugnat cādelabrum sculptum in arcu Titi Romæ, quod nō habet hos Scyphos, & sphęrulas, & lilia. Sed Iosephus. 7. de Bello, cap. 24. rem explicat inquiens: Et candelabrum similiter quidem auro factum, sed opere commuto ab vsus nostri cōsuetudine, &c. † In templo autem plura fuere candelabra, legimus enim. 3. Reg. 7: Et candelabra aurea quinque ad dexteram, & quinq; ad sinistram ex auro puro. Ex his videmus mendum magnum esse apud Iosephum. 8. Antiq. c. 2. vbi ait: Candelabrorum item fecit decem millia iuxta præceptum Mosis (id est, ea forma, qua Moses iusserat) ex quibus vnum in templo dedicauit, &c. Legendum enim est Decem. In his credendum est etiam fuisse candelabrum Mosis.

Vers. 39.

Talentum Hebræorū

DE SIGNIFICATIONE candelabri.

CAP. XIII.

1 DIximus supra, cap. 11. in Candelabro eos intelligi, qui verbis, ac factis lucent in domo Domini, & vitiorū, atque hæresum tenebras luce Euangelicæ veritatis fugant. In hastili, ex quo calami prodeunt, Christum significari putarem, & doctrinam eius in lucerna, quæ est in summo hastili, si aliquid magnum de lucerna illa diceret Scriptura, quod ceteris non conueniret. Quod si lucerna illa doctrina Christi non est, melius, vt opinor, in hastili intelligemus Ecclesiam, è qua calami prodeunt, id est, Euangelici Doctores, qui sunt ex ipsa, id est, eius partes, & membra sunt. Lucernæ, quæ est in summo hastili, doctrina vera, & sana est, quam Ecclesia recepit & traditionibus, ac sacrorum Conciliorum definitionibus

2 explicauit. † Reliquæ lucernæ, quæ hanc mediam tenent, doctrina magistrorum Ecclesiæ est, quæ Ecclesiasticam doctrinam semper intuetur, & illi adhæret, neque ab ea recedit. Sex calami magistri sunt, qui omni tempore fuerunt, & erunt in Ecclesia; nam sex diebus omnia facta sunt, & ideo tē pus durationis rerum huius sæculi, & sæculi ipsius senario designatur, post quem relinquitur sabbatismus populo Dei, quia post laborem huius sęculi septimo die perpetuum, & felicissimum sabbatum celebrabimus, quod nunc speramus. Et quia quidam ex illis in vna, eademque Ecclesia ab exordio mūdi vsque ad aduentum Christi fuerunt, alij ab aduentu Christi ad finem mundi erunt, tres calami cum tribus lucernis hinc, totidem cum alijs tribus luçernis illinc sunt. † In hastili, & in calamis

3 certis interuallis sunt scyphi, & sphærulæ, & lilia. Scyphi, siue crateres, vt verterunt lxx. vino impleri solent, sed in candelabro vacui sunt, vt meminerit magister se quidem cum in Ecclesia laborat,

Hastile.

Calami.

Heb. 4.

Scyphi.

laborat, vas esse vile Domino, sed nihil ex se habere quod alijs propinet, nisi à Deo, & ab eius Ecclesiæ doctrina acceperit. Semper igitur vacuum se cõfideret; sitiat anima eius ad Deũ viuũ, quemadmodum desiderat cerũus ad fontes aquarum. Sphærula, quia rotunda est, ostendit qualis debeat esse animus eius, qui à Deo docendus, & populum Dei docturus est, id est, perfectus, qui non totus terrena contingat, sed exigua parte sui, vt sphæræ, siue globi. Rotundus etiam esse debet, ne in angulis fordes insideant. Quare rectè Virgilius de viro bono scripsit:

Pſal. 41. Sphærula.

In epigrammate de viro bono.

Mundi instar habens, teres, atq; rotundus,
Externæ nequid labis per læuia sidat.

4 † Lilia pulchritudinem virtutum, quibus ornari debet; & suauem earum odorem per omnes partes diffusum significant, sicut de episcopo, qui doctor Ecclesiæ est, scripsit Paulus: Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab ijs, qui foris sunt. Lilijs inponuntur lucernæ, quia qui hæc habuerit, quæ diximus, ille germanus Ecclesiæ magister erit. Nec satis est inopiam suam intelligere, aut à terrenorum cõtactu seperari, id est, iungi scyphos cũ sphærulis, nisi præterea lilia addantur, id est, suauis odor virtutum, & testimonium bonum ab ijs, inter quos versatus est. Et quia non semel, aut iterum in vita hæc tria iungenda sunt, sed sæpe sunt recolenda, & repetenda: post modicũ spatium in calamis redeunt scyphi, & sphærulæ, & lilia, ter videlicet in singulis calamis, quia quotidie tribus temporibus hæc cogitare debemus, quæ signauit Dauid dicens: Vespere & mane, & meridie narrabo, & annuntiabo, & exaudiet vocem meam. † Sed vt calami sunt ex hastili, ita scyphi, & sphærulæ, & lilia ex ipso calamo sint oportet, nec extrinsecus addita: ex intimo enim corde hæc prodire debent, nõ ad plausus hominum confingi. Hastile quarer habet scyphos, & sphærulas, & lilia, habet enim in summo, vbi lucerna est, & vbi calami tres in singulis lateribus ex eo egrediuntur: quia ipsi principes Ecclesiæ, hoc est, summus pontifex, & episcopi Ecclesiarum cum ad definitiones fidei, & morum conueniunt, vt id

Lilia.

1. Timot. 3.

Pſalm. 54.

5

statuant, quod doctores populo Christiano traditi sunt, non errabunt illi quidem in statuendo, etsi mali sint, sed vt vtiliter statuant, hoc est, vt Ecclesijs persuadeant quod iubent, vt eas in officio contineant, & ad pristinam illã meliorum temporum sanctitatem reuocent, exemplo præeant, & ad Deum sitiant ipsi, teretesque, & rotundi sint, quibus nihil sordiũ adhæreat, & omni virtute, ac bona existimatione floreãt necesse est. † Nec enim vnquam consequi poterunt sancti vt sint ij, quibus præsunt, nisi eos alliciant, & quasi cogant, exẽplo. Calami ergo inter sphærulas, & lilia prodeunt ex hastili, quia quamuis se vasa inania esse sentiant, quod scyphis designatur, nisi internam virtutẽ, quam significant sphærulæ, cum sancto exemplo, quod intelligitur in lilijs, cõiunxerint principes Ecclesiæ; nec dignitati suæ satisfacient, nec Ecclesijs, quas regunt. Hastile, & calami ex auro purissimo fiunt, quia & principes Ecclesiæ, & magistri pleni esse caritate, &, quantùm hæc mortalitas patitur, nihil terrenæ fæcis admistum habere debẽt. Nec fusile candelabrum est, sed ductile, quia vtrique crebris tẽtationum, & persecutionum ictibus apti euadunt, vt plenè luceant in domo Dei, & sint lux mundi; rarò enim, nisi per hæc, ad summam perfectamque virtutem peruenitur. † Sed quia interdum lucernæ non satis lucent, id est, quædam habent doctrinæ magistrorum Ecclesiæ, quo lux earum obscuratur, dum nonnulla iuberi aut tradi videntur, quæ aut rectæ rationi, aut fidei Ecclesiæ consentanea non sunt, vt cum Deo hominum aut membra, aut affectus tribuuntur, cum oculum eruere, dexteram abscindere, castrare nos metipsos propter regnum cœlorum iubemur: emunctoria adhibenda sunt, vt lucernæ plenè luceant. Emunctoria sunt disputationes, & explicationes, quibus sua lux redditur veritati. Sed id vt fiat, sint etiam ex auro purissimo emunctoria, ex eadem videlicet materia cum candelabro, id est, sint veræ, germanæque expositiones, cum fide Scripturarum, & cum Ecclesiæ, patrumque traditione consentientes. † Vasa quoque in quibus ea, quæ emuncta sunt, extinguãtur, aurea sũt, quia

6

7 *Emũctoria*

8 *Vasa ad emũctoria.*

quia fidelium mentes, quæ audiunt, nō propterea contemnere verba illa, quæ veritatem obscurare videbantur, sed fide pura amplecti, & pia animi deuotione, & magna caritate venerari par est, existimantes, id quod est, non sine causa verbis illis vti Spiritum sanctum per ministros suos loquentem, magnam inesse in illa obscuritate vtilitatem, vt fides, & humilitas exerceatur, humiles erudiantur, superbi repellantur, & qui probati sunt, manifesti fiant in nobis. Talentum auri mundissimi habet cādelabrum cum vasis suis, quia talentum pondus plenum, atque perfectum est; & doctrina magistrorum Ecclesiæ plena esse, atque perfecta, & ipsi vita graues, & mundi, & pleni, atque
9 perfecti esse debent. † Et quoniam multò maior lux doctrinæ, clariorque Diuinorū mysteriorum cognitio est in Ecclesia, quam olim fuit in Synagoga, in tabernaculo Mosis vnicum candelabrum fuit, in templo Salomonis decem, quinque ad dexteram, & quinque ad sinistram. Decem candelabra maximum, perfectumque numerū magistrorum designat, per quos omnia plena sunt luce: Denarius enim perfectissimus numerus est, & omnes numeros continet. Et quoniam siue læta sint tempora Ecclesiæ, siue tristia, siue regnet, & triumphet, siue persecutionibus premātur, semper est luce plena, nec successibus erigitur, nec persecutionibus deijcitur, quinque candelabra sunt ad dexteram, & quinque ad sinistram.

DE IIS QVAE ERANT in porticu, id est, de duabus columnis.

CAP. XIIII.

1 DE his legimus 3. Reg. 7: *Et statuit duas columnas in porticu templi, cumque statuisset columnam dexteram, vocauit eam nomine Iachin, similiter erexit columnam secundam, & vocauit nomen eius Bohoz.* Vtraque nomen habet à fortitudine, nam יָכִין dicitur ꝙ firmiter fundata esset à verbo כון quod est firmiter stabilire, & Bohoz significat, In ipso fortitudo. In Hebræo legitur בְּעַז Bohaz, & similiter in quibusdam codicibus lxx. sed in antiquissimis eorum exemplaribus legitur Bohoz. Vtraque alta erat decem & octo cubitos: verùm quoniam 2. Paral. 3. scriptum est: Ante fores etiā templi duas columnas, quæ triginta & quinque cubitos habebant altitudinis: Ricardus in libro de templo, Tyranus, & Abulensis, & Caietanus in .c. 7. libr. 3. Regum, atque idem 2. Paralip. 3. ita hæc conciliant, columnas quidem solas habuisse octodecim cubitos, sed cum capitibus, & basibus, & capitellis habuisse triginta quinque, quoniam capita habebant quatuor, capitella quinque cubitos, basis quot habuerit non dicitur, sed octo habuisse intelligitur, vt omnia consentiant. † Mihi non placet hæc conciliatio, quoniam cum dixisset liber Paralipomenon habuisse triginta quinque cubitos, statim addit: Porrò capita earum quinque cubitorum, non ergo erant numerati cubiti capitum in illis triginta quinque. Multò magis placet quod Vatablus dixit in eumdem locum Paralip. ibi positam fuisse altitudinem ambarum columnarum, non quidem quam revera habebant, hæc enim erat triginta sex cubitorum, sed quæ apparebat, quoniam vtraque habebat semicubitum absconditum in capite, siue in capitello. Columnæ, & capitella fusilia erant ex ære. De vtraque earum Ieremias cap. vltimo scripsit: Porrò grossitudo eius quatuor digitorum, & intrinsecus cana erat. Circumferentiam Iosephus 8. Antiq. c. 2. fuisse dicit duodecim cubitorum, ita enim intellexit illud 3. Reg. 7. Et linea duodecim cubitorum ambiebat columnā vtramque. Ita etiam intellexit Caietanus, & Vatablus, & Abulensis, atque
2 ita intelligendum est. † Hoc autem non de ambabus columnis simul, sed de singulis accipiendum est, vt videmus Ierem. vltimo. Decem, & octo cubiti altitudinis erant in columna vna, & funiculus duodecim cubitorum circumbat eam. Diameter vnus columnæ quatuor cubitorum erat, quia omnis diameter triplicatus cum septima parte sui constituit circulum: ita Abulensis. De capitellis ita ibidem Iosephus:

Vers. 21.

His

His impoſita erãt capitella fuſilia liliata (id eſt, in modũm lilij facta) proceritate quinque cubitorum, quibus circũdata erant retiacula ærea, quæ operiebant lilia, dependebantque inde duæ ſeries malorum Punicorum ducentorum numero, &c. Sed ad intelligentiam verborum cap. 7. lib. 3. Reg. quæ valde implicata ſunt, animaduertendum eſt ſuper has columnas fuiſſe epiſtylia, & capitella, quæ etiam capita dicuntur, vt bene notauit Ricardus in libro de templo: ita enim legimus. 2. Paral. 4: Fecit columnas duas, & epiſtylia, & capita. Nunc autem Scriptura tertij Regum à ſummo incipit, & loquitur de capitellis. † Igitur capitella quinque cubitorum cingebantur faſcijs quibuſdam factis in modum retis, ſiue catenarum, quoniam habebãt per interualla aperturas, per quas capitelli elegantia appareret. Hæ faſciæ ſimiles erant catenis, ſiue faſcijs factis in Oraculo, & ideo dicitur, 2. Paral. 3: *Nec nõ & quaſi catenulas in Oraculo*, id eſt, quaſi eas, quæ erant in Oraculo. Eædem ſepties circuibant capitella ſingula, & hoc eſt quod ait: *Septena verſuum* (ideſt, gyrorum) *retiacula in capitello vno, &c.* Singuli verſus retiaculorum, ſiue faſciarum habebant duos ordines malorum granatorum, ita vt centum mala granata eſſent interpoſita faſcijs, de quibus dicitur. 2. Paral. 3: Malogranata etiam centum, quæ catenulis interpoſuit. Reliqua centum erant appenſa ex eadem faſcia, ſeu funiculo. De his ait ſtatim: *Et perfecit columnas, & duos ordines per circuitum retiaculorum ſingulorum*, id eſt, duos ordines malorum granatorum, qui ordines per circuitum erant ſingulis retiaculis, ſiue faſcijs: 2. Paral. 4. ita vt bini ordines malogranatorum ſingulis retiaculis iungeretur. † Fecit, inquam, hæc retiacula, vt tegerent, & circumdarent capitella; quæ retiacula erãt ſuper ſummitatem malorum granatorum: nam ſuperior retiaculi portio erat ſuper ſummitatem malorum granatorum interpoſitorum, inferior autem erat ſuper ſummitatem appenſorum. *Eodem modo fecit capitello ſecũdo*, id eſt, hoc, quod dixi, fecit in capitello primæ columnæ, & eodem modo fecit in capitello ſecundo, id eſt, ſecundæ columnæ. Deinde ait: *Capitella autem, quæ erant ſuper capita columnarum, quaſi opere lilij fabricata, erant in porticu quatuor cubitorum*, hoc eſt: Illa capitella, quæ magis propriè vocantur in Paralipomenis epiſtylia, quoniam ſine medio impoſita erant ſummitati ſcapi, in modum lilij fuerant facta, erantque quatuor cubitorum in porticu, id eſt, verſus porticum, hoc eſt, in latum, non in altum, vt rectè animaduertit Caietanus. † Habebant autem epiſtylia tres cubitos altitudinis, legimus enim 4. Reg. vltimo: Decem & octo cubitos altitudinis habebat colũna vna, & capitellũ æreũ ſuper ſe triũ cubitorũ, & retiaculũ, & malogranata ſuper capitellũ, videlicet in capitello ſecundo. Deinde. 3. Reg. 7. addditur: *Et rurſum alia capitella in ſummitate columnarum de ſuper iuxta menſuram columnæ contra retiacula.* Hoc eſt, ſuper ſecundum capitellum erat tertium quaſi coronis addita contra retiacula, id eſt, ſuper retiacula, & è regione illorum, quod capitellum erat iuxta menſuram columnæ, id eſt, eiuſdem latitudinis cum columna, nẽpe duodecim cubitorum in circuitu. Quòd meritò additum eſt, non enim eſſet ſatis decorum capitellum, ſi minorem ambitum haberet quàm columna. † Mox ait in circuitu capitelli ſecundi, & medij fuiſſe ducentos ordines malogranatorum, quod iuxta Hebraicum rectè intelligere poſſumus fuiſſe ordines ducentorum malogranatorum, vt vertunt recẽtiores. Sed quoniam & noſter interpres, & lxx. (vt eſt in quibuſdam codicibus Græcis) verterunt: Ducenti ordines, intelligendum eſt vnum ordinem fieri ex malogranato interpoſito, & altero dependente. Erant igitur ducenti ordines in ambobus capitellis, ita vt capitella ambo duarum columnarum haberent quadringenta mala granata. Verùm aduertendum eſt iuxta conſuetudinem Scripturæ, & communis locutionis maiore numerũ poni, etiamſi aliquid deſit ſummæ, nã mala granata dependentia non erant centũ, ſed nonaginta ſex. Iere. vltimo: Et fuerũt malogranata nonaginta ſex dependẽtia, & oia malogranata cẽtũ retiaculis circũdabãtur, ideſt, illa quę interpoſita erãt retiaculis, erãt centum.

Verſ. 16

3. *Reg.* 7. *Verſ.* 17.

Verſ. 18.

Verſ. 19.

Verſ. 20

QVOD

QVID COLVMNAE duæ significent.

CAP. XV.

1 DVas columnas Beda in lib. de Tẽplo Salomonis, c.18. & Angelomus in c.7.li.3. Reg. prædicatores esse volunt, qui populũ gentium, & populũ Iudæorũ in Ecclesiã introducunt; atque ideo eas antè fores positas fuisse dicũt. Quam ego expositionem quomodo sequar non video, cum, si id verum sit, effici videatur atriũ sacerdotũ, & atriũ exterius, quò fidelis populus cõueniebat, esse extra Ecclesiã, nec pertinere ad eam altare holocaustorũ. Quod si columnæ positæ fuissent ante portã atrij exterioris, à quo templũ incipiebat, quod Ecclesiã significat, valde probabilis esset eorũ sententia: nũc verò cum in loco sacro sint, & omnia, quæ sunt intra hoc atriũ, ad Ecclesiam pertineãt, & intra eam sint: quomodo columnæ prædicatores erũt, qui duos
2 populos introducũt in Ecclesiã? † Hinc ergò excluſi ad illud redibimus, quod lib.1.cap.29. dicere cœpimus, porticũ (quæ media erat inter atriũ sacerdotũ, & domũ exteriorẽ) significare moram & perseuerãtiã in sacrificio bonorum operũ; & in mactatione affectuũ, vt ibi explicauimus. Quo etiã loco diximus duas columnas firmissimas in porticu collocatas, alterã ad dexterã, alterã ad sinistrã, significare fortitudinẽ, & perseuerantiã, quã modò dixi, tam in prosperis, quæ dextera significãtur, quã in aduersis, quæ intelliguntur in sinistra. Ideo æquales, & eiusdẽ operis, & omnino similes sunt, quia æqualis debet esse in vtriusque perseuerãtia, & fortitudo, vt siue aduersa vrgeant, siue prospera arrideant, semper Deo nos tradamus, & immolemus, neq; à virtute recedamus, semper affectus reprimamus, & in officio simus, sicut ait Paulus: Per arma iustitiæ à dextris, & à sinistris, per gloriã, & ignobilitatẽ, per infamiã, & 2.Cor.6
3 bonã famã. † Nomina rectè cõueniũt, quę à firmitate, & à fortitudine sumpta sunt. In altũ erectæ sunt, quia cœlũ suspicere, & eius desiderio fortes permanere debemus. Sed quasi de vna nũc loquamur, idẽ enim & de altera similiter intelligendũ est. Altitudo eius decẽ & octo cubitorũ est, quia dum in hac vita sumus, nõ in fide tantũ, aut tãtum in operibus bonis perseuerãdum est, sed in fide, & in operibus, quia fides sine operibus mortua est in semetipsa. Vt enim Bedæ, & Angelomi verbis vtar, tria ad fidẽ pertinere propter sanctam Trinitatẽ, sex ad operationem, quòd in eo dierũ numero mũdus sit factus, luce clarius est. Et tria per sex multiplicãtur, cũ iustus, qui ex fide viuit, cognitionẽ piæ credulitatis executione
4 bonæ actionis accumulat. † Ter autem seni decẽ & octo faciunt. Crassitudo eius quatuor digitorũ est, quia qui vsq; ad finẽ permãsurus est in custodia præceptorum, multa etiã ex Euãgelicis cõsilijs adhibere debet, quæ si cõtemnat, præcepta ipsa sæpe violabit. Mensura autẽ quatuor digitorũ opera cõsiliorũ indicari diximus in hoc lib. ca.11. nu.5. Post hanc crassitudinem intus cava est columna, quia quãtumuis iusti virtutibus fulgeãt, quãtumuis erecti sint animis in cœlestia, nõ potest eorum perseuerantia, & fortitudo integra, & solida omninò esse in hac vita, in qua & corpori multũ dãdũ est, & à labore interdum feriãdum, in qua deniq; sine peccatis nõ viuitur. Linea duodecim cubitorũ cingit colũnã, quia perseuerantia, & fortitudo iuxta Apostolicæ institu-
5 tionis normã tenẽdae est. † Si enim ad ea fortes esse velimus, aut cõstãtes, quę doctrinæ nobis à duodecim apostolis traditæ nõ sunt cõsentanea, mollities animi, & pertinacia potius quã fortitudo, & perseuerãtia appellabuntur. Linea enim cubitorum duodecim, vt ait Beda, norma est Apostolicę institutionis. Columnæ capitellum imponitur, quia qui perseuerauerit vsque in finem, & legitimè certauerit, coronabitur, sicut ait Apostolus: Nam qui certat in agone, nõ coronatur, nisi legitimè certauerit. Altitudo capitelli quinq; cubitorũ est, quia corona pro quinq; sensuũ voluptatibus animosè cõceptis, atq; superatis redditur. Fascia cingens capitellũ beatitudo est, quam Theologi Accidẽtalem vocant. Septies illud cingit, quia

Altitudo columnarũ

Iaco.2.

Crassitudo

Linea duodecim cubitorum.

In libro de Tẽplo c.18

2.Tim.2.

Capitella.

plurimis ex reb⁹ hęc beatitudo oritur,
Septem pro multis. & multæ ſunt cauſæ gaudendi, ſeptem enim pro multis ponũtur, ſicut videmus. 1. Reg. 2. Vbi enim nos habemus: Donec ſterilis peperit plurimos: in Hebræo eſt: Donec ſterilis peperit ſeptẽ.
6 † In modum retis facta eſt faſcia, vt per aperturas elegantia capitelli appareat, id eſt, vt intelligamus coronam illam maximam, quæ eſt clara Dei viſio, cognitione rerum, quæ gaudium illud efficiunt, quod Accidentale vocari diximus, neq; tolli, neq; obſcurari, neque impediri. Habet autem tota faſcia duos ordines malorum Punicorum, alterum in eam inſertum, alterum ex ea pendẽtem. Malum Punicum, quod vno cortice multa grana coniuncta inter ſe, &
Malũ Punicum. cohærentia continet, collectionẽm ſignificat iuſtorum, quos caritas copulat, & ex multis quaſi vnum corpus facit. Gaudium igitur hoc accidentale inde in beatis eſt, quòd in Deo ſe ſe mutuò, & omnes iuſtos amant: ac idcirco lætantur cum vident Deum à iuſtis, qui in hac vita ſunt, ſanctè coli, eoſque proficere in dies, & multa in gloriam Dei fieri per eoſdem: eos verò, qui iam eius viſione perfruuntur, mercedem debitam accepiſſe laborum, quam amittere non poſſint, extra aleã iam eſſe, perpetuò cum illis eſſe viuendum, Dei bonitatẽ, & miſericordiam eorum beatitudine æternis laudibus,
7 & gaudijs eſſe celebrãdam. † Mala Punica inſerta eos ſignificãt, qui in patria cœleſti habitant: ea verò, quæ pẽdent, illos deſignant, qui partim cum beatis coniuncti, partim diſiuncti ſunt, id eſt, iuſtos in terra viuentes, qui caritate cum beatis copulantur, non etiam viſione Dei, quã nondũ ſunt aſſecuti. Et quia vtrorumq; magnus numerus eſt, centũ malaPunica ſunt in faſcia, centũ
Cẽtenarius ex ea pendẽt: cẽtenario enim magnus quidã numerus indicatur, cũ ex denario conſtet decies repetito. Capitellũ, quod erat ſuper caput columnæ, etiãſi ſub hoc ſecũdo fuerit, de quo hactenus diximus, iam ad coronã pertinet perfe uerãtiæ, ſicut & ſecundũ, & tertiũ capitellũ, de quo mox dicemus. Quatuor hoc cubitorũ erat, & in modũ lilij factũ. Quare, vt rectè aiunt Beda, & Angelomus in locis initio capitis indicatis, Quid per lilia, niſi ſupernæ claritas patriæ, atq; immortalitatis floribus redolens paradiſi deſignatur amœnitas?
8 † Quæ quatuor cubitorũ eſt, quia per Chriſti doctrinã quatuor Euangelij libris cõprehẽſam nobis promittitur, & datur. Tertiũ capitellũ ſublimitatẽ, & magnitudinẽ æternæ beatitudinis deſignat, quod iuxta mẽſurã columnæ eſt, quia quãta fuerit in bonis operibus fortitudo, & perſeuerãtia, tãta erit æternæ illius, ac beatiſsimæ mercedis magnitudo. Quæ cõtra retiacula eſt, hoc eſt, ſuper faſciam malorum Punicorũ, & è regione illius, quia hæc alteri illi, quam Accidentalẽ diximus, præſtat, & propter eã Accidẽtalis illa poſsidetur, niſi enim viſione Dei fruamur, nihil ex omnibus alijs gaudijs nobis contingere poterit. Fuſilia ſunt capitella, quia qualis fuerit caritas, & labor in opere virtutũ, talis erit corona, & beatitudo. Fuſilia enim eius vaſis formã capiũt, in quo fundũtur, eãque nõ retibus, ſed ſimplici fuſione capiũt. Vas aptũ coronæ cœleſtis beatitudinis formãdæ eſt caritas, & labor in opere virtutũ, quibus æqualis merces futura eſt. Et corona illa citò fit, & quaſi ſimplici fuſione datur animis ab omni labe purgatis.

DE IIS, QVAE ERANT in atrio ſacerdotum. De labro, & de Mari æneo, quod erat in templo.

CAP. XVI.

1 MAre æneum, de quo mox dicemus, & altare holocauſti, & vaſa ærea tẽpli, columnæ etiã, de quibus iam diximus, ex quali ære facta ſint docet Scriptura, 2. Reg. 8: Et de Bete, & de Beroth ciuitatib⁹ Adarezer tulit rex Dauid æs multũ nimis, de quo fecit Salomon omnia vaſa ærea in tẽplo, & Mare æneũ, & columnas, & altare, &c. Teſtatur autẽ Ioſephus lib. 7. Antiq. c. 6. hoc æris genus auro pretioſius habitum eſſe. Sed prius de labro æneo dicamus. In tabernaculo poſitũ eſt labrũ, de quo Exo. 38. *Fecit & labrum æneũ cum baſi ſua de ſpeculis mulierum, quæ excubabant in oſtio tabernaculi.* In quo variè erratur à multis, tam ex Iudæis, quam ex noſtris. Sed verus ſenſus eſt, factum eſſe labrum, *Verſ. 18.*

id eſt,

id est, vas quoddam magnum, in quo abluerentur sacerdotes antequam ad sacra accederent: quod æneum erat, factumq; è speculis mulierum. Non è tegumentis speculorum, vt multi putãt, sed ex ipsis speculis, quæ olim non erãt vitrea, sed ærea, aut stannea, aut argentea, metallo diligentissimè terso, ac polito, vt optimè imagines redderet. Plinius lib. 33. cap. 9. & lib. 34. ca. 17. autor est optima apud maiores fuisse Brundusina specula ex stanno, & ære facta, postea prælata esse argentea. † Specula autem erant sanctarum mulierum, quæ excubabant, & vigilabant ieiunantes ad ostiũ tabernaculi, & abiecta iam cura ornandi se, tabernaculo specula obtulerant, vt ex ijs vasa fierent, quoniam æs habebant optimum, & valde expolitũ. Vsum labri docemur Exo. 30:

Vers. 19. *Et missa aqua lauabunt in eo Aharon, & filij eius manus suas, ac pedes, quãdo ingressuri sunt tabernaculum testimonij, & quando accessuri sunt ad altare, vt offerant in eo thymiama Domino, ne forte moriantur.*

Pedes lauabant, quia nudis pedibus per tabernaculum ministrabant. Nec lauabant in eo, sed ex eo, vt est in Hebræo, per fistulam aliquam, vt adnotauit Caietanus. Abluebantur ibi etiam partes animalium, quæ offerebantur, vt aiunt Abulensis, & Lipomanus in Exod. 30.

Vers. 18. Locus in quo erat labrũ, indicatur ibidem: *Ponesque illud inter tabernaculum testimonij, & altare*, scilicet, holocaustorum. In templo verò factum est vas quoddam maximum, quod capiebat duo mille bathos, vt est in lib. 3. Regũ, cap. 7. † In quibusdam codicibus additur: *Et tres mille metretas*, quod non habetur in Hebræo, neq; in Græco, neq; in Chaldæo, neq; in Complutensi codice Latino, neq; in Regio, neq; in multis manu scriptis. Bathus capit sextarios septuaginta duos, vt autor est Ioseph⁹ 8. Antiq. ca. 2. hoc est, ex mensuris Hispanicis duos cantharos cũ quarta parte alterius. Videtur autẽ nullo modo legi posse, *Tria mille metretas*, nam metreta capit idẽ quod Bathus, id est, cõgios duodecim, Sextarios verò septuaginta duos. Sed quid faciemus cũ. 2. Paral. 4. legatur: *Et capiebat tria mille metretas.* Lyranus, & Abulẽsis, & quidã alij putant Bathũ cõtinere metretã, & dimidiam; sed hoc falsum est, vt docẽt omnes, qui de mẽsuris agũt. Immo & in Hebræo habetur, Tres mille Bathos. Caietanus in libros Paral. respõdet in. 3. libro Regum describi mẽsurã secũdũ quãtitatẽ aquæ in cõmuni vsu; in Paralipomenis autẽ quãtitatẽ aquæ, quæ poterat apponi implẽdo illud vsq; ad summũ. Confirmat hoc, quoniã in Hebræo haberi dicit: Facienti impleri mẽsuras tria mille tenebat. † Mihi vera videtur hæc expositio, quoniã in libris Regũ tantum habetur, Duo millia bathos capiebat: in Paralipomenis verò ita est adverbũ: Fortificare faciens, id est, מחזיק, siue fortificare faciẽti, tres mille bathos capiebat. Fortificare faciẽs, id est, si quis illud fortificaret, & tantum infunderet, quantũ illud capere valebat. Propterea etiam Iosephus dixit cepisse, non tria millia congiorũ, vt habet Gelenij trãslatio, sed tria millia bathorũ, vt est in Græco, & in translatione Ruffini. De hoc Mari ait Iosephus lib. 8. Antiq. c. 2: Fecit etiã vas aheneũ fusile semiorbis speciẽ, quod propter capacitatẽ appellatũ est Mare. (Nã cõgregationes aquarum magnas vocare solẽt Hebræi Maria ex Gen. 1.) Erat enim labrũ patẽs per dimetientẽ lineã in cubitos decẽ, crassitudine palmari (id est, quatuor digitorum.

† De hoc Mari perspicuè loquitur Scriptura, sed quædã sũ obscura sunt explicãda. Quod ait: *Et restícula triginta cubitorum cingebat illud per circuitum*: Iosephus. 8. Antiq. c. 2. ita exponit: Eius medituliiũ sustinebatur spira decies repli cata, cuius dimetiẽs linea fuit cubitalis, &c. Intelligendũ ergo est hãc restículã cinxisse illud in infima parte, vt esset quasi basis. Rursus in illo: *Duo ordines sculpturarum histriatarum*, Lyranus, & Abulẽsis, Hugo, & Dionysius; & ante eos Glossa, Rabanus, Eucherius, Angelomus, Beda in libro de Tẽplo c. 19. Comestor in Historia. 3. Reg. cap. 18. putãt Histriatarum dictũ esse pro Historiatarum, & hic sculptas fuisse veteres historias. At proculdubio legẽdũ est Striatarum, nã histriatarũ nihil significat. Striata autem columna, aut sculptura, dicitur, quæ strijs est exornata. Strias autem vocant architecti canaliculos, aut sulcos per lignum, aut per æs ductos. Ita posuit Pagninus in secun-

3. Reg. 7. Vers. 23

Vers. 24. Sculpturæ striatæ.

Bathus.

Metreta.

Vers. 5.

da ſua translatione edita cum adnotationibus anno. 1557. ita etiam habetur in Biblijs Coloniæ excuſsis anno. 1529. & in Biblijs Benedicti doctoris Pariſienſis anno. 1573. † Etenim 6 in Hebræo pro Sculpturarum ſtriatarum vnica dictio eſt פְּקָעִים, nō duæ, vt quidam putant, nam dictionem quę ſtatim ſequitur, צִקֻּעִים interpres vertit Fuſiles. Sed prior dictio ſignificat, iuxta recentiores, cucurbitas agreſtes, iuxta Chaldæum oua: denique ſignificat hoc in loco rotunditates in ſculpturis, quæ nō cernuntur niſi in ſculpturis ſtriatis, in quibus quædam pars prominet, & quædam ſubſidet, atque ita fiūt ſtriæ. Ante hæc verba legimus: *Et ſculptura ſubter labium circuibat illud decem cubitis ambiens Mare*, id eſt, in ſummitate continuò poſt labium Maris, erat ſculptura quædam cingens Mare, non totum, ſed quaſi tertiam eius partem 7 decem cubitorum. † Hæc autem ſculptura erant duo ordines ſculpturarum ſtriatarum. Atque ita hæc eſſe intelligenda cognoſcimus perſpicuè ex. 2. Paral. 4. vbi ita legimus: Et decem cubitis quædam extrinſecus cęlaturæ, quaſi duobus verſibus, labium Maris circuibant. Et quod ſequitur:

Verſ. 24.

Verſ. 25. *Et ſtabat ſuper duodecim boues.* Ita legē dum eſt, vt conſtat ex Hebræo, & ex Græco, id eſt, Mare ſtabat. lxx: Et Mare ſuper ipſos deſuper. In ęo verò quod

Verſ. 26. ait: *Groſſitudo autem luteris trium vncia rum erat*, Luterem vocat quod hactenus Mare appellauit, Hebraicè, & Græcè tantum habetur, Groſsitudo eius.

Vncia. Tres vnciæ quatuor digitos faciunt, nam vncia eſt duodecima pedis pars, pes autem habet ſedecim digitos, & tres vnciæ ſunt quarta pedis pars, id eſt, quatuor digiti, quæ menſura Græcè dicitur παλαιστὴ, Latinè Palmus: hoc vocabulo nunc vtuntur. lxx. & Ioſephus. 8. Antiq. ca. 2. vbi interpres vertit: Craſſitudine palmari. Hebraicè טֶפַח. Inde 2. Paralipo. 4. dictum eſt de eadem re: *Porrò vaſtitas eius habebat menſuram palmi.* lxx. παλαιστῆς, Hebraicè טֶפַח. Quodq; ſequitur: *Labiumque eius quaſi labium calicis*: intellige repandum, id eſt, modicè flexum in exteriorem partem.

DE SIGNIFICATIONE labri, & Maris ænei.

CAP. XVII.

1 MAre æneum, quod erat in tē plo (atq; idē de labro, quod erat in tabernaculo iudiciū eſt) Beda in libro de Templo Salomonis, c. 19. & Angelomus in cap. 7. lib. 3. Regum, ſacramentum baptiſmi eſſe interpretantur, quo omnia peccata eluuntur. Quod ego nullo modo adduci poſſum vt credam, cum, vt iam dictum eſt, & porticus, & atrium vtrūq; interius, & exterius, Eccleſiam huius temporis ſignificēt, & qui ad baptiſmum veniunt, extra eam ſint, ante quam illum ſuſcipiant. Quare (vt de columnis diximus c. 15.) ſi baptiſmū deſignaret, ante portā exterioris atrij fuerat collocandum. Qui autem ad Mare æneum veniebāt abluēdi, non ſolū intra Eccleſiā erant, ſed etiā ſacerdotum 2 miniſterio fungebantur. † Nō ergo baptiſmi, ſed pœnitētiæ ſacramentū in labro, & in Mari intelligitur, quo omnes eorū qui iā in Eccleſiam recepti ſunt, ſordes eluūtur. Et quia iā per baptiſmū filij Dei ſunt, haud ineptè ſacerdotes appellātur: nō q̄ poſsint omnes ſacrificiū corporis, & ſanguinis Domini noſtri Ieſu Chriſti, aut cōſecrare, aut per ſe offerre, (quod tantummodo initiatorum eſt) ſed quòd omnes Deo dicati ſuo modo ſint, & ſacrificium illud offerre debeant, de quo ſacer vates ſcripſit: Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor cōtritū, & humiliatum Deus nō deſpicies. Hoc enim eſt quod Petrus ait: Vos autē genus electū, regale ſacerdotiū: & quod eſt in Apocalypſi: Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo, & fecit nos regnū, & ſacerdotes Deo, & patri ſuo.

Pſal. 50.

1. Pet. 2.

3 † Labrū de ſpeculis mulierū factū eſt, quæ excubabant in oſtio tabernaculi. Quod ęgregiè beatus pater Gregorius expoſuit Hom. 17. in Euang. docens ſimul quod modo diximus, in labro pœnitentiam indicari. Moyſes ergo, inquit, labrum ſacerdotibus de ſpeculis mulierum fecit, quia lex Dei lauacrum compunctionis peccatorum noſtrorum maculis exhibet, dum ea, per quæ ſanctæ animæ ſuperno ſponſo placuerunt,

runt, intuenda nobis cœlestia præcepta præbet. Quibus, si diligenter intendimus, internæ nostræ imaginis maculas videmus: videntes autem maculas in pœnitentiæ dolore compungimur: compuncti verò quasi in labro de speculis mulierum lauamur. Quæ sint autem specula mulierum excubantium in ostio tabernaculi, prius his verbis explicauerat. † Specula quippe mulierum sunt præcepta Dei, in quibus se sanctæ animæ semper aspiciunt, & si quæ in eis sunt fœditatis maculæ, deprehendunt: cogitationem vita corrigunt, & quasi renitentes vultus velut ex reddita imagine componunt: quia dum præceptis Dominicis sollerter intendunt, in eis procul dubio vel quid in se cœlesti viro placeat, vel quid displiceat agnoscunt. Quæ, quamdiu in hac vita sunt, æternum tabernaculum ingredi nequaquam possunt, sed tantum ad ostium tabernaculi mulieres excubant, quia sanctæ animæ, etiam cum infirmitate adhuc carnis grauantur, amore tamen continuo ingressum æterni introitus obseruant. Hæc Gregorius.

† In eo lauant Aharon, & filij eius manus, ac pedes quando ingressuri sunt in tabernaculum, vel quando accessuri sunt ad altare, quia pontifices, & sacerdotes, quorum maximè typum gerunt Aharon, & filij eius, puris manibus, & pedibus, id est, opere, & affectu mundi esse debēt, cum in templum Dei ingrediuntur ad sua ministeria, præsertimque cum ad altare accedunt oblaturi patri corpus, & sanguinem Iesu Christi, in odorem suauitatis, & pœnitentia, ac compunctione cordis eluere omnes sordes. Christiani etiam reliqui, qui quadam ex parte sacerdotes dicuntur, & in templo puri esse debēt, & tunc maximè cum ad idem altare accedunt sacram sumpturi Eucharistiā, ne fortè moriantur. † At rectè inter altare holocaustorum, & inter tabernaculum, siue in templo inter domum exteriorem, collocatur, quia vt ad altare interius introeatur, non satis est carnem ieiunijs, & verberibus affligere, nisi etiam quidquid aut in actione, aut in affectu impurum est, lauare studeamus. Mare, quod erat in templo, æneum est, æs enim clarum sonū reddit, & pœnitentia talis esse non debet, vt in corde tantum lateat, sed per gemitus, & lacrymas, & macerationem carnis foras prodeat, & se sono suo prodat, in verba etiam purę, & humilis cōfessionis erumpat, qua Christi vicario sacerdoti dicta, facta, cogitataque integrè deregat. Fusile est, quia vasa fusilia prius liquefiunt, & in vas fusa sine mora eius formam, & magnitudinem capiunt. † Ita cor durū amore Dei, & dolore peccatorum liquefieri debet, atq; ita paratum continuò Diuinę naturę per gratiam particeps, & consors fiet, quę tanta erit, quanta fuerit cordis cōpunctio. Rotundum erat, vt omnes vndique ad illud accederent, sciremusq; nulli sexui, aut conditioni, aut regioni precludi lauacrū pœnitentię, sed omnibus Christianis omni tempore patere. Decem cubitorum erat à labio vsque ad labium, quia qui verè emundari hoc lauacro volunt, non ad vnum, aut alterum mandatum, sed ad decem legis diuinę mandata implenda parati esse debent: quoniam qui totam legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus. *Iacob.2.* Quinque cubitorum erat altitudo eius, quia quidquid visu, auditu, olfactu, gustatu, tactu delinquimus, totum sacramento pœnitentię deletur. † Et quia frustra abluimur nisi gratiam, quam in hoc sacramento accipimus, studio bonorum operum, quasi quodam fune restringamus ne defluat, restícula triginta cubitorū cingebat illud per circuitum. Per restículam enim (vt Beda inquit) disciplina præceptorum cœlestium, qua à nostris voluptatibus religamur, potest aptè signari. *In libro de Templo. c. 19* Et paulò post: Quę nimirum restícula, aptè triginta dicitur esse cubitorum. Quinquies etenim seni triginta faciūt. Senario autem numero, in quo Deus hominem fecit cum non esset, & cū perijsset, refecit, rectè bona operatio etiam nostra figuratur. Et sex per quinque multiplicantur vt ad triginta peruenias, cum omnes nostri corporis sensus Diuinis humiliter subiugamus imperijs, &c. Senario numero homine factum, & refectū esse dicit Beda, quia & sexto die conditus est homo, & Christus eū sexto die moriēs refecit. † Duo ordines sculpturarū striatarum

tarum decem cubitorum erant sub labio, quia cum peccata per confessionem effundimus, quod in patente labio intelligitur; cor memoria firma, & dolore præteritorum peccatorum, deinde etiam cogitatione, & voluntate non peccandi non leuiter pictum, sed firmiter sculptum esse debet. Et quia in his contemplatio Diuinæ bonitatis, & nostræ infirmitatis recordatio inueniuntur, sculpturæ striatæ sunt, in strijs enim pars quædam prominet, & pars subsidet. Et quia dolor est de peccatis, quæ contra decem præcepta cõmisimus, & voluntas eadem decem præcepta custodiendi, rectè duo ordines decẽ cubitorum sunt. Super duodecim boues Mare positum est, quorum tres ad Orientem, tres ad Occidentem, tres ad Meridiem, tres ad Aquilonem respiciunt, quia fides, qua Ecclesia complectitur, & veneratur hoc sacramentum, eoque omnia peccata deleri docet, non hominum ingenio, doctrina ve nititur, sed Christi ipsius traditione, quam duodecim Apostoli per vniuersum orbem terræ detulerunt.

10 † In bobus enim prædicatores Euangelij signari Paulus apertè testatus est dicens: Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo, & doctrina. Dicit enim Scriptura: Non alligabis os boui trituranti: &, Dignus est operarius mercede sua. Posteriora boum vniuersa intrinsecus latitabant, quia qua mercede sancti prædicatores in perpetuum donentur, in interni arbitri examine iam dispositum est, sed nobis, qui adhuc foris sumus, manet occultum, vt rectè exposuit Beda. Crassitudo eius trium vnciarum est, quia hoc sacramentum tribus partibus constat, contritione, confessione, satisfactione. Est etiam crassitudo quatuor digitorum; quia vt Mare non rumpatur, id est, vt gratia, quæ in hoc sacramento datur, non pereat, opera consiliorum ad præcepta adhibere debemus, qui enim penitus consilia abiecerit, præcepta nõ semper seruabit. † Hac autem mensura opera consiliorum designari ostendimus capite. 11. huius lib. nume. 5. Labium eius sicut labium calicis, & folium r epandi lilij est, id est, in exteriorem partem modicè flexum, quod in calice fit, vt melius, quod in eo est effundatur, quia confessio peccatoris non introrsum reflexa esse debet, vt aliquid contineat, & tegat, sed in exteriorem partem effundi, vt omnia, quæ in corde sunt, pateant sacerdoti. Idem indicat lilij similitudo, quod eiusdem formæ est, & rectè in id, de quo agitur, conuenit, quoniam confessionis pudor, & molestia pulchritudine, & suauitate virtutum, & sanctitatis, quæ per eam comparantur, & in lilio significantur, abunde compensantur. Mare hoc duo mille bathos capere dicitur, vt intelligamus illud fuisse capacissimum, & habuisse vnde innumeræ sordes elui possint. In Mille notissimum est Scripturam inusitatum quemdam, & quasi infinitum numerum comprehendere solere vt Psal. 89: Mille anni ante oculos tuos, tamquam dies hesterna, quæ præterijt. Psalm. 90: Cadent à latere tuo mille. Cant. 4: Mille clypei pendent ex ea. *Mille.*

12 † Bathus certa mensura, sed magna est, quo haud ineptè peccatum intelligitur, in quo certa, & magna mensura, & culpæ, & pœnæ est. Capit ergo Mare duo mille bathos, quoniam pœnitentia innumera peccata capit, & delet, innumeras, inquam, culpas, & innumerarum culparum pœnas æternas. Hæc aquæ mensura solebat infundi in Mare, sed, vt Hebraicè dicam, fortificare faciẽti capiebat tres mille bathos, aut tres mille metretas, id est, si quis tantum infunderet quantum Mare capiebat, tres mille bathos infundere posset. Hoc est: si quis dolorem habeat communem, & vsitatum, qualem ferè plerumque homines habent, delebit pœnitentia omnes culpas, delebit & pœnarum æternitatem.

13 † At si quis velit virtutem sacramenti experiri, & dolorem quemdam afferat maximum, multumque communem superantem, capiet Mare tres mille bathos, id est, tollentur sacramẽti vi non culpæ solum, & pœnæ æternæ, sed temporales etiam, quamuis multæ sint, penitus remittentur: hac enim de causa sacramentum pœnitentiæ eleganter à sanctis patribus laboriosus quidam baptismus appellatum est. *Conc. Trid. Sess. 14. c. 2.*

1. Tim. 5.

DE

DE DECEM LVTERIBVS. CAP. XVIII.

3.Reg.7. Verſ.38. MOX fecit Salomon decem luteres, id eſt, decem labra ærea fuſilia, quorum ſingula capiebãt bathos quadraginta, coſque operoſiſſimis baſibus impoſuit, quas late deſcribit Scriptura. Facti ſunt ad miniſterium ſacerdotum, & ablutionem victimarum (atque inde nomen habent, id eſt, ab abluendo, λούω enim eſt lauo, vnde λουτήρ dictus eſt) poſitique inter altare holocauſtorum, & porticum; quinque ad dexteram partẽ, & quinque ad ſiniſtram. *Mare autem poſuit ad dexteram partẽ templi contra Orientem ad Meridiem*, id eſt, ita erat ad Meridiem, vt verteretur tamen ad Orientem, quia obliquè quodammodo poſitũ erat. Vſum eius docemur. 2.Paral.4: *Fecit quoque conchas decem, & poſuit quinque à dextris, & quinque à ſiniſtris, vt auarent in eis omnia, quæ in holocauſtum oblaturi erãt; porrò in Mari ſacerdotes lauabãtur.* Si quæras quomodo hoſtiæ abluerentur in luteribus, cum videantur fuiſſe ablutæ in Probatica piſcina, quæ erat propè templum: reſpondet Abulenſis q.14. in cap.3. lib.7. Regum, moris fuiſſe vt ſacerdotes prius iugularẽt in atrio animalia, & ſanguinem funderent per circuitum altaris, interdum etiam per cornua, vt Leu.1.3.4. &.6. videre licet.

3.Reg.7. Verſ.39. Luter. 1

Verſ.6.

2 †Mox ea excoriabãt, quod ſolis ſacerdotibus licebat, niſi fortè multæ eſſent victimæ, & pauci ſacerdotes, tunc enim iuuabãtur à Leuitis, vt factum eſt.2.Paralip.29. Deinde animal integrum, & excoriatum ferebant ſacerdotes ad Probaticam, & aperientes viſcera abluebãt inteſtina, & caput, & pedes, & reducẽtes in atriũ carnes ablutas cõcidebãt in fruſta, vt ſic ponerent ſuper altare; non enim ponebatur animal integrũ. Leu.1. Sed illæ partes antequam ponerentur, abluebãtur iterũ in luteribus. Quæritur cur facti ſint luteres, cum non fuerint in tabernaculo? Reſpõdet in eũdem locum Abulenſis, Moſem pauca vaſa fẽciſſe, & parua, vt poſſent cõmodè portari, ſed in templo plura, & maiora facta ſunt, quia tam illa ratio non obſtabat. Ita decem candelabra facta ſunt, &

3 decem menſæ. † Forma luterum ex nomine intelligitur, vocantur enim conchæ.2.Paral.4. quod malè de baſibus intellexit Abulenſis, cum ibi legamus: Fecit quoque conchas decem, &c. vt lauarẽtur in eis omnia. Et poſtea: Baſes etiam fecit, & conchas, quas ſuper poſuit baſibus, &c. Et Ioſephus id docet.8.Antiq. capit.2. Deinde, inquit, ex eodem ære fecit decem labra rotunda conchæ ſpecie, quorum quodque capiebat congios quadraginta: erat enim altitudo quatuor cubitorum, & tantumdem ſpatij patebat inter margines, &c. vbi interpres iterum erranit congios vertendo pro bathis. Forma baſium ſatis ab Scriptura deſcribitur, ſed quædam, quæ ſunt in ea ſubobſcura, exponenda ſunt.

4 † *Et ſculpturæ inter iuncturas, Et inter coronulas, & plectas leones, &c.* Beda in libro de templo Salomonis, capit. 20. putat in tabulis baſium ſculptas fuiſſe coronulas, & plectas, & inter coronulas, & plectas leones, & boues, & Cherubim poſitos: ſuper leones autem, & boues, quaſi lora ex ære dependentia ſculpta eſſe. Plectas autem intelligere videtur nexus rerum inter ſe iunctarum. Idem ſenſit Angelomus: ita enim intelligũt verba noſtræ translationis quæ ſic habet: *Et ipſum opus baſium interraſile erat. Et ſculpturæ inter iuncturas, & inter coronulas, & plectas leones, & boues, & Cherubim: & in iuncturis ſimiliter deſuper: & ſubter leones, & boues, quaſi lora ex ære dependentia.* Sed hîc vitioſo codice deceptus Beda legit: Et ſuper leones: cum apertiſſimum ſit ex Hebræo, & Græco, & ex emendatis codicibus Latinis legendum eſſe, & ſubter leones: itaque lora ex ære dependentia non ſuper leones, ſed ſub leonibus erant. In Hebræo ſunt omnia apertiora quam in noſtra translatione. In eo ita eſt ad verbum: *Et hoc opus baſis, Clauſuræ eis, & clauſuræ inter iuncturas, & ſuper clauſuras, quæ inter iuncturas, & leones, bos, & Cherubim. Et ſuper iuncturas ſic deſuper. Et ſubter leones, & bouem copulationes, opus deſcenſionis.* Opus interraſile clauſura vocatur Hebraicè, quod in eo ſculpturis intermedia ſpatia plana claudantur, vt diximus in hoc libr. c.10. num.1. Ipſum igitur, quod interraſile dicitur, vocatur continuò ſculpturæ, idem enim vocabulum eſt in Hebræo, & apud lxx. συγκλεισὸν id eſt, concluſum.

Verſ.28. Verſ.29.

Verſ.28. Verſ.29.

Clauſura.

Idē eſt quod vertit Coronulas, & quas ante vocauerat Iuncturas, mox vocat Plectas, quæ ſunt omnia etiam apertiſſima in translatione.lxx. Baſes habebant opus interraſile, id eſt, clauſum ſculpturis, & inter ipſas iuncturas erat in terraſile, id eſt, erat ſculpturæ. Vbi autē ego cum. lxx. verto, Super ſculpturas, poteſt etiam verti: Ad ſculpturas, ſiue, Iuxta ſculpturas, ſiue etiam, Inter ſculpturas, & iuncturas, vt vertunt recentiores. Iuncturæ ſunt, quibus quatuor tabulæ æneæ, ex quibus baſis conſtabat, iungebantur inter ſe. † Explicat ergo cur dixerit opus baſium eſſe interraſile, quoniam inter iuncturas, ſiue (vt vertunt lxx.) per medium iuncturarū, erat ſculpturæ, quibus iuncturæ tegerētur, vt nō multæ tabulæ, ſed vna integra, & ſolida viderentur. Et inter ſculpturas, quas Hieronymus vocat Coronulas, quia etiam quatuor illas tabulas cingebant vndique, & inter plectas, ideſt, inter iuncturas inferiores tabularum, in ipſo videlicet ſpatio tabularum, erāt leones, & boues, & Cherubim. Eędem figuræ erant ſuper iuncturas ſuperiōres. Sub leonibus autem, & bobus, & Cherubim erant quaſi lora inter ſe cōpulata, & connexa (quæ idcirco dicta ſunt copulationes) dependentia, ideſt, deorſum tendentia, quæ propterea in Hebræo, & in lxx. dicta ſunt Opus deſcenſionis.

Verſ.30 *Et per quatuor partes quaſi humeruli.* 6 † In quatuor angulis ſupremis baſium ſurgebant prominentiæ quædam, quaſi humeri parui, quaſi tenentes luterem ne caderet. Ioſephus lib. 8. Antiq. ca. 2: Angulos autem ſuperne continebant fuſiles humeruli manuum extēſarum, his impoſita erat ſpira, cui labrum inſerebatur, ita vt manibus ſuſtineri videretur.

Verſ.31 *Os quoque luteris intrinſecus erat.* Os luteris vocat, quod in ſuprema tabula baſis factum erat, vt exciperet ipſum luterem imponendum, id eſt, ſpiram illam, quam Ioſephus humerulis, quaſi manibus, contineri dixit, cui luter inſerebatur, & hanc eſſe dicit in capitis ſummitate, id eſt, in altiori parte baſis; quod poſtea magis Scriptura

Verſ.35. explicat dicens: *In ſummitate autem baſis erat quædam rotunditas vnius, & dimidij cubiti, ita fabrefacta vt luter deſuper poſſet imponi, habens cælaturas ſuas, variaſq; ſculpturas ex ſemetipſa*, id eſt, non addititias, ſed ſimul cum ipſa fuſas. Ioſephus de eiſdem: Qua parte effigies leonum, & aquilarum ſic erant adaptatæ, vt connatas putares, interuenientibus inter eas palmarum arbuſculis. Atque hæc rotunditas habebat altitudinis cubitum, & dimidium, ſed dimidius cubitus tegebatur cælaturis, & tantum cubitus apparebat.

Verſ.31 *In angulis autem columnarum variæ cælaturæ erāt.* Has columnas, & earū vſum deſcribit in eodē loco Ioſephus his verbis: Huiusoperis (ideſt, ſingularū baſiū) partes ſeorſim fabricatæ ſic compingebantur. Quatuor erant columellæ per totidem angulos diſpoſitæ quadrangulæ, quibus latera baſium vtrimque inferebantur.

Verſ.32 7 *Et media intercolumnia.* † Intercolumnium vocat ſcapum columnarum, quem non rotundum fuiſſe dicit, ſed quadrangulum.

Verſ.33 *Tales autem rotæ erant, &c.* Rotæ ſuppoſitę erant baſibus, vt moueri poſſe viderentur, cum nō mouerentur; & ideo omnia habebant, quæ habebant rotæ veræ, modiolos, ex quibus oriuntur radij, quaſi à centro euntes ad circumferentiam rotæ, cuius circumferentiæ exterior pars vocatur canthus.

Verſ.36 *Sculpſit quoq; in tabulatis illis, quæ erant ex ære, & in angulis Cherubim, & leones, & palmas.* In tabulatis, hoc eſt, ſuper ſummas tabulas baſiū, ſculpſit Cherubim, &c. vnde ſcilicet incipiebant illi humeruli, quos. lxx. vocāt Manus, quia erant in modum manuum facti. lxx: Et aperiebantur (id eſt, ſculpebantur, ita etiā eſt in Hebræo) ſuper principia manuū eius, & concluſa, ſiue clauſuras eius, Cherubim, & leones, &c. vbi enim nos habemus, *In angulis*, in Hebræo eſt: Et ſuper ſculpturas eius, ſiue ſuper clauſuras eius, id eſt, ſuper ſculpturas, quæ erant in angulis illius ſuprēmæ tabulæ, vnde incipiebant ſurgere humeruli, qui erant in quatuor angulis, 8 ſculpti erant Cherubim, &c. † His omnibus addendum eſt quod ſcribit Ariſtæus in libello de. lxx. interpretibus, non longe à principio: fuiſſe in tēplo occulta receptacula aquarum, quæ

ad

ad diluendum ſanguinem iugulatarum hoſtiarum funduntur, quarum fluxus tam aſsiduus (inquit) eſt, vt perennis fons videatur. Et ad hoc ſunt iuxta aræ baſin frequentes aperturæ ſolis miniſtris cognitæ. Sed mirabilius eſt, & fere inenarrabile, ſubterraneorum conceptaculorū magnitudo, quæ ad quinque vſque ſtadia per circuitum templi cuncta penetrat. Plumbeæ ad ea fiſtulæ quacunque per muros, & templi ſolum, quibus omnia abluantur, mundēturque, deſcendunt.

DE SIGNIFICATIONE decem luterum.

CAP. XIX.

1 IVteres, quoniam ad abluendum poſiti ſunt, vt nomen ipſum indicat, hoc idem ſignificare putandum eſt; quod labrum, ſiue Mare æneum, id eſt, ſacramentum pœnitentiæ. Vt enim decem candelabra in templo poſita non aliud deſignabant, quam vnum, quod erat in tabernaculo; ſed idcirco poſita ſunt, vt maior luminis copia in Eccleſia eſſe demonſtraretur, quam olim fuerat in Synagoga; ita decem luteres in templo collocati ſunt, vt intelligeremus multò verius eſſe in Eccleſia, quam in Synagoga illud: Quoniam apud Dominum miſericordia, & copioſa apud eum redemptio. In tabernaculo erat labrum æneum, in templo non tam labrum dicitur, quam Mare à collectione, & cōgregatione multarum aquarum. Hoc eſt: In Synagoga erat pœnitentia, per quam peccata remitterentur, ſed illa ſacramentum non erat; in Eccleſia mare plenū aqua, id eſt, ſacramentum pœnitentiæ, plenum virtute ad omnia peccata abluenda, magna miſericordia, copioſa redēptio. † Atque vt harum aquarum miſericordiæ, & redemptionis magna in Eccleſia copia, & omnibus obuia eſſe monſtretur, decem luteres fiunt in tēplo, in quo ſæpe iam diximus deſignari Eccleſiam. Quinque ſunt ad dexteram templi, quinque ad ſiniſtram, quia ſiue proſperæ ſint res Chriſtianorum, ſiue aduerſæ, ſemper in Eccleſia preſto erūt lauacra, quibus maculæ animi per quinque ſenſus collectæ diluantur. Etenim ſiue in regionibus fidelium, ſiue inter hæreticos degas, nuſquam deſunt fideles ſacerdotes, qui tibi luterem præbeant, & te abluant. In pace, qua nunc Eccleſia fruitur, quanta ſit vbique luterum copia videmus, ſed & olim cum à Romanis imperatoribus vrgebatur, & per ſolitudines Chriſtiani vagabantur, non deerant, nec deerunt cum maior extremi temporis ſæuiet perſecutio. † Quam malè catholicos ſacerdotes accipiūt hodie hæretici in Anglia? quibus eos cruciatibus torquent, atque enecant? tamen & alij non pauci, & ex noſtra ſocietate Ieſu nonnulli ſacerdotes per eam ignoti diſcurrunt, omnibus fidelibus adſunt, vbicunque illis indigeant præſto ſunt nullis laboribus parcentes, nulla capitis diſcrimina metuentes. In Mari æneo ſacerdotes, in luteribus victimæ per ſacerdotes abluebantur, quæ erant in holocauſtum offerendæ. Sed (vt eſt apud Bedam in lib. de Templo cap. 20.) holocauſtum Domini generaliter omnis electorū multitudo poteſt intelligi, quæ per ſacerdotes abluitur, cum per eos remiſsionem accipit peccatorū: proprie enim eorum, qui ſacris initiati ſunt, typum portant veteres ſacerdotes. Dicuntur & reliqui fideles quadam ex parte ſacerdotes, ita vt diximus cap. 18. ſed alia eſt ſacerdotum ratio, alia victimarum, ſiue holocauſtorum. Sacerdotes vocātur cum offerunt, victimæ cum offerūtur. Sacerdotes ſunt cum Deo immolant cor contritum, & humiliatum, & cum per verum, propriēque dictum ſacerdotem ſacrificium corporis, & ſanguinis Agni immaculati patri offerūt: victimæ ſunt cum ſe ipſos Deo immolant, & corpus inedia, ac verberibus macerant, iuxta quod ait Apoſtolus: Obſecro itaque vos fratres per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuētem, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Quare bene ijdem & ſacerdotes quodammodo, & victimæ appellātur, & ad idem ſacramentum Mare, & luteres pertinēt. Quadraginta Bathos capiebant luteres ſinguli, vt ſciamus

Pſal.129

2

3

Rom.12

toto vitæ tempore ablui nos posse lutе ribus, id est, dum viuimus semper esse locum sacramento pœnitentiæ, per quod & culpæ, & pœnæ nobis remittantur. Quod in bathi mensura intelligitur, vt diximus paulò ante cap. 17. nu. 12. † Quadragenario autem numero integrum, atque perfectum annorum vitæ nostræ significari curriculum ieiunium Domini docuit, qui dum quadraginta diebus ieiunat, monet toto vitæ tempore abstinendum esse à voluptatibus sæculi. Denarius enim completus numerus est, quia vsque ad decem tantum numeramus: itaq; omnes numeros continet: quaternario verò tempora vitæ signantur, eo siquidem numero dierum, & annorum curricula peraguntur, vt ait Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana cap. 16. Dies quatuor tempora habet, matutinum, meridianum, vespertinum, nocturnū. Annus etiam quatuor temporibus cōtinetur, vere, æstate, autumno, hieme. † Si quatuor per decē multiplicemus, (id est, si dies, & anni nostri ad completum numerum suum veniant) quadraginta fiunt. Quatuor cubitorum sunt, quia huius sacramenti virtus, & præstantia quatuor Euangelij libris traditur, & commendatur, in quorum initio legimus: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum. Cur autem luteres ænei sint, & fusiles, satis cap. 17. explicauimus nu. 6. & 7. Bases, quæ luteres sustinent, sacerdotes sunt, sine quibus nullum est pœnitē tiæ sacramentum. Qui quoniam eius virtutem personare, & populum docere debent, bases ęneę sunt. Fusiles sunt, & fusura vna omnes, quia omnes per verbum sacræ initiationis, & pontificis potestatem legitimam tradentis, similiter fiunt huius sacramenti ministri. † Longitudo basium quatuor cubitorum est, quia quatuor hominum ætates patienter sustinere debent sacerdotes huiusmodi: pueros, qui confiteri peccata nesciunt, iuuenes, qui feruore ætatis in eadem carnis peccata crebrò relabuntur, viros, qui & opes summo studio colligunt per fas, & per nefas, ægrèque ferunt si aut ab illo vitæ, siue rerum contrahendarum genere recedere, aut malè parta restituere cogantur: senes, qui morosi sunt, & difficiles, assiduisq; fidei, blasphemarum cogitationum, odiorum, rixarum tentationibus anguntur. Longitudo enim, vt sæpe diximus, ad longanimitatem pertinet, qua quantum ministri huius sacramenti futuri egeant, norunt vni, qui experti sunt. Latitudo etiam quatuor cubitorum est, quia ad easdē quatuor ætates caritatem suam protendere, omnesque paterno affectu complecti debent. † Altitudo trium cubitorum est, qua sanctissimam Trinitatem semper intueri, atque desiderare oportet eos, qui has ætates & ferre, & amare volunt: nunquam enim rectè id facient, nisi amore Dei, & spe cœlestis beatitudinis, quæ in visione eiusdem Trinitatis, & amore sita est, excitētur. Opus basium interrasile erat, id est, sculpturas habebat, & media inter eas spatia plana, in quibus nihil esset sculptū; quia sacerdotes ad hæc omnia partim exemplis caritatis, & patientiæ sanctorum permouentur, quæ sculpta in animo suo habere debent, partim sui ipsorum consideratione, qui nulla vnquā bona haberent, nisi Dei munere accepissent. In homine quasi quatuor tabulæ sunt sibi mutuò hærentes, id est, intellectus, voluntas, sensus, corpus: quæ sculpturis, id est, exemplis sanctorum patrum, ità per Dei gratiam iungendæ sunt, vt intuentibus quasi vnum quiddam appareant. † Hoc est, ita se gere debent sacerdotes, qui populum Dei loturi sunt, vt quamuis homines sint, nec in hac mortalitate plenè, aut voluntas rationi, aut rationi, & voluntati sensus pareat; sic viuant, & sic gratia Dei, ac ratione quidquid faciunt, moderentur, vt nihil in eis homines videant, in quod offendant, nihil, in quo corpori vltra quod infirmitas eius postulat, indulgeatur, nihil, in quo appetitus imperet, sed omnia ad præscriptum rationis, vt totus homo quasi ratio quædam esse videatur. Hoc vt rectè fiat, leones in tabulis sculpuntur, & boues, & Cherubim. Leones, vt generosa quadam ferocitate vitia inuadant, & aduersus ea pugnent, nullique cupiditati cedant, nemini, dum officio suo funguntur, parcant, sed quamuis nobilis sit, & diues, & potens, quamuis famulorum

Quadragenarius numerus.

Denarius.

Quaternarius.

Matth. 3. & 4.

Bases.

mulorum & clientum turba ſeptus, quamuis ſceptro, & corona inſignis, cogant eum ſalutaribus monitis obtẽperare, ſacramento ſe ſe aptos præbere, nuntium omnino peccatis remittere, aliena reddere, ſuſpecta contubernia vitare, ac niſi paruerint, ligatos, vt
10 erant ante, dimittat. † Sed boues ſint cum leonibus oportet, vt feruorem illum correptionis, & illam ferocitatem tarditate quadam conſilij, & ſpiritu manſuetudinis reprimãt, ac coerceãt, vt, ſicut ait Beda, nunquam vngulam diſcretæ actionis ad loquelam, nunquam verba Diuinæ lectionis, velut ruminando, in ore voluere ceſſent. Addantur & Cherubim, (quod plenitudinem ſcientiæ interpretantur) vt norint quo tempore leonis ferocitatem, quo tarditatem bouis adhibere debeant, vt ſciant ſoluere, & ligare, vt eruditione præſtent, quæ quanta in huius ſacramẽti miniſtris eſſe oporteat, nemo ignorat, niſi qui expertus non eſt. Sed quoniam his & in alios, & in ſe ipſos vti debent; leones, & boues, & Cherubim, & ſuper iuncturas tabularum ſunt, &
11 infra in ipſis tabulis. † Sub leonibus, & bobus, & Cherubim ſunt quaſi lora dependentia, id eſt, virtutes inter ſe nexæ, & ligatæ, quæ motus à ratione abhorrentes reprimunt, & hominem ligant ne quod appetitus cupiebat faciat: niſi enim eas habuerint, non diu manebunt leones, & boues, & Cherubim. Firmæ illæ eſſe debent, ideòque lora ex ære ſunt. Deorſum tendunt, ſiue, vt eſt in Hebræo, & in Græco, opus deſcenſionis ſunt, vt qui eis præditi fuerint, non altum ſapiant, ſed per humilitatem ad ſe ipſos, & ad infima quæque, quæ animarum ſalus poſtulet, deſcendant. Quatuor rotæ per baſes ſingulas, vt norint ſacerdotes ſacramentum in omnes mũdi partes deferre, & ad omnes ætates, id eſt, ad pueros iuuenes, viros, ſenes, & ſecuros, ac nihil tale cogitantes quærant, vt eos in ſacro lutere abluant. Propterea de illis dictum eſt: *Tales autem rotæ erant, quales ſolent in curru fieri, & axes earum, & radij, & canthi, & modioli, omnia fuſilia*: nihil videlicet deerat ad velo-
12 cem volubilitatẽ. † Axis, qui rotas iungit inter ſe vt ſimul moueantur, Caritas Dei eſt, qua impulſi in hanc, & in illam partem mouentur, ſicut aut Paulus: Caritas Chriſti vrget nos æſtimantes hoc, quoniam ſi vnus pro omnibus mortuus eſt: ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus. 2.Cor.5.
In rotis modiolus eſt amor fratrum, radij, labores, quos p̃ fraterna ſalute ſuſcipiunt; qui ab vno quaſi centro, aut principio orti per varias partes in canthum tendunt, qui rotundus cum ſit, perfectionem indicat vitæ Chriſtianorum, in quam labores properant Sacerdotum. Hæc, & quæ ſequuntur omnia fuſilia, quia propriam formam habere non debent, ſed ad formam caritatis, & regulæ Diuinæ accommodari. Quatuor humeruli in ſummo baſium poſiti, vt rectè in eis luteres collocarẽtur, quatuor virtutes ſunt, quibus maximè indigent qui idonei, atque inculpati huius ſacramenti diſpenſatores futuri
13 ſunt: temperantia, fortitudo, iuſtitia, prudentia. † Si enim deſit temperantia, cedent voluptatibus, & ſacramenti ſanctitatem polluent: ſi fortitudo, cedent periculis, & laboribus, ſoluentq; metu cogente eos, quos ligare oportebat; ſi iuſtitia deſideretur in diſpenſatore, ſoluet ligandos, ſoluendos ligabit, aliena non reſtituentur, prece, aut pretio Diuina, & humana violabit. De prudentia nihil dicere opus eſt, quæ vix in vllo maior eſſe debet, vt diſcernat ætates, res, tempora, perſonas, mores, vires, ac ſingulis ea tribuat, quæ pro ſint maximè. Contra ſe inuicem humeruli reſpectant, quia vna quæque quatuor virtutum, ita quod ſui muneris eſt præſtat, vt alteri contraria non ſit, ſed mutuo omnes ſe iuuent. Orbis ille, quem Scriptura vocat Os luteris, ad excipiendum luterem in ſumma baſi erectus, puritatem animi indicat, & ſcientiam, & quidquid aptum, atque idoneum ſacerdotem efficit, vt legitimus ſit tanti ſacramenti adminiſter. Hic autem orbis ſculpturis ornatus eſt, quia eius animus variis virtutibus ad Sanctorum patrum imitationem parandus eſt. Quod ex eo videbatur, vnum cubitum habebat altitudinis; quia vna caritas Dei, quę ſemper in cœlum ſe tollit, eſt quę maximè animum præparat. Sed quia, quamuis multum ſe operibus ca-

Rotæ baſiũ

Quatuor humeruli.

ritas

ritas exerat, plus etiam eius in corde absconditum latere debet, dimidius cubitus altitudinis sculpturis absconditur. Quatuor columnæ, quibus, vt ait Iosephus. 8. Antiq. cap. 2. latera basium vtrimque inferebantur, quatuor Euangelia sunt, quorum præceptis, atque cõ filijs hominis partes ita compingũtur, vt quasi vnum quippiam videantur, ijsdemque homo vehementer confirmatur. Quæ, quia non sunt oratorum eloquentia polita, columnæ rotundæ non sunt. Quatuor tamen angulos habent sculpturis fabrefactos, quia exemplis, & verbis Christi quatuor hominum ætates, quas sæpe diximus, eruditur. † Quatuor autem rotæ quæ per angulos basium erant, cohærebant sibi subter basin, quia licet in diuersa eant sacerdotes salutem quærentes animarum, vno tamen spiritu semper aguntur. Singulæ rotæ altitudinem habent cubiti, & dimidij, sicut & os illud quod luterem impositum excipiebat, quia volubilitas, & velocitas rotarum tanta esse debet, quantum est os luteris, id est, quanta est in animo caritas, & virtutum, & eruditionis præparatione, si se altiora quæsierit sacerdos, & suis viribus maiora, perdat eos, quos lucrifacere cupiebat. In tabula basis summa, vnde incipiebant humeruli (in quibus quatuor virtutes signari diximus) & in principio humerulorum super reliquas sculpturas erant sculpti Cherubim, & leones, & palmę, vt sciat sacerdotes, etiamsi virtutibus illis præstent, non posse se victoriam de Diabolo perditore animarum, & de peccatis obtinere, nisi cœlesti sapientia, & fortitudine adiuuentur. Quare super reliquas sculpturas primum Cherubim ponuntur, in quibus plenitudo scientiæ plusquam humanæ, id est, cœlestis, indicatur: deinde leones, quorum maior est vis, & fortitudo quam hominũ, postremo palmæ, signũ victoriæ. Atq; hæc non iacentia, sed in modum hominis stantia sculpuntur: vt hæc dona cœlestia non otiosa, & quasi iacentia in nobis manere sinamus, sed assiduis precibus, & sanctis meditationibus, omnique actione virtutum, excitare, & erigere studeamus. Si enim Cherubim, & leones iaceant, palmas quoque iacere necesse est: neque enim vincere poterimus, si desidia torpeamus.

Quatuor columnæ.

DE ALTARI HOLOcausti.

CAP. XX.

1 HOC altare describitur Exo. 27. & 38. Vocatur Holocausti à digniore oblatione, omnes enim victimæ, etiã si holocausta non essent, in eo offerebantur. Fiebat de lignis setim, & operiebatur ære, longum erat quinque cubitos, & totidem latum, altum tres. Quatuor cornua habebat, vt diximus de altari thymiamatis, & intus cauum erat, anulosq; habebat, & vectes æreos quibus portaretur. Reliqua facilia sunt, quod de craticula dicit difficile est, & variè exponitur. Craticulam in vtroq; altari legimus fuisse æneam in modum retis, & quoniam in ea cremanda erãt animalia, non arbitror ligneam fuisse, sed totam æneam. Similiter aram, in qua imponebatur ignis, oportebat totam esse æneam, altare autem, etsi ligneum esset, intrinsecus laminis æreis

2 crassis operiebatur. † Hanc craticulam quidam, vt Lyranus, & Abulensis, quæst. 6. in c. 27. Exo. existimant extrinsecus circumdedisse altare, quod nullo modo congruit cum verbis Scripturæ, aut Iosephi. Intelligo ergò craticulam factam esse æqualem cauitati altaris, ita vt inferri in illud posset, & efferri. Eius superficies erat in summitate altaris, eius fundum erat quæ dicitur arula, in qua erat ignis, atque hæc erat in media altitudine altaris, nam cap. 27. dicitur: *Eritque craticula vsque ad altaris medium*, videlicet à superficie deorsum, non enim poterat esse in fundo altaris. Et cap. 38. *Craticulamque eius in modum retis fecit æneam; & subter eam in altaris medio arulam.* † Habebat enim craticula

3 pedes æneos, vsque ad imum altare descendentes, quibus sustinebatur arula, atque ita erat in medio altaris arula, & craticula veniebat vsque ad medium altaris, quia eius corpus, vt ita dicamus, finiebatur in arula. Anuli erant in quatuor infimis arulę extremitatibus,

In vtroque ca. à vers. 1

Craticula.

Vers. 5.

Vers. 5.

ideo-

ideoque dicuntur esse subter arulam. In hos immittebantur vectes cum efferebatur ex altari vt portaretur. Ac ne quis putet eosdem fuisse anulos altaris, & craticulæ, vt putauit Ricardus in explanatione Tabernaculi. cap.11. decipiaturq; verbis illis Exo.38:

Vers.5. *Fusis quatuor anulis per totidem retiaculi*
Vers.6. *summitates, ad immittēdos vectes ad portan*
Vers.7. *dum. Quos & ipsos fecit de lignis settim, in*
duxitque in circulos, qui in lateribus altaris
eminebant: primùm iam videt anulos in quatuor craticulæ, siue retiaculi summitatibus, & alios in lateribus altaris; vtrisque paratos esse vectes docet c.27.

4 † Deinde sciat cum dicitur: Quos & ipsos fecit, &c. verba fieri de vectibus altaris: vt in cap.27. ita enim est in Hebræo: Et fecit vectes de lignis settim, &c. Induxitque per circulos, qui in lateribus altaris eminebant. Eodem modo verterunt.lxx. Perinde ergo est iuxta nostram translationem, ac si diceret: Fecit alios vectes similes prioribus in vsum altaris. In hoc altari Beda, li.2. de Tabernaculo, ca.12. & Ricardus loco citato, & Comestor in Historia Exodi.cap.59. ponunt ex autoritate Cassiodori ostiolum in latere, per quod carbones, & cineres extraherentur. Beda etiam vt per illud ligna immitterentur.

5 † At neque Scriptura, neque Iosephus posuerunt, neque necessarium videtur, cum posset craticula sursum extrahi, quantum satis esset, & tunc ligna imponi; quæ erant in arula, & infra craticulam, vt aiunt Beda, & Ricardus locis citatis. Ex quo fit carnes fuisse super craticulam, vt rectè docuit Beda lib.2. de Tabernaculo, cap.12. Negat hoc Abulensis quæst.6. & vult ligna fuisse cum carnibus, idque probari putat ex Leu.1. Sed nihil inde probatur, ita enim habet: Et subijcient in altari ignem strue lignorum ante compositā, & membra quæ sunt cæsa, desuper ordinantes; De super enim interpretabimur Super craticulam. Hoc altare Ricardus, & Abulensis, & Comestor locis citatis, & alij volunt plenum terræ fuisse vsque ad medium, vt illud impleretur Exod.20: Altare de terra facietis mihi, & offere-

6 tis super illud holocausta. † Verùm non terra, sed lapidibus plenum fuit, vt videmus.1.Mach.4. vbi Iudas, & fratres diruerunt altare holocaustorum profanatum à gentibus, & reposuerūt lapides in monte domus in loco apto: & acceperunt lapides integros secundùm legem, & ædificauerunt altare nouum secundū illud, quod fuit prius. Hoc dicit, quoniam in eodem loco Exodi scriptum erat: Quodsi altare lapideū feceris mihi, non ædificabis illud de fectis lapidibus: atque hi lapides non fecti dicti sunt integri. 1. Machab. Non est autem positum altare intra tabernaculum, aut templum, sed sub diuo propter ignem, & odorem sanguinis, & victimarum. Ex hoc videmus non constitisse ex lapidibus temerè coniectis in altare, sed ex illis ordinatis cōstructum fuisse altare, quod postea altari æneo tegeretur. Vnum autem altare erat, licet multa, & varia essent sacrificia, ne viderentur habere Iudei multa altaria, sicut gentiles, qui multis dijs multa erigebant altaria, vt ait Abulēsis. Ideo etiam erat vnicum templum. Verùm hoc in templo multò maius erat. 2. Paralip. 4:

Vers.1. *Fecit quoque altare æneum viginti cubitorum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis.*

Altare holocausti an haberet gradus.

At hoc videtur pugnare cum eo, quod scriptum est Exo.20: Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua; nam ad hanc altaris altitudinem necessarij erant gradus. Ad hoc potest responderi verbis Abulensis in eumdem locū, qui ita ait: Hebræi autem habebant altare aliqualiter eminens, vt ceteri, qui astabāt, videre possent cū fierent sacrificia; sed ad illud altare non ascendebatur per gradus positos de lapidibus, aut lignis, sed erat ascensus continuus de terra, qui paulatim vniformiter tollebatur in altum, & sic non erant aliqui gradus, in quorum ascensione posset turpitudo nuda ri. De sacerdotum ministerio hæc scripsit Aristæus in libro de.lxx. interpretibus: Silentium verò tantum inest, vt cum septingenti ferè ministrorum cōtinuò adsint, & offerentium libamina multitudo ingens, nec vnum quidem hominem in loco versari putes: summa namque veneratione cuncta, & magna Dei pietate perficiuntur, &c.

QVID SIGNIFICET altare holocausti.

CAP. XXI.

1 ALtare holocausti, in quo omnes victimæ immolabantur, vitam eorum significat, qui pœnitentiæ laboribus exercentur, & affectus, ac motus animi à lege Dei abhorrentes in eiusdem Dei honorem, & cultum iugulant, & mactant. Quod de lignis settim factum est, quia munda, & incorrupta decet esse corda, & corpora, in quibus sacrificium Deo fit. Habet quinque cubitos longitudinis, & totidem latitudinis (vt docet Beda lib. 2. de Tabernaculo, capite. 11.) cum fidelis quisque omnes sui corporis sensus in longitudine patientiæ, & in latitudine caritatis exercere satagit, vt in omni suo visu, auditu, gustu, olfactu, & tactu semper se Diuino meminerit mancipatum esse seruitio, iuxta illud Apostoli: Siue manducatis, siue bibitis, siue
1. Cor. 10. aliud quid facitis, omnia in gloriam
2 Dei facite. † Habet & tres cubitos altitudinis, cum eadem corda electorum per fidem, spem, & caritatem ad cœlestia tendunt, &c. Sæpe enim diximus longitudinem ad patientiam, siue longanimitatem pertinere, latitudinem ad amplitudinem caritatis. Quare & hoc dicere possumus, longitudinem quinque cubitorum esse, quia iusti quinque sensus frenant, & à voluptatibus abstinent patienter omni vitæ suæ tempore, vt Deo se puros, gratosque præbeant. Sed dum eadem sensuum voluptates, quoties opus est, repellunt ne infirmioribus fratribus offensioni sint, & vt caritatem cum omnibus integram seruent, altare quinque etiam cubitos habet latitudinis. Quatuor habet cornua, quia quatuor principalibus virtutibus, temperantia, fortitudine, iustitia, prudentia terribiles spiritualibus aduersarijs esse debet.
3 † Ex ipso sunt cornua, quia longo operum pœnitentiæ vsu virtutes huiusmodi non additæ, aut aduentitiæ, sed quasi connatæ videtur. Aere tegitur, ne lignaadurantur, in quo firmitas animi, & constantia indicatur, quæ si absit, cito animus, & corpus quasi vrentur, id est, laboribus cedent, & pœnitentiæ refugient molestias. Habet altare in medio sui craticulam ad suscipienda holocausta paratam, quia præparant electi locum Domino in intimo sui cordis, vbi amore Dei opera, & affectus carnis incendant, atque consumant. Arulam habet subter craticulam, in qua ligna, & ignem holocaustorum suscipiat, quia eadem ipsa electorum corda, vt est apud Bedam libro. 2. de Tabernaculo cap. 12. receptaculum in se præparant audituiverborum cœlestium, quibus calefacti, immò & inflammati per donum Sancti spiritus affectus, quos diximus, carnis incendant. Ligna arulæ imponuntur, cum pias cogitationes mente concipimus: ignem addimus, cum per gratiam Sancti spiritus illis ex
4 citamur, & inardescimus. † Craticula fit in modum retis, vt cinis decidat, id est, vt pura sit oblatio, & quidquid immundum adhæserat, excernatur, quod latiùs explicauimus c. 9. huius lib. num. 5. Anuli, & vectes craticulæ, & altaris dona Spiritus sancti significant, quibus iusti ab eodem Spiritu mouentur, quod etiam satis explicatum est in hoc eodem lib. cap. 3. num. 8. & sequentibus. Quamuis, vt in arca omnia erant aurea, ita in hoc altari omnia sunt ænea, ideoque anuli æneæ sunt, & laminis æneis vectes teguntur, quia pauperior est, ac minus iucunda vita eorum, qui pugnant cum affectibus, eosque vim sibi quamdam inferentes Deo mactât, quam beatorum, qui in arca intelliguntur, aut etiam precationi, & contemplationi vacantium, qui sunt in altari thymiamatis significati. Adde etiam quod hi percussi sonant acutiùs, & quæruntur, dolore etiam, & iracundia pertentantur: nondum enim mortui sunt, & mori adhuc timent. Altare intus vacuum est vt satis loci sit lignis, & igni, quo victimæ adolendæ sunt: vt sciamus corda nostra expurganda esse ab omni rerum terrenarum appetitione, vt locus sit in eis sanctis cogitationibus, & verbis Dei, ignique Spiritus sancti, quo victimæ arsuræ sunt.

DE

DE VASIS TABERNACULI, & templi.

CAP. XXII.

1 OMNIA vasa, quæ fuerunt in tabernaculo, seruata sunt in templo, vt videmus. 3. Reg. 8. & 2. Para. 5: De vasis autē tabernaculi legimus Exo. 25: *Parabis & acetabula, ac phialas, thuribula, & cyathos, in quibus offerenda sunt libamina.* Et cap. 27: *Facies-que in vsus eius (altaris holocausti) lebetes ad suscipiendos cineres, & forcipes, atque fuscinulas, & ignium receptacula, omnia vasa ex ære fabricabis.* 3. Reg. 7: *Fecit ergo Hiram lebetes, & scutras, & amulas, &c. Propter multitudinem autem nimiam, non erat pondus æris.* Et postea: *Et lucernas desuper aureas, & forcipes aureos, & hydrias, & fuscinulas, & phialas, & mortariola, & thuribula de auro purissimo.* 2. Paral. 4. adduntur Creagræ, & thymiateria, ait enim: *Thymiateria quoque, & thuribula. &c.*

Acetabulū Acetabulum vas paruulum est capiens octauam partem sextarij, sicut & Cyathus, qui duodecima pars est sextarij. Pro acetabulo est in Hebr. קְעָרָה, qđ scutellā significat, Græcè, πεῖβλιον, acetabulum, vel patella. Pro Cyatho, מִכְנָיָה, quod. lxx. similiter verterunt

Thuribula Cyathos. Thuribula vocat קְטֹרֶת pro quo Hieronymus vertit Num. 4. Crateras. 1. Paral. 28. & Exo. 37. & alijs locis vertit thuribula, lxx θυμιάτια, siue θυμιατήρια, id est, calices, seu vasa ad libandum vinum, vt ait Athenæus lib. 9. c. 1.

Phialæ Phialas Exo. 25. vocat כַּפּוֹת, id est, vasa parua in modum volæ manus facta, quæ dicitur כַּף, lxx. θύσπαστα, ideſt, mortaria; & Hieronymus mortariola solet vertere, vt Num. 7. Hæc vasa ponebantur ad mensam panum ad libamina, vt quoties vinum esset fundendum in sacrificijs, præsto essent, vt diximus capite. 10. † Lebetes, id est, סִירוֹת, (pro

3 *Lebetes* quo Hieronymus sæpe ollas vertit) vas erat in modum ollæ ad cineres suscipiēdos. Forcipes: מַלְקָחַיִם, ideſt,

Forcipes remouit, pro quo Num. 4. vertit Hieronymus Tridentes, nunc vertit Forcipes, quibus ignis capitur. Fuscinulæ, quæ Creagræ dicuntur à carne capienda siue ex olla, siue ex quouis alio loco, Hebraicè מזלג, solet Hieronymus vertere Tridentes: Exo. 38. vertit vncinos, verum hoc in loco Exo. 27. inter forcipes, & fuscinulas ponitur, in Hebræo, מִזְרָקוֹת, ideſt, phialæ, vt ibi verterunt, lxx. & semper vertit Hieronymus. Est autem vas magnum & amplum ad bibendum. Eius vsus erat in templo ad victimarum sanguinem excipiendum. Zach. 9: Et replebuntur, vt phialæ, & quasi cornua altaris, scilicet, sanguine hostium. Ponebantur etiam ante altare plenæ odoramentis, vt ait Hieronymus in cap. vltimum Zachariæ. Verùm hoc idem vocabulum postea, ca. 38. de eadem re loquens vertit Fuscinulas, lxx. Phialas, quomodo ibi etiam fortasse vertere voluit, sed si ita vertit, omisit מִזְלָגוֹת, pro quo ca. 38. vertit Vncinos. At. 3. Reg. 7. Lebetes ita accipit, vt diximus. Erant enim ollæ, quibus carnes coquebantur. Vbi habemus scutras, in Hebræo est, יָעִים, quod verterat Forcipes. lxx. θερμαστῆς. Est autem scutra rotundi vasis genus, quale ad mensas adhibetur, vnde & scutella dicta est. Amulas vocat מְזוּקוֹת. Amulam autem vocant Latini genus vasculi ad aquam gestandam. Thymiateria dicuntur. 2. Paral. 4. vasa, in quibus odores incendendi ponebātur cuiuscumq; figuræ essent, Heb. מִזְמָרוֹת, à canendo, quod tunc Psalmi canerentur. Mortaria, aut mortariola sunt vasa parua in modum volæ facta ad thura, & ad similia parata. Sed ex ijs quæ diximus, nonnulla sequenti capite plenius explicabimus.

Tridentes. Creagræ. *Phialæ.* *Scutræ.* *Amulæ.* *Thymiateria.* *Mortariola.*

QVOD SIGNIFICENT vasa tabernaculi, & templi.

CAP. XXIII.

1 IN his omnibus illud semper tenēdū est, quod lib. 1. de Tabernaculo capit. 11 Beda scriptum reliquit. Vasa, inquit, altaris diuersa vel diuersas fidelium,

lium personas, vel certè multifarias ipsorum actiones, siue cogitationes in famulatum sui cõditoris dispositas accipere debemus, &c. Acetabula, & phialæ, thuribula, & cyathi ad mẽsam propositionis pertinent, in qua misericordium vitam, & homines iuuantium significari diximus capite. 11. nume. 1. In eis hoc designatur, etiamsi parũ sit quo fratribus subuenire possimus, no esse tamen à misericordia abstinendũ. Deinde non æquè omnibus largiendum esse quod habemus, sed vnicuiq; pro indigẽtia, alij plus, minus alij. † Lebetes, qui altari holocausti deseruiebant ad suscipiendos cineres, memoriam significant nostræ mortalitatis, & contagiorum terrenorum, quæ nobis inhærent, quorum recordatio valdè vtilis est ad eas victimas immolandas, quas in hostijs altaris eiusdem designari diximus. Forcipes, quibus ignis capitur, & incẽsa ligna in altari componuntur, virtutem discretionis indicant, qua sanctas cogitationes, & verba Dei audita in mente suo loco, suoque ordine componuntur, & ita ordinantur, vt quisque id capiat, quod sibi vtile est, eoque loco, & tempore, quo vtile est. Fuscinulæ, quibus carnes in vsum comedentium ministrorum extrahuntur, prædicatorum sanctam, ac discretam industriam designant, qua ex Scripturis sacris ea decerpunt, & colligũt, quibus & sui, & aliorum animi reficiãtur, & alantur. † De his, & de ignium receptaculis satis aptè mihi Beda loqui videtur libro. 2. de Tabernaculo, capite. 11. cuius verba subscribam. Et quia doctorum est spiritualium, quæ cuique personæ audienda committant, sollertissimè discernere, rectè fuscinulas facere iubetur sacerdotibus Moyses; quibus carnes hostiarum, prout oportuerit, componant, & alia quidem hominibus, sed mundis, edenda offerrent, alia verò altaris ignibus consumenda relinquant. Quia sunt in verbis Dei nonnulla, quæ nostræ humilitati reuelare, ad nostræ epulas refectionis concedere dignatus est, sunt item alia tantæ profunditatis, quæ Sancti spiritus solum modò scientiæ pateant, nostræ verò capacitatis per omnia mensuram transcendant. Porrò ignium receptacula ad hoc deputata sunt, vt per hæc ignis sanctus ab altari holocausti ad altare thymiamatis vespere, & mane ad incensum ponendum deferretur: quæ & ipsa patenter figuram tenent doctorum, qui tanquam ignem de altari holocaustorum ad altare deferunt incensi, cum suos docent auditores ad virtutem semper proficere, meritisque crescentibus paulatim ad altaria, & interiora diuinæ visionis arcana penetrare. † Sed & omnes, qui feruentia pietate corda proximorum videntes imitari festinant, quasi receptacula ignium fiunt, quia flammam cœlestis sacrificij, quam in fraternis conspiciunt, in suis quoque accendere mentibus satagunt. Deinde cur hæc omnia vasa ænea sint, docet idem Beda his verbis: Quæ nimirum cuncta ex ære vasa sunt, cum deuotio fidelium perseuerantèr Diuinis curat obsecundare præceptis: vel certè hoc, quod ipsa rectè agit, proximis quoque agendum clara voce sedulæ exhortationis insonat: æternamque nonnunquam (vt sæpius dictum est) & propter diuturnitatem suæ incorruptibilitatis, perseuerantiam mentis fidelium, & propter claritatem soni, vocem solent designare doctorum. Hæc Beda. Phialæ, quę victimarum sanguinem excipiunt, sacramẽta sunt, in quibus sanguis Christi est ad abluenda peccata. † Illæ autem quæ plenæ odoramentis ponebantur ante altare, sanctorum animas caritate dilatatas indicant, quæ gratas Deo preces, & suspiria omni tempore in cœlum mittunt. Lebetes, siuè ollæ, quibus carnes ministris templi diuidendæ coquebantur, corda sanctorum prædicatorum sunt caritate feruentia, in quibus vitalis Scripturarum cibus cogitatione, & meditatione quasi coquitur, & præparatur, vt eo vesci possint reliqui ad salutem. Scutræ, & amulæ ignium receptacula sunt, de quibus diximus paulò ante nume. 3. Quodsi amulam vas, quo vinum fundebatur ad libamina, esse dicamus, vt alijs placet, animum significat dolore peccatorum paratum ad effundendam lætitiam super sacrificium suum, id est, ad immolandum Deo affectus suos cum lætitia. Thymiateria, in quibus odores incendendi ponebanAcetabula & Cyathi.

Lebetes

Forcipes.

Fuscinulæ, siue Creagræ.

Ignium receptacula.

Cur sint vasa ænea.

Phialæ.

Lebetes, siue ollæ.

Scutræ, & amulæ.

Thimiateria.

nebatur, id ipsum designant, quod modo in phialis plenis odoramentorum significari diximus. Atque idē in mortarijs, siue mortariolis intelligitur, nam thus sanctas piorum preces significat. Sed quia hæc caritatis dilatatio, & precandi, atque desiderandi cœlestia facultates non æquales in omnibus sunt, sed in hoc ampliores, in illo angustiores secundum mensuram Spiritus sancti, qui diuidit singulis prout vult: tam ad thura, quam ad odoramenta quædam vasa maiora, quædam minora parabantur.

Mortariola.

6 † Sed iam his, quæ ad templum, & ad omnia, quæ in eo erant, pertinebant, non prodignitate, sed pro nostræ intelligentiæ infirmitate, vtcumque perfectis, quis non tuam immensam sapientiam miretur ò pater luminum, quam effudisti super omnia opera templi tui, vt nobis nostri Salomonis templum, id est, Ecclesiam filij tui indicares? Verè Domine omnia in sapientia fecisti, & nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ. Nec dubito quin, si omnia rectè, & vt par erat, explicarentur, & latentia in singulis mysteria plenè detegerentur, hoc vnicuique nostrum 3.Reg.10. eueniret, quod de regina Sabalegimus: quæ videns omnem sapientiam Salomonis, & domum, quam ædificauerat, & cibos mensæ eius, & habitacula seruorum, & ordines ministrantium, vestesque eorum, & pincernas, & holocausta, quæ offerebat in domo Domini, non habebat vltra spiritum. Verùm quis sum ego Domine Deus, vt res tantas explicem, quarum vix partem vllam serui tui, quos spiritu sapientiæ tuæ replesti, & quorum ora in medio Ecclesiæ aperuisti, satis explanare potuerunt? Ignosce ergo Domine audaciæ meæ, & si quid fortè post illos dixi, quod verum sit, si quid latens erui in lucem, aut clausum aperui, tuum est, qui soles, cum vis, aperire ora mutorum, tibi gratiæ agantur, ad te redeant omnia. Vnum oro, vt qui hæc legent, tuam sapientiam, & bonitatem contemplantes, atque mirantes, igne Sancti spiritus incalescant ad te amandum, & laudandum, ad tibi toto pectore seruiendum, & hic sit mei laboris in paruo opere non admodum parui fructus amplissimus, & gratissimus, qui cum filio, & eodem Spiritu sancto viuis, & regnas in sæcula sæculorum, Amen.

DE TEMPLO,
ET DE IIS, QVAE AD Templum pertinent,
LIBER TERTIVS,

QVI EST DE SACERDOTIBVS, & de vestibus sacerdotalibus.

QVID DIFFERAT INTER sacerdotes, & Leuitas, & de vtrorumque initiatione.

CAP. I.

1 QVAE de Leuitis, & sacerdotibus, ac de sacris eorum vestibus in Scripturis tradita sunt, multum habent, & iucunditatis, & vtilitatis: ac tam sæpè occurrunt legenti, vt ea qui ignorauerit, damni sine dubio facturus sit plurimum, siue Scripturæ intelligentiæ, siue concionibus operam daturus sit. Quare multum è re omnium studiosorum facturi videmur, si hæc, qua potuerimus diligentia, breuiter, perspicuèque nostris hominibus explicauerimus: præsertim cùm ea, quæ de templo diximus, atque hæc apta inter se maximè, atque connexa sint. Cum ergò iam de templo, deq; ijs quæ erãt in templo, egerimus, ordo ipse postulat, vt de sacerdotibus, & de sacris eorum vestibus agamus. Sacerdotes oẽs necessario erant ex tribu Leui, quam solam pro reliquis tribubus Deus sibi adiudicauit, & dicauit, vt prius in tabernaculo, deinde in templo ministraret. Num. 3: Locutusque est Dominus ad Moysem dicens: Ego tuli Leuitas à filijs Israel pro omni primogenito, qui aperit vuluam in filijs Israel, eruntque Leuitæ mei. Meum est enim omne primogenitum: ex quo percussi primogenitos in terra Aegypti, sanctificaui mihi quidquid primùm nascitur in Israel, ab homine vsque ad pecus, mei sunt, ego Dominus. Hinc factum est, vt cũ numerarentur in omnibus tribubus viri à vicesimo anno, & supra, qui possent ad bella procedere, vetuerit Deus numerari Leuitas Numero. 1. quoniam non bello destinati erant, sed templo. Tribum, inquit, Leui noli numerare, neque pones summam eorum cum filijs Israel, sed constitues eos super tabernaculum testimonij, & cuncta vasa eius, & quidquid ad ceremonias pertinet. Ipsi portabunt tabernaculum, & omnia vtensilia eius, & erunt in mi-
2 nisterio, &c. † Erant ergo omnes sacerdotes Leuitæ, id est, ex tribu Leui; non tamen omnes Leuitæ erant Sacerdotes. Idcircò sacerdotes à Leuitis separantur Iohan. 1. cùm miserunt Iudæi ab Ierosolymis sacerdotes, & Leuitas ad Iohannem. Leuitarum ætatem, & ministeria docemur in libro Numerorum,

Leuitarum ministerium, & ætas.

rorum cap. 8. ſcriptum eſt: Hæc eſt lex Leuitarum: A vigintiquinque annis, & ſupra ingredientur vt miniſtrent in tabernaculo fœderis. Cumque quinquageſimum annum ætatis impleuerint, ſeruire ceſſabunt, eruntq; miniſtri fratrum ſuorum in tabernaculo fœderis, vt cuſtodiant quæ ſibi fuerint commendata, opera autem ipſa non faciãt. Hoc eſt, A quinquageſimo anno non laborabunt oneribus portandis, ſed tantum cuſtodient quæ ſibi commiſſa fuerint. Sed Num. 4. Leuitæ numerantur à trigeſimo annovſque ad quinquageſimũ, non quaſi id pro lege eſſet habendum, lex enim erat ab annovigeſimoquinto, ſed voluit Deus vt tunc onera tabernaculi portare inciperent, qui firmioribꝰ viribus erant, & ætate grandiores. Iuſſit etiam conſecrari omnes Leuitas ab anno vigeſimoquinto, vt citò poſſent priores adiuuare, vt erudite docet Alfonſus Abulenſis epiſcopus in cap. 8. Num. quæſt. 31. cum prius aliorum ſen-
3 tentias refutaſſet. † Et c. 3. videmus quid differat inter ſacerdotes, & Leuitas: Locutuſque eſt Dominus ad Moyſem dicens: Applica tribũ Leui, & fac ſtare in conſpectu Aharon ſacerdotis, vt miniſtrent ei, & excubent, & obſeruent quidquid ad cultum pertinet multitudinis coram tabernaculo teſtimonij, & cuſtodiant vaſa tabernaculi ſeruientes in miniſterio eius. Dabiſque dono Leuitas Aharon, & filijs eius, quibus traditi ſunt à filijs Iſrael. Aharon autem, & filios eius conſtitues ſuper cultum ſacerdotij. Externus, qui ad miniſtrandum acceſſerit, morietur. Illud autem: Et obſeruent quidquid ad cultum pertinet multitudinis, hũc habet ſenſum; vt miniſtrent in omnibus, in quibus filij Iſrael miniſtrare debebant, quando quidem eorum loco poſiti ſunt. Ceterùm familiæ Leuitarum, & vniuſcuiuſque familiæ officia cap. 3. & 4. eiuſdem libri continentur, & vniuerſi, qui erãt ex tribu Leui, vt vigeſimumquintum annum attigerant, ad miniſterium fa-
4 miliæ ſuæ vocabantur. † Sacerdotium ſoli Aharon, & filijs eius datum eſt, quorum munus erat victimas, & ſacrificia offerre, & orare pro populo. 1. Paralip. 6: Fratres quoque eorum Leuitæ, qui ordinati ſunt in cunctum miniſterium tabernaculi domus Domini. Aharon verò, & filij eius adolebant incenſum ſuper altare holocauſti, & ſuper altare thymiamatis in omne opus Sancti ſanctorum, & vt precarentur pro Iſrael iuxta omnia, quæ præceperat Moſes ſeruus Dei. Sed Aharon ſummus ſacerdos erat, ſiue pontifex, eius filij minores ſacerdotes fuerunt. Quatuor ij fuerunt, primogenitus Nadab, deinde Abiu, & Eleazar, & Ithamar. Sed Nadab, & Abiu occiſi ſunt à Domino, quòd ignem alienum obtuliſſent, & abſque liberis mortui ſunt, ſolique cum patre relicti ſunt Eleazar, & Ithamar. Omnia ex cap. 3. Numerorum. Eleazar patri ſucceſſit Nume. 20. & deinde ad eius poſteros venit pontificatus, qui enumerantur omnes vſque ad tranſmigrationem Babylonis, 1. Paralipo. 6. ſed minores ſacerdotes omnes ex alijs filijs Eleazar, & ex filijs Ithamar originem ducunt, vt videbimus. Moſes quidem ſacerdos fuit, qui conſecrauit Aharonem, & filios eius; & ſacrificia obtulit Leuit. 8. Vide Pſalm. 48: Moſes, & Aharon in ſacerdotibus eius, &c. Verùm poſtea Aharoni, & eius filijs tantum datum eſt ſacerdotium, & poſteri Moſis numerati ſunt inter Leuitas, vt legimus. 1. Paralipo. 23. Nec tamen miniſtrare poterãt aut Leuitę, aut ſacerdotes, quamuis certum eſſet eos eſſe Leuitici; aut ſacerdotalis generis, niſi prius certis, & legitimis ritibus conſecrarentur: quod ſatis, ac ſuper conuincit hæreticorum noſtri temporis inſaniam, qui omnes Chriſtianos protinus ſacerdotes eſſe volunt, & corpus Chriſti conſecrare.
5 † Ritum conſecrationis Leuitarum habemus Numero. 8: Tolle Leuitas ex medio filiorum Iſrael; & purificabis eos iuxta hunc ritum. Aſpergantur aqua luſtrationis, & radant omnes pilos carnis ſuæ. Cumque lauerint veſtimenta ſua, & mundati fuerint; tollent bouem de armentis, & libamentum eius ſimilam oleo conſperſam: bouem autem alterũ de armento accipies pro peccato, & applicabis Leuitas coram tabernaculo fœderis conuocata omni multitudine filiorum Iſrael. Cumque Leuitæ fuerint coram Domino, ponent filij Iſrael manus ſuas

Quid differat inter ſacerdotes, & Leuitas.

Sacerdotũ origo.

Moyſes ſacerdos.

Initiatio Leuitarum

super eos, & offeret Aharon Leuitas munus in conspectu Domini à filijs Israel, (id est, sibi donatos à populo,) vt seruiant in ministerio eius. Leuitæ quoque ponent manus suas super capita boum, è quibus vnum facies pro peccato, & alterum holocaustum Domini, vt depreceris pro eis. Statuesque Leuitas in conspectu Aharon, & filiorum eius, & consecrabis oblatos Domino, ac separabis de medio filiorum Israel, vt sint mei, & postea ingrediantur in tabernaculum fœderis, vt seruiant mihi. Sicque consecrabis, & purificabis eos in oblationem Domini, quoniam dono donati sunt mihi à filijs Israel. Pro primogenitis, qui aperiunt omnem vuluam in Israel, accepi
6 eos. † Aqua lustrationis dicitur, cui cineres vaccæ rufæ pro peccatis combustæ infundebantur, & ea aspergebantur qui immundi erant, vt mundarentur. Numeror. 19: Colliget autem vir mundus cineres vaccæ, & effundet eos extra castra in loco purissimo, vt sint multitudini filiorum Israel in custodiam, & in aquam aspersionis, quia pro peccato vacca combusta est. Ibidem iubentur immundi aspergi hac aqua. Rasio pilorum, & lotio vestium fiebãt purgatis leprosis, vt nihil esset in quo remanere posset lepra. Leui. 14: Cumque lauerit homo vestimenta sua; radet omnes pilos corporis, & lauabitur aqua, purificatusque ingredietur castra. Significabant hæc eos, qui in sortem, & ministerium Dei vocantur, mundos esse debere ab omnibus sordibus, atque ita vt nihil in eis remaneat, in quo possint hærere sordes, id est, sanctificari oportere ab omnibus peccatis, & procul amandari omnia, quæ iterum inducere possint in peccata. Pontifex ita consecrabatur. Immolabantur hostiæ, & ad ostium tabernaculi testimonij lauabatur aqua, & induebatur vestibus sacris, & fundebatur super caput eius oleum sacrum. Filij eius, hoc est minores sacerdotes, etiam ad ostium tabernaculi abluebantur, & vestibus sacris induebantur, manusque eorum vngebantur. Quæ cum alijs nonnullis, quæ fiebãt, scripta sunt Exodi cap. 29.

Pontificis initiatio

Sacerdotũ initiatio

DE REDDITIBVS LEuitarum, & Sacerdotum.

CAP. II.

1 SCiendum etiam vniuersam tribum Leui nullam sortem accepisse in terra promissionis, sicut aliæ acceperunt, Præter. 48. vrbes cum agris suis ad pastum iumentorum. Numeror. 35. Ex quibus tredecim datæ sunt sacerdotibus. Iosue. 21. atque ideo non solere numerari inter duodecim tribus, quia per eas dispersa erat, & earum decimis alebatur. Numero. 18: Filijs autem Leui dedi omnes decimas Israelis in possessionem pro ministerio, quo seruiũt mihi in Tabernaculo fœderis, &c. Nihil aliud possidebunt decimarum oblatione contenti, quas in vsus eorum, & necessaria separaui. Sed ex his decimis Leuitæ decimas pendebant, sicut statim legimus: Præcipe Leuitis, atque denuntia: Cum acceperitis à filijs Israel decimas, quas dedi vobis, primitias earum offerte Domino, id est, decimam partem decimæ, vt reputetur vobis in oblationem primitiuorum (id est, vt in hoc etiam pares sitis reliquis tribubus, quæ ex labore suo offerunt Deo decimas) tam de areis, quam de torcularibus, & vniuersis, quorum accipitis primitias, offerte Domino, & date
2 ea Aharon sacerdoti. † Decimæ ergò decimarum pontifici dabantur, vt interpretantur Lyranus, & Abulensis. At Iosephus lib. 4. Antiq. c. 4. sacerdotibus offerri dicit: Nunc, inquit, dicendum quæ sint sacerdotum propria. Ex quadraginta octo oppidis iussit, vt Leuitæ concederent eis tredecim, & decimarum à populo quotannis acceptarum decimas penderent. In Græco est: Decimam ipsis diuiderent. In quo potius Iosepho fides habenda est, qui sacerdos erat, & ignorare id non poterat. Eadem est sententia Hieronymi, qui in illud Ezec. 45: Et hæ sunt primitiæ, ait: Δεκάτα, hoc est decimam partem omnium frugum Leuiticæ tribui populus ex lege debebat. Rursum ex ipsis decimis Leuitæ, hoc est inferior

ministrorum gradus, decimas dabat sacerdotibus. Et hæc est, quæ appellatur, Δευτεροδεκάτη. Idem in epistola. 127. ad Fabiolam, de veste sacerdotali: AEditui, & ianitores accipiunt decimas, & rursus decimas decimarum offerunt sacerdotibus, tantò illis minores, quantò ipsi minores populo. Atque id ratio ipsa persuadet, nam si decimas has non acciperent sacerdotes, pauperrimi essent, si quidem decimas à populo Leuitæ accipiebant, & tamen adhuc egebant, ita vt aliunde eis subueniri opus esset. Atque idcirco secundam decimam quisque seruabat, vt eam in templo comederet, de qua Deutero. 14: Et comedes coram Domino Deo tuo, & epulaberis tu, & domus tua, & Leuita, qui intra portas tuas est. Cauene derelinquas eum, quia non habet aliam partem in possessione tua. †Erat & tertia decima, de qua continuò scriptum est: Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus, quæ nascuntur tibi eo tempore, & repones intra ianuas tuas. Venietque Leuites, qui aliam non habet partem, nec possessionem tecum, &c. Et comedent, & saturabuntur. Quarè si solus pontifex secundam decimam haberet, ipse sine dubio supra modum locuples esset, alij sacerdotes multum egerent. Quod ergò ait: Et date ea Aharon sacerdoti, ita intelligendum est, vt ea ille diuidat filijs suis sacerdotibus suo tempore, & seruari iubeat. Quemadmodum in eodem capite dixit: Locutusque est Dominus ad Aharon: Ecce dedi tibi custodiam primitiarum mearum: hoc est, vt custodiri iubeas, & filijs tuis diuidas, sicut continuò sequitur: †Omnia, quæ sanctificantur à filijs Israel, tibi tradidi, & filijs tuis. Ita etiam intelligendum est illud Nehem. 10: Et Leuitæ offerent decimam partem decimæ suæ in domo Dei nostri ad gazophylacium in domo thesauri, id est, vt seruetur in gazophylacio, & inde sacerdotibus distribuatur. Sequitur enim: Ad gazophylacium enim deportabunt filij Israel, & filij Leui primitias frumenti, &c. Verum decimas Abulensis, & multi existimant datas fuisse à populo Leuitis, non etiam sacerdotibus, atque id haud improbabiliter colligunt ex verbis legis. Sed Iosephus qui, vt diximus, ignorare id non poterat, hæc scripsit libro. 4. Antiquit. capite. 4: Et insuper à toto populo decimas annui fructus exegit Leuitis simul, ac sacerdotibus conferendas. Quod etiam Nehem. 10, docemur: Erit autem sacerdos filius Aharon cum Leuitis in decimis Leuitarum, id est, Sacerdotes filij Aharon simul cum Leuitis participes erunt decimarum populi. Pro quo alius interpres vertit: Et vt sacerdos filius Aharonis cum Leuitis partem habeat in decimis Leuiticis. Quarè quod Numero. 18. scriptum est: †Filijs autem Leui dedi omnes decimas in possessionem, non significat Leuitis datas esse, quatenus à sacerdotibus secernuntur, vt existimauit Abulensis, sed vniuersis filijs Leui, siue vniuersæ tribui. Ratio enim, quæ redditur: Pro ministerio, quo seruiunt mihi in tabernaculo fœderis, non minus sacerdotibus conuenit, quam Leuitis, immò illis magis; Aharoni enim ait in eodem cap. Dominus: Tu autem, & filij tui ministrabitis in tabernaculo testimonij. Vnde, & quod in eadem ratione additur: Solis filijs Leui mihi in tabernaculo seruientibus, & portantibus peccata populi, Abulẽsis ipse confessus est posse non solum de Leuitis intelligi, sed etiam de sacerdotibus. Immò cum decimæ penduntur à populo, Scriptura interdum dicit dari filijs Leui. Cùm verò à Leuitis dantur sacerdotibus, iam non filios Leui dicit, sed Leuitas, vt videre licet in verbis, Numero. 18. citatis, numero. 1. Nec illud obstat, quod Nehem. 10. post ea, quæ offerenda sunt sacerdotibus, legimus: Et decimam partem terræ nostræ Leuitis: prius enim dixit quæ sacerdotibus dabantur, quatenus sacerdotes erant, deinde in decimis Leuitarum eos in Leuitis numerauit. † Præter hæc sacerdotibus dabantur primitiæ, quæ nec erant plus quam quadragesima fructuum pars, nec minus quam sexagesima, sed inter hos duos terminos eas quisque pro voluntate sua metiebatur, vt scribit Hieronymus in illud Ezec. 45: Et hæ sunt primitiæ. Habebant etiam omnia, quæ offerebantur

An sacerdotibus cõmunes essẽt decimæ cũ Leuitis?

tur Domino, & alia huiusmodi, quæ numerantur Numero. 18. & à Iosepho 4. Antiquit. cap. 4. Quota autem pars horum omnium, & secundæ decimæ Leuitarum obueniret pontifici, neque ex Scriptura, vt arbitror, constat, neque ex Iosepho: sed non est dubium habendam fuisse rationem officij, & dignitatis, quomodo nunc fit cum decimæ diuidũtur episcopis, & parochis, atque alijs ministris Ecclesiarum.

DE OFFICIO PONTIficis, & Sacerdotum.

CAP. III.

1 NVNC de sacerdotum officio agamus, vt hinc liqueat quid esset pontifici commune cum illis, quid proprium. De his Numero. 18. scriptum est: Tu autem, & filij tui custodite sacerdotium vestrum: & omnia, quæ ad cultum altaris pertinent, & intra velum sunt, per sacerdotes administrabuntur. Si quis externus accesserit, occidetur. Quinque autem erant ministeria sacerdotum, quæ colligit Abulensis in idem cap. quæstio. 5. Primum immolatio sacrificiorum, quæ fiebat extrà tabernaculum in altari holocaustorum, in atrio tabernaculi, & post ædificatum templum in atrio sacerdotum. Secundum erat oblatio panum propositionis super mensam, quæ fiebat in exteriori parte tabernaculi ad latus eius septemtrionale, Exod. 26. Tertium erat compositio lucernarum in candelabro, quæ fiebat in eadem parte tabernaculi ad latus Meridianum contra mensam propositionis, Exod. 26. fiebatque quotidie manè, & vespere, Exod. 27. † Quartum erat oblatio 2 thymiamatis, quæ fiebat in altari aureo, quod erat ante Sancta sanctorum, & fiebat quotidie manè, & vesperè. Exod. 30. Quod si quis putat hoc non licuisse minoribus sacerdotibus, quoniam in eodem cap. scriptum est: Et adolebit incensum super eo Aharon suaue fragans. Manè quando componet lucernas, incendet illud, & esciat intelligi in eo etiam minores sacerdotes, nam paulò post ait: Et missa aquâ lauabunt in ea Aharon, & filij eius manus suas, ac pedes quando ingressuri sunt tabernaculum testimonij, & quando accessuri sunt ad altare, vt offerant in eo thymiama Domino, ne forte moriantur. Simili argumento colligeret quispiam solum pontificem componere posse lucernas, cum certum sit ex cap. 27. Exodi esse hoc etiam filiorum Aharon, id est, minorum sacerdotum. Et 1. Paralip. 6. Aharon verò, & filij eius adolebant incensum super altare holocausti, & super altare thymiamatis. Quintum erat introire in Sancta sanctorum ad aspergendum sanguinem hirci. Introibat autem pontifex solus, idque semel in anno in die Expiationis, quæ fiebat decimâ die mensis septimi. Quæ omnia simul cum ritu in introitu illo obseruando, scripta sunt Leuit. 16. *Introitus in Sancta.*

3 † Vltimum hoc ministerium proprium erat pontificis, reliqua tam eius, quam sacerdotum. Pontifex autem non quotidie introibat in tabernaculum, sed sabbatis tantum, & Calendis, & diebus festis, vt scribit Iosephus libro. 6. de Bello, cap. 6. Erat etiam pontificis, & sacerdotum immolare extra castra vitulam rufam, Numero. 19. & leprosos expiare, Leuit. 13. & 14. Ad hæc ministeria non licebat Leuitis accedere, quantumuis essent consecrati, immò neque altare, neque vasa Sanctuarij contingere poterant, neque introire in tabernaculum, neque in locum sacrificiorum. Numero. 18: Excubabuntque Leuitæ ad præcepta tua, & ad cuncta opera tabernaculi, ita dumtaxat, vt ad vasa Sanctuarij, & altare non accedant, ne & illi moriantur, & vos pereatis simul. † Atque hinc 4 intelligemus id, quod multis negotium facessit, cur Dominus interfecerit Ozam. 2. Regum. 6. quod manum ad arcam extendisset calcitrantibus bobus, & eam inclinantibus. Videlicet Oza filius erat Abinadab Leuitæ, vt testatur Iosephus. 6. Antiquit. cap. 2. & cum sacerdos non esset, nequaquam tangere arcam poterat. Hanc causam Iosephus & legis, & historiæ scientissimus refert. 7. Antiquit. cap. 4. his verbis: *Cur Oza sit interfectus 2. Reg. 6*

bis: Bobus enim exorbitantibus plaustrum, & arca inclinata Oza, cum non esset sacerdos, ausus manum sustentandi causa admoliri, in vestigio expirauit. Hæc Iosephi sententia non probatur Abulensi in cap.6.lib. 2. Regum, quæstio. 10. quia Leuitis licebat tangere arcam, cum illam portare iuberentur Numero.4: ipseque pro causa affert coniecturas, quas probare non potest, quod inhoneste arcam tetigerit, & irreuerenter. Nec quidquam efficit quod affert ex Numero. 4: immò in eo capite sacerdotes iubentur arcam velo obuoluere, & vectes per anulos arcæ immittere, ne videlicet Leuitæ arcam tangant, & post hæcait: Cumque inuoluerint Aharon, & filij eius Sanctuarium, & omnia vasa eius in commotione castrorum: tunc intrabunt filij Caath, vt portent inuoluta: & non tangent vasa Sanctuarij, ne moriantur. † Verùm hæc, quæ de Leuitis, & sacerdotibus diximus, ita constituta sunt dum per desertum iter facichant filij Israel, & dum templum non habebant. Cum autem iam templum ædificandum erat, Dauid aliter distribuit officia Leuitarum 1.Paralipo.23. Dixit enim Dauid: Requiem dedit Dominus Deus Israel populo suo, & habitationem Ierusalem vsque in æternum, Nec erit officij Leuitarum, vt vltra portent tabernaculum, & omnia vasa eius ad ministrandum, &c. Ideò factum est quod initio eiusdem cap. scriptum est: Numeratique sunt Leuitæ à viginti annis, & supra, & inuenta sunt triginta octo millia virorum. Ex his electi sunt, & distributi in ministerium domus Domini vigintiquatuor millia; præpositorum autem, & iudicum fuere sex millia. Porrò quatuor millia ianitores, & totidem psaltes canentes Domino in organis quæ fecerat ad canendum. Quod autem ait: In ministerium domus Domini, Iosephus.7.Antiquit.cap. 11. ità interpretatur, vt curarent ædificium templi. Probabilius videtur eos separatos esse, vt ministrarent sacerdotibus in ministerio templi in omnibus, quæ illi iuberent, & in parandis ijs, quæ erant ad sacrificia necessaria, vt optimè explicat Abulensis in idem cap. quæstio. 12. & intelligitur ex verbis Paralipo. quæ referemus. Sed vtrumque verum est, ante ædificatum templum curabant eius ædificium, postea ministrabant in ijs, quæ sacerdotibus 6 erant necessaria. † Et quoniam tanta multitudo ministrare simul non poterat, distribuit eos Dauid per familias, vt omnes per hebdomadas suas ministrarent. Et hoc est, quod ibidem legimus: Et distribuit eos Dauid per vices filiorum Leui, Gerson videlicet, & Caath, & Merari, &c. Et sortes miserunt quæ familia vnaquaque hebdomada ministraret, vt legimus in fine cap. 24. libro.1. Paralipo. quæ melius intelligentur ex ijs, quæ de sacerdotibus dicemus. De eorum officijs scriptum est, cap. 23: Et erunt sub manu filiorum Aharon in cultum domus Domini in vestibus, & in exhedris, & in loco purificationis, & in Sanctuario, & inuniuersis operibus ministerij templi Domini. In cultum domus Domini, id est, vt ministrarent in omnibus, quæ ad templum pertinerent pro voluntate sacerdotum. In vestibulis, & in exhedris, vbi, scilicet, erant gazophylacia, & oblationes populi. In loco purificationis, id est, in quo erant labra ænea ad ablutionem sacerdotum, & victimarum, vt aiunt Lyranus, & Abulensis, quæ Leuitæ implebant, & euacuabant. In Sanctuario, id est, in loco magis sacro, vt 7 cantores, vt ait Abulensis. † Deinde diuisit Dauid sacerdotes, id est, vniuersam posteritatem, quorum filiorum Aharon, Eleazar, & Ithamar in 24. familias, filios Eleazar in sedecim, filios Ithamar in octo, multò enim plures filij Eleazar inuenti sunt, quam Ithamar. Diuisæ sunt autem familiæ sortibus quæ prima futura esset in ministerio, quæ secunda, &c. omnia ex.1. Paralip. cap. 24. Sed quoniam eadem scribit, & magis explicat Iosephus.7. Antiquit, cap.11, referam eius verba: Et separatis à reliqua tribu sacerdotibus, viginti quatuor eorum cognationes inuenit: ex Eleazari familia sexdecim, ex Ithamari octo. Instituitque, vt vna cognatio ministraret Deo per dies octo à sabbato vsque ad sabbatum.

Officia Leuitarũ aliter à Dauide distributa.

Diuisio Leuitarum.

Diuisio sacerdotum in 24. familias.

Atque ita sortitio facta est omnium cognationū, & cuius prima sors exijt, descripta est cognatio prima, & post hāc secūda, deincepsq; vsq; vigesimam quartā: quæ quidē diuisio durat vsq; in
8 hodiernū diē. † Deinde de Leuitis ait: Leuiticam quoque tribum in partes viginti quatuor diuisit, & sortitione facta & illis, quemadmodum & sacerdotibus, octoni ministerij dies obuenerunt, &c. Inde ministerium hebdomadæ vniuscuiusque familiæ vicem appellant, siue ἐφημερίαν. Lucæ. 1: Fuit in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia. Quæ videlicet erat octaua familia in illis vigintiquatuor, vt videmus. 1. Paralipo. 24. Et postea: Factum est autem cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum, &c. Eadem breuiter retulit Innocentius libro. 1. de Sacro altaris mysterio, cap. 6. Quare vitiosè omnino legitur apud Iosephum in Latinis codicibus apud Iudæos quatuor esse tribus sacerdotum, & singulas habere plusquam quinque millia hominum, cum legendum sit, vigintiquatuor tribus: in Græco codice, quem vidi, hæc, & alia nonnulla iniuria temporis desiderabantur.

DE NATHINAEIS, ET Nazaræis, & Scribis, & Phariſæis.

CAP. IIII.

AD templi ministros pertinebant etiam Nathinæi, de quibus, 1. Paralipo. 9. scriptum est: Qui autem habitauerunt primi (id est, post reditum ex captiuitate Babylonica) in possessionibus, & in vrbibus suis: Israel, & sacerdotes, & Leuitæ, & Nathinæi. Et Hesdræ. 8: Et de Nathinæis, quos dederat Dauid, & principes ad ministeria Leuitarum, Nathinæos ducentos viginti. Hos Lyranus. 1. Paralipo. 9. affirmat fuisse Gabaonitas, qui portabant aquam, & ligna, vt legimus Iosue. 9: Et non deficiet de stirpe vestra ligna cædens, aquasq; comportās in domo Dei mei. Idem sensit Abulensis in idem cap. 9. quæstione. 4. & ante hos Hieronymus in Traditionibus Hebr. in libr. 1. Paralipo. in medio ferè, vbi & causam nominis reddit his verbis: Nathinæi, id est, Donati, sunt enim Gabaonitæ, eo quod ad seruiendum dati sunt ad templum Domini à Iosue, &c. Deductum est nomen à verbo נָתַן, quod est, Dedit, dati enim sunt sacerdotibus, vt cæderent ligna, aquamque comportarent in vsum sacrificiorum, primùm à Iosue, deinde à Dauide, vt videmus in locis citatis Iosue. 9. & Hesdræ. 8. Inde cum sacerdotibus, & Leuitis numerantur apud Hesdram eodem cap. 8. & cap. 2. †Inter ministros
2 templi numerantur ab Innocentio, libro. 1. de Sacro altaris myster. cap. 6. Nazarei: ita enim ait: Erant autem multi minores sacerdotes, quos Nazaræos communiter appellabant, vnus autem erat summus sacerdos, &c. *Nazarei.* Certum tamen est Nazaræos nequaquam pertinere ad sacerdotes, neque ad tribum Leui, sed ex quacumque tribu esse poterant, sicut Samsom erat ex tribu Dan, & fuit Nazaræus Iudic. 13: Dicebantur Nazaræi à נָזַר, quod est Segregauit, aut Sanctificauit, quasi segregati à populo, & Deo dicati, quod sponte sua se Deo traderent radentes cæsariem, & abstinentes à vino, & ab vuis, tam recētibus quam siccis, & alia præterea habebant, quæ cum ritu consecrationis tradita sunt Numero. 6: Vbi multa de illis disputat Abulensis. Ex his quidam perpetuum votum habebant, vt Sāsom, Iudic. 13: quidam certo tantum tempore obseruabant, de quibus potissimum agitur cap. illo. 6. Numerorum. Ex his veteris legis ministris ortum habuerunt ministri nouæ legis, id est, ad eorum exemplum sunt in Ecclesia constituti: ex cantoribus templi, cantores Ecclesiæ, ex Aharon, & filijs eius, qui componebant lucernas Exod. 27. Acolyti, quos Ceroferarios vocant, ex Nathinæis Subdiaconi, ex Leuitis Diaconi, ex sacerdotibus filijs Aharon presbyteri, ex pontifice episcopi, vt docet Innocentius libro. 1. de Sacro altaris mysterio, à cap. 2. vsque ad septimum: ex Nazaræis verò religiosi orti sunt Deo dicati, & sanctificati. †Scribæ autem,
3 & Phariſæi non numerantur inter sacerdotes, & ministros templi, quoniam

niam ex omni tribu esse poterant, & in templo non ministrabant, nisi forte sacerdotes essent, vt Hesdras, Hesdræ.7. Scribæ vocabantur Theologi illius temporis, & legis, qui sacras literas populo interpretabantur, & de dubijs respondebant. Dicti sunt autem סֹפְרִים, id est, scribæ, quòd solis legem scribere liceret, vt doctis, ne ea scribendo deprauaretur, & quòd in legem interpretationes scriberent, Græcè γραμματεῖς, id est, literati, quòd sacras literas callerent; aut etiam ab scribendo. Hinc Isai.33: Vbi est literatus? vbi verba legis ponderans? vbi pro Literatus in Hebræo est, סֹפֵר, id est, Scriba. Et Paulus dixit.1. Corinthio.1. eadem verba referens: Vbi sapiens? Et vbi habemus: Vbi verba legis ponderans? Paulus dixit, ποῦ γραμματεύς, id est, vbi scriba? Hos autem credibile est, magna saltem ex parte, fuisse sacerdotes, ad quos pertinet de lege respondere, vt est apud Malach.cap.2: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius. † Pharisæi ex quacunque tribu esse poterant, si quidem Paulus, qui erat ex tribu Beniamin, Pharisæus etiam erat, vt videmus Actor.23. Erant hi quasi Philosophi Iudæorum, vt docet Iosephus 2.de Bello, cap.7. & legem interpretabantur, aut potius traditionibus suis corrumpebant. Inde Matth.7: Admirabantur turbæ super doctrina eius. Erat enim docens eos, sicut potestatem habens, & non sicut scribæ eorum, & Pharisæi. Dicti sunt à פָּרַשׁ, quod significat diuidere, quod se, quasi iustos à populo separarent, vt autor est Hieronymus in Trad. in Genes. & Matth.22. siue, vt alij volunt, à פָּרַס, quod etiam significat interpretari. Quod de Pharisæis diximus, idem de Sadducæis, & Essenis intelligi volumus: erant enim tres sectæ Philosophorum apud Iudæos, vt scribit Iosephus loco citato, & libro.13. Antiquit. ca.9. & libro.18.cap.2. & alijs sæpe in locis. Essenifacultates in communi possidebant, & à coniugio abstinebant. De eorum placitis, & Pharisæorum, & Sadducæorum multa Iosephus in eisdem locis, à quo desumpsit Sixtus Senen. libro.2. verbo, Traditiones seniorum.

Scribæ.

Pharisæi.

Sadducæi, & Esseni.

5 † De his legimus Acto. 23: Sadducæi autem dicunt non esse resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum, Pharisæi autem vtraque confitentur. Dicti sunt Sadducæi à צָדַק, quod est, Iustificauit, aut, Iustus fuit. Esseni, siue Essæi, vt appellat Philo, à sanctitate dicti sunt, vt quidem putat Philo, in lib. Quod omnis probus liber sit, quod vnde deducat, nescio. Certè, ταῶτα vocant Græci regem apum, aut principem, atque inde dici potuerunt, quasi dignitate præstantes, & alios docentes viuere. Quod autem quidam putant scribas fuisse de tribu Issachar, quoniam.1, Paralipo.12. legitur: De filijs quoque Issachar viri eruditi, qui nouerant singula tempora ad præcipiendum quid facere deberet Israel, non de eruditione legis intelligitur, vt putauit Abulensis in ca.49. Genes. in illud: Issachar asinus fortis, & Lyranus in eũdem locum Paral: sed de disciplina militari, de qua tunc agebatur, nam initio illius catalogi scriptum est: Iste quoq; est numerus principum exercitus, qui venerunt ad Dauid, cum esset in Hebron, &c. Et quamuis eruditi illi fuissent in lege, non tamen inde efficiebatur semper eos huic studio deditos fuisse, aut alios non extitisse ex alijs tribubus, qui scribę dicerentur. † De Scribarum, qui in Euangelio reprehenduntur, & Pharisęorum ortu Hieronymus in illud Isai.8: Et in petram scandali duabus domibus Israel, hæc scribit. Duas domos Nazaræi, qui ita Christum recipiunt, vt obseruationes legis nõ amittant, duas familias interpretantur Sammai, & Hillel, ex quibus orti sunt Scribæ, & Pharisæi, quorũ susceptit scholã Akibas, quẽ magistrũ Aquilę Proselyti autumãt, &c. Sammai igitur, & Hillel, non multò prius quã Dñs nasceretur, orti sunt in Iudæa. Et in illud Zacha.12: Familiæ Semei seorsum ait: In Semei doctores accipiũtur, ex hac enim tribu magistrorũ agmina pullulârunt. Et in q.10. ad Algasiam, tradit Akibam, Simeonẽ, & Hillel magistros fuisse Pharisæorum, Simeonem autem vocat eum, qui Sammai, & Semei dicitur. Ita enim appellatus est à lxx. apud Zachar. cap.12. Sed ego multò antiquiores esse arbitror, quoniam Iosephus.13.

An Scribæ fuerunt ex tribu.

Origo Scribarum, & Pharisæorum.

Antiquit. cap. 9. docet iam fuiſſe illas tres ſectas tempore Ionathæ fratris Iudæ Machabæi, hoc eſt, centeſimo quadrageſimotertio anno ante Chriſti aduentum. Et libro. 18. cap. 2. de tempore Herodis magni ſcribens ait: Iudæi patriæ ſapientiæ ſtudioſi iam inde à multis retro ſæculis in tres ſectas erant diuiſi. Manifeſtum etiam eſt ex verbis Zachariæ citatis, qui meminit Sammai; & à Zacharia vſque ad Chriſtum quingenti plus minus anni ſunt. Quamuis igitur nihil de eorum initijs dicit Ioſephus, conſtat tamen multò ante cœpiſſe quam Dominus naſceretur.

DE VESTIBVS SACERDOTALIBVS generatim, & earum cauſis.

CAP. V.

1 VESTIARVM nullæ veſtes propriæ fuerunt, quoniam non miniſtrabant in ſacrificijs: ſed ſacerdotes veſtes ſacras habebant, quibus vtebantur eo dumtaxat tempore, quo miniſtrabant, & ſoli qui miniſtrabant, vt tradit Ioſephus lib. 6. de Bello, cap. 6. Ex his, quædam erant omnibus ſacerdotibus communes, quædam propriæ pontificis. Quemadmodum autem nunc epiſcopi veſtes etiam habent presbyteri, & diaconi, & ſubdiaconi in pontificali ornatu; ita pontifex veſtes omnes habebat minorum ſacerdotum. Ita cum dixerimus de pontificis veſtibus, vniuerſum ſacerdotalem ornatum deſcripſerimus. De quo egerunt inter alios Ioſephus libro. 3. Antiquit. cap. 8. Philo lib. 3. de vita Moſis, Origenes Hom. 6. in Leuit. Hieronymus in epiſtola. 127. ad Fabiolam, de veſte ſacerdotali, cuius initium eſt: Vſque hodie; Iſidorus libro. 19. Etymologiarum, cap. 21. Beda lib. 3. de Tabernaculo, & vaſis eius. Nomina igitur horum ſcriptorum tantum indicabimus. Si quandoverò alios, aut hos ipſos in alijs libris, citabimus, locos quoque dicemus. † Similiter quia de his veſtibus potiſsimum agitur Exodi. 28. cum enarratores Scripturæ nominabimus ſine loci indicatione, in commentarijs huius ipſius cap. eorum ſententiam expoſitam eſſe intelligamus. Veſtes numerantur Exod. 28. his verbis: Hæc autem erunt veſtimenta, quæ facient. Rationale, & Superhumerale, tunicam, & lineam ſtrictam, cidarin, & balteum. Et in calce eiuſdem cap. addit feminalia linea. Finem indicat cum ait: Facient fratri tuo Aharon, & filijs eius veſtimenta ſancta, vt ſacerdotio fungantur mihi. Cauſam efficientem oſtendit: Et loqueris cunctis ſapientibus corde, quos repleui ſpiritu prudentiæ, vt faciant veſtes Aharon fratri tuo in gloriam, & decorē, in quibus ſanctificatus miniſtret mihi. Hi ſunt Beſeleel, & Ooliab cum alijs eis adiunctis, vt legimus Exod. 31. De materia ait: Accipientque aurum, & hyacinthum, & purpuram, coccumque bis tinctum, & byſſum. Quæ omnia explicauimus cum de interiori templi fabrica agebamus libro. 1. capite. 9. Aurum intelligit in fila deductum. Hyacinthum vocat lanam coloris hyacinthini, qui violaceo, atque cœleſti ſimilis eſt. † Purpuram verò lanam nigrantis roſæ colore ſublucentem, quam tingebant ſucco, ſiue ſanguine piſcis ex conchyliorum genere, qui Purpura dicitur. Coccus bis tinctus dicitur nunc lana tincta vermiculi puluere, qui in coccis, id eſt, in granis arbuſculæ naſcitur, quæ latinè Cuſculium dicitur. De qua Plinius libro. 9. cap. 41. Vt autem lana meliùs hoc lautiſsimo colore imbueretur, bis cocco tingebatur, ſemel cum rudis erat, atque iterum poſtquam in fila deducebatur. Byſſus tenuiſsimi, & candidiſsimi lini genus eſt. De forma autem veſtium ſigillatim poſtea dicemus. His coloribus ſignificabatur ſacerdotem illum eſſe ſummi rerum omnium conditoris, eique ſacrificia offerre, nam vt autor eſt Ioſephus li. 6. de Bello, cap. 6. de velo templi agens, (quod ex eadem materia, & eiſdem coloribus contextum erat) omnium rerum imaginem præferebant huiuſmodi colores. † Coccus ignē imitatur, byſſus terram, hyacinthus aerē, purpura mare. Coccus quidem, & hyacinthus

Materia ſacrarū veſtiū

Coccus bis tinctus.

coloribus

coloribus, byſſus autem, & purpura, origine, nam byſſum terra, purpuram mare gignit. Beda cap. 3: Cuncta autem fiunt de auro, pretioſiſque coloribus, quia nihil vile, ac ſordidum in ſacerdotis ore, vel opere debet apparere, ſed cuncta quæ agit, vniuerſa quæ loquitur, omnia quæ cogitat, & coram hominibus præclara, & in conſpectu interni arbitri oportet eſſe glorioſa. &c. Hoc etiam rectè dicemus, auro ſignificari Diuinarum rerum cognitionẽ, hyacintho cœleſtes cogitationes, purpura reſiſtendum eſſe peccatis, etiam vſque ad ſanguinis effuſionem, cocco, qui ignem colore imitatur, ardentem caritatem exprimi, qui bis tingitur, vt nullo vnquam tempore decolor fiat; ſed quocunque rescciderint, ſemper ſui ſimilis ſit. † Byſſus perfectam caſtitatem indicat, quæ per carnis maceration em augetur, & conſeruatur. His enim virtutibus inſtructos, atque ornatos eſſe decet ſacerdotes Dei, ſicut ſcriptũ eſt: Sacerdotes tui induantur iuſtitia. Ceterùm pretioſas, & elegantes veſtes eſſe voluit Deus, vt intelligeremus optima quæque Deo omnium autori eſſe offerenda, & vt dignitas illius miniſterij indicaretur, tamque ipſi, qui miniſtrabant, quàm reliquus populus, ad reuerentiam, & ad attentiorem Dei cultum, ac denique ad religionem excitarentur. Sunt & aliæ cauſæ, quas reddit Abulenſis Exodi. 28. quæſtio. 1.

Myſticæ cauſæ.

Pſal. 131

DE FEMINALIBVS.

CAP. VI.

1 VISVM eſt Ioſephi, & Hieronymi, atque adeo rerum ipſarum ordinem imitari, & à feminalibus, ſiue femoralibus incipere. De quibus legimus Exod. 28: *Facies & feminalia linea, vt operiant carnem turpitudinis ſuæ à renibus vſque ad femora, & vtentur eis Aharon, & filij eius quando ingredientur tabernaculum teſtimonij, vel quando appropinquant ad altare, vt miniſtrent in Sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur.* Hieronymus: Lineis feminalibus, quæ vſque ad genua, & poplites veniunt, verenda celantur, & ſuperior pars ſub vmbilico vehementer aſtringitur, vt ſi quando expediti mactant victimas, tauros, & arietes trahunt, portantque onera, & in officio miniſtrandi ſunt, etiam ſi lapſi fuerint, & femora reuelauerint, non pateat quod opertum eſt. Inde & gradus altaris prohibentur fieri, ne inferior populus aſcendentium verenda conſpiciat, vocaturque lingua Hebræa hoc genus veſtimenti, מִכְנָסַי, Græcè περισκελῆ, à noſtris feminalia. Refert Ioſephus hæc feminalia de byſſo retorta ob fortitudinem ſolere cõtexi, & poſtquã inciſa fuerint, acu conſui, non enim poſſe in tela huiuſcemodi fieri, &c. † In Hebræo eſt: Facies מִכְנְסֵי בַד, id eſt, femoralia linea, ſed Ioſephus, qui (vt ait Hieronymus) teſtis erat oculatus, non è quouis lino facta dicit, ſed è byſſo, eaque retorta, vt firmiora eſſent. Eſt autem byſſus retorta, quæ fit ex lino, quod netur, & poſtea duplicatur, & torquetur, quæ Hebraicè dicitur שֵׁשׁ מָשְׁזָר, id eſt, byſſus duplicata, quemadmodum interpretantur Hebræi. Ixx. vertunt βύσσον κεκλωσμένην, id eſt, quæ netur, ſiue torquetur. Ex hac cortinæ tabernaculi fiebant, Exod. 26. & ſuperhumerale, Exod. 28: Femoralia autem dicuntur מִכְנָסַיִם à verbo כָּנַס id eſt, collegit, quod Ioſephus ita interpretatus eſt: Quaſi dicas conſtrictorium: quare non habent nomen ex eo, quòd duas alas, ſiue duas oras habeant, vt putauit R. Dauid. Feminalia verò, vt Beda capite. 9. & omnes conſentiunt, caſtitatem ſacerdotalem ſignificant, quæ firmiſſima eſſe debet, & nullo tempore violari; ideo è byſſo retorta fiebant feminalia. Nemo enim neſcit quam ſæpe linum tundatur, & maceretur, donec amiſſo colore natiuo, album fiat: idque aperte carnis macerationem ſignificat, quæ neceſſaria eſt, vt naturali appetitu compreſſo diſcat colere caſtitatem. † Atq; hoc eſt, quod dicitur: Vt operiant carnem turpitudinis ſuæ; id eſt, vt quamuis carne conſtent, vt homines, nihil tamen in ea turpe appareat, quod pudorem afferat,

Byſſus retorta.

Myſticaſignificatio.

afferat. Hinc etiam illud Exo.20.quod attigit Hieronymus: Non aſcendes per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua, ac ſi diceret: Ne ita ad altare accedas, vt tua ſcelera. & tua impudicitia oculis, ac menti hominum obuerſentur. Eſt autem caſtitas adeò propria ſacerdotum, vt etiam Virgilius dixerit:

6. Æne. *Quique ſacerdotes caſti, dum vita manebat.*

DE LINEA STRICTA, & zona.

CAP. VII.

SEcunda veſtis eſt, quæ Exo. 28. Linea ſtricta dicitur: De qua Ioſephus. Super hoc, (id eſt, ſuper feminalia) induit linteam interulam byſinam, è duplicata tela confectam, Chetonem noſtris vocatur, ſignificatque ea vox Lineam, Linum enim vocamus Cheton. Id indumentum eſt tunica talaris corpori adſtricta, habens manicas circa brachia, & ipſas ſtrictas, quæ accingitur circa pectus paulò axillis inferius zona latâ digitos quatuor, intus inani, ita contexta, vt ſerpentis exuuium videri poſsit, floribus etiam picturatur puniceis, purpureis, hyacinthinis, & byſsinis; ſtamen verò ex ſola byſſo conſtat. Quæ ſemel atque iterum circa pectus reuoluta ad talos vſque deſluit tantiſper dum ſacerdotes à ſacris feriantur: cum verò ſacris eſt miniſtrandum, ne ventilata ſit impedimento, ſuper humerum læuum reijcitur. † Hanc zonam Moſes nominauit, Abaneth, nos vocabulo à Babyloniis mutuato Emian dicimus, ſic enim illi nominant. Sed tunica nuſquam finuatur, habetque circa collum amplam aperturam, cuius oræ vicinis à pectore, & à tergo committuntur. Hæc Ioſephus. Atque eadem Hieronymus, niſi quod quædam magis explicat. Secunda, inquit, ex lino tunica eſt ποδήρης, id eſt, talaris, appellaturque כתנת, id eſt, χιτὼν, quod Hebraico ſermone in lineam vertitur, &c. Græcum vocabulum manifeſtè ex Hebræo ſumptum eſt. Hanc dicit eſſe ſine ruga, & vt milites lineas habent, quas camiſias vocant, ſic aptas membris, & adſtrictas corporibus, vt expediti ſint vel ad curſum, vel ad prœlia, ſicut habebat Ioab.2.Regum.20: Porrò Ioab veſtitus erat tunica ſtricta ad menſuram habitus ſui: ſic ſacerdotes in miniſterium Dei paratos vti hac tunica, vt habentes pulchritudinem veſtimentorum nudorum celeritate diſcurrant.

3 † De zona quam etiam cingulum, vel balteū appellari dicit, Hebraicè אַבְנֵט, Babylonicè, ſiue Chaldaicè הֶמְיְנִין, hæc ſcribit Ioſepho conſentiens: Hoc cingulum in ſimilitudinem pellis colubri, qui exuit ſenectutem, ſic in rotundum textum eſt, vt marſupium longius putes. Textum eſt autem ſubtegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & ſtamine byſsino ob decorem, & fortitudinem, atque ita polymita arte diſtinctum, vt diuerſos flores, ac gemmas artificis manu non textas, ſed additas arbitreris. Lineam tunicam, de qua ſupra diximus, inter vmbilicum, & pectus hoc ſtringunt balteo, &c. Recentiores addunt hanc tunicam ita fuiſſe textam, vt oculorum figuras continuis, cōtigiuſque ordinibus haberet, vt ſcutulatæ veſtes apud Romanos. Hoc autem ex eo confirmant, quod vbi nos habemus Exod. 28: Stringeſq; tunicam byſſo, id eſt, cinges tunicam zona byſsyna, in Hebræo eſt: וְשִׁבַּצְתָּ הַכְּתֹנֶת שֵׁשׁ, verbum שִׁבְּצָתִי vertunt: Oculabis, id eſt, oculis diſtingues.

4 † Hæc ſententia recentiorum Hebræorum eſt, Salomonis, Abraham, Sahadiæ, quæ placuit Vatablo, nec videtur diſplicuiſſe Lipomano in Catena Exodi, cap. 28. & alijs. Verùm, vt de Hieronymo taceam, quo nemo eſt Hebraicarum rerum ſcientior, valdè mirum eſt Ioſephum, qui quotidie hac tunica induebatur, non vidiſſe quod viderūt iſti, qui nec vmquam illam viderunt, nec in aliquo veteri ſcriptore legerūt. Sed neque Philo hoc dixit, qui Iudæus erat, & doctiſsimus ſemper habitus eſt. Ridēdos ergò cēſeo iſtos cōmentitios oculos in tunica, & illā trāslatione: Oculabis tunicam byſſo, neque enim id ſignificat verbum שָׁבַץ ſed cōſtringere, aut ligare. Itaque quod Exod. 28. legimus: Et lineam ſtrictam, pro quo

eſt

est in Hebræo וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ, qđ significat: Et tunicam constrictionis, siue ligationis, id est, artè corpus costringentẽ. † lxx. verterũt, Καὶ χιτῶνα κατυμέστον, id est, Tunicam constringentem, nam κάτυμβος nodum significat, siue succingulũ, & κατύμβιν, interprete Suida, est ἀνάδεσμος, id est, vinculũ, siue colligatio, aut, iuxta Hesychiũ, ἐγκάμβωμα, ἢ περίζωμα, id est, Alligatio, siue succingulum. Similiter vertit Chaldæus, וְכִתּוֹנִין מְרַמְצָן, i. Et tunicas strictas, רַמְצָן enim Chaldæis significat Constrinxit, siue inclusit. Atque hoc ex hoc ipso cap. 28. apertè confirmatur, est enim hoc verbum in Hebræo, vbi nos habemus: Inclusi auro erunt per ordines suos, lxx. verterunt: Contecti auro, & colligati in auro. Chaldæus: Inclusi aturo, & ipse Pagninus, qui Hebræis subscribit, similiter etiam transtulit. Inde מִשְׁבְּצוֹת ligatura, siue vncinus, vt tã Hieronymus, quàm lxx. verterunt; vbi legimus: Facies & vncinos ex auro, lxx. ἀγωνίσκους. Et paulò antè: Sculpes eos nominibus filiorum Israel inclusos auro, atque circumdatos. In
6 Hebræo est: Inclusos ligaturis auri. † Quare quamuis probare nobis possent hoc verbum significare etiam oculis variare, siue distinguere, nequaquã hoc ad hanc tunicam accommodare deberent, sed veterum sententiæ acquiescere, cum nullo autore possint ostendere talem eam fuisse, & ipsi negare non possint verbum Hebraicum significare Constringere, aut ligare.

Mystica significatio lineæ strictæ.

QVid significet linea stricta docet Beda his verbis c. 8: Cùm enim constet lino, vel byssо, continentiam, & castitatem significari corporis nostri, strictam habent lineam, siue tunicam de byssо sacerdotes, cum propositum continentiæ nequaquam eneruiter, & fluxa mente custodiunt. Hæc autem linea non solum stricta, verum etiam poderis est, videlicet ad pedes vsque descendens, cum continentia non vnicuilibet membro violenter impositа, sed in toto est corpore delectabiliter consummata. † Hæc etenim
7 linea manus, ac brachia debet stringere sacerdotis, nequid, nisi vtile, faciat, pectus, ne quid inane cogitet: vẽtrem, ne delicias vltra modum appetendo Deum sẽ gulosus facere præsumat: subiecta etiam ventri membra, ne lasciuiẽdo totam sacerdotalis habitus pulchritudinem corrumpant: genua, ne ab orationis instantia torpeant, tibias, & pedes, ne ad malum currant. Induatur ergo sacerdos primò linea stricta, vt & corpus ab iniquis operibus, & à prauis mentem cogitationibus cõpescat, &c. Verùm hoc addamus, tunicam esse talarem, vt castitas ad finem vsque vitæ seruetur. Ideò enim Ioseph, qui inter fratres iustus perseuerasse describitur, solus talarem tunicam habuisse perhibetur Genes. 37, vt scribit Gregorius lib. 1. Mor. cap. vltimo.

Mystica significatio zonæ.

8 DE zona verò ait in eodem loco Beda: † Accingantur filij Aharon tunicis lineis, vt castitatem habeant. Sacerdotes accingãtur balteis, ne ipsa castitas sit remissa, & negligens: ne vento elationis animum perflandi aditũ præbeat, ne crescente iniquitate refrigescere faciat caritatem ipsorum; ne bonorum gressus operum iactãtia suę præsumptionis impediat; ne præpedito virtutum cursu ipsa etiam terrestris cõcupiscentiæ sordibus polluta vilescat, & ad vltimũ autorem suũ ad ruinam superbiendo impellat. Hæc Beda. Sed quoniam non sine causa talis zona effecta est, tentemus singula exponere. Similis erat pelli colubri, qui senectutem exuit, vt renouationem veteris hominis in sacerdote necessariam indicet, qui per angustum foramen pœnitẽtiæ, & vitæ artioris ingrediens, vt coluber, nouus homo appareat renouatus secundum imaginem eius, qui creauit
9 eum. † Varietas colorum, florum, similitudoq; gemmarum, quibus picturatur, varietatẽ omniũ virtutũ significat. Hac zona stringit tunicã lineã, quia parũ est habere castitatẽ, nisi eã reliquis virtutibus ornemus, & cingamus, vt parabola fatuarum virginum declarat: *Matth. 25.* Immo & ipsa castitas impediet nos per elationem, nisi ceteris virtutibus constringatur. Semel atque iterum hac zona cinguntur sacerdotes circa pectus, nevmquam sit castitas sine exercita-

citatione virtutum: deinde vt virtutes oſtendat debere eſſe duplices, id eſt, in pectore, & in opere. Quatuor digitorum latitudinem habet propter quatuor virtutes, quæ vulgò appellantur Cardinales. Ad talos vſque defluit, quia ad finem vſque vitæ virtutes protendi debent. † Sed cum ſacerdos ſacris operatur, ſuper humerum læuum reijcitur, ne impediat miniſtrantem, quia eo tempore etiam ab opere virtutum, quæ intentionem animi miniſterio illi debitam impedire poſſent, abſtinendum eſt. At non propterea ſtudium virtutum abijcitur, ſed ſuper humerum læuum, quo onera portantur, reijcitur, vt oſtendat ſacerdos ſemper ſibi curæ eſſe virtutes, ac libenter ſe tunc etiam illis operam ſuam fuiſſe nauaturum, niſi opus maius, ac Deo acceptius impedirent.

DE TIARA.

CAP. VIII.

1 TIARAM, ſiue pileum ſacerdotum, qui etiam Cidaris, & Mitra dicitur, ita deſcribit Ioſephus: Super caput autem geſtat pileum non faſtigiatum, neque totum caput comprehendentem, ſed paulò plus quam medium. Eſt autem tali paratu, vt videatur vitta linea ſæpe in orbem replicata, & conſuta, quam ſuperne alia tela integit vſque ad frontem deſcendens, & per ſuperficiem verticis futurarum deformitatem occultans. Hîc adaptatur accuratè, ne inter ſacrificandum delabatur. Hæc eadem Hieronymus in hunc modum explicat: Quartum genus eſt veſtimenti rotundum pileolum, quale pictum in Vlyſſe conſpicimus, quaſi ſphæra media ſit diuiſa, & pars vna ponatur in capite. Hoc Græci, & noſtri Tiaram, nonnulli Galerum vocant, Hebræi מצנפת. Non habet acumen in ſummo, nec totum vſque ad comam caput tegit, ſed tertiam partem à fronte inopertam relinquit, atq; ita in occipitio vitta conſtrictum eſt, vt non facilè labatur ex capite. Eſt autem byſſinum, & ſic fabrè opertum linteolo, vt nulla acus veſtigia extrinſecus appareant. † His addit Beda cap. 8: Pilea ſacerdotũ habuiſſe coronulas quaſdam, quoniam Exo. 39. ſcriptum eſt: Fecerũt & tunicas byſſinas opere textili Aharon, & filijs eius, & mitras cum coronulis ſuis ex byſſo. Atque has coronulas aureas fuiſſe putat (licet etiam byſſinæ intelligi poſſent) quoniam Ioſephus teſtis oculatus aureas fuiſſe teſtatur. Verùm hoc de coronis ſummi ſacerdotis Ioſephus ſcripſit, vt poſtea videbimus, non de coronulis minorum ſacerdotum, de quibus nihil hoc quidem nomine Ioſephus, aut Hieronymus, aut Iſidorus dixerunt, ſed dixit tamen aliquid Ioſephus, vnde id intelligi poſſit, nempe eſſe in pileo vittam lineam ſæpe in orbem replicatam. Illos orbes Scriptura appellat coronulas, atque ideo dixit: *Et mitras cum coronulis ſuis ex byſſo*: tam enim pileus, quàm orbes ex byſſo erant. † Verùm hæc apertiùs ex verbis Hebraicis intelligemus: nam pro eo quod eſt in translatione noſtra: *Et mitras cum coronulis*, in Hebræo eſt: Et mitram, ſeu cidarin ex byſſo, & decorem pileorum ex byſſo. Similiter eſt in Chaldæo: Et mitram ex byſſo, & gloriam (id eſt, decorem) pileorum ex byſſo. Ixx: Et cidares ex byſſo, & mitram ex byſſo. Quibus verbis manifeſtè docemur tam mitram pontificis, quam pileos ſacerdotum fuiſſe ex byſſo. Quod autem eſt in Hebræo, Decorem pileorum, nonnulli interpretantur, pileos elegãtes, vt Vatablus, & alij, quibus aſſentitur Lipomanus in Catena. Et quidem verbis Hebraicis ſatis apta eſt hæc interpretatio, at nõ verbis noſtræ translationis, quam optimè etiam ferũt verba Hebraica. † Hæc autem melius intelligentur ſi verba Ioſephi reperamus non vt verſa ſunt à Ruffino, nec vt habet noua translatio Sigiſmundi Gelenij, quæ verior eſt, & correctior, nõ tamen ſatis Ioſephi ſenſum explicãs, ſed vt ſunt in Grẽco. Ita enim ait: *Τῆ δὲ κατασκευῆ τοιῶτον ἐστὶν, ὡς φάναι δοκεῖν ἐξ ὑφάσματος λινέας ταινίας πεποιημένη πολλαχῆς, καὶ γὰρ ἐπιπλυσσόμενον ῥάπτεται πολλάκις. Εἶτα σινδὼν ἄνωθεν αὐτῆ περιέρχεται δίπηχυς μέχρι μετώπου, τὸ δὲ ἄνω τῆς ταινίας, ἐφ' ὃ τὸ ἀπ' αὐτῆς ἄκρον κατακρύπτουσα.*

Quæ

Quæ ita ad verbum vertuntur: Paratu autem talis est, vt corona videatur ex textura linea vitta facta crassa. Et quod complicatum est, consuitur sæpè. Deinde tela supernè circa ipsum venit descendens vsque ad frontem futuram vittæ, & quod ab ipsa est indecorum, velans. Hæc Iosephus. Si ergo illa vitta crassa linea, id est, ex byssо facta, videtur corona, & sæpe replicetur, & consuatur, cur non illi orbes eiusdem vittæ coronulæ appellentur? Et quoniam ijdem pileos ornabant, rectè dictum est: Et decorem pileorum ex byssо.

Pileorum significatio.

5 †Hoc indumento admonebantur sacerdotes omnes capitis sensus Deo cõsecratos habere, vt ait Beda cap. 8. ne vel oculi viderent vanitatem, vel aures audirent opprobrium aduersus proximum suum, vel os abundaret malitia, & lingua cõcinnaret dolum, &c. Et postea: Mitras cum coronulis habent sacerdotes ex byssо, qui sic visum, auditum, gustum, olfactum, & tactum suum in venustate castimoniæ custodiunt, vt pro eadem custodia se coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se, accipere sperẽt. Et mox: Et rectè sacerdos cum stolis byssinis coronas superadditas gestat, vt & in continentia ipse sua iugiter æterna præmia meditetur, & in prædicatione continentiæ, vel bonæ operationis,
6 simul eadem gaudia æternæ beatitudinis audientibus promittat: ne si absque spe retributionis pondus imponat laboris, iugum Christi suaue, & onus leue asperum suis auditoribus reddat, & durum. Hactenus Beda. †Præterea caput, quia summum membrum est, portionem animæ superiorem designat, hoc est mentem, siue rationem, quæ libera esse non debet, vt de rebus Diuinis pro arbitrio suo iudicet, sed vitta byssina constringenda est, vt captiuus fiat intellectus in obsequium Christi. Vitta enim, quia constringit, & byssina est, abnegationem proprij iudicij significat in capite posita. Orbes illi sunt ratiocinationes, quibus sacerdos intelligentiæ suæ persuadet vt Deo subdatur, & verius esse iudicet, quod fides tradit, quam quod humana ratio excogitauit, ac simul quærit vnde conuincat, quod supra rationem est, non esse contra veritatem. Hæ ratiocinationes, quoniam pulchræ sunt, & magnam ei coronam pariunt, satis aptè dicuntur coronulæ mitrarum, siue ornamentum, & decor. Linteolum supernè integens est assensus ipse fidei, qui omnia ambit; & humanæ rationis, ac ratiocinationis defectus occultat.

DE VESTIBVS PONtificis, & primùm de tunica hyacinthina.

CAP. IX.

1 HIS tantum, quæ hactenus diximus, vtebantur minores sacerdotes ad ministerium, absque amictu enim tunicati sacra, libationesque peragebant, vt ait Philo. lib. 2. de Monarchia, paulò post principium. Atq; hæc communia illis erant cum pontifice, quidquid enim habebant minores sacerdotes, habebat & pontifex. Exo. 28: Porrò filijs Aharon tunicas lineas parabis, & baltheos, ac tiaras in gloriam, & decorem, vestiesque his omnibus Aharon fratrem tuum, & filios eius cum eo. Quæ supersunt dicenda propria pontificis sunt. In his prima est ea vestis, quæ Exod. 28. tunica dicitur: Hæc autem (inquit) erunt vestimenta, quæ facient, Rationale, & Superhumerale, tunicam, & lineam strictam. De qua in eodem capite scriptum est: *Facies & tunicam superhumeralis totam hyacinthinam: in cuius medio supra erit capitium, & ora per gyrum eius textilis, sicut fieri solet in extremis vestium partibus, ne facile rumpantur.* Hanc Hebraicè vocat Moses מְעִיל הָאֵפוֹד. †Est autem מְעִיל vocabulum valde vsitatum in Scriptura, ita differens à כְּתֹנֶת sicut apud Græcos, χιτὼν, & ἱμάτιον Matth. 5. apud Latinos tunica, & pallium; sicut in eodem loco legimus: Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & palliũ. Itaq; כְּתֹנֶת est tunica interior, quo nomine appellata est tunica illa linea sacerdotum: מְעִיל verò est vestis exterior, quod est in Hebræo,

Vers. 4.

Vers. 31.

2

i. Reg. 2.

1.Reg.2. vbi habemus: Et tunicam parvam faciebat ei mater sua, quam afferebat statutis diebus. Et.1. Paralipo. 15: Porrò Dauid erat indutus stola byssina, & vniuersi Leuitæ, qui portabant arcam. Iob.1: Tunc surrexit Iob, & scidit vestimenta sua, aut tunicam suam, vt habent alia exemplaria. Rectè ergo tunica exterior pontificis dicitur מְעִיל, sed dicitur tunica Ephod, quoniam coniuncta erat cum Ephod, vt mox videbimus. Apud.lxx. dicitur, ὑποδύτης ποδήρης ideſt, tunica talaris. De qua, & de linea stricta dictum est Eccles.45: Circumpedes, & femoralia, & humerale posuit, & in Græco est, ποδήρη, ἡ περισκελῆ, videtur autē plurali numero dictū ποδήρη, pro quo interpres vertit, Circūpedes. De hac Iosephus ait: Sed superinduitur hyacinthinam tunicam talarem, quam
3 nostrates Methir nominant. † Vbi corruptè legitur Methir, pro Mehil, sicut & quædam alia vocabula deprauata sunt in hoc autore, sed multo magis apud Innocētium tertium, lib.1. de Sacro alt. myst. cap.11. & sequentibus. Et mox: Hæc tunica, inquit Iosephus, nō erat è duobus segmentis, vt futuras haberet in humeris, ac lateribus, sed vnica tela in longum contexta aperturam in summo habet, non transuersam, sed in longum descendentem à tergo, & antè vsque ad medium pectus. Cui decoris causa assuta est fimbria, ne scissura appareat. Eodem modo quà manus exeruntur, est scissa, &c. His Hieronymus nihil addit, nisi hanc tunicam manicas habere eiusdem coloris; quod neque hîc legimus, nec ca.39. nec cum Iosephi verbis congruit dicentis: Eodem modo quà manus exeruntur est scissa. Sed neque Philo, neque aliquis alius ex veteribus, quos viderim, manicas habere hanc tunicam dixit. Quare quod scripsit Abulensis quæstio.16. in cap. 28. Exodi, Iosephum affirmare hanc tunicam habuisse manicas consutiles, vitiosa translatione deceptus scripsit. Erat igitur tunica hyacinthina, id est, ex lana violacea, quam pretiosam fuisse apud veteres Homeri testimonio ostendimus, cum de veli coloribus
4 agebamus. † Quod autē Hieronymus scribit, fimbriam, quæ erat in apertura ipsius, ex ipsa esse, id est, non esse assutam, sed simul in eadem contextam, quod his verbis explicat: Et in superiori parte, quà collo inducitur, aperta, quod vulgò capitium vocant, oris firmissimis ex se textis: Augustinus etiam existimauit quæst.118. in Exodum, & nonnulli alij. Quibus nos assentiri non possumus, quoniam Iosephus ait: Cui decoris causa assuta est fimbria, ne scissura appareat. Quare quod habemus in nostra translatione: *Et ora per gyrum eius textilis*, ita intelligendum est, illam fimbriam ex eadem lana hyacinthina esse contextam seorsum, & postea eidem tunicæ assutam. De eius extremitate ait Dominus Mosi: *Deorsum vero ad pedes eiusdem tunicæ per circuitum, quasi mala Punica facies ex hyacintho, & purpura, & cocco bis tincto, & bysso retorta mistis in medio tintinnabulis, ita vt tintinnabulum sit*
5 *aureum, & malum Punicum.* † Iosephus: Ceterùm ima vestis ornabatur limbo effigie malorum Punicorum distincto, à quo tintinnabula aurea sic dependebant, vt medium esset quodque malum Punicum inter duo tintinnabula situm; & tintinnabulum inter duo mala Punica. Hieronymus his nihil addit, nisi septuaginta duo fuisse tintinnabula, & totidem mala Punica. De quo numero nihil inuenio in Scriptura, nisi quod Ecclesiasticus ait cap. 45: Et cinxit eum tintinnabulis aureis plurimis in gyro. Idem cum Hieronymo scripsit Isidorus lib.1. Etymol. cap.21. de numero malorum Punicorum, & tintinnabulorum. Cur hoc fiat statim docet Dominus: *Et vestietur ea Aharon in officio ministerij, vt audiatur sonus quando ingreditur, & egreditur sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur.*

Tunicæ hyacinthinæ Allegorica significatio.

QVorsum hæc facta fuerint ostendit eorum significatio, de qua legimus Sapient.18: In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum. Quod verbis Iosephi, & Philonis explicabimus. Iosephus: Quin & pontificis tunica, cum sit linrea, terram similiter significat, hyacinthus verò polum.

lum. Per mala Punica fulgetra referens, ſicut tonitrua per tintinnabulo-
6 rum ſtrepitum. † Philo: Hic fuit amictus pontificis. Quid autem ſibi velit, & integer, & partes eius, ne id quidem videtur prætereundum ſilentio. Totus enim totius mundi quædam imago fuit, partes verò, ſingularum partium. Incipiamus à talari tunica, hæc tota eſt hyacinthina ad ſignificandam figuram aeris, natura enim aer nigricat, & quodammodo talaris eſt à Lunari orbe protenſus vſque terræ terminos. Vnde etiam tunica à pectore vſque pedes per totum corpus diffunditur. Circa talos habet flores, mala Punica, & tintinnabula. Flores terram ſignificant, in qua florent, & germinant omnia. Mala Punica aquam, *poal*, dictæ à fluendo iuxta Græcam etymologiam. Tintinnabula verò horum elementorum concentum, & congruentiam. Nam nec terra ſine aqua, nec aqua ſine terra generationi ſufficit, ſed amborum
7 coitus, & contemperatio, &c. † Eadem ſcripſit libro. 2. de Monarchia, tametſi quod de floribus ait, neque in Scriptura inuenio, neque in Ioſepho, neque in Hieronymo. Hieronymus quidem in reliquis ſentit cum Philone, in tintinnabulis, & malis Punicis cum Ioſepho. Verùm accedit ad hæc colorum quatuor varietas, quæ erat in malis Punicis, de quibus hæc ſcribit Hieronymus Hebræorum ſententiam referens: Quatuor colores ad quatuor elementa referuntur, ex quibus vniuerſa ſubſiſtunt. Byſſus terræ deputatur quia ex terra gignitur, purpura, mari, quia ex eius cochleolis tingitur: hyacinthus aeri, propter coloris ſimilitudinem: coccus igni, & ætheri, &c. Idem ſentit Ioſephus libro. 6. de Bello capite. 6. Quorſum autem pontifex mundum portet in veſtibus, ſtatim explicat Hieronymus: Et iuſtum eſſe commemorant, vt pontifex creatoris non ſolùm pro Iſrael; ſed & pro vniuerſo mundo roget, ſiquidem ex terra, & aqua, & aere, & igne mundus iſte conſtitit, & hæc elementa ſunt
8 omnium. † Et poſtea. Iuſtum ergo erat, ſicut ſupra ex parte diximus, vt pontifex Dei creaturarum omnium typum portans in veſtibus ſuis indicaret cuncta indigere miſericordia Dei: & cum ſacrificaret ei, expiaretur vniuerſalis conditio, vt non pro liberis, ac parentibus, & propinquis, ſed pro cuncta creatura, & voce, & habitu precaretur, &c.

Eiuſdem Moralis ſignificatio.

QVID verò hæc tunica ſignificet ad mores pertinens Beda eleganter explanat capite. 6. cuius verba redigam in compendium. In eo quod tota vnius coloris eſt, vita ſacerdotis qualis eſſe debeat manifeſtè docetur, hoc eſt, ſupernis ſolum deſideriis inceſſanter intenta, & conuerſationem, iuxta Apoſtolum, habens in cœlo, ac ſui *Philip.3* Saluatoris inde deſideranter expectans aduentum. Ad pedes vſque pertingebat, vt oſtenderetur nihil in ſacerdotali vita infimum, ac ſordidum remanere, ſed omne, quod ageret, quaſi æthereo colore ſpecioſiſsimum, vniuerſa membra eius à capite vſque
9 ad pedes gratia virtutum contecta eſſe debere. † Item tunica talari ſacerdos tota hyacinthina veſtitur, vt admoneatur opus cœleſte non inchoandum tantummodo, verumetiam vſque ad finem in eo eſſe perſeuerandum omnibus, qui ſalui eſſe voluerint. Tunica namque hyacinthina vſque ad pedes veſtiri, eſt bonis operibus vſque ad finem vitæ huius inſiſtere præcipiente, ac promittente Domino: *Apoc.2.* Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Capitium, ſiue apertura tunicæ firmiſsimam oram habet, cum primordium bonæ noſtræ actionis forti radice timoris Domini ſubnixum, & contra omnes inſidias hoſtis antiqui probatur eſſe munitum. De tintinabulis verò, & malis Punicis hæc ſcribit Gregorius in ſecunda parte Paſtoralis curæ, capite. 4. & libro. 1. Epiſtola. 24: Hinc Moyſi præcipitur vt tabernaculum ſacerdos ingrediens

tintinnabulis ambiatur, vt videlicet voces prædicationis habeat, ne superni spectatoris iudicium ex silentio offendat. Scriptum quippe est, Vt audiatur sonitus quando ingreditur Sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur. † Sacerdos namque ingrediens vel egrediens moritur, si de eo sonitus non audiatur, quia iram contra se occulti iudicis exigit, si sine sonitu prædicationis incedit. Aptè autem tintinnabula vestimentis illis describuntur inserta. Vestimenta etenim sacerdotis quid aliud quam recta opera debemus accipere, Propheta attestante, qui ait: Sacerdotes tui induantur iustiam? Vestimentis itaque illis tintinnabula inhærent, vt vitæ viam cum linguæ sonitu ipsa quoque bona opera clament sacerdotis. Sed cum rector se ad loquendum præparat, sub quanto cautelæ studio eloquatur attendat, ne, si inordinate ad loquendum rapitur, erroris vulnere audientium corda feriantur, & cum forrasse sapiens videri desiderat, vnitatis compagem insipienter abscindat. Hinc in sacerdotis veste iuxta Diuinam vocem tintinnabulis mala Punica coniunguntur. Quid enim per mala Punica, nisi fidei vnitas designatur? Nam sicut in malo Punico vnico exterius cortice multa interius grana inueniuntur, sic innumeros Sanctæ Ecclesiæ populos vnitas fidei contegit, quos intus diuersitas meritorum tenet, &c. † Beda verò ait loco indicato, malis Punicis multifariam virtutum operationem vno caritatis munimine tectam designari: & ad pedes tunicæ poni tintinnabula, & mala Punica per gyrum, cum ad tantam perfectionem vitæ sacerdos perueniet, vt nihil in illo aliud, quam splendor varius bonorum operum, nihil ab illo aliud, cum os aperuerit, quam suauissimus eorumdem operum sonus audiatur. Mala enim Punica fiunt ex quatuor coloribus, qui varietatem virtutum indicant. His verò in medio tintinnabula permiscentur, cum neque opus sacerdotis vnquam à sonitu verbi, quod loquitur, discrepat, nec à rectitudine operis linguæ sonitus dissentit. Fiuntque bina mala circum singula tintinnabula, & circum singula mala bina tintinnabula, cum & omnia quæ loquitur, bonis confirmantur actibus, & vniuersa quæ agit, quam sint rationabilia discreto sermonis sonitu produntur. &c. His addamus tintinnabula esse aurea, quia per aurum pretiosissimum metallorum recte sermones de rebus Diuinis significantur. Deinde hoc aduertendum hæc, & quæ de vestibus pontificis dicentur, posse ad presbyteros etiam nostros transferri, si dicamus prius maiorem requiri in presbytero Euangelico Sanctitatem, quam in pontifice legis, aut simili quapiam præmunitione vtamur.

Psalm. 131

DE EPHOD.

CAP. X.

1 EPHOD HEBRAICE ab אפד, quod est cinxit, Græcè ἐπωμὶς dictus à lxx, id est, Superhumerale, diligenter ab Scriptura describitur: *Facient autem Superhumerale de auro, & hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta opere polymito* (id est, variorum filorum, ac colorum. lxx. ἔργον ὑφαντὸν ποικίλτου, id est, opus textile variegatoris.) *Duas oras iunctas habebit in vtroque latere summitatum, vt in vnum redeant. Ipsa quoque textura, & cuncta operis varietas erit ex auro, & hyacintho, &c.* Quæ Iosephus ita explicat: Super hanc tertiam (vestem, aut tunicam) etiam nunc induit vocatam Ephodem Græcanicæ epomidi similem. Ea fit hoc modo: Ex variis coloribus auro intermisto ita conte-xitur, vt circa medium pectus lacuna relinquatur, maniculis quoque ita,

Verſ. 6.

Verſ. 7.

Verſ. 8.

ita extantibus, vt planè tunica appareat. Verùm Græca Iosephi malè versa sunt, quæ ita habent ad verbum: Super his tertium induitur, qui Ephodes dicitur, & Græcanicæ Epomidi similis est. Fit autem hoc modo: textus deorsum cubitali mensura ex omnigenis coloribus, & auro simul variegato, lacunam circa medium pectus relinquit, cum manicisque fabricatus, & omni figura in modum tunicæ factus. Ruffinus vertit: Fit enim hoc modo, vt sit textus eius magnitudine cubiti. Ex quibus videmus Ephod habere non maniculas, sed manicas integras. In quo Sixtus Senensis libro 3. Bibliothe. cap. 11. & multi alij errarunt, qui in modum scapularis monastici eum factum esse dicunt. Deinde videmus non protendi vltra cingulum, vt multi volunt, sed vsque ad cingulum. Ad cingulum vsque protendi non est dubium, cum Exod. 39. legamus Ephod, & Rationale ligari zona: sed non vlterius, docet Iosephus, qui cubitali mensura eum esse dicit, atque ideo dicebatur, ἐπωμὶς, quod humeros tantum cum pectore ornaret. Epomis etiam Græcanica, cui Iosephus eum similem esse dicit, vestis muliebris est, vt ait Pollux libr. 7. cap. 13. & ab humeris ornandis nomen habuit. Quod ex eo cernitur, quod Athenæus lib. 13. Dipnosophistarum, versus finem versus refert Chæremonis Tragici poetæ huiusmodi.

Iacebat hæc ad albos Lunæ radios,
Ostendens vbera soluta pectoris fascia.

In Græco ita habent:

Ἔκειτο γαὰ ἡμὲν λευκὴν εἰς σελωνάφας
Φώγουσα μαζὸν λελυμένης ἐπωμίδος.

Vbi bonus interpres Iacobus Dalechampius epomidem vocauit pectoris fasciam, quod satis cum Græco conuenit. Et in margine adnotat hanc vocem iuxta veteres significare Strophium, quod Martialis vocat Mamillare, quo tumor papillarum cohibetur, vinctum ad humeros. Inde lxx. duas partes Ephod anteriorem, & posteriorem vocant duas epomides Exod. 28. & 39. vbi nos habemus: *Duas oras iunctas habebit, &c.* Arbitror etiam fuisse infra manicas consutum, aut fibulis connexum, quoniam Iosephus ait eum omni figura similem esse tunicæ, tunicæ autem consuuntur ad latera. Hoc etiam significatum puto verbis illis: *Duas oras iunctas habebit in vtroque latere summitatum*, summitates enim vocat extremitates vtriusque lateris כתפות, quod fines, & extremitates significat, vt Psalmo. 18. Et in fines orbis terræ verba eorum. Omnia confirmantur ex verbis Philonis libro 2. de Monarchia, qui ita describit Ephod. Huic, (id est, tunicæ hyacinthinæ) superinduitur textum pectorale thoracis specie, &c. In Græco ὕφασμα θωρακοειδές. & Iosephus libro 6. de Bello, cap. 6. de Epomide, siue Ephod, ait: Et habitu quidem indumento thoraci similis videbatur. De reliquo eius ornatu hæc scribit idem Iosephus. In vtroque autem humero singuli Sardonyches auro inclusi fibularum vice Epomidem adnectunt. His insculpta sunt Iacobi filiorum nomina literis vernaculis linguæ nostratis in vtroque lapide sena, ita vt seniores dextrum humerum obtineant, &c. Quibus verbis intelligitur quod ait Dominus: *Sex nomina in lapide vno, sex reliqua in altero, iuxta ordinem natiuitatis eorum.* intelligimus enim in lapide dexteri humeri fuisse nomina sex maiorum natu filiorum, Ruben, Simeonis, Iudæ, Dan, Nephthali, Gad. In sinistro erant Aser, Issachar, Zabulon, Ephraim, Manasses, Beniamin: hic enim est ordo natiuitatis eorum, vt constat ex Genesis. 29. & 30. nisi quod Leui demimus, qui erat ordine tertius, & pro Ioseph, qui erat post Zabulon, ponimus duos eius filios, vt explicabimus capite sequenti. Quorsum hoc fiat docet Scriptura: *Et pones in vtroque latere Superhumeralis memoriale filijs Israel: portabitque Aharon nomina eorum coram Domino super vtrumq; humerum ob recordationem*, id est, vt pontifex ingrediens in Sancta sanctorum nomina populi, pro quo rogaturus est

Lib. 14. Epigr. 66.

Dominum, portet in humeris, vt ait Hieronymus. Beda, capite. 4: Tres enim ob causas Aharon nomina patriarcharum inter sacrificia semper in humeris, sicut & in pectore, portabat, videlicet vt ipse fidem, vitamque patriarcharum meminisset imitari, vt duodecim tribuum, quæ de his natæ sunt, orationibus, & sacrificijs memor existeret: vt idem populus scripta in veste præsulis sui patrum nomina videns curaret sedulo ne ab illorum meritis descisens ad errorum contagia
5 declinaret. † Ad hoc enim valet quod dictum est: Et pones in vtroque latere Superhumeralis memoriale filijs Israel. Quod verò ait Iosephus, circa medium pectus lacunam relinqui, ita intelligendum est, vt ab Hieronymo exponitur dicente: Contra pectus nihil contextum est, & locus futuro Rationali derelictus. Addit Scriptura: Facies, & vncinos ex auro, & duas catenulas, &c. De quo cap. sequenti dicemus. Intelligimus etiam ex verbis Iosephi duas partes Superhumeralis non fuisse in humeris inter se consutas, sed illis duabus gemmis, quasi fibulis quibusdam, connexas. Præterea, vbi nos habemus: Duos lapides onychinos, Hebr. Duos lapides שהם, lxx. soli verterunt Smaragdos, Aquila verò, & Symmachus, & Theodotion, Onychinos: Iosephus Sardonychas vocat eos Hebræo, Aquilaque consentiens, vt vel colorem lapidum, vel patriam demonstraret, vt scribit Hieronymus.
6 † Sensit itaque Hieronymus Onychem esse, quam Iosephus vocat Sardonychem. *Onyx.* Onyx gemma est translucida colore vnguem hominis referens carnibus impositum, vt autor est Plinius libro. 37. cap. 6. Iosephus autem vocat eam Sardonychem; (quo nomine etiam vsus est libro. 6. de Bello cap. 6.) vel quòd Sardibus in vrbe Asiæ minoris inuenta sit, vel quòd cum candore paululum habeat ruboris, qui magis in Sarda, siue Sardio lapide emicat. De his gemmis 3. Antiquit. cap. 9. mirum quippiam, & notatu dignum scribit idem Iosephus. Ex lapillis, inquit, quos pontifex in humeris gestabat (Sardonyches erant, quorum natura nulli nō notam narrare superuacuum puto) micabat alter quoties litarum esset, is, qui dextrum humerum occupabat, tantumque fulgorem emittebat, vt procul etiam intuentibus conspiceretur, idque præter naturam suam, & consuetudinem, &c. Duplex tamen fuit Ephod, *Duplex Ephod.* vt adnotauit Hieronymus in epistola. 127. ad Fabiolam, & in epistola. 130. ad Marcellam. Alter fuit, qualis modò describitur est, qui solius erat pontificis; alter lineus tantum, quo non solum sacerdotes, & Leuitæ, sed etiam
7 laici vtebantur. † Nam de Samuele, qui erat Leuita, legimus. 1. Regum. 2: Samuel autem ministrabat ante faciem Domini puer accinctus Ephod lineo. Et cap. 22: Irruit in sacerdotes, & trucidauit in die illa octoginta quinque viros vestitos Ephod lineo. Et de Dauide, qui neque erat sacerdos, nec Leuita, scriptum est. 2. Regum. 6: Porrò Dauid accinctus erat Ephod lineo, videlicet cum saltaret, & caneret ante arcam Domini. Ex dictis intelligitur Ephod lineum non fuisse vestem sacerdotalem, nec Leuiticam, sed ex similitudine Ephod pontificis factam, vt ab ijs gestaretur, qui quoquomodo Diuino cultui deseruirent. Quod latius exponitur ab Alfonso Abulensi, in libr. 1. Reg. cap. 22. quæstione. 27.

Allegorica significatio Ephod.

ALlegoricam significationem Iosephus ita explicat: Eponis etiam vniuersi huius naturam indicabat è quatuor coloribus contexta, quibus aurum accesit, sicut ego interpretor, propter adiunctam rebus omnibus lucem. Duo præterea Sardonyches in vestitu pontificis pro fibulis additi Solis, & Lunæ significationem habent. Philo: At Eponidem cœli figuram esse certis coniecturis
8 colligitur. † Primum è duobus Smaragdis rotundis humeralibus, quos quidam existimant typos Solis Lunæque, sed proprius ad veritatem accedit per hos designari duo hemisphæria. Sunt enim, sicut hæ gemmæ, ambo

ambo inter se paria neutro crescente, decrescente ve secus quam in luna videtur. Attestatur & color, Smaragdo enim aspectus totius cœli est similis. Vnde factū est, vt gemina vtraque sculperetur sex nominibus, quia vtrumque hemisphærium diuiso signifero circulo sex signa complectitur. Idē breuius repetit lib. 2. de Monarchia.

Moralis significatio Ephod.

QVod autem ad moralem attinet, quoniam in humeris, vt ait Beda cap. 4. onera portantur, & iuxta Philo. libro. 3. de Vita Mosis, per humerum significatur operatio, quid per Superhumerale pontificis, nisi labores bonorū operum, quæ iugiter coram Domino ferri debent, ostenduntur? Superhumerale ergo illud Euangelicum onus accipiamus, de quo Dominus ait: Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. De auro fit, vt ante omnia in habitu sacerdotis intellectus sapientiæ principaliter emicet. Cui hyacinthus, qui aerio colore resplendet, adiungitur, vt per omne, quod intelligendo penetrat, non ad fauores infimos, sed ad amorem cœlestiū surgat. † His purpura permiscetur, vt sacerdotale cor, cum summa, quę prædicat, sperat in semetipso, etiam suggestiones vitiorum reprimat, eisque ex regia potestate cōtradicat, & nobilitatem semper intimę regenerationis aspiciat, & cœlestis regni sibi habitum moribus defendat. Quamuis in purpura effusio etiam sanguinis pro Christo intelligitur, & passionum tolerantia, quæ meritò super sacerdotis humeros refulget, vt ipsum ad patienda aduersa semper doceat esse paratum. His coccus bis tinctus adiungitur, vt ante oculos Dei omnia virtutum bona caritate decorentur. Quæ scilicet caritas, qua Deum simul, ac proximum diligit, quasi ex duplici tinctura fulgescit. Adiungitur & byssus torta, quia tunc castimonia ad perfectum munditiæ candorem ducitur, cum per abstinentiam caro fatigatur. Duæ oræ Superhumeralis sibi inuicem copulantur, dum omnia, quæ foris bona monstramus, intus pura, & simplici intentione Deo placendi gerimus. Et hoc in vtroque latere Superhumeralis, vt inter aduersa, & prospera, concordi semper actione, & cogitatione conditori nostro seruiamus. † Pontifex in Superhumerali nomina gestat Patrum charum, cum doctor quisque, siue præsul Ecclesiæ, in omnibus, quæ agit, patrum præcedentium facta considerat, atque ad eorum imitationem vitam dirigere, & onus Euangelicæ perfectionis ferre satagit. Quæ videlicet nomina patrum aptè in lapidibus pretiosis sculpi iussa sunt, lapides quippe pretiosi opera sunt virtutum spiritualium. Haberque sacerdos in humeris lapides pretiosos, & in eis nomina patrū scripta, cum & ipse claritate bonorū operum cunctis admirandus extiterit, & eamdem claritatem non à se nouiter inuentam, sed antiqua sibi patrum autoritate traditam esse docuerit. Duplici autem ratione hæc in humeris portat, vt & ipse præceptis Dominicis humiliter subditus incedat, & auditoribus suis semper cœlestia, siue sua, siue patrum exempla, quæ sequantur proponat. † Aptè etiam ijdem lapides includi auro, atque circumdari iubentur. Auro namque vel intellectus, vel certè caritas insinuatur, quia sicut aurum metallis, ita caritas virtutibus præstat ceteris. Includuntur auro lapides, cum operatio virtutum adeò puro vndique intellectu circumspicitur, vt nihil in eis vitiorum latere, nihil remanere sordidū permittatur: Cum ipsæ virtutes ita vinculo caritatis continentur, vt nulla rerum mutabilitate à suo statu decidere, nunquam de habitu sacerdotis torpente mentis custodia valeant prælabi. Omnia ex Beda breuiter collecta. Quibus hoc addimus, Superhumerale manicas habere, quia onus, quod imponitur, vtraque manu complectendum est. Pectus regit, & vltra zonam non transit, quia tantum est in bono opere elaborandum, quantum Deum velle cogitabimus, & vltra virtutum limites progrediendum non est, quæ in zona significantur, vt diximus ca. 7. nu. 9.

Matth. 11.

9

10

11

(?)

DE RATIONALI.

CAP. XI.

RATIONALE non noua vestis est, quamuis ab Hieronymo distinctionis, & perspicuitatis causa qua si noua ponatur: sed pars quædam, atque ornamentum insigne Superhumeralis, quam tamen nos ab eo separauimus, quoniam multa habet contemplatione digna. De qua Dominus hæc Mosi præcepit: *Rationale quoq; iudicij facies opere polymito iuxta texturam Superhumeralis, ex auro, hyacintho, & purpura, coccoq; bis tincto, & byssо retorta.* *Vers. 15.* *Quadrangulum erit, & duplex. Mensuram palmi habebit tam in longitudine, quam in latitudine, &c.* *Vers. 16* Hieronymus: Septimũ vestimentum est mensura paruum, sed cunctis supradictis sacratius. Intende quæso animum, vt quæ dicuntur intelligas. Hebraicè vocatur חשן, Græcè autem λόγιον, nos Rationale possumus appellare, vt ex eo ipso statim nomine scias mysticum esse quod dicitur. Pannus est breuis ex auro, & quatuor intextus coloribus, hoc est, ijsdem, quibus & Superhumerale, habens magnitudinem palmi per quadrum, ne facile rumpatur, &c. † Causa nominis Græci, & Latini ex ijs, quæ dicemus, intelligetur; nam Hebræum noui Hebræi tradunt significare Pectorale, quòd super pectus ponatur. Sed vt aliorũ multorum, ita etiam huius vocabuli proprietatem ignorant, vt ex Iosepho intelligi potest, dicente: Id vocatur Essen, ac si dicas, λόγιον, id est, Rationale. Vbi corruptè legitur semper Essen, pro Hosen. Ac ne dubitemus vtrum palmus mensura sit quatuor digitorum, vt sæpe apud Latinos, an maior: ambiguitatem substulit Hebraicum nomẽ, זרת, quæ mensura est duodecim digitorum, siue dimidium cubiti, & Spithama, quo. lxx. & Iosephus vsi sunt. Hîc pannus, siue frustum, aut, vt Iosephus ait, περίτμημα, implet omninò lacunam illam, quam relictam esse diximus in Superhumerali; quare merito non tam nouum vestimentum dicendum est, quam pars Superhumeralis. Copulabatur autem cum Rationali hoc modo: *Facies in Rationali catenas sibi* *Vers. 22* *inuicem cohærentes ex auro purissimo, & duos anulos aureos, quos pones in vtraque Rationalis summitate, &c.* † Hoc Iosephus ita exponit: Id committitur cum tunica (id est, cũ Superhumerali, quod tertiam tunicam appellat) anulis aureis per singulos angulos ex oris tunicæ, ac Essenis extantibus intercurrente tænia hyacinthina, & ne quid inter circulos hiet, filo hyacinthino futuram explente, &c. Itaque Rationale non assuebatur humerali, sed alligabatur. Erat autem Rationale duplex, vt diximus, id est, tela duplici contextum, vt sustinere posset pondus gemmarũ, quæ in eo ponebantur. Facies eius interior habebat in quatuor angulis quatuor anulos aureos, quibus in Superhumerali respondebant alij quatuor. Vtrique, id est, tam Rationalis, quam Superhumeralis anuli, copulabantur inter se vitta quadam hyacinthina. Deinde si quid fortè vacui inter circulum, & circulum relinqui videbatur, filo hyacinthino explebatur. Facies exterior habebat in duobus angulis superioribus duos anulos aureos eminentes, quibus catenæ aureę inserebantur, quoniam anuli priores (vt Iosephus ait) non possent gemmarum pondus sustinere. † Ascendebant autem catenæ (vt testantur Iosephus, & Hieronymus) per fistulas quasdam ad humeros, & adnectebantur circulis aureis, qui erant à tergo in summitate posterioris partis Superhumeralis. Fiebant autem fistulæ ob pulchritudinem, vt ait Hieronymus. Ex quo Erasmi error proditur, qui pro Fistulas, putauit legendum Fibulas apud Hieronymum. Atque ita his catenis & Superhumerale sustinebatur, ne defluere posset, & Rationale separari non poterat à Superhumerali, immò ita iũgebãtur interse, vt vna textura contra vidẽtibus putaretur, vt scribit Hieronymus. Anuli autẽ superhumeralis, quibus catenæ Rationalis inserebãtur sunt illi ipsi, de quib⁹, cũ de Superhumerali ageret Moses, dixit: *Facies & vncinos ex auro, & duas catenulas auri* *Vers. 13* *purissimi sibi inuicem cohærentes, quas inseres vncinis.* Ac propterea Iosephus, & Hieronymus, cum de Superhumerali agerent nihil de his vncinis, & catenulis dixerunt, quia dicturi erant, cum

cum ad Rationale peruentum esset, quos nos imitati sumus. † Catenulas
5 autem sibi inuicem cohærentes dicit catenulas duplicatas, quarum extremæ partes iunguntur inter se, ac simul terminantur. Pro, *Sibi inuicem cohærentes*, in Hebr. est, מְשֻׁבָּצוֹת, id est, quarum termini inter se iunguntur, lxx. κατεμεμιγμένα ἐν ἄνθεσιν, id est, commistas in floribus, id est, quarum partes copularentur inter se extremitate quadam in modum floris facta. Atque ita esse hæc intelligenda ex eo videmus, quod si simplex catenula esset, in vtraque extremitate vncinũ habere oportebat, vt & cum Rationali, & cum Superhumerali iungeretur. Nunc autem vnum tantum habet, quo connectatur
Vers.24. superhumerale. *Catenasque aureas* (inquit) *iungens anulis, quæ sunt in marginibus eius, & ipsarum catenarum extrema duobus copulabis vncinis in vtroque latere Superhumeralis.* Erat igitur catena non
Vers.25 simplex, sed inserta per anulos Rationalis duplicabatur vsque ad superhumerale, & ibi ambæ eius extremitates vncino adnectebantur anulo superhumeralis. Præterea si illud: *Sibi inuicem cohærentes*, diceretur propter partes catenæ sibi inuicem connexas, satis improprie dictum esset, nec enim pars catenæ dicitur catena, sed multæ eius partes sibi connexæ. In Rationali erant
Gemmæ Rationalis. duodecim gemmæ quatuor ordinibus dispositæ. In primo ordine, siue, vt habet nostra translatio, *In primo versu*,
Vers.17 (quod ordo ille versus scriptus videatur) *erat lapis Sardius, & Topazius, & Smaragdus. In secundo Carbunculus, Sapphirus, Iaspis. In tertio Ligurius, Achates,*
Vers.18 *Amethystus. In quarto Chrysolitus, Onychinus,*
Vers.19. *Beryllus. Inclusi*, inquit Moses, *aurei erunt per ordines suos, habebuntque nomina filiorum Israel.* Duodecim nominibus cælabantur, singuli lapides nominibus singulorum per duodecim tri-
Vers.20 *Vers.21.*
6 bus. † Nec verò arbitror in his nominibus fuisse positum nomen Leui, vt existimauit Abulensis, sed loco Iosephi positos esse duos eius filios Ephraim, & Manassem, quos Iacob adoptauit, & dici voluit suos, & singuli suæ tribus principes erant, ita tamen vt Ephraim, qui minor natu erat, ponatur ante Manassem, quoniam à Iacob prælatus est
An in Rationali esset nomen Leui.

Ephraim maiori fratri, vt videmus Genes. 48. Causa est quòd si ponebatur Leui, necesse erat præteriri Ephraim, aut Manassem, atque ita non essent in lapidibus nomina duodecim tribuum, semper enim duodecim tribus intelliguntur exclusa tribu Leui. Quare nec sacerdos pro hac tribu oraret, nec eius recordari videretur, quod illa ferre nõ posset. Nam tribus Leui non præteribatur, etiamsi ponerentur duo filij Iacob, quoniam ipse pontifex, & omnes sacerdotes, ac ministri templi erant ex tribu Leui, & eam repræsentabant, talesque futuri erant, vt ipsi potius pro alijs orarent, quàm alij pro ipsis. Hoc Iosephus significauit, cum dixit: His erant sculpta filiorum Iacobi nomina, quos tribuum autores habemus, &c. Et posteà cap. 11, ait: Pro Leui autem allegit inter autores tribuum Manassem Iosephi filium, & Ephræmem pro Iosepho. Hos enim Iacobus in adoptionem à Iosepho impetrauerat, sicut supra diximus, &c. Atque idcirco Ephraim, & Manasses filij etiam vocantur Iacob, & vt filij Iacob, acceperunt hereditatem quoniam ipse Iacob dixit Genes. 48: Ephraim, & Manasses, sicut Ruben, & Simeon, reputabuntur mihi. Reliquos autem, quos genueris, tui erunt, & nomine fratrum suorum vocabuntur in possessionibus suis. Atque idem est iudicium de nominibus scriptis in duobus lapidibus Superhumeralis. Hos autem lapides non casu esse positos in Rationali, sed mysterij causa, dubium nõ est: cum enim dixisset Dominus: Ponesque in eo quatuor ordines lapidũ, nec Mosi optionẽ lapidum dedit, nec loci, sed certos lapides signauit, certũque cuiq; locum dedit. Mysterijũ omnino illud esse existimo, quod est in Apoc. cal. 21. c. in duodecim lapidibus pretiosis, qui vrbis illius cœlestis fundamenta esse dicuntur: Et fundamenta, inquit, muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primum Iaspis,
8 secũdum Sapphyrus, &c. † Vt ergo ibi lapides positi sunt, quorum singuli virtute, & proprietate sua singulorum Apostolorum virtutes referrent: ita hic lapides sunt electi, qui patriarcharum, aut posterorum illorum virtutibus responderent.

Quod & Hieronymus sensisse videtur, cum ait: Et sub horum nominibus, & specie, virtutum vel ordo, vel diuersitas indicatur. Atque hoc multò melius cognosceretur, si & lapidum virtutem exactè teneremus, & patriarcharum mores, resque gestas sacra Historia plenius docuisset. Conabimur tamen omnia explicare, quantum licebit, ea maximè sequentes, quæ de duodecim patriarchis scripta sunt Genes. 49. & Deut. 33. Nec verò nos mouere debet quod hîc scripsit Thomas Caietanus: De nominibus autem lapidum ne sis solicitus, quia perijsse aiunt apud Hebræos notitiam nominum proprio rum lapidum, animalium, atque locorum. Perijt sanè, sed apud recentiores Hebræos. quare quæ de illis scribunt, aut ipsi, aut eorum sectatores, contemnenda sunt, nisi vbi cũ veteribus consentiunt. At nos eos sequimur, apud quos harum rerum notitia non perierat, sed quid Hebraica nomina valerent egregiè nouerant: lxx. interpretes loquor, & Iosephum, & Hieronymum. Hi nobis ea in Græca verterũt: Græca autem quam vim habeant, nobiles scriptores Græci, ac Latini docent.

Sardius Ruben.

9 †In primo ordine primus est Sardius, qui & Sarda Plinio dicitur lib. 37. cap. 7. hic translucet, & ignis habet speciem. Conuenit hoc Ruben, qui prius igne libidinis incensus ad patris concubinam accessit, & sicut Sardius translucet, ita eius ignis patri notus fuit. Genes. 35: Abijt Ruben & dormiuit cum Bala concubina patris sui, quod illum minimè latuit. Inter translucentes lapides nullus tardiùs suffuso humore hebetatur, quam Sardius, vt ait Plinius: ita Ruben tardiùs, ac minùs quam reliqui fratres suffuso inuidiæ humore hebetatus est, id est, fulgorem suum amisit, cum de occidendo Ioseph agebatur Genes. 37. Reperiuntur etiam, vt idem scribit, circa AEgyptum Sardij, qui bracteæ aureæ sublinuntur, talemque hîc Sardium fuisse probabile est, cum circa AEgyptum fuerint filij Israel, quo tempore hæc fiebant. Igitur Ruben, tametsi in eo, quod foris apparebat, particeps parricidij illius videretur, tamẽ inferiùs bracteas aureas habebat, quia caritatem in corde seruabat, & Ioseph incolumem seruare cupiebat, vt legimus Genes. 37.

10 †Secundus lapis est Topazius, qui viridis est, & omnib' eius coloris gemmis præfertur autore Plinio lib. 37. capite. 8. Significat Simeonis præsentem animum, & timori non cedentem, qui cum fratre Leui stuprum sororis Dinæ plurimis interfectis vindicauit Genesis. 34. *Topazius Simeon.*

Tertius Smaragdus, qui maximè viridis est, & oculorum aciem lassam recreat, & gratissimi coloris est, ex Plin. libr. 37. cap. 5. Si tertius patriarcharum esset Leui: sacerdotium, & doctrinam posterorum eius animos omnium recreantem significaret. Sed quia non eum in hoc lapide, sed Iudam positum putamus, significat eius fortitudinem, & regiam potestatẽ in hac tribu, quæ semper vsque ad Christum quadam tenus ratione mansit, in quam vniuersus Israel oculos cum lætitia conuertebat, vt per eam ab hostibus liberaretur. Et quia hîc lapis Diuinæ naturæ similitudinem habet in multis, vt diximus in cap. 4. Apocal. num. 11. quæ semper viret, & pulcherrima est, cum summaq; voluptate spectatur: rectè tribuitur Iudæ, ex cuius tribu natus est Christus verus Deus, & homo semper viuens, & genus humanum æterna donans libertate. *Smaragdus Iudas.*

Carbunculus, Dan.

11 †In secundo ordine primus lapis est Carbunculus: de quo Plin. lib. 37. ca. 7. de ardentibus gemmis sermonem instituens ait: Principatum tenent Carbunculi à similitudine ignium appellati, cum ipsi non sentiant ignes, ob id à quibusdam apyroti vocati. Hic lapis tribuitur Dan propter tribum eius, cuius magna fuit fortitudo, quæ ad similitudinem ignis exusit vrbem Lais Iudic. 18: Et maximè propter Samsonem, qui velut ignis quidam fuit in Palæstinos. De hac fortitudine scriptum est, Deut. 33: Dan catulus leonis.

Sapphirus, Nephthali.

Secundus lapis est Sapphirus, quæ cœlestis coloris est, id est, cærulea, & aureis punctis collucens, vt ait Plin. libro. 37. cap. 9. Indicat cœlestes mores nonnullorum Apostolorum, qui fuerunt ex tribu Nephthali, vt est in Psalmo. 67: Principes Iuda duces eorum, principes

principes Zabulon, & principes Nephthali. Aurea puncta Sapphiri significant verba Apostolorum de Diuinis mysterijs. Genes. 49. scriptum est: Nephthali ceruus emissus, & dans eloquia
12 pulchritudinis. † Apostoli enim, quasi cerui emissi à Christo, velociter per orbem terræ discurrerunt emittentes pulcherrima, ac saluberrima eloquia.

Iaspis, Gad. Tertius est Iaspis, pulcherrima gemma, virens, & translucens, & magnæ firmitatis. Lege Plin. lib. 37. cap. 8. Indicat magnam, & manifestã omnibus fortitudinem tribus Gad, & sanctitatẽ ipsius patriarchæ. Deut. 33: Benedictus in latitudine Gad, quasi leo requieuit, cepitque brachium, & verticem, &c.

Ligurius, Aser. In tertio ordine primus est Ligurius, pro quo Græcè legitur λιγύριον, Quarè malè in quibusdam codicibus Latinis, & apud quosdã scriptores legitur Lyncurium. In quo etiam lapsus est Sigismundus Gelenius, qui in translatione Iosephi vertit Lyncurium, cum in Græco sit λίγυρ⊙, & in veteri Ruffini trãslatione, Ligurius. Etenim Lyncurium non est gemma, sed quod Latinè dicimus Succinum, aut electrum, quod, vt
13 nomẽ indicat, ex vrina lyncis fit. † De quo Plinius refellens eorum sententiã, qui gemmam esse crediderunt, hæc scripsit lib. 37. cap. 3: De Lyncurio proximè dici cogit autorum pertinacia. Quippe, etiamsi non electrum id esset, gemmam esse contendunt. Fieri autem ex vrina quidem lyncis, sed egestam terra protinus bestia operiente eam, quoniam inuideat hominũ vsui. Esse autem, qualem in igneis succinis, colorem, scalpique. Ego falsum id totum arbitror, nec visam in ævo nostro gemmam vllam ea appellatione, &c. Ego sit ne gemma lyncurium, vt Theophrastus in libro de Lapidibus, & alij, quorum meminit Plinius, voluerunt, an non sit, hoc quidem in loco non admodum contenderim, quamuis si ex lyncis vrina succinum fit, quomodo gemma fieri possit, non video. Hoc dico, gemmã ex vrina lyncis adeò pretiosam fieri, vt inter pulcherrimas gemmas Rationalis poneretur, non esse ad
14 modum probabile. † Hoc etiam, siue lyncurium gemma sit, siue non sit, nihil ad nos pertinere, quoniam hæc lyncurium Græcè dicitur, lxx. autem, & Iosephus non λυγκούριον scripserunt, sed hic λίγυρος, illi, λιγύριον, quod nihil ad lyncurium. Ex quo intelligimus cur Hieronymus dixerit: Satisque miror cur hyacinthus pretiosissimus lapis in horum numero non ponatur: nisi fortè ipse est alio nomine lyncurius. Scrutans eos, qui de lapidum scripsere naturis, atque gemmarum, lyncurium inuenire non potui, &c. Vbi vtroque in loco non Lyncurium, sed in primo Ligurius, in altero Ligurium legendum est, in quo lapsi sunt Erasmus, & Marianus Victorius in scholijs Hieronymi. Etenim lyncurium multis in locis inuenire potuit Hieronymus apud huiusmodi scriptores, cum Plinius affirmet se eorum pertinacia cogi ad agendum de lyncurio. † Mihi suspicio est ligu-
15 rium genus esse carbunculi, cuius meminit Plinius libro. 37. ca. 7. his verbis: Est & Anthracitis appellata, in Thesprotia fossilis, carbonibus similis. Falsum arbitror quod & in Liguria nasci tradiderunt, nisi fortè tunc nascebatur. Esse in ijs & præcinctæ candida vena traduntur. Harum igneus color, vt superiorum est: peculiare quiddam, quòd iactatæ in ignem, velut mortuæ, extinguũtur, contra aquis perfusæ exardescũt, &c. Fortè hæc gemma, quam prisci autores in Liguria nasci tradiderunt, inde etiam apud veteres dicta est, λίγυρος, aut Ligurium, nam Y pro, V, poni, & in V passim verti videbunt qui obseruauerint. Conuenit Aser propter eius caritatem, & copiam spiritualium bonorum in terrę bonis indicatam. Genes. 49: Aser pinguis panis eius, & præbebit delicias regibus. Deut. 33: Benedictus in filijs Aser, sit placens fratribus suis, & tingat in oleo pedem suum, &c. Ascensor cœli auxiliator tuus.

Achates. Issachar 16 † Secundus lapis est Achates. Plinius libro. 37. cap. 10: Achates in magna fuit autoritate, nunc in nulla est: reperta primùm in Sicilia iuxta fluuium eiusdem nominis, postea plurimis locis, excedens amplitudine, numerosa varietatibus diuersis mutantibus cognomina eius, &c. Isidorus libro. 16. Etym. capite. 10. addit: Est autem nigra habens in medio circulos nigros, & albos, iunctos, & variatos, &c. Tribuitur Issa-

char propter varietatem virtutum, & propter sanctitatem tribus eius, quæ cum esset in tenebris, id est, inter peccatores, candorem non amisit, & peccatores ad iustitiam vocauit. Deut. 33: Et Zabulon ait: Lætare Zabulon in exitu tuo, & Issachar in tabernaculis tuis. Populos vocabunt ad montem, ibi immolabunt victimas iustitiæ, id est, Tantæ pietatis erunt, vt ad templum vocet alios, & victimas Deo gratissimas immolent.

17 *Amethystus Zabulon.* †Tertius lapis est Amethystus, quæ ad vini rubri colorem accedens tandem in violaceum desinit, ex Plin. libro. 37. cap. 9. Significat caritatem, & mores cœlestes Zabulō, & tribus eius, de qua dictum est, quod modo retulimus: Populos vocabunt ad montem, ibi immolabunt victimas iustitiæ. Præsertim cum & ex hac tribu quidā apostoli fuerint, vt ex Psalm. 67. intelligimus: Principes Iuda duces eorum, principes Zabulō, & principes Nephthali.

Chrysolithus Ephraim In quarto ordine primus lapis est Chrysolithus, quæ aureo colore transluceat, vt ait Plin. lib. 37. cap. 9. siue, vt Isidorus scribit lib. 16. Etym. cap. 14. auro similis est cum marini coloris similitudine. Datur Ephraim propter regiam potestatem, quam eius tribus habuit in Ieroboham, & eius posteris, & quòd quasi mare multiplicatus sit. Ita de eo dixit Iacob Genes. 48: Et semen illius crescet in gentes.

18 *Onychinus Manasses.* †Secundus est Onychinus. Onyx, siue lapis Onychinus, ab humani vnguis similitudine carni impositi dictus est, autore Plinio lib. 37. cap. 6. Candorem virtutum significat, qui fuit in Ioseph patre Manasse, & in ipso Manasse, cum caritate coniunctum, & cum humanitate.

Beryllus Beniamin. Vltimus omnium lapis est Beryllus viridis gemma, quæ sexangula forma politur, quoniam hebescit, ni color eius surdus repercussu angulorum excitetur. Ex Plinio libro eodem, cap. 5. Conuenit Beniamin, qui perfectione virtutum, quæ senario numero designatur, à Deo expolitus est, & mirum fulgorem emisit. Sed maximè illi tribuitur propter apostolum Paulum, qui fuit ex eius tribu. Deut. 33: Et Beniamin ait: Amantissimus Domini, habitabit confidenter in eo: quasi in thalamo tota die morabitur, & inter humeros illius requiescet. Hoc est: In eo Dominus confidenter habitabit, quasi in thalamo suo, & inter humeros eius, hoc est, Onus eius erit, ipsum solum portabit Beniamin, nec alij se subijciet.

DE DOCTRINA, ET veritate, quæ erant in Rationali.

CAP. XII.

1 SVPEREST etiam num Rationali aliquid, & quidem magnum, & valde difficile explicatu, de quo ait Dominus: *Pones autem in Rationali iudicij Doctrinam, & Veritatem, quæ erunt in pectore Aharon, quando ingredietur coram Domino, & gestabit iudicium filiorum Israel in pectore suo, in conspectu Domini semper.* Exod. 28. Vers. 30. Vbi habemus *Doctrinam*, in Hebræo est אורים, id est, lumina, siue illuminationes, quod est, Doctrinam valde illuminantē, lxx. τὰ δήλωσιν, id est, manifestationē, ideò Hieronymus vertit, *Doctrinam*. Pro *Veritatem*, est תמים, id est, perfectiones. In quo est difficilis, & permolesta quæstio, vbinam, & quomodo fuerint in Rationali, siue Vrim, & Thummim, siue Doctrina, & Veritas: vtrum aliquid in illo positum fuerit, quod hæc duo significaret, an potius Hebraicis literis scriptum fuerit, Vrim, & Thummim. Si scriptum dicas, quomodo hoc Scriptura tacuit? Quomodo in tam exiguo spatio, quòd vix duodecim lapidibus satis fuisse videbatur, tot literæ scribi potuerunt? Si aliquid positum est hæc duo significans, quodnam illud est, & vbi positū? Si neutrum dicas, quomodo fuerunt in Rationali Doctrina, & veritas? *Quid sint Vrim, & Thummim.*

2 †Caietanus de hoc ita scripsit: Quid intelligatur nominibus Vrim, & Thummim, nullus (quantum nouimus) hactenus explicauit. Diuersi diuersa dicunt, nec certi aliquid habetur, &c. R. David in libro Radicum ait: Non est manifestum apud nos quid hæc significēt, &c. Atque vt res erat obscura, multa de ea, ac mira dicta sunt. Augustinus Quæst. 117. in Exod. ait: Quid sibi hoc velit,

velit, vel in quali re, vel metallo ponerētur super Rationale: Demonstratio, & Veritas, (quoniam talia dicit fieri in veste sacerdotis, quę corporaliter fiūt) inuenire difficile est. Fabulantur tamē quidam lapidem fuisse, cuius color, siue ad diuersa, siue ad prospera mutaretur, quando sacerdos intrabat in Sancta, &c. R. Salomon Scripturam dicit fuisse nominis Dei, quam ponebant intra duos pannos Rationalis, per quam Deus lucere faciebat, & perficiebat verba sua. Cuius sententiam latius retulit Vatablus, & secutus est Augustinus Eugubinus in Annotationibus in
3 Pentateuchum. † Alij dicunt fuisse quædam multiplici figura distincta, & clara, ac lucida, speculique instar tersa, quæ latebant inter duos pannos Rationalis: alij laminas quasdam fuisse. Hugo S. Victoris in Annotationibus in Exodum affirmat hæc nomina Hebręa scripta fuisse in textura ipsius Rationalis, quod Augustino in eadem quæstione minimè displicuit. Immò & Philonis eadem sine dubio sententia est, qui libro. 3. de Vita Mosis ait: τὸ δὲ λόγιον τετράγωνον, διπλοῦν κατεσκευάζετο, ὑποβάσεις βάσις, ἵνα δύο ἀρεταὶ ἀγαλματοφορῶσι, δήλωσίν τε, καὶ ἀλήθειαν. Hoc est. Rationale autem quadrangulum duplex factum est, tamquam basis, vt duas virtutes depictas ferat, Manifestationē, & Veritatem. Et lib. 2. de Monarchia: ἐν μὲν τοῦ λογείου διττὰ ὑφάσματα καταποικίλλει, προσαγορεύων, τὸ μὲν δήλωσιν, τὸ δὲ ἀλήθειαν. Hoc est, In Rationali autē duas texturas variauit, appellās hāc quidē Manifestationē, illam autem Veritatem. Græca retuli, quoniam Latina nō satis aptè versa sunt. F. Hieronymus ab Oleastro in Commētarijs huius capitis affirmat lapides pretiosos illos dici Vrim, quia fulgebant, & splendorem, ac lucem emittebant, Thummim verò, id est, cōpletiones, seu perfectiones, scilicet, lapidum, aut completos, & perfectos lapides, quoniam Exod. 25. vbi nos habemus: Et gemmas ad ornatum Ephod, ac Rationale, in Hebræo est: Lapides plenitudinum, seu completionis, quod cōplerent Rationale. At, præterquam quod eius interpretatio à veterum sensu abhorret: si ita res se haberet, cur postquam lapides iussit Dominus poni, iterū dicat: Et pones Vrim, & Thummim in Rationali? &c. † Mihi probabilissimum omnium videtur Vrim, & Thummim esse duodecim illos lapides Rationalis inscriptos nominibus duodecim patriarchārū; quatenus per eos Deus futura solebat prænunciare, & respondere de agendis. Hoc autem ex eo intelligitur, quod Exod. 39. vbi Scriptura narrat factum esse in vestibus quidquid Dominus præceperat Mosi, nihil quę prætermitti solet, nihil de Vrim, & Thummim scriptū est, quia id ipsum erant, quod duodecim lapides. Deinde Iosephus cum de Rationali ageret, nihil de illis dixit. Capite tamen sequēti quiddam se omisisse dicit in vestibus sacerdotalibus, quod omittendum nō fuit, nempe per hos duodecim lapides futura fuisse præcognita: ex quo sine dubio intelligitur Vrim, & Thummim fuisse lapides illos, quatenus ex eis futura cognoscebantur. Inde Lyranus exponit: *Pones autem in Rationali Doctrinam, & Veritatem*, id est, lapides, per quorum fulgorem manifestabitur sacerdoti Diuinum beneplacitum: & hoc secūdum Iosephum, &c. Eadem causa Hieronymus, cum de cęteris ageret diligenter, nihil de his dixit, sed postea mysticè exposuit quid esset Doctrina, & Veritas, nihil tamen explicans eorum, quæ quærebamus. † Sed melius intelligetur ex collatione locorum Scripturæ, in quibus hæc nomina reperiuntur. Numero. 27. iubetur Iosue successor Mosis sisti coram Eleazaro sacerdote, & omni multitudine. Deinde sequitur: Pro hoc, si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum: videlicet, vt responso Domini cognoscatur agendum ne illud sit, an omittendum, sicut statim ait: Ad verbum eius ingredietur, & egredietur ipse, & oēs filij Israel cum eo, id est, ex eius præscripto facient omnia. Pro quo est in Hebræo ad verbum: Et interrogauit illi (id est, pro illo) in iudicio Vrim. Quod est, cum aliquid erit agendum, pontifex cōsulet Dominum per Vrim, id est, per lapides Rationalis. Chaldæus: Vt consulat pro eo in iudicio illuminationis coram Domino. Ita enim pontifices Dominum consulebant pro regibus, & ducibus suis. Inde Achimelech, cum obiurgaretur

Quid sit vrim, & Thummim.

5

iurgaretur à Saule rege quòd pro Dauide consuluisset Dominum. 1. Reg. 22. ait: Num hodie cœpi pro eo consulere Dominum? † Et cap. 23: Quod cum Dauid resciisset, quia prepararet ei Saul clàm malum, dixit ad Abiathar sacerdotem: Applica Ephod. Et ait Dauid: Si tradet me viri Ceilæ in manus eius? & si descendet Saul, sicut audiuit seruus tuus? Domine Deus Israel indica seruo tuo. Et ait Dominus: Descendet. Dixitque Dauid: Si tradent me viri Ceilæ, & viros, qui sunt mecum, in manus Saul? Et dixit Dominus: Tradent. Et capite. 30: Et ait ad Abiathar sacerdotem: Applica ad me Ephod. Et applicauit Abiathar Ephod ad Dauid, & consuluit Dauid Dominum dicens: Persequar latrunculos hos, & comprehendam eos, an non? Dixitque ei Dominus: Persequere, absque dubio enim comprehendes eos, & excuties eis prædam. Hoc autem de Ephod dictum esse propter Rationale, quod erat in Ephod, certum est ex alijs Scripturæ locis. 1. Reg. 28: Consuluitque Dominum, & non respondit ei, neque per somnia, neque per sacerdotes, neque per prophetas. † Vbi nos habemus, Per
7 Sacerdotes, in Hebræo est, בְּאוּרִים, id est, neque per Vrim. lxx. ἐν τοῖς δήλοις, id est, in manifestis, siue in manifestationibus, vt interpretari solet Hieronymus. Et Hesdræ. 2? Hi quæsierunt Scripturam genealogiæ suæ, & non inuenerunt, & eiecti sunt de sacerdotio. Et dixit Athersata eis, vt non comederent de Sancto sanctorum, donec surgeret sacerdos doctus, atq; perfectus. Eadem verba sunt Nehemiæ. 7: Donec
8 staret sacerdos doctus, & eruditus. † In Hebræo est: Donec stet sacerdos, לְאוּרִים וּלְתֻמִּים, id est, ad Vrim, & ad Thummim. lxx. τοῖς φωτίζουσι, καὶ τοῖς τελείοις, id est, illuminantibus, & perfectis, quod idem est. In posteriori autem loco: τοῖς φωτισμοῖς, καὶ τοῖς τελειώσεσι, id est, illuminationibus, & perfectionibus, siue ad illuminationes, & perfectiones. Hinc summa pontificis dignitas indicatur, cum illi dari dicuntur Vrim, & Thummim, vt Deute. 33. Leui quoque ait: Perfectio tua, & doctrina tua viro Sancto tuo, quem probasti in tentatione. In Heb. est: Vrim, & Thummim tui viro Sancto tuo, &c. lxx: Date Leui manifestationes eius, & veritatem eius, δήλους ἀυτῷ. Hinc Leu. 8. non commemorantur gemmæ Rationalis, sed Vrim, & Thummim: Et desuper Humerale imposuit, quod astringens cingulo aptauit Rationali, in quo erat Doctrina, & Veritas. Quomodo autem hoc Deus faceret, Iosephus indicat. 3. Antiq. cap. 9. Vbi, cum de duabus gemmis, quæ erant in Ephod, locutus esset, earumque earum, quæ erat in dextro humero, magnum fulgorem solitam fuisse emittere, dixisset, quoties Deus placaretur sacrificijs, hæc subijcit: Sed mirabilius est, quod nunc dicturus sum. Per duodecim gemmas, quas in pectore pontifex insutas Essenigestat, in bello victoriam pronuntiare
9 Deus solebat. † Nam prius quàm exercitus se moueret, tantus fulgor ex eis emicabat, vt toti populo facilè innotescerer adesse Deum, opemque, & auxilium suum inuocantibus esse allaturū. Qua propter Græci, qui à nostra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo habeant, ita vt negari non possit; Essena vocant, λόγιον, hoc est Oraculum. Desijt tam Essen, quam Sardonyx fulgorem emittere annis ducentis ante quàm hæc cōmentaremur, irato Deo propter legū suarum præuaricationem. Hæc Iosephus. quæ ego vera esse censeo, sed puto etiam, immò pro certo habeo, non hoc tantum modo Deum respondisse, sed illo quoque, qui in verbis libri primi Regum indicatur, id est, loquente
10 sacerdote, & singula explicante, qui tamen sacerdos ad præsentiam Rationalis, & sacrarum gemmarum spiritum prophetiæ accipiebat. † Hoc ex eo intelligitur, quod, vt iam diximus. 1. Regum. 28. legimus: Consuluitque Dominum, & non respondit ei neque per somnia, neque per sacerdotes, & in Hebræo est: Neque per Vrim. Itaque Hieronymus idem esse sensit respondere per Vrim, & respondere per summum sacerdotem. Deinde cap. 22. vbi pontifex ait: Num hodie cœpi pro eo consulere Dominum: satis indicat se, & tunc, & antea sæpe Dauidi respondisse quid Deus vellet. Sed illud est manifestissimum Numer. 27: Pro hoc,

si quid

si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum. Ad verbum eius, id est, Eleazar, egredietur, & ingredietur ipse, & omnes filij Israel cum eo. Deinde cum Dominus respondere dicatur in singulis, voce aliqua hoc fieri oportuit, nam fulgor gemmarum tot, tamque mistura declarare non poterat. Cuius ergo ea vox esset, nisi sacerdotis? Nec putandum est semper ita Dominum respondisse, nam ceteris postea regibus non legimus respondisse per Vrim, sed per prophetas, respondebat tamen aliquoties prioribus illis temporibus, cum opus erat, vt sacerdotalem dignitatem commendaret. At legimus 4. Reg. 22. ipsum Helciam pontificem missum esse ad consu-
11 lendum Holdam prophetissam. †Sed si verum est, quod diximus: quomodo illud interpretabimur: *Pones autem in Rationali iudicij Doctrinam, & Veritatem, quæ erunt in pectore Aharon, quando ingredietur coram Domino?* Hoc enim dictum est postquam duodecim gemmas poni iussit Dominus in Rationali: quare aliquid diuersum ab illis videtur, præsertim cum dicatur: *Pones autem in Rationali, &c.* nam iuxta id, quod nos dicimus, nihil post gemmas ponitur. Respondeo prius Dominum iussisse vt duodecim gemmæ in Rationali collocarentur cum nominibus Patriarcharum: deinde multis interpositis id repetit, non sine causa, sed vt ostendat quam virtutem inesse, voluerit in gemmis illis, & nominib⁹. Ac si diceret: Iussi vt gemmas cum nominibus poneres, nunc iubeo, vt in eodem Rationali ponas Vrim, & Thummim, hoc est, vt prædictiones rerum futurarum ex eo petas, & lapides poni scias, vt per illos vos futura, & agenda doceam quoties oportebit. Prius vt lapides tantum poni iussi, nunc iubeo poni tamquam Vrim, & Thummim, hoc est tamquam oracula, & signa futurorum. Hæc portet Aharon quando ingredietur coram Domino, vt meminerit se ea docere populum debere, quæ à Domino acceperit, non quæ ipse per se cogitauerit.

12 †Ex dictis intelligere iam licet cur gemmæ nominibus inscriptæ dicantur Vrim, & Thummim. Vrim quidem manifestè ad prædictionem futurorum pertinent, ideoque lxx. verterunt, δήλωσις, id est, manifestatio, & φωτισμοί, id est, illuminationes; quod etiã Aquilæ placuit; Hieronymus, Doctrina, quæ illuminatio est. Thummim verò propriè significat perfectiones. lxx. vertunt ἀλήθεια, id est, veritas, quos Hieronymus secutus est, vt intelligeretur Deum neminem fallere velle, sed quid quid eius sacerdos prædicebat, valdè perfectum esse, id est, valdè verum, neque quid quam falsi habere admistum, sicut responsa, quæ dabant oracula gentilium. Ita videtur intellexisse Hieronymus, atque idcircò Hesdræ. 2. & Nehemiæ. 7. vbi in Hebræo est: Donec staret sacerdos ad Vrim, & Thummim, ipse vertit in priori loco: Donec surgeret sacerdos doctus, atq; perfectus, in posteriori: Donec staret sacerdos doctus, & eruditus. Hoc est, sacerdos doctus, qui futura à Deo didicisset, & perfectus, qui perfectè, & sine admistione falsi enuntiaret quæ acceperat. Siue eruditus, qui non falleretur in ijs, quæ Deus docuerat, nec falsa diceret
13 pro veris. †Inde Hieronymus dixit: Porrò quod dicitur in ipso Rationali, δήλωσις esse, & ἀλήθεια, id est, manifestatio, atque doctrina, vel veritas, hoc ipsum significat, quod nusquam in Dei ratione mendacium sit, &c. Et moraliter exponit in hac ipsa epistola. 127. ad Fabiolam, & in illud Hos. 3: Quia dies multos sedebunt, &c. vt nõ solum sacerdos fidem rectam sciat, sed &, quod nouerit, possit alios docere. Eodem ferè modo interpretatur Doctrinam, & Veritatem Origenes Homil. 6. in Leuit. & vterque desumpsit ex Philone libro 3. de Vita Mosis.

Rationale vnde dictũ.

Ex dictis etiam intelligemus cur dictum sit Rationale iudicij. Rationale quidem cur dicatur, Iosephus exponere videtur in ijs, quæ retulimus ex. 3. Antiquit. cap. 9. Qua propter, inquit, Græci, qui à nostra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo habeant, ita vt negari non possit, Essena vocant λόγιον, hoc est, Oraculum. Verùm paulò liberior est hæc translatio, in Græco enim non est illa interpretatio: Hoc est Oraculum, sed Sigisnũdus Gelenius addidit quod

Græco

Græco nomine, λόγιον, ſignificari exiſti
14 mauit. † Contrà Ruffinus adiecit: Hoc eſt, Rationale. Græca ita habent: ὅθεν Ἕλληνες ἐκ τὰ πάτρια τιμῶντες ἔθη, διὰ τὸ μηδὲν ἀντιλέγειν δύνασθαι τούτοις, τὸν ταῦτα λόγιον καλοῦσι. Quod ita ad verbum vertitur: Vnde Græci, qui quidem noſtras venerantur conſuetudines, propterea quod nihil his contradici poſsit, Eſſenem logion vocant, &c. λόγιον autem Græcis dicitur quidem Oraculum, at non vnde reſponſa petuntur, ſed ipſa Dei reſponſa, quod in hunc locum non conuenit. Eſt tamen quod optimè conueniat. Græci λογίους appellant eos, qui futura prædicũt, vt Plutarchus in Sylla: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἀπεφαίνοντο ἀποσημαίνειν τὸ πάθος, id eſt, Tyrrenorum vates mutationem oſtẽdebant ſignificare prodigium illud. Quare Rationale vocabant λόγιον, acſi dicerent fatidicum, aut futura prædicens. Eadem cauſa dictum arbitror Rationale, quod cum per illud reſponſa de futuris redderentur, non res ſine ratione, ſed ratione, & intelligentia prædita videretur. † Inuenio etiam interdum ſcriptum, λογίου, apud lxx. in eodem cap. 28. Exodi, & apud Philonem in locis indicatis, & apud Hieronymũ in cap. 3. Oſee, & apud alios autores, & id quoque nomen aptum eſt, ſignificat enim locum, vbi conueniunt conſulentes: ſed melius ſcribitur λόγιον. Rationale iudicij dicitur, quia per illud Deus docebat quid faciendum eſſet.

Iudicium. Iudicium enim dici ſolet in Scriptura id, quod quiſque facere debet, vt Pſalmo. 36: Os iuſti meditabitur ſapientiã, & lingua eius loquetur iudicium. Prouerb. 21: Gaudium iuſto eſt facere iudicium, & iuſtitiam.

Allegorica Rationalis ſignificatio.

DE Allegorica Rationalis ſignificatione hæc ſcribit Ioſephus: Eſſen quoque in eius medio eſt inſertus (hoc eſt, in medio Superhumeralis) non aliter quam terra medium mundi locum obtiner. Gemmarum etiam duodenarium, ſiue ad menſes retuleris, ſiue ad parem partium numerum eius circuli, quem Græci Zodiacum vocant, nequaquam à vera coniectura aberraue-
16 ris. † Philo verò ita: Præterea in pectore duodecim gẽmæ diſcolores, ternæ diſtributæ in quatuor ordines, quid aliud ſignificant, quam ipſum ſigniferum circulum? Nam & hic in quatuor partes è ternis ſignis conſtantes diuiditur, atque ita horas anni efficit, ver, æſtatem, autumnum, hiemem. &c. Et mox ait varietatem colorum in gemmis ideò poſitam eſſe, quòd circuli ſigna ſuum quodque colorem efficiat in terris, aqua, & aere, & horum accidentibus, atque etiam in animalium, ſtirpiumque generibus omnibus. Idem ait libro. 2. de Monarchia. Addit etiam in priori loco, hoc eſt, libro. 3. de Vita Moſis: Quod autem Rationale duplicatur, cauſam habet hanc. Duplex eſt ratio, altera in mundo, quæ eſt incorporearum idearum ratio: altera in homine. In homine etiam duplex eſt, altera interna, altera externa huius interpres, quæ dicitur oratio. Quadrangulũ eſt Rationale, quia oportet rationem, ſiue naturæ, ſiue hominis, inconcuſſam eſſe, ac ſolidam.

Rationalis Moralis ſignificatio.

17 TRopologiam eiuſdẽ explanat Gregorius in. 2. parte Paſtoralis curæ, capite. 2. & libro. 1. epiſt. 24. his verbis: Hinc Diuina voce præcipitur, vt in Aharon pectore Rationale iudicij vittis ligantibus imprimatur, quatenus ſacerdotale cor nequaquam cogitationes fluxæ poſsideant, ſed ratio ſola conſtringat, ne indiſcretum quid, vel inutile cogitet, qui ad exemplum alijs conſtitutus ex grauitate vitæ ſemper debet oſtendere quantam in pectore rationem portet. In quo etiam Rationali vigilanter adiungitur, vt duodecim nomina Patriarcharum deſcribantur. Aſcriptos etenim patres ſemper in pectore ferre eſt antiquorum vitam ſine intermiſsione cogitare. Nam tunc ſacerdos irreprehenſibiliter graditur, cum exempla patrum præcedentium indeſinenter intuetur, cum Sanctorum veſtigia ſine ceſſatione conſiderat, & cogitationes illicitas deprimit, ne extra ordinis limitem operis pedem tendat,
18 † Quod benè etiã Rationale iudicij vocatur, quia debet rector ſemper ſubtili

exa-

examine bona, malaque diſcernere, & quæ, vel quibus, quando, vel qualiter congruant, ſtudioſè cogitare: nihil quoque proprium quærere, ſed ſua cõmoda propinquorum bona deputare. Vnde illic ſcriptum eſt: Pones autem in Rationali iudicij Doctrinam, & Veritatem, & geſtabit iudicium filiorum Iſrael in pectore ſuo in conſpectu Domini ſemper. Sacerdoti quippe iudiciũ filiorum Iſrael in pectore coram Domini conſpectu geſtare eſt ſubiectorum cauſas pro ſola interni iudicis intẽtione diſcutere, vt nihil ſe ei humani ratis admiſceat in eo, quod Diuina poſitus vice diſpẽſat, ne correptionis ſtudia priuatus dolor exaſperet, cumque contra aliena vitia æmulator oſtenditur, quæ ſua ſunt non exequatur: ne trã quillitatem iudicij, aut latens inuidia maculet, aut præceps ira perturbet.

19 † Hactenus Gregorius. Origenes verò Hom. 6. in Leuit. ait: Logium ſapientiæ indicium eſt, quia ſapientia in ratione conſiſtit. Sed quæ ſit ſapientiæ huius, & rationis virtus oſtendit: imponit enim ſuper Rationale Manifeſtationem, & Veritatem. Non enim ſufficit pontifici habere ſapientiam, & ſcire omnium rationem, niſi poſſit etiam populo manifeſtare, quæ nouit. Ideo ergò imponitur Rationali Manifeſtatio, vt poſſit reſpondere omni poſcenti ſe rationem de fide, & veritate. Ponitur autem ſuper illud & Veritas, vt non illa adſtruat, quæ proprio excogitare poteſt ingenio, ſed quæ veritas habet, nec vnquam à veritate diſcedat, vt in omni ſermone eius ſemper veri-

20 tas maneat, &c. † Sed ait idem Origenes paulò poſt: Sed & ipſe ordo rerum quam ſanctus ſit, & quam mirabilis, intuere. Non ante logium, & poſtea Humerale, quia non ante ſapientia quam opera, ſed prius opera haberi debent, & poſtea quærenda ſapientia eſt. Tum deinde nõ ante Manifeſtatio quam Rationale, quia non ante alios docere, quam nos inſtructi, & rationabiles eſſe debemus. Super hæc autem additur Veritas, quia veritas eſt ſumma ſapientia. Denique Propheta hunc eundem ordinem ſeruat, cum dicit. Seminate vobis ad iuſtitiam, & metite fructum vitæ, illuminate vobis lumen ſcientiæ. Vides quomodo non dicit primo: Illuminate vobis lumen ſcientiæ, ſed primo: Seminate vobis ad iuſtitiam. Et non ſufficit ſeminare, ſed, Metite, inquit, fructum vitæ, vt poſt hæc poſſitis implere quod ſequitur: Illuminate vobis lumen ſcientiæ. Hæc Origenes, refert autem verba Hoſee capite. 10. iuxta. lxx. translationem. † Verùm quia 21 deſunt quædam tam in Gregorij, quam in Origenis explanatione, ea cõpendio quodam ſupplebimus ex Beda, capite. 5. Rationale ſit duplex, vt rationem noſtri examinis, & inuiſibilis intus arbiter probet, & nunquam humana foris exiſtimatio meritò condemnet. Seu certè duplex ferimus Rationale, quando ea, quæ de fide Veritatis, ac de vita inuiſibili loquimur, aut cogitamus, ratione fixa ſubſiſtunt: & quæ agimus, aut agenda diſponimus, æquè iudicio iuſtæ diſcretionis probantur eſſe librata. Quod autem menſuram palmi habebat per quadrum, conatum indefatigabilem, ac perpetuum piæ intentionis oſtendit. Qui enim palmo aliquid metitur, ſummo vtique conamine diſpanſis digitis manum extendit. Vnde meritò, ſicut per manum operatio, ita per palmum exprimitur ipſa inflexibilis contentio bonæ operationis; dum ſuam quiſque dexteram in vniuerſa quæ valet, inſignia 22 virtutum dilatare ſatagit. † Et bene idem Rationale tam in longitudine, quam in latitudine, menſuram palmi habere præcipitur; quia ſiue in longitudinem vitæ æternæ deſiderium mentis erigat, ſeu in latitudinem caritatis erga curam proximi ſuum inclinet affectum, neceſſe eſt, per omnia cor ſacerdotale nequaquam ſegne, & deſidioſum manere, ſed ardenti ſemper ſtudio extendi ad comprehendendum brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu. Gemmarum poſitio diuerſarum in Rationali multiplicem variarum virtutum operationem deſignat, quæ concordi ſerie diſpoſita in ſacerdotis debet corde ſemper apparere.

Sin-

Singuli autem lapides singulis patrum nominibus scribuntur, dum Sanctorũ vitam rector inspiciens, qui quibus maximè virtutum operibus floruerunt sedula inquisitione scrutatur, & hæc cũcta in abditis sui pectoris meditando colligere, atque operando proferre satagit. † Atque hæc nomina in Superhumerali sunt in lapidibus eiusdem generis, vt significetur vna fides in Deum, vna spes, vna caritas omnium patrum corda repleuisse. In Rationali sunt in multis lapidibus diuersi generis, quia multiplex est varietas, & gratia bonorum operum, quibus Sanctorum fides, spes, & caritas confirmata refulget. Quatuor ordines gemmarum sunt propter quatuor virtutes, quia omne, quod cogitat sacerdos, qui eas portat in pectore, prudentia circumspectum, fortitudine firmum, iustitia eximium, temperantia à malis omnibus secretum esse debet. Sed ijdem ordines ternas habent gemmas, quia eædem virtutes Sanctæ Trinitatis fide consecratæ esse debent. Rationale cum Superhumerali connectitur, quia Superhumerale bonorum operum consummationem indicat, Rationale autem munditiam cogitationum, quæ semper iungi debet.

24 † Catenulæ aureæ significant continuationem caritatis, qua sicut catenula ex plurimis auri virgulis vna contexitur: ita caritas ex multifaria virtutum operatione perficitur. Duæ sunt, quia & erga Deum caritas est, & erga proximum. Anuli aurei, è quibus pendẽt catenulæ, significant iugem memoriã perpetuæ, & nunquam finiendæ caritatis in patria cœlesti. Duo vncini Superhumeralis eminentes aureis anulis, quibus inserebantur catenæ, significant firmissimam intentionem Deo placendi, & iuuandi proximos tam in prosperis, quam in aduersis rerum euẽtibus. Virtæ hyacinthinæ, quibus Rationale constringitur cum Superhumerali, sunt ligaturæ cœlestis desiderij firmissimæ, cum agnita luce patriæ cœlestis in illam suspiramus, & vt in cœlum intrare mereamur, concordi fide, & vita, opere, & professione seruire Domino studemus.

DE ZONA.

CAP. XIII.

1 DE hac zona legimus: *Et balteum facies opere plumarij*, id est, variorum colorum, quale solet esse opus plumarij. Hebr. opere רקם, qđ solet vertere, Opere polymito, aut opere polymitarij, lxx. ἔργον ποικίλου opus variegatoris. Ex quo intelligimus varijs coloribus fuisse contextam, illis scilicet, quibus Ephod, & aurum similiter habebat. Et cap. 39: Fecit igitur Superhumerale de auro, hyacintho, &c. & balteum ex eisdem coloribus, sicut præceperat Dominus Moysi. Hoc magis explanat Iosephus his verbis: Esseni autem assuta erat zona iam dictis coloribus, & auro distincta, quæ totum cõplexa, rursumque supra futuram nodata deorsum propendere sinebatur, oẽs autem fimbriæ quibusdam oris fistulosis vtrimque includebantur. Sed pro hoc vltimo est in Græco: τὰς δὲ θυσάνους χρύσεους σύριγγες καθ' ἑκατέραν ἄκραν ἑκλαβοῦσαι πάντας ἐμπεριέχουσιν αὐτούς, id est: Fimbrias autem, siue oras, aureæ fistulæ in vtraque summitate capientes omnes circumeunt ipsæ. *Verſ. 39 Exod. 28*

Mystica zonæ significatio.

2 DE significatione eius ait idem Iosephus: Zona item, qua cingitur, Oceani similitudinem habet, qui vniuersa circumplectitur, &c. De morali iam dictum est cap. 7: Aurum verò, quod huic zonæ additur, caritatem significat, siue diuinarum rerum intelligentiam. Fistulæ aureæ vtrimque additæ significant caritate, & Diuinarum rerum intelligentia omnes virtutes solidari, atque muniri. Additur hæc zona internæ illi, vt sciamus varietatem virtutum non intùs tantum in animo, sed exterius etiam debere apparere in opere. Origenes Hom. 6. in Leuit. Iam & superius dixerat, quia cinxit eum zona super tunicam, & modo iterum cingitur secundum facturam Superhumeralis. Quod est istud duplex cingulum, quo constrictum vult esse ex omni parte pon-

te pontificem? Constrictus sit in verbo, constrictus in opere, expeditus ad omnia, nihil remissum, nihil habeat dissolutum. Accinctus sit animi virtutibus, constrictus sit a corporalibus vitijs, nullum animæ lapsum, nullum corporis timeat, vtroque cingulo semper vtatur, vt sit sanctus corpore, & spiritu. Bene autem, & secundum factura Superhumeralis cingitur: secundum enim facta sua, & secundum opera sua cingulo virtutis vtitur.

DE TIARA PONtificis.

CAP. XIIII.

Exod. 28 Verſ. 36 Verſ. 37 Verſ. 38

DE tiara pontificis hoc tantum legimus in Scriptura: *Facies & laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere cælatoris: Sanctum Domino. Ligabisque eam vitta hyacinthina, & erit super tiaram imminens fronti pontificis.* Et posteà: *Erit autem lamina semper in fronte eius, vt placatus sit ei Dominus.* His Hieronymus hoc tantum addidit. Hæc super pileolum lineum, & communē omnium sacerdotum in pontifice plus additur, vt in fronte vitta hyacinthina constringatur, totamque pontificis pulchritudinem Dei vocabulum coronet, & protegat, &c. Est autem hoc nomen Dei, quod Tetragrammaton, & ineffabile appellant, est enim hæc inscriptio, קֹדֶשׁ לַיהוָה. Ineffabile autem dicitur autore Philone libro 3. de Vita Mosis, quòd solis aures, linguamque sapientia purgatis fas est audire, nominareque in sacris, præterea nemini. Iosephus autem præclarè rem totam explicauit his verbis: Porrò pileo, quali cæteri sacerdotes, vtebatur: super quem extabat alius consutilis ex hyacintho variatus. † Hunc aurea corona triplici circumdabat, in qua spectabantur calyculi aurei, quales videmus in herba, quæ apud nos vocatur Daccharus, apud Græcorum herbarios Hyoscianus. Et paulò post: Eiusmodi corona ab occipitio circum tempora vtraque procedebat: nam frontem isti calyculi non attingebant, sed, ceu lorum quoddam latum aureum, quod sacris characteribus Dei nomen inscriptum habebat, &c. Herbæ huius, quæ Græcè dicitur Hyoscyamus, meminit Dioscorides libro 4. cap. 59. Latinè dicitur Apollinaris, siue Altercum, in officinis (vt ibidem testatur Ruellius) corrupto Græco vocabulo vocatur, Iusquiamum, Hispanicè beleño, & vulgaris, ac nota herba est. Hæc, vt Iosephus ait, emittit è ramis calyculum ipsis inhærentem. Calyculum autem vocant folliculum, quo primùm flos, deinde semen herbarum, aut fructus arborum cooperitur, cuiusmodi habent amygdalæ nuces, castaneæ: indeque calyx Græcis dictus est à καλύπτειν, 3 quod est tegere. † Calyculum graphicè describit Iosephus. Calyculus, inquit, est quantus articulus minimi digiti circumferentiam habens crateri similem. Ima sui parte circafundum dimidiato globo est rotunditate similis, mox in processu paulatim coartatur, donec in extremitate rursum dilatatus in labrum exeat mali Punici vmbilico incisuris simile, cui operculum orbiculare inhæret, quasi de industria tornatum, eminentes habens incisuras, quas dixi, vt in malo Punico, aculeatas, & in acutos mucrones desinentes.

2

Tiaræ Allegorica significatio.

DE eius significatione hæc idem Iosephus. Pileus item cœli significatio videtur esse, cum sit ex hyacintho confectus, alioqui non sustineret Dei nomen. Et corona illustratur aurea propter splēdorem, quo maximè Deus delectatur. † Philo: Cidaris autē pro diademate imponitur capiti, quia quantisper sacerdos honore suo fungitur, & ministerio, non solum priuatis hominibus est eminentior, verum etiam cunctis regibus. Huic præfigitur aurea lamina insignita quatuor literis, per quas Entis nomen aiunt indicari, quandoquidem nihil potest absq; huius inuocatione Dei subsistere, nā huius bonitate fauente integritate sua fruuntur omnia. &c.

4

Tiaræ Moralis significatio.

TRopologiam eius docet his verbis Beda cap. 7: Sicut Diuina potentia cunctis, quæ creauit, supereminet, ita oportebat vt nomen eius ceterum pontificis habitum, ornatumque transcendens altiùs præemineret, & velut cuncta sanctificans eximiam in eius fronte sedem teneret. Significat autem ipsam professionis nostræ fiduciam, quam in fronte portamus dicentes singuli cum Apostolo: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi. *Gala. 6.* Et rectè hoc vnum in toto pontificis habitu de auro est solo factum, vt munditiam cordis, siue corporis, in qua mysteria redemptionis nostræ recondere, vel gestare debemus, ostenderet. † Vel, quia 5 ita passionem Domini venerari debemus, vt claritatem in illo Diuinæ maiestatis confiteamur. Ligatur autem lamina cum tiara pontificis vitta hyacinthina, cum spe cœlestium bonorum, quam hyacinthus significat, in fide confortamur, & eo artiùs vel sacramenta nostræ redemptionis, vel imaginem, ac similitudinem nostri conditoris, ac Redemptoris intemeratam seruare contendimus, quo nullum esse aliud salutis iter cognoscimus. Origenes Homilia. 6. in Leuit: Verùm iste capitis ornatus, vbi nomen Dei impositum dicitur, post illa omnia, quibus inferiora corporis membra fuerant ornata, superponitur. In quo mihi indicari videtur quod super omnia, quæ de mundo, vel de ceteris creaturis sentiri, aut intelligi possunt, eminentior, tãquam autoris omnium, scientia sit Dei. Et quia ipse est caput omnium, ideò & ornatus iste super omnia capiti superponitur, nihil enim post hæc adijcitur pontificis capiti, &c. Pileus hyacinthinus significat pontificem non tantum continentiam habere debere in omnibus sensibus, vt ceteros sacerdotes; sed etiam cogitationes eius debere esse cœlestes, vt tota eius mens huiusmodi cogitationibus, & affectibus ambiatur, nec reliquis, quæ eiusmodi non sunt, locus 6 relinquatur. † Triplex corona aurea ostendit eum, circa cuius nomen ponitur, esse regem regum, & Dominum dominantium. Nam aurea corona regum est, sed triplex corona non regem solum eum esse indicat, sed regem omnium regum, ternario enim sæpe in Scriptura significatur vniuersitas, est siquidem primus numerus, ex quo omnes dici incipiunt, vt Aristoteles autor est libro. 1. de Cœlo, cap. 1. Atque hinc dignitas pontificis intelligitur, qui tanti regis sacerdos summus sit: & ipse pontifex docetur quam regaliter imperare debeat affectibus suis. Atque hinc factum arbitror vt summus pontifex triplicem in capite coronam gerat. 7 † Quamuis huiusmodi corona à Petro apostolo accepta sit, cuius vetustissima effigies seruatur Romæ in eius templo, ea, quam Siluester pontifex Constantino imperatori ostendit, triplici corona in ipsis capillis insignita. At Petrus instinctu Spiritus sancti illa vsus est, vt figuræ responderet veritas, & ipse pontifex Christi gereret quod pontifex vetus figura Christi gesserat. Et quoniam Hyoscyamus soporem, & quasi insaniam quãdam efficit, meritò pontifex eius calyculos portat in corona aurea, vt cum eos viderit, meminerit fastigium illud summæ dignitatis multos à mente, atque à sensu abalienare, nec debere committere, vt ipse idem patiatur, sed in vera mentis sobrietate, & humilitate permaneat.

An pontifex semper vtereturve stibus suis.

Supereſt nunc, vt quæramus semper ne pontifex his omnibus vestibus ornari solitus sit, cum erat in tabernaculo, siue in templo ministraturus. Et respondendum est idem esse de pontifice, ac de sacerdotibus iudicium, vt enim illi, ita etiam ipse tantum sacris vestibus vtebatur cum sacris operabatur. Exod. 28: Vt faciant vestes Aharon, in quibus sanctificatus ministret 8 mihi. † Et postea: Facient vestimenta sancta fratri tuo Aharon, & filijs eius, vt sacerdotio fungantur mihi. Et de tunica hyacinthina: Et vestietur ea Aharon in officio ministerij, vt audiatur sonitus quando ingredietur, & egredietur Sanctuarium.

Id

Id vbique sentire videtur Iosephus. Et Philo, lib. 3. de vita Mosis ait: In hunc modum ornatus pontifex ad sacra mittitur, vt quoties ritu patrio vota facturus est pro populo, totum mundum secum introducat in figuris, quas gestat. Idem scripsit libro. 2. de Monarchia. Assentitur & Adsensus Abulensis, quæst. 11. & 13. in cap. 28. Exod. & in cap. 16. Leuit. quæst. 9. & excipit tribus in his locis temporis, quo ingrediatur in Sancta sanctorum in die expiationis, quo ijs tantum vestibus induebatur, quæ illi cum minoribus sacerdotibus communes erant. Idem tempus excipiunt Lyranus Leuit. 16. & Hebræi. Hoc confirmat optimè Abulensis verbis Leuitici: Loquere ad Aharon fratrem tuum, ne omni tempore ingrediatur Sanctuarium, quod est intra velum coram Propiciatorio, quo tegitur arca, vt non moriatur, nisi hæc ante fecerit. Vitulum pro peccato offerret, & arietem in holocaustum. Tunica linea vestietur, feminalibus lineis verenda celabit, accingetur zona linea, cidaria lineam imponet capiti. Hæc enim vestimenta sunt sancta, quibus cunctis, 9 cum lotus fuerit, induetur. †Si autem quæras cur in die illo festo celeberrimo, pontificijs vestibus non vtatur: respondet Abulensis, esse quidem celeberrimum, non esse tamen lætitiæ diē, sed mœroris, quia dies expiationis erat, quo Iudæi affligebant animas suas, & ieiunabant, & pontifex pro peccatis suis, & totius populi orabat. Atque idcirco tunc pretiosioribus, & lætioribus vestibus vti non licebat. Quemadmodum in sexta feria maioris hebdomadæ, cum passionis Domini memoria fiat, qui dies celeberrimus est, atris vestibus vtitur Ecclesia, quia dies est tristitiæ. Itaque sacerdos illa die duo officia gerebat, vt ait Abulensis, quæst. 9. in cap. 16. Leuit. Primum erat expiatio, quam faciebat intra Sancta sanctorum aspergendo illa sanguine: alterum erat adolere holocausta in atrio tabernaculi, id est, in altari holocaustorum. In primo vestibus minorum sacerdotum vtebatur, ad secundum vestes pōtificias assumebat, quia iam facta erat expiatio, ac sacrificium illud iam non mœroris sacrificium erat, sed exultationis †Hoc docemur in eodem cap. Leuitici 16: Cumquē portauerit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, & demissus fuerit in desertum reiterum Aharon in tabernaculum testimonij, & depositis vestibus, quibus prius indutus erat cum intraret Sanctuarium, relictisque ibi, lauabit carnem suam in loco sancto, induetur vestibus suis, & postquam egressus obtulerit holocaustum suum & populi &c. In tabernaculum testimonij redeuntibus, quia erat extra tabernaculum in atrio adolere: Vestes deponebat, vt ablueretur, ablueba-tur quē, vt doceret factam esse iam expiationem. Post ablutionem induebatur vestibus suis, id est, pontificijs, assumptis tamen prius vestibus minorum sacerdotum, quæ omnia latè in eodem cap. 16. Leuit. explicauit Abulensis. Sed facessit negotium nobis Iosephus, qui affirmare videtur pontificem tantum vti veste pontificali, cum introibat in Sancta sanctorum. Nam libro. 6. de Bello, capit. 6. cum de pontificis veste ageret, ait: Ea quidem veste non semper, sed alia ambitiosa vtebatur, illa vero, si quando adyta introibat. Solus autem, atque semel in anno intrabat, quo die cunctos ieiunare Deo mos erat. †Græca ita se habent: τὰ μὲν ἄν τῶν ἱερέων ἔνδυτα, ἃν ἐφόρει τὸν ἄλλον χρόνον, λιτώτερον δὲ ἀνελάμβανεν, ὅποτε δὲ εἰσοι εἰς τὸ ἄδυτον, εἰσῄει δὲ ἅπαξ κατ' ἐνιαυτὸν μόνον ἐν ᾗ νηστεύειν τῷ θεῷ πάντας τὰ ἔθη. Sed depravata esse manifestum est, vel ex eo quod tota oratio pendet, neque integram claudit intelligentiam: ita enim ad verbum vertuntur: Hanc autem vestem non ferebat per aliud tempus, viliorem autem assumebat. Quando autem ingrederetur in adytum, ingreditur autem semel in anno, eo tantum die, quo omnes Deo ieiunare mos est. Quare prior illa negatio delenda est, ἃν, & cum dicit ὅποτε δὲ, id est, Quando autem, delenda est etiam particula δὲ, siue Autem, vt sit sensus: Hanc autem vestem ferebat alio tempore, sed viliorem, (siue minùs ambitiosam) assume-

bat, cum ingrederetur in adytum.
12 † Ingreditur autem semel, & ci- Ita
hæc corrigenda esse constat non solùm ex Leuitici verbis, sed ex eo etiam, quod sibi ipsi contradiceret Iosephus, qui haud obscurè semper docet vestibus pontificijs vti pontificem cum sacra facit.

Postremò animaduertendum est, vestes pontificis ad Christum etiam referri posse, qui noster pontifex est, & quæ diximus de earum significatione, ad Christum transferenda sint, in quo multò perfectius, & cumulatiùs sunt virtutes, quæ in membris eius inueniuntur. Habenda est tamen ratio decori, vt ita transferantur, vt personam eius decet. Fecit hoc iam Rupertus in Exodum, siue libro 4. de Trinitate, & operibus eius, capite 23. quod in ipso autore legat qui volet. Dixi, Domine de sacerdotibus tuis, & Leuitis, de sacris vestibus, in quibus & summa tua sapientia, & sacerdotum Christi tui eruditio non mediocriter elucent: elucerent autem clarissimè, si potuissem omnia mysteria, quæ illis tegũtur, referare, atque effari populo sancto tuo. Sed si quid porrò tu dedisti, tuum est quidquid bene, vereque dictum est. Si qui ergo per hæc fortè profecerint, agant tibi gratias, & mihi vbi erraueroignoscant, veritatem enim quam potui diligentissimè indagaui. Te autem oro, atque obsecro per Iesum Christum filium tuum, pontificem nostrum, qui introiuit semel in Sancta æterna redemptione inuenta, vt sacerdotes tui induantur iustitiam, & sancti tui exultent, quò sanctè & piè ad sanctum altare tuum accedamus, teque populo tuo placatum, beneuolumque reddamus, vt cum eodem filio, & Spiritu sancto lauderis, ameris, colaris in sæcula sæculorum. Amen.

DE

DE TEMPLO, ET DE IIS, QVAE AD Templum pertinent,

LIBER QVARTVS,

QVI EST DE SACRIFICIIS, Hebræorum.

PROOEMIVM.

DE Sacrificijs quoque Hebræorum dicendum est, ne aliquid ad integritatem operis de templo desiderari iure videatur: neq; enim aut studioso lectori, aut rei ipsius dignitati satisfaciemus, nisi post templi fabricam, & ea, quæ erant in templo, post Leuitarum, & Sacerdotum, vestiumq; Sacerdotalium tractationem, Sacrificiorum etiam rationem explanauerimus. Nec ita tamen de his agam, ac si librum Leuitici suscepissem enarrandũ, sed, vt feci in reliquis, ea tantum attingam, quæ ad plenam sacræ Scripturæ intelligentiam pertinere videbuntur, id est, quibus Sacrificiorum vniuersa ratio contineatur, & quæ de illis in vtroque testamento dicta sunt, quantum satis est, intelligantur. Omnia autem, vt in præcedentibus libris, Historico sensu, & postea mystico elucidabimus: quod fauente nobis æterna Sapientia, quæ hæc in gloriam suam instituit, & cuius opem supplices inuocamus, omnibus Scripturarum studiosis non parum vsui futurum existimamus.

DE TRIPLICI SACRIficiorum genere, & de animalibus, quæ in eis immolabantur.

CAP. I.

1 OMNINO apud Hebræos tria genera fuerunt Sacrificiorum, holocaustum, siue holocautoma, hostia pacifica, Sacrificium pro peccato, quod simpliciter dici solet Pro peccato, vt Psalm. 39: Holocaustũ, & Pro peccato non postulasti. Quæ nunc quidem verbis Sancti Thomæ satis erit explicare. Triplex, inquit, erat Sacrificiorum genus. Quoddam, quod totum comburebatur, & ideo dicebatur Holocaustum: & offerebatur Deo specialiter ad reuerentiam maiestatis ipsius, & amorem bonitatis eius. Secũ

1.2.q.102 ar.3.ad.8.

Holocaustum.

Pro peccato.

dū dicebatur, Pro peccato, quod offerebatur ad remissionē peccati: cuius vna pars cōburebatur, altera cedebat in vsu sacerdotū, nisi cū offerebatur ꝓ peccato totius populi, vel pro peccato sacerdotis, nam tunc totū cōburebatur. Tertiū vocabatur Hostia pacifica, quæ offerebatur Deo vel pro gratiarū actione, vel pro salute, & prosperitate offerentiū ex debito beneficij vel accipiēdi, vel accepti. Huius vna pars incēdebatur, altera cedebat in vsū sacerdotū, tertia

Hostia pacifica.

2 in vsum offerentiū, &c. †In his nō omne genus animū, aut quadrupedū immolabatur, etiāsi mūda essent, sed pauca quędā, quæ & facilius parabantur, & natura ad significationē videbantur aptiora. Hoc ego verbis Philonis disertissimi Iudæorū cōmodiūs explicabo, qui in libello de Victimis hæc scripsit. Animalia, quæ in sacris mactari solent, aut terrestria sunt, aut volucria. Sed volucriū cū sint innumerę species, duas tātū selegit Moses legifer: quoniā colūbā inter naturā māsuetas, & gregatim volitātes est mitissima, turtur verò inter solitarias cicuratu facillima. Terrestriū quoq; innumeris gregibus omissis tria præcipuè secreuit genera, boum, ouiū, caprarū, vt mitiora, māsuetioraq;. Si quidē armēta magna boum, magni greges caprarum & ouiū, ab vno quouis agūtur, nec solū virò, sed & puero, dū exeunt in pascua, rursumq; suo tēpore decenter ad septa

3 redeunt. †Quod autē animalia hæc ingenio miti sint prædita vel illud euidēs est indiciū, quod oīa vescantur herbis, nō carnib⁹, nec vnguibus adūcis armata, nec cōtinuā serie dentiū, nā gingiuę dēbus aliquot destitutę sunt. Prętera maximè vitā iuuant hæc animalia. Arietes vestitū præbēt tegēdis corporibus: boues arādo terrā semēti præparāt, & fruges ipsa stritura reddūt aliméto vtiles. Ex caprarū pilis, ac tergoribus cōtextis, cōsutisq; fiunt penulæ viatoriæ, velaminaq; militibus, & alijs, quos necessitas aliqua cogit extra vrbes sub dio degere. Moses AEgyptius li. 3. Ductoris dubiorū, ca. 47. alterā causam affert, ꝙ scilicet hæc tria animaliū genera apud AEgyptios, & apud alios ex ethnicis in magno honore habērētur. Deinde addit: Adiūgitur etiā huic causę illa ratio, quod istæ tres species inueniūtur vbiq; inter homines: nō sicut illa, quæ ministri idolorū idolis applicabant, scilicet leones, & vrsos, & feras alias, sicut dicitur in libro Zenzit. Et quia nō poterat quilibet offerre bestiā, præceptū est, vt applicatio fieret de volucribus, quæ inueniūtur in terra, ꝓmissiōis, & de illis, quę facilē inueniuntur, sicut sunt turtures, & colūbæ. &c. Pisces immōlari nō fuit, quia ea, dēmū immolāda fuerunt, quæ in potestate hominū essent, & vsu cōmuni possiderētur: pisces autē non sunt huiusmodi. Viua etiā afferri quæ immolāda sunt, & à sacerdotibus deinde mactari debēt: pisces autē rarò, nec sine negotio viui afferri poterant, vt in tabernaculo mactarentur. Quod rectè exposuit Abulēsis, q. 12. in. c. 1. Leuitici.

4 †Qualia autē esse hæc animalia debeāt vt Deo immolētur, cōtinuò ita idē Philo docet. Requirūtur autē integra hæc oīa, illæsa partib⁹ omnibus, & maculis etiā, næuisq; carētia. Tāta enim cautela vtūtur in hoc negotio, & qui offerūt victimas, & ipsi sacrificī, vt probatissimi sacerdotū, peritissimiq; ab extremis pedib⁹ exorsi per totū corp⁹ inquirāt quę sunt conspicua, ne ventre, feminibusq; celetur vel minima labecula. Adhibetur autē hæc cura nō propter victimas, sed vt sine omni culpa sint qui eas mactādas offerūt. Submonētur enim his symbolis, vt quoties accedūt altaria vel nūcupaturi vota, vel reddituri, nullū vitiū, nullūq; morbū afferāt in anima, sed conētur omninò nitidā, & immaculatā in cōspectū Dei producere, ne vīsam auersetur. Hæc Philo, quæ sunt memoriæ mādāda, vt ijs ad mysticā victimarū significationē vtamur, ꝑtęsertim cū Philo ipse nō taceat hæc oīa, quæ in sacrificijs fiūt, symbola esse, id est, signa futurorū: de quibus similiter dicere possumus quod de festis diebus scripsit Paulus: Quæ sunt vmbra futurorū, corpus autem Christi. *Colloss. 2.*

DE HOLOCAVSTO.

CAP. II.

HOlocaustū quid sit ex nomine ipso intelligitur, ὁλόκαυστον enim dicūt Græci, quasi ὅλον καιόμενον, id est, totū cōbustum, quod tota victima in Dei honore cōburerētur: quod etiā eadē ratione Holocaustoma

cautoma appellatur Hebræis similiter, כָּלִיל dicitur q̃ totum cõsumatur, & cõburatur. Fiebat autẽ holocaustũ de illis generib⁹ animaliũ, quæ sola Dño cædi lege dixim⁹, hoc est, de bob⁹, de ouib⁹, de columbis, siue turturib⁹. De singulis diserte loquitur legislator Leu. 1. ac primùm de bob⁹ ait: *Si holocaustũ fuerit eius oblatio, ac de armẽto, masculũ immaculatũ offeret ad ostiũ tabernaculi testimonij ad placãdũ sibi Dñm: ponetq; manus super caput hostiæ, & acceptabilis erit, atq; in expiationẽ eius proficiẽs. Immolabitq; vitulũ coꝝ Dño, & offerẽt filij Aharõ sacerdotes sanguinẽ ei⁹ fundẽtes per altaris circuitũ, quod est ante ostiũ tabernaculi, detractaq; pelle hostiæ artus in frusta cõcidẽt, & subijciẽt in altari igni strue lignorũ ante cõpositã, & membra, quæ sunt cæsa, desuper ordinantes, caput videlicet, & cũcta, quæ adhærẽt iecori, intestinis, & pedibus lotis aqua, adolebitque ea sacerdos super altare in holocaustũ, & suauem odorem Dño.* Vers. 3. † Immaculatum autẽ (vt adnotauit Abulẽsis) non vocat quod pellẽ totã vnicolorẽ habet, nullisq; alterius coloris notis distinctã, quæ maculæ vocari solẽt, & maculosa animalia, vt:

2 Immaculatũ.

----Et maculosæ tegmine lyncis,

Virg. 1. Ænei. Sed quod integrũ est, ideſt, qđ & omnibus suis membris cõstat, & insignẽ deformitatẽ nõ habet. Macula enim vocatur defect⁹ alicuius membri, vel deformitas, Hebraicè מוּם qđ lxx. μῶμον, vertũt, ideſt, reprehẽsionẽ, hoc est vitiũ reprehẽsione dignũ: & immaculatũ vertũt, ἄμωμον, ideſt, irreprehẽsibile, quod irrideri nõ possit. Leu. 21: *Homo de semine tuo per familias, qui habuerit maculã, nõ offeret panes Deo suo.* Quid autẽ maculã dicat, statim explicat: *Si cæcus fuerit, si claudus, si vel paruo, vel grãdi, vel torto naso, si fracto pede, si manu, si gibbus, si lippus, si albuginẽ habẽs in oculo, si iugẽ scabiẽ, si impetiginẽ in corpore, vel hernioſus. Omnis qui habuerit maculã de semine Aharõ sacerdotis, nõ accedet offerre hostias Dño.* Ex quib⁹ verbis illud intelligimũs, quod est in Cãtico Cãticorum: *Tota pulchra es amica mea, & macula nõ est in te.* Et c. 22: † *Immaculatũ offeret vt acceptabile sit. Omnis macula non erit in eo. Si cæcũ fuerit, si fractũ, si cicatricẽ habẽs, si papulas, aut scabiẽ, aut impetiginẽ, &c.* Immaculatũ semp in Hebræo vocatur תָּמִים, ideſt, integrũ, atq; perfectũ, lxx. ἄμωμον, id est, irreprehẽsibile. Cũ igitur legimus Exo. 12: Erit autẽ agnus absq; macula, nõ est intelligẽdũ eũ aut omnino albũ, aut integrũ omnino posci, sed integrũ, & sine deformitate, eodẽ enim modo hoc dicitur in Hebræo, & in Græco, quẽadmodum & in verbis, quæ nũc interpretamur ex. 1. capite Leuitici. Quod dicit: *Offeret ad ostiũ tabernaculi*, locum signat, in quo erat altare holocaustorũ, vt cõtinuò fere explicat cũ ait: Sãguinẽ fundentes per altaris circuitũ, quod est ante ostiũ tabernaculi. Quodq; sequitur: *Ad placãdũ sibi Dñm, &c.* videbitur verbis S. Tho. repugnare, quę ca. 1. retulimus, holocaustã Deo offerri solitã ad reuerẽtiã maiestatis ipsius: nõ tñ repugnat. Qui enim holocaustũ offert, ad Dei honorẽ, & reuerẽtiam offert, sicut scribit Philo de Victimis. † Primo, inquit, illi generi, qđ solũ Dei honorẽ sibi ꝓponit, lex aptè holocautoma tribuit, quãdo victima integra igne absumitur humana cupiditate nihil indè sibi vsurpãte. Et postea: Atq; ita holocautoma soli⁹ est Dei, cui semper debetur honor, etiã si nihil expectaremus ab eo gratiæ. Verùm nihil impedit eũ qui offert, hoc honore, atq; hoc reuerẽtiæ indicio Deũ sibi placatũ, ac ꝓpitiũ velle. Nihil etiã impedit Deũ eodẽ honore placari, ac beneuolũ reddi offerẽti, etiãsi nihil ille de placatione cogitaret. Sed illud in primis obseruabatur, vt ipse qui offerret, manus victimæ imponeret quasi irã Dei deprecãs, eãq; nõ in suum, sed in victimæ illius caput immitti petẽs. Quod ex Leuit. 16. intelligemus, in quo scriptũ est: *Postquã emũdauerit Sãctuariũ, & tabernaculũ, & altare, tũc offerat hircũ viuẽtẽ: & posita vtraq; manu super caput eius cõfitebitur oẽs iniquitates filiorũ Israël, & vniuersa delicta, atq; peccata eorũ, quæ imprecãs capiti eius emittet illũ per hominẽ paratũ in desertũ.* 3 † Cetera, quod ad sensum Historicum pertinet, manifesta sunt. Hoc tãtũ addẽdũ, in holocausto pelles victimarũ fuisse sacerdotũ. Leuit. 7: *Sacerdos qui offert holocausti victimam, habebit pellẽ eius.*

De secundi generis animalib⁹ ita in eodẽ ca. 1. legislator: *Quodsi de pecoribus oblatio est, de ouib⁹, siue de capris in holocaustũ: masculũ absque macula offeret, immolabitq; ad latus altaris, quod respicit ad Aquilonẽ, coram Dño. Sãguinẽ verò illius fundet super altare filij Aharõ per circuitũ, diuidẽtq; membra, caput, & oĩa, quæ adhæ-* Holocaustũ pecorum. *rẽt iecori, & imponẽt super ligna, quibus subijciẽs ignis: Intestina verò, & pedes lauabunt aqua: & oblata oĩa adolebit sacerdos super altare in holocaustũ & odorẽ suauissimũ Dño.* In quib⁹ ea tãtũ adnotemus, quę à priori holocausto differũt. In primis agnũ, & hœdũ annuculos esse oportebat, vitulũ grãdiorẽ etiã mactare licebat, vt testatur Iosephus sacerdos li. 3. Antiq. c. 10. † Legitur & in nõnullis codicibus: Agnum masculũ anniculũ; & absq; macula offeret, cum in Hæbræo, & in trãslatione lxx. & in Chaldaica paraphrasi

hoc tãtũ ſit, quod poſuimus: *Maſculum abſq; macula offeret.* Anniculꝰ autem intelligitur, q̃ annũ nõ exceſſerit, licet totum minimè expleuerit. Illud etiam peculiare huius holocauſti, immolari ad latus altaris Aquilonare, non ſuper altare, ſed iuxta, cauum enim erat altare, vt ſuo loco diximus, nec eiuſmodi vt ſuper illud animalia immolarẽtur. Cur autem ad latus Aquilonare, dicemus in myſtica ſignificatione: ſunt enim permulta in his, quæ ſignificationis tãtum cauſa præcepta ſunt. Sanguis phiala exceptus per parietes altaris fundebatur. Et cũ dicit: *Quibus ſubijciendus eſt ignis*, perinde eſt ac ſi diceret: Ligna, quibus carnes imponẽdæ ſunt, ſint ſupra ignem altaris: neque enim aliũde ignis afferebatur, ſed ſemper erat in altari, ſicut legimus Leu. 6: Ignis autẽ in altari ſemper ardebit, quẽ nutriet ſacerdos ſubijciens ligna manè per ſingulos dies, & impoſito holocauſto deſuper adolebit adipes pacificorum. Ignis eſt iſte perpetuus, qui nunquã deficiet in altari. &c.

7 †Hic ignis miraculo à Deo datꝰ eſt. Leu. 9. & vſq; ad captiuitatẽ Babylonicã ſeruatus, vt eſt in. 2. Mach. c. 1. quo qa vti noluerũt in ſacrificio Nadab, & Abiu filij Aharõ, ſed alienũ ignẽ attulerũt, ſubitò à Deo extincti ſunt. Leu. 10. Ita ergo ait: *Super ligna, quibus ſubijciẽdus eſt ignis*, ideſt, ſuper ligna, quæ ſupra ignẽ altaris imponentur vt vrantur. Ita etiã dixit paulò ante: Et ſubijcient in altari ignẽ ſtrue lignorũ ante cõpoſita, & mẽbra, quæ ſunt cæſa, deſuper ordinãtes: hoc eſt, cũ ſtruẽ lignorũ ante cõpoſuerint, & mẽbra victimę ſuper illa collocauerint, admonebunt illis ignem, quiinfra eſt in altari.

Holocauſtũ auium. De holocauſto auiũ hęc cõtinuò infert, *Si autẽ de auibus holocauſti oblatio fuerit Dño, de turturibus, & pullis colũbæ, offeret eã ſacerdos ad altare, & retorto ad collũ capite, ac rupto vulneris loco decurrere faciet ſanguinẽ ſuper crepidinẽ altaris, veſiculã verò gutturis, & plumas proijciet prope altare ad Orientalẽ plagam in loco, in quo cineres effundi ſolẽt. Cõfringetq; aſcellas eius & nõ ſecabit, neq; ferro diuidet eã: & adolebit ſuper altare lignis igne ſuppoſito. Holocauſtũ eſt, & oblatio ſuauiſſimi odoris Dño.* Auiũ oblatio pauperũ erat, vt videmus Leui. 12: Quod ſi nõ inuenerit manꝰ eius, nec potuerit offerre agnũ, ſumet duos turtures, vel duos pullos columbarum. &c. Sicut qui nõ poterat offerre vitulũ, offerebat agnũ, aut hœdum.

8 †Cur autẽ ex auibus turtur, & colũba eligãtur, diximꝰ ex Philone. c. 1. n. 2. & 3. nũc breuiter dicimꝰ turtures poſci ad holocauſtũ. & pullos colũbarũ, nõ autẽ pullos turturũ, aut colũbas, quoniã in turturibꝰ pluris fiũt, & aptiores ad cibos iudicãtur grãdiores quã pulli: cõtra in columbis ſuauiores, ac meliores ſunt pulli. Quod ita prȩcipiendũ fuit, vt rudis, ac carnalis populus vbique doceretur meliora eſſe Deo offerẽda. Nec aues ferro interficiebãtur, vt aliæ victimæ, ſed capite ad collum retorto, vt fieri ſolet: & quoniã ſanguis erat effundendus de crepidine altaris, id eſt, de ſummitate parietum, vt per eos decurreret, ſiue, vt in Hebræo eſt: ſuper parietem altaris, vulnus nõ ferro fiebat, ſed vngue: ideo enim ait: *Ac rupto vulneris loco, &c.* Pro eo quod Hieronymus vertit: *Et retorto ad collum capite ac rupto vulneris loco*, in Hebræo eſt tantum, וּמָלַק אֶת רֹאשׁוֹ, quod eſt: Et vngue ſecabit caput eius, aut etiam retorquebit. Similiter lxx. καὶ ἀποκνίσει τὴν κεφαλὴν, Significat enim ἀποκνίζειν euellere, amputare, contorquere. Caput ergo retorquetur, & in contrariũ vertitur ad externam colli partẽ verſus pennas, & collum ſecatur, ſiue rũpitur vngue. Idẽ verbum eſt in Græco, & in Hebræo Leu. 5. vbi Hieronymus vertit: Retorquebit caput eius ad pennulas. Caput retorquetur vt à corpore non ſeparetur: ideo in verbis, quæ modo retulimus ex. ca. 5. additur: Ita vt collo adhæreat, & nõ penitus abrumpatur. Veſicã gutturis vt immũdam, & plumas, quæ ſacrificio inutiles erant, proijciebãt in locũ iuxta altare, in quo cineres, qui ex ſacrificijs in imo altari ſubſederant, ſeruabãtur, ſacri enim cẽſebãtur, quia ex ſacris carnibus ſupererãt: Leuit. 6. Quidquid tetigerit carnes eius, ſanctificabitur.

9 †In eodẽ loco hæc in cineres redigebantur, & cineres à ſacerdote extra caſtra efferebantur. Leuit. 6. *Hæc eſt lex holocauſti. Cremabitur in altari tota nocte vſq; manè, ignis ex eodẽ altari erit. Veſtietur tunica ſacerdos, & femina libus lineis, tolletq; cineres, quos vorax ignis exuſſerit, & ponẽs iuxta altare ſpoliabitur prioribus veſtimentis, indutuſq; alijs efferet eos extra caſtra, & in loco mundiſſimo vſq; ad fauillam conſumi faciet*, ideſt, iterũ eos cremabit ne aliqua carnis particula, aut adipis relicta ſit, ſed meri cineres ſint.

DE SIGNIFICATIONE Holocauſti.

CAP. III.

VT nemo neſciat quãtum referat hæc, quę de Sacrificijs dicuntur, myſticè exponere, ſubſcribã elegãtiſsima verba Origenis ex prima in Leuiticum Homilia. Sicut in nouiſsimis,

mis, inqt, dieb⁹ Verbū Dei ex Mariæ carne veſtitū ꝓceſsit in hūc mūdū, & aliud quid ē erat quod vīdebatur in eo, aliud qđ intelligebatur, carnis nāq; aſpectus in eo patebat oībus, paucis verò, & electis dabatur Diuinitatis agnitio: ita & cū per ꝓphetas, vel legiſlatorē verbū Dei ꝓfertur ad homines, nō abſq; cōpetētibus profertur indumētis: nā ſicut ibi carnis, ita hīc literæ velamine tegitur: vt litera quidē aſpiciatur tāquā caro, latēs verò intrinſecus ſpiritualis ſenſus tāquā Diuinitas ſentiatur. Tale ergo eſt qđ & nūc inuenim⁹ librū Leuitici reuoluētes, in quo ſacrificiorū rit⁹, & hoſtiarū diuerſitas, ac ſacerdotū miniſteria ſcribūtur. Sed hæc ſecū dū literā, quæ tanquā caro Verbi Dei eſt, & indumētū Diuinitatis ei⁹, digni fortaſſe vel aſpiciāt, vel audiāt, & indigni. Sed & beati ſunt illi oculi, q velamine literæ obtectū intrinſecus Diuinū ſpiritū vidēt, & beati ſunt qui ad hæc audiēda mūdas aureis interioris hominis deferunt. † Sed iā ad myſteria in

2 ijs, quæ de holocauſto dicta ſunt, latētia veniamus, in quorū explanatione hoc magis Dei auxilio indigem⁹, q̄ duces, quos ſequi inſtitueram⁹, nō idē filū expoſitionis vbiq; tenēt, ſed illud relinq̄tes alterū ſubitò arripiūt: vt Origenes, qui vitulū in holocauſtū offerēdū cū ſemel Chriſtū eſſe dixiſſet, cū pellis ei detrahi iubetur, repentè ad verbū Dei, qđ eſt in Scriptura, & ad ſenſus ei⁹ diuertit: qđ noſſequi nō poſſum⁹, de eodē enim oīa intelligēda ſine dubio exiſtima⁹. Vitulus optima omniū victimarū erat, quæ in holocauſtum offerri poterāt, & Deo gratiſsima: qui enim vitulū habere nō poterat, agnū aut hœdum offerebat, ſicut & qui hæc nō habebat, offerebat turturē, aut pullū colūbæ. † Vitulus ergo Chriſti caro eſt in

3 ara crucis pro humano genere oblata. Homo qui vitulū offert, ipſe Chriſtus eſt, q (vt ait Apoſtol⁹) tradidit ſemetipſum ꝓ nobis oblationē, & hoſtiā Deo in odorē ſuauitatis: quę victima oīum pr ęſtātiſsima, & Deo acceptiſsima fuit. Maſculꝰ verò eſt vitulus (vt ait Origenes Hom. 1. in Leuiticū) q̄ a peccatū, qđ eſt femineę fragilitatis, ignorat. Solus ergo ille maſculus, ſolus ſine macula eſt q peccatū nō fecit, nec dolus inuētus eſt in ore ei⁹. Ad oſtiū tabernaculi offertur, ideſt, nō intra oſtiū, ſed extra oſtiū. Extra oſtium enim fuit Ieſus, q̄ a in ſua ꝓpria venit, & ſui eū nō receperunt. Nō eſt ergo ingreſſus tabernaculū illud, ad qđ venerat, ſed ad oſtiū ei⁹ oblat⁹ eſt in holocauſtū, q̄ extra vrbē paſſus eſt. Nā & illi mali coloni veniētē filiū patris familias eiecerūt foras extra vineā, &

4 occiderūt. † Ad placādū ſibi Dñm offerre dicitur, q̄ a peccata noſtra ſuſcepit luenda, & quaſi ſua reputat quæ noſtra ſunt, ſicut teſtat⁹ eſt cū dixit: lōgè à ſalute mea verba delictorū meorū. Deniq; caput noſtrū eſt, & ſibi dari cēſet qđ mēbris ſuis datur. Man⁹ ſuper caput hoſtię impoſuit, quia volūtate patris carni ſuæ impoſuit peccata noſtra pœnas ꝓ eis exoluturus, ſicut ſcripſit Iſaias: Et poſuit Dñs in eo iniquitatē omnium noſtrū. Et Apoſtolus: Etenim Chriſtus nō ſibi placuit, ſed ſicut Scriptū eſt: Im ꝓperia improperātiū tibi ceciderūt ſuper me. Origenes: Poſuit ergo & manum ſuā ſuper caput vituli, hoc eſt, peccata generis humani impoſuit ſuper caput ſuū. Idē ſanguinē fudiſſe dicit ſacerdotes filios Aharō in circuitu altaris, q̄a Anas, & Caiphas, & ceteri ſacerdotes, q cōſilium inierūt cōtra Dūm, erāt filij Aharō, & ipſi obtulerunt & ſanguinē fuderūt in eodē loco, in quo erat altare, id eſt, in Ieruſalē, ſicut ipſe dixerat: Quia non capit

5 prophetam perire extra Ieruſalem. † Sed melius, vt opinor, dicemus ipſum eſſe ſacerdotem, qui & hoſtia fuit, non quidē filium Aharō, ſed ſignificatum tū per filios Aharō. Ipſe ſe patri obtulit, & ſanguinem fudit in circuitu altaris, id eſt, crucis, ipſa enim altare huius ſacrificij fuit, & ſanguis ex ipſa verſus oēs partes fuſus eſt, vt ſciremus oēs orbis terræ nationes participes futuras fuiſſe ſanguinis, & crucis Chriſti. Pellis detracta eſt hoſtiæ cū veſtibus omnibus ſpoliat⁹ eſt, & eas diuiſerūt inter ſe milites. Art⁹ in fruſtra cōcīſi ſunt, cū ſacrū corp⁹ tā vehemēter in cruce diſtentū eſt, vt quaſi diuiſi artus, & oſſa locis ſuis emota, & à ſe mutuò ſeparata viderētur, iuxta quod ipſe ait: Foderūt manus meas, & pedes meos, dinumerauerūt oīa oſſa mea. Ignis quo crematur hoc holocauſtū, verè nō human⁹ ignis, ſed Diuinus eſt, ideſt, ardentiſsimus amor, quo Chriſtus totum ſe obtulit ꝓ nobis vſq; ad cōſūptionē, quæ eſſe poterat, id eſt, vſq; ad mortē. Ligna fuerūt miſeriæ noſtrę, quę eius amorē excitabant. Inteſtina, & pedes abluebātur aqua, vt ſignificaretur in hac victima nihil immundū futurū fuiſſe, ſed quę in alijs immunda eſſe ſolent, in ea puriſsima, & immaculatiſsima inueniri.

6 † Secūdū dignitate holocauſtū erat ex pecorib⁹, quod offerebāt qui vitulū nō habebant. Primū ergo holocauſtū eſt Chriſti ſe ipſum in cruce patri offerētis. Secūndū eſt minus diuitum, ideſt, martyrū, qui Chriſtū imitātes ſemetipſos obtulerūt. Hoc holocauſtū agni eſt, aut hœdi, q maſculus ſit, &

Chriſti holocauſtum. Epheſ.5

Ioh.1.

Matt.21

Psal.21

Iſai.53.

Roma.15

Psal.68.

Luc.13.

Psal.21.

Martyrum holocauſtū

immaculat⁹. Agnus martyr est ꝓpterinnocẽtiã,& mansuetudinẽ,qua inimicis minimè resistit,sicut ait Ieremias: Et ego quasi agn⁹ mãsuetus, qui portatur ad victimã. Et Isaias: Sicut ouis ad occisionẽ ducetur, & quasi agnus corã tõdẽte se obmutescet, & nõ aperiet os suũ. Masculus ꝓpter fortitudinẽ, immaculatus ꝓpter sanctitatẽ. Idẽ in hœdo intelligitur, q̃a natura filij ire erat, & ad vitia poterat, vt virtutes quib⁹ aĩa ornatur, & vitia, quib⁹ caruerit, nõ naturæ bonitati, sed gratiæ Dei tribuat: natura enim nõ agn⁹ erat, sed hœdus. † Immolatur ad latus altaris, qđ respicit Aquilonẽ, quod de vitulo dictũ nõ est, quia pars Aquilonaris frigidior est, & obscurior: & martyres, quãuis sancti sint, habẽt tñ ignorãtiã, & peccata minima, quæ illa sanguinis effusione deleãtur, Christus tñ neutrũ habuit, & oĩno ꝓ alienis peccatis mortuus est. Altare, in quo se offerũt Deo martyres, sancta Ecclesia est; vt enim Deo placere nõ poterat hostia, quæ ad altare nõ offerretur: ita nullũ sacrificiũ extra Ecclesiã illi gratũ est. Et qa vestigia sanguinis martyrũ manent in Ecclesia, & ad Dei, ac martyrũ ipsorũ gloriã, atq; ad exhortationẽ nostrã mãgnã omniũ fideliũ exultatione celebrãtur, rectè sanguis per circuitũ altaris â filijs Aharõ fundi iubetur, sacerdotum enim opera tota hos triũphos Ecclesia cognoscit, & colit. † Mẽbra diuidũtur, q̃a libẽter se pro Deo martyres à parẽtib⁹, cognatis, amicis, & ab omni possessione, & voluptate separãt, & diuidunt, vt Deo offerant. Quare nõ iniuriã ea quæ iecori adhærẽt, cõmemorata sunt, quib⁹ intimi affect⁹, & quæ cordi maximè adhærebãt, intelligũtur. Ignis, quo hoc holocaustũ crematur, idẽ est, quo & nobilius illud holocaustum Christi crematũ est, idest, ardẽs Dei amor: ligna exẽpla passionũ Christi, & aliorum martyrũ, memoriaq; insigniũ Dei beneficiorũ, quib⁹ amor ille in horas in illis augetur, & latius se se diffundit. Intestina reliquis cõcoctorũ ciborũ, pedes pulluere foridãtur. Ita intestinorũ sordes immoderatũ affectũ rerũ huius sæculi cordi adhærẽtẽ indicãt, pulluis autẽ affect⁹ quasi cutẽ animẽ solũ tegẽtes, & qui facilè excuti possũt, significat. Et quia, si quid tũc est, amoris rerũ hui⁹ mũdi, qđ vel in corde inhæreat, vel aĩmã quodã modo fœdet, pœnitẽtiæ dõlore diluunt martyres sancti, bene intestina, & pedes antequam crementur, aqua lauãtur.

Holocaustũ cõfessorũ.

† Tertiũ holocaustũ est eorũ, q cũ sanguinẽ ꝓ Christo fundere nõ possint, qa deest tyrãnus qui fundat, vltro se ipsi per assiduã carnis macerationẽ, & volũtatis suæ abnegationẽ, quasi vinas hostias Deo mactãt, totosq; se illi dedũt. De his Paulus ait: Obsecro itaq; vos fratres ꝓ misericordiã Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiã viuẽtẽ, sanctã, Deo placẽtẽ, rationabile obsequiũ vestrũ. Et nolite cõformari huic sæculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Hoc holocaustũ de auibus est, magnũ enim est homines versantes inter ceteros, qui in terra sunt, & terrena sapiũt, & corpori indulgẽt, & voluptates amãt, & suo more viuere volunt, terrã relinquere, & quasi volucres grauia corpora pennis caritatis Dei, & sanctarũ orationũ in altũ tollere, & volucres cœli appellari. † Nec de omnibus auibus holocaustũ fit, sed decolũbis, & turturib⁹. Columba velocis, ac diuturni volatus est, ideoq; Dauid oẽs huius sæculi curas effugere cupiẽs, & ab illis quã lõgissimè recedere: Quis inquit, dabit mihi pẽnas sicut colũbæ, & volabo, & requiescã? Fecũda etiã auis est, & mãsueta, ac felle carẽs. Turtur castitatẽ amat, solitudinem appetit: atq; vtraq; auis assiduè gemit, sicut est apud Poetam.

Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria cessabit turtur ab vlmo.

Sic iusti volãt celeriter, nec labore defatigãtur, & fecũditatẽ bonorum operũ habẽt, mãsueti sunt, felle carẽt, vicẽ in iniurijs referre nesciũt, castitatis studiosi sunt, solitudinẽ ad orationẽ, & ad vacãdũ Deo quærũt, ꝓ cãtu gemitũ edũt, qa dũ alij lætãtur voluptatibus, ipsi pœnitentiæ gemitibus sua atq; aliorũ peccata deflẽt, de quib⁹ dictũ esse docet Hieronymus illud: Beati qui lugẽt, quoniã ipsi cõsolabũtur. † Pulli colũbarũ, & turtures grãdiores, q̃ meliores ac suauiores putãtur, hoc indicãt, eos, q̃ in hoc hominũ genere præstãtiores sunt eligi à Deo in holocaustũ, id est, illos esse, q̃ verè holocaustum offerũt Dño, cui totos se tradunt, omnia relinquẽtes, vt nudi nudum Christũ sequãtur. Caput ad collum retorquetur, quia qui holocaustũ de se offerre vult, nõ ciborũ voluptates aspicere debet, sed caput, idest, mẽtẽ, ad collũ reflectere, vt guturi suo moderetur, & ieiunijs corpus affligat: ità tñ vt caput non abrũpatur à corpore, idest, vt prouidẽtia corporis nõ penitus contemnatur: est enim corpus quidẽ inedia macerandum quãtũ licet, nõ occidendũ. Propterea & vulnus non ferro fit, qđ durũ, & acutum est, & plus secare potest quã oporteat, sed vngue, q̃ tardiùs, & mitiùs ferit, vt modus scilicet debitus in ieiunijs seruetur, & fit, vt ait Paulus, rationabile obsequiũ nostrũ. † Et quoniam

Ier.11. *Isai.53.* *Rom.12.* *Colũba.* *Psal.54.* *Turtur.* *Virgil. Ecl.1.* *Matt.5. & Hiero. in cadẽ verba.* *Modus in ieiunijs seruãdus.* *Rom.12.*

niã caro nõ eſtaffligẽda,vt,quẽadmodũ hypocritæ cupiũt,appareamus homini bꝰ ieiunãtes;ſedvt morbi animi curẽtur, corpuſq; in ſeruitutẽ ſpũs redigatur,be

Sanguis. ne additur:*Decurrere faciet ſanguinẽ ſuper crepidinẽ altaris*. Sãguis enim immũdus erat in lege,& vitiũ,peccatũq; ſignifficat,ſicut ait Dauid:Libera me de ſangui

Pſalm. 50. nibꝰ Deus Deus ſalutis meæ:quod latiꝰ explicauimus in.c.Hoſe.4.n.3.Vbi etiã Propheta dixit:Et ſanguis ſanguinẽ tetigit. Altare cor noſtrũ eſt, in eo enim ſacrificiũ illud Deo immolamꝰ,de quo

Pſalm. 50 regius vates ait:Sacrificiũ Deo ſpũs cõtribulatus.Et tunc ſuper altaris parietẽ ſanguis fuſus decurrit,cũ appetitiones peccatorũ è corde exeũt,illũdq; extrin ſecus intingũt,quia quaſdãquaſi cicatri

Ventris in gluuies. ces priorũ vulnerũ in eo relinquũt. Ve ficula gutturis quid niſi vẽtris ingluuiẽ indicat,quã tũc quaſi immũdã, & peccatorũ ſtercora cõſeruãtẽ proijcimus?

13 †Plumæ,quæ & carnẽ tegũt,& molles

Veſtes pretioſæ. ſunt, veſtes pretioſæ, ac delicijs aptæ ſunt,quas etiã abijcit qui Dei holocauſtũ eſt,& ex animo vanitatibꝰ ſæculi nũtiũ remittit.Ita de Iohanne ſcriptũ eſt:

Matth. 3. Ipſe autẽ Iohãnes habebatveſtimẽtũde pilis Camelorũ, & zonã pelliceã circa lũbos ſuos.Et Dñs ait: Sed quid exiſtis

Matth. 11 videre?hominẽ mollibus veſtitũ? Ecce qui mollibꝰ veſtiũtur,in domibus regũ ſunt.Etenim molles veſtes mollẽ animũ indicãt,verè enim dictũ eſt à Sapiẽ

Eccleſ.19. te:Amictꝰ corporis,& riſus dẽtiũ,& ingreſſus hominis,enũtiãt de illo.Hæc ꝓ ijciũtur ꝓpe altare, quia citò relinqui debẽt,in locũ cinerũ ad Orietalẽ plagã, ideſt,verſus portã tẽpli,vt ſtatim ex domo Deo dicata exeãt,& nuſquã præte

Humilitas. rea appareãt.Aſcellæ cõfringẽdæ ſunt, in quibꝰ plumæ naſcũtur alarũ,vt quãuis pennas habeat,& virtutibus floreat, ne quaquã ſuperbia erigatur,ſed ſemper in imo ſit,ideſt,cogitationeſſuperbas erũpẽtes reprimat conſideratione

14 ſuæ vtilitatis,& paupertatis. †Ad huiꝰ

Maceratio carnis quatenus adhibenda. modi aſcellas cõfringẽdashumilitaspœnitẽtię,& aſsidua carnis maceratio valẽt plurimũ,ſed ita tñ his ſunt aſcellę cõfringẽdæ,vt nec corpus pereat,nec ſalꝰ ad Deo grationa neceſſaria immodico macerationis vſu,qualiferro,violenter ſecetur,& ideo additũ eſt:*Et nõ ſecabit, neq; ferro diuidet eã*.Ignẽ,& ligna ita interpretamur vt ſupra,nu.8. Sed legem omniũ holocauſtorũ ſilentio præterire nõ debemꝰ.*Hæc eſt*, inquit,*Lex Holocauſti.Cremabitur in altari totanocte*,nõ enim interdiu tãtũ,ideſt,cũ lux proſperitatis fulget:ſed noctu etiã cremãdũ eſt holocauſtũ,vt quãuis perſecutiones nos vrgeãt,& res penitus aduerſæ ſint,nũquã ſolitũ ſacrificiũ offerre Deo deſinam, neq; illũ imitemur,de quodictũ eſt: Cõfitebitur tibi cũ benefeceris ei, aut eos, de quibꝰ ſcriptũ eſt:Donec accipiãt oſculãtur manꝰ dãtis. Vſq;ad mane ardet, ideſt, vſq; ad extremũ vitę terminũ,quo mane æterni diei illuceſcet,& oſa aduerſa finiẽtur. *Ignis ex eodẽ altari erit*, quia nullũ holocauſtũ cremãdũ eſt alio quã Diuini amoris igne,reliqui ignes alieni ſunt,& procul à Dei ſacrificio arceridebẽt. †Deinde ait:*Veſtietur ſacerdos tunica,& feminalibꝰ lineis,tolletq; cineres,quos vorãs ignis exuſsit,& ponẽs iuxta altare ſpoliabitur prioribus veſtimẽtis, indutuſq; alijs efferet eos extra caſtra,& in loco mũdiſſimo vſq; ad fauillam cõſumi faciet.* Quidquid in nobis carnis eſt,& adipis,ideſt, quidquid craſsũ eſt,exuri debet,ſi perfectũ ſit holocauſtũ, quale martyrũ eſt. Sed ſi quid ſuperſit nõ exuſtũ,ſacerdos, ideſt,ipſe qui holocauſtũ obtulit,veſtiatur tunica,& feminalibꝰ lineis,hoceſt, mũditiẽ,& cãdorẽ animi diligẽter quærat per pœnitẽtiã vſq; ad finẽ vitæ,quod eſtveſtiri tunica linea,& carnẽ ab omni voluptate cõtineat,qđ feminalia indicãt,& cineres,inter quos illud,qđ crematũ nõ fuerat,relictũ eſt, ponat iuxta altare Deo miſeriã corruptionis ſuæ detegẽs,& ſuppliciter veniã petens. Sed quia ſæpe vſu venit,vt prius pœnitẽtia finiatur quã oẽs animæ ſordes prorſus eluamus, quæ poſtea purgatorio igni exurẽdæ ſunt:ſacerdos exuit veſtes illas,ideſt,finit cũ vita pœnitẽriã,& indutus ſuis,quas ante habebat cũ ſacris nõ miniſtrabat,egreditur extra caſtra, id eſt,ex hac vita exit,& in locũ proficiſcitur,in quo nullus iã meritorũ locus ſit, nec pœnitẽtiæ operibus ſe ipſum exerceat,ſed talis iudicetur qualis in hoc egreſſu inuẽtus eſt.Et in loco mũdiſſimo,id eſt,in purgatorij ignis regione, in qua peccata nulla fiũt,ſed facta purgãtur,vſq;ad fauillã cõſumi cineres faciet:ibi enim exurẽtur plenè oſa, quæ cũ igne dignæ eſſent,non ſunt in hac vita exuſta.

DE

DE HOSTIA PACIFICA.

CAP. IIII.

1 RITVS hostiæ pacificæ tradidit Moses Leu.3.his verbis: *Quod si hostia pacificorũ fuerit eius oblatio, & de bobus voluerit offerre marem, siue feminam, immaculata offeret coram Domino. Ponetque manum super caput victimæ suæ, quæ immolabitur in introitu tabernaculi testimonij, fundentque filij Aharon sacerdotes sanguinem per altaris circuitum. Et offerent de hostia pacificorum in oblationem Domino adipem, qui operit vitalia, & quicquid pinguedinis est intrinsecus, duos renes cum adipe, quo teguntur ilia, & reticulum iecoris cum renunculis, adolebuntque ea super altare in holocaustum lignis igne supposito in oblationem suauissimi odoris Domino.*

Poterat hæc hostia ex ouibus offerri, atq; etiam ex capris, eodem prorsus ritu, quo quum erat ex bobus, nisi quod cũ erat ex ouibus, & offerebatur agnus, cauda etiam tota incendebatur Domino. Deinde addit legislator: *Omnis adeps Domini erit iure perpetuo in generationibus, & cunctis habitaculis vestris: nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.*

2 † Quæ ad ritum huius sacrificij pertinent partim iam explicauimus ca.2. partim cap.6. explicauimus cum de sacrificio pro peccato agemus. Nũc duo exponenda sunt, cur hostia pacifica, siue pacificorum dicatur, & cur in hoc sacrificio masculus siue femina offerri possint, quod in alijs non semper licebat. Hostiam pacificam siue pacificorũ in gratiarum actionẽ pro acepto beneficio offerebant, aut ex voto, aut sponte, vt scilicet à Deo impetrarent quod volebant, aut eum magis placarent, & magis propitium haberent, vt ex verbis cap.7. Leuitici, quæ paulò post referemus, intelliget. Hinc à Mose dicta est זֶבַח שְׁלָמִים, id est, hostia pacificorum, seu perfectorum, vtrumque enim significat שָׁלֵם. Nonnulli ex Hebræis putant ideo ita vocari hoc sacrificium, quòd pacem faceret inter offerẽtes, & Deum, & sacerdotes, quia in eo

Hostia pacificorum.

suum cuique tribuebatur, sanguis, & adeps altari, pectus, & armus dexter sacerdoti, reliqua caro offerẽti. Deinde etiam quia pro pace, & incolumitate, & salute offerretur, atque ideo à lxx. θυσία σωτηρίου, id est, hostia salutaris, vocatur, siue etiam θυσία τῶν εἰρηνικῶν, id est, 3 hostia pacificorum. † Et quia sæpe in gratiarum actionẽ offerebatur, à Iosepho εὐχαριστήριος θυσία dicitur, id est, hostia gratiarum actionis lib.3. Antiquit. ca.10. qua etiam causa à quibusdam ex recẽtioribus sacrificium retributionũ, seu compensationum, appellatum est. Et rectè quidem hæc omnia, quoniam verbum שָׁלֵם, vnde hoc nomen deductum est, significat pacificare, pacificum esse, id est, tranquillum, & incolumẽ, complere, finire, retribuere. Huius sacrificij sæpe meminit Scriptura, & hoc est, de quo ait Hamos.5: Et vota pinguium vestrorum non respiciã, vbi enim nos Vota habemus, est שְׁלָמִים, & apud lxx. similiter σωτήρια. Masculus aut femina offerebatur, quia cum nõ esset necessarium, vt quod erat pro peccato, sed spontaneum sacrificiũ, neque totum in honorem Dei fieret, vt holocaustum, sed priuatam etiam offerentis vtilitatem respiceret, arbitrio eius relinquebatur, vt aut pro re ipsa, aut pro affectu Diuini honoris plus, vel minus, hoc est masculum, aut feminã, offerret. Aues non immolabantur, vt in holocausto, quia huius sacrificij victimæ in tres partes diuidendæ erant, turtures autem, aut pulli columbarum non poterant ita rectè diuidi. De qua re eruditè agit Alfonsus Abulensis in cap.3. Leu. quæst.1.

4 † Quæ huic sacrificio desunt addidit postea legislator cap.7. his verbis: *Hæc est lex hostiæ pacificorum, quæ offertur Domino. Si pro gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes absque fermento conspersos oleo, & lagana azyma uncta oleo, coctamque similam, & collyridas olei admistione conspersas, panes quoque fermentatos cũ hostia gratiarum quæ immolatur pro pacificis: ex quibus vnus pro primitijs offertur Domino, & erit sacerdotis qui fundet hostiæ sanguinem. Cuius carnes eadem comedẽtur die, nec remanebit ex eis quidquam vsque manè. Si voto, vel sponte, quispiam obtulerit hostiam, eadẽ similiter edetur die: sed etsi quid in crasti-*

in craſtinum remanſerit, veſci licitum eſt: quidquid autem tertius inuenerit dies, ignis abſumet. Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio eius, nec proderit offerenti: quin potius quæ cũque anima tali ſe edulio cõtaminauerit, prævaricationis rea erit. Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, ſed cõburetur igni. Qui fuerit mundus veſcetur ex ea. Anima polluta quæ ederit de carnibus hoſtiæ pacificorum, quæ oblata eſt Domino, peribit de populis ſuis. Et quæ tetigerit immunditiam hominis, vel iumenti, ſiue omnis rei quæ polluere poteſt, & comederit de huiuſcemodi carnibus, interibit de populis ſuis.

5 † *Panes abſque fermento.* Leu. 2: Omnis oblatio quæ offertur Dño, abſque fermento fiet, nec quidquam fermenti, aut mellis adolebitur in ſacrificio Domini. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, ſuper altare verò non imponentur in odorem ſuauitatis. Panes autem, ideſt, חַלּוֹת intellige qui primò fiunt, quales matres filiolis conficere ſolent, חלל enim ſignificat incipere.

Conſperſos oleo. Non oleo inſperſos, aut reſperſos, ſed oleo admiſto factos, ita vt farinæ aqua cum oleo infunderetur, aut oleũ p ſolũ aqua בְּלוּלֹת בַּשָּׁמֶן ideſt, confuſos in oleo. Idem intellige de collyridis, de quibus ait: *Et Collyridas olei admiſtione conſperſas.* Quæ verò reſpergebantur oleo poſtquam iam facta erant, oleo vncta, ſiue lita appellat, ſicut nũc ait: *Et lagana azyma vncta oleo.* Ita etiam cap. 2. Panes, ſcilicet, abſque fermento conſperſos oleo, & lagana azyma oleo lita.

Et lagana. Placentæ ita appellatur à Græcis, Hebræi רְקִיקֵי מַצּוֹת dicunt ab extenſione, quòd tenues, & extenſæ ſint.

Coctamque ſimilam. Quæ optima, & vtiliſsima farinæ pars eſt, vt latiùs explicauimus in cap. 18. Apocal. n. 30. & 31.

6 *Et Collyridas.* † Ita Græci vocant tortas panis. In Hebræo eſt idem nomen quod prius poſuit cum dixit: Panes abſque fermento conſperſos oleo. Eademque verba nunc repetuntur, ſed intelligendum eſt has collyridas faciendas fuiſſe ex ſimila cocta, quod de primis illis panibus dictum non eſt.

Panesquoq; fermẽtatos. Et hos vocat חַלּוֹת, quos prius Panes, mox Collyridas Hieronimus interpretatus eſt. Offerebãtur autem panes fermentati non vt in altari adolerentur, quod Leu. 2. prohibitum eſt, ſed vt illis ſacerdotes veſcerentur. Denique panis hic fermentatus pro primitijs offertur Domino: *Ex quibus vnus* inquit, *pro primitijs offertur Domino*: quod cap. 2. non prohibebatur. Primitias, inquit, eorum tantum offeretis, ac munera. Quod autẽ Lyranus, Auguſtinus Eugubinus, Iſidorus Clarus. F. Hieronymus Oleaſtrius, ex Hebraica lectione adnotarunt, ex ſingulis illorum quatuor panum generibus vnum pro primitijs offerri debere, translatio noſtra non patitur. Cum enim dicit: *Ex quibus vnus pro primitijs offertur Domino*, ſatis indicat ſe de fermentatis panibus loqui, quos proximis verbis offerendos eſſe dixerat, quod rectè confirmauit Abulenſis. † Nam panis azymus offerebatur, id eſt, oblationes ex eo fiebant, quæ ſuper altare adolerentur, ex fermento verò non fiebat oblatio huiuſmodi, ſed pro primitijs offerebatur in vſum ſacerdotum. Leu. 2. Omnis oblatio quæ offertur Domino, abſque fermẽto fiet, nec quicquam fermenti, ac mellis adolebitur in ſacrificio Domini. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, ſuper altare verò non imponẽtur in odorem ſuauitatis. Cetera autem panum genera, offerebantur vt adolerentur, vt ex eodem capite manifeſtum fiet lectori. Verùm quoniam tota hæc penicope breuiter, ac conciſè verſa eſt ab Hieronymo, parumque cum Hebræo congruere videtur, vertam ad verbum Hebræa, ex illis verbis: Panes quoque fermentatos, &c. ac deinde omnia explicabo. Ea ſunt huiuſmodi: *Cum placentis panis fermentati offeret munus ſuum cum hoſtia laudis, ſiue gratiarum actionis, pacificorum ſuorum. Et offeret ex eo vnum ex omni munere primitias Domino.* Vbi vertit: *Cum placẽtis, & cum hoſtia laudis*, pro Cum, in Hebræo eſt עַל, quæ particula orationem obſcuriorem reddit, quod variè accipi ſoleat pro Super, Cum, Præter, Cõtra, De, Pro, & ſimilibus. 8 † Hic autẽ & Hieronymus, & plerique interpretes idem valere putant quod Cum, vt ſenſus ipſe exigit. Quod vertimus *Munus*, Hebraicè קָרְבָּן, ita enim Marcus interpretatus eſt cap. 7: Corban, quod eſt Donum, & Hieronymus ſæpe vertit obla-

tio

tio,& ſacrificium,quo nomine in Leuitico ſæpe intelliguntur oblationes panis,& vini,& ſimilium,quæ cum victima quæ cæditur,offeruntur,vt lagana,& placentæ,& panes oleo ſubacti. Vt Leu.2: Anima,cùm obtulerit oblationem ſacrificij Domino, ſimila erit eius oblatio. Et poſtea: Cũ autem obtuleris ſacrificium coctum in clibano de ſimila;panes ſcilicet abſque fermento conſperſos oleo,& lagana azyma oleo lita. Et cap.7. Qui offert victimã pacificorum *Domino*,offerat ſimul & ſacrificium,id eſt,libamenta eius. In Hebræo ita legitur: Qui offert hoſtiam pacificorum ſuorum Domino, adducet corban ſuum Domino. &c. Cum igitur ait: *Cum placentis panis fermentati offeret munus ſuum*, munus vocauit panes azymos conſperſos oleo,& lagana azyma vncta oleo, coctamque ſimilã, & collyridas olei admiſtione conſperſas. Quod Hieronymus breuiter dixit: *Panes quoque fermentatos*, ſcilicet offeret,id enim ex præcedentibus ſubaudi tur. Et *Quoque* dixit pro, Cum illis quæ
9 dicta ſunt. Et quod ſequitur: † *Et offeret ex eo vnum*, poteſt intelligi, Ex eo pane,ſicut Hieronymus intellexit cũ vertit: *Ex quibus vnus pro primitijs offertur Domino*. Si cui parum probabitur ſubaudiri Pane,cum vicinius ſit Munus,& ſi non ſemper viciniora ſubaudiri ſoleant,non contendemus,ſed ita interpretabimur,vt idem ſenſus ſit. Et offeret ex eo munere vnum. Quod quoniam ita intelligi videbatur, vt ex ijs quæ appellauerat Corban,ſiue Munus, vnum offerretur,id eſt,ex illis azymorum panum generibus,quibus fermentatos adiungi præceperat, addidit: Ex omni munere,ac ſi diceret: Ex omni, inquã,munere, iũganturfermẽtati panes cũ alijs,& ex omnibus vnus ſeparetur pro primitijs. Non dicit, Ex ſingulis vnus, ſed ex toto munere vnus, כָּל enim & omnem ſignificat, & totum. Geneſ.25. Et totus in morem pellis hiſpidus. Et cap.31: Et ipſæ noſtis quod totis viribus meis ſeruierim patri veſtro. Mala.3: Et me vos configitis gens tota. Sicut & apud nos Omnis. Vt,

Omnis, & totus. כָּל

Virgi. Ecl. 5. *Tu decius omne tuis.* --- Et:

Virg. 1. Æne. *Omnis in Aſcanio cari ſtat cura parentis.*

Cumque incertum eſſet ex quo genere ſumendus eſſet vnus, qui ex toto munere ſumi iubebatur, ſequentibus verbis indicatur ex fermentato pane ſumi debere,quoniam ait, *Primitias Domino*:nec enim ex ceteris panum generibus primitiæ offerebantur, ſed ex fermentato,vt ex cap.2. Leuitici paulò
10 ante oſtendimus. † At nondum ex his ſcopulis euaſimus; vrgebunt enim nos noui interpretes, qđ Hieronymus primitias vertit, in Hebræo eſſe תְּרוּמָה, quod eleuationem ſignificare volunt; hoc eſt,donum quoduisquod ſumitur, vt Deo offeratur: nam nec lxx Primitias tranſtulerunt, ſed ἀφαίρεμα, quod oblationem,ſiue ſegregationem ſignificat. Quod ſi nihil hîc de primitijs dictum eſt,nihil erit quodcogat interpretari de ſolis panibus fermentatis vnum eſſe offerendum,vt hactenus expoſuimus. Et quidẽ fateor תְּרוּמָה interdum pro quauis oblatione accipi, vel quòd ſurſum ac deorſum moueretur, & eleuaretur,vt quidam volunt; vel (quod verius eſt) quòd ſeponeretur,& ſegregaretur Domino, vnde & Chaldæus vertere ſolet אַפְרָשׁוּתָא,id eſt,ſeparatio. Sed negare non poſſumus & primitias ita vocari quod ex toto aceruo, ſiue fructu primæ ſeparentur vt Domino offerantur. Nam & Hieronymus interpres noſter perſæpe ita vertit, & lxx. interpretes, qui linguam Hebraicam, hoc eſt, ſuam, in qua nati, & educati ſunt, melius alijs callebant, ſimiliter primitias vertunt, ter initio ca.25. Exodi,& cap.36. vbi nos habemus: Nec vir, nec mulier quicquam offerat vltra in
11 opere Sanctuarij,ipſi tranſtulerunt,In primitias Sanctuarij. † Et Leu.22: Si filia ſacerdotis cuilibet ex populo nupta fuerit, de ijs quę ſanctificata ſunt,& de primitijs non veſcetur. lxx: Ipſa primitijs Sanctorum non veſcetur. Sed non neceſſe habeo. lxx. interpretes citare, ipſi velint nolint,fateri debẽt, תְּרוּמָה, hoc loco pro primitijs poni, affirmant enim ex omnibus panis generib⁹ vnum offerri debere,cumque fermentati nõ poſſint offerri niſi in primitias,eos hoc nomine intelligi voluit legislator.

Cuius carnes eadem comedentur die. Carnes hoſtiæ oblatæ pro gratiarum actione eadem die comedi iubet,eius verò quæ voto,vel ſponte offertur, eodem die,

die, aut sequenti, tertio nihil edi permittit. Quæ quoniam à Philone in libello de Victimis apertiùs traduntur, causæque indicantur, æquum erit vt eius verba referamus. De posteriori, quam Pro salute vocat, hæc scribit: In hoc genere duobus tãtum diebus epulari fas est, ita vt nihil reliquiarum supersit in tertium, idque de causis pluribus. Vna, quia Sacræ mensæ vsus tempestiuus esse debet curando ne quid corrumpatur mora temporis, cum carnium, vel conditarum, natura sit obnoxia putredini. † Altera, quia victimarũ
12 partes non sunt in penum retrudendę, sed in medium proponendæ omnibus indigentibus: iam enim sunt non offerentis, sed eius cui litatum est, qui cum sit beneficus, ac munificus, vult conuiuis vocatis communicari suum epulum. Postrema, quia sacrificium hoc 14 pro salute duorum offertur, corporis, & animæ, proinde suus cuique dies epularis tribuitur, quod æquum videatur vt primæ diei conuiuium admoneat nos salutis animæ, sicut postera dies sanitatis corporis. Quoniam autem tertium nihil est cui propriè quæratur salus, seriò vetitum est proferri epulum vsque diem tertium, ita vt ne per obliuionem quidem liceat superesse reliquias absq; piaculo, &c. Quodque Moses ait: *Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet eius oblatio, nec proderit offerenti*, his verbis enuntiat: Quod si quis hos ritus negligat, seuerè Diuina voce obiurgabitur. Hoccine homo ridende putas sacrificium? Nihil moror tua sacra profana polluta, execrataque, carnes istas quas tibi ipse coxisti ventri seruiens, ne in somnis quidem doctus ra-
13 tionem veram sacrificij. † Deinde de hostia תּוֹדָה, quam ipse cum. lxx. interpretatur hostiam laudis, Hieronymus verò gratiarum actionis, quod idẽ est, qualis sit docens, & cur ita dicatur, ita loquitur: Cum aliquis in nullam aduersitatem incidit, vel rerum externarum, vel corporis, sed quieta, tranquillaq; vita fruitur prosperè degens, & feliciter absque offensis, & c. necesse est, vt Deo gubernatori debeat sanitatem continuam, & non interpellata commoda, atque in vniuersum sinceras felicitates nullis vitiatas calamitatibus, & horum largitorem demereatur hymnis, laudationibus, Sacrificijs, & alijs gratiarum actionibus, quæ omnia comprehenduntur Laudis nomine. Hanc victimam non biduò, sicut priorem illam pro salute, sed ipsa prima die lex inbet absumi, vt qui experti sunt propensum, paratumque fauorem cœlestis numinis incunctanter de hoc sacrificio impertiantur alijs. Hactenus Philo.

Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur. Si caro hostiæ oblatæ cõtactu rei immundæ fœdabitur, nemo eam comedet.

Qui fuerit mundus vescetur ex ea. Non nisi qui mundus fuerit comedet de carnibus hostiæ pacificæ.

Anima polluta quæ ederit de carnibus. † Duplex erat immundus, alter qui ex se immunditiam habebat, vt leprosus, aut semine fluens, qui verbis his indicatur: alter qui eam ex contactu cuiusuis rei immundæ contrahebat, de quo dicit: *Et quæ tetigerit immunditiam hominis, &c.* Vt cadauer, aut quiduis aliud immundum. Vtrique carnis hostiæ pacificæ comedere capitale erat.

De vsu siue de diuisione hostiæ pacificæ hæc in eodem capite septimo scripsit Moyses. *Tenebit* (videlicet qui offert) *manibus adipem* hostiæ, & pectusculum, cumque ambo oblata Domino consecrauerit, tradet sacerdoti. Qui adolebit adipem super altare, pectusculum autem erit Aharon, & filiorum eius. Armus quoque dexter de pacificorum hostijs cedet in primitias sacerdotis. Qui obtulerit sanguinem, & adipem filiorum Aharon, ipse habebit & armum dextrum in portione sua.

Sacerdos victimam occidebat, & excoriabat, deinde laico qui offerebat, tradebat adipem, & pectusculum, quæ cum laicus eleuabat coram Domino ea offerens, & consecrans, rursum reddebat sacerdoti. Erat autem pectusculum, & armus dexter sacerdotis qui offerebat.

DE SIGNIFICATIONE hostiæ pacificæ.

CAP. V.

1 HESYCHIVS, & Radulphus libro. 2. in Leu. cap. 1. hostia pacifica minus perfectorum vitam significari docent. Sed quoniam breuiùs, & apertiùs id à Radulpho traditum est, eius verba subiungam. In holocaustis perfectorum vita, in hostijs verò pacificis mediocris conuersatio designatur. Sunt quippe nonnulli, qui quamuis summæ virtutum fastigia non ambiant, offensum tamen Deum habere refugiunt, indeque licet bona summa non expleant, mala tamè summa deuitant. Isti ergo hostias pacificas, siue (vt lxx. transtulerunt) salutares, offerunt, quia saluari quidem volunt, sed sufficit eis si saluentur, quamuis inter extrema sanctæ Ecclesiæ membra computentur. Hostiarum igitur pacificarum eadem penè quę superior, diuisio est: alia namq; bouis, alia ouis, alia verò capræ oblationem continet. Bouem immolat quisquis in sæculari vita mundi actibus deditus de ipsis laboribus suis Deo ministrat. † Ouem 2 offert qui laborare non sufficiens & infirmitate, & ætate, seu etiam paupertate à misericordiæ actibus reuocatus per solam innocentiam Deo placet: pax enim in terra hominibus bonæ voluntatis. Sed & capræ hostiam litat quisquis veterem conuersationem melioris propositi castigatione immutat. Auium nulla hîc fit mentio, quia contemplationis virtus perfectioribus tribui solet. Hæc Radulphus. Hesychius in boue eos intelligit qui circa agenda quæ legis sunt vacant. Sed quoniam hoc commune est omnibus qui salui fieri cupiunt, præstat eos intelligi qui labores vtilitatis aliorum causa perferunt, nec sibi se, sed publico bono natos putant, vt qui pauperes alunt, qui rempublicam gubernant, qui bonas artes docent, qui concionantur. Hęc enim hostia maior, & gratior Deo est quàm ouis, aut capra, id est, quàm sola innocentia vitæ, aut sola veterum peccatorum correctio. Hi marem, & feminam offerre possunt, quia & perfectiora interdum Deo offerunt, atq; fortiora, & si minus perfecta, atque fortia offerant in hoc vitæ genere minus perfecto, tolerabile est. In holocausto, vbi perfecta virtus est, femina non offertur. † Sed siue mas, siue femina sit, 3 immaculatam hostiam esse oportet, id est, integram, & omni deformitate carentem; siue magnæ virtutis, siue paruæ sit, nulla tamen labe eius opera vitientur, vt rectè Deo offerantur. Manum super caput hostiæ ponimus, cum nos plenè Deo deuouemus, atque ita omnia facimus, vt eum nobis placare studeamus, illique soli placere. Atque ideo etiam in introitu tabernaculi immolatur, quia Deum intueri debemus, & ad eum omnia conuertere, non ad hominum gratiam. Attendite (inquit *Matth. 6.* Dominus) ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cœlis est. Caput hostiæ finis actionum est, finis enim in ijs quæ ad actionem spectant, principij vim, & rationem habet. Sanguis verò immundus in lege censetur, *Sanguis.* & crebro in malum accipitur; quare tunc sanguinem fundimus, cum ex vita, atque ex actionibus nostris omnes prauas cupiditates eijcimꝰ. Sæpe enim Deo placere cupimus, & in ipsa honesta actione, si benè discutiamus, sanguinem fœdantem omnia inuenimus, id est, latentem cupiditatem gloriæ, aut honoris, aut voluptatis, quæ etsi minùs sentiebatur, magis ad agendum mouebat quam caritas Dei. † Hunc sangui- 4 nem eijcere debemus vt munda sit hostia, ne nobis illud Dominus dicat: Cũ *Zacha. 7* ieiunaueris, & plangeretis in quinto, & septimo per hos septuaginta annos, nunquid ieiunium ieiunastis mihi? Et cum comedistis, & bibistis, numquid non vobis metipsis comedistis, & vobis metipsis bibistis? Hunc sanguinem fundi iubebat Paulus cum dicebat: Si- *1. Cor. 10* ue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriã Dei facite. Et non fundentibus dictum est: *Isai. 1.* Manus vestræ sanguine plenæ sunt. Eum fundunt filij Aharon, id est, iusti, qui

qui ſacrificium pontificis noſtri Chriſti, vt poſſunt, imitantur offerentes Deo ſemetipſos in odorem ſuauitatis, & cor purum, atque humile. Et in circuitu altaris fundunt dum Chriſti virtutes mente reuoluentes vitioſos affectus à ſe eijciunt. Altare enim noſtrum Chriſtus eſt, cui quidquid patri gratum futurum eſt imponimus, & per eum offerimus, ſicut ait Petrus: *1. Petr. 2.* Offerentes ſpirituales hoſtias acceptabiles Deo per Ieſum Chriſtum.

5 † Adeps hoſtiæ affectus animæ noſtræ eſt, quo opera pinguéſcunt, ſi bonus ſit, & nitorem accipiunt, & anima ipſa molleſcit, & Deo tractabilis redditur, quod optabat Dauid dicens: *Pſalm. 62.* Sicut adipe, & pinguedine repleatur anima mea, & labijs exultationis laudabit os meum. Contra ſi malus ſit, opera peſſora reddit, animumq; omollit ad malum. Quid igitur maximè offerre Deo debeant qui in hoc vitæ genere verſantur, ipſe indicat cum ait: *Et offerent de hoſtia pacificorum in oblationem Domino adipem, qui operit vitalia, & quidquid pinguedinis eſt intrinſecus, duos renes cum adipe quo tegun tur ilia, & reticulum iecoris cum renunculis, adolebuntque ea ſuper altare in holocauſtum lignis igne impoſito in oblationem ſuauiſſimi odoris Domino.* Quæ quoniam eleganter mihi à Radulpho vi- *Libro. 2. in Leu. c. 1.* dentur explicata, verba eius referam. Adeps qui operit vitalia, eum qui ad hanc viram habetur affectum ſignificat. Delectat enim nos viuere, & ſi fieri poſſet, ad mortem nos accedere nunquam vellemus. In vitalibus verò ſedes animæ eſt, & quaſi quoddam vitæ huius retinaculum. 6 †Pinguedo quoque quæ intrinſecus eſt, eorum innuit amorem, quæ in hac vita poſſidentur, vt eſt domus, agri, pecunia, pater, & mater, & alij propinqui, quæ omnia ſi abundent in hac vita, quaſi beatos videntur facere poſſidentes. Iam in duobus renibus quid intelligitur niſi genuina illa voluptas, quæ ex coniunctione maris, & fœminæ procedit? Hoc & ipſe numerus indicat, quod duo ſunt renes, vt quaſi duarum perſonarum, ad quas voluptas illa pertinet, mentionem factam intuearis. His autem adeps quo tegunturilia, ſiue (vt alibi dicitur) qui eſt iuxta ilia, adiungitur. Ilia ſitu ipſo membrorum genitalibus appropinquant. Adeps igitur iſte, qui renibus in ſacrificio copulatur, voluptatis illius denotat affectum: qui tamen cum ilia tegere, aut ilibus iuxta eſſe deſcribitur, cautela nobis timoris tribuitur, vt ſcilicet cogitemus quia ſi mens prauæ concupiſcentiæ ſubditur, non longè eſt vt etiam corpus prauo operi ſubſternatur: mors enim ſecus introitum delectationis poſita eſt. In iecoris verò, id eſt, hepatis reticulo quid niſi nocendi appetitum 7 accipimus? † Hepar ſiquidem fons ſanguinis eſt: & quid per ſanguinem niſi crudelitas figuratur? Vnde & Beatus Gregorius illud Iſaiæ ſic exponit *Iſa. 1.* vt dicat: Manus veſtræ ſanguine plenæ ſunt, id eſt, opera crudelitate. Hos igitur omnes adipes Dominus ſibi ſequeſtrari, & in altari coram ſe incendi præcipit, vt videlicet affectus iſti Diuino igne abſumantur: non vt prorſus abſumantur, quod proculdubio perfectæ beatitudinis eſſet, ſed vt per creatoris amorem iſti affectus, per quos creatura ſeu licitè, ſeu illicitè concupiſcitur, ad iuſtum modum, menſuramque legitimam reuocentur. Nam ſi amatur hæc vita ab imperfectis, ſi amantur ea quæ in hac vita poſſidentur, ab illis ſcilicet qui omnibus renuntiare nequaquam ſufficiunt: neceſſe eſt tamen vt amori Diuino hæc omnia poſtponantur, vt videlicet ſi eo articulo fidelis quilibet conſtringatur, quo aut iſta perdere, aut à Deo compellatur recedere, quamuis ægrè, quamuis cum dolore, malit diuelli ab omnibus, quam pietatis iura apud ſe violare. Qui enim amat patrem, *Matth. 10.* aut matrem plus quam me, (ait Dominus) 8 non eſt me dignus. †Quod etſi tempore pacis Eccleſiaſticæ neceſſitatis huius deſit examen, debet tamen ſe ipſam fidelis anima ſubtiliter diſcutere quid cui intus in corde præponderet, amor ſæculi, an Dei, temperandúſque eſt ea menſura præſentium appetitus, vt quamdiu pa-

cato Deo possideri poterunt, habeantur: si verò ea negetur facultas, abijciantur. Ignis quo hæc cremanda sunt, est ille de quo Ecclesia ait: Vre igni Sancti spiritus renes nostros, & cor nostrum Domine. Ligna sunt exempla Sanctorum, qui constanter hanc hostiam Deo mactarunt. Quum offerebatur agnus, cauda tota incendebatur Domino, quia cauda finis corporis est. Quid igitur (inquit idem Radulphus) nisi consummatio sanctæ deuotionis accipitur. Et vide quos potissimum de perseuerantia monuerit: non enim de boue caudam offerri præcepit, sed de oue. Reuera namq; simplicibus, & desidiosis de inconstantia timendum est. Qui enim sanctis laboribus se exercent, lucris quotidianis, & propositi sui successu lætificati voluptate maxima saginantur, & in maius proficiendi desiderium quotidie succenduntur, quia scriptum est: Anima operantium impinguabitur. † Qui verò laborem refugientes pigritiam amplectuntur, fastidio suo grauati in aliud transire quasi melius aliquid reperturi, & consilium sæpe mutare coguntur. Idem de capram immolante sentiendum est, qui enim pœnitentiam veterum peccatorum agit, & facta deflet ne deflenda faciat, quo carnem magis affligit, eo magis eius animum Deus spirituali lætitia perfundit, eaque magis ad laborandum incitatur, vt minus illi de inconstantia timendum sit.

Libro. 2. in Leu. c. 2.

Prouer. 13. 9

Adeps Deo offerendus.

Ceterum omnis adeps meritò Domini erit iure perpetuo, quia omnis noster affectus in eum conferendus est, & per eum in reliquas res. Non est comedendus adeps hostiæ, quia cum Deo aliquid offerimus, non nostro affectui satisfacere, sed illi placere quærendum est. Sed neque sanguinem edere licet, quia ab omni prauarum cupiditatum gustatu longè abesse debemus, sicut scribit Apostolus: Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet.

Sanguis nō comedēdus.

Ephes. 5.

Lex Hostiæ pacificæ.

Ex Leuit. 7. Vers. 11.

10 HIC iam duces quos sequebar, sequi non licet, cum enim de hostia pacifica sermo sit, quam mediocrem vitam interpretati sunt, quasi eius interpretationis obliti ad diuersa longè transeunt, & in re eadem non eamdem seruant expositionem. Nos Deo duce dabimus operam vt ab ea minimè recedamus. *Hæc est lex hostiæ pacificorum, quæ offertur Domino. Si pro gratiarum actione fuerit oblatio, offerent panes absque fermento*, & cetera quæ præcedenti capite retulimus. Qui hoc mediocris vitæ genus sequuntur, aut pro gratiarum actione offerunt hostiam, aut voto, vel sponte, quod. lxx. & Philo dicunt Pro salute, quia quidam mala, & lapsus multorum videntes in id maximè deuotionem animi sui conferunt, vt Deo, cuius beneficio ipsi seruantur, & liberantur, gratias agant, alij pro salute offerunt, vt peccata vitent, & salute animæ perpetua perfruantur, quam in tot aduersarij nostri laqueis, & multorum ruinis, nisi Dei misericordia protegantur, tenere se non posse vident. Aut potius ijdem interdum pro gratiarum actione, in-

11 terdum pro salute offerunt. † Qui offerunt pro gratiarum actione, offerre iubentur panes azymos, & conspersos oleo, quia gratiarum actio cum operibus misericordiæ coniungenda est, vt aliquid scilicet in eius gratiam faciamus, cui gratias agimus. Tunc enim nos verè gratos præstamus, cum non animo tantum, & verbis, sed re ipsa quam possumus gratiam referimus, & quia Domino ipsi non possumus, domesticis eius quantumlicet benefacimus. Opera autem huiusmodi, quia & alijs prosunt, & ex misericordia oriuntur, quam oleum significat, rectè panes oleo conspersi vocantur, quia non solum ad ea misericordia excitamur, sed etiam dum fiunt, dulcem illum misericordiæ affectum admiscere debemus. Multi enim misericordia ad largitionē eleemosynarū mouētur, sed

Beneficētia

in

in ipſa largitione vitijs eorum, quibus ſubueniunt, traſcuntur, aut verbis, & miſericordiâ vertun in iracundiâ. Quare panes oleo non liti, ſed conſperſi ſunt, vt non externam miſericordiæ faciem poſtquam facta ſunt illa præferant, ſed intus quaſi in viſceribus ſeruent. Et quia ab omni inanis gloriæ affectu libera eſſe debent, panes
12 azymi ſunt. † Lagana azyma etiam offeruntur, quæ tenuiora quidem ſunt, ſed latiora, non conſperſa oleo, ſed lita, quia quæ dum fiunt, miſericordiæ affectum admiſtum non habent, etſi ampliora hominibus fortaſſe videantur, quia latiora ſunt, id eſt, vel pretioſiora, vel latius manentia Deo tamen tenuiora videntur. Sed ſi oleo conſperſa non ſunt, ſaltem poſtea oleo linantur, & vel in fine miſericordiæ affectu ne careant. Coctam ſimilam offert, qui magna beneficia, & ad vſum parata alijs præſtat non miſeri-
14 cordiæ, ſed liberalitatis, aut religionis, aut publicæ vtilitatis, aut alterius denique virtutis cauſa. Sed quia beneficia, etſi parua videantur, multò magis Deo placent cum tota plena, & quaſi imbuta ſunt miſericordia, poſt ſimilam coctam iterum collyridas, ſiue panes, ſeu cruſtula oleo conſperſa, offerri iubet. Panes fermentati ſunt opera incipientium, quæ nonnihil inanis gloriæ, aut ſimilis alicuius labis plerumque habent admiſtum, atque hęc etiam admittit, modò peccata non ſint, quia neque imperfecta noſtra prorſus aſpernatur: ſed ita vt vnum dumtaxat ex eis pro primitijs ſibi offerri velit, hoc eſt, opus aliquod ceteris perfectius, quod ſibi magis placeat.
13 † Quod huiuſmodi eſt, ſacerdotis eſt fundentis ſanguinem hoſtiæ, id eſt, ipſius qui facit, quoniam illud opus maximè facientis eſt, quod præ ceteris eſt ab omni labe ſeiunctum, nam etſi cetera prodeſſe poſſint, hoc maximè omnium illorum prodeſt. Carnes eadem die comeduntur, quia non eſt actio gratiarum differenda, ſed in ſingulis quæ Deo immolamus, gratias ei agamus, cuius beneficio habuimꝰ quod
1. Theſſ. 5. immolaremus, ſicut ait Apoſtolus: In omnibus gratias agite. Carnes hoſtiæ quæ pro perpetua ſalute offertur, eadẽ die comedendæ ſunt, quia vita melior, & purior continuò inchoanda eſt, nec futurum tempus expectari oportet. Rectè enim dixit ex vnus poeta:

Qui non eſt hodie, cras minus aptus erit. Ouidius

Sed ſi quid, inquit, *in craſtinum remanſerit, veſci licitum eſt.* Quod hodie non ab- lib. 1. de Re medio amo-
ſumpſiſti, quod hodie non correxiſti, ris.
cras, id eſt, poſtea, corrigi poteſt. Cras Cras.
futurum vitæ tempus intelligimus, ſi- cut Hodie præſens tempus eſt, quem Hodie
admodum Dominus dixit: Ecce ſanitates perficio hodie, & cras. *Quidquid* Luc. 13.
autem, inquit, *tertius inuenerit dies, ignis abſumet*, quia quæ hîc non corriguntur, poſt mortem purgatorius ignis abſumet, ait enim Apoſtolus: Vnuſcuiuſ- 1. Cor. 3.
que opus quale ſit ignis probabit. Si cuius opus arſerit, detrimentum patietur, ipſe autem ſaluus erit, ſic tamen
14 quaſi per ignem. † Poſt diem tertium irrita fiet eius oblatio, quia poſt mortem meriti locus non eſt. *Caro hoſtiæ, quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, ſed comburetur igni*, quia illa vitæ, vel temporis pars quæ peccati ſordibus inquinatur, placere, aut ſapere nobis non debet, ſed igne pœnitentiæ, & lacrymarum conſumenda eſt, ne vehementiori, & acriori igne in futuro ſæculo cremetur. *Qui fuerit mundus veſcetur carnibus hoſtiæ*, quia qui Deo per munditiam animæ placet, & rite hoſtiam ſuam offert, is illa iure alitur, & validior, atque robuſtior virtutibus, atque ſpe cœleſtium bonorum fit. Anima polluta, ſiue quæ nemine ſuadente voluntate ſua immunda facta eſt, ſiue quæ, aliorum ex conuictu, atque conſilijs immunditiam contraxit, carnem hoſtiæ comedere non debet. Prius ſordes ſuas pœnitentiæ lacrymis eluat, deinde fructus oblationis percipiet, illiſque aletur, & roboretur: ſi enim immundus ſit, quam mercedem ex oblatione ſperabit ſua? Quod ſi eluere noluerit, ſed ſatis ſibi putarit offerre hoſtiam operum, cum ſit à Dei gratia alienus, peribit de populis ſuis, & in generationibus electorũ non numerabitur.

De hostiæ diuisione.

15 QVI offert manibus tenere iubetur adipem hostiæ, & pectusculum. Adeps affectum significat, vt dictum est, quem qui hostiam offert, & Deo placere cupit, manibus tenere, id est, factis exterius ostendere debet, ne bona voluntas lateat, & quasi torpescat, sed Deo per bona opera consecretur. In pectusculo significatur bona cõscientia, vt autor est Hieronymus in caput secundum Malachiæ. Hæc etiam manibus tenenda est, vt nemo se putet bonum esse si virtutem cupit, & spiritualem vitam amat, nec sibi magnorũ peccatorum cõscius est, nisi bona opera bonæ conscientiæ testes adhibuerit. De bona voluntate sine opere ait Dominus: *Matth. 7.* Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum: sed qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum. Qui bonam conscientiam facti s testatam Deo consecrat, is eum Paulo dicere poterit: *Act. 23.* Viri fratres, ego omni conscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodiernũ 16 diem. † Vbi hæc Domino consecrauerit, tradet sacerdoti. Sacerdos idem esse potest qui & offerens. Quod si hæc secernere malumus, sit sacerdos Christi rerum spiritualium, & certaminis cum Diabolo non inexpertus, qui dicere possit: *2. Cor. 2.* Vt non circumueniamur à Satana, non enim ignoramus cogitationes eius, huic tradat affectum suum, vt eum dirigat, & super altare Deo incendat, hoc est, vt à sæculi cupiditatibus eum auocet, & Diuino amore semper incendat ea docens, atque præcipiens, quibus in eo caritas Dei magis in dies inardescat. Pectusculum etiam tradat, id est, sanctitatẽ, & sapientiã (quæ etiã recte significatur in pectusculo) sacerdoti Dei attribuat, non suo sensu duci se volens, sed eius qui Dei sacerdos est, & quem pro Deo sibi præesse voluit. Tunc se Deo placere, tunc bonam conscientiam habere putet, cum illam sacerdoti secundum Deum omnia iudicanti probabit. At sacerdos pectusculum sibi retineat, quia labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est. *Malac. 2.* 17 † Semper sapiat, nec alijs tantum, sed multò magis sibi: rectè enim ait Græcorum prouerbium.

Odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit.

Adipem autem ne sibi seruet, sed super altare adolebit. Non enim in se transferre affectum discipulorum debet, vt ipse plus æquo ametur, & illorum & re, & seruitio abuti velit, lucro suo studentis id quidem esse, & sua quærentis, non quæ Iesu Christi. Affectum liberum, atque integrum Christo relinquat, eius gloriam, & discipulorum salutem spectet, sua commoda contemnat. Paulum imitetur qui ait: Propter quod vigilate memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cum lacrymis monens vnumquemque vestrum. *Act. 20.* Argentum, & aurum, aut vestem nullius concupiui. Armus quoque dexter de pacificorum hostijs cedet in primitias sacerdotis. Sacerdos filius Aharon, & verus Christi imitator, qualis erat Paulus, qui fundit sanguinem hostiæ, id est, qui Dei minister, & adiutor est ad prauas cupiditates ex animis discipulorum extrahendas, præter pectusculum etiam armum dextrum habere 18 debet in portione sua. † Vt sui officij putet esse huiusmodi sanguinem fundere, adipem adolere, id est, omnem suorum affectum non in se, sed in Christum transferre, pro eorum salute labores perferre, ieiunijs, & lacrymis eorum spiritualia commoda quærere, infirmos patienter sustinere, nihil non pro eorum vtilitate tolerare. Ita Paulus aiebat: Ideò *2. Tim. 2.* omnia sustineo propter electos, vt ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cœlesti. Armus enim in reliquis animantibus dicitur qui in hominibus humerus appellatur, cui onera imponũtur, & propriè patientiam laborum significat. Et quoniam hæc non pro bonis huius vitæ, quæ in sinistra intelligitur, sed pro mercede futuræ, quæ dextera dicitur, ferre debet,

Sacerdos quomodo alios regat.

Armus.

debet, meritò non sinistrum, sed dextrum animum accipit. Hæc in hac vita habeat in portione sua, & cum apparuerit princeps pastorum, percipiet (sicut scribit pastor maximus) 1. Petr. 5. immarcescibilem gloriæ coronam. Hos labores primitias putet æternæ beatitudinis (initium enim felicitatis est in Christi gratiam, & obsequium laborare) quod reliquum est, & quod oculus non vidit, neque auris audiuit, posteà acceptarus. Nunquam sibi pectusculum deesse patiatur qui quasi thesaurus quidam Sapientiæ cœlestis esse debet, ex quo noua, & vetera proferantur. Quiduis potiùs amittat quàm animum dexterum, vt sit filius dexteræ, & per eum multi collocentur ad dexteram.

DE SACRIFICIO PRO peccato.

CAP. VI.

1 SAcrificium pro peccato non semper eodem modo fit, sed variatur personis, & hostiarum genere, & causis offerendi. Personis, quia aut pro peccato pontificis offertur, aut pro peccato populi, aut principis, aut plebeij hominis. Hostiarum genere, quia aut vitulus offertur, aut hircus, aut capra, aut vacca, aut agna. Causis offerendi, quia aliter offerunt qui per ignorantiam peccant, aliter qui scientes, & volentes. De omnibus figillatim dicendum est, si priùs adnotauerimus in his aues non offerri, vt in holocausto, quoniam victimæ diuiduntur, & pars singularum sacerdoti tribuitur, pars igni datur: turtures verò, aut pulli columbarum paruæ aues nequeunt in tot partes rectè diuidi.

De victima peccantis pontificis. Ex cap. 4. Leuitici. Vers. 2.

ANIMA quæ peccauerit per ignorantiam, & de vniuersis mandatis Domini, quæ præcepit vt non fierent, quippiam fecerit: si sacerdos qui vnctus est peccauerit delinquere faciens populum, offeret pro peccato suo vitulum immaculatum Domino.

2 † *Et adducet illum ad ostium tabernaculi testimonij coram Domino, ponetque manum super caput eius, & immolabit eum Domino. Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum testimonij. Cumque intinxerit digitum in sanguine, asperget eum septies coram Domino contra velum Sanctuarij, ponetque de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis gratissimi Domino, quod est in tabernaculo testimonij. Omnem autem reliquum sanguinem fundet in basin altaris holocausti in introitu tabernaculi. Et adipem vituli offeret pro peccato, tam eum qui vitalia operit, quàm ea quæ intrinsecus sunt, duos renunculos, & reticulum quod est super eos iuxta ilia, & adipem iecoris cum renunculis, sicut offertur de vitulo hostiæ pacificorum, & adolebit ea super altare holocausti. Pellem verò, & omnes carnes cum capite, pedibus, & intestinis, & fimo, & reliquo corpore efferet extra castra in locum mundum vbi cineres effundi solent, incendetque ea super lignorum struem, quæ in loco effusorum cinerum cremabuntur.*

Hæc legislator, nos quæ minus aperta videbuntur, ordine explicemus.

3 † *Anima quæ peccauerit.* Animam sæpe Scriptura pro homine ponit, vt Exod. 12: Iuxta numerum animarum, quæ sufficere possunt ad esum agni. Genes. 17: Masculus cuius præputij caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo: quod passim in libris legis occurrit.

Et de vniuersis mandatis Domini. &c. De negantibus præceptis loqui tantum videtur, sed loquitur etiam de affirmantibus, qui enim vel hæc, vel illa violat, facit quod Deus præcepit vt non fieret. Si quis occidat, facit quod Deus præcepit vt non fieret; si verò inhonoret patrem, aut matrem, cum Deus honorare præceperit, facit quod Deus præcepit vt non fieret. Idem facit si honorem debitum illis dare omittat; vulgari enim sermone non solum commissiones quælibet, sed omissiones etiam, si quouis modo voluntariæ sint, facta appellantur. Ac si quis tenaciùs verbis legis inhærès præcepta affirmatia hinc excludere velit: meminerit in eis etiam latere negationes: nam Honora patrẽ, & matrẽ, negationem

hem hanc includit: Ne iniuria afficias parentes, ne debito honore defraudes. Denique paulò post ait: Quod si omnis turba filiorum Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini est. &c. Ex quibus hæc, quæ nunc interpretamur, intelligimus.

4 † Difficilius est, & longiori disputatione dignius, vtrum peccatum, de quo in toto hoc capite verba fiunt, ad vniuersa legis præcepta pertineat, an tantum ad quædam. Etenim Alfonsus Abulensis episcopus quæst. 11. in ca. 4. Leuitici seriò negat ad vniuersa pertinere, multisque, ac magnis, vt putat, rationibus adducitur vt dicat legislatorem de ijs tantummodò peccatis agere, quæ contra præcepta ceremonialia fiunt. Summa earum hæc est. Moses de peccatis per ignorantiam commissis loquitur, in præcepta autē Decalogi ignorantia cadere non potest; aut si in quemquam cadat, in pontificem certē, aut in populum vniuersum non cadet, quorum tamen in hoc capite peccata commemorantur. Non ergo de peccatis contra Decalogi præcepta cōmissis agitur. Deinde, aduersus violantes præcepta moralia multò grauiores pœnæ constitutæ erant, nec huiusmodi expiationes quærebant, vt videre licet Num. 25. Deut. 19. Exod. 22. Leuit. 20. & alijs sæpe in locis, in quibus multi vltimo etiam supplicio affici iubentur. Eodemque argumento probat neque de peccatis quæ fiebant contra præcepta iudicialia intelligi posse.

Quod nam peccatum sit, pro quo offertur hostia pro peccato.

5 †Ego quidem fateor ignorantiam sæpius cadere in præcepta ceremonialia, sed legislatorem de peccatis contra vniuersa præcepta moralia, iudicialia, ceremonialia loqui pro certo habeo. Nam nec Iosephus libro. 3. Antiquit. cap. 10. de sacrificijs agens, nec Philo in libello de Victimis hæc explicans quidquam de ceremonijs scripserunt, sed de lege vniuersē loquuntur, quod non omisissent Iudaicarum rerum, id est suarum, peritissimi scriptores. Immo verò Philo paulò post ait in his omnibus loqui Mosem de peccatis in homines factis. Nec video quo modo non manifestam vim afferat Abulensis verbis legis: *Et de vniuersis mãdatis Domini, quæ præcepit vt non fierent, quippiam fecerit.* An erit quisquam qui cum vniuersa mandata Domini audierit, sola ceremonialia intelligat? Potuit ne dicere apertiùs se de vniuersa lege loqui? Negat Abulensis cadere in præcepta moralia ignorantiam, aut certè cadere in pontificem, aut in vniuersum populum. At si iuris ignorantia non ceciderit, ignorantia facti cur cadere nō possit? Vt si per errorem homo occidatur, si rem alienam cōrectes, quam tuam putabas, si iure iurando confir-

6 mes quod falsum esse nesciebas. †Altera eius ratio facilè etiam soluitur. Fateor sanè grauiora supplicia decreta fuisse in moralium ac iudicialium præceptorum transgressores, at non cum per ignorantiam, sed cum prudentes, & scientes transgrediebantur. At non tantum, inquies, de his loquitur Moses, sed de illis quoque qui scientes, & volentes peccant. verum id quidem, at non de publicis, sed de occultis peccatis, quod manifestè indicat Iosephus libro. 3. Antiq. ca. 10. cum ait: Qui autem sciens peccauit nemine conscio, arietem offert lege ita iubente, &c. Quare & de peccatis per ignorantiam factis idem intelligendum censeo, hoc est, maximè de occultis agere legislatorē.

Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit. Nō de quouis sacerdote loquitur, sed de magno, hoc est, de pontifice. Nam & lxx. pro Sacerdos verterunt, ἀρχιερεύς, id est, pontifex; & Chaldæus dixit, Sacerdos magnus. Nec verò puto quod sequitur, *Qui vnctus est*, addi vt sacerdos magnus intelligatur, quod sensisse videntur Lyranus, & Vatablus, quoniam minores sacerdotes non prius dicebantur vngi, sed aspergi, vt ex capite. 8. Leuitici intelligi videtur, quamuis mihi rectè dici videntur vncti, quod Exod. 29. magis explicatur; & præsertim. 30. in quo legimus: Facies-que oleum vnctionis sanctum, vnguentum compositum opere vnguentarij. &c. Aharon & filios eius vnges, sanctificabisque eos, vt sacerdotio fungantur mihi. Sed addi hæc existimo, vt hac lege pontificem non obligari intelligamus donec consecratus

7 sit. †Vt si moriatur Aharō, filius eius primogenitus in pontificatu succedit, sed etiam

etiam si per ignorantiam peccet, antequam vngatur oleo, non iubetur offerre vitulum, sed victimam principis, aut plebeij offeret. Hoc ex eo intelligitur quod lxx. postquam dixerant, Si peccauerit pontifex, nihilominus addiderũt, ὁ κεχρισμένος, id est, ille qui vnctus est. Si autem hoc additum esset vt sacerdotem non quemuis, sed summum intelligeremus, lxx. profectò postquam dixerant, Pontifex, frustra addidissent, Qui vnctus est.

Delinquere faciens populum. Quoniam lxx. verterunt, τοῦ τὸν λαὸν ἁμαρτεῖν, qđ potest verti: Eoquod populus peccauit, aut, vt peccaret populus: Philo in libro de Victimis quod prius vertimus accepit, atque ita exposuit: Si, inquit, pontifex ignoranter peccauerit, moxque addit, Eò quod populus peccauit, tantum non dicens verum pontificem expertem peccati esse: quod si quando labatur, id ei non priuatim, sed propter populũ accidere. Quo in loco interpres Philonis vbi nos posuimus: Eò quod peccauit populus, malè conuertit, Vt delinquat popul⁹, quod nihil pertinet
8 ad sensum Philonis. † Sed si Hebraica consuluisset Philo, vidisset non ita posse verti, est enim, לְאַשְׁמַת הָעָם, id est, ad peccatum populi, hoc est, vt peccare faciat populum, sicut lxx. intellexerunt vertentes, τοῦ τὸν λαὸν ἁμαρτεῖν, id est, vt peccaret populus, vt suo peccato populum alliceret ad peccãdum: ita enim passim loquuntur lxx. & ita vertere solent Hebræa. At quomodo per ignorantiam peccauit pontifex, si populum exemplo suo ad peccandum allicere voluit? Non id voluit, pontifex,
Regula. sed Scriptura more suo euentum quasi causam exposuit, id est, quod factum est ita dicit, ac si ille fieri voluisset. Vt Genes. 43: In meam hoc feciſtis miseriam vt indicaretis ei & alium habere vos fratrem. Nunquam illi id dixerant vt patrem molestia, aut dolore afficerent, sed dolor tamen inde patri magnus exortus est. Quam Scripturæ cõsuetudinem in cap. 2. Hamos nume. 18. latissimè explicauimus. Ita quoniam peccatum pontificis, si notum sit, occasio est populo peccandi, Moses nunc ait: *Ad peccatum populi*, siue, *Vt peccare faciat populum*: quod optimè intelligẽs Hieronymus eleganter vertit: *Delinquere faciens populum*, re enim vera, quãuis id minimè cogitet, si ipse peccat, efficiet vt ad suum exemplum populus
9 peccet. † Monet ergo pontificem tacitè vt diligentissimè peccaraviter, quoniam solum se peccare credet, peccabit autem, vbi id nouerit, populus simul. Possũt Hebraica & ita haud incõmodè verti: *Si peccauerit pontifex ad peccatum populi*, id est, iuxta peccatum populi, ita vt quiuis alius de populo peccare solet, vt doceat lex pontificis non esse peccare, sed populi, ipse enim Deũ populo placaturus est.

Offeret pro peccato suo vitulum immaculatum. Hoc est, sine vitio, vt interpretatus est Iosephus. 3. Antiq. cap. 10. integrum, & nulla deformitate notabilem, vt copiosè exposuimus, capite. 2. numero. 2. & 3.

Ad ostium tabernaculi testimonij. Vbi scilicet erat altare holocaustorum.

Ponetque manum super caput eius. Hoc iam explicauimus ca. 2. nu. 4.

Et immolabit eum Domino. Non alius sacerdos, vt putauit Abulensis, quæstione. 14. in cap. 4. Leuit. sed idem pontifex, vt Philo, & alij intelligunt, & vt verba ipsa apertissimè declarant, quæ semper de eodem loquuntur. Quod enim idem dixit vt huius rationis vim eluderet, inane est, etiam de offerente holocaustum dictum esse Leuit. 1: Immolabitque vitulum coram Domino, cum tamen ipse immolaturus non esset quia non erat sacerdos, sed immolari faciebat, eodemque modo nunc dici de pontifice: *Et immolabit eum Domi-*
10 *no.* † Scio equidem offerre, & immolare dici non solum sacerdotem, sed etiam laicum qui offert vt immoletur: at postquam hoc dictum est, continuò quædam adduntur ex quibus facilè intelligas eum non per se, sed per sacerdotes immolasse, tametsi nemini obscurum erat id non posse fieri nisi per sacerdotes. Immolabit, inquit, vitulum coram Domino, & offerent filij Aharon sacerdotes sanguinem eius fundentes per altaris circuitum. &c. Cum verò de pontifice loquitur, non tantum dicit: *Et immolabit eum Domino*, sed cetera etiam infert sine mentione alterius sacerdotis.

Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum. Et tamen si id per alium sacerdotem faciẽdum fuerat, ne cessariò fuit explicãdum ne erraremus, cum posset per eũdem pontificem fieri. Si enim id prætermissum nõ est, vbi constabat necessariò fieri debere per aliũ, cur prętermitteretur vbi potuit fieri per eumdem, de quo lex loquebatur?

11 †*Inferens illum in tabernaculum testimonij.* Immolatur vitulus extra tabernaculum in altari holocausti, quod erat ante ostium tabernaculi: deinde cratere excipitur pars aliqua sanguinis, ideo enim dixit: *Hauriet quoque de sanguine vituli*, & infertur in tabernaculũ. Quorsum inferatur, continuò docet.

Aspergetenum septies. Asperget de illo sanguine septies. Aspersio sanguinis ad expiationem peccati fit, scribit enim Apostolus ad Heb. 9: Et omnia penè in sanguine secundum legem mundãtur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Et quoniam in Septenario, vt sæpe dictum est, perfectio significatur, aspersio septies facta perfectam expiationem indicat.

Contra velum Sanctuarij. Versus velũ, quod pendebat ante Sanctũ sanctorũ.

Thymiamatis gratissimi Domino. Thymiama quod in illo altari incendebatur, gratissimum, & suauissimi odoris erat Deo, vt intelligitur ex Exodi. 30.

In basin altaris. Iuxta basin altaris, vt paulò post ait.

Tam eum qui vitalia operit. Vitalia vocat cor, & præcordia.

12 *Quã omnia quæ intrinsecus sunt.* †Offeret omnem adipem, tam eum qui operit vitalia, quam eum, qui est intra ipsa vitalia, & viscera: qui sensus in verbis Hebraicis manifestissimus est: Ita enim habent: *Et adipem tegentem interiora, & adipem qui est ad interiora.* Reticulum vocat telam adipis in modũ retis factam Hebraicè, חֵלֶב, tantum dicitur, id est, adeps.

Et adipem iecoris cum renunculis. Simul cum renunculis ponatur in sacrificio adeps iecoris.

Pellem verò, & omnes carnes. Hoc est quod scripsit Paulus Hebr. 13: Quorũ enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Quod ex Leuit. 6. sumptum est, vbi legimus: Hostia enim quæ cæditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum testimonij ad expiandum in Sanctuario, nõ comedetur, sed comburetur igni. Itaque sanguis aspergebatur, & fundebatur postea ad basin altaris, adeps omnis, & renunculi, & reticulum quod est super eos, & adeps iecoris incendebantur super altare holocausti: reliqua omnia efferebãtur extra castra, & in loco mundo cremabãtur in peccati detestationẽ, quod in pontifice tetrius, atque execrabilius censebatur: & vt pœna peccato illi debita iam populum, qui morabatur in castris nõ læderet, sed quasi eiecta longè, & fugata videretur. Locus autem mundus quæritur, quoniam vitulus ille Deo mactatus fuerat, & quamuis in detestationem peccati illa comburerentur, quædam eis reuerentia debebatur.

13 *De Sacrificio pro peccato totius populi per ignorantiam. Ex Leu. 4. Ver. 13.*

EAdem, atque eodem modo fiũt in hoc sacrificio, ac in sacrificio pro peccato pontificis, nisi quod in illo pontifex manum ponebat super caput vituli, in hoc aurem seniores populi ponũt. Peccare dicitur totus populus quum vel omnes, vel maxima pars peccant. *Vers. 22.*

De peccato principis per ignorantiam. Ex Leuit. 4.

P*Rinceps per ignorantiam peccans offeret*, inquit, *hostiam Domino hircum de capris immaculatum, ponetq; manum suam super caput eius. Cumq; immolauerit eum in loco vbi mactari solet holocaustum coram Domino quia pro peccato est: tinget sacerdos digitum in sanguine hostiæ pro peccato tangens cornua altaris holocausti, & reliquum fundens ad basin eius. Adipem verò adolebit supra, sicut in victimis pacificorum fieri solet: Rogabitq; pro eo sacerdos, & pro peccato eius, & dimittetur ei.* *Vers. 22.*

Multa ex his sunt iã in præcedẽtibus exposita, cetera breuiter exponemus. Princeps, qui Hebraicè dicitur נָשִׂיא, & à Ixx. ἄρχων, à nostro interprete Princeps, siue Dux, dicitur quicũque dignitate inter alios eminet, siue rex sit, siue princeps, *Princeps.*

princeps militię, siue dux, siue qui est in aliqua familia maxim⁹, & dignissimus, dicitur enim à נָשָׂא, quod significat leuare. Genes. 23. filij Heth dicunt Abrahæ: Princeps Dei es apud nos.
14 †Num.7. singuli duces p singulos dies offerant munera, &c. eos indicans qui erant in singulis tribub⁹ quasi capita, vt Naason in tribu Iuda, Nathanael in tribu Issachar: &c. Num. 1: Hi nobilissimi principes multitudinis per tribus & cognationes suas, & capita exercitus Israel.

Hircum de capris. Quia dignior est pōtificis, aut etiam totius populi persona, quam principis, peccata principis minori hostia expiantur, id est, hirco. Non autem hirco simpliciter, sed hirco ex capris, siue (vt est in Hebræo) hirco caprarum, id est, nouo & tenero hirco, ita enim loquūtur Hebræi, vt exposuimus in cap. 9. Zachariæ. nu. 37.

Quia pro peccato est, In Hebræo, & in Græco est, Peccatum enim est, id est, Hostia oblata pro peccato, quomodo sę pe in hoc capite, & in sequentibus loquitur Scriptura, sicut & Paulus dixit 2. Corin. 5. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit.

Rogabitque pro eo sacerdos. Hoc obseruandum in hoc sacrificio, & in sequenti, carnes victimarum non cremari extra castra, quemadmodum in sacrificio pontificis, & totius populi, quoniā horum sanguis non inferebatur in Sancta, sicut sanguis vituli oblati pro peccato pontificis, aut totius populi; sed extra tabernaculum sanguis aspergebatur, & tingebantur cornua altaris holocausti, non altaris thymiamatis. Quod Paulus legis peritissimus adnotauit Hebr. 13. Quorum enim, inquit, animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremātur extra castra.

De peccato plebeij per ignorantiam, ex Leu. 4. Ver. 27.

27 PLebeius homo, qui more Scripturę vocatur de populo terræ, offerre iubetur capram, aut etiam ouem. Fit aurē sacrificium eodem ritu, quocum offertur hircus pro peccato principis. Plebeium nunc voco quemlibet de populo, qui princeps non sit. Et quia minus digna persona est quam principis, minorem etiam victimam offert, nec marē, sed feminam; huic enim femina conuenit, sicut mas magistratui, vt ait Philo in libello de Victimis: minus quippe virilitatis, vt ita dicam, & sapiētiæ habet priuatus homo quam princeps.

De peccato per ignorantiam contra ceremonias, id est, contra Deum, & sacra eius, vt interpretatur Philo in libello de Victimis. Ex Leu. 5. Ver. 15.

SI quis ceremonias sacrorū per ignorantiam violaret, vt si oleo sacræ vnctionis, aut thymiamate Deo dicato vteretur, aut ederet sacros cibos, quos solis sacerdotibus edere licebat, arietē offerre iubebatur propter cultum Deo, rebusque sacris debitum.

De peccato sine ignorantia commisso. Ex Leu. 6.

Anima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, &c. & quodlibet aliud ex pluribus fecerit, in quibus solent peccare homines, pro peccato suo offeret arietem immaculatum de grege, & dabit eū sacerdoti iuxtà mēsurā, æstimationemque delicti. Qui rogabit pro eo coram Domino, & dimittetur illi pro singulis, quæ faciendo peccauit. Vers. 1.

Arietem immaculatum de grege, id est, tenerum, & optimū, quomodo de hirco exposuimus. nu. 14.

Iuxta mēsurā, æstimationēq; delicti. † Ita
16 hoc intelligēdū est, vt p maiori peccato melior & pretiosior aries offeratur: vilior, & deterior pro minori, vt iudicauerit sacerdos. Scio hoc non placere Abulēsi, qui mauult arietē hīc exigi emptū duob⁹ siclis, quoniāpaulò antedixit de eo qui per errorem in ceremonias peccauerat: Offeret pro delicto suo arietem immaculatū de gregibus, qui emi potest duobus siclis. Quare cùm nunc ait: *Iuxta mensuram, æstimationemque delicti*, ipse ita interpretatur: Tantus erit valor istius arietis qui offertur, quanta æstimatio, vel mensura posita in ariete pro peccato, id est, duorum siclorum. At nō animaduertit vbi pretium duorum siclorum constituitur, non addi: *Iuxta mensuram, æstimationemque delicti*, quia iā certum pretium definiebatur: vbi verò

dicit: *Iuxta mensuram, æstimationemque delicti*, non constitui pretium duorum siclorum, quoniam constitui non potest, cum pretium arietis immolandi arbitrio sacerdotis relinqueretur. † Verba ergo ipsa me tacente Abulensis expositionem refutant, quomodo enim erit aries iuxta mensuram, æstimationemque delicti, si eiusdem pretij sit qui pro peccatis omnibus offertur? Itaque haud obscuram hic vmbram, & figurã confessionis nostræ videmus, quando quidem & de occultis peccatis hic agitur, vt aperte docuit Iosephus lib. 3. Antiq. c. 10. dicens: *Qui autẽ sciens peccauit, ne mine conscio arietẽ, offert lege ita iubẽte, &c.* & is qui peccaret, iubetur adire sacerdotem, & peccatum illi detegere, vt pro eius arbitrio aries eligatur, & ipse pro peccatore oret. At de publicis potius peccatis agi quispiam putabit, quoniã lex ait: *Conuicta delicti reddet omnia, quæ per fraudem voluit obtinere.* Lyranus putat hæc verba *Conuicta delicti*, redundare. Hoc, inquit, nõ habetur in Hebræo, & videtur malè additum in trãslatione nostra ex ignorantia aliquorum expositorum, qui hoc posuerunt in glossa interlineari & postea scriptores nescientes distinguere inter glossam, & textũ inseruerunt intra textum, quia si aliquis esset conuictus de tali fraude non solum redderet defraudato damnum, sed etiam duplum, vt habetur Exodi. 22.

Typus confessionis sacramẽtalis

17 18 † Ideò videtur quod lex hîc loquitur *de eo qui non est conuictus*, sed pœnitẽs de peccato volũtariè reddit damnũ, & ideo non restituit nisi simplum, & quintam insuper partem dat domino. Hæc Lyranus, cui nõ translationes modò recentiorum fauent, in quibus hæc verba non sunt, sed trãslatio etiam Ixx. & Chaldaica Paraphrasis. Sed de Hebræo mox videro, nunc hoc dico, non satis animaduertisse Lyranum quid sit in hoc loco. *Conuicta delicti* neq; enim testibus, aut publico iudicio conuincẽdus est is de quo nunc loquimur: sed propria conscientia, qua stimulante, atque arguente sacerdoti illud detegit, ac confitetur. Nec verba hæc redũdant, sed in Hebræo sunt, modò Hebræum recte intelligatur, quod Hieronymus optimè intellexit, & eleganter vertit, vt opportunius postea explicabimus.

nu. 37. Et quidem Ixx. in hoc loco vertũt, Καὶ πλημμελήσῃ, quod sonat, Et deliquerit, sed id tamen eos voluisse intelligi, quod Hieronymus ex Hebræo cõsentientibus Hebræis expresit, testis est Philo in libro de Victimis, qui cum Ixx. interpretes semper sequatur, ita

20 hæc explicauit. † Deinde transit ad ea, quæ admittuntur à volentibus ac scientibus. Si quis, inquit, mentitus fuerit de societate, aut depositò, aut rapina, aut inuentione rei perditæ, deinde ad vitandam suspicionem iurare non recusarit, & tandem arguente se intuscõ scientia periurium suum, abnegationemque ipse damnans cõfessus fuerit, ac veniam petierit: merebitur delicti obliuionem.

Cur in peccatis scienter admissis vna omnib⁹ pœna statuta sit.

At hoc explicatu dignissimum est cur in peccatis per ignorãtiam admissis pontificis, & totius populi, principumque meminerit, in ijs autem quæ consultò admittuntur, vnam omnibus legem statuerit, & sine vllo delectu de omnibus dixerit: *Anima quæ peccauerit, & contẽpto Domino, &c.* nec maiorẽ hostiam à pontifice, aut à toto populo, aut à principe afferri iubeat, quam à plebeio homine, cum secus in peccatis ex ignorantia statuerit. Deinde cum cõstet grauiora esse peccata quæ scientes facimus, quam quæ per ignorantiam fiunt, cur in his vitulum offerri præcepit maiorem hostiam, & meliorem, in illis verò arietem? † Mihi quidem videtur Moses in peccatis, quæ homines scientes admittunt, non meminisse pontificis, aut principis, aut populi totius, vt doceret hos inscientes quidem peccare posse, vt homines, à scientibus verò longissimè abesse debere omne peccatum. Itaque quod de Solone Salaminio memoriæ prodiderunt Cicero, & Diogenes Laertius, & alij, cum interrogaretur cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondisse se id neminem facturum putasse, ac sapienter eum fecisse cũ de eo nihil sanxerit quod antea commissum non erat, ne non tam prohiberet, quam admonere videretur: id quodammodo existimasse videtur Moses, nec pontificem, nec principẽ, nec totũ populum scientes vnquam esse peccaturos. Ita, inquam, locutus est ac si existimasset:

21

Diogenes lib. 1. de vitis Philos. in Solone. Cicero, pro sexto Roscio Ameri no.

masset: nam neque tantum propheta, ac multò minus Deum omnia scientem, latebat sæpe eos esse peccaturos: sed silentio suo magis eos monuit vt magno pere à peccando cauerent, dum id præ termisit quod factum non fuerat, ne, vt Cicero dixit, nō tam prohibere, quam admonere videretur. Nam negare depositum fidei suæ creditum, vi extorquere aliena, calūniari, rem perditam inuenire, & peierare, & similia in plebeium hominem cadere posse putari voluit, in totum verò populum Dei, in principes reipublicæ, in pontificem ca-
22 dere posse quasi putari noluit. † Quod si tantæ personæ quippiā huiusmodi facerent, quod abiectorum hominū est, quamuis nec pōtifex esse desineret, nec princeps, tamen quia vitio in popularium cōditionem, & turpitudinem degenerabant, voluit eas & infimorum hominum pœnis affici & eadem atque illos offerre sacrificia, vt pares essēt pœnaijs, quibus non erant virtute superiores. Ita etiam humanis legibus in quibusdam grauissimis criminibus, vt hæresis, aut læsæ maiestatis, aut concubitus masculorum, nobilissimi quique, & amplissimi homines eodē supplicio cum media plebe puniuntur, quòd minimè æquum iudicēt nobilitatem, aut conditionem in ijs intueri, qui eam nefarijs sceleribus cōmaculauerint. His vtrique quæstioni satisfactum videtur, si id addiderimus, maiores, ac pretiosiores victimas offerre iuberi qui scientes peccant, quam qui insciētes: quoniam homo de populo terræ per ignorātiam peccās capram offert, aut ouem, si prudens & sciens peccet, offert arietem: pontifex quē, aut princeps, aut totus populus, si sciens peccet, quasi quispiam de media plebe iudicatur.

Quid fieret de hostia pro peccato.

Ex Leuit. 6. Vers. 25.

23 *ISTA est lex hostiæ pro peccato. In loco vbi offertur holocaustum, immolabitur coram Domino. Sanctum sanctorum est. Sacerdos qui offert, comedet eam in locō sancto, in atrio tabernaculi. Quidquid tetigerit carnes eius, sanctificabitur. Si de sanguine illius vestis fuerit aspersa, lauabitur in loco sancto. Vas autem fictile in quo cocta est, cōfringetur: quod si vas aneum fuerit, defricabitur, & lauabitur aqua. Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius, quia Sanctum sanctorum est. Hostia enim quæ cæditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum testimonij ad expiandum in sanctuario, non comedetur, sed comburetur igni.*

Diximus iam hostiam pro peccato principis, aut etiam plebeij, oblatam, non cremari extra castra, vt eam quæ offertur pro peccato pontificis, aut totius populi. De hac igitur nunc loquitur, quæ non crematur tota: de ceteris enim iam locutus est, & de omni sacrificio pro sacerdotibus oblato in eodē cap. 6. Leuit. ait: Omne enim sacrificiū sacerdotum igne cōsumetur, nec quis-
24 quam comedet ex eo. † Hāc hostiam, quæ non crematur, Sanctum sanctorū vocat, id est, valde sanctam, & Deo dicatam (ita enim sæpe loquitur de rebus sacrosanctis,) ac propterea immolari eam vult vbi & holocaustum, id est, ad partem Septentrionalem altaris holocausti, & in loco sancto comedi, id est, in atrio tabernaculi, & sanctū esse quid quid eam tetigerit. Cumque ait: *Sacerdos, qui offert comedet eam*: sacerdotem intelligit, qui ea hebdomada sacris operatur. Et illud: *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius*, non domesticos illius sacerdotis intelligit, sed sacerdotes omnes ex illa familia sacerdotali, quæ secūdum ordinem vicis suæ ministrat ea hebdomada: est enim in Hebræo, & in Græco: *Omnis masculus in sacerdotibus*. Viginti-quatuor autem erant familiæ, siue cognationes sacerdotales ordine ministrantes, vt diximus in libro de Sacerdotibus, & vestib⁹ sacerdotalibus, c. 4.
25 nu. 7. † Hoc seruatum arbitror postquam crescente multitudine sacerdōtum Dauid separauit illas familias: at cum à Mose præceptum est, quia multò pauciores erant sacerdotes, & pauciora sacrificia, omnibus distribuebantur hostiæ oblatæ, quāuis pars melior, & maior esset sacerdotis offerentis, cuius rei causa dicitur comedere eam sacerdos qui offerebat, aut pertinere ad eum hostiam. Ita etiā cap. 7. de hostia pro delicto ait: Omnis masculus de sacerdo-

cerdotali genere in loco ſancto veſcetur his carnibus: cum poſt pauca inferat: Ad ſacerdotem qui eam obtulerit, pertinebit. Hæc ita intellexiſſe videntur Ioſephus, & Philo.

De hoſtia pro delicto.

Ex Leuit. 7. Verſ. 1.

HÆC quoque eſt lex hoſtiæ pro delicto. Sancta ſanctorum eſt. In loco vbi immolatur holocauſtum, mactabitur & victima pro delicto. Sanguis eius per gyrum altaris fundetur. Offerent ex ea caudam, & adipem qui operit vitalia, duos renunculos, & pinguedinem quæ iuxta ilia eſt, reticulumque iecoris cum renunculis, & adolebit ea ſacerdos ſuper altare, &c.

26 †Quod interpres noſter vertit Peccatum, cum cap. 6. dictum eſt: Iſta eſt lex hoſtiæ pro peccato, Hebraicè dicitur, חַטָּאת, lxx. ſemper vertunt ἁμαρτίαν: quod autem nunc delictum interpretatur, dicitur, אָשָׁם, apud. lxx. ſemper, πλημμέλειαν. Quid autem inter hęc duo differat, cum ſit fere ſemper eadem vtriuſque ſignificatio, difficillimè explicatur. Varablus quæ grauiora ſunt, peccata dici putat, quę minora, delicta: cui nullo modo aſſentior. Etenim Geneſ. 26. vbi legimus: Et induxeras ſuper nos grande peccatum, in Hebræo eſt: Et induxeras ſuper nos אָשָׁם, id eſt, delictum. Hoc pluribus placet, Peccati nomine commiſsionem intelligi, Delicti verò nomine omiſsionem; vt Lyrano, Abulenſi, Iſidoro Clario, Petro Serrano epiſcopo Caurienſi. Sed placuit ante eos Auguſtino, qui quæſtione. 20. in Leuiticum cum hoc idem quęſiſſet, his verbis ſoluit quęſtionem. Fortaſsis ergò Peccatum eſt perpetratio mali, Delictum autem deſertio boni, vt quemadmodum in laudabili vita aliud eſt declinare à malo, aliud facere bonum, quod admonemur dicęte Scriptura: Declina à malo, & fac bonum: *Pſal. 33* ita in damnabili aliud ſit declinare à bono, aliud facere mala, & illude Dlictū, hoc Peccatum ſit. Nam & ipſum vocabulum ſi diſcutiatur, quid aliud ſonat Delictum, niſi derelictum? & qui delin-
27 quit quid derelinquit niſi bonum? †Et paulò poſt ſimiliter ex Græci nominis etymologia argumentatur. Et πλημμέλεια, ſimile nomen eſt negligętiæ, nam Græcè negligentia, ἀμέλεια dicitur, quia curæ non eſt quod negligitur. Sic enim Græcus dicit: Nō curo, οὐμέλειμοι. Particula ergò quæ additur, πλὴν, vt dicatur, πλημμέλεια, Præter ſignificat; vt πλημμέλεια, quod vocatur Negligentia, videatur ſonare Sine cura. πλὴν μέλειαν, præter curam, penè tantumdem eſt. Hinc & quidam noſtri πλημμέλειαν, nō delictum, ſed Negligentiam interpretari maluerunt. In Latina autem lingua quid aliud negligitur niſi quod non legitur, id eſt, nō eligitur? Gregorius Homilia. 21. in Ezec. exponens illud cap. 40: Vt immoletur ſuper eas holocauſtum, & Pro peccato, & Pro delicto. Hoc, inquit, inter Peccatū, & Delictū diſtat, quod Peccatum eſt mala facere, Delictum verò eſt bona derelinquere, quæ ſummopere ſunt tenenda. Vel certè Peccatum in opere eſt, Delictum in cogitatione. Alij aliter. Auguſtinus Eugubinus in Adnotationibus in Pentateuchum, peccatum per imprudentiā, ſiue per ignorātiam admiſſum Delictū interpretatur. 29 †Diu me hæc res dubiū tenuit; omnes enim interpretationes, etſi ab autoribus ſuis non comprobentur, probabiles meritò videri poſſunt, ſed cum ſcripturam relego, atque horum nominum in ea vſum diligenter obſeruo, alienæ penè omnes, atque ab eo abhorrentes videntur, eumque nūc huic, nunc illi aduerſari. Nam Delictū dici cum bona omittimus, Scriptura ipſa negat cum ait Leuitici. 4: Quod ſi omnis turba filiorum Iſrael ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod cōtra mādatum Domini eſt: quo loco additur in Hebræo. Et deliquerit. Delictū ergo dicitur cum fit aliquid contra mādatum Domini. Idem verbum additur & poſtea in illis verbis: Si peccauerit princeps, & fecerit vnum è pluribus per ignorantiam, quod Domini lege prohibetur. Et ipſe noſter interpres mox exprimit Hebręum dicens: Quod ſi peccauerit anima per ignorantiam de populo terræ, vt faciat quicquam de ijs quæ Domini lege prohibentur, atque delinquat. An poteſt apertiùs oſtendi delictum etiam dici cum mala facimus? Quod ſi apertiùs etiam di-

ci

Peccatum, & delictū.

ci oportet, verba capitis. 5. audiamus.
† Anima quę tetigerit aliquid immūdū,
29 siue quod occisum à bestia est, aut per
se mortuum, aut quodlibet aliud repti
le, &c. subiacebit delicto. Anima quæ
iurauerit, & protulerit labijs suis vt vel
malè quid faceret, vel benè, & id ipsum
iurameto, & sermone firmauerit, obli-
taque postea intellexerit delictū suum
&c. Ex eisdem etiam facilè intelligitur
31 non esse delictū in cogitatione, vt sen-
serunt Gregorius, & Rabulphus lib. 4.
in Leuitic. cap. 5. sed in dictis, & in fa-
ctis: nec id quod in Deum ipsum com-
mittitur, vt in cap. 5. & 7. Leuitici puta
aut Hyrchius. Quodq; alij dicebant, Pec
catum esse quod scientes, Delictū, quod
inscientes admittimus; nō minus cum
verbis Scripturæ pugnare videtur quā
quæ iam diximus. Etenim cum de sacri
ficio pontificis, aut totius populi, aut
principis agitur Leu. 4. Peccatū sæpe
dicitur, nō Delictum: interdum etiam
Peccatum, & Delictum. Et cap. 6. Deli
ctum dicitur in ijs quæ scientes homi-
nes faciunt. Anima, inquit, quæ pecca-
uerit, & contempto Domino negaue
rit proximo suo depositum, quod fidei
eius creditum fuerat, vel vi aliquid ex
torserit, aut calumniam fecerit, &c.
Conuicta delicti reddet omnia quæ
per fraudem voluit obtinere, &c. In
Hebræo est: Et erit cum peccauerit, &
deliquerit, & restituet furtum, &c.
30 † Quid ergo in rei obscuræ, & diffici-
lis explicatione dicemus? Inuocemus
Dominum, & eumdem spiritum peta
mus, quo hæc per sanctum Prophetam
suum scribi voluit. Mihi sanè diu cogi-
tanti Eugubini Augustini sententia
multò verior videtur, Delictum nunc
quidem dici, quod per imprudentiam
committitur, Peccatum, quod prudē-
tes & scientes facimus. Primùm ita
Hieronymus ipse, qui nostræ transla-
tionis autor est, exposuit in cap. 40. Eze
chielis, vbi Propheta inquit: Vt immole
tur super eas holocaustum, & pro pec-
cato, & pro delicto ita enim interpre-
tatur: Vt primùm immoletur holocau
stum, quod totum sacer ignis absumat,
deinde pro peccato, & ad extremum
pro ignorantia, quod vel scientes com
misimus, vel ignorantes, &c. Confir-
mat hoc & lxx. interpretum autoritas,
qui cum in Hebræo eadem vocabula
viderent, חַטָּאת, vt solent semper, ver
terunt ἁμαρτίαν, אָשָׁם verò, quod so-
lent vertere πλημμέλειαν, verterunt in
hoc loco, Ezechielis ἀγνοίαν, id est, igno-
rantiā, τὰ ὑπὲρ ἁμαρτίας, καὶ τὰ ὑπὲρ ἀγνοίας,
docentes videlicet pro eodem se habe
re πλημμέλειαν, id est delictū, & ἀγνοίαν,
id est, ignorantiam. Ex quo satis Augu
stino responsum est. † Similiter inter-
pretati sunt idem vocabulum Gen. 26.
vbi nos habemus: Et induxeras super
nos grande peccatum. Nec possumus
de hac re dubitare, si quantum par est
autoritatis vulgatæ Latinæ translatio-
ni tribuamus, cum ita hoc vocabulo
vtatur: Vt Leu. 5. Anima, si præuaricans
cęremonias per errorem in ijs, quæ Do
mino sunt sanctificata peccauerit, of-
ferret pro delicto suo arietem. Et po-
stea vbi habemus: Quia per errorem
deliquit Domino: In Hebræo est voca
bulū חָטָא, & verbum, quod eius ra-
dix est, & ad verbum est: Delictū ipse
delinquens deliquit Domino, vbi aper
tè docuit Delictum esse quod per erro
rem, siue per ignorationem fit. Cum
ergo Propheta de peccatis egerit tam
ascien tibus, quam ab ignorantibus ad-
missis, & de hostijs pro vtriusque offe-
rendis: rectè nunc de loco in quo illæ
& immolandæ, & comedędæ sunt, &
de ritu comedendi loquitur cū ait: Ista
est lex hostię pro peccato: & mox: Hęc
32 quoque est lex hostiæ pro delicto. † At
vrgent verba capitis. 6. quæ, cum Pro-
pheta propriè agit de lege hostiæ pro
peccato, eam cædi testantur pro pecca
tis per ignorantiam factis: ita enim ha-
bēt: Hostia enim quæ cæditur pro pec
cato, cuius sanguis infertur in taberna
culū testimonij ad expiandum in San-
ctuario, non comedetur, sed combure
tur igni. Quod de peccatis ab inscienti
bus admissis dici, id est, de peccato pon
tificis, & totius populi, suprà ex cap. 4.
Leuitici satis exposuimus. Cuperem sa
nè hanc obiectionem vel ab Hieronymo, vel ab alijs dissolui, quæ plurimum negotij habere videtur, mihi quidem certè exhibuit. Dicā igitur quod sen-
tio, & quod diu cogitaui, det mihi æter
na Sapiētia vt & quod verum est dicā.
Hæc duo nomina, de quibus disputatio
instituta est pro eodem plerumque ac
cipi

cipi tam apud Hebræos, quã apud Græcos, & Latinos, & in sacris Scripturis, & in profanis vsitatissimum est, & nemo ignorat. Rursum in hoc loco Leuitici aliud esse Peccatum, aliud Delictũ, nemo dubitare potest, cum cap. 7. legamus: Sicut pro peccato offertur hostia, ita & pro delicto; vtriusque hostiæ lex
33 vna erit. † Cumque satis ostenderimus cum hæc duo secernuntur, Delicta esse quæ per ignorantiam fiũt, & inter Peccata numerari videamus quædam etiã quæ per ignorantiam facta sunt, quod probat obiectio: necesse est alterã esse ignorantiã, pro qua offertur hostia pro peccato, alteram quæ hostia pro delicto expiatur. Eam quæ inuenitur in quibusdam ex ijs, quæ proprie nunc peccata dicuntur, ignorantiam facti esse arbitror, eam quæ est in delictis, ignorantiam iuris, aut potius iuris & legis obliuionem, vocari censeo. Itaque illi offerũt pro peccato qui factum ignorant, hoc est, qui nesciũt alienum esse quod capiũt, aut sacrum esse quod edunt, aut pollutũ esse quod tangunt. Pro delicto verò offerunt qui id quod faciunt aut lege prohiberi nesciunt, aut certè non recordantur. Quæris cur Delictis ignorantiam iuris, Peccatis ignorantiã facti tribuam. Video id meritò quæri, ne voluntate, aut errore potius quam ratione dictum esse videatur. Ex verbis ipsis legis mihi haud obscurè videor
34 intelligere. † Quum de ignorãtia quæ est in peccatis, agitur, peccata pontificis, & totius populi memorantur, quos ignoratione facti labi interdum, vt homines, probabile est, sed ius ignorare aut pontificem qui illud docet, aut vniuersum populum, in quo multi prudentes, ac legis non ignari sunt, nõ est credibile. Obliuione etiã capi vniuersus populus non potest, nam in tanta hominum multitudine non pauci erunt qui meminerint. Pontifex potius obliuiscipotérat: sed, sicut de illo mentionem facere noluit in peccatis quæ à scientibus fiunt, ne id quod erat turpissimum, aliquando fieri posse videretur, vt diximus. n. 21: ita neq; obliuionis pontificis meminisse voluit, ne eam illi quasi condonare videatur, sed vt eum tacitè commoneat præcepta legis ita in numerato haberi debere, vt nulla vnquam eorum incidat obliuio. At cum non de vniuerso populo, sed de parte eius loquitur, Delictum vocat. Si sacerdos, inquit, qui vnctus est, peccauerit delinquere faciẽs populũ, &c. Sacerdotis errorem Peccatum appellat, qui ius non ignorat, errorem autẽ populi vocat Delictum. † Quare? Quia 35
populus, qui sibi tabilem iuris cognitionẽ non habet, æquum, & legi consentaneum putat quod à pontifice fieri animaduerit. Denique in Peccatis obliuio non ponitur, sed in Delictis, vt c. 5. Anima quæ tetigerit aliquid immundum, &c. & oblita fuerit immunditiæ suæ, rea est, & deliquit. Et si tetigerit quidquã de immunditia hominis iuxta omnem impuritatem qua pollui solet, oblitaque cognouerit postea, subiacebit delicto. Anima quæ iurauerit, & protulerit labijs suis vt vel malè quid faceret, vel benè, & id ipsum iuramento, & sermone firmauerit, oblitaque postea intellexerit delictum suum, agat pœnitentiã pro peccato. Hoc est: Qui iurauerit se aliquid facturum quod bonum, aut malum esset. Hic deliquit, aut quia bonum non fecit, aut quia malum se facturum iurauit, nesciebat tamẽ, vel oblitus est hæc lege prohiberi. Quod dicit, Pro peccato, in Hebræo Delictũ est. Nec refert si postea etiam peccatũ vocetur, cum plerumq; vtroque vocabulo Scriptura pro eodẽ vtatur, vt diximus. † Nec me fugit in his locis legi, 36
וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ, hoc est: Et absconditum fuerit ab eo: verùm Hieronymus vertit, Oblitaque postea, vt explicaret quomodo delictum absconditum fuerit ab eo, videlicet quia oblitus est illud lege prohiberi. lxx. quidem interpretes vertunt, καὶ λάθῃ αὐτόν, quod propriè significat, Et latuerit eum: Sed intelligunt, si latuerit eum per obliuionem, quod nihil est aliud quam si oblitus fuerit. Hoc ex eorum verbis abundè perspicitur, qui in eodem capite scribunt: Ἀνυχὴ ἐὰν λάθῃ αὐτὸν λήθη, hoc est, Anima, si latuerit ipsam obliuione. Quare non immeritò vbi nos habemus: Oblitaq; postea intellexerit delictũ suum, Vatablus Hebraicum verbum ita interpretatur, Id est, oblitus rei fuerit, atq; ita peierârit. Illud supereſt explicandũ, quod ex ca. 6. obiecimus, Delictum po

ni in

ni in ijs quę ſcientes & prudentes facimus, cum ait lex: Anima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo ſuo depoſitum, &c. Conuicta delicti reddet omnia, quæ per fraudem
37 voluit obtinere. † Vt ergo multa quæ in his tribus capitibus Leuitici. 4. &. 5. &. 6. obſcuriora ſunt, rectè intelligantur, ſciamus verbũ ושׁם, quod vt dictum eſt, in noſtra trãslatione ver-
39 titur Delinquere, in Græca παραμελεῖν, ſæpe ita poni vt nihil aliud ſit quã reũ ſe agnoſcere, ſiue pœnæ obnoxium, ac peccatum ſuum confiteri. Quod & nonnulli ex Hebræis docẽt, & Iſychius in cap. 5. & 7. Leuitici cõfirmauit cum dixit Delictum vocari peccatum cognitum. Quare cap. 5. vbi habemus: Quod ſi omnis turba filiorum Iſrael ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini eſt, in Hebræo additur ואשמו, id eſt, Et deliquerint. R. Dauid interpretatus eſt: Et cõfeſſi fuerint peccatum ſuum. Nec tamen hoc legis teſtimonium protuli, quòd ita intelligendum cenſeam, aliter enim paulò poſt interpretabor, ſed vt id quod verum eſt confirmem, Hebræos ita hoc verbum interdum accipere. Ita dictum eſt cap. 6. Cõuicta delicti reddet omnia &c. hoc eſt, cum peccatum ſuum ſtimulante conſcientia cõfeſſa fuerit. In Hebræo eſt: Et erit cum peccauerit, &
38 deliquerit, reddet, &c. † Quod optimè explicauit Philo in libro de Victimis his verbis: Si quis mentitus fuerit de ſocietate, aut depoſito, aut rapina, aut inuentione rei perditæ, deinde ad vitandam ſuſpicionem iurare non recuſarit, & tandem arguente ſe intus conſcientia periurium ſuum, abnegationemq; ipſe damnans confeſſus fuerit, ac veniam petierit, merebitur delicti obliuionẽ. Hoc tamen ſæpius occurrit, vt ושׁם, id eſt, deliquit, omnino idem valeat quod pœnæ obnoxium ſe fecit, debitorem ſe cõſtituit expiationis per ſacrificia faciendæ: atque idcirco Hieronymus, cum in Hebræo eſt, Peccauit, & deliquit, interdum omittit verbum Deliquit, quòd obſcurum non ſit eum qui peccat debitorem ſe pœnæ, atque expiationis conſtituere: vt cap. 4. vbi legimus: Quod ſi omnis turba filiorum Iſrael ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini eſt. Et vbi habemus: Si peccauerit princeps, & fecerit vnũ è pluribus per ignorantiam quod Domini lege prohibetur. Interdum addit, ne ſemper tollere videatur, vt in eodem capite: Quod ſi peccauerit anima per ignorantiam de populo terræ, vt faciat quicquam de ijs quæ Domini lege prohibentur, atq; delinquat. † Et cap. 5. Et oblita fuerit immunditiæ ſuæ, rea eſt, & deliquit. In Hebræo eſt: Polluta eſt, & deliquit. Et poſtea: Oblitaq; cognouerit poſtea, ſubiacebit delicto. In Hebræo eſt: Et ipſe cognouit, & deliquit, id eſt, debitorem pœnæ, & expiationis faciendæ ſe reddidit. Et vbi habemus: Oblitaq; poſtea intellexerit delictum ſuum, agat pœnitentiam pro peccato, & offerat de gregibus agnam, &c. in Hebræo ita eſt ad verbum. Et abſconditum fuit ab eo, & ipſe cognouit, & deliquit in vno ex his. Et erit cum deliquerit in vno ex his, confitebitur quod peccauit in his, &c. Similiter verterunt lxx. interpretes, & Deliquit, eſt, reum ſe fecit. Hæc quæ dixi mus ſi rectè teneantur, verba horum trium capitum Leuitici perobſcura, & ita altera alteris implicata, vt ſecũ perſæpe pugnare, & quaſi Creticus labyrinthus omnem exitus inueniendi ſpẽ præcidere videantur, vtcumque fortaſſe intelligentur. Cetera quæ de hoſtia pro Delicto dicuntur, ſatis ex præcedentibus aperta ſunt.

Delinquere.

DE SIGNIFICATIONE Sacrificij propeccato.

CAP. VII.

De peccato pontificis.

1 *ANIMA quæ peccauerit per ignorantiã*, Origenes Homilia. 2. in Leuit: Rectè animam dicit quam peccare deſcribit: non enim ſpiritum vocaſſet quem diceret peccatorem. Sed ne hominem quidem hunc diceret, in quo nequaquam imago Dei peccato interueniente conſtaret.

Si ſacerdos qui vnctus eſt, peccauerit. Origenes ibidẽ. Terror ſimul & miſericordia

dia in Diuinis legibus oſtentatur. Ita nè tandem nihil tutum eſt, nec pontifex quidem? & qui pontifex? Ipſe qui vnctus eſt, ipſe qui ſacris ignibus Diuina ſuccendit altaria, qui Deo munera, & ſalutares hoſtias immolat, qui inter Deum, & homines medius quidam repropitiator interuenit, nec iſte, inquã, ipſe immunis manet à contagione peccati. Vides ergo diſpenſationem Diuinæ ſapientiæ. Sacerdotes ſtatuit non eos qui omni modo peccare non poſſent, alioqui non eſſent homines, ſed eos qui imitari quidem debeant illum, qui peccatum non fecit. Sed quid præcipuè in huiuſmodi ſacerdote mirandum eſt? non vt non peccet, quod fieri non poteſt, ſed vt agnoſcat, & intelligat peccatum ſuum. Nunquam enim ſe emendat qui peccaſſe ſe non putat. Simul quia & facilius poteſt indulgere peccantibus is qui alicuius infirmitatis ſuæ conſcientia remordetur, &c.

2 † *Offeret pro peccato ſuo vitulum immaculatum Domino.* Multum grauitatis affert peccato perſona ſacerdotis, & maximè pontificis: idcirco cum ille qui vnctus, & conſecratus Deo eſt, peccat in Deum, maiori victima indiget, maiorem pœnitentiam poſtulat peccatum illud, vitulum offerat qui pluris quam ceteræ hoſtiæ emitur. Sit autem immaculatus vitulus, id eſt, plena, atque integra pœnitentia, quæ dolorem habeat magnum, confeſsionem verecundam, & humilem addat, ad ſatisfaciendum ſit parata. Adducat illum ad oſtium tabernaculi coram Domino, id eſt, gemat, & lugeat coram Domino. Manũ ſuper caput vituli ponit cum ab ipſo pœnitentiæ, & luctus initio Deum iuſtum, & bonum confitetur, ſe ipſum omnibus plagis, omni ſupplicio dignũ agnoſcit. Et quoniam in ſanguine peccatum ſignificari notum eſt dicente Prophetâ: Et ſanguis ſanguinem tetigit, de ſanguine vituli haurit, & infert illum in tabernaculum teſtimonij cum Deo peccata ſua vniuerſè confitetur cum dolore, & ſe ipſum accuſans ſacrificium laudis offert Deo in odorẽ ſuauitatis paulatim appropinquans altari thymiamatis, in quo incenſa, id eſt, preces, & laudes offeruntur Deo. † Digitum intingit in ſanguine, quem aſpergit coram Domino contra velum Sanctuarij, cum timore debito, & cum humilitate agnoſcens nõ digitum ſoluni, ſed totam manum ſe fuiſſe in ſanguine intincturum, niſi Dei ſeruantis miſericordia fuiſſet adiutus: hoc eſt non peccatum illud modò quod commiſit, ſed omnia ſe fuiſſe commiſſurum niſi ſeruatus à Deo fuiſſet. Hunc ſanguinem aſpergebat qui dicebat: Niſi quia Dominus adiuuit me, paulò minus habitaſſet *in inferno anima mea.* Et: Niſi quia Dominus erat in nobis, dicat nũc Iſrael, niſi quia Dominus erat in nobis. Cum exurgerent homines in nos, fortè viuos deglutiſſent nos. Et quoniam ſeptem ſunt peccata, quæ capita, & fontes reliquorum ſunt, à quibus Dei gratia liberatus eſt, meritò ſepties aſpergit ſanguinem. De eodem ſanguine ponit ſuper cornua altaris thymiamatis, quæ recta ſurſum tendebant, vt cũ preces, & laudes in cœlum miſerit, & Dei miſericordia peccatorum obliuiſcentis directa fuerit oratio eius ſicut incenſum in conſpectu Dei, minimè efferatur, ſed ſanguinis, id eſt, præteritæ ſuæ turpitudinis recordetur, & humiliter tremat, & ſuppliciter clamet: 4 Libera me de ſanguinibus Deus, Deus ſalutis meæ. † Et quia ſatis non eſt peccata Deo confiteri, ſed ore confeſſio homini fit ad ſalutem, omnem reliquum ſanguinem fundet in baſin altaris holocauſti, hoc eſt, illa non vniuerſè, ſed ſigillatim ſacerdoti aperiet, ita vt nihil reliquum ſit ſanguinis, nihil taceatur quod animam polluat, & cruentet. Et quoniam altare Chriſtus eſt, vt cap. 5. diximus, baſis altaris eſt ſacerdos qui pro Chriſto peccata remittit audita. Nam baſis humilis quidẽ eſt, ſed ſuper illam altare collocatur: ita in ſacerdote, quamuis homo ſit, atq; peccator, virtus Chriſti eſt, & qui ad eum venit, ad Chriſtum aſcendit. De adipe, & renunculis, & de ijs quæ ex hac hoſtia Deo offerenda ſunt, diximus capite. 5. nume. 5. & ſequentibus. Cum omnes ſuos affectus, & omnes cupiditates ſacerdos ſuper altare adoleuerit omnibus videntibus, pellis, & carnes, &c. id eſt, reliqua omnia quæ ex hoc ſacrificio ſuperfuerint, crementur extra caſtra, vbi populus non videat, & ni-

Pœnitẽtiæ figura.

Hoſ. 4.

Pſalm. 93.

Pſalm. 123.

Pſalm. 50.

& nihil penitus remaneat, omnia in loco mundo vertãtur in cineres. Etenim peccata sacerdotum non debent in publicum iactari, neque in locum immundum, ideſt, in detractorum conuenticula, & in profanas, ac maledicas linguas: ſed danda eſt opera vt taceantur, & omnes eorum reliquiæ igne caritatis conſumantur, & perpetuo ſilentio cõregantur, nihilque ſit quod relinqui poſsit in exemplum. Hæc eadem aliter exponit Origenes Homilia. 2. in Leuiticũ his verbis. † In morali autem loco poteſt pontifex iſte ſenſus pietatis, & religionis videri, qui in nobis per orationes, & obſecrationes quas Deo fundimus, velut quodam ſacerdotio fungitur. Hic ſi in aliquo deliquerit, omnem continuò qui intra nos eſt, bonorum actuum peccare populum facit. Neque enim recti operis aliquid gerimus cum in prauum declinauerit dux bonorum operum ſenſus, & ideò ad huius emundationem non qualiſcumque hoſtia, ſed ipſius ſaginati vituli requiritur ſacrificium.

De Sacrificio pro peccato totius populi.

MAGNVM eſt etiam totius populi peccatum, atque eo maius quo plurium eſt, vt enim totius populi pœnitentia facillimè placari ſolet Deus, ita tot hominum animis in malum conuenientibus vehementius irritatur. Magna ergo hoſtia indiget, id eſt, maiori dolore, maiori ſatisfactione; ideò vitulus hic etiam offerri iubetur, qui pluris æſtimatur quam reliquæ hoſtiæ. Omnia itaque erunt interpretanda, vt priora ſumus interpretati.

De peccato principis.

6 EADEM erit & de peccato principis interpretatio, ſed minor in illo hoſtia offertur, quia minùs eſt peccatum principis quam ſacerdotis, aut totius populi. Eadem ad peccatum plebeij hominis, & ad reliqua quæ poſtea dicuntur, accommodanda ſunt. Sed aries pro maiori peccato offertur, qui pretioſior eſt capra, & oue. Atque ouem, & arietem offerunt, tacitè admonentur, vt in poſterum innocentiæ ſtudeant, dentque operam, vt quibus aut iniuria aliqua, aut exemplo nocebant, omni ratione proſint.

Quid fieret de hoſtia pro peccato.

IN loco vbi offertur holocauſtum, immolabitur coram Domino. Quia qui verè de peccatis dolet, holocauſtum quodam modo cordis ſui Domino offert: & benè in eodem loco immolatur, vt quamuis externis cerimonijs ab holocauſto differat hoc ſacrificium, interna cordis oblatione, & mactatione minimè differat. *Sanctum ſanctorum*, quia gratiſsimum Deo eſt hoc ſacrificium, & omni veneratione dignum. *Sacerdos qui offert comedet eam*, quoniam de ſacerdotibus ſcriptum eſt: Peccata populi mei comedent. Hoſt. 4.
Hoſtiam etiam comedit, quia ſacerdos qui debitam reuerentiam, & caritatem, & diligentiã, & miſericordiam ad huius ſacramenti adminiſtrationem adhibet, magnos ex ea re fructus percipit, quibus ſpiritum ſuum alat, virtutes augeat, & gratiæ pinguedine ſaginetur. *In loco ſancto comedet*, quoniam hoſtia ſancta eſt. † *In atrio tabernaculi*, vbi veſtiantur ſacerdotes, quia nihil foràs efferendum eſt, omnia ſacro, & venerabili ſilentio cõtegenda, & quaſi conſumenda ſunt. *Quidquid tetigerit carnes eius, ſanctificabitur*, quia non ſolum huius ſacramenti ſubſtantia ſancta eſſe debet, & obſeruanda, ſed etiam quidquid illam contingit ſanctum haberi oportet; hoc eſt, non ſolum peccata tacenda, & conſumenda ſunt in loco ſacro, ſed ea etiã quæ ad ipſa pertinent, & ad eorum expoſitionem obiter dicuntur, tacere conſultiſsimum eſt. *Si de ſanguine illius veſtis fuerit aſperſa, lauabitur in loco ſancto*, quia qui forte fortuna peccatum confitentis audiuit, in eodem loco ſanctore linquere debet, vt cum inde exierit, nihil quam ſe quidquam audiſſe meminerit, & ſacrum magis quam profanum arcanum exiſtimet. *Vas autem fictile, in quo*

cocta est, confringetur: quod si vas æneum fuerit, defricabitur, & lauabitur aqua. Vas fictile confringitur, quia succo carnium hostiæ imbuitur, nec potest eo omnino exui; quare cum foras educendum esset vas, simul aliquid hostiæ educeretur. At æneum non imbuitur, extremitati dumtaxat inhæret succus: itaque fricari satis erit, & abluí. † Quid est vas in quo coquitur hostia, nisi memoria sacerdotis, qui si ita peccata confitentis imbibit, vt magnum odorem eorum exterius proferat, omni ratione laboret vt eorum recordationem abijciat, & quasi vas confringat. At si ita memoriæ inhærent, vt vix tenuis odor ab ijs qui prope aderunt, percipi possit, fricari satis erit recordatione eorū quæ ipse admisit, & aqua obliuionis abluere. *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius,* quia ad hoc munus non omnes sacerdotes vocandi sunt, sed qui masculi erunt, & peccatis aliorum non polluentur: infirmi, quos vicini vitij contagium lædit, procul arcendi sunt. Cur autem hostia, cuius sanguis infertur in tabernaculum, comburenda sit extra castra, diximus nu. 4.

De hostia pro delicto.

QVAE ad hanc hostiam pertinent omnia in præcedentibus exposita sunt tam in hoc capite, numero. 6. quam cap. 5. numero. 4. & sequentibus.

DE IVGI SACRIFICIO.

CAP. VIII.

1 QVALE hoc sacrificium sit, & cur iuge dicatur lex ipsa docet Num. 28: *Hæc sunt sacrificia quæ offerre debetis: agnos anniculos, immaculatos duos quotidie in holocaustum sempiternum. Vnum offeretis manè, & alterum ad vesperum, decimam partem OEphi similæ, quæ conspersa sit oleo puríssimo, & habeat quartam partem hin. Holocaustum iuge est, quod obtulistis in monte Sinai in odorem suauissimum incensi Domini, & libabitis vini quartam partem hin per agnos singulos in Sanctuario Domini. Alterumque agnum similiter offeretis ad vesperam iuxta omnem ritum sacrificij matutini, & libamentorum eius, oblationem suauissimi odoris Domino.*

Vers. 3.

De eo eadem dixerat Exod. 29: Hoc est, quod facies in altari, agnos anniculos duos per singulos dies iugiter. &c. Ideo ergo iuge sacrificium dicebatur, quia iugiter omnibus diebus offerebatur. Cuius sæpe meminit Daniel propheta cap. 8. 11. & 12. vocaturque siue iuge sacrificium, siue holocaustum iuge, aut sempiternum, vt in locis indicatis videmus. Idem dicitur sacrificium matutinum, & sacrificium vesperti-
2 num. † Cum agno anniculo, & immaculato, id est, integro, ac nihil deforme habente, vt sæpe iam diximus, offerebatur decima pars OEphi similæ conspersæ oleo, id est, ita factæ vt farinæ aqua cum oleo infunderetur, aut oleū solum pro aqua, vt diximus cap. 4. numero. 5. Oleum autem, quo simila cōspergenda est, debet esse mensura quartæ partis hin. Cum enim ait: *Et habeat quartam partem hin,* subaudiendum est Oleum: quod apertius explicatum est, Exod. 29: Decimam partem similæ conspersæ oleo tuso, quod habeat mensuram quartam partem hin. Eadem mensura vinum erat adhibendum, id est, quartæ partis hin. Est autem OEphi, *OEphi.* siue OEpha, decima pars cori, vt videmus Ezec. 45. id est, tres modij, nam corus triginta modios habet, vt autor est Hieronymus in eumdem locum Ezekielis, & in ca. 3. Hoseæ, & Epiphanius in libro de Mensuris, & ponderibus. Modius habet sedecim sextarios, hemi nas triginta duas, estque quarta pars fanecæ Hispanicæ. De hin ita Iosephus, *Hin.* libro. 3. Antiq. cap. 10: Ea est mensura prisca Hebræorum duos choas Atticos continens, qua oleum, ac vinum metiuntur: nam vinum circa altare libant. Duo choæ Attici capiūt sextarios duodecim, id est, plusquam tertiam partem
3 cathari Hispanici. † Oleum purissimum vocat bene contusum, & expressum ex oleis, Hebraicè כתית, quod Exod. 29. Hieronymus vertit cum lxx. Oleo tuso. Et vbi ait: *Ad vesperum,* in

Hebræo

Hebræo est, בין הערבים, id est, inter duas vesperas, eo scilicet tempore quo agnus in Pascha occidebatur, quod lib. 5. explicabimus, cap. 3. cum de Pascha agemus. Hoc sacrificium obtulerunt in monte Sinai, vt videmus Exod. cap. 29. Atque vbi ait: Et libabitis vini quartam partem hin, est, effundetis in oblationem Domino, נסך enim, quo verbo vtitur Moyses, significat fundere. Quod ille fusionem, lxx. σπονδὴν appellant, Latini libationem, vt:

Virg. 1. AEne. *Dixit, & in mensa laticũ libauit honorem,*
Primaq; libato summo tenus attigit ore.

Inde etiam dictum est Deut. 32: De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminũ. Hoc iuge sacrificium publicis expensis offerebatur, vt testatur Iosephus lib. 3. Antiq. cap. 10. nec erat dies quo non offerretur, nam etsi festi dies inciderent, quibus aliæ victimæ cædendæ erãt, vt Sabbatum, Neomenia, Azyma, &c. vt latè videmus in eodem 28. capite Numerorum, ita cædebatur vt iuge sacrificium non intermitteretur.

DE IVGIS SACRIficij significatione.

CAP. IX.

1 IVGE sacrificiũ legis significat iuge sacrificiũ Euãgelij, quod omnibus diebus offertur in Ecclesia, vt ex Dan. 12. facilè intelligitur, qui ad tempora Antichristi respiciens, Et à tempore, inquit, cum ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta. Itaque agnus, qui quotidie offerebatur, Christum sine dubio significabat in Cruce patri offerẽdum. *Agnus Christus.* Quod intelligens Iohannes Baptista, digitoque Christum demonstrans clamabat: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: Hic est agnus, quem sibi pater offerri voluit, vt mundum sibi reconciliaret, hic est qui tollit peccata hominum, quæ agnus legis tollere non potuit. Hinc toties in Apocalypsi vocatur agnus. Manè signi- *Io. 1.*

ficabat tempus legis, & prophetarum, & legis naturæ, vesper finis temporum est, quo Christus venit in mundum, & omne quod vsque ad consummationẽ
2 sæculi superest. † Vt ergo sciremus omnes qui salui facti sunt, ac fient ab initio mundi vsque ad aduentum Christi, & ab eo vsque ad finem sæculi, per sanguinem agni in cruce occisi seruari, agnus mane, ac vespere immolabatur. Sed cur agnus in iugi sacrificio sumptus est ad Christum significandũ? Origenes Homil. 24. in Numeros: Dicitur agnus quia volũtas, & bonitas eius, qua Deum repropitiauit hominibus, & peccatorum indulgentiam dedit, talis extitit humano generi, quasi agni hostia immaculata, & innocens, qua placari hominibus Diuina creduntur. Augustinus in libro viginti vnius Sententiarum, cap. 2: Agnus eligitur vt simplicitas, & innocentia designetur. Masculus quæritur vt virtus comprobetur, immaculatus, vt sine crimine, &c. Agnus igitur electus est ad figuram Christi propter innocentiam, & mansuetudinem, nescit enim agnus vel nocere alicui, vel nocẽti resistere. Atq; ita de Christo dictũ est Isa. 53: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum. Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondẽte se obmutescet,
3 & non aperiet os suum. † Annículus agnus tener est, & sacrificio aptissimus, ita Christus nihil in se durum, aut ingratum habens optima, & acceptissima Deo hostia fuit. Immaculatus, quia Christus integer, & perfectus fuit, & nihil habuit deforme. Simila, quæ pars farinæ ad nutrimentum aptissima est, conspersa oleo, & vinum offeruntur cum agno, quia Christus non solum occidi voluit, sed etiam in ipso sacrificio *Figura Eucharistiæ.* reliquit nobis Sacramentum corporis, & sanguinis sui sub specie panis, & vini, quo mirificè animæ nostræ alerentur, confirmarentur, lætificarentur. Et quia dulcissimo misericordiæ affectu hoc nobis Sacramentum instituit, meritò simila oleo conspersa offertur, vt cap. 5. n. 11. & 12. exposuimus. Sed maior similæ quam vini mensura est, quia sub specie panis multò plures illud accepturi erant, quam sub specie vini.

Olei, & vini par mensura est, vt tanta eius in nos misericordia intelligatur quanta virtus sanguinis est.

Hæc de Sacrificijs tantum dicere voluj, neque enim Leuiticum interpretari instituj, & vmbras illas sacrificiorum omnium luce Euangelica illustrare, quod & alterius, & multò longioris temporis erat: sed sacrificia generatim exponere, vt qui Scripturam legeret, quid esset sacrificium quodque, ac quale, & quid significaret, non ignoraret. Restabat vt de sacrificijs omnium festorum dierum ageremus, de quibus Leuit. 23. & Numer. 28. egit legislator: sed eorum sensus Historicus manifestus est legentibus, mysticus ex ijs quæ in primo capite huius libri, ac postea in reliquis diximus, ac ex significatione ipsorum dierum, quam libro sequenti exponemus, ex parte intelligi potest. Quod si quis pleniorem explicationem requirit, quam ego mei instituti esse non putauj: legat Origenis Homilias in Leuiticum, & 23. ac 24. in Numeros, præterea Hychij, & Radulphi commentarios in Leuiticum, ac Procopij Gazæi in eumdem librum, & in Numeros. Sed & in ijs de quibus disputaui, dicam cum Origene: Hæc pro viribus nostris de diuersitate sacrificiorum discussa sint, quorum ad liquidum intelligentiam scit ille, cui nuda, & reuelata sunt omnia, nec est vlla creatura in conspectu eius inuisibilis. Dicam etiam cum Ecclesia: Deus, qui legalium differentiam hostiarum vnius sacrificij perfectione sanxisti: Deus, qui in vno sacrificio corporis, & sanguinis tui dedisti nobis quod in tam multiplici sacrificiorum genere veteri populo tuo non dedisti, sed promisisti, da vt piè, sanctèque quod dedisti veneremur, & reuela nobis abscondita figurarum, vt in illis te amemus, & illa in nobis potius edita gaudeamus. Quod in his verè scripsi, tibi reddo, quia tuum est: in quo erraui, quia indignus fuj vt à te acciperem, ignosce: sed quod per te intelligentia assequi potui præsta, vt & ego qui scripsi, & omnes qui legent, per tuam gratiam semper impleamus. Amen.

Hom. 24. in Num.

DE

DE TEMPLO, ET DE IIS QVAE AD Templum pertinent, LIBER QVINTVS,

QVI EST DE DIEBVS FESTIS Hebræorum.

PROOEMIVM.

QVM de templo, & de ijs quæerant in templo, de sacerdotibus etiam, & Leuitis, deque sacerdotalibus vestibus, & earum causis, & de sacrificijs multa dixerimus, quæ ad multorum Scripturæ locorum intelligentiam vsui futura videbantur: suscepti operis ratio postulat, vt de diebus etiam festis Hebræorum disputemus, vt nihil omittamus eorum, quæ ad templum pertinent, sed omnia pro captu nostro ad Dei gloriam, & ad studiosorum Scripturæ vtilitatem, & Historico sensu, & mystico, vt in reliquis fecimus, explicemus. In festis autem diebus ordinem & rebus ipsis, & doctrinæ aptum seruantes, primùm de illis dicemus, qui omnibus mensibus cõmunes sunt, vt de Sabbato, de Neomenia, deinde eos, qui vnuscuiusque mensis proprij sunt, mox qui non ad menses, sed ad annos pertinent, quantum Diuina, & æterna Sapientia (quam supplices inuocamus) nobis dare dignabitur, persequemur.

DE SABBATO, ET QVID sit Sabbatum secundo primum.

CAP. I.

1 QVAE ad Hebræorum dies festos pertinent, & alijs in locis, & maximè in capite. 23. Leuitici nobis tradita sunt, cuius in hoc opusculo, & verba interpretabimur, & ordinem sequemur. *Hæ sunt* (inquit) *feriæ Domini, quas vocabitis Sanctas. Sex diebus facietis opus: dies septimus, quia sabbati requies est, vocabitur Sanctus. Omne opus non facietis in eo: Sabbatum Domini est in cunctis habitationibus vestris.* Sabbati nomen Plutarchus lib. 4. Symposiacorum, siue Quæstionum cõuiualium, quæstione. 5. à Baccho ductum putat, cuius cultores Iudæos fuisse mentitur: nã Sabbos, inquit, vulgus nũc Bachos vocat,

Vers. 2.

Sabbatum vnde dictũ.

vocat, & illi Sabbarum se colere dicit, quòd se mutuò inuitent ad potandum. Hæc Plutarchus imperitissimè: cuius sententiam parum fideliter retulit Ludouicus Cælius libro. 7. Antiquarum lectionum, cap. 15. vt planè perspiciet qui Plutarchum siue Græcum, siue Latinum legerit. † Nihilo doctiùs Apion Grammaticus Alexandrinus, quem Iosephus libro secundo contra eum edito, non longè à principio, meritò ridet, quòd dixerit Hebræos ex AEgypto redeuntes laborasse inguinum vlceribus, qui morbus AEgyptijs Sabbo dicitur, & septimo die quieuisse, ideoque eum ab illis Sabbatum appellatum. Tolerabilius Lactantius erravit lib. 7. Diuinarum instit. ca. 14. sed erravit tamen. Non ignorauit Hebraicum esse vocabulum, vt Apion; & Plutarchus, putauit tamen à numero dierum Sabbatum nomen accepisse, quod septimus dies esset, cum septem apud Hebræos שִׁבְעָה, & septimus שְׁבִיעִי dicatur. At שַׁבָּת, id est, Sabbatum requiē significat, & à verbo שָׁבַת, quod est Quiescere, dictum esse constat, quia eo die quieuit Deus à creatione rerum. De quo Iosephus libro. 1. Antiq. cap. 2: Septimam autem die requieuisse Deum, & ab operibus cessauisse: quamobrem etiam nos vacationem à laboribus per hanc diem celebramus, appellantes eam Sabbatum, quæ vox requiem Hebræorum lingua significat. &c. Quod in Hebræo vel apertissimum est. Genes. 2. vbi legimus: Compleuitq; Deus die septimo opus suum, quod fecerat, & requieuit die septimo ab vniuerso opere, quod patrarat. Et benedixit diei septimo, & sanctificauit illum, quia in ipso cessauerat ab omni opere suo. Et Deut. 5: Septimus dies Sabbati est, id est, requies Domini Dei tui. Sanctificauit autem dixit, id est, cultui suo dicauit. † Hinc intelligitur cur Dominus eū diem coli, & in eo Hebræos ab omni opere seruili quiescere iusserit; quod Exod. 20. & Deut. 5. & alibi sæpe legimus. Alteram causam addidit Deut. 5: Memento quod & ipse seruieris in AEgypto, & eduxerit te inde Dominus Deus tuus in manu forti, & in brachio extento. Idcircò præcepit tibi, vt seruares diem Sabbati. Quod Moses AEgyptius lib. 2. Ductoris dubiorum, cap. 12. dictum putat, quoniam cum essent Hebræi in AEgypto, & dura seruitute premerentur, nō faciebant quod volebant, sed laborare cogebantur, nec dies vllus eis dabatur, quo in cultum, & honorem Dei ab opere illo feriarentur. Iubentur igitur diem Sabbati feriare, vt beneficiorum Dei reminiscantur, cuius misericordia effectum est vt à laboribus AEgypti quiescerent. Tertia his verbis Exod. 31. indicatur. Videte vt sabbatum meum custodiatis, quia signum est inter me, & vos in generationibus vestris, vt sciatis quia ego Dominus, qui sanctifico vos, id est, vt signum sit (sicut ait Lyranus) quòd sitis mihi peculiaris populus meo cultui specialiter applicatus, & ego vester Deus. † Aut apertius: Hac quiete, & hoc cultu Sabbati testabimini vos populum esse à me sanctificatum, id est, mihi dicatum, cum in honorem meum diem septimum præter aliarum gentium consuetudinem custodiatis. Vnde & ab ethnico poeta dictum est:

Cultaque Iudæo septima sacra viro.

Ouid. lib. 1. de Arte amandi.

Ex hac Sabbati celebritate factum est vt reliqui hebdomadæ dies à Sabbato nomen habeant apud Hebræos, aut sine Sabbato non nominentur, sed primus dies, id est, Dominicus, dicatur prima Sabbati, aut vna Sabbati. Matth. 28: Vespere autē Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbati. Lucæ vltimo: Vna autē Sabbati valde diluculo venerūt ad monumentum. 1. Cor. vltimo: Per vnam Sabbati vnusquisque vestrum apud se seponat. &c. Ita etiam reli: quisecunda Sabbati, quod in titulo Psal. 47. posuere lxx, tertia Sabbati, & quarta Sabbati, quod Augustinus legit in titulo Psalmi. 80. Hieronymus in epist. 150. ad Hedibiā. q. 4: Vna Sabbati dies Dominica intelligenda est: quia omnis hebdomada in sabbatum, & in primam, & secundam, & tertiam, & quartam, & quintā, & sextam Sabbati diuiditur, quā ethnici idolorum, & elementorum nominibus appellant, &c. Idem docet Augustinus in titulum Psal. 80. Immò & tota hebdomada, quia Sabbato clauditur, Sabbatum interdum dicitur à die sanctiori, & celebriori desumpto nomine. Vt Luc. 18: Ieiuno bis in Sabbato.

Dies hebdomadæ.

Leuit. 23:

Sabbatum pro totahebdomada,

Leu. 23. Numerabitis ab altero die Sabbati, in quo obtulistis manipulum primiciarum, septem hebdomadas, pro quo est in Hebræo, Septem Sabbata.
5 †Et cap. 25. Numerabisque tibi septem hebdomadas annorum, Hebraice, Septem Sabbata annorum. Adnotant hoc Theophylactus, & Euthymius in Lucæ cap. 18. & sanctus Remigius in Psalmum 23. Hinc & ad festos omnes dies translatum nomen est, vt docent Chrysostomus Hom. 40. in Matthæum, Theophylactus, & Euthymius in caput Lucæ sextum. Leu. 23. de die Expiationis scriptum est: Sabbatum requietionis est, & affligetis animas vestras. Et mox: A vespera vsque ad vesperam celebrabitis Sabbata vestra. In eo autem, quod Marcus cap. 16. scripsit: Et valde mane vna Sabbatorum veniunt ad monumentum. Et Lo. 20. vbi nos habemus: Vna autem Sabbati, pro quo in Græco est: Vna autem Sabbatorum: nec Nicephorum, nec Euthymium audio, quorum ille lib. 1. Historiæ Eccles. cap. 33. hic in Matthæum, cap. 68. quemlibet hebdomadæ diem Sabbatum dici docent. Siue enim Sabbatum, siue Sabbata dixeris, idē semper intelligitur dies.

Pro quouis die festo.

Sabbatum & Sabbata idem.

6 †Vt. 1. Machab. 2. Et constituerunt aduersus eos prælium in die Sabbatorum. Et dixerunt: Non exibimus, neque faciemus verbum regis, vt polluamus diē Sabbatorum. Et mox: Et intulerunt illis bellum Sabbatis, & mortui sunt ipsi, & vxores eorum, & filij eorum, & pecora eorum, vsque ad mille animas hominum. Pro quibus Iosephus libr. 12. Antiq. ca. 8. hæc scripsit: Aggressi sunt eos die Sabbati, & ita vt erant, in speluncis extulerunt non repugnantes, ac ne aditus quidem speluncarum obturantes. Etenim propter religionē diei repugnare nolebant, ac ne in aduersitatibus quidem violare honorem Sabbati, quando lex iubet feriari ab omni opere. Similiter illud intelligitur Act. 16: Die autem Sabbatorum egressi sumus foras. &c. Et cap. 13. Et ingressi Synagogam die Sabbatorum sederunt. Hoc aurē nihil esse aliud, quā si diceret: Die Sabbati, sequentia verba declarāt: Post lectionem autem legis, & prophetarū miserunt principes Synagogæ ad eos. &c. Lex enim, & prophetæ quolibet Sabbato leguntur in Synagogis, quod & hodie Iudæi obseruant. Act. 15. Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in Synagogis, vbi per omne Sab-
7 batum legitur. †De prophetis autem cap. 13: Hunc ignorantes, & voces prophetarum, quæ per omne Sabbatum leguntur, &c. Denique quam Matthæus, & Lucas primam Sabbati vocant, Marcus, & Iohannes, vt in Græco est, vnam appellant Sabbatorum. Immo cum in Græco sit apud Iohannem vna Sabbatorum, nostri interpres vertit, vna Sabbati videns sine dubio nihil referre Sabbati ne diceret an Sabbatorum. Sed quid interpretem appello, cum idem Apostolus posterdicat: Cum ergo serò esset die illa vna Sabbatorum? &c.

Sanctitas Sabbati.

De huius diei sanctitate in Scripturis persæpe commendata quid attinet dicere, cum nec cibos parare fas esset, sed id præcedenti die, id est, feria sexta, faciendum esset; quæ ideo Parasceue, id est, paratio, dicta est? Exo. 35: Sex diebus facietis opus, septimus dies erit vobis sanctus, Sabbatum, & requies Domini: qui fecerit opus in eo, occidetur. Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem Sabbati. Et cap. eiusdem libri. 16: Sexta die collegerunt mensuras duplices: Manna, ne Sabbato colligerent, nec computrescebat vt alijs diebus, cum plusquam quod illi diei satis erat, colligebatur. Quod cum nunciaretur Mosi, (id est, collectos esse duplices cibos) ait eis: Hoc est, quod locutus est Dominus. Requies Sabbati sanctificata est Domino cras: quodcumque operandum est facite, & quæ coquenda sunt coquite, quidquid autem reliquum fuerit, repo-
8 nite vsq; in manè. †Illud prætereundū non est, licuisse iter facere Sabbato, sed breuissimum. Id quantum sit, quamuis videtur ex Scriptura posse cognosci, quoniam Actorum. 1. scriptum est: Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte, qui vocatur Oliueti, qui est iuxta Ierusalem Sabbati habens iter: non constat inter scriptores. Origenes enim libro quinto Stromatum vnum milliare esse docet, quod duo mille cubitos habeat, cui subscribit OEcumenius in caput. 1. Actorum. Alij iter

Iter Sabbati.

mille passuum esse volũt, vt Beda, Glossa interlinearis, Lyranus, omnes in eũdem locum Actuum. Beda autem etiã in libello de locis Sanctis, cap. 7. Alijs magis placet duo millia passuum esse, vt Erasmo in Adnotationibus eiusdem loci, Vatablo, & alijs recentioribus. Origenes sententiam suam eo confirmat, quod cum in terram promissam venirent Hebræi, tanto interstitio tabernaculum, & area castrorum ordinẽ præcedebant, & à tanto interuallo tentoria figebant, quo spatio licebat ijs, qui castrametati erant, ad tabernaculũ Sabbato accedere. De hoc legimus Iosue. 3: Sitque inter vos, & arcam spa-
9 tium cubitorum duum millium. †Recentiores quod de duobus mille passibus dicunt, traditionem Hebræorum esse confirmant in libro, quem appellant Misnaioth. Ceteri non probant, quod dicunt. Mihi ex his sententijs nulla videtur vera, sed illa Origenis verisimilior est. Traditioni quidem Iudæorum magis credendum videbatur, sed habemus eorundem traditionem, & antiquiorem multò, & veriorẽ apud Hieronymum in epist. 151. ad Algasiam quæstione. 10. Præterea, inquit, quia iussum est vt diebus Sabbatorum sedeat vnusquisque in domo sua, & non egrediatur, neque ambulet de loco, in quo habitat: si quando eos iuxta literam cœperimus artare, vt non iaceant, non ambulent, non stent, sed tantum sedeant, si velint præcepta seruare, solent respondere, & dicere: Rab. Akiba, & Simeon, & Hillel magistri nostri tradiderunt nobis, vt bis mille pedes ambulemus in Sabbato. &c.
10 †Si hæc vetustissimorum Hebræorum traditio vera est, multo breuiùs iter est, quam scriptores illi putabant, quos nominaui, nam mille passus quinque mille pedes sine dubio continent. Hanc ego veram esse arbitror, quoniam ad Scripturam multò propiùs accedit, immò satis cum ea congruit. Etenim iuxta Lucam mons Oliueti distat à Ierusalem itinere Sabbati: & mons Oliueti (vt tam Iosephus, quam reliqui, qui de terra Sancta scripserunt, autores sunt) ad Orientem Ierusalem situs est, adeòque vrbi propinquus est, vt inter eam, & montem vallis tantum sit, quæ appellatur Cedron, vnde & torrens, qui per eam fluit, torrens Cedron dictus est. Hoc melius ex Iosepho teste oculato intelligemus, qui libro. 6. Antiq. cap. 3. cum loca indicaret, in quibus Titus castrametatus est: His, inquit, præceptum erat sexto ab Ierosolymis stadio castra ponere, qua in parte mons, qui appellatur Elæon (id est, Oliuetum) contra ciuitatem ab Oriente situs est, altaque interiacente valle discernitur, cui nomen est Cedron.
11 &c. † Vt ergo multum distet ab Ierusalem mons Oliueti, non plus certè distat sex stadijs, id est, septingentis quinquaginta passibus; stadium enim centum viginti quinque passus habet. Falsum est ergo quod de duobus mille passibus dicitur, & verisimum putari solet: quandoquidem & Bethania, quæ remotior est ab Ierusalem, quam mons, & non ad radices, sed in latere montis Oliueti sita est, vt ait Hieronymus in Locis Hebraicis, quindecim tantum stadijs distat, vt Iohannes scribit cap. 11: Erat autem, inquit, Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadijs quindecim, quæ duo millia passuum non continent. Quare rectè Hieronymus in Locis Hebraicis dixit eam esse in secundo milliario ab Aelia, id est, ab Ierusalem. Falsum etiam est distare mille passibus, nam eos sex stadia non efficiunt. Sed neque mons Oliueti sex stadijs distabat, sed locus ille eius, in quo milites à Tito positi sunt, quos non necesse erat in ipso montis initio poni. Accedit, quod (vt idem Iosephus scribit in eodem libro, capite. 13.) Titus muro totam vrbem cinxit quadraginta stadiorum, ne quis ex ea exire posset, qui per Cedronem, & montem Oliueti veniebat, quem ipse semper vocat Elæonem. Ex quo videmus quam vicinus vrbi fuerit mons, præsertim si addamus, quod scribit Beda in libello de Locis Sanctis, cap. 6. vallem, per quam fluit torrens Cedron, paruam esse. † Quare valde probabilis est Iudæorum illa traditio, quam retulit Hieronymus, iter Sabbati esse spatium duorum mille pedum, quod paulò plus est tribus stadijs: quoniam

niam hoc quatuor stadijs hunc montem abfuisse ab Ierusalem intelligitur ex Brocardo monacho, qui in descriptione terræ Sanctæ ait: Vltra torrentem Cedron in latere Aquilonari montis Oliueti est mons alijs altus quatuor stadijs distans à Ierusalem. Ac breuissimum esse vel ex eo constat, quod (vt ex verbis Hieronymi intelligitur) Hebræi hoc acceperunt ex illis verbis Exod. 16. Maneat vnusquisque apud semetipsum, nullus egrediatur de loco suo die septimo. Ab his non magnopere discrepat Origenis sententia, miliarium enim non quinque millia pedum intellexit, sed duorum millia cubitorum, id est, trium millia pedum, cubitus enim pedem habet cum dimidio. Sed vt dixi, quod de bis mille pedibus dictum est, mihi omnium verissimum videtur, & cum eo interuallo, quod, qui viderunt, dicunt montem distare ab vrbe, optime congruit.

Quomodo cognitus fuerit dies Sabbati.

Si autem quærat quispiam vnde Hebræi scire potuerint hic ne dies, an ille Sabbatum fuerit, quo Dominus quieuit ab opere suo, id est, quis esset primus dies hebdomadæ, vel septimus, cum vsque ad tempora Mosis non fuerit Sabbatum festus dies, vt ita cognosceretur, nec continuò, vt mundus creatus est, tempus distinctum videatur in annos, & menses, & hebdomadas: respondet Alfonsus Abulensis episcopus, q. 3. in caput. 23. Leuitici, eos hoc cognouisse ex verbis Mosis, qui Sabbatū indicauit Exo. 16: Requies Sabbati sanctificata est Dño cras. &c.† Confirmat hoc Philo Iudæus libro. 1. de Vita Mosis his verbis: Cum enim iam dudum quæsissent, quis esset mundi natalis, quo hoc vniuersum absolutum est: rem à suis maioribus ignoratam tandem didicerunt, non solum oraculo, verumetiam argumento manifestissimo. Videbant enim corrumpi, vt dixi, quidquid superaret diebus ceteris, quod autem defluebat pridie Sabbati, duplum prouenire, durareque in biduum. &c. At obstat Paulus, qui si diligenter legatur, docet Hebræ. 4. Sabbatum in honorem requiei Domini ab initio orbis condito cœpisse celebrari. Probat enim requiem illam, de qua dictum est Psalm. 94: Quibus iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meā, non esse requiem Sabbati, his verbis: Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit: Sicut iuraui in ira mea, Si introibunt in requiē meam: & quidem operibus ab institutione mundi perfectis, id est, in illam requiem, quā propter requiem Domini instituta erat, iam ingressi fuerunt ex quo mundus perfectus est, alteri alteri gò superest. Frustra enim diceret: Eo quidem operibus ab institutione mundi perfectis, nisi ex eo tempore Sabbata coli cœpissent. Possumus igitur omnia cōciliare si dicamus ab initio sæculi ita factum esse, sed Hebræos in AEgypto idololatriæ deditos morē interrupisse maiorum, ac desuetudine illa diē Sabbati ignorasse, donec à Mose edocti sunt.

Sabbatum Secundo-primum.

Secundò quæritur quid sit Sabbatum Secundoprimum, quod legimus tantum in Euangelio Lucæ, cap. 6. & quod ita difficile est, vt Hieronymus in epistola. 1. ad Nepotianum hæc scripserit: Attrita frons interpretatur sæpe quòd nescit, & cū alijs persuaserit, sibi quoque vsurpat scientiam. Præceptor quondā meus Gregorius Nazianzenus rogatus à me vt exponeret quid sibi vellet in Luca Sabbatum δευτεροπρῶτον, eleganter lusit, Docebo te, inquiens, super hac re in Ecclesia in qua mihi omni populo acclamante cogeris inuitus scire quod nescis. Aut certè, si solus tacueris, solus ab omnibus stultitiæ condemnaberis. Chrysostomus Homil. 40. in Matthæum docet Sabbatum Secundoprimū vocari diē festū, qui cōtinuò cōsequebatur Sabbatū. Verius tamen est quod visum est Theophylacto, & Euthymio in cap. 6. Lucæ, cū sexta Sabbati, siue Parasceue, dies festus erat, Sabbatū illi succedēs Secūdoprimū appellari. Hoc mihi videor aperte hoc argumēto cōprobare. Dies ille, quē hoc nomine Lucas indicauit, sine dubio Sabbatū fuit, præcessit ergò illū alter dies festus, cuius cōparatione Secūdoprimū dicatur. Quod assumimus perspicuè traditur à Matthæo, qui de eadē re ca. 12. ait: In illo tēpore abijt Iesus per sata Sabbato. Immo, & apud Lucam respondens Dominus calumniæ Pharisæorū, sem-

14 perinde Sabbato loquitur. † Quod si quis fortasse putat Sabbatum apud Matthæum pro quolibet festo die accipi, errat: hoc enim erat Sabbati proprie dicti vt in eo escæ parari non possent, vt diximus numer. 7. quod aliis diebus festis licebat, sicut de diebus Azymorum legimus Exod. 12. Nihil operis facietis in eis, exceptis ijs, quæ ad vescendum pertinent. Putant autem Euthymius in Luc. 6. & nonnulli alij, diebus Azymorum hoc contigisse, quod Lucas, & Matthæus narrant. Cum ergo Pharisæi Apostolos accusent quòd spicas vellerent, & confricantes manibus manducarent, non est dubium Sabbatum proprie dictum fuisse, atque ideo dicunt: Quid facitis quod non licet in Sabbatis? *Luc. 6.* Itaque eo tempore sexta Sabbati fuerat primus dies Azymorum, qui primum sabbatum dicitur, id est, primus dies festus illius solemnitatis, & Sabbatum sequens dicitur secundoprimum: secundum, quia erat secundus dies Azymorum; primum, quia Sabbatum dignitate, & sanctitate præstabat aliis solemnitatibus, simulque Sabbatum erat, & dies Azymorum.

15 † Quemadmodum cum Dominus noster passus est, sexta feria fuit primus dies Azymorum, & dies sequens Sabbatum erat, & dies secundus Azymorum, vocatique potuit Sabbatum secundoprimum; sed eadem ratione appellatus est magnus dies Iohan. 19: Iudæi ergo, quoniam Parasceue erat, vt non remanerent in cruce corpora Sabbato, erat enim magnus dies ille Sabbati. &c.

Posremò, (quod tam ad Sabbatum, quam ad reliquos festos dies vtile erit) quæritur quo tempore Sabbatum, & reliquæ sollemnitates inciperent, ac finirentur. Quæstio soluitur Leu. 23: A vespera vsque ad vesperam celebrabitis Sabbata vestra. Vesperam autem intelligere debemus (sicut & Iudæorum consuetudo testatur) cum oritur Veneris stella consequens occasum Solis, quæ Latinè dicitur vesper, Græcè Hesperus, vt apud Virgilium:

Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite capellæ:

Eademque Solis ortum antecedit, ac Lucifer Latinis, Phosphorus Græcis vocatur. Cicero libro 2. de Natura deorum: Infima est quinque errantium, tribusque proxima stella Veneris, quæ φωσφόρος Græcè, Lucifer Latinè dicitur cum antegreditur Solem, cum subsequitur autem, Hesperus. † Plinius lib. 2. cap. 8: Infra Solem ambit ingens sidus appellatum Veneris, alterno meatu vagum, ipsisque cognominibus æmulum Solis, ac Lunæ. Præcedens quippe, & ante matutinum exoriens Lucifer nomen accipit, vt Sol alter diem matutinans: contra ab occasu refulgens nuncupatur Vesper, vt prorogans lucem, vicemque Lunæ reddens. &c. Hoc idem tempus intelligitur apud Hebræos nomine ערב, quasi commistio quædam lucis, & tenebrarū, quam vocamus crepusculum. Erenim ערב, cum quinque punctis commistionem significat, cum sex vesperam: sed cum veteres puncta non habuerint, idem nomen est significans commistionem, & inde vesperam. Genes. 1: Et factum est vespere, & mane dies vnus. &c. Hinc Ecclesia festos dies à vespera præcedentis diei celebrat, sicut est in Decretalibus, in capite. 1. de Ferijs. Omnes, inquit, dies Dominicos à vesperam in vesperam cum omni veneratione decernimus obseruari. &c.

Vnde incipiebat festi dies.

Vespera.

Ecloga vltima.

Vesperarum autem tempus est ad Solis occasum, vt veteres hymni Ecclesiastici indicant.

Tetrum Chaos illabitur. &c. Et iterum:

Iam Sol recedit igneus.

17 † Ex his intelligitur illud Lucæ. 23. qui cum de eo tempore loqueretur, quo corpus Domini involutum sindone, & in monumento positum est, ait: Et dies erat Parasceues, & Sabbatum illucescebat. Hoc est iam erat propè Solis occasum, iam propè erat initium Sabbati. Sed quia adhuc erat dies Parasceues, quia Sol nondum occiderat, reuertentes parauerunt aromata, & vnguenta. Nec tamen vngere Dominum potuerunt, quia continuò Sabbatum cœpit: & ideò sequitur: Et Sabbato quidem siluerunt secundum mandatum. Sed obijcietur nobis verba Leuitici nō de omnibus diebꝰ festis dici, sed de Expiatione, cū dicat lex: Die nono mensis à vespera vsque ad vespe-

veſperam celebrabitis Sabbata veſtra? Reſpondet Abulenſis quæſt. 23. in idē caput, & in cap. 35. Exodi, quæſtionem id de omnibus alijs feſtis diebus æquè intelligi. At hoc erat explicandum, cur quod omnibus commune eſt, vni
18 Expiationis diei tribuatur. † Id ex Hebræo, & ex Græco facilè ſoluitur, ſine dubio enim non de eo tantum die, ſed de omnibus dicitur. In Hebræo ita eſt: Et affligetis animas veſtras die nono menſis in veſpera. A veſpera vſque ad veſperam celebrabitis Sabbata veſtra. Similiter eſt in Chaldæo. Quæ verba illa: Die nono menſis, ad præcedentem ſententiam pertinent, vt ſit ſenſus: Affligetis animas veſtras die nono menſis, id eſt, incipientes die nono menſis veſperè. Quod lxx. optimè explicauerunt: Et affligetis animas veſtras à die nono menſis. Nam cum afflictio ingrata carni ſit, & dies Expiationis eſſet dies decimus menſis, facilè caſtigatio corporis in diem decimum reijci potuit: quod ne fieret, addendum fuit Die nono menſis, id eſt, A die nono. Deinde cauſam huius maturationis reddens legislator ait: A veſpera vſque ad veſperam, &c. ac ſi diceret: Ita enim celebrare debetis omnes feſtos dies, vt à veſpera præcedentis diei ſumant exordium.

16 † Sed quoniam Apoſtolus ait: Nemo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei feſti, aut Neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti, idque de reliquis etiam feſtis diebus ſimiliter intelligitur, vt ait Origenes Homil. 23. in Numeros, de dierum feſtorum ſignificatione etiam dicendum eſt. Sed de Sabbato breuiùs, eius enim ſignificatio omnibus nota, & peruulgata eſt. Moraliter ſignificat populum Deo dicatū à peccato abſtinere debere, quod opus ſeruile eſt, & verè hominem ſeruum efficit, à quo enim quis ſuperatus eſt, huius & ſeruus eſt. 1. Petr. 2. Deinde, quia ſeptem diebus voluitur tempus vniuerſum, per laborem ſex dierum quibus Deus omnia creauit, labor huius vitæ intelligitur, & in Sabbato, quod ſex diebus ſuccedit, & requiem ſignificat, Anagogico ſenſu indicatur requies æterna beatorum. De qua Iſai. vltimo: Et erit menſis ex menſe, & Sabbatū ex Sabbato. Et apertiùs Paulus Hebræ. 4: Itaque relinquitur ſabbatiſmus populo Dei. Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius, etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis, ſicut à ſuis Deus. Feſtinemus ergò ingredi in illam requiem. &c. Qui plura voluerit, legat Origenem Homilia. 23. in Numeros, (vnde deſumpſit Gloſſa in illud Numer. 28: Die autem Sabbati) & Iſychium in caput. 23. & 26. Leuitici, initio, & Radulphum Ianuis hæc explicantem libro. 16. in Leuit. cap. 1.

Coloſſ. 2. Sabbatum quid ſignificet myſticè.

DE NEOMENIA, SIVE Calendis.

CAP. II.

1 PRIMVS cuiuſuis menſis dies feſtus erat apud Hebræos, non quòd tunc ab operibus neceſſariò ceſſaret, ſed quòd Deum certis ſacrificijs ſollemniter colerent. Vocatur hic dies apud Hebræos caput, ſiue initium, menſis. lxx. ſemper Neomenia vertunt, noſter interpres modò Neomenia, modò Calendæ. Neomenia autem dicitur quaſi nouus menſis, νέος, enim nouum ſignificat, & μὴν, menſem. Malè ergo Lyranus in caput. 28. Nume. in illud: In Calendis autem, & Abulenſis in Leuit. cap. 23. quæſtio. 5. & in cap. 28. Nume. quæſtio. 9. conſueruntdici à Neos, id eſt, nouus, & mene, id eſt, defectus, quod tunc luna deficeret, & non videretur. Hieronymus autem Calendarum nomine vtitur, quod Romani primum diem menſis ita appellarent. Non tamen erat idem menſium initium, aut finis apud Hebræos, & apud Romanos, ſiue apud nos, quod ad omnia, quæ de feſtis diebus dicemus, diligenter adnotandum eſt. Menſes Hebræorum cum luna incipiebant, & cum eadem terminabantur, & dies primus lunæ idē erat & primus menſis dies. Habebat itaq; eorum annus duodecim menſes lunares, ſiue (vt recentiores loquuntur) duodecim lunationes. † Vnus menſis habebat triginta
2 dies, alter viginti nouē, quoniam luna viginti

Menſes, & anni Hebræorum.

viginti nouem diebus, & duodecim horis conficit cursum suum, quæ horæ ne pereant, secundo quoque mense cõputãtur addito vno die, qui trigesimus est. Ita eorum annus non habebat nisi 354. dies, desuntque ad rationem anni solaris vndecim dies: quare vt eum æqualem anno solari redderent, nunc secundo, nunc tertio cuique anno mẽsem decimum tertium addebant, quo anno septies intercalato intra decem & nouem annorum spatium anni lunares æquabantur solaribus. In quolibet enim decem & nouem annorum curriculo tertio anno fiebat intercalatio, & sexto, & octauo, & vndecimo, & decimoquarto, & decimoseptimo, & decimonono: & dies, qui decẽ & nouem annis lunaribus deerant, nouem erant & ducenti, ij verõ, qui ex mensibus intercalaribus addebantur, totidẽ fuerunt, per quos anni lunares ita solaribus æqui reddebantur, vt nec dies deesset, nec superesset. Hæc ex Beda in libro de Temporum ratione, cap. 43. & ex Abulensi in secunda parte Defensorij, cap. 14. & quæst. 19. in caput. 23. Leuitici. † Ex quo intelligimus vni menst 3 Hebræorum non respondere apud nos mensem alterum integrum, sed partẽ vnius mensis cum parte alterius, vt perspicuum erit ortus lunæ nouæ obseruanti. Verbi gratia, primo eorum mensi, qui dicitur Nisan, respõdet pars Martij, & pars Aprilis, atque ita in reliquis. Huius mensis initium est prima luna, quæ propinquior est æquinoctio verno, quod iuxta Abulensem, fit decimoquarto die mensis Martij, cum sol ingreditur primum gradum Arietis, & ideò (vt rectè explicat, ac probat Abulensis in caput. 12. Exodi, quæstione. 3.) numquam potest mensis Nisan celerius incipere quam primo die Martij, nec tardius, quam vigesimo octauo, aut vigesimonono, si æquinoctium ponamus in die decimoquarto Martij, vt ipse ponit, quia noua luna non potest, ab æquinoctio distare pluspuam quatuordecim diebus. Ex quo etiam sequitur, quando primus mensis Hebræorũ incipit ante æquinoctium, maiorẽ eius partem incidere in Martium: quando autem incipit post æquinoctium, maiorem eius partem continere Aprilem.

4 † Etenim cum æquinoctium fiat. 14. die Martij, si mensis incipit pridiè eius diei, decem & octo eius dies incident in Martium: atque idem fiet si incipiat in æquinoctio, aut in tribus sequẽtibus diebus. Si autẽ decimus octauus dies Martij lunæ initium sit, & deinceps, maior pars primi mensis incidet in Aprilem: quia non plures dies eius quam quatuordecim Martius habebit, ceteri erunt Aprilis. Omnia ex Abulensi loco modò indicato in cap. 12. Exodi, quæ magnopere conferent ad sollẽnitatem Paschæ, & Azymorum, & ad reliquas. At nunc æquinoctium fit vigesimoprimo die Martij, vt est in Kalendario Gregoriano, aut vigesimo die, vt alij volunt: atque ideò seruata proportione eodem modo ratio subducẽda est. Idem intelligendum est quoties æquinoctium mutabitur, mutatur enim successione annorum, & ab anno 1590. vsque ad. 1721. fiet vigesimo die Martij iuxta Kalendarium Gregorianum, sed iuxta aliorum calculum decimonono, atque ita deinceps, quia spatio centum & triginta vnius annorum æquinoctia retrocedunt vno die. Sed cum luna in die coniunctionis cum sole biduum saltem lateat, ac interdum tertio die videri incipiat, quæritur vtrũ primam lunam Scriptura intelligat cũ apparere incipit, an diem primum, qui coniunctionem consequitur. † Vt rectè hoc intelligatur sciendum est mensem, qui mensura est cursus lunæ, triplicem poni ab Astrologis: est enim mensis peragrationis, & mensis illuminationis, & mensis coniunctionis. Mẽsis peragrationis est tẽpus, quo ab vno pũcto Zodiaci luna discedens proprio motu, ab occasu ad ortum pertransito Zodiaco redit ad illud punctum, quod viginti septem dierum est, & octo horarum. Mensis illuminationis est, tempus, quo luna post cõiunctionem cum sole incipiens apparere, rediens ad cõiunctionem cum sole desinit apparere, quod vigintiocto dierum est. Mensis coniunctionis est tempus, quo luna ab vna coniunctione cum sole redit iterum ad solis coniunctionem, & hic est mensis communis habens viginti nouem dies, & duodecim horas, vt supra dictum est. Ex quibus verba Plinij intelli-

Prima luna quæ sit.

intelligimus libro. 2. Natur. Hist. ca. 9: Vicenis diebus, septenisque, & tertia diei parte peragit spatia eadem, quæ Saturni sidus altissimum triginta, vt dictum est, annis. Deinde morata in coitu solis biduo, cum tardissimè, à tricesima luce rursus ad easdem vices exit. &c.

6 † Quod autem dicimus, de medio motu intelligendum est: nam luna velocissimo motu peragit in singulos dies decem & septem gradus, & tunc nihil fere latet sub Sole: tardissimo peragit decem gradus, & tunc plusquam biduo latet; medio motu peragit tredecim gradus cum duodecim minutis, & biduo latet. Medios igitur motus numerando intelligenda sunt quæ diximus. Hoc modo Luna lucet viginti octo diebus, & inde intelligitur quod paulò ante diximus, non posse nouam Lunã distare ab æquinoctio plusquam quatuordecim diebus: quoniam si distaret quindecim, aut sedecim, relinquerentur ex ea tredecim dies, aut duodecim; & illa Luna esset initium primi mensis Hebræorum, quia propinquior esset æquinoctio quàm altera, quæ distat quindecim diebus, & semper mẽsis primus Hebræorum incipere debet à Luna propinquiori æquinoctio verno. † Quare ita quæstioni respon-

7 dendum est, primam Lunam, siue Neomeniam, aut Calendas, aut initium mensis tunc esse cum primum Luna à Sole relicta apparere incipit, semperque mensis durare intelligitur dum noua Luna non apparet, quæ initium sit sequentis: non enim numeramus mẽses illuminationis, sed menses coniunctionis, qui viginti nouem dies, & duodecim horas habent, & ideò alteri viginti nouem dies damus, alteri triginta, vt diximus numero. 2. Hoc hodie etiam testatur consuetudo Iudæorum, habent enim turriculas in Synagogis, & cognito ex tabulis Astronomicis tempore coniunctionis, occidẽte Sole turriculas ascendunt, & diligenter speculantur Lunæ ortum, ac continuò tuba canunt Neomeniam denuntiantes.

Vt igitur ad rem redeamus, Neomeniæ sollennitas fiebat propter beneficium Diuinæ gubernationis, sicut sollennitas Sabbati propter beneficium creationis, vt testatur Sanctus Thomas 1. 2. quæst. 102. art. 4. ad. 10. & Lyranus in illud Num. 28: In Calendis autẽ. &c. Qui etiam addit: Ideò fiebat in nouilunio, quia mutatio in istis inferioribus magis apparet secundum innouationẽ Lunæ, quam tẽporibus alijs, & ideò celebrabatur hoc festum in nouitate Lunæ, non autem in eius plenitudine, ad euitandum idololatrarum cultum, qui in tali tẽpore Lunæ sacrificabant. &c. Ego & alteram causam esse puto, quòd vt rerum è terra nascentium primitias sibi Deus offerri voluit, ita etiam voluit temporis primitias, quod motu cœli fit, atque ideo primos quosque dies

8 mensium elegit. † Tertia est, vt Deo precibus, & sacrificijs placato felix, faustumque esset mẽsis initium, & omnia, quæ in eo fierent. Eo die multa sacrificia fiebant, de quibus Numero. 28: In Calendis autem, id est, in mensium exordijs, offeretis holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem vnum, &c. Tubis etiam canebant, vt videmus Numer. 10: Si quando habebitis epulum, & dies festos, & Calendas, canetis tubis super holocaustis, & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri. Magna igitur erat sollennitas Neomeniæ. Vnde illud Psal. 80: Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die sollẽnitatis vestræ. Et Isa. 1: Neomeniam, & Sabbatum, & festiuitates alias non feram, iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras, & sollennitates vestras odiuit anima mea. Sed quæri potest, cur tantæ sollennitatis non meminerit lex Leuitici. 23. in catalogo sacrorum dierum. Et respondet Abulensis in cap. 28. Numer. quæst. 18. propterea factum esse, quòd in Neomenia offerebantur quidem sacrificia, non tamen legis præcepto abstinebatur ab opere seruili, nisi quis sponte sua abstineret.

9 † Neomeniæ significationem elegan- *Neomenia quid significet mysticè.*
ter exponit Glossa in d. 28: Numerorum his verbis. In Calendis, id est, in Neomenijs, cum Ecclesia, vel quælibet anima Soli iustitiæ sic propinquat, vt vnus spiritus cum eo fiat, & per ipsum innouata veterẽ hominem abijciat. &c. Sed latiùs Origenes Homilia. 23. in Numeros, cuius verba in compendium redegit Glossa. Sol iustitiæ, inquit, Christus

Christus est, huic si Luna, id est, Ecclesia sua, quæ lumine ipsius repletur, iuncta fuerit, & penitus ei adhæserit, ita vt secundum verbum Apostoli, qui se
1.Cor.6. iungit Domino, vnus cum eo spiritus fiat, tunc festiuitatem Neomeniæ agit: tunc enim noua efficitur cum abiecerit veterem hominem, & induta fuerit nouum, qui secundum Deum creatus est, atque ita merito innouationis
Ephes.4 sollennitatem, quæ est Neomeniæ festiuitas, geret. Tunc denique est quando neque videri, neque comprehendi humanis aspectibus potest. Anima enim, cum tota se sociauerit Domino, & splendori lucis eius tota concesserit, nihilque omnino terrenum cogitat, nihil mundanum requirit, nec hominibus placere studet, sed totam se sapientiæ, totam lumini, totam calori Spiritus sancti mancipauerit, subtilis, & spiritualis effecta quo modo cerni ab hominibus, aut ab humanis potest aspectibus comprehendi? Animalis namque homo intelli-
1.Cor.2. gere, & discernere non potest spiritualem. Et ideo dignissime diem festum ager, & hostiam Neomeniæ Domino, vt pote per ipsum innouata, iugulabit.

DE PASCHA.

CAP. III.

1 NVNC de diebus festis singulorum mensium agamus, quorum primum est, Pascha, (quamuis hic dies festus nè dicendus sit, inferiùs disputabimus) de quo Leu. 23:
Vers.5. *Mense primo quarta decima die mensis ad vesperam Phase Domini est.* Hęc sollennitas instituta est in memoriam insignis illius beneficij, cum Dominus occidit primogenitos AEgyptiorum, & domos Hebræorum angelus percutiens nò tetigit, quoniam sanguine agni occisi linierant vtrumque postem, & superliminaria domorum, in quibus eundem agnum comedebant. Et quoniam id contigit decimaquartâ luna mensis primi, hinc Deo præcipiente omnibus annis eodem die agnum immolabant, & comedebant, vt latè scriptum est in cap. 12. Exodi. Atque hinc nomen accepit, id est, à transitu illo Domini, siue angeli percutientis, qui sine cæde pertransijt domos Hebræorum: Phase enim transitum significat, nec est transitus filiorum Israel ad terram promissam, nec transitus maris Rubri, vt existimasse videtur Augustinus tracta. 55. in Iohann. sed transitus angeli; & propterea Leuit. 23. dictum est: *Phase Domini est*: & Exod. 12: *Est enim Phase*, (id est, transitus) *Domini*. Quibus in verbis Hieronymus interpretationem illam addidit, Id est, transitus, vt vis Hebraici nominis intelligeretur. Et apertiùs postea: Et cum dixerint vobis filij vestri: Quæ est ista religio? dicetis eis: Victima transitus Domini est, quando transiuit super domos filiorum Israel in AEgypto percutiens AEgyptios, & 2 domos nostras liberans. † Quod nos Phase proferimus, in Hebræo scribitur פסח, à verbo פסח, quod est transire, nomina enim finita in ח præcedente puncto Pathah, lxx. & Apostoli finiunt in E, cum accentu in prima, si dissyllaba sunt, vt Noe, Thare, Chore, Iephthe. Idem nomen est Pascha, varie tamen scriptum, atque prolatum, quo semper vtuntur lxx. & Apostoli. Ex quo error inoleuit apud multos, teste Hieronymo in cap. 26. Matthæi, in quo etiã autor Glossæ fuit, Græcum nomẽ esse Pascha, & dictũ ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quod est pati. Est igitur nomen Hebraicum transitum significans, vt docent Iosephus, lib. 2. Antiquit. cap. 5. Hieronymus in Matt. ca. 26. in Isa. 31. in Michæã. 7. Ambro. in libro de Cain, & Habel, cap. 8. & sermo. 53. Augustinus epist. 119. lib. 2. de Trinit. cap. 17. libro. 16. de Ciuitate, ca. 43. & in Iohannem tractatu. 55. & multi alij, res enim est non dubia. Nec verò hoc aliud nomen existimandum est significans trãsitum, sed vnum, atq; idem cum פסח, siue Phase. Sed ס vertitur in P tenue, vt sæpe fieri solet, ס. omnino valet idem quod nostrum S. aut Græcum sigma. ח Sæpe à lxx. vertitur in Ch, vt cum dicitur Rachab, Chebron, Charam, & similia. 3 † Quod autem Hebræi dicunt פסחא, Chaldæi more suo dicunt, פסחה, ita enim

enim ſcribendum cenſeo cum lxx. & Apoſtolis, & Ioſepho, non, vt nunc ſcribunt פסחא. Dixi autem More ſuo, quoniam Chaldæi vocabulis Hebraicis ſolent addere. A. in fine, vt in Abba, Malcha, Golgoltha. Et cum poſt reditū de captiuitate Babylonica Iudæi Chaldaicis nominibus perſæpe vterentur, lxx. ſcripſerunt Paſcha, quos Apoſtoli, & Ioſephus imitati ſunt. Itaque Paſcha (ſi propriè vocabulum ſumamus) neq; agnum ſignificat, neque immolationē agni, ſed tranſitum; ſed quoniam in memoriam huius tranſitus ſollennitas fiebat, & agnus immolabatur, paulatim ipſe agnus, qui immolabatur, Paſcha dictus eſt, vt Lucæ 22: Venit autem dies Azymorum, in qua neceſſe erat occidi Paſcha. Et iterum: Vbi eſt diuerſorium, vbi Paſcha cum diſcipulis meis manducem? Ipſa etiam ſollennitas Paſcha dicitur, vt Luc. 22: Appropinquabat autem dies feſtus Azymorum, qui dicitur Paſcha. Nec tantum ipſe dies immolationis agni, ſed tota ſollennitas Azymorum illi adiuncta, vt Act. 12: Apposuit vt apprehenderet & Petrum: erant autem dies Azymorum. Quem cum apprehendiſſet, miſit in carcerem tradens quatuor quaternionibus militum cuſtodiendum, volens poſt Paſcha producere eum populo, ideſt, poſt dies Azymorum.

De menſe Paſchæ.

4 TEmpus ſollennitatis oſtendit Moſes cum ait: *Menſe primo. &c.* † In quo hoc eſt animaduertendum, duos menſes fuiſſe apud Hebræos, qui primi vocarentur, ſicut & duplex annus erat, ſacer, & vulgaris. Annus ſacer initium habuit eo tempore, quo ex AEgypto egreſſi ſunt, & quo in faſtis vtebantur. Huius primus menſis eſt ipſe, quo egreſſi ſunt, qui Hebræis dicitur Niſan, Macedonibus Xanthicus, vt ait Ioſephus, 2. libro. Antiq. cap. 5. De quo Dominus dixit Exod. 12: *Menſis iſte vobis principium menſium, primus erit in menſibus anni.* De hoc diximus multa cap. 2. oſtendimuſque partem eius incidere plerumque in Martium noſtrum, partem in Aprilem. Annus vulgaris eſt quo vtebantur ad commercia antequam egrederentur ex AEgypto, & poſtquam egreſſi ſunt. Ioſephus libro. 1. Antiq. cap. 4: Moſes autem Niſan, qui eſt Xanthicus, menſem primum in ſuis faſtis ordinauit, quòd per hunc Hebræos ex AEgypto eduxiſſet. Eundem etiam omnium, quæ ad rem Diuinam pertinerent, exordium fecit: alioqui quod ad nundinationes rerum venalium, reliquamque diſpenſationem anni attinet, nihil de priſtino ritu innouauit. &c. Eius initium Septembrem multi eſſe credunt, in quibus eſt Moſes AEgyptius libro. 3. Ductoris dubiorum, cap. 44. ſed Hieronymus in cap. 1. Ezek. propè principium, affirmat apud omnes Orientales primum menſem eſſe Octobrem. Vtrumque verum eſt, pars enim eius incidit in Septembrem, & pars in Octobrem, cum ſint menſes omnes Lunares.

Duplex annus Hebræis.

De die Paſchæ, & de hora immolationis agni.

5 DIES erat decimus quartus, ſiue decima quarta luna, quod ex iis quæ capite. 2. dicta ſunt, ſatis intelligitur. Hora cognoſcitur ex eo quod in Exodi. 12. legimus: *Immolabitque eum vniuerſa multitudo filiorum Iſrael ad veſperam.* Pro quo in Hebræo eſt, בין הערבים, id eſt, inter duas veſperas, quod ſimiliter verterunt lxx. Leuiticiuigeſimotertio, ἀναμέσον τῶν ἑσπερινῶν, id eſt, inter veſperas, ſiue inter veſpertina. Et Lyranus verba Exodi interpretans ait: Veſpera ſecundum Doctores Hebræos, prout hic accipitur, incipit a ſeptima decimæ quartæ diei (id eſt, ab hora prima à meridie) quia ex tunc Sol incipit tendere ad occaſum, & ab illa hora vſque ad principium noctis poteſt immolari Phaſe ſecundum eos, &c. Quod & Abulenſi quæſtione. 6. in caput. 23. Leuitici, & quæſtione. 1. in caput. 16. Deuteronomij, & alijs placuit. Sed huic ſententiæ aduerſum videtur illud Deuteronomij. 16. Immolabiſque Phaſe veſpere ad Solis occaſum, quando egreſſus es de AEgypto. Egreſſus autem eſt nocte, ſicut eſt in principio eiuſdem capitis: Quoniam

niam in isto mense eduxit te Deus tuus de AEgypto nocte. Quo in loco non est in Hebræo, Inter vesperas, sed: Vespere, cum sol occidit. Exodi etiã. 12. scriptum est: Et edent carnes nocte illa assas igne, & azymos panes. Non ergo inter vesperas, sed omnino vespere, aut ad solis occasum immolabatur
6 agnus. †Respondẽdum est veram esse sententiam Hebræorum, agnumque potuisse immolari, & comedi inter duas vesperas, vt dictum est, non enim omnes eadem hora poterant. Poterat etiam vespera ipsa immolari, vt docẽt verba quæ retulimꝰ ex Deu. 16. Iosue. 5. similiter legimus: Et fecerũt Phase decimaquarta die mẽsis ad vesperã, בֵּין הָעַרְבַּיִם, id est, in vespera. Sed hoc intelligitur in occasu solis, hoc est antequam stella oriretur, quæ vesper, siue Hesperus dicitur (quod tempus iam nox censetur) quoniam ab ortu stellæ incipiebat dies decimusquintus, & lex præcipiebat vt die decimoquarto agnus immolaretur, vt sæpe dictum est. Postquam tamen die decimoquarto immolatus erat, comedi poterat nocte, quæ iam ad decimũquintum pertinebat: & ita omnia conciliantur.

7 † Sed de tempore non satis dictum est, nisi definierimus vtra decimæ quartæ lunæ vespera agnus esset immolandus, priori ne, qua dies decimusquartus incipere putatur, an posteriori, quæ initio decimiquinti adiuncta erat. Quæ res nec paucis, nec facilè potest explicari: quamuis enim posteriori immolari debuisse dixerimus, multa ad tuendã, atque confirmandam veritatem dicenda sunt, quæ prætermittere non possumus. Id ergo dicimus quod diximus, neque enim nobis ab ea recedendum est, quæ vetustissimorum quorumque patrum, ac doctissimorum concors sententia est: posteriori vespera, quæ diei decimiquarti finis erat, agnum lege immolari debuisse: quod magnis, atque euidẽtibus argumentis demonstrabimus.

Vtra vespera diei 14. immolaretur agn⁹.

Primum ex verbis ipsius legislatoris desumitur, qui Exodi. 12. ait: *Erit autem agnus absque macula, &c. Et seruabitis eũ vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitque eum vniuersa multitudo*
8 *filiorum Israel ad vesperam.* † In toto hoc capite tam veteres quam recentiores expositores vesperam finem decimiquarti diei interpretantur, nec tamquã dubium id confirmandum putant, sed vt rem, de qua nulla sit quæstio, pro certo haberi volunt. Sunt tamen eorũ verba diligenter attendenda, non enim dicerẽt dicunt vt nos, Posteriori vespera, sed id alijs verbis significant docentes huic vesperæ adiunctum initium esse quintæ decimæ lunæ, siue quinti decimi diei. Ita Hugo. S. Victoris in Annotationibus in Exodum interpretatus est. Et Lyranus, & Abulẽsis quæst. 10. & 19. in idem caput. 12. & in secũda parte Defensorij, cap. 7. & 8. & in. 2. Paralip. c. 2. quæst. 15. & 16. & in Deut. cap. 16. q. 1. & Caietanus. Atq; vt Bedã, Anselmũ, Hieronymũ, Ambrosium, alioſq; omittam, quorũ verba postea referam, ex quibus hoc idem facillimè colligitur: Iosephum grauem, ac domesticum testem citabo. Sed quæramprius, si priori vespera diei decimiquarti agnus immolatur, cũ lex dicat: Nec remanebit quid quam ex eo vsq; mane, hoc mane vtrũ diei decimiquarti erit, an decimiquinti? Planè decimi quarti, non enim finitur dies ille vsque ad vesperam sequẽtem. † Si igitur dicat Iosephus sequens mane esse decimiquinti, non erit dubiũ eum sensisse agnum immolandum esse posteriori vespera, atque ita omnes Iudæos facere. Vide ergo quid scribat lib. 3. Antiq. cap. 10. Mense autem Xanthico, qui nostris Nisan vocatur, & annum exorditur, luna quartadecima, Sole arietem obtinente, quandoquidem hoc mense ab AEgyptiaca seruitute liberati sumus, sacrificium quod tũc exeuntes fecisse diximus, Pascha nominatũ quotannis instaurare lege iubemur, celebrantusque id per sodalitia nihil è victimis in sequentem diem relinquentes, quæ est quintadecima, & Azymorum festiuitatis prima. Quid dici potuit apertius? Nec verò Græca aliter sunt interpretanda, quæ ita habent, *μηδενὸς τῶν τεθυμένων εἰς τὴν ἐπιοῦσαν τηρουμένου. πέμπτη γὰρ δεκάτη διαλέγεται τῶν ἀζύμων ἑορτή*, &c. Hoc est: Nihil eorũ quæ immolantur in posterũ diẽ seruato. Quintus autẽ & decimus exoritur diẽ Paschæ, qui Azymorũ solẽnitas est. Est enim sensus: Decimꝰ quintus diẽs est qui cõsequitur diẽ Paschæ, id est,

Exo. 12.

id eſt, veſperā qua immolatum eſt Paſcha. Alioqui cui dubium erat decimūquartū diē excipi decimoquinto? Sed cum dixiſſet, In poſterum diem, nequis fortè putaret eſſe decimumquartum, vt in alijs ſollennitatibus, decimūquintum eſſe dixit. Quod ſi vim Græci nominis inſpiciamus εἰς τὴν ἐπαῦριον, nihil manifeſtius, eſt enim ſi de diebus ſermo ſit, proximè inſequens dies. Fac igitur eos agnum immolaſſe prima veſpera diei decimiquarti, ἐπαῦριον erit mane diei decimiquarti, docet autem eſſe manè decimiquinti, nā dies decimusquintus διαδέχεται, id eſt, excipit continuò diem Paſchæ. Ea ergo quam vocauit ἐπιοῦσαν, id eſt, poſteram, eſt quæ excipit diem Paſchæ, nam dies poſterus, ſiue ſuperueniens, eſt idem qui & excipiens: ſed poſterus dicitur cum nondum venit, excipiens autem cum iam venit, nec poteſt diem præteritū excipere niſi qui poſterus erat. Verùm quid aut Ioſephi, aut aliorum teſtimonio opus eſt, cum vſu Scripturæ, & omniū gentium Veſper, aut Veſpera finis eius diei, cuius veſpera dicitur, ſemper intelligatur, nunquā principiū? Quid enim aliud intelligi poteſt cū legimus: Redeūtiq; ad veſperā Iacob de agro egreſſa eſt in occurſum eius Lia: aut cū ſedit Moyſes vt iudicaret populū, qui aſſiſtebat ſibi à manè vſq; ad veſperā, niſi finis illorū dierū? Itaq; etſi ſcriptū ſit: † A veſpera vſq; ad veſperā celebrabitis Sabbata veſtra, dieſque feſti à veſpera incipe rent, tamen initium feſti diei nūquam veſpera dictum eſt, neque vt initium ponitur, ſed vt finis illius diei vnde feſtus incipit: & cum à veſpera incipere dicitur, à fine diei illius, cuius veſpera ponitur, incipere intelligitur: quia (vt ſemel dicam) veſpera non reſpectu ſequentis diei, ſed præcedentis potius accipitur. Quod adeò verum eſt vt partē Paraſceues propiorem initio Sabbati Lucas nequaquam veſperam Sabbati appellare voluerit, vt impropriam, atq; inſolentem locutionē vitaret, ſed manè. Et poſuit, inquit, eum in monumento exciſo, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat. Et dies erat Paraſceues, & Sabbatum illuceſcebat. Et Leu. 23. ſcriptum eſt: Et affligetis animas veſtras die nono menſis. A veſpera vſq; ad veſperam celebrabitis Sabbata veſtra. Dies Expiationum, de quo loquitur, decimus erat, ſicut paulò ante dixit: Decimo die menſis huius ſeptimi dies Expiationum erit, ſed quoniam ieiunium, & afflictio à veſpera præcedenti incipiebant, non dixit: A veſpera decimi diei affligetis animas veſtras, ne finē ipſius diei decimi omnes meritò ſignificari putarent: ſed, Affligetis animas veſtras die nono mēſis, quoniam veſpera, qua dies decimus incipiebat, finis erat diei
11 noni. † Ac ne totus dies nonus intelligeretur, addidit: A veſpera vſq; ad veſperam celebrābitis Sabbata veſtra, ac ſi diceret: Veſpere diei noni incipietis afflictionem decimi, qui Expiationum eſt. Cum ergo dicit, Decimaquarta die ad veſperam, finis decimi quarti diei ſine dubio intelligitur. Præterea ſollennitas Azymorum quis poteſt dubitare vtrum priori veſpera diei viceſimi primi finiatur, an poſteriori, cum priori dies viceſimus primus non finiatur, ſed incipiat? Quare cū præcipit legislator Exo. 12: Primo mēſe quarta decima die mēſis ad veſperam comedetis azyma vſq; ad diē viceſimam primam eiuſdē mēſis ad veſperam, vſq; ad poſteriorem veſperā intelligit. Si ergo veſpera diei viceſimæ primæ veſpera poſterior eſt, cur veſpera diei decimæ quartæ non ſit etiam poſterior? Cur eadem verba in eodem contextu non eodem modo intelligantur? Adde quod cum dicit: Immolabitque eum vniuerſa multitudo filiorum Iſrael ad veſperam, in Hebræo eſt, בֵּין הָעַרְבָּיִם, id eſt, inter duas veſperas, quod alibi. lxx. vertiſſe diximus, ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν quod
12 idem ſignificat. † Si autem priori veſpera decimæquartæ diei agnus immolatur, non poteſt immolari inter duas veſperas, nā dies à veſpera incipit, & tēp illud inter duas veſperas interiectū nō eſt decimiquarti diei, qui nōdū incepit, ſed decimitertij. Aut igitur tertiodecimo die immolabitur cōtra legis præceptū, aut ſi die decimoquarto immolād eſt inter veſperas, neceſſe eſt vt propè poſteriorem veſperam immoletur. At dices veſperam initium diei dici, quoniam ita dies numerari cœperunt, ait enim Moſes: Factumque eſt veſpere, & manè dies vnus. Nego ſanè dies illos

Veſpera. *Gen. 30.* *Exo. 18.* *Leu. 23.* *Luc. 23.* *Geneſ. 1.*

illos ita numerari, sed à mane vsque ad alterum mane, vt Beda in libro de Temporum ratione docet his verbis: Moyses autem proprium (diem) ita descripsit: Et factum est, inquiens, vespere, & factum est mane dies vnus. Quem Hebræi, & Chaldæi, & Persæ sequentes iuxta primæ conditionis ordinem diei cursum à manè ad manè deducunt, vmbrarum videlicet tempus luci supponentes. At contra AEgyptij ab occasu ad occasum. Porrò Romani à medio noctis in medium. Vmbri, & Athenienses à meridie ad meridiem dies suos computari maluerunt. Diuina autem autoritas, quæ in Genesi dies à mane vsque ad mane computandos esse decreuit, &c.

Varia dierũ initia.

13 † Quoniã igitur prius factam lucem esse dixit, quæ perfecta, & diei primi initium fuit, (dies enim ille fiebat non secundum motionem solis, sed primogenia illa luce suum splendorem diffundente, vt autor est Basilius Hom. 2. in Hexahemeron,) rectè dicit: Factum est vespere & manè dies vnus. Videlicet tempus vmbrarum, vt Beda dixit, luci suppositum: & vespere, id est, finis diei artificialis, cum prima illa luce, & manè sequentis factum est dies vnus. Et vidit, inquit, lucem quod esset bona, & diuisit lucem à tenebris. Appellauitque lucem Diem, & tenebras Noctem: factumque est vespere & manè dies vnus: hoc est, lux illa, quæ dies artificialis dicitur, & vespere terminatur, simul cum nocte, quæ vsque ad alterum manè protenditur, dies primus fuit. Deinde reliqui dies eodem modo numerati sunt: Et factum est vespere & manè dies secundus. &c. Vespere cum luce eiusdem diei, quæ primo manè cœpit, factum est dies secundus. Atque ita de reliquis. Hoc ex Basilio in eo loco quẽ modò indicaui, intelligitur, & apertiùs ex eius imitatore, & quasi interprete, Ambrosio libro. 1. in Hexahemeron, capite. 10. Quærũt, inquit, aliqui cur priùs vesperum, posteà manè Scriptura memorauerit, ne forte noctem priùsquam diem significare videatur. Nec aduertunt primò quod præmiserit diem dicendo: Et vocauit Deus, Diem lucem, & tenebras vocauit Noctem. Deinde, quod vesper finis diei sit, & manè finis noctis. Ergo vt prærogatiuam, & primatus natiuitatis diei daret, & prius finem diei significauit, post quã secutura nox est, deinde posteà finẽ noctis adiũxit. &c. Sit hoc ergo quasi primũ argumentum, etsi multiplex videatur, quod totum ex verbis Scripturæ petitum est.

14 † Secundum argumentum ex ipsa Hebræorum consuetudine desumitur. Iudæi eodem die, atque eodem tempore agnum immolabant, quo patres eorum, cum ex AEgypto proficiscì volebant, immolarunt, de eo enim die ita lex loquitur Exod. 12: Habebitis autem hunc diem in monumentum, & celebrabitis eum sollennem Dño in generationibus vestris cultu sempiterno. &c. At Hebræi ex AEgypto exituri posteriori decimiquarti diei vespera immolarũt, posteriori igitur vespera semper immolabatur. Posteriori vespera eos agnum immolasse ex eo perspicitur, quod decimoquinto die mensis egressi sunt, vt legimus Numero. 33. At qui eo manè exierunt, quod proximè immolationem agni consecutum est, vt est in eodem capite: Profecti de Rameſſe in mense primo in quintadecima die mensis primi altera die à Phase filij Israel in manu excelsa. &c. Atq; vbi nos habemus, Altera die à Phase, lxx. verterũt: τῇ ἐπαύριον τοῦ πάσχα: id est, ea die, quæ Paschæ immolationem sequebatur. Posteriori ergo vespera immolarunt, illa enim est quam manè

15 diei decimiquinti cõsecutum est. † Superest, vt ostendam eos manè profectos esse, quod si ostendero, res planè confecta est. Ostendam autem facillimè. Nam angelus media nocte percussit primogenitos AEgyptiorum, vt est in Exodi. 12: Factum est autem in noctis medio percussit Dominus omne primogenitum in terra AEgypti à primogenito Pharaonis, qui in solio eius sedebat, vsque ad primogenitum captiuæ, quæ erat in carcere, & omne primogenitum iumentorum. &c. Hoc vbi senserunt AEgyptij vehementer perterriti surrexerunt, & nocte eadem quanta maxima festinatione potuerunt, Hebræos è suis finibus eiecerunt. Quod ita perspicuè docet sacra Historia, vt nemo dubitare posse videatur. Surrexitq; Pharao nocte, &

omnes

omnes serui eius, cunctaq; AEgyptus. &c. Vocatisque Pharao Moyse & Aharon nocte, ait: Surgite, & egredimini à populo meo vos, & filij Israel: ite, immolate Domino sicut dicitis. Vrgebátque AEgyptij populum de terra exire velociter dicentes, Omnes moriemur. Quod est in Hebræo vehemétius, hoc enim sonat: Et prævalescebat AEgyptus super populum ad festinandum dimittere illos de terra, dicebāt enim, Omnes nos morimur. Et. lxx. pro eo quod vertit Hieronymus Vrgebant, posuerunt κατεβίαζοντο, id est, cogebant.

16 †Hæc tanta festinatio vrgentium, & mortem imminentem vehementer timentium nisi illi discederent, quam moram, quamuis breuem, ferret? Certè tam vehemens, tamque præceps fuit, vt post eorum profectionem de Rameſſe in Soccoth, legamus: Coxerunt que farinam, quam dudum de AEgypto conspersam tulerant; & fecerunt subcinericios panes azymos: neque enim poterat fermentari cogentibus exire AEgyptijs, & nullam facere sinẽtibus moram, nec pulmenti quicquam occurrerat præparare. Quare omnino manè exierunt, vt rectè animaduertit Abulensis in cap. 23. Leuit. quæst. 6. Idẽ que quæst. 1. in caput. 16. Deuter. affirmat iussisse Mosem vt nihil in manè sequens relinqueretur, ne putarent se eo tempore mansuros; sed scirent cũ magna festinatione se fore exituros. Si autem manè illo profecti non essent, sed totum diẽ in AEgypto mansissent, profectò & panem fermentare, & pulmenta præparare potuissent. Ita vt dico veteres intellexerunt. Hieronymus in illud Hoseæ 13. Dies multos expectabis, ait: Quintadecima die illucescente mẽsis Nisan percussa sunt AEgyptiorum primogenita; & Israelis de

17 AEgypto eductus est populus. † Et Beda in libro de Temporum ratione, capite 61: Vna quippè dies Paschæ, id est, transitus est, quartadecima videlicet primi mẽsis, in qua vesperascente agnus immolari iussus est, & nox sequẽti nocte transiuit Dñs AEgyptiorum primogenita percutiens, & signatas agni sanguine domos filiorum Israel liberans. Sequẽtes verò dies septem, id est, à decimo quinto vsq; ad vigesimum primũ mẽsis eiusdem, Azymorum propriè vocantur. Iosephus quoque lib. 2. Antiq. c. 5. haud obscurè idẽ sensit, idẽ enim dicit quod ex Exodo retulimus. Nam pestis, inquit, illa nocte absumpsit primogenita AEgyptiorũ, vt agminatim ad regiam concurreretur à proximis vociferantibus non amplius detinẽdos Hebræos. Tunc rex accito Mose mandat vt abeant, ratus ob eorum exitum regionem cessantibus calamitatibus esse sublevandam. Donis etiam Hebræos honorabant, alij quò celerius discederẽt, alij propter vicinitatis consuetudinẽ. Atq; hoc pacto exirum est flentibus AEgyptijs, & pœnitẽtibus ob præteritã malã tractationẽ. &c. Quo tẽpore exierint ex præcedẽtibus relinquit intelligẽdum, nocte videlicet illa, de qua loquebatur, nec enim alterius tẽporis meminerat. † Sed cũ his quæ diximus, pugnare quædam videtur & in Scriptura, & in probatis historicis. Primũ in Exodo legimus Mosem edixisse senioribus *Exod. 12.* filiorum Israel: Nullus vestrum egrediatur ostium domus suæ vsque manè. Transibit enim Dominus percutiens AEgyptum. &c. Non ergo ante diem egredi potuerunt. Rursum constat eos nocte egressos esse ex AEgypto. Exod. 12. Nox ista est obseruabilis Domini, quando eduxit eos de terra AEgypti. Et Deuterono. 16: Quia in isto mense eduxit vos Deus de AEgypto nocte. Et posteà: Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quando egressus es de AEgypto. Quod ad primum locum attinet, eamdem quæstionem proponit, ac soluit Rupertus libro. 2. de Trinitate, & operibus eius, cap. 18. his verbis: Si nocte vocatis Moyse, & Aharon hæc dixit, quomodo illud quod suprà dictum est: Nullus vestrum egrediatur ostium domus suæ vsque manè, iuxta literam stabit? Sed fuerit hoc illis manè, quod vocari exire compulsi sunt transacta iam media nocte, & aspirante præ-

19 sentis lætitiæ luce, &c. † Et Caietanus in illud: Vrgebantq; AEgyptij, &c. ait: Hinc & ex subiunctis in hoc eodẽ capite apparet quod non obstante mãdato Moysi vt nullus egrederetur domũ vsq; manè, vrgẽtibus AEgyptijs cœperũt eadẽ nocte versus die egredi, &c.

Audierat Moyses nocte illa percutiendos esse primogenitos AEgyptiorum, sed morā percussionis nescie bat, ideò manè expectari tunc quidem voluit. Sed postquam vocatus est à Pharaone, & stragem primogenitorum iam factā cognouit, egredi ex domibus omnes permisit, & vrgentibus AEgyptijs valde manè, cum adhuc tenebræ essent, profectus ex AEgypto est cum suis. Quapropter cum dicitur: Nox ista est obseruabilis Dñi, quando eduxit eos de terra AEgypti, cōfirmatur hisverbis sententia nostra, atque adeò omnium scriptorum, non impugnatur. De nocte enim loquitur, qua primogeniti occisi sunt, & ea populus eductus est de terra AEgypti, ante lucem videlicet sequentis diei. Nam totum tenebrarum tempus, לילה, id est, nox, Hebræis dicitur. Genes. 1. Et diuisit lucem à tenebris. Appellauitque lucem Diem, & tenebras Noctem. Ex quo & illud Deuteronomij explicatur: Quia in isto mense eduxit vos Deus de AEgypto nocte. † Quodq; ex eodem Deuteronomij capite attulimus: Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quādo egressus es de AEgypto, Hieronymus Olea strius ita interpretatur, eos non ad Solis occasum profectos esse ex AEgypto, sed post mediam noctem ante lucem, ideoque his verbis non horam noctis indicari, sed tempus, id est, nocte nondum finita exijsse. Quod rectè dictum est, iubet enim Phase immolari in Solis occasu, verùm non eo tempore quo egressi sunt ex AEgypto, id est, ita vt non differatur vltra noctem illam, qua egressi sunt ex AEgypto, id est, ita vt non differatur vltra noctem illam, qua egressi sunt, quæ incipiebat occidente Sole decimiquarti diei. Pro Quando, in Hebræo est Tempore exitus tui, & apud. lxx: Tēpore quo egressus es. &c.

Regula. Solet autem tempus ita poni, vt non certam horam significet, sed moram quamdam temporis longiorē, vt 2. Regum. 11: Factum est autem vertēte anno, eo tēpore quo solent reges ad bella procedere. Gen. 17. † Pactū verò meū statuam ad Isaac, quem pariet tibi Sara tēpore isto in anno altero. Num eodē ipso die, quo hęc dicta sunt, necesse fuit parere Saram? Ita dicitur tēpus messis, tempus cōceptus ouium, tēpus fructuū, & id genus multa.

In historicis Iosephus nobis aduersari videtur, qui lib. 2. Antiq. cap. 5. ait: Illucescēte verò quarta decima omnes ad exitum animati sacrificabant, & sanguine domos lustrabant. &c. Initio ergo diei decimiquarti, id est, priori vespera, non posteriori, vt nos diximus, agnum immolarunt Hebræi. Primùm de Iosephi sententia ambigēdum non est, qui lib. 3. Antiq. cap. 10. sequēteni lucem à vespera immolationis agni decimum quintum diem esse, nihilque ex agno in eam relinqui licere dixit, quod falsum esset, nisi posteriori vespera agnus mactaretur. Cumque de prima agni immolatione scripserit in hoc ipso loco, quē nobis obijcimus: Et peracta cœna reliquias carnium exusserūt tamquam exituri; quod perinde est ac si diceret: Non seruauerunt eas in lucem sequentē, ante quam exituri erant, & quam poste decimumquintum diem esse scripsit, quis non videat eum palam dicere posteriori vespera mactatū esse Pascha? † Cur ergo dixit illucescēte quartadecima omnes sacrificasse? Nego hoc Iosephum dixisse, sed eius interpres vitiosē vertit. Non enim dixit, Ἐνιαύσιος, quod præsentis temporis est, sed ἐνιαύσιος, quod præteriti significationē habet, & quidem nonnumquam plusquam perfecti. lib. 17. Iliados.

——— ἃ θεοὶ δῶκαν πατρὶ φίλῳ ἑπόμενον, ὁ δ' ἄρα ᾧ παιδὶ ὄπασσε.

Hoc est. ——— *Quæ dij cœlestes Patri caro dederant, hic autem filio suo dederat.*

Vertendum igitur erat. Postquam adfuit dies decimus quartus, omnes sacrificabant, tempore scilicet quod illis præscriptum fuerat, id est, posteriori vespera. Vt si conuiuium fuisset in diē quartum decimum promissum, & paratum, rectè diceremus: Postquam dies decimusquartus illuxit, ad conuiuium omnes sederunt, & epulati sunt: non scilicet manè, sed paulò ante meridiem hora solita. Sed hoc in quarto argumento pleniùs explicabimus. Zonaras fortasse quempiam moueat, qui in primo sui Chronici tomo scripsisse dicitur: Egressi sunt

mense

menſe Xanthico die decimo quinto, Oriente Luna. Quod ſi Oriente Luna profecti ſunt ex AEgypto, in ipſo Solis occaſu exierunt, in plenilunio enim cũ Sol occidit, oritur Luna. At id Zonaras ſe dixiſſe etiam negabit; non enim id ſcripſit, ſed: Ἐξῆλθον δὲ μηνὸς ξανθικοῦ πεντεκαιδεκάτῃ καὶ δεκάτῃ κατὰ σελήνην, hoc eſt, Exierunt autem menſis Xanthici quintadecima ſecundum Lunam. Quod ille ex Ioſepho, vt reliqua ferè de Iudæis, deſumpſit, qui libro 3. Antiquit. cap. 10. Paſcha celebrari dicit menſe Xanthico, quem Hebræi vocant Niſan, quartodecimo die κατὰ σελήνην, id eſt, ſecũdum Lunam, vt ſcilicet quartum decimum intelligamus non ſecundum Solis curſum, vt nos numeramus, ſed ſecundum numerationem curſus Lunæ, ideoque interpres vertit Decima quarta Luna. Quod vel ex eo intelligi ſatis poteſt, quod Diogenes Laertius ſcripſit lib. 1. in Solone. ἤλασε τὰ Ἀθηναίων τὰς ἡμέρας κατὰ σελήνην ἄγειν. Quod eleganter vertit interpres in hunc modum: Athenienſes verò vt dies ſecundũ
24 Lunæ curſum ageret monuit. † Quod ſi quis interpretetur Secundum Lunã, lucente Luna, aut per Lunam: & nos dicemus eos per Lunam profectos eſſe, ideſt, ante lucem, in plenilunio enim Luna vſque ad Solis ortum lucet. Sed quod ante diximus verum eſt. Et quidem Ioſephus, cum id in alijs feſtis diebus nõ adnotaſſet, cum ad eum venit, qui primus omnium eſt, & initio anni celebratur, meritò addidit Secundum Lunam, vt inde omnes dies quomodo accipiẽdi eſſent, ſemel intelligeretur. Expoſitis Scripturæ, & hiſtoricorũ verbis, atque autoritate tacente, ratio ipſa vrget ſemper, & reclamat. Qui fieri potuit, vt tot hominum millia in terra Geſſen diſperſa nocte illa conuenirent in Rameſſes vrbem, vnde profecta fuiſſe conſtat ex Numeror. 33? Quomodo vaſa aurea, & argentea tam citò acceperunt ab AEgyptijs? Vt celerrimè hæc fierent, vno ſaltem die opus fuit. Ad hæc Ioſephus reſpondet libro 2. Antiquit. cap. 5. de Moſe loquens: Ille verò inſtructos priùs ad profectionem & per ſodalitia diſtributos in vno loco continebat. Poſtquam verò adfuit quartus decimus dies, omnes ad exi-
25 tum animati ſacrificabant. † Ante decimum quartum ergo diem omnes erant in eodem loco vnde profecti ſunt, id eſt, in Rameſſes, & quidem per ſodalitia diſtributi. Quare rectè omnes exire potuerunt. Vaſa autem aurea, & argentea aurante diem decimum quartum petierant, vt Auguſtinus quæſtione 45. in Exodum, & Abulenſis exiſtimant, aut certè iam profecturi petierunt AEgyptijs morbi terrore turbatis facilè concedentibus. De quo in eodem loco Ioſephus: Tunc rex accitò Moſe mandat vt abeant, ratus ob eorum exitum regionem ceſſantibus calamitatibus eſſe ſubleuandam. Donis etiam Hebræos honorabant, alij quo celeriùs diſcederent, alij propter vicinitatis conſuetudinem.

Tertium argumentum. Dominus eodem die agnum immolauit, quo omnes Iudæi ſecundum legem immolabant, quod ex tribus prioribus Euangeliſtis ita perſpicuum eſt, vt confirmari non debeat. At qui Chriſtus decimoquinto die menſis, qui continuò immolationem agni fuit conſecutus, primoque die ſollennitatis Azymorum in crucem ſublatus eſt; poſteriori ergo veſpera diei decimi quarti agnum occidit, & co-
26 medit. † Quod aſſumpſi decimo quinto die menſis primi ſublatum eſſe in crucem, ſi confirmauero, tota ad exitum perducta, & profligata quæſtio eſt. At hoc tam facilè confirmatu eſt, vt non ſolum pene veterum omnium patrum, ac recentiorum Scripturæ enarratorum, ſed Scholaſticorum quoque Theologorum in hoc ſententiæ, ac verba conueniant. Atque ita multi illorum de die, quo Chriſtus agnum occidit, & de eo quo ipſe occiſus eſt, loquuntur, vt ſimul de communi legis immolatione loquantur, & omnia quæ hactenus diximus, confirment. Ambroſius libro 10. Epiſtolarum, epiſtola 82. Et celebrauit Paſcha hebdomadæ, in qua fuit quarta decima Luna quinta feria. Denique ipſa die Paſcha cum diſcipulis manducauit. Sequenti autem die, hoc eſt, ſexta feria, crucifixus eſt, Luna quintadecima. Chryſoſtomus:

Hom. 28. in Matth. primum diem Azymorum dicit esse vesperã quintę Sabbati, quę erat ante primum diem Azymorum, consueuerunt enim (inquit) semper dies à vespere numerare, & eius mẽtionem facere in vespere, quo Pascha erat immolandum. &c. Si ergò dies sequęs, quo Christus est occisus, fuit primus dies Azymorum, decimo quinto
27 die occisus est. †Idem apertiùs docet his Isychius in cap. 23. Leuitici. Beda in libro de Temporum ratione, cap. 45: Nam quod Dominus decima quinta Luna feria sexta crucem ascẽderit, & vna Sabbatorum, id est, die Dominica, surrexerit à mortuis, nulli licet dubitare Catholico; ne legi, quæ per agnum Paschalem decima quarta die primi mẽsis ad vesperam immolari præcipit, pariter & Euangelio, quod Dominum eadem vespera tentum à Iudæis, & manè sexta feria crucifixum, ac sepultum prima Sabbati resurrexisse perhibet; videatur incredulus. Idem apertissimè docuit in cap. 26. Matthæi, in cap. 14. Marci, in cap. 22. Lucæ, Innocentius. III. libro. 4. de Sacro altaris mysterio cap. 4, Anselmus in cap. 26. Matthæi, Sanctus Thomas, in. 4. distinctione. 11. quæstione. 2. art. 2. quæst. 3. in. 3. part. quæst. 46. artic. 9. libro. 4. Contra Gent. cap. 180 & in primo opusculo, quod est contra errores Græcorum propè finem, & in Euangelium Iohannis cap. 13; Abulensis in. 2. parte Defensorij, ca. 7. &. 8. & in li. 2. Paral. cap. 2. quæst. 16. & alij quam plurimi. Nec mirũ est hoc Christianos sensisse doctores, quandoquidẽ & Iudæorum traditio fuit, quam refert Augustinus Eugubinus in Annotationibus cap. 12. Exodi, decima quinta die mensis Nisan redimendum fore Israel
28 in diebus Messiæ. †At quis credat, inquies, Christum in crucem actum fuisse primo die Azymorum, qui celeberrimus erat, & quo nec iudicia fieri poterant, nec supplicio quemquam afficere, nec sepelire licebat? Immo quis nõ credat, cùm id plurimi, grauissimique scriptores tradiderint, quos iam nominauí, & Chrysostomus in altero præterea loco, hoc est, Hom. 86. in Matth? Idem Apostolos docuisse tradidit Epiphani⁹ lib. 3. Cõtra hereses, Hæresi. 70. Dicunt enim, inquit, ijdem Apostoli: Quando illi (Iudæi) conuiuantur, vos ieiunantes pro ipsis lugete, quoniam in die festiuitatis Christum crucifixerũt, &c. Sententiam mortis non Iudæi tulerunt, sed Pilatus, & milites Romani eum flagellauerunt, atque in crucem egerunt, quos religio diei festi nõ mouebat. Sed neque Iudæos ipsos mouebat, qui hoc se maximè religiosos putabant, quod hominem, vt ipsi iactabant, blasphemum, & læsæ Diuinæ maiestatis reum accusarent, mortemque illi
29 omni ratione accelerarent. †Etenim Sabbato filij Israel inuenerunt hominẽ colligentem ligna, & eo die quo nec cibos parare fas erat, apprehensum adduxerunt ad Moysem, & Aharon, & vniuersam multitudinem, & recluserunt eum in carcerem lapidibusq; extra castra obruerũt, vt est in cap. 15. Numerorum. Sepelire autem eodem die necesse erat, quoniam Deut. 21. præcipit Dominus: Quando peccauerit homo quod morte plectendum est, & adiudicatus morti appensus fuerit in patibulo, non permanebit cadauer eius in ligno, sed eadem die sepelietur. Atque hoc magis tunc faciendum erat, quod Sabbatum instabat, quod magnus dies dicitur à Iohanne, quia Sabbatum erat, & dies secundus Azymorum. Nec verò huic sententiæ quisquam aduersum putare debet, quod de die passionis Christi scripsit Iohannes cap. 19: Erat autem Parasceue Paschę hora quasi sexta, vt propterea id factũ neget ipso die festo Paschę, id est, primo Azymorum, quoniam Parasceue diem festum præcedit. Non enim est Parasceue aut Azymorum, aut alterius vllius sollennitatis, nisi Sabbati; quia ceteris diebus festis cibos parare licebat, atque adeò ipso primo die Azymorum, vt disertè
30 Moyses docuit Exo. 12. †Solo Sabbato id non licebat, sed sexta feria præcedenti parandi erant, quæ propterea Græcè dicta est Parasceue, id est, præparatio. Quamobrem non is sensus est, quem verba primo aspectu præferũt; Erat dies qui antecedit primum Azymorum, sed perinde est ac si diceret, Erat sexta feria, quam cõtinuò Sabbatũ consequebatur, eademq; erat dies Paschæ, id est, primus dies Azymorũ, de quo Iohãnes dixit ca. 13: Ante diẽ festũ Paschæ. &c.

Quod

Quodverò Iudęi dicunt, primum diem Azymorum nonposſe incidere in ſextam feriam, meræ nugæ ſunt, aduerſus quas in cap.13. Iohannis latiùs diſputabimus, ſi Dominus voluerit, & optimè diſputatum eſt ab eruditiſsimo viro P. Franciſco Toleto Societatis noſtræ, in commentarijs eiuſdem, cap.13.

Dies Paſchæ an eſſe feſtus.

Quartum argumentum, quod caput eſt, & omnia continet, in extremum diſtulimus, quoniam vt eius vis intelligeretur, nonnulla fuerunt ante explicanda, & tam illuſtre, tamque validum eſt, vt ſi in fronte collocaretur, fruſtra cetera afferri viderentur. Id eſt huiuſmodi. Dies Paſchæ non erat dies feſtus, vt dies Azymorum, vt à veſpera vſque ad veſperam celebraretur, ſed eius tãtum finis, hoc eſt veſpera, quã in hac diſputatione poſteriorem ſæpe appellauim⁹, quia agno immolando dicatus erat, &
31 Paſcha vocabatur. † Extra controuerſiã igitur eſſe debet agnum ſub finem decimiquarti diei immolari debuiſſe, ac ſequentem continuò auroram decimiquinti, id eſt, primi diei Azymorum fuiſſe. Nouum hoc multis videbitur, ſed ego vetus eſſe oſtendam. Principiò hoc docet Innocentius. III. libr. 4. de Sacro altaris myſterio, cap. 4. his verbis: Dies autem feſtus Paſchalis erat quintadecima Luna, ſecundum illud: Et in quinta decima die ſollennitatem celebrabitis altiſsimo Domino. Nam quartadecima non erat ſollennis, niſi tantum à veſpera. Ante diem feſtum hunc Dominus Paſcha cum Apoſtolis celebrauit. &c. Satis hic, & in toto capite indicat de veſpera, quam dies paſſionis ſecutus eſt, loqui ſe. Hoc idem ſenſit Abulenſis quæſtio. 11. in caput. 9. Numerorum, ſed latiùs, & apertiùs in ſecunda parte Defenſorij, cap. 8. Cuius etiam libenter verba ſubſcribam. Nunc autem ſciendum eſt, quod dies quartusdecimus menſis, quamquam eſſet Paſcha, tamen non erat dies feſtus, quia non vacabatur à laboribus, ſed fiebãt illa die opera ſeruilia, ſicut ceteris diebus: & nihil aliud erat quod ſpecialiter pertineret ad iſtum diẽ, niſi quod immolabatur agnus ante Solis occa-
32 ſum, & comedebatur. † Feſtum autem Azymorum, quod incipiebat die ſequenti, & durabat ſeptem diebus, habebat duos dies ſollennes, in quibus ceſſabatur ab omni opere ſeruili. Exod. 12. Ideo dies quartus decimus poterat vocari Paſcha propter agnum Paſchalem, ſed non poterat proprie vocari feſtum. Dies autem quintus decimus poterat vocari dies Azymorum, & etiam dies feſtus propter celebritatem eius. Hæc Abulenſis. Sed nos potiùs hoc autoritate Scripturæ confirmemus. Innocentius, & Abulenſis proferunt illud Iohan. 13: Ante diem feſtum Paſchæ. &c. quo in loco veſpera decimiquarti diei, qua agnus cædebatur, intelligitur cum dicitur, Ante diem feſtum Paſchæ, ipſa enim Paſcha vocabatur, non dies feſtus Paſchæ: at primus dies Azymorum, quia feſtus erat, iure dictus eſt
33 dies feſtus Paſchæ. † Quod ſi Scripturæ verba obſeruemus, inueniemus diem Azymorum ſollennem, & feſtum, & ſollennitatem vocari, diem verò decimum quartum ſollennem non dici, nec feſtum, nec ſollennitatem, quoniam ſimpliciter non erat ſollennis, ſed ſecundum extremam partem. Leuit. 23: Hæ ſunt ergo feriæ Domini ſanctæ, quas celebrare debetis temporibus ſuis. Menſe primo quarta decima die menſis ad veſperam Phaſe Domini eſt, & quinta decima die menſis huius ſollennitas Azymorum Domini eſt, quod paulò poſt explicabimus. Eodem modo loquitur cap. 9. & 28. Numerorum, & Deut. 16. & alibi ſæpe. Quod enim Exodi. 12. ſcriptũ eſt: Habebitis autem hunc diem in monimentum, & celebrabitis eum ſollemnem Domino in generationibus veſtris cultu ſempiterno: aut de die Azymorum dictum eſt, aut certè de Paſcha cum illo cõiuncto, quaſi vnus dies, aut vna ſollennitas ſit. Hoc ſequentia verba declarant: ſeptem diebus azyma comedetis. In die primo non erit fermẽtum. Cum enim azyma ab ipſa veſpera Paſchæ incipiant, & continuò dies ſequantur Azymorum, quaſi pro eadem ſollennitate numerantur. Apud lxx. hoc manifeſtiùs eſt, qui vertunt: Erit dies hæc vobis in memoriale, & celebrabitis eam feſtum Domino in generationes veſtras, legitimum ſempiternum, celebrate eam ſeptem dies.

34 † Hoc etiã videbimus in ijsdem locis, nunquam Hebræis præcipi vt in eo ab opere seruili ferientur, vt in primo, atque vltimo die Azymorũ, & in alijs. Cui obseruationi si alteram adiungas, quam tradidit Iosephus lib. 3. Antiquit. cap. 10. his verbis: Nullum autem festũ ducitur absque holocaustomate, & laborũ vacatione, sed in omnibus omnino hæc duo lex obseruari iubet, perspicuum fiet diem hunc non fuisse festũ. Quod facilè intelligitur ex Mar. 14: Et primo die Azymorũm quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli: Quo vis eamus, & paremus tibi vt manduces Pascha? Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ciuitatem, & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans. &c. Si enim dies festus esset, nec Apostoli parare possent, nec homo ille lagenam aquæ ferret in ciuitatem.

Obseruandum etiam in alijs diebus festis mentionem vesperæ non fieri, nisi in Pascha, quoniam totus dies profestus erat, eius tantum extremum sacrũ erat, quia tũc agnus immolabatur. Quare Pascha non duas vesperas habebat, vt festi dies, sed eam quæ diem decimũ
35 quartum claudebat. † Si dicas, nõ fuisse necesse vesperæ meminisse in illis, quoniam de omnibus dictum erat Leuit. 23: A vespera vsque ad vesperam celebrabitis Sabbata vestra: quæro cur in eodem capite in Pascha mentio vesperæ fiat? Meritò, inquies, fit, vt tempus immolationis agni indicetur. Recte sanè. Sed addo ideo etiam factum esse, quia præter illud tempus immolationis, nihil habebat amplius quam ceteri dies. Vtun eo quod ante retulimus ex Leuit. 23: Hæ sunt ergò feriæ Domini sanctæ, quas celebrare debetis temporibus suis. Mense primo quartadecima die mensis ad vesperum Phase Domini est, ac si diceret, Tempus celebritatis, & sanctitatis est sola vespera. Quoniam igitur decimusquartus dies, quod ad sollennitatem attinet, non incipiebat, nisi posteriori illa vespera, etiam si Iosephus dixisset illucescente decimoquarto die Hebræos sacrificasse, ita esset interpretandum, illucescente quantum ad sollennitatem Paschæ spectat, tunc enim incipiebat sollennitas, de qua ipse loquebatur, sicut & Lucas dixit: Et Sabbatum illucescebat, cum finiebatur vespera Parasceues.

DE LOCO.

36 LOcus, in quo immolãdus erat agn⁹, erat Ierusalẽ Deu. 16: *Non poteris immolare Phase in qualibet vrbium tuarum, quas Dominus Deus tuus daturus est tibi, sed in loco, quem elegerit Dominus Deus tuus, vt habitet nomen eius ibi.* Ideò in hac sollennitate iubebat lex omnes venire in Ierusalem, vt est in eodem capite: & postquam Ierusalem euersa est, nullibi agnum vnquam immolant. *Vers. 5.*

De ritu immolandi.

NVnc de ritu immolandi, & comedendi agni dicendum est. De hoc legimus Exodi. 12: *Decimo die mensis huius tollat vnusquisque agnum per familias, & domos suas. Sin autem minor est numerus, vt sufficere possit ad vescendum agnum, assumet vicinum suum, qui coniunctus est domui suæ, iuxta numerum animarũ, quæ sufficere possunt ad esum agni. Erit autem agnus absque macula masculus, anniculus: iuxta quem ritum tolletis & hœdum. Et seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitque eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam.* Quod iubet agnum decimo die tolli, vt decimoquarto immoletur, illius tantum temporis præceptum fuit, quo Iudæi exituri erant ex AEgypto, non vt postea fieret, vt docet Abulensis in cap. 12. Exod. quæstione. 4. quoniam cum sæpe de immolatione agni verba fiant in lege, nusquam hoc præcipitur, vt Deute. 16. & alijs in locis, nusquam hoc in alia immolatione factum legimus in Scriptura. † Tunc autem fieri oportuit, quia 37
cum Hebræi petituri essent vasa aurea, & argentea ab AEgyptijs, & paraturi quæ erant ad tam longum iter necessaria, & tanta cum festinatione exituri, non possent agnos habere cum faciẽda erat immolatio, præsertim cum tam multi esset quærendi, & quidem anniculi, & sine macula. 38

Et cum dicit: *Tollat vnusquisque*, de dominis *Vers. 3.*

dominis mediocrium familiarum loquitur, pauperiores enim ditioribus adiungebantur, ſicut ait: *Aſſumet vicinum ſuũ, qui coniunctus eſt domui ſuæ. &c.* Si autem domus erat magna, cui agnus vnus ſufficere non poſſe videretur, non debebat tollere duos agnos, vt rectè ait Abulenſis in cap. 12. Exo. quæſtione. 5. quoniam lex ait: Tollat vnuſquiſque agnũ per familias, & domos ſuas. Atq; ideò paruas familias maioribus adiungi voluit, idque lex præcepit: de maioribus autem nihil dixit, quia idem de illis, atque de mediocribus intelligi voluit. Nec refert (quod obijci poterat) non poſſe agnum tot hominibus ſufficere, neque enim ad ſatietatem comedere oportebat, ſed ſatis erat parum ex illo ſumere, cum poſtea cœnare ſolerent, vt factum videmus Ioh. 13. Si autem quis agnum habere non poterat, licebat pro eo hœdum accipere; modo, & maſculus eſſet, & ſine macula, atque anniculus. Propterea dixit: *Iuxtà quem ritum accipietis & hœdum.* Nec licebat vllũ aliud animal immolari pro agno, vt in eadem quæſtione docuit Abulenſis. † Quare quod Deut. 16. Scriptum 38
eſt: Immolabisq; phaſe Domino Deo tuo de ouibus, & de bobus, non de phaſe propriè dicto intelligendum eſt, ſed de hoſtijs pacificis, quas in diebus Azymorum quotidie immolabant, vt eſt in cap. 28. Numerorum. Ita etiam Abulẽſis in iam citata quæſtione, & Lyranus in cap. 16. Deut. Etenim vt agnus, ita etiam cetera victimæ illius ſollennitatis appellabantur Phaſe. Ex quo locus perdifficilis intelligitur Iohan. 18. Et ipſi non introierunt in prætorium, vt non contaminarentur, ſed vt manducarent Pascha, id eſt, Victimas illas Azymorum, quas, niſi mundi, edere nõ poterant; nam agnum ſuperiori nocte mãducauerant. Cur autem agnus, aut hœdus immolarentur potius quam alia animalia, dicemus in myſtica huius immolationis ſignificatione. Et quod dicitur de poſtibus, & ſuperliminaribus ſanguine tingendis, tunc faciendum fuit, non poſtea, vt rectè ait Abulenſis quæſtione. 10. in idem caput, atq; ideò nec poſtea præcipitur vt fiat, nec factũ vnquam legimus.

De Ritu comedendi.

39 RItus comedendi hic erat. † Soli Hebræi edere ex eo poterant, alienigenæ autem non poterant, niſi prius circumciderentur. Exo. 12. *Hæc eſt ritus Verſ. 43.*
legio Phaſe. Omnis alienigena non comedet ex eo. Omnis autem ſeruus emptitius circumcidetur, & ſic comedet. Aduena, & mercenarius non edent ex eo. Mercenarium autem intelligit alienigenam, qui mercedis, & lucri cauſa aſsiduè inter Hebræos verſabatur. Et paulò poſt: Quod ſi quis peregrinorũ in veſtram voluerit tranſire coloniam, & facere Phaſe Domini, circumcidetur priùs omne maſculinum eius, & tunc rite celebrabit, eritque ſicut indigena terræ. Reliqua ſimiliter ex eodem 12. capite colligamus.

In vna domo comedetur, nec efferetis de Verſ. 46.
carnibus eius foras, nec os illius cõfringetis. Hoc eſt, Agnus, qui in vna domo comeditur, totus in ea comedetur, nec licebat aliquam eius particulam ex illa domo efferre.

Et edent carnes nocte illa aſſas igni, & Verſ. 8.
azymos panes cum lactucis agreſtibus. Carnes aſſæ comedebantur, quia citiùs ita parabantur ad cibum, quam ſi coquerẽtur, & plus nutriebant: vtrumque autem feſtinantibus, & iter facturis conueniebat. Sed horum omnium cauſas 41
plenius poſtea in myſtica ſignificatione reddemus. † Panes azymi comedebatur tam decimoquarto die, cui agnus comedebatur, quam ſeptem diebus ſequentibus, qui vocabantur Azymorum. cauſa fuit recordatio eius, quod Exo. 12. ſcriptum eſt: Coxeruntque farinam, quam dudum de AEgypto conſperſam tulerant, & fecerunt ſubcinericios panes azymos: neque enim poterat fermentari cogentibus exire AEgyptijs, & nullam facere ſinentibus moram. Et Deut. 16. Septem diebus comedes abſque fermento afflictionis panem, quoniã in pauore egreſſus es de AEgypto, vt memineris diei egreſſionis tuæ de AEgypto omnibus diebus vitæ tuæ. Hinc intelligimus re vera octo fuiſſe dies Azymorum, vt apertè docet Ioſephus li. 2. Antiq. cap. 5. ſeptem videli-

cet, qui pertinent ad sollennitatem Azymorum, quæ incipiebat decimo quinto die vsque ad diem vigesimum primum, & diem ipsum Paschæ, qui erat decimus quartus, non enim agnus comedi poterat nisi cum pane azymo. Quare rectè etiam dies Paschæ dicitur primus dies Azymorum Matth. 26. & Marc. 14. qui ait: Et primo die Azymorum quando Pascha immolabant. &c.

41 † Et Lucas cap. 22: Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha. Lactuca agrestis amaro gustu est, vt ait Dioscorides libro. 2. cap. 130. quam Ruellius eam esse testatur, quæ vulgò in officinis dicitur Endiuia. Cur ea adhiberetur docet Abulensis quæstione. 11. in idem caput his verbis: Fiebat autem hoc ad signandam amaritudinem, de qua tunc exierunt: iste enim erat finis principalis, vt recognita miseria, quam ibi sustinuerant, & Diuina liberatione mirabili assurgerent in magnas laudes eius. &c.

Lactuca agrestis.

An agnus comedere-tur cum lactucis agrestibus.

Verũ vbi nos habemus: Cũ lactucis agrestibus, in Hebræo est עַל מְרֹרִים, id est, cum amaritudinibus, vt recentiores interpretantur, putantque non lactucas agrestes, sed herbam quamlibet amaram intelligi. Lyranus: In Hebræo habetur, Cum amaritudinibus: Et per hoc intelliguntur herbæ amaræ indifferenter, nec plus fuit præceptum de lactucis, quam de alijs herbis, vt dicunt

42 Hebræi. † Hoc fortasse ab aliquo indocto Hebræo accepit Lyranus; si enim lex tantùm diceret, Cum amaritudinibus, similiter quiduis aliud amarũ, etiã si herba non esset, accipi poterat. Nec verò æquum videbatur, vt cum cetera omnia minutissimè præscribat, hac tantum in re suum Iudæis arbitrium relinqueret, vt vel quiduis aliud, vel haud, aut illam herbam adhiberent; sed eundem ab omnibus ritum obseruari oportuit. Scio quidem hoc nomine, Amaritudines etiam significari, vt Thren. 3: Replenit me amaritudinibus: sed hoc contendo, commune vocabulum vsu Hebræorum ad herbam quãdam amaram accommodatum esse, id est, ad lactucam syluestrem, & ita Molem accepisse, ne quiuis pro arbitrio in re tanta hanc vel illam acciperet. Hoc nos docent. lxx. qui nequaquam verterũt, Cũ amaritudinibus, sensum scilicet Mosis plenius assecuti quam recentiores, sed ἐπὶ πικρίδων: πικρίδα autem Theodorus Gaza, vir Græcæ linguæ, id est suæ, peritissimus, lactucam agrestem interpretatus est in Aristotele, libro. 9. de Historia animalium, cap. 6. Eodem modo verterunt Numer. 9. vbi nos etiã habemus: Cum azymis, & lactucis agrestibus comedent illud.

Deinde ait: *Non comedetis ex eo crudũ quid, nec coctũ aqua, sed assum tantum igni.* *Vers. 9.*

43 † Quod videtur pugnare cũ eo, quod dictum est Deut. 16: Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quãdo egressus es de AEgypto, & coques, & comedes in loco, quem elegerit Dominus Deus tuus. Hæc Abulensis quæstio. 12. in cap. 12. Exodi conciliat in hunc modum, verbum Hebraicum significare Assare, & Coquere, nec posse ambiguitatem tolli nisi ex adiuncto: ac propterea tam in nostra translatione, quam in Hebræo, non dici vt nihil coctum comedatur, sed vt nihil coctum aqua, ambiguitas enim vocabuli causa fuit, vt adderetur Aqua, quasi aliter rectè intelligi non posset vtrum assum diceret, an

44 coctum. Eius sententia vera est, בָּשַׁל enim significat id facere, quo cibus aptus sit vt edatur, siue assatio sit, siue decoctio, siue maturitas in fructibus. Confirmat hoc nostra translatio. 2. Paral. 35: Et assauerunt phase super ignẽ, sicut in lege scriptum est. Similiter verterunt lxx. cum sit in Hebræo, hoc ipsum verbum, quod coquere, & assare significat. Sequitur:

Caput cum pedibus eius, & intestinis vorabitis. In Hebræo non est, Vorabitis, nec apud lxx. sed ab Hieronymo perspicuitatis causa additum est. † Pendet igitur ex præcedentibus: Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctũ aqua, sed assum tantum igni, caput cum pedibus eius, & intestinis, id est. Ne pedes abscindatis, aut caput, vt fieri solet, aut aliquam eorum partem proijciatis, aut aliter hæc ad escam paretis, sed similiter assa igne comedite. Intestina autẽ educebantur, & abluta ipsi agno imponebantur, vt simul torrerentur, & cum reliquo corpore comederentur. De reliquijs verò continuò ait: *Nec remanebit ex eo quidquam vsque manè. Si quid re-* *Vers. 10.*

siduum

ſiduum fuerit, igne comburetis. Hoc etiam in quibuſdam ſacrificijs fiebat, Leu. 7. Cuius carnes eadem comedentur die, nec remanebit ex eis quicquam vſque manè. Eſt autem ſenſus: Oſſa, & neruos, & carnem illis inhærentem continuò igne conſumite, nec reſeruentur in diem ſequentem. Si verò caſu aliquo in diem ſequentem reſeruata fuerint, ſine mora comburantur. Hoc ex Hebræo manifeſtum eſt, in quo habetur: Si quid verò reſiduum fuerit vſque manè, igne comburetis. Similiter verterunt lxx. & Chaldæus.

45 † *Sic autem comedetis illum. Renes veſtros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, & comedetis feſtinantes, eſt enim Phaſe, id eſt, tranſitus Domini.* Hæc omnia feſtinationem indicant, quoniam profecturi tũc erant ex AEgypto, & in memoriam huius feſtinationis omnia eodem modo fiebant. Renes accingunt qui properare volunt, ne laxis, & dimiſsis veſtibus greſſus impediantur. 4. Reg. 4. Accinge lumbos tuos, & tolle baculũ meum in manu tua, & vade. Si occurrerit tibi homo, non ſalutes eum, & ſi ſalutauerit te quiſpiam, non reſpondeas illi. Calceamenta in pedibus habere iubentur, quoniam in cœnis ſine calceamentis diſcumbebant, ne tororum ſtragula polluerentur. Ita Maria Magdalena lacrymis lauit pedes Domini, quos ſcilicet ad cœnam nudauerat more Hebræorum, & aliarum gentium. Baculi etiam ſunt iter facientiũ. Vnde autem nonnulli dixerint illos ſtantes comedere agnum ſolitos eſſe, neſcio. Dixit id quidem (vt apparet) Philo in libello de Sacrificijs Habelis, & Caini, in medio ferè: ſed ſi id verè ſenſit, næ ille errauit, nam neque ex Hebræo, neque ex Græco id colligi poteſt, & Iohannes cap. 13. cum ex multorum conſenſu de cœna agni locutus fuerit, inquit: Surgit à cœna, & ponit veſtimenta ſua. Et poſtea: Cum recubuiſſet iterum, dixit eis. &c. In eo verò quod ait: Eſt enim Phaſe Domini, cauſam primam huius feſtinationis indicat, quæ fuit imitatio velocitatis angeli percutientis AEgyptios, & tranſeuntis Hebræos. Altera cauſa fuit feſtinatio, qua paulò poſt profecturi erant ex AEgypto.

Verſ. 11.

Luc. 7.

Agnũ non comedebãt ſtantes.

DE MYSTICA PASCHÆ ſignificatione.

CAP. IIII.

1 AGNVM in Paſcha immolatum expreſſam Ieſu Chriſti Domini noſtri figuram fuiſſe nemo eſt qui neſciat, cum dicat Iohannes: Ad Ieſum autem cum veniſſent, vt viderunt eum iam mortuum, nõ fregerunt eius crura, ſed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit ſanguis & aqua. Facta enim ſunt hæc vt Scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. &c. Et Apoſtolus ait: Etenim Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus. &c. Immolatio ergò agni Chriſti in cruce immolandi apertus typus fuit, per quem de captiuitate Pharaonis, id eſt, Diaboli, liberati ſumus, & per eius ſanguinem, & crucem vindictam Diuinam effugimus, & liberamur ab angelo percutiente; ſanguis enim agni, quo poſtes, & ſuperliminaria tingebãtur in modum crucis, crucem & ſanguinem in ea fuſum indicat. Iſychius in cap. 23. Leu: Primum menſem tempus Dominicæ paſſionis rectè dicimus, in quo conueniunt maximè & hæc ad Moyſem verba à Deo dicta: Meſis hic vobis principium meſium, primus erit vobis in menſibus anni. Initium enim & ingreſſus nouæ vitæ, & nunc à nobis inchoatæ cõuerſationis eſt. &c. Veſpere immolatur agnus, quia diu expectatus tandem in conſummatione ſæculorum, quæ Deus ſaluti hominum præfinierat oblatus eſt. † Hinc videmus multos à Domino ſanatos eſſe veſpere, id eſt, poſt Solis occaſum, qua hora agnus immolabatur, & qua Dominus paſſus expirauerat. Matth. 8: Veſpere autem facto obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eiciebat ſpiritus verbo, & omnes male habentes curauit. Marc. 1: Veſpere autem facto cum occidiſſet Sol, afferebant ad eum omnes male habentes, & dæmonia

Ioh. 19.

1. Cor. 5.

Exod. 12.

Hebr. 9.

2

nia habentes, &c. Quarta decima die immolabatur, quia tunc plenilunium est, & Luna recepta luminis sui plenitudine Sole iam Occidente in Oriente consurgit, quia moriente Christo Sole iustitiæ Ecclesia, quæ in Luna intelligitur, ad vitam consurgit, & luminis amissi damna reparat, & de damnationis suæ barathro sanguine illius à sordibus suis abluta conscendit, vt exponit Radulphus libro. 10. in Leuit. cap. 1. & libro. 16. cap. 2. Agnus decimo die tollebatur, sed non nisi quartodecimo immolabatur, quia per legem præfigurata est passio Christi, tempore tamen noui testamenti, & Euangelij exhibita est. Denarius enim legem significat propter decem præcepta decalogi, qua ternarius autem pertinet ad nouam legem propter quatuor Euangelia. Ita Beda in Expositione in Exodum, cap. 12.

3 † Coram multitudo filiorum Israel eum immolat, quia omnes Iudæi coram Pilato petierunt vt crucifigeretur. Agnus Christum significat, qui in passione sua non restitit, aut repugnauit aduersarijs suis, sed quasi agnus se gessit traditus in iudicibus. Isai. 53. Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & nō aperiet os suum. Masculus est propter fortitudinem, nihil enim effeminatum habuit. Anniculus, quia tunc agnus valida cornua nō habet, nec vires firmas, atque ideò citiùs capi, & facilius occidi potest. & Christus quasi imbecillus esset, ac se tueri non posset, tradi voluit inimicis. Immaculatus est propter summam innocentiam. Hœdus eodem ritu tollebatur, quia in illo etiam Christus significabatur, qui cum agnus esset innocens, tamen inter iniquos reputatus est, & quasi peccator cum peccatoribus crucifixus, hœdus enim peccatorem significat. Deinde quia ipse hostia pro peccato fuit, vt in eodem loco ait Beda. Tertiò, quia peccata nostra, suscepit. Inde Iacob Christum significans hœdinis pellibus se contexit Gene. 27. Vt autem agnus immolatus figura erat passionis Christi, ita idem manducatus figura est etiam eiusdem Christi, quem

4 in Eucharistia manducamus. † Soli Hebræi ex eo comedunt, quia hoc sacramentum non datur nisi fidelibus, nec passio prodest, nisi credentibus. Si quis autem ex eo edere velit, priùs circumcidatur oportet, id est, baptizetur. Et qui per peccatum à Deo alienus factus est, vt comedat, circūcidere debet cor suum, & auferre quidquid in eo erat immundum. In multis domibus comeditur, quia in multis Ecclesijs immolatur Christus, & sumitur. Non licet particulam eius extra domum, in qua immolatur, efferre, quia huius sacrificij, & sacramenti illi tantū participes sunt, qui sunt in Ecclesia. Os non confringitur, quia crura Christo in cruce pendēti frangenda non erant, sicut latronib⁹, vt Iohannes cap. 19. interpretatus est. Præterea quia, quamuis quod infirmum erat in Christo, (id est, carnem) passum atque iniurijs affectum fateamur, tamen quod forte erat, & carne tegebatur (id est, Diuinitatem) supra omnem iniuriam passionis mansisse credimus, atque hac fide, & passionem Christi venerari, & corpus manducare debemus. Carnes eius nocte comeduntur, quia Christum ibi non videmus, sed in fidei obscuritate credētes quiescimus. Non comeduntur crudæ, aut coctæ

5 aqua, sed assæ igni. † Crudas carnes comedit, qui rita vt exterius apparet, Christum iudicat, & hominem tantum eum esse credit, quia vt homo passus est, aut in sacramento verum Deum, & hominem latere non credit. Coctas aqua comedit, qui humana ratione sublimia passionis, & Eucharistiæ mysteria consequi se posse putat: aqua enim humanā scientiam significat, vt ait Gregorius Homilia. 22. in Euang. vnde aquæ furtiuæ dulciores sunt. Igne assas comedit qui considerat Diuinam erga nos caritatem (sic enim Deus dilexit mūdum, vt filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam) creditque Christum verum Deum, & hominem pro nobis passum esse, & se se nobis in cibum præ nimia caritate reliquisse. Cum azymis panibus comeduntur, & cum lactucis agrestibus, quia Christi passio cum magna mentis puritate cogitanda est, & cum magno animi dolore. Similiter Eucharistia cum animi puritate, & dolore de peccatis sumenda

Prou. 9.

Ioha. 3.

est.

est. Beda in Expositione in Exodum, ca
6 pite. 11: † Quod autem azymos panes cum lactucis agrestibus manducare iubentur, significat quod vitam ab omni fermento malitiæ reparatam ducentes amaritudinem compunctionis cordis semper habere debemus, quod significat lactuca. Cum enim manducantur sic sunt sallæ, & amaræ, vt producant comedentis lacrymas. Sic nimirum & cœlestem panem accipientes irrigare faciem debemus. &c. Caput cum pedi bus, & intestinis vorari ita idem Beda explicat. In capite Diuinitatis signum, in pedibus humanitatis. Intestina secre tiora, & occultiora mysteria significãt: quæ omnia debemus vorare, id est, cre dere. Ita etiam Gregorius in eadem Homilia. In eo autem quod dicitur: *Non remanebit ex eo quidquam vsque manè*, Gregorius, & Beda mane interpre tantur diem resurrectionis omnium, si ue diem iudicij: sed cum sensus verbo rum sit, vt iam ostendimus, si quid reser uatũ fuerit vsq; mane, igni cõburatur, nescio quomodo in die iudicij, quod reseruatũ fuerit, igne cõburendum sit.
7 † Propterea ita potius explicarem. Si comedere in nocte agnum est comede re, & accipere in obscuritate fidei, ille vsque ad mane aliquid reseruabit, qui passionis, & sacræ Eucharistiæ mysteria aperta rationis naturalis luce cogno scere, & comprehendere cogitat. At postquam id frustra tentauerit, viderit q; humanam intelligentiam tanto splendore perstringi, id quod residuum fue rat vsque ad mane, id est, quod ratione naturali cognoscere tentauerat non cõ tentus ijs, quæ per fidem didicerat, igne comburet. Grego. Homi. 22. in Euang: Quod ex agno remanet igne comburimus, quando hoc, quod de mysterio Incarnationis eius intelligere, & pene trare non possumus, potestati Sancti Spiritus humiliter reseruamus. Eodem modo exposuit libro. 20. Moral. cap. 9. quo in loco explicat quid sit potestati sancti Spiritus humiliter reseruare, his verbis: Quæ plerumque humilitas ea etiam electorum sensibus aperit, quæ ad intelligendum impossibilia esse vi
8 debantur. † Similiter Beda intelle xit in Expositione in Exodum, cap. 11. Sed quoniam ignem, quo carnes agni assandæ erant, nume. 5. interpretati sumus summum Dei amorem erga nos: & hic dicere poterimus quod reliquum fuerit igne esse comburendum, id est, consumendum vt nihil remaneat, con siderando amorem eximium Dei plu ra, ac maiora in his mysterijs fecisse, quam nos aut intelligentia consequi, aut etiam cogitatione fingere possi mus. *In eo quod ait: Sic autem comedetis illum. Renes vestros accingetis*, Gregorius in eadem Homilia, & Beda, delectatio nem carnis restringi debere intelligũt. Quid in renibus, ait Gregorius, nisi de lectatio carnis accipitur? Vnde & Psal- *Psalm. 25.*
mista postulat dicens: Vre renes meos. Si enim voluptatem libidinis in reni bus esse nesciret, eos vri minimè petis set. Qui ergo Pascha comedit, habere renes accinctos debet, vt qui sollenni tatem resurrectionis, atque incorru ptionis agit, corruptioni iam per vitia nulla subiaceat, voluptates edomet,
9 carnem à luxuria restringat. &c. † Sed quoniam cap. 3. nu. 15. accingere renes diximus esse parantis se se ad festinan dum, ita etiam interpretari possumus: eum qui Pascha celebrat, id est, qui Do minicæ passionis memoriam agit, & qui corpore eius vescitur, tantis bene ficijs deuinctum terrena contemnere, & in cœlestem patriam festinare debe re, vt iam nihil illi placeat nisi regnum, quod sanguine illo paratũ est, & quod in sacramento illo significatur. Calcea menta habere debebant in pedibus, vt per lapides etiam, & spinas properare possent, quod nudis pedibus non fit, id est, vt significarent ad patriam cœlestẽ per omnes difficultates fortiter esse properandũ. Simile est, quod ait Apo- *Ephes. 6*
stolus: Calceati pedes in præparationẽ Euangelij pacis, id est, vt parati simus ire quocumque nos beatitudo in Euan gelio promissa vocabit. Placet etiam Gregorij expositio, pedes esse opera, calceamenta, quibus pedes muniun tur, & quæ è pellibus mortuorum ani-
10 malium fiunt, esse Sanctorum patrum exempla, quibus nostri operis pedes munimus. † Baculus laborem subleua titer facientis, & canes, ac nocentia animalia abigit. Significat ergo Bacu lus in manibus labores cœlestis itineris esse fortiter ferendos, nec vnquam in

repelli,

eo deficiendum esse, sed festinandum, & obstantes tentationes baculo crucis repelli, ac fugari debere. Cum festinatione comeditur agnus, vt comedendo, non tam voluptas, quam vires ad iter faciendum quærantur: & nos in meditatione passionis Christi, & in sumptione sacræ Eucharistiæ non tam consolationum spiritualium delectationē appetamus, quam vires ad labores in via Dei perferendos, & ad festinandum in patriam cœlestem. Gregorius: Mandata Dei, mysteria redemptoris, cœlestis patriæ gaudia cum festinatione cognoscite, & præcepta vitæ cum festinatione implere curate. Festinantes ergo Pascha comedite, id est, ad sollemnitatem patriæ cœlestis anhelate.

DE DIEBVS AZYMORVM.

CAP. V.

1 QVEMADMODVM Pascha fiebat in recordationem liberationis Hebræorum, quòd die decimoquarto primi mensis angelus percutiens eorum domos pertransisset, ita fiebat sollennitas Azymorum decimo quinto die, quia eo die populus egressus est ex AEgypto. Egressus est enim populus nocte, vt diximus cap. 3. non tamen simul vt agnum immolauit, sed eadem nocte ante quam illucesceret. Nam media nocte percussi sunt primogeniti AEgyptiorum, & postea territi AEgyptij compulerunt Hebræos exire ante lucem, vt videmus Exodi. 12. Et propterea additum est: *Nox ista est obseruabilis Domini, quando eduxit eos de terra Ægypti.* Num. 33. Profecti igitur de Rameſſe mense primo quintadecima die mensis primi: altera die Phasē filij Israel in manu excelsa videntibus cunctis AEgyptijs, & sepelientibus primogenitos, quos percusserat Dominus, (nam & in diis eorum exercuerat vltionem) castra mouerunt in Soccoth. Quo in loco mendose legitur in quibusdam codicibus: Quinta decima die mensis primi fecerunt altera die Phasē filij Israel, quia decimo sexto die fecerint, cum constet ex Exo. 12. fecisse

2 die decimoquarto. †Delendum igitur est verbum Fecerunt, & interpretandum est. Altera die Phasē, id est, die sequenti post celebratum Phasē. Hoc in Hebræo apertissimū est, מִמָּחֳרַת הַפָּסַח id est. In die crastino Phasē. lxx. τῇ ἐπαύριον τῆς πάσχα ἐξῆλθον, id est. Die crastino Paschæ exierunt. Similiter est in Hebræo, & in Græco Leu. 23. vbi legimus: Qui eleuabit fasciculum coram Domino, vt acceptabile sit pro vobis, altero die Sabbati, id est, Altero die post Sabbatum. Cur autē his diebus panis azymus comederetur, nec inueniri posset in domibus Hebræorum panis fermentatus, diximus cap. 3. nu. 10.

Septem erant dies Azymorum, de quibus Leu. 23: *Septem diebus azyma comedetis. Dies primus erit vobis celeberrimus, sanctusque, omne opus seruile non facietis in eo, sed offeretis sacrificium in igne Domino septem diebus: dies autem septimus erit celebrior, & sanctior, nullumque seruile opus facietis in eo.* In his primus, & septimus dies erant reliquis sanctiores, quoniam in illis ab omni opere seruili vacādum erat, exceptis ijs, quæ ad vescendū pertinent, vt expressit lex Exo: 12. †Est autem in diebus festis considerandum interdum præcipi vt abstineatur ab omni opere, interdum non simpliciter ab omni opere, sed ab omni opere seruili. Cum simpliciter dicit, Ab omni opere, intelligitur eo die neque ignem incendi, neque cibos parari posse, vt in Sabbato, & in die Expiationis Leuitici. 23: Omne opus non facietis in eo. Sabbatum Domini est. &c. De Expiationis die in eodem capite legimus: Omne opus non facietis in tēpore diei huius. Quo in loco, & Num. 29. multi codices habent: Omne opus seruile, sed redundat Seruile, neque in Hebræo est, neq; in Græco, sed ita vt nos retulimus. Quod ex sequentibus etiam perspicuum est: Et quę operis quippiam fecerit, delebo eam de populo suo. Nihil ergo operis facietis in eo, Ita etiam intellexit Abulensis in cap. 23. Leuitici, quæstione. 7. Cum autem de ceteris sollemnitatibus loquitur lex, tantum ait: Omne opus

4 seruile non facietis. †Nam in eo, quod Deut. 16. Scriptum est de extremo die Azymorum; Non facies opus, subaudiendum est seruile, quod iam ante explicauerat

Vers. 7.

3 *Abstinere ab omni opere, & ab omni opere seruili.*

plicauerat Leu.23.Quare.lxx.verterũt: Non facies in ipſa omne opus, præter ea quæ fient animæ, ideſt, præter ciborum præparationem. † Laborant autẽ multi in definiendo an dies ſeptimus ſanctior eſſet primo, quoniã legimus: Dies autem ſeptimus erit celebrior, & ſanctior. Sed de re controuerſia eſſe nõ debet, cum ſcriptum ſit Exod. 12: Dies prima erit ſancta, atque ſollennis, & dies ſeptima eadem feſtiuitate venerabilis. Pares ergo erant, atque ideo de die ſeptimo dictum eſt Iohan.7: In nouiſſimo autem die magno feſtiuitatis ſtabat Ieſus, & clamabat. Verum hoc addendum, quod legimus de die ſeptimo Deut.16: Sex diebus comedes azyma, & in die ſeptima, quia collecta eſt Domini Dei tui, non facies opus. Eo enim die colligebantur, & congregabantur vt Diuinis vacarent, quod pleniùs exponemus cum agemus de die feſto Cœtus, ſiue Collectæ c.15. Quod ad verba attinet, Abulenſis quæſtione.10. in cap.23. Leuit. reſpondet ſeptimum diem non comparari cum primo, qui Sanctiſsimus dicitur, id eſt, valdè ſanctus, ſed cum reliquis, atque ideo ſanctiorem, & celebriorem dici. Verùm ſciendum eſt in Hebræo nullam fieri comparationem, ſed ita haberi ad verbum: In die ſeptimo vocatio Sanctitatis. lxx. Et dies ſeptima vocata ſancta erit vobis. Denique vbicumque legimus: Vocabitur celeberrimus, atque ſanctiſsimus, ſiue celebrior, & ſanctior, ſemper in Hebræo eſt ita vt diximus, ſine vlla comparatione, aut ſuperlatione. † Vt paulò ſuperius vbi habemus: Dies primus erit vobis celeberrimus, ſanctuſque, in Hebræo eſt. In die primo vocatio Sanctitatis erit vobis. Similiter. lxx: Et dies primus vocatus ſanctus erit vobis. Et poſtea: Dies Expiationum erit celeberrimus, & vocabitur Sanctus. In Hebræo eſt: Dies Expiationum ipſe vocatio Sanctitatis erit vobis. Et: Dies primus vocabitur celeberrimus, atque ſanctiſsimus. In Hebræo: In die primo vocatio Sanctitatis. lxx. vbique vertunt ita vt dixi. Cũ igitur ait: Septimus autẽ dies erit celebrior, & ſanctior, nulla comparatio fit, ſed ita dictũ eſt vt illud.

4 *Vter dies eſſet ſanctior, primus, an ſeptimus.*

5

Triſtior, & lacrymis oculos ſuffuſa nitentes, 1. Æneid. quod valdè vſitatum eſt apud Latinos. Singulis diebus ſacrificia offerebãtur, quæ lege præcepta ſunt Numeror.28. dicunturque Leuit.23. in igne offerri, vt holocauſta eſſe intelligantur, ac propterea. lxx. verterũt: Offeretis holocauſtomata Domino. Sed hoc habebat ſecundus dies peculiare, quod (vt legimus Leuit.23.) altero die Sabbati, ideſt, ſecũdo die Azymorum (primus enim dies propter celebritatem Sabbatum vocatur) ferebant ad ſacerdotem manipulos ſpicarum primitias meſsis, ſacerdoſque vnum ex illis eleuabat coram Domino, vt acceptabiles eſſent Domino, cui offerebantur. Atque eodem die cædebatur agnus anniculus immaculatus in holocauſtum cum ſimila, & vino. † Quod autem dicit de tempore horum manipulorum: *Cum meſſueritis ſegetem*; non ita intelligendum eſt, quaſi tota ſeges eſſet priùs metenda, neque enim primo menſe tempus erat metendi, ſed ſpicas quaſdam tantũ metebant, quæ grandiores eſſent, & ad maturitatem propinquiores, vt quidem expoſuit Lyranus. Verùm eius expoſitio nõ eſt intelligenda de ſegete triticea, ſed de hordeacea: meſsis enim triticeæ primitiæ offerebãtur in Pẽtecoſte. Exo.34: Sollennitatem hebdomadarum facies tibi in primitijs frugum meſsis tuæ triticeæ. Cur autem Pentecoſte dicatur ſollẽnitas hebdomadarum, dicemus. c.7. Sed meliùs hæc ex Ioſepho intelligemus, qui lib.3. Antiq.cap.10. ait: Secunda Azymorum die, quæ eſt menſis huius decimaſexta, frugibus demeſsis & hactenus intactis incipiũ frui: æquumque rati Deum huius vbertatis autorẽ per gratitudinem honorari hordei primitias offerunt in hunc modum. Spicarum manipulum igni torrent, hordeũ deinde pinſunt, atque ita in alicæ modum fracti aſſaronẽ ad aram offerũt, inde pugillo vno in eam iniecto reliquũ ſacerdotum vſui cedit, & ex eo licitum ſit publicas, ac priuatas meſſes metere. &c. † Sed interpres nõ ſatisfideliter reddidit verba Ioſephi, non enim ipſe ait: Frugibus demeſsis, ſed τῶν καρπῶν, ὃν ἐθέρισαν, ideſt, fructibꝰ quos meſſuerũt. &c. Fructus autem vocat ſpicas maturiores,

6

7

res, quas in primitias collegerunt, nisi ita intelligamus, tunc eos incipere vti frugibus demessis, quia postquam eo die spicas messuerant in primitias, iam metere poterant hordea. Quod autem dicit Iosephus: Spicarum manipulum igni torrent. &c. legimus Leu. 2: Si autem obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igni, & confringes in modum farris (id est, sicut far cõfringi solet vt farina fiat) & sic offeres primitias tuas Domino fundens super ea oleum, & thus imponens, quia oblatio Domini est, de qua adolebit sacerdos in memoriam muneris partem farris fracti, & olei, ac totum thus. &c. *Assaro.* Assaro septem cotylas; siue quatuor libras habet. Fiebat autem hęc manipulorum collectio, & oblatio secundo die Azymorum, quoniam primo quidem facie da erat, sed in eo non licebat operari, & differebatur in secundum. Opportunèque fiebat hæc oblatio, & grati animi declaratio eo tempore, quandoquidem eodem eduxerat illos Dominus de AEgypto virentibus frugibus. Exodi. 13: Hodie egredimini mense nouarum frugum.

8 †Sciendum quoque Iudæos hodie etiam obseruare sollennitatem Azymorum, id est, septem diebus vesci azymis, etiamsi neque agnum immolent, neque sacrificia offerãt. Vt autem tam in hac re, quam in reliquis intelligamus quid Iudæi obseruent, quid non, canonem optimum nobis proponit Abulẽsis quæst. 55. in cap. 12. Exodi his verbis: Ad cognoscendum quæ seruant Iudæi, vel quæ non seruant, considerandum est, quod omnia ceremonialia, quæ determinant certum locum, non seruantur ab eis: quæ autem absolutè sine loci determinatione dicuntur, nunc ab eis obseruantur, vt circumcisio, manducatio azymorum, Pentecoste, exceptis sacrificijs. Agnus verò non immolatur, neque sacrificia offeruntur. Denique in omnibus sollennitatibus obseruant quæ possunt, id est, quæ certo loco fieri non iubentur, cetera omittunt. *Quid obseruent hodie Iudæi, & quid nõ obseruent.*

9 †Exoritur hic grauis, & difficilis quæstio, tam ad hoc, quod de Azymis diximus, quàm ad reliqua, quæ dicẽda sunt, cur quædam sollennitates vno die celebrentur, vt Pascha, Pentecoste, Expiatio, aliæ septem, vt Azymi, Scenopegia. &c. Sed breuiter respondendum est, cum omnes festi dies in memoriã alicuius Diuini beneficij instituti sint, si beneficium vno die datum fuit, vno etiam die illius memoriam coli, si pluribus diebus datum est, septem diebus colitur, quia in septem Scriptura multos intelligere solet, sicut. 1. Reg. 2: Donec sterilis peperit plurimos, pro quo est in Hebræo, Peperit septẽ. Hoc iam ex parte vidimus, septimo enim die requieuit Deus ab opere suo, & ideo septimus quisque dies illi dabatur. Vespere agnus immolatus est in AEgypto, & nocte sequenti AEgyptiorum primogeniti interfecti sunt: vespere etiã occiditur agnus. Multis diebus comederunt azyma, septem diebus agitur sollennitas azymorum. Idem in reliquis festis obseruabimus, ne nunc ea dicamus, quæ postea necessariò dicenda erunt. Iure etiam maiores huius vitę sollennitates septem diebus definiuntur, quia septem diebus vniuersum tempus voluitur, & eo finito octauus dies succedet perpetuæ sollennitatis. *Cur quędã sollennitates vnũ die habeãt, aliæ multos.*

DE MYSTICA AZYmorum significatione.

CAP. VI.

THeophylus in cap. 23. Leuitici diligenter adnotauit Pascha quidem celebrari die decima quarta, nomen tamen sollennitatis, aut festiuitatis non Paschæ dari, sed Azymis, ita enim ait lex: *Mense primo quarta decima die mensis ad vesperam Phase Domini est: & quinta decima die mensis huius sollennitas Azymorum Domini est.* Causam esse ait, quòd decimoquarto die agnꝰ immolabatur, qui figura Christi fuit, sed die decimoquinto Christus ipse immolandus erat in cruce, qui veritas fuit. Memoriam, inquit, facit quartæ decimæ, quia figuram habebat festiuitatem autem agere quinta decima præcepit, quia in ipsa verum est Pascha, de quo

Paulus

Paulus dicebat: Pascha nostrum immolatus est Christus. &c. Origenes Homilia. 23. in Numer: Post hanc, immò continuata huic, festiuitas sequitur Azymorum, quam meritò celebrabis si exterminies omne fermẽtum malitiæ, & nequitiæ ab anima tua, & azyma sinceritatis, veritatisq; custodias. † Isychius: In ipsa celebritate sollennitatem Azymorum Domini prædicauit. Si enim celebrare ei Pascha propriè, & verè volumus, azymi ab omni malitia esse debemus, & multò magis à Iudaico errore, & vetustate. Vnde postquam Paulus dixit: Pascha nostrum immolatus est Christus, subdidit: Epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ, & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis, & veritatis. Et non ad tempus, sed omni nostra vita à fermẽto malitiæ mundi esse debemus. Propterea ait: Septem diebus azyma comedetis, per septenarium numerum de omni nobis vita præcipiens. &c. Quod autem iubet lex primum, ac septimum diem sanctiores haberi, & nullum opus seruile in eis fieri, ita interpretatur idem Isychius: Deinde non solum primam, sed & septimam propterea nominauit, vt in prima, & in septima totam comprehenderet vitam humanam: illa enim initium, ista finem habet, in qua omnia comprehenduntur. Videtur autem, & hoc præcipere, vt is, qui imbuitur, siue initiatur mysterio, nullũ opus seruile agat: oportet quippe illa agere quæ libertatis sunt, qua nos Dominus liberauit, eum, qui ei signatus est. † Si autem aliquid post hoc egerit, quod ad seruitutem pertinet peccans vt homo; saltem eius, quæ ad finem est, libertatis diligentiam gerat, & intendat quomodo noster finis bonus efficiatur, quomodo septima dies, tempus videlicet in quo transimus, omne opus seruile non habeat. In eo enim in quo nos Deus inuenerit, in ipso, & iudicare promittit. Propter quod, & Dauid, In finem ne corrumpas, plurimos psalmorum præscribit. &c. Ac ne putaret quis diebus inter primum, & septimum interiectis facienda esse opera seruilia, ideſt, peccandum esse: Vide (inquit, idem Isychius) quid subdidit: Sed offeretis sacrificium in igne Domino, siue, vt lxx. Offeretis holocaustomata Domino septem diebus. Holocaustomata ergò septem diebus offerri præcipiens abstinere etiam ab omnibus operibus seruilibus in eis præcepit. Quomodo enim quis holocaustum Deo offerat Diabolo dignus, aut seruilia agens? &c. Radulphus etiam Flauiacensis eleganter. † Primùm diem Azymorum dicit esse cum nos ab iniquitate resipiscimus, qui Deo, angelisque sollennis est, qui ait: Manducemus, & epulemur, quia hic filius meus mortuus fuerat, & reuixit, perierat, & inuentus est. Septimam etiam celebrem esse, quia incipientibus de progressu ne deficiant valde timendum est, eò quòd incertus sit vitæ nostræ cursus, lateatque vnumquemque quid crastina pariat dies: qui autem laborum suorum finem attigit, lætus cum Apostolo decantat: Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, fidẽ seruaui. De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Deinde addit: Notandum tamẽ quod de vtraq; die prima, & septima dicitur: *Omne opus seruile non facietis in eo*, aliter atque aliter intelligendum esse. Aliter namque prima dies in proficientibus innocentiam seruat, aliter septima. Prima namque vt non peccet, aut certè vt rarissimè peccet, summopere nititur: vltima, si ad perfectionem perueniat quis, hoc adipiscitur. Prima ergò libertatem habet in affectu, vltima in effectu. † Mox ad verba libri Iob respiciens de equo: Numquid suscitabis eum quasi locustas, hæc infert: Cetertùm sicut Diuina testatur Scriptura, equus Dei quasi locusta suscitatur, quia anima, cui misericorditer Deus præsidet, quando Deum sequi incipit, in ipso suo exordio in quibusdam more locustarum flexis poplitibus terræ inhæret, in quibusdam expansis alis se se suspendit. Conuersionum quippe initia bonis moribus, malisque permista sunt, dum & noua iam per intentionem agitur, & vetus adhuc vita ex vsu retinetur. Tantò autem minus permistis interim malis lædimur, quantò contra illa quotidiè sine cessatione pugnamus.

1. Cor. 5.

2

3

4 Lib. 16. in Leu. cap. 2.

Luc. 15.

2. Tim. 4.

5 Iob. 39. Anima insti equus Dei.

Nec suos nos iam culpa vendicat, cuius prauo vsui nostra solicitè mens resultat. &c. In eo autem quod lex ait: *Quum ingressi fueritis terram, quam ego dabo vobis, & messueritis segetes terræ vestræ, offeretis manipulos spicarum primitias messis vestræ ad sacerdotem. &c*: terrã à Deo datam Euangelicam doctrinam, & cõuersationem cum Isychio interpretemur, ipsa enim terra dicitur propter fructus virtutum, qui ex ea oriuntur. Ab ipso autem Deo data est, neq; enim [illegible]ediatore ad hanc vsus est, sed proprio
6 eam annuntiauit ore. † Cum ergò hęc terra optatos fructus nobis proferre cœperit, primitias Deo offeramus ab eo nos omnia bona habere profitentes: nec antea in nostros vsus ea conuertamus, quam ei gloriam, & laudem reddiderimus. Prima dies conuersionis nostræ est, vt diximus, secunda est, cũ iam spicas metimus laudabilium actionum, quæ primitiæ esse debent frugum nostrarum, vt ante omnia gloriã Dei quæramus. Sed hæ primitiæ hordeaceæ sunt, quia incipientium fructus minus pretiosi, magis asperi, minusque ad edendum apti esse solent: postea perfectiores primitias segetis triticeæ in Pentecoste offeremus. Ad sacerdotem feruntur manipuli, vt eleuet vnum pro omnibus, aut vnum cõfectum ex omnibus, coram Domino, quia fructus nostri tunc Deo grati erunt, cùm sacerdos
7 noster Christus eos patri obtulerit. † Beda in Expositione in Leuiticum, ca. 23: Quod autem præcipit vt feramus manipulos primitiarum ad sacerdotem, qui eleuabit eos altero die Sabbati, & sanctificabit: significat quod tunc verus sacerdos Christus, cui debemus primitiua operum nostrũm, & præcipua offerre; eleuauit, & sanctificauit opera nostra cum transacto Sabbato Iudæorum altera dies, id est, noui testamenti, & gratiæ tempus aduenit, & ita sunt accepta opera nostra. &c. Eodem die immolabatur agnus anniculus immaculatus, quia per sanguinem agni immaculati Christi fructus bonorum operum ferimus, & per eum illa Deo grata sunt, sine quo nihil nostrum gratum, atque acceptum esse potuit.

Bona opera perfectorũ, & imperfectorum quã tũ differãt.

DE PENTECOSTE, SIue sollennnitate Hebdomadarum.

CAP. VII.

1 DE hac sollennitate legimꝰ Leui. 23: *Numerabitis ergo ab altero die Sabbati, in quo obtuliſtis manipulum primitiarum, septem hebdomadas plenas vsque ad alterã diem expletionis hebdomadæ septimæ, id est, quinquaginta dies, & sic offeretis sacrificium nouum Domino. &c.* Ex his videmus Pentecosten celebrari mense tertio, nam his quinquaginta diebus continentur quindecim ex primo mense, qui numerabantur à decimo sexto eius die, qui erat secundus Azymorum, & viginti nouem ex toto mense secundo, & sexto die mensis tertij celebrabatur Pentecoste, id est, Quinquagesima, à numero dierum desumpto nomine, sicut & festũ Hebdomadarum dicitur Deut. 16. à septem hebdomadibus integris, quæ numerabantur. Cumque dicit: *Vsque ad alterum diem expletionis hebdomadæ septimæ*, perinde est ac si diceret, Vsque ad diem sequentem post expletionem hebdomadæ, vt explicauimus cap. 5. nume. 2. Hinc etiam videmus in Dominica nostræ Pentecostes impleri omninò hũc numerum, rectèque de ea dixisse Lucã Actor. 2: Dum complerentur dies Pentecostes. &c. Tũc enim Sabbatum fuit secundus dies Azymorũ, & ab eo vsq; ad Sabbatum septimæ hebdomadæ quadraginta nouem dies sunt; Dominica igitur fuit quinquagesima, siue Pente-
2 coste. † Itaque nostra Pentecoste, quæ veteri illi succesit, non numeratur à die, quo Dominus passus est, esset enim quinquagesimus primus dies; nec à die resurrectionis, quia esset quadragesimus nonus, sed ab eodem die, à quo Iudæi numerabant, id est, à secundo Azymorum, quo die Spiritus sanctus descendit in Apostolos. Colebatur autem dies hic quinquagesimus in recordationem legis acceptæ à Deo quinquagesimo die ab egressu ex AEgypto: atque ideò eodem oportuit vt descenderet Spiritus sanctus in Apostolos, nouam legem priori illa significatam per vniuersum orbem terræ laturos.

Vers. 15

Legem

Lex an quinquagesimo die data sit.

Legem verò datam esse quinquagesimo die ex Scriptura vix colligi potest. Constat quidem eos venisse in montem Sinai, in quo lex data est, die quadragesimo quinto ab exitu ex AEgypto, quoniam Exo. 19. scriptum est: Mense tertio egressionis Israel de terra AEgypti in die hac (id est, in die prima, ita enim interpretantur) venerunt in solitudinem Sinai. Si enim ex primo mense sumamus quindecim dies, ex secundo viginti nouem cum primo tertij quinquaginta quinque fiunt. † Cui numero tres tantum videntur addendi, quoniam Dominus vocato ad se Moysi dixit: Vade ad populum, & sanctifica illos hodie, & cras, lauentque vestimenta sua: & sint parati in diem tertium: in die enim tertia descendet Dominus coram omni plebe super montem Sinai. Quare Abulensis quæstione. 10. in cap. 19. Exodi, planè negat legem datam esse quinquagesimo die, putatque die potius quadragesimo octauo datam, id est, tertio die ab aduentu eorum in solitudinem Sinai. Sed dubium esse non debet quin die quinquagesimo data fuerit, ita enim docet Hieronymus in epistola. 127. ad Fabiolam, Mansione. 12. & in illud Hos. 3. Dies multos expectabis me. &c. Augustinus quæstione. 70. in libro Quæstionum in Exodum, & libro. 2. de Trinitate, cap. 15. (tametsi aliter numerat quam nos, vt diximus) Lyranus, & Caietanus in cap. 19. Exodi, R. Salomon, quem in eodem loco testè citat Lyranus, Moses AEgyptius libro. 3. Ductoris dubiorum, capite. 44. & multi alij tam ex nostris, quã ex Hebræis. † Error autem Abulensis ex depravata intelligentia oritur verborum illorum: Mense tertio egressionis Israel de terra AEgypti, in die hac venerunt, &c. Putat enim (quod & nonnulli dicunt, & ego aliquando sensi) in Die hac diem primum intelligi, quod nec ratione, nec consuetudine Scripturæ probare possunt. Scio Abulensem quæst. 1. in idem caput hanc rationem reddere. Dies prima mensis, inquit, vocatur dies hæc, quia illa dies, à qua mensis denominari incipit talis aut talis mensis, vocatur dies hæc. Verum nec mensis denominatur talis, aut talis à primo die, sed potiùs primus dies denominatur à mense, dicitur enim primus dies, siue Neomenia primi mensis, aut secundi: nec si denominaretur, quidquam referebat vt vocari posset Dies hæc. Et si prima dies mensis vocatur Dies hæc, cur non etiam primus mẽsis anni vocetur Mensis hic? Quis vnquam pro primo dixit hunc? Hebræi tamen dicunt interdum hunc pro eodem, vt Psalm. 141. In via hac qua ambulabam, absconderunt superbi laqueũ mihi. Nec enim vllã viã ostendit, sed perinde est ac si diceret: In via eadẽ, qua ambulabam. Iob. 19. iuxta Hebr. Et hic quẽ maximè diligebam, auersatus est me, hoc est, ille ipse, quem diligebã. Nehemiæ. 8: Et venerat mensis septimus. &c. Deinde cap. 9. ait: In die autem vicesimo quarto mensis huius, id est, mensis eiusdem septimi. Leuit. 23: Mense primo quartadecima die mensis ad vesperum Phase Domini est, & quinta decima die mensis huius sollennitas Azymorum Domini est, id est, Mensis eiusdem. † Vera ergò interpretatio est, Mense tertio in die hac, id est, in die eadem, tertia videlicet die, sicut tertius erat mensis, quemadmodum interpretatus est Hugo Sancti Victoris in Adnotationibus in Exodum: fuitque dies ille quadragesimus septimus. Confirmat hoc Hieronymus, qui in epistola ad Fabiolam, Mansione duodecima ait: Adhunc locum quadragesimo septimo die perueniunt dicente Scriptura: Mense tertio egressionis filiorum Israel de AEgypto in die hac transierunt in solitudinem Sinai. &c. Itaque hoc, quod diximus, Hieronymus tamquam certum, & planum statuit, nam & mox cum dixisset tertio die Dominum descendisse: Supputemus, inquit, numerum, & inueniemus quinquagesimo die egressionis Israel ex AEgypto in vertice montis Sinai legem datam. Vnde & Pentecostes celebratur sollennitas, & postea Euangelij Sacramentum in Spiritus sancti descensione completur. &c. † Fateor quidem ab scriptoribus, quos nominaui, non eodem modo dies computari: Augustinus enim sumit ex primo mense decem, & septem dies, ab ipso die occisionis agni, qui decimus quartus fuit, exordiũ

Quid sit Dies hæc.

Hic pro Idem.

capiens. Verùm hoc nec cum diebus Pentecostes conuenit, qui numerãtur à secundo die Azymorum, nec cum verbis ipsis Scripturæ: non enim dicit Mense tertio occisionis agni, sed, Mense tertio egressionis filiorum Israel. Ab egressione igitur dies computãdi sunt, ita tamen vt ipse dies, in quo egressi sunt, qui fuit decimus quintus, idemq; primus Azymorum, excludatur, & à decimo sexto numeremus, vt rectè ait Caietanus, & vt plures numerant. Testatur hoc numerus dierum Pentecostes, cuius initium est à die decimo sexto: cum enim in recordationem datæ legis Pentecostes sollennitas instituta sit, vt omnes consentiunt, sine dubio eodem die, quo lex data est, celebranda fuit. Ita hactenus numerauimus primum diem mensis tertij quadragesimũ quintũm ab exitu ex AEgypto esse affir-
7 mantes. † Quod autem Hieronymus affirmauit in cap. 3. Hoseę, venisse eos quadragesimo quinto die in solitudinẽ Sinai: iure sententiam mutauit in epistola ad Fabiolam cum dixit quadragesimum septimũ esse, vidit enim in Die hac, non primam, sed tertiam intelligi debere. Pugnantia igitur loqui videtur Liponianus, qui prima die mensis tertij in Sinai eos venisse vult, eamque quadragesimam septimam post egressionem de AEgypto facit.

Sed hoc maximè veritati suffragatur, quod siue hãc, siue illam rationem sequãtur, id tamẽ constat inter omnes, quinquagesimo die datam esse legem à Deo: & quæ potius ratio sequenda sit ex diebus Pentecostes facilè perspicimus. Si quis autem quærat cur vno die sollennitas Pentecostes peragatur, nõ septem, cum multis diebus Moyses fuerit in mõte, cum legem attulit ad suos: sciat hanc sollennitatem non agi nisi in memoriam illius diei, quo Dominus descendit in montem Sinai, & legem dedit Moysi, qui dies vnctus fuit, de quo Exo. 19. Iamque aduenerat tertius dies, & manè inclaruerat: & ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem, clamorque buccinæ vehementius perstrepebat, & timuit populus, qui
8 erat in castris. † Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat eo quòd descendisset Dominus Deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, eratque omnis mons terribilis. &c. Ita etiam sensit Moses AEgyptius libro. 3. Ductoris dubiorum, cap. 44. cuius hæc sunt verba: Dicemus igitur quod festum Pentecostes est dies, in qua data fuit lex, & propter honorem ipsius diei numerantur dies à die Paschæ vsque ad ipsum diẽ, sicut qui expectat visionem amici, quem diligit ex animo, & numerat dies donec videat ipsum. Quod ideo dicit, quia omnibus his diebus Iudæi conueniebant in Synagogas, & post sollennem benedictionem dicebant: Hic est primꝰ dies, aut secũdus, aut tertius. &c. Et mox: Illa verò manifestatio grandis, & honorabilis non fuit nisi vna die, & ita memoria eius singulis annis agitur vna die. &c. De hoc die legimus Leuit. 23: Et vocabitis hunc diem celeberrimum, atque sanctissimum: omne opus seruile non facietis in eo. Vtrumque quomodo intelligendum sit diximus cap. 5. numero. 3. & duo-
9 bus sequentibus. † Non itaque abstinebatur ab omni opere, sed à seruili, ac propterea segetis triticeæ spicas metebant, quas offerrent Deo primitias, fiebant enim ex illis duo panes. Et hoc est, quod ait lex Leuit. 23: *Et sic offeretis sacrificium nouum Domino ex omnibus habitaculis vestris, panes primitiarum duos de duabus decimis similæ fermentatæ, quos coquetis in primitias Domini.* Decimas autem intelligit mensuræ OEphi, quæ erat Hebræis familiarissima, estque decima cori pars, ac tres modios habet, nam corus habet triginta, vt est apud Ezec. capite. 45. Hanc decimam partem OEphi Iosephus Assaronem vocat. Quatuor itaque libras singuli panes pendebant, vt explicauimus libro. 2. de Templo, cap. 10. numero. 4. & 5. Iosephus libro. 3. Antiquitatum, cap. 10: Post Paschale sacrum elapsis septem septimanis, hoc est, quadraginta nouem diebus, quinquagesima, quam à numero Asartha Hebræi vocant, offerũt Deo panẽ ẽ farinæ triticeæ duobus assaronibus cũ fermento cõfectũ. &c:

Cur vno die celebretur sollennitas Pentecostes.

Decima.
OEphi.
Corus

Assaron.

Victimæ

10 † Victimæ etiam Deo cædebantur, de quibus in eodem loco legimus: *Offeretisque cum panibus septem agnos immaculatos, anniculos, & vitulum de armento vnum, & arietes duos, & erunt in holocaustum cum libamentis suis in odorem suauissimum Domino. Facietis & hircum pro peccato, duosque agnos anniculos hostias pacificorum. Cumque eleuauerit eos sacerdos cum panibus primitiarum coram Domino,* Sacrificiũ. *cedent in vsum eius. &c.* Sacrificium nouum nouos panes vocat, non enim solum animalibus, sed panibus etiam sacrificij nomen datur in Scriptura. Leuit. 2: Anima cum obtulerit oblationem sacrificij Domino, similа erit eius oblatio. Et postea: Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano de simila, panes scilicet, absque fermento. &c. Dicit autem: *Ex omnibus habitaculis vestris*, quoniam hæc erat altera sollennitas, qua omnes masculi in templum venire iubebantur, vt videmus Deut. 16: Panes fiunt è simila fermentata, quia in cibum sacerdotum offerebantur, non vt in honorem Dei aliqua eorum pars cremaretur, quod fieri non poterat nisi azymi essent. Leuitic. 2: Omnis oblatio, quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quidquam fermenti, aut mellis adolebitur in sacrificio Domini. Deinde excipit quod nunc fieri iubet. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis. &c. Libamenta vocat vinum, & oleum, & similia, quæ cum sacrificijs offerebantur.

DE SIGNIFICATIONE Pentecostes.

CAP. VIII.

1 RIgenes Homilia. 23. in Numeros: Post hanc sequitur sexta festiuitas, quæ dicitur Nouorum, id est, cum primitiæ de nouis fructibus offeruntur. Vbi enim seminatus fuerit ager, & diligenter excultus, atque ad maturitatem peruenerit seges, tunc fructuum perfectione festiuitas Domini geritur. Si ergo & tu vis Nouorum diem festum agere cum Domino, vide quomodo semines, aut vbi semines, vt possis tales metere fructus, ex quibus lætari facias Deum, & agere diem festum. Quod aliter implere non poteris, nisi audias Apostolum dicentem: Qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Sic semines, & sic metas, verè diem festum ages Nouorum. &c. Pentecoste typus fuit celeberrimæ sollennitatis, qua Spiritus sanctus in discipulos descendit eodem die. Tunc data est lex Hebræis, postea Spiritus sanctus Apostolis datus est, vt de Sion exiret noua lex, & verbum Domini de Ierusalem. † Tunc segetes metere incipiebant, & cum venit Spiritus sanctus, iam tempus erat vt Apostoli, qui prius iussi fuerant leuare oculos suos, & respicere regiones iam albas ad messem, falces mitterent, vt ait Chrysostomus, & frumenta in horreum Dominicum inferrent. Tunc offerebantur duo panes noui, vt primitiæ essent Domino, postea primitiæ oblatæ sunt de duobus populis Iudæorum, & gentium. Cædebantur etiam Deo agni, & arietes, & vitulus, & hircus, quia multi martyres pro Christo immolati sunt, partim qui purissimi fuerant, & Christi imitatores, id est, agni anniculi immaculati, partim ex magistris Ecclesiæ, qui sunt arietes, partim ex ijs, qui potentiores fuerant in sæculo, quos vitulus designat, partim qui vsque ad illud tempus in peccatis vixerant, & Dei misericordia ad nouam vitam vocati, simul pro eo sanguinem fuderunt, qui rectè significantur in hirco. Sed de animalibus nihil in hoc libro dicemus, in quarto enim, in quo de sacrificijs egimus, ex parte dictum est. Verùm referamus hęc etiam ad mores nostros, vt cœpit Origenes. *Supra. c. 6. num. 6.*

2 *Gala. 6.*

Ioha. 4.

in cap. 2. Actor.

3 † Primum diem Azymorum esse diximus cum à peccatis conuertimur, secundum, cum spicas laudabilium actionum metere incipimus. Ab hoc die septem hebdomadæ numerandæ sunt, vt quinquagesimo die sollennitas fiat Pentecostes, id est, plenitudinis Spiritus sancti.

eti. Vt enim plenè nobis detur Spiritus sanctus, & perfecta eius plenitudine lætemur, non satis est à peccato conuerti, & laudabiliter agere incipere: diu, multumque deflenda sunt peccata illa, quæ reliquimus, & assiduo dolore, ieiunijs, precibus, verberibus, vigilijs, omni denique carnis macerationè compensanda sunt, vt penitus deleantur. Quinquagenarius, enim numerus perfectæ pœnitentiæ est, vt Hieronymus docet, ac multis confirmat initio ferè libri. 2. in Isaiam: quod etiam psalmus quinquagesimus ostendit, qui præcipuus inter eos est, qui pertinent ad pœnitentiam: & annus quinquagesimus Iobilæi, quo omnia debita remittebantur. Leuiti. 25. vt in eodem loco Hieronymus scripsit. Tunc exuto veteri homine, & per Spiritum Domini plenius renouati primitias Deo offerimus non hordeaceas, vt incipientes, sed triticeas, atque etiam è
4 similà confectas. † Duos panes primitiarum Radulphus libro. 16. in Leuiti. cap. 4. amorem Dei, & proximi interpretatur. Tunc enim perfectè amamus, & in fratribus Deum videmus, solum quærimus, soli placere studemus non quærentes iam quæ nostra sunt, sed quæ Iesu Christi. Atque hunc amorem, quo intus exardescimus, primitias meritò vocamus, non multò enim post integra oblatio infertur in domum Domini, id est, plenissimus, & cumulatissimus pulcherrimarum fructus actionum, quibus Deus colitur, quibus fraternitas mirificè iuuatur. Fermentum habent, quia fratrum corda fermentant huiusmodi actiones, & ad virtutem egregiè stimulant, ac sapore suo implent:
Matth. 13. similè enim est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum. Nec sine causa hi panes, cum quidem Domino offerantur, in vsum sacerdotum cedunt, quoniam quidquid boni siue erga Deum, siue erga homines propter Deum facimus, Deo offerimus, sed vtilitas tamen tota nostra est.

Quinquagenarius.

DE DIE FESTO TVbarum.

CAP. IX.

1 MENSIS septimus in honore erat apud Hebræos, & magna ex parte sacer, quatuor enim sollennitates habebat, Tubarum, Expiationis, Tabernaculorũ, Cœtus, siue Collectæ, de quibus singillatim agemus. Vt igitur dies septimus sanctus erat, sic & mensis septimus, & annus septimus erant alia ratione venerabiles. Origenes Homilia. 23. in Numeros: Sicut enim inter dies septimus quisque obseruatur Sabbatum, & est festiuitas: ita & inter mẽses septimus quisque mensis Sabbatum est mensium. Agitur ergo in eo festiuitas, quæ dicitur Sabbata Sabbatorum. &c. Dies primus septimi mensis, & Neomeniæ honorem habebat, & sollennitatis Tubarum. Et quoniam de Neomenia diximus cap. 2. nunc quod ad sollennitatem Tubarum pertinet, exequemur. Hanc & Hebræi, & nostri consentiunt ferè in memoriam illius beneficij institutam esse, quo Deus Isaac liberauit ne à patre immolaretur, & arietem pro eo substituit sacrificio, vt Genes. 22. Scriptum est. Et quia arietem inuenit Abraham inter vepres hærentem cornibus, tubis corneis clangebant, ac propterea à hodie à Iudæis festum Cornu appellatur. Quo autem die, ac mense Isaac sacrificio fuerit ereptus, non constat: Hebræi traditione à maioribus accepta in Neomenia septimi mẽsis id contigisse cõfirmãt. † De hac
2 sollennitate legimus Leuitic. 22: *Mense septimo prima die mensis erit vobis Sabbatum memoriale clangentibus tubis, & vocabitur Sanctum. Omne opus seruile non facietis in eo, & offeretis holocaustum Domino. Sabbatum* sollennitatem intelligit, siue requiem, vt verterunt. lxx. Vbi autem habemus: *Memoriale clangentibus tubis*, in Hebræo est, Memoriale clangoris, lxx: *μνημόσυνον, σαλπίγγων*, id est, Memoriale tubarum. *Vers. 24.*

Num. 29.

Num. 29: Quia dies clangoris est, & tubarum, vbi Hieronymus, quod verterat priùs, Clangentibus tubis, vertit Clangoris, & tubarũ: in Hebræo vtroque in loco est תרועה, id est, Clangoris. Memoriale autem dicitur id, quod aliquid in memoriam reuocat, & Numero. 10. legimus: Si quando habebitis epulum, & dies festos, & Calendas, canetis tubis super holocaustis, & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri, ideſt, vt Deus recordetur vestri, & benefaciat vobis quasi filijs rite eius præcepta seruantibus. Est enim in Hebræo: Et erunt vobis in memoriale coram Deo vestro: quod paulò ante verterat: Et erit recordatio vestri coram Domino Deo vestro. † Quo
3 niam igitur clangor tubarum communis erat Neomenijs cum reliquis diebus festis: Memoriale tubarum festum diem Tubarum intelligemus, vt perinde sit ac si diceret: Prima die mensis erit vobis sollennitas, siue requies, sollennitas, inquam, Tubarum: Et sicut in alijs diebus erat eorum recordatio coram Domino clangentibus tubis, iuxta quod sollennitas illa significabat: ita prima die mensis septimi, cum canebant tuba cornea liberationem Isaac referentes, Deus eorum recordabatur, vt sicut eripuerat à morte Isaac, eos etiam à mortis periculis liberaret. Cetera iam supra expositа sunt capite. 5. numero. 3. & sequentibus. Sacrificia autem quæ offerenda erant, legimus Numer or. 29. quæ duplicia fuerunt, altera quæ propria erant sollennitatis Tubarum, altera quæ illi cum ceteris Neomenijs erant communia, vt ex verbis eiusdem capitis intelligitur.

DE SIGNIFICATIONE sollennitatis Tubarum.

CAP. X.

1 Rigenes Homilia. 23. in Numeros: Quis est qui festinitatem gerat memoriæ Tubarum, nisi qui potest Scripturas propheticas, & Euãgelicas, atque Apostolicas, quæ veluti cœlestis quædam personant tuba, mandare memoriæ, & intra thesaurum cordis sui recondere? Qui ergò hæc facit, & in lege Dei meditatur die ac nocte, iste festinitatem gerit memoriæ Tubarum. Sed & si quis potest in gratias illas Sancti Spiritus promoueri, quibus inspirati sunt prophetæ, & psallens dicere: Canite initio mensis tuba in die *Psal. 80.* insigni sollennitatis eius, & qui scit in Psalmis iubilare ei, digne agit sollennitatem Tubarum. &c. Radulphus quidem in præfatione libri. 17. in Leuiti. septimo mense tempus gratiæ, & fidei gentium intelligi confirmat, in *Apoc. 5.* quo dicit, iuxta Apocalypsin, septem spiritus Dei missos esse in omnem terram: templum etiam Salomonis se- *3. Reg. 6* ptem annis, & septem mensibus constructum esse, quoniam à Christi aduentu vsque ad reditum per septiformem spiritus gratiam construitur Ecclesia, donec in fine temporum consummetur: Septem mensibus fuisse ar- *1. Reg. 6.* cam Dei in regione Philistinorum.
2 † Hinc capite primò colligit sollennitatem Tubarum figuram esse lætitiæ, quæ futura erat in conuersione gentium. Sollennitatis ergò, inquit, nostræ principium, quasi prima dies septimi mensis, temporibus (vt diximus) Apostolorum fuit, quando prima gentium facta est vocatio clangentibus tubis, mundum scilicet perlustrãte tonitruo Diuinæ prædicationis. Deinde paulò post de eadem exponit verba Psal. 80: Sumite psalmum, & date tympanum, psalterium iucundum cum cithara, Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die sollennitatis vestræ, & addit: Quod autem dicitur: Sumite psalmum & date tympanum: illud respicit, quod ex lege paulò ante commemorauimus, in die clangoris, & tubarum ab omni opere seruili esse cessandum: quoniam qui recipiunt tubam Euangelicæ prædicationis, quæ psalterij instar de supernis sonat, reddere debent tympanum, quod ex corio sicco conficitur, vt scilicet ab illicitis voluptatibus corporis nostri corium siccetur. &c. † Hychius: *Omne opus seruile non facietis in eo, & offeretis holocaustum Domino.* Non est enim iam
3 tempus opera seruilia agere, quia

sufficit præteritum tempus ad voluntatem gentium, in quo gesta sunt opera seruilia: & debemus, quemadmodum exhibuimus membra nostra
Rom.6. arma iniquitatis ad iniquitatem, ita exhibere membra nostra arma iustitiæ in sanctificationem: hoc est enim verum holocaustum. &c.

DE DIE EXPIATIONIS.

CAP. XI.

1 DE hac legimus Leuiti. 23: *Decimo die mensis huius septimi dies Expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus. Affligetisque animas vestras in eo, & offeretis holocaustum Domino. Omne opus non facietis in tempore diei*
Vers.27.
S.Tho.1.2. q.102.ar.4 ad 10. *huius, &c.* Sanctus Thomas ait: Festum Expiationis erat in memoriam illius beneficij, quo Deus propitiatus est peccato populi de adoratione vituli, ad preces Moysi. &c. Idem sensit Lyranus in eadem verba, qui etiam hoc addidit: Et ideò celebrabatur decima die mensis septimi, quia tunc descendit Moyses de monte portans secundas tabulas in signum propitiationis Diuinæ, &c. Quod affirmat Lyranus, eodē die Moysem redijsse cum tabulis secūdis insignum propitiationis Diuinę, traditione Hebræorum teneri potiùs arbitror, quam Scripturæ autoritate, quā quam & Scriptura nō parum illi fauet. Nam lex data est sexto die tertij mensis, vt cap. 6. ostendimus. Deinde Moyses fuit in monte sex & quadraginta
2 diebus Exod. 24. † Et cum iterum accepit tabulas, fuit etiam. 40. diebus. Inter hæc aliquot dies interfluxerunt; vt intelligitur ex. 32. & 33. cap. eiusdem libri. Quare cum dies decimus septimi mensis sit dies Expiationis; & numerus dierum non repugnet, satis probabile est eo die Moysem descendisse cū secundis tabulis. Sollennitas ipsa vocatur כִּפֻּרִים, id est, Expiationum,
Expiatio. siue Propitiationum; Verbum enim כִּפֶּר significat propitiare, siue placare, remouere iniquitatem, siue expiare peccatum: cum enim propitiatur, & placatur Deus, dicitur peccatum deleri, remoueri, auferri. Vt Psal. 50: De leiniquitatem meam. Exod. 34: Qui aufers iniquitatem, & scelera. Et postea: Et auferas iniquitates nostras, atq; peccata, nosque possideas. Siue ergo dicamus, Dies Expiationis, siue Dies Propitiationis, idem dicimus: quare Hieronymus nunc hoc, nunc illo modo vertit, sicut paulò post ait: Omne opus nō facietis in tempore diei huius, quia dies Propitiationis est, vt propitietur vobis
3 Dominus Deus vester. † Rursus siue Expiationem dicamus, siue Expiationes, nihil refert, & vtroque modo vertit noster interpres. In Hebræo pluralis numeri est, apud. lxx. singularis, Dies ἐξιλασμός, id est, Propitiationis, siue Expiationis: nam ἐξιλάσκομαι. similiter significat propitiare, & expiare peccata. Nomen sumptum est ab expiatione peccati, cum vitulum adorauit Exo. 32. & ab expiatione; quæ hoc die fiebat peccatorum populi per ieiunium, & sacrificia. Erat enim hic dies peculiariter dicatus expiandis peccatis per pœnitentiam, quam ieiunio, & sacrificijs oblatis profitebantur, & in quo Dei misericordia largiùs se effundebat præparans homines ad remissionem peccatorum, vt apud nos tempus Quadragesimæ. Propterea dictum est: *Affligetisque animas vestras in eo*, ieiunabant enim eo die vsque ad vesperam, vt ait Iosephus lib. 3. Antiq. c. 10. & hæc erat afflictio. Iudæi addunt, atque ita obseruare dicūtur, eodem die à potu etiam fuisse abstinēdum, ab vxoribus, à balneis, calceos præterea à abijciendos. Intelligendum est autem à vespera diei noni, & ideò ait: Et affligetis animas vestras die nono mensis. A vespera vsque ad vesperam celebrabitis Sabbata vestra, vt supra iam exposuimus cap. 1. numero. 18.
4 † De sacrificijs offerendis scriptum est Numer. 29: Offeretisque holocaustum Domino in odorem suauissimum, vitulum de armento vnum, arietem vnū. &c. Quid sit autem esse celeberrimum, & vocari sanctum plenius exposuimus cap. 5. nu. 3. & sequentibus, diximusque peculiare esse Sabbato, & diei Expiationis, vt nihil operis in eis fiat, ne ad cibos quidem parandos, reliquis enim diebus festis parari posse quę ad victum pertinerent, atque in hoc loco, & Numero. 29. cum dicitur: Omne

opus

opus ſeruile non facietis, redundare Seruile. Expiatio autem hæc fiebat per pontificem, nec tantùm populus expiabatur, ſed etiam templum, & ſacerdotes. Leuit. 16: Expiabit autem ſacerdos, qui vnctus fuerit, & cuius manus initiatæ ſunt, vt ſacerdotio fungatur pro patre ſuo: indueturque ſtola linea, & veſtibus ſanctis, & expiabit ſanctuariũ, & tabernaculum teſtimonij, atque altare, ſacerdotes quoque, & vniuerſum populum, &c. Atque ita hoc tantum die pontifex introibat in Sanctum ſanctorum, vt eſt in eodem capite.

DE SIGNIFICATIONE diei Expiationis.

CAP. XII.

1 Rigenes Homilia. 23. in Numeros: Eſt adhuc & alia feſtiuitas, cum affligunt animas ſuas, & humiliant ſe Deo feſta celebrantes. O mira feſtiuitas, dies feſtus vocatur afflictio animæ. Vide ergo, ſi vis diem feſtum agere, ſi vis vt lætetur Deus ſuper te, affige animam tuam, & humilia eã. Non ei permittas explere deſideria ſua, nec concedas ei laſciuijs euagari, ſed, in quantùm fieri poteſt, affige, & humilia eam. Denique Paſchæ feſtiuitas, & Azymorum panem afflictionis habere dicitur, nec poteſt quis agere diẽ feſtum, niſi afflictionis panem manducauerit, & manducauerit Paſcha cum amaritudine. Hoc ergò depoſcit & Propitiationis dies. Cum enim afflicta fuerit anima, & humiliata in cõſpectu Domini, tunc ei repropitiatur Deus, & tũc ad eam venit ille, quẽ propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſanguine ſuo, Chriſtus Ieſus Dominus, & redẽptor eius. &c. *Rom. 3.*

2 † Verùm ſi meminerimus, quod cap. 16. dictum eſt, ſeptimo menſe ſignificari tempus legis Euangelicæ, & conuerſionis gentium, ac ſollẽnitatem tubarum figuram eſſe lætitiæ, quæ futura erat in eadem conuerſione: rectè, niſi fallor, dicemus ſollennitatem Expiationis, quæ illi proxima fuit, ſignificaſſe pœnitentiam, & contemptionẽ voluptatum, ac ſui ipſorum, quæ initio fuit in ijs, qui conuerſi ſunt, & nunc debet eſſe in omnibus, qui perfectè ad Deum conuertuntur. Prædicato enim Euangelio continuò ieiunia, vigiliæ, atque omnes animæ afflictiones provoluptatibus: haberi cœperunt. Huius prædicationis initium fuit: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorũ: & in ea primùm auditũ eſt: Si quis vult poſt me venire, abneget ſe metipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me. Et: Qui autem ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitijs, & concupiſcẽtijs. *Matth. 3. & 4.* *Matth. 16.* *Galat. 5.*

3 † Decimo die celebratur ſollennitas Expiationum, quia qui decem præcepta implere cupit, vt ſemper impleat, & perfectè euadat, ſemper carnis affligendæ, & ſpiritui ſubijciendæ rationem habere debet, ac dare operam, vt eam quam puriſſimam conſeruet, & perpetuum cum peccatis bellum gerat, atq; ita ſemper creatori ſuo holocauſtum ſuauiſſimi offerat odoris. Et quidem in omnibus feſtis diebus illud ſtatim audimus: Omne opus ſeruile non facietis in eo, quia & qui incipiunt, & qui proficiunt, & qui perfecti ſunt, dum in carne peccati viuunt, & inter Diaboli laqueos verſantur, nunquam ſecuri eſſe debent, nec ità de libertate lætari, vt ad ſeruitutem ſe reduci non poſſe exiſtiment. Sed in die Expiationis etiam ab opere parandorum ciborum abſtinendum eſt, vt meliùs ac puriùs Deo vacetur: quia qui ſe in ſeptimo menſe, id eſt, in tempore gratiæ, eſſe meminerunt, ac ſeriò perfectionem aſſequi ſtudent, corporis etiam ſolicitudinem abijciunt paucis, vilibuſque contenti, ac Deum ſibi ex animo ſeruientibus non defuturum confidentes, iuxta quod à Seruatore dictum eſt: Nolite ergo ſoliciti eſſe dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? Hæc enim omnia gentes inquirunt. Scit enim pater veſter quia his omnibus indigetis. Quærite ergo primùm regnum Dei, & iuſtitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis. *Matth. 6.*

DE SOLLENNITATE Tabernaculorũ, siue Scenopegiæ.

CAP. XIII.

1 *Quinto decimo die mensis huius septimi erunt feriæ Tabernaculorum septem diebus Domino. Dies primus vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus. Omne opus seruile non facietis in eo, & septem diebus offeretis holocausta Domino.* Leuit.23. Hæc erat magna sollennitas Iudæis, & tertia, in qua omnes masculini sexus venire iubebantur in Ierusalẽ, vt videmus Deut. 16. Hebraicè dicitur, חג הסכות, id est, festum Tabernaculorum. Græcè ἑορτὴ σκηνῶν, quod idem est. Dicitur, & σκηνοπηγία à figendis scilicet tabernaculis. Corruptè ergo in multis libris scribitur Scenophegia pro Scenopegia. Quodque Abulensis in eadem verba ait: Vocatur autem istud festum alio nomine Scenophegia, id est, comestio in publico, à cenon, quod est commune, & phagia, quod est comedere: miserabili illius sæculi barbariæ tribuamus. Simile est quod ait Radulphus libro. 17. in Leui. cap. 3. Phagó comestionem sonare, & inde dici Scenophegiam. Cur ita dicatur, & in cuius beneficij memoriã celebretur ipse legislator paulò post aperuit. *Mense septimo festa celebrabitis, & habitabitis in vmbraculis septem diebus. Omnis qui de genere est Israel, manebit in tabernaculis, vt discãt posteri vestri quod in tabernaculis habitare fecerim filios Israel cum educerem eos de terra Ægypti. &c.* 2 †Septem ergò diebus celebratur, quia multis diebus factum est, quod in ea memoratur, vt supra diximus cap. 5. numer. 9. Primus dies sanctus dicitur, in quo ab omni opere seruili feriandum erat: nec tamen septimo idem honor habetur, vt in diebus Azymorum, quoniam dies proximus, qui erat Cœtus, atq; Collectæ, sanctus futurus erat, & prouideri oportebat ne quo ad eius fieri posset, diem, in quo ab opere seruili quiescebatur, alter similis dies subsequeretur, quod vniuerso populo, ac pauperibus præsertim, graue, atque incommodum futurum videbatur. Atq; in Azymis quidem septimus dies idem erat Azymorum, & Cœtus, atque Collectæ, quod in diebus Tabernaculorum fieri non potuit, quoniam tantæ sollẽnitati septem dies dari oportebat, vt sollennitati Azymorum, & dies Cœtus nõ potuit in Tabernaculis agi, vt cap. 15. dicemus, sed extra illa.

Scenopegia

Vers.34.

3 †De materia tabernaculorum, & de loco, in quo fiebant, hęc scribit Abulensis quæstione. 24. in ca. 23. Leuitici, tabernacula facta fuisse extra domos, vel in aliquo loco non operto, & ex ramis arborum facta dicit, quoniam quadraginta annos in deserto Hebræi non habitauerunt in domibus, sed in vmbraculis sub arboribus. Rem tamen ex Nehemiæ cap. 8. discimus: Egressus est, inquit, populus, & attulerunt, fecerunt que sibi tabernacula, vnusquisq; in domatè suo, & in atrijs suis, & in atrijs domus Dei, & in platea portæ Aquarum, & in platea portæ Ephraim. Itaque in domatibus, id est, in tectis domorum, & in reliquis locis spatiosis sub diuo positis intra vrbem construebant tabernacula. Sed tunc quia pauci erant, & hostes propinqui, meritò se intra vrbem continebant. Sed postea multa etiã tabernacula extra vrbem posita fuisse probabile est. Cum enim ex omnibus locis terræ promissionis in Ierusalem cõuenirent, & singulæ familiæ singula tabernacula construerent, vt ait Iosephus. 3. Antiq. cap. 10. nequaquam tot in vrbe construi poterant. Estque vero simile ita fuisse disposita tabernacula, vt quasi vrbs quædam fieret, & singulæ familiæ seorsum manerent, ita enim faciebãt cum per desertum quiescebãt, cuius rei memoriam tunc colebant. Materiam autem tabernaculis construendis non eam fuisse opinor tantũ, quam Abulensis vult, neque enim semper in deserto ex ramis arborum ea facere poterant, cum necesse esset interdum diuertere ad loca, quæ arboribus carerent, & tantæ multitudini nullæ siluæ sufficerent. Denique si singulis annis in Ierusalem ex arboribus fierent, breui montes, & siluæ desolarentur.

Materia, & locus tabernaculorum.

4 †Talia igitur erant tabernacula, qualia erant in vsu apud veteres, & qualia populus habuit, ipse faciens per desertum, è lignis videlicet, & linteis, pellibusque con-

confecta,vt æstum, & pluuiam arcerent. Ligna, vel fudes,primum figebantur, deinde lintea tendebantur, quæ domicilium constituerent,& pellibus extrinsecus tegebantur. Ita tabernaculum factum est Exod.26. quod ad communium tabernaculorum similitudinem compositum videtur. Indicant hoc etiam multi Scripturæ loci,in quibus legimus moueri tabernacula, aut tendi,aut figi,vnde etiam Scenopegiæ nomen deductum esse diximus. Vt Genes.12: Et inde transgrediens ad montem,qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum. Et cap.13: Reuersusque est per iter, quo venerat à Meridie in Bethel, vsque ad locum,vbi prius fixerat tabernaculum. Et postea: Mouens igitur tabernaculum suum.&c. Et cap.31: Iamque Iacob extenderat in monte tabernaculum:cumque ille consecutus fuisset eũ cum fratribus suis, in eodem monte
5 Galaad fixit tentorium. †Hinc Cant.1. Nigra sum, sed formosa filiæ Ierusalẽ, sicut tabernacula cedar,sicut pelles Salomonis,quæ scilicet cum tabernaculum extrinsecus tegerent,Sole,& pluuijs denigrabantur. Et Hab.3: Pro iniquitate vidi tentoria AEthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian, à parte totum intelligens pelles vocauit tentoria. Immò & Iosephus loco modò indicato de festo Tabernaculorum ages ait: *σκηνὰς πήγνυσθαι κελεύει κατὰ δίκιαν ἕκαστον*, id est, Tabernacula figere iubet vnumquemque secundum familiam,id est,magna,vel parua pro numero domesticorum. Quod de tabernaculis dixi ostendit Isaias cap.54.his verbis: Dilata locum tentorij tui,& pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Et cap.33: Tabernaculum,quod nequaquam transferri poterit,nec auferentur claui eius in sempiternũ,& omnes funiculi eius non rumpentur. &c. In lignis enim, quæ vicem columnarum habebant, erant annuli,quibus inhærebantur funes,qui clauis magnis humi confixi ligna firmabant, & contra ventorũ vim tabernacula muniebant. Huiusmodi tabernaculorum artifex erat Paulus,sicut legimus Acto.18: Erant autem sce
nofactoriæ artis. Nec verò ex frõdibus quoque arborum facta fuisse tabernacula multa negauerim,præsertim quę paupertinũ erat,qui pretiosioribus illis tabernaculis carerent. De holocaustis,& victimis,quæ singulis diebus cædebãtur, lege cap.29. Numerorum.

6 †Hoc præterea lex iubet. *Sumetisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ,spathulasque palmarum, & ramos ligni densarum frondium, & salices de torrente,& lætabimini coram Domino Deo vestro.* Quod Iosephus libro.3. Antiquit. cap.10.ita interpretatur: Et simul pro gratiarum actione sacrificare,manibus interim gestantes ramos myrti, salicis, & palmæ,ex quibus mala Persica dependeant. &c. Sed Græca non satis cõmodè versa sunt, quæ sic habent: *φέροντας ἐν ταῖς χερσὶ εὐθυτενῆ μυρσίνης, ἢ ἰτέας σὺν κράδῃ φοίνικος πεπαιμένῃ τῷ μήλῳ τῷ τὸ περσέας φορτόν.* Quæ ita reddenda sunt: Ferentes manibus ramum myrti, & salicis cum ramo palmæ laborato: adest & malum, quod Perseæ est,id est, ferunt etiam ramos arboris Perseæ. Est autẽ Persea arbor, quam malum Persicum, siue citrum quidam vocant,(certè ita Iosephus accepit)mala enim citria vocantur mala Medica,siue mala Persica, vt autor est Dioscorides libro.1.cap.131. Et quamuis arbor *μηλέα* frequentiùs dicitur,fructus autem *μῆλον* tamen, & arbor ipsa
7 *μῆλον* vocatur. †Quatuor ergo arborum ramos ferre manibus iubebantur iuxta Iosephum,myrti, salicis, palmæ, citri. Idem fere fecit Moses AEgyptius libro.3. Ductoris dubiorum, cap.44. Ex quibus perspicimus arborem pulcherrimam intelligi citrum,cuiHebræi suffragantur. Sed & Chaldæi interpres hic vertit: Fructum arboris citri. Quod ergo Hieronymus scripsit in illud Zachar.14: Et cões qui reliqui fuerint. &c. arborem pulcherrimam in Leuitico à Iudæis cedrum intelligi, ne quaquam cedrum eam intelligit excelsam arborem,& præstantem, quæ plerumque hoc nomine significari solet, sed eam, quam Latini citrum vocant, quod ex Dioscoride intelligitur lib.1.ca.131. vbi de malis loquens: Ea autẽ, inquit, quæ Medica dicuntur, aut Persica,aut Cedromela,Latinè autem citria,omnibus

Arbor pulcherrima.

nósa. &c. Cedromela dicuntur quasi mala cedri. † Arbor densarum frondium myrtus intelligitur, vt etiam interpres Chaldæi vertit. lxx. transtulerunt; Arboris densæ: & Zachar. 1. vbi habemus: Et ipse stabat inter myrtetа; verterunt, Inter duos montes vmbrosos, id est, habentes vmbrosas arbores, ac densarum frondium. Sicut ergo in tabernaculis habitare iubebantur, vt in firmis, & quietis sedibus collocati recordarentur se multis annis habitasse in tabernaculis, quod ipsi intellexerunt: scribit enim Moses AEgyptius in eodem loco: Similiter in exeundo de domibus, & morando in vmbraculis, sicut faciunt eremitæ, vt recordemur quod ita fuimus in diebus antiquis, & mutauit nos de desertis illis, vt habitaremus in domibus picturatis, & in palatijs delectabilibus, & in crassitie terrarum. &c. ita ferre iubentur manibus ramos arborum, quas nominauimus, vt recordarentur se de sterili sollitudine in terram feracem, & riuis (id enim indicant salices de torrente) ac optimis arboribus abun-
9 dantem translatos fuisse. † Propterea arbores pulchræ, & optimæ assumuntur, vt palma, & citrus, & myrtus, & iuxta riuos nascentes, vt salices. In his etiam citrus, & myrtus odoris boni sunt, salices verò, & palmæ pulchræ, & humidæ, diuque virorem seruantes; non enim primo tantum die, sed sex etiam reliquis sumebantur, quod Moses indicauit Leuit. 23. cum dixit: *Sumetisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ, spathulasque palmarum, & ramos ligni densarum frondium, & salices de torrente, & lætabimini coram Domino Deo vestro, celebrabitisque sollennitatem eius septem diebus per annum.* Et quidem iam dixerat septem diebus peragi debere ferias Tabernaculorum: sed cum ramos arborum primo die sumi præciperet, ne quis putaret eo tantum die sumendos esse, meritò addidit: *Celebrabitisque sollennitatem eius septem diebus.* Ita intellexit Moses AEgyptius, vt continuò videbimus, & idem à Iosepho traditur testatur Petrus Comestor in Historia Numerorum, cap. 47. Falsum ergò est, quod affirmauit Abulensis quæstio. 28. in c. 23. Leuitici, primo tantum die ramos fu-

Arbor densarũ frõdiũ 8

10 mi. † Quod dixi de ramis arborum, & de eorum causis Moses AEgyptius eodem lib. 3. Ductoris dubiorum, capit. 44. docet his verbis. Quod autem mihi videtur in illis quatuor generibus rerum, est, quia lætati sunt cum exirent de deserto, in quo nihil seminabatur, nec inueniebatur ibi ficus, vitis, nec mala granata, nec aqua ad bibendum: & intrauerũt in terram delectabilem, in qua erant riui, & arbores multæ. Vt igitur haberentur ista in memoria, præcepit accipi de bonis fructibus. Et ista sunt quatuor genera, de quibus præcessit sermo, in quibus mihi conueniunt, quia inueniuntur in multis locis in terra promissionis in tempore illo, & quilibet potest illas habere. Secũdum est, quia sunt pulchra, & humida, & quædã ipsorum sunt boni odoris, scilicet pomum citrium, & myrtus. Tertium est, sicut in palma, & salice, quia tenet eorum humiditas in bono statu totis septem diebus, quod non inuenitur in alijs generibus huiusmodi rerum. &c. Eum secutus est S. Thomas. 1. 2. quæstione. 102. art. 4. ad decimum. Cum autem legimus fructus arborum, fructus cum ramis, in quibus sunt, intelligam⁹, vt ex verbis Scripturæ, & Iosephi, &
11 Mosis AEgyptij perspicitur. † Quare malè, vt diximus, vertit nouus Iosephi interpres: Gestantes manibus ramos myrti, salicis, & palmæ, ex quibus mala Persica dependeant, cum mala hæc Persica non ex alienis, sed ex suis ramis pendere deberent. Quod verò ait: *Et lætabimini coram Domino Deo vestro*, ita exponit Abulensis: Saltabitis habentes istos ramos in manibus coram Domino Deo vestro. Dicunt enim aliqui quod quando Iudæi habebant istos ramos in manu, habebant cum eis colligatos fructus, & sic saltabant eleuantes, & deprimentes illos fructus ad omnem differentiam positionis, quod significabatur esse ad laudem Dei, qui erat Dominus omnium positionum mundi. &c. Et postea: Dicebatur hoc fieri coram Domino, quia ista lætitia, & saltatio fiebat in Sanctuario, vbi dicebatur esse Deus. &c. Ex hoc cernitur non semper eos mansisse in tabernaculis illis septem diebus, sed ita vt quis domi suæ habitare dicitur,

in

in qua comedit, & dormit, & manet cum opus est, aut etiam exit.

DE SIGNIFICATIONE Tabernaculorum, siue Scenopegiæ.

CAP. XIIII.

1 ORigenes Homilia.23.in Numeros: Iam verò vltimus dies festus Dei quis sit, quo Deus lætatur in homine, videamus. Scenopegia, inquit. Lætatur ergò super te, cum te viderit in hoc mundo in tabernaculis habitantem, cum te viderit non habere fixum, & fundatum animum, ac propositum super terras, nec desiderante quę terrena sunt, nec vmbram vitæ huius quasi possessionem propriam, & perpetuam deputantem, sed velut in transitu positum, & ad veram illam patriam paradisi festinantem, ac dicentem: Incola ego sum, & peregrinus, sicut omnes *Psal.29.* patres mei. In tabernaculis enim habitauerunt & patres: & Abraham in casis, ideſt, in tabernaculis, habitauit cum *Hebr.11.* Isaac, & Iacob coheredibus repromissionis eiusdem. Cùm ergò incola fueris, & peregrinus in terris, & non est mens tua fixa, & radicata in desiderijs terrenorum, sed paratus es vt citò transeas, & paratus es extendere te semper ad anteriora vsquequò perueniasin terram fluentem lac, & mel, & hereditatem capias futurorum: si te, inquam, positum in his videat Deus, lætatur in te, & diem festum agit super te. &c. † Di-
2 ximus cap.12. secundam septimi mensis sollennitatem, id est, diem Expiationis, significasse pœnitentiam, & contemptionem voluptatum, ac sui ipsorum, quæ initio fuit in ijs, qui conuersi sunt, & nũc esse debet in omnibus qui perfectè cõuertuntur. Scenopegia igitur, quæ illam subsequitur, indicat eos, qui pœnitentia se exercent, & voluptates, seque ipsos contemnunt per desertum vitæ huius festinare debere in veram terram promissionis, & in tentorijs habitare, hoc est, tãtum ex rebus huius mundi sumere, quantum ad iter faciendum necessarium sit. Quare de gentibus ad Euangelium conuertendis in hunc modum vaticinatus est Zacha- *Zacha.14.* rias: Et omnes qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Ierusalem, ascendẽt ab anno in annum vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem Tabernaculorum. Et postea: Sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes quæ non ascenderint ad celebrandam
3 festiuitatem Tabernaculorum. † Decimo quinto die celebratur Scenopegia, quo iam Luna decrescere incipit, quia nisi res sæculi fluxas, & caducas esse verè intelligamus, amabimus eas, & in eis manere cupiemus, nec desiderio festinabimus ad cœlestes. Cui igitur Luna decrescit, ideſt, qui bona sæculi, quæ mutantur, & transeunt, atque in Luna indicantur, talia esse cognoscit qualia sunt, ille Scenopegiam continuò celebrat, & festinat ad æterna. Septem diebus agitur, quia totam vitam nostram Deo dicare, & semper futura quærere debemus. Isychius: Quando congregauerimus omnes fructus terrę ab operibus videlicet terrenis cessantes, festa celebremus septem dies, ideſt, totam nostram demus vitam in Diuina festiuitate celebranda. &c. *Dies primus vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus*, quia nihil iucundius, aut lętius nobis contingere potest eo die, quo iam plenè ad cœlestia aspiramus, nihil hoc desiderio sanctius. *Omne opus seruile non facietis in eo*, quia tunc maximè ab omni seruitute recedimus, cũ nihil est in terra quod nos capiat, aut festinare prohi-
4 beat ad superna. † Illis septem diebus offeruntur holocausta Domino, quia dum ita viuimus, totos Deo nos tradimus, & eius desiderio magis magisque in dies inardescimus. Fructus arboris pulcherrimæ, ideſt, citri, quæ colore aurum referunt, tunc verè sumimus, quia nõ quærimus quæ nostra sunt, sed quæ Iesu Christi, & fructibus caritatis, quæ omnium virtutũ pulcherrima est, abundamus toti Dei gloriæ, & fratrum vtilitati traditi. Spathulæ palmarum victoriam indicant, sicut de sanctis victoribus scriptum est: Et palmæ in manibus *Apoc.7.* eorum. Tunc enim gloriosè vincimus & de hostibus triumphamus, cum nihil illi habent in terra vnde nos teneãt,

& in

& in humum deijciant, quia conuersatio nostra in cœlis est. Ramos salicis sumi diximus, quia diu virorem retinet, nec illis septem diebus aresc̃it, & firmitatem animi non marcescentem, sed semper in felici illo virtutum statu perseuerantem significat. † Quæ de torrente sumitur, quia nisi crebro in lege Domini meditemur, & meditationi pias, & assiduas preces adiungamus, marcescet in nobis, & deficiet ille animi vigor. Ita de viro bono cecinit Propheta: *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die, ac nocte. Et erit tamquam lignum, quod plãtatum est secus decursus aquarũ, quod fructum suum dabit in tempore suo. Et folium eius nõ defluet, & omnia quæcumque faciet, prosperabũtur.* Ramus ligni densarum frondium, quod pulchrum est, & humidum, atque ideo sumitur in Scenopegia, vt capite proximo diximus, densitatem virtutum nobis ostendit semper in suo virore permanentium. Vt enim ex animo in cœlestem patriam festinemus, & terrena contemnamus, non satis est cupere, & quiescere, atque otiari, sed omnes virtutes crebro adhibendæ, & ita exercendæ sunt vt nulla earũ in nobis arescat, sed pulchritudinem suam teneant. Huiusmodi ramis celebranda est Scenopegia totis septem diebus, id est, toto vitæ tempore, quos qui leuauerit, verè coram Domino lætabitur, & hilarem in eodem vitam aget.

Psalm.1

DE DIE FESTO COETVS, atque Collectæ.

CAP. XV.

1 HIC dies vigesimus secundus erat septimi mensis, octauus autem post septem dies Tabernaculorum. Hebraice עצרת dicitur, id est, Cœtus, siue Congregatio, vt Ierem. 9. Quia omnes adulteri sunt, cœtus prævaricatorum. De quo legimus Leuit. 23: *Dies quoque octauus erit celeberrimus, atque sanctissimus, & offeretis holocaustum Domino, est enim Cœtus, atque Collectæ. Omne opus seruile non facietis in eo.* Pro: Est enim Cœtus, atque Collectæ. lxx. verterunt: ἐξόδιον ἐστιν, id est, Exodium est, de quo postea plura dicemus. Duplex fuit dies Cœtus apud Iudæos, alter idem, qui septimus erat Azymorum, alter is, de quo nunc agere cœpimus, quem ita nobis explicat S. Thomas, 1. 2. quæstione. 102. artic. 4. ad decimum. Octauo, inquit, die celebrabatur aliud festum, scilicet, Cœtus, atq; Collectæ, in quo colligebantur à populo ea, quæ erant necessaria ad expensas cultus Diuini: & significabatur adunatio populi, & pax præstita in terra promissionis. &c. Petrus Comestor in Historia libri Numerorum, cap. 47. affirmat octauum diem festum fuisse, quia conueniebant ad faciendam collectã, fortè in vsus pauperum, vel in alios vsus communes. † Lyranus in ca. 23. Leu. pecunias tunc colligi solitas esse dicit in sumptus sacrificiorum, vel tabernaculi vel tẽpli. Idem sensit Abulensis, q. 26. &. 27. in idem caput, & sumptus Sanctuarij, vel tabernaculi, aut templi indicat, reficere ea, quæ corruerant, vel noua facere, facere vasa aurea, & argẽtea, & vestes, emere animalia, quæ necessaria erant ad quotidiana sacrificia. Verùm Paulus Burgensis in Additione eiusdem cap. 23. hanc sententiam vehementer impugnat, atque hoc maximè argumento, quòd septimus dies Azymorum dicebatur etiam dies Cœtus, atque Collectę, quo nemo affirmat colligi solere pecunias: tum etiam quia manifestum est apud Doctores Hebræorum huiusmodi collectionem pecuniarum ad sumptus templi per totam terram promissionis factam fuisse duodecimi mensis die primo. Vnde, inquit, festum Cœtus dicitur ex hoc quod erat dies celebris, in quo populus debebat adunari, seu colligi ad vacandum Diuinis, & per consequens cessare ab operibus seruilibus. &c. † Ego ex verbis Sancti Thomæ, quæ ante retuli, & ex his Pauli Burgensis mihi conijcere posse videor quid sit dies Cœtus; is scilicet, quo relictis tabernaculis simul omnes in tabernaculum, siue in templum conueniebant gratias Deo sollennibus sacrificijs relaturi quòd post longam illã quadraginta annorum peregrinationẽ tandem in terram promissam omnes tribus saluæ venissent, & optata quiete, terra

Vers. 36.

Duplex dies Collectæ.

2

3

terra, incolumitate frui cœpissent. Atque ideo post septem dies Tabernaculorum conueniebant, quibus annos peregrinationis testabantur, & Cœtus, siue Collecta dicebatur quòd omnes simul congregarẽtur. Simili fere de causa dies extremus Azymorum eodem nomine colebatur, quod cum trepidi, & festinantes ex AEgypto exissent, quod manducandis panibus Azymis referebant, tandem omnes incolumes in vnum, atque eumdem exercitum conuenissent, & mare transijssent. Atque hoc & rerum ipsarum ordo, Diuinorumque beneficiorum cognitio, & commemoratio, tum etiam nomen ipsum Cœtus postulant; præsertim cũ pecunias septimo die Azymorum collectas fuisse non sit probabile, cum liceret (vt ait Lyranus in cap. 16. Deut.) omnibus secundo die in patriam profi ciscí, & si petendæ erant pecuniæ, an-
4 tequam discederent, erant petẽdæ. † Si autem septimo die Azymorum non petebantur, cur die octauo consequente Scenopegiam peti dicamus, cum idem vterque dies nomen habeat, atq; eadem ratione habere videatur? Qui pecunias colligi voluerunt, nomine Collectę moti sunt, quo Paulus in eadem re vtitur. 1. Corinth. 16. De collectis autem, quæ fiunt in Sanctos, sicut ordinaui Ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite. Verùm ita habeant, in Hebræo tãtum legi עֲצֶרֶת הִוא, id est, Cœtus ipsa, quod est: Est enim dies Cœtus, sed Hieronymus perspicuitatis causa addidit, Atque Collectæ. Nec Collectam necesse est esse pecuniæ, nam & Orationes Collectæ vocantur, Cœtus autem hominum est. Quare rectè Chaldæus vertit: Collecti eritis. Preterea Deut. 16. vbi nos habemus, Collectæ est Domini Dei tui, cum in Hebræo sit לַיהוָה, rectè vertere possumus, quemadmodũ: & lxx. verterunt: Domino Deo tuo, tametsi idem in vtraque trãslatione sensus est, Cœtus est in honorem Domini Dei tui: idem enim vocabulum, quod prius verterat duobus Cœtus, atq; Collectæ, nunc vno vertit, id est, Collecta, quod cœtum hominum sine dubio significat. Et quoniam vt gratias Deo referrẽt congregabantur, dixit: Collecta est Domini Dei tui, siue Domino Deo
5 tuo. † Sed & illud. 2. Paralip. 7: Fecitq; die octauo Collectam eo quòd dedicasset altare septem diebus, & sollennitatem celebrasset diebus septem: vtrũ ita interpretabimur, pecunias colligi ab omnibus iussit ad sumptus templi, an iussit omnes congregari vt gratias Deo agerent? Nùm rex locupletissimus, qui auro, perinde atque alij argẽto, abundabat, pecunias tunc exigi iuberet? Nec in templo tantum, sed etiã in domibus vehementiùs eo die lætabantur, sicut Moses AEgyptius lib. 3, Directoris dubiorum, cap. 44. testatur his verbis: Exitus verò de festo Tabernaculorum ad octauum diem, similiter festum est ad complendum in ipsa die genera lętitiæ, quæ non poterant consummari in vmbraculis, sed in domibus magnis, & in habitationibus securis. &c. Huc etiam pertinere arbitror translationẽ lxx. qui nomẽ עֲצֶרֶת, pro quo nos aut Cœtum, aut Collectã, aut vtrumque habemus, semper vertunt ἐξόδιον, quæ vox Latinis inusitata non est, & exitum, finemque significat, ac propriè canticum, quod histriones è scena exeuntes canebant, vt & ex alijs, & ex Tito Liuio, lib. 7. ab vrbe
6 condita intelligitur. † Quare celebrem illam gratiarum actionem, qua Cœtus filiorum Israel duas magnas sollennitates Azymorum, & Tabernaculorum claudebant, & è loco sancto exeuntes in vrbes suas reuertebantur, non immeritò ἐξόδιον appellarunt. Liuij verba, si quis requirat, hæc sunt: Iuuetus histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare cœpit, quæ inde Exodia appellata, confertaque fabulis, porisimùm Atellanis, sunt. &c. Videre hoc licet apud lxx. Leu. 23. Num. 29. Deut. 16. 2. Paral. 7. & Nehemiæ. 8. Theodoretus quæst. 32. in Leu. ita interpretatur: Exodium autem festorum indicat finem. *Exodium.*

DE SIGNIFICATIONE diei Cœtus, siue Collectæ.

CAP. XVI.

SI rectè interpretati sumus diẽ Cœtus esse, quo omnes filij Israel in templum cõueniebant gratias Deo relaturi ver-
1

verbis, & sacrificijs quòd eos in terram promissam lætos, atque incolumes deduxisset: non erit profectò dubium eo die gaudium indicari cœtus beatorũ, & immortalem illam gratiarum actionem, de qua dictum est Psalm. 83: Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te: quod eos scilicet tot periculis liberatos in optatam patriam perduxerit. Nam si septimus mensis tempus gratiæ significat, vt diximus, & prima eius sollennitas lætitiæ, quæ futura erat in conuersione gentium, typus fuit: secunda pœnitentiæ, contemptionisq; voluptatum, tertia festinationis in cœlestem patriã: quartam, quæ Cœtus dicitur, & dies festos legis claudit, ac perficit, & vitam in tabernaculis actam consequitur, rectissimè beatissimam illã, extremamq; sollennitatem interpretabimur. † Numerus etiam perpulchrè conuenit: septem enim diebus vniuersum tempus vitæ præsentis voluitur, & octauus dies beatitudinis est, & lætitiæ, & immortalitatis, quo & Dominus resurrexit, & omnes veri filij Israel resurgent semper cum Christo regnaturi. Isychius in cap. 23. Leuit: Sed & septem diebus holocausta offerri præcepit ostendens oportere per omne tempus perfectam conuersationem sequi. Quando ergò sic præsentem vitam percurrimus, tùc celeberrimum, atque sanctissimũ octauum diem, sęculum videlicet futurum, habemus vocante nos in præparata sanctis bona eo, qui nos & in hãc conuersationem vocauit. Tunc ergò offerimus holocausta Domino, quæ hic præparauerimus, est enim Cœtus, atq; Collectæ: vel sicut lxx: Egressus est, quia hinc exitus, illic habitatio est, sicut ait Paulus: Cupio dissolui, & esse cũ Christo. Omne opus seruile non facie- *Philipp. 1.*
mus, quia sicut Angeli Dei reimpore illo erimus. &c. In eumdem sensum hũc diem Collectæ interpretatur Radul-
3 phus lib. 17. in Leu. cap. 3. † Quod dicitur: *Et offeretis holocaustum Domino*, melius in illa cõgregatione beatorum fit, in qua interim cum totis viribus, & tota animi contentione Deus intelligitur, & amatur. Tunc fit plenè quod pręceptum est: *Diliges Dominum Deum* *Deut. 6.*
tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua: & illud: *Benedic anima mea Domino, & omnia quæ intra me sunt, nomini sancto eius*, & quæ sequuntur. Illud obscurius, cur dictum sit: *Omne opus seruile non facietis in eo*, cum potius dicẽdum videretur quòd de Sabbato dicitur: Omne opus non facietis in eo, hoc enim maximæ sollennitati datur, vt Sabbato illud, mediocribus etiam commune est, vt nullum opus seruile in eis fiat. Vtrumque sanè ad beatitudinẽ pertinet, vt nihil quod laboris sit, in ea inueniatur, quod Sabbato conuenit, & vt nullum opus seruile fiat in ea, id est, vt longissimè sint beati ab omni pecca- *Psalm. 102*
to, quod est opus seruile, at non ab omni opere. Licebat die octauo cibos parare, atque ita beata vita laborem nõ habet, sed opus tamen habet, quo (sicut lxx. verterunt Deut. 16.) necessaria animæ, id est, vitæ, parentur, intelligunt enim Deum, & amant, sine quo beata vita nulla est, & intelligẽdo, atq; amando cibum beatissimæ immortalitatis sibi parant, qui Deus est, nec aliter eo fruerentur.

DE DIE DATI IGNIS.

CAP. XVII.

1 VNC festum diem alter proximè consequebatur, qui Inuenti ignis dictus est. De quo, quoniam neque in sacris libris, excepto secundo Machabæorum, neque in Iosepho, neque in Philone, nẽque in ijs qui de festis diebus egerunt, quidquam inuenio, ea tantum referam quæ 2. Mach. 1. scripta sunt, ex quibus causam sollennitatis intelligemus. Ea sunt huiusmodi. *Facturi igitur quinta & viceſi* *Vers. 18.*
ma die mensis Chasleu purificationem templi, necessarium duximus significare vobis, vt & vos quoque agatis diem Scenopegiæ, & diem Ignis, qui datus est quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit sacrificia. Nam cum in Persidem ducerentur, patres nostri, sacerdotes qui tunc cultores Dei erant, acceptum ignem de altari occultè absconderunt in valle vbi erat puteus altus, & siccus, & in eo contutati sunt eum, ita vt omnibus ignotus esset locus. Cum autem præteriissent anni multi, & placuit Deo vt mitteretur

teretur Nehemias à rege Persidis: nepotes sacerdotum illorum qui absconderant, misit ad requirendum ignem: & sicut narrauerunt nobis, non inuenerunt ignem, sed aquam crassam. Et iussit eos haurire, & afferre sibi: & sacrificia quæ imposita erant, iussit sacerdos Nehemias aspergi ipsa aqua, & ligna, &
2 *quæ erant superposita.† Vtque hoc factum est, & tempus affuit quo Sol refulsit, qui prius erat in nubilo, accensus est ignis magnus, ita vt omnes mirarentur. Orationem autem faciebant omnes sacerdotes dum consummaretur sacrificium, Ionatha inchoante, & ceteris omnibus respondentibus.* Et postea: *Cum autem consumptum fuisset sacrificium, ex residua aqua Nehemias iussit lapides maiores perfundi. Quod vt factum est, ex eis flãma accensa est, sed & ex lumine quod refulsit ab altari, consumpta est.* Ignis de quo loquitur, sacer ignis est cœlitus olim datus, quo vno in altari vti licebat ad sacrificia, de quo Leu. 6: Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subijciens ligna manè per singulos dies. Ignis est iste perpetuus, qui nunquam deficiet in altari. Quem quia Nadab, & Abiu filij Aharon non adhibuerunt, sed ignem alienum, egressus ignis à Domino deuorauit eos, & mortui sunt coram Domino Leu. 10: Hic ignis semper in tabernaculo, & in templo seruatus est vsque ad tempus captiuitatis, quo & templum incensum est, & Iudæi Babylonem ab-
3 ducti sunt.† Sed tũc in puteo à sacerdotibus absconditus, & soluta captiuitate ab eorum nepotibus Nehemia iubente quæsitus non est inuentus, sed aqua crassa pro eo reperta est, quæ in eumdem ignem est in sacrificio conuersa. Quare falsum est quod recentiores Hebræi, eorumq; studiosi dictitant, in templo secundo cœlestem ignem semper defuisse. Quo die ignis datus sit, Scriptura non docuit, sed aut in Sceno pegia, aut (quod multò verius puto) cõtinuò ferè post illam datum esse conijcimus ex eo quod ait: Vt & vos quoque agatis diem Scenopegiæ, & diẽ ignis qui datus est, quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit sacrificia. Hæc autẽ sacrificia sine dubio illa sunt, quæ Nehemiæ. 12. ca. commemorãtur his verbis: *Steterunt que duo chori laudantiũ in domo Dei, & ego, & dimidia pars magistratuum mecũ. Et sacerdotes. &c. Et clarè cecinerunt cantores, & Iezrahia præpositus: & immolauerunt in die illa victimas magnas, & lætati sunt, Deus enim lætificauerat eos lætitia magna. Sed & vxores eorum, & liberi gauisi sunt, & audita est lætitia Ie-*
4 *rusalem procul. &c.* † Tempus ex præcedentibus intelligitur, capite enim octauo dictum erat: Fecit ergò vniuersa Ecclesia eorũ qui redierãt de captiuitate, tabernacula, & habitauerunt in tabernaculis: nõ enim fecerãt à diebus Iosue filij Nun taliter filij Israel vsq; ad diem illum, & fuit lætitia magna nimis. Legit autẽ Hesdras in libro legis Dei per dies singulos à die primo vsq; ad diẽ nouissimum, & fecerunt sollennitatem septem diebus, & in die octauo collectã iuxta ritum. Deinde caput nonum ita incipit. In die autem vicesimo quarto mensis huius conuenerunt filij Israel in ieiunio, & in saccis, & humus super eos. Et separatum est semen filiorum Israel ab omni filio alienigena. &c. Cũ que alter dies numeratus non fuerit, nõ videtur dubium per idẽ tempus, id est, paulò post Scenopegiam oblata esse illa sacrificia.

Significatio dati ignis.

5 QVid autem ignis inuentus post tẽpus captiuitatis, nisi caritatẽ post peccatũ per sacerdotes Ecclesiæ, & per sacramentũ pœnitentiæ recuperatam significat? Quis putaret vnquã ex aqua crassa super hostias infusa ignẽ esse oriturum? Sed iussit infundi Nehemias, & opera sacerdotũ infusa est, cœlestique virtute subito ex ea ignis eluxit. Mirabile est verbis sacerdotis peccata remitti, quæ, si vt hominis sunt considerentur, quãvim habere possunt vt animi sordes abstergant, & offensiones in Deũ amoueant, magis quam aqua crassa vt ex ea fiat ignis? At iubet Nehemias, id est, Christus, victimas iugulari, idest, peccatorẽ se ipsum per cõtritionẽ, & cõfessionẽ Deo mactare, & eiusdẽ Christi iussu verba, atq; sententiã super eũ profert sacerdos, efficitq; vt ignis amissæ caritatis cœlit' detur, & domiciliũ Dei, idest, cor cõtritũ, & humiliatũ, nouo lumine nouo calore, nouo gaudio expleatur. De hoc igne ait Dñs: Ignẽ veni mittere *Luc. 12.* in terrã, & quid volo nisi vt accẽdatur?

Volo vt accendatur, sed sacrificium cõ-
6 paretur, victimæ iugulentur. † Multis displicet vita peccatis implicata, & lassan; r in via iniquitatis, ignẽ amissum inuenire cupiunt, sedcessant, ac torpẽt, agi volunt vt mortui, iuuare Deum mouentem nolunt, non parant victimas, non quærunt dolorem peccatorum, nihil ex se Deo offerunt, non inuenient. Iubet Nehemias hostias immolari, immolent, & aquam infundant sacerdotes, subitò ignis cœlestis emicabit. Qui inuenerint exultent, dies festos inueti Ignis agant, semper illum nutriant, nũquam extingui sinant, omnes suas victimas hoc igne sacro adoleant, vt omnia Dei amore faciant, illi soli placere studeant. Hunc dum seruauerint, & auxerint, non metuent ignem illum, de quo
Deut. 32. scriptum est: Ignis succensus est in furore meo, & ardebit vsque ad inferni nouissima.

DE ENCAENIIS, ET eorum significatione.

CAP. XVII.

1 *Errore factum est vt numerus XVII. bis poneretur, & tunc animaduersũ, cum corrigi non potuit.*

DIE vigesimo quinto mensis noni fiebãt Encænia, de quibus Iohan. 10. legimus: *Facta sunt Encænia in Ierosolymis, & hiems erat.* Meritòque dicit: Hiems erat, quoniã fere semper primus mensis partem habet Martij, & Aprilis, secundus Aprilis, & Maij atque ita in sequentibus: itaque nonus partem habebat Nouembris, & Decẽbris. Sũt autẽ Encenia dies dedicationis tẽpli, vt nomẽ ipsum indicat, ἐγκαινίζειν enim Græci dicũt quod nos renouare, dedicare, aut initiari. Ita. 3. Regũ. 8. vbi habemus: Dedicauerũt tẽplũ Dñi rex, & filij Israel; in Græco est, ἐνεκαίνισε: & 2. Para. 7. Eo q̃ dedicasset altare. Ixx: Eó quòd ἐγκαινισμὸν, id est, dedicationẽ, altaris fecit. Quibus vocibus sæpe vtitur Scriptura. 1. Mach. 4. Ter autẽ templũ dedicatũ est, primũ cũ à Salomone cõstructũ est 3. Reg. 8. Secundò, cũ reædificatũ est post captiuitatẽ Babyloni cã Hesdræ. 6. Tertiò, quãdo ex parte dirutũ, & pollutũ à gẽtibus, mundatũ, ac dedicatũ est tẽpore Iudę Machabęi. De
Encænia.

2 quo. 1. Mach. 4: † *Et ante Matutinũ surrexerunt quinta, & vicesima die mensis noni (hic est mensis Casleu) centesimi quadragesimi octaui anni, & obtulerunt sacrificium secundum legem super altare holocaustorum nouum, quod fecerunt. Secũdum tempus, & secundum diem, in qua cõtaminauerũt illud gentes, in ipsa renouatum est in canticis, & citharis, & cinyris, & in cymbalis. Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo, & obtulerunt holocausta cum lætitia. &c.* In huius beneficij memoriã fiebant singulis annis Encænia, non in memoriã primæ, aut secundæ dedicationis. Quod ex eo fit manifestissimũ, quòd non legimus in Scriptura festos dies institutos esse in illarum recordationẽ, sicut de tertia dedicatione in eodẽ loco legimus: Et statuit Iudas, & fratres eius, & vniuersa Ecclesia Israel, vt agatur dies dedicationis altaris in tẽporibus suis ab anno in annum per dies octo à quinta & vicesima die mensis Casleu, cum lętitia, & gaudio. Idem scriptũ est 2. Macha. 10. † De eadem re hæc etiã memoriæ mandauit Iosephus lib. 12. Antiqu. cap. 11: Tanta verò lætitia ob reductos ritus patrios, & priscam religionem occupauit gẽtis animos, maximè quòd ea felicitas ex insperato obtigerat, vt lex lata sit ad posteros, quæ iuberet quotannis hoc festum reparari cum cæremonijs templi per octo dies celebrari; & ex eo tempore mos hic apud nostros obtinuit, vocamusq; hanc festiuitatem Luminũ, opinor ideò quòd ex insperato nobis illuxerit tanta felicitas. &c. Octo igitur diebus fiebant Encænia, quia octo dies Iudæi in lætissima illa templi dedicatione consumpserunt. Cur autem illi octo dies cõsumpserint, hæc causa fuit, quòd nihil apud Iudæos hilarius erat diebus Tabernaculorum cum octauo die Cœtus, quibus & iter suum per desertum, & felicem in terram promissionis ingressum commemorabant: atq; ideò diem, quo pulsis hostibus, & recuperato templo quasi restitutos se eidem terræ putabant, eadem hilaritate celebrare voluerunt recordantes se paulò ante in montibus
4 habitasse in tabernaculis. † Hoc discimus ex verbis 2. Macha. 10: Qua die autem, inquit, templum ab alienigenis pollutum fuerat, contigit eadem die

Vers. 52.

puri-

purificationem fieri vicesima quinta mensis, qui fuit Casleu: & cum lætitia diebus octo egerunt in modum Tabernaculorum recordantes quod ante modicum temporis diem sollennem Tabernaculorum in montibus, & in speluncis more bestiarum egerant. Propter quod thyrsos, & ramos virides, & palmas præferebant ei, qui prosperauit mundare locum suum. &c. Probabile est autem (nihil enim certi ex Scriptura, aut ex Iosepho habeo) in his octo diebus primum, & vltimum sanctos fuisse, quibus ab omni opere seruili abstineretur, eo scilicet modò, quo in diebus Tabernaculorum, quos hac noua sollennitate imitari cupiebant.

Encæniorum significatio.

5 QVid ea significarēt obscurum nō est, si recordemur nos templa Spiritus sancti esse, sicut ait Paulus:
1.Cor.3. Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Hoc templum polluitur ab alienigenis cum à contrarijs potestatibus in consensum peccati mortalis adducimur, easque nos possidere, ac nobis dominari sinimus. Sed per Iudam Machabæum fortissimum ducem populi Dei mundatur, & reficitur, & dedicatur, cum per Christi gratiam renouamur, vt iam in nobis Deus honoretur, & sacrificium ei offeratur cordis contriti, & humiliati. Hic dies summa lætitia celebra-
Luc.15. tur, quia Dominus ait: Gaudium erit coram angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. Et iterum:
Ibidem. Citò proferte stolam primam, & induite illum, & date anulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius (hæc est refectio templi) & adducite vitulum saginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur, quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit, perie-
6 rat, & inuentus est. †In modum Tabernaculorum celebratur, quia hæc renouatio, atque hæc noua Spiritus sancti habitatio quasi typus est futuræ
1.Cor.15 felicitatis, in qua Deus erit omnia in omnibus, & nos omninò possidebit. Cumque Denarius, vt sæpe diximus, perfectissimus numerus sit, Nouenarius ex hoc imperfectus appareat, quòd aliquid ei deest ad Denarium: sed plenior, ac melior fit quò magis ad eum accedit. Benè ergò spiritualis templi per pœnitentiam reparatio vigesimo quinto die mensis noni colitur, quia illa suam plenitudinem, ac suum decorem minimè obtinet, nisi per septem dies trahatur, quibus, vt capite proximo diximus, totum vitę spatium intelligitur, & octauo perficiatur, qui iam in decimum mensem perfectum incidit, & extremam gratiæ perfectionem, quam in cœlesti patria habebimus, indicat.

DE DIE FESTO OB CAEdem Nicanoris, & eius significatione.

CAP. XVIII.

1 MENSE duodecimo, qui Hebraicè dicitur, אדר, duplex erat sollennitas, altera ob cædem Nicanoris, altera, quæ dicebatur Sortium. Priorem illam, quæ ob beneficium cædis Nicanoris instituta est, qui vnus fuit ex principibus Demetrij regis, meliùs ex sacra historia cognoscemus, cuius hæc verba sunt libro 1. Machab. cap. 7: Et post hæc verba ascendit Nicanor in montem Sion, & exierunt de sacerdotibus populi salutare eum in pace, & demonstrare ei holocautomata, quæ offerebantur pro rege. Et irridens spreuit eos, & polluit, & locutus est superbè, & iurauit cum ira dicens: Nisi traditus fuerit Iudas, & exercitus eius in manus meas, continuò cum regressus fuero in pace, succendam domum istam. Deinde cū narrasset pugnasse cum eo Iudam, & victum, atq; occisum fuisse Nicanorē tertio decimo die mensis Adar, qui est mē sis duodecimus, subijcit: Et acceperunt spolia eorum in prædam, & caput Nicanoris amputauerunt, & dexteram eius, quam extenderat superbè, & attulerūt,
2 & suspenderunt contra Ierusalem. †Et lætatus est populus valdè, & egerunt diem illam in lætitia magna. Et constituit agi omnibus annis diem istam tertia decima die mensis Adar. Libro verò secūdo, ca. vltimo, vbi res eadē narratur, etiam nomen festi ostendi videtur.

Itaque omnes, inquit, communi consilio decreuerunt nullo modo diem istũ absque celebritate præterire, habere autem celebritatem tertia decima die mensis Adar, quæ dicitur voce Syriaca Pridie Mardochæi diei. Sed locus deprauatus est in codicibus Latinis, ita enim legendum est: Habere autem celebritatem tertia decima die mensis (Adar dicitur voce Syriaca) pridie Mardochæi diei. Hoc verùm esse constat ex Græcis codicibus emendatissimis, atque inter eos ex Pontificio, & ex vetustate Latinorum: deinde ex sensu ipso, nullam enim vocem Syriacam posuit autor huius libri, nisi Adar, & propterea parenthesi vsus dixit, Adar dicitur voce Syriaca, quod imitatus Iosephus similiter addidit, Mensis Adar, vt nostri nominant. Non ergò nomen festi indicauit, cum dixit: Pridie Mardochæi diei, sed tempus. Meminit & Iosephus eiusdem diei libro. 12. Antiq. cap. 17. his verbis: Ea victoria contigit decima tertia die mensis Adar, vt nostri nominãt, qui Macedonibus Dystrus dicitur: eaque die festiuitatem nostri per singulos annos renouant ob rei prosperè gestæ memoriam. &c.

Significatio huius diei.

3 HAEC sollennitas typus est lætitiæ sanctorum in hac vita, sed maximè in futura, cum videbunt omnes, à quibus grauissimè vexabantur, pœnas suorum scelerum dedisse, iustos respirare, regnum peccati euerti, iustitiam Dei triumphare. Hoc enim est, quod petunt Apoca. 6: Vsquequo Domine sanctus, & verus non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de ijs, qui habitant in terra? De hac exultatione iustorum scripsit Dauid Psal. 51: Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt, & dicent: Ecce homo, qui non posuit Deum adiutorem suũ, sed sperauit in multitudine diuitiarũ suarum, & prævaluit in vanitate sua. Et Psalm. 57: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Rectéque hæc sollennitas agitur mense duodecimo, qui vltimus est, quoniam nunc ex parte exultant sancti, & ex parte euertitur regnum peccati, in fine autem sæculi prorsus delebitur, & veniet regnum Dei, nihilque erit non subiectum Christo, sicut ait Apostolus: 1. Cor. 15
4 † Oportet autem illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Et iterum: In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Dies huius victoriæ decimus tertius est, quem consequitur continuò plenilunium, quò Luna accipit quidquid habere potest pulchritudinis. Luna plena est Ecclesia summam suam pulchritudinem, quam in cœlesti patria habitura est, adepta. Prius igitur impij sanctorum persecutores opprimentur à veniente iudice sanctis videntibus, & exultantibus, deinde Ecclesia iustorum in cœlum translata omnem suum decorem obtinebit.

DE DIEBVS SORTIVM, siue de die Mardochæi.

CAP. XIX.

1 HIC dies Hebraicè dicitur, הַפּוּרִים, id est, Sortium, qui præcedenti festo coniunctus est. Causam nominis, & institutionis, & tempus ex libro Esther cognoscimus. Haman de stirpe Agag regis Amalech, intimus Assueri regis Persarum iratus Mardochæo patruo Esther, quod sibi genua nõ flecteret, non ipsum solũ, sed vniuersam etiam gentem Iudæorum perdere constituit. Mense ergò primo (vt legimus Esther. 3.) cuius vocabulum est Nisan, anno duodecimo regni Assueri, missa est sors in vrnam, quæ Hebraicè dicitur Phur, coram Haman, quo die, & quo mense gẽs Iudæorum deberet interfici, & exiuit mensis duodecimus, qui vocatur Adar. Id ipse, sicut voluerat, à rege obtinuit, & veredarij cum literis regijs missi sunt ad oẽs prouincias, quæ Assuero parebant, vt oẽs Iudæi vbiq; occiderẽtur decimotertio die mensis Adar. Deinde paulò post suspenso Haman in patibulo, & Mardochæo in intimam regis familiaritatem admisso nouas ab Assuero literas impe-

impetrauit Esther regina, vt eodē die, qui cædi Iudæorum fuerat designatus, Iudæi in omnibus prouincijs omnes inimicos suos cum coniugibus, ac liberis, & vniuersis domibus interficerent, atque delerent, vt est in octauo capite eiusdem libri. † Atque ita factum est, vt legimus capite sequenti, ex quo discimus cur dies decimus quartus, & decimus quintus mensis duodecimi festi appellati fuerint, cum decimus tertius interficiendis hostibus Iudæorum esset designatus. Dies autem (inquit) tertius decimus mēsis Adar vnus apud omnes interfectionis fuit, & quarto decimo die cædere desierunt, quem constituerunt esse sollennē, vt in eo omni tempore deinceps vacarent epulis, gaudio, atq; conuiuijs. At ij qui in vrbe Susan eodem exercuerant, tertiodecimo, & quarto decimo die eiusdem mensis in cæde versati sunt, quintodecimo autem die percutere desierunt. Et idcircò eumdem diem constituerunt sollennē epularum, atq; lętitię. Ij verò Iudæi, qui in oppidis non muratis, ac villis morabantur, quartum decimum diem mensis Adar conuiuiorum, & gaudij decreuerunt, ita vt exultent in eo, & mittant sibi mutuò partes epularum, & ciborum. † Scripsit itaque Mardochæus omnia hæc, & literis comprehensa misit ad Iudæos, qui in omnibus regis prouincijs morabantur, tam in vicino positis, quàm procul, vt quartam decimam, & quintam decimam diem mensis Adar pro festis susciperent, & reuertēte semper anno sollenni celebrarent honore. Et mox: Atque ex illo tempore dies isti appellati sunt Phurim, ideſt, Sortiū, eo quòd Phur, id est, Sors, in vrnam missa est, scilicet ab Hamā, vt dies certus cædendis Iudæis præstitueretur. Et posteà: Isti sunt dies, quos nulla vnquam delebit obliuio, & per singulas generationes cunctæ in toto orbe prouinciæ celebrabunt. Nec est vlla ciuitas, in qua dies Phurim, ideſt, Sortium, non obseruentur à Iudæis, & ab eorum progenie, quæ his ceremonijs obligata est. &c.

Ex eodem capite intelligimus ante dies Sortiū Iudæos ieiunare, & clamare solitos esse, quoniam Esther, & Mardochæus, & ceteri Iudæi ieiunauerant, & ad Dominum clamauerant, vt illud à se periculum deprecaretur. Ita enim ait: Et illi obseruanda susceperunt à se, & à semine suo ieiunia, & clamores, & Sortium dies. † Fiebat autem hoc ieiunium Esther (ita enim vocabant) die decimo tertio, sed postea incidente in eum diem sollennitate occisi Nicanoris, de qua diximus cap. 18. aut abrogatum est ieiunium, aut in præcedentem diem translatum. Ex his, quæ ex sacra historia retulimus, constat dies Sortium duos esse, decimum quartum, & decimum quintum, atque ita legenda esse verba illa cap. 9. vt à nobis posita sunt: Dies autem tertius decimus mensis Adar vnus apud omnes interfectionis fuit, & quarto decimo die cædere desierunt, quem constituerunt esse sollennem, vt in eo omni tempore deinceps vacarent epulis. &c. Ita inueni in manu scripto codice antiquo, & ita est in emendatis exemplaribus. Si enim legatur, vt in quibusdam; Et decima quarta die cædere desierunt, quem constituerunt esse sollennem, putabimus tertium decimum diem fuisse sollennem, si enim loqueretur de die decima quarta dicturus erat. Quam constituerunt esse sollennem, vt in ea omni tempore, &c. †, Et tamen constat decimum quartum fuisse sollennem, quia in eo cædere desierunt. Quod. lxx. apertissimè verterunt in hunc modum: Et requieuerunt (scilicet à cædendo) decimo quarto die mensis eiusdem, & egerunt eumdem diem quietis cum gaudio, & lætitia. In Hebræo etiam nihil potest esse manifestius: Et quieuerunt decimo quarto die, & fecerunt ipsum dieiū conuiuij, atque lætitiæ. Hoc etiam animaduertendum, Iosephum libro. 11. Antiquitatū capite. 6. videri quodam modo dies festos numerare decimum tertium, & decimum quartum, quod si sensit, longè aberrauit, cum sacra historia planè decimum quartum, & decimum quintum designet. Quodque infert: Quam obrem ea festa per eos dies obseruant, Phruræa vocantes, quasi conseruatoria: primum Phruræa, corruptè legitur pro Phuræa, deinde illud, Quasi conseruatoria, quod vim

Hebraici vocabuli videtur indicare, interpres è suo addidit, non est enim in Græco, & malè addidit, cum Phurim sortes significent, non conseruatoria, & פור, vnde nomen deductum videri potest, non conseruare significet, sed
6 confringere, & conterere. † Quamuis Phur pro sorte vox est gentis, de qua ibi Scriptura loquitur, id est, Persica, atque ideò eam continuò altera Hebraica interpretatur, id est, Goral. nam vbi nos legimus cap. 3: Missa est sors in vrnã, quæ Hebraicè dicitur Phur, in Hebræo est. הפור פור הוא הגורל, id est, Misit Phur, ipse est, Goral, quod est sors. Phurim igitur dies vocati sunt, id est, non Sortis, sed Sortium, non quòd Iudæi sortem miserint, sed in recordationem sortium, quas miserat Haman ad eos perdendos. Etenim quamuis Scriptura dicat: Missa est sors in vrnam, duas sortes missas esse intelligimus, alteram de mense, de die alteram: quod haud obscurè ipsa indicat cum ait: Missa est sors coram Haman de die in diem, & de mense in mensem, ita enim est in Hebræo. Ac ne dubitemus, lxx. verterunt: Et misit sortes die ex die, & mensem ex mense. Dicebantur etiam Dies Mardochæi, quoniam, vt iam vidimus, Mardochæus ad omnes Iudæos scripsit vt hi dies festi agerentur. Ita. 2. Macha. vltimo scriptum est sollennitatem occisi Nicanoris institutam esse decimo tertio die mẽsis Adar, pridie Mardochæi diei.

DE SIGNIFICATIONE dierum Sortium.

CAP. XX.

1 DIES sortium omninò eãdem lætitiam sanctorum significant, quam capite præcedenti explicauimus, cum videlicet de malignis spiritibus, & de tyrãnis, deque reliquis persecutoribus suis triumphum agent, qui sortes miserant quo tempore Sanctos perderent nihil potestatis ad id sibi deesse existimantes, & certum sibi eorum interitum promittentes. Sed per virum vnum, & per vnam mulierem liberati sunt, id est, per Christum, & Mariam, & inimicos suos gladijs punient, sicut scriptum est Psalm. 149: Et gladij ancipites in manibus eorum ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, vt faciant in eis iudicium cõscriptum: gloria hæc est omnibus Sanctis eius. Hoc in fine sæculi, id est, in die iudicij, continget, ideo duodecimo mense celebratur.
2 † Die decima quarta agitur, id est, in plenilunio, quoniam cum sancti cum Christo iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, iam Ecclesia Sanctorum plenitudinem decoris sui habebit. Sed sollennitati quintus decimus dies additur, quo Iudæi cædere hostes desierunt, & summa cum voluptate eorum cadauera spectauerunt, à quibus se occidendos fore putabant. Itaque hoc secundo die gaudium illud significatum est, quod sancti capient videntes semper impiorum persecutorum damnationem, sicut in Isaia scriptum est: Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vsque ad satietatẽ visionis omni carni. *Isai. vlti.*

DE SOLLENNIBVS IEIVNIJS Hebræorum.

CAP. XXI.

1 IEbræorum ieiunia, etsi dies festi non sunt, tamen quia sollennia sunt, ad eos quodam modo pertinent, & ne quid, quod argumenti pars esse videatur, prætermittatur, breuiter perstringenda sunt.

In primi mensis, quem Nisan vocari diximus, Neomenia, siue Calendis, ieiunium est ob mortem filiorum Aharõ Nadab, & Abiu. *Leu. 10.*

Die decimo ieiunium ob mortem Mariæ sororis Moysis, & puteum obturatum. *Num. 20.*

Die vigesimo sexto ieiuniũ ob mortem Iosue. *Iosue. vlti.*

Secundi mensis die decimo ieiuniũ, quòd *1. Reg. 4*

quòd eo obierit Heli sacerdos capta arca fœderis.

1. Reg. 25. Die vigesimo nono ieiunium ob mortem Samuelis, & planctum domus Israel in eius morte.

2 † Tertij mensis die vigesimo tertio ieiunium, quòd decem tribus tunc desierint primitias portare in Ieruſalem regnante Ieroboham filio Nabath. *3. Reg. 12*

Die. xxv. ieiunium ob cædem Simeonis filij Gamalielis, & Ismahelis filij Elisæi, & Haninan sacerdotis, qui celebres Iudæorum magistri fuerunt.

Die. xxvij. ieiunium ob combustum simul cum libro legis R. Haninam Tardionis filium.

Exo. 32. Quarti mensis die. xvij. ieiunium ob tabulas legis fractas, & quia eo die iuge sacrificium desijt, & Epistemon legem combusit idolo in templo collocato.

Num. 20. Quinti mensis Neomenia ieiunium, quod eo Aharon sacerdos magnus è vita excesserit.

4. Reg. vltimo. Die. ix. ieiunium ob incensam eo die Ieruſalem, & templum, primò à Chaldæis, secundò à Romanis, & quòd eo capta sit à Romanis Bethera, & vrbs excisa, & quòd Dominus dixerit Mosi homines illos non ingressuros esse in terram promissionis.

3 † Die. xviij. ieiunium, quòd eo die extructa sit lucerna Occidentalis in diebus Achaz.

Sexti mensis die. vij. ieiunium, quoniam tunc exploratores terræ detrahentes plaga extincti sunt. Num. 14.

Iere. 41 Septimi mensis die. iij. ieiunium Godoliæ, quoniam tunc occisus est Godolias filius Ahicam filij Saphan, & Iudæi, qui cum eo erant in Maspha.

Die. v. ieiunium, quòd eo die mortui sint. xx. homines de Israel, & R. Akiba filius Ioseph vinctus.

Die. vij. ieiunium ob decretum in Iudæos gladium, & famem.

4. Reg. vltimo. Octaui mensis die. vj. ieiunium ob excæcatum Sedeciam regem, & eius filios interfectos à Nabuchodonosor.

Iere. 36. Noni mensis die. vij. ieiunium ob combustum à rege Ioakim volumen, quod scripserat Baruch dictante Ieremia.

Decimi mensis die. viij. ieiunium, quod illo die lex in Græcum versa sit tempore Ptolemæi regis, & tenebræ occuparint mundum triduo.

Die. ix. ieiunium, cuius Doctores Hebræorum causam non indicarunt.

4 † Die. x. ieiunium, quòd eo Nabucho donosor cœpit obsidere, & oppugnare Ieruſalem. *Iere. 39.*

Mensis vndecimi die. iij. ieiunium, quoniam tùc mortui sunt iusti, qui fuerant diebus Iosue.

Die. xxiij. ieiunium, quòd eo *congregati sunt omnes Israelitæ aduersus tribum Beniamin, & *propter concubinam Leuitæ in Gabaa, & *simulacrum Michæ. **Iud. 20.* **Iud. 19.* **Iud. 17.*

Duodecimi mensis die. vij. ieiunium ob mortem Moysis. *Deut. vlt.*

Die. ix. ieiunium ob domum Sammai, & domum Hillel principum Scribarum inter se sectas, & diuisas.

His diebus addiderunt magistri Iudæorum singulis anni hebdomadis ieiunium secundi, & quinti diei, id est, secundæ, & quintæ feriæ, tribus de causis propter excidium templi, propter combustam legem, & propter blaphemiam Rabsacæ.

5 † Quæ de ieiunijs scripsi, ita posui vt sunt in fastis Hebræorum, quos Genebrardus ex Hebræo vertit in Latinum, præter locos Scripturæ in margine signatos, in quibus non tam tempora, quam res gestæ leguntur, cetera ex suis Historijs, & traditionibus addiderunt. Ex quibus lector facilè intelliget eorum institutionem, ex Scriptura non colligi, præter quam paucorum, de quibus Zacharias capite. 8: Hæc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium, & in lætitiam, & in sollennitates præclaras. Quæ Hieronymus veteres Hebræos secutus, ita interpretatus est. Ieiunium quarti mensis fit quoniam tunc Moses descendens de monte Sina tabulas legis confregit Exodi. 32. Ieiunium quinti, quoniam tunc iussi sunt Hebræi errare in solitudine quadraginta annos, vt in terram promissionis non ingrederentur. Numerorum. 14. & quia eodem mense vrbs incensa est à Chaldæis. Ieiunium septimi propter cædem Godoliæ. Ieremiæ. 41.

Ieiunium decimi, quia Ezechiel, & qui erant in captiuitate eo mense audierũt templum fuisse subuersum. Ezec. 33. Scio non deesse qui Hieronymo repugnent, sed quoniam à me defensus est in cap. 8. Zacha. num. 29. & sequentibus, non erunt hic eadem repetenda.

DE SEPTIMO QVOQVE anno, qui dicitur Sabbatum terræ, siue annus Remissionis.

CAP. XXII.

1 DE septimo quoque, & de quinquagesimo anno agã, quia anni festi quodam modo videri possunt. De septimo scriptum est Leu. 25: *Quando ingressi fueritis terram, quam ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatum Domini. Sex annis seres agrum tuum, & sex annis putabis vineã tuam, & colliges fructus eius: septimo autẽ anno Sabbatum erit terræ requietionis Domini, agrum non seres, & vineam non putabis. Quæ sponte gignet humus, non metes, & vuas primitiarum tuarum non colliges quasi vindemiam, annus enim requietionis terræ est. Sed erunt vobis in cibum, tibi, & seruo tuo, ancillæ, & mercenario tuo, & aduenæ, qui peregrinatur apud te, iumentis tuis, & pecoribus omnia, quæ nascuntur, præbebũt cibum, &c.* Non igitur tunc metebantur segetes, sed leuiter carpebantur, & fructus agri, & vineæ, & oliueti communes erant omnibus: quod in pauperum subsidium institutum est. Exo. 23: *Anno autem septimo dimittes eam, & requiescere facies vt comedant pauperes populi tui, & quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri. Ita facies in vinea, & in olueto tuo.* Ac ne timidi essent, aut pigri ad misericordiam, Leuit. 25. ait: Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo si non seuerimus, neque collegerimus fruges nostras? dabo benedictionem meam vobis anno sexto, & faciet fructus trium annorum. †Secunda remissio erat seruitutis, serui enim Hebræi eodem anno manu mittebãtur. Exodi. 21: *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis.* Nam si alienigena erat seruus, numquam manu mittebatur. Leuit. 25:

Vers. 2.

Seruus, & ancilla sint vobis de nationibus, quæ in circuitu vestro sunt, & de aduenis, qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint in terra vestra, hos habebitis famulos, & hereditario iure transmittetis ad posteros, ac possidebitis in æternum. Tertia remissio erat debitorum, omnia enim debita septimo anno remittebantur, Deut. 15: *Septimo anno facies remissionem, quæ hoc ordine celebrabitur. Cui debetur aliquid ab amico, vel proximo, ac fratre suo, repetere non poterit, quia annus Remissionis est Domini. A peregrino, & aduena exiges, ciuem, & propinquum repetendi non habebis potestatem.* †Nec putare debemus, quoniã dictum est: *Sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis*, numerandos esse septem annos ab emptione serui, aut à debito contracto, sed vnum, atq; eumdem esse omnibus annum Remissionis, sicut vnus, & idẽ dies erat omnibus Sabbatum. Ab anno igitur, quo ingressi sunt in terram promissionis incipiebatur computatio, & septimus quisq; annus erat annus Remissionis, vt planè ex illis verbis Leuit. 25. intelligitur: Quando ingressi fueritis terrã, quam ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatum Domini. Sex annis seres agrum tuum, &c. Septimo autem anno Sabbatum erit terræ requietionis Domini. Et Moses ipso anno, quo ingressuri erant, ait Deut. 31: Post septem annos anno Remissionis. &c. Quamobrem quò proprior erat annus septimus, eò minoris seruus vendebatur, & auari cautiores erant ad mutuandum, quos Dominus admonet Deut. 15: Caue ne fortè subrepat tibi impia cogitatio, & dicas in corde tuo: Appropinquat septimus annus remissionis; & auertas oculos tuos à paupere fratre tuo nolens ei quod postulat mutuum commodare, ne clamet contra te ad Dominum, & fiat tibi in peccatum. Quod ad sacra attinet, nihil hic annus habebat peculiare, nisi quod liber Deuteronomij in eo legi iubebatur. Deutero. 31: Post septẽ annos anno Remissionis in sollennitate Tabernaculorum, conuenientibus cunctis ex Israel, vt appareant in conspectu Domini Dei tui in loco, quem elegerit Dominus, leges verba legis huius corã omni Israel,

2

3

Israel, audientibus eis, & in vnum omni populo congregato. &c.

DE SIGNIFICATIONE septimi anni.

CAP. XXIII.

1 SEptimus annus, qui libertatis, & remissionis est, & Sabbatum terræ dicitur, sine dubio beatam illam requiem significat, qua in cœlo cũ Christo perfruemur, in qua vera libertas erit, & remissio, & quies iucũdissima. Terra seritur cum mens nostra verba *Luc.8.* Dei audit, & corde percipit (semen enim est verbum Dei) ex quibus opera sancta colligit, quibus alitur, & confirmatur. Vinea putatur cum superflua ex nostris cordibus resecamus, vt colligamus fructus, quibus mens nostra lætificetur, & in Deo lætetur, consolatione sque ab eo mirificas percipiat. Oliuas colimus, & fructum earum colligimus cũ misericordiæ, & caritatis actionibus, fratribusque omni ratione iuuãdis nos peculiari cura tradimus, ac dicamus. In his sex annis laborandum est, septimo quiescimus. Isychius in ca. 25. Leu: Sex annis serere nostrum agrum, & plantare vineam, & colligere fructus, qui ex ea nascuntur, possumus, id est, vsq; dum in vita hac, & in creatura hac visibili sumus, quam sex dierum numerus rectè significat, quia in sex diebus cõstituta sunt quæ videntur omnia.

2 † Septimo autem anno Sabbatũ, & requies erit terræ. Quando enim intelligibile nostrum venerit Sabbatum, id est, præsentis sæculi requies, de qua ait *Heb.4.* Paulus: Ergo relinquitur Sabbatismus populo Dei, quem designat dies septima, quia septima die requieuit Deus ab omnibus operibus suis, videlicet visibilibus, tunc operationis non est tempus. &c. Quod autem ait: *Sed erunt vobis in cibum, tibi, & seruo tuo, &c*, ita idem interpretatur: Quæcunique enim nũc operati fuerimus, horum ipsi fructum percipimus, & illud psalmi nobis aptabitur: *Psal.127.* Beati omnes qui timent Dominum. Labores fructuum tuorum manducabis: beatus es, & benè tibi erit. &c. Fructibus terræ illius anni septimi pascuntur serui, & ancillæ, & aduenæ, quia Sancti Deo fruentes vtiles maximè sunt ijs, qui eos in terra piè inuocãt, & ad eorum patrocinium confugiunt, & alijs etiam non inuocantibus, ipsis quoque iumẽtis, siue bestijs agri, id est, hominib⁹ peccatoribus, & ineruditis, ac simplicibus, & ipsis qui efferatis moribus sunt, quorum multos Deus seruat, & ad se conuertit precibus, & meritis Sanctorum. *Preces Sanctorum.*

3 † Eodem anno seruus Hebræus gratis liber egreditur. Seruus Hebræus quis est nisi corpus iusti, quod fideliter animæ seruit, & transire etiam cupit in gloriam filiorum Dei (nam Hebræus à trãseundo dicitur,) & eiusdem nationis, & gentis est? Hic à laboribus quiescit, & in resurrectione accipit gloriam, & honorem: & quidẽ gratis quodam modo: non quòd sine meritis accipiat, sed quòd eius labores magnitudine, & duratione nihil sunt, si cũ æternis gaudijs conferantur, quæ & maxima sunt, & æterna. Hoc enim est, quod scripsit Apostolus: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. *Rom.8.* Debita tunc remittuntur, quia requie illa frui nõ potest, cui prius omnia debita dimissa non fuerint, & qui ipse alijs non remiserit. Liber Deuteronomij eodem anno legitur in festo Tabernaculorum, quia qui in hac vita cœlestia semper cupierunt, & in tabernaculis vixerant, cum huius rei recordatur, & legis Dei, in qua nocte, & die meditabantur, incredibilem ex ea memoria percipiunt voluptatem.

DE QVINQVAGESIMO quoque anno, qui Iubilæus dicitur.

CAP. XXIIII.

1 IVbil.25. *Numerabis quoque tibi septem hebdomadas annorũ, id est, septies septem, quæ simul faciunt quadraginta nouem, & clanges buccina a mense septimo decima die mensis Propitiationis tempore, in vniuersa terra vestra, sanctificabisque annum quinquagesimum, & vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ: ipse est enim Iubilæus.* Quinquagesimus quisq; annus, *Vers.8.*

qui numerari cœpit ab anno, quo ingressi sunt in terram promissionis, quẽ admodum de anno septimo diximus capite. 22. Celeberrimus erat apud Hebræos ijs de causis, quas paulò post explicabimus. Et sicut septimo anno elapso incipiebat altera hebdomada annorum numerari, ita finito quinquagesimo incipiebant alij quinquaginta computari. Itaque totum tempus apud Hebræos per septenarios, & quinquagenarios dividebatur, ita tamen vt semper
2 vterque numerus integer esset. † Primus ergò annus quinquagesimus post ingressum in terram promissionis successit vltimo septimæ hebdomadæ annorum, & vnus annus remissionis alterum subsecutus est. Annus deinde primus secundi quinquagenarij, id est, qui numerari incipiebat, vt fieret secundus Iubilæus, fuit secundus octauæ hebdomadæ annorum, atque ita deinceps in reliquis, vt eruditè docet Abulensis quæstione. 7. in. 25. caput Leuitici. Anno quadragesimonono mense septimo clangebant buccinis, de quibus dictũ est Iosue. 6: Septimo autem die sacerdotes tollent septem buccinas, quarũ vsus est in Iubilæo. &c: Vt notum esset omnibus, ac cum lætitia denuntiaretur annum sequentem esse Iubileum. Ideò
Sanctificare. dictum est: *Sanctificabisque annum quinquagesimum*, id est, præparabis populum celebritati anni quinquagesimi, hoc enim est Sanctificare, præparare, vt Isaiæ. 13: Ego mandaui sanctificatis meis, id est, Medis, & Persis, quos præparaui vt deleant imperium Chaldæorum.
3 † Propterea etiam ait: *Et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ*, id est, Denũtiabis. Septimo mense fiebat, quia mensis ille sanctior reliquis habebatur, septimus enim erat, & multis, magnisque sollennitatibus abundabat. Inter illas autem dies Expiationum sanctissimus erat, vt suo loco diximus. Deinde etiam significationi conueniebat, nam eo die Deus propitius reddebatur, & peccata ignoscebat, & æquum erat vt eodem ipsi admonerentur liberer sibi mutuò debita remittere.

Quid interesset inter annũ septimũ, & quinquagesimũ

In eo autem quod ait: *Et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ*, hoc animaduertendum est, annum septimum, vt iam vidimus, dici annũ Remissionis, quod etiam quinquagesimo conuenit, verùm multò aliter, quia annus est perfectæ remissionis. Etenim fieri interdum poterat, vt seruus septimo anno libertate non donaretur, qui tamen quinquagesimo sine dubio liber exibat. Exo. 21: † Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septi-
4 mo egredietur liber gratis. Sin autem dominus dederit illi vxorem, & peperit filios, & filias, mulier, & liberi eius erunt domini sui, ipse verò exibit cum vestitu suo. Quod si dixerit seruus: Diligo dominum meum, & vxorem, ac liberos, non egrediar liber: offeret eum dominus dijs, & applicabitur ad ostiũ, & postes, perforabitque aurem eius subula, & erit ei seruus in sæculum. Hoc est, vsq; ad annum Iubilæi, est enim in Hebræo לְעֹלָם, adnotatque Hieronymus in epist. ad Galat. cap. 1. in illud: Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam, hoc nomen cum fine litera, ם, scribitur, significare annum quinquagesimum, cum verò illam habet, significare æternitatem, quod sæpe in Scriptura videmus. Loquitur autem de vxore alienigena, nam Hebræa septimo etiam anno libera egrediebatur: & tamen quinquagesimo anno tam ipse, quam vxor, & filij liberi erant. Similiter septimo anno non redibat res immobilis vendita ad venditorem, nisi eã pretio redimeret: quinquagesimo autẽ sine pretio etiam possessiones redibãt,
5 ad veteres dominos. † Leuitici. 25: *Reuertetur homo ad possessionem suam, & vnusquisque rediet ad familiam pristinam, quia Iubilæus est, & quinquagesimus annus.* Hoc fiebat ne alij bona aliorum possiderent, & locupletissimi fierent alijs in paupertate degentibus. Deinde ne sortes in terra promissionis cuique tribui assignatæ permiscerentur, & ad alias tribus transirent: ita enim permiscerentur & familiæ, quæ per sortes cognoscebantur, & qui habebat agrum in sorte tribus Iudæ, eius esse tribus censebatur, atque ita in reliquis. Propterea redeunte possessione ad veterem dominum homo censebatur reuerti ad suam familiam: qui enim ex tribu Iudæ putabatur, quoniam possessionem in illius sorte habebat, cum esset ex alia tribu, reddita possessione viro ex tribu Iu-

dæ

dæ ipſe redibat ad ſuam tribum, id eſt, iam non cenſebatur eſſe de tribu Iuda, ſed de ſua verà tribu: quod optimè explicauit Abulenſis quęſtione. 13. in hoc idem caput) & ideo dictum eſt: *Et vnuſquiſque rediet ad familiã priſtinã.* † Hinc fiebat, vt quò propior eſſet annus quinquageſimus, eò minoris res immobiles venderentur. Leuit. 25: Quantò plures anni remanſerint poſt Iubilæum, tantò creſcet & pretium: & quantò minus temporis numeraueris, tantò minoris & emptio conſtabit, tempus enim frugum vendet tibi, id eſt, non vendidit ſubſtantiam rei, ſed tempus fructuum colligendorum. Si quis tamen domũ venderet intrà vrbis muros collocatã, nec intra anni ſpatium redimeret, nec in Iubilæo redimi poterat, vt eſt in eodem capite. Quod ideo præceptũ eſt, quòd per poſſeſsiones, quæ erant intra vrbes, non fiebat diſtinctio tribus, & familiarum, cum in qualibet tribu Iſrael darentur Leuitis vrbes adhabitandum Numeror. 35. nec tamen eis dabantur agri illarum, atque idcircò domus, quę erant in villis, cum agris ſuis tranſibãt. Prætereà hoc fiebat, vt homines in vrbibus manerent, nec domos ſuas venderent ſcientes nullo tempore eas fore recuperandas. Quod latiùs explicat Abulenſis quæſtione. 20. in hoc caput 25. Leuitici. At domus Leuitarum vbicumque eſſent, etiam ſi non redimerẽtur, in Iubilæo ad dominos redibant. Hoc etiam in eodem præcipitur: *Non ſeretis, neque metetis ſponte in agro naſcentia, & primitias vindemiæ non colligetis ob ſanctificationem Iubilæi, ſed ſtatim ablata comedetis.* † Quidam legunt Oblata, ſed legendum eſt, Ablata, id eſt, non ſeruabitis, aut vinum ex vuis facietis, ſed quę colligitis continuò comedetis. In Hebræo eſt apertius: De agro comedetis fructum eius, id eſt, terræ. lxx: De agris comedetis fructus eius. Atque hæc ſunt, quæ de quinquageſimo anno ab Scriptura accepimus, nec plura ferè Ioſephus ſcripſit. Referam tamen eius verba de anno ſeptimo, & de quinquageſimo ex libro. 3. Antiquit. cap. 10. quæ nonnihil ad ea, quæ dicta ſunt, explicanda iuuabunt. Septimo quoque anno (inquit) remiſsionem agris dedit, intactoſque aratro, & plantatione eſſe iuſſit, quemadmodum iam ante populo ſeptima quoque die remiſsionem à laboribus dederat. Quæ verò per hunc annum ſponte ſua terra protulerit, publica eſſe, & promiſcui vſus iuſsit, & neque indigenam, neque aduenam ab eis fructibus colligendis arceri: idemque obſeruari poſt ſeptimam annorum ſeptimanam, qui numerus quinquaginta conficit, vocaturque Hebræis quinquageſimus quiſque annus Iobelus: in quo & debitoribus fœnus remittitur, & ſerui manu mittuntur, qui contribules cum eſſent, legem aliquam violauerint, & ſupplicij vice in ſeruituẽ vindicati fuerint. † Agri quoque ad priſtinos dominos ex hac lege redeunt hunc in modum. Inſtante Iobelo, quæ vox libertatem ſignificat, conueniunt venditor agri, & emptor, computatiſque fructibus, ac expenſis in agrum factis, ſi fructus maiores fuiſſe comperiantur, recipit agrum venditor. Quod ſi expenſæ maiores fuerint, hoc quod deeſt recipiens emptor poſſeſsionem alteri cedit, ſin vtraque paria fuerint, poſſeſsio ad veteres dominos reuertitur. Idem ius eſt & in domos, quæ in vicis non munitis venduntur: diuerſum verò de illis, quæ intra oppidorum mœnia venduntur. Licet enim ante annum elapſum reddita pecunia domum recipere: quod ſi integer annus interim abiuerit, emptori poſſeſsionis ius confirmatur. &c. In his Ioſephi verbis vbi interpres vertit: Fenus remittitur: ἄφεσιν, quod eſt in Græco, mutuum, & omne debitum ſignificat, etiam ſi fenus non ſit. † Cetera in interpretatione nominis laborant recentiores ſcriptores, ac nihil certi ſtatuunt. Nec certiùs, aut probabiliꝰ quod putauit Andreas Maſius in cap. 6. Ioſue, à Iubal primo Muſicorum inſtrumentorum inuentore deductum eſſe nomen, nobis ſatis ſit Ioſephi doctiſsimi hominis, & ſuæ linguæ peritiſsimi autoritas, qui hoc vocabulo libertatem ſignificari docet, vt iam vidimus: cui & Hieronymus haud obſcurè aſſentiri videtur libro. 2. in Iſaiam ferè initio. Aſſentiuntur &. lxx. qui pro Iubilæo ſæpe vertunt, ἄφεσιν, id eſt, remiſsionẽ. Quare quod Sanctes Pagninus, & Munſterus in ſuis Lexicis, Auguſtinus Eugubinus

Iubilæus.

nus in Adnotationibus in caput vltimũ Numerorum, Hieronymus Oleastrius in Comentarijs in cap. 25. Leuit. & multi alij senserunt יובל significare Cornu arietinum, & inde Iubilæum dici, quod cornibus arietum eo anno clangerent, commentum est Hebræorum tàm à veritate abhorrens quàm quod maximè. Quis enim credat, aut quorsum id fieret, vt in maxima Iubilæi celebritate cornibus arietinis clangerent?

Buccinæ Iubilæi.

10 †Deniq; Iosue. 6. tubæ, quarum vsus est in Iubilæo, proferri iubentur vt corruant muri Iericuntijs, quis ergò eas ex arietum cornibus factas putet? Scio sanè Iosephum libro. 5. Antiq. cap. 1. tubas, de quibus nunc loquimur, cornua appellare, sed cornua appellare potuit, quòd ad similitudinem cornuum essent factæ: nisi fortè putamus Turnum cornibus arietum signum belli dedisse, cum nobilissimus poetarum ait:

8. Æneï.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, & rauco strepuerũt cornua cãtu.

Et illud apertius:

7. Æneï.

Æreaque assensu conspirãt cornua rauco.

Cornua enim dicebantur tubæ, etiã si ex alia materia factæ essent, vt autor est M. Varro libro. 4. de lingua Latina, quoniam primùm corneæ fuerũt. Nec tamen nego tubas Iubilæi corneas fuisse, hoc enim verisimilius, immò hoc solum verum: quoniam cum Leuit. 25. ait: Clanges buccina, in Hebræo est, שופר, quod Hieronymus in cap. 5. Hoseæ, in illud: Clangite buccina in Gaba, buccinam interpretatur, & cornu recuruo effici dicit, & .lxx. verterunt tubam corneam, cum dicitur in Psal. 97: In tubis ductilibus, & voce tubæ cor-

11 neæ. †Verùm ex cornu arietis factas esse nego, quod neque significationi, vt in festo tubarum, nec vsui conueniebat. Buccina enim pastoralis est (ait Hieronymus in eodem loco) nec pastores cornu arietino ad buccinas vtũtur, sed bubulo. Cornua (inquit Varro libro. 4. de lingua Latina) quod ea, quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu. Quare Iosue. 6. vbi habemus: Sacerdotes tolient septem buccinas, in Hebræo est vocabulum, quod diximus, in Græco autem κερατινας, id est, buccinas corneas maiorum animalium. Malè ergo Abulensis tubas Iubilæi argenteas illas fuisse censet, quibus in sollennitatibus populus conuocabatur, vt est in decimo capite Numerorum (quod scriptum reliquit in cap. 25. Leuit. quæstione. 7.) Illæ enim duæ fuerunt, vt ex eodem loco constat, & ex Iosepho. li. 3. Antiqui. cap. 11. in Iosue autem septem buccinæ Iubilæi scribuntur, & aliud nomen habent in Hebræo, nec vnquam eis vtebantur, nisi in Iubilæo, ideò si quidem dicitur: Quarum vsus est in Iubilæo. Quod ad nominis Orthographiã attinet, rectiùs Iobilæus scriberetur, vt apud Hieronymum lego in cap. 1. epistolæ ad Galatas. Iobelum mallem, vt Iosephus, cum sit in Hebræo Iobel, aut certè Iobelæum. Sed quoniam consuetudo obtinuit, vt Iubilæus dicatur, sciẽtiam nobis reseruemus, vsum populo relinquamus.

DE SIGNIFICATIONE anni quinquagesimi.

CAP. XXV.

1 Sychius hæc eadem verba Leuitici interpretans in septem hebdomadibus annorum totum huius sæculi tempus intelligi vult, quia in hebdomades dierum totum sæculum humanum diuiditur, & hic numerus in semetipsum multiplicatus finem volubilitatis temporum indicat, vt in anno quadragesimo nono, septies enim septem quadraginta nouem fiunt. Annus ergò quinquagesimus diem resurrectionis omnium significat, post finẽ enim resurrectio sequitur. Clangorem buccinæ illum esse vult, de quo Paulus, 1. Thess. 4: Quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. Sed quoniam hoc simul cum resurrectione fiet, non tam ad quadragesimum nonum, quam ad quinquagesimum pertinet, nosq; illud ad quadragesimum nonum pertinere ostendimus capite præcedenti: de signis potius interpretabimur, quę proxima erunt iudicio, & finem

nem sæculi, instantemq; resurrectionẽ prænuntiabũt. Etenim Iohãnes Apo. 8. &. 9. de eadem re loquẽs septem tubas
2 commemorat. †Mense septimo clangunt buccina, quia illa est septima, atq; extrema ætas mũdi, vt ait Isychius: Die Propitiationis, quia ad pœnitẽtiam, & ad expiationem peccatorũ omnes tũc Deus adhortabitur per illa signa, vt propitius sit omnibus, omnes enim vult sal-
1. Timo. 2. uos fieri, & ad agnitionẽ veritatis peruenire. Tunc remissio, & quies, & sabbatum perfectum erit omnibus, qui laborauerunt pro Christo, amodò enim
Apoc. 14 iam dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis: opera enim illorum sequuntur illos. Nam Iubilæus est, quæ vox libertatem significat, libertatem, inquã, gloriæ filiorum Dei. Tunc homo reuertitur ad possessionem suam, namqui hominem se esse meminit dum vixit, & non posse cogitare aliquid à se quasi ex
2. Cor. 3 se, sed sufficientiam suam ex Deo esse cognoscens semper ad eum confugit, & quasi Domino, & creatori suo obsecutus est, reuertetur ad possessionem paradisi, quã amiserat, & beatitudinẽ, ad quam in primorum parentum iustitia ius habebat, recuperabit. †Eadẽ ra-
3 tione redibit ad familiam suam, cum enim relictis terris corpore etiam in cœlo habitauerit, apparebit iam eius familiam, & tribum non esse illam, quæ ab Adam ortum, & labem traxit, in qua sunt illi, qui filij hominum tantum appellantur, sed familiam sanctorũ, qui per gratiam Christi regenerati, & filij Dei effecti, heredes etiam sunt æternorum bonorum. Qualis enim terrenus,
1. Cor. 15 tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Primus homo Adã de terra terrenus, cuius filij terreni in terra habent familiam, & possessionem. Secundus homo Christus Iesus de cœlo cœlestis, cuius filij sunt ciues sanctorum,
Ephes. 2 & domestici Dei superædificati supra fundamentum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide
4 Christo Iesu. † Omnis tunc seruitus finietur & corporis, & animi, quoniam ipsorum est regnum cœlorum, & corpore, & animo regnabunt. Nullum erit debitum, omnia iam erunt per Dei gratiam remissa. Non feretur terra, quoniam non noua merita erunt, sed veterum fructus suauissimè comedentur. Sed ceteris expositis superest quod de domo intra muros vendita dictum est, quæ potest eodem anno redimi, postea autem neque in Iubilæo redit ad pristinum dominum. Domus, quæ extra muros sunt, redeunt ad dominos in Iubilæo. At domus Leuitarum quocumque tempore redimi possunt vbicumque sint. Hæc ita explicat Origenes Homilia. 5. in Leuiticum. Dicam eius verbis, sed breuius. Quæ est ergò ista domus, & quale ædificium est Pau
2. Cor. 5. lus exponit apertiùs, cùm dicit: Domum habemus non manu factam, æter-
5 nam in cœlis. † Hæc est domus, quam extruere, vel habitare nemo potest, nisi in simplicitate mentis, & puritate cordis. Sed quoniam accidere solet vt etiam qui benè ædificauerit, & domum sibi cœlestem benè agendo, & benè viuendo, ac rectè credendo construxerit, incurrat alicuius peccati debitum, & hanc crudelissimo feneratori vendere cogatur, pietas, & clementia legislatoris succurrit, vt intrà certum tempus redimi possit. *Si tamen inuenerit* (inquit) *manus tua pretium, quod restituas*. Quale pretium? Pœnitentiæ sine dubio lacrymis congregatum, & manibus, id est, labore boni operis, inuentum. Annus autem iste intelligi potest, quem venit vocare Dominus annum acceptum, quo dimittat confractos in remissionem, & salutem delicta sua confitentibus præbeat. Alludit ad illud Isai. 61: Ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, vt prædicarem annum placabilem Domino. &c. intelligit autem de tempore huius vitæ, quo peccator solui, & indulgentiam à Christo impetrare po-
6 test.) † Quod autem dicit domum in ciuitate murata, rectè (vt ego arbitror) domus quæ in cœlo esse dicitur, in ciuitate murata esse intelligitur: murus est enim huiusmodi domibus ipsum cœli firmamentum. Hæc ex Origene, in ceteris nequaquam eius expositio probanda, aut sequenda est. Sed neque in hoc ipso, quod retulimus, quamuis tota in Glossa posita sit, quod factum nollem. Nam cum eadem sit ratio de

domibus

domibus Leuitarum in vrbe, ac de domibus aliorum, & domus Leuitarum omni tempore redimi possint, ac non redemptæ in Iubilæo ad dominos redeant, non potest domus intelligi, quæ
6 in cœlo parata est. †Melius ergò cũ Radulpho lib. 19. in Leuit. cap. 9. dicemus domum in vrbe murata esse custodiam earum virtutum, sine quibus in cœlum ascendi nõ potest, vt fidei, spei, caritatis. &c. quas qui amiserit, redimere intra annum poterit per pœnitentiã, idest, cũ viuit: vt enim annus circuitus solis est, ita circulus vitæ humanæ anno indicatur. Si autem in hac vita redemptæ non fuerunt, in resurrectione non redibunt ad veterem dominum. Hæc domus intra muros esse dicitur, quoniã qui in illa non sit, etiamsi omnibus sibi bonis abundare videatur, neque tutus esse, neque ex immanissimorum hostiũ manibus eripi poterit.

Ille domum vendit in villa ædificatã, & extra muros positam, qui altiorẽ vitæ rationem, quæ tamen necessaria ad vitam æternam non erat, in qua manebat, relinquit. Hãc enim repetere, & redimere potest, licet cũ aliqua iactura. Vt si quis in ieiunio, & lacrymis Deo seruiens ad laxiorẽ vitam diuertat, priorem illam redimere potest, quamuis in diuertendo iacturam fecerit, & tũc ea, quæ delectabant, abijcere debeat. Verũ etsi ad eam non redierit, modò caritatem nõ amiserit, in Iubilæo redibit ad possessionem suam, id est, in cœlesti beatitudine recipiet quidquid in illa vi
7 tæ austeritate aliquando laborauit. †Et quoniam idem in lege iudicium est de domibus Leuitarum, quæ sunt in vrbibus muratis, ac de aliorũ domibus, quæ sunt in villis: ex his quoq; quod de illis dicitur exponetur. In Leuitis (vt in eiusdem libri ca. 4. scribit Radulphus) quorundã perfectio designatur, qui terrenæ hereditatis sortem respuentes portionem suam Deum computant, & pro summis diuitijs gratiam illius thesaurizant. Domus igitur Leuitarum est vita perfectissima, & propè Diuina, eorũ, qui semper Deo assistũt, & ministrãt, & in eo omnia sua habent, nihil aliud amant, nihil aliud cogitant. Hæc vitæ ratio dum firma non est, sed incursibus hostium patet, domus est in villa, quæ non magno negotio expugnari, & capi potest: cum verò iam consuetudine firmata est, & magna Dei gratia, angelorumque præsidio, quasi muro, septa est multò magis quam aliæ soleant, in vrbe murata est. Quæ cum humana infirmitate vẽ ditur, & deseritur (sine mortali tamen culpa, quoniam liberam eam intelligi volumus) omni tempore redimi potest. Si autẽ nõ redimatur, nec ad eã redeat huiusmodi Leuita, recipiet in Iubileo quidquid, dum in illa fuit, laborauit.

8 †Hęc habui, quæ de festis diebꝰ dicerẽ, ex quibus luce clarius perspicimus verissimè dixisse Apostolũ: Nemo ergò *Coloss. 2.* vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut Neomenię, aut Sabbatorũ, quæ sunt vmbra futurorũ, corpus autẽ Christi. Vmbrã ab aliquo corpore effici necesse est, & de corpore magis quam de vmbra curandum est. Quidquid de festis diebus dictũ est in lege, vmbra fuit: & corpus, quod hãc vmbram, tametsi longè distans, efficiebat, Christus est. Veras ergò, præclarasque sollennitates, quas per eum habemus, & multò posteà perfectiùs habebimus, illi dies festi prænuntiabant. Quare eleganter Apostolus non dies festos, sed partes dierũ festorum appellauit, integros enim nos habemus, qui reuelata fa *2. Cor. 3.* cie gloriã Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tamquam à Domini Spiritu. Tibi igitur gloria, & laus sempiterna Iesu Christe Verbum Dei patris, qui transtulisti nos de tenebris in admirabile lumen tuum, te omnes cupiant, te vnum mirẽtur, te totis viribus amẽt, & collaudent in sæcula sæculorum. In gloriam tuam hoc opus de templo, & de ijs quæ ad templum pertinent, elaborauí:

Quare habe tibi quidquid hoc libelli est,
Qualecumque, quod O perenne Verbum
Gloriæ tibi sit per omne sæclum.

FINIS.

acabe de leer este lib. 3. de
Octubre de 1594. en vila Vença.

SALMANTICÆ,
Excudebat Petrus Lassus.
Anno. 1591.

Errata in libr. De Templo.

*Pagina.6.col.1.lin.42.auẽ. leg.autẽ. col.2.lin.5.*Cariatharim. le.Cariathiarim. pa.9.co.2. lin.13.orditur,tur. le.orditur. p.21.co.1.lin.39.hæc. le.hæ. p.30.co.1.lin.35. es. le.ẽs. p.31. co.2.lin.13.remanert.le.remanent. lin.39.iuxa.le.iuxta. p.32.co.1.lin.8.habitiat.le.habitat. p.34. co.1.li.1.creabit.le.creauit. p.35.col.1.li.44.ini.le.in. *p.37.co.1.lin.9. defecentis.le.defeceritis. co.2.li.16.calore.le.colore. * p.40.co.2.li.33. rum altitudinis. rum altitudinis. p.43.co.2.li.41. milla.le.millia. p.44.co.1.li.8.12.Ægyto.le.Ægypto. co.2.li.29.exercitum.le.exercituum. p. 49.co.1.li.35.cubibitorum.le.cubitorum. p.62.co.2.li.37.ſuſuper.le.ſuper. p.63.co.1.li.33.cõiũctus. le.coniunctius. li.pen.aut.le.ait. p.69.col.1.li.23.* אֲשֶׁר דִּבֵּר le. אֲשֶׁר דִּבֵּר pa.75.co.2.li. 38.20.le.2. p.87.co.1.li.22.auarent.le.lauarent. p.91.co.1.li.47.nibil.le.nibil. p.108.co.2. li.19.contigius.le.contiguis. p.109.co.1.li.20.auturo.le.auro. p.118.co.1.li.48. περίτωμμα.le. περιτμημα. co.2.li.26.ſupeperioribus.le.ſuperioribus. p.133.co.2.li.23.59.le.39. p.134.co.1.li.3. vſu.l.vſum. p.137.co.2.li.35.fruſtra.le.fruſta. p.139.col.1.li.47.vtilitatis.le.vilitatis. p.140. co.1.li.10.tabernali.le.tabernaculi. li.31.explicauimus.le.explicabimus. p.141.co.1.li.29.proſolum. le.ſolumpro.li.39.appellatur.l.appellantur. p.147.co.2.li.47.qvæitur.le.rabitur. p.152.co.2.li. 29.aurem.l.autem. p.156.co.1.li.47.illude Dlictũ.le.illud Delictum. p.158.co.2.li.39.quomodo. le.quomodo id. p.163.co.1.lin.18.offerebabatur.le.offerebatur. p.170.co.2,li.30.à veſperam.le.à veſpera. p.177.co.1.li.8. ἐπῆσαν.le.ἐπῆσαν. p.182.co.1.li.31. 26.le.69. p.191.co.2.li.40.inci- piũ.le.incipiunt. *p.194.co.1.li.42.noſtrûm.le.noſtrorũ. p.203.co.2.li.22.προσόν.le.προσόντ. p.216.co.2.li.36.proprior. le.propior.*

Con eſtas erratas eſta correcto cõforme a ſu original eſte libro (De Templo & de ijs, quæ ad Templum pertinent.) En fe de lo qual lo firme en Salamanca oy.14.dias de Iunio.1591.

El Corrector.&c. *Manuel Correa de Monte Negro.*